

V obecném zájmu
Cenzura
a sociální regulace literatury
v moderní české kultuře
1749-2014
Svazek II / 1938-2014

XV
 Ty Francie sladká Francie
 kde je tvá čapka Mariano
 slunečný štít tvůj prasklý je
 a hanbou čpí tvé ano

Je noc a v krytech zákopů
 tep krve země zní
 za tebe světe za tu Evropu
 stydí se voják poslední

Zvoní zvoní zrada zvon zrada zvon
 čí ruce ho rozhoupaly
 Francie sladká hrdý Albion
 a my jsme je milovali

Pole naše křičí Zrada
 Lesy naše hučí Hanba
 Řeky naše šumí Zrada
 Hory naše bouří Hanba

Ticho teď ticho Stoupá Hlas
 Ó duše lidu jak koktala's

Ge Geni Genije země naši
 na na křídlech tvých
 je plno plno slzí
 Ge Geni Genije země naši
 v hodinách zlých
 tvůj meč ať zvoní brzy

"Iosso nadzie"

„Krajem“ 15. říj. 1938.

V obecném zájmu

⟨ Cenzura ⟩

a sociální regulace literatury
v moderní české kultuře
1749–2014

Svazek II / 1938–2014

Michael Wögerbauer
Petr Píša
Petr Šámal
Pavel Janáček a kol.

Academia
Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i.
Praha 2015

Kniha vyšla s podporou Akademie věd ČR.

Akademie věd
České republiky

Recenzovali

prof. PhDr. Dalibor Tureček, CSc.

doc. PaedDr. Iva Málková, Ph.D.

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Wögerbauer, Michael

V obecném zájmu : cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře :
1749–2014 / Michael Wögerbauer, Petr Píša, Petr Šámal, Pavel Janáček a kol. – Vydání první. –
Praha : Academia : Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., 2015. – 2 svazky (1661 stran)
Obsahuje: svazek I. 1749–1938 – svazek II. 1938–2014
ISBN 978-80-200-2491-6 (Academia : vázáno). – ISBN 978-80-88069-11-9 (Ústav pro českou
literaturu AV ČR : vázáno)

821.162.3 * 316.77:82 * 82:316.75 * 070.13 * 098.1 * 342.727 * (437.3)

- česká literatura – 18.–21. století
- literární komunikace – Česko – 18.–21. století
- literatura a ideologie – Česko – 18.–21. století
- cenzura – Česko – 18.–21. století
- zakázané knihy – Česko – 18.–21. století
- svoboda projevu – Česko – 18.–21. století
- kolektivní monografie

821.162.3.09 – Česká literatura (o ní) [11]

Publikace vznikla v rámci grantového projektu GA ČR P406/10/2127 a s podporou
na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné instituce 68378068.

© Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., 2015

ISBN 978-80-200-2491-6 (komplet) (Academia)

ISBN 978-80-88069-11-9 (komplet) (Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i.)

Hlavní redaktor

Michael Wögerbauer

Vědecká redakce

Petr Píša (části 1–4), Petr Šámal (části 5–8), Pavel Janáček

Redaktoři jednotlivých částí

Michal Charypar (část 4), Pavel Janáček (části 6, 8), Tomáš Pavlíček (část 5), Petr Píša (část 2), Magdaléna Pokorná (část 3), Petr Šámal (část 7), Michael Wögerbauer (část 1)

Autoři a spoluautoři rámcových kapitol a případových studií

Lucie Albrechtová, Lukáš Borovička, Věra Brožová, Eduard Burget, Jakub Češka, Blanka Hemelíková, Markéta Holanová, Přemysl Houda, Michal Charypar, Daniela Iwashita, Veronika Jáchimová, Pavel Janáček, Roman Kanda, Pavel Kořínek, Šárka Kořínková, Michal Kosák, Veronika Košnarová, Hedvika Kuchařová, Claire Mádlová, Volker Mohn, Tomáš Pavlíček, Petr Píša, Magdaléna Pokorná, Lenka Pořízková, Karolína Ryvolová, Jakub Říha, Zuzana Říhová, Stefan Segi, Václav Smyčka, Jiří Soukup, Petr Šámal, Jiřina Šmejkalová, Jiří Trávníček, Vendula Trnková, Vladimír Trpka, Lucie Uhlíková, Michael Wögerbauer, Michelle Woodsová

Ah, my friends from the prison, they ask unto me
“How good, how good does it feel to be free?”
And I answer them most mysteriously
“Are birds free from the chains of the skyway?”

Bob Dylan: Ballad in Plain D

SVAZEK I. 1749–1938

ÚVOD. MONOGRAFIE O LITERÁRNÍ CENZUŘE

V EPOŠE MEZI DRUHOU A TŘETÍ REVOLUCÍ KNIHY

(Pavel Janáček, Michael Wögerbauer, Petr Píša, Petr Šámal)	19
Úzká a široká teorie cenzury a jejich meze: teoretický kontext	23
Institucionalizovaná cenzura a strukturální regulace	31
K pojetí literární cenzury v přítomné knize	35
Mezi druhou a třetí revolucí knihy: k otázkám periodizace	42
Paternalistická, liberální a autoritativní cenzura: ideální typ jako metodologický instrument	47
Lid, beletrie a další průběžná témata	53
Umírněný konstruktivismus: teoretický rámec přítomné knihy	56

ČÁST PRVNÍ. 1749–1810 / V ZÁJMU ROZUMU A SPÁSY DUŠE.

LITERÁRNÍ CENZURA MEZI PROTIREFORMACÍ A OSVÍCENSTVÍM

(Michael Wögerbauer)	61
Od spásy k obecnému blahu: proměny literární komunikace a diskurzu o cenzuře	66
Periodizace a teritoriální poměry	66
Antonín Koniáš: v zájmu spásy duše	68
V zájmu modernizace: osvícenský diskurz o cenzuře	71
Přístup ke knihám a jeho limity	76
Paternalistický cenzurní systém: synchronní pohled	83
Centrum a periferie	83
Předběžná cenzura	86
Revize knih	90
Ekonomická regulace literární komunikace	92
Přehled cenzurní agendy (s Claire Mádlovou)	97
Cenzurování jako cesta ke spáse a jako politický nástroj (1749–1771)	100
Církevní indexy a Koniášův <i>Klíč</i>	100
Kombinovaná cenzura gubernia a arcibiskupství	104
Založení cenzurních komisí a úsilí o zestátnění cenzury	105
Prosazování státního dohledu (1771–1781)	111
Sekularizovaná cenzurní komise	111
Fungování pražské cenzurní komise	113
Poslední boje konzervativců v sedmdesátých letech. Cenzurní aféry Karla Heinricha Seibta	116

Uvolnění cenzury v josefinském desetiletí (1781–1790)	122
Zjednodušení cenzurního systému v nařízeních Josefa II.	122
Uskutečňování josefinských reforem v Praze	125
Dopady josefinské deregulace na distribuci knih	128
Cenzura barokní zbožnosti	131
Nekatolické knihy	134
O prodeji sýrů a knih: deregulace knižního obchodu a volání „všech legitimních knihkupců“ po ekonomické regulaci	137
„S ohledem na dobu a okolnosti“: zúžení literární veřejnosti (1790–1810)	141
Udržování klidu a řádu v nových politických podmínkách	141
Pražská cenzurní praxe (na základě seznamů cenzurovaných knih)	144
Ekonomická, vzdělanecká a jazyková diferenciacie přístupu k četbě	147
Obnovené cenzurní nařízení (1795): vítězství policejních zájmů nad ekonomickými	150
Cenzurní regulace prostorů čtení a emotivní literatury	151
Proměny cenzurního aparátu: profesionalizace cenzorů, přesun agendy pod policejní dvorský úřad	156
Protijosefinský obrat po roce 1800: recenzování a obnova knihkupeckého řádu	159
PŘÍPADOVÉ STUDIE. 1749–1810	
Perný rok knížete Fürstenberga. Cenzura a proměna veřejnosti na sklonku vlády Marie Terezie (Claire Mádlová)	165
„Nekonečné literární boje ohrožující společenskou jednotu“. Židé, literární veřejnost a cenzura (Michael Wögerbauer)	179
„Žádnou pochvalu, nebo odložím své pero navždy“. Román <i>Karolinens Tagebuch</i> Marie Anny Sagerové, genderová cenzura a mlčení v literárním poli (Michael Wögerbauer)	195
Techniky transgrese. Cenzura jako tvůrčí prvek erotismu v románech Johanna Friedricha Ernsta Albrechta (Václav Smyčka)	207
ČÁST DRUHÁ. 1810–1848 / V ZÁJMU NEVZDĚLANÉHO ČTENÁŘE.	
LITERÁRNÍ CENZURA V DOBĚ RESTAURACE A ROZMACHU NÁRODNÍHO HNUTÍ (Petr Píša)	221
Ochrana „intelektuálně nezletilých“	226
Rozvoj gramotnosti a jeho důsledky	226
Cenzurní předpis ze 14. září 1810	227
Diskurz o cenzuře: mezi „moudrými zábranami“ a „překážkou pro svobodu slova“	231
Pole cenzurních interakcí: synchronní pohled	237
Rukopisy určené k tisku	237
Dovoz zahraničních děl a regulace distribuce	245
Tematická a žánrová těžiště předbřeznové cenzury	251
Přehled zakázané produkce	252
Romantické motivy v populární i umělecké literatuře	254
Historická témata v krásné i vědecké literatuře	258

Náboženská témata	261
Ochrana cti jednotlivce i společenské morálky	264
Nacionální a jazykové hledisko předběžné cenzury	267
Důsledky literární cenzury	272
Tisk v zahraničí a další možnosti obcházení cenzury	272
Strukturální dopady v rámci literárního pole	278
Malá, svatá, obezřetná literatura: autoregulační tendence českého národního hnutí	281
PŘÍPADOVÉ STUDIE. 1810–1848	
Náboženská literatura předběžného období pod drobnohledem.	
Cenzurní protokoly Hieronyma Josepha Zeidlera (Hedvika Kuchařová)	289
„ Aby bez závady prošlo “. Strategie Václava Hanky při styku s předběžnou cenzurou (Petr Píša)	305
„ Žádný nakladatel si na tom netroufá vydělat “. Bernard Bolzano mezi státní, církevní a strukturální cenzurou (Petr Píša)	317
Duch a povaha národa v písni. Idealizovaný obraz lidové písně v tištěných sbírkách první poloviny 19. století (Lucie Uhlíková)	333
ČÁST TŘETÍ. 1848–1863 / V ZÁJMU SVOBODY A ŘÁDU.	
LITERÁRNÍ CENZURA V REVOLUCI A NEOABSOLUTISMU	
(Magdaléna Pokorná)	345
K situaci knižního trhu	350
Sociální a jazykové podmínky	350
Publikační a žánrové formy: mezi příčinou a důsledkem cenzurních zásahů	351
Proměny cenzurní legislativy a diskurz o cenzuře	358
Zrušení předběžné cenzury a hledání nové podoby tiskové regulace (1848)	358
Nástup reakce (1849–1851)	367
Neoabsolutismus a obnovení ústavnosti (1852–1863)	373
Pole cenzurních interakcí: synchronní pohled	380
Autor	380
Neperiodické publikace	386
Distribuce: pošta, vydavatelé a knihkupci	389
Knihovny a jejich čtenáři	393
Církevní cenzura	397
Tematická a žánrová těžiště cenzury	399
Seznamy zakázaných titulů	399
Historická tematika v próze, dramatu i vědeckých textech	407
Periodická produkce pod drobnohledem	412
Rozšíření spektra periodik na počátku šedesátých let	417
PŘÍPADOVÉ STUDIE. 1848–1863	
Historie girondinů a Žižkova smrt. Dva modelové příklady regulace literární komunikace v polovině 19. století (Magdaléna Pokorná)	423

Amnestování velezrádci. Spisovatelské podniky J. V. Friče a Karla Sabiny v letech 1854–1861 (Michal Charypar)	435
„Patří do řad literárního proletariátu“. Literární působení a policejní perzekuce Prokopa Chocholouška v letech 1848–1861 (Magdaléna Pokorná)	449
„Dobře zvolená a účelně vedená četba působí nanejvýš povzbudivě“. Konflikty Františka Josefa Řezáče kvůli zakládání knihoven a jejich navrhovanému obsahu (Magdaléna Pokorná)	463

ČÁST ČTVRTÁ. 1863–1918 / V ZÁJMU ŠIRŠÍ A UŽŠÍ VLASTI.

LITERÁRNÍ CENZURA V ÉŘE MĚŠŤANSKÉHO LIBERALISMU A MODERNISMU

(Michal Charypar)	477
Tisková legislativa a popis cenzurní praxe: synchronní pohled	482
Tisková legislativa a hospodářská regulace	482
Provoz cenzury a možnost imunizace konfiskátů	488
Diskurz o cenzuře a statistický přehled konfiskátů	494
Liberální diskurz o cenzuře a regulace populární literatury	494
V zájmu národa a církve: široké pole nestátní regulace	498
Prameny výzkumu a statistika konfiskací	503
Přehled konfiskátů německojazyčných neperiodik v českých zemích	508
Přehled konfiskátů českojazyčných neperiodik	511
Doba tiskových procesů s novináři (1863–1873)	515
Kriminalizace žurnalistů po zavedení zákona o tisku (1863–1866)	515
Pruská vojenská cenzura v Čechách (červenec–srpen 1866)	518
Tiskové soudy v době státoprávních bojů (1866–1873)	520
Dominance objektivního řízení (1873–1914)	527
Objektivní řízení trestní a stabilizace tiskových poměrů (1873–1893)	527
Konflikt českého a německého nacionalismu (1893–1914)	533
Zdvojení cenzurního systému v době války (1914–1918)	546
Příchod velké války (1914–1916)	546
Konec a nový začátek (1917–1918)	555

PŘÍPADOVÉ STUDIE. 1863–1918

Kauza Arbes. Cenzura jako zkušenost zodpovědného redaktora a jako téma spisovatele (Michal Charypar)	563
Vyobcován z národa. Cenzurní aspekty „národního soudu“ nad Karlem Sabinou (Michal Charypar)	579
Ukrutný konec čtenáře krváků. Kampaň F. A. Urbánka proti kolportážním románům jako případ morální paniky (Markéta Holanová)	589
„Odklizeno bylo vše, co by jen poněkud mohlo zodpovědnost způsobiti“. Regulace fondů žakovských knihoven obecného školství v poslední třetině 19. století (Věra Brožová)	605
Revolta gestem a myšlenkou. Srovnání konfiskací básnických knih Svatopluka Čecha a S. K. Neumanna (Michal Charypar)	621
Mezi revoltou a autocenzurou. Případ <i>Slezských písní</i> Petra Bezruče (Michal Kosák)	637

Modrý rezervista, rudý anarchista. Střet vojenského a civilního práva v případě Fráni Šrámka (Michal Charypar)	651
Už jste hotovi s Apokalypsou? Jakub Deml ve střetech s cenzurou brněnské konzistoře v letech 1905–1913 (Daniela Iwashita, Šárka Kořínková)	663
Smrt hloupého cenzora. K motivům cenzury v satirách Jaroslava Haška (Blanka Hemelíková)	679
ČÁST PÁTÁ. 1918–1938 / V ZÁJMU REPUBLIKY. LITERÁRNÍ CENZURA	
V DOBĚ AVANTGARD A OBRANY LIBERÁLNÍ DEMOKRACIE (Tomáš Pavlíček)	691
Otevřenost vůči světu, ve znamení avantgard: literární komunikace v novém státě	696
K charakteru literární kultury	696
Národnostní skladba, ideové základy a tvůrci ČSR	698
Kulturní politika, její stimulační nástroje	701
Knižní trh, knihovny a čtenáři pod dohledem	703
Cenzurní legislativa v proměnách	709
Z dobových polemik: diskurz o cenzuře	714
Oprávněnost a působnost cenzury, cenzura v historických reminiscencích	714
Pohledy do zahraničí	716
Cenzurní praxe v pluralitě názorů	719
Pole cenzurních interakcí: synchronní pohled	726
Dohled nad autory, nakladateli a tiskaři	726
Anatomie zásahu, strategie využívané proti konfiskacím	727
Cenzurní zásah a jeho veřejný ohlas	730
Transparentnost cenzury. Počty konfiskovaných titulů	733
Jazyk a tematické zaměření hlavních skupin cenzurovaných tiskovin, konfiskace beletrie	736
Jazyková skladba konfiskátů	736
Postihy německých nacionalistických tiskovin	736
Cenzurou proti revoluci	741
Erotika a pornografie v konfliktu se společenskými normami a cenzurní praxí	746
Z dalších konfiskačních postihů	751
Recepty na řešení krizových jevů z druhé poloviny třicátých let	755
PŘÍPADOVÉ STUDIE. 1918–1938	
Zákonem proti braku a pornografii. Pokus o ochranu naivního čtenáře v cenzurním systému liberálního typu (Tomáš Pavlíček)	759
Noli me tangere. Cenzura <i>Zapomenutého světa</i> a dalších textů Jakuba Demla v letech 1929–1935 (Daniela Iwashita, Šárka Kořínková)	775
„Ať také jednou z politiky vydělá nakladatel a autor“. Zavřelův <i>Fortinbras</i> v dialogu s cenzurou (Eduard Burget)	793
Za jeden národ a jednu říši. Německá nacionalistická literatura ve střetu s prvorepublikovou cenzurou (Tomáš Pavlíček)	809
V republice nevídaným cizincem. Vyhoštění Karla Hanse Strobla (Vendula Trnková)	827
Beze zbytku a bez přečtení spálit. Brod Kafkovým editorem (Jiří Soukup)	837
JMENNÝ REJSTŘÍK	848

ČÁST ŠESTÁ. 1938–1949 / V ZÁJMU NÁRODA. LITERÁRNÍ CENZURA	
V OBDOBÍ KRIZE LIBERALISMU A EROZE MODERNITY (Pavel Janáček)	883
Problém periodizace: „hluboká transformace“ v době rychlého střídání režimů	887
K charakteru literární kultury: obrat k národu, eroze avantgardy	890
„V dobrém státě chtějí všichni jedině“. Diskurz o cenzuře	895
Druhá republika: pacifikace konfliktu, očista národa (1938–1939) (s Tomášem Pavlíčkem)	899
Zavedení předběžné cenzury pro periodické i neperiodické tisky	900
Kulturní program tzv. sjednocené pravice	905
Řízení knižního trhu a očista národní kultury	906
Cenzura periodik: potlačení tribun levice	907
Následná cenzura neperiodických tisků	910
Dopady předběžné cenzury na českou literaturu: národně politická poezie	912
Protektorát Čechy a Morava: expanze cenzury, plánování literatury (1939–1945)	
(s Volkerem Mohnem a Tomášem Pavlíčkem)	915
Německá kulturní politika v protektorátu	920
Řízení periodického tisku: pod dohledem okupačních úřadů	924
Proti braku: Sbor pro posuzování tiskopisů ohrožujících mládež	930
Předběžná cenzura knih: „český“ a „německý“ program	933
Seznamy zakázaných autorů, knih a periodik	941
Plánování knižního trhu a nacistická koncepce české literatury	948
Dopady předběžné cenzury na českou literaturu	953
Třetí republika: moderní poezie, národní klasika (1945–1949)	959
Organizační kontinuita cenzury periodického i neperiodického tisku	960
Noviny a časopisy: koncesní řízení, následná cenzura	963
Knihy: povolovací řízení	967
Dopady předběžné cenzury na českou a překladovou literaturu	972
Retribuční procesy, očištné komise profesních organizací a publikační obtíže	
tzv. sjednocené pravice	977
Přípravy nového tiskového zákona	980
Cenzura knih po únorovém převratu 1948	981
Pole cenzurních interakcí: synchronní pohled	984
Sblížení literátů s cenzurou	985
Ekonomické riziko	986
Ztracená díla	987
Autor	988
Text	991
Paralelní oběh: exil – ilegální politické časopisy – ilegální umělecké publikace –	
erotika	996
Čtenář	999
Nestátní cenzura: katolická a komunistická literatura	1001
Knihy v době nucené migrace a skupinového násilí	1005

PŘÍPADOVÉ STUDIE. 1938–1949

Republika proti Benjaminu Kličkovi, Benjamin Klička proti republice? Světonázorová struktura trilogie <i>Na vinici Páně</i> a druhorepubliková cenzura (Lukáš Borovička)	1011
Doběhnuta dějinami. Reslerova antologie <i>K počtě zbraň praporu!</i> mezi třemi cenzurními systémy (Pavel Janáček)	1025
Křesťný list a protektorátní cenzura. Geneze prvotiny Jiřího Koláře a národně politická poezie (Jakub Říha)	1043
„Zatím nelze“. Měsíčník <i>Gong</i> a cesta poválečného českého umění od surrealismu k pop-artu (Pavel Janáček)	1055
„Zamyslete se však jednu krátkou tichou chvílí nad tou Součkovou“. K publikačním osudům <i>Neznámého člověka</i> Milady Součkové (Zuzana Říhová)	1071
„Jako posledně, žádné textové bubliny“. Komentovaný seriál jako zkrocený komiks (Pavel Kořínek)	1083

ČÁST SEDMÁ. 1949–1989 / V ZÁJMU PRACUJÍCÍHO LIDU. LITERÁRNÍ CENZURA V DOBĚ CENTRÁLNÍHO PLÁNOVÁNÍ A PARALELNÍCH OBĚHŮ (Petr Šámal)

Rozptýlená cenzurní soustava	1102
Plánování – řízení – kontrola	1102
Diskurz o cenzuře	1104
Pole cenzurních interakcí: synchronní pohled	1106
Autor	1106
Časopis	1110
Nakladatelství	1112
Ediční plány a jejich schvalování	1117
Předběžná cenzura jako fakultativní prvek systému	1119
Knižní distribuce	1120
Čtenář	1122
Paralelní oběhy	1124
Literatura pod dohledem stranického ústředí (1949–1953)	1125
Socialistický realismus jako literární program	1125
Řízení knižního trhu	1126
Cenzura veřejných knihoven a biblioklasmus	1130
Počátky paralelních oběhů	1134
Pod dohledem předběžné cenzury	1136
Zrod nového systému regulace (1953)	1136
HSTD a literární veřejnost	1139
Legalizace cenzury	1143
Šedesátá léta: hledání třetí cesty	1145
Vylučovací rozměr plánování	1145
Spor o kulturní časopisy	1148
Intermezzo pražského jara. Rozklad rozptýlené cenzurní soustavy	1155
Mimořádná opatření. Restaurace rozptýlené cenzurní soustavy (1969–1972)	1161
Disciplinace periodického tisku	1161

Obnova regulace nakladatelské činnosti	1165
Administrace literárního pole	1170
Normalizační model rozptýlené cenzurní soustavy	1177
Instituce dohledu nad periodiky a knihami	1177
Témata – styl – autoři. K zaměření literární cenzury	1183
Strategie obcházení cenzury	1191
Paralelní oběh jako důsledek cenzury	1202
Knihy v paralelním prostoru	1202
Legalismus disentu a perzekuce literárního samizdatu	1207
Podmínky publikace v zahraničí	1216
Rozklad systému literární cenzury	1223

PŘÍPADOVÉ STUDIE. 1949–1989

Je třeba opravit chyby a nedostatky. Literární cenzura a hledání nové literatury v přepracovaných prózách (Petr Šámal)	1227
Mezi centrem a periferií. Osobnost a dílo Karla Čapka ve sporech o literární kánon po roce 1948 (Veronika Jáchimová)	1243
Cenzorka jako čtenářka. Literární kompetence a zájmy referentky HSTD (Petr Šámal)	1253
Literatura z dosahu politické četby. Za Hrabalovou variantností a ironií (Jakub Češka)	1271
Podnikatelský experiment. Návrat románového sešitu v druhé polovině šedesátých let (Veronika Košnarová)	1283
Andělé bez ráje. Praktiky vylučování z literární komunikace na počátku sedmdesátých let (Jiřina Šmejkalová)	1295
„Ózetefka“ a jejich „elpěčka“. Prohibita a oddělení zvláštních fondů v době normalizační (Jiří Trávníček)	1309
Písníkář na hranici. Příklad Vladimíra Merty (Přemysl Houda)	1321
„Chyba není ve čtenáři“. Edice Petlice a dvě verze <i>Medvědího románu</i> Jiřího Kratochvíla (Vladimír Trpka)	1333
Václav Havel a skrytá cenzura. Překlad jako ideologická redukce textu (Michelle Woodsová)	1347

ČÁST OSMÁ. 1989–2014 / V ZÁJMU JEDNOTLIVCE. LITERÁRNÍ CENZURA

V OBDOBÍ NEOLIBERALISMU A POSTMODERNY (Pavel Janáček)	1361
Zpěněná bystřina: cenzura v individualizované společnosti	1366
Přechod od informačního monopolu k pluralitnímu knižnímu a mediálnímu trhu	1380
Nový nakladatelský a tiskový zákon a právní hranice svobody slova	1386
Od hegemonie ke krizi liberálního konsenzu. Diskurz o cenzuře	1391
Případ Kasarda: „Umělecký text nemůže posuzovat světský soud“	1391
Zločin TV Nova: „Zakažme okamžitě všechny zákazy“	1396
<i>Mein Kampf</i> : „Nejsme tak liberální, jak si namlouváme“	1401
Rapper Řezník: „Všechny svobody najednou padají“	1404
Ve znamení zdrženlivosti. Následná cenzura knih a periodik	1409
Politika paměti, dědictví komunismu a filtrování textů minulosti	1409

Antisemitismus, rasismus a nenávistné projevy extremismu	1412
Transgrese jako obchodní model	1417
Hranice soukromí a dobrého jména	1423
Nestátní cenzura a sociální regulace literatury	1427
Knihy ztracené v období revoluce a transformace knižního trhu	1427
Politická korektnost a problém individuální zkušenosti	1436
Spisovatelé, literatura a (veřejnoprávní) média	1440
Fenomény cenzury v současné literatuře	1445
Okraj okraje: státní cenzura za hranicemi institucionalizované literatury	1445
Cenzura tichem a trhem: komunistická strana a její literární okruh	1449
Cenzura jako fetiš: inscenace zákazu a jeho marketingové využití	1453
Absence cenzury jako ztráta významu: téma pro literární kritiku	1456
Nástup internetu: první signály remediace cenzury	1458
PŘÍPADOVÉ STUDIE. 1989–2014	
Oi! na ROI. Texty skupin Orlík a Braník a formování vědomí závadnosti na počátku devadesátých let (Stefan Segi)	1467
Od velkorysých plánů k opozičnímu vzdoru. Publikační návrat Ivana Svitáka po roce 1989 (Roman Kanda)	1483
O Honzíkově cestě a liberální cenzuře. Regulace na poli literatury pro děti a mládež (Stefan Segi)	1495
Učebnice jako <i>res publica</i>. Lektorské posudky prostředkem vyjednávání konsenzu (Lenka Pořízková)	1509
Psaní přes překážky. Role cenzury v procesu utváření romského písemnictví (Karolína Rývolová)	1525
„Nebylo by lepší to smazat?“ Regulace a autoregulace virtuální dětské pornografie na internetu (Stefan Segi, Lucie Albrechtová)	1537
SUMMARY	1553
SEZNAM ZKRATEK INSTITUCÍ	1585
SEZNAM POUŽITÝCH ARCHIVNÍCH FONDŮ A JEJICH ZKRATEK	1586
SEZNAM LITERATURY	1589
SEZNAM DATABÁZÍ A HLAVNÍCH INTERNETOVÝCH ZDROJŮ	1637
REDAKČNÍ A EDIČNÍ POZNÁMKA	1638
PODĚKOVÁNÍ	1642
O AUTORECH	1643
JMENNÝ REJSTŘÍK	1648

Část šestá

1938–1949

V zájmu národa
Literární cenzura
v období krize liberalismu
a eroze modernity

Pavel Janáček

s Tomášem Pavlíčkem a Volkerem Mohnem

Problém periodizace: „hluboká transformace“ v době rychlého střídání režimů	887
K charakteru literární kultury: obrat k národu, eroze avantgardy	890
„V dobrém státě chtějí všichni jedině“. Diskurz o cenzuře	895
Druhá republika: pacifikace konfliktu, očista národa (1938–1939) (s Tomášem Pavlíčkem)	899
Zavedení předběžné cenzury pro periodické i neperiodické tisky	900
Kulturní program tzv. sjednocené pravice	905
Řízení knižního trhu a očista národní kultury	906
Cenzura periodik: potlačení tribun levice	907
Následná cenzura neperiodických tisků	910
Dopady předběžné cenzury na českou literaturu: národně politická poezie	912
Protektorát Čechy a Morava: expanze cenzury, plánování literatury (1939–1945) (s Volkerem Mohnem a Tomášem Pavlíčkem)	915
Německá kulturní politika v protektorátu	920
Řízení periodického tisku: pod dohledem okupačních úřadů	924
Proti braku: Sbor pro posuzování tiskopisů ohrožujících mládež	930
Předběžná cenzura knih: „český“ a „německý“ program	933
Seznamy zakázaných autorů, knih a periodik	941
Plánování knižního trhu a nacistická koncepce české literatury	948
Dopady předběžné cenzury na českou literaturu	953
Třetí republika: moderní poezie, národní klasika (1945–1949)	959
Organizační kontinuita cenzury periodického i neperiodického tisku	960
Noviny a časopisy: koncesní řízení, následná cenzura	963
Knihy: povolovací řízení	967
Dopady předběžné cenzury na českou a překladovou literaturu	972
Retribuční procesy, očistné komise profesních organizací a publikační obtíže tzv. sjednocené pravice	977
Přípravy nového tiskového zákona	980
Cenzura knih po únorovém převratu 1948	981
Pole cenzurních interakcí: synchronní pohled	984
Sblížení literátů s cenzurou	985
Ekonomické riziko	986
Ztracená díla	987
Autor	988
Text	991
Paralelní oběh: exil – ilegální politické časopisy – ilegální umělecké publikace – erotika	996
Čtenář	999
Nestátní cenzura: katolická a komunistická literatura	1001
Knihy v době nucené migrace a skupinového násilí	1005

Pět desetiletí následujících po zániku první republiky je v českých dějinách v oblasti kultury, politiky, ideologie, mentalit i společenské praxe charakterizováno rozchodem s liberalismem a liberální demokracií. S jistým zpožděním tak česká společnost následovala vývoj v dalších evropských zemích, které cestu z tzv. krize demokracie a ze sociálních i ekonomických problémů souvisejících se světovou hospodářskou krizí hledaly v jiné formě vlády, založené na odlišných ideologických východiscích. Za uvedenou dobu se na českém území postupně vystřídalo několik autoritativních režimů, režimů omezené demokracie a diktatur zprvu konzervativní, potom nacistické, po zániku Protektorátu Čechy a Morava socialistické či komunistické orientace. K tomu, co je navzdory hlubokým rozdílům a vzájemnému militantnímu vymezování spojovalo, patřilo odmítnutí kulturních, právních, ekonomických a společenských institucí, formujících se v českých zemích od poloviny 19. století na podkladě liberalismu. To se projevilo i na povaze a rozsahu literární cenzury a na jejím postavení v literární komunikaci: proměny cenzury tisku a literatury se po celých následujících padesát let odehrávaly v mezích jejího autoritativního typu.

Co z tohoto velkého celku vydělovalo prvních jedenáct let, kterým se věnujeme v této části přítomné knihy? V závislosti na rychlých proměnách situace české společnosti v letech 1938–1949 sledovala v tomto období literární cenzura vždy po kratší dobu různá dílčí kritéria jako vyloučení socialistického či komunistického anebo naopak liberálního a konzervativního politického myšlení z veřejného prostoru, omezování avantgardního umění, české národní literatury či reprezentací politického konfliktu. To, čím se v obecnosti vyznačovala po celou dobu, byla obrana a prosazování národní literatury jako souboru autochtonních hodnot, tvořících zároveň výsledek i zdroj existence českého národa. Tato obrana byla vedena dvěma směry, přičemž ve výsledku měla být česká literatura zbavena svých „nejnižších“ vrstev, zapojena do služby národní společnosti a jejího aktuálního kulturního programu a uzavřena vůči nekontrolovanému transferu hodnot zvenčí. V prvním směru šlo o ochranu původní národní literatury před překládovou knižní produkcí, v jejíž „záplavě“, jak zněla dobová metafora, hrozilo svébytné české písemnictví utonout. V druhém směru se jednalo o obranu před tzv. pornografií a literárním brakem, národně indiferentní a umělecké kvality postrádající populární literaturou. V textu předchozích kapitol jsme mohli sledovat, že snaha vykonávat kontrolu nad četbou širokých, méně vzdělaných lidových vrstev patřila do repertoáru moderní cenzury od osvěcenských reforem 18. století. V cenzurních soustavách liberálního typu se tato snaha prosazovala spíše v rámci strukturální regulace literárního pole, jejími nositelkami byly nestátní subjekty – lidovýchovné organizace, pedagogická sdružení apod. Přesun snah o kontrolu lidové četby do centra zájmu státní cenzury byl rovněž signálem typologického pohybu v charakteru cenzury a zároveň bodem, v němž moderní cenzurní soustava autoritativního typu aktualizovala dědictví cenzury paternalistické.

Z hlediska vývoje institucí státní cenzury byl interval let 1938–1949 obdobím přechodu. Na počátku sledovaného období bylo formativních cílů autoritativní cenzury dosahováno na základě právních předpisů z první republiky a vůbec radikalizací instrumentů cenzury liberální. Poté začaly cenzurní soustavou prorůstat instituce nového typu, umožňující formovat literaturu v celku, prosazovat skrze státní dohled nad médií a oběhem informací jistou koncepci literatury a kultury. V roce 1942 byl pak dotvořen vlastní nový organizační model cenzury: vznikl centrální státní úřad pro literaturu, který se vedle

schvalování nakladatelských plánů a případně předběžné cenzury vydávaných textů věnoval řadě agend, dalece překračujících restriktivní horizonty liberální cenzury. Tento institucionální model přetrval nástup stalinismu a fungoval v českém prostředí až do roku 1953. Jeho formativní ambice se projevovaly mnoha způsoby, sahajícími od disciplinování nakladatelů a ovlivňování jejich záměrů přes sledování a odměňování spisovatelů až po vlastní vydavatelské aktivity cenzurního úřadu. Pojmem pro toto „pozitivní“ působení se postupně stalo „plánování“. Signalizovalo (a to již za protektorátu) nejen vůli státu utvářet budoucí podobu literární kultury, ale také propojení kulturní a ekonomické administrativy, jež bylo součástí postupné centralizace a etatizace všech sfér života společnosti. Centrální řízení literatury se od této doby opíralo o centrální řízení ekonomiky, konkrétně hospodaření s papírem. Právního vyjádření se tomuto spojení dostalo v létě 1943, kdy bylo rozhodováno o přidělech papíru pro knihy, učebnice a propagandistické tisky dáno do dispozice centrálního literárního úřadu, představovaného tehdy sekcí písemnictví ministerstva lidové osvěty (MLO).

Jedenáct let, o nichž pojednává tato část naší knihy, nepředstavovalo zdaleka období jednosměrného, ve všem všudy kontinuálního vývoje. Naopak, šlo o dobu rychle se střídajících režimů protichůdného ideologického zaměření. Na českém území za tu dobu vznikly a zanikly tři státní útvary: tzv. druhá (Česko-Slovenská) republika, existující od konce září 1938 do nacistické okupace v březnu 1939, Protektorát Čechy a Morava a po něm tzv. třetí republika, jak je nazývána úvodní etapa obnoveného společného státu Čechů a Slováků trvající od osvobození v květnu 1945 do komunistického převratu v únoru 1948. Náš výklad navíc časové hranice těchto tří režimů přesahuje do období, která jim předcházela i je následovala. Začíná v posledních dnech tzv. první (Československé) republiky, uzavírá se až více než rok po komunistickém převratu.

Rámcovou kapitolu začínáme diskusí o zvoleném periodizačním řešení. Hlavní rysy, které vyznačují proměny literární kultury a nastavení literárního pole po celé období 1938–1949, popisuje druhý oddíl. Následuje oddíl věnovaný diskurzivním dominantám uvažování o cenzuře, které jsou rovněž charakteristické pro sledované období bez ohledu na právě panující politický režim. Poté ve třech vnitřně detailně členěných oddílech sledujeme proměny cenzurních institucí, kritérií a praxe za druhé republiky, za protektorátu a za třetí republiky. Následuje návrat ke shrnujícímu pohledu na období jako celek. Nejprve se věnujeme dopadům, které transformace literární cenzury liberálního typu v cenzuru typu autoritativního měla na různé činitele a situace literární komunikace. V závěrečném oddílu dokládáme míru manipulace a násilí, z hlediska předchozího dlouhého vývoje kultury v Čechách a na Moravě extrémní, kterému byly ve sledovaném období vystaveny knihy, knižní sbírky a knihovny v českých zemích.

Problém periodizace: „hluboká transformace“ v době rychlého střídání režimů

Spojování vnitřně rozdrobené mocensko-politické situace českých zemí před polovinou 20. století ve větší periodizační celek není nové z hlediska dějin kultury či umění, v historii literatury však dosud využíváno není. Naše pojetí příčin i tendencí, které období od poloviny třicátých do konce čtyřicátých let 20. století navzdory proměnám politických režimů sjednocovaly, odpovídá výkladu historika Jana Dobeše o „hluboké transformaci“, která podle něj během této doby „zásadně změnila charakter české společnosti“ a také vzájemné postavení státu a kultury.¹ Zatímco Dobeš pojednává o období druhé až třetí republiky, autoři akademických *Dějin českého výtvarného umění* vyložili jako jeden celek celé dvacetiletí 1939–1958, tedy včetně období stalinismu, představujícího pro ně vyvrcholení té negace modernity, jež postupovala českou kulturou od sklonku třicátých let až do nástupu let šedesátých. Historikové filmu a literatury snesli přesvědčivé doklady toho, jak silnou komponentou české kultury období stalinismu zůstal nacionalismus, legitimizující z hlediska některých kulturních a sociálních skupin prosazování komunistického modelu společnosti – stačí připomenout tzv. jiráskovskou akci nebo husitskou trilogii režiséra Otakara Vávry.²

Z hlediska výkladu proměn institucí, kritérií i praxe literární cenzury dáváme v této kapitole přednost užšímu periodizačnímu řešení, které stalinismus pojímá již jako součást následujícího historického celku. Hodnoty prosazované stalinistickou cenzurou nebyly v první řadě odvozovány od kategorie národa, jak je tomu v případě našeho období, ale od kategorie společenské třídy. Nacionalismus nepochybně představoval významnou komponentu stalinistické kultury, přeci jen však komponentu druhotnou, což se v oblasti literární cenzury projevilo například maximální otevřeností vůči překladům z ruštiny.³ S ohledem na téma naší práce tedy při stanovení horního periodizačního předělu upřednostňujeme rovinu cenzurních kritérií a na ně vázané cenzurní praxe, protože organizační uspořádání cenzury přetrvalo z našeho období prakticky beze změny až do roku 1953.

To jen podtrhuje blízkost obou cenzurních soustav, evoluční návaznost rozptýlené cenzurní soustavy období socialistické diktatury na cenzurní soustavu v období „hluboké transformace“, a odkazuje i na principiální analogie mezi nimi, odpovídající jejich společné inklinaci směrem k ideálnímu typu autoritativní cenzury. Konstatování této principiální blízkosti však nic nemění na tom, že se zvoleným periodizačním řešením snažíme vyjádřit takovou historickou interpretaci situace české literární kultury před polovinou

1) Jan Dobeš: „Stát a kultura za druhé republiky, protektorátu a v letech 1945–1948“, in Ivan Klimeš, Jan Wiendl (eds.): *Kultura a totalita. Národ*, Praha, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta 2013, s. 180–204, zde s. 180.

2) Srov. Petr Šámal: „Znárodněný klasik. Jiráskovská akce jako prostředek legitimizace komunistické vlády“, in Robert Novotný, Petr Šámal (eds.): *Zrození mýtu. Dva životy husitské epochy. K poctě Petra Čorneje*, Praha – Litomyšl, Paseka 2011, s. 457–472; Petr Čornej: „Husitská trilogie a její dobový ohlas“, in týž: *Světla a stíny husitství. Události – osobnosti – texty – tradice. Výbor z úvah a studií*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2011, s. 374–393.

3) Srov. infobox „Statistika překladů z ruštiny za léta 1945–1953“, s. 1129.

20. století, podle níž podstatnou cézuru představují až důsledky únorového převratu z roku 1948, nikoli konec protektorátu a znovuoobnovení Československa v květnu 1945. Proti tezi, která na základě společné levicové inklinace odděluje období třetí republiky od protektorátu a republiky druhé a jako pomyslný prolog svazuje třetí republiku s dlouhou érou socialistické diktatury a vykládá ji v důsledku toho jako čas kladení základů totalitární společnosti, vidíme místo třetí republiky v ideologicky chaotické periodě ležící mezi pádem liberální demokracie v roce 1938 a prosazením se státního socialismu sovětského typu po roce 1948.

Pokud jde o přesnou dataci, není naše periodizace založena na kritériu změny mocenských poměrů, ale na změně v povaze sociální regulace literární tvorby. Za počátek námi sledovaného období proto chápeme zavedení předběžné tiskové cenzury v době příprav k vojenské obraně republiky v září 1938, jímž došlo k porušení jednoho z principů symbolizujících cenzurní soustavu liberálního typu. Na druhé straně končíme výklad uzákoněním státního nakladatelského monopolu v březnu 1949. Zrušení soukromého nakladatelského podnikání, které bylo jedním z důsledků přijetí nového nakladatelského zákona, představovalo závěrečnou tečku za cenzurou třetí republiky i za jejím společenským a estetickým programem.

Množství politických převratů, ideologických konfliktů i dramatických historických událostí, které se v období od září 1938 do března 1949 udály, se přirozeně podepisovalo na četných kontradičních uvnitř proměňujícího se cenzurního řádu. Třetí republika⁴ vznikla na bázi odmítnutí nejen protektorátu, ale i druhé republiky – i ta byla zahrnuta do tzv. období nesvobody. Mezi druhou republikou, spojenou s pokusem o zavedení autoritativní demokracie na konzervativních základech, jež se měly projevit i v křesťanských a národních východiscích nového oficiálního umění (vzhledem ke krátkosti trvání jen proponovaného), a republikou třetí, která svoji limitovanou (tzv. lidovou) demokracii budovala na základech socialismu a ve sféře kultury podporovala naopak kánon národně orientovaného umění moderního, pozorujeme přitom vztah až zrcadlové, převrácené totožnosti. Vepsal se i do osudů mnoha spisovatelů a básníků, z nichž ti zástupci tzv. sjednocené pravice, kteří za druhé republiky projektovali, jak a koho z radikální i liberální levice cenzurovat, byli za třetí republiky sami cenzurováni, a naopak.

Tvrdíme-li, že tendencí, která umožňuje všechny tři krátké etapy proměn propojit v jeden výkladový celek, je na rovině hodnot obrana národní literatury, nepokoušíme se naznačit, že tato obrana patřila rovněž k cílům nacistické kulturní politiky v Protektorátu Čechy a Morava. Nacistický program germanizace českého prostoru do organizace i praxe literární cenzury v Čechách a na Moravě nejvíce promlouval od počátku roku 1942 do podzimu roku 1943, tedy v období od Heydrichovy správní reformy protektorátu do chvíle, kdy vzhledem k vývoji na frontách druhé světové války úsilí okupační moci o proměnu české kultury v nacistickém duchu začalo ochabovat. Zvolené periodizační řešení vychází z náhledu, že diskontinuita v otázce jednoho z kritérií nebo jedné ze součástí cenzurního systému byla po celých jedenáct let vždy kompenzována kontinuitou v oblasti rovin

4) K pojmu třetí republika viz Milan Drápala: „Na ztracené vartě Západu“, in též (ed.): *Na ztracené vartě Západu. Antologie české nesocialistické publicistiky z let 1945–1948*, Praha, Prostor 2000, s. 15–72, zde s. 17–20.

zbývajících. Dokonce ani za protektorátu nedochází k takové ruptuře, která by znamenala změnu celého cenzurního systému najednou.

Očividné je to na rovině institucionální. V počátečním období protektorátu literární cenzura operovala na institucionální bázi vytvořené za druhé republiky, zatímco institucionální model vytvořený v druhém, závěrečném období protektorátu byl bez zásadní změny zabudován do cenzurního systému republiky třetí. Na této rovině tedy pozorujeme mezi všemi třemi obdobími zásadní kontinuitu. Pokud jde o ideový a estetický program literární cenzury za protektorátu, byla by zavádějící představa, podle níž okupační úřady potlačovaly po celých šest protektorátních let jakoukoli manifestaci české národní kultury. Z pragmatických důvodů patřila do repertoáru okupantů zprvu i tolerance vůči projevům zájmu české společnosti o českou klasiku a české umění. Činitelé nacistické kulturní politiky chápali tento zájem jako přijatelný ventil politických tenzí okupovaného národa. Nejagresivnější snahy o formování české literatury v nacistickém duchu a potlačování projevů národní kultury se proto omezily na necelou polovinu doby, po níž protektorát existoval.

Naše začlenění protektorátního období do jednoho celku využívá také staršího předpokladu, tradovaného odbornou literaturou od prvních pamětnických vystoupení z měsíců po květnu 1945, podle něž si v době protektorátu v praxi literární cenzury konkurovaly dva programy. Ten „český“, na němž naši tezi o kontinuitě zakládáme, plynule navazoval na druhou republiku a zahrnoval jak zmíněný defenzivní aspekt (podpora domácí tvorby, snaha omezovat tzv. brak), tak i zpomalování a otupování působení cenzury „nacistické“. Se značnou mírou zjednodušení si můžeme představovat, že v době protektorátu existovaly – pokud šlo o českojazyčné knihy a tiskoviny – dva cenzurní systémy: český a německý (nacistický). Do určité doby byla dokonce podobná dvojkolejnost vyjádřena existencí zvláštních úřadů, domníváme se však, že přetrvala i po jejich sjednocení a podřízení německému vedení. Hlavní část cenzurního aparátu totiž i poté představovali čeští literáti a úředníci, kteří v mezích možností vesměs zůstávali loajální k národnímu kulturnímu programu a vytvářeli nebo využívali pro jeho uskutečňování i četných strukturních mezer v systému cenzury nacistické.

Obě linie protektorátní cenzury a jejich programy nenahlížíme jako ve všech směrech antagonistické. Historik Jan Tesař nazval kdysi protektorát obdobím „do krajnosti vyhroceného nacionálního sporu mezi Čechy a Němci“ a zároveň „svérázného partnerství vzájemně se doplňujících nacionálních protivníků“.⁵ Poukazoval tím ke snaze autonomní české reprezentace brzdit germanizační opatření, ale nezadržovat ta nařízení (sám uváděl především ekonomická), v jejichž důsledku byla liberálnědemokratická společnost přetvářena v „autoritativní systém“.⁶ Ať už byly „česká“ a „nacistická“ linie protektorátní cenzury částečně odděleny, anebo po zavedení centrálního státního úřadu pro literaturu organizačně splynuly, paradoxní metafora „partnerství protivníků“ umožňuje podle nás porozumět silovému poli, v němž jejich programy společně formovaly protektorátní cenzurní praxi.

5) Jan Tesař: *Traktát o „záchraně národa“*. Texty z let 1967–1969 o začátku německé okupace, Praha, Triáda 2006, s. 43.

6) Tamtéž, s. 111.

K charakteru literární kultury: obrat k národu, eroze avantgardy

---

Nedůvěra k „jednotlivci jakožto uvědomělému subjektu uvažování, rozhodování a jednání ve sféře ekonomiky i politiky“ a spolu s ní tendence volit kolektivistická řešení sílily v českém prostředí od období velké krize. Od konce třicátých let 20. století se pak politika bezprostředně „redukovala na prostředek [...] budování a udržování“ národní jednoty.⁷ K analogickým změnám došlo ve sféře kultury. Umění se proměnilo ve „veřejný statek“ s úkolem „formovat, informovat, poučovat a povznášet národ“,⁸ kultura „pozbyvala svoji autonomii a byla podřizována politickým a společenským zadáním“.⁹ Plnění těchto nových funkcí začal stát vymáhat prostřednictvím dohledu nad uměleckou tvorbou i masmédií. Jak píše Jan Dobeš,

tento dohled měl v konkrétních případech bránit šíření politicky podvrtných či nebezpečných myšlenek. Na obecné rovině měl vést k ustanovení a následnému upevnění určitých norem. Vzhledem k tomu byly některé směry a žánry preferovány a naopak jiné tlumeny a vylučovány. Nešlo však jen o upřednostňování jedněch směrů před druhými, ale o prosazení nepřekročitelného normového rámce, z něhož se odvozují podrobnější kritéria pro posuzování tvorby a požadavky, které jsou na tvůrce kladeny.¹⁰

Formy, jichž tato úředně reglementovaná normativita nabývala, nebyly většinou vnímány negativně. Valná část společnosti plnění naznačené úlohy od umění očekávala a hlásili se k němu i sami literáti.

Od roku 1936 lze na datech z knižního trhu pozorovat postupující proměnu vztahu mezi spisovateli, básníky a národní společností. Nově je tento vztah charakterizován bezprostředním souzněním vkusu čtenářů i kritiků. Po Mnichovu tato tendence kulminovala, když prodej kupříkladu Horových básnických knih vzrostl rázem až desetkrát; podobně to platilo pro básně Halasovy, Nezvalovy a samozřejmě Seifertovy. Jeho sbírka *Zhasněte světla* (1938) se stala (s 24–26 tisíci prodaných kusů) básnickým bestsellerem přelomu třicátých a čtyřicátých let.¹¹ Zavedení titulu národního umělce za třetí republiky, den po smrti básníka Josefa Hory (tj. 22. června 1945), znamenalo tedy pokus oficializovat a postátit tento vztah podle sovětského vzoru, nikoli ho vytvořit.

Zavřené dveře, na něž na jaře 1938 po tzv. anšlusu Rakouska narazili na hranicích Československa židovští běženci a antifašisté, se spolu s odstěhováním redakcí časopisů a nakladatelství protihitlerovské emigrace z Prahy do Paříže, k němuž došlo před létem

7) Jan Dobeš: „Nečekané paralely aneb Proudý skrytý pod povrchem mocenských změn“, *Soudobé dějiny* 16, 2009, č. 4, s. 653–663, zde s. 655–656.

8) Tamtéž, s. 660–661.

9) J. Dobeš: „Stát a kultura za druhé republiky, protektorátu a v letech 1945–1948“, cit. dílo, zde s. 181.

10) Tamtéž.

11) Josef Štochl: „Česká poezie a společnost v letech 1936–45 ve světle nakladatelských archivů a jiných pramenů“, *Česká literatura* 43, 1995, č. 6, s. 645–659, zde s. 647–650.

Překlady na československém knižním trhu třicátých let 20. století

	1932	1933	1934	1935	1936	1937
Počet titulů	8 189	7 994	9 958	9 218	11 467	10 994
Překlady	771	740	767	711	979	925
Podíl	9,4 %	9,2 %	7,7 %	7,7 %	8,5 %	8,4 %

Data prezentovaná Státním ústavem statistickým zahrnovala knižní produkci vydanou na celém území republiky včetně Slovenska a Podkarpatské Rusi. Do součtu byly zařazeny nejen knihy, ale také neprodejné úřední tisky, brožury, drobné tisky, letáky a hudebniny. Uvedená čísla charakterizovala podíl překladů souhrnně, bez ohledu na druh a zaměření publikace; velmi mírně je zvyšovalo, že jako překlad byly chápány nejen překlady z cizích jazyků do češtiny, ale i naopak. Naučných i uměleckých knih literárního zaměření (skupina 8 mezinárodního desetinného třídění) vyšlo v roce 1937 v ČSR 2 536, z toho 617 překladů – v této kategorii tedy podíl překladů činil 24 %. Pro srovnání uvádíme podíl překladů na knižním trhu některých dalších států v témže roce (před lomítkem podíl na celkové produkci, za lomítkem na spisech literárního zaměření) – Bulharsko: 16 % / 54 %; Dánsko: 4,5 % / nezjištěno; Finsko: 14,5 % / 29,5 %; Francie: 6,8 % / nezjištěno; Itálie: 8,5 % / 39,9 % (pouze romány); Německo: 2,8 % / nezjištěno; Velká Británie: 2 % / nezjištěno; USA: 3 % / nezjištěno.

Zdroj: „Statistika česko-slovenských neperiodických tisků za rok 1937“, *Zprávy Státního úřadu statistického republiky Česko-Slovenské* 19, 1938, č. 113, série A, č. 29, s. 861–868; Gd. [= Jan Gotthard]: „Statistika naší literární produkce za rok 1937 I, II“, *Knihkupec a nakladatel* 1, 1939, č. 16–17, s. 162–164, 173–174; Christopher Rundle: *Publishing Translations in Fascist Italy*, Bern, Peter Lang 2010, s. 43–66.

1938,¹² staly znamením toho, že dlouhé období, kdy se česká literární kultura vyznačovala otevřeností a zájmem o podněty zvenčí, je u konce. Přesvědčení, že původní práce českých spisovatelů čelí na domácím literárním trhu „záplavě“ překladů, které se za druhé republiky stalo jedním z argumentů pro projekt regulovaného knižního trhu, neodráželo vývoj v oblasti knižní produkce. Statistiky československé knižní produkce ukazují, že podíl překladů na celkovém objemu vydávaných publikací činil v předválečné dekádě méně než 10 % a na konci třicátých let spíše klesal. U spisů literárního zaměření (skupina 8 mezinárodního desetinného třídění) byl tento podíl výrazně vyšší, přesahoval 20 %, ani jedno z čísel však nevybočovalo z mezí, v nichž se pohybovaly srovnatelné evropské státy. Podíl překladů charakterizoval literární kulturu v Československu jako relativně, nikoli však extrémně otevřenou, s bohatou vnitřní literární produkcí a stabilním napojením na mezinárodní transfer kulturních hodnot. Strach ze „záplavy“ překladů, jež hrozila udušit originální národní tvorbu, nebyl českým specifikem, velkým tématem byl například v literárním životě mussoliniovské Itálie. Tam debata o „invazi překladů“ a diskurzivní prosazování a posléze etablování cenzurních institucí sloužících ke kontrole importované literatury započaly již na konci dvacátých let 20. století.¹³ Je zřejmé, že podobné vize

12) Michal Frankl, Kateřina Čapková: *Nejisté útočiště. Československo a uprchlíci před nacismem 1933–1938*, Praha – Litomyšl, Paseka 2008, zvl. s. 254–331.

13) Christopher Rundle: *Publishing Translations in Fascist Italy*, Bern, Peter Lang 2010, zvl. s. 67–111.

kulturní autarkie byly plodem obratu k nacionalistickým koncepcím kultury, provázejícím v meziválečné Evropě hledání politických alternativ k liberální demokracii.

Na podzim 1938, po obsazení pohraničních oblastí Čech, Moravy a Slezska Německem (a Polskem), byla česká literární kultura po staleté koexistenci uvnitř jednoho státního celku hranicemi oddělena od značné části literární kultury německojazyčného obyvatelstva historických zemí. S rychlostí, která vyvolává zájem historiků, přestala dbát o to, co se děje na Slovensku.¹⁴ V průběhu druhé republiky a hlavně v protektorátu byla poté připravena o svou složku židovskou. Představa, již si česká společnost až dosud vytvářela o sobě samé, prošla tím pádem zúžením a redefinicí na etnickém základě.¹⁵ Ztracenou souvislost obou zemských kulturních společenství se poté již nikdy nepodařilo obnovit jako žitý fakt, naopak, poválečný násilný transfer německého obyvatelstva jí vtiskl permanentní charakter. Česká kultura se obrátila do sebe, do své historie, ke svému idealizovanému folkloru a ke svým konstruktivním tradicím, zahrnujícím též sen o malé, hodnotově vytríbené a soběstačné národní literatuře, povýšené nad „industrializované“ písemnictví velkých západních národů, který od doby vrcholného obrození představuje jednu z hlavních odpovědí na tzv. českou otázku.¹⁶

Obrat české umělecké kultury k druhému ze svých hlavních „ukotvení“, o nichž píše sociolog Josef Alan, tedy k ukotvení nacionálnímu, souvisel nejen s krizí liberalismu, ale také s „erozí avantgardy“¹⁷ či – jak to vyjádřil filozof Miroslav Petříček – s otřesením víry v „novověký projekt moderny“¹⁸. Jejich symptomem byla mimo jiné melancholická vize Jindřicha Chalupeckého z roku 1946 o moderním umění jako o „nehotovém domu, který jeho stavitelé opustili“.¹⁹ Vztah českého umění (ani literatury) čtyřicátých let k surrealismu, avantgardám či modernismu neměl přitom hlavně (ani jen) podobu popření. Šlo o ambivalentní vztah obdivu a následování, kritiky a transformace. Činnost postavantgardních kroužků a skupin, v nichž se organizovala část nastupující výtvarné a literární generace, vyrůstala z důvěrné znalosti modernistického kánonu a z osobního zasažení zejména surrealismem, problematizovala si však jejich, řečeno s Chalupeckým, „konvenci svobody“ a v pocitu zásadní krize hledala cesty, jak obnovit kontakt mezi uměním a „skutečným životem svých současníků“, jak umění vymanit z klauzury znalců a snobů, učinit ho obecně srozumitelným, „něčím užitečným v životě, nikoli ozdobou“.²⁰

Eroze avantgardy a vyzdvižení národního kolektivu jako subjektu, jemuž má literatura sloužit, nezůstaly bez vlivu na sítě strukturálních regulací, tvořících pozadí působení státní institucionalizované cenzury a formujících spolu s ní dobové literární pole. To začalo být pod tlakem různých sil strukturováno ohledem na „běžného čtenáře“. Od spisovatelů se

14) J. Tesař: *Traktát o „záchraně národa“*, cit. dílo, s. 197.

15) Michal Frankl: „Židé přes palubu. Konstrukce ‚židovské otázky‘ za druhé republiky“, *Dějiny a současnost* 31, 2009, č. 3, s. 37–39.

16) Srov. rámcová kapitola „1810–1848. V zájmu nevzdělaného čtenáře“, s. 281–285.

17) Josef Alan: „Alternativní kultura jako sociologické téma“, in též (ed.): *Alternativní kultura. Příběh české společnosti 1945–1989*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2001, s. 9–59, zde s. 9–10.

18) Miroslav Petříček: „Úvod. Svědectví o krizi moderního světa“, in Rostislav Švácha, Marie Platovská (eds.): *Dějiny českého výtvarného umění*, díl 5, 1939–1958, Praha, Academia 2005, s. 11–17, zde s. 12.

19) Jindřich Chalupecký: „Konec moderní doby“, in též: *Obhajoba umění 1934–1948*, eds. Miroslav Červenka, Vladimír Karfik, Praha, Československý spisovatel 1991, s. 155–177, zde s. 156.

20) Tamtéž, s. 171, 170, 175.

očekávalo, že se sociálnímu tělesu, nazývanému „národ“ či „lid“, přiblíží. Některé velké osobnosti vyrůstající z historické avantgardy dokázaly této výzvy i reálného zájmu české společnosti o národní literaturu využít – Vladislava Vančuru, Františka Halase, Jaroslava Seiferta a plejádu dalších básníků či prozaiků podnítil historicky vyvstávající společenský účel, propojující ve svých důsledcích rafinovanou kulturu básnického slova vypracovanou v éře modernismu s žízňící publikou po takovém slovu, k monumentálním tvůrčím výkonům. Pro jiné autory však tato změna adresáta mohla znamenat obtížně překročitelnou překážku. Radikálně novátorské nebo žánrově či stylově exkluzivní literární projevy začaly být pocíťovány jako cizorodé. Za okupace narážely mimo jiné na oficiálně prosazovaná kritéria nacistické literatury. Tak si například ke konci roku 1943 ministerstvo lidové osvěty chválilo, že se v české literatuře prosazuje „životnější pojetí“ a již jen „velmi zřídka se vyskytují samoučelně experimentující pokusy s prózou (Mil. Součková)“.²¹ Později se taková „samoučelná“ díla setkávala s nezájmem těch, kdo o vydávání literárních textů rozhodovali.

Počátkem roku 1945 napsal diplomat a literát Petr Den sérii úvah o změně charakteru demokracie ve státě, kde se vlády ujímají „lidové masy“. Ač citoval například Ortegu y Gassetu, sám nezaujal postoj konzervativního kritika nástupu „mas“ k moci, nýbrž postoj vychovatele, který chce „každého jednotlivce, z nichž se tyto masy tvoří“, naučit o jeho novém, vladařském úkolu přemýšlet na výši tisícileté evropské kultury. Namísto jednoduché publicistiky pojal proto svoje naučení pro „Jeho Veličenstvo Lid“ jako vzdělánecký esej, naplněný explicitními i implicitními odkazy k antice, soudobým úvahám o masovém člověku i k dějinám evropské kultury. Přestože si nakladatelství Melantrich rukopis Denových úvah vyžádalo již v květnu 1945, na jejich vydání v knize *Počítadlo*, kterou sám autor charakterizoval jako „těžkou a málo se ucházející o čtenářovu přízeň“, v Praze nikdy nedošlo.²² Nešlo o to, že by vydání *Počítadla* nepovolila cenzura, ale že dobové literární pole zahrnovalo celou síť strukturálních i institucionálních znevýhodnění, v jejichž důsledku byla exkluzivní tvorba modernistického typu vydavatelsky marginalizována. V důsledku únorového převratu roku 1948 se pak tato strukturální regulace postupně překloupila ve státní cenzuru období stalinismu, pro niž modernismus představoval jednu ze základních variant nepřijatelné literatury, jak to ukazuje vydavatelský příběh románu Milady Součkové *Neznámý člověk*, jemuž věnujeme případovou studii.²³

Silami strukturální regulace začal být vymáhán také posun sebepojetí spisovatelů ve směru od individualistické nezávislosti moderního umělce k tvůrci funkčně spjatému s potřebami kolektiva. Tlak nepocíťovali pouze autoři žijící ve vlasti, ale i ti, kteří odešli do exilu. Otázka, zda spisovatel smí svou tvorbu zaměřit mimo „cíle sledované celým exilovým kolektivem“, profilovala diskusi o vztahu kultury a politiky v prostředí československého

21) Srov. Národní archiv (NA), Ministerstvo lidové osvěty (MLO), kt. 9, Česká literatura v l. 1941–1943 (Poesie a krásná próza), strojopis, v záhlaví modrou pastelkou poznamenáno jméno autora nebo příjemce dokumentu: J. B. Čapek.

22) Srov. Petr Den: *Počítadlo. Sedm proslovů k Jeho Veličenstvu Lidu*, New York, Universum Press Company 1961, s. 5–8.

23) Viz případová studie Zuzany Říhové „Zamyslete se však jednu krátkou tichou chvílí nad tou Součkovou“. K publikačním osudům *Neznámého člověka* Milady Součkové“, s. 1071–1082.

exilu na Západě, přičemž většinová odpověď byla záporná.²⁴ K autorům, kteří trvali na individualistickém pojetí spisovatelské role a s nárokem na podřízení se zájmům národní jednoty hlasitě nesouhlasili, patřil za války Egon Hostovský. Tendence marginalizovat podobné postoje a jejich nositele se podepsala na ohlasu jeho prózy *Sedmkrát v hlavní úloze* (1942), díla, jež svým rázem nesouznělo s patetickým nacionalismem, který ovládl část exilového společenství. Nejen Hostovský jako „příslušník oficiální emigrantské struktury“, ale i další autoři a publicisté působící v exilovém prostředí byli tak postupně nuceni k následování dominantního diskurzu jednoty a „vůle bojovat“, k tomu, aby „promlouvali určitým způsobem, aby cenzurovali své vlastní myšlení“.²⁵

24) Bořivoj Srba: *Múzy v exilu. Kulturní a umělecké aktivity čs. exulantů v Londýně v předvečer a v průběhu druhé světové války 1939–1945*, Brno, Masarykova univerzita 2003, s. 428–497, zde s. 497.

25) Vladimír Papoušek: *Žalmy z Petfieldu. Egon Hostovský. Příběh spisovatele dvacátého století*, Praha, Akropolis 2012, s. 22–40, zde s. 28, 30.

S výjimkou let protektorátu, kdy byla jakákoli zmínka o cenzuře v tisku zakázána, patřila diskuse o ní k tématům veřejného diskurzu celého sledovaného období. Ukazovalo se přitom, že jedině protektorátní cenzura, přesněji řečeno její „nacistická“ linie, nebyla českou společností akceptována. S tím, jak pojem svobody ve svém individualistickém rozměru nabyl v kontextu pomnichovské české kultury negativního vyznění (byl nazýván svobodou „bezuzdnou“, „sobeckou“), se cenzura v očích tehdejších elit z překážky měnila v její opak – v podmínku pokroku. Centrální hodnotou doby se staly „celek“, vyjadřující primát společenských a národních zájmů před zájmy jednotlivce, a „odpovědnost“, vyjadřující dobrovolné přijetí závazků k „celku“ ze strany individua. Cenzura měla nastoupit tam, kde si jednatel nebyl ještě těchto svých závazků dostatečně vědom, neučinil z nich východisko svého jednání. Její prostor začínal tedy tam, kam zatím nedosahovala moc přediva strukturních regulací.

„Právě tak [jako bez policie, PJ] je spořádaný kontinentální stát sotva myslitelný bez cenzury tisku,“ napsal v *Právu lidu* nedlouho po začátku druhé republiky historik filozofie a právní filozof Emil Svoboda. V cenzuře spatřoval vhodný prostředek, jak zamezit výstřelkům individualismu. „Nikdo si nesmí myslit, že je na světě sám, nebo snad že je středem všehomíra.“ V duchu osvícenské tradice argumentoval obecným dobrem, které má jako rozumový ideál všechny členy společnosti sjednotit. Nositelem tohoto ideálu měl podle něj být stát: „V dobrém státě chtějí všichni jedině: **obecný prospěch**. Proč by si vzájemně šlapali po nohách a házeli břevna přes cestu, mohou-li jít pevně, spolu, za tím jediným cílem?“²⁶

V situaci, kdy takto docházelo k nové legitimizaci cenzury, přestala být hlavní otázkou veřejné diskuse její existence – to, že něco vůbec je cenzurováno a zda se tak stalo právem. Otázkou se namísto toho stávala kvalita výkonu cenzury: odbornost a kompetence těch, kdo ji provádějí. To logicky vedlo k nastolení požadavku vnitřní specializace cenzury podle odbornosti cenzorů a tematiky cenzurovaného materiálu. Počátkem roku 1939 ho vyslovil redaktor časopisu *Lumír*, historik a básník Zdeněk Kalista, když v reakci na konfiskace prováděné ve vlastním časopisu požadoval, aby „cenzori byli vybíráni i s jistým ohledem [...] na povšechný ráz látky, jež jejich dozoru přísluší: aby tedy [...] věcem literárním a vůbec kulturním byl přidělen člověk s jistým obzorem na tomto poli duševního života“.²⁷ Projevem rychlého postupu zmíněné specializace se stalo vyčlenění literární cenzury jako relativně samostatné, vnitřně strukturované instituce, zaměstnávající odborníky – pedagogy, básníky, kritiky či překladatele –, k němuž došlo nejpozději s již zmíněným vznikem sekce písemnictví MLO v roce 1942.

Jako příležitost osvobodit se od cenzury nebyl vnímán ani květen 1945. „Chceme, aby cenzura, která podporovala nedouky a umlčovala silné hlasy, se pročistila – ale zůstala!“

26) Emil Svoboda: „Odpovědnost tisku“, *Právo lidu* 47, 1938, č. 301, 22. 12., s. 3.

27) Z. K. [= Zdeněk Kalista]: [„Zejména by bylo důležito...“], *Lumír* 65, 1939, č. 3, s. 166.

psal měsíc po osvobození jeden z mluvčích nejmladší generace, agilně se hlásící do politického i literárního života, básník a šéfredaktor nově založeného deníku *Mladá fronta* Jaromír Hořec. „Lež“ protektorátu spočívala podle něj v tom, že v poezii byly dveře dokořán otevřeny „psavcům“ – nevkus, průměru a zištnosti. I „oficiální“, tj. kompromisní avantgarda, jež podle něj kvetla v počátečním období protektorátu, měla podle Hořce propadnout sítem paměti, ustoupit tvorbě „přísných, tichých a ocelových“ básníků, kteří v „živých, vězněných, komediantských letech“ mlčeli. Za úkol cenzury v osvobozené republice pokládal Hořec vyloučení nekvalitního písemnictví („Na začátku naší společné a velké práce se nesmí vloučit na knižní trh knížky špatné.“) a potrestání všech spisovatelů a nakladatelů, kteří „kolaborovali“ tím, že psali a vydávali bezcenné texty. Pozor si cenzura měla dát také na konjunkturalisty, kteří by ze dne na den měnili své postoje („Do úterka byl fašista. Od středy píše socialistické romány a básně.“).²⁸

V souladu s obecným respektem k nové roli státu při prosazování kulturních norem bylo publikačnímu odboru ministerstva informací (MI) třetí republiky nejčastěji vytýkáno, že reguluje knižní trh málo, tj. že vychází příliš mnoho nekvalitních publikací. Své práce v přípravné publikační komisi se překladatel a představitel kulturní politiky odborů Valter Feldstein ujímal na konci roku 1945 s tím, že až dosud „praxe publikačního odboru byla často nemístně shovívavá“ a „byly připuštěny leckdy i knihy, které bylo lépe nevydat“.²⁹ Militantní výtky zleva neustaly ani potom, ale doprovázely činnost státního literárního úřadu po celou třetí republiku. Na základě přesvědčení, že dosavadní regulace zcela selhala a v oblasti nakladatelského podnikání „dnes už nemáme svobodu, ale pustou **anarchii**“, požadoval v následujícím roce mladý publicista Karel A. Krejčí „zestátnění nakladatelských koncesí, zkolektivizování a podřízení jednotnému centru odborníků“. Na příkladu produkce nakladatelky populárních žánrů Boženy Smolíkové-Mečířové dokládal, že se nepodařilo zbavit knižní trh tzv. braku:

Jak je možné, že publikační komise povoluje vydávání takovéto literatury? Povoluje snad zásadně všechno? Nebo také něco odmítá? Jakou hodnotu však musí mít rukopisy, které tak benevolentníma rukama komise neprojdou? Což je představitelné, že může být napsáno ještě něco horšího?³⁰

Druhým cílem veřejné kritiky byla přílišná byrokratičnost povolovacího řízení. Projevoval se tak širší spor, který s představiteli ministerstva vedly tradiční nakladatelské firmy, představující vedoucí složku v nakladatelské sekci Svazu českých knihkupců a nakladatelů. Zmíněné firmy usilovaly o potlačení konkurence, která jim vyrostla za války v podobě tiskáren využívajících nakladatelské koncese a nových, komerčních nakladatelských firem, těžících z válečné konjunktury knižního trhu. Model státní cenzury nakladatelských plánů, prováděné úředníky ministerstva, chtěly nahradit čistou oborovou seberegulací, zajišťovanou vlastními silami vedení nakladatelského svazu.³¹

28) Jaromír Hořec: „Úvodník o poesii“, *Mladá fronta* 1, 1945, č. 34, 15. 6., s. 1.

29) Vř. [= Valter Feldstein]: „Regulace knižního trhu“, *Lidová kultura* 1, 1945, č. 24, s. 6.

30) Karel A. Krejčí: „Brak znovu aktuální“, *Lidová kultura* 2, 1946, č. 27, s. 3.

31) Srov. Václav Míkota: *Kulturní dvouletka a knižní trh*, Praha, Svaz českých knihkupců a nakladatelů 1946.

Protesty proti podstatě povolovacího řízení zajišťovaného publikačním odborem MI byly naopak ojedinělé. Objevovaly se v liberálním tisku, například v *Dnešku* proti ní vystupoval publicista B. Müller:

A nyní něco o té cenзуře. Říká se, že není. Skutečnost je jiná: cenzura je. Už to, že nakladatel, a tím i spisovatel podléhají jakémusi úřednímu řízení, třeba toto řízení nespočívá na ničem jiném, než na jakémisi ještě protektorátním nařízení o „obhospodařování papíru“ – je to jen jiný, nenápadnější druh cenzury. Nebudu-li chtít, tedy na tu či onu knihu prostě papír nepovolím; a upozorním tiskaře, že nepředložil-li nakladatel moje povolení k tisku, že knihu tisknout nesmí.³²

O protesty se ojediněle pokoušeli periferní soukromí nakladatelé, jako byl František Slaboch nebo Václav Bluma (viz dále).³³ Memoranda katolického kritika Timothea Vodičky vznikala zase na obranu náboženské literatury, jejíž produkci se publikační odbor snažil tlumit. Vodička Syndikát českých spisovatelů upozorňoval, že činnost ministerstva informací představuje de facto pokračování literární cenzury „v rozsahu, v jakém byla zavedena okupanty v našich zemích za války“.³⁴

Na prahu druhé republiky, tváří v tvář uzavření Osvobozeného divadla a prvním proklamacím kulturního programu tzv. sjednocené pravice, literární kritik Antonín Matěj Píša napsal: „žádáme [...] naprostou svobodu pro všechno vědecké poznání a umělecké tvoření.“³⁵ Ještě půl roku před únorem 1948 kladl právní teoretik Zdeněk Neubauer otázku, zda by řešení otázky svobody tisku v třetí republice nemělo přeci jen spočívat v „izolaci sfér“ podle hesla „plánování v hospodářství, svoboda v kultuře“ – tedy v kombinaci socializace ekonomiky a liberalizace kultury.³⁶ Tehdy do diskuse o významu svobody pro uměleckou tvorbu přispěl také křesťanský sociolog, kritik a básník Robert Konečný tezí, že umění „svou funkci splní nejlépe tehdy, když bude umělci dána možnost naprosté svobody“. Z hlediska dobového myšlení bylo ovšem samozřejmostí, že podobný nárok na svobodu má jen vysoké umění, zatímco „znemožnění tiskovin, které demoralizují a ohlupují a v duchovním rozvoji brání,“ chápal i Konečný jako nepopiratelný úkol státu.³⁷

Citované hlasy ukazují, že osobnosti odmítající cenzuru jako takovou (či alespoň cenzuru vysokého umění) byly v českém veřejném prostoru čtyřicátých let 20. století aktivně přítomny, na formování institucí cenzury tisku a literatury se však téměř nepodílely. Ve společnosti, kterou si podmanila negace modernisticko-liberálních ideálů, je nebylo slyšet.

Součástí nastíněného konsenzu se ovšem nestala nacistická cenzura za protektorátu. Její praxe vyvolávala silný odpor, který se však nemohl v době okupace projevat

32) B. Müller: „Existují vážné pochybnosti... A o cenзуře vůbec“, *Dnešek* 2, 1947, č. 10, s. 146–147, zde s. 147.

33) Karel A. Krejčí zmiňoval v tomto směru aktivity knihkupce Františka Slabocha, srov. K. A. Krejčí: „Brak znovu aktuální“, *Lidová kultura* 2, 1946, č. 27, s. 3.

34) Literární archiv Památníku národního písemnictví (LA PNP), Bohumil Novák, Timotheus Vodička výboru Syndikátu českých spisovatelů 8. 7. 1947, opis.

35) AMP [= Antonín Matěj Píša]: [„Slyším-li slovo kultura...“], *Právo lidu* 47, 1938, č. 275, 22. 11., s. 6.

36) Zdeněk Neubauer: „Svoboda tisku“, *Nová doba* 53, 1947, č. 8, s. 337–340.

37) Robert Konečný: „Svoboda umění a jeho služebnost“, *List Sdružení moravských spisovatelů* 2, 1947/1948, č. 3/4, s. 89–94.

Anekdoty o hloupých cenzorech

Je dobře známo, jak nacističtí nadlidé nesnášeli kritiku všeho, co jen trochu čpělo němectvím. Ani jméno Němců nesmělo být vysloveno v souvislosti s nepřiznivým soudem. Šel z toho strach, ale je opravdu neuvěřitelné, že i české příjmení Němec bylo škrtnuto červenou tužkou a nahrazeno nevinným „cizinec“. Stalo se tak v beletristickém životopise Boženy Němcové, v němž si dovolil autor uvést větu: „Němec byl člověk povahy hrubé!“ A tak z manžela autorky *Babičky* udělali cizince!

Autoři, potažmo jejich nakladatelé, byli nuceni přikládat k žádosti osobní list autorův. Opomenutí znamenalo často několikaměsíční odklad vyřízení žádosti. Zvlášť jeden z nadřízených mimořádně dbal, aby vše bylo v pořádku. Pohříchu, jeho poměr k literatuře byl zatraceně macešský, jak dokazuje tento příběh: Stalo se – psal se rok 1941 – že jistý nakladatel, postižený horečkou kulturního historismu, který v té době vládl, předložil k vydání *Děvín* Šebestiána Hněvkovského. Vyřízení dlouho nešlo, a tak se milý nakladatel vypravil na cenzuru, aby věc popohnal. Profesor, který zde byl nasazen a který se snažil nakladateli vyhovět tím, že ihned předložil věc svému nadřízenému k podpisu, byl rázně okřiknut: „Vždyť ten chlap tu nemá ani autorský dotazník!“ Pokořený referent odkvapil se slibem, že se po tom ještě podívá. Opatřil si ruče předepsaný blanket, a zatímco nakladatel čekal v předsíni, vyplňoval blanket. Příjmení: Hněvkovský. Křestní jméno: Šebestyán (Šebestián). Zaměstnání: purkmistr v Poličce. Bydliště: Praha I, Rybná 9. Árijec: bezvadný. Hlavní práce: *Děvín*, směšohrdinský epos. Členem Zednářské lóže nebyl. Vlastnoruční podpis: Ssebestyán Hnjewkowský. Data byla ovšem zamlčena, a tak se dočkal nebožtík Hněvkovský, jehož *Děvín* vyšel 1821, nejen znovuzrození, ale i pochvaly pana vrchního cenzora.

Když jiný nakladatel poslal žádost o povolení nového vydání Caesarových *Zápisů o válce galské*, vypracoval jiný cenzor tento pozoruhodný koncept. „Panu X. Y., nakladateli v Praze. K vaší žádosti o povolení nového vydání svrchu jmenovaného díla sdělujeme, že je nutno, abyste nám obratem oznámil, zda výše uvedený Gaius Iulius Caesar byl původu árijského.“

Stopy po kritice cenzurní praxe, která se za okupace mohla šířit pouze v interpersonální komunikaci, představují anekdoty o tupých „německých cenzorech“. Jejich protipólem byly historky o hrdinství českých nakladatelských pracovníků a cenzurních úředníků, kteří dokázali přelstít své nadřízené a českou knihu před nimi zachránit. Součástí literárního oběhu se oba typy narativů staly po válce, kdy se část z nich dočkala zveřejnění v rámci vzpomínkových publikací. K nim patřil také pamětní sborník Národního divadla, z něhož vybíráme několik anekdot. Jejich autor, básník a literární historik Jaroslav Nečas, byl na konci války zároveň dramaturgem činohry Národního divadla i jedním z úředníků sekce písemnictví MLO, tedy protektorátního cenzurního úřadu.

Zdroj: Jaroslav Nečas: „Divadelní a literární censura za okupace“, in Josef M. Kvapil (ed.): *Jaro Národního divadla v Praze 1945*, Praha, Siroťčí, vdovský a podpůrný spolek členů Národního divadla v Praze 1946, s. 174–177, zde s. 176–177.

---

explicitně. Zřejmě posledním publikovaným vystoupením na toto téma se v květnu 1939 stal protest výboru Národního souručenství proti divoké cenzuře prvních okupačních měsíců. Konkrétně šlo o vyřazování děl Aloise Jiráska, Viktora Dyka, Karla V. Raise, Rudolfa Medka a dalších vlasteneckých autorů z knihkupeckých výloh či ze školních knihoven.³⁸ V září téhož roku (1939), byly veškeré zmínky o cenzuře v tisku zakázány (viz dále). Od této chvíle byl odpor vůči „nacistické“ cenzuře odkázán na soukromou komunikaci.

38) TNS.: „Proti přehmatům censury v kulturních a uměleckých záležitostech“, *Národní práce* 1, 1939, č. 143, 26. 5., s. 5.

Druhá republika: pacifikace konfliktu, očista národa (1938–1939)

Hluboká krize, do níž se česká společnost propadla na podzim 1938, vedla mimo jiné k pokusu zásadně změnit hodnotovou orientaci i způsob řízení kultury. Národní kultura měla být zbavena cizorodých vlivů a měla se obrátit zpět ke křesťanským a nacionálním hodnotám, jež – dle mínění protagonistů kulturního projektu druhé republiky – opustila v procesu své bezhlavé modernizace, spojované zvláště s vývojem československé demokracie po roce 1918 a s odklonem její státní ideologie od katolicismu. Ambiciózní a vůči převažujícímu naladění dosavadní české literatury vysoce konfrontační program transformace české kultury ve znamení národa a kříže byl za druhé republiky prosazován formou publicistické kampaně i promyšlením či zakládáním kulturně-politických institucí, jejichž prostřednictvím měla být česká kultura v nejširším slova smyslu, tedy od umění přes školství až po osvětu dospělého obyvatelstva, v daném duchu usměrňována a řízena. Tyto kampaně i programy zahrnovaly také moment agresivní exkluze osobností i celých politických a kulturních proudů symbolizujících zavržený internacionalismus, antitradicionalismus a antikaticismus první republiky, ať už šlo o stoupence masarykovského humanismu, levicové liberály, radikální socialisty a komunisty či stoupence avantgardních uměleckých projektů. Mezi skupiny, které začaly být takto symbolicky a v některých případech i reálně (například zákazem výkonu určitých povolání nebo propouštěním ze státních kulturních institucí) vylučovány z veřejného působení, se za druhé republiky zařadili rovněž Židé.

Vztah tiskové cenzury a dalších institucí zajišťujících společenskou regulaci umělecké komunikace a masových médií k naznačenému projektu nebyl jednoznačný. Prostřednictvím intenzivních konfiskací a zastavování titulů byl eliminován komunistický a po něm z nemalé části i liberálně levicový tisk. Levice byla připravována i o další tribuny svého veřejného působení. Symbolem těchto úředních represí se stalo uzavření Osvobozeného divadla, které po Mnichovu nemohlo již zahájit novou sezónu, neboť vůdčí autorská dvojice podle pražského policejního ředitele propůjčovala „svou popularitu i své jeviště k hlásání tendencí ne-li komunistických, tedy jistě krajně levých“.³⁹ K prosazování dalších bodů kulturního programu druhé republiky již orgánů státního dohledu využíváno nebylo, a to i v důsledku krátkého trvání okleštěného státu Čechů a Slováků, který zanikl již pět měsíců po svém vzniku, takže na zformování příslušných byrokratických institucí ani instrumentů nebyl dostatek času.

Každodenní praxe cenzury periodického i neperiodického tisku se řídila cílem pacifikace společnosti, jejího uklidnění, „ideově psychologické stabilizace“.⁴⁰ V této své každodenní linii, která se nevyhýbala ani textům autorů, kteří prosazovali nový kulturní projekt, se cenzura zaměřila na to, aby z tisku byly eliminovány nejrůznější reprezentace sociálních či politických konfliktů. K potlačování projevů antisemitismu zavazovaly zároveň

39) Michal Schonberg: *Osvobozené*, přel. Jolana Dolejšová, Halka Hritzová, Vladimír Eisenbruk, eds. Radan Dolejš, Václav Kofroň, Praha, Odeon 1992, s. 383–396, zde s. 384.

40) J. Dobeš: „Stát a kultura za druhé republiky, protektorátu a v letech 1945–1948“, cit. dílo, s. 182.

vládu Česko-Slovenska západní spojenci; tak například udělení britské půjčky, jež patřila do souboru opatření k částečné kompenzaci ztrát utrpěných odstoupením pohraničních území, bylo podmiňováno tím, že ve zbytkové republice nebude docházet k diskriminaci z rasových nebo etnických důvodů. Speciální pozornost byla věnována všemu, co by mohlo vyvolat konflikty zahraničněpolitické, a to nejen s Německem, ale i s dosavadními západními spojenci, kteří se svým podpisem pod mnichovskou dohodu stali v očích českého obyvatelstva zrádci. Dalším cílem cenzury bylo potlačení kritiky vlády, prezidenta a ostatních státních institucí. Snahou bylo, aby se o důležitých a rozporně vnímaných opatřeních psalo v tisku až ex post, a to pokud možno s použitím vládních komuniké, tedy způsobem vyhovujícím vládní propagandě. Tím se oslabovala role tisku jako reprezentanta veřejnosti, jež prostřednictvím médií vstupuje do dialogu s vládní mocí a spoluvytváří politický prostor země.

Jako úběžník dílčích pragmatických cílů, jaké představovalo zklidnění situace v té či oné oblasti společenského života, realizace určitých diplomatických instrukcí nebo obecné posilování autority státu, se na pozadí proměn cenzury za druhé republiky rýsovala fundamentální averze vůči konfliktu a spolu s ní představa společnosti, která má liberální demokracii, tedy režim založený na soupeření a kompromisu skupinových zájmů, překonat svou organickou (národní) jednotou.

Zavedení předběžné cenzury pro periodické i neperiodické tisky

V okamžicích vrcholící československé podzimní krize roku 1938, ještě před podpisem mnichovské dohody, došlo k zavedení předběžné cenzury. Vládním nařízením č. 177/1938 ze 17. září 1938 (dle novelizované podoby zákona o mimořádných opatřeních č. 300/1920 Sb.)⁴¹ vstoupila na tři měsíce v platnost tzv. mimořádná nařízení. Na jejich základě disponovaly státní bezpečnostní orgány oprávněním omezit, případně zastavit vydávání a rozšiřování veškerých tiskovin opatřených povinnými údaji (tzv. impresem) ještě před jejich uveřejněním. Pravidla cenzurní praxe pak byla dále upřesněna lhůtami předkládání tiskovin odstupňovanými podle jejich periodicity a rozsahu. Periodika vycházející nejméně pětikrát týdně, tedy deníky, měla být příslušným policejním úřadům a státním zastupitelstvím doručena ke kontrole do dvou hodin před vydáním, na další periodické tiskopisy se vztahovala lhůta 24 hodin. Neperiodické tisky do pěti tiskových archů musely být předloženy do tří, publikace rozsáhlejší do osmi dnů před vydáním. Běžnou nakladatelskou rutinou se následně stalo předkládání chystaných publikací k cenzurnímu posouzení ve fázi mezi započítáním a dokončením sazby.

Preventivní cenzurní systém výrazně zvyšoval pravomoci příslušných kontrolních úřadů. Dle pozdějších Pokynů pro úředníky tiskové dozorcí služby „stačí při preventivní cenzuře, již provádí státní bezpečnostní úřad, aby uveřejnění jednotlivých článků nebo míst bylo nepřípustno z důvodů veřejné bezpečnosti a veřejného pořádku“.⁴² Instancí, jež o závadnosti rozhodovala, byl přitom příslušný cenzurní úřad; sporné případy mohly

⁴¹ Jan Hrabánek, Albert Milota: *Tiskové právo československé. Ochrana cti, tiskové novely, slovenské tiskové právo, redaktorský zákon atd.*, Praha, Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart 1938, s. 20–21.

⁴² NA, Ministerstvo vnitra – nová registratura (MV – NR), kt. 5166, sign. D 3272, Pokyny pro úředníky tiskové dozorcí služby při vykonávání předběžné tiskové prohlídky.

být dále konzultovány prakticky jen s institucí nadřízenou. Praxe předběžné cenzury tak neobsahovala žádný kontrolní mechanismus či jinou možnost, jak se vůči jejím nálezům bránit. Ještě důležitějším aspektem nové praxe kontroly tiskovin byla skutečnost, že „konfiskačního nálezu při preventivní cenzuře vůbec není“, tj. nevytváří se a není publikováno právní rozhodnutí o konfiskaci textu nebo jeho části.⁴³ Jednalo se o radikální odklon od prvorepublikové cenzurní praxe, vyznačující se transparentní justiční procedurou.

Podoba cenzurního systému se na několik dalších měsíců ustálila 26. září 1938 v návaznosti na vyhlášení všeobecné mobilizace. Poté, co stát vstoupil do branné pohotovosti, rozhodla vláda o ustavení Ústřední cenzurní komise (ÚCK), mající za úkol koordinaci práce jednotlivých složek cenzurního aparátu.⁴⁴ Tato komise, složená ze zástupců ministerstev, do jejichž kompetence cenzura zasahovala, a tiskového odboru Předsednictva ministerské rady (PMR), byla podřízena ministru vnitra a v prostorách tohoto ministerstva rovněž sídlila.⁴⁵ Od prvních dnů své existence zabezpečovala prostřednictvím prezenčních služeb denní i noční informační servis. Příslušní úředníci telefonicky shromažďovali podněty od nadřízených instancí, také však od dalších cenzurních úřadů a z redakcí novin a časopisů. Klíčová role ÚCK však spočívala především v přípravě tiskových pokynů, jež měly zajistit jednotný výkon cenzurní „přehlídky“ (či „prohlídky“, užití pojmu kolísalo). Podle dosud nejúplnějšího soupisu bylo od 28. září 1938, kdy vstoupil v platnost první z nich, do února 1939 vydáno celkem 73 číslovaných tiskových pokynů ÚCK, přičemž několik z nich bylo shrnujících a rekapitulačních.⁴⁶

Tematicky lze pokyny uspořádat do několika okruhů. Kromě oblasti hospodářské (snaha o omezení poplašných zpráv ohrožujících ekonomiku) se řada z nich týkala zahraniční politiky (omezování komentářů především k československo-německým, maďarským a polským vztahům, potlačováno však bylo i psaní proti předmnichovským spojencům Československa včetně Sovětského svazu); měnících se hranic a geografické rozlohy státu. Další skupina pokynů reagovala na dobový antisemitismus. Jednoznačným úkolem mnohých opakovaných tiskových pokynů bylo potlačování útoků proti Židům, praxe však nebyla prováděna zcela důsledně, což souviselo s protižidovskými náladami ve společnosti i s obtížnou pozicí obou druhorepublikových vlád v této otázce. Na nátlak třetí říše sice proklamovaly nutnost řešení „židovské otázky“, vlastní antisemitská opatření se však snažily odkládat. Razantní zásahy proti psaní v tomto směru však v sobě skrývaly riziko skandálu, který mohl být využit k dalšímu nátlaku a vměšování třetí říše.

Specifickou oblast tiskových instrukcí představovala nařízení zaměřená na cenzuru samotnou, na výslednou podobu cenzurních zásahů a organizační záležitosti průběhu

43) Tamtéž.

44) Stalo se tak podle § 125 zákona č. 131/1936 Sb., o obraně státu. Vlastní okamžik zrodu cenzurní komise byl zachycen v dokumentech z tehdejšího zasedání vlády – srov. NA, Předsednictvo ministerské rady, kt. 4396, inv. č. 2994, protokoly ze schůzí ministerské rady, 1938, duplikáty, protokol o schůzi ministerské rady konané 26. září 1938 o 10 ½ hod. dopoledne.

45) Podrobněji k personálnímu složení a činnosti komise Tomáš Pavlíček: „Cenzurní systém, cenzurní zásah a literatura za druhé republiky“, *Literární archiv* 38, 2006, s. 259–290, zde s. 265.

46) Soubor tiskových pokynů ÚCK a pokynů další obdobné instituce – Ústředí tiskové dozorcí služby – již byl částečně publikován, viz Růžena Bubeníčková, Věra Helešicová, Raisa Machatková (eds.): „Tiskové pokyny pomnichovské republiky“, *Odboj a revoluce* 7, 1969, č. 1, s. 126–198. Edice ovšem neobsahuje všechny tiskové pokyny ÚCK obsažené v dokumentech ministerstva vnitra, srov. NA, MV – NR, kt. 5166, sign. D 3272.

Bílá místa za druhé republiky Zaplňování bílých míst po konfiskovaných člancích či pasážích, jakkoli bylo cenzurními instrukcemi doporučováno, nebylo v periodickém tisku druhé republiky nikdy realizováno důsledně. Je to vidět ze srovnání první stránky literární přílohy *Práva lidu* z neděle 20. listopadu 1938 a první stránky literárního časopisu *Lumír* z 14. února 1939. V příloze *Práva lidu* redakce žádné bílé místo neponechala, přestože podle následných informací z redakce tohoto deníku byly v průběhu tiskové přehlídky eliminovány všechny původně vysázené materiály a zůstat směla pouze krátká, nepodepsaná báseň *Listopadové rýmy* od redaktora přílohy Jaroslava Seiferta. I z ní přitom cenzura vypustila poslední, osmý verš. Cenzurní škrt se týkal celé ódy německého barokního básníka Johanna Christiana Günthera a celé prózy francouzského naturalisty Charlese-Louise Philippa. Na vytištěné stránce novin však čtenář bez znalosti záklusních informací nepoznal nic, mohl si všimnout jedině poškození Seifertovy básně, jejíž

Devět duu bloudění v tajze

Když se již ozvalá hruška, Va-
noucha, dlouhého, žlutého
kruhu a Matu sádku, vzduch
je ten, jakoby se vznášel
v té vzdušné atmosféře, v
níž se vznášel i ten, kdo
přijížděl z té vzdušné atmosféry
do té vzdušné atmosféry.

Vzduch je ten, jakoby se vznášel
v té vzdušné atmosféře, v
níž se vznášel i ten, kdo
přijížděl z té vzdušné atmosféry
do té vzdušné atmosféry.

Vzduch je ten, jakoby se vznášel
v té vzdušné atmosféře, v
níž se vznášel i ten, kdo
přijížděl z té vzdušné atmosféry
do té vzdušné atmosféry.

Listopadové rýmy

*Nekrešiváček hlídá na zem —
je listopad, čas teskný je.
Vitr namocil nad obrazem
je spolu s deštěm omyle.*

*A dešť, jenž běje do své plati
se má s rýmy slzami.
Těm za námi jen odpouštějí*

Ztracený kraj Betla Besruče

Byl to kraj, kde se
vzduch vznášel v tajze,
kde se vznášel i ten, kdo
přijížděl z té vzdušné atmosféry
do té vzdušné atmosféry.

Vzduch je ten, jakoby se vznášel
v té vzdušné atmosféře, v
níž se vznášel i ten, kdo
přijížděl z té vzdušné atmosféry
do té vzdušné atmosféry.

Vzduch je ten, jakoby se vznášel
v té vzdušné atmosféře, v
níž se vznášel i ten, kdo
přijížděl z té vzdušné atmosféry
do té vzdušné atmosféry.

rešně, i když se již ozvalá hruška,
Vanoucha, dlouhého, žlutého
kruhu a Matu sádku, vzduch
je ten, jakoby se vznášel
v té vzdušné atmosféře, v
níž se vznášel i ten, kdo
přijížděl z té vzdušné atmosféry
do té vzdušné atmosféry.

O. Lanta: Pravý podpis

Vzduch je ten, jakoby se vznášel
v té vzdušné atmosféře, v
níž se vznášel i ten, kdo
přijížděl z té vzdušné atmosféry
do té vzdušné atmosféry.

Vzduch je ten, jakoby se vznášel
v té vzdušné atmosféře, v
níž se vznášel i ten, kdo
přijížděl z té vzdušné atmosféry
do té vzdušné atmosféry.

Vzduch je ten, jakoby se vznášel
v té vzdušné atmosféře, v
níž se vznášel i ten, kdo
přijížděl z té vzdušné atmosféry
do té vzdušné atmosféry.

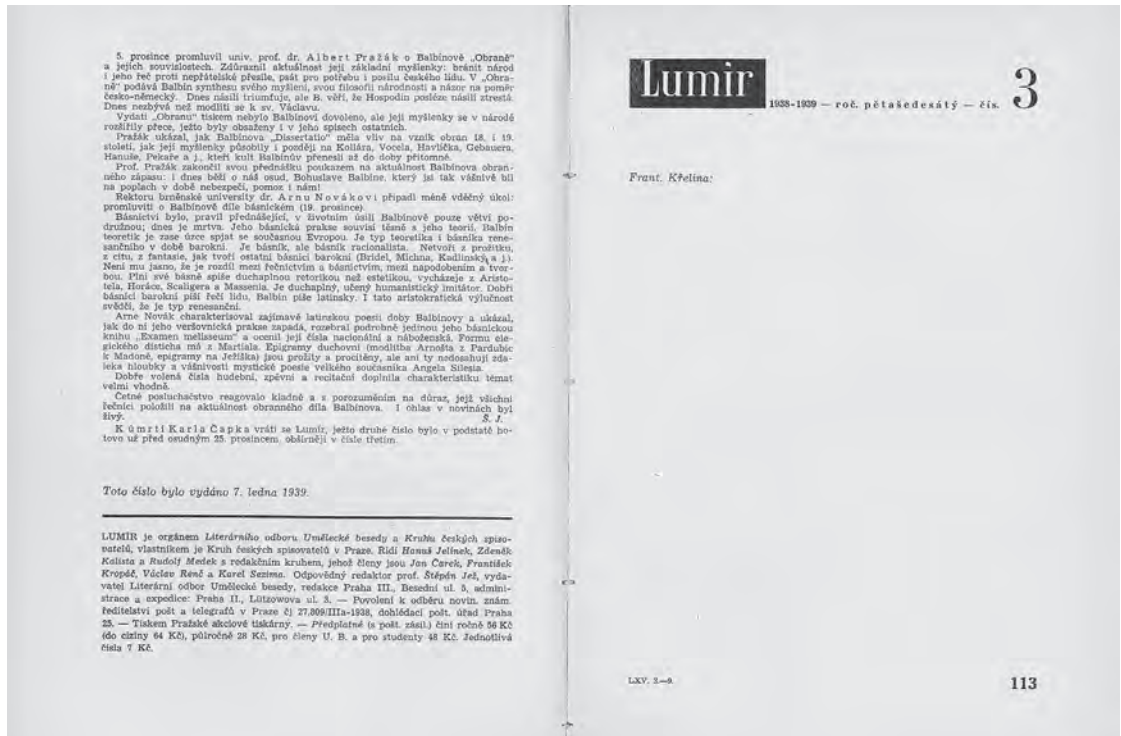
Jiri Seamer: Úsměv — rosa života

Člověk se již od vzduchu
vzdušného, i když se již ozvalá
hruška, Vanoucha, dlouhého,
žlutého kruhu a Matu sádku,
vzduch je ten, jakoby se vznášel
v té vzdušné atmosféře, v
níž se vznášel i ten, kdo
přijížděl z té vzdušné atmosféry
do té vzdušné atmosféry.

(902)

poslední verš v pravidelném rýmovém schématu citelně scházel. Prostor po konfiskovaných textech byl zaplněn prózou *Devět dnů bloudění v tajze*, publikovanou (zřejmě v důsledku redakčního spěchu) anonymně, mikropovídkou O. Lanty *Pravý podpis*, kurzívou *Ztracený kraj Petra Bezruče* a fejetonem Jiřího Sommera *Úsměv – rosa života*. Z třetího čísla pětadesátého ročníku *Lumíra* byla vyškrtána celá povídka Františka Křeliny *Horní dvůr*, ale nezůstal z ní ani název, jen jméno autora (o titulu povídky jsme informováni z ročníkového obsahu časopisu). Redakce *Lumíra* (časopis tehdy připravovali Hanuš Jelínek, Zdeněk Kalista a Rudolf Medek s redakčním kruhem) ovšem prostor po eliminaci nechala ostentativně prázdný – a to nejen na titulní stránce časopisu, ale i na deseti stranách následujících.

Zdroj: *Právo lidu* 47, 1938, č. 274, 20. 11., Příloha *Práva lidu*, s. 1; AMP. [= Antonín Matěj Píša]: [„Slyším-li slovo kultura...“], *Právo lidu* 47, 1938, č. 275, 22. 11., s. 6; *Lumír* 65, 1938/1939, č. 3, s. 113–123.

tiskové prohlídky. Podle instrukce č. 12 z 10. října 1938 byly k cenzuře kvůli minimalizaci finančních ztrát přijímány rovněž tzv. kartáčové otisky (první korekturní výtisky), ovšem pouze v čitelné formě. Na základě upozornění ministerstva vnitra byla rovněž výkonným cenzurním úřadům doporučována možnost doplnění bílých míst „posledními zprávami ČTK nebo výtahy ČTK“.⁴⁷ Pokynem č. 13 (rovněž z 10. října) pak ÚCK podřízené cenzurní orgány nabádala, aby kontrolovaly, zda redakce listů této možnosti nezneužívají a nevracejí na bílá místa původní texty. Souborný přehled pokynů pro tiskovou prohlídku z 12. ledna 1939 nakonec rekapituloval další nařízení učiněná v tomto směru a připomínal

47) NA, MV – NR, kt. 5166, sign. D 3272, soubor tiskových pokynů ÚCK, pokyn č. 13 z 10. 10. 1938.

cenurním orgánům, aby byla vyloučená místa zaplněna sazbu „tak, aby se neobjevovala bílá místa, a to zejména ne na prvních stranách“.⁴⁸ Za situace, kdy knihy upravené podle rozhodnutí předběžné cenzury ještě před definitivním dokončením sazby přestaly být označovány za druhé, po konfiskaci opravené vydání, přispěla i tato okolnost k tomu, že stopy cenzury začaly z běžných tiskovin mizet.

Jistou nadějí na změnu signalizovaly úvahy uveřejněné v denním tisku během prosince 1938 v souvislosti s blížící se lhůtou vypršení platnosti mimořádných opatření a teoretické možnosti předběžnou cenzuru zrušit.⁴⁹ Optimistické úvahy však záhy zmrazilo vládní rozhodnutí, jímž se platnost mimořádných opatření prodlužovala o další tři měsíce. Souběžně byla zahájena reorganizace cenurního aparátu, směřující k větší centralizaci a v důsledku toho i efektivitě a jednotnějšímu působení cenzury. Klíčovým impulzem k tomuto kroku se stalo rozhodnutí ministerské rady z 6. prosince 1938 o provádění prohlídky denních listů v prostorách velkých tiskových koncernů. Toto opatření vzniklé v koordinaci se snahami redakcí a vedení denních listů⁵⁰ o urychlení tiskové prohlídky bylo prakticky v zemích České a Moravskoslezské realizováno 27. prosince a jeho uskutečněním byla zavedena jistá dvoukolejnost cenzury.⁵¹

Do popředí na úkor ministerstva vnitra zároveň vystoupil tiskový odbor PMR řízený Zdeňkem Schmoranzem. Tomuto odboru byly podřízeny nově ustavené orgány tiskové dozorcí služby, skládající se mimo jiné z bývalých důstojníků československé armády a českých úředníků z obsazeného území. Vytvoření této sítě bylo zároveň „přípravami na ilegální práci“ – odbojovou (zejména zpravodajskou) činností proti nacistům. Další část této skupiny byla umístěna na zmíněném ministerstvu propagandy, jehož vedení po Hugo Vavrečkovi převzal Jiří Havelka.⁵² Z iniciativy tiskového odboru byl vypracován projekt na rozšíření cenzury v redakcích tak, aby vedle novin byla na místě zvládána i přehlídka ostatních časopisů vydávaných příslušnými tiskovými koncerny. Návrh byl zformulován na podnět Svazu nakladatelů denních listů opět se záměrem snížit časové a finanční ztráty vznikající vydavatelům v souvislosti s předkládáním časopisů k cenzuře.

Pod tiskovým odborem PMR vedeným Schmoranzem bylo zřízeno Ústředí tiskové dozorcí služby,⁵³ jež v období posledních měsíců existence druhé republiky fakticky v kontrole a koordinaci práce cenzury vystřídal stávající centrální orgán – ÚCK. Dne 28. února 1939 navíc skončil dle platných legislativních norem stav branné pohotovosti státu

48) R. Bubeníčková, V. Helešicová, R. Machatková (eds.): „Tiskové pokyny pomnichovské republiky“, cit. dílo, s. 160.

49) Srov. -chb- [= Václav Cháb]: „Státní dozor nad denním tiskem“, *Národní osvobození* 15, 1938, č. 290, 9. 12., s. 6.

50) Opakovaně o zavedení takovéto rychleji pracující cenzury žádal například Syndikát českých novinářů a svou snahu koordinovat její formování doložil mimo jiné i připomínkami „k vládnímu návrhu na zřízení instituce cenzorů pro denní tisk“ – srov. NA, Ministerstvo vnitra – stará registratura (MV – SR), kt. 4478, sign. 2/50/61, Syndikát českých novinářů ministru vnitra 21. 12. 1938.

51) NA, MV – SR, kt. 4478, sign. 2/50/61, č. j. 6534-72/38, přepis k provádění předběžné tiskové přehlídky u politických týdeníků a jiných listů z 29. 12. 1938.

52) Hlavní postavou aparátu působícího na tomto ministerstvu, rovněž zasahujícího zvýšenou měrou do průběhu tiskové cenzury, byl plk. Šimon Drgáč, srov. Arnošt Bareš, Tomáš Pasák: „Odbojová organizace Zdeňka Schmoranze v roce 1939“, *Historie a vojenství* 17, 1968, č. 6/7, s. 1003–1033.

53) V jeho čele stál odborový rada JUDr. Osvald Svoboda, srov. Stanislav Kokoška, Zuzana Pivcová: „Generál Eliáš a Schmoranzova skupina tiskových důvěrníků“, *Historie a vojenství* 45, 1996, č. 6, s. 138–158, zde s. 144.

a v důsledku toho byla činnost ÚCK ukončena. Pokračující zápisy „bývalé ÚCK“ sice dokládají, že při ministerstvu vnitra – a to patrně v nezměněném personálním složení – i nadále existovalo jakési centrum shromažďující tiskové pokyny, z něhož byly zároveň informovány podřízené instance, zprávy o službách z této doby však zároveň potvrzují posun v systémové hierarchii. V této nové podobě pak aparát preventivní cenzury přešel i do období protektorátního.

Kulturní program tzv. sjednocené pravice

Programové teze Beranovy vlády, přednesené v poslanecké sněmovně 13. prosince 1938, zdůrazňovaly potřebu národní jednoty, jež měla být ve všech sférách společenského života realizována především „zjednodušováním [...] a soustředěním“. V případě nutnosti měl být tento proces prosazen i násilnými prostředky. Z hlediska ideového přitom měla státní politika „čerpat z pramenů národní kultury a býti nesena duchem křesťanským“.⁵⁴ Stejným způsobem měla být formována i kultura. Škola se měla stát „národní“ a „věřící“, k čemuž měla přispět „revize“ všech školních učebnic, připravovaná od února 1939.⁵⁵ K umění program Beranovy vlády uváděl, že jeho svoboda nebude omezována. Jedním dechem však dodával, že půjde o svobodu silně limitovanou, vyhrazenou jen pro takové umění, které bude mít „skutečně tvůrčí sílu, pramenící z národní tradice a domácí půdy“, a které se bude snažit „odpovědně přispět k národnímu rozvoji“.⁵⁶

Podobné představy souběžně formulovala kulturní reprezentace druhé republiky, rekrutující se z řad tzv. sjednocené pravice, jak tento volný blok někdejších ruralistů, integrálních katolíků a pravicových nacionalistů nazval Martin C. Putna.⁵⁷ V prosinci 1938 bylo otištěno prohlášení *O novou národní kulturu*, vydané nacionálně a konzervativně laděnou Národní kulturní radou. Rada vznikla patrně na podnět z politických kruhů,⁵⁸ hlásila se k myšlenkám „latinské jednoty křesťanské“, ke svatováclavské tradici a v souvislosti s tím i k revizi kulturních a duchovních hodnot prosazovaných v prvorepublikovém období.⁵⁹

Obdobně jako ve vládním prohlášení, i zde byla svoboda literární tvorby vyhrazována jen pro taková díla, která nebudou vybočovat z mezí státního kulturního projektu. Jako nepřijatelné se jevily všechny knihy, „které do národa zasévají mravní rozklad, lež a bezbožectví, nemají pravých hodnot a podlamují kázeň, hrdinství a duchovní i mravní nadšení“. Oproti představě autonomního a výsostného uměleckého gesta, prosazované v dlouhém období modernismu a avantgard, bylo zde umění pojímáno jako oblast, jež obdobně jako jiné lidské činnosti musí podléhat „vyšším zájmům“: svoboda „trvá jen v poslušnosti

54) Protokol 156. schůze poslanecké sněmovny z 13. 12. 1938, *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, <<http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/156schuz/s156002.htm>>, přístup 11. 10. 2014.

55) Jan Kuklík: „Lámání ducha. Školství v ‚autoritativní demokracii‘“, *Dějiny a současnost* 31, 2009, č. 3, s. 30–32; L. J.: „Revize školních knih“, *Knihkupec a nakladatel* 1, 1939, č. 7, s. 65.

56) Protokol 156. schůze poslanecké sněmovny z 13. 12. 1938, *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, <<http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/156schuz/s156002.htm>>, přístup 11. 10. 2014.

57) Martin C. Putna: *Česká katolická literatura 1918–1945*, Praha, Torst 2010, s. 327.

58) Zdeněk Kalista: *Po proudu života*, díl 2, ed. Jarmila Víšková, Brno, Atlantis 1996, s. 440; Václav Černý: *Paměti*, díl 2. *1938–1945. Křik koruny české. Náš kulturní odboj za války*, ed. Nora Obrtelová, Brno, Atlantis 1993, s. 55; Albert Pražák: *Politika a revoluce. Paměti*, eds. Miloš Zelenka, Stanislav Kokoška, Praha, Academia 2004, s. 54–57.

59) „O novou národní kulturu“, *Tak* 2, 1938, č. 16, s. 233–236, zde s. 233.

a věrnosti k hodnotám vyšším, nežli je umění samo“.⁶⁰ Program *O novou národní kulturu* zahrnoval přitom i pozitivní kritéria správné umělecké tvorby, když doporučoval autorům, jaké tematické by měli přednostně věnovat své tvůrčí úsilí – byla to vlast, národ, země, Bůh. V obdobném duchu byly formulovány rovněž pasáže programu věnované knižnímu trhu a lidovému výchovné práci. K řízení knižního trhu mělo dle Národní kulturní rady docházet „v celém jeho rozsahu po stránce jakosti i množství“.⁶¹ Potlačována měla být zejména domácí i cizí populární literatura; žánry jako western, dívčí román, detektivka či dobrodružný román, v dobových publicistických kampaních označované jako literární brak, byly stavěny do přímého protikladu k hodnotné literatuře vyrůstající z národní tradice.

Publikací programu se existence Národní kulturní rady fakticky uzavřela; zmíněné teze či jejich část se však vynořují i v následujících měsících v souvislosti s dalšími institucemi, jež měly zajistit připravovanou radikální proměnu kulturní scény. Ještě za druhé republiky se jednalo o Kulturní radu Strany národní jednoty – již samo její organizační včlenění do struktury vládnoucí strany dokládá eminentní zájem politické sféry o ovládnutí a kontrolu kulturního života.⁶² Výraznou stopu působení Národní kulturní rady lze ovšem nalézt především v programových zásadách Kulturní rady Národního souručenství, která sehrála důležitou úlohu v první etapě okupace.

Teze o centralizaci a řízení literatury a knižního trhu nerezonovaly jen ve vlastním okruhu sjednocené pravice. Přihlásila se k nim také literární skupina Aktivistů, jejímž tmelem nebyl křesťanský konzervativismus ani nacionalismus, nýbrž odmítání prvorepublikového literárního establishmentu spolu s touhou po vlastním vyniknutí. Zástupce Aktivistů Jaroslav Janoušek v referátu předneseném v únoru 1939 na jednání 2. národní hospodářské konference požadoval „revizi“ a zavedení „pořádku“ v duchovním životě národa, omezení počtu překladů, vytvoření „dohlédacího sboru kulturního“ při ministerstvu školství a národní osvěty, zákaz vydávání literárního braku, vliv Aktivistů na propagaci české knihy doma i v zahraničí a na práci osvětových sborů, přebudování státních a polostátních nakladatelství, a dokonce revizi literárních příruček a antologií.⁶³

Řízení knižního trhu a očista národní kultury

Rovněž v nakladatelských kruzích byly rozvíjeny plány na zřízení tzv. kulturní komory, jež by jako centrální instituce řídila a plánovala nakladatelské podnikání.⁶⁴ Myšlenku nejkoncepčněji formuloval Václav Mikota v publikaci *Knižní trh a jeho další vývoj*. Mikota v ní obhlédl uspořádání stavovských institucí producentů knih v italském (korporativismus) a německém (centralizace systému a jeho zařazení do gesce Říšské kulturní komory) prostředí. Své úvahy uzavřel návrhem na vytvoření Knižní (literární) komory, omezené na

60) Tamtéž.

61) Tamtéž.

62) Tomáš Pavlíček: „Spisovatelské instituce v období krize demokracie (1934–1939)“, *Soudobé dějiny* 17, 2010, č. 4, s. 565–612, zvl. s. 608–610.

63) „Hospodářské problémy v kultuře a osvětě“, *Knihkupec a nakladatel* 1, 1939, č. 8, s. 78; srov. též Václav Poláček: „Cenzura, řízení knižního trhu, zabavování a ničení knih 1938–1945“, in *týž* (ed.): *Knihy a národ. 1939–1945. Rekonstrukce nevydaného pamětního sborníku Svazu knihkupců a nakladatelů z roku 1947*, k vyd. připravil Aleš Zach, Praha – Litomyšl, Paseka 2004, s. 67–145, zde s. 73.

64) V. Poláček: „Cenzura, řízení knižního trhu, zabavování a ničení knih 1938–1945“, cit. dílo, s. 72.

rozdíl od německého prostředí pouze na sféru nakladatelskou, a na její doplnění o „zájmovou“ Národní knižní (literární) radu.⁶⁵ Většího prostoru se reformním návrhům nakladatelských kruhů dostalo až po roce 1945.

Projekty nového uspořádání kultury se za druhé republiky rodily na pozadí publicistických kampaní, jejichž terčem byla první republika, osobnosti politiků a umělců, které personifikovaly její hodnotovou orientaci, jako byl Tomáš Garrigue Masaryk, Edvard Beneš či Karel Čapek, a představitelé kulturní i politické levice. Obecně byla cílem těchto kampaní očista národní kultury a společnosti od všeho „cizorodého“. V literatuře jím byl tzv. literární brak, v jazyce veškeré výpůjčky z cizích řečí – volalo se po odstranění cizozazyčných nápisů z veřejného prostoru, po „počeštění“ názvů i osobních jmen, po odstranění anglicismů či galicismů.⁶⁶

Požadavek rasové čistoty české literatury nebyl ještě za druhé republiky vytyčen jako státní program. Ale dramatický nárůst protižidovské propagandy za druhé republiky a volání po vystěhování židovských spoluobčanů,⁶⁷ antisemitská opatření, jež od Mnichova požadovala či přijímala sdružení právníků, inženýrů, lékařů a dalších svobodných povolání, vylučování židovských členů z kulturních institucí (jako byl pražský Společenský klub, z něhož museli v prosinci 1938 odejít mimo jiné spisovatelé František Langer nebo Karel Poláček, nebo Národní divadlo, které v únoru 1939 propustilo herce a režiséra Hugo Haase), penzionování a přeřazování státních úředníků, jakož i štvavé a pogromistické akce fašistických skupin nenechávaly nikoho na pochybách, že volání po očištění národní kultury dříve či později zahrne i její očistu od „židovských“ vlivů. Nebylo divu, že spisovatelé a umělci židovského původu patřili – spolu s představiteli komunistického hnutí – k prvním, kdo opouštěli pomnichovské Česko-Slovensko a své příští uplatnění i bezpečí pro sebe a své blízké hledali v emigraci do západní Evropy, USA, Sovětského svazu či Palestiny. Druhou republiku v této první vlně opustili například Jan Werich a Jiří Voskovec, Egon Hostovský (prozatím na přednáškové turné) nebo Max Brod.⁶⁸

Cenzura periodik: potlačení tribun levice

Dopady nových cenzurních pravidel a přísnější kontrolní i eliminační praxe byly citelné. Ve větší míře se přitom pochopitelně týkaly periodického tisku, zejména deníků a časopisů, reagujících bezprostředněji na aktuální politické a společenské dění. Nemalou roli v razanci jednotlivých zásahů přitom sehrály obavy z německého monitorování dění v Česko-Slovensku. Na „nevhodné“ psaní dobového tisku či jiné pro nacisty nepřijatelné aktivity zpravidla upozorňovali informátoři či tisk německé menšiny, jež i po Mnichově na okleštěném území zůstávala (Praha, Brno, tzv. jazykové ostrovy ve vnitrozemí), případně příslušníci organizací českých fašistů. To byl případ zásahu proti časopisu *Hlas mladých*

65) Václav Mikota: *Knižní trh a jeho další vývoj. Příspěvek k příští organizaci naší kulturní a hospodářské výstavby*, Praha, Svaz knihkupců a nakladatelů 1939, zvl. s. 11-12; práce, napsaná za druhé republiky, sestává ze dvou článků otištěných původně v časopise *Knihkupec a nakladatel*.

66) Jan Rataj: *O autoritativní národní stát. Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938-1939*, Praha, Karolinum 1997, s. 95-96; Jaroslav Med: *Literární život ve stínu Mnichova (1938-1939)*, Praha, Academia 2010, s. 265-273.

67) M. Frankl: „Židé přes palubu“, cit. dílo.

68) J. Rataj: *O autoritativní národní stát*, cit. dílo, s. 82-97; Jan Benda: *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938-1939*, Praha, Karolinum 2013, s. 248-256; srov. též V. Černý: *Paměti*, díl 2, cit. dílo, s. 99-101.

nebo akce z února 1939 proti levicovému a protinacistickému tisku v pražských kavárnách a prodejnách tisku, na něž si u českých úřadů stěžovalo německé ministerstvo zahraničí.⁶⁹

Ostrý kurz se promítl zejména do omezení množství vydávaných domácích periodických tisků. Od konce září 1938 do 15. března 1939 mělo podle údajů odborné literatury zaniknout kolem 1 900 periodik, tedy téměř polovina novin, časopisů, věstníků a dalších tiskovin.⁷⁰ Tento proces ovšem probíhal ve dvou fázích: první započala bezprostředně po záboru pohraničních oblastí; tehdy zanikaly především listy zde vydávané, případně s pohraničím jinak související. Nedlouho po mnichovské dohodě byla pak skladba periodického tisku na území Česko-Slovenska výrazně poznamenána zásahem proti komunistům. V důsledku pozastavení činnosti Komunistické strany Československa (KSČ), k němuž došlo 20. října 1938, bylo rovněž zakázáno vydávání periodik této strany.⁷¹ Listy spadající pod dozor pražského policejního ředitelství včetně kulturněpolitického týdeníku *Tvorba* (dále *Rudé právo*, *Haló noviny*, ale i *Karpathendeutsche Volkszeitung* či *Die Welt am Morgen*) přestaly vycházet bezprostředně po tomto nařízení, na Moravě a ve Slezsku pak byly ve dnech 25.–27. října vydány výměry na zastavení týdeníků *Havíř*, *Tribuna kovodělníků* a maďarského politického deníku *Magyar Nap*, vydávaného pro Slovensko.

V dalších týdnech pak následovaly zákazy dalších časopisů podezřelých z blízkosti komunistickému hnutí nebo jeho myšlenkám, například *Lidové kultury*, vydávané při Lidové knihovně nakladatele Pavla Prokopa a redigované Stanislavem Kostkou Neumannem.⁷² Patřil k nim také čtrnáctideník Svazu mladých *Hej rup* (redaktorem se právě v době zákazu stal Jiří Kolář); jeho zastavení, zdůvodněné mimo jiné publikací článků vyslovujících se proti zakládání „pracovních táborů“, pro „obhajobu židů“ (přetisk Havlíčkových úvah z roku 1850) nebo propagujících Sovětský svaz, bylo schváleno na schůzi ÚCK 10. listopadu 1938.⁷³

Redakce revue socialistických realistů kolem Bedřicha Václavka *U-blok* neuspěla s ezopskou taktikou, spočívající v sestavení čísla 4 ročníku 1938, věnovaného tématu tradice; číslo měla tvořit mozaika historických dokumentů a úryvků z děl starší české literatury a národních klasiků 19. století. Cenzura sice v čísle identifikovala pouze dvě závadná místa, ale spolehlivě porozuměla záměru vydavatelů a publikaci jako celek označila za „tendenčně a komunisticky zahrocenou“; konfiskace byla potvrzena 27. února 1939.⁷⁴

Druhá fáze redukce tisku souvisela s prosincovým nástupem Beranovy vlády, sjednocováním spolků a sdružení (mnohdy disponujících vlastními tiskovými orgány) a ostřejším kurzem proti některým tiskovinám liberálně levicové orientace, jež své stránky otevřely

69) Srov. T. Pavlíček: „Cenzurní systém, cenzurní zásah a literatura za druhé republiky“, cit. dílo, s. 274–275.

70) Tomáš Pasák: *Soupis legálních novin, časopisů a úředních věstníků v českých zemích z let 1939–1945*, Praha, Univerzita Karlova 1980, s. 78.

71) Strana byla na základě rozhodnutí Beranovy vlády rozpuštěna 27. 12. 1938, na Slovensku ovšem k zákazu strany došlo již 9. 10. 1938.

72) NA, MV – SR, kt. 4478, sign. 2/50/57.

73) Již předtím byl časopis zakázán na Slovensku, viz NA, MV – SR, kt. 4506, přípis perem rady Dohnálka na návrhu ministerstva propagandy na zastavení časopisu, podepsaném Šimonem Drgáčem a odeslaném ministerstvu vnitra 5. 11. 1938.

74) NA, MV – SR, kt. 4549, sign. 2/71/33.

Jak došlo k zastavení Hlasu mladých Patrně nejlépe zdokumentovaným případem zákazu periodického tisku byly okolnosti postihu časopisu *Hlas mladých*, vydávaného Národním hnutím pracující mládeže, radikální odnoží Národní strany práce (v tiráži za redakci uvedeni Blažej Vilím a František Rauš, přispívali i další mladí sociální demokraté jako Vojtěch Erban či Jiří Hájek). První číslo listu z 19. ledna 1939 bylo „eliminováno na dvaceti místech“, pozornost přitom vzbudila již jeho titulní strana s vyobrazením T. G. Masaryka a heslem hlásícím se k jeho památce a příspěvky odmítající rasové či náboženské rozdíly a požadující další budování armády.

Na adresu listu byl zveřejněn kritický komentář v nacistickém časopisu *Völkischer Beobachter*, jenž se stal podnětem k denunčiatní kampani domácího fašistického či fašizujícího tisku. Zápis služby ÚCK ze dne 27. ledna 1939 pak zachycuje zprávu o návrhu pražského státního zastupitelství na konfiskaci druhého čísla časopisu *Hlas mladých* „pro 13 závadných míst, v nichž se zastřeným způsobem podlamuje dnešní směr vládní politiky“. Při vydání druhého čísla se vydavatelům patrně podařilo obejít předběžnou tiskovou prohlídku v tiskárně a list se dostal do distribuční sítě. Po dodatečném upozornění byl na základě následné tiskové prohlídky uznán za závadný na šestnácti místech, z nákladu 45 000 výtisků však již bylo expedováno více než 41 000 a konfiskaci podlehlo pouhých 3 200 kusů. Prohlídky přímo v tiskárnách byly po zavedení nového systému v určitých případech (denní služba) zdvojojány.

Mezi konfiskovanými texty byla i báseň Ivana Jelínka *Podzim 1938*, bolestná reflexe událostí Mnichova, text písně Voskovce a Wericha *A jak teprv bude hezky!*, pasáž z článku Václava Černého *Ještě k básníkům*, podle níž „není možno zůstat zmračením naší vlasti, jež je zmračením každého z nás v ní, nedotčen“! Konfiskaci podlehla i reprodukce dopisu Františka Halase. Básník v ní komentoval postup cenzury v případě konfiskace básně *Voják*, kterou si redaktori časopisu vybrali pro předchozí číslo a která již před časem vyšla knižně v *Torzu naděje* i časopisecky ve *Večerníku Českém slově*. Dopis obsahuje Halasovu výstižnou charakteristiku situace: „Tak si myslím, že jste asi přísněji hlídání než hnutí jiná a že to, co projde jinde, Vám ne!“ Zákrok proti *Hlasu mladých* nakonec vyústil v úplné zastavení listu.

Zdroj: Václav Černý: *Paměti, díl 2. 1938-1945. Křik koruny české. Náš kulturní odboj za války*, ed. Nora Obrtelová, Brno, Atlantis 1992, s. 71; NA, MV - NR, kt. 5166, sign. D 3272, záznam služby z 27.1. 1939; NA, MV - SR, kt. 4506, sign. 2/58/87.

DOC. DR. VÁCLAV ČERNÝ

Ještě k básníkům

... Chápu, že máte málo slova i zlíhu básníka v Čechách. Tu je málo poďte máho nejdelšího básníka a svádomi. Je mým, že mým na o mádu, k čemu máme nebo tava mamie od... (text continues with handwritten notes and corrections)

Kotkání - am

Básník František Halas nám píše:

Handwritten notes: "Básně k básníkům...", "Ještě k básníkům...", "Básně k básníkům..."

Handwritten signature: Halas

i komunistickým autorům (připomeňme alespoň deník *Národní osvobození*, zastavený 29. ledna 1939 pro „šíření státu škodlivé ideologie“, a týdeník *Čin*, zastavený 11. února 1939).⁷⁵

Neméně výrazně jako tisk domácí poznamenala druhorepubliková cenzura i skladbu dovážených a zakazovaných zahraničních novin a časopisů. V době zářijové krize v Československu kulminoval počet zakázaných periodicky vydávaných nacistických či německých nacionalistických tisků. Ty nesměly být distribuovány ani na území druhé republiky, a to až do února 1939. Tehdy začaly v *Úředním listu* vycházet soupisy (převážně říšskoněmeckých) periodik, jejichž zákaz byl odvolán. První z těchto seznamů, čítající 36 položek, vyšel 16. února 1939, druhý, o 44 položkách, pak 18. února 1939. K plnému odvolání „všech dosud platných zákazů dopravy poštou a po železnici“, které se vztahovalo na periodické i neperiodické tisky vydávané v Německu, došlo vyhláškou č. 4252/39 uveřejněnou v *Úředním listu* 1. března 1939.⁷⁶

Souběžně začaly být vydávány rozsáhlé zákazy dovozu levicově a protinacisticky orientovaných německých exulantských periodik. Tyto zásadní změny ve spektru cenzurou postihovaných periodik úzce souvisely s výrazně proněmeckým kurzem nastoleným po ostré kritice dosavadní politiky Česko-Slovenska, jež zazněla při druhé návštěvě ministra Chvalkovského v Berlíně (21. ledna 1939), a následnou dohodou druhorepublikové reprezentace s Německem na uvolnění časopisů a novin, jejichž dovoz si dosud oba státy navzájem zakazovaly.

Následná cenzura neperiodických tisků

Následná cenzura neperiodických publikací probíhala dále podle procedur zavedených za první republiky. Jejím stěžejním článkem zůstávala státní zastupitelství, která ve spolupráci s tiskovými soudy mohla konfiskovat již vydané knihy. Přestože však instituce a pravidla zůstávaly stejné, rozhodování aktérů neslo stopy aktuálních změn v hodnotové orientaci společnosti: to, co dosud na hranice tolerance nenaráželo, na ně narážet začalo. Dobře to ukazují známé případy beletristických knih, které byly za druhé republiky staženy z oběhu, i to, že se státní zastupitelství ani tiskové soudy při jejich cenзуře již nezdržovaly s identifikací a eliminací jednotlivých závadných pasáží textu, ale konfrontovaly příslušná díla jako celek.

První z beletristických děl, jejichž distribuce byla zakázána, představoval román Benjamina Kličky *Na vinici Páně* (vydala Družstevní práce v září 1938), zakázaný 18. prosince 1938 rozhodnutím krajského soudu trestního v Praze pro přečin proti § 14, č. 5 zákona na ochranu republiky. Provinění mělo spočívat v tom, že celým textem knihy (nikoli tedy konkrétními pasážemi) je „veřejně způsobem štvavým hanobena jednak republika, jednak národ“. Při konfiskaci nahlásila tiskárna, že celý náklad 4 400 výtisků byl již expedován.⁷⁷ Zákaz však platil také pro veřejné knihovny, odkud musela být kniha „bez odkladu“ vyřazena.⁷⁸ Možné příčiny střetu mezi ideovým světem Kličkova románu, který

75) NA, MV – SR, kt. 4528, sign. 2/64/55; kt. 4484, sign. 2/53/35.

76) Vyhláška č. 4252/39, *Úřední list Republiky Česko-Slovenské* 20, 1939, č. 51, s. 615.

77) Státní oblastní archiv (SOA) v Praze, Krajský (zemský) soud trestní v Praze, kt. 1141, spis Tlz 1167/38.

78) „Zakázaná kniha“, *Česká osvěta* 35, 1939, č. 5, s. 149–150. Konfiskační výměr byl pod titulkem „Román B. Kličky Na vinici Páně dodatečně zabaven“ publikován v rubrice Různé zprávy měsíčníku Družstevní práce *Panorama* 17, 1939, č. 1, s. 10.

Překlad Millerova *Obratníku raka* Autobiografická próza Henryho Millera *Obratník raka* vyšla poprvé anglicky v Paříži roku 1934. Překlad Quido Paličky, vydaný na podzim 1938 Václavem Čejkou, byl jejím vůbec prvním převodem ve světovém měřítku. Zabavení českého vydání v mezinárodním srovnání nijak nevybočovalo, ve Spojených státech i ve Velké Británii bylo toto Millerovo dílo rovněž zakázáno, což platilo rovněž pro jiná díla angloamerického modernismu zahrnující sexuálně explicitní líčení, jako byly romány Jamese Joyce *Odysseus* nebo Davida Herberta Lawrence *Milenec lady Chatterleyové*. V Československu díla tohoto literárního směru dříve vycházela a na rozdíl od erotických či blasfemických textů francouzských prokletých básníků, jako byl Lautréamont, s nimi nebyly spojeny cenzurní aféry. Konfiskaci *Obratníku raka* je tak možné vnímat jako znamení, že se za druhé republiky představy o nepřijatelné literatuře rozšiřují o další typ modernistického psaní.

Zdroj: Henry Miller: *Obratník raka*, přel. Quido Palička, Praha, V. Čejka 1938; Tomáš Pavlíček: „V zájmu obecné mravnosti. Erotika, literatura a cenzura 1918–1939“, *Dějiny a současnost* 33, 2011, č. 9, s. 37–39.

---

byl poslední částí trilogie *Generace* (první dva díly vyšly na přelomu dvacátých a třicátých let 20. století), a cenzurou druhé republiky rozebíráme v případové studii.⁷⁹

Druhá z konfiskací provedených následnou cenzurou se týkala románu Henryho Millera *Obratník raka*. Dne 16. ledna 1939 na knihu upozornil Tomáš Trnka, předseda Masarykova lidovůchovního ústavu, jako na „dílo pornografické“. Vzápětí byla kniha (rovněž pro „celý obsah“) konfiskována na základě § 516 trestního zákona, tedy z důvodu urážky mravopočestnosti.

K akcím proti kulturním institucím levice se na sklonku prosince 1938 přiřadilo zabavení skladu nakladatelství Jana Fromka Odeon – podniku, který podobně jako Osvobozené divadlo vyrostl z prostředí avantgardní skupiny Devětsil. Na základě soupisu knih zkonfiskovaných při „revizi“ Fromkova skladu požádalo pražské policejní ředitelství ministerstvo vnitra o celostátní vyhlášení zákazu rozšiřování spisů Vladimira Iljiče Lenina, Karla Marxe, Friedricha Engelse, Josifa Vissarionoviče Stalina, Lva Trockého, Nikolaje Ivanoviče Bucharina, Klementa Gottwalda, Georgiho Dimitrova a dalších, včetně děl Maxima Gorkého (*Matka*), Isaaka Babela (*Rudá jízda*), Ilji Erenburga (*Jedním dechem*), Valentina Katajeva (*Vpřed*) ad. Zároveň podalo návrh, aby ministerstvo školství a národní osvěty zajistilo vyřazení těchto titulů z knihoven.⁸⁰ K plošné čistce marxistické, sovětské ani levicové literatury zatím nedošlo. Nad retroaktivním promítnutím svých aktuálních kritérií do kulturní produkce minulosti, soustředěné v depozitářích knihoven, druhorepubliková cenzura dlouho váhala. Při posuzování návrhu, zda má dojít k zabavení sešitu s písněmi ze hry Osvobozeného divadla *Osel a stín*, vydaného již v roce 1934 Hudební matičí Umělecké besedy, to bylo vyjádřeno slovy: „Vedlo by příliš daleko, kdyby měla být odstranována tištěná a hudební díla vydaná před několika lety za změněných poměrů.“⁸¹

Na sklonku druhé republiky začalo ovšem být zřejmé, že překročení dané hranice je jen otázkou času. Adolf Filáček, činovník Svobodného učení selského, tedy osvětové organizace někdejší agrární strany, vyzval v prvních březnových dnech roku 1939 knihovníky

79) Viz případová studie Lukáše Borovičky „Republika proti Benjaminu Kličkoví, Benjamin Klička proti republice? Světonázorová struktura trilogie *Na vinici Páně* a druhorepubliková cenzura“, s. 1011–1023.

80) T. Pavlíček: „Cenzurní systém, cenzurní zásah a literatura za druhé republiky“, cit. dílo, s. 278.

81) NA, MV – SR, kt. 4478, sign. 2/50/68, č. j. 1621/1939.

jménem literárního odboru Masarykova lidovýchovného ústavu k ráznému zásahu proti čtyřem kategoriím knih: „zastaralému knižnímu balastu“, „knihám s tendencí protináboženskou“, „knihám politicky závadným“ (šířícím zásady třídního boje) a „záplavě zbytečných překladů z cizích literatur“ (vzdvíženy byly zejména publikace „do české půdy a duše se nehodící“ a překlady duplicitní, vydané za první republiky zároveň dvěma nakladateli). Na závěr Filáček doporučil rychlé provedení této operace „za spolupráce lidí rozvážných, kritických, avšak neovlivňovaných radikálními hesly, jež se tak často ozývají z tisku i ulice“.⁸² V témže čísle časopis *Česká osvěta* zároveň informoval o příkazu ministerstva školství a národní osvěty osvětovým sborům, aby ve veřejných knihovnách „bez prodlení učinily opatření k vyloučení literatury s tendencí komunistickou, jakož i všech spisů propagujících myšlenky a program komunistický“.⁸³

Dopady předběžné cenzury na českou literaturu: národně politická poezie

K masovému pozměňování či zadržování českojazyčných literárních děl docházelo za druhé republiky při preventivní cenzuře periodik i knih. Do konfliktu s předběžnou cenzurou se dostaly kupříkladu dva ze tří kupletů Karla Hašlera, které měly být pod titulkem *Tři časové písničky* otištěny 27. října 1938 v *Národních listech*. ÚCK rozhodla o jejich konfiskaci s odůvodněním, že „jedna začíná slovy **‚Zbořila se nám chalupa, než jsme ji dostavili...‘**, mluví o **nesvornosti stavitelů našeho státu**, z nichž jedni šli doprava a druzí doleva, a končí slovy o **‚žvanění propagandy z Reichu‘**, druhá pak počínající slovy **‚Co budovalo 20 let, den jeden dolů srazil...‘**, mluví ostře o **zradě Francie** a o **odplatě**, která ji čeká“.⁸⁴ Z básně *Pláč Karla Hynka Máchy*, v níž Seifert hlasem mrtvého klasika sarkasticky komentoval průtahy při hledání místa pro nové uložení jeho ostatků, byly při otištění v *Ranních novinách* 19. prosince 1938 vypuštěny mimo jiné první dva verše ze strofy **‚A těžko, těžko poslouchat / ty trapné, hloupé hádky. / Mrtvému chce se tiše spát, / do země dejte mne zpátky.‘**⁸⁵

V případě Seifertovy novinové básně vadila cenzuře kritika aktuálního politického režimu, nejednotnosti a prázdnoty poměrů, u Hašlerovy písničky k tomu přistupovaly další motivy, jež představovaly typický terč druhorepublikové předběžné cenzury. Jednalo se o připomínky odtrženého pohraničí (mimořádně citlivým motivem se stala sama „hranice“ a všechna místní jména ze ztracených částí republiky), metafory územního zmrzačení státu, poukazy na kapitulaci československé armády bez boje, negativní reprezentace Německa, proklínání a nadávky na adresu Francie a Anglie, proroctví o budoucím potrestání viníků; šlo ale také o výrazy hněvu a nenávisti i odhodlání k dalšímu boji anebo vyjádření víry v budoucí triumf národa. Pozornost cenzury přitom stupňovalo zesílení závadných motivů hyperbolou, patosem, blasfemií či erotizací, a také případy, kdy v souvislosti s nimi bylo využito křesťanských symbolů.

82) Adolf Filáček: „Proveďme revizi veřejných knihoven a knižního trhu“, *Česká osvěta* 35, 1938/1939, č. 7, s. 192–196. Článek byl otištěn až po vzniku protektorátu, je však datován 4. 3. 1939.

83) „Ministerstvo školství a národní osvěty“, *Česká osvěta* 35, 1938/1939, č. 7, s. 197.

84) NA, MV – NR, kt. 5166, sign. D 3272, zápis z příslušné služby ÚCK.

85) Vypuštěné verše zvýrazněny – srov. Karel Janský: „Jaroslav Seifert: Pláč Karla Hynka Máchy“, *Zprávy Spolku českých bibliofilů v Praze* 7, 1957, č. 6, s. 11–12.

Vzhledem k těmto kritériím nepřekvapí, že se do permanentního konfliktu s cenzurou dostával ten široký a umělecky i společensky významný proud české, především básnické tvorby, který od konce jara 1938 v textech vysoké formální náročnosti, zapadajících do kontextu dobového tzv. boje o jazyk⁸⁶ a vyjadřujících vspělost české literární kultury, vyslovoval pocity národního semknutí, vyzvedával hodnoty a trvalost národní kultury a komentoval jednotlivé politické a vojenské události. V naší rámcové kapitole tento proud literární tvorby, který neustal ani po okupaci a vyvrcholil na prahu třetí republiky verši a knihami z tzv. květnové revoluce, nazýváme národně politickou poezií. Texty tohoto typu byly vesměs psány pro noviny, zaznívaly však také z pódíí při recitačních večerech, byly vydávány v básnických sbírkách, tematických výběrech a antologiích. Cenzura proti nim zasahovala ve všech těchto publikačních situacích, avšak s intenzitou, která se proměňovala podle bezprostřední politické a společenské situace, místních podmínek i média. Verše konfiskované při jednom pokusu o publikaci tak mohly být při jiné příležitosti zveřejněny, a naopak. S touto proměnlivostí kontextu se musel vyrovnat také Kamill Resler, editor největšího dobového výboru z poezie „českého podzimu 1938“ *K poctě zbraň praporu!*, jemuž se věnujeme v samostatné případové studii.⁸⁷

Cenzura například zakázala recitační večer, který se měl pod titulem *Básníci dneška* konat 15. února 1939 v Umělecké besedě v Praze.⁸⁸ Stejnomený „neprodejný tisk“ s básněmi Josefa Hory, Františka Halase, Jaroslava Kolmana Cassia, Jaroslava Seiferta, Ladislava Stehlíka, Karla Tomana, Jana Zahradníčka, Viléma Závady a dalších (celkem zastoupeno šestnáct autorů) ovšem pořádajícím Klubem moderních nakladatelů Kmen vydán byl. V jiném z časových souborů národně orientované politické lyriky, nazvaném *Český podzim 1938* (vydalo v prosinci téhož roku jako svůj novoroční tisk nakladatelství Fr. Borový), byla publikována druhá báseň z cyklu Vladimíra Holana *Odpověď Francii*, napsaného den po podpisu mnichovské dohody. Stalo se tak poté, co bylo knižní vydání celé sbírky v říjnu 1938 preventivní cenzurou zakázáno. Svědectví o zákazu se zachovalo v básnickově korespondenci – Josef Paták z nakladatelství Fr. Borový zaslal Holanovi dne 15. října 1938 dopis s textem: „Vážený pane Holan, Vaše kniha *Odpověď Francii* propadla celá konfiskaci. Neuvolnili ani jednu báseň. Tuto smutnou zvěst Vám oznamujeme s dodatkem, že sazba zatím zůstane stát pro event. vydání soukromé.“⁸⁹ Holanovi byla v prvních měsících roku 1939 konfiskována dále ještě básnická kniha *Zpěv tříkrálový*, apokalyptický obraz světa propadnuvšího „infernálnímu ničení“.⁹⁰ V říjnu 1938 nevyšel výbor z veršů Jaroslava Seiferta, Františka Halase, Josefa Hory, Vítězslava Nezvala a Laca Novomeského, který se měl jmenovat *Praha v nebezpečí*.⁹¹

86) J. Tesař: *Traktát o „záchraně národa“*, cit. dílo, s. 190–197.

87) Viz případová studie Pavla Janáčka „Doběhnuta dějinami. Reslerova antologie *K poctě zbraň praporu!* mezi třemi cenzurními systémy“, s. 1025–1042.

88) Srov. „Dnešní večer Kmene zakázán“, *Národní práce* 1, 1939, č. 46, 15. 2., s. 4.

89) Cit. dle Vladimír Justl: „Životopis“, in Vladimír Holan: *Bagately*, díl 2, Spisy Vladimíra Holana, sv. 11, ed. Vladimír Justl, Praha, Odeon 1988, s. 315–452, zde s. 372.

90) Srov. úvodní verše V. zpěvu „Domluvil... V svět však stále znělo / to infernální ničení...“, cit. dle Vladimír Holan: *Dokumenty*, Spisy Vladimíra Holana, sv. 6, eds. Vladimír Justl, Pavel Chalupa, Praha – Litomyšl, Paseka 2001, s. 60. *Zpěv tříkrálový* je datován prosincem 1938 – lednem 1939.

91) František Valouch: *Česká poezie v období Mnichova (Hora, Seifert, Halas, Holan)*, Olomouc, Univerzita Palackého, Filozofická fakulta 1970, s. 167.

V případě této aktuální politické tvorby nerozhodovalo, zda jde o práce levicových autorů. Při periodickém vydání byly konfiskovány verše Jaroslava Seiferta (*Písnička o Paříži v Právu lidu* 3. října 1938, *Milostná písnička* tamtéž 24. října 1938),⁹² ale stejně tak propadly konfiskaci i texty autorů tzv. sjednocené pravice, například Josefa Svatopluka Machara v revue *Zvon*,⁹³ či některé překlady. Například z básně Stefana Georga *Nové Německo* byly konfiskovány první strofy a také první slovo z názvu, takže vyšla pod titulem *Německo*.⁹⁴ Cenzura při těchto zásazích neprojevovala žádný respekt k renomé autora ani k jeho pozici v literárním světě, rozhodovalo výhradně téma a jeho politické konotace.

Konkrétní zákazy se v periodickém i neperiodickém tisku druhé republiky nedohledávají snadno, což souvisí s postupným ústupem od transparentního označování konfiskovaných textů a jejich zabavených pasáží. Z veršovaného zápisníku Fráni Velkoborského ze dnů podzimní mobilizace *Ruka na jilci*, čítajícího osmnáct básní, bylo cenzurou vyřazeno sedm básní zcela a z další, osmé, většina strof. Přesto v opakovaném knižním vydání nebyla o provedené konfiskaci žádná zmínka, podle tiráže šlo stále o první vydání.⁹⁵ Až z recenze Jaroslava Seiferta se tak čtenář mohl dozvědět, že jde o knihu „nedobrovolně stručnou“, a zamýšlet se nad tím, jak by sbírka vypadala, nebýt cenzury.⁹⁶

92) Knihovna Národního muzea, Kabinet knižní kultury (KNM KKK), Nakladatelství Václav Petr, Kamill Resler Václavu Petrovi 28. 12. 1938.

93) Josef Svatopluk Machar: „Z nových básní“, *Zvon* 39, 1938, č. 14/15, s. 185–186.

94) Stefan Georg: „Německo“, *Lumír* 65, 1939, č. 2, s. 65–68.

95) Knihovna PNP: necenzurované vydání (sign. P 87 D 58), cenzurované vydání (sign. P XXIX H 18).

96) Jaroslav Seifert: „Nové verše Fráni Velkoborského“, *Panorama* 17, 1939, č. 3, s. 38.

Protektorát Čechy a Morava: expanze cenzury, plánování literatury (1939–1945)

Záběr předběžné cenzury se za protektorátu ve srovnání s druhou republikou nepochybně rozšířil. Možná ještě větší rozdíl představovalo využití následné cenzury za účelem transformace literárního kánonu. Poprvé od osvícenství byl v průběhu okupace vytyčen cíl recenzurovat celou minulost české literární kultury až do doby nacistické okupace a bylo zahájeno jeho uskutečňování. Index zakázané literatury zahrnul postupně přibližně čtyři tisíce titulů domácí i světové literatury i jmen českých a zahraničních autorů. Z dosahu čtenářů byly odstraňovány celé rozsáhlé kategorie literatury definované politicky, ideologicky, esteticky, rasově, národně, etnicky, morálně i kulturně. Speciální cenzuře byly podrobovány výukové materiály – čítanky, učebnice i seznamy povinné četby.

Předběžná cenzura zprvu pokračovala v kolejích předchozího období, přičemž kritéria, která promítala do modifikování předložených textů, se dalece nelišila od těch, jež v zájmu pacifikace společnosti uplatňovala dosud. Od roku 1941 začal prudce narůstat počet titulů, jejichž vydání nebylo povoleno vůbec – v následujících dvou letech, jež představovala období nejstriktnějšího uplatňování germanizační kulturní politiky nacistů za celou dobu existence protektorátu, byla podle vlastních statistik cenzury zakázána přibližně polovina z těch titulů, které jí byly předloženy. Ústřední literární úřad, který byl dotvořen nejpozději na počátku roku 1942, se zároveň podporami a propagandou pokoušel vyvolat transformaci české literatury v nacionálněsocialistickém duchu. Od jara 1944 pak zaznamenáváme nové pootevření prostoru pro návrat některých zakázaných autorů politické poezie nebo české klasiky. Pro efektivitu i směr cenzurního působení měla vysokou důležitost existence relativně autonomního českého kulturního života i české státní správy. Přinejmenším v prvním období protektorátu napomáhaly tomu, aby mohla pokračovat linie domácího českého cenzurního programu, spočívajícího v obraně jazyka a národní literatury. Jejím nejviditelnějším projevem byla opatření proti tzv. literárnímu braku z let 1940–1941.

Na odmítání, kterému byly avantgardní směry vystaveny za druhé republiky v kontextu kulturního programu sjednocené pravice, navázal za protektorátu vliv nacistické estetiky s jejím pojmem zvrhlého umění (*entartete Kunst*). Tato kategorie zahrnovala tvorbu židovských autorů, neevropské primitivní umění a různé avantgardní směry – expresionismus, kubismus, dada, surrealismus či novou věcnost. V činnosti cenzurních institucí se ohled na tento pojem přirozeně projevil. Na pravidelné týdenní poradě šéfredaktorů periodického tisku, která za okupace představovala jeden z hlavních nástrojů následné cenzury, odsoudil například 13. února 1942 význačný činitel „nacistické“ cenzury Wolfgang Wolfram von Wolmar *Studentský časopis* za to, že v příslušném čísle „neobsahuje nic jiného než zcela pochybné básně chorobně lyricky založených autorů a obrázky, které by dnes v Německu byly ukazovány na výstavě zrůdného umění“.⁹⁷ Přesto se

97) Jan Gebhart, Barbara Köpplová, Jitka Kryšpínová a kol.: *Řízení legálního českého tisku v Protektorátu Čechy a Morava*, Praha, Karolinum 2010, elektronická edice, s. 374.

Začernování a přelepování v čítankách Graficky výrazným způsobem se protektorátní cenzura promítala do školních učebnic, jak ukážeme na příkladu *Čítanky pro čtvrtou třídu škol středních* Františka V. Vykoukala a Františka Holečka ve vydání z roku 1934 (z cenzurovaného exempláře, dochovaného v Knihovně Pedagogické fakulty UK, reprodukuje první stranu obsahu a strany 94–95). V několika etapách byly v čítance podle pokynů publikovaných ve věstníku ministerstva školství znepřístupněny dílčí pasáže publikovaných textů, celé texty nebo celé strany a dvojstrany. Dělo se tak začernováním jednotlivých znaků, slov či řádků, přelepováním rozsáhlejších úseků textu, slepováním závadných stran k sobě. Systematicky byly z těla čítanky i z rejstříků, vysvětlivek a obsahu odstraněny všechny stopy po první republice a jejích představitelích – kromě jmen jako Masaryk či Beneš tak byl v knize začernován i zeměpisný název Slovensko a jeho odvozené podoby, a to i ve složeninách či zkratkách (ve zkratce KČ tak bylo začernováno písmeno „č“ a ve slovním vyjádření názvu prvorepublikové měny „koruny československé“ řetězec „koslovens“). Znepřístupněny byly texty o vzniku ČSR, československých legiích (například dopis Aloise Jiráska legionářům na Sibiři z roku 1919, báseň Viktora Dyka *Den v říjnu*). Eliminovány byly dále obecné výklady o republikánském zřízení, demokracii a souvisejících politických pojmech. Další okruh začerněných nebo přelepěných textů představovaly básně či prózy (nebo jejich části) tematizující moderní zápasy českého národa o samostatnost nebo politická satira, kterou bylo možné vztáhnout k současnosti. Cenzuře tak propadly třeba i čtyři epigramy Karla Havlíčka Borovského, mezi nimiž nechyběl známý povzdech tohoto básníka a novináře nad cenzurou (*Z historie literatury české*, dále *Geografický, Účinky bělohorské bitvy a Zle, matičko, zle!*). Poslední okruh představovaly protiněmecké výroky. Například v medailonu Julia Zeyera, jehož autorem byl František Holeček, bylo přelepěno souvětí: „Všechny věky a všichni

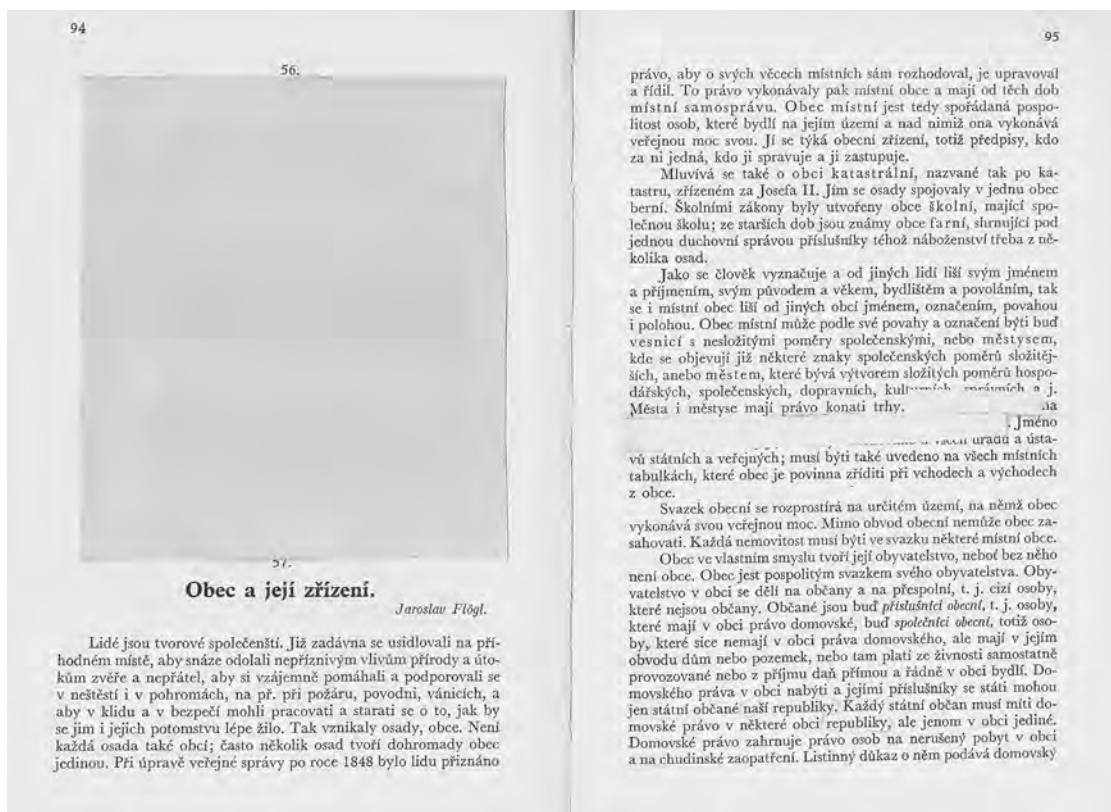
OBSAH :		Str.
*1. Rodné mluvě. Od Jos. V. Sládka		3
2. Staré české modlitby. Od Vlast. Kybala		3
*3. Kolumbus. Od Jar. Vrchlického		7
4. Moji rodiči. Od Jana Nerudy		8
*5. Balada. Od Ant. Přídavka		10
6. Jan Žižka a jeho vojsko. Od Rud. Urbánka		11
*7. Přišla jeseň. Od Jar. Vrchlického		16
8. Moje první kniha česká. Od Jana E. Kosiny		16
*9. Práce. Od M. A. Šimáčka		18
10. [redacted] Od Boh. Baxy		19
*11. Vždy kupředu! Od Sv. Čecha		21
12. [redacted]		21
*13. [redacted]		23
14. O dřevěných stavbách českých. Od Al. Jiráska		24
*15. Z Kollárových „Slávy dcery“ (I, II)		26
16. O dělbě práce. Od Albína Bráfa		27
*17. [redacted]		30
18. [redacted]		30
*19. Z „Růže stolisté“. Od Fr. L. Čelakovského		34
20. [redacted]		35
*21. Život. Od Jos. V. Sládka		37
22. [redacted]		37
*23. Jazyk. Od Jar. Vrchlického		40
24. Cestou do gymnázia. Od Joz. L. Holubyho		41
25. Z řádu dobrého chování. Od Zikm. Wintra		43
*26. Královna Dagnar prosí za rolníky. Od Sv. Čecha		44
27. Pečuj o své zdraví pro svůj národ. Od Ed. Babáka		45
*28. Modlitba jedna . . . . . Od Janka Jesenského		47
29. [redacted]		48
*30. Role chudých. Od Jos. V. Sládka		50
31. Les v zimě. Od A. Mrštíka		50
*32. Zimní příhoda. Od Sv. Čecha		53
33. [redacted]		55
*34. Neznámý. Moravská národní		58
35. Novoroční koleda. Od Jos. L. Holubyho		58
36. Strom a člověk. Od J. A. Komenského		60
*37. Stáří a mládí. Od Ad. Heyduka		61
38. Vzpomínka na Elišku Krásmohorskou. Od Ant. Staška		62
*39. Kristus v Čechách. Od Ant. Klášterského		63

národové kulturní jsou v jeho díle zastoupeni, jenom jednomu národu vyhnul se v životě i v díle, národu německému, o nějž ani nezavádl!"

Redukci kánonu školní četby ukazuje dále seznam autorů, jejichž spisy byly v závěrečném období existence protektorátu zakázány nebo částečně zakázány pro školní četbu a výuku. V části zahrnující úplně zakázané spisovatele uváděl seznam na sedmdesát jmen: ze soudobých autorů například oba bratry Čapky, ale také Konstantina Biebla, Jakuba Demla, Františka Gellnera, Josefa Horu, Marii Majerovou, Rudolfa Medka, S. K. Neumanna, Vítězslava Nezvala, Ivana Olbrachta, Ferdinanda Peroutku, Karla Poláčka, Karla Teiga, Karla Tomana, Vladislava Vančuru, Richarda Weinerja. Částečně zakázáni byli tímž seznamem Petr Bezruč, František Halas, Jaroslav Kolman Cassius, Jaroslav Seifert či Jiří Wolker. Z autorů 19. století patřili mezi úplně zakázané mimo jiné Jan Jeník z Bratřic, Václav Hanka, Václav Štulc či František Vavák; částečně zakázáni byli kupříkladu Svatopluk Čech, Alois Jirásek, Eliška Krásnohorská, Teréza Nováková, ne však Božena Němcová. Školní index zahrnoval též umělce dalších tvůrčích oborů (malíře, hudebníky, herce), politiky a rovněž historické postavy. Z nich byl pro české školy úplně zakázán kronikář Kosmas, částečně Jan Hus či Josef Jungmann.

Zdroj: Jana Čeňková: *Česká čítanka pro starší školní věk v letech 1870–1970 a její kanonické texty*, Praha, Karolinum 2011, s. 33–39; František V. Vykoukal, František Holeček: *Čítanka pro čtvrtou třídu škol středních*, sedmé, podle nových osnov doplněné vydání, Praha, Jednota českých filologů 1934 (necenzurovaný exemplář: Národní konzervační fond – Národní knihovna Praha, sign. II 5804; cenzurovaný exemplář: Knihovna Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy, sign. Ar 204); NA, MLO, kt. 11, Jmenný seznam autorů, jejichž spisy jsou nežádoucí jako školní četba, průklep strojopisu. Dochovanou podobu seznamu klademe do období 1942–1944.

94

56.

57.

Obec a její zřízení.

Jaroslav Flögl.

Lidé jsou tvorové společenští. Již zadávna se usidlovali na příhodném místě, aby snáze odolali nepříznivým vlivům přírody a útokům zvěře a nepřátel, aby si vzájemně pomáhali a podporovali se v neštěstí i v pohromách, na př. při požáru, povodni, vánicích, a aby v klidu a v bezpečí mohli pracovati a starati se o to, jak by se jim i jejich potomstvu lépe žilo. Tak vznikaly osady, obce. Není každá osada také obcí; často několik osad tvoří dohromady obec jedinou. Při úpravě veřejné správy po roce 1848 bylo lidu přiznáno

95

právo, aby o svých věcech místních sám rozhodoval, je upravoval a řídil. To právo vykonávaly pak místní obce a mají od těch dob místní samosprávu. Obec místní jest tedy spořádaná pospolitost osob, které bydlí na jejím území a nad nimiž ona vykonává veřejnou moc svou. Již se týká obecní zřízení, totiž předpisy, kdo za ni jedná, kdo ji spravuje a ji zastupuje.

Mluvívá se také o obci katastrální, nazvané tak po katastru, zřízeném za Josefa II. Jim se osady spojovaly v jednu obec berní. Školními zákony byly utvořeny obce školní, mající společnou školu; ze starších dob jsou známy obce farní, sloužící pod jednou duchovní správou příslušníky téhož náboženství třeba z několika osad.

Jako se člověk vyznačuje a od jiných lidí liší svým jménem a příjmením, svým původem a věkem, bydlištěm a povoláním, tak se i místní obec liší od jiných obcí jménem, označením, povahou i polohou. Obec místní může podle své povahy a označení býti buď vesnicí s nespojitými poměry společenskými, nebo městysem, kde se objevují již některé znaky společenských poměrů složitějších, anebo městem, které bývá výtvozem složitých poměrů hospodářských, společenských, dopravních, kulturních a j. Města i městyse mají právo konati trhy.

Jméno

vů státních a veřejných; musí býti také uvedeno na všech místních tabulkách, které obec je povinna zříditi při vchodech a východech z obce.

Svazek obecní se rozprostírá na určitém území, na němž obec vykonává svou veřejnou moc. Mimo obvod obecní nemůže obec zasahovati. Každá nemovitost musí býti ve svazku některé místní obce.

Obec ve vlastním smyslu tvoří její obyvatelstvo, neboť bez něho není obec. Obec jest pospolitým svazkem svého obyvatelstva. Obyvatelstvo v obci se dělí na občany a na přespolní, t. j. cizí osoby, které nejsou občany. Občané jsou buď *příslušníci obecní*, t. j. osoby, které mají v obci právo domovské, buď *spolupřítelci obecní*, totiž osoby, které sice nemají v obci práva domovského, ale mají v jejím obvodu dům nebo pozemek, nebo tam platí ze živnosti samostatně provozované nebo z příjmu daně přímou a řádně v obci bydlí. Domovského práva v obci nabytí a jejími příslušníky se státi mohou jen státní občané naší republiky. Každý státní občan musí míti domovské právo v některé obci republiky, ale jenom v obci jediné. Domovské právo zahrnuje právo osob na nerušený pobyt v obci a na chudinské zaopatření. Listinný důkaz o něm podává domovský

„Zvrhlí“ v Nové Pace Těsně před zahájením první společné výstavy Skupiny 42 ve výstavním prostoru reálného gymnázia v Nové Pace v Podkrkonoší si v březnu roku 1943 sochař Ladislav Zív, novopacký rodák, který se před rokem do rodiště vrátil z Prahy a při organizaci výstavy sehrál hlavní roli, zapsal do deníku:

V noci jsem přijel s obrazy do Paky. Zrovna tam byl odkrytý obraz Kotíkův a velká plachta Grossova, tedy ty nejdivočejší věci. Moh jsem se uchechtat nad tvářemi pánů pořadatelů, jak okolo toho chodili zdrceně. Tajemník Národního souručenství Kubíček se chystal s velikým elánem všechno prodat, a teď' se na to dívá zklamaně a je úplně vodbytej. Ještě štěstí, že to ostatní to zachraňuje, ale revoluce to bude na Pace ohromná. [...] Josef mi povídá (to je tajemník): „Lád'o, tys nám to ale navařil.“ A já mimo toho, že mi do smíchu nebylo, jsem se chechtal. Musím říct, že taková výstava ještě pohromadě nebyla a že to jsou skvělé věci. Ať jdou do prdele ti posraní malíři na výstavách „Národ svým a svému umělci“. Co bude vidět na Pace, je skutečné rvaní a žádné malovánky. Až je škoda takové výstavy pro Paku. Když jsem viděl to nadšení továrníka Vojtíška a jiných, byl jsem uspokojenej, a snad to všechno dobře dopadne a nebudem označení za zvrhlé. [...] Ten Kotík, ten Kotík, doufejme, že se v tom všem ztratí a že z toho nic nebude.

Výstava byla zahájena 21. března 1943, trvat měla do 4. dubna 1943, byla však úředně ukončena o dva dny dříve buď v souvislosti se zatčením několika lidí blízkých vystavujícím umělcům (mimo jiné zmíněného tajemníka Národního souručenství Josefa Kubíčka a také Zívovy sestry) za napomáhání parašutistům, nebo kvůli účasti malíře Jana Smetany, náležícího mezi „zakázané“ umělce. – Snímek zachycuje přednášku Jiřího Kotalíka při vernisáži novopacké výstavy (zleva Lev Šimák, nezjištěná osoba pojmenovaná Ladislavem Zívem „fízl“, Karel Štika, Josef Kubíček, František Čeřovský a Jiří Kotalík, 21. března 1943). Fotografie Miroslava Háka si Zív vlepil do svého deníku.

Zdroj: Ladislav Zív: *Deník 1943-1944*, ed. Tomáš Hylmar, Praha, Národní galerie 2012, s. 98, 101 (foto); srov. též Tomáš Hylmar: „Deník 1943-1944“, tamtéž, s. 13-62, zde s. 46.

do nabídky výstavních síní ani knihkupectví v českých zemích koncept zvrhlého umění nepromítl absolutním zákazem avantgardních směrů, ale selektivním potlačením jejich radikálnějších podob. Cenzura v roce 1940 zastavila publikaci monografické studie, v níž Jindřich Chaloupecký na pozadí syntetizujících tezí o povaze moderního umění a letmých skic z jeho dějin vyložil dílo malíře Zdenka Rykra jako neortodoxní komentář a překonání jednostrannosti avantgard.⁹⁸ Pokud se týče výtvarné i literární scény, surrealismus, „dodávna vůdčí umělecký směr“, „vymizel takřka přes noc z veřejného kulturního života, jako by nikdy neexistoval“;⁹⁹ tam, kde se na veřejnosti objevil, provázely jej denunční kampaně fašistického tisku. Rovněž některé námětové okruhy jako válka, násilí, strach či teror byly z povolené tvorby vyloučeny. Umírněné, kompromisní a historizující verze moderního umění naopak zůstaly součástí oficiálně prezentované kultury.¹⁰⁰

Příklad avantgardního umění nás přivádí k otázce účinnosti protektorátní cenzury. Obecně ji charakterizoval rozpor mezi brachiálními tresty, jimiž byly ze strany okupačních úřadů postihovány zejména jednotlivé odhalené případy politicky motivovaného opozičního jednání prostřednictvím tisku, exemplárními popravami nebo internacemi spisovatelů a intelektuálů v některých obdobích – a dlouhodobou praxí obcházení cenzurních rozhodnutí a předpisů v oblasti literární tvorby. Uveřejnění jedné politické narážky na téma svobody národa v denním tisku mohlo stát život několik osob, zatímco na druhé straně bylo vcelku běžné užívání alonymů, jež umožňovalo publikovat zakázaným autorům, nebo dokonce spisovatelům žijícím v ilegalitě, psaní pod pseudonymy, vydávání knih bez povolení nebo pokoutní vracení cenzurou vyškrtnutých pasáží do sazby. Dokonce i v případech, jako byl ten Jiřího Ortena, kdy bylo užívání pseudonymu veřejně denuncováno, nebylo ze strany cenzurních institucí ani policejních orgánů pravidlem tvrdé vyšetřování a vyvození odpovědnosti osob, které se na konspiraci podílely.

Státní kontrola literární komunikace a tisku byla za protektorátu doprovázena takovým násilím proti osobám a životům autorů, jehož míra byla srovnatelná jen s předmoderním obdobím existence české společnosti, zároveň se však vyznačovala mimořádným množstvím strukturních mezer, snižujících její efektivitu. Na vzniku těchto mezer se podílela znalostní bariéra, která oddělovala okupační instituce a jejich vedoucí představitele od českého kulturního světa, přítomnost pozůstatků autonomní správy i zájem českého personálu využívat nevyjasněných vztahů, právních kliček, obtížné koordinace jednotlivých úředních míst, rozdílných pokynů pro cenzuru knih a periodik,¹⁰¹ rozporů či nejednoznačností v předpisech ve prospěch národní literatury a její aktuální služby české

98) Studie byla poprvé publikována až v katalogu rykrovské výstavy konané v Praze v roce 2000, srov. Jindřich Chaloupecký: „Zdenek Rykr“, in Vojtěch Lahoda a kol.: *Zdenek Rykr (1900–1940). Elegie avantgardy*, Praha, Galerie hlavního města Prahy 2000, s. 281–305. O zásahu cenzury informují Vojtěch Lahoda: „Elegie avantgardy“, tamtéž, s. 9–193, zde s. 122–123, a Marcel Fišer: „Zdenek Rykr v dějinách českého výtvarného umění“, tamtéž, s. 239–280, zde s. 248–249.

99) František Šmejkal: „Ra panorama“, in *Skupina Ra. Katalog výstavy uskutečněné v GHMP v Domě U Kamenného zvonu 23. 6. – 11. 9. 1988*, [Praha, Galerie hlavního města Prahy 1988], s. 7–24, zde s. 9.

100) Srov. Vojtěch Lahoda: „Moderní umění a cenzura v letech protektorátu“, in R. Švácha, M. Platovská (eds.): *Dějiny českého výtvarného umění*, díl 5, cit. dílo, s. 115–130.

101) Například spisovatelé, jejichž jména se nesměla podle oběžníků a příkazů Ústředí tiskové dozorcí služby uvádět v periodickém tisku, mohli i nadále vydávat knihy – srov. V. Poláček: „Cenzura, řízení knižního trhu, zabavování a ničení knih 1938–1945“, cit. dílo, s. 100.

společnosti. Motorem pro otevírání strukturálních mezer byl konflikt mezi „nacistickou“ linií cenzurního programu a silami strukturální regulace, ovládajícími českou literární veřejnost.

Německá kulturní politika v protektorátu

Poté co československý prezident Emil Hácha v polovině března 1939 po silném německém nátlaku souhlasil se zřízením protektorátu, byla země bez válečného konfliktu okupována německými jednotkami. Na základě výnosu o zřízení Protektorátu Čechy a Morava z 16. března 1939 byla vytvořena „paralelní správa“. Protektorát měl být řízen „v souladu s politickými, vojenskými a hospodářskými zájmy říše“, jeho správa však měla být „vykonávána prostřednictvím vlastních orgánů a vlastních úřadů s vlastními úředníky“. Většina ministerstev (s výjimkou zahraničí a obrany) pokračovala proto ve své činnosti, a to zpočátku bez větších personálních obměn. Kromě toho byla ovšem spolu se zřízením Úřadu říšského protektora (ÚŘP) ustavena v protektorátu i paralelní správa německá, která od počátku razantně do autonomie českých orgánů zasahovala. Na základě článku 5 výnosu z 16. března byl říšský protektor v případě „bezprostředního nebezpečí“ oprávněn vydat „nařízení, jež jsou ve společném zájmu nezbytná“.¹⁰² Od počátku tak byl otevřen prostor pro přímé německé zásahy. V době úřadování Konstantina von Neuratha jako prvního říšského protektora však bylo alespoň navenek zachováváno zdání správy paralelní.

Tatáž politika byla uplatňována i v kulturní oblasti. Zatímco česká kultura spadala především do kompetence ministerstva školství a národní osvěty řízeného Janem Kaprasem, pod ÚŘP bylo zřízeno kulturní oddělení oficiálně pověřené řízením záležitostí týkajících se kulturního života německého obyvatelstva v Čechách a na Moravě.¹⁰³ Tuto činnost sice nikdy nevykonávalo, představení v ÚŘP však vždy úzkostlivě dbali na zachování zdání, že tak činí, a usilovali o to, aby jejich zásahy do české kultury měly legální nátěr.

Německá propaganda soustavně zveličovala výjimečné možnosti, jež se českým spisovatelům, hudebníkům, filmařům a výtvarníkům navzdory omezením způsobeným válkou v protektorátu nabízely. Úřady tyto informace zpravidla dokumentovaly statistikami, jež měly dokázat rozšiřování kulturní nabídky. O „rozkvětu jako v dobách míru“,¹⁰⁴ jak vyhlášovala propaganda, se nedalo mluvit, avšak jisté prostory svobody zůstávaly zachovány.¹⁰⁵ Byly zřetelně větší než například v Generálním gouvernementu. Polskému obyvatelstvu nebyly v kultuře ani v jiných oblastech společenského života ponechány žádné prostory k tvůrčímu vyjádření, okupační moc zde prakticky neměla zájem o spolupráci s domácími úřady. Situace v protektorátu se tak nejvíce blížila situaci v obsazené západní a severní

102) Hitlerův výnos z 16. 3. 1939 o zřízení Protektorátu Böhmen und Mähren – *Reichsgesetzblatt* 1, 1939, s. 485–486. Citováno dle Detlef Brandes: *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*, přel. Petr Dvořáček, Praha, Prostor 2000, s. 27; viz též René Küpper: *Karl Hermann Frank (1898–1946). Biografie německého nacionálního socialisty*, přel. Blanka Pscheidtová, Praha, Argo 2012, s. 87–90.

103) Tim Fauth: *Deutsche Kulturpolitik im Protektorat Böhmen und Mähren 1939 bis 1941*, Göttingen, V&R Unipress 2004, s. 9.

104) „[...] friedens-mäßigen Blüte“, Bundesarchiv Berlin, Reichssicherheitshauptamt (R 58), sign. 1003, s. 1–11, zde s. 9, zpráva SD o situaci v Protektorátu Čechy a Morava („Lage im Protektorat Böhmen und Mähren“) ze srpna 1944.

105) Jan Tesař hovoří například o snaze zachovat mezi obyvatelstvem iluzi o české autonomii – srov. Jan Tesař: *Mnichovský komplex. Jeho příčiny a důsledky*, Praha, Prostor 2000, zvl. s. 169.

Evropě: ač zde byl kulturní život kontrolován, z politických důvodů byla jeho další existence trpěna.¹⁰⁶

Důvodem nebyly sympatie okupačních orgánů k české kultuře. Ta naopak měla být ve vzdálenější časové perspektivě potlačena. Jedna z příčin spočívala v tom, že Čechy a Morava byly obsazeny ještě před začátkem války, k čemuž přistupovaly ohledy na mezinárodní veřejné mínění. Německá opatření v kulturní oblasti je však nutno vnímat zejména v kontextu celkových německých záměrů v protektorátu.

Z perspektivy nacistického režimu bylo po dobu války klíčovým úkolem nerušené využívání výrobních kapacit pro německé válečné hospodářství. Kulturní politika se stala účinným prostředkem k dosažení tohoto cíle. Akcentování českých národních kulturních aktivit fungovalo jako oboustranně poměrně neškodný ventil, jímž mohli Češi vyjadřovat svůj nesouhlas s německou okupací.¹⁰⁷ Péče o český jazyk a kulturu byla trpěna, pokud nezahrnovala nároky na státní samostatnost, ba ještě lépe, pokud od tohoto požadavku přímo odrazovala. Radikálnější plány na etnickou proměnu českého prostoru z důvodu politického kalkulu ustupovaly do pozadí.¹⁰⁸ Publiku nebyla tím pádem pouze vnucována propaganda a lehká zábava, lidé měli i nadále mít přístup k tvorbě národních klasiků. Na knižním trhu se objevovala díla, u nichž bychom mohli předpokládat, že jejich oficiální vydání nebo šíření nebylo myslitelné. V letech 1939–1941 vyšlo například 65 knih Karla Čapka (v následujícím roce to byla již jen reedice *Dášeňky*).¹⁰⁹ Román Josefa Čapka *Stín kapradiny* byl publikován ještě v roce 1940, přestože se autor již od předchozího roku nacházel v internaci v koncentračním táboře.¹¹⁰ Také knihy T. G. Masaryka ÚŘP přinejmenším do roku 1941 v distribuci toleroval, což bylo české i mezinárodní veřejnosti prezentováno jako důkaz české kulturní autonomie.¹¹¹ Přitom však Masarykova díla úplně volně prodávána být nemohla. Kulturní oddělení ÚŘP nejenže bránilo jejich reedicím, ale ztěžovalo distribuci starších vydání třeba tím, že tlumilo nakladatelskou inzerci.

Všech těchto příležitostí čeští umělečtí pracovníci plně využívali: z děl spisovatelů 19. století se staly bestsellery, četné spolky pokračovaly ve své činnosti a rovněž většina tvůrců mohla zpočátku pracovat, pokud se nevymezovali vůči německým požadavkům. Tuto možnost ovšem již od samého počátku ztratili umělci židovského původu či víry nebo ti, kteří umělecky neodpovídali představám okupační moci. Zájmu českých tvůrců na zachování zbylých možností svobodného vyjádření bylo současně využíváno k nátlaku. Pokud by české úřady nebyly ochotny přistoupit na kompromis, musely se obávat o jejich ztrátu. Takto ÚŘP opakovaně vyhrožoval kupříkladu zavřením známých kulturních scén.

106) Volker Mohn: *NS-Kulturpolitik im Protektorat Böhmen und Mähren. Konzepte, Praktiken, Reaktionen*, Essen, Klartext 2014, s. 36–39.

107) Srov. např. Jan Císař: *Přehled dějin českého divadla*, Praha, Akademie múzických umění 2006, s. 303.

108) Zde srov. především memorandum německého státního sekretáře Karla Hermanna Franka o postupu při řešení problému Čechů a budoucím uspořádání česko-moravského prostoru z 28. 8. 1940 – Miroslav Kárný, Jaroslava Milotová (eds.): *Anatomie okupační politiky hitlerovského Německa v „Protektorátu Čechy a Morava“*. *Dokumenty z období říšského protektora Konstantina von Neuratha*, Praha, Ústav československých a světových dějin ČSAV 1987, s. 303–317. K témuž viz R. Küpper: *Karl Hermann Frank*, cit. dílo, s. 101–103.

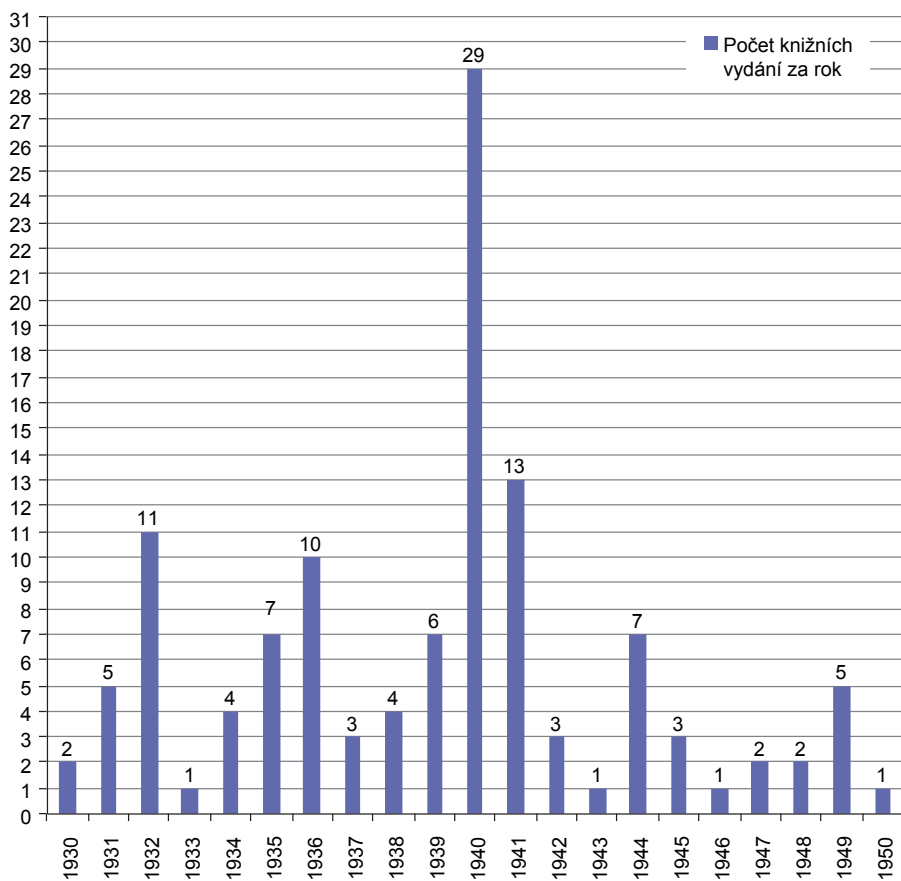
109) Boris Mědílek a kol.: *Bibliografie Karla Čapka. Soupis jeho díla*, Praha, Academia 1990, s. 359–360.

110) Jiří Doležal: *Česká kultura za protektorátu. Školství, písemnictví, kinematografie*, Praha, Národní filmový archiv 1996, s. 133.

111) T. Fauth: *Deutsche Kulturpolitik im Protektorat Böhmen und Mähren 1939 bis 1941*, cit. dílo, s. 43.

Jak vycházela *Babička* Boženy Němcové v letech 1930–1950 Graf porovnává počet samostatných knižních vydání prózy Boženy Němcové uskutečněných v jednotlivých letech. Zasaduje přitom publikační situaci tohoto díla za protektorátu do kontextu před- a poválečného období. Pokud jde o protektorát, je vidět zřetelnou diferenciaci tří etap, které odpovídají třem vývojovým fázím protektorátní cenzury: 1. období exploze péče o národní literaturu, již je ze strany cenzury ponechán v podstatě volný průchod (od okupace v březnu 1939 do léta roku 1941); 2. následující tři roky tuhé germanizační a nacifikací cenzury; 3. otevření dílčího prostoru pro návrat národní literatury od konce jara 1944. Hladinu počtu vydání *Babičky* za protektorátu můžeme bez rizika velké interpretační chyby porovnávat jen s publikační situací tohoto kanonického díla české literatury ve třicátých letech 20. století. Zde je pak patrné jak mimořádné vychýlení směrem nahoru kolem roku 1940 (není náhodou, že jde o rok první filmové i první rozhlasové adaptace *Babičky*), tak i propad následujících let, srovnatelný s obdobím velké hospodářské krize. Při srovnávání s obdobím třetí republiky je nutná jistá opatrnost. Literární cenzura se za třetí republiky řídila hlediskem, že národní klasiku má vydávat co nejméně nakladatelů, zato v odborně kvalitní edici a v co nejvyšším nákladu. Celková dostupnost *Babičky* na knižním trhu tedy mohla být při nižším počtu vydání dokonce i vyšší než dříve.

Zdroj: Miroslav Laiske: *Bibliografie Boženy Němcové. Soupis jejího díla a literatury o něm*, Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1962, s. 147-168.

Ze strany okupačních úřadů byl dále kladen velký důraz na podporu německého kulturního života. Aby byla vůči české konkurenci postavena rovnocenná vlastní nabídka, investoval režim během války značné částky do budování kulturních institucí. Německý kulturní život v protektorátu tak měl přinejmenším dosáhnout úrovně českých kulturních aktivit, či ji dokonce jak kvalitou, tak kvantitou předstihnout.

Charakteristickým znakem německé kulturní politiky v protektorátu byly trvalé kompetenční spory zainteresovaných úřadů. I když se mohlo zdát, že si kulturní oddělení ÚŘP zajistilo v záležitostech kulturní politiky monopolní pravomoc, další nacistické úřady jako gestapo či oberlandráty (úřady nově zavedených správních jednotek krajské úrovně) postupovaly do jisté míry samostatně. Kulturní oddělení bylo navíc průběžně nuceno hájit se proti vměšování říšských ministerstev a dalších organizací.¹¹²

Tak jako v jiných oblastech, i ve sféře kulturní politiky se zlomovým okamžikem stalo působení Reinharda Heydricha na postu zastupujícího říšského protektora (stal se jím 27. září 1941; atentátu, který na něm byl vykonán příslušníky československého odboje 27. května 1942, podlehl o týden později, 4. června). V roce 1942 pak byl vládní systém definitivně přetvořen podle německých představ a okupační moc se už nemusela ohlížet na to, aby zachovala zdání paralelní autonomní vlády. Namísto toho byla i navenek nastoupena cesta přiznané smíšené správy s německými funkcionáři na vedoucích pozicích. Nejpozději od tohoto okamžiku nejde hovořit o práci autonomních českých úřadů.

Kontrola české kultury byla od té doby soustředěna do nově vytvořeného Úřadu lidové osvěty, vzápětí proměněného v ministerstvo téhož názvu. Ministerstvo lidové osvěty řízené Emanuelem Moravcem usilovalo o výrazně komplexnější kontrolu české kultury. Kulturní život měl být aktivněji usměrňován a zaměřen na určité cílové skupiny, především mládež a dělnictvo. Posledním cílem pak bylo změnit vnímání české národní kultury jako takové.

V dřívějších letech využívali umělci a publikum české klasiky, aby symbolicky vyjádřili svůj nesouhlas s okupací. Režim se přesto nerozhodl klasiku zakázat, naopak usiloval o to, aby díla autorů jako Bedřich Smetana či Antonín Dvořák byla ve větší míře inscenoována a propagována v médiích. Chtěl změnit jejich vnímání tak, aby Češi začali svou kulturu vnímat v souvislosti s nadřazenou kulturou německou, a nikoli jako symbol vzdoru vůči německé vládě. Nejpozději od roku 1943 bylo pak z pohledu německé propagandy stále obtížnější přimět Čechy ke „zdrženlivému postoji“. Aby režim vůbec mohl dosáhnout jistého usměrňování skupin, jež byly v jeho hledáčku, činil tak novými, často skurilními metodami. Jako příklad uveďme přípravu humoristického časopisu nazvaného *Ejhle*, jehož prostřednictvím mělo být české dělnictvo propagandisticky ovlivňováno ještě krátce před koncem války.¹¹³

Ve vztahu k českým uměleckým pracovníkům okupační režim obecně využíval nástrojů, jež lze označit za kombinaci „cukru“ a „biče“. Repertoár pozitivních instrumentů zahrnoval finanční podpory, „zvaní“ na studijní cesty, udělování cen. Přivést české spisovatele

112) Srov. tamtéž, s. 23–27. Ke kulturněpolitickým zásahům pseudovědecké organizace SS Das Ahnenerbe viz též Volker Mohn: „Kulturně politické zájmy úřadu Rosenberg v Protektorátu Čechy a Morava na příkladu propagandistické výstavy Deutsche Größe“, *Marginalia historica* 1, 2010, č. 2, s. 41–67.

113) Petr Karlíček, Volker Mohn: „Naprostý propagandistický úspěch? Humoristický časopis *Ejhle* (1944–1945)“, *Acta Universitatis Carolinae. Studia Territorialia* 13, 2013, č. 1/2, s. 177–214.

a umělce k požadované linii měly také nabídky upřednostňování ve všemožných schvalovacích procedurách. Pokud kulturní instituce nepracovaly tak, jak se vyžadovalo, docházelo k jejich formálně legálnímu převzetí.¹¹⁴ Tak byly ty nakladatelské domy, které se z pohledu zájmů okupační moci jeví jako strategicky nejdůležitější, převzaty již v době, kdy v ÚŘP působil Konstantin von Neurath. Vlády nad nakladatelstvími se německé úřady zmocňovaly nejčastěji prostřednictvím arizace a dosazením tzv. *treuhänderů*.¹¹⁵ Tato cesta se ukázala jako efektivnější než přímá cenzurní opatření. Ediční programy bylo díky ní možné od počátku formovat v potřebném duchu.

Hlavní role mezi těmito převzatými podniky náležela státnímu nakladatelství Orbis, jež si ÚŘP podřídil již v prvním roce okupace. Masivně zasahovat do vedení nakladatelství začaly okupační úřady krátce po začátku války. Nejpozději s přijetím Friedricha Rudla jako nového ředitele se podnik ocitl pod německou kontrolou a byl přebudován v nejvýznamnější základnu českojazyčných propagandistických tiskovin. Tyto změny rozhodně nezůstaly českým obyvatelstvem nepovšimnuty: jak shrnula zpravodajská služba NSDAP a SS Sicherheitsdienst (dále SD) v únoru 1944, jméno Orbis působilo na většinu Čechů „jako červený hadr“.¹¹⁶

Represivní instrumentář zahrnoval dále opatření k přímé kontrole kulturního života prostřednictvím cenzury, zákazů, ale rovněž zatýkání, věznění a poprav. Nelze podceňovat přehled, který si o českých literátech v průběhu let nacistické orgány získávaly díky svým tajným spolupracovníkům i operativní činnosti zpravodajských a policejních složek, jako byly SD či gestapo.¹¹⁷ Informace z těchto zdrojů byly v rozhodování kulturně-politického aparátu doplňovány o poznatky získané při výkonu předběžné i následné cenzury.

Řízení periodického tisku: pod dohledem okupačních úřadů

Po zřízení protektorátu zůstalo v platnosti dosud platné právo, „pokud neodporuje smyslu převzetí ochrany Německou říší“.¹¹⁸ Rovněž dosavadní právní normy týkající se cenzurního dohledu nad periodickým i neperiodickým tiskem ještě po nějakou dobu alespoň formálně platily a cenzurní aparát byl převzat v podobě ustálené za druhé republiky. Jak se ovšem nejednou v dějinách cenzury ukázalo, důležitější než litera zákona je způsob jejího naplňování. V dalším výkladu se budeme nejprve věnovat institucionální základně a pravidlům pro cenzuru periodik.

Okupační orgány si byly vědomy vlivu periodik na veřejné mínění, a tak některé otázky spojené s existencí českojazyčných časopisů a novin rozhodovaly přímo, v jiných

114) T. Fauth: *Deutsche Kulturpolitik im Protektorat Böhmen und Mähren 1939 bis 1941*, cit. dílo, s. 52–54.

115) *Treuhänder* – důvěrník, rovněž nucený správce. Obvykle ideologicky souhlasili s okupační mocí: jako *treuhänder* nakladatelského domu Leopolda Mazáče působil například šéfredaktor antisemitského *Arijského boje* Rudolf Novák – srov. V. Poláček: „Cenzura, řízení knižního trhu, zabavování a ničení knih 1938–1945“, cit. dílo, s. 99.

116) „[Der Name Orbis wirkte auf die meisten Tschechen] geradezu wie ein rotes Tuch“, NA, Úřad říšského protektora – Archiv ministerstva vnitra 114 (ÚŘP – AMV), sign. 114-301-5, složka hlavní služebny SD v Praze o postojích českého obyvatelstva k písemnictví, příloha k denní zprávě z 29. 2. 1944 (číslo 16/44).

117) Srov. František Janáček, Alena Hájková: „Na okraj motáků (Vysvětlivky a komentáře)“, in Julius Fučík: *Reportáž, psaná na oprátce. První úplné, kritické a komentované vydání*, eds. František Janáček a kol., Praha, Torst 1995, s. 109–254, zvl. s. 235–242.

118) „Protektorát Čechy a Morava“, *Úřední list. Amtsblatt* 20, 1939, č. 65, s. 776.

oblastech správu důsledně zdvojovaly, kontrolovaly a řídily úřady české. Periodika vydávaná v němčině byla od počátku řízena jen z ÚŘP. Systém řízení tisku účinně propojoval předběžnou cenzuru, následnou cenzuru a propagandistické ovlivňování. K opatřením, která podstatně limitovala kulturní život v protektorátu, patřila rovněž postupná redukce počtu periodických titulů, která během šesti let okupace postihla na 90 % českých časopisů a novin.

V rámci německé okupační správy se v prvních měsících po okupaci konstitovala Skupina pro kulturně-politické záležitosti, výnosem z 18. září 1940 přeměněná na IV. (kulturně-politické) oddělení ÚŘP. Tento úřad byl veden nejprve Karlem von Gregory, od jara 1942 Martinem Paulem Wolfem. Uvnitř organizační struktury oddělení vznikla Skupina tisk, která „autonomní správu přímo úkolovala v ‚usměrňování‘ protektorátního tisku v duchu nacistické ideologie a potřeb okupační správy“;¹¹⁹ jejími vedoucími byli od června 1939 Wolfgang Wolfram von Wolmar (do roku 1943) a Arthur Söhnel (do podzimu 1944).

Vlastní provádění preventivní cenzury českojazyčného tisku měl až do správní reformy z roku 1942 na starosti tiskový odbor PMR. V čele tohoto úřadu se postupně vystřídali Zdeněk Schmoranz a Arnošt Bareš, od září 1939 František Hofman (všichni tři byli zatčeni a vězněni, Schmoranz za svůj podíl na odboji popraven), od května 1941 Ctibor Melč. V samém počátku okupace měl tiskový odbor na starosti i koncepční otázky spojené s řízením novin a časopisů, brzy však byla jeho úloha omezena na koordinaci vlastní konfiskační praxe a provádění směrnic ÚŘP, přičemž každá instrukce tiskového odboru musela naopak být nejprve schválena ve Skupině tisk. Periodický tisk po stránce evidenční, obsahové i personální kromě toho sledovalo protektorátní ministerstvo vnitra a příslušná policejní ředitelství a na straně okupační moci gestapo a SD.

Po vydání vládního nařízení o úpravě poměrů v českém tisku č. 175/1941 Sb. ze dne 7. května 1941 získalo PMR další pravomoci: mohlo určovat podobu, rozsah a náklad periodického titulu, vydávalo souhlas s ustanovením šéfredaktora a vedoucích redaktorů, rozhodovalo o úředním zastavení periodika a vydávalo souhlas s jeho zastavením z rozhodnutí vydavatele. Všechna tato rozhodnutí stejně jako to, jímž se určitý periodický titul zastavoval, vydávalo bez odůvodnění a nebylo při nich vázáno žádnými předepsanými kritérii. Již s těmito pravomocemi byl tiskový odbor PMR od června 1942 převeden pod ministerstvo lidové osvěty.

Ústředí tiskové dozorcí služby sídlilo v Praze, jeho pobočky v Plzni, Brně, Olomouci a Moravské Ostravě. Mimo tato města odpovídaly za regionální tisk okresní úřady a při nich (ještě za Schmoranzovy éry jmenovaní) tiskoví referenti, přičemž v logice paralelního systému autonomní a okupační správy podléhali tito činitelé v tiskových věcech německým oberlandrátům. Tisková přehlídka, kterou tisková dozorcí služba zajišťovala, se týkala všech materiálů v čísle včetně obrázků a inzerátů. Do redakce každého deníku nebo týdeníku ve výše uvedených městech byli přiděleni dva zaměstnanci tiskové dozorcí služby české národnosti, tzv. domácí cenzoři. Četli kartáčové otisky připravovaného čísla, nařizovali změny článků nebo je sami upravovali; obtahy se dále předkládaly Ústředí tiskové dozorcí služby a nezřídka v překladech do němčiny i ÚŘP.

119) J. Gebhart, B. Köpplová, J. Kryšpínová a kol.: *Řízení legálního českého tisku v Protektorátu Čechy a Morava*, cit. dílo, s. 8.

Zákaz citátů z Hitlerova spisu *Mein Kampf* Krátce po nacistické okupaci, v dubnu 1939, otiskl věstník Zemského ústředního spolku jednot učitelských v Čechách *Český učitel* pod titulem *Z myšlenek Vůdce a říšského kancléře Adolfa Hitlera* výběr citátů z knihy *Mein Kampf*. Ukázky byly voleny tak, aby svým druhotným významem v aktuálním kontextu mluvily proti politice hitlerovského Německa a vyjadřovaly odpor české národní společnosti proti ní. Citáty, které přetiskl deník *Národní práce*, se staly jedním z důvodů zákazu publikovat v tisku výňatky z děl klasiků. Došlo přímo i k zákazu uveřejňovat citáty z Hitlerova spisu *Mein Kampf*.

Následuje výběr z citátů uvedených v *Českém učiteli*:

Já sám věřím, že žádný režim nemůže dlouho trvati, nekotví-li hluboko v národě, není-li nesen národem a přán národem.

Kdo na tomto světě chce získati, musí se odvážiti.

Hlubka pádu kteréhokoli tělesa jest vždy měřítkem jeho vzdálenosti okamžité polohy od polohy původní. To platí i o pádech národů a států. Tím nabývá i směrodatného významu dřívější poloha, či lépe řečeno výše. Jen co se natahuje nad všeobecnou hranici, může spadnout a zřítiti se značně hluboko.

Zdroj: „Z myšlenek Vůdce a říšského kancléře Adolfa Hitlera“, *Český učitel* 42, 1939, č. 33, s. 191.

Cenzurování tištěných médií probíhalo ve fázi před vydáním trojstupňově: nejprve byl čten rukopis článku, v rámci tiskové přípravy byl již jednou cenzurovaný text čten znovu ve stránkovém obtahu a nakonec ještě v signálním výtisku.¹²⁰ Tento proces ovšem žádnou ze zúčastněných osob nezavazoval odpovědnosti za „závady“ zjištěné dohledovými, politickými a policejními orgány ex post. Obsah periodik byl posuzován i následně, a to nejen cenzurními či kulturněpolitickými instancemi, ale i politickou policií apod. Odpovědnost za propuštění „závadného“ příspěvku do tisku měl jak šéfredaktor, tak cenzor, trest hrozil každému, kdo se na tvorbě a redakčním zpracování materiálu podílel (autor, vedoucí redaktor apod.). Potenciální sankce svou drakoničností odpovídaly kompetencím represivních složek a situaci obecného bezpráví – patřilo k nim zatýkání, odesílání do koncentračního tábora i smrt. Například 8. února 1945 zahynul (při výslechu nebo popravou) violista České filharmonie Zdeněk Němec, který byl zatčen za to, že v krátké glose na okraj provedení Smetanovy *Mé vlasti* ve *Večerním Českém slově* navodil paralelu mezi pověstí o příchodu blanických rytířů v nejtěžší chvíli národa a aktuální situaci a vyjádřil přesvědčení, že i závěrem současných událostí bude „vyproštění“ Čechů z „pout poroby a temna“.¹²¹ Článek stál život ještě domácího cenzora Melantrichu, vedoucí kulturní rubriky listu byl poslán do koncentračního tábora.¹²²

Tiskový odbor a na něj napojené úřady vydávaly na každodenní bázi pokyny pro tiskovou přehlídku. Šlo o přísně tajné dokumenty určené jen cenzorům a šéfredaktorům,

120) Jakub Končelík: „Řízení a kontrola českého tisku v Protektorátu Čechy a Morava“, in Martin Foret, Marek Lapčík, Petr Orság (eds.): *Média dnes. Reflexe mediality, médií a mediálních obsahů*, Olomouc, Univerzita Palackého 2008, s. 295–311.

121) ek [= Zdeněk Němec]: „K. B. Jiráček řídil Mou vlast“, *Večerní České slovo* 27, 1945, č. 30, 6. 2., s. 2.

122) Srov. T. Pasák: *Soupis legálních novin, časopisů a úředních věstníků v českých zemích z let 1939–1945*, cit. dílo, s. 72; *Centrální evidence válečných hrobů*, <<http://www.valecnehroby.army.cz/Evidence/vysledky-hledani-v-cr?pfil=True&fnin=Zden%C4%9Bk&srn=N%C4%9Bmec&st=1>>, přístup 7. 3. 2014.

kteří byli povinni dále je přenést do činnosti příslušné redakce. Obecné hranice pro psaní legálního tisku za protektorátu vytyčil Souborný přehled pokynů pro tiskovou přehlídku ze 17. září 1939. Dokument o 34 stranách zakazoval publikaci čehokoli, co by narušovalo zájmy Říše v protektorátu, snižovalo její význam nebo kriticky osvětlovalo její aktivity na mezinárodním poli. Nepřípustnou se stala kritika vlády, úřadů a úředních činitelů, referování o mzdových sporech či stávkách. Nemělo se psát o konfliktech mezi Čechy a Němci, o činnosti gestapa ani odboje, speciálními pravidly bylo svázáno užití statistik, zpráv o průmyslu, cenách, zásobování, nezaměstnanosti, protizidovských opatřeních a samozřejmě veškeré informace o vojenských záležitostech. Zakázáno bylo dále zmiňovat existenci cenzury. Šéfredaktor, redaktori i cenzoři byli odpovědní nejen za texty nebo titulky jednotlivých článků, ale také za jejich adekvátní umístění na stránce.

Důraznou pozornost věnoval Souborný přehled pokynů problematice jinotajů. Všechna dvojznačná místa měla být z tisku eliminována, neboť „dvojsmyslnosti jsou zvláště zá-
ludným prostředkem sabotáže ve vedení veřejného mínění“. ¹²³ Jako podezřelý element byly z hlediska protektorátní cenzury hodnoceny rovněž citáty. Zakázáno bylo publikovat úryvky z děl českých básníků či spisovatelů, z nichž „by bylo možné vyčíst tendenci, která je v rozporu s těmito zásadami“. ¹²⁴

Souborný přehled pokynů pro tiskovou přehlídku ze září 1939 byl až do konce oku-
pace rozšiřován, měněn, doplňován a upřesňován dalšími instrukcemi. V nich se buď zakazovalo o určitých tématech psát, nebo byl do detailu upravován způsob, jak události zpracovávat, popřípadě které články z německého tisku nebo oficiálních korespondencí přebírat. Pokyny se týkaly rovněž informování o kulturních událostech včetně knižních novinek, literárních výročí apod.

Následující příklady z roku 1942 dokládají, jak rozmanité aspekty psaní o literatuře v novinách a časopisech byly za protektorátu tiskovými instrukcemi reglementovány. V Pokynech pro tiskovou přehlídku z 6. června 1942 bylo kupříkladu určeno, že nekrology Františka Josefa Čečetky (autora historických románů, z nichž některé byly zařazeny na protektorátní seznam zakázaných knih) nesmějí být delší než dvacet řádků a nesmějí v nich být jmenována autorova díla; 9. září 1942 byl zveřejněn seznam osmi desítek českých spisovatelů, kteří neměli být v novinách a časopisech tištěni ani zmiňováni (například Marie Blažková, Bohuslav Brouk, Emil František Burian, Josef i Karel Čapkové, Václav Černý, Julius Fučík, František Halas, Jaromíra Hüttlová, Josef Lada, Vítězslav Nezval, Marie Pujmanová, Maryna Radoměrská, Vojtěch Rozner, Olga Scheinpflugová, Karel Teige, Bedřich Václavek); 29. října 1942 bylo zakázáno referovat o nových vydáních *Babičky* Boženy Němcové, *Erbenovy Kytice* nebo *Karafiátových Broučků* atd. ¹²⁵

Prostor pro recenzní praxi všeobecně upravilo nařízení č. 548 z 25. července 1942, které vzhledem k datu vydání – dva měsíce po atentátu – můžeme vnímat jako plod tehdejší aktuální situace v protektorátu i součást transformace cenzurního režimu, k němuž pod vlivem Heydrichovy politické a správní reformy došlo v uvedeném roce. Zmíněné tiskové

¹²³) Cit. dle T. Pasák: *Soupis legálních novin, časopisů a úředních věstníků v českých zemích z let 1939–1945*, cit. dílo, s. 57.

¹²⁴) Tamtéž, s. 58, 60.

¹²⁵) Státní okresní archiv (SOKA) Havlíčkův Brod, Okresní úřad Chotěboř II. Presidiální spisy, kt. 73, pokyny pro tiskovou přehlídku čís. 531, Weisung für die Presszensur Nr. 562, Weisung für die Presszensur Nr. 573.

Tiskové nařízení č. 548 upravující pravidla psaní o literatuře

Tajné!

Praha, 25. července 1942

Evidenční číslo: 30

Tiskové nařízení č. 548

Při tiskové prohlídce článků a statí pojednávajících o knihách (recenze, všeobecné články o knižní kultuře) je nutné dodržovat následující principy:

- 1) Výňatky nebo věty obsahující příklady z knih musí být zcela nezávadné, vytrhávání pasáží s určitým postojem je nepřipustné.
- 2) V případě, že se píše o starší knize, je nutné vyžadovat informaci, kdy byla kniha vydána a jestli pochází od českého autora; pokud byla kniha vydána před rokem 1939, nesmí být o knize psáno; stejný zákaz platí i pro knihy, jejichž autor je cizinec a které vyšly před 1. lednem 1942.
- 3) Pojednávat o knihách, které ještě nebyly povoleny, je nepřipustné.
- 4) O literárních soutěžích se smí psát pouze tehdy, pokud byly povoleny sekci pro písemnictví a hudbu.
- 5) O výsledcích literárních soutěží se smí psát pouze tehdy, pokud byly tyto výsledky schváleny sekci pro písemnictví a hudbu.
- 6) O divadelních soutěžích se smí psát pouze tehdy, pokud byly povoleny okresním úřadem.
- 7) Napsat o knize, že „právě vyšla“, je možné pouze tehdy, pokud se jedná o dílo vyšlé během uplynulého měsíce.
- 8) O souborném vydání knih se nesmí psát jako o právě vyšlém, pokud jedna z knih náležející k tomuto vydání vyšla například již před půl rokem.
- 9) Recenze knih nemají začínat konstatováním, jak je vydání vybaveno (rozsah stran, počet ilustrací, druh papíru apod.), pokud možno nemá být takový údaj uváděn vůbec, nýbrž mají recenze pojednávat výhradně o obsahu knihy.
- 10) Přípustné jsou pouze recenze o knihách, které vyšly nanejvýš před třemi měsíci.
- 11) V rubrice pro inzeráty je zakázáno zveřejňovat nabídky zakázaných či nežádoucích knih nebo poptávky po nich.

Ve sporných případech je třeba se obrátit na centrálu tiskové dozorcí služby v Praze.

Tiskový odbor PMR vydával pokyny pro tiskovou přehlídku, určené cenzorům a šéfredaktorům periodik. Ti měli zajistit jejich naplňování. Tiskové nařízení č. 548, vydané krátce po atentátu na Heydricha, upravovalo pravidla psaní o literatuře a o knihách.

Zdroj: SOkA Havlíčkův Brod, Okresní úřad Chotěboř II. Presidiální spisy, kt. 73. Přeložil Petr Piša.

---

nařízení zakázalo například recenzovat knihy starší tří měsíců – důvodem byla patrně dynamika historických událostí, v jejímž důsledku představovala nezávadnost osoby autora, knihy i její tematiky krajně nestabilní veličinu. Kniha povolená cenzurou před více měsíci mohla být tímž úřadem za změněných okolností shledána škodlivou. Tiskové příkazy představovaly tajný, skrytý rámec literární publicistiky v oficiálně vydávaných protektorátních novinách a tisku. Úkolem pro příští bádání bude systematické studium toho, jak psaní o literatuře usměrňovaly, i porovnání příkazů s tím, co z literární publicistiky v periodikách skutečně vycházelo – až poté se ukáže, v jaké míře a jak dlouho byly jednotlivé tiskové příkazy respektovány. Tak po výše uvedeném zakazu z října 1942 zaznamenává *Retrospektivní bibliografie české literatury 1775–1945* nejbližší další referát o knižním vydání *Babičky* v červnu následujícího roku, v případě *Broučků* není poté v uvedené bibliografii doložen referát žádný, od února 1943 se však psalo o dramatinu Karafiátovy pohádky v Intimním divadle atd.

Prostředek k přenosu cenzurních instrukcí i propagandistických úkolů mezi kulturně-politickými špičkami okupační správy a periodickým tiskem představovala distribuce tzv. Informací pro šéfredaktory, v nichž tiskový odbor PMR zprostředkoval pokyny ze Skupiny tisk ÚŘP. Zástupci Skupiny tisk vystupovali také na tzv. tiskových konferencích, které tiskový odbor pořádal pro šéfredaktory a vybrané redaktory deníků a týdeníků. Zde byla hodnocena vydaná čísla, napomínány i chváleny osoby či tituly, udílěny direktivy, určována nežádoucí i naopak vyžadovaná témata i způsoby, jak o nich psát, prezentovány oficiální interpretace domácích i mezinárodních událostí. Při hodnocení vedoucích pracovníků bylo přihlíženo i k materiálům, které v jejich novinách či časopisech zadržela předběžná cenzura.¹²⁶ V duchu protektorátní cenzurní praxe podléhaly porady utajení a příslušní novináři byli s ohledem na jejich průběh i obsah zavázáni mlčenlivostí.

Z kulturních rubrik a literárních příloh nebo časopisů literárního zaměření narážely na tzv. tiskových konferencích opakovaně na kritiku zmínky o „nežádoucích“ autorech, jako byli Karel Čapek, Vítězslav Nezval, S. K. Neumann, o zástupcích někdejší umělecké levice, ukázky modernistického psaní, referáty o konkrétních knihách či divadelních inscenacích apod. Od podzimu 1940 byli pak redaktori periodik soustavně odrazováni od publikování básní. Důvodem bylo to, že poezie se metaforickým charakterem svého jazyka nabízela (podobně jako články s historickou tematikou) k implicitní kritice poměrů, k využívání jinotajů a jiných způsobů ezopského šifrování nežádoucích významů; její čtenář byl, jak zjišťovali činitelé cenzury, v legálním tisku „mezi řádky vyzván, aby činil paralely s přítomností“.¹²⁷ Po aféře s odbojovým akrostichem publikovaným v době po atentátu na Heydricha ve *Večerním Českém slově* vyjádřil Wolfram von Wolmar tuto vlastnost poezie v důrazném napomenutí: „Neotiskujte v denním tisku, ani v nedělní příloze, básně. Básně jsou skryší destruktivních žvlů.“¹²⁸

Tzv. tiskové konference nesloužily jenom ke kritice chyb, ale také k vyzdvihování pozitivních příkladů. Na stejné „tiskové konferenci“, kde zaznělo napomenutí ve věci básní, byli přítomní redaktori upozorněni na antisemitský román fašistického novináře Julia Pachmayera *Vesnický mor*, otisktný v románovém magazínu *Večery pod lampou*.¹²⁹ Podle vedoucího tiskového odboru ministerstva lidové osvěty Ctibora Melče došlo v tomto románu na téma, jemuž se až dosud česká literatura vyhýbala, tedy na zhoubné působení Židů. Účinnost podobných pochval či doporučení nelze podceňovat: v románových magazínech vyšlo v následujících měsících a letech na dvacet podobných románů protizidovského zaměření.¹³⁰

V době existence Protektorátu Čechy a Morava vycházelo 2 218 titulů periodického tisku. Zastaveno bylo za stejnou dobu 1 887 českých novin, časopisů a úředních věstníků

126) J. Končelík: „Řízení a kontrola českého tisku v Protektorátu Čechy a Morava“, cit. dílo, s. 302–303.

127) „Porada zástupců časopiseckého tisku dne 25. listopadu 1940 na Slovanském ostrově“, in J. Gebhart, B. Köpplová, J. Kryšpínová a kol.: *Řízení legálního českého tisku v Protektorátu Čechy a Morava*, cit. dílo, elektronická edice, s. 163.

128) „Pravidelná týdenní porada šéfredaktorů denního tisku dne 2. července 1942“, in J. Gebhart, B. Köpplová, J. Kryšpínová a kol.: *Řízení legálního českého tisku v Protektorátu Čechy a Morava*, cit. dílo, elektronická edice, s. 431. Dále srov. infobox „Akrostich *Přísaha českého dělníka*“, s. 993.

129) Tamtéž, s. 429.

130) Srov. Pavel Janáček, Michal Jareš: *Svět rodokapsu. Komentovaný soupis sešitových románových edic 30. a 40. let 20. století*, Praha, Karolinum 2003, s. 39–43.

a 53 periodik německých. Časopisy byly kromě toho omezovány materiálně, snižoval se jejich stránkový rozsah, takže v roce 1945 vycházely deníky již jen o jednom listu. Oběti redukce se přednostně stával kulturní a zájmový tisk, nejdéle naopak vycházely politické deníky a časopisy relaxačního zaměření. Zlomová fáze procesu redukce periodického písemnictví spadala do let 1941 (623 zastavených titulů) a 1942 (194 zastavené tituly).¹³¹

Také většina významných literárních či nakladatelských časopisů nebo odborných periodik věnovaných slovesnému umění, slovesné kultuře a jejím dějinám nepřežila toto období, ať už se jednalo o *Kritický měsíčník*, *Panoramu* nebo *Listy filologické*. Počet časopisů s touto tematikou se mezi roky 1939 a 1942 snížil na polovinu. K výjimkám patřily časopisy katolických spisovatelů *Akord* a *Řád*, vydávané až do roku 1944. Redaktor *Akordu* Jan Zahradníček reflektoval tuto situaci svého časopisu jako morálně spornou: „kdybychom měli osamět na scéně s těmi bratrány z *Řádu* (*Kritický měsíčník* prý má také na kahánku), bylo by daleko lépe, kdyby nám to zarazili.“¹³² Příkopy rozevřené mezi světonázorovými skupinami českých literátů za druhé republiky byly však od chvíle německé okupace překlenuty programem národní jednoty, v jehož zájmu začali v *Akordu* tisknout i básníci komunistické levice, jimž Zahradníček pomáhal pro jejich verše hledat cestu skrze mechanismy cenzury.¹³³

Proti braku: Sbor pro posuzování tiskopisů ohrožujících mládež

Kampaň proti literárnímu braku byla jedinou z druhorepublikových kampaní na očistu národní kultury, která neskončila s německou okupací, ale přetrvala až do roku 1942. Její institucionalizace se stala výraznou součástí autonomní kulturní politiky českých protektorátních úřadů a zároveň předmětem dosud nedostatečně prozkoumaných kontroverzí s kulturněpolitickými orgány nacistickými, za nimiž mohl stát zájem okupačních úřadů o plnění únikových rolí české kultury a naopak oslabování její role mobilizační.

V říjnu 1939 vystoupila literární sekce Kulturní rady Národního souručenství s požadavkem, aby bylo vydáno vládní nařízení proti brakové literatuře. Po zdoluhavých jednáních bylo 11. března 1940 při meziresortní poradě na ministerstvu školství a národní osvěty rozhodnuto využít za tímto účelem ustanovení tzv. malého tiskového zákona č. 126/1933 Sb. a vládního nařízení č. 229/1934 Sb. Tyto předpisy umožňovaly zakázat mezi mládeží do 18 let distribuci knih nebo časopisů, které by ohrožovaly „přirozený pohlavní vývoj mládeže“ nebo „rozvracely mravní vývoj mládeže tím, že v ní budí sklon k zločinnosti nebo k surovosti“. Zároveň byl přijat široký výklad těchto ustanovení tak, aby postižitelná byla i „zastřená“ pornografie, „senzační“ dobrodružná literatura „odvádějící čtenáře od životní skutečnosti“, „zkrášlující“ nebo „omlouvající“ trestné činy, literatura znevažující smysl pro rodinný život a „překážející potřebnému rozvoji vědomí odpovědnosti jednotlivcovy vůči celku“; za škodlivé byla zároveň prohlášena všechna literatura „budící [...] nenávisť k lidské společnosti“ nebo „k jiným národům“ a rovněž díla, která se

131) T. Pasák: *Soupis legálních novin, časopisů a úředních věstníků v českých zemích z let 1939–1945*, cit. dílo, zvl. s. 78–79.

132) Jan Zahradníček Janu Čepovi 29. 1. 1943, in Mojmír Trávníček (ed.): *Jan Čep – Jan Zahradníček. Korespondence*, díl 1, 1931–1943, Praha, Aula 1995, s. 303.

133) Jan Zahradníček Oldřichu Mikuláškovu 3. 12. 1943, cit. dle Radovan Zejda: *Byl básníkem! Život a dílo Jana Zahradníčka*, Tišnov, Sursum 2004, s. 85.

„zpracováním děje nebo formou“ nacházejí „v příkrém rozporu s uměleckým, kulturním, literárním snažením národa a s duchem křesťanské etiky“.¹³⁴

Vlastní posuzování bylo svěřeno zvláštnímu tělesu, které na rozdíl od tiskových soudů nebylo součástí justice, ale působilo při ministerstvu školství a národní osvěty a skládalo se z odborníků z oblasti soudnictví, pedagogiky, lékařství, sociální péče a literatury. Sbor pro posuzování tiskopisů ohrožujících mládež, jak se toto těleso nazývalo, byl konstituován poprvé od přijetí příslušné legislativy v letech 1933–1934. Jeho předsedou byl k 17. září 1940 jmenován vrchní odborový rada ministerstva školství a národní osvěty František Chmelař, místopředsedou soudce mládeže a spisovatel Jan Šonka. Členy sboru se – kromě pedagogů a vychovatelů narušené mládeže – stali básníci, spisovatelé, novináři a vědci Jan Čarek, Jaroslav Durych, František Bulánek-Dlouhán, Josef Hendrich, Břetislav Mencák, Benjamin Jedlička a Jan Šnobl. Úkolem sboru bylo projednávat návrhy na zákaz rozšiřování tiskopisu, podané zemskými osvětovými sbory nebo ústředními orgány státu. Osvětová služba, jejíž síť byla rozprostřena po celé zemi a zasahovala spolu s lidovým knihovnictvím, které bylo její součástí, i do nejmenších vesnic, zorganizovala s využitím knihovnických inspektorů a učitelů celonárodní sledování podezřelých tiskovin, zejména románových magazínů rodokapsového typu, ale i knižní produkce.

Řadoví osvětoví pracovníci podávali své návrhy prostřednictvím zemských osvětových sborů, které pravděpodobně samy řadu z těchto návrhů pro nesplnění formálních či obsahových nároků vyrazovaly. Další pak nepřijalo ministerstvo školství anebo je při projednávání odmítly jednotlivé senáty Sboru. Nedařilo se zejména, aby návrhy vytýkaly žalovaným dílům konkrétní pasáže, jež by byly v rozporu se zákonem; pisatelé vyjadřovali většinou obecnější názor na příslušný titul i na brakovou literaturu jako takovou. Obnažoval se tak rozpor mezi koncepcí Sboru pro posuzování tiskopisů ohrožujících mládež jako institucí, která měla původně pracovat v rámci cenzurní soustavy liberálního typu, a současnými očekáváními kulturní veřejnosti. Ta nespatořovala důvod zabývat se podezřelými texty v detailu, zdržovat se dokazováním závadnosti jejich dílčích pasáží, neboť byla přesvědčena o závadnosti příslušných populárních žánrů i sešitově vydávaných románů jako takových.

Za rok práce (první zasedání se konalo v březnu 1941, poslední doklady činnosti Sboru jsou z léta 1942) zakázal Sbor prostřednictvím ministra školství rozšiřovat mezi nedospělými čtenáři 25 titulů. Byla mezi nimi kriminální reportáž Jardy Kavalíra (Jaroslava Františka Němečka) *Byl jsem kasařem*, v níž byla spatřována exemplární ukázka „školy zločinnosti“, tedy nežádoucího návodu ke kriminálnímu jednání,¹³⁵ nebo některé erotické prózy (A. V. Novák: *Povídky z Tahiti, ostrovů hříšné lásky*). Výběr postižených lidových románů naznačuje, že Sbor zvláště provokovalo spojení reprezentace násilí nebo sexuality s narušováním morálních či ideologických tabu, k nimž patřilo braní spravedlnosti do vlastních rukou, homosexualita či podřívání autority rodiny (v případě westernu Billa Lesleyho *Černý mustang* konstatoval příslušný senát Sboru „zkrášlování“ násilných činů).¹³⁶ Z prací autorů vysoké literatury byla Sborem posti-

134) NA, Ministerstvo školství (MŠ) 1918–1949, kt. 3316, inv. č. 1769, sign. 31 Literatura.

135) Tamtéž.

136) NA, MŠ 1918–1949, kt. 3316, inv. č. 1769, sign. 31 Literatura, spis č. 3447/1942, Moderní romány č. 118

Znásilněná hrdinka *Vesničky mé pod Šumavou*

A tak se Lidka musela chtít nechtít vrátiti a byla od té doby hlídána, aby se nemohla pokusiti o útěk.

Než Průchal byl již netrpělivý jejím odmítáním, a proto si usmyslil, že ji dostane násilím.

Ten den jí přikázal značné množství práce, která jí trvala až do pozdních nočních hodin, a sám se schoval večer do jejího pokojíku mezi skříň a stěnu, takže ho nebylo vůbec viděti, i kdyby byla rozsvítila.

Po jedenácté hodině přišla Lidka do svého pokojíku, zavřela za sebou rychle dveře, jak byla zvyklá, uzamkla je, a poněvadž byla unavená, začala se svlékati, aniž by byla rozsvítila.

Ale tu již k ní Průchal přiskočil a začal ji divoce líbati. Chtěla křičeti, ale bylo jí v tom zabráněno jeho rty, jimiž jí bolestivě tiskl ústa... jeho svalnaté ruce umlčely hrubě každý její odpor, o němž se pokusila, až ztratila bolestí vědomí...

Když se opět probudila, byl již Průchal pryč, ale její tělo bylo jako v ohni po jeho bezuzdném milování...

Druhý den ráno chtěla vyjít ze svého pokoje, ale shledala, že jsou dveře zvenku zamčeny. Bála se do nich bušiti, aby nepřivolala Průchala, a nakonec se spokojila tím, že k nim přistavila stůl i židle, aby k ní nikdo tak lehkou nemohl. Celý den, noc i následující den se o ni nikdo nestaral, ani jí nepřinesl jídlo. Měla hlad a cítila takovou slabost, že se sotva na nohou držela.

V noci nato pak slyšela zarachotiti ve dveřích klíč, následovalo odtažení stolu a židlí a již byla opět v Průchalově náručí.

Tentokrát se nebránila, neboť k tomu neměla síly, mimoto věděla, že by byl každý odpor předem zbytečný.

Následující dny, které opět strávila při práci v kuchyni, doléhal na ni Sychra, aby si Průchala vzala, když se stala již jeho milenkou.

Nerozmlouvala mu nic, jen ho ostře odmítla a na jeho další naléhání již neodpovídala.

A přece přišlo cosi, co ji nakonec donutilo, aby svolila k sňatku... Byla to jistota, že bude matkou...

Jeden z titulů, jehož distribuci ministerstvo školství v roce 1942 zakázalo na podnět Sboru pro posuzování tiskopisů ohrožujících mládež, představovalo melodrama pro ženy Matyldy Krausové-Holasové *Vesničko má pod Šumavou*. Posuzovatelům patrně vadil motiv dívky, kterou její otec-alkoholik zaprodá jako sexuální otrokyni.

Zdroj: Matylda Holasová: „Vesničko má pod Šumavou“, *Krásný román* 1940, č. 175, s. 12–41, zde s. 22.

žena jen povídková sbírka Jaroslava Havlíčka *Neopatrné panny*, a to z mravnostních důvodů.¹³⁷

Ustavení Sboru pro posuzování tiskopisů ohrožujících mládež bylo akcí autonomní české protektorátní administrativy. Současně s ním došlo v létě 1941 k pokusu tiskového odboru PMR využít vládního nařízení č. 175/1941 Sb. k zastavení přinejmenším některých rodokapsových magazínů. Dne 23. července 1941 rozhodl tiskový odbor s okamžitou platností zastavit nejstarší z těchto edic, *Romány do kapsy – Rodokaps*, za dosud nevyjasněných okolností vzal však o několik týdnů později své rozhodnutí zpět a od 1. října 1941 znovu tuto periodickou řadu povolil, přičemž snížil její stránkový rozsah a náklad. O tom, že vydavatelství *Rodokapsu*, Československá akciová tiskárna ČAT, majetkově propojené s tiskovými podniky lidové strany, netahalo v předpokládaném zákulisním vyjednávání za slabý konec provazu, může svědčit to, že časopis po dobu, kdy byl zákaz v platnosti,

a 115 – zákaz na vydání rozšiřování [sic]; dále srov. Pavel Janáček: *Literární brak. Operace vyloučení, operace nahrazení, 1938–1945*, Brno, Host 2004, s. 112–124, seznam zakázaných titulů na s. 120–121.

137) Lubomír Vaculík: „Paradoxní epizody Jaroslava Havlíčka. Z korespondence Jaroslava Havlíčka s Kamillem Reslerem“, *Literární archiv* 7, 1972, s. 163–177.

nepřestal vycházet.¹³⁸ K definitivnímu zastavení došlo v rámci téže akce v průběhu léta 1941 u edice *Divoký západ*, specializované na westernové čtivo.¹³⁹

Podle poválečné publicistiky bylo pokračování aktivit proti braku znemožněno okupačními úřady. O tom, že v této věci mezi protektorátní autonomií a nacistickými orgány existovalo jisté napětí, nepochybně živěné též obchodními zájmy vydavatelství sešitových románových edic, máme k dispozici určité doklady. Dne 19. června 1941 například informoval tiskový odbor PMR vysokého úředníka ministerstva školství a národní osvěty Antonína Matulu,¹⁴⁰ který Sbor organizoval, o článku aktivistického žurnalisty Vladimíra Krychtálka *Konec braku* z předchozího dne. Tiskový odbor zkonfiskoval v článku odstavce namířené proti Matulovi. Ten si na rub dopisu poznamenal:

Bylo mně důvěryhodnou osobou naznačeno, že je jeho akce článkem širší akce činitelů, kteří se cítí dotčeni prováděním zákona o posuzování tiskopisů ohrožujících mládež. Cenzura už potlačila 2 články, zahrocené proti všem členům Sboru pro posuzování tiskopisů ohrožujících mládež. Zájemci na vydávání tzv. morzakorů [mor za korunu, PJ] pravděpodobně splnili pohružku, že si budou stěžovat u říš. úřadů na „potírače morzakorů“, neboť úřad p. říš. protektora si vyžádal zprávu o činnosti Sboru a seznam jeho členů.¹⁴¹

Sešitové edice zábavných románů, které představovaly jeden z hlavních cílů působení Sboru, vycházely poté až do podzimu 1944, kdy byl v rámci opatření pro totální mobilizaci protektorátního hospodářství zastaven veškerý zábavní tisk. K ukončení činnosti Sboru došlo v létě 1942, poté co byl v rámci Heydrichovy správní reformy převeden pod Úřad (zanedlouho ministerstvo) lidové osvěty Emanuela Moravce. Zůstává otázkou, zda a případně v jaké míře se program boje proti braku promítal do praxe preventivní cenzury, jak ji v letech 1942–1945 prováděla sekce písemnictví tohoto ministerstva. V interních rozbořech literární produkce z pera českých pracovníků sekce nebo jimi přizvaných expertů nacházíme rozhodně ještě na přelomu let 1943/1944 známky souhlasu se „záslužným bojem“ proti braku, jakož i přesvědčení, že se brak v poslední době daří odstraňovat díky práci „na hodnotném zlidovění literatury“.¹⁴²

Předběžná cenzura knih: „český“ a „německý“ program

Systém předběžné cenzury neperiodických tisků¹⁴³ byl rovněž převzat z doby před 15. březnem 1939. Až do roku 1941–1942 spadala pod domácí úřady. S tímto tvrzením je však třeba

138) Náklad byl snížen na 33 500 výtisků, což představovalo zhruba polovinu předválečného stavu – srov. NA, Policejní ředitelství Praha II – oddělení tiskové, spolkové, bezpečnostní a dopravní (PŘ II – ODD), kt. 282, sign. Tisk 1931–1951, 194/37 Romány do kapsy, výnosy PMR č. 30.984/41 T.O. z 23. 7. 1941 a č. 31.296/41 T.O. z 1. 9. 1941.

139) NA, PŘ II – ODD, kt. 225, sign. Tisk 1931–1951, 115/13 *Divoký západ*, výnos PMR č. 31.085/41 T.O. z 1. 8. 1941.

140) K jeho biografii srov. V. Mohn: *NS-Kulturpolitik im Protektorat Böhmen und Mähren*, cit. dílo, s. 128.

141) NA, MŠ 1918–1949, kt. 3316, inv. č. 1769, sign. 31 Literatura.

142) Srov. NA, MLO, kt. 9, Česká literatura v l. 1941–1943 (Poesie a krásná próza), strojopis, v záhlaví modrou pastelkou poznamenáno jméno autora nebo příjemce dokumentu: J. B. Čapek.

143) Předmětem jejího zájmu byly nejprve tisky o více než čtyřiceti tiskových stranách, od 1. 1. 1942 o více než osmi tiskových stranách. Drobnější tisky procházely schvalováním novinové a časopisecké cenzury, v regionech schvalováním okresních úřadů a policejních ředitelství. Učebnice nebo vojenské publikace měly svou vlastní cenzurní proceduru – srov. J. Doležal: *Česká kultura za protektorátu*, cit. dílo, s. 115.

zacházet opatrně. V případě knižního trhu okupační moc formálně pověřila prováděním většiny opatření české úřady a sama se omezila na jejich koordinaci a kontrolu. Ovšem kulturně-politické oddělení ÚŘP opakovaně zasahovalo do rozhodování české autonomie, a to zejména tehdy, když se z německého pohledu jednalo o záležitost vysoké kulturně-politické důležitosti. Literární záležitosti měl na ÚŘP na starosti referát písemnictví (jeho názvy se v průběhu času měnily), řízený Rudolfem Urbanem. Referát dodával podklady pro seznamy prohibit sestavované v PMR a na starosti měl také usměrňování domácích spisovatelských organizací, podporu českých autorů „přátelsky nakloněných německví“ apod.¹⁴⁴

Zvláštností předběžné cenzury knih byla nejprve institucionální dvojkolejnost, umožňující nakladatelům až do jara 1941 taktické manévrování: rukopisy mohly být předkládány buď tiskovému odboru PMR, nebo státnímu zastupitelství v Praze, jehož aparát byl označován za „cenzuru fakultativní“ – fakticky šlo o zbytek prvorepublikové cenzurní soustavy, v němž státní zastupitelství hrála ústřední roli, byť tehdy šlo o roli v cenzuře následné. Obě linie cenzury byly navíc v počátcích protektorátu vedeny českými úředníky, loajálními k národnímu politickému programu. K podřízení knižní cenzury nacistickým zájmům došlo definitivně až v období od léta 1940 do léta 1941. Tehdy se spojily obě dosavadní instituce předběžné cenzury na půdě tiskového odboru PMR. Zde se dosud striktně cenzurní orgán začal měnit v centrální úřad pro řízení literatury; tato změna byla dokončena po transformaci tiskového odboru v sekci písemnictví MLO v roce 1942.

Nejvýznamnější postavou fakultativní cenzury byl policejní rada Miloslav Taške (působící zde od června 1939), podle vzpomínek spíše podporovatel snah o vydávání národní literatury. V jeho úřadě byly čteny knihy „v kartáčových obtazích. Jirásek se nečetl vůbec a dostával hned svolení k tisku. Byla to vždy spíše rada, kterou si nakladatel ze státního zastupitelství odnášel, než cenzura a eliminace“.¹⁴⁵ Význam státního zastupitelství jako cenzurního úřadu se postupně snižoval. Z hlediska české knihy ovšem sehrálo pozitivní úlohu zejména jako záchranná instance v případě zamítnutí konkrétního titulu cenzurou při kulturním oddělení tiskového odboru PMR. Tuto svou úlohu však fakultativní cenzura neplnila dlouho: 12. března 1941 zakázalo kulturní oddělení tiskového odboru PMR, aby nakladatelé předkládali své připravované tituly k předběžné cenzuře „dvěma nebo i více kompetentním úřadům“.¹⁴⁶ Od 1. května 1941 platila povinnost předkládat tituly k předběžné přehlídce jedině kulturnímu oddělení tiskového odboru. Dne 7. května 1941 bylo cenzurní oddělení pražského státního zastupitelství v souvislosti s (toho dne vydaným) vládním nařízením o úpravě poměrů v českém tisku č. 175/1941 Sb. zrušeno a převedeno pod tiskový odbor PMR.¹⁴⁷

Stěžejní roli při cenzuře neperiodických tisků hrálo od prvních měsíců protektorátu zmíněné kulturní oddělení. Krátce působilo pod ministerstvem Jiřího Havelky (ministr bez portfeje pověřený mimo jiné propagandou), po zániku tohoto ministerstva, k němuž došlo 27. dubna 1939, bylo přiřazeno pod tiskový odbor PMR. Toto postavení se ještě upevnilo

144) Tamtéž, s. 110.

145) V. Poláček: „Cenzura, řízení knižního trhu, zabavování a ničení knih 1938–1945“, cit. dílo, s. 82.

146) Tamtéž, s. 103.

147) NA, Presidium Zemského úřadu v Praze – Archiv ministerstva vnitra 207 (PZÚ – AMV), kt. 1517, výnos ministerstva vnitra o centralizaci předběžné prohlídky neperiodických tiskovin při kulturním oddělení Předsednictva ministerské rady z 7. 5. 1941.

poté, co byl spisovatel a publicista Josef Chmelař, stojící v čele kulturního oddělení od dob Havelkova ministerstva, v září 1940 nahrazen Augustinem von Hoopem,¹⁴⁸ někdejší redaktorem *Prager Presse*, po 15. březnu 1939 zaměstnaným ve Skupině tisk ÚŘP. Od jeho nástupu do čela kulturního oddělení PMR již žádný z Čechů nehrál při dohledu nad českým knižním trhem rozhodující roli. Zrušení fakultativní cenzury a výměnu ve vedení kulturního oddělení charakterizoval nakladatel Václav Poláček jako přelom ve vývoji protektorátní cenzury: „zde končí osudy české cenzury, kterou charakterizoval dr. František Laichter takto: Byla za Chmelaře a Taška inteligentně rozhodující, obranná a dovedná v československé demokratické tradici, což umožňovalo, aby vyšla chytře vybraná a národně povzbudivá, ba monumentální díla.“¹⁴⁹

Augustin Hoop, pocházející z česko-německé rodiny, založil svou kariéru na svých znalostech české kultury. V roce 1940 se přihlásil vedoucímu Kulturně-politického oddělení ÚŘP Karlu von Gregorymu, aby mu nastínil svou představu vývoje české literatury a upozornil jej na slabiny při její kontrole. Zejména česká lyrika, podle Hoopa „odedávna jeden z nejdůležitějších pramenů a opor národního života“, byla prý v daném okamžiku „hluboce prodchnuta politickým děním“. Hoop se snažil množstvím příkladů dokázat, že navzdory stávajícím cenzurním opatřením se i nadále v četných básních skrývají narážky proti okupační moci.¹⁵⁰ Prostřednictvím svých stížností upozornil vysoké německé funkcionáře na vlastní odborné vědomosti. Jak také napsal, cenzura by měla být konečně „řízena Němcem“, avšak takovým, „jenž samozřejmě musí skvěle ovládat češtinu“.¹⁵¹

K úspěchu Hoopovy iniciativy přispělo jistě i to, že si okupační úřady touto dobou již dobře uvědomovaly svůj dosavadní neúspěch při kontrole českého knižního trhu. Když SD rok po německém vpádu do českých zemí bilancoval, byly výsledky dosavadního dohledu hodnoceny jako zklamání. Došlo sice k odstranění „kvant marxistické a emigrantské literatury“, čeští čtenáři si však místo ní podle názoru hlavní služebny SD v Praze oblíbili české klasiky, například díla Aloise Jiráska, vykazující „silnou protiněmeckou tendenci“ a „nabízející Čechům příležitost ke srovnávání s minulostí“. Z německého pohledu představovalo důvod k rozčarování rovněž to, že obrazu současné české literární scény „stále dominovali někdejší levicovní spisovatelé“, zatímco v řadách „pravicově orientovaných spisovatelů se prakticky neobjevovaly skutečné talenty“. Cenzura, přenechaná z velké části českým úřadům, tak „dosud nesplňovala očekávání, jež s ní byla z německé strany spojována“. Místo toho, aby byli všichni problematičtí spisovatelé vykázáni do patřičných mezí, měli prý naopak „Německu přátelští autoři [...] strádat za českých cenzurních opatření“.¹⁵²

148) Stručnou charakteristiku Augustina von Hoopa i jeho činnosti na uvedeném úřadě podal V. Poláček: „Cenzura, řízení knižního trhu, zabavování a ničení knih 1938–1945“, cit. dílo, s. 91–95.

149) Tamtéž, s. 104.

150) „[Die tschechische Lyrik,] seit jeher eine der wichtigsten Quellen und Stützpunkt nationalen Lebens“, „[ist] vom politischen Geschehen stark durchtränkt“. NA, Úřad říšského protektora (ÚŘP), kt. 1142, zpráva von Hoopa Karlu von Gregorymu z 15. 5. 1940 o české poezii v roce 1939 („Tschechische Lyrik 1939“).

151) „[Die Zensurabteilung müsse] von einem Deutschen geleitet [werden]“, „der natürlich das Tschechische wirklich perfekt beherrschen muß“, cit. dle T. Fauth: *Deutsche Kulturpolitik im Protektorat Böhmen und Mähren 1939 bis 1941*, cit. dílo, s. 40–42, zde s. 41.

152) „Unmengen von marxistischer und Emigrantenliteratur“; „eine stark deutschfeindliche Tendenz [aufwiesen und] den Tschechen Anlass zu Vergleichen mit der Gegenwart [boten]“; „[im Bild der zeitgenössischen tschechischen Literaten überwögen] noch immer die ehemaligen linksintellektuellen Schriftsteller, [während] die Gruppe der rechtsgerichteten Schriftsteller fast keine wirklichen Talente besitzt“; „[habe]

Jak byl za okupace zakazován Karel Čapek Olga Scheinpflugová zaznamenala, že pouhých několik dnů po 15. březnu 1939 vtrhlo do vinohradské vily Karla Čapka gestapo, aby spisovatele zatkl. Ten však byl již tři měsíce po smrti. Také podle vzpomínky Čapkova švagra Karla Scheinpfluga se Čapek už na sklonku svého života dozvěděl, že jeho jméno na seznamech pro případné zatýkání figuruje jako třetí v pořadí. Ve srovnání s fyzickým postihem v podobě (dočasné či dlouhodobější) internace, který měl být vykonán neprodleně, docházelo k odstranění Čapkova jména z veřejného prostoru postupně. Autorovy knihy vycházely v Protektorátu Čechy a Morava až do roku 1941: nakladatelství Fr. Borový dodalo v roce 1939 na knižní trh osmnáct Čapkových titulů, v roce 1940 patnáct, následujícího roku patnáct; v roce 1942 vyšel titul jediný a poslední, *Dášeňka*.

Zároveň bylo od jara 1940 Čapkovo dílo postihováno zákazy, které se týkaly různých aspektů jeho přítomnosti ve veřejném prostoru. Jako první se na index zakázaných knih v březnu tohoto roku dostala *Bílá nemoc*. Pozadí zákazu alegorického dramatu Karla Čapka neznáme. Případ následujících dvou děl, která byla v protektorátu vyloučena z distribuce a knihoven, poukazuje na to, jak se (přínejmenším u podobně prominentních autorů či témat) konkrétní cenzurní strategie formovala v komunikaci mezi říšskými institucemi, okupačními úřady a úřady protektorátní autonomie.

Již v září 1939 se mezi říšským ministerstvem lidové osvěty a propagandy v Berlíně a Úřadem říšského protektora v Praze rozpoutal spor, který se týkal *Hovorů s T. G. Masarykem*. Říšské ministerstvo navrhlo jejich zařazení na seznam škodlivých a nežádoucích knih. Podnětem se stal zákrok gestapa, které v nakladatelství Fr. Borový zabavilo zbylý náklad *Hovorů*. Říšský protektor pro Čechy a Moravu Konstantin von Neurath však návrh neschválil s odůvodněním, že se německá strana dosud k osobě bývalého prezidenta definitivně nevyjádřila a zákaz knihy by mohl být nesprávně chápán právě jako vyjádření takového oficiálního stanoviska. Za navrácení zabavených knih se tehdy postavil i prezident Emil Hácha. Svazky byly skutečně nakladatelství vráceny (jednalo se o zhruba šest set výtisků, které se do doby pozdějšího definitivního zákazu *Hovorů* stihly vyprodat). Další úřední záznam vztahující se k *Hovorům s T. G. Masarykem* pochází z 26. září 1942, kdy pražské ministerstvo lidové osvěty vydalo oběžník nařizující stažení 57 titulů; mezi nimi nechyběly právě zmiňované *Hovory*.

Podobné pozornosti nacistických institucí se dostalo *Válce s mloky*. V červnu 1940 se na říšského protektora obrátila Sicherheitsdienst. Bezpečnostní služba navrhla, aby protektor dal Čapkův „vysoce fantastický román“ zakázat, protože autor v něm „nepokrytě a zcela sprostě napadal německý národ a jeho světový názor“. Tentokrát von Neurath návrhu vyhověl a zároveň nařídil, aby byly zabaveny všechny výtisky románu, které dosud ve skladech zbyly. Ihned v září 1940 se *Válka s mloky* skutečně objevila na prvním vydání *Seznamu zakázaného a nežádoucího písemnictví v Protektorátu Čechy a Morava*. Přestože *Seznam* obsahoval i jména autorů, jimž byly zakázány veškeré spisy, Karel Čapek do této kategorie plošně zakázaných autorů zařazen nebyl. Platilo to nejméně do března roku 1944, kdy vyšlo poslední vydání *Seznamu*. Na něm figurovala stále ještě jen výše uvedená trojice děl Karla Čapka: *Bílá nemoc*, *Válka s mloky* (v českém originálu i německém překladu) a *Hovory s T. G. Masarykem*. Dle dobového svědectví knihkupce

---

Také z místních německých úřadů a zejména gestapa se častěji ozývaly námitky proti publikovaným literárním dílům.¹⁵³

Postoje „české“ cenzury k autorům či publicistům, kteří vyhovovali zájmům okupační moci, se musí stát předmětem dalšího výzkumu. Známý jsou policejní či cenzurní kroky

noch nicht die von deutscher Seite gesetzten Erwartungen [erfüllt]“; „deutschfreundliche Autoren [hätten stattdessen noch immer] unter tschechischen Zensurmaßnahmen zu leiden“. NA, ÚŘP - AMV, sign. 114-9-22, zpráva hlavní služebny SD Praha z 15. 3. 1940 o politickém vývoji v Protektorátu Čechy a Morava od 15. 3. 1939 („politische Entwicklung im Protektorat Böhmen und Mähren seit dem 15. 3. 1939“).

153) Srov. např. časté dopisy hlavní služebny gestapa z dubna 1942 von Hoopovi, NA, Emanuel Moravec, kt. 88.

---

a nakladatele Václava Poláčka bylo jako celek Čapkovo dílo označeno za zakázané až na blíže neupřesněném seznamu z konce války. Příklad Karla Čapka zároveň názorně ukazuje, že co nebylo za okupace zakázáno, nebylo ještě automaticky povoleno. Přestože byl na Seznamu v daném období zastoupen nejvýše třemi spisy, od roku 1942 až do konce války Čapek nevycházel. Normy pro následnou cenzuru, zahrnující i recenzování knihoven, nebyly v praxi totožné s normami, které uplatňovala preventivní cenzura v procesu schvalování edičních plánů a povolování jednotlivých nových knih.

Eliminace z knižního trhu nebo sekundární distribuce představovala pouze jednu možnost, jak omezit přítomnost spisovatele ve veřejném prostoru. Ty knihy problematických autorů, které na cenzurním indexu nebyly uvedeny, směly sice do určité doby vycházet, ovšem nesmělo se o nich referovat v tisku. Pokyny pro tiskovou přehlídku z 20. února 1941 zakázaly obecně recenze „knih, dramatických děl, článků a jiných projevů osob zatížených z doby minulého režimu nebo marxisticky či židovskými“. Jako příklad byla v uvedené cenzurní instrukci uvedena díla Ivana Olbrachta, Marie Majerové, Vítězslava Nezvala a právě Karla Čapka. Od této chvíle Čapkovo jméno skutečně z protektorátního tisku velmi rychle mizí a po létě 1941 se v něm již neobjevuje. Když následujícího roku vyšla již zmíněná *Dášeňka*, v pokynech pro tiskovou přehlídku byl (jako svého druhu připomenutí paušálního zákazu) vyhlášen zákaz o této poslední čapkovské reedici referovat. Jak je vidět, cenzurní normy se za protektorátu formovaly postupně, z iniciativy různých aktérů a úřadů, mezi nimiž docházelo ke shodám i k rozporům, mnohdy se cenzurní pokyny překrývaly či míjely a nebylo vyloučeno ani to, aby si odporovaly. Prostor nejednoznačnosti dále zmnožovala praxe jednotlivých institucí, které měly provádění cenzury za úkol. Patřili k nim rovněž knihovnici lidových knihoven. Kartotéční lístek generálního katalogu pražské městské knihovny dokládá, že *Hovory s T. G. M.* byly z fondu této významné lidové knihovny vyřazeny přesně v roce, kdy se dostaly na protektorátní index (1942). Záznamy z téhož katalogu naznačují, že v době okupace byla z knihoven v důsledku omylu, přílišné horlivosti, interních pokynů vlastní instituce nebo nařízení či doporučení vyšších míst stahována také díla, která se na centrálních *Seznamech zakázaného a nežádoucího písemnictví v Protektorátu Čechy a Morava* nevyskytovala. Půjčovat se čtenářům pražské městské knihovny nesměly například Čapkovy překlady francouzské poezie, prozaické soubory *Boží muka* a *Trapné povídky*, romány *Továrna na absolutno* a *Krakatit* či drama *Matka*.

Zdroj: NA, ÚŘP, kt. 1142; Generální katalog Městské knihovny Praha; *Česká národní bibliografie*, stav k 20. 11. 2014; SOKa Havlíčkův Brod, Okresní úřad Chotěboř II. Presidiální spisy, kt. 73, Pokyny pro tiskovou přehlídku č. 517 z 16. 5. 1942; *Liste des schädlichen und unerwünschten Schrifttums im Protektorat Böhmen und Mähren. Stand vom 30. September 1940*, [Prag], Ministerium für Volksaufklärung 1940; *Liste des schädlichen und unerwünschten Schrifttums im Protektorat Böhmen und Mähren. Stand vom 31. März 1944*, [Prag], Ministerium für Volksaufklärung 1944; Jiří Hájek: *Národní umělkyně Marie Majerová. K tradicím české socialistické prózy*, Praha, Československý spisovatel 1952, nestránkovaná příloha; Olga Scheinpflugová: *Český román*, Praha, Fr. Borový 1948, s. 564; František Buriánek: *Karel Čapek*, Praha, Československý spisovatel 1988, s. 329–330; Karel Scheinpflug: „Čistý člověk“, in Ladislav Vacina (ed.): *Jeden i druhý. Vzpomínky na bratry Čapky*, Hradec Králové, Kruh 1988, s. 222–229, zde s. 224; Václav Poláček (ed.): *Kniha a národ. 1939–1945*, k vyd. připravil Aleš Zach, Praha – Litomyšl, Paseka 2004, s. 77, 79, 96, 134.

---

protektorátních úřadů vůči organizacím českých fašistů a jejich tisku, které v roce 1942 vyvrcholily potlačením Vlajky a dalších fašistických skupin, tato opatření se však děla s vědomím anebo na pokyn německého aparátu. Nacisté vsadili na spolupráci s Háčovou a později Moravcovou garniturou, a ne na fašistické skupiny, které od počátku protektorátu sváděly boj o vedoucí úlohu v české společnosti s Národním souručenstvím a jež jejich pojetí nacionalismu vedlo k představě, že se mají stát rovnocennými partnery německých úřadů.¹⁵⁴ Za dnešního stavu poznání můžeme se zmíněným „útlakem“ ze strany české cenzury v prvních letech protektorátu bez většího rizika omylu spojit případ prózy

154) Tomáš Pasák: *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*, Praha, Práh 1999, s. 249–316.

Případ Célinovy Školy mrtvol Josef Chmelař, jeden z vedoucích úředníků české literární cenzury období 1939–1940, byl rovněž publicistou a spisovatelem (na snímku). Kauzu knihy *Škola mrtvol* začlenil do svého románu *Mlčení*. Ten byl podle autorské datace dokončen na podzim 1943, vydán v září 1945 pod autorovým literárním jménem Josef Horal. Případu Célinova pamfletu věnoval autor desátou kapitolu románu, nazvanou „Škola mrtvol“; daná pasáž je pojata jako dialog přednosti cenzurního úřadu s mladým referentem Vlád'ou, z jehož hlediska je situace pozorována:

Vlád'a se chápal podávaného mu papíru, prohlížeje záhlaví. Sotva postřehl, že jde o věc Célina, zastavil se uprostřed pokoje a hledal na konci vlastního záznamu rozhodnutí o svém návrhu.

– Povolit a udělat všechno, aby český překlad Célinovy knihy *Škola mrtvol* byl co nejvíce rozšířen. Tak četl pod svým záznamem.

Byl to vztek, byla to veselost nebo bláznovství, co popadlo Vlád'u za hlavu? Krev se mu nalila do srdce a do hlavy, stříšl jediným gestem úřednickou pokoru a vrátil se ke stolu pana přednosti:

„Promiňte, pane přednosto, druhý spis, to je případ Célina.“

„Myslím, že rozhodnutí je ve spise napsáno?“

Škola mrtvol Louise Ferdinanda Célinea z roku 1938. Francouzský spisovatel v ní plédoval pro rasový antisemitismus a v duchu estetiky ošklivosti chrлил invektivy proti západoevropské a americké demokracii a „negroidnímu vraždícímu Židovi“.¹⁵⁵ I když o průběhu cenzurního řízení nemáme archivní doklady, z literárních a vzpomínkových pramenů lze vyvodit, že vydání českého překladu v roce 1939 kulturní oddělení tiskového odboru PMR nejprve nepovolilo a kniha vyšla údajně až poté, co se nakladatel František Strnad obrátil na německé orgány.

Hoop vybudoval rozsáhlý útvar, kontrolující všechny klíčové uzly distribuce literárních textů; v pozdějších letech se stal vedoucím celého kulturního oddělení MLO a soustředil pod sebou i záležitosti hudby, divadla a výtvarného umění. Část personálu včetně bývalých československých důstojníků a policistů převzal po svých předchůdcích na PMR, část se rekrutovala ze středoškolských profesorů, právníků apod. Pracovaly zde ovšem i literárně činné osobnosti jako literární historik Jan Blahoslav Čapek, básník a literární historik Jaroslav Nečas, prozaikové Pavel Nauman a Benjamin Jedlička nebo překladatelka a básnířka Jiřina Hauková. Důležitou organizační roli měli v úřadu tři bývalí majoři

155) Louis Ferdinand Céline: *Škola mrtvol*, přel. S. Horský, Praha, Meteor 1939, s. 67.

„Prosím, abych směl něco podotknout. Přečetl jsem tu knihu a udělal podrobný záznam ve spise. Nemohl jsem napsat všechno tak drasticky, jak bych chtěl a jak to ve skutečnosti je. Kdybych měl charakter knihy správně vystihnout, řekl bych: stěna veřejného záchodku ve velkoměstském předměstí. Splachovací systém polámán. Kaluže špíny na zemi, špína se strakatými květy výkalů na zbytcích drolící se omítky, pach kyseliny močové... Na čelní stěně mezi dlouhými pavoučími nohami, ve které se rozvětvují skvrny výkalů, pornografické obrazce a nápisy vystřídáné neumělými kresbami, které mají znázorňovat francouzské a anglické státníky. Daladier a Chamberlain jsou tu s velkými židovskými nosy a krhavýma očima. Léon Blum a Antony Eden s nosy jako zobáky na ptačích tělíčkách. Ale nechybí ani americký prezident – Amerika přece není ještě ve válce – se stejným nosním obloukem a papež Lev s vysokou mitrou na hlavě a s nápisem: Ejhle, Žid! Protože tu mají být domnělým židovským původem a špínou veřejného záchodku pohanění všichni představitelé demokratického světa, nechybějí ani dřívější českoslovenští státníci. Je tu s židovským nosem prezident Masaryk a je tu i dr. Beneš, nakreslený jako cidič bot, skloněný k nohám Daladiera a pana Edena. Pointa je patrna z kresby, která špinavou pomalovanou zed' ovládá a kterou uvádí hakenkreuz. Je to kresba Adolfa Hitlera, pod níž lze čísti velikými písmeny: To je pašák a ten vás všechny oddělá! Takové je poslední dílo L. F. Céline, které má být předloženo jako jediná věc ze současné francouzské literatury českému čtenářstvu. Napsal jsem do svého záznamu, že bych považoval za urážku říšskoněmeckého kancléře povolovat vydání díla, které jej spojuje s nejodpornějším květem literární pornografie a politické perverze a vnučuje se čtenáři v pachu hnusné kloaky.“

„A nepochodil jste, pane kolego!“

„Ne. Na protektorátním úřadě netroufali si rozhodnout. Poslali to Berlínu. Ministr Goebbels byl poslední instancí.“

„Rozhodl pro Céline. Uděláte dobře, vydáte-li povolení k tisku překladu co nejrychleji a spis se svým záznamem dáte uschovat na nejnepřístupnějším místě úředního archivu.“

„Chtěl jsem jen něco podotknout, pane přednosto. Vybízí-li Berlín k největšímu rozšíření pornografického a perverzního Céline, nemůže vskutku trpět další vydávání Spisů T. G. Masaryka. Režim, jenž potřebuje Céline, byl by vážně ohrožen filozofií a kulturou!“

Pan přednosta zděšením skoro vyskočil [...].

Zdroj: Josef Horal [= Josef Chmelař]: *Mlčení. Román let 1939–43*, Praha, Družstevní práce 1945, s. 132–149; LA PNP, Družstevní práce.

československé armády Vilém Kostka, Josef Šolta a Bohuslav Tesař. Kostka byl Hoopovým zástupcem a měl ve svém referátu záležitosti nakladatelů, autorů a knihkupců; Šolta dostal na starost personální otázky, hospodaření s papírem a seznamy zakázaného písemnictví; Tesař údajně zajišťoval veškerou předběžnou cenzuru literatury.¹⁵⁶

Hoopovi podřízení se zabývali povolováním rukopisů a posuzováním nakladatelských plánů, sestavovali seznamy „škodlivé a nežádoucí“ literatury (viz dále), využívané pro konfiskace v knihovnách, knihkupectvích a celém distribučním řetězci, vedli evidenci nakladatelů, sledovali činnost knihkupectví a knihoven, export knih, vytvářeli statistiky knižní produkce atd.¹⁵⁷ Vypláceli však také českým spisovatelům a básníkům tvůrčí nebo sociální podpory, pokoušeli se zajistit pronikání nacistických myšlenek do českého písemnictví a připravovali rozborů aktuální literární situace, z nichž vyplývalo, že se tyto myšlenky v českém literárním prostředí uchycují: česká literatura se vzdaluje způsobům

156) Když byl po válce vyšetřován mimořádným lidovým soudem v Praze, v jehož vazbě také 2. 3. 1946 zemřel, snažil se Augustin von Hoop přenést odpovědnost za veškerá rozhodnutí cenzury právě na tři jmenované české úředníky – SOA v Praze, Mimořádný lidový soud, spis LS VI-1320/46, protokol s výpovědí Augustina von Hoopa z 11. 7. 1945.

157) J. Doležal: *Česká kultura za protektorátu*, cit. dílo, s. 112.

avantgardního *entartete Kunst*, roste počet knih dělnických autorů, původní próza se věnuje námětům z pracovního a sociálního života, na vzestupu jsou příběhy zdravých a silných postav a stále častější jsou i projevy antisemitismu a souhlasu s konceptem „nové Evropy“. Jak stálo v jednom z těchto elaborátů, jehož účelem bylo zhodnocení české literární produkce do roku 1943:

Dnes bychom nenalezli mladého lyrika, který by si liboval v dadaistickém blekotání nebo v surrealistických zrudnostech; nepěstuje se „estetika šeredna“ nebo „estetika hnusu“, nehledá se umělecká krása v automatismu podvědomí a v chorobných halucinacích, také se však na druhé straně neuvádějí do básnictví různé pseudovědecké směry psychoanalytické a podobně. Mladá generace v posledních letech příliš zvažněla a zahloubala se do základních otázek o smyslu života a vývoje, než aby se mohla zabývat hříčkami stejně bezcennými jako zhoubnými.¹⁵⁸

V dochovaných rozbořech českých referentů z období 1942–1944 je (vedle chvály autorů vycházejících kritériím nacistické literatury vstříc, účastnících se politicky motivovaných literárních soutěží nebo přispívajících do knihnic podobného zaměření) znát snahu neupozorňovat kriticky na ten proud domácího písemnictví, který historik Jan Tesař nazval „literaturou české národní opoziční jednoty“.¹⁵⁹ Přední mluvčí národně politické poezie, jako František Halas či Jaroslav Seifert, jsou v dochovaných přehledech pomíjeni nebo zmiňováni v neutrálních souvislostech.¹⁶⁰ Jedním z důvodů bylo vytěsnění tohoto proudu z povolené knižní produkce, k němuž došlo od podzimu 1941 do léta 1942 v důsledku zpřísnění preventivní cenzury. Nešlo však zřejmě o důvod jediný. V interním „slovníku“ nejvýznamnějších autorů současné literatury, vypracovaném někdy v období 1942–1943 v německém jazyce, se kupříkladu o Halasovi píše: „Obvinění, že patří k bývalé politické levici, je pouhé obvinění. Vzniklo to spíše z důvodu silné společenské předpojatosti vůči jeho veršům.“¹⁶¹ Takové hodnocení lze stěží vysvětlit jinak než jako záměrnou eufemizaci těch reálných politických souvislostí básnickovy tvorby, které by k jeho osobě i dílu mohly nebezpečně obracet pozornost.

Od počátku roku 1941 úřad uvaloval na nakladatele další a další informační povinnosti. Nejprve byla zavedena povinnost hlásit výši zamýšleného nákladu předkládaných titulů, předkládat měsíční výkazy vydaných knih a pololetní ediční plány. Současně s žádostí o povolení titulu nakladatel předkládal podrobné informace o autorovi, jeho pseudonymech, árijském původu, bydlišti apod.¹⁶² S žádostí o povolení překladu se začalo

158) Srov. NA, MLO, kt. 9, Česká literatura v l. 1941–1943 (Poesie a krásná próza), strojopis, v záhlaví modrou pastelkou poznamenáno jméno autora nebo příjemce dokumentu: J. B. Čapek.

159) J. Tesař: *Traktát o „záchrane národa“*, cit. dílo, s. 160.

160) NA, MLO, kt. 9, Literární produkce v prvním pololetí r. 1942, strojopis, nepodepsáno; tamtéž, Jaroslav Nečas: Literární produkce v roce 1942. Přehled a zhodnocení povolených děl, strojopis s rukopisnými vpisky a opravami; tamtéž, František Bulánek-Dlouhán: Přehled českého písemnictví pro mládež v letech 1941–1943, strojopis, datováno 1. 10. 1943; tamtéž, Současný stav české literatury pro mládež, datováno prosinec 1942.

161) „Die Beschuldigung, dass er zu der ehemaligen politische Linken angehört ist nur Beschuldigung. Diese ist vielmehr aus der starken sozialen Voreingenommenheit gegen seine Verse entstanden [sic].“ NA, MLO, kt. 9, „František Halas“, jedno ze strojopisných hesel ve složce Die bedeutendsten Faktoren der tschechischen Kultur (Schriftsteller und Dichter).

162) V. Poláček: „Cenzura, řízení knižního trhu, zabavování a ničení knih 1938–1945“, cit. dílo, s. 107.

předkládat originální dílo a v případě ilustrovaných knih obrazový doprovod, byla nařízena závazná podoba tiráže. K cenzuře se předkládal nejprve rukopis a po zpracování cenzurních zásahů pro kontrolu ještě kartáčový otisk sazby. Znemožněno bylo vydávání vlastním nákladem a měl být snížen i počet fungujících nakladatelství, přičemž na pracovním seznamu povolených podniků bylo zprvu jen 80 firem, jejichž počet čeští úředníci za Hoopovými zády zvyšovali.¹⁶³

Po správní reformě z roku 1942 bylo kulturní oddělení PMR transformováno v sekci písemnictví MLO, přičemž se početně rozrostlo až na 95 osob. V této době už Hoop radil k úkolům svého úřadu nejen centralizovat cenzuru veškerého neperiodického českého písemnictví, ale také udělovat spisovatelům podpory a literární ocenění, přidělovat nakladatelské a knihkupecké koncese a odborně recenzovat českou literaturu z doby před rokem 1939.¹⁶⁴ Toto recenzování zakládalo druhou linii konfiskační praxe. Působení sekce písemnictví v této době již dalece překračovalo hranice prohibitivní cenzury směrem k „pozitivnímu“ formování literární kultury na podkladě přidělového hospodaření s papírem (viz dále).

Seznamy zakázaných autorů, knih a periodik

První soustavnější postihy celých kategorií publikací byly připravovány ještě za druhé republiky. Mířily proti tiskovinám komunistickým a otevřeně protinacistickým. Praxe prvních měsíců protektorátu na tuto přípravnou fázi navázala, takže již v březnu vycházejí nařízení postihující periodika i knižní produkci a rovněž fondy veřejných knihoven. Dne 28. března 1939 byl zveřejněn nález ministerstva vnitra o odnětí práva dopravy a zákazu rozšiřování veškeré časopisecké a novinové produkce ze Sovětského svazu a 469 dalších periodik z 25 zemí světa (mj. z Argentiny, Belgie, Brazílie, Francie, Mexika, Nizozemí, Polska či Švédska); jednalo se o listy levicově orientované, marxistické či o tiskové orgány německého demokratického exilu. Bezprostředně poté (30. března 1939) nařídilo pražské policejní ředitelství všem knihkupcům a nakladatelům, „aby neprodleně vyloučili z prodeje všechny knihy obsahu komunistického, marxistického, Německu nepřátelského, zvláště tzv. německou literaturu emigrantskou“.¹⁶⁵

Nutno ovšem podotknout, že zdaleka ne všechna podobná nařízení nebo pokyny lokálních úřadů nalézaly odezvu v bezprostředním postihu příslušné části knižních zásob. Také dopady výše uvedeného nařízení pražského policejního ředitelství se pokusil Svaz českých knihkupců a nakladatelů omezit interním oběžníkem, přinášejícím (s poukazem na kulturní autonomii, slíbenou okupační mocí) záměrně úzkou interpretaci citovaného nařízení. Knihkupci byli tímto způsobem varováni, aby mezi zakázané knihy nezařazovali vědecké „rozbory a kritiky sociálních nauk“ (tj. marxistická díla s vědeckou či filozofickou hodnotou), ale pouze „evidentně marxisticky komunistické politické spisy a brožury“, aby do seznamů, které museli do tří dnů doručit příslušnému okresnímu policejnímu komisařství, nezapisovali ta díla německých emigrantů, „jejichž obsah není Německu

163) Všechna opatření tamtéž, zvl. s. 101–110.

164) NA, MLO, kt. 5, roční zpráva sekce písemnictví ministerstva lidové osvěty za rok 1942.

165) V. Poláček: „Cenzura, řízení knižního trhu, zabavování a ničení knih 1938–1945“, cit. dílo, s. 76.

nepřátelský“, a aby podobně šetřily české národní klasiky a obrany „české národní existence a osobitosti“.¹⁶⁶

Zákroky realizované během prvních měsíců existence Protektorátu Čechy a Morava byly pouhým začátkem soustavného „čištění“ knihovnických fondů a knižního trhu od nežádoucí literatury. Zpočátku vycházela iniciativa v této oblasti od českých protektorátních orgánů. Konfiskační akce prováděly zemské úřady ve spolupráci s policejními ředitelstvími.¹⁶⁷ Bezprostředně po okupaci byl Svaz českých knihkupců a nakladatelů pověřen policií, aby vypracoval seznam nevhodných knih s marxistickou, protiříšskou a jinou tendencí. Podklady k jeho vyhotovení byly předány již v průběhu dubna 1939, čímž byl položen základ k vzniku prvního komplexního seznamu libri prohibiti v Protektorátu Čechy a Morava. Tento seznam byl pak dne 10. srpna 1939 rozeslán všem členům zmíněného Svazu.¹⁶⁸ Zahrnoval 744 položek a šlo výhradně o knihy vydané v Čechách či na Moravě; jejich větší část představovaly tituly překladové.¹⁶⁹ Důležitou okolností – zejména v porovnání s pozdějšími příkazy a nařízeními – bylo, že se stále ještě jednalo o zákazy jednotlivých děl, ačkoli někteří z autorů již byli zastoupeni větším počtem titulů.

Největší procento z tohoto prvního seznamu tvořila díla Karla Marxe, Friedricha Engelse, V. I. Lenina, J. V. Stalina, Lva Trockého a dalších marxistických politiků a teoretiků, případně tituly týkající se Sovětského svazu, bolševické revoluce či jejich předních aktérů, z ideologických důvodů byly ovšem zakázány také některé spisy teoretiků anarchismu (Michail Bakunin, Petr Kropotkin). Již tento seznam přitom zahrnoval množství knih ruských a sovětských básníků a prozaiků, například Alexandra Bloka, Ilji Erenburga, Maxima Gorkého, Valentina Katajeva, Borise Pilňaka. Vyřazovány měly být také knihy západních levicových a komunistických autorů jako Henriho Barbusse (*Oheň, Stalin, Jasno*). Seznam také obsahuje více než deset titulů Uptonu Sinclaira. Do téže skupiny lze zařadit i díla s programovou protiválečnou tendencí, kupříkladu romány a další publikace Romaina Rollanda (*Nad vřavou válečnou, Zabraňte válce*). Další, zatím méně početnou skupinu tvořily knihy německých exulantů a oponentů nacistického režimu či spisovatelů židovského původu (Lion Feuchtwanger, Thomas a Heinrich Mannové); uvedené kategorie se pochopitelně často prolínaly. Zvláštní případ tvořila díla autorů v českém prostředí působících, ovšem německy píšících, jako Maxe Broda či Egona Erwina Kische. Ta byla v této první fázi zařazována na seznam spíše z důvodu politické orientace autorů či kvůli obsahu knih, reagujících na dění v soudobém Německu. Z domácích česky píšících autorů byla na seznam zařazena prakticky všechna díla Edvarda Beneše a dále knihy levicových autorů, případně spisy tematizující revoluci či popisující situaci v Sovětském svazu. Šlo například o tyto tituly: Julius Fučík: *V zemi, kde zítra již znamená včera*; Marie Majerová: *Den po revoluci, Matka a dítě v Sovětském Rusku*; S. K. Neumann: *Anti-Gide*; Ivan Olbracht: *Anna proletářka, Obrazy ze soudobého Ruska, Zamřížované zrcadlo*; Karel Schulz:

166) LA PNP, Kamill Resler, kt. 65, „Vážený pane kolego...“, hromadný dopis Svazu knihkupců a nakladatelů Československé republiky členům 31. 3. 1939.

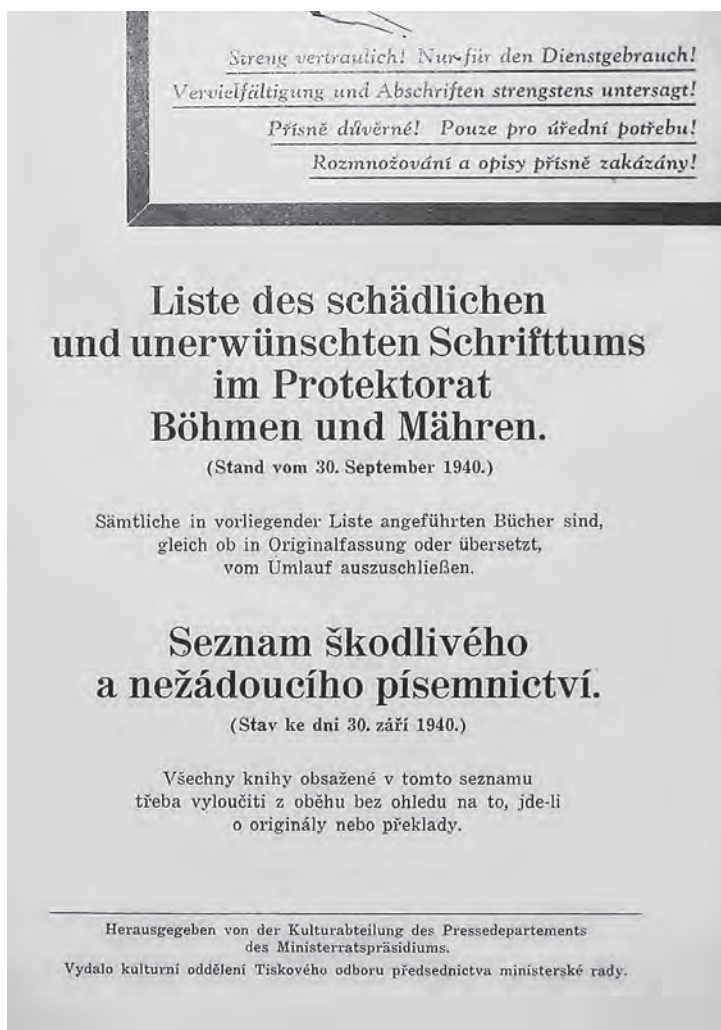
167) Četné cenzurní případy z doby do května 1941 se nalézají v aktech zemských úřadů, srov. zejména NA, PZÚ – AMV, kt. 978–980.

168) J. Doležal: *Česká kultura za protektorátu*, cit. dílo, s. 116.

169) Při popisu tohoto i dalších seznamů vycházíme z exempláře uloženého v Archivu Národní knihovny, Národní a universitní knihovna Praha, kartony řazené podle let 1939–1945.

Seznam zakázaného a nežádoucího písemnictví používaný v okrese Jilemnice Okresní tiskoví referenti, policejní úředníci a další osoby, které byly v Protektorátu Čechy a Morava pověřeny prováděním revizí v obecních a spolkových knihovnách či knihkupeckých obchodech a skladech podle *Seznamů zakázaného a nežádoucího písemnictví*, si do svého výtisku indexu postupně připojovali nové tituly či autory, o jejichž zákazu byli informováni průběžně vydávanými cenzurními pokyny. Na snímku titulní list pracovního exempláře prvního vydání *Seznamu* z 30. září 1940, který byl podle vloženého soupisu kontrolovaných obchodů, obecních, sokolských, hasičských a spolkových knihoven a knihoven divadelních spolků používán na Jilemnicku. Osoba, která svazek dostala pro úřední využití proti podpisu a odpovídala za jeho uchování v tajnosti, rozšiřovala postupně konvolut o strojem či ručně popisované volné listy v příslušných rubrikách i v dodatečné abecední řadě. Součástí pracovní pomůcky okresního vykonavatele cenzurních pokynů se stal i tištěný výtisk prvních *Dodatků k Seznamu zakázaného a nežádoucího písemnictví* v Protektorátu Čechy a Morava z 30. dubna 1941.

Zdroj: LA PNP, Ivan Wernisch, přírůstkové č. 23/2007.

Tegtmaierovy železářny. Postiženy ovšem nebyly jen práce publicistické, propagační či díla beletristická, na seznam se dostala i díla historické vědy, jak dokládají knihy Jana Slavíka či Zdeňka Nejedlého (*Lenin*). Z tvorby českých autorů byly – obdobně jako u výše zmíněných překladů – postižovány knihy, jež ve třicátých letech 20. století reagovaly na vývoj a nástup nacistického režimu. Jednalo se přitom o díla publicistická (František Bauer: *Můj boj. Hitler o sobě a svých cílech*) i literární (Jiří Voskovec, Jan Werich: *Kat a blázen, Pěst na oko*).

Především na knihy českých autorů pak byl zaměřen dodatek k tomuto seznamu, vydaný tiskovým odborem PMR dne 27. března 1940, jenž zahrnoval dalších 367 titulů. Obsahoval mimo jiné díla předních českých spisovatelů v době přípravy již nežijících, a to první za protektorátu zakázané dílo Karla Čapka (*Bílá nemoc*), dvě knihy Viktora Dyka (*Můj přítel Čehona* a soubor jeho politických projevů *O národní stát*) či soubor poezie Karla Havlíčka Borovského (*Kniha veršů*). Dalším zřetelným tematickým okruhem vylučovaných knih byl československý odboj za první světové války (*Manifest českých spisovatelů* z roku 1917, *Dějiny Mafie*, četné dokumentární knihy Jana Hajšmana s činností Mafie související, knihy Jana Herbena); poprvé sem byly zařazeny i tituly autorů legionářských (Josef Kopta, František Langer, Rudolf Medek). Postiženy byly další knihy levicových autorů, kromě publicistiky (sborník ČSR) též i významná díla moderní české literatury (Neumannovy *Nové zpěvy*, Nezvalův *Skleněný havelok* či *Neviditelná Moskva*). Dalším proskribovaným tématem, které je z analýzy tohoto souboru zákazů patrné, byla erotika. Vyřazovány z knihoven a stahovány z trhu měly být četné příručky Františka Trefného, ale například i soubor Drtikolových aktů *Žena ve světle*.

Poslední doplněk uvedených soupisů (spolu s oběma výše zmíněnými byl šířen v cyklostylované či hektografované podobě od svého vydání – 12. dubna 1940 – jako jediný celek) zahrnoval knihy vydané převážně v Německu, v protektorátu ovšem i nadále šířené. Obsahoval zejména tituly německých autorů a díla s levicovou a marxistickou orientací, tematizující z různých pohledů otázku židovskou (spisy sionistické, kritiku antisemitismu, svobodné zednářství). I zde byly zastoupeny příručky k sexuální zdravovědě, publikace o „dějinách mravů“ apod.

Přibližný soubor soupisů zakázaných knih vznikál v domácím prostředí, ovšem na podkladě příruček pocházejících z prostředí německého a za jejich srovnání se soupisy domácí (zejména překladové) knižní produkce. Již při namátkovém přehlednutí je přitom patrné, že první dva seznamy byly připravovány velmi opatrně s ohledem na zájmy nakladatelů i kulturní veřejnosti. Obsahovaly převážně knihy, jejichž existence mohla okupační moc provokovat, případně knihy nepřiliš významné, nápadné ovšem svým titulem. Tento přístup se ovšem v dalších letech protektorátu – vzhledem k posilování okupační moci a rostoucímu teroru – radikálně proměnil. To ostatně signalizoval již seznam třetí, vydaný tiskovým odborem „patrně na vyšší rozkaz“.¹⁷⁰

Důležitou roli ve změně praxe sehrál nástup von Hoopa do čela cenzurního úřadu. Starostí úřadu se poté stalo sestavování a redakce tištěných *Seznamů zakázaného a nežádoucího písemnictví v Protektorátu Čechy a Morava – Liste des schädlichen und unerwünschten Schrifttums im Protektorat Böhmen und Mähren*. Šlo o zestručněné a upravené

170) V. Poláček: „Cenzura, řízení knižního trhu, zabavování a ničení knih 1938–1945“, cit. dílo, s. 90.

verze původních německých seznamů, které od září 1940 tvořily základní podklad pro výkon následné cenzury na území protektorátu. Tyto příručky byly vydávány v praktickém formátu A5 – dobová svědectví dokládají, že tvořily stálý atribut příslušníků gestapa přicházejících kontrolovat sklady nakladatelských závodů a knihkupeckých obchodů – a jejich existence měla před nezasvěcenou veřejností zůstat v utajení. Soupisy vycházely s výrazným upozorněním „Přísně důvěrné! Pouze pro úřední potřebu!“ a jejich jednotlivé exempláře byly číslovány. Jejich příjemci v regionech byli obesíláni dodatky k *Seznamům*.

První *Seznam* vyšel 30. září 1940 a zahrnoval veškeré knihy uvedené již v soupisech starších, daleko častěji ovšem již i zákazy veškerých spisů konkrétních tvůrců (v úhrnu se jednalo o 615 jmen). Přední místo zaujímal opět teoretici dělnického hnutí, levicoví a marxističtí autoři (vedle autorů ruských a sovětských – Ilja Erenburg, Maxim Gorkij – též John Dos Passos). Další početnou skupinu tvořili němečtí exulanti (mj. Bertolt Brecht, bratři Mannové, Erich Maria Remarque). Nově v českém prostředí se v něm objevily generální zákazy vědeckých i beletristických spisů autorů židovských (Sigmund Freud, Albert Einstein, Max Brod, Franz Kafka). Z děl českých autorů byly úplným zákazem postiženy spisy Edvarda Beneše, Jaroslava Haška, Karla Poláčka a Františka Langera, zvýšil se počet zakazovaných knih Karla Čapka či Viktora Dyka a nově se na seznamu objevuje například dílo Jindřicha Šimona Baara (*Paní komisarka, Osmáctýřicátníci*).

Seznam byl postupně rozšiřován, přičemž po každém nově zařazeném titulu, autorovi nebo skupině děl byly prostřednictvím ministerstva vnitra informovány okresní úřady a policejní ředitelství, jejichž úkolem bylo okamžitě provést konfiskaci v místních tiskárnách, knihkupeckých, antikvariátech a knihovnách. Místní úřady pak byly povinny během jednoho měsíce předložit zprávu o provedených opatřeních. Lze-li důvěřovat těmto zprávám, z německého pohledu probíhaly kontroly a revize ve většině případů bez problémů.¹⁷¹ Existují však četné indicie, že čeští úředníci, kteří byli přítomni při zabavování, akci sabotovali a postiženým nakladatelům se snažili dát možnost závadné knihy odstranit z dosahu okupační moci.¹⁷² Hoopův úřad konal kontroly pravdivosti vykazovaných údajů: jen za září 1942 lze doložit 30 takových kontrolních návštěv.¹⁷³

Seznam byl do konce protektorátu vydán ještě několikrát, vliv na jeho aktuální stav přitom měl především vývoj válečné situace. Po vypuknutí válečného konfliktu s Francií a Velkou Británií byla zakázána naprostá většina autorů francouzských a britských s výjimkou klasiků. Ti byli nejprve vyjímáni ze zákazu jmenovitě (šlo o jména jako Geoffrey Chaucer, William Shakespeare, Jonathan Swift, François Rabelais, Molière, Voltaire, Paul Verlaine, Stéphane Mallarmé či Thomas Hardy).¹⁷⁴ V další praxi se uplatňovalo ustanovení, podle něž se za klasiky v návaznosti na tehdejší autorské právo pokládali spisovatelé, od jejichž smrti uplynulo padesát a více let. Po 21. červenci 1941 byli zakázáni autoři ruský píšíci (u nich se výjimka pro klasiky neuznávala) a v prosinci téhož roku spisovatelé američtí. Jako celek byla 13. srpna 1941 zakázána literatura okultní, jíž se rozuměly i všechny

171) Četné měsíční zprávy adresované sekci písemnictví z let 1942 a 1943 jsou přístupny v Národním archivu. Viz zejména NA, MLO, kt. 1.

172) Srov. V. Poláček: „Cenzura, řízení knižního trhu, zabavování a ničení knih 1938–1945“, cit. dílo, s. 86.

173) NA, MLO, kt. 1, seznam kontrolních akcí sekce písemnictví v roce 1942.

174) Archiv hlavního města Prahy, Městská knihovna, oběžník Ústřední knihovny hl. m. Prahy – dodatek k oběžníku č. 15/40 z 6. 9. 1940, součást Seznamu knih vyloučených za protektorátu.

Cenzura knihkupeckých výkladních skříní

Polední list nechává kontrolovat výklady. Ohlásily to antikvariáty, že prý jsou placení lidé, kteří si zapisují před výklady vystavené knihy.

Dne 15. července uveřejnil *Polední list* článek, že jsou za výklady díla židovských autorů.

Reagoval jsem hned ráno. Redakce mi ale nechtěla nejdříve sdělit konkrétní fakta, tak jsem jednoduše řekl, že do 10 hodin musím podat hlášení na RP [Úřad říšského protektora, PJ] a že oznámím, že redakce není s to oznámit fakta, až v 8 hodin večer. Pomohlo to a za 1 hodinu jsem žádané měl. Byla to 1 hudebnina židovského autora u Štorcha, Peroutka, Nezval u Altrichtra a v nakladatelství Vlk 1 autor (hudebnina), který vůbec Židem není. Naopak je členem Stigma [říšské autorskoprávní agentury, PJ].

Štorchovi jsem dal 1 000 K pokuty a zařídil jsem s policejním ředitelstvím prohlídky antikvariátů v Praze. Těmto prohlídkám jsem přidělil po jednom našem úředníku, který jako odborný poradce pomůže zjistit:

– Co je k zabavení (zabaví se hned).

– Co je podezřelé a nežádoucí, nesmí do výkladů ani na trh a zůstane ležet, až si to vyžádáme, přečteme a rozhodneme.

Policejní ředitelství v Praze určilo 3 skupiny, které denně pracují.

Svazu nakladatelů vydal jsem nařízení, aby uvědomili knihkupce a antikvariáty, že kdo bude dělat tyto věci, bude potrestán uzavřením podniku a odejmutím koncese.

Svůj „Vermerk“ [záznam, PJ] k této věci jsem poslal p. Ing. Zanklovi [vedoucí referátu film kulturního oddělení ÚŘP, PJ] tentýž den dopoledne. Druhý den ráno telefonoval v té věci p. dr. Hanke [pracovník ÚŘP, PJ]. Dal jsem mu opis Vermerku, který si přečetl, a pak řekl, že je to vyřízené. (Pravděpodobně už s ním mluvil p. Ing. Zankl.) V *Nedělní Politice* v inzerátech – Knihy a hudebniny – byly nabízeny ke koupi Palackého *Dějiny*. Telefonoval p. Ziegler. Dal jsem to zjistit, a vypadá takto: Jeden privátní člověk má doma vydání těchto *Dějin* z r. 1877 a chce je prodat. Inzeruje prostřednictvím knihkupce.

Poslal jsem „Vermerk“, kde jsem upozornil, že je to vlastně věc **cenzury novin**, která pouští anonce o závadných a nežádoucích knihách.

Z těchto dvou faktů a stávající kontroly výkladních skříní vyplývají tyto poznatky:

---

spisy spiritistické, antroposofické, teosofické, knihy o proutkářství, věštění z karet či chiromantii,¹⁷⁵ 1. prosince 1942 literatura skautská a junácká.¹⁷⁶ Nařízením z 16. července 1942 byl uveřejněn „zákaz vystavovati, nabízetí a prodávati díla, jejichž původci nebo pořadatelé jsou Židy“,¹⁷⁷ který se však fakticky uplatňoval od počátku okupace. Pro právní postavení osob, pokládáných na základě norimberské definice za Židy, ve veřejném životě mělo rozhodující význam stejnojmenné vládní nařízení, přijaté protektorátní vládou 4. července 1939, ale vyhlášené po dlouhém schvalování německými orgány až 24. dubna 1940. Podle tohoto nařízení nesměly tyto osoby v Protektorátu Čechy a Morava pracovat jako redaktoři ani výkonní umělci.¹⁷⁸

Poslední verze seznamu v protektorátu zakázaných spisovatelů, jenž se z praktické brožurky proměnil v „zelenou knihu“ o více než 250 stranách, zahrnuje kolem 4 000

175) SOkA Havlíčkův Brod, Okresní úřad Chotěboř II. Presidiální spisy, kt. 68, č. 624, oběžník ministerstva vnitra z 13. 8. 1941.

176) SOkA Havlíčkův Brod, Okresní úřad Chotěboř II. Presidiální spisy, kt. 73, č. 368, oběžník sekce písemnictví ministerstva lidové osvěty z 1. 12. 1942.

177) V. Poláček: „Cenzura, řízení knižního trhu, zabavování a ničení knih 1938–1945“, cit. dílo, s. 124.

178) Helena Petrův: *Zákonné bezpráví. Židé v Protektorátu Čechy a Morava*, Praha, Auditorium 2011, s. 64–76, zvl. s. 137–157.

-
- Jest třeba vyřešit otázku židovských autorů definitivně (Fischer),
  - řešit otázku starého písemnictví opačně, tj. od r. 1939 zpět.

Návrh:

- Provést prohlídky v antikvariátech i mimo Prahu a vyřadit všechny Židy a závadné i nežádoucí knihy.
  - Věci pochybné odstranit z výkladů a postupně je kontrolovat u nás (Altes Schrifttum).
  - Kde se najdou židovští autoři nebo zjistí obchody se závadnými knihami, dát pokuty.
  - Antikváře a knihkupce na venkově upozornit (prostřednictvím svazu), že vystavování závadných a nežádoucích děl a obchodování s nimi je trestné.
  - Dát alespoň zhruba vodítko, co je nežádoucí, protože ti lidé to dobře neví. (Autoři ruští, polští, američtí, angličtí, knihy z bývalé republiky s tendencí proti Říši, fašismu atd.)
- Tím si kryjeme záda pro všechny případy, že jsme udělali, co bylo nutné, a že jsme energicky zasáhli. Zároveň nám naskočí seznam zakázaného a škodlivého písemnictví, protože dostaneme od policie přehledy zabavených knih zřejmě závadných a knih s takovou tendencí, které patří do seznamu.

Výňatek z rozsáhlého dopisu Josefa Šolty, jednoho ze tří vedoucích českých úředníků sekce písemnictví MLO, Augustinu von Hoopovi z léta 1942 ukazuje roli, kterou interakce mezi nátlakovými skupinami, médii a protektorátními a okupačními úřady měly pro formování cenzurní praxe v Protektorátu Čechy a Morava. Spouštěcím mechanismem nárazových opatření v oblasti následné cenzury se v daném případě stal článek v bulvárním deníku fašizujícího zaměření. Ten vyvolal pozornost kulturně-politických funkcionářů ÚŘP, takže se sekce písemnictví MLO ocitla mezi dvěma mlýnskými kameny. Zákroky, které provedla, měly za této situace posloužit nejen k vlastní očistě výkladních skříní s knihami, ale také k obraně a upevnění vlastního postavení úřadu v systému mocenských institucí. Zároveň případ ukazuje, jak podobné nahodilé kampaně přispívaly k formování cenzurního programu: popsáný případ aktualizoval potřebu recenzovat starší literaturu, vzniklou do roku 1939.

Zdroj: NA, MLO, kt. 10, Josef Šolta Augustinu von Hoopovi 22. 7. 1942.

---

záznamů, odkazujících ovšem nikoliv na jednotlivé publikace, ale mnohdy na celé dílo jednotlivců, kompletní produkci nakladatelství či ročníky časopisů či kalendářů.¹⁷⁹ Též dopad na českou literaturu se s postupujícím časem zhoršoval, dokladem toho byl i rozšiřující se index zcela zakázaných autorů, který v květnu 1945 zahrnoval celkem 97 českých jmen.¹⁸⁰

Jak vyplývá z povahy seznamů zakázané literatury, jejich hlavní uplatnění bylo v oblasti následné cenzury, i když se jako vodítko nutně uplatňovaly i při cenzuře předběžné. Ohledně celkového rozsahu následné cenzury, tj. počtu knih stažených v době protektorátu z veřejného oběhu – z nakladatelských skladů, z distribuční sítě a z veřejných knihoven všech typů – jsou v literatuře uváděny různé údaje. Sekce písemnictví sama pro období od září 1940 do prosince 1943 zaznamenala celkový počet 2 290 000 svazků (z toho v Praze cca 1 707 000).¹⁸¹ Podle poválečných výpočtů nakladatelů a knihkupců bylo v Čechách, na Moravě a ve Slezsku za celou dobu okupace zabaveno 2 583 000 svazků nakladatelům a 584 000 svazků knihkupcům. V obecních a městských knihovnách bylo údajně pro-

179) Srov. V. Poláček: „Cenzura, řízení knižního trhu, zabavování a ničení knih 1938–1945“, cit. dílo, s. 138–140.

180) Tamtéž, s. 134–135.

181) NA, MLO, kt. 6, roční zpráva sekce písemnictví pro ministerstvo lidové osvěty za rok 1943, s. 5.

tektorátní cenzurou zasaženo 30–40 % fondů.¹⁸² Část z těchto knih se podařilo uschovat a vrátit po osvobození do oběhu, zbytek skončil ve stoupě – jako místo, kde byly zakázané knihy likvidovány, se v pamětnických pramenech uvádí továrna na lepenku v Bělé pod Bezdězem.

Plánování knižního trhu a nacistická koncepce české literatury

Plány na soustavnou kontrolu a řízení nově vydávané knižní produkce vznikaly již za druhé republiky. Nedlouho po okupaci se pak objevilo první nařízení, které se snažilo tuto myšlenku uvést v život. Šlo o přípis úřadu ministra Havelky z 24. března 1939, jímž jsou nakladatelé žádáni, „aby úřadu oznámili ediční program na rok 1939 se stručným obsahem knih a charakteristikou, zejména u knih politických“.¹⁸³ V dubnu 1939 byla při tomto Havelkově ministerstvu (pověřeném mimo jiné propagandou) ustavena komise pro sledování nakladatelských programů, jež se však sešla pouze jedenkrát.

V době působení Augustina von Hoopa v čele centrálního úřadu pro správu literatury přerostly tyto snahy již v pokusy o plánovité usměrňování knižního trhu za účelem prosazení literárního a ideologického programu odvozeného od zájmů nacistického Německa. Základnou pro plánování se stala možnost rozvrhovat spotřebu papíru. Evidence nakladatelských zásob této suroviny proběhla již v listopadu 1941 a od této chvíle se spotřeba papíru stala součástí žádostí o povolení knihy – negativní rozhodnutí bylo údajně nezřídka odůvodňováno právě nedostatkem této suroviny. Od 1. července 1943 bylo pak vyhláškou ministerstva hospodářství a práce č. 245 svěřeno sekci písemnictví MLO přidělové hospodaření s papírem pro všechnu nakladatelskou činnost.¹⁸⁴ Cestou k prosazování kulturně-politických kritérií byla v první řadě tzv. kontingentace – rozdělení ročního přídělů mezi jednotlivá nakladatelství, umožňující „vychovat“ jednotlivé podniky a přesouvat těžiště produkce od národní literatury k německé propagandě; nikoli náhodou byl příjemcem největšího přídělů Orbis.¹⁸⁵ Také další nakladatelství, jež „novou orientaci českého národa ve smyslu velkého Německa a nové Evropy“ posilovala, měla při rozdělování papíru přednost.¹⁸⁶ Platilo nicméně, že kulturněpolitické úkoly mají nakladatelství plnit i na úkor svých zájmů obchodních.¹⁸⁷

První úspěchy na cestě k transformaci spojoval von Hoop s rokem 1942. O rok později již ve zprávě nadřízeným zdůrazňoval, že díky jeho působení prochází více a více beletristických děl „přechodovou fází směrem k říšské myšlence“ a že „základy nového německého písemnictví“ bylo již ovlivněno mnoho českých autorů (tato slova je nutno vnímat s kritickým odstupem a s přihlédnutím k účelu textu, v němž byla vyslovena).

182) V. Poláček: „Cenzura, řízení knižního trhu, zabavování a ničení knih 1938–1945“, cit. dílo, s. 143–144.

183) Tamtéž, s. 76.

184) *Amtsblatt des Protektorates Böhmen und Mähren. Úřední list Protektorátu Čechy a Morava* 23, 1943, č. 156, 8. 7.

185) Srov. V. Poláček: „Cenzura, řízení knižního trhu, zabavování a ničení knih 1938–1945“, cit. dílo, zvl. s. 101–129.

186) „[Verlage, die] das Umorientieren des tschechischen Volkes im Sinne Großdeutschlands und des Neuen Europa betonen“. NA, MLO, kt. 22, zpráva sekce písemnictví o schůzi českých nakladatelů konané 19. 12. 1942.

187) NA, Emanuel Moravec, kt. 86, Hoopův dokument ke strategii o nejdůležitějších úkolech sekce písemnictví („die wichtigsten Aufgaben der Sektion Schrifttum“) z 12. 1. 1943 adresovaný Emanuelu Moravcovi.

V dílech těchto autorů podle von Hoopa místo „abstraktních“ obsahů vystupují do popředí témata jako „svět práce“, „akcent na souhlasné přitakání životu“, „občanská solidarita“ nebo také „apoteóza rodiny a mateřství“. Tyto „nové hodnoty, horizonty a náhledy“ podle Hoopa odrážely „prakticky všechny literární druhy“. Například v literatuře pro mládež se údajně objevovalo stále více děl vyzdvihujících „statečnost, mužství a spravedlnost, pravdu a píli [...], pocit sounáležitosti a osobní odpovědnosti“.¹⁸⁸ Naproti tomu význam té literatury, jež dříve vzbuzovala nelibost německých úřadů, podle von Hoopovy zprávy klesal. Na významu údajně ztrácely historické romány, jež byly cenzurním úřadům trvale podezřelé svým zdůrazňováním národních hodnot.¹⁸⁹ Rovněž v oblasti české lyriky, před níž o tři roky dříve von Hoop varoval, měla již sekce písemnictví dosáhnout úspěchů. Zejména verše mladších básníků se údajně stále více měnily v „nástroj obranyschopného boje vpřed se deroucího mládí“.¹⁹⁰ Pro pochopení reálných rozměrů tohoto úspěchu při formování nacistické literatury v českém jazyce je však třeba vzít v úvahu vlastní statistiky Hoopova úřadu, z nichž vyplývá, že původních děl tohoto typu evidovalo ministerstvo lidové osvěty méně než 20 ročně (statistika nebere v úvahu periodicky publikovanou literaturu).

V interním spisu o nejdůležitějších úkolech sekce písemnictví, který Hoop zaslal v lednu 1943 ministru Moravcovi, nebylo již ani řeči o „kulturní autonomii“ českého obyvatelstva, byť veřejně zůstávala i nadále proklamována. Za přednostní cíl sekce označil Hoop „výchovu českých autorů, především mladších a nejmladších, k nové tvorbě ve smyslu osvěty českého národa v novém velkoněmeckém, evropském duchu“ a „především odklon od zásady ‚malé, ale naše‘“. Toho bylo z jeho pohledu třeba dosáhnout nejen cenzurními zásahy. Účinnou cestu spatřoval „v soukromých rozhovorech s jednotlivými spisovateli, případně v menších kroužcích“.¹⁹¹

Oficiálně činné české spisovatele krásné i odborné literatury měla sekce písemnictví MLO detailně podchyceny v kartotéce, jejíž složky kromě základních biografických údajů, informací o vzdělání či adrese bydliště podchycovaly údaje o rasovém původu a náboženském vyznání autora, jeho politické příslušnosti, členství v profesních sdruženích, literárních oceněních či vlivu na mládež, ale rovněž o pseudonymech. Do karty byly postupně

188) „[...] eine Übergangsperiode zum Reichsgedanken ‚durchgemacht‘; ‚[von den] Grundlagen des neuen deutschen Schrifttums beeinflusst‘; ‚[statt allzu] abstrakte [Inhalte Themen wie die] Welt der Arbeit, [die] Betonung eines bejahenden Verhältnisses zum Leben [und] einer bürgerlichen Solidarität [oder auch] eine Apotheose der Familie und der Mutterschaft‘; ‚fast alle literarischen Gattungen neue Werte, neue Horizonte und neue Einblicke ins Leben erringen‘; ‚[Werke, die] Kraft und Tapferkeit, Männlichkeit und Redlichkeit, Wahrheit, Fleiß [...] Gemeinschaftsgefühl und persönliche Verantwortung [betonten]“. NA, MLO, kt. 6, roční zpráva sekce písemnictví ministerstvu lidové osvěty za rok 1943.

189) Referentovi německého kulturního oddělení pro oblast literatury byl například na jaře 1940 nápadný extrémně vysoký počet nových knižních děl o Karlu IV. („äußerst stattliche Buchproduktion über die Person Karls IV.“); srov. NA, ÚŘP, kt. 34, zpráva oddělení IV. o nových vydáních na českém knižním trhu od 8. 5. 1940.

190) „[...] zum Instrument eines wehrhaften Kampfes der voranrückenden Jugend“. Tamtéž.

191) „Erziehung der tschechischen Autoren, besonders der jungen und jüngsten, zu neuem Schaffen im Sinne der Aufklärung des tschechischen Volkes im neuen großdeutschen, europäischen Denken“; „hauptsächlich [eine] Abkehr vom Prinzip ‚Malé, ale naše‘“; „in privaten Gesprächen mit einzelnen Schriftstellern und evt. in kleinen Zirkeln“. NA, Emanuel Moravec, kt. 86, Hoopův dokument ke strategii o nejdůležitějších úkolech sekce písemnictví („die wichtigsten Aufgaben der Sektion Schrifttum“) z 12. 1. 1943 adresovaný Emanuelu Moravcovi.

Statistika pronacistické literatury podle ministerstva lidové osvěty (1939–1942)

Literatura zabývající se „říšskou myšlenkou“	1939	1940	1941	1942
Originální česká literatura ve vztahu k říšské myšlence	9	10	12	12
Originální česká literatura v nepřímém vztahu	3	6	12	4
Originální protizidovská literatura	4	1	2	2
Spisy Emila Háchy	2	1	1	2
Překlady	6	15	34	31
Celkem	24	33	61	51

Zdroj: Statistika vypracovaná sekci písemnictví MLO, cit. dle Jiří Doležal: *Česká kultura za protektorátu. Školství, písemnictví, kinematografie*, Praha, Národní filmový archiv 1996, s. 155.

připisovány nově povolené publikace, a to i s vyšší nákladu a honoráře, přičemž díky uvádění spisových značek mohla kartotéka zároveň sloužit jako rejstřík ke spisům povolovacího řízení. Do složek se dále skládaly dotazníky, které o svém původu, pseudonymech, rodinných a dalších poměrech vyplňovali pro jednotlivé nakladatele či literární organizace sami spisovatelé, což dávalo možnost jednotlivé dotazníky porovnat v časové řadě. Některé složky zahrnovaly rovněž recenze či interní posudky o žánrovém zařazení a literárním charakteru autorova díla.¹⁹² Úředníci ministerstva tak při rozhodování o nově vydávaných knižních titulech, ale také třeba o finančních podporách, které byly sekci písemnictví pravidelně rozdělovány (a to zdaleka nejen autorům vycházejícím vstříc požadavkům nacistické literatury: k příjemcům sociální podpory patřil minimálně do roku 1942 například i Karel Toman),¹⁹³ měli ve výsledku mít po ruce komplexní podklady o autorově ekonomické situaci a publikační aktivitě, jejím žánrovém zaměření i společenském ocenění. V oblasti výtvarného umění dospěl aparát ministerstva lidové osvěty v roce 1944 k pokusu rozdělit malíře a sochaře na ty, kteří tvoří v intencích „zvrhlého umění“, a ty, jejichž práce je nezávadná nebo pouze částečně závadná.¹⁹⁴ Kartotéka spisovatelů podobné třídění nezahrnovala. Spíše než čistě cenzurní nástroj představovala doklad formování nového typu řízené literární kultury a s ním spojené etatizace spisovatelské profese. Sekce písemnictví si zároveň vytvářela další pomůcky v podobě seznamů autorů krásné i věcné literatury podle oborů a míst působení, rejstříků pseudonymů apod.¹⁹⁵

Prostřednictvím statistik a zpráv sekce písemnictví, které se z velké části dochovaly, lze na úrovni čísel sledovat nakladatelské aktivity a knižní produkci do posledních měsíců před skončením války.¹⁹⁶ Při zkoumání dat v období let 1941–1944 se ukazuje, že celko-

192) NA, MLO, kt. 12-21, tzv. kartotéka spisovatelů.

193) NA, MLO, kt. 11, Unterstützungen für Schriftsteller s přehledy sociálních podpor vyplacených v letech 1939–1942 autorům a jejich pozůstalým; NA, MLO, kt. 12-21, korespondence o mimořádných podporách ve složkách jednotlivých autorů v tzv. kartotéce spisovatelů.

194) Milan Pech: „Zvrhlé umění“ v protektorátu“, in Hana Rousová (ed.): *Konec avantgardy? Od mnichovské dohody ke komunistickému převratu*, Řevnice, Arbor vitae 2011, s. 99–123.

195) NA, MLO, kt. 10, 11.

196) Viz např. roční zpráva sekce písemnictví o činnosti českých nakladatelství za rok 1944: 131 nakladatelství v tomto roce vydalo 1 089 knih s celkovou výší nákladu přes 6 400 000 exemplářů. Souhrnná zpráva

Statistiky knižní produkce podle sekce písemnictví MLO

Rok	Výtisky povolených knih celkem (v tisících)	Přidělené množství papíru celkem (v tunách)
1941	9 549	2 259
1942	8 135	1 661
1943	10 941	1 744
1944	6 439	1 482

Statistiky knižní produkce ze sekce písemnictví MLO se v absolutních hodnotách neshodují se statistikami získanými z evidence Svazu českých knihkupců a nakladatelů nebo z dobové národní bibliografie. Rozdíly v číselných údajích jsou zásadní: počet nově vydaných českých knih tak, jak je zaznamenalo ministerstvo lidové osvěty, byl o mnoho desítek procent nižší než údaje odvozené z národní bibliografie. Diskrepance tohoto rozsahu nelze vysvětlit pouze načerno pořizovanými vydáními nebo manipulacemi českých úředníků, kteří by tajně navyšovali množství české literatury na trhu. Nepochybně k jejich důvodům patřila odlišná metodika (statistika založená na národní bibliografii zahrnovala například i programy divadel nebo katalogy výstav) a možná i organizační a administrativní kultura nebo politické zájmy cenzurního úřadu. Na statistiky sekce písemnictví je proto třeba pohlížet spíše jako na zdroj relativních údajů o vývoji dílčích ukazatelů knižní produkce, jež úřad chtěl prezentovat nadřazeným orgánům.

Zdroj: NA, MLO, kt. 6, statistiky sekce písemnictví k „povolenému neperiodickému tisku“.

vý počet výtisků povolených titulů neperiodického písemnictví se udržoval na přibližně stejné výši a poklesl až v posledním roce války, zatímco celková spotřeba papíru měla klesající trend, což by odpovídalo zvyšujícímu se počtu brožur či drobných tisků na úkor knižních děl velkého rozsahu.

Posun ve skladbě knižní produkce je patrný z klasifikace povolovaných titulů podle druhu.¹⁹⁷ Největší pokles, o více než 80 %, v letech 1941–1944 zaznamenala vědecká a odborná literatura (včetně náboženské), beletrie a literatura pro mládež (o více než 60 %) a poezie (o více než 40 %). Rostl naopak počet titulů politického a propagandistického charakteru (do roku 1943 o více než 230 %) nebo knih o válečném hospodářství a úřední literatury (o 180 %). Zatímco v roce 1941 byl počet výtisků beletristických knih 3,5krát vyšší než počet výtisků v kategorii politiky a propagandy, v roce 1944 byl již tento poměr prakticky vyrovnán. Společně s kategorií válečného hospodářství a úřední literatury byly tedy propagandistické tiskoviny preferovány. Jak sám Hoop zdůraznil ve zprávě za rok 1943, přes veškeré nezbytné úspory papíru byly „požadavky“ této oblasti „pokryty [...] stoprocentně“.¹⁹⁸ Čtyř- až pětinasobně narostl také počet knih vydávaných v Čechách a na

je k dispozici dokonce ještě pro první kvartál roku 1945. Srov. NA, MLO, kt. 6, statistiky sekce písemnictví k „povolenému neperiodickému tisku“.

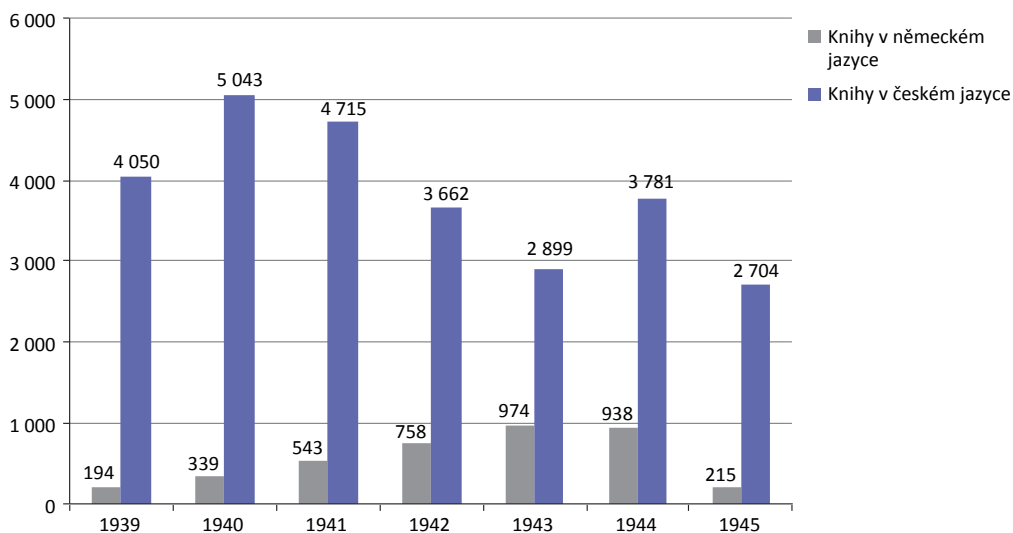
197) Srov. „Tabulka č. 1 - Vydaná literatura podle druhu v letech 1941–1944“, „Tabulka č. 2 - Podíl překladové literatury v ediční činnosti v letech 1941–1944“, in J. Doležal: *Česká kultura za protektorátu*, cit. dílo, s. 31, 32.

198) Podle roční zprávy sekce písemnictví za rok 1943 bylo v oblasti „Politiky a propagandy“ vydáno 137 knih (spotřeba papíru: 250 tun). V roce 1942 se jednalo o 115 knih (188 tun papíru). Srov. NA, MLO, kt. 6, roční zpráva o činnosti sekce písemnictví za rok 1943, s. 7.

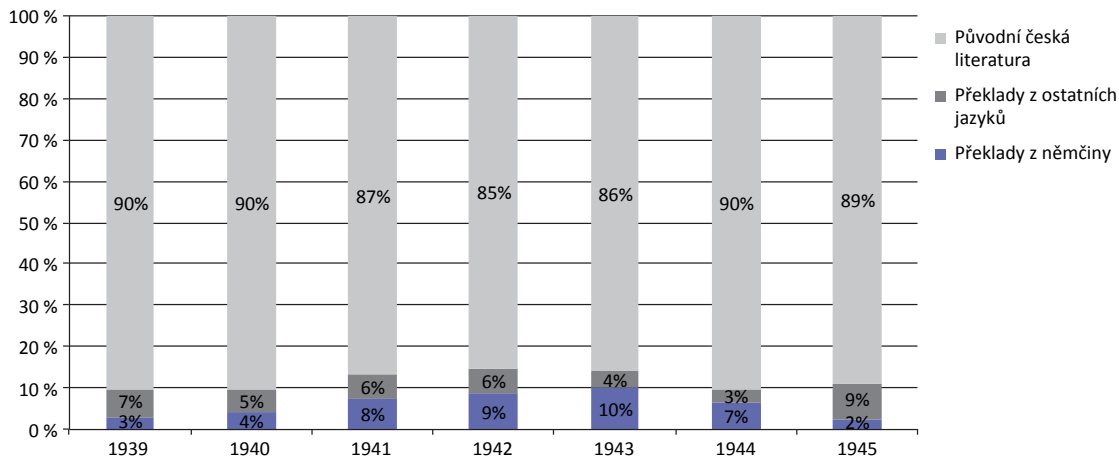
Statistika knižní produkce za protektorátu z pohledu jazyka vydání a jazyka originálu Údaje z prvního a posledního roku protektorátu zahrnují celý rok, pro statistiku omezenou pouze na čisté období trvání Protektorátu Čechy a Morava nejsou dostatečné podklady. Kromě knih v českém a německém jazyce byly na území protektorátu tištěny i knihy ve slovenštině, ukrajinštině, ruštině, francouzštině, angličtině a dalších jazycích. K nim v grafu nepřihlížíme. Od počtu knih v německém jazyce odečítáme v každém roce ty, které byly v protektorátu pouze tištěny na objednávku nakladatelů z Říše.

Zdroj: Jan Gotthard: „Literární tvorba na území Čech a Moravy v letech 1939–1945“, in Václav Poláček (ed.): *Kniha a národ 1939–1945. Rekonstrukce nevydaného pamětního sborníku Svazu českých knihkupců a nakladatelů z roku 1947*, k vyd. připravil Aleš Zach, Praha – Litomyšl, Paseka 2004, s. 274–279.

Počet knižních titulů vydaných na území Čech a Moravy v českém a německém jazyce (1939–1945)

Skladba knižní produkce v českém jazyce 1939–1945: původní literatura, překlady z němčiny, překlady z ostatních jazyků

Moravě v německém jazyce (v roce 1939 to bylo 194 titulů, v roce 1944 již 938 titulů), v oblasti překladové literatury počet překladů z téhož jazyka. Zatímco v roce 1930 představovaly překlady z němčiny 30 % všech překladů, v roce 1944 to bylo takřka 70 %.¹⁹⁹

Dopady předběžné cenzury na českou literaturu

Důležité závěry o účinnosti protektorátní cenzury učinil na základě studia nakladatelských i autorských archivů hlavních představitelů národně politické poezie tohoto období Josef Štochl. Období od podzimu 1939 do konce roku 1940 označil za období vrcholné obliby národní literatury, cenzurou tehdy v zásadě ještě nebrzděné.²⁰⁰ Vcelku volně v této době vycházely a z knihkupeckých pultů okamžitě mizely jak reprezentativní vydání národní klasiky nebo spisy o historii české literatury a kultury, tak i knihy současných autorů, nesené dobovým historismem,²⁰¹ ideálem jednoty národa a vírou v jeho budoucnost, kultem vlasti a jejích zeměpisných symbolů, k nimž patřila nejen řeka Vltava či hora Říp, ale prakticky každé konkrétní krajinné místo a příslušné toponymum; knihy obračející se k hlubinám národního jazyka a kultury, promítající historický čas národních dějin na pozadí věčného cyklu času přírodního, jak jej zobrazuje folklor – tedy vše to, co tvořilo proud literatury české národní opoziční jednoty. Velký zlom představovala zima 1940–1941. Případová studie o genezi prvotiny Jiřího Koláře *Křestný list*, připravované k vydání ještě před touto změnou, ale cenzurované až po ní, ukazuje, jak v této době selhávaly odhady autorů, redaktorů či nakladatelských pracovníků, co ještě lze publikovat, a co už ne. Kromě toho ukazuje, jak se nejen autor cenzurovaného rukopisu, ale i jeho okolí seznamovalo s měnícími se cenzurními normami a vytvářelo si novou představu toho, co je a není povoleno, na niž pak reagovalo ve vlastní tvůrčí praxi (viz dále slova Františka Halase o autocenzuře *Ladění*). Nebylo přitom náhodou, že hlavní „oběti“ změny cenzurních poměrů se v Kolářově sbírce stala komponenta národně politické poezie.²⁰² Rovněž v Ortenově sbírce *Ohnice* (vydána 1941 pod jménem Jiří Jakub) vyřadila cenzura z posledního, čtvrtého oddílu čtyři básně ztvárňující obzvláště monumentálním způsobem témata země, smrti, svobody, zrady, naděje a boje o budoucnost; došlo tak k oslabení kolektivní perspektivy, kterou závěrečný oddíl, nazvaný „V ohni“, sbírce dával.²⁰³

Období nejtvrďší cenzury trvalo od června 1942 do března 1944. V posledním roce okupace, od jara 1944 do jara 1945, došlo k opětovnému uvolnění publikačních poměrů. Výkyv ve prospěch knih vydaných v českém jazyce zaznamenala již dobová bibliografie, byl však vysvětlován zvýšenou produkcí návodů a příruček pro statisíce Čechů totálně

199) Jan Gotthard: „Literární tvorba na území Čech a Moravy v letech 1939–1945“, in V. Poláček (ed.): *Kniha a národ*, cit. dílo, s. 274–279.

200) Josef Štochl: *Svědectví nakladatelských archivů a jiných pramenů o společenském působení české poezie v období ohrožení republiky a za okupace (1936–1945)*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 1988, zvl. s. 85–87, 149–151; srov. též J. Štochl: „Česká poezie a společnost v letech 1936–45 ve světle nakladatelských archivů a jiných pramenů“, cit. dílo.

201) K protektorátnímu historismu let 1939–1941 srov. Josef Tomeš: *Historie v čase zkoušky*, Praha, Gnosis 1992.

202) Viz případová studie Jakuba Říhy „*Křestný list* a protektorátní cenzura. Geneze prvotiny Jiřího Koláře a národně politická poezie“, s. 1043–1054.

203) Srov. Václav Černý: „Ediční doslov“, in Jiří Orten: *Poesie*, Dílo Jiřího Ortena, sv. 1, ed. Václav Černý, Praha, Václav Petr 1947, s. 443–447. Šlo o básně *Ztracený voják*, *Báseň nové slávy*, *Báseň naděje*, *Ranění*.

Zákaz pohlednic s výjev z českých dějin Dopisem ze dne 26. července 1942 oznámil ÚŘP sekci písemnictví MLO svůj okamžitý zákaz série pohlednic s výjevy z českých dějin, vydávaných Janem Vondřejsem v Budkově u Moravských Budějovic. Jednalo se o reprodukce obrazů Josefa Mathausera, Václava Brožíka a Adolfa Liebschera z alba *Historie českého národa v obrazech*. ÚŘP si zároveň vyžádal k posouzení všechny další pohlednice vydané touto firmou, v první řadě ty s historickými náměty. Zákaz byl

Schlacht am weissen Berg. Nach dem ersten Ansturm der Kaiserlichen, stoben die Söldner auseinander u. nur eine Gruppe Mährer blieben auf dem Schlachtfeld. Nur wenige von ihnen fielen lebend in die Hände der Feinde.

15. „Historie českého národa v obrazech“ - A. Liebscher
 Bitva na Bílé hoře 8. listopadu 1620. Po prvním nárazu císařských vojáků se rozprchl a jenom zástup Moravanů zůstal na bojišti. Jen několik z nich dostalo se živě do rukou nepřátel.

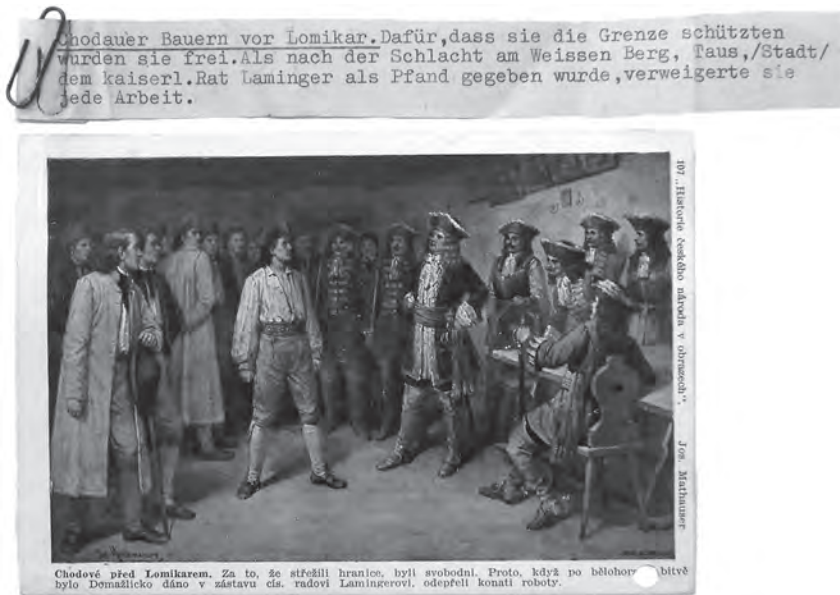
Karel Havlíček-Borovský. Vertrat in seiner National-Zeitung die tschech. Forderungen. 16. 12. 1852 wurde er aus den Armen seiner Familie gerissen u. nach Brixen eingeliefert.

118. „Historie českého národa v obrazech“ - Jos. Mathausner
 Karel Havlíček Borovský (1821—1856) hájil ve svých Národních novinách české požadavky. 16. pros. 1852 byl však vyrván z náruče rodiny a dopraven do Brixenu.

ministerstvem lidové osvěty vyhlášen v úředním oběžníku určeném pro okresní úřady, policejní ředitelství a politické expozitury z 3. srpna 1942. Konfiskaci ve všech knihkupectvích, trafikách, papírnických a dalších obchodech propadlo deset pohlednic, jejichž výtisky měly být shromážděny na policejních ředitelstvích v Praze a v Brně. Šlo o následující scény: 1. Libuše věští slávu Prahy, 2. Lešetínský kovář, 3. Bitva na Bílé hoře, 4. Hus před koncilem 6. července 1415, 5. Chodové před Lomikarem, 6. Praotec Čech na hoře Říp, 7. Karel Havlíček Borovský se loučí s rodinou, 8. Žižkova smrt u Přibyslavi, 9. Kníže Oldřich a Božena, 10. Poprava českých pánů 1621. Zakázané pohlednice se dochovaly i s úředním německým překladem popisků. Ten v případě havlíčkovské pohlednice zněl: „Karel Havlíček Borovský (1821–1856) hájil ve svých *Národních novinách* české požadavky, 16. prosince 1852 byl však vyrván z náruče rodiny a dopraven do Brixenu.“ V případě bělohorské pohlednice šlo o text: „Bitva na Bílé hoře 8. listopadu 1620. Při prvním nárazu císařských žoldáci se rozprchli a jenom zástup Moravanů zůstal na bojišti. Jen několik z nich dostalo se zaživa do rukou nepřátel.“ Popisek u pohlednice s výjevem z chodské rebelie zněl: „Chodové před Lomikarem. Za to, že střežili hranice, byli svobodni. Proto, když po bělohorské bitvě bylo Domažlicko dáno v zástavu cís. radovi Lamingerovi, odepřeli konati roboty.“

Zdroj: NA, MLO, kt. 10, spisy č. 0–8085/V./42, 0–7975/V./42.

nasazených ve výrobě mimo obor svého vzdělání či praxe.²⁰⁴ V této době však také pomíjí zákaz nejřednějších představitelů literatury národní rezistence, jako byl František Halas, Josef Hora či Václav Černý; větší prostor se v této době opět otevřel také pro edice české klasiky. Tato situace umožnila, aby vyšlo antedatované druhé vydání *Ladění*,²⁰⁵ reedice Horových *Máchovských variací* (roku 1942 nepovolená) atd.²⁰⁶

204) J. Gotthard: „Literární tvorba na území Čech a Moravy v letech 1939–1945“, cit. dílo, s. 277.

205) Kbk: „Dvě první vydání Halasova *Ladění*“, *Marginalie* 20, 1947/1948, č. 1/4, s. 48–49.

206) „[...] s **okamžitou** platností se odvolávají všechna omezovací nařízení, týkající se Františka Halase, Jos. Hory, A. M. Tilschové, Václava Černého a Josefa Haise Týneckého... Mocné uvolňování a zmirňování na všech stranách!“ napsal v dopise Halasovi 12. 7. 1944 Václav Černý – cit. dle J. Štochl: *Svědectví nakladatelských archivů a jiných pramenů o společenském působení české poezie*, cit. dílo, s. 90, 91.

Dopady preventivní cenzury na protektorátní knižní produkci byly v nejtvrdějším období dramatické. Ze statistik, které si vedla sekce písemnictví MLO, vyplývá, že zatímco v roce 1941 cenzura nepovolila 19 % titulů, v letech 1942 a 1943 už se jednalo o 40 až 50 %, nemluvě o textech postižených dílčími zásahy. Při pohledu na vydanou knižní produkci je v témže období patrný dramatický pokles podílu české beletrie (1941: 708, 1942: 396, 1943: 251 titulů), poezie (1941: 111, 1942: 83, 1943: 61 titulů), jakož i literatury pro mládež nebo divadelní, umělecké a hudební literatury.²⁰⁷ Možnosti přesnější analýzy cenzurní praxe jsou limitovány tím, že vlastní povolovací řízení není pramenně doloženo: spisy ani kartotéky tiskového odboru PMR ani sekce písemnictví MLO se souborně nezachovaly. Totéž platí pro archiv publikačního odboru poválečného MI: administrativní materiál zjevně spolu s institucí centrálního literárního úřadu putoval od instituce k instituci a ztratil se spolu se zánikem poslední z nich.

Ze vzpomínkových pramenů, nahodile dokumentovaných případů či korespondence literátů můžeme vyvodit, že se zvláštní přísností byly Hoopovou cenzurou posuzovány historické romány a povídky, slovníky, edice sebraných spisů.²⁰⁸ Pozornosti, již nacistický zpravodajský a bezpečnostní aparát věnoval české poezii a vůbec verši jako potenciálnímu médiu politických jinotajů, odpovídají zprávy o nepovolených básnických knihách. Josefu Kainarovi nebyla po prvotně *Příběhy* (1940) povolena publikace další sbírky *Dívky a loutna*;²⁰⁹ Vladimíru Vokolkovi neprošla v roce 1941 sbírka *Tichý a temný*; zastaven byl první svazek spisů Jakuba Demla *Srdcem jsme viděli*;²¹⁰ atd. Rozsah změn, které v jejich díle cenzura provedla nebo které v něm provedli oni sami v anticipaci úředního zásahu, oslaboval chuť básníků vůbec publikovat. „Včera mi pustila cenzura knížku [*Ladění*, PJ] důkladně už cenzurovanou mnou,“ psal František Halas v dopisu příteli spisovateli Ladislavu Stehlíkovi, „ale je to vydávání bez radosti. Jen tak aby to zmizelo ze stolu.“²¹¹ Někteří autoři raději své texty z tisku stáhli nebo se po seznámení s cenzurní praxí rozhodli vyčkat s publikací svých děl na konec války.²¹²

Repertoár motivů, které protektorátní cenzura eliminovala, plynule navazoval na druhou republiku. Úprava verše „Hor ochrana dávná dokořán pozotvívána“ (báseň *Vánoce 1938*, původní název byl z podnětu cenzury změněn na *Noc u jedliček*) při knižním vydání Zahradníčkových *Korouhví* (1940) znamenala potlačení zmínky o ztraceném pohraničí a o jeho vojenském významu pro život národa; celkem bylo ze sedmadvaceti básní této

207) Srov. „Tabulka č. 1 - Povolené a vydané neperiodické tisky v letech 1941–1943“, in J. Doležal: *Česká kultura za protektorátu*, cit. dílo, s. 151–152.

208) Tamtéž, s. 117.

209) J. Štochl: *Svědectví nakladatelských archivů a jiných pramenů o společenském působení české poezie*, cit. dílo, s. 48.

210) „Před třemi dny [...] nám vrátili Váš rukopis, v němž je vidět, jak hrozně řádili a co jim bylo všecko podezřelé. Nás to ovšem ani ve snu nenapadlo věc si takto vykládat, ale co se dá dělat.“ V témže dopise Vladimíru Vokolkovi 14. 11. 1941 se Bedřich Fučík zmiňuje, že zakázána byla rovněž připravovaná kniha Jakuba Demla. Srov. J. Š. [= Jan Šulc]: „Ediční poznámka“, in Vladimír Vokolek: *Vyprodaný čas*, Spisy Vladimíra Vokolka, sv. 4, eds. Václav Vokolek, Jan Šulc, Brno, Atlantis 1999, s. 317–326, zde s. 324; Vladimír Binar, Bedřich Fučík: „Zpráva o uspořádání díla Jakuba Demla“, *Revolver Revue* 16, 2000, č. 42, s. 179–241, zvl. s. 184, 216–217.

211) František Halas Ladislavu Stehlíkovi 1. 5. 1942, in František Halas: *Dopisy*, Dílo Františka Halase, sv. 6, eds. Jan Halas, Ludvík Kundera, Praha, Torst 2001, s. 194.

212) J. Doležal: *Česká kultura za protektorátu*, cit. dílo, s. 143.

sbírky cenzurou poznamenáno devět.²¹³ Repertoár nepřijatelných motivů se dále rozšiřoval o patriotické emblémy (ve zmíněné Zahradníčkově sbírce byla apostrofa „ó vlasti“ po zásahu cenzury zobecněna ve variantu „ó sladká“) a o ta místa, která bylo možné číst jako implicitní poukazy k nesvobodě či okupaci. Z Halasova *Ladění* v anticipaci cenzurního procesu nebo v jeho průběhu vypadly kromě celých básní či jednotlivých obrazů konotujících ztracené pohraničí například také verše „Houstnoucí stíny Kosti dne / toť vše co zbylo z poledne / z poledne věcí lide tvých“ (báseň *Psí víno*) nebo slova o „krajíně morem vytřené / tím zadkem moru vytřené“ (báseň *Chudák*); z téhož důvodu není v protektorátních vydáních sbírky ani báseň *Smrt Jiřího Mahena* (spáchal sebevraždu nedlouho po německé okupaci Čech a Moravy), odkazující zbojnickým motivem zároveň k Mahenovu dramatu *Jánošík* i k archetypu lidového odboje a zakončená těmito strofami:

V samotách zlých v zlých samotách
houf věrných Tvých se potácí
a přízrak Nicoty je vtělen v konec Tvůj
Však bouře očistná se sbírá v mracích
provazy blesků zítřek zauzluje

Horní chlupci budou mít dnes sněm
poslední z nich k nim přichází
a obrácen na zad hrozí valaškou

Mahene! Mahene!²¹⁴

V obtazích druhého dílu Vančurových *Obrazů z dějin národa českého* byla škrtnána slova jako „svoboda“, „vůdce“, „německý“ (potlačené výrazy vyznačujeme tučně): „Tehdy vládla v Čechách knížata bez ušlechtilosti a císař jim rozkazoval, poroučel jim a nouze a tíseň a **nesvoboda** skličovaly lid.“ Redukována byla i eliptická pasáž „V tom čase **ztraceném, pokud jde o vládu a moc, v tom čase bez slávy** proměňovaly se způsoby románského díla v obecný obyčej“, takže výsledná věta nakonec zněla: „V tom čase se proměňovaly způsoby románského díla v obecný obyčej.“²¹⁵ Podobně v souboru studií anglisty Františka Chudoby *Básníci, věštcí a bojovníci* (1942) nesmělo být tištěno souvětí „Vzývá svobodu jako statek ‚dražší života, silnější smrti, vyšší nejčistší lásky‘, nenávidí despotů a despotismu jako nejotravnějšího jedu“.²¹⁶

Vedle klíčových motivů literatury národní jednoty problematizovala cenzura konkrétní psaní o fenoménech současnosti. Jak poznamenal Josef Chmelař, který byl s cenzurou

213) Jitka Bednářová, Mojmír Trávníček: „Komentář. Korouhve“, in Jan Zahradníček: *Knihy básní*, eds. Jitka Bednářová, Mojmír Trávníček, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2001, s. 850–874, zde s. 862–863.

214) Cit. dle František Halas: *Ladění*, Praha, Fr. Borový 1947, s. 63, 77, 99–100. Srov. rozdíly mezi vydáním Halasovy sbírky z roku 1942 a 1947 (obě Praha, Fr. Borový). Viz také Vladimír Smetáček [= Miroslav Červenka]: „Růst Halasova *Ladění* ve světle rukopisů“, *Literární archiv* 7, 1972, s. 181–228, zvl. s. 205–208.

215) Jiří Flaišman: „Ad usum budoucích editorů Vančurových *Obrazů*“, *Česká literatura* 59, 2011, č. 1, s. 136–141, zde s. 138.

216) Bohdan Chudoba: „Vydavatelův doslov k Dílu Františka Chudoby“, in František Chudoba: *Pod listnatým stromem*, Dílo Františka Chudoby, sv. 4, ed. Bohdan Chudoba, Praha, Jan Laichter 1947, s. 583–585, zde s. 583.

obeznámen jako její přední činitel a zároveň z druhé strany i jako autor publikující za prodektorátu dva romány, problematické byly všechny texty odkazující kriticky k „dnešku“.²¹⁷ Nemuselo jít o motivy politické, cenzura eliminovala zmínky o zásobovacích obtížích,²¹⁸ drobných národnostních či sociálních konfliktech.

Přísně regulovány byly jakékoli reprezentace související s Německem a nacistickým panstvím. Se slovem Němec se neměly spojovat negativní charakteristiky, slovo „vůdce“ se vyhrazovalo pro označování Adolfa Hitlera a ve všech dalších významech muselo být eliminováno i z textů krásné literatury. Pověstným se stal zásah v druhém intermezdu Máchova *Máje*, kde bylo v refrénu „Vůdce zhynul! – Vůdce zhynul!“ nahrazeno slovo „vůdce“ spojením „Pán náš“.²¹⁹ Nepřekvapí, že cenzurou druhé poloviny roku 1940 nebo prvních měsíců roku následujícího neprošla ani umělecká úvaha o problému vůdcovství v dějinách, s níž přišel Jiří Weil v románu *Makanna – otec divů*, který nakladatelství ELK přijalo v červenci 1940.²²⁰ Zeměpisné povědomí o „nové Evropě“ bylo v jazykově českých textech utvrzováno povinným uváděním měst a místních názvů a od nich odvozených adjektiv v němčině.

217) Josef Chmelař: „Česká literatura a kniha za okupace“, in V. Poláček (ed.): *Knihy a národ*, cit. dílo, s. 237–246, zde s. 241.

218) Jaroslav Nečas: „Divadelní a literární cenzura za okupace“, in Josef M. Kolár (ed.): *Jaro Národního divadla v Praze 1945*, Praha, Siroťčí, vdovský a podpůrný spolek členů Národního divadla v Praze 1946, s. 174–177.

219) Karel Hynek Mácha: *Máj, Márinka*, Praha, Školní nakladatelství pro Čechy a Moravu 1944, s. 26.

220) Nakladatelská smlouva z 23. 7. 1942 byla vystavena pro dr. Pavla Vyskočila, který v případě tohoto rukopisu Jiřího Weila pokrýval. LA PNP, Československý spisovatel, ELK – Nakladatelské smlouvy – Ni-Ž. Za poskytnutí kopie dokumentu děkujeme Haně Hříbkové a Marii Brunové.

Třetí republika: moderní poezie, národní klasika (1945–1949)

Po osvobození Československa vytvořily české levicové a levicově liberální literární elity specifický model regulace literatury, ochraňující vysoké umění a národní literaturu. Převzaly administrativní model plánování a cenzury písemnictví zavedený za okupace, naplnily ho však jiným programem. Čelnými pracovníky centrálního literárního úřadu, pokračujícího v preventivní cenzuře nakladatelských plánů a výběrově i textů knih, se stali četní básníci, spisovatelé a kritici. Literární cenzura se tak dostala pod kontrolu samotných literátů a na krátké období příštích tří let se svým charakterem přiblížila odborné autoregulaci knižního trhu.²²¹

V kontrastu s druhou republikou i s obdobím okupace se její činnost až na nepatrné výjimky nedotkla vysoké literatury. Podpora literárního umění patřila naopak k cílům úřadu: sbírky národně politické poezie, vznikající od roku 1938, konečně po květnu 1945 mohly vycházet v definitivních vydáních, zahlazujících mezery po předchozích cenzurních zásazích. Nový centrální státní úřad pro literaturu dbal navíc o jejich co největší rozšíření, snažil se, aby vycházely v maximálním možném nákladu. Podobně pečoval o veškerou moderní poezii, vyjadřující národní hodnoty, dále o českou klasiku 19. století a o kvalitní dětskou knihu. Aby pro ně vytvořil ekonomický i recepční prostor, omezoval vydávání překladové beletrie a tzv. literárního braku. V tomto směru se navazovalo na úkoly, které byly pro literární cenzuru vytyčeny již za druhé republiky a které se v důsledku odlišných kritérií cenzury nacistické nedařilo naplnit za protektorátu. Nastíněný program literárního úřadu byl vykonáván s realistickým pochopením pro setrvačnost čtenářských i nakladatelských zájmů, měl vysokou rezonanci mezi předními spisovateli a odpovídal na určité historické tužby moderních literárních elit. I proto se zpětně, jak se to ukáže zejména v druhé polovině šedesátých let, mohl jevit jako ideální způsob regulace literatury. Jinak jej přirozeně prožívali autoři působící v těch oblastech, které byly v zájmu moderní poezie a národního kánonu vytlačováni: jestliže například v některých letech nebyla povolena až polovina překladových titulů, nebylo to bez sociálních důsledků pro překladatelskou profesi i zapojení národní literatury do mezinárodního oběhu kulturních hodnot.

V případě periodického tisku si můžeme klást otázku, nakolik byla jeho nesoustavná následná cenzura za třetí republiky vzdor všem procedurálním a institucionálním odlišnostem podobně jako za republiky druhé motivována ohledem na stabilizaci politické a sociální situace v zemi, kde státní orgány obnovené republiky teprve konstituovaly svoji kontrolu nad teritoriem v předmnichovských hranicích. Rozhodně však navazovala na ostatní tendence, vinoucí se cenzurní praxí od dob druhé republiky: omezování nezávislé kritické role tisku; posilování autority státu; prosazování ohledů na zájmy spojeneckých států, mezi nimiž byly nyní již tzv. košickým vládním programem upřednostněny zájmy SSSR. Spisovatelů se cenzura periodického tisku dotkla tehdy, pokud se v novinářských

221) Přehledný popis poválečné regulace knižního trhu podávají příslušné oddíly kapitoly „Literární život“, in Pavel Janoušek a kol.: *Dějiny české literatury 1945–1989*, díl 1, 1945–1948, Praha, Academia 2007, s. 21–106.

žánrech věnovali politickým tématům. Literární diskuse nebyla v časopisech a novinách regulována na úrovni textu, regulaci cestou povolování jednotlivých titulů podléhal celý systém především kulturního, odborného a zájmového tisku.

Organizační kontinuita cenzury periodického i neperiodického tisku

Státním úřadem, který po obnovení Československa dostal do správy oblast vydávání periodických i neperiodických publikací, bylo nově založené ministerstvo informací, vedené komunistickým politikem Václavem Kopeckým. Dne 15. června 1945 ministerstvo průmyslu oznámilo, že veškeré předpisy o obhospodařování papíru z doby protektorátu zůstávají v platnosti a pravomoci, které vyhláška ministra hospodářství a práce č. 425 z 1. července 1943 udělovala tiskovému odboru a odboru písemnictví MLO, přecházejí na tiskový a publikační odbor MI, přičemž první dostal na starosti řízení periodického tisku a druhý řízení knižního trhu.²²² Uskutečňování „papírového monopolu“²²³ napomáhala také to, že většina papírenských závodů byla již v roce 1945 zestátněna. Ministerstvo informací svými vlastními vyhláškami z 18. května 1945 (pro noviny a časopisy) a 4. července 1945 (pro knihy, antedatována 4. června 1945) zastavilo tisk všech periodik s výjimkou těch deníků, které již stranám Národní fronty povolila vláda, a zrušilo povolení k tisku knih, o nichž bylo rozhodnuto ještě za protektorátu. Napříště směly z tiskáren vycházet jen publikace, které získaly povolení tiskového nebo publikačního odboru MI.

Sankce za porušení těchto pravidel, stanovené v § 8 pozdějšího dekretu prezidenta republiky č. 109/1945 Sb. z 27. října 1945 o řízení výroby, představovala pokuta až do výše 5 milionů Kčs nebo vězení do 3 let, popřípadě souběh obou trestů, dále propadnutí věcí určených ke spáchání přestupku nebo výnosů z tohoto přestupku ve prospěch státu, dočasná či trvalá ztráta živnostenského oprávnění anebo zákaz výkonu povolání. Tresty se vztahovaly na tiskaře, nakladatele či vydavatele (u firem na jejich zodpovědné orgány či zaměstnance), rozhodovat o nich měly okresní národní výbory.²²⁴ V oblasti knižního trhu pokuty fakticky uděloval publikační odbor MI. Shromažďoval je ve zvláštním, předpisy neupravovaném tzv. kulturním fondu, jehož prostředky byly určeny pro vydávání klasiků národní literatury.

Pravomoci ministerstva se vztahovaly na Čechy, Moravu a Slezsko. Na Slovensku se v důsledku odlišné politické situace i jiné tradice tiskového práva neprosadila až do února 1948 ani tzv. regulace knižního trhu, ani vyloučení podnikatelských subjektů z vydávání periodického tisku, který tam evidovalo a sledovalo povereníctvo vnútra a úřady Národné bezpečnosti. Povereníctvo informácií pod vedením člena Demokratické strany Samuela Belluše se věnovalo pouze státní propagandě, neobhospodařovalo „papírový monopol“ a administrativní regulaci periodik a knižního trhu zavedenou ministerstvem informací v Praze hodnotilo jako „zbrklou“.²²⁵ Nesouhlasily s ní ani tamní spisovatelské nebo

222) „Příkaz doby: šetřit papírem“ [zpráva ČTK], *Úřední list Československé republiky*. 2. díl 26, 1945, č. 26, 15. 6., s. 123–124; srov. též Petr Bednařík: „Český tisk v letech 1945–1948“, in Jakub Končelík, Barbara Köpplová, Irena Prázová, Jiří Vykoukal (eds.): *Rozvoj české společnosti v Evropské unii*, sv. 3, *Média, Teritoriální studia*, Praha, Matfyzpress 2004, s. 132–144.

223) M. Drápala: „Na ztracené vartě Západu“, cit. dílo, s. 48.

224) Dekret prezidenta č. 109 ze dne 27. října 1945 o řízení výroby, *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé* 1945, č. 49, 7. 11, s. 1–2.

225) „Prax v tlači, ktorú zaviedli v Čechách, že totiž administratívne opatrenia v tlači dali do kompetencie Ministerstva informácií je azda prenáhlená,“ vyjádřil se zástupce povereníctva informácií 16. 1. 1946 v rámci

nakladatelské organizace. U nich neuspěly ani některé slovenské návrhy na vlastní model kvalitativní kontroly nově vydávaných knih.²²⁶ Jediný společný regulační prvek tak z hlediska slovenského a českého nakladatele představovala pravidla pro devizové hospodaření, důležitá z hlediska vydávání překladů: koruna nebyla konvertibilní a devizy na nákup autorských práv pro překlady musela na Slovensku i v Česku uvolňovat Národní banka československá. K jisté koordinaci docházelo také v oblasti boje proti tzv. literárnímu braku, který byl slovenskými intelektuály zastupovanými Umeleckou a vedeckou radou vnímán podobně negativně jako jejich protějšky v historických zemích (viz dále). V lednu 1947 zaslala Umelecká a vedecká rada povereníctvu vnútra a jeho prostřednictvím i povereníctvu školstva a osvěty několik podnětů, jak zabránit „povážlivému šíreniu literárneho braku a výtvarného gýču“.²²⁷ Mezi návrhy se objevila také možnost využít malý tiskový zákon z roku 1933 s jeho ustanoveními o zákazu distribuce literatury ohrožující mládež do 18 let věku – stejnými, podle nichž za protektorátu v Čechách a na Moravě vznikl Sbor pro potírání tiskopisů ohrožujících mládež. Návrh však nebyl realizován. První plošný státní zásah proti braku se proto na Slovensku uskutečnil až bezprostředně po únorovém převratu, kdy bylo výnosem povereníctva vnútra zakázáno rozšiřovat „periférnu literatúru“ a zahájeno její stahování z knižního trhu.²²⁸

V Praze se hned po osvobození do čela obou příslušných odborů MI – tiskového a publikačního – podařilo získat osobnosti, u nichž se morální autorita, získaná čelnou pozicí v protinacistickém odboji, snoubila se znalostí příslušné oblasti. Přednostou odboru tiskového se stal novinář František Bauer, přednostou odboru publikačního básník František Halas. Odborným a zčásti i demokratickým doplňkem jejich úřadů se v systému kontroly tisku třetí republiky staly poradní sbory, složené z delegátů politických, společenských a profesních organizací nebo státních institucí, působících v příslušném mediálním odvětví. V případě tiskového odboru to byl Sbor pro věci periodického tisku (první rok od ustavení v červnu 1945 Komise pro věci tisku a papíru), jehož členy byli zástupci politických stran, Ústřední rady odborů, Svazu české mládeže, Jednotného svazu zemědělců, Národní fronty žen, Sdružení kulturních organizací a některých dalších společenských organizací či státních institucí.²²⁹ V případě publikačního odboru šlo o Státní publikační komisi (1945–1946 nazývána Přípravnou publikační komisí); mezi jejími členy se vedle obdobného zastoupení společenských organizací, ministerstev a státních institucí objevovali delegáti Syndikátu českých spisovatelů, Svazu českých knihkupců a nakladatelů a dalších oborových sdružení.²³⁰

připomínkového řízení k osnově nového tiskového zákona, obdržené na podzim 1945 z Prahy. Srov. Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, Povereníctvo vnútra – bezpečnostný odbor (PV – bezp.), kt. 7, spis č. 275/1, Osnova zákona českých novinárskych kruhov.

226) Srov. např. SNA, Povereníctvo informácií a osvěty (PIO), č. 4/47 prez, kt. 4, záznam z tlačovej porady kultúrnych činiteľov z 15. 1. 1947.

227) SNA, PV – bezp., tlač 1945–50, kt. 7, Umelecká a vedecká rada Povereníctvu vnútra 21. 1. 1947 a 17. 2. 1947.

228) SNA, Povereníctvo vnútra – obežníky, 1948–1950, kt. 12, 14.

229) Karel František Zieris: *Nové základy českého periodického tisku*, Praha, Orbis 1947, s. 33.

230) Státní publikační komise nahradila po krátkém kompetenčním sporu ve věci řízení knižního trhu mezi ministerstvem informací a ministerstvem školství a osvěty Knižní radu, která byla založena při druhém jmenovaném úřadu již 29. 5. 1945 a s jejíž ingerencí počítala ještě vyhláška ministerstva informací z 4. 7. 1945. Přípravná publikační komise se poprvé sešla 24. 11. 1945. – Srov. např. V. Mikota: *Kulturní dvouletka a knižní trh*, cit. dílo, s. 20–24.

Opatření přijatá ministerstvem informací pro knižní trh a pro periodický tisk tvořila zrcadlový protiklad. Vydávání knih zůstalo založeno na privátní iniciativě (tzv. kolektivní nakladatelství, za něž se označovaly některé podniky společenských organizací a politických stran nebo kulturní družstva, zasazující se o radikálnější socializaci vydavatelско-distribučního řetězce, představovaly menšinový prvek, oproti 200–300 soukromým nakladatelům, tvořícím základ knižního trhu, jich byla jen desetina). Z vydávání periodického tisku bylo kapitalistické podnikání naopak vyloučeno s tím, že hledisko zisku vede k bulvarizaci novin a k degradaci jejich společenské funkce. Ani v rámci tohoto omezení však nemohl kdokoli vydávat cokoli. Fakticky bylo pro periodika zavedeno koncesní řízení, v němž byla zvláště posuzována žádost o povolení každého titulu. Naproti tomu k restrikci nakladatelských koncesí nedošlo. Oprávnění vydávat knihy zůstalo i tiskárnám a novým, ryze komerčně orientovaným nakladatelstvím, vzniklým za protektorátu. Regulace knižního trhu byla založena na předběžné cenzuře nakladatelských plánů a zčásti i rukopisů. V případě periodického tisku byla naopak předběžná cenzura odmítána jako opatření nedůstojné demokracie nového, vyššího typu.

Státním zastupitelstvím a tiskovým soudům zůstalo právo vykonávat následnou cenzuru knih i periodik na základě legislativy uplatňované za první republiky. V oblasti neperiodických publikací bylo zabavování a zakazování vykonáváno okrajově, podle *Úředního listu* se týkalo zejména drobných politických tisků distribuovaných v pohraničí a vyjadřujících stanoviska menšinového obyvatelstva. Systematicky tato oblast kontroly tiskové a literární produkce ovšem nebyla dosud prozkoumána. Z jednotlivostí je doložena kupříkladu konfiskace předválečné brožury obsahující principiální kritiku družstevnictví (*Spectator: Jednotlivecký obchod a družstevnictví konsumní a zemědělské*, 1934). Publikace, vydaná brněnskou firmou Barvič a Novotný, byla koncem roku 1945 zajištěna ředitelstvím Národní bezpečnosti v Brně, které také nařídilo její vyřazení z knihkupeckého trhu (konfiskaci propadlo 405 výtisků).²³¹ V oblasti periodického tisku byla činnost státních zastupitelství a bezpečnostních úřadů základem pro perzekuci novinářů za zveřejněné články, zastavování celých periodik či pokusům o ně – opakovaným terčem těchto útoků se stal lidovecký týdeník *Obzory*.²³²

Právo třetí republiky se mělo opírat stále ještě o Ústavní listinu z roku 1920 (č. 121/1920 Sb). Ta ve svém § 113 zakazovala předběžnou cenzuru, v § 117 stanovila, že „každý může v mezích zákona projevovati mínění slovem, písmem, tiskem, obrazem apod.“, a v § 118 zaručovala, že vědecké bádání a „hlásání jeho výsledků, jakož i umění jest svobodné, pokud neporušuje trestního zákona“. Prosadil se ovšem takový výklad, podle něž svoboda tisku neměla znamenat „svobodu novinářského podnikání“, ale pouze „svobodu projevu mínění tiskem“.²³³ Podobně svoboda umění neměla vést k tomu, že se knižní trh vrátí k „naprosté svobodě hraničící s anarchií“, ale naopak – do „nakladatelské tvorby příštích let“ měl být vnesen „řád kulturního plánování“,²³⁴ odpovídající tzv. od-

231) Vladimír Bystrov: *Svobodná nesvoboda. Některé příklady postupující komunizace a sovětizace mediální krajiny v Československu a snah komunistů umlčet český nekomunistický a církevní tisk v letech 1945–1948*, Praha, Vyšší odborná škola publicistiky 2006, s. 22–24.

232) Tamtéž, zvl. s. 13–22, 35–39.

233) K. F. Zieris: *Nové základy českého periodického tisku*, cit. dílo, s. 36.

234) *Čeští knihkupci, nakladatelé a hudebníci 1945. Pracovní výbor českých knihkupců a nakladatelů k první*

povědné demokracii, v níž na sebe jednotliví aktéři hospodářského a kulturního života v zájmu národa a společnosti dobrovolně berou určitá omezení. K zachování duchovní svobody „v Husově, Havlíčkově a Masarykově zemi“ stačilo i nakladateli masarykovského vědeckého a politického proudu Františku Laichterovi, aby předběžná cenzura byla odmítnuta u „známých autorů“ a naopak zavedena tam, „kde by mohlo jít o literární brak nebo o podvracení státu“.²³⁵

Noviny a časopisy: koncesní řízení, následná cenzura

Podle vyhlášky ministerstva informací z 18. května 1945 se mohly o povolení vydávat periodikum ucházet jedině politické strany, státní úřady, veřejnoprávní instituce a „korporace celonárodního významu“, tj. takové „masové a zájmové organizace, v nichž se národ formuje sociálně, stavovsky, třídně nebo podle pohlaví a věku, podle náboženského vyznání apod., a ty organizace, které slouží určitým národním účelům kulturním, tělovýchovným apod.“.²³⁶ Svůj tisk tak mohly mít odbory, organizace žen a mládeže, církevní a sportovní organizace atp. Výjimka z tohoto pravidla byla po jistém váhání přiznána vědeckým a kulturním časopisům, jež mohla vydávat soukromá osoba či nakladatel. Podmínkou bylo, aby šlo o „vynikajícího jednotlivce“, jehož dosavadní působení skýtalo záruku, že mu časopis nebude sloužit jako zdroj zisku.²³⁷ Vydavatelství *Kritického měsíčníku* se tak mohlo v dubnu 1946 vrátit od Syndikátu českých spisovatelů k Václavu Černému, nakladatelé Laichter a Girgal mohli znovu začít vydávat *Naši dobu*, respektive *Otázky divadla* atd.²³⁸

Pravidla pro vydávání centrálních i regionálních listů, stanovení jejich nákladu a přiděly papíru byly určeny dohodou politických stran. Při povolování zájmových časopisů měl tiskový odbor MI postupovat podle jejich „objektivní potřeby“, u odborných časopisů tak, aby z časopisů „stejného obsahu“, tj. stejného tematického zaměření, byl povolen vždy jen jeden. S výjimkou se počítalo pro kulturní tisk (a také pro časopisy věnované technice a náboženství), kde se připouštěla potřeba názorové diferenciaci. Ani zde však nemělo jít o konkurenci zcela volnou, regulační orgány měly zabránit „silné nadprodukcii uměleckých a vědeckých časopisů“, pozorované „v letech minulých“.²³⁹ Počet titulů odborného a zájmového tisku vskutku v roce 1946 poklesl na třetinu stavu z roku 1940, počet časopisů kulturních na polovinu.²⁴⁰

Navzdory sérii veřejných výzev se ministerstvu informací dlouho nedařilo dostat pod kontrolu zejména mimopražský tisk. Na přelomu roku 1945–1946 proto došlo k tzv. pre-registraci veškerého periodického tisku v Čechách i na Moravě. Vyhláškou ministra informací č. 352 o přechodném omezení ve vydávání periodických tiskopisů z 26. října

osvobozené valné hromadě Svazu českých knihkupců a nakladatelů v Praze, Praha, Pracovní výbor SČKN 1945, s. 60, 27.

235) František Laichter: „Odpověď na tři otázky. Projev k mimořádné hromadě Svazu 26. září 1945“, *Knihkupec a nakladatel* 7, 1945, č. 42, s. 205–207, zde s. 206.

236) Tamtéž, s. 17; srov. též M. Drápala: „Na ztracené vartě Západu“, cit. dílo, s. 46; „Výnos ministerstva informací ze dne 4. června 1945 o prozatímní regulaci knižního trhu“, *Knihkupec a nakladatel* 7, 1945, zvláštní vydání, 11. 7., s. 1–2, přetištěno in P. Janáček: *Literární brak*, cit. dílo, s. 354–355.

237) K. F. Zieris: *Nové základy českého periodického tisku*, cit. dílo, s. 23, 27.

238) M. Drápala: „Na ztracené vartě Západu“, cit. dílo, s. 49.

239) K. F. Zieris: *Nové základy českého periodického tisku*, cit. dílo, s. 23, 29.

240) Tamtéž, s. 30.

Redukce odborného a zájmového tisku za třetí republiky

Počet titulů odborného a zájmového tisku		
Obor	k 31. 12. 1940	k 31. 12. 1946
Politika	144	87
Kultura	247	128
Technika	100	34
Škola, výchova	107	10
Církev, náboženství	163	35
Právo	177	10
Národní hospodářství	321	78
Věda	35	33
Zábavné a obrázkové časopisy	54	16

Zdroj: Karel František Zieris: *Nové základy periodického tisku*, Praha, Orbis 1947, s. 30. Uvádíme pouze vybrané obory.

1945 bylo po dobu jednoho měsíce (listopadu 1945) zastaveno vydávání veškerého periodického tisku vyjma deníků, úředních věstníků a několika týdeníků se speciální funkcí (propagandistického *Světa v obrazech*, vydávaného ve čtyřech jazykových mutacích, programu *Náš rozhlas*, periodik *Ruský jazyk*, *Angličtina* a časopisu *Alliance* vydávaného pro jednotky americké armády).²⁴¹ Od 1. prosince 1945 směly vycházet jen ty noviny a časopisy, jejichž „vydávání vezme na vědomí ministerstvo informací na základě nové žádosti o povolení k tisku“. U povolených titulů mohlo ministerstvo „v zájmu úsporného hospodaření s papírem“ ještě dále určit jejich rozsah, formát, náklad i periodicitu. Podle vyhlášky se postupovalo u všech periodik, vycházejících alespoň desetkrát ročně. Časopisy s nižší periodicitou nebyly pokládány za periodický tisk, povoloval je však rovněž tiskový odbor MI.²⁴²

Kromě zamítnutí či povolení žádosti docházelo při přeregistraci také k odkladu rozhodnutí. V průběhu prvního roku po vydání vyhlášky, tedy do 1. října 1946, bylo z 1 760 žádostí, které tiskový odbor MI ve spolupráci se Sborem pro věci periodického tisku projednal, „schváleno 765 a ostatní, asi 1 000 návrhů, bylo zamítnuto nebo odsunuto“.²⁴³ Archivně je dokumentován pouze zlomek povolovacích řízení z roku 1946. Z tohoto náhodného vzorku dva zamítnuté tituly měly umělecké či kulturní zaměření. Důvody i důsledky nepovolení „měsíčníku zvrhlé kultury“ *Gong* vykládáme v případové studii.²⁴⁴ Žádost bohosloveckého učiliště olomouckých dominikánů o obnovení kulturně-teologické revue

241) Vyhláška ministra informací č. 352 ze dne 26. října 1945 o přechodném omezení ve vydávání periodických tiskopisů, *Úřední list Československé republiky*, 1. díl 26, 1945, č. 126, 28. 10., s. 1301–1302.

242) K. F. Zieris: *Nové základy českého periodického tisku*, cit. dílo, s. 29–30.

243) Tamtéž, s. 30–31.

244) Viz případová studie Pavla Janáčka „Zatím nelze“. Měsíčník *Gong* a cesta poválečného českého umění od surrealismu k pop-artu“, s. 1055–1070.

Výhledy byla zamítnuta na základě negativních posudků Sboru pro věci periodického tisku a referenta ministerstva informací pro církevně-politické informace, který poukázal na to, že časopisů věnovaných otázkám duchovní kultury vychází dostatek („např. revue *Na hlubinu*, *Apoštolát sv. Cyrila a Metoděje*, *Časopis katolického duchovenstva*, *Logos*, *Věstník jednot duchovenstva*, *Vyšehrad*, *Museum* atp.“).²⁴⁵

V představách těch, kdo kladli základy nového systému kontroly periodického tisku, měla být vazba politických a společenských časopisů „na kolektiv politické strany nebo celostátní organizace“ dostačující zábranou „proti šíření zla“ tiskem, a tím i náhradou preventivní cenzury.²⁴⁶ Praxe však ukázala opak. Přestože v systému Národní fronty neměla existovat opozice, všechny politické strany i společenské organizace participovaly na vládě a jejích cílech a socialistická ideologie se od války v české společnosti těšila hegemonnímu postavení, názory na to, co je a není „zlo“ a jaké psaní stát poškozují, se ve společnosti i mezi stranami Národní fronty lišily. Své kontrolní funkce nepřestal plnit ani sám tisk. Proto nad stránkami periodického tisku docházelo k ostrým sporům. Linie konfliktu vedla jednak mezi resorty a silovými složkami ovládanými komunistickou stranou a tiskem lidovců (*Obzory*, *Výhledy*) či tribunami liberální levice (*Dnešek*), jednak uvnitř demokratických stran, které ze svých řad i redakcí vytěsňovaly ojedinělé nositele vyhraněně liberálních či konzervativních názorů.

Z Československé strany lidové tak byla v červnu 1946 vyloučena poslankyně Národního shromáždění, publicistka a spisovatelka, neteř bratří Čapkových Helena Koželuhová; Československá strana národně socialistická znemožnila ve svém tisku publikovat historiku Janu Slavíkovu. Oba pak, podobně jako například esejist Bohuslav Brouk, po jistou dobu publikovali na Slovensku.²⁴⁷ O zastavení lidoveckého týdeníku *Obzory*, vedeného Pavlem Tigridem a Ivem Ducháčkem, se ministr informací Václav Kopecký pokusil již v průběhu tzv. přeregistrace tisku na podzim 1945.²⁴⁸ Počátkem roku 1947 byl zastaven sociologický časopis *Kruh*, vedený Františkem Dědkem.²⁴⁹ Za článek o uranových dolech v Jáchymově, v němž se zmínil o přítomnosti sovětských expertů, byl vazebně vyšetřován publicista (později frankofonní romanopisec) Jan M. Kolár. Materiál vyšel v červenci 1946 v *Obzorech* navzdory oběžníkům ministerstva informací, jež zakazovaly o jáchymovských dolech psát.²⁵⁰

Tato následná cenzura postihovala publicistické projevy, které se z hlediska úřadů jevily jako podvracení státu, jeho spojenectví se SSSR či autority jeho ozbrojených složek. Takový byl i bezprostřední důvod prvního poválečného tiskového procesu s anarchokomunistickým spisovatelem a novinářem Michalem Marešem a s odpovědným redaktorem týdeníku *Dnešek*, spisovatelem Edvardem Valentou. Předmětem procesu, probíhajícího od podzimu 1946 do jara 1947, byly Marešovy reportáže z pohraničí, které *Dnešek* začal otiskovat v červnu 1946 pod titulem *Přicházím z periferie*

245) NA, Ministerstvo informací (MI) 1945–1953, kt. 19, inv. č. 53, spis č. 27245/46.

246) František Bauer: „Předmluva“, in K. F. Zieris: *Nové základy českého periodického tisku*, cit. dílo, s. 5–13, zde s. 10.

247) Veronika Košnarová: *Ztracen v dějinách. Spisovatel Jan M. Kolár*, Praha, Academia 2013, s. 16–17.

248) M. Drápala: „Na ztracené vartě Západu“, cit. dílo, s. 58–59.

249) Tamtéž, s. 47.

250) V. Košnarová: *Ztracen v dějinách*, cit. dílo, s. 14–15.

Přicházím z periferie republiky V cyklu *Přicházím z periferie republiky* popisoval Michal Mareš chaos, křivdy, korupci a černý obchod provázející vysídlení německého obyvatelstva a českou kolonizaci pohraničí. Své články pro časopis *Dnešek*, jehož šéfredaktorem byl Ferdinand Peroutka, psal stylem avantgardní reportáže, upřednostňujícím apelativnost před nestranností či objektivitou. Později záběr svých příspěvků rozšířil o kauzy „uražených“ a „ponižených“ – outsiderů, kteří se nemohli domoci svých zájmů. V reportážích se stylizoval jako „hlas lidu“ opuštěného místními i centrálními úřady, volající k odpovědnosti stát, jehož představitelé buď nedokáží nespravedlnostem zabránit, nebo se na nich sami podílejí. Odmítal získávat nebo ověřovat zprávy z úředních zdrojů („To by nám pak stačily úřední noviny – a basta.“). Razil tedy pojetí žurnalistiky maximálně nezávislé na vládě, konfrontující establishment s problémy páriů a renegátů.

Za dvě z reportáží, zmiňující se o nezákonném obohacování ze strany policistů, podalo na Mareše a odpovědného redaktora *Dneška* Edvarda Valentu státní zastupitelství v Praze návrh na trestní stíhání pro pomluvu Sboru národní bezpečnosti. Jednalo se o první a pátou reportáž z hlavní řady, otištěny byly v *Dnešku* 1, 1946, č. 14 a 20. Bezprostředním důsledkem sporu bylo zpřísnění vnitroredakčních kritérií, které na Marešovy reportáže po začátku procesu začal Ferdinand Peroutka jako šéfredaktor uplatňovat. Do tisku nepustil například reportáže *Přicházím z periferie republiky* VII a IX nebo *V době poprav*.

Zdroj: Michal Mareš: *Přicházím z periferie republiky*, ed. Michal Jareš, Praha, Academia 2009, s. 71, 134-139, 140, 150-153, 157-161.

---

republiky. Proces skončil vítězstvím autora a redakce, státní zastupitelství v květnu 1947 žalobu stáhlo, protože Mareš podle soudu psal reportáže v dobré víře v pravdivost svých zdrojů.

Případy následné cenzury tisku i spory, které se o ně ve vládě Národní fronty odehrávaly, vedly již od roku 1945 k debatám o tom, zda by nebylo lepší zavést cenzuru předběžnou anebo alespoň vtisknout té následné pevná pravidla. O jejich koncept se v únoru 1947 pokusilo ministerstvo vnitra vedené komunistou Václavem Noskem, když do připomínkového řízení předložilo zásady nové úpravy „přehledky tisku“. Materiál se držel premisy, že v lidově demokratické republice nesmí být zavedena předběžná cenzura, neboť „prázdná místa v tisku“ by připomínala „odiózní funkci policejních cenzorů“ z minulých dob. Usměrnování tisku se proto mělo dít dvojím způsobem: jednak soustavným informováním redakcí novin a časopisů o tom, „které údaje a okolnosti nesmějí býti z důvodu bezpečnosti a obrany státu vůbec uveřejňovány a uveřejnění kterých skutečností může ohrozit důležité veřejné zájmy nebo poškodit prestiž státu a jeho mezinárodní vztahy“, a jednak autocenzurou: přesunem odpovědnosti za dodržování těchto instrukcí na redaktory, vydavatele a tiskaře. Ti měli být za opomíjení směrnic sankcionováni napomenutím, disciplinárními opatřeními, zákazem rozšiřování tiskoviny nebo i odnětím povolení k tisku. Sledování povinných výtisků periodického tisku měly provádět okresní národní výbory, okresní ředitelství Sboru národní bezpečnosti a státní zastupitelství. Ta měla hrát roli tiskových úřadů, podřízených Ústřední tiskové komisi, zřízené při ministerstvu vnitra ze zástupců ministerstev vnitra, obrany, spravedlnosti, zahraničí, informací a dalších. Komise měla vydávat také pokyny pro „informování“ redakcí, tj. vymezovat témata zvláštního státního zájmu a jejich žádoucí interpretaci.²⁵¹ Ani tento návrh nebyl však

251) Návrh citujeme podle opisu uloženého ve spisu tiskového odboru ministerstva informací č. 23519/1947,

---

Nikomu nepotřebný časopis *Kritický měsíčník* Rozhodnutí o zastavení *Kritického měsíčníku* je na rozdíl od jiných cenzurních zákroků z prvního období poúnorového režimu doloženo písemným příkazem (pocházejícím pravděpodobně od Pavla Reimana nebo Gustava Bareše), který 8. listopadu 1948 dostal pracovník tiskového odboru Kulturního a propagačního oddělení Evžen Spitz:

Soudruh Spitz. Prosím Tě, abys bud' přímou dohodou s Řezáčem (který je ředitelem u Borového), nebo prostřednictvím tiskové komise NF [Národní fronty, PJ] nařídil zastavení tohoto nikomu nepotřebného časopisu *Kritický měsíčník*.

Bezprostředním důvodem pro pokyn byla pravděpodobně stať filozofa Jana Patočky o nedávno zesnulém prezidentu republiky *Humanismus Edvarda Beneše*, publikovaná jako úvodní článek 15. čísla *Kritického měsíčníku*.

Zdroj: Jiří Knapík: „Konce *Kritického měsíčníku*“, *Alternativa plus* 5, 1999, č. 1/2, s. 97–98.

---

pro různost politických názorů uskutečněn. Na sklonku roku 1947 byla cenzura vystupňována, když při ministerstvech informací a vnitra začal 22. prosince pracovat společný kontrolní odbor, který měl registrovat „závadné“ články o řadě politických témat, k nimž patřil dvouletý plán nebo obrana státu, ale také „štvaní proti slovanským národům“ nebo „otázky zásobovací a vyživovací“.²⁵²

Spory o postavení periodického tisku a způsob jeho společenské regulace za třetí republiky ukončil komunistický převrat. Zastavování časopisů opozičních vůči politice KSČ nastalo již ve dnech převratu (poslední číslo týdeníku *Dnešek* vyšlo 19. února 1948), v jiných periodických titulech převzali vedení stoupenci komunistické strany, jako ve *Svobodných novinách*, kde 24. února 1948 redakce odvolala Ferdinanda Peroutku a dosadila na jeho místo Jana Drdu. Sérií kroků, zahrnujících mimo jiné revizi vydavatelských povolení (březen 1948) a třetinové snížení dodávky papíru pro periodický tisk (červen 1948), dostal nový režim ještě do léta pod svou kontrolu tisk politický.²⁵³ Z literárních časopisů vzdálených svou estetickou nebo ideologickou pozicí nastupující socialisticko-realistické kultuře byl hned v týdnech převratu zastaven *Akord* (šéfredaktor Jan Zahradníček), na podzim následovaly další tituly: *Kritický měsíčník* (Václav Černý) v říjnu, *Kytice* (Jaroslav Seifert), *Kolo* (Vladimír Stupka) nebo *Listy* (Jindřich Chaloupecký) v listopadu, *Vyšehrad* (Albert Vyskočil) v prosinci, zbývající do léta následujícího roku: *Kvart* (Vít Obrtel) v červenci, *Blok* (Ludvík Kundera) v srpnu.

Knihy: povolovací řízení

Vyhláška ministerstva informací z 4. července 1945 nařizovala nakladatelům předložit do 20. července 1945 tomuto úřadu všechny knihy, které již od osvobození vydali, svůj ediční

který obsahuje také výhrady ministerstva informací z 15. 5. 1947 a ministerstva zahraničí z 3. 5. 1947. – NA, MI 1945–1953, kt. 19, inv. č. 57, přehledka tisku; srov. dále M. Drápala: „Na ztracené vartě Západu“, cit. dílo, s. 50.

252) NA, MI 1945–1953, kt. 19, inv. č. 57, přehledka tisku.

253) Petr Bednařík, Jan Cebe: „Vývoj médií v Československu od února 1948 do prosince 1950“, *Sborník Národního muzea v Praze. Řada C – Literární historie* 53, 2008, č. 1/4, s. 53–56.

plán na třetí čtvrtletí a s ním i žádosti o povolení jednotlivých titulů. Rukopisy připravovaných knih měli nakladatelé předkládat až tehdy, budou-li k tomu vyzváni. Započetí sazby nebo tisku bylo podmíněno kladným rozhodnutím ministerstva. O povolení museli nakladatelé požádat i v případě již rozpracovaných knih. Pod povolovací řízení spadaly všechny tituly krásné literatury a rovněž všechny ostatní neperiodické publikace v rozsahu nad osm stran; menší letáky měly povolovat okresní národní výbory, okresní správní komise nebo úřady národní bezpečnosti. Udělené povolení nezbavovalo autora a nakladatele zákonné odpovědnosti za obsah knihy.²⁵⁴

Způsob předkládání edičních plánů a žádostí o povolení jednotlivých titulů navazoval na praxi zavedenou za protektorátu sekci písemnictví MLO.²⁵⁵ Zatímco v prvním roce leželo těžiště rozhodování na úřednickém aparátu ministerstva, poté se do detailního posuzování nakladatelských plánů zapojila Státní publikační komise. Zástupcem Františka Halase jako přednosty celého publikačního odboru se stal dosavadní ekonom nakladatelství Orbis Adolf Hlavatý. Postavou rozhodující ve všech otázkách regulace knižního trhu byl prozaik a nakladatelský redaktor Bohumil Novák, který svou pravou rukou ustanovil Viléma Kostku, známého činitele „české“ linie protektorátní cenzury. V oddělení knižní trh, které zajišťovalo povolovací řízení, působili dále básník Karel Bodlák, literární historik Miroslav Halík, překladatel Ladislav Habán, básnířka a překladatelka Jiřina Hauková, básník Jan M. Tomeš, prozaik Zdeněk Urbánek, překladatel Rudolf Vápeník; jména dalších známých úředníků odboru nejsou z literárního prostředí známa (Antonín Maršálek, JUDr. Alexej Dvořák, Václav Horejc, František Robětín).²⁵⁶

Postupně doplňovaná či obměňovaná Státní publikační komise byla tvořena zástupci Syndikátu českých spisovatelů (Václav Řezáč, Pavel Bojar), Spolku českých knihkupců a nakladatelů (Václav Petr, Václav Mikota, Jan Fromek), Syndikátu českých skladatelů (knihovnick, skladatel a muzikolog Jaroslav Tomášek), Bloku českých výtvarníků (literární a výtvarný kritik Jindřich Chaloupecký), Svazu českých knihovníků (Jaroslav Drtina), tedy literárních či uměleckých organizací, dále zástupci společenských organizací, jako byl Svaz české mládeže (Rudolf Guth, poté básník František Listopad) či Ústřední rada odborů (Jaroslav Kuna, překladatel Valter Feldstein), kteří měli v komisi zastupovat spotřebitele kulturních statků, a zástupci různých vládních úřadů – ministerstev obrany (Rudolf Beck z nakladatelství Naše vojsko) a školství (romanopisec Benjamin Jedlička), Státního úřadu plánovacího (prozaik Karel Josef Beneš a dramaturg Vladimír Müller) apod. Předsedou komise byl literární historik Albert Pražák, jejím tajemníkem mladý básník Zdeněk Lorenc.

V letech 1946–1947, kdy byl systém regulace stabilizován, probíhal povolovací proces následujícím způsobem: Nakladatelé povinně předkládali publikačnímu odboru své ediční plány na příští půlrok, zároveň předkládali žádosti o povolení jednotlivých titulů, v nichž se kromě autora a názvu uváděly i údaje o zamýšleném nákladu a zdroji papíru (zásoby nakladatele; zásoby tiskárny; centrální přiděl, obhospodařovaný ministerstvem

254) „Výnos ministerstva informací ze dne 4. července 1945 o prozatímní regulaci knižního trhu“, přetištěno in P. Janáček: *Literární brak*, cit. dílo, s. 354–355.

255) Srov. Jaroslav Dvořák [= Václav Kaplický]: „Není censury!“, *Dnešek* 2, 1947, č. 16, s. 243–244.

256) Jména doložená v různých tiskových nebo archivních pramenech doplňujeme podle návrhu výkonnostních odměn pro členy oddělení z počátku roku 1948, LA PNP, Bohumil Novák.

Tiskopisy žádosti o povolení knihy a povolovacího výměru Žádost i povolovací výměr se vztahují k rukopisu knihy *Cesty bez návratu* o dějinách české hudby, kterou napsal politik (za první republiky byl též ministrem průmyslu a obchodu) a hudební publicista Ladislav Novák. Šlo o soubor medailonů skladatelů, hráčů a mecenášů hudebního života doprovázených fotografickými portréty a reprodukcemi písemných dokumentů vztahujících se k životu příslušné osobnosti. Smlouvu s nakladatelstvím Za svobodu uzavřel autor 14. prosince 1945 s tím, že rukopis dodá do konce ledna následujícího roku. Smlouva byla součástí širší spolupráce s autorem: Novák do nakladatelství Za svobodu převedl z Činu Knihovnu českého hudebníka, kterou redigoval. Nakladatelství požádalo publikační odbor MI o povolení knihy 15. ledna 1946, kladné rozhodnutí bylo ministerstvem vydáno 5. března 1946. Navzdory tomu kniha nikdy nevyšla.

Zdroj: NA, MI 1945–1953, kt. 248, inv. č. 608.

Nakladatelství **Za svobodu** PRAHA 15. I. 1946
 YDANATELSTVÍ **Za svobodu** SPOLČENOSTI S R.O.
 PRAHA N.A. PÍŠKEROVA UL. 78 • TELEFON 447.67

Ministerstvo informací
 (PUBLIKAČNÍ ODBOR)

Praha XII,
 STALINOVA 46

Podepsaná firma žádá o schválení vydání neperiodické publikace
 Název tiskoviny: **Cesty bez návratu**
 Jméno autora: **Ladislav Novák**
 Současně se přikládá knižní lístek ve dvou vyhotoveních
 K tisku bude použito papíru, který má nakladatel*)
 K tisku bude použito papíru, který má tiskárna*)
 Žádá se o přidělení potřebného papíru*)
 Papír má nákl. zajištěn u firmy:

*) Někdy se škrtne.
 Tuto žádanku je třeba podati ve čtyřech vyhotoveních.

Razítka a podpis
 YDANATELSTVÍ **Za svobodu** SPOLČENOSTI S R.O.
 PRAHA XII. PÍŠKEROVA UL. 78. TELEFON 447.67

C. j. 41953/III. V Praze 15. I. 1946
 5. III. 1946

VÝMĚR

K Vaší žádosti rozhodlo ministerstvo informací:
~~Vydání publikace se povoluje s použitím vlastního papíru z ochr. ob.~~
 Vydání publikace se povoluje s použitím vlastního papíru, v nákladu **5.500 výtisků**.
~~Vydání publikace se povoluje s použitím papíru z ochr. ob. nákl. 5.500~~
~~Povoluje se i reprodukce x~~
~~Povoluje se i reprodukce x~~
 Povoluje se i reprodukce x
 Povoluje se i reprodukce x
 Spotřeba papíru se upravuje podle níže uvedené tabulky.
 Rozhodnutím o přidělení papíru se nerozhoduje o obsahu publikace.

Spotřeba papíru	druh	archív	kg	Povolovaný náklad
text	ořezaný nehlazený	24.000	1.824	5.500
obrázky	hlazený ilustr.	6.800	408	
obálka	hlazený ilustr.	1.000	64	
obál				

P. R. 11. III. 1946 2316

MINISTERSTVO INFORMACÍ
 Za ministra: *Celam*

informací). Ediční plány byly prozkoumány ve čtyřech subkomisích Státní publikační komise: pro krásnou literaturu původní, pro krásnou literaturu přeloženou, pro naučnou literaturu a pro literaturu dětskou. Subkomise zanesly své poznámky a návrhy přímo do edičních plánů. Úředníci publikačního odboru z těchto poznámek dále vycházeli. U titulů, které subkomise označily otazníkem, si vyžádali od nakladatele k dalšímu posouzení rukopis knihy a případně výtvarné podklady, neboť povolování se dotýkalo i výtvarné složky, což bylo zvláště důležité v případě dětské knihy. Tyto rukopisy byly poté lektorovány pracovníky ministerstva nebo externími lektory. Lektorů nenavrhovali jen povolení či zamítnutí knihy, ale rovněž úpravy, jimiž podle názoru lektora měla být zvýšena kvalita díla. O externí posouzení byly žádány zájmové nebo vědecké organizace.

Od září 1945 například platila povinnost nakladatele předložit rukopis publikací o koncentračních táborech a věznicích ještě před zadáním do povolovacího řízení k posouzení literární i dokumentární kvality odborné komisi Svazu osvobozených politických vězňů.²⁵⁷ Činnost subkomise dětské literatury zajišťovali externisté, mezi nimi pracovníci Výzkumného ústavu pedagogického v Brně, kteří za období od podzimu 1945 do prosince 1946 vypracovali posudky na 57 rukopisů.²⁵⁸ Dvoukolovým řízením fakticky procházely návrhy na vydávání děl cizích autorů, které měly být předkládány publikačnímu odboru ještě před započítáním práce na překladu. Kvůli vyloučení duplicit vycházel průběžně doplňovaný seznam povolených a plánovaných překladů v odborném časopise *Knihkupec a nakladatel*, pokud přesto došlo k vypracování dvou překladů, povolen měl být ten lepší, v případě stejné kvality dřívější.²⁵⁹

Na základě návrhu své subkomise přijala Státní publikační komise doporučení, jež mělo být pro publikační odbor závazné. Vzhledem k postavení komise jako poradního orgánu i vzhledem k personálnímu a názorovému prostupování obou složek se ve skutečnosti podíl publikační komise a odboru na konečném rozhodnutí případ od případu lišil. Na závěr celého povolovacího procesu bylo v kladném případě vyhotoveno a vypraveno povolení, jehož součástí byla také specifikace zdroje papíru a údaj o počtu povolených výtisků. Povolení bylo kromě nakladatele doručováno také tiskárně, která bez něj nesměla zahájit výrobu knihy. Zpětná kontrola byla zajišťována periodickým hlášením nakladatelství i tiskáren o vydaných a vyrobených publikacích.

Nástrojem regulace zůstalo i po květnu přidělování papíru: při rozdělování kvóty papíru mezi jednotlivé podniky byla nyní zvýhodňována tzv. kolektivní nakladatelství, patřící politickým stranám a novým celonárodním organizacím, jako bylo Revoluční odborové hnutí (ROH) nebo Svaz české mládeže. Podle vzpomínek Bedřicha Fučíka dostávala Práce, jež byla nakladatelstvím ROH, 12 % všeho papíru určeného pro nakladatele a nakladatelský podnik KSČ Svoboda ještě více, zatímco pro Vyšehrad, Universum i ostatní katolická nakladatelství byla dohromady vyhrazena pouze 4 %.²⁶⁰ Vliv kontingentace nebyl ovšem velký, v celkovém součtu byl při výrobě téměř 80 % všech knih používán papír z cent-

257) [„Z podnětu Svazu osvobozených politických vězňů...“], *Knihkupec a nakladatel* 7, 1945, č. 36, s. 163–164.
258) LA PNP, Bohumil Novák, Oldřich Audy Bohumilu Novákovi 17. 12. 1946.

259) „Důležité pokyny a připomínky“, *Knihkupec a nakladatel* 8, 1946, č. 8, s. 54–55; Rudolf Vápeník: „Vydáváte překlady?“, *Knihkupec a nakladatel* 8, 1946, č. 12, s. 86–87.

260) Bedřich Fučík: *Setkávání a mjení*, Dílo Bedřicha Fučíka, sv. 3, eds. Vladimír Binar, Mojmír Trávníček, Praha, Melantrich 1995, s. 353.

Jak má vypadat lidová národní čítanka Kalendář představoval od posledních dvou desetiletí 18. století významné médium pro široké, zvláště vesnické vrstvy obyvatelstva. Po roce 1900 jeho význam pro distribuci populární literatury klesal, až do druhé světové války nicméně vycházely desítky kalendářových řad či jednotlivých kalendářů, vydávané komerčními vydavatelskými, charitativními i hospodářskými organizacemi nebo spolky. Kromě vlastního kalendáře a praktické části, představované seznamem trhů a dalšími užitečnými informacemi lišícími se podle zaměření konkrétního vydavatele, obsahoval kalendář vždy také literární část, sestávající z humoristických či sentimentálních povídek a z poučných či zábavných článků, v malé míře i básní. V zájmu toho, aby přestaly publikovat „bezcné smetí“ a změnila se v „lidovou národní čítanku“, působil publikační odbor MI na vydavatelství kalendářů nejen veřejně deklarovanou přísností při posuzování jednotlivých žádostí, ale také školeními a přednáškami, na nichž zaznívaly výchyty doporučených autorů. V poezii šlo o vějíř autorů od Jana Nerudy, Antonína Sovy, Viktora Dyka, Fráni Šrámka a Karla Tomana přes Halase s jeho *Torzem naděje*, Seiferta a jeho sbírku *Zhasněte světla*, Horu, Zahradníčka, Kolmana Cassia, Hrubína až ke Karlu Vokáčovi či Ivanu Blatnému, v próze o povídkáře pocházející Marii Majerovou a Ivanem Olbrachtem přes Josefa Koptu a Jana Čepa k Egonu Hostovskému, Vladimíru Neffovi či třeba Janu Drdovi. V prosinci 1947 vydal poprvé publikační odbor MI svůj vlastní *Kalendář kalendářů na rok 1948* (v následujících letech vyšel ještě třikrát, naposledy na rok 1951). První vydání *Kalendáře kalendářů* uspořádali Miloslav Jirda, Emil Krejčí a Jiří Žantovský, přičemž do literární části zařadili mimo jiné prózy Františka Halase či Marie Majerové a verše Jana Nerudy, Josefa Hory, Karla Tomana a dalších českých i světových básníků. Kolorované kresby na obálku vytvořil Vlastimil Rada. Účelem publikace bylo nabízet čtenářům alternativu k titulům těch komerčních vydavatelství, která na požadovanou změnu obsahu dostatečně nepřistoupila, a zároveň stanovit vzor, jak by měla lidová národní čítanka ve formě kalendáře vypadat.

Zdroj: Zdeněk Urban: *Století českého kalendáře*, Praha, Svoboda 1987, s. 15–33; Bohumil Novák: „O nový typ českého kalendáře“, *Knihkupec a nakladatel* 8, 1946, č. 21, s. 175–178.

---

rálních zásob, do dispozice nakladatelství byla kontingentací převáděna pouze pětina suroviny.²⁶¹

Počet zamítnutých nebo odložených žádostí činil v prvním roce kolem 50 %, ²⁶² později představoval okolo 20 %. V roce 1946 bylo požádáno o vydání 7 942 titulů, k nimž v průběhu roku přibýlo několik dalších stovek žádostí o brožury k volbám, příležitostné nebo regionální publikace. Povoleno bylo celkem 6 559 titulů.²⁶³ Velmi frekventované bylo odkládání titulů. Kromě zamítnutí či odložení knihy mohl publikační odbor snížit či zvýšit náklad knihy podle toho, jaký čtenářský prostor chtěl určitému autorovi, textu či žánru udělit. Za svůj vůbec nejdůležitější instrument pokládal ovšem vyjednávání s nakladateli o změnách jejich literárního programu a především plánování vlastních edičních projektů.

261) V roce 1945 byl podíl vlastních zásob na knižní produkci výrazně vyšší. V roce 1946 si nakladatelé sami dodali 1 598 007 kg papíru, tiskárny 775 132 kg a ministerstvo 8 388 920 kg. Srov. B. N. [= Bohumil Novák]: „Několik statistických dat o knižním trhu za rok 1946. Zpráva knižního oddělení publikačního odboru“, *Knihkupec a nakladatel* 9, 1947, č. 8, s. 73–74.

262) LA PNP, Bohumil Novák, odpověď Bohumila Nováka na výhrady Svatopluka Sovy k práci publikačního odboru, strojopis z roku 1946.

263) Pro srovnání těchto údajů se statistikou vydaných knih je třeba mít na mysli, že počet titulů vydaných v daném roce byl vždy o desítky procent nižší než počet titulů ve stejném roce povolených. B. N. [= Bohumil Novák]: „Několik statistických dat o knižním trhu za rok 1946. Zpráva knižního oddělení publikačního odboru“, *Knihkupec a nakladatel* 9, 1947, č. 8, s. 73–74.

Projevem těchto snah pozitivně formovat národní kulturu byl například (tehdy ještě nerealizovaný) projekt Malé české encyklopedie, navržený ministerstvem informací v říjnu 1946 do dvouletého plánu.²⁶⁴ V témže roce zahájil publikační odbor MI ve spolupráci s Českou akademií věd a umění a s dalšími literárními a kulturními organizacemi přípravu ediční řady pro klasická díla slovanských literatur a české literatury. Výběr děl pro edici slovanských literatur dostala na starost komise při Slovanském ústavu.²⁶⁵ Pracovní název edice české klasiky byl Česká knihovna a o právo vydávat jednotlivé svazky, jejichž náklad by ministerstvo informací z větší části odkupovalo a zdarma distribuovalo veřejným knihovnám, měla ještě na prahu roku 1948 soutěžit různá privátní i kolektivní nakladatelství. V důsledku politického vývoje pak první svazky edice vycházely od roku 1948 nákladem samotného ministerstva, od následujícího roku pak nákladem Orbisu. Šlo o první svazky Národní knihovny (sv. 1 – František Ladislav Čelakovský: *Ohlas písní českých, Ohlas písní ruských*; sv. 2 – Božena Němcová: *Babička*; sv. 3 – Karel Jaromír Erben: *Kytice*; sv. 4 – Jan Neruda: *Povídky malostranské*).²⁶⁶ Publikační odbor se pokusil vydavatelsky vstoupit též do oblasti populární četby, a to vydáváním vlastního lidového kalendáře.

Dopady předběžné cenzury na českou a překladovou literaturu

Vyhláška ze 4. července 1945 stanovila pro povolovací řízení kritérium „hodnoty, důležitosti a naléhavosti“ příslušné knihy.²⁶⁷ Jak bylo aplikováno, nelze zjistit studiem souboru projednaných žádostí nebo systematickou analýzou kartoték, jež si publikační odbor vedl, protože tyto prameny se nezachovaly. K dispozici jsou jen veřejná vystoupení představitelů publikačního odboru, dílčí statistické zprávy o činnosti úřadu, nahodile dochované jednotlivé případy povolených či nepovolených knih, korespondence, vzpomínky autorů či nakladatelů apod.

Krátkodobým cílem regulace bylo nahradit české knihy zničené za nacistické okupace a pomoci autorům, kteří za protektorátu nemohli publikovat a dostali se tak do sociální tísně, a to i na úkor těch, kteří v letech okupace vydávali. Mezi dlouhodobými cíli figurovalo na prvním místě zajištění priority původní české tvorby před „hrozící záplavou“ překladů.²⁶⁸ Počet překladových knih byl v průběhu povolovacího řízení skutečně významně redukován. Počty žádostí o povolení překladů a čísla těch, které byly vyřízeny kladně, nemáme nikdy k dispozici za stejné období. Víme však, že v edičních plánech nakladatelů na první pololetí 1948 figurovalo celkem 24 % překladových titulů, zatímco podíl skutečně povolených překladů v roce 1946 činil 12 %.²⁶⁹ Omezíme-li se na krásnou literaturu

264) NA, MI 1945–1953, kt. 94, návrh vládního usnesení o vydání encyklopedie v rámci dvouletého hospodářského plánu, spis datován 14. 10. 1946.

265) NA, MI 1945–1953, kt. 20, inv. č. 66, sign. III. odbor – Schůze, zápis z porady ve Slovanském ústavu 18. 12. 1947.

266) LA PNE, Bohumil Novák, Bohumil Novák: „Na prahu roku 1948“, strojopis. Na první straně rukou připsána poznámka: „Předneseno v rozhlase, leden 1948“; srov. též Rudolf Skřeček: „První období Národní knihovny“, in Jaroslav Kolár, Jan Lehár, Jiří Opelík, Jiří Pelán (eds.): *Rudolfu Havlovi sborník k jeho 70. narozeninám*, sv. 2, Praha 1981, strojopis, s. 197–205. Dostupné z <<http://www.ucl.cas.cz/edicce/data/sborniky/strojopisne/RH2/4.pdf>>.

267) „Výnos ministerstva informací ze dne 4. června 1945 o prozatímní regulaci knižního trhu“, přetištěno in P. Janáček: *Literární brak*, cit. dílo, s. 354–355.

268) Rudolf Vápeník: „Vydáváte překlady?“, *Knihkupec a nakladatel* 8, 1946, č. 12, s. 86–87.

269) Srov. NA, MI 1945–1953, kt. 20, inv. č. 67, spis č. 56807/1947; B. N. [= Bohumil Novák]: „Několik

a literaturu pro děti a mládež, na první pololetí 1948 přišlo žádostí o vydání překladů v kategorii prózy 48 %, v kategorii poezie 24 % a dětských knih 17 %.²⁷⁰ Statistika povolených titulů za květen až červen 1946 mluví o 31 % překladů v kategorii prózy, 16 % v kategorii poezie a 6 % v kategorii knih pro děti a mládež.²⁷¹ Dostupná data tedy svědčí v případech překladů o redukci žádostí na polovinu, tj. téměř každá druhá připravovaná překladová kniha nezískala povolení nebo byla odložena. Tendence poválečné kulturní administrativy stlačovat podíl překladů k 10 % znamenala v praxi pokus o udržení prvorepublikové úrovně literárního importu.²⁷²

Výběr překladů se měl řídit ideálem, podle něž si české vydání zaslouží jen ti nejlepší zahraniční autoři a z jejich díla opět jen ty nejlepší tituly. Představitelé publikačního odboru oficiálně varovali zejména před podléháním literárním módám a vydáváním mezinárodních bestsellerů. „Zajisté, že jako malý národ nepotřebujeme všechno, co napsal Bromfield, Aragon, Caldwell, Steinbeck, Bucková,“ uvedl počátkem roku 1947 Bohumil Novák.²⁷³ Konkrétní představu o efektivitě povolovacího řízení si můžeme udělat na případu románů ze společnosti amerického spisovatele Louise Bromfielda, z nichž byl zamítnut každý třetí.²⁷⁴

Kromě toho se mělo dbát i na postavení té které zdrojové slovesnosti v hierarchii literatur světa, tak aby se z malých jazyků překládalo méně než z velkých, tj. z ruštiny, angličtiny, francouzštiny, a aby žádná „malá“ literatura počtem překládaných titulů příliš nevybočovala. Můžeme to ukázat na příkladu nakladatelství Za svobodu. Za okupace byla jeho činnost nuceně utlumena. Prvních šest měsíců po osvobození se podnik připravoval k novému nástupu, najímal lektory a redaktory. V srpnu 1945 uzavřel smlouvu s Marií Polívkovou-Jensenovou (později Jensen-Rádlovou), která pro nakladatelství měla vyhledávat a překládat prózu ze švédštiny, norštiny, dánštiny a nizozemštiny. Velkorysý plán deseti edičních řad, pokrývajících všechny oblasti písemnictví od poezie přes původní a překladovou beletrii k uměleckým, naučným a vědeckým monografiím i knihám pro děti a mládež, zveřejněný v lednu 1946, počítal jen pro nejbližší dobu s vydáním devíti svazků, které Polívková-Jensenová vybrala a přeložila. Vše, co bylo z tohoto programu do zániku nakladatelství v roce 1949 realizováno, představovaly dva překlady (mimo jiné *Africká farma* Karen Blixenové, 1949). Přinejmenším šest dalších překladů děl Knutha Beckera, Fritze Thoréna, Jo van Ammers-Küllerové a dalších současných nizozemských nebo severovýchodních autorů zůstalo nevydáno.²⁷⁵

statistických dat o knižním trhu za rok 1946. Zpráva knižního oddělení publikačního odboru“, *Knihkupec a nakladatel* 9, 1947, č. 8, s. 73–74.

270) NA, MI 1945–1953, kt. 20, inv. č. 67, spis č. 56807/1947.

271) Čísla jsou za období od 25. 4. do 15. 6. 1946. „Zpráva o činnosti publikačního odboru min. informací“, *Knihkupec a nakladatel* 8, 1946, č. 28/29, s. 242–243.

272) Srov. infobox „Překlady na československém knižním trhu třicátých let 20. století“, s. 891.

273) Bohumil Novák: „Nakladatelům do nového roku“, *Knihkupec a nakladatel* 9, 1947, č. 4, s. 21–24.

274) Srov. P. Janáček: *Literární brak*, cit. dílo, s. 173.

275) Aleš Zach: „Za svobodu“, in též: *Slovník českých nakladatelství 1849–1949*, <<http://www.slovník-nakladatelství.cz/nakladatelství/za-svobodu.html>>, přístup 9. 2. 2014; nakladatelský katalog *Obnovené nakladatelství [Za svobodu] se představuje*, leden 1946, soukromý archiv Aleše Zacha. Dále viz svazek se smlouvami a korespondencí k románu Knutha Beckera *Když vlak jede*, NA, MI 1945–1953, inv. č. 608, kt. 253. Srov. též kartotéku k celé sbírce Autorské rukopisy a překlady, tamtéž.

Z původní české literatury se zvláštní pozorností publikačního odboru těšily čtyři kategorie textů: tzv. literární brak, literatura pro děti a mládež, moderní poezie, národní klasika. Pokud jde o brak, ministerstvo informací eliminovalo z knižního trhu především komerční románové magazíny rodokapsového typu, jichž do konce léta 1944 vycházelo v Praze osm. Za třetí republiky byl po delším váhání povolen jediný, *Románové novinky*, přičemž si publikační odbor zavázal vydavatele, odborářské nakladatelství Práce, řadou podmínek. Patřilo k nim respektování integrity literárního textu, který neměl být pro sešit zkracován ani zjednodušován, a ustavení redakční rady odpovědné za literární úroveň edice; jejím členem se, například vedle básníka Jaroslava Seiferta, stal místopředseda Státní publikační komise, překladatel Valter Feldstein. Striktní regulace románových magazínů v Čechách a na Moravě vyvolala pokusy distribuovat tyto publikace do historických zemí ze Slovenska, kde jejich vydávání předpisy nebránily.

Do Bratislavy byla k nevoli publikačního odboru přesunuta redakce jednoho z těchto románových magazínů, navazujícího svým personálním zázemím i názvem (*Večery*) na předkvětnové sešitové románové edice pro ženy, konkrétně *Večery pod lampou*. *Večery* vycházely v češtině a publikovaly ponejvíce původní práce předních českých autorů melodramatického čtiva, jako byli Míla Pachnerová, Otakar Haering, Ladislav Ptáček.²⁷⁶ Stejný záměr projevilo údajně více českých vydavatelů.²⁷⁷ Na Slovensku zároveň existovalo deset (jinde uváděno osmnáct) domácích sešitových románových edic, jejichž majitelé se snažili proniknout na vyhladovělý český trh. Patřil k nim i Ladislav Andrassy, který od dubna 1946 vydával ve slovenštině dvakrát měsíčně *Naše romány*. V říjnu téhož roku oznámil Andrassy oblastnímu velitelství Národní bezpečnosti v Bratislavě, že hodlá od poloviny následujícího měsíce rozšířit svůj podnik o zvláštní vydání časopisu v českém jazyce, tištěné v nákladu padesáti tisíc výtisků. S vydáváním pro Čechy nicméně ani nezačal. Jeho plán byl slovenskými vládními úřady, poverenictvom vnútra a poverenictvom školstva a osvetu, zamítnut s výslovným poukazem na to, že by šlo o obcházení předpisů, které v Čechách a na Moravě šíření podobně literárně a mravně bezcenné četby zamezují.²⁷⁸ Informace o chystaných projektech dalších slovenských nakladatelů, jmenovitě o plánech nitranského nakladatele Palase vydávat v nákladu čtyřiceti tisíc výtisků česky „detektivky, literaturu dobrodružnou a kovbojky“,²⁷⁹ vedla počátkem června 1947 k tomu, že ministerstvo informací vyzvalo bratislavské úřady, aby se s jeho stanoviskem k vydávání „nehodnotné literatury v časopisecké úpravě“ konečně ztotožnilo.²⁸⁰ Ani porada uskutečněná v Bratislavě 11. června 1947 ovšem ještě v definitivní řešení nevyústila.²⁸¹

Kromě sešitových edic se ministerstvo informací soustředilo na nejznámější autory lidového románu. Roli symbolu zavržením hodné literární úrovně sehrála spisovatelka katolicky

276) P. Janáček, M. Jareš: *Svět rodokapsu*, cit. dílo, s. 282–293.

277) „O brakovej literatúre. Rozhovor nášho literárneho redaktora so spisovateľom Ľudo Zúbkom“, *Slobodný rozhlas* 3, 1947, č. 11, s. 322–324.

278) SNA, PV - bezp., Časopisy - N, kt. 19, spis 32714 - Naše romány.

279) „Státní publikační komise“, *Knihkupec a nakladatel* 9, 1947, č. 41, s. 406.

280) SNA, PIO, kt. 45, spis 209, dopis poverenictva informácií z 9. 6. 1947 o svolání schůzky s představiteli ministerstva informací.

281) Na české i slovenské straně byly výsledky schůzky interpretovány odlišně, srov. „O činnosti publikační komise“, *Knihkupec a nakladatel* 9, 1947, č. 25, s. 266, a Zápisnice napísané dňa 11. júna 1947 zo schôdze o zošitovej brakovej literatúre, SNA, PIO, kt. 45, spis 209.

konzervativní melodramatické četby pro ženy Vlasta Javořická, jíž nebyla od května 1945 povolena jediná kniha.²⁸² Důvodem zákazu se stával i špatný styl. Popularizátorka čínské kultury Sína Drahorádová-Lvová žádala v roce 1946 Bohumila Nováka, aby byl znovu lektorován její překlad „čínského klasického románu“ *Tajemství nefritové vážky*, který byl při prvním řízení „zamítnut pro nesprávnost slohu“²⁸³ – titul nevyšel.

Striktně postupoval publikační odbor proti konvenčním knihám poezie či prózy pro děti, případně populárním románům pro dívky či pro chlapce. Povolovacím řízením neprošly esteticky nevýrazné, veršem psané moderní pohádky nebo folklorem inspirované básnické sbírky pro děti Karla Dewettera (například *Pohádka o hvězdě na zemi*)²⁸⁴ anebo lepoporelo Marie Doležalové (texty) a Václava Trefila (obrázky).²⁸⁵ Při povolování dětských knih byla stejně důsledně jako text sledována výtvarná stránka. Symbolem kýče v této oblasti se ve třicátých letech stal knižní seriál malíře Františka Smatka o Marbulínkovi, doprovázený verši Otakara Haeringa. „Knihkupci i obecnstvo moje práce žádá a ptá se, kdy budou vydány Marbulínky a jiné moje věci,“ domáhal se Smatek koncem roku 1945 u Bohumila Nováka povolení svých knih.²⁸⁶ I když poukazoval na to, že za okupace mu bylo publikování znemožněno, knižní trh pro něj zůstal podobně jako pro Javořickou uzavřen.

O všestrannou podporu se naopak ministerstvo informací snažilo ve vztahu k moderní poezii českých autorů, respektive jisté její části. Díla těchto autorů se měla stát národním majetkem, jak o tom svědčil pokus publikačního odboru prosadit je na stránky kalendářů. Sbírký autorů jako Karel Toman, Petr Bezruč, František Halas a dalších velkých osobností začaly vycházet v nákladu jednorázově převyšujícím deset tisíc výtisků (například Tomanovy *Básně*: 11 000, Seifertova *Přilba hlíny*: 15 000, Halasovo *Torzo naděje*: 11 000). Podle vlastních údajů publikačního odboru vzrostl za třetí republiky průměrný náklad knih veršů z předválečných 200–2 000 kusů na více než 4 000 výtisků. Povolené náklady titulů populárních žánrů (detektivek, dobrodružné literatury, románů pro ženy) standardně činily 3 000–5 500 výtisků.²⁸⁷ Průměrný náklad umělecké prózy předních domácích autorů vzrostl za třetí republiky na 8 000 až 10 000.²⁸⁸ Vzhledem k orientaci veškeré regulace na prosazování kanonických hodnot mohli nicméně v povolovacím řízení narážet mladí, dosud neznámí autoři, zejména pokud chtěli vydat knížku vlastním nákladem nebo v některé regionální edici. Inzitivní lyrika byla bez váhání zamítána.²⁸⁹

V případě klasického odkazu národní literatury bylo povolení ze strany ministerstva informací podmiňováno editorskou účastí předních odborníků. Literární historikové tak v cenzuře získávali nástroj, jak vydávání literárních památek uzpůsobit vědeckým hlediskům. Právo vydávat volná díla typu *Babičky* Boženy Němcové mělo být nakladatelům udělováno za odměnu za jejich zodpovědné jednání v souladu s principy řízeného knižního

282) P. Janáček: *Literární brak*, cit. dílo, s. 177–178.

283) LA PNP, Bohumil Novák, Sína Drahorádová-Lvová Bohumilu Novákovi 19. 10. 1946.

284) NA, MI 1945–1953, inv. č. 608, kt. 309.

285) NA, MI 1945–1953, inv. č. 608, kt. 315.

286) LA PNP, Bohumil Novák, František Smatek Bohumilu Novákovi 17. 11. 1945.

287) P. Janáček: *Literární brak*, cit. dílo, s. 174.

288) B. N. [= Bohumil Novák]: „Několik statistických dat o knižním trhu za rok 1946. Zpráva knižního oddělení publikačního odboru“, *Knihkupec a nakladatel* 9, 1947, č. 8, s. 73–74.

289) Srov. text sbírky a dopis Oldřicha Hodana Rudolfu Vápeníkovi z 25. 6. 1946, NA, MI 1945–1953, kt. 309, inv. č. 608.

trhu. Na něm si neměla konkurovat vydání jednoho díla od různých nakladatelů. Cílem bylo povolit takové vydání pouze jednomu přednímu nakladatelství a co nejvyšším nákladem snížit cenu knihy tak, aby se stala dostupnou pro nejširší vrstvy.

Nahrazování konkurence plánem mělo v programových tezích publikačního odboru i své další projevy. Například tematická skladba vydávaných literárních děl měla být korigována tak, aby žádné téma netrpělo „nezdravou“ nadprodukcí a literatura jako celek nepodléhala módním výkyvům (největší zájem byl mezi tehdejšími čtenáři o světovou válku a odboj proti nacismu). Zásadní encyklopedická díla nebo díla důležitá z hlediska státní ideologie měla být směřována směrem k tzv. kolektivním nakladatelstvím. Naopak omezována prokazatelně byla nábožensko-popularizační literatura katolická. Podle lidoveckého kulturněpolitického týdeníku *Vývoj*, který společně se sesterskými *Obzory* informovaně a zároveň velmi kriticky činnost publikačního odboru ministerstva informací sledoval, narazila při schvalování na problémy i Orwellova *Farma zvířat* (český překlad vyšel v nakladatelství I. L. Kober s vrocením 1946):

Dříve si někdo koupil nakladatelskou koncesi, dal si vytisknout knihu, cenzura ji buď pustila, nebo ne, a bylo to. Pak přišli Němci, a protože jejich prušácký duch rozumí všemu, až když to má zkatologizováno, zavedli spoustu kartek. Pak přišlo ministerstvo informací a k těm kartkám, které Němci zavedli, jich ještě několik přidali, a máme nový odbor i s přednostou. Tento odbor nyní chce trojmo vydavatelský program [...] a žádanky o povolení rozděluje do 11 oborů, počínajíc „Krásnou prózou“ původní a přeloženou a končíc „Kalendáři“ . [...]

Tohle všechno by doopravdy bylo pro legraci nebo pro záznam kronikáře z Kocourkova našich časů, kdyby [...] nedocházelo k takovýmhle případům: 1. Povolí se kniha Orwellova (*Farma zvířat*), pak když už je povolena, vytištěna a připravena k rozprodeji, někdo si vzpomene, že je vlastně protikomunistická, a musí se jednat znovu, jak by se předtím už nic nestalo. Jen slušností nakladatelovou se jednalo. Neboť když měl přece povolení, nemusel už s nikým jednat.²⁹⁰

Spolu s kritikou SSSR a sovětského totalitarismu se tak již za třetí republiky na hranici přípustného literárního projevu posunul žánr antiutopie. Po následující čtyři desetiletí pak představoval jeden z konstantních neuralgických bodů rozptýlené cenzurní soustavy socialistické diktatury.

Svému cíli, jímž bylo zvyšování kulturní a umělecké úrovně knižní produkce, nesloužil publikační odbor jen povolením či nepovolením (případně odkladem) příslušného titulu, ale také prováděním odborného lektorského řízení. Lektor literárně-obrazové publikace Václava Jírů pro děti *Raf!*, jejíž rukopis v jedné své části představoval fotografiemi ilustrovanou moderní pohádku o psu, zatímco v druhé příručku o základech fotografování, navrhl například rozdělení rukopisu do dvou knih a samostatnou publikaci jeho první, literární části. Její kvality neměly být podle něj degradovány věcně poučnou částí druhou. To, že navzdory posudku vyšla kniha v původní podobě,²⁹¹ poukazuje k strukturálním me-

290) „Blahé časy“, *Vývoj* 2, 1947, č. 4, s. 91.

291) Václav Jírů: *Raf! Obrázkový deník bernardýna Rafa, kočky Míny a malé Krasavice, foxteriéra Ferdý a jejich přátel. Vážné i veselé vyprávění o zvířatech se 110 obrázky*, Praha, Československé filmové nakladatelství 1947.

zerám povolovacího systému za třetí republiky, který poskytoval relativně dost možností k obcházení pokynů regulačního orgánu. Případnou pokutu, udělenou kupříkladu za svévolné překročení povoleného nákladu nebo vydání bez povolení, údajně nakladatelé již předem zakalkulovali do ceny příslušné knihy.

Značný prostor existoval rovněž pro vyjednávání mezi nakladatelem, publikačním odborem a lektory. Například menší brněnský nakladatel knih pro děti a mládež František Černovský akceptoval doporučení ministerstva informací a podřídil se dohledu Výzkumného ústavu pedagogického nad svým edičním plánem. Dva z pěti rukopisů, které zadal do povolovacího řízení, vzal zpět, u třetího akceptoval vážné výhrady. Odměnou mu byla přímluva teoretika dětské literatury a spolupracovníka ústavu Františka Tenčíka u ministerstva informací za povolení dvou zbývajících titulů, s jejichž přepracováním nakladatel souhlasil.²⁹²

I když mohl posudek zůstat bez efektu na vydání díla i jeho podobu, spisovatelé byli každopádně jeho prostřednictvím konfrontováni s estetickými normami centrálního literárního úřadu. Na nepřízeň publikačního odboru, v němž měl literaturu pro děti a mládež na starosti Karel Bodlák, narážel kupříkladu Jaroslav Foglar. Jeho chlapecké romány běžně vycházely a jím vedený týdeník pro mládež *Vpřed* měl nesmírný komerční úspěch. Současně však teoretikové a kritici dětské literatury, kteří se soustřeďovali kolem revue *Štěpnice* a od okupace cizelovali program čistě umělecké dětské četby, tepali nemilosrdně koncepci týdeníku jako příliš kaleidoskopickou, vzdělavatelsky a literárně nehodnotnou.²⁹³ Ministerstvo informací se tato kritéria odborné kritiky zjevně snažilo převést do administrativní praxe. „Týden mně začíná velmi nepěkně,“ zapsal si Foglar v pondělí 17. listopadu 1947 do svého deníku. „Volá mne pí Kobesová [majitelka nakladatelství, kde Foglar hlavně vydával, PJ], že tam mají kritiku mého *Přístavu* [román *Přístav volá*, PJ] z min. informací. Recenze je hrozná. [...] Nestojím za nic.“ I když páté vydání románu v Kobesově nakladatelství během pár týdnů vyšlo, při bilancování uplynulých dvanácti měsíců si Foglar na Silvestra v deníku posteskl: „Zápasím o svou spisovatelskou pověst s lotry à la Bodlák atd.“²⁹⁴ Kritika specialistů na oblast literatury pro děti přitom nesměřovala jen k Foglarovu mládežnickému týdeníku, ale vymezovala se i vůči jeho aktuální komiksové tvorbě; samostatná případová studie přibližuje tehdejší polemiky o podobu obrázkového seriálu i rychlý konec *Rychlých šípů*, jenž nastal již čtyři měsíce po únoru 1948.²⁹⁵

Retribuční procesy, očistné komise profesních organizací a publikační obtíže tzv. sjednocené pravice

Vedle autorů, k jejichž vyřazení z knižního trhu vedly estetické a kulturní důvody, existovala po květnu 1945 také nevelká skupinka literátů, jimž bylo natrvalo nebo dočasně znemožněno publikovat v důsledku retribučních procesů. Ty byly po válce vedeny s osobami podezřelými z kolaborace, udavačství nebo jiné činnosti proti národu v tzv. době nesvobody. Vážná obvinění tohoto druhu byla projednávána podle tzv. velkého dekretu před

292) LA PNP, Bohumil Novák, František Tenčík Bohumilu Novákovi 15. 10. 1945.

293) Pavel Janáček: „Dětská literatura 1945–1948“, *Ladění* 6, 2001, č. 2, s. 2–7, č. 3, s. 2–7.

294) LA PNP, Jaroslav Foglar, deníky Jaroslava Foglara, sešity č. 48 a 49, období 27. září 1947 – 6. února 1948.

295) Viz případová studie Pavla Kořínka „Jako poslední, žádné textové bubliny“. Komentovaný seriál jako zkrocený komiks“, s. 1083–1095.

mimořádnými lidovými soudy, méně vážná podle tzv. malého dekretu před komisemi okresních národních výborů. Umělečtí a intelektuální pracovníci podléhali čestným soudům svých profesních organizací. Pokud nebyli jejich členy, měli si od nich nakladatelé, vydavatelé či mediální pracovníci před další spoluprací vyžádat osvědčení o národní spolehlivosti.

Rozhodnutím očištné komise Syndikátu českých spisovatelů byli z profese vyloučeni Jan Grmela (za okupace ředitel Ústřední knihovny hl. města Prahy), Miloš Hlávka (v letech 1939–1945 dramaturg a naposledy zastupující ředitel činohry Národního divadla, zemřel ve dnech Pražského povstání na zranění utrpěné při obraně barikád), Antonín J. Kožíšek (za svou žurnalistickou činnost byl roku 1947 popraven), Josef Krýsa, Zdeňka Lipanská, Vojtěch Rozner, Martin Jan Vochoč, Alois Vojkůvka. Jejich knihy směly být doprodány, ale nové již vyjít nesměly. Nic z jejich díla nesmělo být ani citováno, adaptováno pro film apod. Zákaz byl vysloven navždy. Dočasně byli distancováni František Kožík, Fedor Soldan, Vilém Werner (všichni na čtyři roky), Václav Renč, Bedřich Slavík, Frank Tetauer (všichni na dva roky) a šéfredaktor časopisu *Tak* Rudolf Ina Malý na jeden rok.²⁹⁶

Komise projednávala pouze případy členů Syndikátu. Tím lze vysvětlit, proč jí unikly případy autorů, kteří se za protektorátu zapojili do tvorby v nacistickém duchu – nejčastěji šlo o autory řemeslné populární literatury. Obětí lynče se za povstání stal Felix Achilles de la Cámara. Někteří další, jako František Frolík, František Peiger nebo Julius Pachmayer, pracovali jako redaktoři periodik, a byli tak potrestáni očištnou komisí Svazu českých novinářů.²⁹⁷ Jiní, zejména ti nejméně známí a neorganizovaní, retribucím unikli, popřípadě o jejich procesech nemáme zprávy. To byl i případ některých přispěvatelů pronacistické literární soutěže z roku 1942 *Nový zítřek*, jejíž sborník byl po osvobození využit jako jeden z argumentů pro stavovskou perzekuci nakladatele Leopolda Mazáče. Tomu tak bylo bez vážnějších důvodů (charakter jeho edičního plánu od roku 1940 podstatně ovlivňoval šéfredaktor *Arijského boje* Rudolf Novák, který s podporou SD pronikl do nakladatelství jako tzv. konzultant říšské myšlenky) ihned po osvobození znemožněno podnikání.²⁹⁸ Již v červnu 1946 byl ze Svazu českých knihkupců a nakladatelů vyloučen také František Strnad, nakladatel (pod značkou Meteor) Célinova pamfletu *Škola mrtvol*.²⁹⁹ Artura Vaňouse, majitele nakladatelství a vydavatelství Rodina, které mezi válkami vydávalo Červenou knihovnu nebo *List paní a dívek* a další románové magazíny pro ženy, vyloučil Svaz ze svých řad po návratu z koncentračního tábora v Buchenwaldu s poukazem k „odstrašujícímu“ rázu jeho činnosti, čímž byl míněn jeho podíl na distribuci tzv. literárního braku. Na návrh samotných nakladatelů tak bylo Vaňousovi „zabráněno jednou provždy mluvit do otázek knižní kultury“.³⁰⁰

Doba nesvobody zahrnovala podle právního řádu třetí republiky celé období od 30. září 1938 do 4. května 1945, tj. od začátku druhé republiky do zahájení českého povstání. Retribuční procesy se tak dotkly i sjednocené pravice jako nositelky kulturněpolitického

296) „Konečná očista mezi spisovateli“, *Knihkupec a nakladatel* 8, 1946, č. 16, s. 129.

297) Jan Cebe: „Poválečná očista v rámci Svazu českých novinářů“, *Mediální studia* 6, 2012, č. 1, s. 17–44.

298) Srov. Aleš Zach: „Případ nakladatele Mazáče“, in Petr Hruška (ed.): *Rok 1947. Česká literatura, kultura a společnost v období 1945–1948*, Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR 1998, s. 203–207.

299) Aleš Zach: „František Strnad“, in též: *Slovník českých nakladatelství 1849–1949*, <<http://www.slovník-nakladatelství.cz/nakladatelství/frantisek-strnad.html>>, přístup 20. 1. 2014.

300) „Kdo protěžuje vydavatele Červených knihoven?“, *Lidová kultura* 2, 1946, č. 14, s. 2.

programu druhé republiky; katoličtí intelektuálové z jejího okruhu se sice za okupace nezapojili do politického odboje,³⁰¹ s výjimkou antisemitských výpadů Jakuba Demla³⁰² však ukončili publicistické volání po „očistě“ národa a podíleli se na tvorbě a šíření literatury české národní opoziční jednoty. Průběhem retribučních řízení byl tento stav věcí uznán. Stavovský soud spisovatelů potrestal jediného zástupce tohoto okruhu, šéfredaktora časopisu *Tak R. I. Malého*, navíc nejkratší možnou distancí. Podobně dopadla řízení s dalšími zástupci konzervativní či nacionalistické pravice, když dokonce i proces s Demlem podle tzv. malého dekretu byl posléze zastaven.

Po osvobození, v době, kdy se jejich retribuční řízení teprve připravovala nebo právě probíhala, žili ovšem představitelé sjednocené pravice ve veřejném stínu. Společensky deklasovaný dramatik a romanopisec František Zavřel zemřel po dvojí vazbě v roce 1947 jako bezdomovec. Komunistický a liberálně levicový tisk s nevolí zaznamenával pokusy katolických autorů o veřejná vystoupení. Známým se stal zákrok proti vystoupení Jana Čepa na panychidě za mrtvé akademiky, pořádané Svazem vysokoškolského studentstva. Vystoupení bylo v listopadu 1945 zrušeno na popud ministra informací Kopeckého (text přednášky byl však publikován).³⁰³ Svou roli v marginalizaci těchto autorů sehrával také publikační odbor, který v prvních letech po válce vydávání knih katolických autorů odhadoval, stanovoval jim nízké náklady, odkazoval je na bibliofilské edice. Těmito způsoby Halasův úřad jejich návrat do tisku „ředit“ a zpomaloval, což těžce nesli s poukazem na svou spolupráci s autory levice v letech protektorátu. Ve skutečnosti však byl postoj centrálního literárního úřadu vůči nim mnohem tolerantnější, než jak si přály radikální hlasy z liberálních či komunistických periodik, požadující jejich umlčení.³⁰⁴

Básník Jan Zahradníček toužil po osvobození vydat co nejrychleji sbírku svých válečných veršů *Stará země*. Povedlo se mu to na počátku roku 1946, ale podzimní týdny, kdy čekal na souhlas publikačního odboru, prožíval těžce. „Mé sbírky, které mají vyjít v *Akordu*, nedostaly zatím ještě povolení ministerstva informací,“ psal 25. listopadu 1945 Vladimíru Vokolkovi, „mám prý ještě mlčet, jsem kolaborant.“³⁰⁵ Po vydání ho pak tížil slabý ohlas literární kritiky, za nímž spatřoval zásah konkrétních osob, kupříkladu ve *Svobodných novinách* podle něj otištění recenze na *Starou zemi* „zakázal“ Václav Černý.³⁰⁶ Jan Čep psal dokonce o „obludném umlčení“, které přítelovu sbírku stihlo.³⁰⁷

S většími obtížemi než Čep či Zahradníček se do tisku vracel Jaroslav Durych. Durychova role militantního publicisty, udávajícího za druhé republiky nelítostný tón kampani proti levici a liberálům, učinila z tohoto romanopisce hromosvod dobové nechuti vůči autorům tzv. sjednocené pravice. V dobovém tisku lze dokonce nalézt zmínky o manifestačním

301) M. C. Putna: *Česká katolická literatura 1918–1945*, cit. dílo, s. 346–352.

302) Tamtéž, s. 346–347.

303) Robert Sak: *Život na vidrholci. Příběh Bedřicha Fučíka*, Praha – Litomyšl, Paseka 2004, s. 245; srov. též Jan Čep Janu Zahradníčkovi 22. 11. 1945, in Mojmír Trávníček (ed.): *Jan Čep – Jan Zahradníček. Korespondence*, díl 2, 1943–1948, Praha, Aula 2000, s. 258–259.

304) Srov. např. Karel Janský: „Deml redivivus“, *Kritický měsíčník* 8, 1947, č. 19, s. 427.

305) Jan Zahradníček Vladimíru Vokolkovi 25. 11. 1945, cit. dle R. Zejda: *Byl básníkem!*, cit. dílo, s. 98.

306) Jan Zahradníček Janu Čepovi 3. 6. 1946, in M. Trávníček (ed.): *Jan Čep – Jan Zahradníček*, díl 2, cit. dílo, s. 279–280.

307) Jan Čep Janu Zahradníčkovi 5. 10. 1946, tamtéž, s. 299–300.

spálení jeho spisů.³⁰⁸ Durych se proto v prvních letech po osvobození živil korekturami a anonymními úpravami textů pro nakladatelství Vyšehrad. Vydání první své knížky v nízkém nákladu dosáhl až v roce 1947.³⁰⁹ Vůbec nevydána pak zůstala kupříkladu kniha *Písně českého státu*, kterou za války připravil Karel VI. Schwarzenberg (tiskem až v Římě, 1976).³¹⁰

Přípravy nového tiskového zákona

Václav Bluma, vlastník malého, za protektorátu založeného nakladatelství z Hořovic ve středních Čechách, které se profilovalo vydáváním detektivek, humoristických románů a jiné oddechové četby, požádal v lednu 1946 o povolení knihy *Boj za svobodu 1938–1945*. V červenci téhož roku ministerstvo informací žádost zamítlo, řídící se doporučením Státní publikační komise, aby díla o odboji „byla povolována k vydání některým z oficiálních nakladatelství státních či veřejných, jak si toho žádá význam i hodnota takových děl“.³¹¹ Bluma v září 1946 napadl rozhodnutí ministerstva informací za porušení ústavou zaručené rovnosti „občanů či podnikatelů“ před zákonem. V březnu 1947 Nejvyšší správní soud jeho stížnosti vyhověl a oznámení o zamítnutí publikace zrušil s tím, že nenaplnňuje podstatné znaky řádného správního rozhodnutí.³¹² Navzdory tomuto vítězství již Bluma knihu nevydal. Neuspěl ve snaze vytvořit ve Svazu českých knihkupců a nakladatelů platformu, která by se u vlády a parlamentu domáhala zákazu „nezákonné“ a „nespravedlivé“ činnosti publikačního odboru, k 1. lednu 1948 ze Svazu vystoupil a po převzetí moci komunistickou stranou emigroval.³¹³

Jeho případ nicméně obnažil, že celá regulace knižního trhu fungovala jen na bázi souhlasu uvnitř kulturní obce; po stránce právní byla fakticky neústavní. Změnit to měl nový tiskový zákon, jehož přípravy zahájilo ministerstvo informací hned v létě 1945. Na počátku mělo jít o komplexní úpravu celého tiskového práva, tedy o nový zákon pro periodika, knihy i brožury do osmi stran, později byla ustanovení o periodickém tisku oddělena a řešena nezávisle v podobě zákona č. 101/1947 Sb., o postavení redaktorů (ten byl přijat), a zákona o periodickém tisku (přijat již nebyl). V podobě společné osnovy prezidentského dekretu o prozatímní úpravě poměrů v českém tisku byl návrh (tehdy ještě komplexní) poprvé bez úspěchu předložen vládě 8. října 1945. Další práce vyvrcholily 22. září 1946, kdy byla (teď už samostatná) osnova zákona o vydávání knih a drobných brožur předložena vládě znovu.

Již připomínkové řízení však ukázalo, že v politickém prostoru – na rozdíl od kulturního – nelze shodu na autoritativní koncepci literární cenzury získat. Státní úřady a jejich legislativci přidržující se liberálnědemokratické právní kultury nebyli s to akceptovat, co důvodová zpráva k návrhu zákona pokládala za zjevný rozdíl mezi předběžnou cenzurou a „účelnou regulací ediční činnosti“, a dovozovali, že záměr znemožnit publikaci rukopisů,

308) KP: „Pálí se“, *Akord* 13, 1947, č. 2, s. 69–71.

309) Jaroslav Durych: *Cesta svatého Vojtěcha*, Praha, Vyšehrad 1947; srov. též Václav Durych: *Vzpomínky na mého otce. Životopis Jaroslava Durycha*, Olomouc, Votobia 2001, s. 424–426.

310) Martin C. Putna: „Předběžný náčrt díla Karla VI. Schwarzenberga na základě jeho pozůstalosti“, *Souvislosti* 15, 2004, č. 4, s. 123–142, zde s. 130.

311) NA, Nejvyšší správní soud, kt. 545, spis čj. 577/1946.

312) Tamtéž.

313) Srov. Michal Jareš: „Václav Bluma“, in Michal Příbáň a kol.: *Slovník české literatury po roce 1945*, <<http://www.slovnikeskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1622&hl=bluma+>>, přístup 27. 7. 2013.

kteřé „nejsou hodnotné, mravné a vkusné“,³¹⁴ je neslučitelný s pojetím svobody tisku, vědy a umění, zakotveným v Ústavní listině z roku 1920.

Kancelář prezidenta republiky souhlasila sice s tím, že je potřeba kompetence cenzury rozšířit, ale pouze tak, aby společnost získala účinné nástroje proti šíření fašistických myšlenek, neboť podle ní byl „omylem názor demokracie před válkou, že fašismus, jehož hlavním prostředkem je násilí, lze umlčeti ideovými zbraněmi“. Úřad navrhl tři nové cenzurní instrumenty v duchu liberální cenzury: stanovení skutkové podstaty trestného činu „nepřístupných fašistických projevů“ (v pojetí prezidentské kanceláře mělo být jejich esencí hlásání monopolu jedné strany), možnost zákazu celého periodického titulu a zavedení podmínky politické spolehlivosti šéfredaktorů.³¹⁵ Zjevně tedy šlo o pouhou modifikaci, nikoli principiální náhradu předválečného tiskového a trestního práva.

Pokud šlo o úpravu povolovacího procesu, návrh nového tiskového zákona se neodchyloval od praxe zavedené publikačním odborem na základě vyhlášky z 4. července 1945. Zpřísnit se měly pouze kvalifikační podmínky pro nakladatele, u nichž se, zjevně v zájmu posílení pozice Svazu českých knihkupců a nakladatelů, zaváděla podmínka členství v „zájmových organizacích nakladatelských“. Konkretizovaly se také lhůty a náležitosti pro předkládání edičních plánů a žádostí o povolení a samo povolovací řízení bylo terminologicky prezentováno jako ohlašování.

V čem byl naopak návrh zákona konkrétnější a přesnější než provizorní vyhlášky z 4. července 1945, bylo vymezení kritérií povolovacího řízení. Ve spolupráci se Státní publikační komisí mělo ministerstvo zajistit, aby vycházely knihy hodnotné a aby se zamezilo vycházení literárního braku, knih státněpoliticky podvratných nebo kulturněpoliticky škodlivých. Dále mělo dosáhnout toho, aby se nakladatelství specializovala a aby se jejich ediční činnost „věcně a časově nekřížila“. Pokud jde o kategorii podvratné a škodlivé literatury, zdůrazňovala se v důvodových zprávách nutnost zamezit vydávání fašistických či nacistických publikací, ale rovněž „nevědecké“ literatury, publikací a brožur, které „pod rouškou beletristicky zpracovaných příběhů, ne odborně historických pojednání a úvah, spiritistických děl, pseudonáboženských traktátů a fantastických návrhů povahy politické a geografické, propagují vědomě i nevědomě tendence fašismu a nacismu, pokoušejí se mást veřejnost a mohly by i způsobit nepříjemnosti pro naše vztahy mezinárodní.“³¹⁶

Popsaná osnova tiskového zákona o neperiodických publikacích nebyla nikdy přijata. Části jejího textu, pojednávající o roli a úkolech ediční rady jako orgánu plánování literární produkce a projednávání edičních plánů, se v roce 1948 staly východiskem pro přípravu znárodňovacího nakladatelského zákona, schváleného Národním shromážděním na jaře roku následujícího.

Cenzura knih po únorovém převratu 1948

Na rozdíl od periodického tisku, kde hned v únoru 1948 došlo k zastavení celých titulů, k propouštění jednotlivých novinářů či publicistů, řazených mezi oponenty komunistické

314) NA, Úřad předsednictva vlády (běžná spisovna), inv. č. 3376, kt. 844, sign. 821/2, připomínky Kanceláře prezidenta republiky k osnově zákona o tisku z 25. 3. 1946.

315) Tamtéž.

316) Osnova zákona o vydávání publikací a drobných tiskovin čj. 13645/1945 pres., předložená 22. 9. 1946 v rámci dvouletého plánu vlády, i celý proces jejich příprav od léta 1945 viz NA, MI 1945–1953, kt. 4, inv. č. 14.

strany, a ke změně podmínek pro publikaci literárních textů (v deníku *Svobodné slovo* byl například zastaven satirický román-fejeton Jaroslava Žáka *Ve stínu Kaktusu*, přinášející alegorickou kritiku politických poměrů), pro knižní trh jako celek neznamenal komunistický převrat okamžitou změnu. Státní publikační komise byla z vůle akčního výboru ministerstva informací nahrazena Prozatímní ediční radou; jmenováním tzv. výkonné komise rady sestavené z pracovníků různých odborů ministerstva (Václav Dobiáš, František Halas, Rudolf Vápeník, Jiří Žantovský, Adolf Hlavatý, Bohumil Novák) došlo k částečnému omezení pravomocí vedoucího oddělení knižní trh Bohumila Nováka.³¹⁷ Program knižní cenzury se však měnil jen pomalu spolu s tím, jak byla omezováním přidělu papíru tlumena činnost soukromých nakladatelů. Je výmluvné, že k prvním opatřením, která Novák navrhoval provést po převratu, patřilo stále ještě odstranění „braku a kýče“ z produkce tiskáren specializujících se na devocionálie, obtisky a omalovánky pro děti – tedy promítnutí jednoho z hlavních kritérií dosavadní knižní cenzury i do specifické oblasti výtvarných tisků.³¹⁸

Na jaře 1948 došlo ke znárodnění všech polygrafických závodů s více než padesáti zaměstnanci a rovněž těch podniků, které disponovaly více než třemi sázecími stroji, dvěma ofsetovými tiskárnami nebo rotačkou. Toto zestátnění proběhlo na základě zákona č. 123/1948 Sb., přijatého 5. května. Potřebnost tohoto kroku zpravodajka Marie Syrovátková příznačně zdůvodňovala jednak tím, že zajistí „dostupnost literatury pro nejširší vrstvy“, jednak ohledy na regulaci knižního trhu. Znárodnění podle ní mělo zabránit údajnému zneužívání tisku „soukromými majiteli nebo tenkou vrstvou kořistníků, kteří sledují jen své sobecké zájmy, jako je tomu v kapitalistických zemích a čeho jsme byli svědky i u nás do nedávných dnů, kdy časopisy *Obzory*, *Vývoj* a různé *Zítřky* se staly mluvčími žvlů zrádcovských a protistátních“.³¹⁹ Tím byl vytvořen důležitý předpoklad pro kontrolu celého procesu výroby literárních tisků.

Činnost publikačního odboru ministerstva informací se za proměnami ve společnosti opožďovala až do konce léta 1948. V důsledku toho se ještě po celý následující rok objevovala na knižním trhu taková literární díla, která příkře kontrastovala s estetickými i ideologickými kritérii stalinistické kultury. Na přetrvávání starého programu literární cenzury i na váhavý postoj publikačního odboru k omezování soukromých nakladatelství zareagoval v září 1948 aparát KSČ. Nikoli náhodou šlo o dobu, kdy KSČ nastolila ostrý kurz k ovládnutí celé kulturní sféry cestou tzv. přímého stranického řízení.³²⁰ „Dosud byla prováděna kontrola jen z hlediska přidělování papíru, a ne z hlediska ideologického,“ konstatoval 30. září 1948 předseda Lektorské rady ÚV KSČ Pavel Reiman. To se podle něj muselo změnit, aby bylo možno zabránit vydávání literatury, která „1. propaguje anglo-americký imperialismus, 2. protisovětské a protisocialistické tendence, 3. která vychvaluje a propaguje naše hlavní ideologické odpůrce (Beneš, Masaryk)“. Jak „škodlivé“ publikace

317) NA, MI 1945–1953, kt. 20, inv. č. 65, spis č. 44026/1948.

318) LA PNE, Bohumil Novák, Distribuce papíru, koncept dokumentu datovaný 28. 2. 1948.

319) Protokol 110. schůze poslanecké sněmovny z 5. 5. 1948, *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, <<http://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/110schuz/s110001.htm>>, přístup 12. 10. 2014.

320) Jiří Knapík: *Únor a kultura. Sovětizace české kultury 1948–1950*, Praha, Libri 2004, s. 120–124.

vycházejí, dokládal Reiman mimo jiné příkladem výboru ze současné anglické poezie *Mezi dvěma plameny*, který v redakci Jiřího Kárneta a Josefa Nesvadby vydala Mladá fronta.³²¹

Následně se publikační odbor dostal pod přímou kontrolu Kulturního a propagačního oddělení ÚV KSČ. Reiman byl po dohodě s ministrem Kopeckým kooptován do Prozatímní ediční rady a po kratších sporech s nemocným Františkem Halasem a s Bohumilem Novákem, který byl počátkem následujícího roku dokonce vyloučen ze strany, si ji podřídil. Cílem se stal rychlý postup ke zrušení soukromých nakladatelství, zavedení systému nakladatelských monopolů, s nímž byli vybraní zástupci nakladatelství definitivně seznámeni při schůzi se zástupci Lektorské rady ÚV KSČ 14. ledna 1949,³²² a revize všech rozpracovaných nakladatelských projektů, aby již nemohly vyjít knihy nežádoucího zaměření.

Přestože k jeho přijetí došlo až v březnu 1949, již od listopadu předchozího roku bylo řízení knižního trhu přizpůsobováno novému nakladatelskému zákonu, jehož návrh byl již hotov. Na zasedání Prozatímní ediční rady 26. listopadu bylo projednáno opatření, aby nové knihy byly nadále povolovány jen vyjmenovaným nakladatelstvím (především státním a kolektivním); 3. prosince informoval Reiman radu, že do významných soukromých nakladatelství byli jmenováni „zmocněnci“, a 10. prosince předložil radě poprvé seznam knih, jejichž výrobu či expedici nechal v tiskárnách v celé republice zastavit či prověřit.³²³ Některé tituly se podařilo ještě rozhodnutím Prozatímní ediční rady ze seznamu uvolnit (například Weilův román *Život s hvězdou*),³²⁴ i tak však definitivní verze z ledna 1949 zahrnovala více než 250 titulů, jejichž skladba – seznam zahrnoval populární literaturu, díla avantgardy, modernismu a existencialismu, díla katolických literátů a literárních historiků, práce nemarxistické společenské vědy – předjímalá cenzurní indexy období stalinismu. Na seznamu se objevily mj. následující tituly: Edgar Wallace: *Bones*, Jiří Červený: *Holanovy dcery*, Albert Camus: *Cizinec*, Maurice Nadeau: *Dějiny surrealismu*, Jaroslav Durych: *Služebníci neužiteční*, Antonín Škarka: *Neznámý Bridel*, Josef Miklík: *Biblická archeologie*, Aurelius Augustinus: *O Boží obci*, Karel Čapek: *Hovory s TGM*, Albína Dratvová: *Elementární logika*.³²⁵

V další fázi, trvající od přijetí nového nakladatelského zákona až do roku 1951, byly lektory ministerstva informací a osvěty (k přejmenování ministerstva došlo na základě zákona č. 233/1948 Sb. v říjnu 1948)³²⁶ posouzeny rukopisy nalezené v různé fázi redakčního nebo polygrafického zpracování v kancelářích likvidovaných nakladatelství. Menší část rukopisů byla predisponována do existujících nakladatelství, zbytek vydavatelských záměrů byl zrušen a rukopisy vráceny autorům. Tak se stalo kupříkladu s druhým svazkem Díla Jiřího Ortena z nakladatelství Václav Petr, obsahujícím výbor z Ortenových „deníků“ – *Knihy červené, žíhané a modré*.³²⁷

321) NA, ÚV KSČ, Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení (19/7), a. j. 567, zpráva ze schůze lektorské rady, která se konala dne 30. září 1948.

322) NA, ÚV KSČ, Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení (19/7), a. j. 567, zápis ze schůze zástupců nakladatelství, konané dne 14. ledna 1949 v budově ÚV KSČ.

323) LA PNP, Bohumil Novák, zápisy ze schůzí prozatímní ediční rady z 26. 11., 3. 12. a 10. 12. 1948.

324) LA PNP, Bohumil Novák, zápis ze schůze prozatímní ediční rady 10. 12. 1948.

325) Soupis nazvaný *Knihy zastavené v nakladatelstvích*, který byl projednáván na schůzi akčního výboru Syndikátu českých spisovatelů, in Michal Bauer: *Ideologie a paměť. Literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století*, Jinočany, H&H 2003, s. 296–303.

326) Srov. J. Knapík: *Únor a kultura*, cit. dílo, s. 73.

327) NA, MI 1945–1953, kt. 281, inv. č. 608.

Za první republiky se cenzurování typicky soustřeďovalo do jednoho místa komunikačního řetězce a do jednoho okamžiku, na konkrétní text a jeho z hlediska zákona závadné místo. Autor byl postihován spíše výjimečně a nikdy ne tím, že by byl úplně z literatury vyřazen se vším, co už napsal nebo co ještě napsat může. Některé žánry nebo druhy literatury byly liberální cenzurou postihovány častěji než jiné, tak tomu bylo například u erotik nebo politické publicistiky extrémních ideologických proudů, nedocházelo nicméně k pokusům o jejich vytěsnění z veřejného prostoru jako celé kategorie. Ekonomické dopady cenzury bezprostředně nesl vydavatel konfiskovaného periodika či knihy, nikoli autor. Odjezd Jiřího Voskovce a Jana Wericha do Paříže a odtud do USA na přelomu roku 1938/1939 znamenal jeden z prvních všeobecně srozumitelných signálů, že se i v oblasti sociální regulace literatury, tisku a umění cosi podstatného mění. Rozhodnutí úspěšných divadelníků opustit republiku přišlo poté, co je za jejich politické smýšlení stát diskvalifikoval odnětím licence pro Osvobozené divadlo jako profesionální umělce, pro které je psaní a provozování divadla obživou. To, že Voskovec a Werich postavili mezi sebe a vlast oceán, vyjadřovalo zároveň rostoucí pocit fyzického ohrožení, který doma začaly pociťovat celé skupiny autorů – antifašisté, komunisté a také Židé, vystavení již za druhé republiky nátlaku institucionalizujícího se antisemitismu. Končila doba, kdy spisovatel vsázel do hry jen své jednotlivé texty – nyní se ve hře ocitala celá jeho kariéra, a nejen to. Autoři měli vbrzku začít do hry vsázet osobní bezpečí, svobodu, a dokonce život.

Rozšíření pole cenzurních intervencí na všechny fáze, prostředky a aktéry komunikačního procesu, k němuž od konce třicátých let 20. století v kontextu české literární kultury došlo, neznamenal ovšem jen více rizika pro autory, méně možností pro literární tvorbu, poškození těch, kdo byli cenzurováni, a nárůst moci těch, kdo cenzurovali. Představovalo také zásah, jímž se proměňovala žánrová krajina i literární hierarchie, jak se to nejvíce projevilo ve vztahu k zábavné lidové četbě. Přinášelo s sebou nové situace tvorby i recepce, příležitost k mediálním, tematickým a žánrovým inovacím psaní, měnilo vztahy mezi aktéry v literárním poli, jinak distribuovalo ekonomické výnosy i rizika tvorby a vedlo k třibení rozmanitých strategií, jimiž aktéři v různých uzlech komunikačního procesu na působení cenzury reagovali.

Druhá republika, protektorát a republika třetí se lišily intenzitou, s níž se v nich jednotlivé důsledky přechodu k autoritativnímu typu společenské regulace literární komunikace projevovaly. Za druhé republiky byla zevnitř české kultury formulována nejvíce apodiktická představa o tom, jak by měla nová národní literatura vypadat a kteří autoři do ní nemají mít přístup; za protektorátu byli spisovatelé a kulturní pracovníci, kteří se protivili nacistické politice, vystaveni nejextrémnějšímu násilí; za třetí republiky se pokročilo nejdále v omezování tzv. braku jako příkladu vylučování celé kategorie literárních projevů z veřejné komunikace. I když nejvíce vyjednávacích, kooperativních i únikových strategií bylo mezi autory a cenzurou rozehráno za protektorátu, v latentních podobách

a v méně komplexních konstelacích je můžeme pozorovat i po zbytek sledovaného období. Jestliže například za protektorátu byli autoři v souvislosti se svou literární činností eliminováni jako fyzické osoby, za druhé i třetí republiky na životě ohroženi nebyli, ale docházelo k jejich eliminaci jako osob literárních – tím, že jim byla znemožněna veškerá literární činnost pod vlastním jménem.

K hlavním rysům cenzurní soustavy období 1938–1949 patřilo dále množství strukturálních mezer a celkově slabá účinnost. Za protektorátu, kdy k disciplinaci spisovatelského stavu nechyběly drakonické nástroje, k ní přispíval konflikt mezi „nacistickou“ linií cenzurního programu, prosazující zájmy německého národa proti zájmům národa českého, a názorovým konsenzem české společnosti.

Sblížení literátů s cenzurou

Charakteristickým jevem celého období bylo otevření široké komunikace mezi autory, nakladateli a cenzurou. Jak už jsme ukázali, ideové pozadí této komunikace vytvářel odklon od liberálně-modernistického diskurzu svobody slova, v jehož důsledku přestala být cenzura aktéry zevnitř literárního pole vnímána jako soupeř zvenčí. Spolu se specializací cenzury a rostoucím počtem odborníků mezi personálem cenzurního úřadu to vytvářelo předpoklad pro kooperaci. Za okupace se stmelujícím prvkem mezi „českou“ cenzurou a literáty stal nejen společný zájem a cíl, ale i hledání mezer v cenzurních nárocích exponentů nacistické kulturní politiky. Bohumil Novák takto vzpomínal na to, jak se za protektorátu vytvářely tiché aliance mezi autory, nakladateli a cenzory a jak jich bylo využíváno pro obcházení kritérií, jimiž se cenzura měla řídit:

Někdy ty verše vyšly, třebaže je cenzura nepovolila [...] Tak např. Nezvalova sbírka *Pět minut za městem* byla sice povolena, ale jen s podmínkou, že z ní vypadne *Óda na návrat K. H. Máchy* a pět dalších básní. Vyšla však celá a já si vzpomínám, jak se tomu Nezval divil a jak cenzor trnul po vyjití úzkostí, že ho to bude stát krk. Dopadlo to však dobře. Byla to náhoda, štěstí, osud?³²⁸

Tato spolupráce cenzorů s básníky a nakladatelskými redaktory se jako téma vepsala do memoárové literatury, jak to ukazují například Seifertovy *Všecky krásy světa* v kapitole o majoru Vilému Kostkovi. Je však třeba konstatovat, že role „českých“ cenzorů za protektorátu budila také polemiky.³²⁹ Za třetí republiky, kdy centrální literární úřad převzali do vlastních rukou sami literáti, se prostor pro aktivizaci osobních vztahů dále rozšířil. „Cenzurující“ i „cenzurovaní“ byli členy jedné sociální sítě, buď se znali bezprostředně, nebo měli společné přátele. Samozřejmě to více platilo pro autory umělecké literatury, méně pro spisovatele periferních žánrů, více pro starší autory, méně pro ty nejmladší,

328) Biografický archiv ÚČL AV ČR, fas. Bohumil Novák, Bohumil Novák redaktor *Slovníku českých spisovatelů* 8. 2. 1962.

329) Argumenty obou stran, kde pro Kostku vystupovali zejména Bohumil Novák, Jaroslav Seifert nebo Václav Černý, proti němu Bedřich Fučík, Otakar Štorch-Marien či A. C. Nor, shrnul Jiří Rambousek ve stati „Karel Poláček, Josef Palivec, Bohumil Novák a Vilém Kostka“, in týž: *Nesoustavná rukověť české literatury*, Praha, Torst 2003, s. 135–161. Ke Kostkovým kritikům se – na rozdíl od Rambouska – přihlásil Aleš Zach: „Sborník mezi dvěma totalitami“, in V. Poláček (ed.): *Kniha a národ*, cit. dílo, s. 337–348.

teprve hledající místo, kudy do literárního pole vstoupit. „Zařídil jsem, aby Tvoji věc vyřídili,“ psal František Halas v říjnu 1947 svému mladšímu vrstevníkovi, básníku a bibliofilskému vydavateli Zdeňku Řezníčkovi stran jeho sbírky *Ztlumený hlas*, připravené k vydání v kroměřížské edici Karla Kryla Varietas.³³⁰ Kniha – básníková poslední – pak (zřejmě na počátku roku 1948) skutečně vyšla.

Ekonomické riziko

Ohled na cenzuru se ve sledovaném období stal součástí úvah nad většinou edičních projektů. Když advokát a bibliofil Kamill Resler nabízel nakladateli Petrovi v posledních dnech roku 1938 k vydání antologii národně politické poezie *K poctě zbraň praporu!*, upozorňoval ho, že nejeden text z výboru je ohrožen zabavením. Vyjádřil přitom pochopení pro případné zábrany nakladatele vstoupit do takto nejistého podniku: „Z hlediska básnické hodnoty to nerozhoduje, nakladatel to však uvážiti musí.“³³¹ Obecně šlo o konflikt mezi řízenou ekonomikou a privátním podnikáním, který vyplýval z toho, že záměry nakladatelů byly jednotnému plánu přizpůsobovány až po svém vzniku. Spisovatel se zároveň dostal do situace, kdy z mnoha důvodů mohl přijít o příležitost k zaměstnání nebo výdělku: v důsledku zastavování periodik a omezování příležitostí na knižním trhu, individuálního zařazení na index, ale také plošného postupu cenzury proti žánru nebo literární kategorii, v nichž se až dosud uplatňoval.

Za protektorátu, kdy se z české knihy stalo nedostatkové zboží a kdy mezi obyvatelstvem byl v důsledku zásobovacích potíží dostatek volných peněz, docházelo k asymetrickému rozdělování výnosů z této konjunktury mezi autory, ale i nakladatele či knihkupce: ten, kdo publikovat nebo podnikat mohl, dosahoval mimořádných příjmů, zatímco ten, kdo nesměl, zůstával bez materiálního zajištění. Cestou ke zmírnění těchto disproporcí byly neoficiální solidární fondy fungující při některých nakladatelstvích (například v případě nakladatelství Fr. Borový nebo Družstva Kola moravských spisovatelů) či vyplácení nakladatelských záloh na fiktivní honoráře těm autorům, kteří nemohli nebo nechtěli veřejně působit.³³²

Zároveň jsme svědky toho, jak nakladatelé přenášejí část ekonomického rizika plynoucího z nepovolení titulu nebo jiných omezení stanovených cenzurujícími úřady na autora. Ostravské nakladatelství Jos. Lukasík uzavřelo kupříkladu 29. prosince 1944 s cestovatelem a spisovatelem Ladislavem Mikešem Pařízkem dodatek k nakladatelské smlouvě na dobrodružný román *Stříbrné noci*, podle něhož měl být autorovi honorář za knihu, již hodlalo nakladatelství vydat v nákladu 3 300 výtisků, vyplacen obratem. Smluvní pojistka zároveň stanovovala, jak se bude nakladatelství hojit na autorovi, pokud cenzura povolí knihu v nižším počtu výtisků anebo ji nepovolí vůbec:

330) František Halas Zdeňku Řezníčkovi 7. 10. 1947, in F. Halas: *Dopisy*, cit. dílo, s. 279. Předmět vyjednávání je označen v Řezníčkově dopise Bohumilu Novákovi z 8. 11. 1947, LA PNP, Bohumil Novák.

331) KNM KKK, Nakladatelství Václav Petr, Kamill Resler Václavu Petrovi 28. 12. 1938.

332) J. Rambousek: „Karel Poláček, Josef Palivec, Bohumil Novák a Vilém Kostka“, cit. dílo, s. 141; Rajendra A. Chitnis: „Zbraně slabých. Představa rolnického odporu v díle a životě Václava Prokúčka“, *Česká literatura* 61, 2013, č. 5, s. 661–696.

Kdyby byl povolen náklad pod 3 300 výtisků, jste oprávněni zbytek do 3 300 výtisků při druhém vydání aneb i jinak v případě povolení dotisknouti, v kterémžto případě mně nepřísluší nárok na honorář za tento zbytek do 3 300 výtisků. Nebude-li vydání tohoto díla cenzurou povoleno, jsem povinen vrátiti Vám v hotovosti dvě třetiny Vámi mně předem vyplaceného honoráře ihned, jak mi to bude oznámeno, zbývající jednu třetinu nejdéle do dalších dvou měsíců.³³³

Vydání knihy se nepodařilo uskutečnit a rukopis (dokončený v říjnu 1943 a od srpna následujícího roku vázaný v Lukasičkově nakladatelství) zůstal v archivu.

Za třetí republiky nalézáme v nakladatelských smlouvách podmínku, vážící výplatu honoráře na udělení povolení k tisku knihy. A to i v případě překladatelů, pracujících na objednávku. Kromě minimalizace ztrát na straně nakladatelů vedla tato smluvní ujednání k tomu, že k vyvíjení osobního tlaku na činitele cenzury byli motivováni i sami literáti, mnohdy k podobné aktivitě dokonce i lépe vybavení svými osobními kontakty. Přesně do tohoto sociálního mechanismu zapadal dopis z konce léta 1948, v němž se překladatel Vilém Opatrný domáhal u Bohumila Nováka toho, aby byly propuštěny dva jím přeložené tituly. Činil tak způsobem, který sám implicity charakterizoval jako citové vydírání:

Přeložil jsem pro [nakladatele, P] Plzáka dvě knihy:

1. Edmonds, *V zajetí Seneků*, Vaše číslo 42557 z 10. 2. 1948

2. Linklater, *Muži z Nessu*, pod č. 54874 z 23. 10. 1947.

Nedostal jsem to zapláceno, protože Plzák nemá povolení. Když se ty 2× podepíšeš, bude mít 8 lidí (což je sprosté, že to připomínám, ale nemám na vybranou) 3 měsíce co jíst. Udělej to.³³⁴

Ani jedna ze zmíněných knih nevyšla.

Ztracená díla

Časový odstup mezi dokončením textu a jeho publikací se v důsledku plošné cenzury prodloužil a spolu s ním se prodloužila i doba, kdy dílo bylo fixováno jen v podobě rukopisu či strojopisu. V této křehké etapě své existence byla díla náchylná ke ztrátě, poškození či zničení. Autoři ohrožení za protektorátu perzekucí ukrývali svá díla na tajných místech nebo je předávali do úschovy druhým osobám. Plně závislí na nespolehlivých médiích typu motáku nebo ilegálního dopisu, na klikatých cestách předávání a uchování svých textů cizími osobami byli spisovatelé ve vězení, v ilegalitě, na útěku, autoři deportovaní do ghetta či koncentračního tábora. Ani pět strojopisných kopií uschovaných u známých nestačilo k tomu, aby ke čtenářům doputoval pátý díl románového cyklu Karla Poláčka o „okresním městě“. Většina kopií se patrně ztratila ještě za okupace, pátá, jejímž majitelem byl Josef Palivec, nepřečkala v celku věznění tohoto básníka v období stalinismu; zachoval

333) Nakladatelská smlouva na *Stříbrné noci* měla v té době běžnou podobu dopisu, formulovaného jako nabídka autora nakladateli. NA, MI 1945–1953, inv. č. 608, kt. 253.

334) LA PNP, Bohumil Novák, Vilém Opatrný Bohumilu Novákovi 1. 9. 1948.

se jen fragment, publikovaný na jaře 1968.³³⁵ Existenci nezveřejněných děl nesvědčily ani zvraty dobových poměrů. Překladatel a esejista Pavel Eisner, z hlediska norimberských zákonů Žid, uschoval část své hojné literární tvorby pro poválečné časy u příbuzných své ženy, která byla německé národnosti. Po květnové revoluci 1945 se to, co dosud zajišťovalo příslušným dílům ochranu, stalo naopak zdrojem jejich ohrožení: Eisner o část svých rukopisů přišel, když byl byt příbuzných vyrabován jako obydlí Němců.³³⁶ Za třetí republiky, kdy publikační odbor masově využíval rozhodnutí odložit žádost o povolení titulu na příhodnější dobu, se u nakladatelů hromadily zásoby „odložených“ rukopisů. Po znárodnění nakladatelského průmyslu nevyšla většina z nich už nikdy.

Autor

Počínaje komunistickými publicisty ze stranického tisku zastaveného na podzim 1938 a konče vybranými představiteli lidového románu v období před únorem 1948 se po celá čtyřicátá léta setkáváme s tím, že jednotlivcům i celým skupinám autorů je z politických, ideologických nebo estetických důvodů zamezováno ve veškerém literárním působení. Za protektorátu byl zákaz publikovat často doprovázen i dalšími formami policejní či justiční perzekuce autora. Vyšetřování, věznění a za protektorátu i deportace do koncentračního tábora či popravě čelili tehdy spisovatelé především z politických důvodů – za „protistátní“ publicistiku, účast v odboji apod. Takováto perzekuce nebyla motivována literárně, měla však pro literární činnost příslušných autorů důsledky rovnající se cenzuře: znemožňovala dočasně či trvale tvorbu, přinášela s sebou sekundární zákaz publikování atd. K ohrožení života autorů nedocházelo jen z jedné strany, v dramatické situaci mezinárodního i občanského konfliktu mu čelili rovněž ti, kdo se za okupace přidali k okupantům. Pokud by se navzdory současným pochybnostem v budoucnu potvrdilo, že tzv. chlebičková či travičská aféra, jejíž obětí se v říjnu 1941 stal Karel Lažnovský, byla záměrnou akcí premiéra protektorátní vlády Eliáše a na něj napojeného odboje k eliminaci skupiny kolaborujících novinářů, představovalo by to kuriózní případ podobného útoku „na tělo“ určitého autora – cosi jako ilegální „národní soud“ nad aktivistickými redaktory, kteří měli být 18. září 1941 při audienci u předsedy vlády otráveni bakteriemi vstříknutými do obložených chlebiček z Paukertova lahůdkářství.³³⁷

Celé skupiny literátů byly dále perzekvovány preventivně. To byl případ několika tisícovek „zvláštních vězňů“, zatýkaných a odesílaných do koncentračních táborů od prvních dní okupace do podzimu 1939. V září toho roku byli při akci Albrecht I., jedné z těchto preventivních bezpečnostních kampaní, zatčeni a odesláni do koncentračního tábora novinář Ferdinand Peroutka, spisovatel a výtvarník Josef Čapek či malíř Emil Filla. V těchto případech byla publicistická či umělecká činnost bezprostředním důvodem uvěznění, protože

335) Z. K. Slabý: „Torzo? Prozatím...“, *Plamen* 10, 1968, č. 4, s. 150–151; Milada Chlábková: „Ediční poznámka“, in Karel Poláček: *Vyprodáno*, Spisy Karla Poláčka, sv. 12, ed. Milada Chlábková, Praha, Nakladatelství Franze Kafky 1994, s. 267–275.

336) Daniel Řehák: „Ein Nachlass zu Lebzeiten. Eisners Schaffen während der Okkupation“, in Ines Koeltzsch, Michaela Kuklová, Michael Wögerbauer (eds.): *Übersetzer zwischen den Kulturen. Der Prager Publizist Paul/Pavel Eisner*, Köln, Böhlau 2011, s. 87–108, zde s. 104.

337) Jaroslav Čvančara, Jan B. Uhlíř: „Chlebičková aféra. Poslední odbojový čin ministerského předsedy Aloise Eliáše“, *Historie a vojenství* 55, 2006, č. 4, s. 37–48; Jana Pasáková: „Chlebičková aféra. Odbojový čin ministerského předsedy Aloise Eliáše?“, *Historie a vojenství* 57, 2008, č. 1, s. 75–85.

šlo o to, zabránit příslušným osobnostem v dalším působení na veřejnost a eliminovat tak potenciální ohniska rezistence. Funkci prevence měla rovněž perzekuce autorů postižených norimberským vymezením židovství, protože nacistická estetika řadila tvorbu židovských umělců do oblasti „zvrhlého umění“. Zákaz veřejného působení i navazující opatření k vyčlenění a likvidaci těchto autorů byly tedy cestou, jak budovat – z nacistického hlediska – čistou kulturu.

Někteří autoři, mezi nimi jak osobnosti meziválečné levice, tak i katolické literatury,³³⁸ se ohrožení vlastní osoby vyhýbaly odchodem na venkov: romanopisec Ivan Olbracht se odstěhoval na Třeboňsko, do obce Strěbřec, odkud jen občas zajížděl za svou mladou rodinou do Prahy,³³⁹ básník S. K. Neumann prožil většinu okupace ve Vápenném Podole v Železných horách na Chrudimsku. Právě jeho případ dokládá, že strategie legálního „úkrytu“ (všichni jmenovaní žili na venkově pod vlastním jménem) mohla být až překvapivě účinná. Je zaznamenáno, že šéf Skupiny tisk v ÚŘP Wolfram von Wolmar měl v době po atentátu na Heydricha za to, že se S. K. Neumann nenalézá v protektorátu, neboť utekl do Moskvy.³⁴⁰

Dalším krokem, využívaným těmi, kdo se naplno zapojili do odboje nebo které odchod do ústraní či jiné formy vyhýbání se státnímu teroru nemohly už dále ochránit, byl přechod do ilegality. Uchylovaly se k němu nejen odbojově aktivní osobnosti, ale také ti spisovatelé a umělci, kteří se rozhodli nepodrobit transportům do Terezína a do koncentračních táborů. Překladatel a prozaik Jiří Weil využíval legálních mezer v systému evidence a deportace Židů až do ledna 1945 (napomáhalo mu přitom to, že uzavřel tzv. smíšené manželství), poté fingoval sebevraždu a přešel do ilegality. Surrealistický básník a výtvarník Jindřich Heisler ignoroval v roce 1941 povolání k registraci „neárijců“ a od této chvíle až do konce války žil ilegálně v garsoniére u malířky Toyen nebo u své sestry a stýkal se až do konce války jen s několika přáteli.³⁴¹

Strategie, které zakázaní nebo i v ilegalitě žijící autoři využívali k obcházení cenzury, začínaly u změny literární identity s pomocí pseudonymu. Nestačilo ovšem zvolit si jiné jméno. Bylo nutné zajistit krycí osobu, která vzala pseudonym na sebe, přebírala a předávala honoráře, snášela případný veřejný nebo úřední zájem a byla pokud možno i vybavena fabrikovanými „důkazy“ o svém autorství (fiktivní korespondence, části rukopisu).³⁴²

Další možností bylo využití alonymu, tzv. pokrývačství, kdy dílo bylo prezentováno pod vlastním jménem jiné osoby. Snaha omezit riziko, že podobné pokrývání vyvolá podezření, vedla k zásahům různých osob do textu a měla i dopad na jeho kritickou recepci, neboť text byl neinformovanými recenzenty nutně poměřován dosavadním dílem pokrývajících osoby. Pro vydávání próz Karla Poláčka získali představitelé nakladatelství Fr. Borový na počátku okupace malíře Vlastimila Radu, který předtím s humoristou Jaroslavem Žákem napsal *Bohatýrskou trilogii* a mohl tedy vystupovat jako spisovatel-humorista. Konspirace

338) M. C. Putna: *Česká katolická literatura 1918–1945*, cit. dílo, s. 350.

339) Dalibor Tureček: *Ivan Olbracht a jižní Čechy*, České Budějovice, Jihočeské nakladatelství 1983.

340) J. Gebhart, B. Köpplová, J. Kryšpínová a kol.: *Řízení legálního českého tisku v Protektorátu Čechy a Morava*, cit. dílo, elektronická edice, s. 431.

341) Jindřich Toman: „O Heislerovi a Toyen. Rozhovor se sestrou Jindřicha Heislera“, *Analagon* 3, 1991, č. 4, s. 85.

342) J. Doležal: *Česká kultura za protektorátu*, cit. dílo, s. 145–164.

Bohuslav Březovský alias Jiří Orten Pseudonymy Jiřího Ortena, který jako Žid nesměl publikovat, kryl básníkův vrstevník a přítel, prozaik Bohuslav Březovský. Pseudonym Jiří Jakub byl v roce 1941 dekonspirován týdeníkem *Arijský boj*, nicméně sekce písemnictví MLO ho ve své kartotéce spisovatelů vedla jako Březovského literární jméno trvale (viz reprodukce autorovy hlavní karty na obálce složky), a to i v době, kdy ho sám autor již v dotaznících neuváděl.

Zdroj: NA, MLO, kt. 12, fas. „Bohuslav Březovský“.

Name: <i>Bohuslav Březovský</i>		Wohnort: <i>Prag XII, Hbesecká 424</i>	
		Anschrift:	
		Fernruf:	
Pseudonyme: <i>Jiří Jakub</i>			
Geboren (Datum, Ort): <i>25.11.1902, Chorna (Polska)</i>	Nationalität: <i>pol.</i>	Stand: <i>vel.</i>	Religion: <i>D</i>
Schulbildung: <i>phil. Fak.</i>	Zivilberuf und wirtschaftliche Sicherung: <i>Verlagsbender Sam. „Orbis“</i>		Abstammung: <i>ar.</i>
Frühere politische Gesinnung:		Mitglied einer Freimaurerloge:	
Bisherige Art der literarischen Tätigkeit: <i>Prosa, Romane</i>			
Stammverlag; Vertragsmäßig gebunden; Beim Verleger beschäftigt:			
Mitgliedschaft in literarischen Vereinen und Fachorganisationen:			
Bedeutung im Volk, in der Führung der literarischen Richtungen, Einfluß auf die junge Generation der Autoren:			
Teilnahme an literarischen Gewerben, liter. Preise, Unterstützungen:			
Zugleich Übersetzer:		Zugleich Dramatiker Komponist	

byla dohodnuta ještě předtím, než Poláček začal román *Hostinec U kamenného stolu* psát. Údajně se poté snažil svůj styl přizpůsobit Radovu, tomu se ovšem po převzetí rukopisu zdálo, že jej přizpůsobil málo, a tak sám (nebo ve spolupráci s nakladatelstvím) provedl v textu další změny. O jejich rozsahu lze uvažovat pouze hypoteticky, protože se původní rukopis nezachoval. Román se tak dodnes vydává ve znění, které bylo komplikovaně zformováno v situaci nuceného víceautorství a autocenzury.³⁴³

Třetí možnost, jak si autor navzdory zákazu mohl perem zajistit určité živobytí, představovalo anonymní vykonávání literárních prací obvykle podružného charakteru (překlady, úpravy, výběry, adaptace, redakce, tvorba rejstříků a doprovodných textů, psaní reklamních článků). Mnoho takové anonymní práce odvedl za okupace například již zmíněný Pavel Eisner. Využívání alonymu i anonymizace literární práce mají přitom dlouhodobý dopad na pozdější představy o rozsahu tvorby příslušného autora. Atribuce anonymizované literární práce je krajně obtížná³⁴⁴ a v národní bibliografii nebývají alonymy či anonymy přiřazovány pravým autorům ani v případech velkých osobností a velkých děl, u nichž byla fakta o skutečném autorství publikována, natož u řemeslných literárních výkonů. Tak například překlad Goethova *Fausta* vydaný v roce 1942 v nakladatelství Fr. Borový je dodnes v *České národní bibliografii* veden jako anonymní, přestože v sekundární literatuře bylo opakovaně zaznamenáno, že jde o překlad Otokara Fischera.³⁴⁵ Za druhé republiky i za protektorátu se anonymními texty živil třeba Julius Fučík, v prvních letech po osvobození Jaroslav Durych (viz výše).

Text

V situaci, kdy některé druhy uměleckého vyjádření, žánry či literární kategorie byly cenzurou kontrolovány přísněji než jiné, se autoři ocitali před výběrem formálního či stylového klíče, který by jim skýtal větší šanci na průnik do veřejného prostoru. Tak František Halas měl na podzim 1938 nejprve v úmyslu napsat „o marných ctnostech“ vojenské obrazy republiky divadelní hru *Mobilizace*, pak se však na doporučení E. F. Buriana, „že by to vůbec při dnešní cenzurní praxi neprošlo“,³⁴⁶ rozhodl pro básnickou sbírku – výsledkem bylo *Torzo naděje* (1938). Zahradníčkův krok k milostné poezii ve sbírce *Pod bičem milostným* (1944) nebyl jen výrazem nové fáze jeho osobního života po seznámení s budoucí manželkou Marií, ale také výsledkem četných zkušeností s cenzurou, které nabyl mimo jiné v redakci *Akordu*. „Potom připravuji nějaké básně do *Akordu*, ovšem jen takové, jaké se dají dnes tisknout,“ napsal o tom v dopisu Janu Čepovi. „Nikdy jsem si nemyslel, že budu ještě někdy psát tak soustavně milostnou poezii.“³⁴⁷ Volba „nezávadné“ tematiky byla součástí autocenzury, která tak jako model chování začala prostupovat celým prostorem oficiálně publikovaného tisku i literatury.

343) Jarmila Víšková: „Ediční poznámka“, in Karel Poláček: *Hostinec U kamenného stolu*, Spisy Karla Poláčka, sv. 13, ed. Jarmila Víšková, Praha, Nakladatelství Franze Kafky 1998, s. 339–351; ediční poznámka zahrnuje i plný text předmluvy Vlastimila Rady k prvnímu poválečnému vydání románu, publikovanému již pod jménem skutečného autora („Čtyři léta autorem *Hostince U kamenného stolu*“, 1947).

344) Srov. D. Řehák: „Ein Nachlass zu Lebzeiten“, cit. dílo.

345) k [= Bohumil Novák]: „Rektifikace“, *Kritický měsíčník* 6, 1945, č. 6/7, s. 176.

346) František Halas Jiřímu Mahenovi před 4. 11. 1938, in F. Halas: *Dopisy*, cit. dílo, s. 147.

347) Jan Zahradníček Janu Čepovi 15. 2. 1942, cit. dle R. Zejda: *Byl básníkem!*, cit. dílo, s. 78.

Cenzurním požadavkům se přizpůsobovali také autoři populární literatury. V reakci na ustavení Sboru pro posuzování tiskopisů ohrožujících mládež přijalo před koncem roku 1940 vydavatelství nejstaršího z románových magazínů, *Románů do kapsy*, vlastní kodex pravidel, jejichž naplňováním měla být zajištěna morální, vědecká, jazyková i ideologická správnost jednotlivých románů.³⁴⁸ Na vyřazení překladů z anglické a americké literatury reagovali domácí autoři, kteří ve svých detektivních a dobrodružných románech nebo westernech v rámci předstírání zahraniční proveniencí svých textů až do té doby využívali lokality a motivy z Anglie, Spojených států či Divokého západu, přesunem svých detektivních příběhů do severní Evropy nebo do Čech (náhradou anglických reálií a jmen za české vznikl například z dětské detektivky Eduarda Fikera *Společnost věčné punčochy* román pro mládež *Jeníkovo dobrodružství*, 1943) a dobrodružných románů do Jižní Ameriky. V procesu cenzury nebo autocenzury týž autor přemístil děj detektivky *Paní z Šedivého domu* (1941) z anglického do obecně germánského či severského prostředí. Zatímco v rukopisu byly usuzovací schopnosti jisté prosté ženy charakterizovány větou, že „nestudovala v Oxfordu“, v prvním vydání za protektorátu se objevilo, že „nestudovala v Heidelbergu“.³⁴⁹

Specifickou tematiku, repertoár médií i procesualitu tvorby s sebou přinášel pobyt spisovatelů v ilegalitě, ve vězení či v koncentračním táboře. Situace izolace či věznění se předně vepisovala do tematiky a metaforiky jejich děl, aktualizovala vězeňské téma s jeho hlubokou literární tradicí. Celý komplex motivů reprezentujících toto téma obsáhl ve svých verších psaných v Sachsenhausenu a po válce vydaných v uspořádání Vladimíra Holana pod názvem *Básně z koncentračního tábora* Josef Čapek: „Obdélník kamenných zdí / se čtvercem železných vrat, / zavřený dalekou oblohou, / nahoře ostnatý drát: / toť naše zahrada, toť náš sad.“³⁵⁰ Jako šifra Heislerova pobytu ve skrýši u Toyen v dlouhých letech, kdy sám přetrhl většinu sociálních kontaktů a nemohl se volně pohybovat po ulicích, se vykládá první věta z jeho básně v próze *Plný den* (sbírka *Daleko za frontou*, rukopis 1940–1941): „Koho dnes asi potkala z mých známých, jež sama nezná?“³⁵¹

Věznění autoři byli odkázáni na dopisy nebo ilegálně psané motáky i s jejich omezeními, jaké představuje krátký rozsah, postupná expedice a z ní plynoucí nemožnost pracovat s rozsáhlejším textem v celku, nejistota doručení jednotlivých částí, v případě oficiální korespondence nutnost respektovat speciální normy vězeňské cenzury. Tato omezení nepřála vzniku rozsáhlejších, složitě komponovaných literárních děl a ve svém důsledku udělovala exkluzivní významy těm textům, jež se těmto limitům vzepřely a ve své kompoziční artificialnosti napodobovaly tvorbu vznikající v podmínkách svobody. I do těchto textů se přitom vepisovala vnější omezení procesu psaní. Kupříkladu ve Fučíkově *Reportáži, psané na oprátce* to byl příkaz k převozu autora z Prahy do Berlína k soudu,

348) Srov. P. Janáček: *Literární brak*, cit. dílo, s. 102–112.

349) Eduard Fiker: *Paní z Šedivého domu*, Praha, Čin 1941, s. 25; Eduard Fiker: *Tři detektivní příběhy. Paní z Šedivého domu, Zinková cesta, Série C-L*, ed. Olga Svejkovská, Praha, Odeon 1967, s. 23; srov. též Olga Svejkovská: „Vydavatelská poznámka“, tamtéž, s. 499–500.

350) Josef Čapek: *Beletrie*, díl 2, Spisy Josefa Čapka, sv. 2, ed. Jiří Opelík, Praha, Triáda 2010, s. 398.

351) Jindřich Heisler: *Z kasemat spánku*, eds. František Šmejkal, Karel Srp, Jindřich Toman, Praha, Torst 1999, s. 75; srov. Karel Srp: „Teprve za větami je vidět jazyk a světlo“, tamtéž, s. 404–417.

Akrostich *Přísaha českého dělníka*

Přísaha českého dělníka

Josef Lázníčka

Vám, Ochránce lidu dělného,
vrahové když v osudovém ránu,
děti Vašich drobných nelitujíce
i choťi, zlou zasadili ránu,
žen Českých dělníků se srdce zachvěla,
všechno se oťráslo v nás
až slzy z očí vytryskly:
Náš Ochránce – chvíl se nám hlas –
Čas nový, který's pro nás vytvářel,
bude nám ztracen, ztracen navždy snad?

Splatit bychom rádi chtěli svůj Vám dluh
krví vlastní. Je marno vše. Rek velký pad.
Nezapomenem však dobrodince rodin svých!
Nezapomenem! Český dělník dlaň k přísaze zdvih!
Přisaháme Vůdci, Říši i mrtvému Zastánci,
že nového řádu budem věrní ochránci!

Báseň *Přísaha českého dělníka* poslal do *Večerního Českého slova* v červnu 1942 novinář Václav Sábíl pod fiktivním jménem a v úpravě, která měla sugerovat, že jde o verše z ruky pracujícího člověka (podle některých pramenů se Sábíl-Lázníčka označil za kododělníka z Vysočan). První slova každého verše tvořila přísahu pomsty: „Vám, vrahové děti i žen, všechno, až náš čas bude, splatit krví nezapomenem. Nezapomenem! Přisaháme.“ Ve *Večerním Českém slově* vycházela tou dobou na třetí straně pravidelná rubrika *Básník jde s dobou*, kde byly tištěny verše aktivistických autorů, psané v duchu požadavků nacistické literatury. Hlavní náplní denního tisku byl v kritické době atentát na zastupujícího říšského protektora, pronásledování těch, kdo ho provedli, nejrůznější petice ze závodů a další projevy loajality českého obyvatelstva k Říši, jakož i seznamy popravených. Verše v rubrice odrážely stejnou tematiku. V čísle před Sáblovým „akrostichem“ to byla báseň Václava Milinovského *Den smutku*, představující elegické zastavení nad Heydrichovou rakví, v čísle následujícím báseň Ivana Gončara *Brněnská manifestace*, spílající Edvardu Benešovi jako „arcivrahu zákeřnému“. Zásilka se Sáblovým textem z tohoto literárního ani politického kontextu na první pohled nijak nevybočovala, ani neuměla rytmická a veršová stavba básně nenaznačovala, že by redakce měla co do činění s textem využívajícím klasických literárních prostředků. Šéfredaktoru Emanuelu Vajtauerovi, přednímu aktivistickému novináři, chyběla v textu pouze úderná pointa, a tak o své vůli dopsal poslední řádek (tento verš také z logiky akrostichu viditelně vybočuje). Německé úřady byly údajně na akrostich upozorněny neobyčejným zájmem Čechů o výtisky příslušného čísla novin, které se 360 tisíce výtisky představovaly jednu z nejrozšířenějších tiskovin v protektorátě. Za výtisk se na černém trhu platilo údajně 50 protektorátních korun. Po odhalení bylo od 20. června 1942 *Večerní České slovo* na měsíc zastaveno, Vajtauer odvolán z funkce šéfredaktora a čtyři zaměstnanci vydavatelství Melantrich na udání, že o jinotaji věděli, popraveni.

Zdroj: Josef Lázníčka: „Přísaha českého dělníka“, *Večerní České slovo* 24, 1942, č. 138, s. 3, báseň neupravujeme po pravopisné stránce; Bořivoj Čelovský: *Strážce Nové Evropy. Prapodivná kariéra novináře Emanuela Vajtauera*, Šenov u Ostravy, Tilia 2002, s. 73–74; Vojtěch Dolejší: *Noviny a novináři. Z poznámek a vzpomínek*, Praha, Nakladatelství politické literatury 1963, s. 383; týž: „Čti a rozuměj! O jinotajích v české poezii let 1939–1945“, in Jiří Rambousek: *Nesoustavná rukověť české literatury*, Praha, Torst 2003, s. 9–25, zde s. 14–15.

Pod maskou braku: ilegální *Detektivky* Ilegální sešity, jež vycházely v podzimních měsících roku 1939, využívaly principu, že pod svícnem bývá tma. Politicky výbušný obsah neprezentovaly vnějškově jako tajný, ale naopak ten nejmasovější tiskový produkt. Svým formátem a obálkou připomínaly sešitové série detektivních a dobrodružných povídek, jež byly běžnou součástí české tiskové kultury od přelomu 19. a 20. století, prodávaly se v trafikách a jejich výskyt na veřejnosti nemohl nikoho překvapit. Napodobované povídkové série, zejména tzv. cliffontky a tomsharkovky (s postavami neohrožených detektivů Léona Cliffona a Toma Sharka), vycházely obvykle v sešitech o 32 (nebo 64) stranách s černobílou nebo méně často barevnou obálkou, *Detektivky* měly stran 16.

S nápadem využít této mediální formy pro ilegální časopis přišel koncem léta 1939 pracovník soukromého sekretariátu T. G. Masaryka, pozdější sekretář Akademické YMCA a redaktor *Křesťanské revue* Jaroslav Šimsa, člen odbojového uskupení PVVZ (Petiční výbor Věrní zůstaneme). Redakční radu tvořili Josef Fischer, Wolfgang Jankovec, Jaroslav Šimsa, Václav Žižka, Václav Housar a Otakar Wünsch. Výrobu *Detektivek* obstarával letenský tiskař Bohumil Kopřiva. Díky strojní výrobě dosahovalo periodikum vysokých nákladů, uvádí se až neuvěřitelných 30–50 tisíc kusů jednoho čísla. Díky svému vzhledu se mohly šířit i do vrstev a oblastí, kam ilegální časopisy obvykle nedosáhly; údajně se dokonce prodávaly veřejně ve stánkách. V archivech jsou dochovány sešity S. C. Shirwood: *Půlnoční telegram*, *Piráta sedmi moří* (bez uvedení fiktivního autora), John C. Wood: *Noční let*, *Seznam vhodných vánočních dárků* a *Seznam našich knih*. Každé číslo bylo maskováno obálkou napodobující určitý typ spotřebního tisku, buď beletristického, nebo reklamního. Úryvek titulní dobrodružné povídky se nacházel i uvnitř, jinak však obsah tvořila odbojová publicistika, literární texty téhož zaměření a také protinacistické karikatury. V sešitku *Noční let* vyšel manifest k 28. říjnu 1939, jehož autory byli Václav Černý a František Halas. Halas podle vlastního záznamu a svědectví pamětníků přispěl do *Detektivek* i verši. Z jeho ruky pravděpodobně pochází též báseň *Vzkaz* (rovněž ze svazáčku *Noční let*, vydaného kolem 20. října 1939):

Vzkaz

Všecko ti mohou, lide můj,
vnutiti pěstí;
srdce si čisté opatruj,
to je tvůj hrad i tvoje sluj,
jen lstí je mohou zléztí.

Dovedeš věřit, lide náš,
v souzvučnost lidskou,
rci, že svou víru neprodáš
a v nedostupnosti ji máš
nad palbou blasfemickou.
Dovedeš chovat naději

---

který se v próze projevil metanarativním komentářem k rozpadu zamýšlené kompozice a k urychlenému přechodu autora k závěru.

Základní textovou strategií české literatury se v celém období čtyřicátých let stalo užívání ezopských prostředků. Za protektorátu šlo především o „odbojný jinotaj“, „skrytě poukazující na hodnoty spjaté s bojem národa za znovunabytí svobody“³⁵² a využívající k předávání skrytých významů všech víceznačných prostředků básnického jazyka

352) Jiří Rambousek: „Čti a rozuměj! O jinotajích v české poezii let 1939–1945“, in též: *Nesoustavná rukověť české literatury*, Praha, Torst 2003, s. 9–25, zde s. 9.

v slíbenou zemi:
modly se všechny kácejí,
jen ona trvá nad ději,
nech jít ji svatyněmi.

Dovedeš také milovat
světlo, jež hojí:
nezničitelný je to sad,
měj světlo rád, měj světlo rád,
jen světla tma se bojí.
Jen světla tma se bojí.

Tma se ho bojí, tma smrt,
věř, doufej, miluj:
bud' na své prosté ctnosti hrd
jak lípy z Polabí a smrky z Brd,
o cizí neusiluj.

Všecko ti mohou, lide můj,
vnutiti pěstí:
srdce si čisté opatruj,
to je tvůj hrad i tvoje sluj,
jen lstí je mohu zléztí.

Zdroj: Jiří Rambousek: „Ilegální časopis Detektivky“, *Česká literatura* 63, 2015, č. 2, 247-276; Č.S.R. říjen 1939 [ilegální tiskovina, obálkový název *Piráť sedmi moří*], Knihovna Ústavu pro českou literaturu AV ČR, sign. Dt 68/17.

od metafor a personifikací po skryté citáty, aluze a dokonce hláskovou instrumentaci. Kultivace nejrůznějších možností nepřímého vyjádření „odporu k okupantům“ i „víry v konečné vítězství“ české věci odlišovala národně politickou poezii období okupace od té z května 1945.³⁵³ Za protektorátu, kdy přímé vyjádření příslušných hodnot přestalo být možné, se oblast rezistenčních jinotajů stala hlavním předmětem vyjednávání mezi autory, redaktory, nakladateli a cenzurou, koridorem, jímž vedla v literatuře jedna z hranic mezi zakázaným a povoleným. Jak napsal Jiří Rambousek, šanci na publikaci měl ten jinotaj, který „měl natolik široký významový rozsah“, aby umožňoval, ale nenutil čtení s „odbojným významovým klíčem“, anebo ten, nad nímž se příslušný význam vybavoval jen při důvěrné znalosti tradic a výrazových prostředků české poezie.³⁵⁴ Některé z ezopských textů prošly za okupace preventivní cenzurou, ale byly odhaleny následně. To byl také případ nejproslulejší tiskové sabotáže tohoto období, básně *Přísaha českého dělníka*, otištěné po atentátu na zastupujícího říšského protektora ve *Večerním Českém slově*.

Ezopské manipulace se neprováděly jen na úrovni jazykového výrazu a textu, ale i na rovině média. Zřejmě nejrozšířenější ilegální tiskovinou se na podzim 1939 staly

353) Tamtéž, s. 9-11.

354) Tamtéž, s. 11.

tzv. detektivky. Šlo o sešity tištěné ve vysokém nákladu (některé údaje hovoří až o 50 tisících výtisků), obsahující protinacistickou publicistiku. Ta byla maskována „brakovou“ obálkou, titulkem a dalšími „krycími“ texty, díky nimž *Detektivky* vyhlížely jako sešity z oblíbených povídkových sérií, jež tehdy – spolu s románovým magazínem – představovaly hlavní distribuční typ populární četby.

Po válce docházelo k „maskování“ těch žánrů lidového románu, které byly odmítány jako „brakové“. Spisovatel kriminální a dobrodružné literatury Jaroslav Jan Lehovec využil v románu *Tábor vodáků* (1946) jako clonu kompozici rámcového vyprávění z letního chlapeckého tábora. Pomocí vložených povídek, vyprávěných táborníky večer u ohně, vepsal do románu text westernu – tedy žánru, který byl v dobovém literárním kontextu pocíťován jako obzvláště cizorodý.

Paralelní oběh: exil – ilegální politické časopisy – ilegální umělecké publikace – erotika

Jednu z cest, jak se vyhnout domácí cenzuře, představoval odchod do exilu. Znamenal však zároveň přerušování kontaktu s publikem doma. Periodika a knihy, které vycházely péčí exilových institucí v zahraničí, sloužily především potřebám kulturního života Čechoslováků v emigraci, popřípadě propagaci politiky exilové vlády. Autoři, kteří se v zahraničí jako vojáci, politici, úředníci, propagandisté či mediální pracovníci podíleli na československém odboji, podléhali navíc samozřejmě různým formám válečné cenzury, ať už ji prováděly orgány exilové vlády (z taktických důvodů směl být například chlapecký román *Děti a dýka* od Františka Langera tiskem vydán až po vyhlazení Lidic, přestože byl napsán již roku 1939 ve Francii),³⁵⁵ nebo se vztahovala na rozhlasové stanice v zemích, o něž se zahraniční odboj opíral. Československé vysílání v rámci BBC přitom bylo podrobeno striktní předběžné a průběžné cenzuře (cenzor četl nejen texty relací, ale směl zasáhnout i přímo ve studiu v průběhu vysílání),³⁵⁶ jejíž systém však byl transparentní. Vysílání z Moskvy bylo typicky regulováno prostřednictvím autocenzury a po kádrové linii, přičemž vedoucí redaktoři se směrnice k obsahu vysílání dozvídali z vedení Kominterny. V obou centrech československého exilu však bylo z hlediska cenzurního dohledu nejtěžší počáteční období do uznání československé exilové vlády v roce 1940, respektive do vstupu SSSR do války o rok později. V době, kdy se sovětská politika oficiálně řídila paktem Molotov-Ribbentrop, mohli například pracovníci československého vysílání v Moskvě postoje zahraničního odboje vyjadřovat jen s využitím ezopských strategií – výběrem literárních ukázek, v nichž se dalo číst mezi řádky, nebo volbou historických paralel.³⁵⁷

Rukopisy autorů, kteří zůstali v protektorátu, v exilu vycházely jen zřídkakdy. V roce 1940 vyšel v Paříži sborník rezistenčních básní *Hlasy domova*, který byl propašován z Prahy a přinesl například verše Holanovy, Halasovy, Medkovy, Tomanovy.³⁵⁸ Kanály, jimiž

355) B. Srba: *Múzy v exilu*, cit. dílo, s. 317.

356) Ondřej Koutek: „Zahraniční odboj na vlnách BBC. Československé vysílání z Londýna 1939–1945“, *Paměť a dějiny* 8, 2014, č. 1, s. 30–44.

357) Jiří Křestan: „Hovoří Moskva – Moskva hovoří! Československé rozhlasové vysílání ze Sovětského svazu v letech 1939–1945“, *Paměť a dějiny* 8, 2014, č. 1, s. 18–29.

358) Jiří Rambousek: „Básníci v ilegalitě“, in týž: *Nesoustavná rukověť české literatury*, cit. dílo, s. 41–103, zde s. 66–79; Michal Jareš: „Poezie ve sbornících britského válečného exilu“, *Soudobé dějiny* 14, 2007, č. 1, s. 44–69.

se aktuální texty mohly dostávat z protektorátu do zahraničí, se v průběhu válečného období uzavíraly, a tak v exilovém tisku byly přetiskovány zejména starší texty domácích autorů. Jako semiexilové prostředí bylo českými literáty využíváno Slovensko. Za třetí republiky se sem uchylovali publicisté liberálního, konzervativního i socialistického přesvědčení, jejichž nesouhlas s politikou Národní fronty a komunistické strany překročil hranici, za níž s nimi tisk jejich „mateřských“ politických stran přerušil spolupráci. Významnou tribunou opoziční politické publicistiky se pro české intelektuály stal od roku 1947 čtrnáctideník Demokratické strany *Nové prúdy*, a to i díky tomu, že přibližně čtvrtina nákladu (tisíc výtisků) byla dovážena do Čech, konkrétně do dvou novinových stánků v Praze. Do časopisu přispívali vedle Pavla Tigrida, Ladislava Jehličky, Miloslava Skácela, Zdeňka Kalisty, Michala Mareše, Karla Engliše a dalších českých novinářů, publicistů, literátů a vědců právě i autoři, jejichž publikační možnosti se v Čechách a na Moravě uzavřely: historik Jan Slavík, spisovatelka a politička Helena Koželuhová nebo esejista Bohuslav Brouk.³⁵⁹ Českou literární cenzuru obcházel přes Slovensko také někteří autoři populární beletrie. Na Slovensku začala v této době vydávat třeba spisovatelka dívčích románů Jaromíra Hüttlová. V letech 1946–1948 zde vyšlo šest překladů či adaptací jejích románů, zatímco v Praze jediný.

Druhou cestu mimo dohled domácí cenzury představoval nelegální tisk. Již na podzim 1938 zareagovali stoupenci radikální levice na zastavení komunistického tisku vydáváním letáků a „divokého“, stranou neřízeného *Rudého práva*;³⁶⁰ za okupace vycházelo *Rudé právo* jako ústřední orgán ilegální KSČ. K ní se hlásilo také hnutí mládeže z posledního roku války Předvoj, publikující stejnojmenný časopis. Nejvýznamnějšími ilegálními časopisy občanského odboje byly *V boj* a *Český kurýr* (oba 1939–1941). Pro rozmnožování ilegálních časopisů se používal cyklostyl, někdy i knihtisk, náklady se pohybovaly v rozmezí 1 000 až 5 000 výtisků. Mezi přispěvateli se objevili i přední spisovatelé a umělci – z básníků to byli například Josef Hora, František Halas, Karel Toman. Všichni přispívali anonymně nebo pod individuálními či kolektivními pseudonymy. Účast na cirkulaci zmíněných politických časopisů byla odbojovou činností, jejich redaktoři, výrobci, distributoři i čtenáři byli tajnou policií i zpravodajskými službami důsledně vyhledáváni a pronásledováni.

To neplatilo pro ilegální publikace literárního či uměleckého zaměření, které si za okupace vydávala některá umělecká uskupení. Obdobím jejich hlavního rozšíření byly nikoli náhodou roky 1942–1945: tuhá cenzura v tomto období podle Josefa Štochla způsobovala, že se těžiště recepce české poezie přesouvalo do sféry „soukromé, skupinové a spolkové iniciativy“.³⁶¹ K výrobě ilegálních nebo mimolegálních časopisů a knih byl využíván psací stroj, cyklostyl, ale také jiné tiskařské a rozmnožovací techniky včetně ofsetu. Ve spolupráci s výtvarníky byly některé tituly vyráběny jako malonákladové bibliofilie, popřípadě vysázeny a vytištěny jako soukromý tisk. Jak už bylo uvedeno, za druhé republiky se o soukromém tisku jako o možném řešení pro *Odpověď Francii* zmiňovalo v korespondenci

359) Bohuslav Brouk: *Na obranu individualismu. Publicistika z let 1930–1960*, ed. Viktor A. Debnár, Praha, Academia 2014; Milan Drápala: „Individualista s kolektivistickými ideály“, in tamtéž, s. 123–162.

360) Srov. sn [= Josef Josten]: „Tajná tiskárna v turistické chatě“, *Lidové noviny* 47, 1939, č. 42, 24. 1., s. 4.

361) J. Štochl: *Svědectví nakladatelských archivů a jiných pramenů o společenském působení české poezie*, cit. dílo, zde s. 151.

s autorem samo nakladatelství, jemuž nebylo vydání Holanova textu cenzurou povoleno. Soukromý tisk byl hojně využíván i za třetí republiky. Tehdy představoval nejdostupnější médium pro autory sjednocené pravice a – jak ukazuje na případu básníka Aloise Vojkůvky případová studie o Reslerově antologii *K počtě zbraň praporu!*³⁶² – také cestu, jak obejít vyloučení autora z veškeré literární činnosti. Náklady u rozmnoženin nebo uměleckých tisků se obvykle pohybovaly v jednotkách až několika málo desítkách kusů. V jednom exempláři vyšly některé surrealistické knihy, jako byl Heislerův a Štyrského básnicko-fotografický cyklus *Na jehlách těchto dní* (1941), 45 výtisků měl sborník budoucí Skupiny Ra *Roztrhané panenky* (1942, antedatováno do roku 1937), 30 výtisků prozaický triptych *Romantismus 20. století* (1943) Zdeňka Lorence.³⁶³ Soukromé tisky vycházely v nákladu do 200 výtisků.

Funkcí těchto neoficiálních publikací bylo zajišťovat vnitřní komunikaci jednotlivých skupinek, uchovávat tvorbu jejich autorů a v jisté míře o ní i informovat navenek, ovšem pouze uvnitř komunity spřízněných umělců – proto například postsurrealisté z okruhu *Roztrhaných panenek* poslali jeden výtisk Vítězslavu Nezvalovi a prezentovali svůj sborník rovněž Teigovi či Holanovi.³⁶⁴ Paralelní umělecký oběh tak zahrnoval jen nejužší uměleckou veřejnost, bibliofily, sběratele či rodiny autorů. V tom se podobal paralelnímu oběhu z doby stalinismu s jeho autoreferenční funkcí.

Přelom ve vztahu mezi ilegálním tiskem odboje a paralelním literárním oběhem měl nastat v roce 1942, kdy se v okruhu spisovatelské skupiny Národního revolučního výboru inteligence připravovaly jednak ilegální literární a umělecký časopis *Tvorba*, jednak vydání literárního almanachu *Jaro 1942*. Šlo o publikace, jimiž se měli k odboji přihlásit již ne pouze jednotliví autoři, ale spisovatelé jako profesní skupina. Ani jedna z nich nakonec nevyšla: první číslo *Tvorby*, zřejmě už sestavené, se po rozbití Národního revolučního výboru inteligence ztratilo, možná na gestapu, z almanachu *Jaro 1942*, redigovaného Václavem Černým, se dochovalo pouze několik básní.³⁶⁵

Do podzemí byl po roce 1938 zatlačen také obchod s pornografií, jejíž veřejná cirkulace zůstala poté nepřipustná fakticky až do roku 1989. Nemožnost tisku příslušných textů a jejich oficiální či polooficiální distribuce vedla k tomu, že se pornografie šířila rukodělnými opisy, opisovala na psacích strojích nebo rozmnožovala cyklostylem. Jako příklad bizarních cest šíření pornografického materiálu můžeme uvést policií zaznamenané případy pražského homosexuála, který svému sluhovi půjčoval takovýto materiál za účelem „rozdražďování“, textilního dělníka, který v parku dával mladíkům číst ze svých opisů erotických povídek, nebo jisté prostitutky, jež si nechávala rozmnožovat strojopisy nemravných textů hektografem.³⁶⁶ Kuriózní konec, způsobený nevhodným chováním tohoto obchodníka s erotiky, zaznamenalo v roce 1942 vydavatelské podnikání Jaroslava

362) Viz případová studie Pavla Janáčka „Doběhnuta dějinami. Reslerova antologie *K počtě zbraň praporu!* mezi třemi cenzurními systémy“, s. 1025–1042.

363) Jindřich Heisler: *Z kasemat spánku*, eds. František Šmejkal, Karel Srp, Jindřich Toman, Praha, Torst 1999, s. 432; dále srov. Zdeněk Lorenc: „Na okně jsou kapky“, in *Skupina Ra*, cit. dílo, s. 61–68, zde s. 64.

364) Ludvík Kundera: „Ra memoáry“, in *Skupina Ra*, cit. dílo, s. 27–58.

365) Václav Černý: „Moje svědectví“, *Literární noviny* 16, 1967, č. 10, s. 6; Pavel Janáček: „Abych tu věc protáhl...“ K strategiím Fučíkova protokolu“, in František A. Podhajský (ed.): *Julek Fučík – věčně živý!*, Brno, Host 2010, s. 95–120.

366) NA, Ministerstvo spravedlnosti, kt. 968, inv. č. 685, sign. VI e/1 – Rozšiřování a konfiskace pornografické literatury 1940–45.

Osud nakladatele erotik Korela

Podle oznámení policejního ředitelství v Praze byl dne 14. 3. 1942 v květinářském obchodě Antonie Roháčkové v Praze XIX na žádost prodavačky Věry Roháčkové zadržen Jaroslav Korel, nar. 26. 10. 1910 v Praze, do Prahy příslušný, svobodný, bytem v Dejvicích. Korel žádal v obchodě květiny, přičemž Roháčkové říkal, že je pohlavně nemocný, tvrdil jí, že i ona je pohlavně nemocna, navrhol jí, aby se léčila, žádal ji, aby mu vystavila originál jeho občanské legitimace, jejíž duplikát jí ukázal, nechtěl přijmouti zpět na stokorunu, kterou květiny platil, podotkl, že vrahové věří na pověry, načež zanechal na pultě peněženku, aktovku a zakoupené květiny a odešel. Policejní lékař uznal Korela po prohlídce za nebezpečného jemu i jeho okolí. Korel byl na návrh policejního lékaře dne 14. 3. 1942 dopraven do zemského ústavu pro choromyslné v Praze II. Při jednání s Kolem na kriminálním referátě v Dejvicích vyšlo najevo, že Korel má pronajmutou garáž v Bubenci, Fridrichova ul. č. 47, kde má uloženo veliké množství pornografické literatury. Při prohlídce garáže byly nalezeny a zabaveny knihy, z nichž většina byla dle oznámení státním zastupitelstvím v Praze zabavena a jichž rozšiřování bylo krajským soudem trestním v Praze zakázáno. Dále se v oznámení uvádí, že německá kriminální policie sledovala činnost Korelovu, ježto vzniklo podezření, že Korel rozšiřuje pornografickou literaturu mezi německým vojskem. [...] Dne 21. 3. 1942 byla provedena prohlídka v Korelově bytě v Dejvicích, Blücherova ul. č. 6, a zabavena tam různá korespondence a účetní záznamy na lístcích o Korelově obchodním styku s různými knihkupci, nakladateli a tiskárnami.

Výňatek ze zprávy vrchního státního zastupitelství v Praze přibližuje okolnosti, za nichž byl na jaře roku 1942 nakladatel erotické literatury a pravděpodobně i obchodník s erotiky jiného původu Jaroslav Korel zatčen a přišel o svůj sklad. V březnu 1943 byl Korel krajským soudem trestním v Praze za porušování § 516 trestního zákona odsouzen na osm měsíců tuhého vězení nepodmíněně; potrestána byla i Korelova družka, která mu pomáhala při distribuci tiskovin. Tím se příběh edice *Moderní romány* uzavřel.

Zdroj: NA, Ministerstvo spravedlnosti, inv. č. 685, sign. VI e/1 – Rozšiřování a konfiskace pornografické literatury 1940–45, kt. 968; zpráva vrchního státního zastupitelství Praha z 13. 4. 1942 o vyšetřování Jaroslava Korela, vydavatele a obchodníka s erotickou literaturou, an.: „Pornografie ve velkém“, *Národní politika* 61, 1943, č. 82, 25. 3., s. 3.

Korela, který se svou kulturně relativně ambiciózní edicí erotik narážel na cenzuru již ve třicátých letech.³⁶⁷

Čtenář

Čtenář protektorátní literatury se musel naučit interpretovat významy skryté mezi řádky. Současně s kultivací ezopské řeči vyvinuli čeští básníci celou škálu ezopských značek, které na jinotajný ráz měly upozornit spřízněné publikum. Takovéto signály byly realizovány na všech strukturních rovinách výstavby literárního díla: užívaly se pro ně změny rytmu či metra, rýmy, paralelismy či enumerace, ale i grafické prostředky, jako je osamostatnění verše nesoucího kritické sdělení.³⁶⁸ K poukazu na dvojí kódování bylo využíváno rovněž metafor, jako v básni *Sláva slova* z Halasovy sbírky *Ladění* (1942): „Sup krásy dnes nám oči nevyklová / vždyť místo jmen říkáme zájmena.“³⁶⁹ Jako značka bylo použito i samo

367) Viz infobox „Cválající karavany rozkoše“ v rámcové kapitole „1918–1938. V zájmu republiky“, s. 748–749.

368) J. Rambousek: „Čti a rozuměj! O jinotajích v české poezii let 1939–1945“, cit. dílo, s. 13–14.

369) Cit. dle tamtéž, s. 15.

slovo „jinotaj“. V Neumannově básni *Železné hory*, otištěné pod pseudonymem Jan Bedrna v dubnu 1940 v *Lidových novinách*, čteme verš: „starý osud severní vše mění v jinotaj“.³⁷⁰

Masivní přítomnost cenzurních mechanismů v literární a umělecké komunikaci vyvo-
lávala masově v obecnstvu specifickou hermeneutiku cenzury, předpoklad publika, že
vše ve vnímaném díle je či může být jinotajem, dvojsmyslem. Díky „přehnané cílevědomé
fantazii“, jak takovéto vnímatelské zaměření k potenciálním druhým významům textu
nazval Adolf Hoffmeister, mohly za protektorátu „zapalovat hlediště“ Burianova divadla
i verše Nezvalovy dramatické básně o vášni a lásce *Manon Lescaut*. Inscenace vycházející
z textu, který s komplexem literatury národní opoziční jednoty spojovala péče o jazyk, ale
nikoli tematika či jinotaje, měla premiéru 7. května 1940, tedy několik dní před začátkem
bitvy o Francii. V tomto aktuálním kontextu bylo publikum schopno jako jinotaje reali-
zovat i ta francouzská toponyma, jejichž akcentace v textu byla motivována povýtce for-
málně, potřebami rýmu (srov. jeden z refrénů, představovaný rýmovým párem „z Arrasu
/ pro krásu“).

Slova, vyrvaná z kontextu hry, personifikace situací v osobách hry a rytmus štěstí s neštěstím
v ději hry, to vše dovedli srovnat diváci v příměry s porážkami na frontě, neúspěchy propa-
gandy a prohami kolaborantů. Nechodili daleko pro podobenství. Viděli je i v krkolomné
podrobnosti. [...] Jaké asi bylo napětí v hledišti toho večera, když ranní noviny přinesly zprá-
vu, že padl Arras nebo Amiens. Tady už vztahovačnost diváků překročila hranici soudnosti
a každé slovo bylo doutnákem.³⁷¹

V kontextu cenzury liberálního typu hraje čtenář typicky roli toho, kdo je před závad-
nými texty či obrazy ochraňován, ale s jistou výjimkou nedospělého čtenáře nacházejícího
se na půdě výchovných zařízení (škola, polepšovna) nemůže být za četbu zakázaných tex-
tů trestán. Knihy jednou již získané do osobního vlastnictví se v liberální demokracii na-
cházejí mimo dosah následné cenzury a nemohou být čtenářům nedobrovolně zabaveny,
neboť jde o součást soukromého vlastnictví. Proměna směrem k cenzuře autoritativního
typu znamená i to, že čtenář o tuto svou nedotknutelnost přichází a cenzura vchází do
domácností.

Za protektorátu byla trestána i pouhá čtenářská účast na ilegálním oběhu politického
zaměření, vlastnictví nebo četba odbojových časopisů. Regulérní následná cenzura, spo-
čívající ve vyřazování knih či autorů uvedených na seznamech škodlivé a nežádoucí lite-
ratury z veřejných knihoven a distribuční sítě, se domácích knihoven netýkala. Lokálně
mohlo nicméně docházet k pokusům rozšířit ji i na ně. Z počátku okupace je například
zaznamenáno nařízení Okresního úřadu v Dobříši ze srpna 1939, podle něhož bylo „sou-
kromým osobám“ zakázáno mít v držení knihy s nežádoucím obsahem. Obecně se vlast-
nictví zakázaných knih stávalo předmětem zájmu policie jen v individuálních případech.³⁷²

370) Jan Bedrna [= Stanislav Kostka Neumann]: „Železné hory“, *Lidové noviny* 48, 1940, č. 214, 28. 4., příloha, s. 2, cit. dle J. Rambousek: „Čti a rozuměj! O jinotajích v české poezii let 1939–1945“, cit. dílo, s. 16.

371) Adolf Hoffmeister: „Nezvalova *Manon*“, in Vítězslav Nezval: *Manon Lescaut. Hra o 7 obrazech podle románu abbé Prévosta*, Praha, Československý spisovatel 1964, s. 9–24, zde s. 15.

372) Srov. V. Poláček: „Cenzura, řízení knižního trhu, zabavování a ničení knih 1938–1945“, cit. dílo, s. 87.

Známou obětí razie, jejímž cílem byla čistě domácí knihovna, se stal vydavatel a sběratel erotik a skatologického folkloru K. J. Obrátil, jemuž gestapo v dubnu 1941 zabavilo celou sbírku, čítající 12 tisíc svazků. K razii došlo zřejmě na udání, že Obrátil přechovává „ve své knihovně knihy obsahu Německu nepřátelského, pojednávající o naší československé minulosti a obsahu erotického“. ³⁷³ Oběma uvedeným důvodům odpovídalo nejen to, že příslušníci německé policie hledali „vše, co se týkalo Masaryka, Beneše, Čapka atd.“, ³⁷⁴ ale že polovinu sbírky tvořenou erotiky nevrátila policie ani Národnímu muzeu, jež bylo od výkupu v roce 1935 jejím faktickým majitelem a uplatnilo na ni svůj nárok. ³⁷⁵ Ve světle Obrátilova případu nepřekvapí, že v obdobích kulminujícího teroru se tu a tam našly osoby, které se snažily zakázaných knih zbavit – přesněji zbavit se takových knih, které majitel za zakázané pokládal, byť omylem. Balíky knih byly takto zakopávány či zazdívány, ale také odhazovány do vody, odkládány na veřejných místech nebo posílány na policii. ³⁷⁶

Ztížení přístupu k cenzurou pronásledovaným textům, tématům a poetikám zvyšovalo hodnotu příslušného literárního díla z hlediska čtenářů. Tato zvýšená přitažlivost české knihy byla jedním z pramenů ekonomické konjunktury knižního trhu za okupace; dalšími byl přebytek volných peněz, pro něž při nedostatku jiného zboží nebylo využití, a omezování knižních zásob ve veřejných knihovnách i v distribuční síti. Extrémních podob nabývala tato morální a emocionální přitažlivost ve věznicích či koncentračních táborech. Část textů, vydávaných posléze jako díla vězeňské literatury, primárně sloužila jako kulturní seberealizace autorů a čtenářů přímo na místě – tak se také v Sachsenhausenu opisovaly Čapkovy básně, než byly (nejprve studenty propuštěnými v roce 1943) z koncentračního tábora vyneseny. Hlad po povznášejících literárních zážitcích se mezi vězni řešil například společnou recitací v paměti uložených básní, které byly dále na místě rozepisovány, memorovány a předávány dalším zájemcům. Z básní, jimiž se takto utěšovali studenti deportovaní po uzavření českých univerzit v listopadu 1939 do koncentračního tábora v Oranienburgu-Sachsenhausenu, sestavil posléze na základě rukopisných antologií vytvořených přímo v koncentračním táboře Josef Strnadel výbor *Chléb poezie* (1945). ³⁷⁷

Nestátní cenzura: katolická a komunistická literatura

Ve čtyřicátých letech 20. století dozníval spor s modernisty, který byl součástí života katolické církve od konce 19. století a do katolické literatury se promítl řadou polemik, sporů, ale i cenzurních případů. Mluvčími proudu, který ve jménu úzce chápané mravnosti a náboženské pravdy pokračoval v odmítání moderně tvarovaného proudu spirituální poezie či katolického románu, byl řádový teolog-redemptorista Josef Konstantin Miklík, který ještě v roce 1948 vydal v tenké brožuře výtah ze své obhajoby indexů a teorie církevní cenzury, otištěné na úvod vlastního předválečného *Klíče k dobré literatuře*, a kritik

373) K. J. Obrátil Josefu Štěrbovi 10. 4. 1941, cit. dle Kamil Janiš: *K. J. Obrátil – Komenský sexuální osvěty*, Ústí nad Orlicí, Oftis 2008, s. 79.

374) Tamtéž.

375) Franz Schindler: „Doslov a životopis K. J. Obrátla“, in Karel Jaroslav Obrátil: *Kryptadia. Příspěvky ke studiu pohlavního života našeho lidu*, díl 3, Praha – Litomyšl, Paseka 2000, s. 765–778, 779–819.

376) Srov. oddíl „Ze svědectví účastníků“, in V. Poláček (ed.): *Kniha a národ*, cit. dílo, s. 222–229, zde s. 224–225.

377) Popis obstarávání a cirkulace literárních textů, německých i českých knih a časopisů v tomto koncentračním táboře publikoval Leopold Vaverka: „Kniha za ostnatými dráty“, *Marginalie* 24, 1951, č. 3/4, s. 85–89.

a překladatel Timotheus Vodička spolu s dalšími spolupracovníky olomoucké revue *Na hlubinu*. Za protektorátu se hromosvodem napětí mezi oběma proudy katolické literatury stal román Karla Schulze o Michelangelovi *Kámen a bolest* (1943), jehož četba byla ordináři několika diecézí věřícím zakázána.³⁷⁸

Po válce se historie tohoto sporu pomalu uzavírala, neboť konfrontace s nastupujícím komunistickým panstvím změnila situaci i uvažování církve v českých zemích; v mezinárodním měřítku podobnou změnu manifestoval II. vatikánský koncil, s jehož přípravami se započalo na konci následující dekády, v roce 1959. Nové pojetí morální teologie položilo důraz na individuální rozhodování věřícího o tom, která kniha či dílo může v daném kontextu působit škodlivě, a opustilo představu, podle níž je hříchem již pochybnost o oficiálně vyhlášených církevních pravdách. Ve druhé polovině čtyřicátých let nešlo ovšem o náhled, který by byl v církvi přijímán obecně.³⁷⁹ Pro Miklíka nebylo ještě žádných pochyb o tom, že

Církev jako Učitelka lidstva má nepochybně právo knihy posuzovati, chváliti a odsuzovati; jest neomylná ve věcech víry a mravů a je mimoto nejvyšší vládkyní nad dušemi. Snesou-li lidé snadno cenzuru státní, která bývá tvrdá a plná omylů, proč by nemohli snést cenzuru církevní, která se za jistých okolností mýliti nemůže a která i tam, kde se může mýliti a kde si počíná omylně, není vcelku neužitečná?³⁸⁰

Konflikt s modernisty měl však ještě jedno zastavení. Zaměstnanci lidoveckých tiskových podniků spolu se závodním výborem Československé akciové tiskárny totiž odmítli vytisknout knižní debut básníka válečné generace, redaktora časopisu *Vyšehrad* Ivana Slavíka. Oporu přitom našli ve stanoviscích vyšehradského kanovníka i části katolických intelektuálů, kteří již v prosinci 1945 negativně reagovali na otištění Slavíkových *Básní v próze v Zahradníčkově Akordu*.³⁸¹ Kniha vyšla až po odstranění vulgarismů a sexuálních motivů, obsažených sice jen v několika málo textech sbírky, ale v kontextu křesťanské symboliky, soutěžící ve sbírce svou četností s odkazy k modernímu básnictví

378) M. C. Putna: *Česká katolická literatura 1918–1945*, cit. dílo, zvl. s. 16–19, 468–485, 1115–1132, 1235–1247; Mojmír Trávníček: „Kámen a bolest v korespondenci Jana Zahradníčka a Jana Čepá“, *Literární archiv* 31, 1999, s. 61–68; Petr Hora: „Kámen a bolest v kritické recepci revue olomouckých dominikánů Na hlubinu“, *Literární archiv* 31, 1999, s. 71–85.

379) Libor Ovečka: *„Člověče, bylo ti oznámeno, co je dobré...“ Česká katolická morální teologie 1884–1948*, Praha, Karolinum 2011, s. 164–175.

380) Konstantin Miklík: *Četba knih s hlediska morálního a kanonického*, Olomouc, Matice Cyrilometodějská [1948], s. 6.

381) Ivan Slavík: „Básně v próze“ („Druhá romance Proserpiné“, „Milostná /Františkovi/“, „Kalvarie“), *Akord* 12, 1945/1946, č. 2, s. 45–47; název bloku tištěn s chybou, uvádíme opravené znění z ročníkového obsahu revue. O kritickém postoji svého otce ke Slavíkovým textům a o podpoře, kterou v tom směru poskytoval závodní radě Československé akciové tiskárny, psal 28. 3. 1947 Emanuel Frynta Františku Hrubínovi, srov. Iva Málková: *Adresát František Hrubín. Dopisy F. Hrubína, J. Seiferta, J. Strnadla, E. Frynty*, Ostrava – Brno, Ostravská univerzita – Host 2010, s. 166. O protestních dopisech a rušení předplatného ze strany čtenářů *Akordu* se zmiňuje Ivan Slavík v ediční poznámce k prvnímu integrálnímu vydání své sbírky *Snímáním s kříže*, Brno, Vetus via 1997, s. 99–102. Viz také Vladimír Binar, Mojmír Trávníček: „Komentář a biliografie“, in Bedřich Fučík: *Setkávání a mjení*, Dílo Bedřicha Fučíka, sv. 3, Praha, Melantrich 1995, s. 403–432, zvl. s. 422–423.

(weinerovské motivy), nabývajících zřejmě pro konzervativnější obec katolických čtenářů blasfemických konotací. Zmizet muselo například přirovnání „čuráček jak scvrklý lusk“; místo věty „Před vraty nasráno a za vraty nasráno.“ se v knižním vydání objevila věta „Před vraty marast a za vraty hnůj.“ a název sbírky byl z původního *Snímání s kříže* redukován na méně explicitní *Snímání*.³⁸²

S otázkou ortodoxie se nejpozději od své bolševizace v roce 1929 potýkala také KSČ. V situaci, kdy komunistická strana nastupovala cestu k moci, se otázka udržení jednotné ideové linie ukázala znovu jako aktuální. Neuskutečněn zůstal návrh na zavedení regulární vnitrostranické cenzury, jímž se kulturněpolitické orgány KSČ za dosud ne zcela vyjasněných okolností zabývaly v létě a na podzim roku 1948. Na jednání Lektorské rady ÚV KSČ 16. června 1948 vystoupil filozof Arnošt Kolman, vybavený důvěrnou znalostí sovětského prostředí, s návrhem zpřísnit kontrolu vydávání děl členů KSČ a využít k tomu těsnější spolupráce Lektorské rady s publikačním odborem ministerstva informací.³⁸³ Rada jeho návrh akceptovala. Na zasedání Lektorské rady 30. září 1948 se k problému vrátil Pavel Reiman, který k „literární činnosti členů strany“ uvedl:

Dříve existovalo usnesení, že každý člen strany musí předložit straně dílo, jež chce vydat. Toto usnesení by se mělo obnovit. Úkolem lektorské rady bude nejen zamezit vydávání špatných děl, nýbrž i pomáhat, poradit, jak rukopisy zlepšit. I tato práce bude mít pozitivní, kladné výsledky.³⁸⁴

Kultura disciplíny, s níž se straničtí intelektuálové dobrovolně podvolovali v zájmu vyššího rozumu, reprezentovaného kolektivními stranickými orgány a vedením strany, představovala pozadí jednoho z nejdůležitějších případů nestátní cenzury v dějinách moderní české literatury – úprav textu *Reportáže, psané na oprátce* Julia Fučíka. *Reportáž* byla ilegálně psána v době od přelomu března a dubna do června 1943 ve vazbě gestapa na Pankráci, na motácích postupně vynesena z vězení dozorcem Jaroslavem Horou a prostřednictvím jiného z dozorců, Adolfa Kolínského, zakopána v Humpolci v zavařovací lahvi do země. Počátkem léta 1945 byly motáky vyzvednuty a předány zčásti do ústředí komunistické strany, zčásti vdově po autorovi. Ta poté celý text předložila vedení strany, které v této vězeňské próze provedlo ještě před jejím prvním vydáním významné změny.

Kdo rozhodl o úpravách textu, není přesně známo, zřejmě však šlo o nejvyšší funkcionáře KSČ (na úpravách byl zúčastněn nebo o nich byl alespoň informován tehdejší generální tajemník strany Rudolf Slánský). Nejdůležitější vynechávka, zasahující čtyři poslední motáky, odstranila z *Reportáže* Fučíkovo přiznání, že po sedmi týdnech od zatčení gestapem sám začal vypovídat, a jeho vlastní zdůvodnění této „vysoké“, respektive „divadelní hry“, již měl s vyšetřovateli sehrát.³⁸⁵ I když Gusta Fučíková nebyla mezi členy

382) Ivan Slavík: *Snímání*, Praha, Vyšehrad 1947, s. 31, 34.

383) J. Knapík: *Únor a kultura*, cit. dílo, s. 100-101.

384) NA, ÚV KSČ, Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení (19/7), a. j. 567, Lektorská rada NERČ, zápisy z let 1945-1949, zápis ze schůze lektorské rady 30. 9. 1948.

385) Srov. František Janáček: „Pochybnosti i jistoty (Stručně ke starým otázkám)“, in J. Fučík: *Reportáž, psaná na oprátce*, cit. dílo, s. 301-307, zvl. s. 307-314.

strany sama, kdo se s motáky nebo jejich autentickým přepisem seznámil ještě před cenzurní úpravou, cenzurovaná podoba textu ani porušení nároku autora na zachování integrity literárního textu nebyly ani v podmínkách relativně pluralitního tisku let 1945–1948 žádným ze zasvěcených členů strany zpochybněny.

V desetiletí mezi kolapsem liberální demokracie a nástupem stalinismu byli obyvatelé českých zemí podrobeni násilí, jehož míra přesahovala vše, co žijící generace mohly pamatovat. Objektem znevolňování, přesídlování, zbavování majetku, svobody, pocitu bezpečí, důstojnosti i života, fyzického zraňování a mučení, přetrhání rodinných pout i rozvratu sociálních a kulturních vazeb se nově nestávaly jen vojenské osoby, ale také civilisté, nejen jednotlivci, ale celé rasově, etnicky, politicky či teritoriálně definované skupiny. Symbolem tohoto násilí se stal židovský a romský holokaust, jemuž padlo za obět 80 tisíc obyvatel českých zemí. Skupin obyvatelstva, které tento pohyb strhl s sebou, bylo však nepoměrně víc. Hned po podpisu mnichovské dohody se vystěhovalo z území odstoupeného Německu a Polsku do vnitrozemí nejméně 350 tisíc osob povětšinou české národnosti.³⁸⁶ Za protektorátu jen uvolnění cvičiště Zbraní SS v okolí Benešova znamenalo přemístění 30 tisíc osob. Na práci v říši bylo nasazeno více než 600 tisíc obyvatel. Zvláště nepřehledná situace nastala s koncem války. Tehdy českým územím prošel nejprve půlmilion „národních hostů“ (zejména Němců z východu), aby hned vzápětí bylo zahájeno vysídlování německého obyvatelstva z českých zemí. To od května 1945 do poloviny roku 1948 postihlo 2,5 milionu osob, přičemž 30 tisíc z nich přišlo o život.³⁸⁷ Opačným směrem se do pohraničí vydaly dva miliony obyvatel české národnosti z vnitrozemí i etnicky a národnostně pestré kontingenty reemigrantů z různých zemí a kolonistů ze Slovenska – někteří se zde usídlili natrvalo, pro jiné šlo jen o přechodnou zastávku na delší cestě.³⁸⁸

Se všemi těmito skupinami obyvatelstva se do pohybu dostaly také knihy. V některých případech se stěhovaly se svými majiteli, jindy však zůstávaly na místě, měnily vlastníka, byly odtrhovány od své původní funkce a měnily i svou ekonomickou hodnotu. V zabraném pohraničí byly podle dobových zpráv v roce 1938 ponechány sbírky 111 pro českou kulturu významnějších klášterních, zámeckých, muzejních, archivních a dalších studijních knihoven s téměř milionem svazků a více než 1 200 knihoven obecních a městských s poloviční zásobou svazků.³⁸⁹ Tyto knihovny byly německými úřady uzavírány, jejich fondy byly rozprodávány,³⁹⁰ docházelo i k jejich demonstrativnímu pálení.³⁹¹ Například v Liberci se z fondů menšinových knihoven údajně přes okupaci dochovalo „jen několik desítek knih, které byly většinou zničeny vlhkem“.³⁹² Šťastnější osud měla tamní Bücherei

386) Jan Benda: *Útěky a vyhnání z pohraničí českých zemí 1938–1939*, Praha, Karolinum 2013, s. 136.

387) Srov. Tomáš Staněk: *Odsun Němců z Československa 1945–1947*, Praha, Academia – Naše vojsko 1991, s. 227–253.

388) Matěj Spurný: *Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*, Praha, Antikomplex 2011, s. 11.

389) Bohumír Lífka: „Knihovny v okupaci“, *Marginalie* 12, 1938, č. 8, s. 117–124.

390) Jaroslav Frey: „Osudy knihoven“, *Knihy a čtenáři* 2, 1939, č. 4, s. 25–26.

391) Pálení je dokumentováno na Hlučínsku, srov. J. Benda: *Útěky a vyhnání z pohraničí českých zemí 1938–1939*, cit. dílo, s. 100.

392) Václav Kříček, Kateřina Trojanová: *Malé dějiny knihovny. Pamětní spis*, Liberec, Státní vědecká knihovna Liberec 1994, s. 22–23.

der Deutschen, knihovna o téměř 200 tisících svazcích, jejíž fond, zabavený po válce spolu s majetkem všech německých kulturních institucí, se stal základem nové liberecké vědecké knihovny.³⁹³ Úkol uchránit německé veřejné i soukromé knihovny před zkázou připadl po osvobození místním a okresním národním výborům nebo jiným v místě působícím veřejným činitelům; zprávy o zajištěných knihovnách shromažďovala tehdejší Národní a univerzitní knihovna v pražském Klementinu.³⁹⁴ Za účelem náhrady za války zničených českých knihovních fondů byly po osvobození ve vnitrozemí pořádány dobrovolné sbírky knih. Dary byly shromažďovány v knihovnách okresních měst. Je příznačné, že před rozesláním do pohraničí byly podrobovány revizi, při níž měly odborné komise v čele s městským knihovníkem či knihovnickým inspektorem vyřadit svazky pro lidové knihovny nevhodné.³⁹⁵ Revizi žákovských a veřejných knihoven předpokládal již Košický vládní program. Odstraněny měly být všechny učebnice, které se do škol dostaly v období nesvobody, a z knihoven mělo být „vyplněno nacistické i fašistické býlí“.³⁹⁶ Přínejmenším z některých veřejných knihoven byl v rámci této poválečné očisty od protektorátní literatury vyřazován i literární brak.³⁹⁷

Masový rozsah mělo ničení knih za okupace. Soukromé knihovny osob zatčených gestapem svázela vězeňská „bücherkomanda“, jejich obsah byl drancován nebo ničen. Bylo tomu tak v případě osob povolávaných do transportu, jejichž knihovny byly režimem fruktifikovány spolu s ostatním osobním majetkem, i v případě zatčených odbojových pracovníků, jejichž knihovny byly rabovány a (v Praze) převáženy do Petschkova paláce, odkud „závadné“ svazky putovaly do stoupy.³⁹⁸ Až o půl druhého milionu knih byly připraveny domácnosti Židů.³⁹⁹ Knihy zabavované podle cenzurních seznamů byly jak v knihkupectvích, tak ve veřejných knihovnách oddělovány od ostatních publikací a baleny pro následnou likvidaci ve stoupě. Knihy, které se měly podle týchž seznamů zajišťovat, zůstávaly na místě nebo se ukládaly na úřadech a část z nich se tak podařilo vrátit po osvobození do oběhu. Zahrneme-li i pohraniční oblasti, bylo údajně od Mnichova do května 1945 zničeno 40 % fondů českých lidových i studijních knihoven. Z Ústřední knihovny hl. m. Prahy bylo za okupace vyraženo 30 % fondu, tj. 200 tisíc svazků. Konkrétně v případě pražské městské knihovny byla zničena jen malá část těchto knih (okultika, odvezená přímo do Berlína), větší část přečkala okupaci ve vlastním depozitu prohibít a po osvobození byla do fondu navracena.⁴⁰⁰ I v případě některých pražských knihkupců máme svědectví o tom, že se jim zakázané knihy podařilo urychleně rozprodat nebo bezpečně ukrýt, než je mohlo gestapo odvézt do Petschkova paláce.⁴⁰¹ Takovouto praxi lze však předpokládat spíše u velkých

393) Tamtéž, s. 26–27.

394) „Evidence zabavených knihoven“, *Úřední list Československé republiky. 2. díl* 26, 1945, č. 29, 19. 6., s. 150–151.

395) „Sbírka knih pro pohraničí“, *Úřední list Československé republiky. 2. díl* 26, 1945, č. 127, 28. 10., s. 1358.

396) *Program své domácí vlády republiky, vlády Národní fronty Čechů a Slováků. Sbírká dokumentů*, b. m., Ministerstvo informací [1945], s. 27.

397) P. Janáček: *Literární brak*, cit. dílo, s. 63–67.

398) Srov. vzpomínku člena vězeňského „bücherkomanda“ Stanislava Špringela na likvidaci osobní knihovny Julia Fučíka – Jan Jelínek, Karel Sýs (eds.): „Dva fučíkovské objevy“, *Obrys-Kmen* 14, 2008, č. 36, s. 1, 3.

399) J. Doležal: *Česká kultura za protektorátu*, cit. dílo, s. 118.

400) Jaroslav Kunc: „Vertraulich – Důvěrné. Konfiskace knih za okupace“, *Knihy a čtenáři* 6, 1946, č. 10, s. 148–153.

401) V. Poláček: „Cenzura, řízení knižního trhu, zabavování a ničení knih 1938–1945“, cit. dílo, s. 80.

ústavů v Praze, Brně či dalších společenských center, které byly vybaveny kvalifikovaným personálem i vlastní kulturní autoritou. Knihy z tisíců vesnických a maloměstských knihoven, z knihoven školních či z knihkupectví, kde revize zajišťovaly místní četnické stanice a okresní tiskoví referenti, byly z venkova pod přísnou evidencí zasílány pražskému policejnímu prezidiu a na své místo se již nikdy nevrátily.⁴⁰²

Všechny tyto změny ve vlastnictví knih, přesuny a dezintegrace knihovních sbírek, vyřazování či likvidace celých kategorií publikací a jejich pozdější restituce se přirozeně neděly bez materiálních ztrát na knihách samých. Ještě důležitější než opuštěné, rozkradené či zničené svazky bylo prosazení svévolného přístupu ke knižním sbírkám, lhostejnost ke knihám „cizím“ či „jiným“ a tolerance k jejich ničení. V současné historiografii se vede diskuse o tom, zda období stalinismu znamenalo spíše vyvrcholení, anebo naopak doznívání období státního násilí, které se právě za okupace stalo pro obyvatele českých zemí normou.⁴⁰³ Z hlediska knih platí pravděpodobně to první, po komunistickém převratu destrukce knižního odkazu minulosti dále gradovala. Bez pochopení předchozího desetiletí, kdy se ničení knih stalo čímsi běžným, můžeme ovšem biblioklasmu stalinismu porozumět jen stěží.

402) Srov. dokumentace k revizím místních lidových knihoven v politickém okrese Chotěboř v období 1938–1942, SOkA Havlíčkův Brod, Okresní úřad Chotěboř, kt. 805; tamtéž, Okresní úřad Chotěboř II. Presidiální spisy, kt. 69, 71, 73.

403) Srov. M. Spurný: *Nejsou jako my*, cit. dílo, s. 11–12, 338.

Případové studie 1938–1949

Republika proti Benjaminu Kličkovi, Benjamin Klička proti republice?	1011
Světónázorová struktura trilogie <i>Na vinici Páně</i> a druhorepubliková cenzura (Lukáš Borovička)	
Doběhnuta dějinami	1025
Reslerova antologie <i>K poctě zbraň praporu!</i> mezi třemi cenzurními systémy (Pavel Janáček)	
Křestný list a protektorátní cenzura	1043
Geneze prvotiny Jiřího Koláře a národně politická poezie (Jakub Říha)	
„Zatím nelze“	1055
Měsíčník <i>Gong</i> a cesta poválečného českého umění od surrealismu k pop-artu (Pavel Janáček)	
„Zamyslete se však jednu krátkou tichou chvíli nad tou Součkovou“	1071
K publikačním osudům <i>Neznámého člověka</i> Milady Součkové (Zuzana Říhová)	
„Jako posledně, žádné textové bubliny“	1083
Komentovaný seriál jako zkrocený komiks (Pavel Kořínek)	

Republika proti Benjaminu Kličkovi, Benjamin Klička proti republice?

Světónázorová struktura trilogie *Na vinici Páně*
a druhorepubliková cenzura
Lukáš Borovička

Nakladatel Václav Poláček zmínil ve svých vzpomínkách na fungování cenzury v letech 1938–1945 román Benjaminu Kličky *Na vinici Páně*¹ jako příznačný případ knihy zabavené za druhé republiky. K okolnostem konfiskace uvedl, že zatímco za „blaženého stavu“ první republiky mohl občan či úřad podat své námitky proti určité knize u státního zástupce, který daný titul buď zabavil, nebo ne, v druhé republice se podle něj sice nadále postupovalo „podle zákona“, ale politická změna s sebou přinesla „jiné názory, než na jaké jsme byli zvyklí“.²

V případové studii se pokusíme konfrontovat světónázorovou strukturu Kličkova románu (respektive celé románové trilogie, již byl součástí) s okolnostmi konfiskace knihy v prosinci 1938.³ První dva díly Kličkovy trilogie vyšly na přelomu dvacátých a třicátých let.⁴ Tehdy nevyvolaly žádnou reakci cenzury, zatímco společné vydání doplněné o nově dokončený poslední díl bylo nedlouho po začátku druhé republiky zakázáno. Případ Kličkova díla tak vypovídá i o rozdílech mezi kritérii literární cenzury za první a druhé republiky.

Oběť hospodářského nacionalismu?

Když Poláček psal o „jiných názorech“, než na jaké byl on a s ním i další aktéři v rámci literárního pole v období první republiky zvyklí, měl na mysli ideje, které jemu osobně nekonvenovaly. Klíčovou roli v jeho argumentaci související s konfiskací Kličkova díla sehrávalo implicitní odmítnutí druhorepublikového hospodářského nacionalismu.⁵ Poláček s odvoláním na článek Jaroslava Kuncе tvrdí, že Kličkova kniha byla zabavena na základě „udání jakéhosi Podpěry v *Národní politice* pro záměrný útok na typ českého podnikatele“.⁶

1) Benjamin Klička: *Na vinici Páně. Román*, Praha, Družstevní práce 1938.

2) Václav Poláček: „Cenzura, řízení knižního trhu, zabavování a ničení knih 1938–1945“, in týž (ed.): *Knihy a národ 1939–1945. Rekonstrukce nevydaného pamětního sborníku Svazu českých knihkupců a nakladatelů z roku 1947*, k vyd. připravil Aleš Zach, Praha – Litomyšl, Paseka 2004, s. 67–145, zde s. 74.

3) Pro definování pojmu světový názor z literárněhistorické perspektivy a jeho odlišení od pojmů mentalita a ideologie viz Lukáš Borovička: „Otázka světového názoru: Mezi literární vědou a historiografií“, in Lenka Jungmannová (ed.): *Česká literatura rozhraní a okraje. IV. kongres světové literárněvědné bohemistiky Jiná česká literatura (?)*, Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR – Akropolis 2010, s. 51–62.

4) Benjamin Klička: *Jaro generace. Román*, Praha, Družstevní práce 1928; týž: *Jedovatý růst. Román*, Praha, Družstevní práce 1932.

5) Jeho podoby v prostoru českých zemí druhé poloviny 19. století a první poloviny 20. století jsou vyloženy v knize Drahomír Jančík, Eduard Kubů (eds.): *Nacionalismus zvaný hospodářský. Střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859–1945)*, Praha, Dokořán 2011.

6) Srov. Jaroslav Kunc: „Vertraulich‘ – Důvěrné. Konfiskace knih za okupace“, *Knihy a čtenáři* 6, 1946, č. 10, s. 148–153. Kuncovo tvrzení nekriticky přejímá rovněž Tomáš Pavlíček: „Cenzurní systém, cenzurní zásah a literatura za druhé republiky“, *Literární archiv* 38, 2006, s. 259–290.

Světónázorový střet se tu odehrává i na rovině vlastních jmen, neboť Podpěrovi je odepřeno křestní jméno Otto (které je přitom pod článkem v *Národní politice* rovněž uvedeno). Neurčité zájmeno „jakýsi“ v daném případě odkazuje k nedostatečnému symbolickému kapitálu mluvčího – jeho neschopnosti vyrovnat se nositelům relevantních názorů, zastoupených v Poláčkově textu úplnými jmény. Hospodářský nacionalista Podpěra, který se prozrazuje coby stoupenec daného myšlenkového směru především chápáním ekonomické úspěšnosti a sociální citlivosti podnikatelstva jako výkladní skříně českého národa, je postaven do pozice „udavače“, nikoli partnera v dialogu.

Poláčkově (a zprostředkovaně Kuncovo) čtení textu Otto Podpěry *Český podnikatel a česká literatura* je reduktivní. Podpěra se ve svém úvodníku zabýval určitou tendencí (tj. jak napovídá název, způsobem zobrazování soukromého podnikatele v české literatuře), nikoli výhradně Kličkovým románem; ten mu posloužil jako *pars pro toto*. Tvrdil, že prvorepubliková literatura (psal například o blíže nespecifikovaných románech vydaných „brzy po převratě“, jež řadil do kontextu „proletářské literatury“) představovala daný typ čtenáři jako „zjev vysloveně záporný“ a Kličkově dílo v tomto ohledu nebylo žádnou výjimkou. Do kontrastu k tomuto způsobu zobrazení položil jednak prozaický cyklus Julese Romainse *Lidé dobré vůle* (v nakladatelství Fr. Borový vyšlo v letech 1937–1938 celkem devět svazků) a zároveň víru v to, že „česká literatura vytvoří si lepší a pravdivý obraz českého podnikatele“.⁷

Podpěra se ani v nejmenším nezabýval analýzou fikčního světa Kličkova románu (dokonce ani nezmínil jméno postavy, jež v něm onoho podnikatele měla ztělesňovat). Jeho zájem se soustředil na postulování nutnosti souladu mezi literárním zobrazováním a „pravdou“ dokazatelnou v aktuálním světě. Právě proto se ve svém článku vyjádřil třeba k poměru mezi zaměstnanci a zaměstnavateli v průmyslu za první republiky, zejména v době hospodářské krize.

Vůči Podpěrovi článku se v literárním časopise *Lumír* vymezil sám Klička. Všiml si prázdného místa v jeho argumentaci a doplnil jméno fikční postavy (Jan Král), přičemž charakterizoval její roli ve světě románu: „Tohoto politického korupčníka, takto nedbalého úředníka a zrádce vlasti, si obral pan Podpěra za objekt své obhajoby, povýšil ho z flákače zcela nesmyslně na podnikatele.“⁸ Za další Podpěrův lapsus považoval Klička pojetí Romainse jako „vzoru“ pro českého spisovatele, neboť francouzský literát, „kterého ještě letos hostil český národ“, byl „první“, jenž „po Daladierovi a Bonnetovi veřejně a cynicky zradil český národ dříve, než oschl inkoust na mnichovském diktátu!“. A do třetice: Podpěra si při svém horlení pro nový obraz českého podnikatele ne všiml okolnosti, že to byl právě Kličkův román *Do posledního dechu*,⁹ jemuž se v anketě *Lidových novin* o knihu roku dostalo ocenění od významných představitelů českého podnikatelství, mimo jiné Jana Antonína Bati.¹⁰

Tyto omyly byly podle Kličky nevyhnutelným důsledkem toho, že se Podpěra, „nevybíravý žurnalista“ a „člověk exponovaný jen politicky“, osmělil mluvit do věcí kulturních,

7) Otto Podpěra: „Český podnikatel a česká literatura“, *Národní politika* 56, 1938, č. 336, 6. 12., s. 1.

8) Benjamin Klička: „Ne pouze pro domo mea“, *Lumír* 65, 1939, č. 2, s. 110–111, zde s. 110.

9) Benjamin Klička: *Do posledního dechu. Román*, Praha, Družstevní práce 1936.

10) Benjamin Klička: „Ne pouze pro domo mea“, *Lumír* 65, 1939, č. 2, s. 110–111, zde s. 111.

„které odjakživa byly, jsou a musí zůstat vyhrazeny výhradně lidem kultury!“. Přitom *Národní politika* podle něj disponovala kulturním expertem – její dlouholetý kritik František Sekanina publikoval v daném periodiku posudek na román *Na vinici Páně*, a to „tak kladný, ba uznalý, že úvodník pana Podpěry se vedle této vážné kritiky vyjímá jako špatný vtip školákův“.¹¹

S Kličkovým stanoviskem se 17. ledna 1939 na stránkách *Lidových novin* takřka beze zbytku ztotožnil Arne Novák. V té době již bylo známo rozhodnutí krajského soudu trestního v Praze, který na základě návrhu pražského státního zastupitelství ze 17. prosince 1938 rozhodl hned o den později v neveřejném řízení o konfiskaci Kličkova románu. Podle Nováka „zákaz díla obecně překvapil, a bylo opravdu záhadou, jak k němu došlo“, nicméně naznačuje, že Podpěrův názor, třebaže „laický, neodůvodněný a neprůkazný“, k němu mohl přispět.¹² Cílem této studie je především hledání dalších možných důvodů konfiskace.

Klička mezi první a druhou republikou

Kniha *Na vinici Páně* vyšla na samém sklonku první republiky. Ke konfiskaci na základě rozhodnutí státního zástupce došlo 16. prosince 1938 a o dva dny později schválil zabavení soud. V jeho usnesení se dočteme, že šíření knihy bylo zakázáno podle § 14, čl. 5 zákona na ochranu republiky proto, že celým obsahem knihy od první do poslední strany se „veřejně způsobem štvavým hanobí jednak republika, jednak národ tak, že to může snížit vážnost republiky a ohrozit její mezinárodní vztahy“.¹³

Klička-spisovatel se pohyboval v prostoru mezi první a druhou republikou v době mezi dopsáním románu (18. března 1938), napsáním doslovu (31. července 1938), vydáním knihy (září 1938) a její konfiskací (prosinec 1938). Přidejme k tomu ještě dokončení doslovu ke sbírce povídek *Nůž na srdci* (11. října 1938) a podívejme se právě na dva zmíněné doslovy, které nám poskytnou vodítko pro určení Kličkovy světonázorové pozice v rámci dobového literárního pole.

Doslov k románovému cyklu *Na vinici Páně* zahajuje Klička omluvou „čtenářům, kteří čekali na závěr mé trilogie několik let“. Dílo v autorově mysli údajně vyčkávalo na dobu, jež by potvrdila jeho „naděje i obavy také vnější skutečností“ a jež by jeho postavám „dala vnější kulisu“.¹⁴ Zatímco dva roky předtím v interview pro časopis *Panorama* k příležitosti vydání románu *Do posledního dechu* Klička formuloval své pojetí spisovatele jako „seismografu nebo barometru“, jenž tvoří „ze záchvěvů atmosféry, která jen zdánlivě nemá nic společného se zítřkem“ a „předpovídá blížící se časy“,¹⁵ nyní svou vlastní prorockou schopnost deklarativně oslabuje. Souvisí to se zvýšenou mírou referencí k aktuálnímu

11) Klička odkazuje na poměrně stručnou recenzi Františka Sekaniny: „Z nových českých románů“, *Národní politika* 56, 1938, č. 334, 4. 12., s. 18. Sekaninovu charakteristiku Jana Krále jako „bezohledného politického korupčníka“ ve své glose pro *Lumír* přejímá.

12) Arne Novák: „O Kličkovu Vinici Páně“, *Lidové noviny* 47, 1939, č. 29, 17. 1., ranní vyd., s. 7.

13) Státní oblastní archiv v Praze, Krajský (zemský) soud trestní v Praze, kt. 1141, spis Tlž 1167/38.

14) B. Klička: *Na vinici Páně*, cit. dílo, s. 533.

15) Benjamín Klička: „Interview“, *Panorama* 14, 1936, č. 9, s. 139. Klička zde vychází z myšlenek F. X. Šaldy, srov. František Xaver Šalda: „O tak zvané nesmrtnosti díla básnického“, in též: *Studie o umění a básnících*, Soubor díla F. X. Šaldy, sv. 9, ed. Jiří Pistorius, Praha, Melantrich 1948, s. 91–118, zde s. 102–103. Více k interpretaci románu *Do posledního dechu* srov. Lukáš Borovička: „Román jako model života a světa“, in Veronika Veberová, Petr A. Bílek, Vladimír Papoušek, David Skalický (eds.): *Jazyky reprezentace*, sv. 1, Praha, Akropolis 2012, s. 193–220.

světu (nebo „vnější skutečnosti“, řečeno Kličkovým termínem) oproti předchozímu dílu – zatímco děj prózy *Do posledního dechu* se odehrává ve víceméně uzavřeném prostředí dřevařského družstva, model světa románové trilogie *Na vinici Páně* je mnohem širší a je zaplněn celou řadou konkrétních toponym – vedle českých lokalit pokrývá třeba bojiště rakouské nebo španělské občanské války.

Sbližování rozsahu modelovaného světa a světa aktuálního klade v rámci Kličkova světového názoru značné nároky na spisovatele:

Za deset let [tj. za dobu, během níž pracoval na posledním díle trilogie, LB] se dnes zdánlivě vše změnilo od základů – je třeba napnouti sluch i zrak a rozehráti všechny skryté lidské instrumenty, abychom z doby vyloudili to neměnné, věčné a opravdově skutečné, co často tak nepochopitelně disharmonuje se zdánlivou, vnější skutečností. Tato vyčerpávající činnost, jež předchází, ale i doprovází tvorbu uměleckou, zbavuje spisovatele často svobody i radosti a ubírá dílu na líbivosti a na oněch jiných vnějších vlastnostech, které soudí vžitá konvence kritická i čtenářská.¹⁶

Popisovanou činností se spisovatel dobírá „pravd“ – podobně jako se v Kličkových románech takových pravd dobírají některé fikční postavy. Zajímavá je v této souvislosti zmínka o postavě Viktora Holda, protagonisty románu *Do posledního dechu*, kterou Klička učinil v rozhovoru pro *Panoramu*, když položil „pravdu“ do kontrastu s utopií, ideologií nebo idylou:

Můj hrdina tu pravdu vykopal jako drahocennou žílu vlastního života ve svých čtyřiatřiceti letech. Proto není nic utopického ani v jeho snažení o rozvoj družstva, kterému dal s jinými zdravé základy. Žádná ideologie neohrožuje jeho mravenčí práci. [...] Ne, nedejte si namluvit, že jde o idylu!¹⁷

O jakou pravdu se v daném případě jedná?

Můj román vyjadřuje víru v člověka. Oslavuje novodobého muže, který se vymanil a povznesl silou ducha i vůle nad chlební a jiné otázky svého soukromí a slouží celku, jemuž byl osudem přidělen. Slouží družstvu lidí, s nimiž pracuje a bojuje za lepší zítřky lidského rodu. Zváží situaci světa, poučiv se bohatou životní skutečností, dobral se nevykořenitelného přesvědčení, že pozemské štěstí člověka se vykupuje prací; že štěstí člověčenstva na této zemi je budováno rozmnožováním duchovních i hmotných hodnot, ne sestavováno z trosek hodnot zničených. To není teoréma, to je skutečnost našeho věku, z níž není odvolání.¹⁸

V pojmové hierarchii Kličkova světového názoru stojí tedy v roce 1936 nejvýše celek, do něhož se subjekt narodil a jemuž musí sloužit, pro nějž musí bojovat a **pracovat**

16) B. Klička: *Na vinici Páně*, cit. dílo, s. 533; v dobovém kontextu to nebyl ojedinělý názor, srov. Čestmír Jeřábek: *V zajetí Antikristově*, Olomouc, R. Promberger 1945, s. 10.

17) Benjamin Klička: „Interview“, *Panorama* 14, 1936, č. 9, s. 139.

18) Tamtéž.

doslova „do posledního dechu“; mezi těmito dělníky vyčnívá vůdce – novodobý muž, jenž disponuje „silou ducha i vůle“ a jehož společenská autorita vyplývá z názorů a postojů získaných díky „bohaté životní zkušenosti“. Vůdce je konstruktivní, nikoli destruktivní; neničí prověřené hodnoty, naopak je stále rozmnožuje.

V doslovu k románu *Na vinici Páně*, ve kterém se Klička netají svým záměrem „přispět k vítězství některých pravd“, mezi takové pravdy řadí příznačně už nikoliv ideje týkající se ideálního jednotlivce (respektive muže),¹⁹ ale koncepty spjaté s konkrétním („československým“, případně „českým“) národním kolektivem:

jsme jako křižovatka Evropy povinni podat si ruku stejně s Východem jako se Západem, [...] naše země potřebuje Evropu právě tak, jako Evropa ji, [...] jsme přes všechny své chyby a nedostatky poslední hraniční kámen mezi panstvím lidskosti a mezi pouští barbarství.²⁰

Textem dokonce probleskne reflexe zcela aktuální politické události, mise britských diplomatů vedených Walterem Runcimanem, která do Československa dorazila až tři dny po dopsání doslovu:

Dnes, kdy k nám Západ posílá svého důvěrníka, aby jednal mezi Čechoslováky-demokraty a Němci-nacisty o otázce, má-li Evropa zůstat lidskou a křesťanskou, či má-li se vydat vydáním svého srdce dobrovolně a bez boje novému pohanství civilizovaných barbarů, plní mne – jako mnohé jiné Čechy – smutným zadostučiněním, že jsem se v skrytu tolik let varovně obíral nebezpečím, které je přes noc z chiméry pravdou, a myšlenkami, které dnes mobilizují každého ušlechtilého Evropana k nesmiřitelnému boji za práva kultury.²¹

V doslovu ke sbírce povídek *Nůž na srdci*, která vyšla v listopadu 1938, je tón Kličkovy řeči ještě razantnější. Mnichovskou dohodu zde označuje za „obludný třicátý září“, ve stejné souvislosti zmiňuje ještě „zrádné spojence“ a „dnešní škrtiče“ známé „z tisícileté zkušenosti“. Proti „dábelskému Antikristově snu“²² staví vizi процitnutí „lidu celého světa“, přičemž lidu českému, „oddanému po staletí věrně svatováclavské myšlence lidskosti“, připisuje v tomto procesu úlohu předbojovníků.²³ Zřetelný odkaz na Masarykův koncept „lidskosti“ se prolíná se svatováclavskou tradicí v zajímavé variantě nacionalismu, která v některých aspektech (například odhodlání revidovat určité hodnoty zastávané v období první republiky) vyhovuje druhorepublikovému autoritativnímu diskurzu.²⁴

19) Z hlediska sledování posunů dominant v rámci Kličkova světového názoru je podstatná přednáška „F. X. Šalda v domácím kabátku. Předneseno v Československém rozhlasu dne 4. IV. 1938“, *Lumír* 64, 1938, č. 5, s. 254–257.

20) B. Klička: *Na vinici Páně*, cit. dílo, s. 533–534.

21) Tamtéž, s. 534.

22) Přírovnání Adolfa Hitlera k Antikristu, jež se vyskytuje rovněž v závěru prózy *Na vinici Páně*, řadí Kličku mezi rané uživatele daného obrazu. Srov. Jan Wiendl: „Obraz Němce v české poezii v letech 1945–1946“, in Jiří Holý, Gertraude Zand (eds.): *Transfer v kontextu české literatury. Vyhnání, odsun. Transfer im Kontext der tschechischen Literatur. Vertreibung, Aussiedlung*, Brno, Host 2004, s. 58–75, zde s. 63.

23) B. Klička: *Nůž na srdci*, cit. dílo, s. 103–105.

24) K termínu „autoritativní diskurz“ viz Michal Pullmann: *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*, Praha, Scriptorium 2011, s. 20. Oproti Pullmannově zájmu o běžnou komunikaci se v této studii zabýváme střetáváním autoritativního diskurzu a specifického diskurzu literárního.

Na jedné straně tedy lze vskutku pokládat konfiskaci Kličkova románu, chápaného ve smyslu obhajoby křesťanských a národních hodnot, za „absurdnost“ (Arne Novák).²⁵ Na straně druhé se za druhé republiky už jenom implicitní navazování na myšlenky T. G. Masaryka, které jistě nebylo představitelům cenzury vzhledem ke kolektivnímu kulturnímu dědictví obtížně rozpoznatelné,²⁶ jeví jako potenciálně konfliktní, a z toho důvodu nepřijatelná pozice. Přitom ideová struktura prózy *Na vinici Páně* obsahuje podobně – a mnohdy ještě zřetelněji – subverzivních výroků či obrazů řadu.

Nacismus, český národ, socialismus, Masaryk – možná ohniska střetu trilogie s ideologickou normou druhé republiky

Rozhodnutím krajského trestního soudu byla zabavena celá trilogie *Na vinici Páně*, nestačilo tedy odstranit některé konkrétní pasáže (anebo se jejich výčtem cenzori nechtěli zdržovat). Pokud by důvodem zásahu bylo jen to, nač ve svém úvodníku v *Národní politice* poukázal Otto Podpěra, mohly být odstraněny pouze všechny zmínky o „podnikateli“ Královi.²⁷

Sehrály tedy roli spouštěče zabavení spíše Kličkovy protinacistické názory, explicitně formulované v doslovu ke knize? Proti tomu lze uvést, že sbírka povídek *Nůž na srdci* zabavena nebyla, přestože svazek obsahoval podobně politicky vyhocený autorův doslov. Na rozdíl od těchto próz, napsaných v letech 1932–1937, však v trilogii *Na vinici Páně* dané názory překračují prostor paratextu (doslovu) a výrazně zasahují do textu románu samého. František Halas v recenzi pro *Panoramu* psal v této souvislosti o „románu-výzvě“:

Klička bojuje, není tu soběstačných ornamentálních dějových či jiných vsuvek, je to všecko zaměřeno ke konkrétnímu cíli, je to román aktivistický, kde výkřik **Ne, Adolfe Hitlere!** necítíte jako záměrnost spisovatelskou, ale jako výbuch onoho přetlaku, který je v celé skladbě cítit.²⁸

Dále budeme vycházet z toho, že důvody pro zákaz distribuce románového cyklu *Na vinici Páně* nebyly morální ani estetické a že střet Kličkova díla s ideologickou normou druhé republiky byl komplexní – nelze ho tedy vztáhnout k jedinému románovému motivu či místu. Omezíme se na rozbor čtyř témat: vedle reprezentace nacismu budeme sledovat ještě způsob zobrazení národa, socialismu a T. G. Masaryka a jeho politického programu. Tyto vybrané koncepty nebudeme chápat izolovaně jako svébytné podoby ilustrací Kličkových tezí, ale jako součásti celku daného modelu světa, plnící v jeho rámci určité funkce.

1) Nacistické Německo je z hlediska Petra Préma, postavy procházející v průběhu děje znatelným světonázorovým vývojem a vzdávající se nekritické identifikace

25) Arne Novák: „O Kličkovu Vinici Páně“, *Lidové noviny* 47, 1939, č. 29, 17. 1., s. 7.

26) Ke konceptu kolektivního kulturního dědictví viz Reinhard Aulich: „Principy funkční diferenciacie literární cenzury“, přel. Vendula Trnková, in Tomáš Pavlíček, Petr Píša, Michael Wögerbauer (eds.): *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře*, Brno, Host 2012, s. 119–166, zde s. 125.

27) Srov. postup prvorepublikové cenzury při zabavování vybraných pasáží prvního dílu *Fortinbrase* Františka Zavřela. K tomu viz případovou studii Eduarda Burgeta „Ať také jednou z politiky vydělá nakladatel a autor“. Zavřelův *Fortinbras* v dialogu s cenzurou“, s. 793–807.

28) František Halas: „Nový román Benjamina Kličky“, *Panorama* 16, 1938, č. 6, s. 166.

s bolševickou ideologií, zařazeno mezi státy **regresivní** spolu například s Rakouskem vedeným kancléřem Kurtem Schuschniggem. Na opačné straně stojí (do jisté míry) **pokrokové** Československo, disponující „socializačním primátem v Evropě“:

Jednou provždy se [Prém, LB] zařekl, že nebude soudit svou zemi jen sudidly absolutními, jakými jsou zásady bolševické. K plodnému posouzení té které společnosti je nezbytnou cestou porovnávání. Dřepět za pecí a nesmiřitelně vykřikovat nesmluvné ideály moderního lidství v sousedství států, které se vracejí k středověku, je politická chyba nesmírného dosahu.²⁹

Pojímání nacismu jako „středověké“ ideologie bylo v dobových literárních diskurzích poměrně běžné (objevuje se například v divadelní hře Jiřího Voskovce a Jana Wericha *Těžká Barbora* [1937], v níž je navíc historický středověk v rámci tohoto srovnání preferován), v Kličkově románovém cyklu se však prostřednictvím daného označení seskupuje řada entit, vedle příslušné ideologie například § 144 trestního zákona postihující interrupci, a utváří jedinečně vymezený hodnotový prostor. Protipotratový zákon je navíc pojat jako „středověký“ rovněž v řeči vypravěče – toto „sdílení“ myšlenky určité postavy a erformového vypravěče s „autentifikační silou“³⁰ je u Kličky častým nástrojem zvýznamňování.

V geografické rovině zasahuje „středověkost“ nejen prostory jiných států ovládaných nedemokratickými režimy, ale také prostor „nás“, i když ten pouze zčásti a v masce pokroku, který je však prohlédnut coby „falešný“. Pokrok totiž podle vypravěče neexistuje nezávisle na společnosti; teprve její prostoupení určitými hodnotami, jež budou vyznávány každým členem příslušného kolektivu, povede k pokroku skutečnému:

Chemie, fyziky, filozofie, politiky, chirurgie, hospodářství – všeho, všeho se zmocňuje ta společnost, která z nich hněte záměrně regressi. [...] Společnost omezila možnosti jedincovy [...] Kdekdo otročí kdekomu. Například lékař, svázaný tolika pány, ujařmený tolika organizacemi, pojišťovnami, obcí, zemí, státem a především arci byrokracií, lékař, který měl dříve jediného pána, Pánaboha, je dnes bědným nevolníkem.³¹

Dělení modelu světa na část regresivní a část pokrokovou se v zásadě překrývá s jinou mřížkou, hodnotící jednotlivé aktéry tohoto světa dle míry jejich schopnosti odolávat pokušení peněz: „Všechno se dnes honí jako posedlé za mamonem, nikdo se nezastaví, nikdo se nezamyslí. A že jsme tu jenom na vteřinu, to vědí pouze umírající,“ říká Jiří Král.³² Sám zastává pozici vyváženého středu, neboť si „vydělává, co potřebuje“, a nechce „míti o nic více“.³³

Propojení nacismu a kapitalismu je patrné například v následující myšlence právníka Otto Weila, připisující ztrátu vyvážené existence určitých jednotlivců buď vlivu okolností („bída“), anebo nedostatku vůle („svedení“, „pozbytí víry“, „neodolání pokušení“):

29) B. Klička: *Na vinici Páně*, cit. dílo, s. 333.

30) Lubomír Doležel: *Narativní způsoby v české literatuře*, Praha, Český spisovatel 1993, s. 65.

31) B. Klička: *Na vinici Páně*, cit. dílo, s. 142.

32) Tamtéž, s. 225.

33) Tamtéž, s. 248.

Někteří bédní Rakušané, svedení henleinovci a podobní ztracení němečtí ostrované ve státech jiných nedovedli si vážit dobrého bydlá, pozbyli víru v svobodu a demokracii, nedolali pokušení peněz a dali se najmout za čeledíny násilníků; chystali se ze srdcí svých rodáků vykořenit lásku k volnosti a svobodě, aby je Hitler lehčeji ukřižoval.³⁴

Biblický slovník, mající v řeči románu důležité místo, souvisí se třetí hodnotovou osou, k níž jsou v modelu světa jednotlivé entity vztahovány – na této ose tvoří pozitivní pól křesťanství a pól negativní pohanství. Podle Weila proti „pohanské ideologii hitlerovců“ právě povstává „v ostatním světě myšlenka Boha dokonalého“.³⁵ Kličkův román končí vizí „poslední vinice Páně uprostřed bédných pohanských polí“,³⁶ přičemž onou poslední vinicí je zjevně myšleno Československo – jak napovídá také obálka knihy.

Ztělesněním všech uvedených negativních hodnot a protikladem **uměřenosti a vyváženosti** Jiřího Krále je Adolf Hitler – představitel „regresivního“ a „pohanského“ nacismu, využívající kapitál k zotročování lidí. Klička ale neklade rovnítko mezi nacistu a Němce. V logice své koncepce odlišuje Němce, žijící na „poslední vinici Páně“, a Němce říšské. Podle Mařky byli sudetští Němci vrženi do bídy svými „bratry“: „Karlovy Vary a Mariánské Lázně, v kterých dříve prodávala aspoň cizincům, zely nyní vražednou prázdnotou. [...] Němci z říše bojkotovali své sudetské bratry, aby je hospodářsky poškodili a poštváli proti republice.“³⁷

Kličkově negativní zobrazení nacismu bylo toho rázu, který byl v důsledku obav ze zhoršování vztahů s hitlerovským Německem za druhé republiky z kulturního prostoru vylučován.³⁸ Úvodní verše básně Františka Nechvátala *Prodaná nevěsta*, otištěné v *Kritickém měsíčníku* v prosinci 1938, ukazují, jakým způsobem bylo možné k nacismu referovat, aby autorovi zůstala šance, že cenzura text propustí:

34) Tamtéž, s. 492.

35) Tamtéž, s. 348.

36) Tamtéž, s. 532.

37) Tamtéž, s. 364.

38) K tomu srov. T. Pavlíček: „Cenzurní systém, cenzurní zásah a literatura za druhé republiky“, cit. dílo, s. 266.

Obálka Jana Rambouska Politické konotace románu *Na vinici Páně* zdůrazňovala kresba na obálce od zkušeného ilustrátora Jana Rambouska, který navrhl rovněž obálky předchozích dvou dílů Kličkovy trilogie.

Zdroj: Benjamin Klička: *Na vinici Páně. Román*, Praha, Družstevní práce 1938.

Vzduch tančí kolem tvého čela
šťav rudých pramen prýští z krás
ryšavců smečka zdivočelá
dnes strhla s nahoty tvé pás
sykotem ďábelského smíchu
řeřaví rozevlátý vlas³⁹

Nechvátal pracuje s ezopskou alegorií⁴⁰ – „nevěsta“ odkazuje k vlasti (české zemi), „stržení pásu“ k zabránění pohraničních území a „zdivočelá smečka ryšavců“ „ďábelsky“ se směřících k nacistům. Jenže u Kličky „není abstraktních figur a symbolů“, jak to vystihuje ve své recenzi František Halas, a vše se „jmenuje pravými jmény“, například „diktátor se jmenuje Adolf Hitler“.⁴¹

2) V jedné z mnoha diskusí o podstatných otázkách doby vyplňujících prostor Kličkova díla se čtenář dozví, jak se liší Weilova definice národa a jeho pojetí státu: „Národ je rodina a stát je jeho forma. Národ je jediné kolektivum, které není slovem, nýbrž skutečností. A všechny třídy jen napodobují a falšují přirozenou přitažlivost a moc národnosti nad jedinci.“⁴² Národ je ve Weilově perspektivě čímsi primárním, nesporným, „krevním“, oproti jiným kolektivům (například proletariátu), jež jsou pouze „pomyslné“ a „druhořadé“. Klíčovým procesem, který v národě aktuálně probíhá, je sjednocování:

Teď, když se Evropa svíjela v křečích těžké duševní choroby, teď když bylo nutno [podle Weila i vypravěče, LB] sjednotit vše kladné v národě, bylo nezbytno i vyvrhnouti každý kal a rozklad, aby nebránily poctivým složkám v sjednocovacím procesu. Ale zájmy mocných sobeckých stran hatily očišťující práce. Vměšovaly se do procesů, ovlivňovaly a znásilňovaly justici. Za zájem státu bylo vydáváno právě to, co jeho zájmem býti nesmělo, totiž tutlání špinavých afér a beztrestnost vysokých úředníků a politiků.⁴³

Předpokladem úspěšného dokončení tohoto procesu jsou tedy „očišťující práce“. Iniciativa k jejich provádění vychází od jedince, nikoli od určité instituce (například státu). Tímto jedincem je osoba židovského původu, jejíž příslušnost k „české familii“ na jednom místě románu zpochybní Čech Prém.⁴⁴ Podíl advokáta Weila na očištění národa spočívá v práci na procesech s nepřáteli národa, přičemž jeho přičiněním je odsouzen Jan Král.

Charakterové vlastnosti tohoto ředitele továrny se ukazují například v chování vůči jeho milence a zároveň Weilově ženě Kamile, kterou ponižuje a zotročuje – slovy jeho

39) František Nechvátal: „Prodaná nevěsta“, in Kamill Resler (ed.): *K poctě zbraň praporu! Výbor z básní o osudu Československa v roce 1938*, Praha, Václav Petr 1945, s. 316.

40) Viz Lev Losev: „Ezopský jazyk jako literární systém“, přel. Stefan Segi, in T. Pavlíček, P. Píša, M. Wögerbauer (eds.): *Nebezpečná literatura?*, cit. dílo, s. 251–284, zde s. 255–259.

41) František Halas: „Nový román Benjaminu Kličky“, *Panorama* 16, 1938, č. 6, s. 166.

42) B. Klička: *Na vinici Páně*, cit. dílo, s. 346.

43) Tamtéž, s. 440–441.

44) Tamtéž, s. 347. Ke kontinuitě mezi prvorepublikovým konceptem „státní (ne)spolehlivosti“ a druhorepublikovým voláním po vylučování „cizorodých“ prvků srov. Pavel Baloun: *Proměna československé společnosti 30. let 20. století*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2014, s. 158.

sestry Mařky, chová se jako „vlk“.⁴⁵ Prostřednictvím dané metafory je Král v rámci modelu světa přiřazen k jiným „vlkům“ – italským fašistům ztročujícím Habeš.

Jakým způsobem má být s nepřáteli národa naloženo? Na příkladu Jana Krále se ukazuje, že rodina je v trilogii podřazena širší rodině – národu, neboť sourozenecké pouto není s to změnit negativní postoj sestry Mařky a bratra Jiřího vůči Janovi. Mařka jej považuje za ničemu, a Jan dokonce po rozhovoru s ním o Weilově ženě poprvé v životě silně zatouží, „aby mu bylo dovoleno bezbolestně zabít jedince, jejichž krutost a omezenost je nevyléčitelná a jejichž funkce na světě je trvalé ničení kladných hodnot a podlamování sil ostatních bližních“.⁴⁶ Jiří ale záhy dospěje k tomu, že eliminace nepřátel není žádoucím způsobem očisty, jejich existence totiž zviditelňuje zastánce kladných hodnot a stupňuje společenskou funkci těchto vzorových jednotlivců. Národ nemůže být očištěn cestou násilí (ani „bezbolestného“), ale musí k tomu dojít cestou práva, prosazovaného experty v dané oblasti, zde „doktorem“ Weilem.

Očista je spojena s utrpením těch, kdo ji provádějí – Weil se musí potýkat s tím, že Jan Král je svůdcem jeho ženy a bratrem jeho přítele Jiřího, ale „právo a rozum“ u něj vítězí nad srdcem.⁴⁷ Kvůli očistě národa sám prochází „očistným žářem“, jak jeho počínání metaforicky charakterizuje Jiří: „[Weil, LB] Trpěl z viny staré společnosti a zasloužil si proto pozornosti a pomoci Prémovy. Už proto, že netrpěl jen citově a mravně, nýbrž i společensky, stejně jako Prémovi soudruzi – a při tom všemi silami svého ducha pomáhal tvořit novou společnost. Nezasloužil si poctivě ten svůj podíl na dobrodiní, jež sliboval Prém proletářům?“⁴⁸

Kličkův literární diskurz se na tomto místě přibližuje ke konceptu tzv. humanitního socialismu, který představil sociálnědemokratický ekonom a politik Josef Macek například v článku publikovaném v *Naší době* v roce 1937. Vymezil se v něm vůči Marxovu „hrubě nevědeckému“ rozdělení společnosti na dvě třídy a zdůraznil specifčnost československé situace: „V celku lze říci, že doktrína třídního boje je u nás už dávno fakticky překonána poznáním, že k budování lepšího řádu sociálního potřebujeme organizační spolupráce všeho pracujícího lidu.“⁴⁹

Weilův zápas proti továrníku Královi není motivován třídní nenávisí, ale starostí o novou společnost, v níž nebude místo pro sobectví a korupci, jež Král ztělesňuje. Primárním kritériem hodnoty jedince není třídní původ, ale povaha jednání příslušného člena národního kolektivu ve vztahu ke členům ostatním.

Z jakého důvodu mohlo být Kličkovu pojetí národa a státu pro druhorepublikový autoritativní diskurz nepřijatelné? Shodu mezi těmito dvěma typy diskurzů bychom sice našli v používání pojmu národní jednota, ale již nikoliv ve způsobu konkretizace tohoto pojmu. Zatímco například v organizačních směrnicích Strany národní jednoty, druhorepublikové „vládní strany“, nalezneme ustanovení týkající se zákazu přijímání „osob

45) B. Klička: *Na vinici Páně*, cit. dílo, s. 49.

46) Tamtéž, s. 87.

47) Tamtéž, s. 491.

48) Tamtéž.

49) Josef Macek: „Pro socialism nikoli třídní, nýbrž humanitní“, *Naše doba* 45, 1937/1938, č. 1, s. 12–20, zde s. 19.

národnosti židovské“,⁵⁰ v Kličkově románu je to naopak Žid Otto Weil, který chce „sjednotit vše kladné v národě“ a očistit jej od „každého kalu“, pod nímž si v rámci příběhu představujeme především českého antisemitského továrníka Krále.⁵¹

3) V explicitní polemice s marxistickou představou revoluce mas se nositelé privilegovaných názorů v rámci Kličkovy trilogie (například vypravěč a Jiří Král) přiklánějí ke konceptu „revoluce individuí“.⁵² Takto svůj pohled objasňuje Jiří v rozhovoru s Prémem, který se nakonec o správnosti dané perspektivy přesvědčí na základě vlastní zkušenosti:

Kdybys byl rozvázným reformátorem společnosti, [...] musil bys především ocenit a docenit význam jedinců. Bez těch není ani kolektiva. Kolektivum má teprve tehdy faktickou tvůrčí hodnotu, skládá-li se z individuí co nejvíce diferencovaných, všestranně odlišných a doplňujících se; pak teprve tvoří organismus soběstačný, nepřemožitelný a zdravý. Uniformovaná rota otroků – to není společnost, to je stádo, i když v jeho čelo postavíš býka. Ten býk může být nedopatřením vrtohlavý a uvede zotročené stádo v záhubu.⁵³

Jakým způsobem dospěl k tomuto názoru Jiří Král? Jako „lékař chudých“ se střetával především s „tupou rezignací lidských ponrav, živořících v základech města“, kterým zbyla jediné nenávisť,⁵⁴ nikoli s uvědomělými bytostmi odhodlanými nastolit diktaturu proletariátu. Klička zde přetváří koncept uplatněný již v románu *Do posledního dechu*, v němž Viktor Hold pomyslně léčil žebráky nacházející se mimo zdi jeho družstva a vychovával je k práci – oproti němu je Jiří Král skutečným lékařem, zachraňujícím životy „chudých a neduživých“, na které všechny instituce zapoměly. Družce jednoho svého pacienta se jeví jako „apoštol“ šířící evangelium účinné lásky k bližnímu.⁵⁵

Naznačuje se tedy v Kličkově modelu světa, že socialismus je třeba skloubit s křesťanskými hodnotami? Přesně takovou pozici zastává Weil: „Jestliže vzdělaný lékař rázu Jirkova najde uspokojivého Boha, který nepřekáží moderní medicíně, nýbrž ji svou existencí v plném rozsahu vysvětluje, nebude bezpochyby nerozumné, rozhlédnou-li se materialističtí socialisté rovněž pečlivě po obloze, aby i oni našli velkého pomocníka pro svou myšlenku lidskosti a práva.“⁵⁶ Velmi podobnými slovy charakterizuje Mařka vztah svého bratra Jiřího k Bohu – našel v něm „velikého životního pomocníka“.⁵⁷ A dokonce i Prém, kterého zprvu znepokojovalo, s jakou „vážností“ bylo slovo Bůh „v rakouské revoluci pronášeno jeho kamarády“,⁵⁸ nakonec dospěje k následujícímu stanovisku: „Cítil nyní, že celých těch dvacet let [1918–1938, LB], kterých tolik želel, bylo zčásti ztraceno proto,

50) Jan Gebhart, Jan Kuklík: *Druhá republika 1938–1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*, Praha – Litomyšl, Paseka 2004, s. 59. K příslušnosti Josefa Macka k Národní straně práce, „loajální státotvorné opozici“ a „pokračovatelce demokratických, humanistických a osvětových tradic první republiky“, srov. tamtéž, s. 67 a 69.

51) Viz B. Klička: *Na vinici Páně*, cit. dílo, s. 169.

52) Tamtéž, s. 76.

53) Tamtéž, s. 78.

54) Tamtéž, s. 71–72.

55) Tamtéž, s. 75.

56) Tamtéž, s. 344.

57) Tamtéž, s. 483.

58) Tamtéž, s. 344.

že komunismus zapomněl na člověkovu nesmrtelnou duši.⁵⁹ Na rozdíl od druhorepublikového autoritativního diskurzu tu nelze hovořit o jednoznačném odmítnutí socialismu nebo „komunismu“ (připomeňme, že činnost KSČ byla pozastavena již 20. října 1938). Ideologii preferovanou Kličkovým textem (respektive kolektivně sdílenou jeho pozitivními hlavními postavami) bychom mohli označit jako křesťanský socialismus.

4) Prostřednictvím „lidskosti“ je v rámci trilogie propojena svatováclavská tradice a socialismus, ale zároveň zde tento pojem odkazuje k myšlenkám T. G. Masaryka. Výrazně je jimi inspirována například Weilova vize budoucího Československa:

Chce svou vlast, chce svůj malý stát učinit kolébkou nového lidství a příkladem pro celou Evropu, ba svět. Chce, aby Čechy byly skutečným srdcem Evropy, srdcem s čistou, poctivou krví, bohatou kyslíkem a živinami. Chce s Kollárem, aby, řekneš-li Slovan, ozvalo se ti ozvěnou člověk, věří v bohaté, jedinečné, vykupitelské poslání svého národa.⁶⁰

Realizaci tohoto ideálu pomáhají Weil a postavy ztělesňující podobnou sadu hodnot uspíšit – zcela v intencích Masarykova ideového programu – prostřednictvím **drobné práce**; například Jiří Král „skromně pracuje pro bližního“⁶¹ a Mařčiny výrobky z korálků jdou „bez halasu fanfár do celého světa“.⁶² Za ideál lidskosti je potřeba se odhodlaně postavit – obrannou válku legitimizuje Weil následovně: „I evropská demokracie by mohla s Tolstým říci, že nehodlá odporovati zlému, protože také zlo je od Boha. Ale jak by se zodpověděla před týmž Bohem, kdyby se otázel: Bojovali jste s ďáblem za mé království na zemi?“⁶³

Sám Masaryk je v Kličkově díle zobrazen z perspektivy komunisty Préma, tedy ideového oponenta, jako „nejpřesvědčenější a nejpoctivější humanista doby“ a ten, který „nikdy neustupoval násilí tyranů“.⁶⁴ V atmosféře druhorepublikového hledání viníků národní katastrofy, mezi které byl řazen také Masaryk,⁶⁵ takové pojetí vstupuje do zřetelného konfliktu s autoritativním diskurzem.

Kličkova válečná autocenzura

V kontextu protektorátním byl prostor pro politický román aktivně vstupující do aktuálních ideologických diskurzů značně omezen. Jako ilustrativní příklad této tendence může posloužit Kličkův model světa vytvořený v románu *Dělný neumírá*. Zatímco postavu Jana Krále z trilogie je možné vztahovat k řadě soudobých diskurzů, například k diskurzu antisemitismu (jehož je zastáncem) nebo diskurzu sjednocení národa (jemuž brání svým

59) Tamtéž, s. 504.

60) Tamtéž, s. 136.

61) Tamtéž, s. 121.

62) Tamtéž, s. 20.

63) Tamtéž, s. 404. Weil zde v podstatných bodech reprodukuje Masarykovo stanovisko ve sporu s Tolstého konceptem nenásilí. Srov. například pasáž z Masarykovy řeči k účastníkům vojenského kurzu z roku 1925: „Člověk má právo se bránit. Nepřijímám názory Tolstého. Ovšem bránit se, ne napadat!“, cit. dle *Projevy presidenta T. G. Masaryka k vojsku*, ed. Emanuel Moravec, Praha, Svaz národního osvobození 1929, s. 62.

64) B. Klička: *Na vinici Páně*, cit. dílo, s. 497.

65) Například Jaroslav Durych chtěl docílit „celostátního zákazu Masarykovy katastrofální protikatolické filozofie“, viz Jan Rataj: *O autoritativní národní stát. Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1939*, Praha, Karolinum 1997, s. 64.

egoismem), u zámožného Vendelína Brůhy z Kličky prózy z počátku čtyřicátých let text poskytuje mnohem méně možností pro odkazování k dobově specifickým diskurzům (včetně diskurzů neliterárních).

Brůhův osud je představen jako příběh o korumpující moci peněz, který se může odehrát takřka v kterékoli historické době. Pokud bylo pro trilogii oproti Kličkově předchozímu románu *Do posledního dechu* charakteristické rozšiřování modelovaného světa, je pro román *Dělný neumírá* ve vztahu ke konfiskovanému dílu příznačné naopak opětovné zužování. Postavy jsou zde spojeny s určitými prostory (zejména pražskými), které málokdy opouštějí.⁶⁶

Klička v tomto díle ohledává limity některých konceptů, jež tvořily dominanty v jeho světovém názoru na konci třicátých let. Předně jde o téma práce, jejíž „nemírná“ varianta je v řeči jedné z hlavních postav charakterizována jako „naše zlo“, ze kterého se „rodí naše chamtivost“.⁶⁷ A také o téma lásky, jež je tu postavena do protikladu k „mamonářské dřině“: „[Peníze, LB] Vnukají nám přetvářku, lež a zradu, pro ně zapíráme otce a matku, své bratry a bližní, své srdce, svou lásku – a pohříchu – běda! – svůj domov, svou krev!“ říká ošetřovatel Jiří Berber v pásmu vypravěče.⁶⁸ Jak vidno, potlačování lásky k vlasti („vinici Páně“) kvůli vidině zisku se ve výčtu explicitně neobjevuje.

Klička v roce 1943 zemřel. Trilogie *Na vinici Páně* zůstala jeho patrně nejangažovanějším dílem. Na rozdíl od románu *Do posledního dechu*, znovu aktualizovaného prostřednictvím reedice z roku 1948, se však dalšího vydání dosud nedočkala. Jednu z hlavních příčin neúspěchu trilogie v procesu kanonizace lze spatřovat právě v nekompatibilitě mezi světónázorovou strukturou díla a českými pomnichovskými autoritativními diskurzy.

66) To lze pochopitelně číst jako referenci k omezeným možnostem cestování v aktuálním světě zasaženém druhou světovou válkou, ale i k tematickým možnostem literatury protektorátního období jako takovým.

67) Benjamin Klička: *Dělný neumírá. Román*, Praha, Kvádr 1941, s. 103.

68) Tamtéž, s. 183.

Reslerova antologie *K poctě zbraň praporu!*
mezi třemi cenzurními systémy
Pavel Janáček

O vydání reprezentativního výboru z periodicky publikované poezie uplynulého roku se advokát, bibliofil, sběratel vzácných tisků a známá postava českých literárních kruhů Kamill Resler (1893–1961) dohodl s nakladatelem Václavem Petrem v závěrečných dnech prosince 1938. Kniha, která se v atmosféře mnichovského traumatu měla stát „národní biblí každého Čechoslováka“,¹ vyšla ovšem až v říjnu 1945, kdy již byla přijata především jako dokument minulosti.² Na své zveřejnění tak antologie *K poctě zbraň praporu!* čekala více než šest let, zatímco se její výpověď proměňovala a ztrácela na bezprostřední naléhavosti. V meziprostoru geneze a recepce bylo Reslerovo dílo postupně konfrontováno s třemi cenzurními systémy: druhé republiky, protektorátu a republiky třetí. Díky relativně hojným pramenům především z editorova osobního archivu i z archivu nakladatelství, zahrnujícím vedle korespondence i cenzurní rukopis a sloupcové i stránkové obtahy knihy, je přitom možné udělat si neobvykle plastickou představu o ediční historii antologie, o různých faktorech, které zdržovaly její vydání, a také o tom, jakou roli sehrála při odkladech a modifikacích této literární výpovědi ve všech třech etapách institucionalizovaná cenzura.

Koncepce antologie a přípravy k vydání

Že se před jeho očima zvedá nevidaná vlna básnické aktivity, napadlo Kamilla Reslera údajně 5. června 1938, kdy v deníku *České slovo* vyšla báseň Josefa Hory *Noc z 20. května*; Reslerovi utkvěla v hlavě pod refrénem „Ta noc!“.³ Námětem Horových veršů se stala první, tzv. částečná mobilizace, vyhlášená 20. května v pozdních večerních hodinách na základě informací vojenské rozvědky o seskupování německých divizí v Sasku, jižním Slezsku a severním Rakousku a samozřejmě pod přetrvávajícím tísnivým dojmem z „anšlusu“, k němuž došlo v březnu téhož roku.⁴ Básní, jejichž autoři v novinách a časopisech od připojení Rakouska k Hitlerově říši reflektovali ohrožení Československé republiky, si Resler všímal i nadále. Když 25. srpna 1938 vyšla v *Lidových novinách* báseň Josefa Rohana *21. V. 1938*, navazující tématem i incipitem („To jitro s tíhou mlh, tak časně probuzené“) na text Horův, bylo rozhodnuto. Jak můžeme vyvodit z pozdějších Reslerových slov, právě prostřednictvím intertextových vazeb Rohanovy a Horovy básně ho naplno zasáhl kolektivní charakter národně politické poezie. Ta se tu hlásila o slovo dlouho před všeobecnou

1) Literární archiv Památníku národního písemnictví (LA PNP), Kamill Resler, kt. 65, „Vážený pane kolego, dnes vám oznamujeme novinku mimořádného významu a dosahu“ [objednávkový prospekt nakladatelství Václav Petr určený knihkupcům, únor 1939].

2) Srov. např. J. S.: „K poctě zbraň praporu“, *Akord* 12, 1945/1946, č. 9/10, s. 391; M. Z.: „Dokument“, *Národní osvobození* 17, 1946, č. 9, 11. 1., s. 3; H. R.: „Básnický dokument doby“, *Práce* 1, 1945, č. 189, 19. 12., s. 3.

3) LA PNP, Kamill Resler, kt. 63, Kamill Resler Karlu Janskému 10. 12. 1938.

4) Robert Kvaček: *Československý rok 1938*, Praha, Jaroslav Polák – Polart 2011, s. 50–57.

mobilizací z 23. září i před mnichovskými událostmi, které jí o pár dní později dodaly tragickou hloubku: „viděl jsem spojitost té noci a jitra, měl jsem to přímo za znamení, že to někdo musí udělati.“⁵

Tím, co musí být uděláno, myslel Resler knižní antologii příslušných básní, která by ve formě „básnického deníku“ vyjádřila „upřímně a poctivě smýšlení národa v oněch dnech“ a zprostředkovala je českému i západnímu čtenáři (současně s přípravami domácího vydání sondoval Resler u britského historika Roberta Williama Setona-Watsona možnosti překladu celé antologie nebo její části do angličtiny).⁶ Koncepce knihy, k níž dospěl v pozdním létě či v prvních podzimních dnech 1938, znamenala soustředit vše alespoň trochu cenné, co v českých časopisech z národně politické poezie od jara 1938 vyšlo.⁷ Stranou výběru neměly zůstat ani básně klasiků jako Eliška Krásnohorská, Svatopluk Čech či Josef Václav Sládek, pokud se jim přetištěním v tehdejších periodikách dostalo nového, aktuálního významu. V souladu s ideou básnického deníku doby si editor vytkl cíl reprodukovat básně vždy důsledně ve znění z okamžiku vzniku, které jediné mohlo podle jeho názoru přesně vypovídat o citění národa v dotyčnou chvíli – zachovával i formu autora podpisu při první časopisecké publikaci, takže Jaroslav Seifert v antologii vystupoval jak pod svým vlastním jménem, tak pod šifrou –s, pod níž psal časové verše do *Ranních novin*. Na souvislost literárních textů s mezinárodními i vnitřními milníky katastrofy první republiky i s tím, jak se příslušné události odrážely na stránkách českého periodického tisku, upozorňoval kromě jiného zkráceným bibliografickým záznamem periodické publikace za každou básní.

Základní kvalitou, jíž Kamilla Reslera časová poezie v novinách a časopisech roku 1938 oslovila, byl její nadosobní charakter. Pokládal ji za hlas národa, jemuž jednotliví autoři posloužili jen jako prostředníci, za výraz národní „bytosti“ „jako celku“ nebo „určitých výrazných skupin“, z nichž se národní kolektiv skládá.⁸ Idea národního celku a jeho reprezentace byla interpretačním vodítkem, na jehož základě koncipoval celou antologii. Aby dosáhl kýžené celistvosti, neváhal kupříkladu ve čtyřech případech objednat u básníků, s nimiž byl ve styku, verše o regionu či tématu, které ve spontánní veršové produkci nenašel uspokojivě zastoupeny (tak se do souboru dostala například báseň Jana Zahradníčka *Noční prosba k svatému Václavu*). Chtěl mít v knize zastoupeny všechny kulturně-krajinné oblasti Československa a litoval v té souvislosti, že se mu podařilo sehnat pouze dvě básně ve slovenštině (šlo o *Pieseň* Juraje Ohrivala a *Sklonené zbrane* Andreje Kostolného, obě navíc z armádního časopisu *Naše vojsko*). Obsah výboru v důsledku toho poněkud kolidoval s československou dimenzí, kterou se editor i nakladatel snažili knize vtisknout v doprovodných materiálech. V nich nikoli náhodou přiřazování „českému“, „českému a slovenskému“ a „československému“ národu kolísalo. Zvláště výmluvným projevem této nejistoty se při vydání na podzim 1945 stala bezděčná chyba v podtitulu. Zatímco na obálce knihy byl uváděn v podobě „21. květen – 21., 23. a 30. září 1938. Berchtesgaden –

5) LA PNP, Kamill Resler, kt. 63, Kamill Resler Karlu Janskému 10. 12. 1938.

6) LA PNP, Kamill Resler, kt. 63, Kamill Resler Robertu Williamu Setonu-Watsonovi 9. 2. 1939.

7) Knihovna Národního muzea, Kabinet knižní kultury (KNM KKK), Nakladatelství Václav Petr, Kamill Resler Václavu Petrovi 28. 12. 1938.

8) Tamtéž.

Godesberg - Mnichov v tvorbě českých a slovenských básníků“, na titulním listu ho zakončovala klauzule „v tvorbě českých básníků“.⁹

Hlavní snahou Kamilla Reslera bylo, aby idea jednoty překlenula ideologickou diferenciaci českého literárního pole. Dal si velice záležet, aby výbor zahrnul básníky všech světonázorových pozic od krajní levice po krajní pravici. Vycházel dále z toho, že znovunalezený vztah k celku smazal i uměleckou diferenciaci literárního pole, že v jeho důsledku přestalo být důležité, kdo je „velký“ a kdo „menší“ básník. Právě ti druzí podle něj v dramatických měsících roku 1938 vyjádřili mínění národní bytosti lépe a hlasitěji než autoři nejpřednější. K *poetae minores* patřil ostatně i zmíněný Josef Rohan, s devíti texty nejfrekventovanější autor antologie (vedle Jaroslava Kolmana Cassia, zastoupeného stejným počtem básní). To, co podle Reslera dalo menším básníkům křídla, byla právě příležitost promluvit ne již jen za sebe sama, ale za to, co jedince přesahuje. Velikost historické chvíle způsobila, že s důležitým tématem, lapidárním vyjádřením či působivou metaforou dokázali přijít i ti, od nichž se to vůbec nečekalo. „I posmívaná Scheinpflugová,“ přibližoval Kamill Resler kritéria svého bezpředsudečného výběru důvěrnému příteli z literárního prostředí, „ve své *Francii* našla plný zvuk, slova tu znějí jako údery zvonu“.¹⁰

Od léta 1938 Kamill Resler sám sledoval a s pomocí svých známých permanentně vyzýval, co kde z podobných veršů vyšlo či vychází, psal do regionálních vydavatelství či tiskáren o archivní výtisky příslušných časopisů, nechával jednotlivé básně opisovat, kolacionoval je a třídil je vzhledem k záměru své antologie na nejhodnotnější, doplňkové a pro knihu nepoužitelné. Tři odpovídající fascikly opisů v jeho literární pozůstalosti obsahují dohromady tisíc listů;¹¹ do antologie bylo nakonec vybráno 219 básní od rovné stovky autorů.¹² Současně Resler s vášní sběratele kompletoval další doklady, jež byly s vlnou národně politické poezie spojeny: plakáty a pozvánky na recitační večery, letáky, prospekty či brožury vydávané k těmto pořadům, soukromé tisky jednotlivých básní, bibliofilie i sbírky, v nichž autoři své texty dále šířili (často v nových verzích), jejich překlady či zahraniční otisky. Antologii se totiž rozhodl pojmout zároveň i jako památník veškeré národně politické poezie roku 1938 a opatřit ji soupisem pokud možno všech knih nebo pořadů, které jí byly věnovány.

Se sběrem i archivací veršů i s vyřizováním rozsáhlé korespondence, která byla s přípravou antologie spjata, pomáhala Reslerovi Erna Janská, která byla od absolutoria na obchodní akademii zaměstnána v jeho advokátní kanceláři.¹³ Souběžně jako majitelka koncese zaštiťovala a řídila činnost rodinného nakladatelství Hyperion, jemuž v roce 1910 položil základy její manžel, máchovský badatel, bibliofil a editor Karel Janský.¹⁴ Resler

9) Kamill Resler (ed.): *K počtě zbraň praporu! Výbor z básní o osudu Československa v roce 1938*, Praha, Václav Petr 1945; zde v bibliografickém záznamu uvádíme podtitul ve znění tiráže.

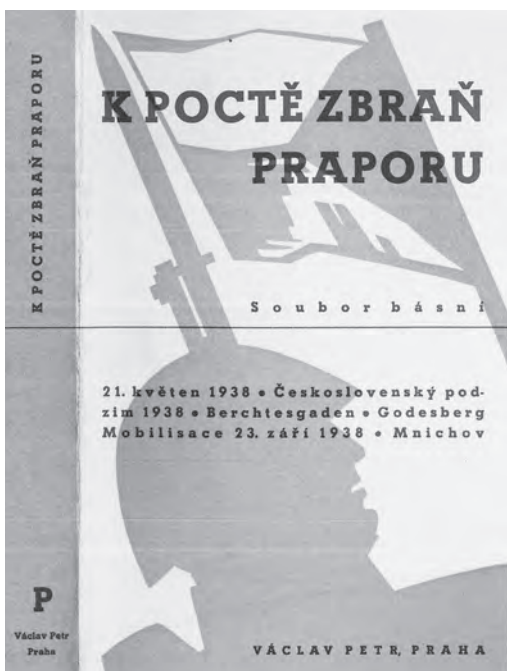
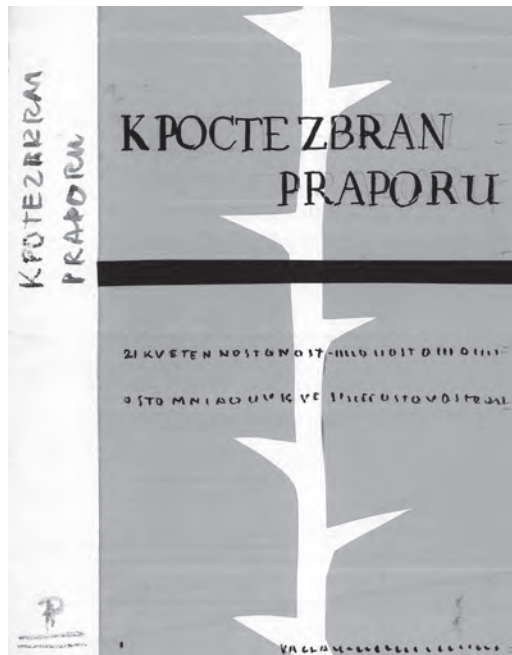
10) Míněna báseň *Sladké Francii*. LA PNP, Kamill Resler, kt. 63, Kamill Resler Karlu Janskému 10. 12. 1938.

11) LA PNP, Kamill Resler, kt. 63, tři konvoluty strojem psaných listů s občasnými vpisky rukou označené I A, II A, III A.

12) KNM KKK, Nakladatelství Václav Petr, svazek *K počtě zbraň praporu!*, knihařská vazba s originální obálkou zhotovená z otisku sazby, vepsáno věnování Kamilla Reslera nakladateli i další editorovy poznámky, po 11. 3. 1939.

13) Jakub Drápal: *Poslušen zákonů své země a svého stavu. Kamill Resler – obhájce K. H. Franka*, Praha, Auditorium 2014, s. 35, 149, 170.

14) Aleš Zach: „Hyperion“, in Vladimír Forst (ed.): *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*, díl 2, sv. 1, H-J, Praha, Academia 1993, s. 382-383.

Obálky antologie *K poctě zbraň praporu!* Nahoře dva návrhy Jaroslava Švába, vlevo dole Švábova obálka, s níž měla kniha vyjít v březnu 1939. Vpravo dole obálka Cyrila Boudy, se kterou antologie vyšla v říjnu 1945.

Zdroj: LA PNP, Kamill Resler, kt. 64; Kamill Resler (ed.): *K poctě zbraň praporu! Výbor z básní o osudu Československa v roce 1938*, Praha, Václav Petr 1945.

zásluhy svého vrstevníka o krásnou knihu vždy oceňoval a k Hyperionu, který vyrostl z nakladatelských snah moderny, měl blízký vztah již od dob svého anarchistického mládí.¹⁵ Antologii připravoval s myšlenkou, že vyjde právě u Janských.¹⁶ Když se ovšem na přelomu listopadu a prosince 1938 rozhodl zadat rukopis k vydání, byl si sám již dobře vědom, že chystaná publikace možnosti spíše bibliofilského Hyperionu překročila.¹⁷ Odmítnutím Karla Janského ani jeho doporučením, aby se obrátil na větší podnik, nebyl proto zaskočen. Dne 28. prosince 1938 oslovil nakladatele Václava Petra, který o knihu, jež v tu chvíli nesla ještě pracovní titul *Hranice Československa*, obratem projevil „velký zájem“,¹⁸ a to zřejmě i proto, že pro ni ve svém katalogu našel vhodný předobraz – antologii Miloše Jirka z veršů o prvním československém prezidentovi *Monumenty a květiny TGM* (1937). Dne 9. ledna potvrdil Resler podmínky nakladatelské smlouvy a odevzdal rukopis.

Následující týdny byly vyplněny překotnou aktivitou editora, nakladatele, úřadů, tiskárny Osvěta ve Valašském Meziříčí i grafika Jaroslava Švába, který byl pověřen typografickou úpravou svazku a návrhem obálky. „[...] čas kvapí a naléhá, zde v Praze cítíme jeho **tlak**,“ psal Kamill Resler jednomu ze svých básníků. „Spěcháme proto, **aby nebylo pozdě**.“¹⁹ V zájmu urychlení započala sazba knihy dříve, než rukopis prošel cenzurou, takže konfiskované pasáže byly odstraňovány až ze sloupcových korektur. Ty současné editor po několika týdnech doplňoval o nově zjištěné texty a bibliografické informace. Přední část knihy se proto již tiskla, když editor ještě pracoval na části závěrečné a grafik předepisoval do obtahů její podobu. Souběžná práce na všech fázích vzniku knihy kladla mimořádné nároky na všechny spolupracovníky a poznamenávala celý proces nutností vracet se znovu a znovu o krok zpět. Není divu, že se předpokládaný termín vydání postupně vzdaloval. Rukopis odevzdával Resler s předpokladem, že kniha stihne vyjít do konce ledna 1939,²⁰ nakladatelství zamýšlelo dodat knihu na trh v únoru (tiskovou zprávu jako první zveřejnily 13. února 1939 *Lidové noviny*),²¹ přičemž poslední známý otisk sazby hovoří o vydání v březnu.²² Když v podvečer 14. března 1939 vstoupily na české území první německé oddíly, vytištěna byla zřejmě jen první část archů se stranami 17–80 a patrně i obálka.²³ Z korespondence vyplývá, že poslední doplňky do edičního aparátu posílal

15) Srov. Kamill Resler: *Padesát let Karla Janského. Příspěvek k dějinám krásné české knihy*, Praha, Klub nakladatelů Kmen 1941.

16) LA PNP, Kamill Resler, kt. 63, Kamill Resler Karlu Janskému 10. 12. 1938.

17) Tamtéž.

18) LA PNP, Kamill Resler, kt. 63, rukopisné poznámky na průklepu Reslerova dopisu Václavu Petrovi z 28. 12. 1938. Údajem 30. 12. 1938 jsou datována slova „Věc patrně vydá“, „má o ni zřejmý velký zájem“.

19) LA PNP, Kamill Resler, kt. 63, Kamill Resler Zdeňku Kriebelovi 15. 2. 1939.

20) Lednové datum vydání je uvedeno v tiráži rukopisu antologie, srov. LA PNP, Kamill Resler, kt. 63, strojopis v deskách označených příchozím razítkem státního zastupitelství v Praze 21. 1. 1939.

21) Srov. Kamill Resler: „1945“ [druhý z doslovů], in týž (ed.): *K poctě zbraň praporu!*, cit. dílo, s. 375–379, zde s. 376; dále viz např. „Básně o podzimu 1938“, *Nová Svoboda* 16, 1939, č. 5, 23. 2, s. 66. Únorové datum vydání uváděly také oba prospekty, pro knihkupce a pro čtenáře. Nakladatelský prospekt pro čtenáře prošel cenzurou po 15. 2. 1939, srov. LA PNP, Kamill Resler, kt. 63, „K poctě zbraň praporu“ (obtah letáku, jehož cenzuru provedl policejní rada dr. Jedlička).

22) Tiráž stránkových obtahů, patrně poslední verze z března 1939. KNM KKK, Nakladatelství Václav Petr, svazek *K poctě zbraň praporu!*, knihařská vazba s originální obálkou zhotovená z otisku sazby.

23) LA PNP, Kamill Resler, kt. 65, Kamill Resler Antonínu Spálenkovi 14. 3. 1939; dopis byl vzhledem k událostem odeslán adresátovi až 4. 5. 1939.

Resler do Valašského Meziříčí 11. března 1939. Tehdy k nim také ještě připojil prosbu o novou, poslední změnu v sazbě předchozích stran:

Právě se mně přihlásil básník Josef Kvěch a prozradil mně, že se jmenuje Marie Nesnídalová. Na jeho, vlastně její snažnou žádost prosím, abyste na páse 91 ke konci za jméno Kvěch Josef vsunuli v závorce její jméno, takže řádka bude zníti
Josef Kvěch (Marie Nesnídalová): 28. října!²⁴

Tiskárna pokyn provedla. Lze však mít pochybnosti, zda to vskutku stihla ještě před okupací, jak by vyplývalo z poválečného editorova doslovu, nebo byla sazba uzavřena až v prvních dnech protektorátu.²⁵

Druhá republika: cenzurní systém

Vzhledem k tomu, že předběžná cenzura byla zavedena již na sklonku první republiky, potýkal se s ní Resler prakticky po celou dobu příprav své antologie. Časová poezie v novinách a časopisech byla častým terčem konfiskací. Textový materiál, který Resler shromažďoval, tak byl od počátku poznamenán řadou bílých míst. Z hlediska koncepce antologie jako věrné reprodukce národního myšlení v konkrétní historické chvíli šlo o poruchy, které bylo třeba odstranit, a Resler se o to v korespondenci s cenzurovanými autory i redaktory či tiskárenskými pracovníky horlivě snažil. I když věděl, že antologie bude muset sama znovu projít cenzurou a příslušná místa mohou přitom být opět zabavena, bylo součástí jeho plánu zaplnit co nejvíce bílých míst původním obsahem a při jednáních s cenzurou pak co nejvíce z těchto textových restitucí prosadit do výsledné knihy. Takovéto restituce původního textu se mu vskutku v řadě případů – například u básní Miroslava Hallera, Františka Halase, Jana V. Sedláka či Jiřiny Šiškové – podařilo dosáhnout.²⁶

Zkušenosti s preventivní cenzurou toho rozsahu, v jakém byla prováděna od poloviny září 1938, byly dosud krátké a představy literátů o příslušných právních souvislostech nejasněné. Kamill Resler proto narazil i na obavy z důsledků, které by vyzrazení necenzurovaného textu mohlo pro autora mít. Téměř tříměsíční jednání vedl v tomto směru s Františkem Křelinou. Zahájil je 6. prosince 1938,²⁷ kdy se na Křelinu obrátil s prosbou o doplnění cenzurované básně *Zpěv nad Čechami*, otištěné téhož dne v deníku *Venkou* (eliminaci zde propadla vize „země zohavené“ i kletba „synům / jež pro svůj blud dali zedrat“ „krajiny, / jimž vládne nebeský dědic zemí dědičných“).²⁸ Spisovatel odpověď odkládal snad i kvůli podezření, že vznikající antologie bude zaměřena příliš levicově,²⁹ hlavně však měl obavy, aby dopsáním zabavených veršů a jejich předáním Kamillu Reslerovi

24) LA PNP, Kamill Resler, kt. 65, Kamill Resler knihtiskárně Osvěta 11. 3. 1938.

25) LA PNP, Kamill Resler, kt. 65, Kamill Resler Antonínu Spálenkovi 14. 3. 1939; dopis odeslán 4. 5. 1939.

26) LA PNP, Kamill Resler, kt. 65, Kamill Resler Františku Křelinovi 20. 2. 1939.

27) LA PNP, Kamill Resler, kt. 63, Kamill Resler Františku Křelinovi 6. 12. 1938.

28) LA PNP, Kamill Resler, kt. 71, František Křelina Kamillu Reslerovi 23. 2. 1939, příloha – opis básně Františka Křeliny „Zpěv nad Čechami“ z *Venkova* 33, 1938, č. 287, 6. 12., s. 1, dvě stránky strojopisu s rukopisnými doplňky a opravami autora.

29) LA PNP, Kamill Resler, kt. 63, neznámý Karlu Kinskému 10. 2. 1939, koncept dopisu pro neznámého prostředníka, který měl prostřednictvím dalšího prostředníka – grafika Karla Kinského – přimět Křelinu, aby se svou účastí v antologii souhlasil a odepsal Reslerovi na jeho prosby o doplnění bílých míst.

nepřestoupil zákon.³⁰ Resler ho ujistil, že privátnímu sdělení cenzurovaných textů zákon nebrání, „jen výtisky toho vydání, které bylo zabaveno, rozšiřovati nikdo nesmí“.³¹ Navzdory tomuto dobrozdání, za nímž stála i Reslerova autorita advokáta, který za první republiky zastupoval spisovatele mimo jiné při soudních sporech týkajících se cenzury, žádal Křelina ještě v průvodním listu k doplněnému opisu básně z 23. února 1939, aby „s tím neměl žádné nepříjemnosti“.³² Nakonec došlo k tomu, že v době, kdy Kamill Resler doplňky od Křeliny konečně získal, prošla již antologie cenzurou bez nich a sazba příslušných archů byla uzavřena. Doplnění by vyžadovalo nová jednání nejen s úřady, ale i s tiskárnou a s nakladatelem, který protahování korektur sledoval s nelibostí. Bílá místa nakonec v Křelinově básni zůstala.³³

Rozhodnutí cenzury při jedné publikační příležitosti nebylo pro její rozhodnutí v dalších situacích zveřejnění závazné, a Resler to dobře věděl nejen jako účastník literárního provozu, ale i jako právník. Texty za druhé republiky procházely s každým novým pokusem o publikaci recenzováním podle proměn politického kontextu i v závislosti na takových okolnostech, jako byl účel a typ publikace, úřední místo, které cenzuru provádělo, region, kde k cenzuře docházelo, a samozřejmě interpretace cenzurních pokynů ze strany jednotlivých úředníků. Mezi literáty, s nimiž si Resler dopisoval, panovalo sice mínění, že ke knižním publikacím je cenzura tolerantnější než k periodickým, nešlo však o žádné pravidlo, konfiskaci mohla naopak při knižním vydání propadnout báseň, kterou při periodické publikaci cenzura propustila. To samozřejmě zvyšovalo rizika celého podniku, zvláště když rozhodnutím cenzury modifikace textu antologie nekončily. Autoři, kteří měli své představy o hodnotách svých textů i jejich kontextových souvislostech, vymýšleli různé cesty, jak na cenzurní verdikt reagovat:

Říkal mi už dr. Mašek před časem, že asi cenzura nedovolí otisknout v knize mou básničku *Mezi Mostem a Duchcovem*, ačkoli prošla bez závady v *Lumíru*. Nu, nedá se tedy nic dělat. Ale v tom případě Vás prosím, pane doktore, neotiskujte ani básničku *Cestou z Terezína*: ta totiž navazuje na onu první, jsou to vlastně jen jakoby dva oddíly jedné básně, a byla by tedy ta „terezínská“ v nevýhodě, kdyby měla stát sama o sobě.³⁴

Josef Knap tak na škrt jednoho ze svých textů reagoval škrtem druhého, Resler jeho rozhodnutí chtěl nechtěl musel respektovat a z Knapových veršů se tak nakonec v antologii neměl objevit žádný. Po tom, který zakázala cenzura, zůstala v sazbě alespoň stopa, protože za druhé republiky ještě Kamill Resler důsledně pracoval s poetikou bílých míst, nechával v sazbě prázdná místa a v obsahu jméno autora i tituly eliminovaných básní. Druhý text, který si v návaznosti na rozhodnutí cenzury zakázal sám autor, zmizel ovšem z antologie beze stopy.

30) LA PNP, Kamill Resler, kt. 63, František Křelina Kamillu Reslerovi 16. 2. 1939, pohlednice (došlo dle červené datumovky 18. 2. 1939).

31) LA PNP, Kamill Resler, kt. 65, Kamill Resler Františku Křelinovi 20. 2. 1939.

32) LA PNP, Kamill Resler, kt. 71, František Křelina Kamillu Reslerovi 23. 2. 1939.

33) KNM KKK, Nakladatelství Václav Petr, svazek *K poctě zbraň praporu!*, knihařská vazba s originální obálkou zhotovená z otisku sazby, s. 265–266.

34) LA PNP, Kamill Resler, kt. 71, Josef Knap Kamillu Reslerovi 9. 2. (?) 1939.

Editorova korespondence s desítkami přispěvatelů knihy je cenným zdrojem informací o tehdejších představách spisovatelů stran cenzurní normy i o způsobech, jimiž tyto představy mezi sebou sdíleli – sdělovali si je, potvrzovali, vyvraceli i komentovali. Je příznačné, jak často tato očekávání v chaotickém a rychle plynoucím čase druhé republiky selhávala. Stávalo se, že báseň, jejíž zveřejnění autor či editor pokládali za nemožné, cenzurou prošla, zatímco jindy konfiskací propadl text, u něhož to nikdo nečekal. Mirek Elpl se kupříkladu domníval, že jeho *Píseň božích dětí* může projít jen v publikaci, která bude mít charakter „soukromého a neprodejného tisku“,³⁵ rozhodně ne v široce propagované, oficiální publikaci, jakou měla být připravovaná antologie. Cenzura nicméně propustila do antologie jeho báseň „bez jediné závady“.³⁶

S anticipováním cenzurní normy přicházela autocenzura a různé úhybné strategie, především využívání ezopského jazyka. Tváří v tvář předběžné cenzuře měli autoři tendenci pokládat své texty za permanentně otevřené, uvažovali o nich v pragmaticky motivovaných variantách. Jeden z přispěvatelů antologie nabízel například Reslerovi nové, ostřejší znění básně, než bylo to, které vyšlo v novinách, s odůvodněním, že pro noviny báseň záměrně zamlžil, upravil „příliš jako jinotaj“.³⁷ Jiný z autorů naopak Reslerovi nabízel rovnou dvě verze své básně, ostrou a měkkou, přičemž v té druhé rovnou modifikoval verše, o nichž z předchozí zkušenosti věděl, že mohou narazit. Pro případ, že by v antologii narazily také, měl na základě měkčích variant sjednat Resler textový kompromis tak, aby hlavní smysl básně zůstal celý.³⁸ Kromě toho, že Reslera vyřizování těchto požadavků či návrhů na modifikace textu zdržovalo, bylo první i druhé přání – na taktické „zostření“ i „změkčení“ textů – v rozporu s jeho koncepcí knihy, se zásadou, že se zachovává originální podoba básně z okamžiku otištění v časopise.

Nečekanou komplikaci znamenala pro Kamilla Reslera vyjednávání s vojáky. Usmyslel si totiž, že antologie bude na znamení jednoty národa a jeho armády členěna pomocí znělek, kratičkových skladeb pro polnici, vyjadřujících vojenské povely. Z armádního cvičebního předpisu, který volně zakoupil v knihkupectví, vybral šest znělek, vyjadřujících „nástup vojsk“, „vyčkávaní v postaveních“, „mobilizaci“, „začátek ústupu“, „ukončení ústupu“ a „naznačení budoucích cílů“.³⁹ Jednotlivé oddíly knihy měly být odděleny notovým zápisem těchto nápěvků. Domníval se, že autorský zákon je v této věci na jeho straně a že v situaci, kdy bojový význam znělek je – vzhledem k takovým prostředkům moderního velení, jako je radiové či telefonické spojení – veskrze žádný, mu ministerstvo nemůže souhlas odeprít. Odpověď podplukovníka Antonína Macha z hudebního odboru ministerstva národní obrany vyvedla Reslera na prahu vánočních svátků roku 1938 z omylu: použití znělek mu bylo odepráno s poukazem na to, že jsou určeny výhradně pro služební potřeby armády.⁴⁰ Editor se jich ovšem nemínil vzdát, počátkem ledna byly už znělky

35) LA PNP, Kamill Resler, kt. 63, Mirek Elpl Kamillu Reslerovi 13. 1. 1938 [správně 1939].

36) LA PNP, Kamill Resler, kt. 63, Kamill Resler Mirku Elploví 7. 2. 1939.

37) Šlo o báseň *Řezníci, ženoucí po mostě*, která se již do antologie nedostala. LA PNP, Kamill Resler, kt. 63, Zdeněk Kriebel Kamillu Reslerovi 11. 2. 1939.

38) LA PNP, Kamill Resler, kt. 65, Antonín Spálenka Kamillu Reslerovi 10. 3. 1939.

39) LA PNP, Kamill Resler, kt. 63, Reslerova žádost a právní rozklad k ministerstvu národní obrany z 10. 1. 1939.

40) LA PNP, Kamill Resler, kt. 63, Antonín Mach Kamillu Reslerovi 23. 12. 1938.

hluboce ukotveny v jeho představě o významové struktuře knihy: právě přes ně se totiž na přelomu starého a nového roku dostal k verši z Halasovy *Mobilizace*, který se stal definitivním titulem antologie.⁴¹ (Jakou roli v tomto přejmenování sehrála jeho vlastní nebo nakladatelova anticipace cenzury, nevíme. Titul *Hranice Československa* nicméně měl podle dnešního stavu poznání minimální šanci projít, neboť jakákoli zmínka o „hranicích“ patřila od Mnichova k nejvíce tabuizovaným výpovědím.) Souvislost mezi povelovým charakterem titulu a vnitřkem knihy měly čtenáři pomáhat pochopit právě notové zápisy znělek. Hudební odbor ministerstva se Reslerovi podařilo vyřadit ze hry až s pomocí armádních zpravodajců, u nichž dosáhl toho, že „k věci našli správný poměr“.⁴² Díky tomu se civilní cenzor mohl 23. ledna 1939 se zpravodajským důstojníkem hlavního štábu dohodnout, že znělky v knize zůstanou.⁴³ O tom ovšem armádní kapelník nevěděl, Resler ho prostě obešel. Obával se proto reakce hudebního odboru na vydanou knihu a ještě den před okupací sháněl přímluvce, který by mu očekávaný konflikt ex post pomohl uhladit.⁴⁴

Ve srovnání s těmito obtížemi, které konzumovaly editorův čas ještě před odevzdáním rukopisu k preventivní cenzuře, bylo vlastní cenzurní řízení poměrně krátké. Podle poválečného doslovu předložil Resler rukopis knihy 21. ledna 1939 státnímu zastupitelství v Praze, které záležitost

projednalo s porozuměním a za tehdejších nejasných poměrů i s jakousi dávkou občanské odvahy; za jednání s pořadatelem přistoupilo dokonce na četné ústupky, setrvalo však na zabavení některých částí, mezi nimiž byly i části základního významu. Tak vyřadilo zcela Neumannův *Žalm z roku 1919* a tím celý oddíl knihy „Hoře ze skutečna“, výraznou Bednářovu báseň *Ničteli*, Knapovu *Mezi Mostem a Duchcovem*, Cassiovu nenahraditelnou *Sudetskou baladu* a konečně Spilkovu *Baladu o věrném vazalu*. Další 23 básně a pořadatelův doslov *1938* byly postiženy zabavením zčásti, v záznamech o postupu německého obsazování vyřadil úřad všechny místní údaje.

Pořadatel ponechal tehdy v obsahu na konci knihy názvy zabavených básní a upozornil na to ve svém doslovu.⁴⁵

Tato souhrnná charakteristika odpovídá dochovanému cenzurnímu exempláři rukopisu i stránkovým obtahům knihy z března 1939. Co se týče účelu jednotlivých eliminací, odpovídaly mezím, v nichž se cenzura za druhé republiky snažila udržet celou vlnu národně politické poezie.⁴⁶ Neumannova báseň, která tvořila vstup do knihy a dodávala podobně jako verše Čechovy či Sládkovy, umístěné na závěr sbírky, současné tvorbě historický rámeček, byla zabavena pro „komunisticko-agitační tendenci“.⁴⁷ Trojjazyčná *Sudetská*

41) LA PNP, Kamill Resler, kt. 63, Kamill Resler Václavu Petrovi 9. 1. 1939, průklep strojopisu s potvrzením přijetí z téhož dne.

42) LA PNP, Kamill Resler, kt. 65, Kamill Resler Antonínu Spálenkovi 14. 3. 1939; dopis odeslán 4. 5. 1939.

43) Srov. rukopisnou poznámku na deskách s rukopisem antologie, LA PNP, Kamill Resler, kt. 63, strojopis v deskách označených příchozím razítkem státního zastupitelství v Praze 21. 1. 1939.

44) LA PNP, Kamill Resler, kt. 65, Kamill Resler Antonínu Spálenkovi 14. 3. 1939; dopis odeslán 4. 5. 1939.

45) Srov. K. Resler: „1945“, cit. dílo, s. 375.

46) Srov. pododdíl „Dopady předběžné cenzury na českou literaturu: národně politická poezie“, s. 912–914.

47) LA PNP, Kamill Resler, kt. 71, čj. 45/60–39, tiskový odbor Předsednictva ministerské rady Ústřední cenzurní komisi ministerstva vnitra b. d., opis (části) dopisu.

balada Jaroslava Kolmana Cassia zmizela z antologie bezpochyby proto, že byla nabitá toponymy a antroponymy ze severočeského pohraničí, jehož připomínky v tisku neměly dráždit emoce občanů.⁴⁸ Podobně byl z Renčovy básně *Koledníci těžkých dnů* eliminován verš, v němž druhou republiku konotovalo slovo „pahýl“, v básni Miroslava Hallera *Země volá* bylo ze souvislosti s titulním substantivem odstraněno adjektivum „orvaná“. Báseň Kamila Bednáře *Ničiteli*, v níž byl „lovec zlý“ či „ničitel“ asociován postupně s „vlkem“, „tyranem“, „morem“, „chorobou“, „hadem“ atd., bylo možné vykládat jako metaforický útok proti Adolfu Hitlerovi v situaci, kdy se oslabený česko-slovenský stát snažil nedráždit psaním svého tisku nikoho z (bývalých) spojenců ani protivníků. Podobně báseň Ladislava Stehlíka *Z bavorské strany* byla připravena o titul a s ním i o tři počáteční slova prvního verše, aby se směr, z něž „mračna hrozná / nad námi vyrůstají“ stal geograficky a politicky neutrálním. Oslabován byl komplex motivů vyjadřujících hněv.

V básni Františka Halase *Nezreziví* zmizelo z dvouverší „Kov zbraní drnčel nenávisť / při odkládání“ slovo „nenávisť“; z *Mobilizace* téhož autora mimo jiné verše „A jako zvíře hledající kout / tak táhla vojska / ucouvnut“. Pokus o publikaci šesté části Holanova cyklu *Odpověď Francii* skončil zabavením druhé strofy a vytečkováním označení Francie jako „děvky“ ve strofě následující. V básni Jiřího Maška *Jiný přítel není* byly eliminovány verše vyjadřující pohrdání pro „mír psí“, který „na účet náš přátel [...] ukramařili“, a odhodlání pomstít se za „tu urážku“.

Zmínka o pomstě souvisela s tou oblastí výpovědí, která byla při cenzuře antologie potlačována s nejvyšší bedlivostí. Šlo o všechny poukazy k pomyslnému obratu událostí, díky němuž se národ v budoucnosti znovu domůže svých práv a s tím i zabraných oblastí. Někdy měly tyto prorocké pasáže podobu prosté naděje v opětovné shledání se ztraceným územím, jako v básni J. V. Sedláka *Pole na pomezí*, kde z verše „ó, české pole, na shledanou!“ byl vypuštěn závěrečný pozdrav, vyjadřující naději na opětovné získání ztracených území. Jindy na základě křesťanských či historicko-mytologických zdrojů avizovaly den

Strojopis antologie se zásahy cenzury Škrty
v básni Jaroslava Seiferta *Milostná písnička* pocházejí z ledna či z počátku února 1939.

Zdroj: LA PNP, Kamill Resler, kt. 63.

⁴⁸ Všechny cenzurní zásahy zde rekonstruujeme na základě srovnání stránkových obsahů neuskutečněného vydání z března 1939, KNM KKK, Nakladatelství Václav Petr, svazek *K počtě zbraň praporu!*, knihařská vazba s originální obálkou zhotovená z otisku sazby, a poválečného vydání antologie, K. Resler (ed.): *K počtě zbraň praporu!*, cit. dílo. Přihlížíme přitom k cenzurovanému rukopisu - LA PNP, Kamill Resler, kt. 63, strojopis v deskách označených příchozím razítkem státního zastupitelství v Praze 21. 1. 1939.

zúčtování, jako v básni Ivana Suka na kozinovský motiv *Kdyby byl živ* (vypuštěny verše „Když dýka do zad národ bodne, / že přec se Klenčí zbaví pout, / a že Boží soud bude kout / možná již do roka a do dne.“). Ze Šrámkovy básně *Náš mlčící voják* byl vypuštěn verš, který naznačoval, že oněmělý obránce vlasti znovu najde svou řeč ve chvíli, kdy dojde na odloženou konfrontaci: „až znovu rozkveté železný keř“. Z ojedinělé poznámky červenou inkoustovou tužkou v cenzurním rukopisu víme, že politické důvody zásahu mohly být kombinovány s důvody dalšími. Ze Seifertovy rozpustilé *Milostné písničky* (v antologii pod šifrou –s), vyjadřující křivdu ze strany Francie i agresivní nároky Německa verši o nešťastném mladíkovi, kterého po zradě „veselé dívky“ Mariánky pojala do smrtícího náručí železná panna, co „nemá ústa jako med / a ňadra jako bajonet“, vyškrtl cenzor všechny zmínky o „klínu“ či „nadzvednuté košilce“. Rukou přitom na listu s básní poznamenal: „uráží mravnost.“⁴⁹

Zatímco rozsah konfiskací popsal Kamill Resler poměrně věrně, jeho vyjednávání s různými cenzurními institucemi probíhalo poněkud komplikovaněji (součástí těchto vyjednávání byla ostatně i zmíněná „vojenská“ větev). Resler každopádně neponechal nic náhodě. Věděl předem – a při prvních korespondenčních jednáních na to nakladatele Petra upozorňoval –, že cenzura by mohla celý ediční záměr zhatit. Měl proto v plánu zasadit se „u nejvyššího místa cenzurního, a bude-li možno i u míst vládních, o propuštění i urychlení cestami, které jsem Vám již naznačil“.⁵⁰ Dne 16. ledna 1939, tedy necelý týden před tím, než se oficiálně obrátil na státní zastupitelství, informoval jednoho ze svých autorů, že „soubor je již v tisku“ a on zároveň „jedná s nejvyšším cenzurním místem o jeho propuštění“.⁵¹ O které úřední místo šlo, naznačuje opis (žel nedatovaný) listu poslaného z tiskového odboru Předsednictva ministerské rady Ústřední cenzurní komisi při ministerstvu vnitra. Dopis se odvolává na revizi rukopisu, podává sympatizující charakteristiku vybraných básní, v nichž nespatřuje projev „ani nenávisti, ani zášti projeveného německému národu“, nýbrž „básnický obraz národního zklamání a naděje do příštích časů“, oznamuje své rozhodnutí o konfiskaci Neumannovy básně a upozorňuje cenzurní komisi na Cassiovu *Sudetskou baladu* s tím, ať o jejím zabavení rozhodne případně sama.⁵² Kamill Resler postupoval tedy zjevně shora dolů a snažil se vymezit prostor pro cenzurní řízení ještě předtím, než se rukopis dostal na státní zastupitelství, příznivým posudkem z předsednictva vlády. Ani tak nešlo projednávání na státním zastupitelství úplně hladce, o „těžkých jednáních“ s cenzurou se v korespondenci zmiňuje ještě k 9. únoru 1939.⁵³

Žádná ze stran nepojímala nicméně vzájemný vztah antagonisticky. Když došlo na sklonku druhé republiky ke zpřísnění cenzurní praxe, rozhodl se Resler v již cenzurou propuštěné knize o své vůli vytečkovat v básni Kamila Bednáře *Čas rozhoduje* metonymií „kříž zlomený“, kterou podle něj úředníci přehlédli, a to proto, že by to za nového stavu

49) LA PNP, Kamill Resler, kt. 63, strojepis v deskách označených příchozím razítkem Státního zastupitelství v Praze 21. 1. 1939.

50) LA PNP, Kamill Resler, kt. 63, Kamill Resler Václavu Petrovi 9. 1. 1939.

51) LA PNP, Kamill Resler, kt. 63, Kamill Resler Mírku Elplovi 16. 1. 1939.

52) Revizi provedl odborový rada dr. Plechatý. LA PNP, Kamill Resler, kt. 71, čj. 45/60-39, tiskový odbor Předsednictva ministerské rady Ústřední cenzurní komisi ministerstva vnitra b. d., opis (části) dopisu.

53) LA PNP, Kamill Resler, kt. 63, Kamill Resler Ladislavu Stehlíkovi 9. 2. 1939.

mohlo mít důsledky mimo jiné pro ně.⁵⁴ Státní zastupitelství na druhé straně nepřístupovalo k antologii s cílem znemožnit ji, ale naopak umožnit její vydání. V souladu s tím je Reslerova vzpomínka, podle níž mu někdy v průběhu února 1939 sám cenzor řekl, „že by to byla škoda pro národ, kdyby kniha nevyšla“.⁵⁵

Druhá republika: maximalismus a konkurence

Přestože tedy existence cenzury vedla k řadě komplikací edičního podniku, nebyla sama o sobě příčinou jeho kritického zdržení. Překážek, které ve vzájemné kombinaci způsobily, že antologie *K poctě zbraň praporu!* nestihla do nacistické okupace opustit tiskárnu, bylo vícero. Když měl úskalí, na nichž může antologie ztroskotat, vyjádřit sám Kamill Resler, uvedl tři: politické okolnosti („dnešní vývoj veřejných věcí“),⁵⁶ hospodářskou konkurenci a – sebe sama. Šlo o přesný úsudek.

Kamill Resler zatěžoval přípravy svou představou dokonalé knihy i vstřícností vůči autorům. Slova o knize, kterou musí číst „každý Čechoslovák“ a „ke které se budou příští generace stále vraceti“, uváděná v nakladatelském prospektu,⁵⁷ odrážela nepochybně i jeho osobní představu o literárním i politickém významu toho, co dělá. Pod tlakem tohoto přesvědčení pro něj bylo nepřijatelné, aby odbočil od koncepce symfonie národního hlasu nebo zanedbal jakoukoli příležitost, jak svou kompozici zdokonalit. Doplnování rukopisu zahájil shodou okolností též den, kdy rukopis odevzdal do nakladatelství: právě 9. ledna 1939 totiž Kamillu Reslerovi jeho známý z ministerstva obrany zprostředkoval báseň Fráni Šrámka *Náš mlčící voják*, která měla na počátku února vyjít v časopise *Naše vojsko*.⁵⁸ Když mu kolem poloviny února nakladatel Petr další rozšiřování výboru „velmi rázně“ zakázal,⁵⁹ začal alespoň sbírat podklady pro druhé, rozšířené a opravené vydání, s nímž již tehdy on i nakladatel počítali. Současně na sebe bral osobní problémy svých autorů. Jednomu z „malých“ básníků antologie, literátu-proletáři Aloisi Vojkůvkovi, který od sklonku dvacátých let utápěl podstatnou část své tvorby v privátní edici *Vzkříšení*, radil, jak prorazit v regulérních nakladatelstvích, a čelil zmatkům, které Vojkůvka svou přílišnou úslužností na dálku vyvolával.⁶⁰ Jinému básníkovi z Brna, Zdeňku Kriebelovi, dokázal Resler v průběhu příprav antologie zajistit místo advokátního koncipienta u svého známého a přestěhovat ho do Prahy.⁶¹

Současně s tím bylo nutno čelit konkurenci. Kamill Resler nebyl zdaleka jediným, koho napadlo vydat časové básně z novin knižně. Do svých sbírek je zařazovali sami autoři, výbory téhož zaměření chystali jiní editoři (z nich Miloš Jirko svůj výbor stornoval ve prospěch Reslerovy antologie, do níž mu – opět již po odevzdání rukopisu – velkoryse

54) LA PNP, Kamill Resler, kt. 65, Kamill Resler knihtiskárně Osvěta 20. 2. 1939.

55) LA PNP, Kamill Resler, kt. 65, Kamill Resler Josefu Ošmerovi 4. 5. 1939.

56) LA PNP, Kamill Resler, kt. 63, Kamill Resler Ladislavu Přindovi 18. 2. 1939.

57) LA PNP, Kamill Resler, kt. 63, čtyřstránkový nakladatelský prospekt *K poctě zbraň praporu*, určený pro čtenáře.

58) LA PNP, Kamill Resler, kt. 63, lístek s poznámkami datovaný 9. 1. 1939, báseň mu poskytl štábní kapitán Černý z redakce armádního časopisu.

59) LA PNP, Kamill Resler, kt. 63, Kamill Resler Ladislavu Přindovi 18. 2. 1939.

60) LA PNP, Kamill Resler, kt. 65, Kamill Resler Aloisi Vojkůvkovi 7. 3. 1939.

61) LA PNP, Kamill Resler, kt. 65, Kamill Resler Zdeňku Kriebelovi 11. 3. 1939.

poskytl i několik básní, které Resler neznal).⁶² Hromadným odepřením práv celou edici málem zhatilo nakladatelství Fr. Borový, k němuž byli mnozí z vybraných autorů – a to i ti, které toužil editor z důvodu osobních čtenářských preferencí v knize rozhodně mít, jako Karel Toman či Fráňa Šrámek – smluvně vázáni.⁶³ K autorům Borového stáje patřila i Olga Scheinpflugová, která údajně nakladatelství pověřila, aby Reslerovi použití jejích básní zakázalo.⁶⁴ Podle zvěstí z kuloárů šlo ve skutečnosti o vymezování pozic mezi oběma firmami: o to, aby se mladší, na vzestupu se nacházející Petrovo nakladatelství pokořilo a uvědomilo si, že je koncernu *Lidových novin* zavázáno.⁶⁵ Aby odrazil tento útok, musel Václav Petr osobně navštívit ředitele nakladatelství Fr. Borový Julia Firta.⁶⁶ Součástí kompenzace se stal i slib, že všechny knihy odpovídajícího obsahu od Borového včetně firemní novoročenky *Český podzim 1938* budou uvedeny ve faktografickém appendixu Reslerova výboru. Zdánlivě o nic nešlo, ale v březnu se i tento slib ukázal být pro knihu přítěží: vydání totiž na poslední chvíli před okupací nešlo urychlit tím, že by stále ještě nehotový faktografický appendix byl ze sazby vypuštěn.⁶⁷

Jen co byl spor s koncernem rodiny Stránských zažehnán, ohrozil Reslerovu antologii další nakladatel, Pavel Prokop, který ve své marxisticky zaměřené Lidové knihovně publikoval výbor *Československý podzim*. Rozsahem byl pouze třetinový a byl i úzce levicově koncipován, obě knihy se však tříadvaceti básněmi překrývaly. Václav Petr se k Prokopově edici postavil nekompromisně, využil práv, která měl v tu chvíli sám již na některé z básní zajištěna (anebo alespoň tvrdil, že má), a pokusil se přimět Prokopa, aby celý náklad deponoval v jeho skladu a pustil na trh až po Reslerově antologii.⁶⁸ Svěření nákladu nedosáhl, Prokop se však zavázal k tomu, že svůj výbor nedá do volné distribuce, bude jej rozesílat jen na korespondenční objednávku nebo odběratelům své klubové knihovny. Slíbil rovněž nevydat knihu znovu a zabránit i takové reedici, o níž by se editoři S. K. Neumann a František Jungmann pokusili jinde než u něj.⁶⁹ Místo na knihkupeckých pultech tak zůstalo pro antologii volné.

Protektorát: minimální stupeň zveřejnění

Podle doslovu k poválečnému vydání dal Kamill Resler pokyn k zastavení výroby knihy *K poctě zbraň praporu!* hned 15. března 1939 nebo brzy po tomto dni. A to s tím, ať tiskárna sazbu uloží, aby se v příhodnou chvíli dalo v tisku pokračovat. Sazba zůstala údajně stát až do heydrichiády v létě 1942, kdy byla rozmetána proto, aby nenavedla gestapo na stopu plejády autorů vlastenecké poezie.⁷⁰ Prameny umožňují tento obrázek o střetu nejvýznamnějšího souboru národně politické poezie období druhé republiky s protektorátním cenzurním systémem ve dvou ohledech zpřesnit. Zprvč, představa, že by německá okupace

62) LA PNP, Kamill Resler, kt. 63, Kamill Resler Miloši Jirkovi 7. 2. 1939.

63) LA PNP, Kamill Resler, kt. 63, Kamill Resler Fráňovi Šrámkovi 10. 2. 1939.

64) LA PNP, Kamill Resler, kt. 63, Rudolf Jílovský za nakladatelství Fr. Borový Kamillu Reslerovi 20. 1. 1939.

65) LA PNP, Kamill Resler, kt. 63, Kamill Resler Václavu Petrovi 23. 1. 1939, průklep strojopisu.

66) LA PNP, Kamill Resler, kt. 63, Kamill Resler Juliu Firtovi 30. 1. 1939.

67) LA PNP, Kamill Resler, kt. 65, Kamill Resler Václavu Petrovi 2. 3. 1939.

68) LA PNP, Kamill Resler, kt. 64, koncept prvního návrhu o urovnání sporu mezi nakladatelstvím Václav Petr a nakladatelstvím Pavel Prokop, b. d.

69) LA PNP, Kamill Resler, kt. 63, Pavel Prokop Václavu Petrovi 15. 2. 1939.

70) K. Resler: „1945“, cit. dílo, s. 376.

okamžitě vyloučila všechny naděje na vydání antologie, není přesná: není vyloučeno, že váhání, zda knihu vydat, či nevydat, trvalo až do května 1939. Zadržet, část antologie byla za protektorátu přeci jen publikována, a to způsobem, který zrcadlil možnosti a funkce tehdejšího paralelního oběhu.

Pokud šlo o váhání, zda knižní vydání antologie navzdory okupaci dokončit, nachází se v editorově korespondenci po jistou dobu známky obou postojů. Zpočátku převažují spíše negativní signály. Dne 27. března 1939 napsal Resler v souvislosti s roztištěnou knihou kolegovi z advokacie: „nyní je vše zvráceno.“⁷¹ Také jeden z příspěvů knihy, Bohuš Beneš, vyslovil v prvních dnech po okupaci názor, že Resler bude pravděpodobně „nucen upustiti prozatím od svého souboru a počkat na dobu vhodnější“.⁷² Současně si však pro případ, že by kniha přeci jen ještě byla vydána, objednal zaslání výtisku, takže za úplně vyloučené dokončení publikace nepokládal (řada autorských sbírek s národně politickou poezií zůstávala ostatně nadále v distribuci přítomna nebo vycházela v prvních letech protektorátu v reedicích, byť samozřejmě cenzurovaných). Z 24. dubna 1939 pochází první Reslerova zmínka o tom, že spolu s nakladatelem došli již k rozhodnutí, k němuž se „těžko odhodlávali: soubor nevyjde, doba toho nedovoluje“.⁷³ V podobném duchu informoval Resler jiného z autorů o pár dní později, 4. května 1939: „teprve nyní po velkém váhání a odkladech jsme s nakladatelem o věci jednali a došli k názoru, že soubor – žel – nemůže vyjít. Básně byly psány v jiném prostředí, pro jinou dobu a z téhož hlediska jsem pořádal soubor.“⁷⁴ Z jiných zpráv z téže doby ovšem vysvítá, že navzdory citovaným prohlášením bylo vydání knihy ještě v druhé půli dubna a zraje května na vážkách. Dne 18. dubna zaznamenal Reslerův přítel, nakladatel Václav Poláček, v novinách oznámení, že se s publikací počítá.⁷⁵ Dnem 5. května 1939 je datován dopis pro nakladatelství Václav Petr od úřadu ministra Jiřího Havelky, který na sklonku druhé republiky převzal část úkolů knižní cenzury. Obsahem dopisu bylo vyjádření k plánu Petrova nakladatelství „na nejbližší sezonu“ a vymezení jednak těch titulů, jež mohou být vydány bez dodatečné revize, jednak těch, které musí naopak nakladatelství „předložiti zdejšímu úřadu k předběžnému nahlédnutí ještě v korektuře“.⁷⁶ K novému posouzení si úřad vyžádal i Reslerovu antologii, a to s poznámkou, že nemusí být předložena, pokud už bylo mezitím od vydání upuštěno.⁷⁷

Stránkový obsah antologie z března 1939, který nechal Kamill Resler svázat a daroval ho Václavu Petrovi snad ještě v průběhu války na paměť „společného i obecného národního ztroskotání“,⁷⁸ obsahuje množství tužkou naznačených výpustek v ostrých závorkách, pro cenzuru od druhé poloviny 19. století typických, které sahaly za rámec konfiskací, o nichž koncem ledna nebo počátkem února rozhodlo státní zastupitelství. Na posledním

71) LA PNP, Kamill Resler, kt. 65, Kamill Resler JUDr. J. Valentovi 27. 3. 1939.

72) LA PNP, Kamill Resler, kt. 65, Bohuš Beneš Kamillu Reslerovi 20. 3. 1939.

73) LA PNP, Kamill Resler, kt. 65, Kamill Resler Marii Nesnídalové 24. 4. 1939.

74) LA PNP, Kamill Resler, kt. 65, Kamill Resler Josefu Ošmerovi 4. 5. 1939.

75) LA PNP, Kamill Resler, kt. 65, Václav Poláček Kamillu Reslerovi 18. 4. 1939; k dopisu byl přiložen opis oznámení bez bližších bibliografických údajů.

76) LA PNP, Kamill Resler, kt. 65, úřad ministra Dr. J. Havelky nakladatelství Václav Petr 5. 5. 1939, za ministra podepsán [Josef?] Chmelař, opis.

77) Tamtéž.

78) KNM KKK, Nakladatelství Václav Petr, svazek *K počtě zbraň praporu!*, knihařská vazba s originální obálkou zhotovená z otisku sazby.

listu pamětního svazku zároveň čteme Reslerovu poznámku, že „záznamy v tomto nátisku pocházejí z počátku doby čtvrtého státoprávního útvaru“, kterou lze pochopit v duchu sledu monarchie – první republika – druhá republika – protektorát.⁷⁹ Naznačené eliminace odpovídají svým smyslem těm, které provedla druhorepubliková cenzura, zacházejí však ve stejném směru dál, což v zásadě odpovídá profilu literární cenzury na počátku okupace tak, jak ho dnes známe. Protektorátní cenzura se přinejmenším do jara 1941 zaměřovala na podobné okruhy textových projevů jako cenzura druhé republiky, postupovala však proti nim s větší přísností. Lze vyvodit hypotézu, že Resler a Petr buď sami v době od okupace do května 1939 zvažovali, za jakých dalších textových ústupků by bylo možné antologii vydat, nebo její text konzultovali na cenzurním úřadě. Mohlo přitom jít o ministerstvo dr. Havelky, ale ještě pravděpodobněji o pražské státní zastupitelství, kde jednak byli o knize podrobně informováni z předchozího cenzurního řízení, jednak se zde právě formovala tzv. fakultativní, vlastenecky angažovaná větev knižní cenzury prvního období protektorátu.

I když před létem 1939 přestal editor s dokončením publikace počítat, nevzdal se pobočného plánu na vydání úzkého výběru z antologie formou soukromého tisku. Jeho možnost sondoval Kamill Resler u litomyšlského tiskaře Josefa Portmana již na počátku roku 1939, tedy souběžně s přípravou řádného vydání.⁸⁰ Jednání pak pokračovala až v létě 1940. Tehdy Portman s odvoláním na obavy z cenzury odmítl vytisknout Reslerem požadované tři exempláře a zakázku přijal jen pod podmínkou, že z jeho dílny vyjde unikát, což se také někdy na podzim 1940 stalo.⁸¹ Podle dochované Reslerovy osnovy (tisk sám není v současnosti dostupný) obsahoval dvaatřicetistránkový svazček nazvaný *Zemřítí pod praporem!* deset básní ze září 1938 od Jaroslava Seiferta, Karla Kapouna, Josefa Rohana a pěti dalších méně známých básníků, které doprovázelo šest kreseb Jana Konůpka. V následujícím roce pro Reslera tisk stejného obsahu i názvu zhotovil pražský tiskař Jaroslav Picka. Antedatoval ho přitom do října 1938. V tiráži se uvádělo, že byl rovněž zhotoven v jediném výtisku,⁸² z Reslerových záznamů však vyplývá, že Picka kromě exempláře pro objednavatele vytiskl i několik kusů tzv. zkušebních.⁸³ O větším nákladu nepřímě svědčí i to, že na rozdíl od tisku Portmanova se ten Pickův dochoval v několika veřejných knihovnách.

Tak jak byl původně za druhé republiky zamýšlen, měl soukromý tisk uspokojit víceméně jen vlastní Reslerovu vášeň sběratele vzácných knih; přemýšlet o jiné komunikační funkci se vzhledem k 3 300 výtiskům připravované antologie nejevilo určitě ani účelné.⁸⁴ Pro tiráž Portmanova tisku z roku 1940 předepsal ovšem již editor následující formulaci: „Pro Kamilla Reslera a pro budoucí výtisk roku onoho [...]“⁸⁵ K autokomunikaci tak za

79) Tamtéž.

80) LA PNP, Kamill Resler, kt. 71, Kamill Resler Josefu Portmanovi 9. 2. 1939.

81) LA PNP, Kamill Resler, kt. 71, Josef Portman Kamillu Reslerovi 10. 7. 1940.

82) Kamill Resler (ed.): *Zemřítí pod praporem! Zpěvy ze září 1938*, Praha, Jaroslav Picka 1938, Knihovna Památníku národního písemnictví, sign. P38 A 32.

83) LA PNP, Kamill Resler, kt. 71, potvrzení o zápůjčce dvou soukromých tisků *Zemřítí pod praporem!* Václavu Petrovi, 7. 11. 1945.

84) LA PNP, Kamill Resler, kt. 63, Kamill Resler Václavu Petrovi 9. 1. 1939, průklep strojopisu s potvrzením přijetí z téhož dne.

85) LA PNP, Kamill Resler, kt. 71, osnova vyřazení soukromého tisku *Zemřítí pod praporem!*, list popsaný po obou stranách perem.

protektorátu explicitně přistupuje i funkce zprostředkovat alespoň částku z výpovědního potenciálu antologie druhému čtenáři, zachovat stopu po zmařeném edičním díle pro budoucnost. Stojí za pozornost, že teprve v soukromém tisku dotáhl editor do symbolického konce svou koncepci časové poezie roku 1938 jako kolektivního hlasu národa: básně byly v (minimálně v Pickově) sešitku anonymizovány a jména autorů prozrazoval až obsah.

Představa, že by se kolem dvou soukromých tisků zhotovených v jednom (Portmanův) či několika (Pickův) výtiscích rozvinula strukturovaná literární komunikace srovnatelná s regulérním knižním vydáním, by jistě byla zavádějící. K jistému zveřejnění zlomku antologie však jejich prostřednictvím došlo. Šlo o minimální, takřka nulové zveřejnění, které bylo pro protektorátní paralelní oběh literárně uměleckého zaměření typické: odbojové politické časopisy byly rozmnožovány v relativně velkých nákladech, literáti mezi sebou ovšem komunikovali ponejvíce strojopisnými originály a kopiemi svých děl, soukromými tisky, rozmnoženinami z cyklostylu v počtu nanejvýš několika málo desítek exemplářů. Díla „vydaná“ v jednom výtisku nebyla výjimkou, i taková mohla v uzoučkém kroužku kolovat a zejména zafixovat pro budoucnost příslušnou uměleckou výpověď jako veřejný, historicky situovaný fakt. Také oba Reslerovy tisky vstoupily okamžitě po válce do veřejné komunikace: Pickův v červnu 1945 v rámci výstavy děl tohoto tiskaře ve výkladní skříni Topičova knihkupectví na Národní třídě,⁸⁶ oba pak v listopadu téhož roku v rámci aranže, která v Petrově knihkupectví v Ječné ulici oslavovala první oficiální vydání antologie.⁸⁷

Třetí republika: všichni bez jednoho

Když se antologie *K poctě zbraň praporu!* dostala v podzimních dnech roku 1945 na knihkupecké pulty, šlo zároveň o pietní rekonstrukci edičního záměru z prvních měsíců roku 1939 a zároveň o jinou knihu, než která měla vyjít kdysi. O některých změnách se čtenář dozvěděl z druhého doslovu, v němž Kamill Resler shrnul vydavatelskou historii antologie, některé mu zůstaly utajeny. Poválečné vydání upravil jiný grafik, Cyril Bouda, a součástí proměny knihy jako vizuálního a materiálního objektu byla i nová obálka. Kniha byla prostá bílých míst: všechny eliminace, kterými text poznamenala druhorepubliková cenzura, byly doplněny, editor do antologie vrátil i tu z Knapových básní, jejíž vypuštění nařídil sám autor. V práci na restituci cenzurních zásahů postoupil Resler dokonce ještě o krůček dál než v roce 1939. Až v září 1945 se mu totiž podařilo navázat kontakt s Josefem Rohanem, básníkem, jehož verše stály kdysi u počátků celé antologie, a získat od něj třetí sloku jeho básně *Polní poštou*, kterou za druhé republiky neměl ještě k dispozici.⁸⁸

Poválečný čtenář se však z edičního aparátu antologie nedozvěděl, že v ní i něco chybí. Oproti sazbě z března 1939 byly vyškrtnuty dvě básně, *Země krásná, země milovaná!* a *Slzy domova*. Obě prostředky nábožensky zabarvené alegorie, respektive elegie vyjadřovaly smutek nad určitým regionem, o který byl československý stát po Mnichovu připraven, konkrétně nad ztrátou Slezska a Těšínska. Svou poetikou ani kvalitou se kontextu antologie nijak nevymykaly. Příčinou eliminace byla v jejich případě osoba autora: Aloise Vojkůvky.

86) KNM KKK, Nakladatelství Václav Petr, Kamill Resler Václavu Petrovi 4. 6. 1945.

87) LA PNP, Kamill Resler, kt. 71, potvrzení o zápůjčce dvou soukromých tisků *Zemřítí pod praporem!* Václavu Petrovi, 7. 11. 1945.

88) LA PNP, Kamill Resler, kt. 71, Kamill Resler Josefu Rohanovi 7. 9. 1945.

Alois Vojkůvka Podobenka, kterou Vojkůvka poslal v únoru 1939 Kamillu Reslerovi.

Zdroj: LA PNP, Kamill Resler, kt. 64.

přínejmenším jedním z důvodů rozhodnutí retribučního profesního tribunálu byly básně, jimiž Vojkůvka v roce 1942 přispíval do aktivistické rubriky *Večerního Českého slova*. Básník jde s dobou, popřípadě autorův lidový román, studentské melodrama *Světla nad šachtami* (1944), v němž se adoracemi práce, mládí a nového nastupujícího světa dostal do těsné blízkosti tehdejší původní domácí nacistické literatury. Sám Vojkůvka román zpětně charakterizoval jako „únikový [...], tematicky i strukturálně omylně pojatý“.⁹² Pokud jde

Básník, textař a prozaik Alois Vojkůvka byl epigonem sociální poezie moderny i avantgardy, autorem básní, básnických skladeb, písňových textů i próz naivisticky kombinujících sociální tematiku s lidovou náboženskou představivostí.⁸⁹ Ve dvacátých i třicátých letech se živil jako dělník, do paměti literární Ostravy se zapsal též jako pitoreskní místní figurka, básník-kamelot ze stanoviště před hotelem Palace.⁹⁰ Od roku 1928 publikoval své práce nikoli výhradně, ale velmi často v soukromé edici *Vzkříšení*, kterou údajně již v době okupace přejmenoval na Národní edici *Vzkříšení* (jako poslední svazek zde v květnu 1948 formou ilegálního soukromého tisku zhotoveného brněnskou tiskárnou Jana Amose Kajše zveřejnil svou apologii *České martyrium*). Své časové verše z léta a podzimu 1938 vydal Vojkůvka také nejprve ve *Vzkříšení* (svazečky *Nuž, jdem se bít!* a *Odevzdána bez krve*).

Hned po osvobození Československa, ještě v květnu 1945 byl Vojkůvka vyloučen ze Syndikátu českých spisovatelů. Stal se tak jedním z osmi autorů, jimž bylo za třetí republiky na doživotí zakázáno publikovat a jejichž jméno se nesmělo jakkoli připomínat.⁹¹ Materiály očistné komise syndikátu nejsou k dispozici. Lze se domnívat, že

89) Sylva Bartůšková: „Alois Vojkůvka“, in Luboš Merhaut (ed.): *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*, díl 4, sv. 2, U-Ž, Praha, Academia 2008, s. 1432–1433.

90) Oldřich Šuleř: *Laskavé podobizny. Zapomínání a zapomenutí literátů ze Slezska a severní Moravy*, Ostrava, Repronis 2005, s. 217.

91) Srov. pododdíl „Retribuční procesy, očistné komise profesních organizací a publikační obtíže tzv. sjednocené pravice“, s. 977–980.

92) Biografický archiv Ústavu pro českou literaturu AV ČR, fas. Alois Vojkůvka, autobiografie s vlastní přímární bibliografií z 10. 11. 1967, strojopis s vpisky a rukopisnou signaturou.

o básně psané pro rubriku založenou Emanuelem Vajtauerem, interpretoval je po válce v rámci svých dětinsky romantických fabulací jako taktiku, jíž před gestapem skrýval svou činnost vůdce odbojové skupiny Vzkříšení (její příslušníci byli údajně na členy pasování předáním svazečku stejnojmenné edice s ilegálním druhým vydáním básně *Nuž, jdem se bít!*):

Vojkůvka varován soudruhem Hubertem Prokešem, dnešním správcem velkodrogerie v Brně, odvezl vysílačku do lesního bunkru v Beskydách a chtěje zabránit možnému zatýkání a popravám svých nejvěrnějších, odjel do Prahy, napsal několik veršů a projevil další loajální smýšlení k ministerstvu, aby získal žádoucí alibi pro svůj pozdější neúspěšný boj.⁹³

O vypuštění dvou Vojkůvkových básní rozhodl Kamill Resler nepochybně sám. Když své rozhodnutí autorovi oznamoval, zdůvodnil mu je tím, že se k němu již za okupace donesly zprávy, že se v Brně nechoval jako „řádny Čech“, tím, že byl po osvobození vyloučen z blíže neupřesněného novinářského spolku (ze Svazu českých novinářů vyloučen nebyl nebo se do jeho řad již nepřihlásil),⁹⁴ a konečně rizikem konfiskace antologie, kdyby v ní Vojkůvkovy texty zůstaly: „Nakladatel nemohl vzít na sebe nebezpečí, že mu úřady knihu zabaví, a proto nezbylo než Vaše básně vrátit.“⁹⁵

Na počátku Reslerových příprav antologie *K poctě zbraň praporu!* byla představa národa, který v kritickou historickou chvíli promluvil jedním čistým hlasem, a tento hlas je třeba zachovat přesně tak, jak v danou chvíli zazněl. Na konci, ve chvíli knižního vydání, měla v sobě již kniha zakódovanou jinou představu národní jednoty, odpovídající ideji retribučního zákonodárství: kdo se z národního chóru vyřadil v nejtěžších chvílích okupace, nebyl jeho součástí nikdy.

93) Biografický archiv Ústavu pro českou literaturu AV ČR, fas. Alois Vojkůvka, Pamětní list s incipitem „Odbojová skupina Vzkříšení se zasloužila o osvobození Československa“, b. m., soukromý tisk, b. r. [pravděpodobně 1948]. List byl rozesílán s Vojkůvkovou publikací *České martyrium*.

94) Vojkůvkovo jméno se nenalézá v definitivních seznamech vyloučených členů, srov. Jan Cebe: „Poválečná očista v rámci Svazu českých novinářů“, *Mediální studia* 6, 2012, č. 1, s. 17–44.

95) LA PNP, Kamill Resler, kt. 71, Kamill Resler Aloisi Vojkůvkovi 1. 10. 1945.

Křestný list a protektorátní cenzura

Geneze prvotiny Jiřího Koláře a národně politická poezie
Jakub Říha

Debut Jiřího Koláře *Křestný list* vyšel na podzim 1941 jako devátý svazek Petrovy edice První knížky, redigované Františkem Halasem. Sbíрка nebyla kritikou kladně přijata (výjimkami byli Jindřich Chalupecký a zčásti Karel Bodlák).¹ Úvodní cyklus sbírky, nazvaný „Přespolní dělník“, zařadil Kolář do výboru *Náhodný svědek* (1964).² V úplnosti vyšel *Křestný list* posléze v prvním svazku Kolářova Díla, edičně připraveném Vladimírem Karfíkem.

Z pohledu literární historie stál *Křestný list* na okraji zájmu. Necháme-li stranou spíše esejistické a přehledové práce Jana Grossmana, Jindřicha Chalupeckého (cenná osobní podíl autora na vzniku sbírky) a Vladimíra Karfíka, důkladněji se zabýval *Křestným listem* pouze Miroslav Červenka.³

V žádném z uvedených vydání ani v žádné ze jmenovaných prací není zmíněno, že do vydání *Křestného listu* v roce 1941 zasáhla cenzura a patrně podstatně pozměnila podobu sbírky. Tuto z textologického i literárněhistorického hlediska zásadní informaci obsahuje úryvek z Kolářova proslavu otiskovaný v roce 1966 v *Sešitech pro mladou literaturu* (v perexu je text označen „z průvodního slova k autorskému večeru ‚Město každý den‘ v pražské Viole“):

S mou první sbírkou to bylo celkem jednoduché. Poslal jsem ji Halasovi, Halas tenkrát seděl v Orbisu, zavolal si mě a řekl, že se mu líbí. Poslal ji na cenzuru, vrátili mu ji přeškrtanou, Halas si mě pozval do bytu, udělali jsme novou redakci, no a knížka asi za půl roku vyšla.⁴

Toto zjištění pochopitelně vyvolává řadu otázek. Pro účely této případové studie je rozdělme do tří okruhů: 1) otázka původní podoby *Křestného listu*; 2) otázka povahy cenzurního zásahu a jeho příčin; 3) otázka vlivu cenzurního zásahu na recepci Kolářova díla, ať už jeho prvotiny, nebo díla jakožto celku.

1) Jan Pilař: „Bludné cesty v poezii“, *Venkov* 36, 1941, č. 233, 3. 10., s. 6; Jan Kopecký: „První knížka“, *Lidové noviny* 49, 1941, č. 508, 5. 10., ranní vyd. (příloha) s. 4; P. B. [= Pavel Bojar]: „Jiří Kolář: Křestný list“, *Studentský časopis* 21, 1941, č. 4, s. 120-121; Jaroslav Červinka: „Tři První knížky“, *Řád* 8, 1942, č. 2, s. 99-100; Václav Černý: „Co se mi zdá chybět...“, *Kritický měsíčník* 5, 1942, č. 1, s. 26-29; Chal. [= Jindřich Chalupecký]: „Noví básníci“, *Volné směry* 37, 1941/1942, č. 3, s. 86, č. 4, s. 116; Karel Bodlák: „Lyrika nejmladší vrstvy“, in Kamil Bednář a kol.: *Výbor z prací a překladů mladých autorů (z okruhu Stromu)*, Soběslav, Šmíd a spol. 1943, s. 27-49.

2) Jiří Kolář: *Náhodný svědek. Výbor z díla. Verše z let 1937-1947*, Praha, Mladá fronta 1964; *Křestný list* na s. 9-17. Zde doplněna datace sbírky 1937-1939.

3) Jan Grossman: „Horečná bdělost Jiřího Koláře“, in J. Kolář: *Náhodný svědek*, cit. dílo, s. 185-198; Jindřich Chalupecký: „Příběh Jiřího Koláře“, in týž: *Na hranicích umění. Několik příběhů*, Praha, Prostor - Arkýř 1990, s. 40-69; Miroslav Červenka: „První čtyři sbírky Jiřího Koláře“, in týž: *Styl a význam. Studie o básnících*, Praha, Československý spisovatel 1991, s. 135-191; Vladimír Karfík: *Jiří Kolář*, Praha, Český spisovatel 1994.

4) Jiří Kolář: [„S mou první sbírkou to bylo celkem jednoduché...“], *Sešity pro mladou literaturu* 1, 1966, č. 3, s. 11.

Při pokusu zodpovědět tyto otázky se můžeme opřít o textové prameny a dokumenty, ke kterým dosavadní badatelé neměli přístup nebo je nevyužili: především o Kolářův raný autograf, dále o strojopisnou složku veršů z období *Křestného listu* (zachovanou ve fondu Jindřicha Chaluppeckého) a Kolářovu korespondenci s Františkem Halasem, Jindřichem Chaluppeckým a Kamilem Bednářem.

Geneze *Křestného listu*, cenzurní zásah a korespondence

O svém seznámení s Halasem píše Kolář ve vlastním životopisu (tvořícím součást vyšetřovacího spisu StB z roku 1953) následovně:

V té době jsem měl tolik napsaných básní, že jsem si troufal je poslat básníku **Františku H<l>alasovi**, který vydával v naklad. Petr v Praze edici začínajících autorů nazvanou První knížky. Halas moji knihu vlídně přijal a po roce ji také vydal, to bylo v září r. 1941.⁵

Dochovaná korespondence však zachycuje ještě Kolářův předchozí, neúspěšný pokus uplatnit u Halase vlastní sbírku. V Kolářově pozůstalosti se zachovala Halasova zamítavá odpověď týkající se blíže neurčeného rukopisu:

Vážený pane,
vracím Vám Váš rukopis. Líbí se mi na něm jeho snaha o nový výraz, ale je to zatím všechno příliš křečovitě a je tam také mnoho idejí, které nejsou dostatečně zbásněné. Nechal jste se snad příliš svést surrealistickými manifesty. Ale krása některých Vašich obrazů dokazuje, že to půjde, když se zbavíte zbytečné přítěže.
Přijdete-li někdy do Prahy, navštivte mne.
S pozdravem
E. Halas⁶

Dopis je napsán na hlavičkovém papíru nakladatelství Václava Petra a datován 7. listopadu 1937. Z datace a z Halasovy charakteristiky usuzujeme, že běželo o některou z Kolářových raných prací, napsaných v okouzlení surrealismem, a že Kolář již v roce 1937 usiloval o její vydání v edici První knížky.⁷ Je málo pravděpodobné, že by Kolář Halasovi býval nabízel několikasetstránkový „román“ *Rudý havran* (dokončení ve strojopisu datováno 24. dubna 1936) – navíc Halas v pozdějším dopisu odkazuje k původní zásilce jako

5) Markéta Holanová (ed.): „Zatčení Jiřího Koláře v roce 1953 – edice dokumentů“, *Česká literatura* 61, 2013, č. 4, s. 560–579, zde s. 566, vyznačení přepsané litery přebíráme z citované edice. Obdobně seznámení popisuje Chaluppecký: „Setkal jsem se s Jiřím Kolářem v druhém roce poslední války. Přijel do Prahy s útlým rukopisem souboru veršů za básníkem Františkem Halasem, který tehdy redigoval v nakladatelství Václava Petra knihovničku debutů, První knížky. František se Kolářových veršů hned ujal a nadto se pokusil Koláře, který žil v provincii a v Praze nikoho neznal, uvést do literární společnosti.“ – J. Chaluppecký: „Příběh Jiřího Koláře“, cit. dílo, s. 40.

6) Literární archiv Památníku národního písemnictví (LA PNP), Jiří Kolář, František Halas Jiřímu Kolářovi 7. 11. 1936.

7) Spojovacím článkem – pokud nějaký byl a Kolář se neobrátil na Halase bez zprostředkování – by v tomto případě mohl být Lumír Čivrný, se kterým se Kolář seznámil na půdě pražského Bloku a kterému v roce 1938 vyšla v edici První knížky sbírka *Hlavice sloupů* (Lumír Čivrný: *Hlavice sloupů. Básně*, Praha, Václav Petr 1938).

k „veršům“; mohlo tedy jít o dnes neznámý text z daného období nebo o část vznikajícího cyklu *Nový don Quijote* (rukopis dokončen nejdříve koncem roku 1938).

Po tomto prvním pokusu následoval – datace je nejasná, zřejmě konec roku 1939 – pokus druhý. Zachovala se Halasova reakce:

Milý pane Koláři,

už když jsem dostal tehda poprvé Vaše verše, byl jsem si jist „že se něco rodí“! Tyto mně přesvědčují naplno. Fakt je, že jste básník, a to ostatní, co ještě nemáte, to se dostaví časem a učením a zmáháním. Máte dáno to, co je jediným lénem básníka. Fantazii. Těžko o tom všem psát. Nepřicházíte někdy do Prahy? Rád bych si s Váma poseděl a o všem popovídal. Tak napište, je-li to možná. Těší se na odpověď

Váš Halas⁸

Následně se mezi oběma básníky rozvíjí soustavná korespondence a Kolář začíná za Halasem dojíždět do Prahy. S ohledem na předmět naší studie je podstatné, že první měsíce roku 1940 znamenají zahájení práce na Kolářově prvotině.⁹ Seznámení s Halasem a vytrvalé povzbuzování z jeho strany intenzifikovalo Kolářovo tvůrčí nasazení a korespondence z roku 1940 je plná zmínek o zásilkách veršů.¹⁰ Zmínka o chystané knize se poprvé objevuje na Halasově dopisnici datované 28. června 1940:

Děkuju za verše. Hledte si to dát nějak dohromady, jak sám byste si knížku představoval. [...] Vaše verše pronikají a je už několik lidí, kterých si vážím, kteří na Vaši knížku se už těší.¹¹

V srpnu 1940 zasílá Kolář Halasovi „verše seřazené, jak jste si přál, opět v tak známé nemožné úpravě“.¹² V následujícím Halasově nedatovaném dopisu je vedle kladného hodnocení výsledného tvaru rozhodnuto o odkladu vydání sbírky na jaro 1941:

Milý Jiří K.,

teprve teď jsem se dostal k Vaším veršům. Tentýž silný dojem! Na podzim se už nedá nic dělat, ale na jaře to pustíme do světa. Taky si myslím, že to „přezimování“ jim neuškodí, že místy ještě zezlátnou a zvoňavějí. Kde, to poznáte sám. Méně křiku a více zaoblení jak hlasu, tak vidění a citu. Přijďte, sedneme si nad ně a zakouříme u slov. Tak z toho budeme mít víc.¹³

8) LA PNP, Jiří Kolář, František Halas Jiřímu Kolářovi, b. d.

9) Není zřejmé, v jaké fázi sbírka získala titul *Křestný list*. Na základě Chalupeckého vzpomínky (v mnohém nepřesné) usuzujeme, že poměrně pozdě a že jeho autorem je Halas: „Brzy jsme se u Halase sešli a dali se rovnou všichni tři do sestavování Kolářovy první sbírky. Název jí dal Halas: *Křestný list*.“ – J. Chalupecký: „Příběh Jiřího Koláře“, cit. dílo, s. 40. Z tohoto důvodu neodkazujeme ke vznikající sbírce jakožto ke *Křestnému listu*. Toto označení si vyhrazujeme pro knižní vydání.

10) Koncem roku 1940 sám Kolář rekapituluje: „co jsem toho za rok nazvracel“, cit. dle M. Červenka: „První čtyři sbírky Jiřího Koláře“, cit. dílo, s. 184.

11) LA PNP, Jiří Kolář, František Halas Jiřímu Kolářovi 28. 6. 1940.

12) Moravská zemská knihovna (MZK), oddělení dějin literatury, František Halas, č. 11/90, Jiří Kolář Františku Halasovi 18. 8. 1940.

13) LA PNP, Jiří Kolář, František Halas Jiřímu Kolářovi, b. d.

Podoba sbírky se v následujících měsících patrně ještě dotvářela. V korespondenci se jako téma vrací v březnu 1941. Zmiňuje ji s odvoláním na Halase i tehdejší redaktor nakladatelství Kamil Bednář v dopisu z 12. března 1941 („Co nejdřív půjde Vaše knížka do tisku, jen co nám ji F. H. dá.“)¹⁴ a rovněž Halas v nedatovaném dopisu z téže doby: „Knižku tento týden dám Petrovi a už to pojede. Musíte pak dát korekturu nějakému gramatykářovi, aby tam nebyly chyby. To víte, já se v tom tak nevyznám.“¹⁵

V té době vstupuje do „příběhu“ Kolářovy prvotiny další aktér: Halas zasílá rukopis Kolářových básní Jindřichu Chalupeckému a ten vzápětí Koláře kontaktuje (dopis z 9. března):

Milý pane Koláři,

laskavost p. Halase mi umožnila, abych si přečetl rukopis Vaší knížky. Bude mít asi nesnadnou pozici; přál bych Vám i české poezii, abyste tuto pozici vydržel.

Rád bych otiskl ve sborníku *Život*, jehož část má být věnována mladému umění, dvě z Vašich básní: onu počínající „Povídám stará ta holka se nám nevdá“ a onu „Zpropadeně Meluzíno“.

Prosím Vás, abyste svolil k této publikaci a laskavě udal, pod jakými názvy mají být uveřejněny; obě jsou částmi cyklu a o první ani nevím (rukopis, který jsem měl v ruce, nebyl asi úplný), jaký má ten cyklus nadpis.

Těším se, že mi budete moci brzo odpovědět, a zdravím Vás.

Jindřich Chalupecký¹⁶

Z dopisu vyplývá, že Chalupecký pravděpodobně nedostal kompletní rukopis *Křestného listu* tak, jak byl připraven pro cenzuru. Je nejasné, zda z žádosti o svolení k časopiseckému otištění básní *Povídám stará ta holka se nám nevdá...* (v *Křestném listu* s titulem *Balada*) a *Zpropadeně Meluzíno...* lze vyvodit, že básně nebyly součástí rukopisu odeslaného k cenzuře, nebo zda jde o Chalupeckého neznalost složení sbírky. Přikláníme se spíše k druhé možnosti: nevidíme důvod, proč by básně, v době dohotovení sbírky zjevně dokončené, nebyly do sbírky zařazeny. Z dopisu se rovněž zdá vyplývat, že báseň *Povídám stará ta holka se nám nevdá...* původně postrádala titul a byla součástí většího cyklu (srov. Chalupeckého dopisnici z 26. května 1941).

Krátce nato byl rukopis sbírky zaslán k cenzuře. Koláře o tom v nedatovaném dopisu informoval Halas: „Knižka Vaše je u cenzury, a tak na jaře ji ještě uhlídáte.“¹⁷ Počátkem dubna však Kolář dostává zprávu o masivním cenzurním zásahu:

Milý kamaráde,

to, co jsem čekal nejméně, stalo se. Z cenzury přišel Váš rukopis na polovinu seškrtný. Musíme to za každou cenu tedy zaplnit. Seberte po šuplících, co kde máte, a napište, kdy by

14) LA PNP, Jiří Kolář, Kamil Bednář Jiřímu Kolářovi 12. 3. 1941.

15) LA PNP, Jiří Kolář, František Halas Jiřímu Kolářovi, b. d.

16) LA PNP, Jiří Kolář, Jindřich Chalupecký Jiřímu Kolářovi 9. 3. 1941. Běží o první vyměněný dopis a o symbolický počátek „básnické sekce“ pozdější Skupiny 42: zároveň s Kolářovou adresou posílá Halas Chalupeckému rovněž adresu Josefa Kainara a Lumíra Čivrného.

17) LA PNP, Jiří Kolář, František Halas Jiřímu Kolářovi, b. d.

se Vám to hodilo přijet a dáme to nějak dohromady. Čekám na Vaši odpověď. Jenom pondělek se mi nehodí. Tiskne ruce Váš Halas¹⁸

Odpovědí je zřejmě Kolářův dopis z (úterý) 2. dubna 1941:

Drahý pane,

Váš poslední dopis mne poněkud zmátl

No co se dá dělat než smířit

Pokusím se něco připravit a prosím tuto sobotu bych k Vám přijel

Mohu hned odpoledne (ve 4 hodiny v Praze) abych Vám nemusel otravovat noc¹⁹

V Halasově reakci z 3. dubna je potvrzena (sobotní) schůzka za účasti Jindřicha Chalupeckého a zmíněna možná účast Vladimíra Holana.²⁰ Na této schůzce byly s největší pravděpodobností nahrazeny cenzurou „seškrtané“ básně a aktualizovaná podoba sbírky následně zaslána k cenzurnímu řízení, to vše asi značně nakvap.

Opakované řízení trvalo zřejmě nezvykle dlouho, neboť počátkem května vyjadřují Halas i Bednář zneklidnění (Halasův nedatovaný dopis napsaný po 15. dubnu: „Vaši knížku nějak študují a ne a ne rukopis vrátit. Holt musíme čekat.“²¹ Bednářův dopis z 12. května: „Vaše knížka zatím stále vězí na vyšších místech a nevím, proč tak dlouho.“)²² V dopise ze 17. května už ale Bednář informuje Koláře o povolení sbírky a o nutnosti předložit korekturu i s rukopisem ještě jednou ke schválení:

Milý příteli,

rukopis Vám byl povolen a dnes jej posílám do tisku. Upozorňuji Vás však, že až obdržíte obtahy prvních korektur, opravte je a vraťte je **nám**, nikoli tiskárně, a to i s **rukopisem**. Musíme korekturu i rukopis předložit ještě jednou ke schválení.²³

Zhruba ze stejné doby pochází nedatovaný Halasův dopis:

18) LA PNP, Jiří Kolář, František Halas Jiřímu Kolářovi, b. d.

19) MZK, oddělení dějin literatury, František Halas, č. 11/90, Jiří Kolář Františku Halasovi 2. 4. 1941.

20) Holana Kolářova raná tvorba zjevně zaujala. Z Halasova podnětu otiskl v květnu 1940 dvě Kolářovy básně (*Ten klaun a Otevři! Země...*) v *Programu D 40*, 1940, č. 6, s. 139. Halas o tom Koláře zpravil v předstihu někdy počátkem roku 1940. V Kolářově pozůstalosti se zachoval Holanův dopis z listopadu 1940, informující o neuskutečněném záměru publikovat v *Programu* další Kolářovy verše (Holan píše, že z otištění sešlo, protože byl nucen se zříci místa).

21) LA PNP, Jiří Kolář, František Halas Jiřímu Kolářovi, b. d.

22) LA PNP, Jiří Kolář, Kamil Bednář Jiřímu Kolářovi 12. 5. 1941.

23) LA PNP, Jiří Kolář, Kamil Bednář Jiřímu Kolářovi 17. 5. 1941. Od května 1940 bylo pravidlem zasílat k cenzuře rukopis ve dvou exemplářích, z nichž jeden (s cenzorskými poznámkami a škrty) se poté vracel spolu s kartáčovým obtahem na cenzuru. To cenzuře jednak umožňovalo kontrolu, jednak jí to dovolilo těsně před tiskem reagovat na případné aktuální změny politického a historického kontextu. Podrobněji pododdíl „Předběžná cenzura knih: ‚český‘ a ‚německý‘ program“, s. 933–941.

Milý kamaráde,
takže už jste „puštěn“. Snad víte. Ale jsem pro to, aby to vyšlo až na podzim. Teď na léto by to byla škoda, aby to prošlo bez patřičné odezvy.²⁴

Na tento Halasův dopis odpovídá Kolář koncem května: „Po Vašem dopise přišla korektúra a ke všemu tak jak jste poslal k cenzuře Vše co mi píšete je jen a jen v můj prospěch nemohu nesouhlasit.“²⁵

Poslední důležitou zmínku o cenzurním zásahu obsahuje Chalupeckého dopisnice ze stejné doby (26. května 1941):

Jako vysvětlení [cesty do Prahy, JŘ] by mu [nemocenskému kontrolorovi, JŘ] snad stačilo, že dáváte do tisku knížku. (K čemuž Vám upřímně blahopřeju – nečekal jsem, že to projde.) [...] Do toho *Života* – když ty vybrané budou v knížce – bude lépe dát některé z těch ostatních – po té malé potřebné úpravě (ekrazity atd.).²⁶

Pokud jde o cenzuru, je zajímavé Chalupeckého očekávání („nečekal jsem, že to projde“), které kontrastuje s očekáváním Halasovým („to, co jsem čekal nejméně“). Bohužel není zřejmé, na jakém základě byly tyto předpoklady konstruovány.²⁷ Z téhož hlediska je zajímavá Chalupeckého zmínka o „ekrazitech“. Ta zjevně odkazuje k básni *Otevři! Země...* k verši „Namlouvá ptákům ekrazit“. Z toho usuzujeme, že báseň měla být součástí *Křestného listu* a že (podle Chalupeckého) byla vyškrtnta cenzurou na základě přítomnosti uvedeného motivu. Použití plurálu buď odkazuje k následujícímu verši, obsahujícímu obdobný motiv („A květům dohazuje granát“), nebo obecně k vrstvě motivů vztahujících se k válečné skutečnosti. V závěru textu na dopisnici Chalupecký ještě zmiňuje Kainarův a svůj neúspěch u cenzury (patrně jde o Kainarovu sbírku *Dvůr* chystanou na jaře 1941 v nakladatelství Melantrich a Chalupeckého brožuru o Zdenku Rykrovi, která měla vyjít v nakladatelství Václava Petra).

Na základě korespondence dokážeme zrekonstruovat časový rámec vzniku Kolářovy prvotiny a některé jeho okolnosti, například seznam aktérů, kteří se na jejím utváření nějak a v některé fázi podíleli (Halas, Chalupecký, Bednář, snad i Holan). O vlastní podobě sbírky (složení, rozsah atd.) a jejích proměnách (ať už autorských, redakčních nebo vyvolaných cenzurou) se v korespondenci dozvídáme jen velmi málo (viz komentář k Chalupeckého dopisům). V tomto bodě je třeba obrátit pozornost k dochovaným textovým pramenům.

Dochované textové prameny *Křestného listu*

Při pokusu o rekonstrukci geneze *Křestného listu* a stanovení povahy cenzurního zásahu se můžeme opřít o dva textové prameny v dosavadním bádání nevyužité. Jde především

24) LA PNE, Jiří Kolář, František Halas Jiřímu Kolářovi, b. d.

25) MZK, oddělení dějin literatury, František Halas, č. 11/90, Jiří Kolář Františku Halasovi, b. d.

26) LA PNE, Jiří Kolář, Jindřich Chalupecký Jiřímu Kolářovi 26. 5. 1941.

27) V širším kontextu je podstatné, že k událostem spojeným s *Křestným listem* došlo v době, kdy se podstatně měnila cenzurní praxe (viz pododdíl „Dopady předběžné cenzury na českou literaturu“, s. 953–958). V takovém přechodném období mohou být očekávání rozkolísaná a mohou selhávat.

o rukopisný cyklus šestnácti básní (soukromá sbírka) a složku nadepsanou „Netištěné verše z doby *Křestného listu*“ obsahující šest básní (fond Jindřich Chalupecký, LA PNP).

Rukopis Jedná se o Kolářův autograf, čistopis, psaný zeleným inkoustem na listy formátu A4. Listy jsou sešité a vlepené do šedé obálky. Texty básní jsou psány na lichých stranách. Za listy s básněmi následuje neurčitý počet tiskopisů (česko-německé dodací listy). Rukopis je bez označení (titulní list, jméno autora aj.) a obsahuje dvě vrstvy zásahů: 1) opravy perem, Kolářovou rukou; drobné opravy jsou provedeny přímo do textu, u rozsáhlejších je upravené znění uvedeno na sudé stránce rukopisu; 2) ojedinělé vpisky tužkou; autorství je nejasné.

Rukopis obsahuje šestnáct básní číselovaných římskými číslicemi. Z toho básně č. III, IV, IX, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI přešly – některé s úpravami – do knižního vydání *Křestného listu*, zde je z nich složen úvodní cyklus „Přespolní dělník“ (básně jsou v jiném pořadí: IX, XI, II, XII, XIII, IV, XIV, XV, XVI). Zbylé básně (č. I, II, V, VI, VII, VIII, X) součástí *Křestného listu* nejsou.

Z hlediska geneze *Křestného listu* představuje autograf patrně velmi ranou fázi textu. Úvodní básně rukopisu ještě velmi úzce souvisejí s poetikou cyklu *Nový don Quijote*. Rovněž užití zeleného inkoustu situuje dokončení rukopisu nejpozději do první poloviny roku 1940 (zelený inkoust Kolář přestal používat přibližně v květnu 1940). Rukopis by mohl být oním „útlým svazečkem“ (svým rozsahem [šestnáct básní] je v porovnání s *Křestným listem* [třicet sedm básní] ani ne polovičním), se kterým se podle Chalupeckého Kolář obrátil na Halase na přelomu roku 1939 a 1940. Z rukopisu byl sestaven vstupní cyklus, který (název „Přespolní dělník“ svou perspektivou rovněž ukazuje k Halasovi jakožto k původci) se stal základem vznikající sbírky.

„Netištěné verše z doby *Křestného listu*“ Složka strojem nadepsaná: Jiří Kolář „Netištěné verše z doby *Křestného listu*“ je uložena ve fondu Jindřicha Chalupeckého v LA PNP (korespondence přijatá). Složka obsahuje strojopisy šesti básní na průklepovém papíru: 1) *Srdce! hlavní nádraží!...*, 2) *Sbohem v ljíáku z hvězd...*, 3) *Albatros*, 4) *I (Zdravíčko jiričko...)*, 5) *Jeseň*, 6) *ZIMA*; a rukopis (autograf) jedné z těchto básní (*Albatros*).

Strojopisné znění básně *Albatros* je přeškrtnuto červenou pastelkou a cizí rukou je připsáno „škrtnuto protektorátní cenzurou“. V rukopisu básně *Albatros* jsou cizí rukou provedeny úpravy, strojopisné znění tyto úpravy respektuje. U básně je uvedeno jméno autora, což by svědčilo o tom, že měla být otištěna samostatně a nikoli jako součást sbírky nebo jiného celku (v rukopisu jsou pod textem básně grafické značky, snad pokyny k sazbě). Báseň označená římskou číslicí *I (Zdravíčko jiričko...)* je totožná s desátou básní rukopisu.²⁸

U zbývajících čtveřice básní nedokážeme s jistotou říci, zda byly v některé fázi součástí *Křestného listu*. Básně *Srdce! hlavní nádraží!...* a *Sbohem v ljíáku z hvězd...* mají poetikou blízko k básním rukopisu, respektive k „jádru“ *Křestného listu*, jak je vyčlenil Miroslav Červenka (zhruba první polovina sbírky).²⁹ Diptych *Jeseň* a *ZIMA* se odlišuje téměř pra-

28) Rukopisný cyklus při přechodu do sbírky prošel zjevně rekompozicí. Přitom se patrně nejedná o důsledek cenzurního zákroku.

29) M. Červenka: „První čtyři sbírky Jiřího Koláře“, cit. dílo, s. 145.

videlným veršem, rýmem a strofickou organizací a má poetikou naopak blízko k básním druhé poloviny *Křestného listu*. Pro příslušnost obou básní ke sbírce mluví to, že s básněmi *Jaro* a *Léto* (obě v *Křestném listu*) by tvořily cyklus ročních období.

Cenzurní zásah v *Křestném listu*

Při snaze o rekonstrukci cenzurního zásahu v *Křestném listu* je základní problém v nedostatku dochovaných textových pramenů, jenž je zvláště citelný, pokud jde o rukopis zaslaný v březnu roku 1941 k cenzuře. Pokud bychom zobrazili historii textu jako úsečku, známe pouze její krajní body: raný rukopis a knižní vydání. Rukopis navíc představuje pouze část zamýšlené sbírky. Vedle toho je zde složka „Netištěné verše...“, již vzhledem k její heterogenní povaze a nejasnému vztahu k ostatním textovým pramenům můžeme využít pouze v omezené míře. Za těchto podmínek – posunujících následující pasáže do „spekulativního modu“ – se pokusíme na základě dochovaných textů a zmínek v korespondenci zkonstruovat hypotézu o povaze cenzurního zásahu v *Křestném listu* a jeho motivacích.

Jediná báseň, o které pozitivně víme, že byla postižena cenzurním zásahem, je ta s názvem *Albatros* ze složky „Netištěné verše...“:

Albatros

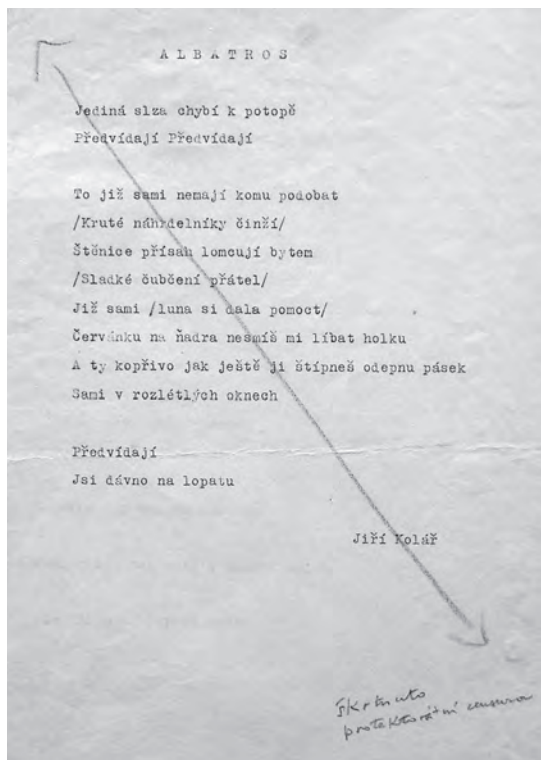
Jediná slza chybí k potopě
Předvídají Předvídají

To již sami nemají komu podobat
(Kruté náhrdelníky činží)
Štěnice přísah lomcují bytem
(Sladké čubčení přátel)
Již sami (luna si dala pomoci)
Červánku na ňadra nesmíš mi líbat holku
A ty kopřivo jak ještě ji štípneš odepnu pásek
Sami v rozlétlých oknech

Předvídají
Jsi dávno na lopatu³⁰

Není zřejmé, zda byla někdy součástí *Křestného listu*. Z dochované podoby usuzujeme, že spíše nikoliv. Báseň má poetikou blízko ke krátkým básním oddílu „Variace“ ze sbírky *Ódy a variace*, byť některými prostředky odkazuje ještě ke *Křestnému listu* („Červánku na ňadra nesmíš mi líbat holku / A ty kopřivo jak ještě ji štípneš odepnu pásek“). Domníváme se proto, že jde o báseň mladší, napsanou brzo po dokončení *Křestného listu*. K zmíněným poetickým inovacím patří i prvky, které s největší pravděpodobností přivolaly nechtěnou pozornost cenzury (explicitní erotika, vulgarismy) a se kterými se nesetkáme

30) LA PNP, Jindřich Chalupecký, korespondence přijatá, Jiří Kolář.

Albatros Strojopis Kolářovy básně *Albatros* s cenzurním škrtem (asi 1941).

Zdroj: LA PNP, Jindřich Chaloupecký, korespondence přijatá, Jiří Kolář.

(globální) porušení dobových norem, a to jak estetických (absence logicko-diskurzivního uspořádání, fragmentární kompozice spolu s imaginativností a z nich plynoucí nesrozumitelnost), tak morálních (zmíněná erotika, vulgarita). Jistou roli mohl hrát rovněž výchovný moment (autor byl čerstvým debutantem). Přitom jmenované složky patrně nepůsobily odděleně, ale navzájem se umocňovaly. Domníváme se, že hlavní roli zde sehrála zmíněná nesrozumitelnost Kolářovy rané poezie: výskyt problematických výrazů/motivů v nejednoznačném kontextu (nahrávající alegorickému čtení) vedl k absolutizaci zamítavého gesta. Tuto charakteristiku lze vztáhnout i na cenzurní intervenci v *Křestném listu*, neboť z Halasova dopisu vyplývá, že co do rozsahu škrtnutí postupovala cenzura obdobně („Z cenzury přišel Váš rukopis na polovinu seškrtnutý.“).

V případě ostatních básní ze složky „Netištěné verše...“ nevíme, zda důvod, proč zůstaly neotištěny, byl cenzurní nebo jiné povahy. Můžeme jen konstatovat, že záminek pro cenzurní zásah obsahují z našeho pohledu pomálu a spíše méně výrazných: například erotické motivy v básni *Sbohem v lijáku hvězd...* („Hle pro propast rozlétlá ňadra / S sukénkou vzhůru každému“), verš „Najde-li šperk pryč s hrdlem“ v téže básni, drastické motivy v básni *Jeseň* („Slabikář žhář krví maloval“) a motiv smrti v básni *Srdce! hlavní nádraží...* (zde navíc potenciálně spojen s motivem ztraceného zavazadla: ztracený kufřík – ukradená smrt).

ani v rukopisných básních, ani v knižním vydání (erotika je v *Křestném listu* silně přítomna, ale je jí vlastní fantaskní rozpustilost hybridního přírodně-lidského světa). Nedomníváme se, že by absence této vrstvy v *Křestném listu* byla dílem cenzury, jak by daný jev rovněž šlo vysvětlit. Dochovaná korespondence mezi Chaloupeckým a Kolářem dokládá, že Halasovi vadily některé básně vznikající sbírky *Ódy a variace* pro jejich „pornografičnost“. Zdá se proto nepravděpodobné, že by jím připravovaná sbírka obsahovala explicitní erotické motivy. Vedle těchto motivů mohl být jakožto potenciální jinotaj pro cenzuru problematický i (biblický) motiv potopy v incipitu básně.

Z hlediska cenzury je nápadné, že báseň byla škrtnuta celá, neboť v dobové praxi ještě převažoval zřetel k detailu a škrty se obvykle děly na úrovni slova či verše (oproti převažujícímu zakazování celků v následujícím období). V dané době můžeme doložit básně, v nichž byla škrtnuta většina veršů, ale báseň jako celek zůstala zachována (například v Zahradníčkově sbírce *Korouhve* [1940]). Důvodem k radikálnímu postupu v Kolářově případě patrně bylo

V případě cenzurního postihu *Křestného listu* můžeme vyjít pouze ze srovnání rukopisu a knižního vydání, mezi nimiž existuje jednoznačná genetická vazba. Problémy takového srovnání jsou nasnadě: rukopis je pouze parciální, obě verze jsou od sebe značně vzdálené a můžeme přepokládat existenci několika mezičlánků, o kterých nemáme žádné informace.

Básně rukopisu můžeme z hlediska knižního vydání rozčlenit na dvě skupiny: 1) básně rukopisu, které jsou součástí knižního vydání, 2) básně rukopisu, které nejsou součástí knižního vydání. U rukopisných básní první skupiny máme k dispozici knižní podobu, která prošla cenzurním řízením, a případné rozdíly mezi oběma verzemi můžeme tudíž hodnotit z hlediska možného vstupu cenzury. Změny, hodnoceny z hlediska rukopisu, tvoří především výpustky v rozsahu nejvýše tří veršů. Většina výpustek (v ukázce značíme < >) se zdá být motivována kompozičně (zvl. oslabování závěru básně), například vypuštění koncového trojverší-pointy v básni XV: „Hej! / Šneku! / Co bude s tím hromosvodem!“ Z tohoto rámce se vymyká elize dvou veršů v básni XII, která nemá zřejmou motivaci a narušuje kohezi textu (zájmeno „ti“ po vypuštění veršů k ničemu neodkazuje):

Nevím <nevím>

Co když včely již ví proč spávám s jejich královnou

<Jdi a popros ukazováčkem zemi>

<Řekni nebi o několik oblázků slz>

Nevím nevím

Snad ti je promění v kolovrátky

K cenzuře lze vztáhnout dvě elize v básni XVI: výpustku iniciálního dvojverší („Kůň opovrhne lokomotivou stejně jako ryba lodí / A orel by se nikdá nesnížil k tomu aby vzal do rukou bombu“) a posledního verše („Dělníci narovnali řeku“). Motiv bomby³¹ a potenciální odkaz k sovětské skutečnosti mohly být v těchto dvou případech důvodem k autorské/redakční elizi citovaných veršů nebo podnětem pro zákrok cenzury (obě elize mohly být ale stejně dobře motivovány esteticky/kompozičně).

Z hlediska cenzury se nejednoznačněji jeví substitute „Vstaň Vltavo!“ → „Vstaň Mesiáško!“ v posledním verši básně IV.³² Nedokážeme určit, zda šlo o změnu provedenou a priori (preventivní), nebo a posteriori (byť s ohledem na popsáný sklon cenzury k rozsáhlým škrtům bychom se přikláněli k první variantě), její motivace je však zřejmá: eliminace nacionálně/politicky silně konotovaného toponyma.³³

Uvedená substitute nás přivádí k básním druhé skupiny (jež nejsou součástí knižního vydání) a vyzdvihuje rys, který je společný většině z nich a který zcela postrádají básně knižního vydání: přítomnost nacionálně/politicky konotovaných motivů, které v dobové literatuře fungovaly jako symboly vlasti/země/národa.³⁴ Jsou to: Země (I),

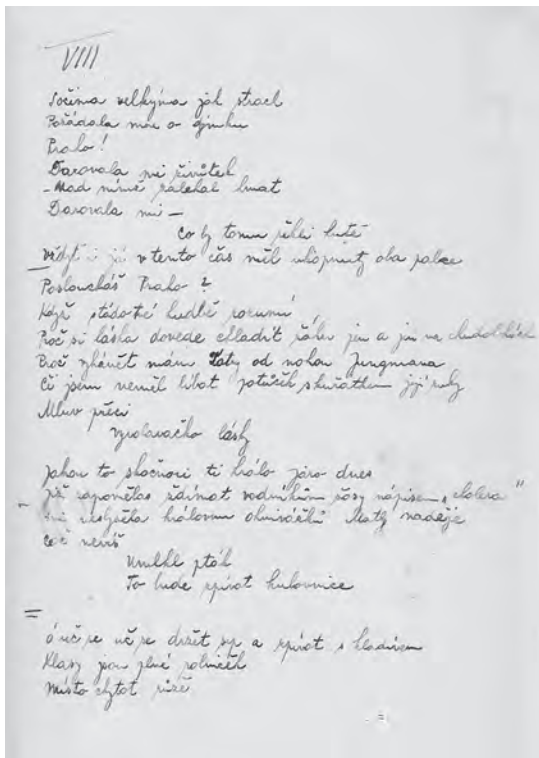
31) Srov. motiv ekrazitu v Chalupeckého dopisnici 26. 5. 1941.

32) Motiv mesiášky byl převzat z pointy následující básně rukopisu (V): „Víš již Mesiáško?“

33) Jde o motivy, které jednak byly charakteristické pro literaturu „národní opoziční jednoty“, jednak vyvolávaly cenzurní intervenci, například v Halasově cyklu *Časy*. Srov. František Halas: „Časy“, in týž: *Časy*, Dílo Františka Halase, sv. 2, ed. František X. Halas, Praha, Československý spisovatel 1981, s. 355–356.

34) Jedinou výjimkou je sonet *Sýc* obsahující toponymum „Říp“. Posvátná hora je ale v tomto případě užita jako comparatum pro řadra („Vzor v Řípu mají řadra Tvá“).

Autograf básně VIII Autograf Kolářovy básně z nepojmenovaného rukopisného cyklu (asi 1939).

Zdroj: Soukromá sbírka.

mateřština, Seina, Krakonoš (II), Vltava, Karel IV., Dalibor, Boubín, Praha (VI), Praha, Řeč (VII), Praha, Tatry, Jungmann, Matka naděje (VIII). Uvedené motivy se v básních vyskytují převážně izolovaně, pouze v ojedinelých případech vytvářejí souvislejší kontext, například v básni VIII:

S očima velkýma jak strach
 Požádala mne o dýmku
 Praho!
 Darovala mi živůtek
 - Nad nímž zalehal hmat
 Darovala mi -
 Co by tomu řekli hutě
 Vždyť i já v tento čas měl ukopnutý oba palce

Posloucháš Praho?
 Když stádo tvé hubbě rozumí
 Proč si láska dovede chladit žáhu jen a jen
 na chudobkách
 Proč vyhánět mám Tatry od nohou
 Jungmanna³⁵

K uvedeným nacionálně politickým motivům se v rukopisných básních připojují ještě motivy odkazující k protektorátní/válečné skutečnosti a motivy nepřijatelné ideologicky, v knižním vydání rovněž nepřítomné: „Tebe denně mohou popravit“ (V), „Umlkl pták / To bude zpívat kulovnice“, „Ó uč se uč se držet srp a zpívat s kladivem“ (VIII).

Absence těchto dvou motivických okruhů v básních knižního vydání nás vede k domněnce, že právě ony mohly být podnětem (nebo alespoň jedním z podnětů) pro zákrok cenzury v *Křestném listu*.

Závěrem

Pokud by naše hypotéza byla platná a uvedené básně (nebo alespoň část z nich) byly vyškrtnuty protektorátní cenzurou nebo autorem či redaktory anticipujícími kritéria cenzury, znamenalo by to hluboký zásah do podoby sbírky, na který by byla navázána řada dalších deformací od dobového přijetí sbírky až po literárněhistorickou reflexi Kolářova díla.

Přelom třicátých a čtyřicátých let, do kterého spadají počátky *Křestného listu*, znamená v Kolářově tvorbě důležitý předěl: Kolář opouští poetiku vycházející ze surrealismu a jiných moderních směrů a v jeho básnické tvorbě se dostává do popředí vztah k aktuální

35) Soukromá sbírka, nestránkováno.

historické/politické skutečnosti. Tento posun je Kolářem reflektován ve třetím oddílu rukopisné skladby *Nový don Quijote*, kde je nazírán jako východisko z předcházející estétské stylizace. Toto nové směřování je zřejmé v časopisecky otištěných básních z roku 1940 (v *Programu D 40*) a v popsaném rukopisném cyklu. Z dochovaných pramenů a dokumentů můžeme usuzovat, že chystaná sbírka měla rovněž obsahovat vrstvu časových básní, respektive básní propojujících dobově aktuální motivy s původní imaginací. Tato vrstva by dovolila Kolářovo dílo přiřadit k dobově dominantnímu (a prestižnímu) proudu národně politické poezie. Potlačení této vrstvy protektorátní cenzurou by podstatně zkreslilo autorovu pozici na dobové literární mapě a postavilo jeho prvotinu mimo zamýšlený kontext, a tudíž prakticky znemožnilo její pochopení. Současně by ji znevýhodnilo, pokud jde o její čtenářské i kritické přijetí: po nahrazení aktuálních básní se *Křestný list* mohl jevit jako opožděný a poněkud výstřední projev (surrealistické) avantgardy bez zjevného vztahu k dobové skutečnosti. V diachronní perspektivě pak vinou cenzurního zákroku došlo k zastření a zkreslení vývojových vztahů a souvislostí a důležité linie Kolářovy rané tvorby.

Měsíčník *Gong* a cesta poválečného českého umění od surrealismu k pop-artu

Pavel Janáček

Pod povrchem veřejného kulturního života, z něž byly vyloučeny některé směry a radikální projevy avantgardního umění, zvláště surrealismus,¹ pozorujeme v letech protektorátu hektickou aktivitu mladých umělců či adeptů literatury, pro něž se nacistickou kulturní politikou ostrakizované „zvrhlé umění“, *entartete Kunst*, stalo vášnivě prožívaným ideálem svobodné tvorby a někdy i způsobem protestu proti okupační moci. V Čechách a na Moravě tehdy vznikala četná neoavantgardní či postavantgardní uskupení, která se vesměs vymezovala vůči surrealismu a někdy již odrážela podobné pocity jako existencialistická literatura či filozofie v západní Evropě.² Tato uskupení postavil ale zánik protektorátu před úkol prosadit svoji kolektivní identitu v nově strukturovaném literárním poli.

V něm již přitažlivost avantgardního modelu tvorby nebyla zvyšována působením protektorátní cenzury, což mimo jiné prověřovalo vnitřní vůli jednotlivců i kolektivů k další společné práci. S výjimkou Skupiny 42, která část své tvorby zveřejnila již za protektorátu, působily navíc tyto kroužky až dosud v soukromí, komunikovaly spolu prostřednictvím osobních setkání, korespondence, rukopisů, soukromých tisků, ilegálních strojopisných nebo cyklostylovaných sborníků a periodik. Pokud o sobě a o své dosavadní činnosti chtěly nyní dát vědět, potřebovaly získat publikační platformu – sborník nebo časopis. Aby se mohly stát avantgardní skupinou, potřebovaly dále konsolidovat svůj umělecký program i členskou základnu.

Jak ukazuje příklad v Jihlavě vydávaného ilegálního časopisu *Vítr*, mezi jehož přispěvatele patřili v letech 1944–1945 například pozdější autor konkrétní poezie Ladislav Novák nebo grafik Jiří John, ne všechna protektorátní uskupení adeptů literatury a umění muse-la nutně aspirovat na kolektivní model tvůrčí činnosti na platformě umělecké skupiny.³ Také „ilegální literární kruh MB“,⁴ zformovaný kolem mladoboleslavského gymnázia a cyklostylovaného časopisu *Archy* či *Literární archy*, jenž po osvobození dokázal proměnit v oficiálně vydávané *Mladé archy*,⁵ žádnou vlastní skupinu podle modelu historických

1) Srov. Vojtěch Lahoda: „Moderní umění a cenzura v letech protektorátu“, in Rostislav Švácha, Marie Platovská (eds.): *Dějiny českého výtvarného umění*, díl 5, 1939–1958, Praha, Academia 2005, s. 115–130.

2) Srov. Miroslav Petříček: „Úvod. Svědectví o krizi moderního světa“, in R. Švácha, M. Platovská (eds.): *Dějiny českého výtvarného umění*, díl 5, cit. dílo, s. 11–17.

3) Jiří Rambousek: „Ilegální kulturní časopis *Vítr*“, *Vlastivědný sborník Vysočiny. Oddíl věd společenských* 10, 1996, s. 329–348; Jiří Rambousek: „*Vítr* – ilegální časopis mladých autorů z Vysočiny“, in Emil Kordiovský, Jaromír Kubíček (eds.): *Kulturní periodika na Moravě. 24. Mikulovské sympozium, 17.–18. října 1996*, Břeclav – Brno, Státní okresní archiv Břeclav se sídlem v Mikulově – Moraviapress Břeclav – Moravská zemská knihovna v Brně – Muzejní a vlastivědná společnost Brno 1997, s. 125–131.

4) V. [= Miloš Váňa]: „Proč edice *Pochod* a *Konstantina*“, *Pochod* 2, 1946, č. 16, s. 3.

5) Michal Jareš: „Umělecká beseda, severočeská odbočka v Mladé Boleslavi“, in Michal Příbáň a kol.: *Slovník české literatury po roce 1945*, <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1674&hl=um%4%9Bleck%C3%A1+beseda>>, přístup 5. 4. 2013.

avantgard neustavil.⁶ O překonání prahu veřejného působení usilovala všechna protektorátní uskupení; ta z nich, která již před květnem 1945 tíhla k avantgardnímu modelu tvorby, se vesměs pokusila i o pokračování činnosti na bázi pevně zformované skupiny. Oboje se však podařilo jedinému z nich – Skupině Ra.

„Chodci zeleně“, skupinka pražských surrealistů kolem Jana Řezáče, neuspěli hned s prvním pokusem o vlastní tribunu, časopisem *Obluda* (podle skupinového programu tzv. monstrialismu), který měl začít vycházet v roce 1945 v Praze-Michli pod hlavičkou místního Svazu české mládeže (SČM).⁷ Pardubicko-královéhradecká skupina kolem neoficiálního časopisu *Zrcadlo*, do níž patřil básník a romanopisec Jiří Šotola, vydala na podzim 1945 dvě čísla své kulturní revue *Prostor*, z plánu na měsíčník však poté sešlo – podle pamětníků z ekonomických důvodů.⁸ Dynamoarchisté, personálně propojení s válečnou skupinou Pětník,⁹ přichystali hned po osvobození k publikaci svůj manifest z léta 1944 i verše a eseje z této doby. První svazek jejich sborníku *Aktiv*, zamýšleného jako periodikum, byl publikován až na podzim 1946,¹⁰ přičemž k pokračování skupinové tvorby nenašli členové dost „možností a sil“.¹¹ V téže době vyšel rekapitulační sborník pražských a brněnských postsurrealistů *A zatím co válka*. Po ilegálním sborníku *Roztrhané panenky* (1942) šlo o druhý mezník na jejich cestě ke Skupině Ra, jejíž vznik byl manifestován při příležitosti stejnojmenné výstavy následujícího roku.

Důvody, proč se jiná uskupení zastavila na rozdíl od „raistů“ kdesi na cestě, byly různé. Vnitřní, spočívající v deficitech vlastního programu, sociální základny i uměleckých schopností, nebo vnější. K těm druhým patřila též intervence cenzury, jejíž průběh a důsledky dále pozorujeme na příkladu brněnského uskupení Gong.¹² Nevelký kroužek kolem původně strojopisného časopisu téhož názvu, vydávaného v posledních dvou třech letech okupace, se na cestě své oficializace zastavil někde mezi Chodci zeleně a dynamoarchisty, blíže k těm prvním. Dokázal se představit, byť ryze lokálně, ještě poválečnému publiku, ale kulturně reprezentativní publikace se již – poté, co mu byla na první pokus odepřena – nedopracoval.

Na opakované pokusy o vydávání skupinového časopisu pohlížíme v této stati v intencích analýzy diskurzivní praxe, popsané Michelelem Foucaultem jako „soubor anonymních, historických pravidel, vždy určených v prostoru a čase, který definoval danou periodu a podmínky působení funkce vypovídání v daném sociálním, ekonomickém, geografickém či lingvistickém prostředí“.¹³ Součástí Foucaultova projektu zkoumání diskurzivních formací jako (a jen jako) těch souborů vzájemně situovaných výpovědí, které se usku-

6) Jiří Rambousek: „Zpráva o mladoboleslavském Literárním kruhu a jeho časopisu“, *Česká literatura* 61, 2013, č. 6, s. 883-900.

7) Jan Řezáč: „Vědomé pokračování“, rozhovor vedl Radim Kopáč, in Jan Řezáč: *Deliria aneb Malá příprava pozůstalosti*, sv. 1, Praha, Concordia 2004, s. 191-230.

8) J. Rambousek: „Zpráva o mladoboleslavském Literárním kruhu a jeho časopisu“, cit. dílo, s. 887-888.

9) Jaromír Hořec: „Dynamoarchismus“, *Aluze* 4, 2000, č. 1, s. 242-249.

10) Dobu vydání *Aktivu* upřesňuje ediční poznámka Michala Jareše k reedici sborníku, *Aluze* 4, 2000, č. 1, s. 240-241.

11) Srov. J. Hořec: „Dynamoarchismus“, cit. dílo, s. 249.

12) Použitím kurzivy se snažíme v dalším textu rozlišit, kdy se mluví o časopisu *Gong* a kdy o kroužku, uskupení či skupině Gong; v hraničních případech dáváme přednost druhé možnosti.

13) Michel Foucault: *Archeologie vědění*, přel. Čestmír Pelikán, Praha, Herrmann & synové 2002, s. 181.

tečnily, je i fundamentální pochybnost, jak brát do úvahy potenciální výpovědi, jež se výpovědi nestaly, „klesly pod linii možného vynoření“¹⁴ a ztratily tak v procesu zřetělování, doprovázejícím redukcí množiny všech potenciálních výpovědí v ty, které diskurzivní formaci skutečně utvoří, mimo jiné i šanci „tvořit si vlastní minulost, definovat v tom, co ji předcházelo, svůj vlastní původ“.¹⁵ Těmto pochybnostem rozumíme tak, že nás nemají odradit od studia dění na oné hranici, která odděluje výpovědi od toho, co nakonec „není řečeno“, „co v nich a vedle nich umlklo nebo bylo umlčeno“.¹⁶ A to zvláště za situace, kdy se – například na časopisu *Gong* – ukazuje, že tato linie nemá v sociální a kulturní realitě vypovídání povahu bezrozměrné čáry, ale celého meziprostoru, v němž nová výpověď ve vší své křehkosti (v daném případě zvyšované nadto tím, že jde o výpověď nových autorů) zápasí o své uznání. Vnímáme je jako ilustraci toho, nakolik riskantní až nemožné je konstruovat v historické práci hypotetické diskurzy, diskurzy, které se nestaly. Proto také nelze vyprávět „jiné“ dějiny literatury, jaká by byla, kdyby nebylo cenzury. Přesněji řečeno, jak ukázala debata o virtuálních dějinách, která proběhla v historiografii, nelze takové alternativní historické příběhy konstruovat v plné časové ploše a se stejnou autoritou, jako mají příběhy těch činů a idejí, jež se staly realitou.

V první podkapitole se budeme ptát, jak lze nepovolení měsíčníku *Gong* porozumět na pozadí pravidel literární cenzury třetí republiky, tedy logiky dobové diskurzivní praxe ve smyslu výše uvedené definice. V druhé části kapitoly zastoupíme výpověď, která se neuskutečnila v důsledku uváznutí skupinové iniciativy Gongu v prostoru ředění výpovědního pole, a zrekonstruujeme genealogii uskupení kolem časopisu tohoto jména před neúspěšným pokusem o vstup na oficiální literární scénu. Závěrem si položíme otázku, jaké typy literárněhistorického nebo uměleckohistorického tázání se nám podobnou hypotetickou restitucí účinků cenzurního zásahu otevírají, ať už jde o celkový rozvrh pole umělecké kultury, nebo o porozumění tvůrčí dráze jednotlivých členů a spolupracovníků *Gongu*. Zde se ukáže, že dějiny literatury nebo umění mají nástroje, jak ponořené, neuskutečněné výpovědi vytušit a jak jim naznačit určité místo ve svém vyprávění, byť na rozdíl od „plných výpovědí“ nutně jen v hypotetickém modu a s omezenou časovou platností. Jinými slovy, nemůžeme se ptát, co všechno by bylo v českém umění jinak od roku 1946 dodnes, kdyby první číslo časopisu *Gong* vyšlo, ale můžeme se ptát, jak by to proměnilo naši představu o dobové literatuře a umění právě a jen v tom okamžiku, kdy se tato skupinová iniciativa nacházela v meziprostoru mezi ryzí potencialitou a dokonalým vynořením se nad hladinu artikulované řeči, sociálně rozpoznané a uznané tvůrčí aktivity.

Leden 1946: krátká historie „měsíčníku zvrhlé kultury“ *Gong*

Slova „zatím nelze“, napsaná inkoustovou tužkou, nalezneme vedle podacího razítka na poslední straně „žádosti o povolení k vydávání avantgardního časopisu“, kterou Tiskovému odboru Ministerstva informací v Praze adresoval z Brna dne 11. ledna 1946 student dějin umění, filozofie a estetiky na tamní filozofické fakultě Jaroslav Dresler.¹⁷ „Avantgardní

14) Tamtéž, s. 184.

15) Tamtéž, s. 191.

16) Tamtéž, s. 183.

17) Národní archiv (NA), Ministerstvo informací (MI) 1945–1953, kt. 19, inv. č. 53, spis čj. 20347/46 T. O.

levý měsíčník“, popřípadě „programový časopis“, jak je připravované periodikum v žádosti také charakterizováno, měl nést název *Gong* s podtitulem *Měsíčník zvrhlé kultury*. Řídit ho měl Dresler s redakčním kruhem ve složení Pavel Brázda, Bedřich Klein a Jiří Venera, odpovědným redaktorem měl být Brázda. Redaktoři (všichni byli v té době Dreslerovými spolužáky na brněnských dějinách umění, jen Klein si jako mimořádný student zapisoval i přednášky ze sociologie, etnografie a historie) si troufali na deset čísel ročně v nákladu pět tisíc výtisků při šestnácti stranách kvartového formátu, přičemž celou spotřebu hlazeného papíru (sto osmdesát kilogramů na číslo) slibovala krýt z vlastních zdrojů tiskárna A. Odehnal, sídlící v Brně na náměstí Svobody 13. Cena časopisu měla činit tři až čtyři koruny podle počtu obrázků. Jako nakladatel časopisu je v žádosti označen knihkupec Josef Budín.

Uvedení těchto vydavatelských, polygrafických a ekonomických podrobností odráželo požadavky, které pro podobné žádosti předepisovala vyhláška ministra informací č. 352 z 26. října 1945, jíž se ve třetí republice podařilo konečně zavést faktické koncesní řízení pro periodický tisk.¹⁸ Z údajů, které byly pro přihlášku předepsány, neobsahovala prakticky jen „číslo a datum posledního vydání v říjnu 1945“,¹⁹ což navozovalo dojem, že jde o nový časopis, který dosud nikdy nevycházel. Bohatě rozveden byl naopak bod, jež vyhláška zmiňovala víceméně jako fakultativní – „okolnosti, které jsou podle názoru nakladatele (vydavatele) nutné k uvedení“. K tomuto bodu předložila

Brno 11. ledna 46.

Titul.

Tiskový odbor
ministerstva informací

v Praze.

Věc: Žádost o povolení k vydávání avantgardního časopisu.

Skupina Gong žádá o povolení k vydávání avantgardního levého měsíčníku.

- 1/ Jedno časopisu: „Gong - měsíčník zvrhlé kultury“
- 2/ Říší Jaroslav Dresler s redakčním kruhem Pavel Brázda, Bedřich Klein a Jiří Venera.
- 3/ Odpovědný redaktor Pavel Brázda.
- 4/ Deset čísel do roka. Cena čísla 3.- až 4.- Kčs podle počtu stránek.
- 5/ Tisk A. Odehnal, Brno, Náměstí svobody 13.
- 6/ Nakladatel ~~Ksiazka~~ Josef Budín, Brno - Židenice, Táborská 120
- 7/ Náklad 5.000 kusů.
- 8/ Rozměry 16 stran kvartového formátu.
- 9/ Papír tiskový hlazený. Celou spotřebu 180 kg na číslo kryje tiskárna.
- 10/ Důvody k vydávání časopisu:

MINISTERSTVO INFORMACÍ TISKOVÝ ODBOR	
Dnešního dne	11. 1. 1946
4. 11. 1945	20347
Prodáv. místo:	

Antonín Kubice

Žádost o povolení vydávání *Gongu* Umělecká skupina Gong posílá žádost tiskovému odboru ministerstva informací o povolení k vydávání „avantgardního levého měsíčníku“. Rozhodnutí ministerstva předznamenává rukou psaná poznámka u evidenčního razítka spisovny: „Zatím nelze.“

Zdroj: NA, MI 1945-1953, kt. 19, inv. č. 53, spis čj. 20347/46 T.O.

18) „Vyhláška ministra informací ze dne 26. října 1945 o přechodném omezení ve vydávání periodických tiskopisů“, *Úřední list Československé republiky. 1. díl* 26, 1945, č. 126, 28. 10., s. 1301-1302.

19) NA, MI 1945-1953, kt. 19, inv. č. 53, spis čj. 20347/46 T.O., text Dreslerem podepsané žádosti o povolení k vydávání avantgardního časopisu z 11. 1. 1946. Odtud i všechny následující citace. – Programový Dreslerův text byl s komentářem, který rozšiřujeme a doplňujeme touto statí, přetištěn v rubrice Rušník muzejní v *Tvaru* 9, 1998, č. 3, s. 2-3.

redakce text o šestačtyřiceti řádcích, v němž byl chystaný časopis zasazen do dosavadní tradice avantgardního umění i mezi publikační tribuny vrstevníků. Program byl podán v první osobě plurálu, pisatelé se představili jako „skupina levých avantgardních pracovníků“, respektive „skupina Gong“. Časopis se měl věnovat průřezově všem formám umělecké tvorby od volné po užitou, od vysoké po populární („*Gong* se chce zabývat problémy poezie, divadla, výtvarného umění, filmu, architektury, jazzu.“). Po stránce metody měl vycházet z dialektického materialismu a „bojovného socialismu“. Byl koncipován jako podnik nastupující generace. A hodlal v rámci dominantního proudu dobové kultury zaujmout periferní pozici („*Gong* [...] chce býti neoficiální protiváhou oficiálního socialistického a marxistického tisku.“).

Podtitulem odkazovali pisatelé k okupační cenzuře, vzdor proti ní se pokusili prohlásit za trvalou hodnotu. Avantgardu pojímali široce, její počátky kladli do let před první světovou válkou, spojovali je s kubismem, prostřednictvím polemického odkazu na nacistickou kulturní politiku i s dada či expresionismem:

Jako kubisti a celá řada jiných avantgard přijali jako označení své aktivity termínu, který původně byl posměškem, přezdívkou a nadávkou, tak také my přijímáme nacistickou nadávku „Entartete [sic] Kunst“, zvrhlé umění, zvrhlá kultura, jako čestný název, který nás zavazuje.

Pokud šlo o vlastní místo v tradici avantgardní tvorby, plánoval *Gong* navázat na „linii, kterou v ČSR zahájil Devětsil a jeho časopis *Pásmo*“. Historický regres k poetismu byl záměrný, Devětsilu dávali pisatelé programu výslovně přednost před Surrealistickou skupinou. Jako důvod uváděli svůj kladný postoj k „problémům funkce umění ze stanoviska sociologického“. Surrealismus se jim jevil jako příliš exkluzivní, v souvislosti s ním se zmiňovali o „věži ze slonoviny“. Sami nekladli důraz na estetickou autonomii umění, ale naopak na jeho socializaci, na to, aby umění sloužilo, aby získalo bezprostřední funkci ve společnosti. Zajímalo je umění užité a lidové, současná populární kultura s její dispozicí být spontánně konzumována, ale také instrumentalizace umění. Sovětskému umění – otázka postoje k němu se v období mezi květnem 1945 a únorem 1948 stala pro české avantgardisty znovu jednou z ústředních – dávali přednost před „francouzskými avantgardami“, protože ty se převážně „zabývaly problémy formálními“, zatímco umění sovětské „bojovalo o dovršení socialismu“.

Ve svém bezprostředním generačním a sociálním okolí se *Gong* explicitně vymezoval vůči časopisům *Kvart* a *Generace*. Distance od *Kvartu* byla založena na přesvědčení, že vzdor přítomnosti některých mladých autorů – zmiňme Jana Grossmana – „je [*Kvart*, P] přece jen v podstatě mluvčím generace dnešních pětaticátníků“ (členům skupiny Gong bylo kolem dvaceti, Kleinovi táhlo teprve na sedmnáct). Navíc se Obrtelova revue jevila pisatelům jako příliš exkluzivní. Ke *Generaci*, časopisu o málo starších vrstevníků (znát mohli nanejvýš dvě první čísla s příspěvky Grossmana, Jiřího Hájka, Františka Vrby, Ladislava Fikara, Sergeje Machonina aj.), cítili podle vlastních slov „velké sympatie“, sami se však spíše než poezii samé chtěli věnovat oněm „problémům působení umění na společnost“, jež představovaly leitmotiv uvažování *Gongu*, a vůbec „okrajovým oblastem umění a kultury, jako je film, architektura, plakáty, jazz, kabaret, současné městské lidové umění, tanec atd.“.

„Historie“ měsíčníku *Gong*, jehož program byl takto s velkou dávkou sebevědomí, ale i s nemalou kompetencí vytyčen, netrvala déle než deset dní a skončila z moci úřední dřív, než mohlo vyjít první číslo: 11. ledna 1946 byla žádost o povolení časopisu napsána, 14. ledna doručena ministerstvu, k 15. lednu bylo referentem, užívajícím zkratku „Škuth.“, vyplněno zamítnutí do cyklostylovaného formuláře a podepsáno ministrem Kopeckým, 19. ledna bylo rozhodnutí vypraveno poštou Jaroslavu Dreslerovi a 21. ledna byl spis na ministerstvu založen. V zamítnutí návrhu se konstatovalo, že tiskový odbor nemůže „Vaše oznámení **zatím** vzíti na vědomí a udělit Vám ve smyslu citované vyhlášky [č. 352 z 26. 10. 1945, PJ] povolení k tisku“. Za účelem dohledu nad dodržením zákazu byl kopií ministerského rozhodnutí obeslán úřad národní bezpečnosti v Brně.²⁰

Proč byla žádost zamítnuta? Rozhodnutí ministerstva žádné zdůvodnění nezahrnuje a pro srovnání je k dispozici minimum pramenů. Z více než sedmnácti set žádostí o povolení časopisu, projednaných za rok od zveřejnění vyhlášky č. 352 (z toho přibližně tisíc bylo zamítnutých), je dokumentováno, a to ještě jen torzovitě, pouze několik desítek, z toho tři, které se týkaly časopisů kulturních. Vezmeme-li v úvahu i vše ostatní, co o literární cenzuře třetí republiky víme, jeví se jako pravděpodobné, že zamítnutí žádosti o povolení *Gongu* bylo výsledkem souběhu různých dílčích konfliktů představeného projektu s formálními pravidly, ale i kulturní logikou cenzury. Žádost nesplňovala některé důležité podmínky, jež byly po květnu 1945 pro periodický tisk a jeho vydavatele stanoveny. Šlo o nedostatky, které mohly být vzhledem ke specifickému zaměření časopisu tolerovány, pouze však tehdy, pokud by byl časopis vnímán jako mimořádně významný.

Prvním pravidlem pokvětnové regulace periodického tisku bylo, že noviny a časopisy mají vydávat politické strany a společenské korporace, nikoli soukromé osoby. „Skupina *Gong*“ si však za svého nakladatele zvolila třicetiletého židenického knihkupce, přičemž ani ona sama o sobě nebyla k vydávání rozhodně legitimována (umělecké skupiny nepatřily ke společenským organizacím, s nimiž se pro vydávání periodik počítalo). Nebylo náhodou, že dlouhodobě úspěšnější časopisy vrstevníků vždy korporátního vydavatele měly: *Generace* v podobě *Mladé fronty* a poté *SČM*, který vydával rovněž týdeník severočeské mládeže *Pochod* a jeho literární přílohu *Mladé archy*, než se jejím vydavatelem stala Severočeská odbočka Umělecké besedy. Již to, že Dreslerova žádost byla vůbec projednána, se mohlo stát jen díky volnějšímu režimu, který byl uplatňován v případě literárních, uměleckých a vědeckých časopisů. Soukromá osoba jejich vydavatelem být mohla, pouze však v případě, že šlo o „vynikajícího jednotlivce“.²¹

Šance na schválení žádosti *Gongu* snižovalo dále to, že ve chvíli jejího podání již několik časopisů pro mladou literaturu existovalo. Periodický tisk třetí republiky byl organizován na principu monopolu: pro každý obor a téma měl existovat jeden časopis. Výjimku opět představovala oblast kultury, vědy a techniky, kde se připouštěla existence několika časopisů na stejné téma. Nemělo však jít o konkurenci naprostou, libovolnou, ale řízenou, postačující, o jakýsi oligopol. *Gong* by se na počátku roku 1946 stal přinejmenším třetím časopisem, profilovaným mladými literáty, přičemž *Generace* i *Mladé archy* stihly začít

20) NA, MI 1945–1953, kt. 19, inv. č. 53, spis čj. 20347/46 T.O., koncept dokumentu Periodický tiskopis *Gong* – měsíčník zvrhlé kultury. Zamítnutí návrhu z 15. 1. 1946 podepsáno Václavem Kopeckým.

21) Karel František Zieris: *Nové základy českého periodického tisku*, Praha, Orbis 1947, s. 23, 27.

vycházet ještě před účinkem říjnové vyhlášky ministerstva informací z roku 1945. Jimi zajištěný prostor pro programovou diferenciaci nastupující generace se mohl jevit jako dostatečný.

Žádné formální měřítko zde neexistovalo, vodítkem se mohla stát pouze kulturní logika cenzury. O ní víme, že v té své složce, která formovala knižní trh a krásnou literaturu, podporovala, ochraňovala a prosazovala kánon založený na centrálních hodnotách národního písemnictví, moderního básnictví a národně politické poezie vznikající od sklonku třicátých let do současnosti. Řečeno s Aleidou a Janem Assmannovými, literární cenzura se za třetí republiky blížila tomu obecnému modelu, který je „ovládán“ kánonem, formuje literární pole skrze „zahrnutí“ jeho závazných hodnot a naopak „vyloučení“ všeho ostatního.²² V obecnosti je cílem takového cenzurního systému stabilizovat hierarchii hodnot předepsanou kánonem, povýšit tyto hodnoty na transhistorické, nezávislé na běhu času, a semknout kolem nich sociální skupinu, již kánon reprezentuje – v daném případě českou národní společnost.²³ Zároveň je nutno „uklízet“ periferie kánonu, vyznačovat jeho hraniční linie, bránit jej proti „herezi“ v podobě „sekulárního pojmu literatury, který vyrovnává rozdíly mezi ‚velkými‘ a užitkovými texty“, určovat a strážít hranice mezi hodnotami kánonu a oblastmi cizího, nepravého a chybného, „imunizovat“ kánon proti změně.²⁴

Konkrétně řečeno, literární cenzura třetí republiky se pokoušela zabezpečit kvantitativní dominanci národní literatury nad literaturou překladovou, omezovat vydávání „nizké“ literatury (populárních žánrů) a limitovat regionální vydavatelské aktivity. Podle některých pramenů se také stavěla rezervovaně k autorům začínajícím, zvláště pokud pocházeli z regionu. V jistém stupni si tuto rezervovanost dokážeme představit; byla by plně v souladu s kulturní logikou cenzury. Nastupující autoři nikdy žádné kanonické hodnoty nereprezentují, jejich publikace tedy není nezbytná, mohou si na svůj vstup do literárního pole počkat – minimálně do chvíle, než budou uspokojeny komunikační potřeby kánonu.

Periodický tisk byl po květnu 1945 vystaven následné cenzuře, založené na principech odpovídajících jinému modelu cenzury: tomu, který podle Assmannových slouží k uchování moci a svévolně eliminuje podvrtné operace proti ní.²⁵ Odhlédneme-li od této následné cenzury, lze vyslovit hypotézu, že do kvazikoncesního systému, který třetí republika zavedla pro periodický tisk, se logika kanonizující cenzury přelévávala v té míře, jak to umožňovala kvalitativní kritéria „výjimečné“ autority vydavatelů jednotlivců a „dostatečné“ diferenciaci uměleckých, kulturních a náboženských časopisů.

Časovou podmínku „zatím“, která v rukopisné poznámce referenta tiskového odboru ministerstva informací limitovala zápor „nelze“ a jež se obrážela i v úředním textu zamítnutí žádosti, můžeme číst jako produkt této kulturní logiky kánonu. V zimě 1945 se na ministerstvu posuzovaly stovky podobných žádostí, na dlouhé úvahy nebyl čas, intuice však mohla říkat toto: není důvod žádost „skupiny Gongu“ povolit, protože její členové dohromady ani jednotlivě zatím nereprezentují žádné trvalé hodnoty, nic o nich nevíme.

22) Aleida Assmannová, Jan Assmann: „Kánon a cenzura jako kulturně-sociologické kategorie“, přel. Petr Píša, in *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře*, eds. Tomáš Pavlíček, Petr Píša, Michael Wögerbauer, Brno, Host 2012, s. 21–51, zde s. 46.

23) Tamtéž, s. 45.

24) Tamtéž, s. 34, 29.

25) Tamtéž, s. 29.

Navíc se chtějí zaměřit na periferní témata a mluvit o nich z periferie, z Brna, jako outsideri socialistické kultury. Jednou si třeba časopis zaslouží, anebo také ne, v tuto chvíli si však musí počkat. Jsou tu důležitější vydavatelské úkoly... Co více, vydávání všech opatření za dočasná byla konstitutivním rysem veškeré tiskové regulace třetí republiky, ať už se týkala periodických publikací anebo knih. Odrážela se v tom jak provizorní právní základna systému, založeného na ministerských vyhláškách, oběžnicích či administrativních pokynech, tak i jeho napojení na přidělové hospodaření s papírem, jehož nedostatek bylo z principu nutno pokládat za momentální.

Nemožnost srovnat posouzení žádosti Gongu s žádostmi jinými, protože se nedochovalo, zabraňuje určit, zda spřežka „zatím“ vypovídala pouze o této ekonomické a kulturní logice cenzury, nebo vyjadřovala jakousi měkkčí formu zákazu *Gongu* – odklad povolení. Tvůrčí aktivita má ale svůj úzce vymezený čas, což mnohonásobně platí pro umělecké kolektivy s jejich vnitřní sociální dynamikou a ještě více pro aktivity začínajících autorů, pohybujících se na rozhraní soukromých snů a společensky rozeznatého přínosu. Rozhodnutí ministerstva informací zjevně zastihlo mladé muže kolem Jaroslava Dreslera ve chvíli, která byla spíše než další kolektivní práci otevřena hledání individuálních cest rozvoje. O skupinovou prezentaci jinou cestou, například v některém z již existujících časopisů pro mladé, se nepokusili. Nerozešli se zatím osobně, tři z nich spolu v příštích měsících zamířili do Prahy. V kontaktu zůstali přinejmenším až do nástupu stalinismu i s čtvrtým členem, Dreslerem, který jediný setrval prozatím v Brně.²⁶ O *Gong* již však mezi nimi nešlo. Ať bylo rozhodnutí ministerstva míněno jako prozatímní nebo ne, jeho důsledky byly definitivní.

1943–1945: kroužek Gongu, jeho textová produkce a program

„Je zapotřebí retrospektivy: tento sborník nechce být než jejím orientačním bodem,“²⁷ končil vstupní text sborníku *A zatím co válka*. Šlo o první poválečné vystoupení pražských a brněnských literátů či výtvarníků z okruhu, který za okupace manifestoval svoji existenci cyklostylovaným sborníkem *Roztrhané panenky*, o druhý milník na cestě, završené v roce 1947 ustavením Skupiny Ra. Příspěvky pro sborník *A zatím co válka* začal údajně výtvarník, překladatel a básník Václav Zykmond sbírat hned po osvobození.²⁸ V tom spěchu se zračil smysl, který pro další existenci protektorátních skupin tyto publikace měly. Šlo nejen o to, vytvořit si pozici pro prosazování společných cílů do budoucna, ale zejména o to, zveřejnit fakt své dosavadní skryté činnosti, ustavit stopu vlastní historie, vynést ji z polosoukromého prostoru a učinit součástí fixovaných dějin kultury.

Pokus o založení „měsíčníku zvrhlé kultury“ *Gong* je třeba vnímat v těchto souřadnicích o to více, oč názorněji podtitul orientoval pohled čtenářů zpět, k dobám okupační cenzury. I když o tom nebylo v neúspěšné žádosti ani slovo, uskupení kolem *Gongu* mělo

26) Studijní a osobní data Jaroslava Dreslera, Pavla Brázdy, Bedřicha Kleina a Jiřího Venery vyhledal pro potřeby této studie v Archivu Masarykovy univerzity Jiří Pulec, jemuž tímto děkujeme. Srov. e-mail Jiřího Pulce Pavlu Janáčkovi 16. 1. 2013.

27) Cit. dle Michal Bauer (ed.): *Automatická madona. Antologie Skupiny Ra*, Praha, Akropolis 2012, s. 107.

28) František Šmejkal: „Ra panorama“, in *Skupina Ra. Katalog výstavy uskutečněné v GHMP v Domě U Kamenného zvonu 23. 6.-11. 9. 1988*, [Praha, Galerie hlavního města Prahy 1988], s. 7-24, zde s. 15.

Kresby z období hominismu Kresby Jaroslava Dreslera (bez názvu, xerox, nahoře) a Pavla Brázdy (*Brno-nádraží*, xerox) z roku 1943; v duchu uměleckého programu hominismu stojí v jejich středu člověk, „jak se baví, jak se obdivuje moderním zázrakům, jak chodí městem, jak pracuje, prostě jak žije“. Kolektivní styl skupiny můžeme spatřovat i ve způsobu signování kreseb.

Zdroj: Jaroslav Dresler, Pavel Brázda: „Malířství, hominismus, malířství“, *Gong*, 1944, č. 4, únor, nestránkovaný strojepis; osobní archiv Pavla Brázdy; Pavel Brázda, Přemysl Arátör [= Pavel Brázda]: *Brázda*, Praha, Argo 2006, s. 22-29.

tehdy za sebou tříletou, ne-li delší historii. Pokus o prohlášení se skupinou na bázi vlastní revue byl až její třetí a zároveň poslední etapou.

Začátky uvědomělé kulturní činnosti uskupení spadají nejpозději do roku 1943, kdy vyšla tři (nedochovaná) čísla strojopisného časopisu téhož názvu.²⁹ Jádro kroužku tehdy tvořili tři studenti brněnských středních škol: vedle Jaroslava Dreslera a Pavla Brázdy to byl Jaroslav (Slávek) Mančal. Trojici doplňovaly dívky, například Brázdova sestra Helena, z nichž některé vystupují jako postavy v literární produkci skupiny. Věkový deficit (v roce 1943 jim bylo od sedmnácti do devatenácti let, Ludvík Kundera byl o pět a Zdeněk Lorenc o šest let starší, Jiří Kolář nebo Václav Zykmond o deset, Jindřich Chaloupecký o patnáct) pomáhalo trojlístku při vstupu do světa umění vyrovnat prostředí vyšší střední třídy, z níž všichni pocházeli – jakkoli můžeme pochybovat, že avantgardnímu umění bylo nakloněno rodinné prostředí každého z nich. Otec Jaroslava Mančala Oldřich, jinak středoškolský profesor, byl známým funkcionářem Národní obce fašistické a dalších moravských fašistických spolků.³⁰ Disciplinační potence termínu „zvrhlé umění“ tak mohli členové Gongu prožívat až nepříjemně osobně. Naopak nelze přecenit kulturní zázemí, které kroužku nabízela rodina brněnského advokáta Osvalda Brázdy: matka jeho ženy Helena, sestra Josefa a Karla Čapkových, se po ovdovění znovu provdala za básníka a diplomata Josefa Palivce. U něj doma si mohli mladí adepti avantgardního umění prohlížet svazky *La Révolution surréaliste* i originální doklady francouzských surrealistických aktivit ze třicátých let, zatímco za Picassovými originály poslal údajně Palivec vnuka Pavla i s jeho přáteli k Vincenci Kramářovi. U Brázdy v knihovně stály eseje Karla Teiga vedle prvního překladu Joyceova *Odyssea*, monografií Giorgia de Chirica či surrealistů, v brněnské opeře čekala na zájemce o hudební vzdělání předplacená lóže a doma na stěnách visely ve zkratce celé dějiny české malby období avantgard (Bohumil Kubišta, Josef Čapek, Jan Zrzavý, Josef Šíma, Emil Filla, Antonín Procházka).³¹

Tyto možnosti soukromého vzdělávání v tématu, o němž se ve veřejném životě mlčelo, pomáhají vysvětlit, odkud se vzala informovanost, která je charakteristickým znakem textové produkce Gongu již v této první etapě a jež kontrastuje s juvenilním charakterem jeho vlastních básnických a prozaických projevů. I tyto beletristické texty nicméně prozrazují znalost různých avantgardních poetik, teoretické texty Gongu zase nepochybnou schopnost kompilovat stará i nová témata avantgardní teorie (radikální inovace, odmítání tradice, nové vidění filmu, historicita umění). V textech členů kroužku z této doby se objevuje řada jmen domácích i zahraničních „klasiků“ historické avantgardy, polemik s jejich tezemi nebo aluzí na jejich díla (postavu potápěče, která měla v ikonografii kroužku centrální postavení, můžeme takto vnímat jako odkaz k Nezvalovým *Moderním básnickým směrům* z roku 1937, kde básník uveřejnil svůj překlad veršů Benjamina Péreta

29) Všechny dále uváděné prameny k činnosti Gongu, zvláště exempláře strojopisného časopisu téhož názvu, exemplář cyklostylovaného *Gongu* č. 1 z roku 1945 i další rukopisy nebo strojopisné publikace kroužku, pocházejí z osobního archivu Pavla Brázdy, jemuž děkujeme za zpřístupnění těchto podkladů. Kopie jsou v současnosti uloženy v knihovně a v Biografickém archivu ÚČL AV ČR, fas. Pavel Brázda.

30) Ivo Pejčoch: *Fašismus v českých zemích. Fašistické a nacionálněsocialistické strany a hnutí v Čechách a na Moravě 1922–1945*, Praha, Academia 2011, s. 41, 123, 210, 213, 391.

31) Přemysl Arátor [= Pavel Brázda]: *Brázda. Obluda čeká, obluda má čas*, Praha, Respekt Publishing 2008, s. 19, 21.

o „velkém domu“, nad nímž pluje „ohnivý potápěč“).³² S některými z velkých osobností předválečných avantgard, jako právě s Nezvalem nebo s Karlem Teigem, navázal Gong osobní kontakt; stýkal se také s členy Skupiny 42 (pravidelně s Ivanem Blatným) a zjevně i s „Roztrhanými panenkami“ – mladými umělci z okruhu budoucí Skupiny Ra. Doklad obeznamenosti Gongu s ilegálním sborníkem tohoto jména a jeho spoluautory zahrnuje první díl Dreslerova surrealistického „románu na pokračování“ *Robinson Crusoe*, který sloužil i jako stylizovaný zápisník o sociálním životě kroužku:

Po zamrzlé ulici vedou Istler, Kundera a ostatní Roztrhané panenky Karla Teigeho. Panenky jsou v eskymáckých národních krojích. Teige je nahý, obalen mucholapkami a na nohou má ocelové boty, opatřené kolečkovými bruslemi. Pevně se drží, aby neupadl.³³

Již v této první, rané etapě své existence se Gong zejména ve své teoretické a výtvarné složce významně odlišil od ostatních post či neoavantgardních uskupení, a to novým položením otázky „vysoké“ a „nízké“ kultury. Za charakteristickou pro moderní dobu prohlásil programový esejist a kritik Gongu Jaroslav Dresler situaci, kdy každý nemůže být „estetickým producentem“, zato všichni jsou „konzumenty“. Umění má za této situace sestoupit ze svých exkluzivních pozic, nemá od vnímatele vyžadovat „odbornické znalosti“, ale vyjít vstříc publiku a jeho percepčním modelům, odvozeným z „nové skutečnosti“ technických médií, zejména filmu.³⁴ Princip estetické autonomie je kontraproduktivní, soudili Dresler s Pavlem Brázdou v „manifestu“ hominismu, uměleckého programu kroužku, jemuž se přímo či nepřímo věnovalo celé čtvrté (dochované) číslo strojopisného časopisu *Gong* z února 1944. „Přeceňování umělecké funkce, normy a hodnoty natropilo mnoho zla,³⁵ tvrdili v explicitní polemice s Janem Mukařovským. (Jsme u počátků teze o potřebě utilitarizovat umění, obsažené v poválečné žádosti o povolení *Gongu*.) K přiblížení avantgardního umění kýženému konzumentovi – „dělníku a městskému člověku vůbec“ – nestačí přitom podle názoru pisatelů osvojit si repertoár technických emblémů městské civilizace, jak to učinila Skupina 42, „nádraží“, „továren“, „balonů“, „automobilů“, „lokomotiv“ a „plynojemů“.³⁶ Aby se stalo „sociologicky funkčním“, musí se nové umění napojit z percepčních a motivických zdrojů moderní populární kultury, postavit do středu svých obrazů člověka – „člověka, jak se baví, jak se obdivuje moderním zázrakům, jak chodí městem, jak pracuje, prostě jak žije“.³⁷

Výtvarníkem *Gongu* byl Pavel Brázda. Kresbami mu v realizaci hoministického programu sekundoval nejuniverzálnější člen uskupení a jeho *spiritus movens* Dresler. Byly to však právě Brázdovy kresby a malby, jimiž Gong už v této své rané fázi překročil horizonty studentského kroužku a pootevřel českému umění nové prostory. Zploštění obrazu, jeho narativní kompozice, ikonické zjednodušení figury, tváře i dalších objektů reality

32) Vítězslav Nezval: *Moderní básnické směry*, Praha, Dědictví Komenského 1937, s. 174–175.

33) Jaroslav Dresler: *Robinson Crusoe*, díl 1, *Barvoslepý rytíř*, 1944, nestránkovaný strojopis.

34) Jaroslav Dresler: „FILM FILM FILM...“, *Gong*, 1944, č. 4, únor, nestránkovaný strojopis.

35) Jaroslav Dresler, Pavel Brázda: „Malířství, hominismus, malířství“, *Gong*, 1944, č. 4, únor, nestránkovaný strojopis.

36) Tamtéž.

37) Tamtéž.

a zdůraznění obrysů takto typizovaných znaků naznačilo již na těchto raných pracích směr pozdějšího Brázdova tvůrčího komentáře k vizuálnímu jazyku avantgard. Stojí za zmínku, že odlišnost od směřování o málo starších postsurrealistů z okruhu *Roztrhaných panenek*, která se na těchto základech konstituovala, se zřejmě už tehdy stala předmětem diskusí. Tak alespoň rozumíme té poznámce v „manifestu“ hominismu, podle níž jsou „naše kresby a obrázky“ „kritiky a teoretiky vesměs odmítány, vytýká se jim sociální realismus atd.“³⁸

Soudě podle mála dochovaných strojopisných publikací, básníkem kroužku byl Mančal. Pro své verše vytěžoval rekvizity poetismu a surrealismu (kavárna, vaudeville, láska, noc, sen), aktivizací grafického rozvrhu básně usiloval o polyfoničnost a s ní i o záznam mnohohlasé městské každodennosti, vzdáleně připomínající auditivní realismus Skupiny 42.³⁹ Prózy, na nichž se spolu s Mančalem podílel Dresler,⁴⁰ byly tak jako u jiných tehdejších adeptů avantgardního básnictví komponovány metodou „poloautomatického řazení navzájem nesourodých a nespojitých obrazů“.⁴¹ Na rozdíl od starších vrstevníků z okruhu budoucí Skupiny Ra, kteří takovouto surrealistickou kompozici otevřeli konkrétnímu zážitkovému repertoáru války a intimním motivům, tíhli literáti Gongu k naivismu, komice, okouzlení, k poetistické či dadaistické idyle.

Obnovením republiky začala druhá etapa historie kroužku, jejíž dominantou je otevření se širšímu okruhu přispěvatelů i čtenářů. Dresler využil první šance k tomu, aby Gong vyvedl z prostoru ineditní komunikace na veřejnou scénu, byť zatím úzce ohraničenou prostorem jediné brněnské čtvrti. „Hned jak odtáhli Němci, dělali jsme cyklostylovaný časopis *Gong*,“ napsal ve svých vzpomínkách.⁴² *Gong* č. 1 vskutku stihl vyjít zřejmě ještě v červnu 1945, a to ve čtyřech stech výtiscích jako leták Svazu české mládeže v Králově Poli. Dresler zůstává organizátorem Gongu, leták rediguje a přispívá do prvního čísla programovým esejem věnovaným jazzu. V nejdůležitějším ze svých kritických článků pak psal o „avantgardní revui“ *Volná země*, již 10. června 1945 zahájilo svou činnost divadlo SČM Směr. Vrátil se zde k otázce transformace avantgardního dědictví, tolik diskutované již v protektorátní etapě existence Gongu. S převahou znalce vypočetl, co všechno je nutno přechíst a promyslet, má-li tvůrce dostát „odpovědnosti“, jež je nutným předpokladem „budování avantgardního divadla“, a upozornil na to, že za nových historických podmínek se také otázka avantgardnosti klade jinak: „avantgarda z dvacátých a třicátých let a avantgarda z roku 1945 jsou dva naprosto odlišné pojmy.“⁴³

Protektorátní činnost Gongu leták z léta 1945 nepopisoval. Když se však Dresler v úvodníku omlouvá za anachroničnost povídky *Anna-Karla*, kterou napsal s Jaroslavem Mančalem („Dnes již rozhodně ztratila přitažlivost, kterou měla, když se četla v únoru

38) Tamtéž.

39) Jaroslav Mančal: „Tam-tam (Poslední vzpomínka na K. Ajfelovou)“, „A mluví v temnu...“, *Gong*, 1944, č. 4, únor, nestránkovaný strojopis.

40) [Jaroslav Mančal, Jaroslav Dresler]: „Kateřina Ajfelová. Tuto povídku napsali dva, kteří většinu toho prožili na vlastní kůži“, *Gong*, 1944, č. 4, únor, nestránkovaný strojopis.

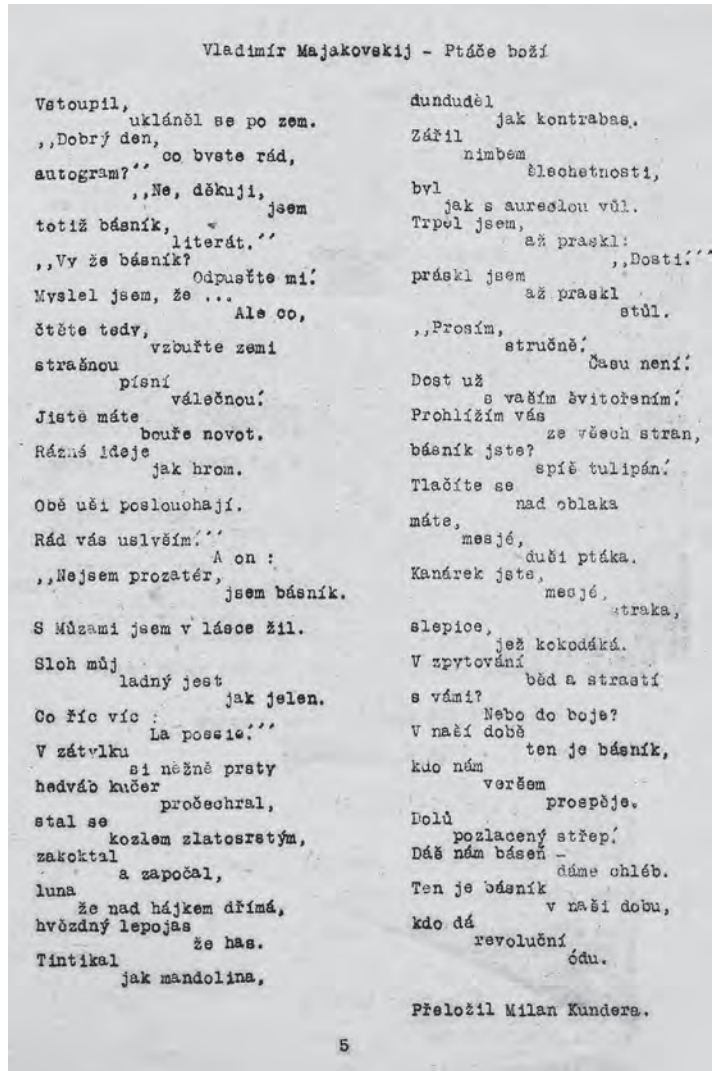
41) Zdeněk Pešat: „Ra literatura“, in *Skupina Ra*, cit. dílo, s. 101–106, zde s. 101.

42) Jaroslav Dresler: „Slovo a svět“, *CS-magazín*, <<http://www.cs-magazin.com/index.php?a=a2009011007>>, přístup 7. 4. 2013.

43) Jaroslav Dresler: „Avantgarda?“, *Gong*, 1945, č. 1, léto, s. 17–18.

Kunderův překlad Majakovského
 Překlad Majakovského básně
Ptáče boží, uveřejněný v prvním
 čísle *Gongu*, představuje patrně vů-
 bec první publikovaný text Milana
 Kundery.

Zdroj: *Gong*, 1945, č. 1, s. 5.

1944.⁴⁴⁾ poskytuje přeci jen čtenáři určitou stopu, že letáku cosi předcházelo – cosi, co patrně nebylo bez významu a sociálního dosahu, jestliže výsledkem byly povídky, jež „se“ četly. Odkaz ke Kleinovi byl v *Gongu* č. 1 rovněž přítomen a rovněž jen pro zasvěcené, a to v noticce oznamující přednáškovou řadu Sociologické společnosti v Brně – organizace, za niž tehdy Bedřich Klein vystupoval.⁴⁵⁾ Podobně se v tomto prvním čísle „letákového“ *Gongu* objevilo jméno Pavla Brázdy jen ve zprávě o chystané Frakci mladých výtvarníků SČM a o výstavě jejich děl, již měl na počátku léta 1945 Brázda připravovat.

44) „Gong se hlásí o slovo“, *Gong*, 1945, č. 1, léto, s. 1, podepsáno „Váš Gong, leták SČM“.

45) Jako na tajemníka Sociologické společnosti vzpomíná na Kleina Pavel Brázda, osobní sdělení v rozhovoru s Pavlem Janáčkem 29. 5. 2012.

Některé nové autory-funkcionáře SČM přivedla do *Gongu* č. 1 funkce bulletinu mládežnické organizace. Důležitou změnu představoval však pouze první literární příspěvek čísla, zařazený hned za úvodník, a organizační články funkcionářů SČM. Strojopisný *Gong* nepřinášel za protektorátu překlady. Nyní se redakce na čestném místě čísla, na první straně literární části, následující po úvodních materiálech funkcionářů SČM a zprávách o lokálních kulturních aktivitách, přihlásila ke jménu Vladimira Majakovského a jeho prostřednictvím k ruské kultuře a avantgardě. Autorem původního překladu básně *Ptáče boží* (*Птичка божия*, původně ve sbírce *Туда и обратно* z roku 1929) byl jiný Dreslerův přítel z této doby, Milan Kundera, pro něhož to byl zřejmě první publikovaný text vůbec.⁴⁶ Podobně jako Klein, i Kundera byl ještě o čtyři roky či pět let mladší než původní triumvirát *Gongu*. I on však disponoval podnětným kulturním zázemím. Otec, klavírista a hudební pedagog, byl od roku 1915 příslušníkem československých legií na Rusi; rusky se prý začínající básník naučil za okupace sám z potřeby intimní kulturní rezistence, Majakovského údajně překládal ze svazku, který se nacházel v domácí knihovně.⁴⁷

V první, protektorátní etapě existence kroužku vznikla patrně čtyři čísla strojopisného *Gongu*. Ve své „letákové“ etapě měl podle vzpomínky Jaroslava Dreslera *Gong* vyjít třikrát, než ho „Místní národní výbor v Brně [...] zakázal“.⁴⁸ Více se o tomto zákazu – řekněme prvním v dějinách *Gongu* – nepodařilo zjistit. Mohlo se jednat o důsledek jakéhosi lokálního konfliktu, čímž by se mimochodem vysvětlovalo mlčení o prehistorii časopisu v žádosti z ledna 1946. Ale také nemuselo. Vyhláška č. 352 totiž nebyla prvním pokusem vládních úřadů třetí republiky dostat pod kontrolu explozi nových titulů periodického tisku, které se začaly objevovat okamžitě po zániku protektorátu. „Na stáncích prodavačů novin se denně objevovaly nové a nové časopisy většinou bez povolení ministerstva informací,“ popsal tuto konjunkturu K. F. Zieris, a to s příznačným ostnem namířeným proti regionálním časopisům: „Zejména tzv. krajinské časopisy rostly jako houby po dešti.“⁴⁹ S cílem prosadit konečně povědomí o tom, že vydáván smí být jen ten časopis, který tiskový odbor ministerstva povolí, uveřejňovalo ministerstvo informací již od května řadu zpráv či oběžníků. Dne 27. června 1945 obeslalo například zemské a okresní národní výbory a úřady národní bezpečnosti pokynem, aby národní výbory zajistily veškeré zásoby papíru a nahlásily je tiskovému odboru, který „jediný je oprávněn s nimi disponovat“.⁵⁰ Zastavení „letáku“ *Gong* mohlo být důsledkem některého z těchto raných pokusů ukončit mocenské vakuum, jež následovalo po zhroutilí protektorátní cenzury.

Závěrem: důsledky cenzurní intervence pro historii umění a literatury

Vydání jednoho či více čísel „měsíčníku zvrhlé kultury“ *Gong* na počátku roku 1946 by skupině kolem Jaroslava Dreslera rozhodně nezaručilo dlouhodobější existenci. Sporadické

46) Vladimír Majakovskij: „Ptáče boží“, přel. Milan Kundera, *Gong*, 1945, č. 1, léto, s. 5.

47) Vyjádření Milana Kundery k okolnostem jeho spolupráce s *Gongem*, na niž, podobně jako na svůj překlad Majakovského, v průběhu let zcela zapomněl; zprostředkováno Miroslavem Balaštkem, telefonické sdělení ze 14. 1. 2013.

48) Jaroslav Dresler: „Když Brno ve mně zabrní“, in Zdeněk Rotrekl (ed.): *Slovo v úzkosti a naději. Sborník k 70. výročí narození Antonína Kratochvíla*, Brno, Masarykova univerzita – Moravská zemská knihovna 1994, s. 274–276, zde s. 275.

49) K. F. Zieris: *Nové základy českého periodického tisku*, cit. dílo, s. 20.

50) Tamtéž.

prameny svědčí naopak pro to, že intervence cenzury zastihla Gong v situaci „bud’ – anebo“, ve chvíli, kdy všichni zúčastnění, snad vyjma Dreslera samého, měli již nakročeno jinam. Společně jim zbývaly síly na poslední pokus uspět v soutěži s jinými vrstevnickými uskupeními a představit se jako avantgardní skupina prověřená v konfrontacích s nacistickou kulturní politikou. I kdyby časopis začal vycházet, dosti pravděpodobně by Gong čekal osud dynamoarchistů. Obětí cenzurní intervence (snad dokonce dvojí) se proto stala ani ne tak budoucnost Gongu, jako spíše jeho minulost. Ta nikdy nedosáhla onoho „bodu, který by umožňoval retrospektivu“, jak o vynoření se své skupiny nad hladinu diskurzu mluvili raisté, a jako shluk gest bez intence a smyslu se ponořila do nepaměti – se znalostí vzpomínek jednotlivých účastníků, v nichž jsou stopy Gongu přítomny ryze okrajově, jsme v pokušení tvrdit, že i do nepaměti osobní. Proto Jaroslav Dresler ve svých memoárech vzpomíná na *Gong* jen v souvislosti s tím, že v něm uvedl do literatury světově známého romanopisce Milana Kunderu, ten si dnes vzpomíná pouze matně na vděčnost za to, že ho „starší kluci“ kolem Dreslera brali v té době vážně,⁵¹ a Pavel Brázda ve své umělecké autobiografii končí „hoministické“ období již rokem 1944 a nic, co by s Gongem souviselo později, si nevybavuje – zejména ne žádost o povolení skupinového měsíčníku z ledna 1946...

Zárok cenzury proti Gongu nebyl adresný. Nešlo vůbec o to, zabránit ve veřejném působení Dreslerovi, Brázdovi, Venerovi, natož Milanu Kunderovi. Záměr „měsíčníku zvrhlé kultury“ byl pouze příliš excentrický, příliš „luxusní“, měřeno tím, co česká kultura aktuálně vnímala jako meze svých možností. Jako jednotlivcům nicméně mladíkům kolem *Gongu* dával tiskový systém třetí republiky příležitosti dost. Ověřili si to záhy: Dresler se od 1. října 1946 stal redaktorem *Svobodných novin*, Kundera ještě před koncem téhož roku otiskl v *Mladých arších* své první původní verše a hned také zažil, jaké to je, vyvolá-li jeho dílo rozruch.⁵² V čem jim naopak cenzura účinně zabránila, bylo to, aby se představili v souvislostech určitého skupinového programu a jeho vlastních dějin.

To samozřejmě stanovilo perspektivu, s níž k tvůrčí dráze jmenovaných osobností přistupovala až dosud historie literatury či umění. Naznačíme to na Kunderově příkladu. První Kunderovy překlady Majakovského, které literární historie dosud zaznamenala, pocházejí z roku 1949.⁵³ Kunderův zájem o tohoto autora se tak spojuje s nástupem stalinismu, nikoli s neo- či postavantgardní diferenciací českého umění v období protektorátu, jehož projevem bylo *Ptáče boží* v *Gongu* č. 1. Podobně tomu je i u Kunderovy stati *O sporech dědických* z roku 1955.⁵⁴ Jaké výkladové perspektivy se nám otevrou, vezmeme-li v úvahu, že se otázka kontinuity a transformace avantgardního dědictví nevynořila úspěšnému autoru fučíkovské poémy až na horizontu pozdního stalinismu, ale byl s ní konfrontován

51) Viz vyjádření Milana Kundery, pozn. č. 47.

52) Báseň Milana Kundery „Muži na břehu tahají klády směrem k nám“, *Mladé archy* 3, 1946/1947, č. 1, s. 16, vyvolala spolu s verší Oldřicha Wenzla „rozdíl a diskusi“. Ludvík Kundera, v té době redaktor *Mladých archů*, jí proto v následujícím čísle v rubrice Básnický slabikář, jejímž účelem bylo seznamovat čtenáře s avantgardní poetikou, věnoval vysvětlující stať (lk: „Ohlas nelibosti“, *Mladé archy* 3, 1946/1947, č. 2, s. 138–143). Do debaty dále přispěl Zbyněk Kožnar: „O mladé české umění“, *Mladé archy* 3, 1946/1947, č. 4, s. 386–388. Milan Kundera publikoval v *Mladých arších* ještě tyto básně: „Za skladatelem Pavlem Haasem“, *Mladé archy* 3, 1946/1947, č. 4, s. 346–347, „Koncový příběh“, *Mladé archy* 4, 1948, č. 1, s. 42.

53) Michal Bauer: „Překladačská činnost Milana Kundery na přelomu 40. a 50. let“, *Tvar* 9, 1998, č. 5, s. 6–7.

54) Milan Kundera: „O sporech dědických“, *Nový život* 1955, č. 12, s. 1290–1306.

již na stránkách „letáku“ talentované umělecké mládeže, s níž za války v Králově Poli vyrůstal?

Zatím šlo o jednotlivce. Pokud jde o celkovou diferenciaci dobového uměleckého pole, až donedávna vystupovala jednoznačně do popředí iniciativa Skupiny Ra. O ní historik umění František Šmejkal napsal, že sehrála

v českém umění důležitou a nezastupitelnou úlohu: převedla část mladé generace od narativní výpravnosti veristického surrealismu k autonomním výtvarným hodnotám lyrické abstrakce a informelu, srovnala jeho krok s nejaktuálnějším evropským vývojem a otevřela mu cesty k důležitým mezinárodním konfrontacím.⁵⁵

V nejnovějším výkladu českého umění po druhé světové válce, jehož autorkou je Marie Klimešová, se již jako významná alternativa k tvorbě Skupiny Ra jeví i ty „projevy, které v českém prostředí přispěly k postupné transformaci některých surrealistických východisek v raný pop-art“ a „začaly nově aktualizovat otázky vztahů populární kultury, městského folkloru a světa umění“.⁵⁶ Významným představitelem této linie, předznamenané kdysi malbou Josefa Čapka, se autorce jeví Pavel Brázda – ale až svými obrazy z první půle padesátých let.

Textová i výtvarná produkce kroužku Gong mluví pro to, aby počátky tohoto proudu byly – podobně jako rané fáze ostatních neo- a postavantgardních směrů – kladeny již do období Protektorátu Čechy a Morava. A nabízí také úvahu, zda tento proud, jímž byla část nejmladší válečné generace přenesena od surrealismu k pop-artu (či postmoderně), nemohl získat hned po osvobození i svou vlastní časopiseckou tribunu – „měsíčník zvrhlé kultury“ *Gong*.

55) F. Šmejkal: „Ra panorama“, cit. dílo, s. 23.

56) Marie Klimešová (ed.): *Roky ve dnech. České umění 1945–1957*, Řevnice, Arbor vitae 2010, s. 137.

„Zamyslete se však jednu krátkou tichou chvíli nad tou Součkovou“

K publikačním osudům *Neznámého člověka* Milady Součkové
Zuzana Říhová

Od roku 1940 vydávala Milada Součková svá díla v oficiálních nakladatelských domech. Dvojromán *Odkaz, Zakladatelé* byl publikován v nakladatelství Čin, poté převzalo vydávání děl Milady Součkové vydavatelství Melantrich. Zde vyšly v rychlém sledu za sebou tři knihy – básnická sbírka *Žlutý soumrak* (1942), soubor próz *Škola povídek* (1943) a román *Bel canto* (1944). Redakce Melantrichu měla od roku 1943 k dispozici další rukopis, román *Neznámý člověk*; ten zde však nikdy nevyšel. Na jaře roku 1948 Součková veřejně vystoupila proti únorovému převratu a její dočasná pozice na konzulátu v New Yorku se proměnila v exil, ze kterého se do Československa již nikdy nevrátila. Až v roce 1958 komise literární soutěže Křesťanské akademie a České kulturní rady v exilu doporučila román *Neznámý člověk* k vydání; vyšel v roce 1962 v edici Sklizeň svobodné tvorby, téměř dvacet let od svého vzniku.¹ V Čechách byl román publikován poprvé roku 1995, dvanáct let po smrti autorky, nejprve v edici *Žatva* v nakladatelství Český spisovatel, poté v roce 2005 v rámci Díla Milady Součkové v nakladatelství Prostor.²

V určení příčin, které zabránily vydání románu *Neznámý člověk* v poválečném Melantrichu, se literární badatelé různí. Kristián Suda zastává názor, „že odmítnutí historie jako jednou provždy vytvořeného modelu a mýtu byl asi pravý důvod, proč bezprostředně po válce byly rukopisy *Svědectví* i *Neznámého člověka* pražskými nakladatelství z ideologických důvodů nepřijaty“.³ Oproti němu Karel Milota odmítl opožděnému vydání *Neznámého člověka* přisuzovat jakýkoli hluboký význam a označil jej opakovaně za náhodu: „problematické pocty ‚prozaického epilogu Součkové‘ se mu dostalo úplně náhodou, prostě proto, že v příslušnou dobu zřejmě nenašel nakladatele“.⁴ Tvrzení Karla Miloty není však zcela přesné; rukopis svého nakladatele – prestižní vydavatelství Melantrich – našel, ten nicméně po dobu čtyř let nepodnikl žádné kroky k vydání díla.

Z jakého důvodu nevyšel text pokládáný za klíčové dílo českého modernismu? V této případové studii budeme na základě historických dokumentů a dochované korespondence, uložené v autorčině pozůstalosti v Literárním archivu Památníku národního písemnictví, usilovat o rekonstrukci osudů rukopisu románu *Neznámý člověk* a pokusíme se pojmenovat

1) Milada Součková patřila k pravidelně oceňovaným: cenu obdržela za své sbírky poezie *Pastorální suita, Alla Romana* (v publikacích mylně uvedena jako Jarmila Součková). *Neznámý člověk* byl společně s básnickou sbírkou *Gradus ad Parnassum* v roce 1960 oceněn tzv. Říjnovým uznáním – srov. Michal Příbáň: *Prvních dvacet let. Kulturní rada a další kapitoly z dějin literárního exilu 1948–1968*, Brno, Host 2008, s. 231–234.

2) Milada Součková: *Neznámý člověk. Román*, Norman, Česká kulturní rada v zahraničí 1962; táž: *Neznámý člověk*, eds. Kristián Suda, Richard Štencl, Praha, Český spisovatel 1995; táž: *Neznámý člověk*, Dílo Milady Součkové, sv. 7, eds. Kristián Suda, Richard Štencl, Praha, Prostor 2005.

3) Kristián Suda: „V pozůstalosti Milady Součkové“, *Revolver Revue* 14, 1998, č. 37, s. 185–186.

4) Karel Milota: „Pojď dál a nezůstávej pořád pozadu! Na okraj nového vydání *Neznámého člověka*“, *Literární noviny* 6, 1995, č. 29, s. 6.

spleť možných příčin, které zabránily vydání románu *Neznámý člověk* v Melantrichu a odložily jeho recepci o desítky let. Zatímco v první části pracujeme s verifikovatelnými údaji, v druhé části se přesuneme zcela do roviny hypotéz. Příčiny nevydání rukopisu Milady Součkové budeme sledovat ve dvou rovinách: nejprve se zaměříme na rovinu ekonomicko-ideologickou (na ztížení vydavatelských podmínek, proměnu čtenářského zájmu a profilu poválečných nakladatelství aj.) a poté na rovinu estetickou (na inovativnost díla Milady Součkové apod.). Naším cílem není autoritativně určit jedinou překážku, která v letech 1943–1949 zabránila románu Milady Součkové v cestě ke svému čtenáři, ale pozorovat a popsat méně viditelné regulace knižního trhu, v jejichž důsledku se dobové literární pole stalo pro vydání jednoho z vrcholných děl českého modernismu „neproniknutelné“.

Svědectví korespondence

V rámci lyrické soutěže doporučila porota komise nakladatelství Melantrich v roce 1941 k vydání básnickou sbírku Milady Součkové *Žlutý soumrak*, která vyšla jako padesátý třetí svazek edice Poezie.⁵ Již v prosinci téhož roku obdržela Součková smlouvu na vydání další knihy, prózy *Škola povídek*, která vyšla stejně jako autorčina předchozí básnická sbírka s obálkou Františka Muziky v roce 1943. O pět měsíců později, v dopise z 3. května 1943, potvrdil Melantrich uzavření smlouvy na „delší novelu v chystané knihovně aktuálních próz českých spisovatelů“, jejíž rukopis měl být do nakladatelství teprve dodán (dle smlouvy nejpozději do 1. července 1943). Jednalo se pravděpodobně o knihu *Bel canto*, za kterou Součková obdržela ve velké románové soutěži Melantrichu odměnu deset tisíc korun.⁶

Kancelář Melantrichu upozornila Součkovou, že rozhodnutí poroty musí podle platných předpisů předložit hlavnímu úřadu literární cenzury, ministerstvu lidové osvěty, ke schválení, a teprve poté mohou přistoupit k vydání. Podmínku schválení knihy zopakoval v dopise Součkové rovněž tehdejší ředitel Melantrichu Josef Träger. Přestože na potvrzení k vydání knihy musela redakce čekat, odměnu za román odeslal Träger záhy po vyhlášení výsledků soutěže, s pouhou připomínkou, že připsání peněz ještě neznamená kladné rozhodnutí ministerstva lidové osvěty: „nemůžeme tedy s vaším poctěným románem zatím nic dělat než vyčkávat, jak ministerstvo rozhodne.“⁷ Smlouvu o vydání práce nakonec Součková obdržela již 11. června 1943.

5) K vývoji názvu a okolnostem vydání srov. Pavel Janáček: „Od 39 básní k Žlutému soumraku: Zpráva o slozce Milady Součkové v melantrišském archivu“, *Tvar* 8, 1997, č. 6, s. 5–6. Přestože Součková od původního názvu sbírky *39 básní* poměrně rychle upustila, je možné, že se inspirovala názvy básnických sbírek Dylana Thomase, který společně se Součkovou publikoval v časopise *The Booster/Delta* mezi lety 1937–1939 – srov. Zuzana Malá: „Milada Součková a časopis *The Booster/Delta*“, *Česká literatura* 62, 2014, č. 3, s. 395–409. Máme na mysli především jeho sbírky *18 Poems* (1934) a *Twenty-Five Poems* (1936), které Součková pravděpodobně znala.

6) Součková Trägerovi v dopise z 11. srpna 1943 nadšeně děkuje za příslibenou finanční odměnu, neboť právě vyjednává o koupi husy: „sním jako v bajce o tom, že husa bude mít litr sádla, tři litry sádla, a jak je člověk stále nakloněn věřit, že ho potká nečekané štěstí, husa může mít i šest litrů sádla!“ Nicméně ihned dodává: „A proto bych ráda věděla nejen, že dostanu deset tisíc, ale také, jaké jsou další osudy mého románu a mé krátké prózy, kterou jsem Vám odevzdala. Velmi bych Vás prosila, abyste mi, až budete mít chvíli času, dal o tom nějakou zprávu.“ Literární archiv Památníku národního písemnictví (LA PNP), Josef Träger, Milada Součková Josefu Trägerovi 11. 8. 1943.

7) LA PNP, Milada Součková, Josef Träger Miladě Součkové 13. 8. 1943.

Součková, zřejmě podpořena úspěchy v melantrišských soutěžích i osobním oceněním ředitele Melantrichu, předala Josefu Trägerovi další tři rukopisy: esej *Hlava umělce*, rukopis literárního deníku *Svědectví*, který nemohl být v roce svého dokončení (1939) z politických důvodů publikován, a román *Neznámý člověk*. Eсей vyšla v nakladatelství Pamir jako první svazek edice Blíženci v roce 1946. Zbylé dva rukopisy, *Svědectví* a *Neznámý člověk*, v Melantrichu stále čekaly na své vydání.

V květnu roku 1946 informoval Josef Träger šéfredaktora *Listů* Jindřicha Chaluppeckého o úpravě honoráře Milady Součkové za její příspěvek do časopisu, neboť „její kniha vyjde v našem nakladatelství a [...] její otisk je vlastně nepřímou propagací této knihy“.⁸ Träger tento dopis nadiktoval, aniž by však první číslo *Listů* vůbec otevřel. To učinil až druhý den a urgentně informoval Chaluppeckého o své chybě:

bohužel Vás musím překvapit neradostnou zprávou, že včerejší svůj dopis pokládám za nepsaný [...]. V žádném případě však nepokládám za úměrný honorář pí. Součkové, neboť v první chvíli jsem se domníval, že *Listy* otiskují její *Válečný deník* [zde má pravděpodobně na mysli rukopis *Svědectví* s podtitulem *Deník z roku 1939, ZŘ*], který slíbila vydat v našem nakladatelství, pokud se jí nepodaří umístit jej v nakladatelství Svoboda. Její báseň byla jednak otištěna jako soukromý tisk, jednak není zdaleka té hodnoty, aby za ni dostala honorář tak vysoký, jaký by dostala za knižní vydání.⁹

Poměrně ostrý odsudek *Mluvícího pásma* nicméně dokazuje, že Josef Träger rukopisy Milady Součkové ještě na jaře roku 1946 plánoval vydat.¹⁰

Na podzim roku 1946 přijala Milada Součková místo na konzulátu v New Yorku a od této doby byla zcela odkázána na komunikaci *per correspondentiam* (dříve se s Trägerem, pokud nepobývala v Bechyni, setkávala v Praze osobně). Součková, vědoma si ztráty možnosti osobního rozhovoru se svým nakladatelem, zvyšovala v dopisech Josefu Trägerovi naléhavost otázek po budoucnosti svých rukopisů. V dopisu z 29. října 1946 píše:

Pane doktore, skoro jste mi slíbil, že moje knížky vyjdou o Vánocích, řekl jste to tenkrát spontánně a já jsem zadoufala. Teď vím, že už to nebude, ale prosím vás, nenechávejte mě tak zcela stranou. Já pracuji a připravuji nové věci, a je to pro mě velký handicap i pracovní i životní, ta myšlenka, že musím stále zápasit tam, kde jiní mají vše tak snadné.¹¹

Naléhání se ke konci dopisu proměňuje v úpěnlivou prosbu: „zamyslete se však jednu krátkou tichou chvílí nad tou Součkovou.“¹² Jediné, čeho se Součková na svá naléhání dočkala, byla Trägerova vyhýbavá odpověď – po výčtu příkladů obecně se zhoršující situace

8) LA PNP, Jindřich Chaluppecký, Josef Träger Jindřichu Chaluppeckému 10. 5. 1946.

9) LA PNP, Jindřich Chaluppecký, Josef Träger Jindřichu Chaluppeckému 11. 5. 1946.

10) O svolení k otištění básně *Mluvící pásmo* požádal Chaluppecký Miladu Součkovou na jaře roku 1945. Součková bez váhání souhlasí, nicméně za otisk básně žádá po Melantrichu jak honorář, tak záruku následného knižního vydání. Přepokládá však velké komplikace: „jen kdyby Melantrich byl ke mně trochu slušný. Já jsem totiž pro něho stále ta druhá, ne-li třetí garnitura, a to mě sere.“ LA PNP, Milada Součková, Milada Součková Jindřichu Chaluppeckému 11. 7. 1945.

11) LA PNP, Josef Träger, Milada Součková Josefu Trägerovi 29. 10. 1946.

12) Tamtéž.

vydávání knih Součkové sdělil: „Proto Vám nemohu závazně udat lhůtu, v níž přistoupíme k vydání aspoň jedné Vaší práce.“¹³

Součková se v Americe ocitla v obtížné situaci. V korespondenci s Chalupeckým si stěžuje na velmi tvrdé pracovní podmínky (nemá byt ani kancelář), avšak až na tyto kusé informace nemáme o počátcích jejího pobytu v Americe podrobnější svědectví. Podstatnou část korespondence zabírají dotazy na vydání rukopisů, které zanechala v Čechách, neboť její „ctižádostí není být kulturní atašé, ale spisovatel“. Trägerova neurčitá odpověď ohledně vydání jejích rukopisů v Melantrichu ji, jak ihned sděluje Chalupeckému, „otrávila na několik dní“, neboť nebylo jasné, zda jeho slova znamenají naději či definitivní odmítnutí. Chalupeckého proto nabádala:

Budu Trägerovi psát, ale **prosím Vás srdečně**, promluvte s ním mým jménem a vezměte si to na starost. [...] Buď ať Träger řekne upřímně Vám, co zamýšlí – vždyť vím, že se chystají vydávat knihovnu s velkými náklady a Hostovskému tu rvou rukopis z ruky –, nebo naložte s rukopisy, jak uznáte za dobré, už ani na peníze nehledím, jen aby to bylo publikováno.¹⁴

Informace o chystané knižnici beletrie, klubovní knihovně, která měla vycházet v mnohatisícových nákladech, Součkové znovu vrátila víru ve vydání rukopisů zanechaných v Melantrichu. „Tak přece už něco bude potřebovat?“ naráží na nezáměr svého nakladatele v dopise Chalupeckému.¹⁵ K plánované řadě beletrie ve velkých nákladech však nedošlo. Na jaře 1947 byl Josef Träger ze své funkce odvolán a na jeho místo usedl Zdeněk Richter;¹⁶ komunikace mezi Součkovou a Melantrichem na trase Praha – New York pravděpodobně zcela vyhasla. Ještě téhož roku požádala Součková naposledy Jindřicha Chalupeckého, aby se v Melantrichu doptal, co zamýšlí s jejími rukopisy, neboť dle jejích informací nakladatelství bojují s nedostatkem kvalitní původní literatury:

Onehdy tu byl od Borových Jiránek a naříkal, že nikdo nic nepíše, že nemají co vydávat. A já i tady vidím, jak se vydávají všelijaké anekdoty z minulého století, jen aby bylo co tisknout a přetiskují se Heydukové a já nevím co. Mě už to nerozčiluje, ale když tu vidím takového Jiráňka, tak se mi přece vžene krev do hlavy a vidím červeně.¹⁷

Hluboké pochybnosti o možnosti vydání vlastních rukopisů v kontrastu s návratem k – z hlediska Součkové „staré“ – národní literatuře z 19. století a s pracovními

13) LA PNE, Milada Součková, Josef Träger Miladě Součkové 16. 11. 1946.

14) LA PNE, Jindřich Chalupecký, Milada Součková Jindřichu Chalupeckému 29. 11. 1946.

15) LA PNE, Jindřich Chalupecký, Milada Součková Jindřichu Chalupeckému 6. 1. 1947.

16) O napjatých vztazích mezi Josefem Trägerem a vedením národních socialistů hovoří Robert Sak: *Život na vidrholci. Příběh Bedřicha Fučíka*, Praha – Litomyšl, Paseka 2004, s. 228.

17) LA PNE, Jindřich Chalupecký, Milada Součková Jindřichu Chalupeckému 10. 11. 1947. Součková v tomto období řeší rovněž spory s nakladatelstvím Pamir, které jí za vydání *Hlavy umělce* nezaplatilo. Žádá nejprve Chalupeckého a posléze Jiřinu Haukovou o vyzvednutí zbytku honoráře, pravděpodobně však bez úspěchu. V červnu 1947 urguje Chalupeckého: „Prosím Vás, předejte tu pamirskou záležitost Syndikátu, to přece není možné, aby mě připravili o prachy.“ LA PNE, Jindřich Chalupecký, Milada Součková Jindřichu Chalupeckému 2. 6. 1947. V listopadu téhož roku pokračuje: „Prosím Vás, vymožte mi ty peníze od toho Pamiru, já jsem si dala šít nějaké věci v Praze a budu potřebovat peníze.“ LA PNE, Jindřich Chalupecký, Milada Součková Jindřichu Chalupeckému 10. 11. 1947.

a publikačními možnostmi jiných ústí v pocity zmaru a skepse: „a já jsem stále ta zasraná M. S.“¹⁸

Vzrůstající tlak, který Součková v korespondenci vyvíjela na otištění svých uměleckých prací, nebyl motivován pouze touhou stát se vydávanou a čtenou spisovatelkou, jakkoliv knižní vydání představovalo pro Součkovou vyvrcholení tvůrčího úsilí, po kterém většinu svých rukopisů ihned zničila: „Přece jen budu mít klidnější pocit, když vím, že už to bude vytištěno, že to zůstane. Rukopis se totiž ztratí a nezůstane vůbec nic.“¹⁹ Neslábnoucí úsilí o vydání rukopisů v Melantrichu významně motivovala také změna autorské poetiky, kterou Součková procházela v prvních letech svého pobytu v Americe. V korespondenci často zmiňuje potřebu uzavřít své válečné tvůrčí období a odhodlání využít zcela odlišné tvůrčí postupy v práci na nových textech. Pocit uměleckého odcizení se týkal především románu *Neznámý člověk*: „Objevila jsem v poslední době, že jsem se tu moc změnila. Budu psát jinak než dosud. Četla jsem nedávno kus svého *Neznámého člověka*, a ne že bych to chtěla zapírat, ale už je mi to docela cizí,“ píše na podzim roku 1947 Jindřichu Chalupeckému. Dále ho informuje o práci na tzv. velké *Hlavě umělce*, „která se bude jmenovat docela jinak“, a slibuje mu dokonce americký román: „Pane Chalupecký, to bude bašta, něco pro Vás do *Listů* nebo pro Vaše soukromé potřeby.“²⁰ Namísto „amerického románu“, který Součková pravděpodobně nikdy nenapsala, poslala v listopadu 1947 Jindřichu Chalupeckému do *Listů Tři americké povídky*.

Po prázdninách roku 1947 byl zájem Součkové o vydání rukopisů v Čechách poněkud potlačen nadějami na publikování vlastních uměleckých prací v Americe. Součková považovala americký trh za otevřenější než český, dle jejího názoru nakladatelé „nenaletí na blbosti a mají smysl pro nové věci“ (tužkou při korekturách dopisu je za slovo blbosti vložena věta „které se jim od nás někdy nabízejí. Příklady neříkám z diskrétnosti“).²¹ Na základě korespondence se můžeme domnívat, že v Americe na konci roku 1947 usilovala o vydání rukopisu *Hlavy umělce* (II), který u zahraničních vydavatelů vzbudil dle jejího tvrzení velký zájem: „Dokonce se mi nabízí, že mi přeloží výňatky na ukázkou. Tak vidíte, že naděje tu je velká.“ Pro tato případná americká vydání potřebovala Součková své rukopisy, uložené v jejím starém bytě. V dopise na Tři krále roku 1947 žádá Chalupeckého konkrétně o zaslání rukopisů *Neznámý člověk*, *Svědectví* a balíků *Hlavy umělce* – k americkému vydání próz Milady Součkové však nikdy nedošlo.²²

Na počátku roku 1948 byla Součková marným úsilím prosadit v českých nakladatelských domech své práce paralyzována: „Tak ráda bych psala, mám hlavu jako věrtel, nadřžená jsem až hrůza, a nemůžu. Co si mám myslet, když u nás vydávají páni spisovatelé a dostávají za to velké peníze, a já nemohu vydat, kromě u vás v časopisu [v Chalupeckého *Listech*, ZŘ], ani řádku.“ Několikaletý boj o vydání rukopisů v Melantrichu v tento okamžik vzdala: „Věci od Melantrichu vyzvedněte, jsou to pacholci, a dělejte s nimi, co chcete, nebo nedělejte, vkládám to ve Vaše ruce.“²³ Pravděpodobně na počátku roku 1948 (dopis

18) LA PNP, Jindřich Chalupecký, Milada Součková Jindřichu Chalupeckému 10. 11. 1947.

19) Tamtéž.

20) LA PNP, Jindřich Chalupecký, Milada Součková Jindřichu Chalupeckému 18. 7. 1947.

21) LA PNP, Jindřich Chalupecký, Milada Součková Jindřichu Chalupeckému 6. 1. 1947.

22) Tamtéž.

23) LA PNP, Jindřich Chalupecký, Milada Součková Jindřichu Chalupeckému 5. 1. 1948.

je nedatován) posílá do nakladatelství Melantrich strohou žádost: „Vydejte prosím mé rukopisy *Svědectví* a *Neznámý člověk* panu Jindřichu Chalupeckému.“²⁴

Další cesta rukopisu *Neznámý člověk* vedla k Jiřímu Kolářovi do družstevního nakladatelství Dílo přátel umění a knihy (Družstvo Dílo). Jiří Kolář 8. března 1948 adresoval Miladě Součkové podmínky smlouvy (třináct procent z prodejní ceny knihy a dvacet výtisků zdarma) a zavázal se za Družstvo Dílo vydat knihu v nakladatelském období 1948–1949.²⁵ Do vydání však zasáhla rezignace Milady Součkové na pozici kulturního atašé v New Yorku, podaná jen několik týdnů po obdržení smlouvy. Román *Neznámý člověk* nakonec v Čechách za života autorky nikdy nevyšel.

„To jsem mohla tisknout a byla jsem spisovatel.“

Možnosti a strategie poválečného Melantrichu

Nakladatelství Melantrich v poválečném období zpočátku pokračovalo ve staré praxi. V edičním plánu se opakují jména jako Jarmila Glazarová, Benjamin Klička, Josef Václav Sládek, Ivan Olbracht a Marie Majerová s Marií Pujmanovou a tato skladba přetrvává rovněž v poválečném období, kdy byly publikovány knihy akcentující stěžejní hodnoty českého písemnictví (již za války Spisy J. V. Sládka, Jakuba Arbesa, po válce Spisy Vladislava Vančury aj.). Vydávání tzv. národní klasiky je obecným rysem tohoto období krize liberalismu a modernismu, je patrné nejen z nakladatelských plánů Melantrichu. Jak píše historik Jan Dobeš,

kultura a umění již neměly být věci vyvolené a oddělené intelektuální menšiny, neměly sloužit k uspokojení tvůrců a úzkého okruhu publika, ale širokých vrstev národa. Tato tendence, vycházející spíše shora, se ovšem setkávala s komplementární proměnou vkusu a norem, což se promítlo do nové poptávky. Veřejnost žádala ve chvílích těžkých zkoušek spíše umění, které bude hladit a utěšovat než drásat a zneklidňovat. Výrazně se proto zvýšil zájem o klasické autory a díla české kultury, spjaté s minulostí národa, s českou krajinou a domovem. [...] Ideje a myšlenkové formule národního obrození zažívaly ve třicátých a čtyřicátých letech pozoruhodnou renesanci. Odrážela se v tom, že z ústraní byla vyzvednuta jména různých obrozeneckých autorů.²⁶

Přes převažující orientaci Melantrichu na prověřenou literární tradici vycházely za protektorátu moderní (modernistické) texty Milady Součkové. Aniž by se musela slovy Chalupeckého účastnit „tance mezi zakázaným a povoleným“,²⁷ neboť jádro její tvorby netkvělo v kulturních jinotajích, ale v práci se strukturním materiálem

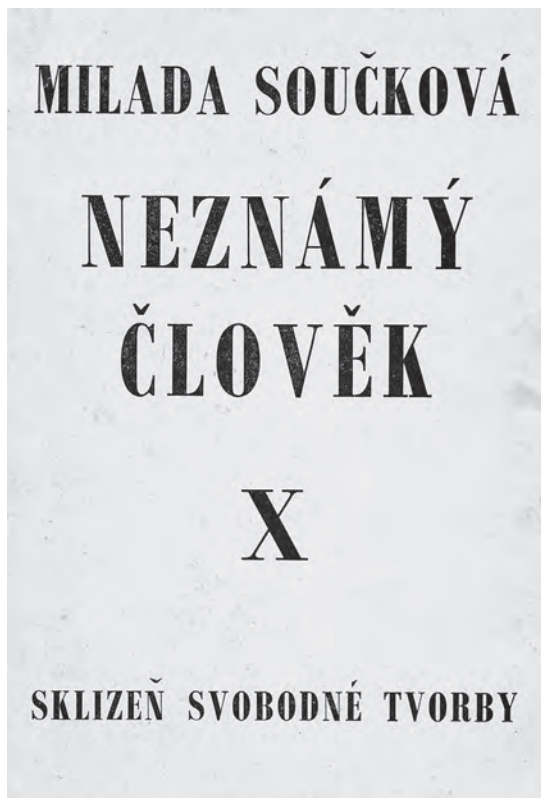
24) LA PNE, Josef Träger, Milada Součková Josefu Trägerovi, b. d.

25) LA PNE, Milada Součková, Jiří Kolář Miladě Součkové 8. 3. 1948.

26) Jan Dobeš: „Nečekané paralely aneb Proudý skrytý pod povrchem mocenských změn“, *Soudobé dějiny* 16, 2009, č. 4, s. 653–663, zde s. 661.

27) Autory vydávající (vystavující) svá díla za protektorátu odsoudil Karel Teige, který vyslovil svoje opovržení nad těmi, kteří se svou produkcí chytrácky postavili na pomezí zakázaného a dovoleného, aniž by však tuto mez kdy překročili. S takovou představou umělce ve válečné době polemizoval Chalupecký, jenž umělce, kteří se i přes nepřítel doby pokoušeli tisknout, vystavovat a hrát, obhajoval. Nepřímo tak vyjádřil svou podporu rovněž Miladě Součkové – srov. Jindřich Chalupecký: „Kultura za okupace“, *Listy* 1, 1946, č. 1, s. 132–134, zde s. 133.

Obálka od Gertrudy Gruberové-Goepfertové
Neznámý člověk nakonec vyšel až roku 1962 jako 42. svazek edice Roberta Vlácha *Sklizeň svobodné tvorby*. Představy Milady Součkové o obálce *Neznámého člověka* zachycuje její dopis malířce a básnířce Gertrudě Gruberové-Goepfertové: „Já stejně na to nechci žádné kresby, ilustrace, výraz, neb to je próza o různých historických okamžicích tak mezi sebou odlehlých, jako je rok šestašedesátý, balkánské války atd. Pojítkem mezi nimi je právě zážitek neznámého člověka. Tedy obálka pouze grafická.“

Zdroj: Milena Součková: *Neznámý člověk. Román*, Norman, Česká kulturní rada v zahraničí 1962; Magdaléna Platzová (ed.): „Po krk v poesii“ [výběr z dopisů Milady Součkové Gertrudě Gruberové-Goepfertové], *Literární noviny* 15, 2004, č. 10, s. 1, 10–11, zde s. 10, dopis z 29. 4. 1961.

literárního díla, stala se doba protektorátu pro Součkovou neúspěšnějším obdobím její spisovatelské dráhy. V dopise Jindřichu Chalupeckému z roku 1969, při smutném povzdechnutí nad tím, jak macešsky se k ní zachovala československá literatura, uvedla Součková jediné výjimečné období svého úspěchu – okupaci: „To jsem mohla tisknout a byla jsem spisovatel.“ Dále pokračuje: „Ke konci německé okupace a začátkem 1945/46 se mi mohlo zdát, že budu mít to, co mají druzí, společenství literatury“, to „bych byla uspěla.“²⁸ Období „melantrišské hojnosti“ však pro Součkovou skončilo společně s válkou.

V korespondenci se Součkovou Josef Träger opakovaně prezentoval jako hlavní překážku vydání jejích rukopisů zhoršení podmínek vydavatelské praxe v poválečném období: „vydavatelská situace se nezlepšila, naopak zhoršila poklesem čtenářského zájmu, zaviněným nedostatkem peněz a vysokou cenou knih.“²⁹ Na nízkou výkonnost tiskárny a především „katastrofální odliv dosavadní knižní konjunktury“ a čtenářského zájmu vůbec zehrá Träger také v dopise Chalupeckému:

Dnes předvídat další vydavatelské možnosti může jen prorok, který vidí do budoucnosti. Já si netroufám tvrdit, jak velká krize postihne nakladatelský a knihkupecký trh příštího roku, ale jsem blížek spíš pesimismu než optimismu, aspoň podle těch známek, jejichž jsme svědky letošního jara.³⁰

28) LA PNP, Jindřich Chalupecký, Milada Součková Jindřichu Chalupeckému 29. 7. 1969.

29) LA PNP, Milada Součková, Josef Träger Miladě Součkové 16. 11. 1946.

30) LA PNP, Jindřich Chalupecký, Josef Träger Jindřichu Chalupeckému, nedatováno, patrně květen 1946. Složitá ekonomická situace ovlivnila složení nakladatelského plánu – vydání nových autorů v tomto období bylo dle Trägera zhora nemožné. Chalupeckému napsal, že s edicí *Poezie* sází na „nejzralejší a nejhodnotnější sbírky“, protože „začátečníci nemohou prozatím přicházet v úvahu“. – Tamtéž.

Zdržením vydání, či dokonce vrácením rukopisu byla postihnuta řada spisovatelů, mimo jiné přátel Milady Součkové – zmiňme Petra Dena,³¹ Jindřicha Chalupeckého a Romana Jakobsona. V květnu roku 1946 napsal Träger Chalupeckému: „Nakladatelská situace aspoň u nás není o mnoho lepší, než byla loňského roku. Přípravovaný jarní program pro přílišnou zaměstnanost tiskárny volebními přípravami přesunuje se vlastně do podzimního období, takže i Váš Weiner bude muset ještě počkat.“³² Osud Chalupeckého monografie o Weinerovi předjímá osud *Neznámého člověka* o pouhých několik měsíců – rovněž Chalupecký zasílá Melantrichu žádost o vydání rukopisu, který je mu Trägrem předán v září 1946. Chalupeckého *Richard Weiner* v nakladatelství Melantrich nikdy nevyšel (byl vydán v roce 1947 v Aventinu) – spolupráce Chalupeckého s Melantrichem skončila o rok později, po zastavení *Listů* jakožto časopisu nevyhovujícího nově nastoleným ideologickým požadavkům.³³ Chalupecký se zřejmě prostřednictvím Součkové pokusil prosadit svou monografii rovněž na americký vydavatelský trh, avšak Součková, která již ztratila svou víru v americké nakladatele, jej v srpnu roku 1947 informuje: „Co se týče toho Weinerja, pokusím se. Ale tady jsou nakladatelé právě tak slabomyslní jako u nás.“³⁴

Zatímco rukopisy Milady Součkové a Jindřicha Chalupeckého byly vydavatelem zdržovány, dle jeho tvrzení z ekonomických důvodů, kniha Romana Jakobsona byla slovy Trägera odmítnuta „z politického stanoviska“ a „z vydavatelského hlediska“. Melantrich, jak potvrzuje Träger v korespondenci, opakovaně usiloval o vydání Jakobsonovy *Moudrosti starých Čechů*, která vyšla v roce 1943 ve Spojených státech. V nedatovaném dopise, napsaném pravděpodobně v květnu 1946, sděluje Chalupeckému, že

naše nakladatelství nemíní vydat Jakobsonovu knihu, i když o ni projevilo několikrát zájem. Měl jsem nepříjemnosti mimo i uvnitř Melantricha s tím, že *Listy* otiskly vedle sebe ukázkou z Jakobsonovy knihy a z Hostovského próz, neboť nelze opravdu slučovat na jedné platformě dva tak protichůdné zjevy. Nejen z politického stanoviska, ale také z vydavatelského hlediska není možno v našem nakladatelství uskutečnit vydání Jakobsonových knih.³⁵

31) V předmluvě k souboru esejí *Počítadlo* vzpomíná Petr Den: „Rukopis této knížky vyžádalo si ode mě už v květnu 1945 jedno významné pražské nakladatelství, spojené s tiskárnou důležitého protikomunistického listu. Avšak přes chválu jeho lektorů – jeden z nich uveřejnil jeden z esejí knížky v prvním čísle prvního ročníku *Listů, čtvrtletníku pro umění a filosofii*, roku 1946 – vydavatelství s jejím vydáním otálelo, aby prý ‚nepobouřilo velmi citlivé veřejné mínění.‘“ Petr Den: *Počítadlo. Sedm proslulých k jeho Veličenstvu Lidu*, New York, Universum Press 1961, s. 7–8.

32) LA PNP, Jindřich Chalupecký, Josef Träger Jindřichu Chalupeckému, nedatováno, patrně květen 1946. Podobný osud postihl rovněž dvousvazkovou antologii z Weinerova díla, kterou na podnět Melantrichu z roku 1945 začal připravovat Jindřich Chalupecký.

33) Číslo *Listů* z 21. 10. 1948 obsahuje v samém závěru přesný popis situace tohoto časopisu: „*Listy* vycházely nákladem Melantricha; a jestli druhý ročník přišel ke svým čtenářům se zpožděním půlročním, poněvadž národněsocialistické vedení tohoto nakladatelství se pokoušelo nedodržet smlouvy, uvádějíc, že jde o revue tendencí komunistických, nový ředitel, nastolený neblahým řízením osudu po únorovém převratu, pokud se proti všem protestům spisovatelů udržoval při své vládě, si zase umanul pokládat *Listy* za existencialistické, a proto prý pro Melantrich nesnesitelné.“ (red.): „Třetí ročník *Listů*“, *Listy* 3, 1948, č. 1, s. 48.

34) LA PNP, Jindřich Chalupecký, Milada Součková Jindřichu Chalupeckému 20. 8. 1947.

35) LA PNP, Jindřich Chalupecký, Josef Träger Jindřichu Chalupeckému, b. d.

Odmítnutí prestižního nakladatelství vyvolalo velký konflikt (Součková psala o kauze Jakobson versus ČSR). Jakobson byl v tuto dobu velmi uznávaný, po válce se stal profesorem na Harvardu a jeho kariéra strmě stoupala. Po odmítnutí z Melantrichu zjevně zanevřel na všechny přítomné, jak dokládá Součková v dopise Chalupeckému: „A teď jste pro něj Melantrich a žádná moc na světě ho nepřesvědčí, že nejste, ani já.“³⁶ Jindřich Chalupecký oslovil později nakladatele Petra s návrhem vybraných studií Romana Jakobsona. V dopise psaném v prosinci 1947 požádal Petra o vydání: „Jste jediný nakladatel, který může vydávat eseje a vědecké studie. A existuje kniha, která by rozhodně měla být vydána: soubor studií Romana Jakobsona. Jeho význam pro nás je nesmírný a přitom jeho práce jsou rozházeny po časopisech tak, že mladší generace už o nich neví vůbec nic.“³⁷ Následná komunikace Romana Jakobsona s Václavem Petrem z počátku roku 1948 naznačuje jeho ochotu připravit své vybrané články (s opravami a škrty) k vydání. Slibovaný soubor však vzhledem k politickým událostem u Petra nikdy nevyšel.

Přestože jedni museli na vydání dlouho a často beznadějně čekat, druzí vydávali v Melantrichu i několik titulů v jednom roce. Takovou vydavatelskou hvězdou poválečného Melantrichu se stal například Egon Hostovský. Melantrich zareagoval na kritický a pravděpodobně i čtenářský ohlas, kterému se Hostovského prózy těšily, a jen v roce 1946 vydal v rámci Hostovského spisů romány *Listy z vyhnanství*, *Sedmkrát v hlavní úloze* a *Úkryt*, v roce 1947 román *Cizinec hledá byt* a v roce 1948 novelu *Žhář*. „Ve všech těchto románech dostal ahasverovský, vykořeněný člověk Hostovského básnictví nový a přesný duchovní půdorys, na jehož základě Hostovský postavil zcela nově, u nás prozatím poprvé, tematiku člověka žijícího na přelomu této války,“³⁸ shrnul hlavní témata Hostovského próz Jan Grossman. Hostovského romány se po válce staly ceněným svědectvím o člověku v existenciální krizi a dle kritiků rovněž pokládaly aktuální otázky, „kam míří a kam dospívá tento svět“.³⁹ Vydávání próz Egona Hostovského v Melantrichu nesla Součková s nelibostí; v říjnu 1946 napsala rozhořčeně Trägerovi, že zatímco její rukopisy zůstávají nadále nevydané, on tolik tiskne Hostovského.⁴⁰

Melantrich při zhoršení vydavatelských podmínek pravděpodobně upřednostnil rukopisy Egona Hostovského, které, oproti prózám Součkové, dokázaly nově interpretovat „chaos dneška v celé jeho šíři a rozložitosti“.⁴¹ Hostovského prózy vyhovovaly rovněž ve své orientaci na nedávnou minulost. Právě tento směr v umělecké tvorbě doporučil Träger Součkové na sklonku roku 1946, když vyslovil naději, že je snad překvapí „románem,

36) LA PNP, Jindřich Chalupecký, Milada Součková Jindřichu Chalupeckému 2. 7. 1947.

37) LA PNP, Jindřich Chalupecký, Jindřich Chalupecký Václavu Petrovi 15. 12. 1947.

38) Jan Grossman: „Problematika přelomu“, *Listy* 1, 1946, č. 2, s. 302–305, zde s. 302.

39) Tamtéž.

40) Součková nikdy nepřestala sledovat český knižní trh. V roce 1969 píše Chalupeckému na jeho nabídku, že by bylo možné vydat její sbírku básní mimo Prahu: „Podívejte se, publikují Čepa, Blatného atd. Čep pracoval v Radio Free Europe v Mnichově a nikomu to nevaří. Proč zrovna já.“ LA PNP, Jindřich Chalupecký, Milada Součková Jindřichu Chalupeckému 29. 7. 1969. S postupující normalizací z vydání opět sešlo. Chalupeckému o tom napsala: „Ovšem, když jsem dostala Váš dopis, to odmítnutí uveřejnění, to mi vzalo dech, tak asi na 24 hodiny, přes to, že jsem to vlastně čekala a že jsem měla čas se na to připravit. Ale krev není voda. V té chvíli bych si byla ráda ulehčila dopisem Vám, ale to jsem nechtěla, jak tady říkají *cry on your shoulder*. Jsem s tím dávno smířená, asi to tak musí být. Ale někdy mě to tíží, jako těžký sen.“ LA PNP, Jindřich Chalupecký, Milada Součková Jindřichu Chalupeckému 28. 6. 1970.

41) Jan Grossman: „Problematika přelomu“, *Listy* 1, 1946, č. 2, s. 302–305, zde s. 302.

obráceným víc k budoucnosti než do minulosti“.⁴² V tom, co Träger charakterizoval Součkové jako odklad vydání jejích rukopisů z důvodu vytíženosti tiskárny či nedostatku papíru, tak lze spatřovat projev určitých vydavatelských a literárních strategií.

Milada Součková – exkluzivní experiment?

„Váha a případně přijatelnost či nepřijatelnost literárního experimentu se vždy lépe posuzuje na takovém textu, který ‚svou experimentalitu‘, roztržku s ustálenými kánony, otevřeně manifestuje, je už prima vista jaksi neobvyklý a provokující.“⁴³ Charakteristika Karla Miloty, kterou vyslovil ve své úvaze o Součkové dvojrománu *Odkaz, Zakladatelé*, platí pro většinu jejích literárních aktivit. Součková ve svých románech zdůrazňovala nutnost proměny starých forem, odpovídající modernímu pojetí skutečnosti. V dopise Chalupeckému sice souhlasí s jeho představou uměleckého díla jako života, ale vzápětí dodává: „přece jen tu musí být – a vždycky bylo – to vědomé úsilí umělce, ta představa formátu, jehož chce dosáhnout. Ne ovšem jako osobnost, ale jako formát díla, který je v jeho povědomí.“⁴⁴ Tyto názory rozvedla v roce 1942 v článku *K problému současného románu*: „ačkoliv píšou romány, nevěřím v budoucnost románu, alespoň ne takového, jaký se nám jevil a jeví v průměru svého posledního vývojového období.“⁴⁵ Součková zde označuje dřívější romány za špatné, protože využívaly výhradně osvědčených výrazových prostředků, a vyjadřuje souhlas s výchozí myšlenkou avantgardy, že novou skutečnost nebude možné vyjadřovat starými formami.⁴⁶ Naposled se k tomuto článku vrátila v *Hlavě umělce*:

Napsal jsem před časem článek v tomto smyslu, který vzbudil trochu ohlasu: totiž, že všichni začali okamžitě hájit „román“. Nechte nám náš román! (Něco, co jsme si zvykli číst, než jdeme spát, mít o tom svůj pevný názor, mluvit o tom, psát o tom.) Nebyl bych tak přesvědčen o jeho „zániku“ [...], kdybych nebyl přesvědčen, že společnost, která jej vytvořila, je na vymření.⁴⁷

Tyto nekompromisní názory na novou románovou formu, které vstupovaly do konfliktu s většinovým názorem čtenářů i kritiků, by mohly představovat jeden z důvodů, proč po válce přestal Melantrich tisknout prózy Milady Součkové – avšak ředitel Melantrichu Josef Träger naopak její rozhodnost v úvahách o nové formě hluboce ocenil (jakkoliv jeho pochybnosti o modernismu mohly postupně sílit):

Dovedu pochopit, jak musí jít proti srsti Váš osobitý sloh všem těm, kdož jsou navyklí vidět naučeným způsobem. Nejlepší odpovědí na referát v *Lidovkách*, který jsem samozřejmě četl, je přesně tato vaše románová skica: shledávám se v ní se vším tím, co mě osobně zajímá i provokuje, a podivuji se ostrosti, s jakou dovedete říznout do hlavního problému.⁴⁸

42) LA PNP, Milada Součková, Josef Träger Miladě Součkové 16. 11. 1946.

43) LA PNP, Karel Milota, fas. Milada Součková, rkp. poznámky k dílu.

44) LA PNP, Jindřich Chalupecký, Milada Součková Jindřichu Chalupeckému 20. 8. 1947.

45) Milada Součková: „K problému současného románu“, *Čteme* 4, 1942, č. 21, s. 185–186, zde s. 185.

46) Tamtéž, s. 186.

47) Milada Součková: *Hlava umělce. Studie k větší práci*, Dílo Milady Součkové, sv. 8, eds. Kristián Suda, Richard Štencl, Praha, Prostor 2002, s. 19.

48) LA PNP, Milada Součková, Josef Träger Miladě Součkové 16. 11. 1946.

Träger pokračuje ve svém velmi otevřeném vyznání a zobecňujícím soudu:

Odvykli jsme v těchto přechodných letech tomu, že umělec přináší nové vidění světa, protože jsme začínali tonout v prostřednosti a průměrnosti lidí netalentovaných a jen povrchně a konjunkturálně produkujících. Setkáme-li se v téhle době s osobností v sobě uzrálou a svým dílem provokující, nedovedeme odpovědět jinak než odporem, odmítáním nebo posměchem, abychom uchovali svou vlastní vážnost.⁴⁹

Josef Träger vyslovil své nadšení v osobní korespondenci, vydání *Hlavy umělce*, nad kterou byla jeho úvaha vyřčena, však nepodpořil. Vyhověl pravděpodobně tlaku sblížit moderní literaturu s lidem, masovému vkusu, který zřetelně pojmenoval v tomtéž dopise Součkové z listopadu 1946: „Kromě toho se všude volá po populární a přístupné literatuře pro nejširší vrstvy a brojí se proti jakékoliv formální exkluzivnosti.“⁵⁰ Jakkoliv přívlastek „exkluzivní“, kterým autorčiny prózy častovala dobová kritika, Součková v korespondenci s Chalupeckým ostře odmítla slovy „já jsem pro českou literaturu příliš ‚exkluzivní‘, je to lež a podvod, který na mě páchají všichni ti oportunisté prolhaní“,⁵¹ stal se pravděpodobně jednou z klíčových překážek vydání jejích textů po druhé světové válce. A to i přesto, že některé její rukopisy charakter „exkluzivnosti“, tj. „experimentálnosti“, zcela nenaplnují.

Román *Neznámý člověk* představuje jednotlivé historické události od prusko-rakouské války do poloviny třicátých let. Vypravěč sleduje osudy historicky „neznámých“ lidí na pozadí velkých dějinných okamžiků, ze kterých jsou pro svou nevýznamnost a neznámost vyřazeni. Zástupci neznámého člověka, lapeni v každodennosti vlastních „malých“ příběhů, prožívají významné historické okamžiky, aniž by si toho byli vědomi. Přestože jsou současníky událostí, které se staly nositeli historického významu, nejsou s to porozumět této síle dějin. Velké dějiny, odehrávající se mimo možnost poznání účastníka „malých dějin“, vzbuzují v postavách lhostejnost, častěji jsou však zdrojem osamění a prožitků odcizení.

Takové pojetí dějinnosti bylo sice v rozporu s dobovou orientací na nedávnou minulost a na atraktivní záznam osudu jednotlivce, který prochází existenciální krizí, podobně jako s historickým materialismem i s nacionalistickým pojetím, v nichž malý člověk „musí“ pochopit logiku dějin, nicméně ve srovnání se *Školou povídek* či románem *Bel canto* nelze román *Neznámý člověk* označit jednoduše za příliš experimentální a čtenářsky nepřístupný. Můžeme se proto domnívat, že k odmítnutí *Neznámého člověka* nedošlo pouze na základě charakteru rukopisu (pravděpodobně nikdy nenabídnutém k cenzurnímu řízení), ale spíše kvůli charakteru psaní jeho autorky, soustavně spojované s intelektuálním experimentem, který se v poválečném období jevil jako neaktuální.

49) Tamtéž.

50) Tamtéž.

51) LA PNP, Jindřich Chalupecký, Milada Součková Jindřichu Chalupeckému 29. 6. 1947.

Závěrem

V této studii jsme sledovali spleť individuálních, parciálních i strukturních důvodů, které způsobily, že román *Neznámý člověk* zůstal pro poválečné Československo neznámým rukopisem. Shrňme, že Součková nebyla v Praze a nemohla se o své rukopisy starat osobně; Josef Träger měl po osvobození v podniku určité konflikty, které mu bránily realizovat takový ediční plán, jaký by chtěl; do edičních plánů zasahovalo nakladatelům ministerstvo informací, které určité texty samo zdržovalo, zamítalo apod.; vzrůstala nedůvěra k modernismu a paradigmatu moderny, projevující se jistou únavou z tříštění fabule, z rozmanitosti vypravěčských technik a z formálního experimentu; tvorba Milady Součkové byla v rozporu s hledáním „cest literatury k lidu“ (jedno z hesel sjezdu Syndikátu českých spisovatelů v roce 1946). V neposlední řadě pak měli být po válce upřednostněni ti autoři, kteří nemohli své texty v době protektorátu publikovat (mimo jiné právě Egon Hostovský). Tyto a mnohé další skutečnosti vymezují kulturní prostor, v němž nebyla pocítována potřeba a nutnost vydat právě romány Milady Součkové.

Přestože Melantrich rukopis *Neznámého člověka* nikdy neodmítl, v Trägerově korespondenci můžeme sledovat vzrůstající přesvědčení, že ráz Součkové tvorby nepodporoval, v některých okamžicích prakticky vylučoval možnost vydání jejích rukopisů. Träger rukopis pravděpodobně nikdy nezaslal k cenzurnímu řízení, a lze dokonce vyslovit pochybnost, zda *Neznámého člověka* četl.

Součková se nikdy zcela nesmířila s tím, že přestala být vydávanou prozaičkou prestižní značky Melantrich. V dopisu z 10. června 1947 píše v reakci na stažení svých rukopisů z Melantrichu Jindřichu Chalupeckému: „Je mi moc smutno, když myslím na své postavení.“ A prorokuje: „Věřte mi, že s tou světskou slávou už vůbec nepočítám.“⁵² Za svého života (a v jistém smyslu ani po své smrti) Součková nenaplnila touhu být čtenou a vydávanou spisovatelkou – ke svým exulantským vydáním přistupovala s jistou trpkostí. V únoru 1982, rok před smrtí, komentuje v dopise Chalupeckému vydání svého textu v *Proměnách* v tom smyslu, „že to je sice radostné, ale není to ta sláva“: „Sláva je, když už na to čekají ‚dychtivě‘ redaktoři a tiskaři a noviny a akademie. Měli jsme to, Jindříšku, na dosah ruky, ale vyklouzlo nám to, alespoň nás ta sláva nezkazila.“⁵³

52) LA PNP, Jindřich Chalupecký, Milada Součková Jindřichu Chalupeckému 10. 11. 1947.

53) LA PNP, Jindřich Chalupecký, Milada Součková Jindřichu Chalupeckému 6. 2. 1982.

„Jako posledně, žádné textové bubliny“

Komentovaný seriál jako zkrocený komiks

Pavel Kořínek

Komiks či obrázkový seriál, dobově vnímaný především jako specifický a trochu podezřelý žánr dětské literatury, střídal v průběhu 20. století období překotného rozmachu s léty nuzného živoření. Sekvenční vyprávění textem (zprvu především veršem) a obrazem se setkávalo s nadšením čtenářů. Od odborníků na dětskou literaturu, střežících zpravidla její čistotu a výchovnou hodnotu, se mu ale vlídného slova povětšinou nedostávalo. Nepřekvapí proto tolik, že do rozvoje obrázkového seriálu v Československu minimálně třikrát výrazně promluvila restriktivní opatření, která cílila: 1) proti jeho dominantním publikačním platformám (jako k tomu došlo za protektorátu v letech 1941–1945); 2) proti této narativní formě vůbec (po únorovém převratu v letech 1948–1957, respektive do roku 1963); 3) proti určitým žánrům, formátům a tvůrcům (normalizační roky 1970–1985).

Bezprostřední hrozba zákazu zásadním způsobem ovlivnila podobu domácí komiksové tradice. Tvůrci obávající se, zda svá seriálová díla budou moci publikovat, se často uchýlovali k autocenzurní praxi, při níž své práce předem připravovali tak, aby bylo možné případné kritické výtky odrazit. Zákazy, postihující v první vlně většinou ty dynamičtější a populárnější komiksové cykly, i preventivní autorské či redakční „umravňování“ vedly mimo jiné k delšímu přežití vývojově starší formy seriálu s textovými přípisky mimo obraz. Tvář československého komiksu byla ve 20. století minimálně zčásti formována těmito cenzurními a autocenzurními souvislostmi: cenzura tak svými zásahy obrázkový seriál potlačovala, zároveň se ale výrazně podílela na ustavování jeho národního invariantu.

Jako doklad obecnějšího odporu vůči komiksu stejně jako proti jeho dílčím formálním prostředkům nám mohou posloužit snahy o regulaci a ideologií zprostředkované zachránění seriálu o *Rychlých šípech*, které bezprostředně předcházely jeho nucenému ukončení v červnu 1948. Tento bezpochyby nejznámější domácí komiksový seriál měl tu pochybnou čest zažít všechny tři výše uvedené restriktivní vlny. Poprvé skončil s domovským *Mladým hlasatelem* v roce 1941, podruhé o sedm let později při likvidaci *Vpředu* a potřetí – tentokrát už navždy – v roce 1971. V pořadí druhý zákaz *Rychlých šípů*, kterému se budeme níže věnovat především, je ale z hlediska cenzurních a autocenzurních postupů jistě nejzajímavější: v průběhu několika týdnů května a června roku 1948 totiž seriál zaznamenal formální a tematické změny, které nám mohou pomoci přiblížit dobový přístup k Jaroslavu Foglarovi i žánru obrázkového seriálu.

Prostor, kam možno/nutno ustupovat

Československý obrázkový seriál se již od svých nejranějších počátků na přelomu 19. a 20. století vyvíjel paralelně ve dvou základních modalitách. V první, vývojově starší formě se realizoval jako komentovaný seriál, který sestával ze sekvence samostatných polí bez vnitropanelových promluv, s textovými komentáři a přípisými (častěji veršem,

popřípadě prózou) pod jednotlivými obrazovými poli (panely). Novější, americkou novinovou produkcí z počátku 20. století inspirovaná podoba komiksu pak už pracovala s promluvovými či myšlenkovými „bublinami“ přímo v obraze. Ve dvacátých a třicátých letech 20. století obě uvedené formy v českojazyčných periodikách koexistovaly vedle sebe, dostávalo se jim však odlišné pozornosti a rozdílného přijetí. První, konzervativnější a formálně statictější typ, navázaný v domácí recepci na tradici humoristických časopisů *Simplicissimus* či *Fliegende Blätter* a na osobnosti typu Wilhelma Busche a ztělesňovaný v domácím kontextu erbovně Josefem Ladou, byl vnímán jako původní, domácí a snad i kvůli častému užití veršů jako hodnotnější z obou uvedených. Oproti tomu větev komiksová, barevnější a dynamičtější, byla registrována jako něco cizího, přicházejícího do našeho kulturního prostoru trochu podloudně přes oceán na chvostu populárních animovaných grotesek Walta Disneye či Pata Sullivana.

Tomáš Prokůpek ve studii věnované formálním vlastnostem prvorepublikového komiksu charakterizoval třicátá léta 20. století jako údobí „bojů o bublinu“:¹ jednotlivé původní seriály kolísaly mezi oběma uvedenými typy a u přebíraných zahraničních cyklů bylo naprosto běžnou praxí původní komiks rozličnými způsoby „přeformátovat“ do tvaru lokálně lépe přijímaného komentovaného seriálu. Technické provedení těchto úprav široce kolísalo mezi poměrně pečlivou retuší, při které byla celá původní bublina i její obsah z panelů odstraněny, a až poněkud absurdním zachováním vyprázdněných bublin v obrazovém podkladu. Nebylo neobvyklé, že jeden komiksový seriál v různých pokračováních využíval střídavě formálních prostředků obou variant, popřípadě volil problémů prostou „třetí cestu“ němých či bezeslovných příběhů.

V ustavování komiksu coby přijatelné formy obrázkového vyprávění sehrály v závěru třicátých let zásadní roli populární *Rychlé šípy* scenáristy Jaroslava Foglara a kreslíře Jana Fischera. Tento seriál, vycházející ve své první etapě v letech 1938–1941 na stránkách *Mladého hlasatele*, představoval první skutečně masově úspěšný domácí cyklus, který pracoval výhradně s promluvovými bublinami a i jinak – například dynamickou konstrukcí záběrů a zaznamenáváním pohybu – zřetelně odkazoval k zahraničním komiksovým předobrazům. Napětí mezi komiksem a komentovaným seriálem nicméně trvalo. Redakce jednotlivých časopisů zřejmě jen opatrně zkoumaly, nakolik je komiksová forma přijatelná, a často tak vytvářely rozličné kombinované útvary, v nichž koexistovaly původní bubliny i příběhové insitní verše. Do odpovědi na otázku „přijatelnosti“ pravděpodobně promlouvala i implicitní věková dedikace konkrétního seriálu. Zatímco pro cykly určené mládeži či dospělým představoval komiks na počátku čtyřicátých let už poměrně běžný, komentovanému seriálu rovnocenný způsob realizace (vedle *Rychlých šípů* takto například *Novákovice neděle* či *Zlatá kadeř*), u sérií určených menším dětem nadále dominovala tužba vychovávat ke správným čtenářským návykům veršem a obrázkem. Kupříkladu časopis *Punta*, cílící na mladší čtenářstvo, tak zůstal až do svého zániku v roce 1942 plně věrný starší statictější formě s přípisem pod panely.

1) Tomáš Prokůpek: „Boj o bublinu v českém a překladovém obrázkovém seriálu od 20. do počátku 40. let 20. století“, in Martin Foret, Pavel Kořínek, Tomáš Prokůpek, Michal Jareš (eds.): *Studia komiksu: možnosti a perspektivy*, Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2012, s. 175–199.

Implicitně vnímaná a takřka všeobecně přijímaná teze o menší problematičnosti komentovaného seriálu poměrně výrazně promluvila do tvaru domácí obrázkovoseriálové tradice. Zatímco v desátých a dvacátých letech 20. století můžeme ještě vyšší zastoupení komentovaného seriálu připisovat třeba i nedostatečné obeznámenosti s komiksovou alternativou, počínaje třicátými lety již výtvarníci nesporně disponovali povědomím o obou alternativních přístupech a kreslíři vytvářející obrázkové seriály měli na výběr z obou variant. Skutečnost, že častěji volili podobu komentovaného seriálu, můžeme samozřejmě interpretovat rozličnými způsoby: osobní autorská preference se zde jistě potkávala s redakční objednávkou, popřípadě s reflexí onoho dominantního kritického názoru na hodnotnost prvního z formálních typů. Tak či onak platí, že komentovaný seriál se v českém prostředí udržel výjimečně dlouho – v nejrůznějších pozdních podobách se s ním setkáváme ještě v šedesátých či sedmdesátých letech, například v adaptacích dobrodružné i jiné literární klasiky. V krizových obdobích představoval pro problematičtější, cenzurou i kritikou ohroženější komiks logický prostor, kam lze ustupovat.

Druhý alternativní „bezpečnější prostor k ústupu“ nabízela (testovací) realizace bezeslovná. Takto například dlouholetý cyklus *Kocour Vavřinec a jeho přátelé* (1967–1976) v časopise *Mateřídouška* začínal jako bezeslovný seriál a teprve postupně se jeho tvůrci odhodlávali včleňovat do repertoáru využívaných formálních prostředků značené vnitropanelové repliky; ty byly nejprve vpisované do obrazových polí bez ohraničení přímo k hlavám hovořících postav, později už realizované tradičními bublinami.

„Jak nebezpečná je taková seriálová produkce“

Jakkoli dnes může období třetí republiky působit jako poměrně progresivní etapa vývoje českého komiksu, kdy se začal usazovat ve svých nejrůznějších žánrových podobách i v publikačních platformách do té doby nedotčených či jen zřídka zasazených (dením tisku, společenských týdenících), nalezneme v této době zároveň poměrně rezolutní odsudky, jež se snášely na „barvotiskové obrázky seriály, které jsou největším lákadlem chlapců a dívek“.² Ty svědčí o ne nepodstatném dobovém odporu autorit vůči této invazivně vnímané formě. Komiksově bublině (v dobové terminologii častěji „obláčku“) byla přitom Jaromírem M. Průšou – jehož článek *O dobrý časopis pro mládež 10–14letou* zahájil ve *Štěpnici* asi nejvyhrocenější polemiku o komiks sledovaného období – připisována role čelného reprezentanta všeho pokleslého. Boje o bublinu jako by v poválečných letech nabyly na nové intenzitě. Vedle přetrvávajícího různého vyrovnávání se s bublinou v redakční a publikační praxi nyní sehrávala významnou roli i odsuzující kritická reflexe:

V různých zábavných časopisech pro malé i velké jsme se setkávali dost často s tímto plevelem, který je nebezpečnější, než si kdo může myslit. Epická kostra je zde totiž vyjádřena dialogy jednajících osob, které jsou napsány hůlkovým písmem do jakýchsi obláčků, které vylétají jednajícím osobám z úst. Nehledě k tomu, že už tato okolnost musí působit jaksi slabomyslně, je tu ještě něco jiného. Autor si je obvyčejně sám vědom toho, že obláčky obrázku krásy nepřidají, a proto lepší svůj text do nejmenších větiček a úsloví. Text je tedy oprostěn

2) J. M. P. [= Jaromír M. Průša]: „O dobrý časopis pro mládež 10–14letou“, *Štěpnice* 1, 1946, č. 5/6, s. 169–172, zde s. 170.

a zjednodušen na nejmenší míru, vše potřebné vysvětlí obrázky. Někomu by se snad zdálo, že se tím vůbec nic nestane a že takový výtvar nemá na čtenáře vliv. Mohu však doložit ze své zkušenosti, jak nebezpečná je taková seriálová tvorba.³

Nelichotivou roli prototypického komiksového zástupce všeho zkaženého převzaly ve *Štěpnici* právě Foglarovy *Rychlé šípy*. Zacílení proti tomuto seriálu přitom jistě nebylo náhodnou volbou – Mirek Dušín a jeho přátelé provokovali kritiky (ze *Štěpnice* i dalších periodik) svou popularitou a také osobou svého tvůrce. Jaroslav Foglar se svým pojetím nepřiliš umně podávaného dobrodružného (leč zároveň zřetelně didaktického) chlapec-kého vyprávění (ať již prózou či komiksem) vcházel do sporu s dobově protežovanou tezí o nutnosti vysoké umělecké – literární, ale i výtvarné – hodnoty tvorby pro děti a mládež. Jaroslav Toman to ve své studii o kritickém přijetí Foglarova díla pojmenoval následovně: „Ve jménu nekompromisního boje proti kýči a pseudoumění kritizující poukazovali na jeho slovesnou, výtvarnou a grafickou nekulturnost, uměleckou nenáročnost, anachronickou koncepci a na trestuhodné odvádění mladých recipientů od kvalitní četby.“⁴ V diskutabilní míře pak do sporu jistě zasáhly i rozpory povahy personální: Foglarův dřívější rozchod s časopisem *Junák* a jeho Junáckou edicí se podepsal na řevnivosti mezi skautským časopisem a *Vpředu*. Citovaný text Jaromíra Průši byl redakcí *Vpředu* korespondenčně rozporován, o čemž informuje i redakční šifrou podepsaná noticka *Vpřed po třetí* v dvojčísle *Štěpnice*, která za Průšovým textem bezprostředně následovala: „Dostali jsme dopis od pana Jiřího Beneše a dr. Bureše. Oba vyslovují pochybnost, měl-li p. J. M. P. právo psát kritiku o časopisu *Vpřed*. Je to bývalý spolupracovník tohoto časopisu, s nímž se redakce z mnoha závažných důvodů rozešla.“⁵ Dále v textu se ale redakce kritické tribuny postavila za svého přispěvatele a uvedené výtky označila za objektivní. V dalším, devátém čísle prvního ročníku *Štěpnice* Foglar s Burešem reagovali ještě delším textem, otištěným pod názvem *Redakce časopisu „Vpřed“ odpovídá*. Svoji obhajobu založili především na citacích korespondence došlé do *Vpředu*, v níž se mladí z různých koutů republiky vyznávají z toho, jak jsou díky odebíranému časopisu a jeho seriálu lepšími a svědomitějšími občany, kladou si *Rychlé šípy* za vzor a snaží se jim vyrovnat.⁶ Nevyřčeným, ale patrně přítomným jablkem sváru pak byly i registrované čtenářské kluby, jež Foglar po vzoru *Mladého hlasatele* začal ve *Vpředu* znovu propagovat a jež z pohledu autorit – Junáku či později Svazu české mládeže (SČM) – představovaly alternativní, nedostatečně kontrolovaný model organizování a sdružování mládeže.

Polemika ale mnoho nezměnila, spíše jen pomohla více rozdmýchat doutnající spor mezi *Vpředu* a kritickou obcí na straně jedné a mládežnickým svazem na straně druhé. *Rychlé šípy* byly dále označovány tu za „usmolený kýč“,⁷ tu za jednu z „divokých mazanic“.⁸

3) Tamtéž, s. 170.

4) Jaroslav Toman: „Foglarova tvorba pro mládež v proměnách doby a literární kritiky“, in Růžena Hamanová, Dorota Lábusová (eds.): *K fenoménu Jaroslav Foglar. Sborník příspěvků z konference Fenomén Jaroslav Foglar, Praha, Památník národního písemnictví, 17. září 2007*, Praha, Památník národního písemnictví 2008, s. 81–98, zde s. 82.

5) RED: „Vpřed po třetí“, *Štěpnice* 1, 1947, č. 7/8, s. 231.

6) „Redakce časopisu ‚Vpřed‘ odpovídá“, *Štěpnice* 1, 1947, č. 9, s. 280–281.

7) -al [= Václav Stejskal]: „Ještě jednou Vpřed“, *Štěpnice* 1, 1947, č. 5/6, s. 180.

8) František Pilar: „Vpřed za každou cenu?“, *Kulturní politika* 3, 1948, č. 35, s. 7.

Konec Rychlých šípů

Po únorovém převratu začal obrázkovým seriálům hrozit bezprostřední zánik a komiks se svou dominancí vizuální stránky, odsuzovanými „obláčky“ a západně vnímanou proveniencí byl na řadě jako první. Cyklus o *Rychlých šípech* skončil – spolu s domovským *Vpředu* – jako jeden z prvních, už na počátku července. Ještě předtím ale *Rychlé šípy* prošly krátkou, ale veskrze zajímavou etapou, ve které byly poslední tři epizody ročníku (a jak se ukázalo, na dalších dvacet let i celého seriálu) formálně realizovány nikoli komiksem, ale komentovaným seriálem – bubliny vymizivší z panelů byly nahrazeny prozaickými přípiskami pod obrázky.

Dnes už není možné zcela přesvědčivě pramenně doložit, zda se tak opravdu stalo na základě přímého restriktivního nařízení shora, jak tvrdí bohatá vzpomínková literatura, oba hlavní redaktori *Vpředu* – Jaroslav Foglar i Karel Bureš – nicméně na konec časopisu i *Rychlých šípů* vzpomínají velmi obdobně. Foglar toto téma poprvé otevřeně komentoval o dvacet let později v článku *Jak se dívám na obrázkový seriál*, otištěném coby součást dalšího kola komiksových diskusí ve *Zlatém máji*:

Vzpomínám si, jak mi „odborníci“ z bývalého ÚV ČSM v roce 1948 – kdy už jsem byl ve výpovědi z redakce časopisu *Vpřed* – zakázali předepisovat malíři textové obláčky do jednotlivých obrázků. Text musel být podle příkazu těchto „odborníků“ vysazen dole pod obrázkem. Účinnost seriálu tím podstatně poklesla, což jim ovšem bylo srdečně lhostejné, jako ostatně i mnoho jiných a daleko závažnějších věcí.⁹

Obdobné líčení pak v mírně upravené podobě zahrnul Foglar i do svých vzpomínek *Život v poklusu* (knižně 1990), v jejichž upraveném a doplněném vydání z roku 1997 doplnil i informace o domnělém původci těchto restrikcí:

Byla to pro mne ohromující zpráva, které předcházelo nařízení, že moje poslední příběhy *Rychlých šípů* musely mít pod obrázky místo textových bublinek jen vysazené řádky doprovodného textu! [...] Později jsem se dozvěděl, že hlavní slovo v likvidaci redakce a v mém odstranění měl předseda SČM Zdeněk Hejzlar.¹⁰

Dramatické líčení Karla Bureše z memoárové knihy *V týmu s Foglarem. Příběh redaktora legendárních časopisů* pak zachycuje i možné zvažování autocenzurního tematického přizpůsobení seriálu předpokládanému dobovému požadavku:

„Jestrábe, přihlas Rychlé šípy do Pionýra. Vyrazíme jim tak zbraně z rukou,“ radím Foglarovi. „To ne, Rychlé šípy musí zůstat samostatné, na nikom závislé.“ „Tak je pošli aspoň na brigádu. Hrozí nám nebezpečí.“ Jestráb mlčí. SČM vydává naléhavou výzvu k mladým, aby nastupovali na stavby mládeže, na železniční trať v Javoříčku na Slovensku. Z kreslených příběhů *Rychlých šípů* na zadní stránce *Vpředu* musíme vyhladit novodobými estéty nenáviděné „bubliny“. Na příkaz ústředí SČM. Foglar je nahrazuje několikařádkovými texty pod jednotlivými

9) Jaroslav Foglar: „Jak se dívám na obrázkový seriál“, *Zlatý máj* 13, 1969, č. 5, s. 280–281, zde s. 281.

10) Jaroslav Foglar: *Život v poklusu*, Sebrané spisy, sv. 21, Praha, Olympia 1997, s. 187.

obrázky seriálu. Texty, z kterých mizí přímá řeč, však snižují akčnost děje, jeho strukturu, integritu. Postavy na obrázcích mlčí a čtenář se musí od nich odvracet k doprovodným rádkům. Napínavost a plynulost děje je porušena. Zvukový film se vrací k němému s titulky. Seriál se stává ilustrovanou povídkou. Podle sovětského vzoru. Redakce to trpně přijímá, čtenáři také. V čísle 44, koncem června, jedou Rychlé šípky na stavbu mládeže. Z příběhu je patrná nucenost, vane z něj nechuť autora k vyprávění děje.¹¹

Celou řadu dokladů o tom, že se jednalo o původně neplánovaná a překotně realizovaná opatření, nám poskytne pramenná dokumentace z Foglarovy pozůstalosti, uložené v Památníku národního písemnictví. Rukopisný sešit nadepsaný *Nápady RŠ*, do kterého si Foglar zapisoval krátké námětové synopse možných pokračování a pořadí jednotlivých dílů, přibližuje plánovaný sled epizod.

Jako poslední dobrodružství Rychlých šípů v ročníku 1947–1948 byl původně zamýšlen příběh *Týrané/Trýzněné dítě*,¹² ke kterému dále v sešitu nalezneme i stručnou dějovou synopsi. Není zcela bez zajímavosti, že i původně zamýšlený příběh disponoval zřetelným didaktickým nábojem, navíc zde tematizujícím státem realizovanou institucionální péči o mládež; chybělo mu tedy zřejmě především ono aktivní převzetí role při kolektivním budování lepších zítřků: „Trýzněné dítě – otec opilec, matka se nestará. Okresní péče o mládež. RŠ uvědomí. Dítě do útulku.“¹³ Nakonec byl ale tištěn příběh jiný, totiž budovatelský *Odvoz hlíny*, ke kterému se v sešitě žádné poznámky či anotace nenacházejí. Neméně přesvědčivě vypovídají i úvodní poznámky na dochovaných strojopisných scénářích, kde Foglar kreslíře

27	RŠ v biografu slavního	✓
28	RŠ v biografu slavního	✓
29	RŠ v biografu slavního	✓
30	RŠ jdou na upokojení	✓
31	RŠ na upokojení	✓
32	RŠ na upokojení	✓
33	RŠ na upokojení	✓
34	RŠ mají svatek	✓
35	RŠ na upokojení	✓
36	RŠ na upokojení	✓
37	RŠ začínají im. o TOTEM	✓
38	RŠ objevují totem	✓
39	RŠ vtipy o TOTEM	✓
40	RŠ a školní zbraně	✓
41	Rychlonohá slavního vynálezce	✓
42	~~RŠ na upokojení~~ uměl pro	
43	Stavba obrovského	
44	Stavba	
45	Uvedení obrovského	

Týrané dítě

Soupis epizod *Rychlých šípů* Foglarův rukopisný soupis plánovaných epizod *Rychlých šípů* pro třetí ročník *Vpředu*.

Zdroj: LA PNP, Jaroslav Foglar, rukopisy vlastní, *Seriály, scénář a pracovní materiály ke scénářům pro obrázkový seriál, Vpřed r. III., náměty RŠ.*

11) Karel Bureš: *V týmu s Jestřábem. Příběh redaktora legendárních časopisů*, Praha, Toužimský & Moravec 2009, s. 274.

12) Titul v sešitu kolísá, soupis epizod zaznamenává variantu *Týrané dítě*, synopse verzi *Trýzněné dítě*.

13) Literární archiv Památníku národního písemnictví (LA PNP), Jaroslav Foglar, rukopisy vlastní, *Seriály, scénář a pracovní materiály ke scénářům pro obrázkový seriál, Vpřed r. III., Náměty RŠ.*

RYCHLÉ ŠÍPY NA STAVĚ MLÁDEŽE

ZAČÁTEK PŘÍBĚHU V PŘEDCHOZÍM ČÍSLE

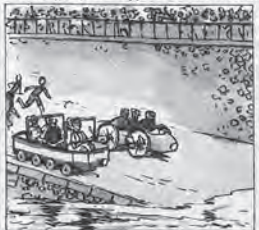
Bratrstvo K. P. nelenilo a skutečně zhotovilo svůj šlapací vozík divně řeč Rychlé šipy. To bylo údivu, když něm po prvé vyjelo ze dvorečku!

Rychlé šipy se v tu dobu ještě lopotili s montováním převodů a s utěšňováním dna, aby v případě plavby voda nepronikala dovnitř vozu. Nebyla to snadná věc.

Když se dostavil klub Rychlých šípů k ohradě, aby předvedl svou zkušební jízdu, bylo tu i Bratrstvo Kočičí pracky. Oba vozy se léšily pozorností všech hochů i děvčát.

Rychlé šipy chtěli hlavně zjistit, zda do vozu nepoteče a zda se nepotopí, až vjede do vody. A tak zamířili rovnou k vodě.

Rozhodný okamžik nastává. Vozy vjíždějí do vody, Rychlé šipy vytahují pádla. Bratrství se do vody nechce. Nepočítalo s takovým cílem jízdy, jeho vůz není na plavbu zařízen.

Zatím co dobře utěsněný vůz Rychlých šípů pluje po vodě, volá Dlouhé Bidlo: „Dá se neškapu!“ A Štátně říká: „Taky už není zapotřebí, právě se potápí!“

„Voda v podpalubí, voda nad palubou, všude jen voda! Zachraň se, kdo můžeš!“ bouří poplašeně Dlouhé Bidlo a mohutným skokem se vrhá odvážně do chladných vln.

„To je divné, že z vás tak kape!“ diví se na běhu Rychlonožka. „Te náš vůz plece jen tolik neprosakuje, jako ty vaše necky!“

Prázdniny se přiblížily a Rychlé šipy se rozhodli odjet na Stavbu mládeže, kde by přiložili ruku k užitečnému dílu. U místní skupiny SCM dostali podrobné pokyny.

Venku přišlo, ale uvnitř vozu pod starou plachtou bylo za jízdy útulno a veselo. O dobrou náladu se staral hlavně Rychlonožka svými povedenými vtípky.

Plece však jeli skoro celý den, než se na pracoviště dostali. Jeden z vedoucích Stavby je vládně přivítá.

A za chvíli se již seznámili s pěti novými kamarády, se kterými budou bydlet na jedné světnici. Ti jim vysvětlili také běh celého tábora a seznámili i s ostatními brigádníky.

Všechna práva vyhrazena.

Dokončení příště.

„Každou sobotu se zúčastňujeme se Svazem české mládeže budování zimního stadionu. Snažíme se všichni žít podle Rychlých šípů. Za 11.663 čtenářský klub VPŘEDU v Chomutově Václav Cernohorský, vedoucí.“

Rychlé šipy na Stavbě mládeže Poslední tři epizody *Rychlých šípů* vyšly v podobě komentovaného seriálu; mezi osmým a devátým panelem příběhu nastává výrazný příběhový šev.

Zdroj: Jaroslav Foglar, Jan Fischer: „Rychlé šipy na Stavbě mládeže“, *Vpřed* 3, 1948, č. 44, s. 700.

Rychlé šípy jedou na Stavbu mládeže.

/Pozor, úprava zase jako posledně, žádné textové bubliny, místo nich prázdná třicetimetrová linka./

Začátek příběhu v předchozím čísle. /Tento obličáček vyplíš a zasadí nad první obrázek./

1./Viz starý přepis obrázek číslo 2.

2. " " " " " 4

3. " " " " " 5

4. " " " " " 7

5. " " " " " 8

6. " " " " " 9

7. " " " " " 10

Pozor, vůz Rychlých šípů nemá žádnou plochu, aniž by byla obruče na které by se plachta napínala, ale plachta na nich není!

8./Bratrstvo táhne vozy po vodě, vyznačují se dle dle, členové Bratrstva jsou po kolena ve vodě, vyznačují se z vody. Bidlo je jedinečně zmačkané. Bratrstvo kouká, jako by chtělo vypálit rybák. Na pevnině se dle dle dívá. Rychlé šípy jsou se svým vozem už na pevnině. Rychlonožka kyne Bratrstvu rukou a volá, že jejich vůz sice nevypadá tak pěkně, jako Bratrstva, ale za to že zase tolik neprosakuje.

9./Rychlé šípy jsou v klubovně Svazu České mládeže. Přes stěnu někde je modrá vlajka se znakem /bílým, negativním/ SČM. Znak přikládám. U stolu několik mladých lidí, dívky i mládenci. Rychlé šípy jsou u stolu /stojí/, jeden z mladých mužů jim ukazuje různá lejtřta a říká jim osí. Rychlé šípy se všichni na lejtřta dívají, se zájmem.

Strojopisný scénář epizody *Rychlé šípy jedou na Stavbu mládeže* V prvním řádku pokynů pro úpravu čtyřicátého čtvrtého pokračování *Rychlých šípů* (publikovaného pod zkráceným titulem *Rychlé šípy na Stavbě mládeže*) Jaroslav Foglar upozorňuje na to, že se nemají užívat textové bubliny.

Zdroj: LA PNP, Jaroslav Foglar, rukopisy vlastní, Seriály, scénář a pracovní materiály ke scénářům pro obrázkový seriál, Vpřed r. III.

explicitně upozorňuje: „Pozor, úprava zase jako posledně, žádné textové bubliny, místo nich prázdná třicetimetrová linka.“¹⁴

Poslední tři epizody *Rychlých šípů* z června roku 1948 tedy ve *Vpředu*, zřejmě z nařízení zástupců SČM, vyšly v podobě komentovaného seriálu.¹⁵ Foglar si ale pravděpodobně uvědomoval, že takový formální ústupek nemusí pro přežití jeho seriálu stačit, pročež se – pravděpodobně i pod vlivem Burešova domlouvání – pokusil „nové době“ přizpůsobit i včleněním aktuálně protežované tematiky: doslova vprostřed čtyřiačtyřicátého publikovaného pokračování, mezi osmým a devátým panelem příběhu tak nastává výrazný příběhový šev: „Prázdniny se přiblížily a Rychlé šípy se rozhodli odjet na Stavbu mládeže, kde by přiložili ruku k užitečnému dílu. U místní skupiny SČM dostali podrobné pokyny.“¹⁶

14) LA PNP, Jaroslav Foglar, rukopisy vlastní, Seriály, scénář a pracovní materiály ke scénářům pro obrázkový seriál, Vpřed r. III., 44. Rychlé šípy jedou na Stavbu mládeže.

15) Ve Foglarově ročníkovém číslování se jednalo o epizodu 43 *Rychlé šípy staví obojživelný vůz*, epizodu 44 *Rychlé šípy na Stavbě mládeže* a konečně epizodu 45 *Rychlé šípy zlepšují odvoz hlíny*.

16) Jaroslav Foglar, Jan Fischer: „Rychlé šípy na Stavbě mládeže“, *Vpřed* 3, 1948, č. 44, s. 700; k vyprávěcímu přeryvu uvnitř epizody dále Martin Foret: „Druhý (ná)dech – Kanonizace seriálu Rychlé šípy 1945–1948“, in

V kontextu celého cyklu o Rychlých šípech je takový výrazný dějový přerýv uprostřed pokračování něčím naprosto výjimečným. S vědomím nevyhnutelné spekulativnosti se zde nabízí interpretace, že Foglar považoval za nezbytné pokud možno okamžitě představit *Rychlé šípy* v ideologicky přívětivějším světle.

Komplikovanou genezi sledované epizody do určité míry ozřejmí skutečnost, že se k tomuto dílu dochovaly dvě strojopisné verze scénáře. Starší z nich, pojmenovaná *Rychlé šípy zajíždějí „Albatrose“* (název obojživelného vozu), sice v záhlaví žádá o úpravu bez bublin („POZOR, úprava zase jako posledně.“),¹⁷ jinak ale obsahuje klasicky vystavěné a do dvanácti panelů rozepsané dobrodružství o nezdaru úkladů Bratrstva kočičí pracky, jež je Rychlými šípy v závodě čestně a spravedlivě poraženo. Aktualizovaná a přepracovaná verze už však nese titul *Rychlé šípy jedou na Stavbu mládeže* a obsahuje předpis pro zkondenzování předchozího scénáře a vypuštění několika původně zamýšlených panelů.

Na místo několika uvolněných posledních obrazových polí pak trochu neústrojně vsunuje rozehrání nového příběhu stavějícího Rychlé šípy do pozice aktivně vypomáhajících budovatelů. Právě tato verze byla poté v časopise publikována a právě na ni navázal v následujícím závěrečném čísle ročníku poslední díl této druhé etapy *Rychlých šípů* (*Rychlé šípy zlepšují odvoz hlíny*). Avšak ani zapojení do SČM zřetelně nestačilo, svaz a jeho autority se obměkčit nenechaly a redakční zemětřesení, které provázelo nařízené sloučení *Junáka* a *Vpředu*, znamenalo pro Foglarův a Fischerův cyklus další zákaz. *Rychlé šípy* coby seriál historicky spjatý s masovým uvedením komiksové bubliny do domácího obrázkového seriálu nemohlo zachránit ani zbavení se problematického formálního rysu, ani tematická povolnost a konformita. Zdržování a kritické komentování Foglarových knih ze strany cenzury se změnilo v plošný zákaz,¹⁸ autor nemohl publikovat nové texty a jeho starší tituly byly staženy z knihoven. První drobné časopisecké příspěvky mu byly povoleny až v roce 1955, na výraznější publikační příležitost ale musel vyčkat ještě takřka o dekádu déle.

V příběhu poúnorové likvidace *Rychlých šípů* tedy pravděpodobně sehrály roli minimálně dvě paralelní motivace, obě v českém kulturním prostoru do určité míry přítomné již v předcházejících letech: záměr omezit Foglara, jehož popularita a projekty hrozily ve své „nezávislosti“¹⁹ ohrožovat nový centrálně řízený model organizace mládeže, a záměr oprostít dětská a mládežnická periodika od škodlivých nánosů „primitivních“ obrázkových seriálů. Nelze přitom rezolutně tvrdit, že by byl bezprostředně po Únoru okamžitě přísně proskribován obrázkový seriál. V druhé polovině roku 1948 a po celý rok 1949 vycházela v rozličných periodikách ještě celá řada seriálů, některé z nich dokonce nově. Přitom platí, že delšího přežití bylo častěji dopřáno těm cyklům, které byly realizovány formou komentovaného seriálu. Nový, „odfoglarizovaný“²⁰ časopis *Junáci, vpřed* (později znovu *Vpřed*,

Tomáš Prokůpek, Pavel Kořínek, Martin Foret, Michal Jareš: *Dějiny československého komiksu 20. století*, sv. 1, 1900–1964, Praha, Akropolis 2014, s. 315–318.

17) LA PNP, Jaroslav Foglar, rukopisy vlastní, Seriály, scénář a pracovní materiály ke scénářům pro obrázkový seriál, *Vpřed* r. III., 44. Rychlé šípy zajíždějí „Albatrose“.

18) K tomu Pavel Janáček: *Literární brak. Operace vyloučení, operace nahrazení, 1938–1951*, Brno, Host 2004, s. 179.

19) Srov. citovaná pasáž in K. Bureš: *V týmu s Jestřábem*, cit. dílo, s. 274.

20) Zdeněk Karel Slabý: „Časopis ‚Junáci, vpřed‘“, *Štěpnice* 3, 1949, č. 1, s. 31–32, zde s. 31.

JITKA PŘEKVAPILA

„Nyní je našim úkolem zapojit do SRPu celou školu.“

„Navrhuji, abychom udělali mezi sebou soutěž v náboru. Kdo získá více žáků.“

Mírek věřil v osobní agitaci a tak o soutěži hovořil se spolužáky.

Věra zase získávala děvčata, kdežto Jitka se o propagaci vůbec nestarala.

Jožka pro nábor do SRPu maloval plakáty dlouho do noci.

Ivan si opatřil letáky a o přestávce je rozdával.

A Zdeněk? Ten psal různá vtipná hesla přímo na tabuli.

Jen Jitka stále nic nedělala. Však se jí Ivan vycítavě ptal: „Ty nám nepomůžeš?“

„Kluci, že by Jitka přece jen něco připravovala? Kam jde?“

A jak vidíme, šla do sborovny. Co tam asi chce?

Tak tohle je Jitčin způsob propagace! Její hlas slyší jistě každý žák.

Měla úspěch. Na její výzvu se přihlašovaly celé třídy. II. B dokonce vyzvala ostatní k účasti na řepné brigádě.

KRESLÍ DR FISCHER

POKRACOVÁNÍ

Jitka překvapila Komentovaný seriál *Jitka překvapila* z cyklu Jiskrovci původního kreslíře *Rychlých šípů* Jana Fischera se snažil vyhovět formálním i tematickým představám o novém čtení pro mládež.
Zdroj: Jan Fischer: „Jitka překvapila“, *Vpřed* 5, 1949, č. 7, s. 96.

posléze *Vpřed pionýři*) začal počátkem roku 1949 tisknout cyklus, který lze interpretovat jako svého druhu následnický seriál *Rychlých šípů* „pro novou dobu“. Komentovaný seriál *Jiskrovci*, realizovaný výhradně bez bublin, s komentáři prózou pod panely, připravoval dokonce kreslíř původních *Rychlých šípů* Jan Fischer.²¹ Náhražkový cyklus, který lépe vyhovoval dobově upřednostňovanému obrazu aktivních kolektivů (ústřední partu zde zastupuje oficiálními strukturami registrovaná recitační skupina Jiskra a spíše než na jedince je zde kladen větší důraz na aktivní sílu stmelené kolektivu) se dočkal sedmdesáti pokračování a jistě mohl takřka dva roky vycházet i proto, že přijal za svou méně problematickou formální podobu.

Pro vykreslení úplnějšího obrazu příběhu o jednom z mnoha konců *Rychlých šípů* je zapotřebí připojit ještě doušku o dalším „životě“ cenzurovaných a autocenzurou tematicky krocených epizod. Pro obnovené vydávání na přelomu šedesátých a sedmdesátých let totiž Foglar nechal nového kreslíře seriálu Marko Čermáka přepracovat realizovanou verzi *Stavby mládeže*, ze které opětovně odstranil dějovou linii o SČM, původně v druhé verzi scénáře dodatečně doplněnou. Pro vytvoření nové verze epizody, tentokrát už samozřejmě znovu vybavené bublinami a pojmenované *Bratrstvo kočičí pracky trochu navlhlo*,²² ale nebyl použit původní scénář. Uvolněné místo vzniklé vypuštěním revidovaného úseku bylo vyplněno trochu nadbytečným a neústrojným rozšířením závěrečné pasáže příběhu (a děj tak poněkud postrádá na klenutosti). Právě tato verze je potom nejčastěji přetiskována v sebraných vydáních. Závěrečné pokračování *Rychlé šipy zlepšují odvoz hlíny* pak Foglar vyloučil ze seriálového korpusu a ve většině souborných vydání zcela chybí (v úplném vydání z nakladatelství Olympia je v miniatuře včleněno do ediční poznámky).²³

Nostalgie po komentovaném seriálu

Bylo by samozřejmě příliš zjednodušující a k autorům a jejich tvorbě vlastně neuctivé, kdybychom se snažili prohlašovat, že výraznější domácí zastoupení (a delší přežívání) komentovaného seriálu vždy způsobovala explicitní cenzura, popřípadě jakési vnitřní autocenzurní povědomí, vyjednávání o parametrech a limitech přijatelného. Do hry jistě vstupoval mnohem komplexnější soubor představ, návyků a uměleckých preferencí. Zároveň však patrně nelze sdílené vnímání komentovaného seriálu jako toho umělečtějšího, hodnotnějšího, domáctějšího a méně problematického způsobu obrázkovoseriálové tvorby zcela opomíjet. Obrázkový seriál, který po letech útlumu a vyhoceně negativní tiskové kampaně postupně začínal na počátku šedesátých let znovu hledat cestu zpět na stránky nejrůznějších periodik, se rozhodně choval opatrně: občas přejímal z ověřených (sovětských) zdrojů, někdy nejprve opatrně zkoumal terén bezeslovnými epizodami, jindy adaptoval klasiku, popřípadě ve funkci clony přijímal masku parodie. V neposlední řadě také leckdy záměrně volil formu komentovaného seriálu, která mohla (měla) být v případě potřeby obhájena ne jako obrázkový seriál, ale jako bohatě ilustrovaná zjednodušená próza, popřípadě ilustrovaný cyklus – tedy ne jako dravé dynamické „imperialistické“

21) Autor námětů či scenárista nebyl u *Jiskrovců* uveden.

22) Jaroslav Foglar, Marko Čermák: „Bratrstvo kočičí pracky trochu navlhlo“, *Rychlé šipy* 1 (3), 1970, č. 3 (10), s. 214.

23) Václav Nosek-Windy: „Ediční poznámka“, in Jaroslav Foglar: *Rychlé šipy*, Praha, Olympia 1999, s. 323–339, zde s. 329.

BRATSTVO KOČIČÍ PRACKY TROCHU NAVLHO

Bratrstvo kočičí pracky trochu navlhlo Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let přepracoval Marko Čermák epizodu *Rychlé šipy na Stavbě mládeže* do nové podoby.

Zdroj: Jaroslav Foglar, Marko Čermák, [Jan Fischer]: „Bratrstvo kočičí pracky trochu navlhlo“, *Rychlé šipy* 1 (3), 1970, č. 3 (10), s. 214.

čtení, ale jako domácí libůstka pro poučené. Do této poslední kategorie spadají například adaptace dobrodružné klasiky od Gustava Kruma či Jana Černého Klatovského ze šedesátých let, které svou vizuální stránkou odkazující ke klasické knižní ilustraci zastupují poslední skutečně mohutné vzepětí komentovaného seriálu v českém kontextu.

Závěrečnou kapitolu komentovaného seriálu pak dost možná sepsaly až nedávno (v letech 2011 a 2013) vydané sešity *Old Firehand* a *Blizzard / Jednooký Joe* od Ladislava Říhy. Snaha přiblížit se uctívaným vzorům zde znovu na krátký čas oživila komentovaný seriál. Forma, která se minimálně v některých svých realizacích uplatňovala coby obranná auto-cenzurní, popřípadě cenzurou vynucená ústupová varianta, zde nabyla nového významu, který nostalgicky odkazuje k obdivovaným „starým dobrým časům“.

Část sedmá

1949–1989

V zájmu pracujícího lidu

Literární cenzura

v době centrálního plánování
a paralelních oběhů

Petr Šámal

Rozptýlená cenzurní soustava	1102
Plánování – řízení – kontrola	1102
Diskurz o cenzuře	1104
Pole cenzurních interakcí: synchronní pohled	1106
Autor	1106
Časopis	1110
Nakladatelství	1112
Ediční plány a jejich schvalování	1117
Předběžná cenzura jako fakultativní prvek systému	1119
Knižní distribuce	1120
Čtenář	1122
Paralelní oběhy	1124
Literatura pod dohledem stranického ústředí (1949–1953)	1125
Socialistický realismus jako literární program	1125
Řízení knižního trhu	1126
Cenzura veřejných knihoven a biblioklasmus	1130
Počátky paralelních oběhů	1134
Pod dohledem předběžné cenzury	1136
Zrod nového systému regulace (1953)	1136
HSTD a literární veřejnost	1139
Legalizace cenzury	1143
Šedesátá léta: hledání třetí cesty	1145
Vylučovací rozměr plánování	1145
Spor o kulturní časopisy	1148
Intermezzo pražského jara. Rozklad rozptýlené cenzurní soustavy	1155
Mimořádná opatření. Restaurace rozptýlené cenzurní soustavy (1969–1972)	1161
Disciplinace periodického tisku	1161
Obnova regulace nakladatelské činnosti	1165
Administrace literárního pole	1170
Normalizační model rozptýlené cenzurní soustavy	1177
Instituce dohledu nad periodiky a knihami	1177
Témata – styl – autoři. K zaměření literární cenzury	1183
Strategie obcházení cenzury	1191
Paralelní oběh jako důsledek cenzury	1202
Kniha v paralelním prostoru	1202
Legalismus disentu a perzekuce literárního samizdatu	1207
Podmínky publikace v zahraničí	1216
Rozklad systému literární cenzury	1223

Modus literární komunikace, jenž fungoval v Československu v letech 1949–1989, se zrodil z přesvědčení o formativním vlivu literatury na osobnost čtenáře. Oproti předchozímu desetiletí, kdy se literární instituce soustředily k obraně národní literatury, měly v podmínkách státního socialismu působit především ve prospěch nového společenského ideálu a podílet se, podobně jako literatura sama, na formování tzv. nového člověka a na budování socialistické společnosti. Pro působení literární cenzury pak měla zásadní roli skutečnost, že občanská práva jednotlivce a s nimi související liberální pojetí svobody slova byly v socialistických diktaturách podřízeny státu, který své nároky zaštiťoval potřebami a zájmy „pracujícího lidu“.¹

Ve shodě se současným kulturněhistorickým bádáním socialistickou diktaturu nevnímáme jako monolitní neproměnný celek, v němž na jedné straně stojí představitelé moci a na druhé straně společnost vystavená represím. Výzkum cenzury z perspektivy literární komunikace potvrzuje participační povahu diktatury, jež mohla fungovat jen za podmínky plošného zapojení obyvatelstva do svého soukolí. Jako zdroj její dlouhodobé existence a stability se přitom nejvíce jeví pouze represivně prosazovaný nárok komunistické strany na politickou moc, ale také ochota obyvatelstva tento nárok uznávat a na fungování systému se podílet.²

Samotný nástup komunistické strany k moci byl nemalou částí obyvatel chápán jako nový počátek české i slovenské společnosti, jako vykročení na cestu, na jejímž horizontu se rýsuje ideální, ve všech ohledech spravedlivý společenský řád, který zajistí ekonomický i duchovní blahobyt všem. Jako všudypřítomný vzor prosazovaného kulturního projektu působil v té době Sovětský svaz, první socialistický stát, v němž v průběhu dvacátých a třicátých let proběhla komplexní restrukturalizace společnosti a během tří desetiletí se zformovala moderní socialistická diktatura, již řídilo mocenské centrum představované vedením komunistické strany a jež se vyznačovala vysokým stupněm byrokratizace, hlásila se k třídně definované ideologii, měla vyvinutý represivní a kontrolní aparát a pevně určený model centrálně řízené ekonomiky.³

Poučnorová proměna československého státu ovšem nespočívala v pouhém jednostranném převzetí sovětského modelu státu, to ostatně ani nebylo možné. V české kultuře již dlouho existovaly vlastní představy o radikální proměně ekonomiky i kultury a mezi intelektuály rezonovaly různé koncepty nového umění a literatury, jejichž stoupenci se často hlásili k socialismu či přímo ke komunistické ideologii; v oblasti organizace a řízení kultury se navazovalo také na hledání domácího modelu nedemokratického zřízení, zahájené druhou republikou. Česká i slovenská společnost se navíc nacházely v pokročilejší fázi modernizačních procesů než Sovětský svaz; poválečný stát byl po násilných migracích obyvatelstva a územních ztrátách (Podkarpatská Rus) sociálně i národnostně podstatně jednotnější než předválečné Československo i Sovětský svaz, jinak strukturované bylo

1) *Ústava Československé socialistické republiky, Sbíрка zákonů ČSSR*, Praha, 1960, částka 40, s. 298.

2) Srov. Martin Sabrow: „Socialismus jako myšlenkový svět. Komunistická diktatura v kulturněhistorické perspektivě“, přel. Pavel Kolář, *Soudobé dějiny* 19, 2012, č. 2, s. 196–208, zde s. 199.

3) Yoram Gorižki, Hans Mommsen: „Politický (ne)pořádek stalinismu a nacionálního socialismu“, in Michael Geyer, Sheila Fitzpatricková (eds.): *Za obzor totalitarismu. Srovnání stalinismu a nacismu*, přel. Jan Mervart, Jakub Rákosník, Praha, Academia 2012, s. 63–123.

i národní hospodářství, odlišnou podobu měl již od dob Rakouska-Uherska postupně se utvářející model státní správy.

Úměrně tomu, jak významná úloha byla literatuře přikládána při konstrukci ideálního nového světa, věnoval státní a stranický aparát jejímu budoucímu směřování velkou pozornost. Literatura i knižní kultura měly být bedlivě střeženy, negována byla údajná anarchie příznačná pro liberální demokracii a tržní ekonomiku. Vlastní tvůrčí proces i knižní výroba a distribuce měly být plánovány z hlediska společenského zájmu a řízeny podle pravidel marxisticko-leninské vědy tak, aby písemnictví napomáhalo budování komunismu a výchově čtenářů. Tomu odpovídal i důraz kladený na regulaci literatury. Cestu ke „šťastným zítřkům“ neměla komplikovat díla, jež by čtenáře strhávala zpátky ke starému (kapitalistickému) světu.

Hlavní principy autoritativního typu literární cenzury, charakteristického pro celé období socialistické diktatury, byly založeny na provázanosti procesů plánování, řízení a kontroly, což posilovalo její předepisující rozměr. Převzetí sovětského modelu organizace literárního života, knižní výroby i kontroly médií vedlo k ustavení rozptýlené cenzurní soustavy, jež spolu s dalšími literárními institucemi, časopisy, nakladatelstvími a oficiálními spolky spisovatelů prosazovala proměnlivý soubor kanonických hodnot. V počátečním období byl s mimořádnou intenzitou – danou přesvědčením, že umění potřebuje nového adresáta, dělnickou třídu – prosazován úzký koncept socialistického realismu, jehož podstatným rysem bylo negativní vymezení se vůči čtenářsky exkluzivnímu literárnímu modernismu. Uplatněním hodnotových kritérií tohoto konceptu bylo poměrně záhy po politickém převratu marginalizováno či z veřejné literární komunikace zcela vyloučeno velké množství slovesných tvůrců, kteří setrvali u kritikou zavržených podob literární tvorby či „nepřátelské“ ideové orientace, případně patřili k aktivním předúnorovým oponentům komunistické kulturní politiky. Důsledkem autoritativního typu literární cenzury se stalo ustavování paralelních (tajných) literárních oběhů, jejichž podoba, rozsah i komplexnost se odvíjely od situace oficiální kultury. Právě oficiální kultura, kterou ve shodě s Josefem Alanem chápeme jako „kulturu prorežimní nebo režimem podporovanou“, představovala referenční rámec paralelních literárních aktivit, definující „hranice přípustného“.⁴

Rozptýlená cenzurní soustava fungovala (s krátkou, několikaměsíční výjimkou pražského jara) po celou dobu existence socialistické diktatury v Československu; přítomná kapitola sleduje její proměny v letech 1949–1989. Přestože byl tento systém dohledu nejpozději od roku 1953 v českém a slovenském prostředí obdobný, literární cenzura na Slovensku měla svá historicky daná specifika, jež souvisela s odlišnými tradicemi tiskového práva a státní cenzury a s tamními emancipačními procesy; zvláště výrazně se rozdílly projevil odlišným vývojem v období normalizace.⁵ Proto soustředíme pozornost takřka

4) Josef Alan: „Alternativní kultura jako sociologické téma“, in též (ed.): *Alternativní kultura. Příběh české společnosti 1945–1989*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2001, s. 10–59, zde s. 11.

5) Z příspěvků k dějinám literární cenzury na Slovensku srov. např. Milan Šútovec: „K počiatkom edičnej politiky v totalitnom Československu“, *Slovenská literatúra* 49, 2002, č. 4, s. 241–263; Juraj Marušiak: *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*, Brno, Prius 2001; Pavel Matejovič: „V. Mináč: Z nedávnych čias (cenzúra a jej dôsledky na literárnu situáciu druhej polovice päťdesiatych rokov)“, *Slovenská literatúra* 60, 2013, č. 4, s. 265–303.

výhradně na prostředí české – naše zjištění nelze jednoduše zobecnit pro celé tehdejší Československo.

Úvodní část rámcové kapitoly představuje synchronní model literární komunikace v socialistické diktatuře, v němž jsou role a funkce jednotlivých aktérů a institucí podrobněji přiblíženy z perspektivy regulace; jejím cílem je zároveň obecnější charakteristika principů rozptýlené cenzurní soustavy. Estetická i ideologická zaměření různých instancí rozptýlené cenzurní soustavy se překrývala pouze částečně a proměňovala se v čase s tím, jak se posouvaly představy o správné podobě socialistické literatury, a v závislosti na aktuálním politickém dění. Další výklad je proto koncipován chronologicky; pozornost jednotlivých oddílů je postupně soustředěna především na ty instituce a oblasti literárního dění, jež měly pro výkon literární cenzury v dané etapě zvláštní důležitost. Jako zásadní zlom se přitom nejvíce sám politický převrat v únoru 1948, ale až rok 1949, kdy byl definitivně opuštěn národně obranný program cenzury třetí republiky a v březnu téhož roku došlo k přijetí nového nakladatelského zákona, který zřizoval státní publikační monopol. V části historicky zaměřeného výkladu jsou nejdříve pojednány okolnosti formování nového typu regulace literární komunikace (utvářel se v letech 1949–1952). Přestože po stránce organizace tehdejší cenzura víceméně odpovídala cenzuře třetí republiky – s tím, že činnost Státní publikační komise byla nahrazena činností Národní ediční rady české (NERČ), zahrnujeme její výklad do kontextu socialistické diktatury. Jednalo se totiž o období nejtuzšího stalinismu, kdy byl nejintenzivněji prosazován nový kulturní projekt a estetika socialistického realismu sovětského typu. Radikálně tehdy vzrostly kompetence kulturního a propagačního odboru ústředního výboru Komunistické strany Československa (ÚV KSČ); tento odbor si podřídil ostatní instituce literární cenzury a právě z jeho iniciativy se formoval nový systém dohledu.

Pro vnitřní periodizaci sledovaného období má specifické postavení rok 1953, kdy se ustálila rozptýlená cenzurní soustava, jež přes dílčí proměny fungovala až do roku 1989. Klíčovým orgánem literární cenzury padesátých a první poloviny šedesátých let byla Hlavní správa tiskového dohledu (HSTD), specializovaný úřad předběžné cenzury, který (na rozdíl například od Sovětského svazu, Polska či Německé demokratické republiky) v Československu existoval pouze v letech 1953–1968. Od poloviny šedesátých let pozorujeme pokus o rozvolnění státního publikačního monopolu a rostoucí autonomii literárního pole. Dílčí reformu centrálně řízeného knižního trhu zde dokládáme na příkladu Československého ústředí knižní kultury, jehož působení je příznačné pro reformní snahy šedesátých let a lze je v jistém smyslu chápat i jako pokus o návrat ke konceptu cenzury třetí republiky. Samostatný oddíl je pak věnován období pražského jara, kdy se na několik měsíců roku 1968 a 1969 dlouhodobě budovaný systém kontroly a regulace literární komunikace fakticky zhroutil. Závěrečné čtyři oddíly popisují nejdříve restauraci rozptýlené cenzurní soustavy, jež se odehrála na počátku let sedmdesátých, a poté specifiky normalizačního modelu dohledu nad literaturou, tehdejší zaměření literární cenzury a strategie jejího obcházení; závěr je věnován fungování literatury v paralelním oběhu a rozpadu systému literární cenzury na konci osmdesátých let.

Plánování – řízení – kontrola

V podmínkách státního publikačního monopolu, který byl charakteristický pro většinu socialistických diktatur sovětského bloku a v Československu přes dílčí modifikace přetrvával až do roku 1989, existovala řada míst a okamžiků, v nichž se otevíral prostor pro nejrůzněji motivované zásahy směřující k autorovi, textu či omezující cirkulaci již zveřejněného díla.⁶ Tyto intervence mohly mít nejrůznější dopady – od úpravy pravopisu či pozměnění jednoho slova či strofy přes vyškrtnutí několika básní ze sbírky až po zásadní proměnu struktury díla, či dokonce jeho zákaz; nejednou došlo ke zničení již vyrobené knihy.

Ve shodě s územím zaváděným od sklonku roku 1938 (a udržujícím se do roku 1989) se přitom veškeré stopy po cenzurních zásazích skrývaly, nepřijatelné bylo ponechání bílých míst po odstraněných textech, sama existence úřadu předběžné cenzury (HSTD) nebyla až do přijetí tiskového zákona v roce 1967 ukotvena v platné legislativě a nesmělo se o ní hovořit. Podstatné bylo, že autor měl velmi omezené možnosti alternativního způsobu zveřejnění textu. Četnost míst potenciální intervence i rozmanitost cenzurních situací, jež současně předpokládaly jistou míru součinnosti a především společné zacílení, vedou k tomu, že hovoříme o existenci rozptýlené cenzurní soustavy v Československu let 1949–1989.

Podstatný rys systému rozptýlené cenzurní soustavy představovala jednak jeho více-
stupňovost, jednak trvalá provázanost procesů plánování, řízení a kontroly. Lze přitom vymežit několik hlavních cenzurních ohnisek, jež existovala po celých čtyřicet let a tvořila páteř dohledu nad literaturou. Vedle nich po určitou dobu existovaly další speciální instituce, jejich existence však nebyla z hlediska fungování systému nezbytná. Tento vícestupňový systém dohledu a regulace sestával ze schvalování na rovině stranické, vládní a podnikové, přičemž vrchní ideovou a rozhodčí autoritou trvale zůstával ÚV KSČ; řídicí a plánovací agenda se soustředila v rámci zodpovědného ministerstva; třetí pilíř dohledu nad knihami pak představovala schvalovací procedura uvnitř jednotlivých nakladatelství. V oblasti vydávání beletrie v některých případech ovlivňovala rozhodnutí výběrová profesní organizace – Svaz československých spisovatelů (SČSS). V letech 1953–1968 navíc existoval specializovaný úřad předběžné cenzury; jeho funkce byla v podstatě kontrolní, prověřoval potenciální selhání jiných složek rozptýlené cenzurní soustavy.

Ideové zakotvení literární cenzury a její politické i estetické preference se sice postupem času proměňovaly, podstata systému regulace však zůstávala neměnná. Existence kontrolních mechanismů a mnohočetného schvalování byla všemi aktéry literární komunikace předpokládána a celkově se doplňovala s procesem plánování knižní produkce.⁷

6) Srov. Petr Šámal: „Setkání v Praze, s cenzurou. K cenzurní praxi let padesátých (případ Škvorecký)“, *Dějiny a současnost* 33, 2011, č. 9, s. 40–43.

7) Cenzurní rozměr plánování postihl Robert Darnton: „Cenzura z komparativního pohledu: Francie 1789 – Východní Německo 1989“, přel. Blanka Hemelíková, in Tomáš Pavlíček, Petr Píša, Michael Wögerbauer (eds.): *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře*, Brno, Host 2012, s. 377–399.

Stopy po cenzurním zásahu Výjimku z čtyřicetileté existence rozptýlené cenzurní soustavy představuje rok 1968, kdy se v průběhu několika měsíců systém regulace literární komunikace rozpadl. O existenci cenzury se tehdy veřejně hovořilo, téma svobody umění nabylo na důležitosti, opouštěly se zavedené schvalovací mechanismy. Jako názorný doklad této radikální proměny lze vnímat výbor z politické a kulturní publicistiky prozaika Jana Procházky *Politika pro každého*, vydaný v první polovině srpna 1968. Neobvyklé byly již okolnosti vzniku knihy: podle recenzi glosy Antonína Brouška trvala její výroba přibližně tři měsíce, což bylo oproti dosavadním zvykostem zcela výjimečné. Specifickým způsobem se jejím prostřednictvím vrátilo do veřejného prostoru i stopy po působení cenzury. Ty pasáže původních textů, které cenzurní úřad neschválil k časopiseckému otištění, sazba knihy naopak zvýrazňovala. Vyznačování stop po zásahu lze vnímat jako inverzní variantu bílých míst a výmluvně svědčí o proměně vnímání cenzury.

Zdroj: Jan Procházka: *Politika pro každého*, Praha, Mladá fronta 1968, s. 204; Antonín Broušek: „Kritický glosář“, *Literární listy* 1, 1968, č. 25, s. 10–11.

Jestliže tedy na začátku naší revoluce bylo zdůrazňováno s lidem a pro lid a začíná-li se to dnes opravdu uskutečňovat, nezdá se mi, že je marxismus vyčichlou literou. I když bych rád řekl, že nám z louže nepomůže oprášený ani nový katechismus, ale spíš zamyšlení nad **historickým posláním a moderními možnostmi našeho národa v současném světě**. Byli jsme střediskem vzdělanosti, dovednosti a poctivosti; dnešek by měl mít přirozenou ctižádost včerejšek překonat. Bez živého dotyku s vlastní minulostí nemůžeme pomýšlet na obstojnou budoucnost. Ale i tu se snad už něco povzbudivého stalo. **Nikdo už nevyklučuje z národa ani T. G. Masaryka, jeho druhy a spolupracovníky, nikdo už netvrdí, že Eduard Beneš byl agentem imperialistů**. I když by bylo stejným nesmyslem zapomínat a přehlížet pod tlakem módní vlny nesprávné názory a činy mnohých. Několikrát jsem tu napsal, že národ je kontinuita minulosti, přítomnosti i budoucnosti. Týká se to pochopitelně i národa, který se ocitl v socialismu. Nestačí však připustit, že předcházející společnost vedle svých záporů měla i klady, měli bychom těchto předností chtít znovu dosáhnout.

Důležité zároveň bylo, že jednotlivé instance rozptýlené cenzurní soustavy plnily i jiné než dohlížecí funkce, měly různé motivace a zájmy, a často nepůsobily jedním směrem. Mohly tedy sledovat různé aspekty literárního díla od tématu přes uměleckou hodnotu až po tzv. společenskou potřebnost, prověřovaly politický profil autora či pátraly po ideově „závadných“ místech. Cenzura v centrálně řízeném systému zároveň stála na systematické kádrové politice, uplatňované na všech vedoucích postech. Jmenování ředitelů a šéfredaktorů nakladatelství s celostátní působností podléhalo schválení předsednictva ÚV KSČ, stejně tomu bylo s šéfredaktory celostátních periodik.⁸ Účastníci povolovacích procesů

8) Dušan Havlíček: *Vývoj masové komunikace v Československu 1956–1968. Příspěvek ke studiu informačních procesů a hromadných sdělovacích prostředků v politickém systému „reálného socialismu“*, 1981, nepublikovaná studie, uloženo v Archivu Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Dále srov. Národní archiv (NA), Ministerstvo kultury (MK), Zpráva o prověrce v nakladatelství Albatros, kterou provedl v roce 1975 odbor kontroly a revize MK.

předpokládali potenciální problémy na dalších úrovních a snažili se jim předcházet (i ve vlastním zájmu: účast na vzniku „závadné“ knihy mohla ohrozit jejich vlastní postavení) či se jim s pomocí různých strategií vyhýbat. Jednotlivé složky rozptýlené cenzurní soustavy se s různou dynamikou vyvíjely v čase, proměňovala se jejich váha a vliv (jednou rozhodovalo stanovisko ministerstva kultury, jednou šéfredaktora nakladatelství, jindy HSTD, ÚV KSČ či vedení SČSS).⁹

Diskurz o cenzuře

Na podobu cenzurních zásahů mělo vliv aktuální literární dění, posuny oficiálního politického kurzu a s nimi související proměny diskurzu o cenzuře. Ten se od počátku vyznačoval již zmíněným zavržením liberálního pojetí svobody slova a autonomie umění – tato oblast se v představách socialistických zákonodárců podřizovala obtížně definovatelným pojmům „veřejného zájmu“ a „kulturních potřeb lidu“. Pro diskurz o cenzuře v socialistické diktatuře bylo příznačné, že se takřka v žádném z oficiálních projevů nehovořilo o její existenci. Samo slovo cenzura mělo negativní příznak a bylo prakticky výlučně spojováno s meziválečným obdobím; předběžná cenzura tedy potlačovala již samo slovo „cenzura“.

Jiné formy kontroly a regulace literární komunikace (schvalování edičních plánů, lektoráty, plánování) se zpravidla nevnímaly jako cenzura, ale jako projev úsilí o kvalifikované a odborné řízení kultury. Významnou měrou se na nich ostatně podíleli i představitelé kulturních elit.

Veřejným se diskurz o cenzuře stával v okamžicích krize či destabilizace systému. Jako jeho první eskalaci lze vnímat vystoupení Františka Hrubína a především Jaroslava Seiferta na II. sjezdu SČSS v roce 1956. Hrubín se Seifertem kritizovali vyřazení četných autorů z literárního života, či dokonce jejich uvěznění, i rozsáhlou čistku, jíž v nedávné době prošly veškeré veřejné knihovny. V jejich sjezdových referátech se opět aktualizovala modernistická představa autonomie umění, které nemá být omezováno. V dalších letech se téma cenzury diskutovalo především neveřejně, zejména na úrovni vedoucích orgánů uměleckých svazů, jež opakovaně upozorňovaly pracovníky ÚV KSČ na to, že cenzurní úřad překračuje své kompetence. Výsledkem těchto diskusí bylo omezení pravomocí HSTD coby úřadu předběžné cenzury vůči oblasti literatury, k němuž došlo v druhé polovině padesátých let. V průběhu šedesátých let autonomizační tendence spisovatelské organizace dále sílily, což se projevovalo právě postupným vynořováním tématu cenzury. Podruhé diskurz o cenzuře kulminoval opět na sjezdu SČSS, v roce 1967; tehdy se k liberálnímu pojetí svobody slova a umění přihlásila naprostá většina účastníků. Následně se v období pražského jara cenzura a téma svobody slova staly klíčovými tématy, diferencujícími soudobé politické spektrum (viz dále).

Z odlišné perspektivy reflektovali cenzuru spisovatelé z oficiální literární komunikace vyloučení; tato část literární veřejnosti cenzuru v širokém smyslu slova považovala za

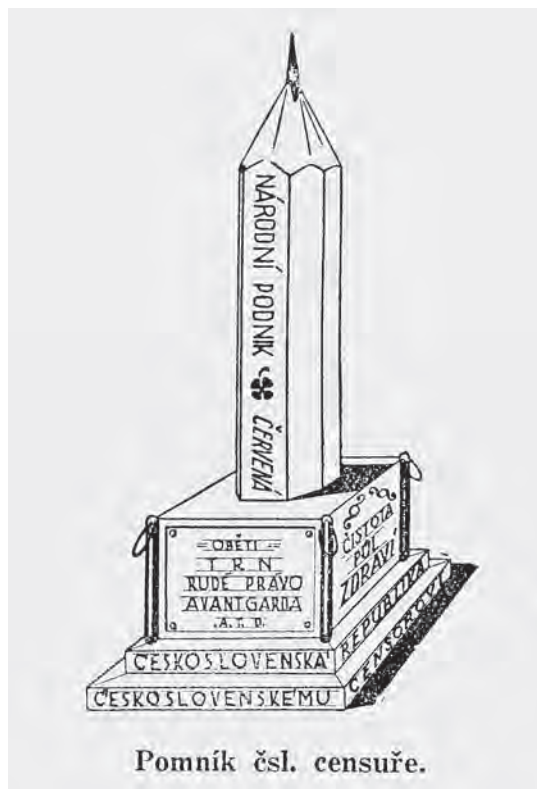
⁹ Širší pojetí cenzury, jež se v případě Československa vyznačovalo výraznější mírou přesunutí cenzurních kompetencí z politického ústředí na vlastní instituce literárního provozu, zohledňuje studie Ivo Bocka „Unser ganzes System ideologischer Arbeit muss wie ein gut eingespieltes Orchester agieren: Zensur in der UdSSR und der ČSSR“, in týž (ed.): *Scharf überwachte Kommunikation. Zensursysteme in Ost(mittel)europa (1960er-1980er Jahre)*, Berlin – Münster, LIT 2011, s. 31–207.

Zákaz karikatury *Pomník čsl. cenzuře* Karikaturu, která ve dvacátých letech vyšla v satirickém časopise *Trn*, chtěla v říjnu 1966 přetisknout redakce měsíčníku *Plamen*. Zatímco prvorepubliková cenzura, jejíž činnost kresba ironizovala, proti jejímu uveřejnění nezakročila, pracovník HSTD zveřejnění nepovolil, a to přesto, že jako oběti cenzury byly na pomníku jmenovány levicové listy *Avantgarda*, *Rudé právo* a *Trn*.

Zdroj: ABS, HSTD, sign. 318-101-10, Zásahy HSTD-ÚPS v tisku 1961-1968, *Plamen*.

---

konstitutivní prvek socialistické diktatury, který svým působením deformuje a poškozuje celek české literatury. Výmluvný příklad tohoto liberálního narativu představuje stať Jiřího Gruši *Cenzura a literární život mimo masmédiá*; text, poprvé uveřejněný roku 1983 v exilu, podnětně poukazuje na návaznost socialistického modelu dohledu nad literaturou na model fungující za nacistické okupace a třetí republiky a zdůrazňuje systémovou roli, kterou v těchto systémech cenzura plnila:

Tato cenzura nechce pouze vytyčit hranici mezi tím a oním, přičemž by se postihu mělo dostat jenom těm, kteří takovou mez překročili, ale zabývá se vytipováním a preventivním ničením potenciálních překročitelů. Je formou jakéhosi „nepřirozeného výběru“. Zakázáno je vše, co není výslovně povoleno, a také vše povolené lze kdykoli znovu zakázat. Hranice je neviditelná a zároveň hmatatelná.¹⁰

10) Jiří Gruša: *Cenzura a literární život mimo masmédiá*, Praha - Scheinfeld-Schwarzenberg, Ústav pro soudobé dějiny ČSAV - Československé dokumentační středisko nezávislé literatury, 1992, s. 4.

Komplexnost systému dohledu nad literární komunikací, příznačná pro celé období socialistického Československa, umožňuje obecnější charakteristiku rolí jednotlivých institucí literárního provozu.¹¹ V následujícím výkladu konstruuje model rozptýlené cenzurní soustavy, a to při vědomí, že se jeho fungování v praxi vyznačovalo, slovy Roberta Darntona, různými strukturními mezerami poskytujícími prostor pro výjimky, vyjednávání či obcházení pevně stanovených pravidel.¹² Řada účastníků literární komunikace mnohdy nesledovala funkce dohlížecí či kontrolní, ale naopak se často snažila dosáhnout toho, aby určité dílo rozptýlenou cenzurní soustavou prošlo a dostalo se k recipientům. Nahlížena z komunikační perspektivy se literární cenzura jeví jako proces neustálého vyjednávání, v němž aktéři na jedné straně naplňovali pokyny shora, ale současně sledovali vlastní cíle. Ty mohly mít velmi rozmanitou podobu, od snahy prosadit určitý estetický nebo ideologický koncept přes úsilí o vydání konkrétního literárního díla či pouhé snahy o zajištění vlastního hmotného prospěchu až po vědomou subverzi cenzurního systému.

Autor

Specifickým rysem literární komunikace v rámci státního publikačního monopolu bylo nebývale silné povědomí o tom, jaká témata, umělecké prostředky či poetiky by mohly v různých fázích schvalovacího procesu narazit. Hranice přijatelného byla proměnlivá a permanentně se vyjednávala – ovlivňovalo ji to, jaká literární díla v určitou dobu vycházela, jaké žánry či typy poetik převažovaly či naopak ve veřejném prostoru absentovaly.¹³ Na formování představ o aktuální podobě „správné“ socialistické literatury současně působila literární publicistika; specifický vliv mohla mít i některá oficiální vystoupení politicky exponovaných osobností, jakými byli v různých obdobích například Václav Kopecký, Zdeněk Nejedlý, Ladislav Štoll, Jiří Taufer či Vítězslav Rzounek.

Zvláště výrazně se provázanost kritické publicistiky s výkonem literární cenzury ukázala v období stalinismu, kdy byl nový kulturní projekt prosazován s mimořádnou intenzitou. Na přelomu čtyřicátých a padesátých let recenzenti explicitně volali pracovníky nakladatelství k odpovědnosti za to, že umožnili vydání údajně škodlivého titulu. Hranice socialistické literatury (a tedy publikovatelnosti díla) se tehdy vytyčovala v souvislosti s románem Jiřího Weila *Život s hvězdou*, na sklonku padesátých let sehráli podobnou úlohu především Škvoreckého *Zbabělci*, na počátku normalizace například časopis *Sešity pro literaturu a diskusi*, o deset let později soubor kritických esejů Jana Lukeše *Prozaická skutečnost*. Lze předpokládat, že ostré kritické výpady vzbuzovaly u lidí podílejících se

11) Pro celé období 1948–1989 podává soustavný přehled proměn literárních institucí Pavel Janoušek a kol.: *Dějiny české literatury 1945–1989*, díly 2–4, Praha, Academia 2007, 2008.

12) R. Darnton: „Cenzura z komparativního pohledu“, cit. dílo, s. 382.

13) Jiří Brabec: „Estetická norma a historie literatury v totalitním systému“, in též: *Panství ideologie a moc literatury. Studie, kritiky, portréty (1991–2008)*, eds. Jiří Flaišman, Michal Kosák, Praha, Akropolis 2009, s. 148–155.

na vzniku problematické knihy obavy, takže se pak snažili podobným „nedopatřením“ předcházet. Četná osobní svědectví dokládají, že povědomí autorů o tom, jaký typ díla v určitou dobu nepřicházel v úvahu či by pravděpodobně při schvalování narazil na odpor, bylo poměrně silné a rozvíjelo se s přibývajícými zkušenostmi:

V rukopise zůstaly [kromě odborné práce *Román zasvěcení*, jež nebyla pro údajný „idealistický filozofický postoj“ přijata k obhajobě, PŠ] i romány *Podobojí* a *Kukly*, které jsem napsala už v době práce v Ústavu pro českou (a tehdy i světovou) literaturu a které svým groteskním pojetím českých dějin (pražské jaro i sovětská okupace se odehrávají na hřbitově), ale i „nerealistickou“ poetikou vybočovaly z rámce tehdy vydávané prózy. O vydání jsem se ani nepokoušela, rukopis *Podobojí* koloval anonymně.¹⁴

Tvůrci, kteří chtěli svá díla v podmínkách státního publikačního monopolu uveřejnit, tuto normu do jisté míry internalizovali, což dokládá případová studie věnovaná autorským přepracováním dříve vydaných děl Gézy Včeličky a T. Svatopluka,¹⁵ a podrobovali vlastní psaní autocenzuře. Příkladem může být postup Josefa Škvoreckého, který se v roce 1959, tedy po kampani proti *Zbabělcům*, pokusil nabídnout Československému spisovateli k vydání soubor svých povídek. Při jeho sestavování evidentně volil ty ze svých četných starších próz, u nichž doufal, že by mohly projít. Tuto taktickou a v podstatě i autocenzurní volbu si v roce 1961 uvědomovali i první posuzovatelé výboru, jak to dokládá lektorský posudek redaktorky nakladatelství Marie Vodičkové; v tomto oficiálním dokumentu autorka explicitně konstatuje, že „po trpkých zkušenostech se *Zbabělci* [...] Škvorecký vybíral nikoli své nejlepší prózy, ale takové, o kterých se domníval (často ovšem mylně), že jsou politicky a sociálně natolik ujasněné, aby mohly projít bez větších obtíží“.¹⁶

Postupem času se sice jednoznačnost představ o podobě „správné“ literatury snižovala a stav, kdy byly vylučovány celé oblasti literární produkce (například literární existencialismus či surrealismus), žánry (zejména detektivka, western, dívčí román) nebo určité typy literárních prostředků (například introspektivní postupy charakteristické pro psychologickou prózu, expresivní naturalistické popisy, explicitní erotické scény), nahradila situace, kdy v povědomí o tom, co je nežádoucí, či přímo zakázané, figurovala jednotlivá témata či motivy. Těm se pak spisovatelé většinou vyhýbali, někdy se také jejich tematizací v literárním díle snažili rozšířit veřejný diskurz. V důsledku silného povědomí o nepřijatelných tématech, postupech a idejích se tak na téměř patnáct let v oficiálně vydávané beletrii prakticky nevyskytovaly motivy homosexuality,¹⁷ dokonce i ve vědecky připravených edicích literárního kánonu, jak je prezentovala prestižní edice Knihovna klasiků, byla

14) Biografický archiv Ústavu pro českou literaturu AV ČR, fas. Daniela Hodrová, Příspěvek do ankety Současní spisovatelé a cenzura, 18. 2. 2014.

15) Viz případová studie Petra Šámala „Je třeba opravit chyby a nedostatky. Literární cenzura a hledání nové literatury v přepracovaných prózách“, s. 1227–1242.

16) Cit. dle Michal Přibáň, Kateřina Bláhová: „Druhý debut Josefa Škvoreckého“, *Česká literatura* 52, 2004, č. 3, s. 385–408, zde s. 387.

17) Roar Lishaugen: „Jakási nepěkná neřest...‘ Homosexualita a socialisticko-realistická literatura“, in Jan Matonoha (ed.): *Česká literatura v perspektivách genderu. IV. kongres světové literárněvědné bohemistiky Jiná česká literatura (?)*, Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR – Akropolis 2010, s. 171–180.

Rozmarné písničky Jana Jeníka z Bratřic v padesátých letech

S.al, s.al, s.al,
trávy se držel:
tráva se mu utrhla
a on upad do h..na,
zmazal si p..el.

Vědeckou edici *Rozmarných písniček Jana Jeníka z Bratřic* uváděla stať Jaroslava Markla. V komentáři k transkripci lidových písní editor upozornil, že „s ohledem na soudobé publikační zvyklosti byly vytečkovány některé výrazy z oboru erotického a skatologického, jež jsou v rukopisném originálu uváděny vesměs v plném znění.“ Ani v této upravené podobě nebyla kniha běžně dostupná, jednalo se o „studijní vydání“ určené odborné veřejnosti, do běžné knižní distribuce se kniha vůbec nedostala.

Zdroj: Jaroslav Markl (ed.): *Rozmarné písničky Jana Jeníka z Bratřic*, Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění 1959, s. 17, 58.

---

potlačována tematizace sexuality;¹⁸ až do konce šedesátých let byly v různých fázích schvalování opakovaně zamítány prózy z prostředí pracovních táborů, za normalizace se pak bedlivě sledovaly prózy tematizující události roku 1968 a tehdejší okupaci Československa.

Paradoxním efektem potlačování určitých témat bylo jejich zvýznamnění. Využití tabuizovaného tématu se posléze stávalo jedním z prostředků, jak upoutat pozornost čtenářů či se prosadit v soudobém literárním poli. Tematizace „deformací“ období stalinismu představovala v šedesátých letech, kdy nastalo dílčí politické uvolnění, natolik výrazný rys tehdejší prózy, že se stala jedním z diferenciacních momentů soudobé literatury. Právě vůči reformně angažované (v dobové mluvě „antidogmatické“) próze se vymezoval Jan Lopatka, programový kritik skupiny autorů soustředěných kolem časopisu *Tvář*. Lopatka podstatnou část soudobé sociálně kritické prózy označoval jako „literaturu speciálních funkcí“; díla exploatující dříve tabuizované křivdy podle něj selhávají ve svém dokumentárním záměru, neboť jejich autoři pracují s již hotovými konverzačními tématy a vybízejí tak k jediné interpretaci.¹⁹

Publikační možnosti autora ovlivňovalo i jeho členství v KSČ (či jiné straně Národní fronty) a zejména přijetí, či naopak vyloučení ze Svazu spisovatelů. Například Jiří Weil byl v listopadu 1950 předsednictvem SČSS vyloučen z této výběrové organizace, neboť byl náhodně objeven rukopis jeho předválečného románu *Dřevěná lžíce*, v němž látkově navázal na svou zkušenost z nuceného pobytu v sovětské střední Asii. Svou prózu Weil zaslal v roce 1938 do soutěže nakladatelství ELK, ale k jejímu vydání nakonec nedošlo. Když po nález rukopisu v roce 1950 vedení SČSS jednalo o Weilově vyloučení ze Svazu, spisovatel namítal, že bez členství v SČSS ztratí publikační možnosti: „Jiří Weil je přesvědčen, že jeho

18) Srov. Jiří Wolker: *Mladistvé práce prózou*, Spisy Jiřího Wolkra, sv. 4, ed. Julie Štěpánková, Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění 1954, s. 464; též Karel Hynek Mácha: *Literární zápisníky, deníky, dopisy*, Spisy Karla Hynka Máchy, sv. 3, eds. Karel Janský, Karel Dvořák, Rudolf Skřeček, Praha, Odeon 1972.

19) Srov. Jan Lopatka: „Literatura speciálních funkcí“, in *týž: Předpoklady tvorby*, ed. Michael Špirit, Praha, Triáda 2010, s. 53–63 (poprvé tištěno slovensky: „Literatúra špeciálnych funkcí“, *Slovenské pohľady* 84, 1968, č. 2, s. 133–137).

vylovení ze Svazu bude mít za následek i ztrátu veřejných funkcí, a dožaduje se toho, aby o něm rozhodla strana. Krom toho chce mít možnost dále publikovat. Jeho vylovení ze Svazu ho cejchuje jako veřejného nepřítel. ²⁰ Obava vyslovená ve chvíli, kdy se nový model organizace literárního života teprve utvářel, se ukázala jako opodstatněná; následující kniha Jiřího Weila, povídkový soubor *Vězeň chillonský*, mohla vyjít až v roce 1957, tedy rok poté, co byl spisovatel do Svazu spisovatelů opět přijat. Román *Dřevěná lžice* za autorova života vyjít nemohl, poprvé jej „vydal“ až roku 1978 Jan Vladislav v samizdatové edici Kvart (nepočítáme-li italský překlad z roku 1970), do běžné recepční situace tak román vstoupil až roku 1992, tedy více než padesát let od chvíle, kdy jej autor dokončil. ²¹

Úvaha o vztahu autora a literární cenzury musí reflektovat i důsledky, jež souvisely s represí uplatněnou přímo vůči osobě spisovatele. Ze zatčení a následného uvěznění vyplýval i zákaz publikace, což se ve velké míře dotklo katolických intelektuálů. V procesu s tzv. Zelenou internacionálou byli odsouzeni a na mnoho let uvěznění například Jan Zahradníček, Václav Renč, Václav Prokůpek, Josef Kostohryz, Bedřich Fučík, Ladislav Jehlička ad.; podstatná část jejich literární produkce vycházela s výjimkou krátkého období druhé poloviny roku 1968 jen omezeně. V deformované podobě byla navíc prezentována katolická literatura jako celek. V souvislosti s cenzurou ostatně nelze pominout ani dopady absolutního trestu, jenž byl vynesena nad Závěšem Kalandrou. Z hlediska literární cenzury je podstatné, že důsledkem odsouzení určitého spisovatele nebyla „jen“ nemožnost publikovat jeho nová díla, ale že postih se týkal i tvorby předchozí. O díle takového autora zcela mlčel dobový tisk a bylo systematicky odstraňováno i z veřejných knihoven.

Mezní situace uvěznění, kdy měli autoři omezené možnosti písemné fixace své tvorby, působila i na samotný tvar díla či zvolený literární druh. ²² Prozaik Karel Pecka, vězněný v letech 1949–1959, například vzpomínal, jak se ve vězení psaly „verše, protože vyžadovaly nejmenší prostor“. ²³ Ztížená forma zápisu i zpětná chvatná rekonstrukce mohly mít vliv i na proměnu poetiky, jak na to upozorňují výklady poezie Jana Zahradníčka. ²⁴ Jako krajní příklad dopadu uvěznění na výběr literární formy může posloužit cyklus deseti znělkových věnců Jiřího Hejdy, který si podle vlastního svědectví s ohledem na přesné uchování díla v paměti zvolil tento „nejpřísněji vázaný básnický útvar“, ²⁵ u něhož se poslední verš čtrnácti sonetů vždy opakuje jako první verš sonetu následujícího, patnáctá znělka se pak skládá z prvních veršů každého sonetu.

Utíkám se k veršům ze zoufalství. Musím si nějak ulevit, vymluvit se ze svého stesku, zklamání, bolesti, bezpráví. A k tomu je tu technická potíž; nemám a nesmím mít papír a tužku.

20) „Zápis o 10. schůzi prezidia české sekce Svazu, konané dne 29. listopadu 1950“, in Michal Bauer (ed.): „J. Weil a K. J. Beneš, dva problémoví spisovatelé“, *Tvar* 10, 1999, č. 16, s. 14–15, zde s. 14.

21) Jiří Weil: *Dřevěná lžice*, eds. Jarmila Víšková, Alice Jedličková, Praha, Mladá fronta 1992.

22) Podobám a proměním vězeňského samizdatu se věnuje Petra Čáslavová: „Vězeňský samizdat jako neznámý fenomén v dějinách československé nezávislé kultury let 1948–1989“, *Souvislosti* 24, 2013, č. 3, s. 194–208.

23) Jan Lukeš: *Hry doopravdy. Rozhovor se spisovatelem Karlem Peckou*, Praha – Litomyšl, Paseka 1998, s. 226.

24) Srov. např. Bedřich Fučík: „Posmrtné verše Jana Zahradníčka“, in *týž: Píseň o zemi*, Dilo Bedřicha Fučíka, sv. 4, eds. Vladimír Binar, Mojmír Trávníček, Praha, Melantrich 1994, s. 87–96.

25) Důkladně o Hejdových sonetech pojednal Jiří Pelán: „Znělkové věnce Jiřího Hejdy“, in Jiří Hejda: *Sonety. Ruzyně, Pankrác, Mírov, Leopoldov, Kartouzy. 1950–1962*, Spisy Jiřího Hejdy, sv. 2, ed. Lukáš Matoušek, Praha, Euroslavica 2010, s. 199–205, zde s. 199.

Vymyslím si tedy věnec sonetů [...] Jestliže si zapamatuji závěrečný sonet, který je kostrou předchozích čtrnácti, budu si snadněji pamatovat i všechny ostatní, a to je základní podmínka, má-li se vůbec moje práce zdařit, protože nemám tužku a papír.²⁶

Situace, kdy byl na určitého autora uvalen zákaz publikace, se v některých případech obcházely užitím alonymu. Tato praxe, pokrývání skutečného původce jménem někoho jiného, se ponejvíce rozšířila v období normalizace. Zvláště intenzivně se uplatnila v oblasti překladu či odborné práce, méně často v případě autorství původních literárních děl. Příkladem zde mohou být některé básně Ladislava Nováka publikované v časopise *Mateřídouška* pod jménem Jana Zábrany, který ostatně již v šedesátých letech opakovaně pokrýval spoluautorství Josefa Škvoreckého, či Kunderova drammatizace Diderotova *Jakuba fatalisty*, uvedená roku 1975 v ústeckém Činoherním studiu pod jménem Evalda Schorma.²⁷

Časopis

Literární a kulturní periodika představovala nejčastější objekt předběžné cenzury. Na rozdíl od knih, jejichž vydání trvalo v prostředí centrálně řízené nakladatelské soustavy obvykle více než dva roky,²⁸ se hranice přijatelného intenzivněji vyjednávala právě v prostředí periodik, jež bezprostředněji odrážela a aktivně spoluutvářela soudobé literární dění. Příspěvatelé nabízeli časopisům texty reagující na otázky či události, jež právě považovali za naléhavé, právě k nim však někdy nemuselo existovat jednoznačné stanovisko stranického centra. Pracovníci úřadu předběžné cenzury četli publicistické i beletristické příspěvky bedlivěji i proto, že na rozdíl od knih tyto texty neprošly tolika lektoráty a dalšími schvalovacími procesy.

Až do založení HSTD v roce 1953 spočíval dohled nad periodiky na stranické disciplíně šéfredaktorů a na pokynech ÚV KSČ.²⁹ V ojedinělých případech, kdy se redakce od oficiální linie nějak odchylovala či se někdo zapletl do vnitrostranických sporů, mohl přijít trest v podobě zrušení časopisu (srov. zastavení příliš radikálního týdeníku *Tvorba* v průběhu roku 1952 nebo případ týdeníku *Kulturní politika*, jenž zanikl roku 1949 v návaznosti na vyšetřování tzv. pamfletu na Nezvala).³⁰

Princip odpovědnosti politicky spolehlivých osob zůstal zachován až do roku 1989. Hlavní starost o celkové směřování časopisu měl šéfredaktor, jenž musel být členem KSČ a jehož jmenování schvalovalo podle kádrových předpisů předsednictvo ÚV KSČ. Právě on měl zajistit, aby v časopisech nevycházely tzv. nestraničné příspěvky, tedy texty, které nesouzněly s aktuální stranickou linií. Když v první polovině šedesátých let nebyli vysocí straničtí představitelé spokojeni s podobou kulturních časopisů, pokusili se kádrová

26) Jiří Hejda: *Žil jsem zbytečně*, Spisy Jiřího Hejdy, sv. 1, ed. Jan Velíšek, Praha, Machart 2010, s. 330-331.

27) Podrobněji viz pododdíl „Strategie obcházení cenzury“, s. 1191-1192.

28) Tato lhůta se u beletrie načas zkrátila až v období pražského jara (nikoli například u výtvarných publikací). Výjimku z těchto výrobních lhůt měli někteří prominentní autoři, zejména v období normalizace.

29) Karel Kaplan, Dušan Tomášek: *O cenzuře v Československu 1945-1956. Studie*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1994, s. 12-17.

30) Srov. Jiří Knapík: „Šedesát let od literárního ‚atentátu‘ na Vítězslava Nezvala. Zpráva ‚Výsledek šetření ve věci protistraničnického pamfletu‘ z června 1949“, in týž (ed.): *Ideje, iluze a realita v dějinách*, Opava, Slezská univerzita v Opavě 2009 (*Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis* 2), s. 231-254.

opatření uplatnit i na nižších pozicích, takže se uvažovalo o tom, že i obsazení postu řadového redaktora kulturního periodika bude podléhat schválení ideologického oddělení ÚV KSČ. Další stupeň kontroly časopisů představovaly výše zmíněné aktivity cenzurního úřadu. V době existence HSTD, respektive Ústřední publikační správy (ÚPS) četli pracovníci cenzury kompletně celé číslo v obtazích po autorských a jazykových korekturách, teprve poté byl dán pokyn k tisku celého nákladu. V případě pochybností upozornil cenzor redakci na problematickou pasáž či text, případně navrhl úpravu daného místa.

Povídka Pavla Juráčka v časopise *Květen* V březnu 1958 uvažovala redakce měsíčníku *Květen* o vydání povídky Pavla Juráčka *Kteří nemají tvář*. Kriticky laděná próza, líčící z perspektivy mladého novináře výroční schůzi jednotného zemědělského družstva, musela provokovat deziluzivním pohledem na kolektivizovanou vesnici; autor sám toto prostředí poznal jako redaktor *Vesnických novin Nymburska*. Protokol HSTD, shrnující obsah povídky i námítky příslušného cenzora, dokládá, že obavy redaktorů ze zákazu nebyly neopodstatněné. Povídka vyšla až roku 2014; pod názvem *Rostou nám krásní lidé* ji editor Pavel Hájek zařadil do prvního svazku díla Pavla Juráčka.

Redakce měsíčníku *Květen* nás požádala „o přečtení a předběžné vyjádření“ k rukopisu povídky nazvané *Kteří nemají tvář* od Pavla Juráčka, posluchače AMU.

Námět k povídce je čerpán z prostředí JZD, v němž je zneužito výroční členské schůze k obzerství a opilství. Smyslem toho je snaha předsedy-kulaka získat družstevníky na svou stranu, aby se udržel ve vedení družstva a současně zastřel zločin, kterého se dopustil na jedné družstevnici, jež skončila sebevraždou.

Tento konflikt a zjištění jeho příčin novinářem – zatímco vyšetřování bezpečnostních orgánů bylo bezvýsledné – je osou děje, který autor konstruuje na kresbě družstevníků i okresních funkcionářů a doprovází je vystihováním jejich špatných vlastností. Předseda ve všeobecné opilosti pochlebuje tajemníku za jeho přípitek. Tajemník se v opilém prostředí objímá s funkcionáři i „obyčejnými“ družstevníky, nazývá je kluky družstevnickými a novináři říká v opilosti: „Podívej se, redaktorskej, jaký jsou to krásný lidi! No řekni, není to krása, vést a učit lidi? A pozorovat je, jak se mění, jak rostou...“ A při všeobecné opilosti neopomínají funkcionáři využívat pro sebe situaci a cpou si tašky smaženými řízků a jeden o druhém, který „rozvalen na židli, krkal a pouštěl větry“, říká: „Přežral se, prase... aktovku má jistě plnou řízků.“

Novinář, sedící u čestného stolu spolu se stranickými funkcionáři, pokouší se zjistit příčinu smrti družstevnice. Funkcionář, dotazovaný, jak se to mělo se smrtí družstevnice, odpovídá slovy: „Ty máku, o tom nemluv! Už se stalo. A ne aby tě napadlo o tom psát!“

Rovněž družstevníky je novinář odbývá, aby se šel „...zeptat předsedy a zootechnika. Ale oni ti stejně... nic neřeknou – píše autor – oni jsou nahoře dobře zapsaní.“

Když se novinář dozvěděl podstatu zločinu od jedné družstevnice, žádá ho informatorka: „...Ale ne abyste to dal do novin! Ježíšmarjá, to se nesmí povídat. Salajka s Vandasem (rozuměj předseda družstva se zootechnikem) jsou na okrese pečenyvařeny, na ty si nikdo netroufne.“ A novinář slibuje: „Ne, já o tom nikde mluvit nebudu. A psát taky ne. To by mi nepovolili.“ K čemuš [sic] informatorka dodává: „No vidíte, holky, o takových lumpárnách se psát nesmí. Furt jen o práci a o práci. A o tom, že se máme dobře.“

Autor nazývá družstevníky jménem jezevci a jezed'áci, zootechnika živočichářem. Novinář, kterému se podaří vyšetřit pravý stav věci po tom, co se to nepodařilo bezpečnostním orgánům, nevyvozuje z poznání závěry a zakončuje povídku s bezvýhodným ironickým povzdechem „Rostou nám krásní lidé.“

Poněvadž obsah je politicky škodlivý a vůči družstevníkům urážlivý, doporučili jsme redakci, aby povídku neuváděla. Rukopis povídky připojuji a žádám o jeho vrácení, poněvadž si jej redakce naléhavě vyžaduje.

Zdroj: ABS, HSTD, sign. 318-99-24, Zásahy HSTD-ÚPS v tisku v letech 1961-1968, časopis *Květen*; Pavel Juráček: *Prostřednictvím kočky. Texty z let 1951-1958*, Dílo Pavla Juráčka, sv. 1, ed. Pavel Hájek, Praha, Knihovna Václava Havla 2014, s. 52-64.

V období normalizace fungoval dohled nad časopisy odlišně. Tehdejší cenzurní úřad (Český, respektive Federální úřad pro tisk a informace) nevykonával na rozdíl od HSTD předběžnou cenzuru, jeho pracovníci nekontrolovali periodika před odesláním do tisku, ale zpětně vyhledávali nesprávné texty a hodnotili celkovou úroveň všech periodik. Normalizační cenzurní úřad organizoval pravidelné porady, na nichž byli šéfredaktoři instruováni o tom, jaká témata nemají v jejich časopisech zůstat opomenuta a v jakém duchu se o nich má pojednávat. Při těchto příležitostech zároveň byli veřejně napomínáni za uveřejnění textů, které se z hlediska aktuální politické linie jeví jako problematické. Tito vedoucí pracovníci mohli na pokárání či trest reagovat různě: mohli je tlumočit svým podřízeným a vyvíjet na ně větší či menší nátlak, aby se příště podobná situace neopakovala, jinde bylo možné výtky tlumit a držet do určité míry nad svými podřízenými ochranou ruku. Celkově měla tato podoba následné cenzury výrazné (auto)cenzurní důsledky.

Redakce časopisů zpravidla vnímaly cenzurní úřady jako svého nepřítel (v padesátých a šedesátých letech se o nich hovořilo jako o „koniáších“, po okupaci, kdy vznikl Úřad tiskové kontroly, jako o „ÚTISKU“) a v obdobích politického uvolnění si na jejich zásahy opakovaně stěžovaly buď u vedoucích orgánů Svazu spisovatelů, nebo na ideologickém oddělení ÚV KSČ, zpravidla s poukazem na to, že úřad zasahuje do jejich kompetence. Současně však předběžná cenzura poskytovala redakcím jistý typ krytí. Pokud určitý text prošel jejím schválením, přenášela se podstatná část odpovědnosti mimo časopis. Pokud například sama redakce pochybovala, zda lze nějaký příspěvek uveřejnit, obracela se ještě před jeho zařazením na HSTD s žádostí o předběžné vyjádření. Obecně lze konstatovat, že v rámci systému literární komunikace působil úřad předběžné cenzury jako konzervativní prvek, tzv. plnomocníci upozorňovali na díla, která se něčím vymykala, a vyhledávali názory odchylné od oficiálně proklamovaných stranických stanovisek.

Nakladatelství

V letech 1949–1989 fungoval v Československu systém nakladatelských gescí, v němž měl mít každý podnik vyhrazenou určitou oblast knižní produkce a čtenářských potřeb. Rigidní systém se definitivně prosadil v roce 1953, kdy byla ustavena Hlavní správa vydavatelstev, tiskáren a knižního obchodu. Tento úřad, jehož název se několikrát proměnil, nejdříve spadl pod předsednictvo vlády a poté postupně pod několik ministerstev.³¹ Na starosti měl koordinaci vydávání a výroby knih, včetně projednávání edičních plánů. Fakticky toto ustavení sovětského systému přeneslo hlavní odpovědnost za výběr titulů na vedoucí pracovníky nakladatelství.³²

Tvůrce literárního díla, který se rozhodl vydat knihu, měl oslovit nakladatelství specializované na vydávání beletrie. V oblasti původní české tvorby měl výsadní postavení Československý spisovatel, jehož ředitel připomínkoval ediční plány ostatních podniků a v případě zájmu si některé tituly z české literatury nárokoval pro své nakladatelství. Po převzetí rukopisu nakladatelstvím následovalo první kolo vnitřního schvalovacího procesu, v němž mohlo být dílo odmítnuto. Důležitý systémový prvek rozptýlené cenzurní soustavy

31) Srov. NA, Československé ústředí knižní kultury (ČsÚKK), fas. Návrh zásad zákona o vydavatelské činnosti, 1965–1969.

32) Srov. NA, MK, fas. Nakladatelství, Změna povolovacího řízení neperiodických publikací, 1954.

představovala byrokratizace schvalovacího procesu – rozhodnutí o vydání knihy nikdy nebylo ponecháno v rukou jediného člověka, ale již uvnitř nakladatelství se opakovalo na několika úrovních, každý verdikt byl navíc písemně fixován a archivován v tzv. lektorské průvodce.

Řadový redaktor, který dostal rukopis na starost, jej měl přečíst a zvážit, nakolik dílo odpovídá čtyřem základním kritériím, totiž požadavkům a) společenské potřeby; b) ideově-politické správnosti; c) odborné a umělecké kvality; d) charakteru a poslání nakladatelství.³³ Pokud dle názoru redaktora dílo nevyhovělo, mohlo být již na základě jeho návrhu odmítnuto (to se stávalo zejména v případě nevyžádaných rukopisů debutantů). Když titul tímto prvním filtrem prošel nebo nebylo stanovisko zcela jednoznačné, navrhl nakladatelský redaktor dva externí lektory, zpravidla se jednalo o literárního kritika, nakladatelského redaktora, spisovatele či literárního vědce, kteří napsali písemný posudek. Teprve v případě převahy kladných stanovisek byl podán návrh knihu vydat, případně se stanovily podmínky (tj. nutné úpravy), po jejichž splnění lze text vydat. O návrhu na vydání knihy pak rozhodovali šéfredaktor či ředitel nakladatelství, tedy prověřené osoby, jejichž jmenování do funkce podléhalo schválení nejvyššími stranickými orgány; v některých obdobích mohla vydání ovlivnit i ediční rada nakladatelství, tedy kolektivní orgán, jehož členové měli zvažovat, zda dílo skutečně naplňuje určená kritéria.

Při lektorském řízení uvnitř nakladatelství hrálo nemalou roli postavení autora v soudobém literárním poli. S různou důkladností bylo posuzováno dílo nositele titulu národní umělec či člena předsednictva SČSS a s jinou řadového člena či nečlena této výběrové organizace, jiná měřítko byla uplatňována na zavedené autory bestsellerů, jiná na literární debuty, jež muselo zpravidla doporučit více lektorů.³⁴ Ostatně i postavení lektora nebylo bez významu – měl-li redaktor na vydání určitého díla zvláštní zájem, snažil se získat takového posuzovatele, jehož jméno vzbuzovalo při dalším schvalování co možná největší respekt; co taková vlivná osoba doporučila, nemuselo putovat k dalšímu schvalování.³⁵ V sedmdesátých a osmdesátých letech se tituly, u nichž nakladatelství přepokládalo potenciální problémy, zadávaly k posouzení tzv. superlektorům. Toto neoficiální označení nesly zvláště vlivné osoby, jejichž názory byly vnímány jako oficiální stanovisko k různým literárním a kulturním jevům. V sedmdesátých a osmdesátých letech tak byli označováni (alespoň v nakladatelství Československý spisovatel) Vítězslav Ržounek, Hana Hrzalová, Jaromír Nejedlý, Vlastislav Hnízdo, po určitou dobu pak také Milan Blahynka a Oldřich Rafaj.³⁶ Lze předpokládat, že v jiných podnicích a různých obdobích mohly takto fungovat i další osoby, například Ladislav Štoll, Jiří Hájek, Štěpán Vlašín ad.

33) Srov. NA, Ministerstvo školství a kultury, kolegium ministra, kt. 44, kolegium č. 8, Směrnice ministerstva školství a kultury o soustředění ediční činnosti k základním úkolům a vyloučení všech zbytečných, okrajových a společensky nepotřebných publikací, 1962.

34) Srov. vzpomínku Ivana Klímy na redaktorské působení v nakladatelství Československý spisovatel, Ivan Klíma: *Lásky a řemesla Ivana Klímy. Rozhovor Miloše Čermáka se spisovatelem Ivanem Klímou*, Praha, Academia 1995, s. 57–59.

35) Srov. Jarmila Fialová: „Už intuitivně člověk poznal, která knížka projde a která ne“, rozhovor vedla Barbora Hronová, in Stanislav Rubáš (ed.): *Slovo za slovem. S překladateli o překládání*, Praha, Academia 2012, s. 71–82, zde s. 75.

36) Rozhovor Petra Bílka s Petrem Šámalem, 30. 8. 2012. Bílek (nar. 1950) působil v sedmdesátých a osmdesátých letech v nakladatelství Československý spisovatel jako redaktor prózy, respektive vedoucí redaktor poezie.

Lektorské řízení v Odeonu a v Československém spisovateli

Po obdržení výtisku začal redaktor pracovat s neocenitelným formulářem zvaným lektorská průvodka. Přivezla jej svého času z Itálie, myslím, že od Mondadoriho [přední italské nakladatelství, PŠ], naše italianistka Alena Hartmanová, a my jsme jej v Odeonu upravili pro naše poměry. Kniha byla podrobena externímu lektorátu, v případě pochybností i dvěma nebo třem. K tomu měl každý redaktor lektorský sbor, složený z odborně i literárně spolehlivých znalců, jimž věřil. Po seznámení s knihou a s posudky zanesl do průvodky své stanovisko s jasným edičním záměrem. Od něho putovala kniha i s průvodkou k redigentovi edice (každá edice měla nejméně jednoho redigenta), který ji posoudil z hlediska zařazení do edice, eventuálně vznesl připomínky či námítky. Schvalovací proces končil u šéfredaktora. Když potom kniha vyšla a ozvaly se případně negativní názory, byla průvodka neklamným doličným předmětem.

Josef Čermák pracoval v nakladatelství Odeon od roku 1952, post šéfredaktora zastával v letech 1968–1977. V souboru rozhovorů s překladateli upozornil na to, že odeonský archiv skončil po zániku nakladatelství v roce 1994 z větší části ve sběru. Archiv nakladatelství Československý spisovatel je naopak z velké části zachován, na obrázku výřezy z lektorské průvodky Hrabalových *Tanečních hodin pro starší a pokročilé*, jež vyšly v tomto nakladatelství v roce 1964.

Prův. 1964

ČESKOSLOVENSKÝ SPISOVATEL

Lektorská průvodka

Autor a název: Bohumil Hrabal: Taneční hodiny pro starší a pokročilé

Kdo předložil (jméno a adresa) autor - Na hrází 24 Praha-Libeň

Kdy: 9. II. 1963, stran: 92

Přílohy _____

Převzal vedoucí redaktor *Jiří Fric* dne *30. ledna 1964*

Přiděleno redaktoru _____ dne _____

LEKTOROVÁNÍ:

Jméno lektora	Termíny		Výsledek	Honorář
	zasláno	vráceno		
K. Dostál	21.2.	18.3.	<i>posudek přiložen</i>	
A. Linke	18.3.	12.4.		
Z. Pochop	12.4.	17.4.		
22. IV. 1963 si autor rkp. vyzvedl k přepracování				
7. V. 1963 přinesl autor novou verzi rkp. 1-90 dvojm				
J. Kristek	12. V.			
A. Linke	27. 5.			
J. Smetana	28. 5.	10. 6.	posudek přiložen	
J. Pilař	10. 6.			
<i>U. Jungmann</i>	<i>12. 6.</i>	<i>19. 6.</i>	<i>posudek přiložen</i>	
17. VII. pohovor s autorem - ss. Jungmann, Fried, Kristek, J. Pilař - autor si rkp. odnesl k přepracování				
5. X. 1963 přinesl autor III. verzi - str. 1-44 - dvojm				
A. Linke	5. X.	<i>30. 11.</i>	<i>posudek přiložen</i>	
I. Klíma	11. X.	22. X.		
J. Otčenášek	20. X.			

Zdroj: Josef Čermák: „Být šéfredaktorem tak velkého nakladatelství nebyla sinekura, nýbrž tvrdá robota“, rozhovor vedla Jitka Nešporová, in Stanislav Rubáš (ed.): *Slovo za slovem. S překladateli o překládání*, Praha, Academia 2012, s. 21–39, zde s. 27; LA PNP, Československý spisovatel, lektorské posudky, Taneční hodiny pro starší a pokročilé.

Shrnutí výsledků lektorského řízení (vedoucí redaktor):

Všechny posudky jsou vcelkem pozitivní; rozhodnutí-li se, což je
a textu i jeho podstatě, v některých případech, protože
zaujímá určitou roli v literatuře a v kultuře, což se
projeví v celém literárním životě, ale především
v jeho estetické stránce. Hrabal totiž, ačkoliv je
člověk střídmý, tak lepeším, se chce do literatury
vstoupit. Mělo by se s tímto záměrem počítat, protože
ještě tím neví, jakým způsobem se chce
projevit. Protože se je kniha zřejmě na úrovni
literatury, která se má stát součástí literatury, a
nikoli jen záležitostí, která se má stát součástí literatury.
Někdy mi to připadá, že se má stát součástí literatury
pro něho, který má být součástí literatury.
Konečně je to i součástí literatury.

Návrh na zařazení do edice: ŽKJ - malá řada - 1964

Návrhovaný náklad: 5.700

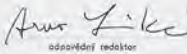
Návrhovaný honorář: 1.200,- Kčs za AA

vedoucí redaktor

Vydání odpovědného redaktora k definitivní podobě rkp. zařazení do edice, stanovenému nákladu a honoráři i k typografické a výtvarné úpravě:

Konečná verze má oproti první, která byla autorovi vrácena s připímkami, poloviční rozsah, a tím bylo odstraněno nebezpečí, že čtení tak rozčleněného textu se při jeho kvalitě stane unavným. Bohužel vypouštěl autor hlavně z druhé, bohatší poloviny /viz posudek/, a vypuštěné pasáže umístil hned v jiné próze, takže se to již nedalo spravit. Ale i tak jsou Taneční hodiny svým způsobem, které má při své bizárnosti svoji hloubku a svoji metodu. Tvar není snad absolutně čistý, ale u takto experimentálního textu není možná normální redakční péče; takový text chce značnou toleranci. Souhlasím s Jungmannem, že Hrabal si se sebou neví docela rady, ale že "je třeba mu dát čas a příležitost, aby vykrytalizoval. A to lze jen tím, že bude tiškovat."
Knížka má experimentální charakter a je zakotvena v bolestech moderní doby, proto se dohodě hodí do programu edice ŽKJ-malá řada. Soudím tak i redigenti edice, hlavně Klíma, který zná konečnou verzi, a je to konečně i názor Jungmannův.
Stanovený náklad se mi zdá malý, měli bychom proto nechat stát sazbu, vzhledem k originalitě textu /a navíc malému rozsahu/ by honorář měl být co nejvyšší, sazba vzhledem k rozsahu by mohla a vzhledem k malé členitosti textu by měla být větší a vzdušnější, než je standard.

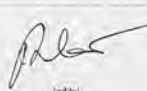
28.I.54

odpovědný redaktor

Rukopis schválen redakční radou do výroby dne: 29. I. 1954

Poznámka (ev. změny): _____

redaktor

Rozhodnutí o vydání knihy „problematického“ autora někdy ovlivňovalo také profesní sdružení, tedy Svaz spisovatelů. Výmluvně to dokumentuje například jednání o Škvoreckého novele *Legenda Emöke*, jejímž prostřednictvím se autor po aféře se *Zbabělci* pokusil o publikační návrat. Po několika lektorských posudcích jednalo o knize celé předsednictvo ústředního výboru SČSS, jež nakonec povolilo vydání v „omezeném nákladu“ (na téže schůzi se podobně rozhodovalo o próze Ivana Klímy *Malomocní*, jejíž vydání schváleno nebylo a jež přes několikrát autorovo přepracování nikdy oficiálně nevyšla).³⁷

V podmínkách státního publikačního monopolu byla váha lektorského řízení enormní, nejednou odtud vzešly podněty k takovým změnám, které podstatně ovlivnily celkovou strukturu literárního díla, případně mohly mít hlubší vliv na další autorův tvůrčí vývoj, jak to na příkladu Bohumila Hrabala dokládá příslušná případová studie.³⁸ Vyjednávání autora s nakladatelstvím nebo i přímo s lektorem přitom mívala velmi odlišný průběh a pochopitelně jej ovlivňovaly i osobnostní charakteristiky jednotlivých aktérů jednání. Pokud chtěl autor dosáhnout vydání svého díla, zpravidla přistoupil na návrhy redakce a lektorů, známy jsou ovšem i případy opačné (například prvotina *Rušný dům* Ludvíka Vaculíka), kdy autor setrval na původním znění svého díla, jež přesto mohlo v prakticky neupravené podobě vyjít.³⁹

Výmluvný příklad opakovaných úprav jediného rukopisu představují osudy literárního debutu Ladislava Fukse.⁴⁰ Poté, co v červnu 1961 autor odeslal rukopis románu *Pan Theodor Mundstock* do nakladatelství, četli jej postupně prozaik Jaroslav Pecháček, který v té době jako lektor s Československým spisovatelem externě spolupracoval, dále redaktori nakladatelství Antonín Matěj Píša s Ivanem Klímou a konečně vedoucí redaktor Jiří Fried. Ve svých posudcích všichni jmenovaní ve stručnosti vylíčili obsah prózy, vcelku výstižně ji začlenili do širšího literárního kontextu (odkazy na dílo Franze Kafky, tradici psychologické a existenciální prózy, zazněla i poznámka o blízkosti Weilovu románu *Život s hvězdou*), zároveň však vyslovili řadu připomínek, které vyústily ve vrácení díla autorovi. Na jejich základě měl Fuks román zpřehlednit a učinit pro čtenáře „pochopitelnějším“, docílit toho, „aby tedy poezie povždy vítězila nad patologií: to vše bude znamenat posílení logiky příběhu (samozřejmě že jeho vlastní logiky), naprosto konsekventní vypouštění všeho odstředivého materiálu a nakonec i revizi některých zbytečně zastřených motivů“.⁴¹ Poté, co Ladislav Fuks své vrcholné dílo podstatně přepracoval, následovalo další kolo posudků, které opět vyslovily řadu výtek a doporučily podstatně užší spolupráci autora a redaktora knihy. Po dalším jednání a neúspěšné spolupráci Fukse s redaktorkou Marií

37) M. Přibán, K. Bláhová: „Druhý debut Josefa Škvoreckého“, cit. dílo, s. 385–408; k osudům Klímovy prózy srov. I. Klíma: *Lásky a řemesla Ivana Klímy*, cit. dílo, s. 61–62.

38) Viz případová studie Jakuba Češky „Literatura z dosahu politické četby. Za Hrabalovou variantností a ironií“, s. 1271–1282.

39) Archiv bezpečnostních složek (ABS), Hlavní správa tiskového dohledu (HSTD), sign. 318-98-22, Zásahy HSTD-ÚPS v tisku v letech 1961–1968, Československý spisovatel. Srov. též I. Klíma: *Lásky a řemesla Ivana Klímy*, cit. dílo, s. 57.

40) Srov. Michal Bauer (ed.): „Příprava vydání románu *Pan Theodor Mundstock* od Ladislava Fukse“, *Tvar* 12, 2001, č. 20, s. 14–15, č. 21, s. 14–15. Vyjednávání o úpravách románu ovlivňovalo i souběžně probíhající posuzování Fuksova povídkového cyklu *Mí černovlasí bratři*, jehož první verze byla v Československém spisovatelství odmítnuta již v roce 1959.

41) Lektorský posudek Jiřího Frieda z 22. 11. 1961, in M. Bauer (ed.): „Příprava vydání románu *Pan Theodor Mundstock* od Ladislava Fukse“, cit. dílo, č. 21, s. 14.

Antonín Brousek o práci v ediční radě Československého spisovatele V rozhovoru s Karlem Hvižd'alou, nazvaném *O Literárních novinách a o skepsi*, přiblížil Antonín Brousek fungování ediční rady nakladatelství Československý spisovatel, v níž působil v letech 1965–1968.

V ediční radě Československého spisovatele zasedla, v době, kdy jsem se tam dostal, pochopitelně takřka kompletní svazová reprezentace, jenomže zároveň s ní – coby úlitba nezadržitelně se liberalizující době – kupříkladu i Bohumil Hrabal, ba i Bedřich Fučík byl náhle respektován coby konzultant, když šlo – 1967 – o přípravu vydání díla Jakuba Demla. Rozhodně mi ta ediční rada Československého spisovatele byla velkou a nezapomenutelnou školou toho, jak se to šodlíchá ve svazové politice, a – hlavně – jak konkrétně se dělají knížky v epoše „reálně existujícího socialismu“. [...]

Ediční rada se scházela tuším čtyřikrát do roka v separé Klubu spisovatelů a zlatým hřebem programu býval zpravidla prostořecky vrchní čísník pan Kindl, servírující v poločase párek s hořčicí, plzeň a kafe, případně i velmi trefné nactiutruhačné poznámky na účet přítomných literárních veličin, Pilaře, Kristka, Floriana, ale i Jana Procházky, Hrubína, Klímy, Brabce etc.; snad jen z Hrabala si nikdy nedělal šoufky. Tento muž, jeden z nejpronikavějších literárních kritiků své doby, by v dějinách neměl nikdy upadnout v zapomnění už jen díky skvělému skeči, který jednou sehrál s národní umělkyní Marií Majerovou: Když jednou tato proslulá držgrešle, odhrnuvši svůj věčně panenský závojíček, přepočítávala účet řkouc: „Ale po vás se to vůbec nedá číst, pane Kindl!“ odušil uctivě předkloněný džentlmen: „Z toho si, milostivá paní, nic nedělejte, po vás se to taky nedá číst.“

Leč dosti anekdot. Na té ediční radě šlo o sestavování edičních plánů, přičemž byly diskutovány zejména takzvané problematické tituly, nastolené Pilařem a Kristkem, v létech 1968–69 pak Ladislavem Fikarem. Čili prodiskutovala se tam strategie boje s cenzurou, což bylo o to poutavější, že jednání byl vždy přítomen – coby nezúčastněný čínský pozorovatel – Karel Boušek, tehdy stranou delegovaný dohlížitel, dnes ředitel nakladatelství Odeon a nadobycěj plodný básník. [...] Do ničeho se moc nemíchal, jen si – s devótním výrazem – pilně činil poznámky, které pak dozajista neprodleně předkládal na patřičných místech. A měl věru co předkládat, neboť doba se vůčihrdně začala spouštět ze řetězu, takže v roce 1967 diskutovalo se na oné ediční radě zejména o tom, kterak znovu zveřejnit takové autory jako Ivan Blatný, Hostovský, Zahradníček, Deml, Čep, Knap, Křelina aj.

Zdroj: Karel Hvižd'ala: „O Literárních novinách a o skepsi. Rozhovor s Antonínem Brouskem“, in též: *Dialogy*, Praha, Torst 1997, s. 135–167, zde s. 153–155.

Vodičkovou dostal knihu na starost Ivan Klíma; na jeho radu se Fuks vrátil k původní verzi rukopisu, zkrátil jej o sedmdesát stran z původních 303. Výsledkem tohoto úsilí bylo dle redaktora celkové sevření příběhu, oproštění od sentimentu a chorobnosti, takže se dle Klímy podařilo „lépe vyslovit a vygradovat myšlenkové poslání celé knihy“. ⁴²

Obecně lze konstatovat, že spolupráce nakladatelských lektorů a redaktorů s autorem mohla mít vliv na jistou kompromisnost stylu a poetiky. Tyto posuny nelze označit za příklad cenzury v úzkém smyslu slova, jasně z nich však plyne, že v pouňorovém modelu literární komunikace měl autor podstatně menší vyjednávací prostor a zásahy zvňějšku se někdy mohly ocitnout na hranici (vynuceného a nepřiznaného) spoluautorství.

Ediční plány a jejich schvalování

Ani pozitivní stanovisko nakladatelství neznamenal, že kniha skutečně vyjde. Po podepsání smlouvy s autorem zařadil daný podnik titul do takzvaného výhledového edičního plánu, který byl připravován s dvouletým předstihem. Tyto předběžné verze (obsahující vzhledem k až dvouleté výrobní lhůtě i anotace titulů, jež někteří zavedení autoři zatím

42) Vyjádření Ivana Klímy k poslední, čtvrté verzi románu, tamtéž, č. 21, s. 15.

jen přislíbili) následně připomínkovali pracovníci příslušného ministerského odboru (v případě krajských nakladatelství je schvalovaly odbory kultury krajských národních výborů a ideologická oddělení krajských výborů KSČ). Ti na jejich základě vypracovávali celostátní ediční plán, jenž následně projednával a připomínkoval příslušný odbor ÚV KSČ. Pokyny (a zákazy), jež vycházely z těchto dvou řídicích center, vedla snaha plánovat, koordinovat a ideologicky řídit vydavatelskou činnost.

Při této regulační činnosti sehrávaly důležitou roli roční přiděly papíru. Jako strategickou surovinu jej nakladatelstvím přidělovalo ministerstvo kultury, zvýhodněnou pozici přitom mívaly vydavatelské podniky KSČ. Nakladatelství předkládala ediční plán s návrhem nákladu konkrétního titulu, jeho výši následně ministerstvo s ohledem na vlastní preference upravilo či prostě schválilo. Tento postup otevíral nakladatelstvím prostor pro jistou manipulaci – u některých titulů, u nichž se očekával minimální zájem, se někdy vyrobilo méně knih, než bylo oficiálně plánováno, a takto „ušetřený“ papír byl posléze využit jinde.

Ministerstvo kultury, pod nějž většinou oblast vydavatelské činnosti spadala, průběžně kontrolovalo jednotlivá nakladatelství, v rámci příslušného odboru vznikaly zprávy o ediční činnosti a rozšiřování literatury za uplynulý rok. Tyto pravidelné bilance, jež poté projednávaly a schvalovaly orgány ÚV KSČ, v obecné rovině charakterizovaly celkové tendence ve vydavatelské činnosti a poměrně důkladně se zabývaly i situací jednotlivých oblastí (například vydávání politické literatury, překladů, historické literatury, knih o umění atp.), naznačeny zde bývaly i případné problémy v polygrafickém průmyslu, v distribuci či otázka zvyšujícího se množství knižních zásob. V těchto zprávách byla vždy poměrně podrobně pojednána i oblast beletrie, přičemž zvláštního ocenění se dostávalo prázám se současnou tematikou, zpravidla také byly uvedeny příklady problematických či vysloveně „závadných“ knih. Například zpráva za rok 1966 upozorňovala, že v posledních třech letech vychází příliš mnoho detektivek, jež se často pohybují „na pomezí literárního braku a kýče“, a že také

vydání Hrabalova díla, i když některé jeho práce byly z edičního plánu přesunuty na další ediční rok, tvoří jakýsi druh módního onemocnění, pokud jde o čtenářský zájem. Na společenské vědomí je však nežádoucí vliv vykonáván z některých časopisů a dalších prostředků masového působení.⁴³

Každoroční bilanci doplňovalo stanovení obecných cílů pro následující období, jejichž plnění měla mít jednotlivá nakladatelství na mysli. Pravidelně byla stanovována takzvaná preferovaná témata a zejména byla určena výročí významných událostí, k jejichž oslavě musela nakladatelství povinně směřovat část své produkce. Tyto obecné směrnice a zadání pak nakladatelství do jisté míry zohledňovala při sestavování edičních plánů, a plánování tak mělo nepřímý vliv i na další schvalovací proces, respektive některé tituly mohly být odloženy jako údajně neaktuální či okrajové.

43) NA, ČsÚKK, fas. Materiály pro ÚV KSČ, Zpráva o edičních plánech českých nakladatelství na r. 1967.

Předběžná cenzura jako fakultativní prvek systému

Přestože HSTD, jíž se podrobně věnujeme v oddíle „Pod dohledem předběžné cenzury“, nepředstavovala nutnou součást systému literární cenzury, v letech 1953–1968 fungovala jako jedno z míst potenciální intervence a důležitý účastník vyjednávání o vydání knihy. Výstižně rozporuplnost jeho role v systému literární komunikace postihl Josef Čermák, který jako šéfredaktor nakladatelství Odeon (v této funkci působil v letech 1969–1977) nesl odpovědnost za případné problematické tituly. Podle Čermáka byla situace, kdy cenzurní úřad existoval,

pro nakladatelství paradoxně příznivější, než když byla pak zrušena a vlády se ujala takzvaná autocenzura. Dokud existovala HSTD [...] a tento úřad dal na definitivní verzi zkorigovaného textu své razítko, byl už nakladatel z obliga a odpovědnost přejímal orgán. Když však později začala být uplatňována autocenzura, bylo to horší. Odpovědnost byla na autorech a následně na nakladatelství, začal se víc šířit strach.⁴⁴

Ještě předtím, než nakladatelství začalo s technickou přípravou knihy, muselo rukopis předložit ke schválení úřadu předběžné cenzury, kde příslušný plnomocník celý text přečetl a posoudil, zda nedochází k vyžrazení státního, hospodářského nebo služebního tajemství či zda není narušován tzv. obecný zájem.⁴⁵ Celý postup se pak opakoval ještě jednou, to když kniha dostala imprimatur a měla být skutečně vyrobena. Pokud byla objevena nějaká pasáž, jež údajně ohrožovala obecný zájem, upozornil plnomocník nejdříve redakci, a pokud se následně neshodli na úpravě, přesunulo se vyjednávání na oddělení kultury či na ideologické oddělení sekretariátu ÚV KSČ. Zde probíhaly schůzky, jichž se zpravidla vedle pracovníka příslušného oddělení účastnili řadový pracovník HSTD a jeho nadřízený, redaktor či vedoucí představitel nakladatelství a autor díla. HSTD vlastně plnila roli kontrolora (Andrzej Urbański ji výstižně označuje jako kontrolu kontroly),⁴⁶ který ověřuje, zda jsou psaná i nepsaná pravidla správně naplňována a zda jednotlivé prvky rozptýlené cenzurní soustavy náležitě plní svou funkci; přitom vyhledává potenciální selhání některé z nich. Ve spisovatelském diskurzu o cenzuře sice tento úřad zpravidla vystupoval jako zosobnění moci a nepřátelský dohlížitel nad literaturou, ovšem neexistence institucionalizované předběžné cenzury v letech 1968–1989 dokládá, že z hlediska fungování rozptýlené cenzurní soustavy byl tento úřad zbytný. Ostatně za patnáct let existence HSTD bylo z jejího podnětu zakázáno okolo osmdesáti knih, z nichž přibližně polovina náležela do oblasti beletrie či humanitních vědeckých oborů. Vzhledem k tomu, že se v českých nakladatelstvích v této době vydávalo každoročně okolo čtyř tisíc nových titulů, je zřejmé, že se hlavní mechanismy vyloučení nacházely jinde.

44) Josef Čermák: „Být šéfredaktorem tak velkého nakladatelství nebyla sinekura, nýbrž tvrdá robot“, rozhovor vedla Jitka Nešporová in S. Rubáš (ed.): *Slovo za slovem*, cit. dílo, s. 21–39, zde s. 36.

45) Od roku 1956 nemuseli v případě literární klasiky plnomocníci číst celá reeditovaná díla, ale schvalovali pouze doprovodné texty – srov. ABS, HSTD, sign. 318–5-3, St-0511/10b, Zpráva HSTD pro politické byro ÚV KSČ.

46) Srov. Andrzej Urbański: „Cenzura – kontrola kontroly. Systém sedmdesátých let“, přel. Marie Havránková, in T. Pavlíček, P. Piša, M. Wögerbauer (eds.): *Nebezpečná literatura?*, cit. dílo, s. 200–216.

Knižní distribuce

Model vydavatelské činnosti založený na nakladatelských gescích počítal s reorganizací dosavadních forem knižní distribuce. Centralizace knižní distribuce probíhala přibližně do konce roku 1952, kdy získal výsadní postavení národní podnik Kniha, pod jehož správou byla soustředěna takřka veškerá knihkupectví (samostatnou distribuční síť si nadále udržela vydavatelství Naše vojsko a Práce, systémovou výjimku představovaly speciální knihkupecké sítě Sovětská kniha, respektive Zahraniční literatury, zaměřené na rozšiřování ruskojazyčné literatury a knih z dalších socialistických zemí).⁴⁷ Pracovníci monopolního distributora se zároveň vyjadřovali i k edičním plánům jednotlivých nakladatelských podniků, a to nejen z hlediska výše nákladu, ale v některých případech s poukazem na obchodní důvody či stav knižních zásob nedoporučovali vydání konkrétního titulu. Soustředění všech knihkupectví pod jediný podnik, který podléhal ministerstvu informací, respektive kultury, velmi usnadnilo koordinaci případného cenzurního zásahu. Poměrně snadno mohly být odstraněny knihy, jež se například s ohledem na aktuální politické dění najednou ukázaly jako problematické. Tak byl například záhy po popravě Lavrentije Pavloviče Beriji (23. prosince 1953) stažen z prodeje sborník *Leninská jiskra*, kde se o tomto politikovi psalo v oslavném duchu; stejně tak bylo po vylepšení vztahů mezi Sovětským svazem a Jugoslávií (1955) přijato usnesení ÚV KSČ, na jehož základě dostal posléze n. p. Kniha pokyn z ministerstva kultury, aby zajistil stažení z prodeje a zničení tzv. protititovské literatury, tedy takových knih z přelomu čtyřicátých a padesátých let, v nichž byla kritizována jugoslávská politika a vrcholný představitel tohoto státu Josip Broz Tito (například se jednalo o reportážní prózu brazilského spisovatele Jorge Amada *Svět míru* z roku 1951).⁴⁸ Podobným způsobem se objevovaly individuální příkazy ke stažení knih, které sice nebyly nijak problematické, ale jejichž autoři posléze emigrovali, případně byli obviněni z politických chyb, či dokonce zatčeni. Stažení knihy, jež před vydáním prošla mnohočetným schvalováním, lze zároveň chápat jako jakousi „záchrannou brzdu“, poslední prostředek, kterým bylo možné napravit taková „selhání“ cenzurní soustavy, jaká představovalo například vydání *Zbabělců* v roce 1958.⁴⁹

Pod správou n. p. Kniha však nespadala jen veškerá knihkupectví, ale také místa, jež byla z hlediska dohledu ještě rizikovější – antikvariáty. Zde se totiž, stejně jako ve veřejných knihovnách, mohl čtenář setkat s potenciálním nebezpečím v podobě starších knih, které neprošly schvalovacím řízením. Zajistit kontrolu antikvariátů bylo obtížné, neboť zde bylo třeba udržovat permanentní ostražitost. Jejich prostřednictvím se vracely do oběhu knihy nacházející se v soukromých knihovnách, které jako jediné zůstaly ušetřeny státní kontroly. V prvních letech po převratu spadaly znárodněné antikvární prodejny nejdříve pod firmu Orbis, kde byl roku 1949 zřízen útvar Ústřední antikvariát. Poté, co se na počátku roku 1953 n. p. Kniha stal monopolním distributorem, byl pod jeho správou z Orbisu převeden i veškerý domácí antikvární prodej (vývoz antikvárních knih do zahraničí spadal pod n. p. Knižní velkoobchod). Pokud nějaká soukromá osoba nabídl

47) Srov. Zdeněk Šimeček, Jiří Trávniček: *Knihy kupovati... Dějiny knižního trhu v českých zemích*, Praha, Academia 2014, s. 328.

48) NA, MK, fas. Knihy závadné 1953–1956.

49) ABS, HSTD, sign. 318-1-2, St 009/10h, Politické byro ÚV KSČ – zpráva o knize J. Škvoreckého *Zbabělci*.

Zákaz knižní propagace Literární cenzura měla i „měkčí“ nástroje, jak ovlivňovat dostupnost knihy. Některá díla se například nesměla recenzovat, jiná směla být do knihkupecké sítě vypuštěna teprve v období, kdy vycházelo větší množství knih, takže mezi nimi daný titul nezbudil tak velký zájem. Deníkový záznam prozaika a politického vězně Jaroslava Švestky podává svědectví o dalším mechanismu, kterým byl omezován recepční dosah některých knih:

24. 3. 1980 [...] Zrovna dnes jsem viděl na vlastní oči přípis Generálního ředitelství n. p. Kniha knihkupectvím, ve kterém se po předchozím pozastavení povoluje prodej dvou knih – *Anály ze Spálené ulice*, je to cosi o aférách první republiky, a – POZOR! přijde rána – už zde zmiňovaný Grygarův *Vesmír!!!* A to s tím, že: „Knihy nebudou vystavovány ve výkladech a jinak nápadně propagovány.“ Nechápu.

Zdroj: Jaroslav Švestka: *Deník dřevorubce*, ed. Daniel Havránek, Praha, Libri prohibiti 2012, s. 200.

---

k odprodeji knihu, která byla předtím zařazena na některý z cenzurních indexů, pak ji měl zaměstnanec antikvariátu odkoupit a předat do tzv. střediska prodeje ke studijním účelům, jehož úkolem bylo shromažďovat zakázané knihy z prodejen a z jiných skladů, případně prodávat jednotlivé exempláře těm vědeckým a konzervačním institucím, u nichž se předpokládalo, že v nich působí představitelé „nové inteligence“, kteří již budou proti jejich negativnímu vlivu imunní.⁵⁰

Tato striktní pravidla se uplatňovala především v padesátých letech, později se režim dohledu rozvolňoval. V praxi ovšem mnohé antikvariáty fungovaly velmi odlišně od představ tvůrců systému. Zejména ty pražské se často stávaly svěbytnými kulturními fenomény; za normalizace zde pracovali mnozí autoři, kteří nesměli publikovat či veřejně vystupovat. Také ne všechny provozovny skutečně posílaly veškeré zakázané knihy do sběrného střediska, mnohé z vykoupených knih pracovníci antikvariátů dále distribuovali v síti známých a přátel.⁵¹

Zásadní revizí musel po únoru 1948 projít i dovoz tiskovin ze zahraničí, neboť nad těmito publikacemi neměly československé státní orgány kontrolu. Organizace dovozu západních knih a časopisů proto byla již v roce 1949 centralizována a svěřena státnímu podniku Orbis, jenž plnil na konci čtyřicátých let při procesu likvidace soukromého podnikání i některé další úlohy související s vydavatelskou činností a knižním obchodem. Nově mohly o dovoz západních publikací žádat pouze vědecké instituce a knihovny, přičemž preferovány byly s odkazem na nedostatek deviz zejména publikace z technických a lékařských oborů. Od roku 1950 musel každou jednotlivou žádost projednat příslušný odbor na ministerstvu (zpočátku ve spolupráci se členy „dovozní komise“ NERČ); schválené žádosti pak vyřizoval příslušný útvar n. p. Orbis. Tak to bylo až do roku 1963, kdy byl Orbis reorganizován a dovoz knih byl svěřen podnikům Artia a Sovětská kniha (tento podnik, který mimo jiné spravoval i stejnojmennou síť maloobchodních prodejen, byl původně výhradním importérem knih a časopisů ze Sovětského svazu, později nesl název Zahraniční

50) NA, Ministerstvo informací – dodatky, kt. 93, inv. č. 351, fas. Antikvariáty.

51) Srov. např. Zuzana Dětáková (ed.): „Antikváři“, *Revolver Revue* 13, 1997, č. 33, s. 163–194; Luděk Svoboda: *Antikvariát a já*, ed. Aleš Zach, Praha, Antikvariát Dlážděná AD plus 1999; Jiří Trávníček (ed.): *Knihy a jejich lidé. Čtenářské životopisy*, Brno, Host 2013.

Vlastimil Třešňák o antikvariátu v Dlážděné ulici Svěbytným kulturním centrem normalizační Prahy se stal antikvariát v Dlážděné ulici, vedený po celá sedmdesátá a osmdesátá léta Dagmar Tejnorovou; zaměstnání zde našli mimo jiné Zbyněk Hejda, Vlastimil Třešňák, Vladislav Zadrobílek ad. V rozhovoru pro časopis *Revolver Revue* přiblížil tamní atmosféru Vlasta Třešňák:

Dlážděná byla v té průserové době taková oáza uprostřed Prahy, kde člověk určitě potkal toho, koho potřeboval. Nádherný zařízení – podobně fungovala v Praze snad už jenom „Sidonova“ trafika naproti Jindřišský věži. Chodilo se tam posedět, pokecat, popít, domluvit se. Sloužilo to asi podobně jako za Rakouska-Uherska kavárničky. Ale nechodilo se tam na kafe – do zadní místnosti, kde Mirek Slavík a pan Hejda dělali grafiku, se vždycky přinesl ohromnej džbán piva. Náhodnej zákazník, kterej přišel do Dlážděny prvně, musel bejt překvapenej. Byli tam rozloženi Tichý a Muzika a mezi tím sklenky s pivem. Paní vedoucí samozřejmě věděla, že se tam kuje něco, co by se nemělo, ale víc vědět nechtěla.

Zdroj: Vlastimil Třešňák: „Knihy jsem si přečet a vrátil“, in Zuzana Dětáková (ed.): „Antikváři“, *Revolver Revue* 13, 1997, č. 33, s. 163–194, zde s. 180, srov. též Luděk Svoboda: *Antikvariát a já*, ed. Aleš Zach, Praha, Antikvariát Dlážděná AD plus 1999.

---

literatury). Veškerá dovážená nebo zasilaná západní literatura navíc procházela přes orgány ministerstva vnitra (HSTD), které ověřovaly její „nezávadnost“.

Čtenář

Model literární komunikace projektovaný v období stalinismu směřoval k homogenizaci čtenářské obce. V ideálním případě měli všichni čtenáři číst pouze kvalitní a formativní knihy (nebo knihy alespoň „nezávadné“); a takové měly být všechny, jež prošly mnohastupňovým schvalovacím řízením, zohledňujícím ideové i umělecké aspekty literárního díla.⁵² Rozsáhlá cenzurní akce, jež v českých a slovenských knihovnách proběhla v první polovině padesátých let, měla zajistit, že důkladnou prověrkou projdou i veškerá díla literární minulosti, jež by snad mohla strhávat čtenáře zpět k starému buržoaznímu řádu. K tomuto cíli směřovaly i nové praktiky čtení, jež měly zajistit, aby literárním dílům, ze své podstaty významově otevřeným, rozuměli všichni recipienti stejně.⁵³ Ještě větší vliv na formování čtenářského horizontu mělo literární vzdělávání ve školách, jemuž odpovídalo i zaměření nově vznikající literatury pro děti.⁵⁴

Snaha homogenizovat čtenářskou obec však nenarušila její přirozenou diferenciaci. Z hlediska státních orgánů existovali recipienti elitní, jež nebylo třeba prostřednictvím cenzury před „nebezpečnými“ texty chránit, naopak se tyto elitní skupiny mohly podílet na selekci hodnot a určovat, která díla by měla zůstat mimo dosah čtenářů. Na počátku padesátých let měli tento status například pracovníci Ústavu dějin KSČ, elitní stranické

52) Je příznačné, že podle autora ojedinelé práce věnované populární literatuře publikované v Československu před rokem 1989 skončila zdejší existence „paraliteratury“ rokem 1948, srov. Josef Hrabák: *Od laciného optimismu k hororu. K historii a patologii dvou odvětví literárního braku*, Praha, Melantrich 1989, s. 6.

53) Srov. kapitola „Modelování českého čtenáře“, in Petr Šámal: *Soustružníci lidských duší. Lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století (s edicí seznamů zakázaných knih)*, Praha, Academia 2009, s. 94–141.

54) Srov. kapitola „Dětská kniha a výchova nového člověka“, in Pavlína Kourová: *Propagandistické kampaně v Československu v letech 1948–1953*, disertační práce, Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2013, s. 235–249.

Vlastnictví osobní knihovny s přihlédnutím k profesi (1947)

Povolání	Knihovny (%)
Dělníci	28,0
Zřizenci	44,0
Obchodníci, řemeslníci	43,1
Úředníci	87,3
Svobodná povolání	70,6
Ženy v domácnosti	63,9
Celkový průměr	58,9

Zdroj: Miloš Papírník: „Sociologický výzkum čtenářského profilu Brna“, *Knihovna* 6, 1966, s. 45–86, zde s. 60.

institute, kteří formovali jednu linii cenzury veřejných knihoven. V návaznosti na poměrně rychlou přestavbu vědeckého života, díky níž se hlavní badatelské kapacity soustředily v nově založené Československé akademii věd, získali pracovníci této nové vědecké instituce speciální status, takže se mohli, podobně jako v podmínkách paternalistického typu cenzury, seznamovat s texty, jež nebyly uvolněny do běžné distribuce.

V centrálně řízené knižní kultuře se velký význam přikládal paratextům literárního díla, především úvodům či doslovům, jež se staly běžným doplňkem překladů i reedic starších děl. Tyto texty měly usnadňovat cestu ke smyslu literárního díla, nabízet jeho „správnou“ interpretaci, „vysvětlovat smysl a poslání knihy“.⁵⁵ Například povinnou součástí edice novější literární klasiky *Slunovrat* (Československý spisovatel, 1971–1991) byla předmluva, jejímž prostřednictvím měl čtenář získat recepční návod ještě před četbou. Úloha těchto textů se zvláště zdůrazňovala v případě literatury pro děti. Role takových doprovodných pojednání se proměňovala v čase, mnohdy je editoři, překladatelé či nakladatelští redaktoři využívali jako jeden z prostředků, jak dané dílo, jevící se jako ideologicky či esteticky problematické, zaštitit a prosadit jeho vydání.

Stalinistický projekt nové kultury a nového člověka však měl v podmínkách pokročilé modernizace české společnosti trvalý korektiv v podobě domácích knihoven, které fungovaly jako takřka jediný státem nekontrolovaný zdroj kontinuity domácí čtenářské kultury a zprostředkovatel různých literárních či uměleckých tradic, jež byly v obdobích takových velkých politických a kulturních zlomů, jaké představoval protektorát, léta stalinismu či počátek normalizace, z veřejného prostoru plošně vytěsňovány.⁵⁶ Tuto roli domácích knihoven nepřímo potvrzuje jejich skutečně masová rozšířenost. Podle sociologického průzkumu, který se uskutečnil z podnětu Inocence Arnošta Bláhy v Brně roku 1947,

55) Srov. např. Zdeněk Mráz: „Doslovy ano, nebo ne?“, *Zlatý máj* 6, 1962, č. 6/7, s. 333–334.

56) Jiří Trávníček: *Čteme? Obyvatelé České republiky a jejich vztah ke knize (2007)*, Brno, Host – Národní knihovna ČR 2008, s. 77.

vlastnilo „soukromou“ knihovnu 58,9 % dotázaných,⁵⁷ podle jiného soudobého výzkumu (dotazujícího se na „rodinnou“ knihovnu) byl údaj ještě vyšší (81 %).⁵⁸

Paralelní oběhy

Komplexní systém dohledu nad literaturou způsobil, že autoři, jejichž tvorba neodpovídala požadovaným kritériím, na publikaci v běžných médiích rezignovali či jim byla zne-možněna. Odpověď na tuto uzavřenost státních médií a institucí vůči určitým autorům či uměleckým tendencím představovalo ustavení paralelních literárních oběhů, jež lze ozna-čit za systémový jev charakteristický pro fungování literatury v podmínkách autoritativ-ního typu literární cenzury.⁵⁹ Paralelní oběhy se v různých fázích existence socialistického Československa uplatňovaly s různou intenzitou, která vždy do značné míry souvisela s poměry v oficiální kultuře. Zatímco v padesátých letech, kdy byla společnost vystavena brutálnímu násilí a teroru, se tato literární díla šířila v několika málo exemplářích ve velmi úzkých přátelských okruzích, v následujícím desetiletí, kdy se oficiální časopisy i nakladatelství postupně otevíraly doposud marginalizovaným literárním proudům (na-příklad surrealistické aktivity kolem Vratislava Effenbergra, básnický i prozaický literární experiment, publikační návraty katolických autorů), měl paralelní oběh spíše omezený význam. V sedmdesátých a osmdesátých letech, kdy se publikační zákazy dotkly velkého množství autorů a kdy represe již neměla tak brutální povahu jako v letech stalinismu, fungoval již paralelní komunikační oběh komplexně.⁶⁰ Postavení mimo státní média mělo zásadní dopad na spektrum čtenářů, kteří měli k dílům šířeným v paralelních obězích přístup. Podle Josefa Alana lze rozlišit tři typy publika: autoreferenční, kdy se čtenářský okruh omezuje na přátele či umělecké souputníky, referenční, kdy lze hovořit o širším, diferencovaném okruhu recipientů, a kontrolní, který tvoří především představitelé státní kulturní politiky a vyznavači masové zábavy.⁶¹

Specifickou variantu paralelního oběhu představovaly exilové literární aktivity. Zde ovšem původní českojazyčná tvorba měla uprostřed jinojazyčného majoritního společen-ství okrajové postavení. V padesátých a šedesátých letech zde navíc kriticky malý rozsah autorských i čtenářských aktivit neumožňoval plné rozvinutí literárního života.⁶² Tato situace se však změnila po okupaci roku 1968; po odchodu dalších více než 100 tisíc obyvatel, mezi nimiž nechyběli přední spisovatelé, se exilové literární aktivity rozvinuly s velkou intenzitou.⁶³

57) Viz podrobná zpráva o výzkumu, publikovaná s takřka dvacetiletým odstupem, Miloš Papírník: „Sociologický výzkum čtenářského profilu Brna“, *Knihovna* 6, 1966, s. 45–86.

58) -ap-: „Kolik máte doma knih?“, *Veřejné mínění* 1, 1946/1947, č. 10, s. 17.

59) O specifikách literární komunikace mimo oficiální instituce podnětně uvažuje Gertraude Zandová: *Totální realismus a trapná poezie. Česká neoficiální literatura 1948–1953*, přel. Zuzana Adamová, Brno, Host 2002, s. 32–46.

60) Srov. oddíl „Paralelní oběh jako důsledek cenzury“, s. 1202–1222.

61) Srov. J. Alan: *Alternativní kultura*, cit. dílo, s. 40–43.

62) Srov. Michal Příbáň: *Prvních dvacet let. Kulturní rada a další kapitoly z dějin literárního exilu 1948–1968*, Brno, Host 2008.

63) Tamtéž, s. 21–22.

Socialistický realismus jako literární program

Únorový převrat nepřinesl z hlediska literární cenzury okamžitou změnu. Přinejmenším po zbytek roku 1948 nadále působily instituce cenzury třetí republiky, jež teprve postupně začínaly prosazovat nová estetická a ideová kritéria. Zatímco po válce se cenzurní opatření dotýkala na prvním místě oblasti populární literatury a většinu regulačních zásahů vedla snaha prosadit původní českou tvorbu, pro literaturu s uměleckými ambicemi (přes marginalizaci autorů tzv. sjednocené pravice nebo vylučování v důsledku retribučních procesů) existoval relativně volný prostor, v němž souběžně působili a svá díla mohli publikovat modernističtí autoři spjatí se Skupinou 42, stoupenci surrealistických poetik, zastánci politicky angažovaného umění či autoři ovlivnění existencialismem a umělci křesťanské orientace.

V období stalinismu, kdy se s budovatelským kulturním projektem část obyvatelstva identifikovala nebo smiřovala a kdy vůči dalším občanům státní aparát uplatňoval méně nebo více brutální formy represe, prosazovaly literární instituce socialistický realismus, umělecký směr, jenž v SSSR od první poloviny třicátých let představoval oficiální podobu umění a již v té době byl recipován v prostředí české literární levice. V nové české próze první poloviny padesátých let převládala díla zachycující zápas o socialismus a transformaci nového člověka. Zvláště ceněným žánrem byl budovatelský román, poezii dominoval patos a politická agitace, obecným rysem byl důraz na všeobecnou srozumitelnost literatury.

Literární cenzura v souladu s teoretickými reflexemi socialistického realismu soustavně potlačovala výše zmíněné projevy literární modernity a uměleckého experimentu, výrazně omezeno bylo vydávání introspektivní psychologické prózy, jež za protektorátu zaznamenala velký rozmach. Vstřícně se nakladatelství, časopisy i cenzurní orgány stavěly ke klasice národního písemnictví (především k literatuře 19. století), prezentované v redukované podobě jako pokroková linie národní kultury, a k významným dílům světové literatury. Literární instituce tak postupně redefinovaly podobu literárního kánonu, přičemž hranice přijatelného, jak dokládá případová studie věnovaná Karlu Čapkoví, mohla vést i napříč dílem jediného autora.⁶⁴

Selektivně se instance rozptýlené cenzurní soustavy stavěly k meziválečné avantgardě. Vůči hlavnímu teoretikovi české avantgardy Karlu Teigovi se ostře vymezoval soudobý kritický diskurz (Ladislav Štoll, Mojmír Grygar) a na údajně „trockisty“ (Záviš Kalandra, Jiří Weil) se zaměřovaly i policejní složky.⁶⁵

64) Viz případová studie Veroniky Jáchimové „Mezi centrem a periferií. Osobnost a dílo Karla Čapka ve sporech o literární kánon po roce 1948“, s. 1243–1252.

65) Srov. Stanislav Dvorský, Josef Zumr: „Karel Teige v archivech Státní bezpečnosti“, *Jarmark umění* 1996, č. 11/12, s. 2–15.

Dvě verze Nezvalova Sonetu osmdesátého devátého o veliké touze V padesátých letech vycházela i část avantgardní tvorby Vítězslava Nezvala, básník sám ji však podroboval rozsáhlým autocenzurním úpravám, jež spočívaly zejména v potlačování erotických motivů. Názorně to ukazují dvě verze *Sonetu osmdesátého devátého o veliké touze*, původní (v levém sloupci) pochází z roku 1937, druhá (vpravo) vyšla roku 1953 v sedmém svazku Nezvalova díla.

Až vstoupím za dveře, kde budeš ležet nahý
a očekávati můj nenadálý vpád,
mám strach, můj miláčku, že nebudu se znát,
že náhle zešílím ze smyslného blaha.

Až zase vrátím se, až zalidní se Praha,
(co bude, červenec, září či listopad?)
mám strach, můj miláčku, že nebudu se znát,
že asi zešílím z tak nesmírného blaha.

Vrhnou se na tebe s nenasytností vraha,
roztrhám na sobě jak divá zvíř svůj šat
a pak tě zaliji jak horký vodopád...
Tvé břicho, miláčku, bude jak mléčná dráha.

Jen ať se, ať se jen tvá dívčí cudnost zdráhá,
rozervu na tobě jako divá zvíř tvůj šat
a pak tě obejmú jak horký vodopád...
Tvé tělo, miláčku, bude jak Mléčná dráha.

A teprv potom, pak tě vroucně přivítám.
Pak sžehnu polibky tvůj každý, každý koutek.
Až pak se proměním v očarovaný proutek.

A teprv potom, pak tě vroucně přivítám.
Budeme poslouchat klekání pražských zvonů...
A pak se změníme v noc hvězd a lampiónů.

Đábel mnou lomcuje a já ho vymítám.
Ať vyjde ze mne ven, ať rozbije si hlavu
pro tvoji líbeznost, pro tvoji věčnou slávu.

Đábel mnou lomcuje a já ho vymítám.
Ať vyjde ze mne ven, ať rozbije si hlavu
pro tvoji líbeznost, pro tvoji věčnou slávu.

Zdroj: [Vítězslav Nezval]: *100 sonetů záchránkyni věčného studenta Roberta Davida*, Praha, Fr. Borový 1937, s. 99; týž: *Básně, balady a sonety věčného studenta Roberta Davida*, Dílo, sv. 7, Praha, Československý spisovatel 1953, s. 203.

Řízení knižního trhu

Radikální proměna literárního pole, k níž na konci čtyřicátých let došlo, byla realizována sérií administrativních opatření, za jejichž počátek lze označit nový nakladatelský zákon, přijatý 24. března 1949 (č. 94/1949 Sb.). Když jej Julius Dolanský, slavista a od roku 1948 i poslanec, jako hlavní zpravodaj v parlamentu komentoval, upozornil, že účelem tohoto legislativního předpisu není nic menšího než „znárodnění české a slovenské knihy“.⁶⁶ Literatura, chápaná s odkazem na její tradiční roli v českých dějinách jako prostředek výchovy nového, socialistického člověka, měla být podle ministra informací a osvěty Václava Kopeckého „předmětem státní péče“.⁶⁷ Poúnorová aktualizace obrozeneského chápání literatury jako záchránkyně a obnovitelky českého národa v 19. století⁶⁸ se stýkala s obdobným postavením, jehož se literatuře dostalo v Sovětském svazu. Známý, Stalinem popularizovaný slogan o spisovatelích-inženýrech lidských duší dokládá, jaký význam byl tvůrcům přikládán – měli se podílet na projektování nového člověka, nabízet ideál, k němuž má čtenář směřovat.

66) Julius Dolanský: [„Projev profesora Karlovy university...“], in *Knihy do rukou lidu! Zákon o vydávání a rozšiřování knih, hudebnin a jiných neperiodických publikací*, Praha, Ministerstvo informací a osvěty 1949, s. 21–25, zde s. 23.

67) Václav Kopecký: [„Projev ministra informací a osvěty...“], in *Knihy do rukou lidu!*, cit. dílo, s. 5–14, zde s. 6.

68) Vladimír Macura: „Obrození“, in týž: *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*, eds. Karel Kouba, Vít Schmarc, Petr Šámal, Praha, Academia 2008, s. 131–146, zvl. s. 143–146.

Poúnorové změny v nakladatelské činnosti vedla (tak jako ve všech oblastech veřejného života) idea plánování, v jehož rámci měla být zohledněna oprávněnost vydání každého titulu z hlediska ideové správnosti, společenské potřeby i dobových představ o umělecké kvalitě. Výstižně tento cenzurní rozměr plánování pojmenoval Pavel Reiman, vedoucí tiskového odboru kulturního a propagačního oddělení sekretariátu ÚV KSČ a po únoru 1948 hlavní architekt sovětizace vydavatelské činnosti. Ve svém programovém projevu předneseném na konferenci nakladatelských pracovníků v lednu 1950 prohlásil: „kniha, která nám nepomáhá v boji za výchovu a převýchovu národa, je kniha zbytečná, je škodlivější než zkažené zboží v některém závodě, neboť naplňuje mozky lidí jedem buržoazní ideologie.“⁶⁹ Argument nezbytného plánování a vědeckého řízení nakladatelské činnosti představoval odpověď na obvinění z cenzury, které v souvislosti s novou tiskovou legislativou zaznívalo z prostředí poúnorové emigrace.⁷⁰ Regulační opatření v oblasti vydávání a distribuce knih předkladatelé nakladatelského zákona explicitně přiznávali (či spíše vyzdvihovali), po právní stránce je pak obhajovali odkazem na základní zákon státu, ústavu přijatou 9. května 1948: „Požadavek plánovitého řízení vydávání a rozšiřování neperiodických publikací nese s sebou i omezení původcova práva rozšiřovat plody své tvůrčí činnosti. § 20, odst. 2 ústavy pak přiznává zákonodárci možnost omezit se zřetelem k veřejnému zájmu a ke kulturním potřebám lidu toto původcovo právo.“⁷¹

Systémovou změnu usnadňující dohled nad knihami a jejich cirkulací, již nakladatelský zákon přinášel, představovalo na prvním místě vyloučení všech soukromých subjektů z produkčního a distribučního řetězce. Knihy mohly napříště vydávat pouze vybrané společenské organizace, politické strany, některé státní podniky a ty orgány státní správy, jimž udělilo příslušné ministerstvo tzv. vydavatelské oprávnění. Během krátké doby tak bylo zrušeno 371 soukromých nakladatelství.⁷² Představitelé firem, jimž oprávnění uděleno nebylo, museli v průběhu necelých dvou měsíců (do 10. května 1949) předat publikačnímu odboru ministerstva informací a osvěty soupis veškerých knih na skladě a přehled o zásobách papíru i o připravovaných titulech. Představě vědecky organizovaného vydávání knih odpovídala reforma nakladatelské sítě, jež v návaznosti na sovětský příklad vycházela ze systému specializovaných nakladatelských gescí. Definitivní prosazení monopolního modelu sice trvalo až do roku 1953, ovšem jeho základní kontury byly stanoveny záhy po přijetí zákona. Několik let například trvala likvidace respektovaného nakladatelství Družstevní práce, jež nemělo povahu soukromého podniku a podle stanov bylo jeho účelem „podporovati výlučně hospodářský prospěch svých členů z řad spisovatelů, umělců výtvarných, hudebních a reprodukčních za účelem náležitého honorování jejich výkonů“.⁷³ Ovšem v letech 1949–1951 docházelo nejdříve ke sloučení s několika jinými podniky, potom k vynucené proměně nakladatelského programu, až byla Družstevní

69) Pavel Reiman: *O plánování naší vydavatelské činnosti. Referát pronesený na konferenci nakladatelských pracovníků*, Praha, Svoboda 1950, s. 6.

70) Václav Kopecký: [„Projev ministra informací a osvěty...“], in *Knihy do rukou lidu!*, cit. dílo, s. 7.

71) „Důvodová zpráva“, in *Knihy do rukou lidu!*, cit. dílo, s. 29–35, zde s. 30.

72) Aleš Zach: „Nakladatelství“, in Pavel Janoušek a kol.: *Dějiny české literatury 1945–1989*, díl 2, 1948–1958, Praha, Academia 2007, s. 69–80, zde s. 71.

73) Cit. dle Eva Forstová: *Knihy podle norem. Kulturní instituce v systému řízení kultury. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění*, Praha, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta 2013, s. 73.

práce roku 1952 zlikvidována a stala se základem budoucího Státního nakladatelství krásné literatury, hudby a umění (SNKLHU).

Důsledný monopol se od počátku plánoval zejména pro oblast naučné a technické literatury a překladů; v oblasti původní české beletrie bylo jedno nakladatelství, Československý spisovatel, určeno jako dominantní, ostatní se měla specializovat na konkrétní adresáty či plnit spíše doplňkovou roli. Světovou literaturu a vydávání české literární klasiky mělo obstarávat především SNKLHU, dětská literatura spadala do gesce Státního nakladatelství dětské knihy (SNDK), knihy pro armádu vznikaly v Našem vojsku, možnost vydávat literární díla měla od počátku také nakladatelství povolených politických stran (KSČ – Svoboda, Československá strana socialistická – Melantrich, Československá strana lidová – Vyšehrad), dále vydavatelské podniky takových celostátních organizací jako Revoluční odborové hnutí (Práce) či Československý svaz mládeže (Mladá fronta) a později ještě krajská nakladatelství řízená příslušnými národními výbory.⁷⁴

Pro autoritativní typ poučovací literární cenzury bylo příznačné, že pro své cíle využívala hospodaření s papírem, čímž navázala na protektorátní a pokvětnový systém přidělového hospodářství.⁷⁵ Souběžně s ekonomicko-organizačními kroky, jež zásadně proměnily proces vydávání knih, probíhala destrukce stávajících literárních institucí. Řada kroků, jež organizovaly akční výbory,⁷⁶ směřovala k podřízení dosavadních spisovatelských spolků kulturní politice komunistické strany a k jejich následné likvidaci. Tento proces završilo v březnu 1949 oficiální ustavení SČSS, přísně výběrové stavovské organizace inspirované sovětským vzorem, jejímž účelem mělo mimo jiné být sjednocení uměleckého diskurzu (srov. proklamativní přihlášení se k socialistickému realismu jako jediné závazné tvůrčí metodě, vyslovené na ustavujícím sjezdu SČSS).⁷⁷ Sama existence Svazu, jehož členy se stala pouze jedna šestina členů Syndikátu českých spisovatelů, měla rovněž cenzurní dopady. Členové této instituce měli usnadněn přístup do médií, naopak pro ty, kteří nebyli vybráni, znamenalo toto vyloučení zejména v první polovině padesátých let jisté omezení publikačních možností v oficiálních svazových médiích. V průběhu dvou let od únorového převratu také přestala vycházet naprostá většina zavedených kulturních a literárních periodik. Souběžně byly zakládány časopisy nové (*Nový život*, *Var*), které již zcela prosazovaly nový umělecký program zastřešený heslem socialistického realismu a spolu s dalšími periodiky (zejména *Tvorba*, *Rudé právo*) přispívaly k redefinici literárního kánonu.

Nové představy o vydávání knih, jak je definoval vydavatelský zákon, začaly být záhy naplňovány. Novým řídicím orgánem se stala NERČ, která od 11. června 1949, kdy proběhla ustavující schůze, plnila plánovací, koordinační a cenzurní funkci. Fakticky ovšem tento „nejvyšší“ orgán řídilo kulturní a propagační oddělení ÚV KSČ, především jeho tiskový a vydavatelský odbor vedený Pavlem Reimanem. Úkolem NERČ bylo kontrolovat a na základě podkladů jednotlivých nakladatelských podniků sestavovat každoroční celostátní

74) K zřízení krajských nakladatelství Michal Příbáň: „Úvodem“, in Michal Příbáň a kol.: *Česká literární nakladatelství 1949–1989*, Praha, Academia 2014, s. 7–20.

75) Srov. rámcová kapitola „1938–1949. V zájmu národa“, s. 948–953, 960–963.

76) Srov. Jiří Knapík: „Akční výbory a kultura na prahu nové doby“, *Soudobé dějiny* 9, 2002, č. 3/4, s. 455–475.

77) Podrobně viz Michal Bauer: „Přeměna Syndikátu českých spisovatelů ve Svaz československých spisovatelů“, in též: *Ideologie a paměť. Literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století*, Jinočany, H&H 2003, s. 74–87.

Statistika překladů z ruštiny za léta 1945–1953

Rok	Počet titulů	Rok	Počet titulů
1945	197	1950	787
1946	156	1951	1 387
1947	172	1952	1 368
1948	172	1953	1 314
1949	481		

Zdroj: Česká národní bibliografie, stav k 16. 5. 2014.

---

ediční plán, přičemž rada měla zvažovat „obsah i význam publikací“.⁷⁸ Literární cenzura tím byla symbolicky svěřena do rukou samotných spisovatelů – v čele NERČ, jež formálně spadala pod ministerstvo informací a osvěty, stála Marie Majerová, spisovatelka chápáná jako žijící klasička a jedna ze zakladatelek českého socialistického písemnictví. Vlastní rozhodování probíhalo na rovině předsednictva rady, v němž měli hlavní slovo Pavel Reiman, František Nečásek, Ladislav Štoll, Valter Feldstein, později Jiří Taufer, jenž od října 1950 působil jako náměstek ministra informací a osvěty; tajemníkem předsednictva byl Josef Zika. Povolovací agendu měli na starost pracovníci Literární kanceláře, kteří shromažďovali podklady od nakladatelství a zadávali posudky na jednotlivé knihy.

NERČ sledovala, zda jsou naplňovány hlavní kulturněpolitické směrnice a zda se nepřekrývají záměry různých podniků. Zákazy, které vycházely z prostředí NERČ, souvisely jednak se snahou celkově proměnit skladbu nově vydávaných knih, jednak s úsilím potlačit autory, kteří politicky, ideologicky či esteticky nesouzněli s hodnotami a uměleckými ideály proklamovanými tehdejší politickou elitou. NERČ ve svých rozhodnutích celkově upřednostňovala nefiktivní produkci (zejména propagandistické, naučné či popularizační knihy) na úkor beletrie,⁷⁹ radikálně omezovala překlady ze západních literatur; oproti nim řádově vzrostl počet překladů ze sovětské literatury.

Značně selektivně se přistupovalo i k novým vydáním původní české literatury. Na přelomu čtyřicátých a padesátých let bylo například zamítnuto připravované vydání některých děl Viktora Dyky či Josefa Čapka a naopak v ohromných nákladech bylo v rámci jiráskovské akce popularizováno dílo Aloise Jiráska, jehož historické prózy byly všemi způsoby propagovány jako správný výklad národních dějin. Je příznačné, že právě potřebami papíru pro masové vydání Jiráska se zdůvodňovaly revize fondů veřejných knihoven nebo stahování „zastaralé“ a „brakové“ literatury z domácností formou sběrových akcí zaměřených na starý papír. Nehodnotné knihy tak měly být zničeny, aby poskytly materiál

78) „Důvodová zpráva“, in *Knihy do rukou lidu!*, cit. dílo, s. 31.

79) Srov. např. zápis o schůzi předsednictva NERČ z 4. 10. 1949, v němž se konstatuje, že NERČ sleduje tendenci vydávat více společenských věd a že „beletrii není možno vydávat na úkor společenských věd a národohospodářské literatury“, NA, Ministerstvo informací, 1945–1953, kt. 20, sign. Odb. III-C, 1948–1950.

na výrobu těch správných, společnosti potřebných.⁸⁰ Ve srovnání s meziválečným obdobím směřovala produkce knih ke snížení počtu vydávaných titulů⁸¹ a (ve srovnání s meziválečnými poměry) k navýšení průměrného nákladu.⁸²

Na počátku roku 1952, kdy již delší dobu probíhalo zatýkání mezi komunistickými politiky a připravovaly se politické procesy s údajným druhým mocenským centrem ve straně, došlo k odvolání těch vedoucích činníků ÚV KSČ, kteří měli na starosti oblast kultury a vydávání knih, tedy Gustava Bareše a Pavla Reimana. Právě tyto dva vlivní straničtí funkcionáři (a intelektuálové) se do té doby snažili soustředit většinu výkonné a cenzurní agendy pod ÚV KSČ na úkor ministerstva informací a prosazovali radikálnější koncept komunistické kultury.⁸³ Po tomto personálně-programovém zvratu se během dalších měsíců postupně stabilizovalo rozdělení rolí obou mocenských center při dohledu nad vydávanými knihami: ideologickou autoritou nadále zůstal vrcholný stranický aparát, tedy příslušné oddělení ÚV KSČ, kdežto výkonná, plánovací a cenzurní agenda se soustředila do rukou státního aparátu, konkrétně ministerstva informací a osvěty (po jeho zániku ministerstva kultury) a ministerstva vnitra, pod něž spadal nově ustavený cenzurní úřad.

Cenzura veřejných knihoven a biblioklasmus

Souběžně s celkovou proměnou nakladatelské produkce proběhl na počátku padesátých let i pokus prověřit z hlediska aktuálních představ o správné literatuře celou literární minulost. Další rozsáhlou čistkou prošla na počátku padesátých let většina českých knihoven, přičemž toto recenzování lze chápat právě jako pokus stanovit, co z dosavadní slovesnosti má být zapomenuto, a k jakým hodnotám se lze naopak vracet.⁸⁴ Poúnorová cenzura veřejných knihoven proběhla v několika fázích, jež se lišily mírou autonomie, která byla v jednotlivých obdobích knihovníkům při vyřazování knih přiznávána, stupněm institucionalizace a formalizace, jemuž celý proces podléhal, částečně pak i charakterem literární produkce, proti níž směřoval hlavní nápor „očistného“ úsilí. V průběhu let 1949–1953 se cenzura veřejných knihoven postupně soustředila do dvou center: určením ideologicky a politicky nebezpečných titulů byl pověřen Ústav dějin KSČ, oblast beletrie měli na starost pracovníci Ústřední lidové knihovny hl. města Prahy, jež fungovala jako knihovnické metodické centrum. Pracovníci Ústavu dějin KSČ sestavili dvoudílný cenzurní index s názvem *Seznam č. 1* a *Seznam č. 2*, jehož definitivní verze byla dokončena v roce 1953. První část soupisu se soustředila na literaturu takzvaně trockistickou a protisovětskou, druhá pak na literaturu údajných pravicových sociálních demokratů, literaturu legionářskou a díla T. G. Masaryka a Edvarda Beneše.

Paralelně s touto stranickou (ideologicko-politickou) částí cenzury knihoven pokračovala ve své činnosti i linie, již můžeme s poukazem na její hlavní protagonisty označit

80) Srov. Petr Šámal: „Znárodněný klasik. Jiráskovská akce jako prostředek legitimizace komunistické vlády“, in Robert Novotný, Petr Šámal (eds.): *Zrození mýtu. Dva životy husitské epochy. K poctě Petra Čorneje*, Praha - Litomyšl, Paseka 2011, s. 457–472.

81) Srov. infobox „Statistický přehled české knižní produkce za léta 1948–1989“, s. 1166–1167.

82) A. Zach: „Nakladatelství“, in P. Janoušek a kol.: *Dějiny české literatury 1945–1989*, díl 2, 1948–1958, cit. dílo, s. 71.

83) Jiří Knapík: *V zajetí moci. Kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956*, Praha, Libri 2006, s. 60–66.

84) Podrobně srov. P. Šámal: *Soustředění lidských duší*, cit. dílo, s. 39–61. Z této práce vycházíme v následujícím výkladu.

Definice závadných typů literatury

Literatura dekadentní: Jde o literaturu úpadkovou, která se může vyskytovat ve všech obdobích. Nelze tedy smysl tohoto označení vykládat tak, že jde pouze o literaturu z devadesátých let minulého století.

Exotismus: Jde o literaturu s náměty cizokrajnými a neobvyklými, kde děj knihy většinou skutečnosti neodpovídá.

Fašismus: Jde o literaturu s tendencemi fašistickými nebo jim velmi blízkými. Neznamená to ovšem, že možno tak označovat všechny spisy, jež byly vydány za doby nacistické okupace, nýbrž nutno výhradně přihlížet k tomu, zda kniha svým obsahem skutečně fašismus propaguje nebo zda byla vydána výslovně v některé z fašistických edicí.

Formalismus: Jedná se o literaturu, která se snaží vyumělkovanou formou zakrývat špatný, nebo škodlivý obsah díla.

Naturalismus: Jde o literaturu, která zachycuje příliš podrobně až fotograficky některé podrobnosti líčených skutečností a zabíhá někde až do mravní zvrhlosti.

Ruralismus: Jde o literaturu propagující tento směr, celkem blízký fašismu, odpovídající heslu: Krev a půda. Přesvědčuje například o tom, že v přírodě nelze nic měnit, že je člověk ovládán pudem a podobně.

Snobismus: Duchaprázdňá honba za původností.

Úniková literatura: Prázdná, téměř bezobsažná literatura zkrslující skutečnost. Zdálnivě nemá žádných tendencí, avšak ve skutečnosti odvádí čtenáře od otázek politických a sociálních.

Braková literatura: Literatura líčící barvitými efekty různé děje s cílem upoutat pozornost čtenářovu k bezvýznamným věcem postrádajícím jakoukoli výchovnou tendenci, nebo právě naopak jsoucím s výchovnými tendencemi v příkrém rozporu. Patří sem zejména knihy s náměty detektivními, cowboyskými, jakož i všechny knihy bez literární hodnoty díla.

Zastaralá literatura: Veškeré spisy, v nichž líčeny jsou děje dávno dobou překonané, pokud z nich nevychází žádné poučení pro dnešní dobu, a nemají ceny ani jako dokumenty doby, v níž byly psány.

Pornografická literatura: Literatura mravně zvrhlá, kdež líčení přesahuje v míře nemorálnosti naturalismus.

Rasistická literatura: Literatura propagující nebo schvalující rasovou nadřaděnost a méněcennost některých lidí podle původu, barvy pleti, náboženského vyznání, národnosti apod.

Kolonialistická literatura: Literatura propagující a schvalující útlak hospodářsky a politicky méně vyvinutých národů a zabíhající dosti často až do rasismu.

Existencialismus: Literatura naprosto úpadková a mravně zvrhlá, která líčí člověka pouze podle jeho pudů a nepřihlízející k jeho hodnotě duševní.

Cenzurní index Seznam nepřátelské, závadné, zastaralé a nežádoucí literatury (1953) završoval jednu fázi cenzury veřejných lidových knihoven. Přiřazování konkrétních děl k výše uvedeným kategoriím probíhalo patrně na základě zběžného seznámení se s knihou, jež se ve většině případů mohlo opírat o takové rozpoznatelné paratextové znaky, jakými jsou nakladatelská firma, charakter edice, v jejímž rámci kniha vyšla, výrazně stylizovaná obálka či typ ilustrací, formát atp. Podstatnou roli nepochybně hrálo i konvenční spojování spisovatele s určitým typem tvorby. Pokud byl v kritické tradici či v aktuální kulturní publicistice vnímán jako autor brakové literatury, existencialista, formalista či ruralista, přiřadili zpravidla kompilátoři seznamu většinu jeho knih právě k této kategorii.

Zdroj: „Seznam nepřátelské, závadné, zastaralé a nežádoucí literatury“, in Petr Šámal: *Soustružníci lidských duší. Lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století (s edicí seznamů zakázaných knih)*, Praha, Academia 2009, s. 219–465, zde s. 220–221.

---

jako cenzuru knihovnickou. Jejím výsledkem se stal index s názvem Seznam nepřátelské, závadné, zastaralé a nežádoucí literatury, který byl dokončen v roce 1953 a následně sloužil jako základní vodítko pro tzv. plnomocníky HSTD, působící na regionální úrovni. Hlavní redakci více než stostránkového soupisu, který zahrnoval 7 552 položek, provedly pracovnice Ústřední lidové knihovny, jež se později staly zaměstnankyněmi HSTD.

Tento seznam podává velmi komplexní informaci o dílech, která natolik neodpovídala představám o správné či hodnotné literatuře, že měla být totálně vymazána z kolektivní paměti. Každou z položek indexu cenzori přiřadili k určitému typu závadné literatury; v obecné rovině byly tyto typy vymezeny v předmluvě k seznamu.

Více než polovina zakázaných knih byla označena jako „literární brak“, většinou se jednalo o různé typy populární četby (dobrodružné či detektivní romány, romány pro ženy atp.). Vyloučení děl označených jako brak bylo tradičně motivováno přesvědčením, že tvorbu tak nízké umělecké úrovně nový socialistický člověk nepotřebuje, neboť by jej mohla odvrátit od vznešeného budovatelského úkolu. Jistý protipól takto hodnocené produkce představovala literatura pro elitní publikum, kterou cenzori většinou označovali jako formalismus, existencialismus, naturalismus či kosmopolitismus. Nejčastěji byla umělecká literatura obviněna z formalismu, celkem šlo o 132 případů. Cenzori tak označili například knihy Anny Achmatovové, Ivana Blatného, Jaroslava Durycha, Thomase Stearnse Eliota, Romaina Garyho, André Gida, Františka Götze, Grahama Greena, Alfreda Jarryho, Zdeňka Lorence, Filippa Tommasa Marinettiho, Milady Součkové, Johna Steinbecka, Karla Teiga, Jiřího Weila aj.

Lze jen velmi těžko vyčíslit, kolik knih bylo v rámci cenzurní akce na počátku padesátých let z knihoven celkem odstraněno a následně zničeno. V odborné literatuře se objevují údaje okolo 27 milionů svazků.⁸⁵ Podle informací v dobovém tisku došlo během jediného roku od chvíle, kdy začala akce vyřazování tzv. literárního braku, k odstranění 118 071 svazků, což představovalo, jak článek rovněž uváděl, spolu s knihami odevzdanými přímo čtenáři celkem 119 144 kilogramů starého papíru.⁸⁶ Výmluvně o celkových tendencích vypovídají počty svazků knih vlastněných Ústřední lidovou knihovnou hl. města Prahy; mezi lety 1951 a 1952 došlo ke snížení o více než 150 tisíc svazků (z 749 721 na 603 034 svazků).⁸⁷

Aby ministerstvo informací a osvěty udrželo proces vyřazování knih pod kontrolou, stanovilo poměrně striktní pravidla, jimiž se měli knihovníci v obcích řídit. Při prověrce knižního fondu muselo být několik důvěryhodných osob, konkrétně se mělo jednat o vybrané politicky „vyspělé“ občany, tajemníka místního národního výboru, správce nebo tajemníka osvětové besedy, knihovníka a učitele.⁸⁸ Tato vyřazovací komise musela kvůli evidenci sepsat závadné knihy na zvláštní seznam a spolu s ním odeslat knihy buď do nadřazeného knihovnického zařízení, nebo na okresní národní výbor. Jejich soupis měl současně obdržet příslušný knihovnický inspektor. Naprostá většina titulů vyřazených z lidových knihoven malých obcí končila ve stoupě; zejména se jednalo o všechny druhy

85) Alexej Kusák: „Cenzura“, in týž: *Kultura a politika v Československu 1945-1956*, Praha, Torst 1998, s. 441-449, zde s. 447. Jiní autoři uvádějí údaj o půl milionu vyšší - srov. K. Kaplan, D. Tomášek: *O cenzuře v Československu*, cit. dílo, s. 15.

86) Antonín Procházka: „Zhodnocení akce vyřazování knih z lidových knihoven“, *Osvětová práce* 2, 1950, č. 14, s. 164.

87) „Naše zkušenosti z práce se čtenářem“, *Naše zkušenosti* 1, 1955, č. 1, s. 1-2 [interní strojopisný bulletin Ústřední lidové knihovny]; Archiv Hlavního města Prahy, Městská knihovna.

88) Středočeská vědecká knihovna v Kladně, spisovna, fas. Prohibitní literatura. Cyklostylovaný dopis z 25. 7. 1952 rozesílali referent osvětového oddělení okresního národního výboru Kladno C. Ježek a okresní knihovnický inspektor F. Olič. Na konci listiny se nachází ručně dopsaný přípis „Dopis na vědomí. OLK [Okresní lidová knihovna] provede prověrku vlastními silami“.

Úřední záznam o svozu knih do kláštera v Kadani (1950) Jako shromaždiště pro knihy z rušených klášterů byl Státním úřadem pro věci církevní (SÚC) původně určen redemptoristický klášter v Obořišti; odtud se knihy dále přesouvaly do kláštera v Kadani. Dokonce i SÚC přiznával nešetrné zacházení s knihami.

Tyto knihy bez předchozího vyrozumění okresního církevního tajemníka i tehdejšího zmocněnce [...] byly dopraveny nákladem ministerstva spravedlnosti v několika železničních vagónech a v několika velkých nákladních autech s vlečnými vozy, v nichž byly doslovně naházeny, po příjezdu do Kadaně házeny do pytlů a košů, nošeny do kláštera a vysypávány do určených místností. Knihy byly dopravou, neodborným a zcela nesvědomitým zacházením značně poškozeny. V místnostech byly naházeny bez ladu a skladu. [...] Do kláštera bylo vysláno šest trestanců bez odborného vedení, kteří knihy částečně srovnali do hromad, avšak poškozené knihy, hudebniny, jednotlivé listy atd., vyházeli oknem na dvůr, odkud je nynější zmocněnec přenesl do místnosti, kde jsou knihy uskladněny. Mezi touto spoustou papíru jsou cenné tisky i rukopisy. Knihy z těchto klášterů jsou prozatímne umístěny ve staré sakristii (kde jsou pouze naházeny až ke stropu), dále v bývalé gotické kapli v přízemí a v bývalém refektáři nad prvním patrem spolu s jiným zařízením bývalých klášterů. Půjde o několik vagonů knih v počtu několika desítek tisíc svazků.

Zdroj: NA, Státní úřad pro věci církevní (SÚC), Zpráva SÚC o provádění akce vyklizování klášterů v roce 1950 z 26. 1. 1953, cit. dle Matyáš F. Bajger: *Česká františkánská knižní kultura. Knihovny minoritů, františkánů a kapucínů v průběhu staletí*, rigorózní práce, Filozofická fakulta Ostravské univerzity 2007, s. 364.

---

zábavné četby. Vybrané knihy odborné a část beletrie končily ve zvláštních fondech velkých knihoven, kde nebyly veřejnosti dostupné a záznamy o nich postupně mizely i z čtenářských katalogů.

Další rozsáhlé přesuny knih, během nichž došlo k nenahraditelným kulturním ztrátám, nastaly v souvislosti s rušením klášterů, tj. v průběhu roku 1950. Na území Čech a Moravy se v té době nacházelo přibližně 150 klášterních knihoven, jež uchovávaly okolo 1 800 000 knih.⁸⁹ Vzhledem k tomu, že obsazení budov klášterů a internace řeholníků a řeholnic probíhaly obvykle velmi narychlo, byl osud mobiliáře včetně knih velmi rozdílný. Teprve po internaci řeholníků a řeholnic rozhodla Kulturní komise Státního úřadu pro věci církevní, že devatenáct nejvzácnějších knihoven zůstane jako kulturní památka na svém původním místě (tzv. interiérové knihovny), další měly do svých fondů pojmout některé ze státních studijních knihoven v daném regionu. Tento postup ovšem nebyl vždy dodržován, jsou doloženy případy, kdy knihovnu získalo například místní muzeum či jiná regionální instituce. Zejména v prvních měsících docházelo k nekoordinovaným přesunům obrovského množství knih, jež bylo spojeno se zcela barbarským zacházením.

S ohledem na kapacitní důvody probíhalo převedení knih do státních knihoven nesoustavně, staré tisky a rukopisy se většinou podařilo zachovat. Podle některých pramenů však více než polovina z celkového počtu zabavených knih byla považována za „bezcné“ (tak byly označeny i knihy vydané po roce 1800), a proto skončily ve stoupě.⁹⁰ Mnohé z knih, které státní či vědecké knihovny odmítly, se v letech 1953–1960 svázely do depozitáře Památníku národního písemnictví v Kladrubech u Stříbra; zde se postupem času

89) Jaroslav Vobr: „Klášterní knihovny ve státní správě 1950–1990“, *Duha* 5, 1991, č. 1, s. 2–9; srov. též Kamil Boldan: „Klášterní knihovny 1950“, *Čtenář* 42, 1990, č. 5, s. 133–136.

90) Matyáš F. Bajger: *Česká františkánská knižní kultura. Knihovny minoritů, františkánů a kapucínů v průběhu staletí*, rigorózní práce, Filozofická fakulta Ostravské univerzity 2007, s. 96, 187.

jejich počet snižoval, mnohé byly delimitovány do jiných knihoven či v rámci odstraňování duplikátů prodávány prostřednictvím antikvariátů do zahraničí.⁹¹

Počátky paralelních oběhů

Když se po únorovém převratu veškeré tradiční literární instituce dostaly pod kontrolu státu, jenž navíc v letech stalinismu uplatňoval vůči části obyvatel brutální nátlak, začaly se spontánně utvářet paralelní komunikační okruhy. Zejména autoři oddaní různým podobám zavrhaného moderního literárního umění se na přelomu čtyřicátých a padesátých let sdružovali v uzavřených společenstvích (okruh Jiřího Koláře, surrealisté kolem Vratislava Effenbergera, libeňští psychici, autoři Edice Půlnoc, okruh tzv. šestatřicátníků); v jejich rámci realizovali své umělecké aktivity. Literární komunikace v těchto kroužcích nabyla interpersonální povahy, mnohá díla se šířila v jediném či několika málo exemplářích a autoři často s jejich uveřejněním nepočítali. Výmluvně o tom svědčí slova Jiřího Koláře, pronesená v roce 1953 při policejním výslechu po básnickově zatčení v souvislosti se zabavením strojopisu *Prometheových jater*:

Vím, že v současné době by mi tuto moji práci nikdo nevytiskl. Neměl jsem také v úmyslu ji vydávat v současné době. Věřil jsem však, že dnešní státní zřízení není trvalé a že dojde k jeho zvratu. Věřil jsem, že potom bude nastolen takový řád, v němž bude naprostá svoboda tisku a umění. Potom jsem chtěl tuto svoji práci vydat tiskem a prohlašovat ji za pravdivou.⁹²

Skutečnost, že se okruh recipientů omezoval takřka výhradně na okruh blízkých přátel, ovlivňovala i vlastní tvůrčí proces. Zejména v surrealistických kruzích se poměrně častým jevem stala kolektivní tvorba.⁹³ Stanislav Dvorský ve svém popisu surrealistických aktivit počátku padesátých let konstatuje, že znemožnění konfrontace aktuální tvorby s širší veřejností mělo za následek proměnu psychologie tvůrčí činnosti; autorova vnitřní představa publika se proměnila, klíčový význam získal jednak okruh nejbližších přátel, jednak abstraktní představa „publika budoucnosti“.⁹⁴ Tento stav ostatně reflektovali i sami tvůrci. Básník a teoretik Vratislav Effenberger o tom v roce 1956 píše: „druhá světová válka a vzápětí na ni navazující údobí řízené literatury nenechaly žádného z těch básníků, kteří respektovali spíše život než oficiální reglementy, v nejistotě, že jsou odsouzeni rozjet své skladby s vyloučením veřejnosti. Pro básníka to znamená téměř rozsudek smrti.“⁹⁵

Nejsoustavnější reakci na skutečnost, že se státem kontrolované kanály literární komunikace vůči určitému typu tvorby uzavřely, představují ty umělecké aktivity v paralelním prostoru, které usilovaly o realizaci dlouhodobějšího uměleckého či „vydavatelského“

91) Srov. Zdeněk Bartl: „Restituce bývalých klášterních knihoven“, *Knihovní obzor* 1, 1993, č. 4, s. 8-10; Anežka Baďurová: „Historické knižní fondy v České republice a současný stav jejich knihovnického zpracování“, *Sborník archivních prací* 53, 2003, č. 2, s. 641-684.

92) Cit. dle Markéta Holanová (ed.): „Zatčení Jiřího Koláře v roce 1953 – edice dokumentů“, *Česká literatura* 61, 2013, č. 4, s. 560-579, zde s. 575.

93) Srov. P. Janoušek a kol.: *Dějiny české literatury 1945-1989*, díl 2, 1948-1958, cit. dílo, s. 224-225.

94) Stanislav Dvorský: „Z podzemí do podzemí. Český postsurrealismus čtyřicátých až šedesátých let“, in J. Alan (ed.): *Alternativní kultura*, cit. dílo, s. 77-153, zde s. 100-101.

95) Vratislav Effenberger: „S vyloučením veřejnosti. Život a dílo Karla Hynka“, in Karel Hynek: *S vyloučením veřejnosti*, eds. Alena Nádvorníková, Jan Šulc, Praha, Torst 1998, s. 7-77, zde s. 77.

programu. Tak lze vnímat surrealistické sborníky *Znamení zvěrokruhu* (1951) či *Objekty* (1953–1962) a především projekt Edice Půlnoc (1950–1955, 1962). „Bylo třeba věci uspořádat,“ poznamenal o jejím vzniku Ivo Vodseďálek, jenž byl spolu s Egonem Bondym hlavním, avšak nikoli jediným autorem Edice Půlnoc.⁹⁶ Samo označení projektu jako „edice“ svědčí o koncepčnosti záměru;⁹⁷ jejím prostřednictvím se vytvořila trvalá stopa po uměleckých aktivitách, které se nemohly realizovat v státních institucích a které současně naplňovaly určitý umělecký program.⁹⁸ Tyto knihy (současné bádání eviduje celkem 49 svazků) se většinou vyráběly v počtu čtyř až šesti exemplářů (v některých případech i více), a jak poznamenává Gertraude Zandová, přispívaly k dotvoření literárního díla, neboť právě vydáním v edici se definitivně fixovala určitá jeho podoba.⁹⁹

96) Ivo Vodseďálek: „Urbondy“, *Hařta press* 4, 1992, č. 13, s. 19–27, zde s. 25.

97) Různé významy druhé části názvu Edice Půlnoc rekapituluje G. Zandová: *Totální realismus a trapná poezie*, cit. dílo, s. 87–89.

98) Význam Edice Půlnoc pro manifestaci skupinového básnického programu zdůrazňuje Martin Machovec: „Několik poznámek k podzemní ediční řadě Půlnoc“, *Kritický sborník* 13, 1993, č. 3, s. 71–73.

99) G. Zandová: *Totální realismus a trapná poezie*, cit. dílo, s. 92.

Zrod nového systému regulace (1953)

V průběhu padesátých let se postupně rozvolňovaly představy o socialistické literatuře, což se projevovalo vstřícnějšími postoji k starší literární tradici. Výrazným rysem tohoto období bylo oživení zájmu o avantgardní linii české kultury, aktualizovány byly podněty ještě nedávno zavrhaného civilismu Skupiny 42, do oficiálních periodik i nakladatelství se navraceli někteří z autorů, kteří byli institucemi literární cenzury v období stalinismu exkomunikováni. Rozšiřování literárního prostoru zároveň provázela první krize legitimacy stalinistického projektu, již v únoru 1956 odstartovala kritika tzv. kultu osobnosti na XX. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu (KSSS).

Tyto posuny dlouhodobějšího rázu se odehrávaly krátce po dotvoření rozptýlené cenzurní soustavy, k němuž došlo v roce 1953. V průběhu jednoho roku se prosadila organizace nakladatelských podniků založená na systému gescí a činnost dosavadních národních edičních rad nahradila nově ustavená Hlavní správa vydavatelstev, tiskáren a knižního obchodu; v témže roce pak vznikl specializovaný úřad předběžné cenzury a došlo k zřízení tzv. stranických skupin uvnitř jednotlivých uměleckých organizací. Jeho dlouhodobým důsledkem bylo posílení autonomie uměleckých svazů.¹⁰⁰

Hlavní správa tiskového dohledu, úřad předběžné cenzury sovětského typu, literární komunikaci nejvýrazněji ovlivňoval v padesátých letech. Cenzura knih a periodik přitom nepředstavovala jedinou náplň činnosti HSTD.¹⁰¹ Nový úřad, spadající nejdříve přímo pod předsednictvo vlády Československé republiky a po několika měsících převedený pod ministerstvo vnitra, měl celkově zjednodušit a centralizovat dosavadní roztržštěný dohled nad všemi masmédií a veřejně dostupnými informacemi. V tajném vládním usnesení z 22. dubna 1953 (č. 17) se hovořilo o tom, že neveřejný orgán státní správy bude zajišťovat, aby nebyly zveřejňovány a šířeny materiály, které obsahují státní, hospodářské nebo služební tajemství nebo které obsahují skutečnosti, jež „nesmějí být v obecném zájmu zveřejňovány“.¹⁰² Kategorie obecného zájmu se následně stala hlavním kritériem, jež HSTD v souvislosti s beletrií uplatňovala. Zákaz s ohledem na utajované skutečnosti se objevoval zejména u reportážních próz z prostředí průmyslu, případně u (nejčastěji autobiografických) próz, které tematizovaly zážitek povinné vojenské služby a v rámci líčení uváděly například názvy lokalit, kde sídlila vojenská posádka. Pojem „utajované skutečnosti“ se vztahoval i na zmínky o politických procesech v padesátých letech, případně na zmínky o politických vězňích.

100) J. Knapík: *V zajetí moci*, cit. dílo, s. 319–320.

101) Činnost HSTD podrobně popisují K. Kaplan, D. Tomášek: *O cenzuře v Československu v letech 1945–1956*, cit. dílo, s. 18–49; v delším časovém záběru pak Dušan Tomášek: *Pozor, cenzurováno! aneb Ze života soudružky cenzury*, Praha, Ministerstvo vnitra ČR 1994.

102) K. Kaplan, D. Tomášek: *O cenzuře v Československu v letech 1945–1956*, cit. dílo, s. 20.

Cenzurní protokol k *Žertu* Milana Kundery

V říjnu 1966 předložila redakce nakladatelství Československý spisovatel knihu M. Kundery *Žert*. Román se zabývá mj. problematikou pomocných technických praporů, na kterou byl vydán TP [tiskový pokyn, PŠ] č. 285, a proto byl konzultován s pracovníky II. oddělení ÚV KSČ s. Hubeným a s. Rzounkem a pracovníkem VIII. oddělení ÚV KSČ s. Švangerou.

Po zrušení TP č. 285 redakce předložila román s drobnými úpravami, které projednal přímo s autorem s. Rzounek.

Knihy byla 23. ledna 1967 bez připomínek schválena k tisku.

Záznam shrnuje opakované projednávání Kunderova *Žertu*. – V první polovině roku 1967 pracovníci Ústřední publikační správy (ÚPS) jednali také o vydání lágrových próz Jiřího Muchy a Karla Pecky; prózy *Studené slunce*, respektive *Veliký slunovrat* však schváleny nebyly a obě vyšly až v průběhu roku 1968, kdy byla ÚPS zrušena.

Zdroj: ABS, HSTD, sign. 318-98-22, Zásahy HSTD–ÚPS v tisku 1961–1968, Československý spisovatel.

Vzorem a bezprostřední inspirací českého cenzurního úřadu byla obdobně koncipovaná sovětská instituce Glavlit;¹⁰³ při zakládání HSTD proto českým úřadům napomáhal sovětský poradce I. A. Isačenko a v pozdějších letech probíhaly mezi oběma institucemi konzultace. V roce 1957 se dokonce uskutečnil zájezd „studijní skupiny ke zkoumání práce Glavlitu“, jíž se vedle vedoucích pracovníků českého a slovenského cenzurního úřadu zúčastnil i zástupce tiskového odboru ÚV KSČ.¹⁰⁴

Po přibližně dvouletém období, kdy se ustavovala struktura HSTD, byl cenzurní úřad rozdělen na několik oddělení, jež odrážela hlavní oblasti jeho působnosti. Nejvíce zásahů provádělo oddělení tisku a ČTK (v interních materiálech označované I/1), jež mělo na starost celostátní periodika tištěná v Praze a kontrolu veškerého zpravodajství ČTK; až do roku 1957 kontrolovali jeho pracovníci i výši nákladů a rozsah jednotlivých periodik. Řadoví pracovníci tohoto oddělení, označovaní jako plnomocníci, působili přímo v redakcích deníků, kde v několika fázích kontrolovali veškeré texty i obrazový materiál určený k zveřejnění. Fakticky tak převzali roli tzv. dohlížecího redaktora, která byla zřízena v roce 1951. Jeho úkolem bylo před vytištěním deníku či časopisu prověřit, zda nejsou zveřejňovány texty, které neodpovídají aktuálnímu politickému kurzu. Po vzniku HSTD tedy již kontrolor nebyl členem redakce, ale zaměstnancem ministerstva vnitra. Plnomocníci se při kontrole neomezovali jenom na věcnou rovinu textů, ale snažili se předcházet případným nevhodným konotacím plynoucím z umístění jednotlivých textů na stránce a v čísle příslušného časopisu. Na toto nebezpečí explicitně upozorňovala instruktážní brožura s názvem *Prozatímní směrnice o provádění zásahů pracovníky tiskového dohledu* z roku 1955. Jako příklad selhání HSTD uváděla zveřejnění čtenářského

103 Přesné označení úřadu se během let opakovaně měnilo, ovšem původní zkratka Glavlit (*Glavnoje upravlenije po dělam literatury i izdatelstev*) se nadále oficiálně užívala.

104 NA, Ústřední výbor KSČ (ÚV KSČ), Ideologické oddělení (05/3), sv. 22, a. j. 166, Zájezd studijní skupiny ke zkoumání práce Glavlitu SSSR, materiál projednán na schůzi politického byra ÚV KSČ 21. 11. 1957.

dopisu s nadpisem „Obluda“, pod nímž byla na stránce umístěna zvětšená kopie nové známky se Stalinovým sousoším na Letné.¹⁰⁵ V poslední fázi plnomocník HSTD schvaloval vlastnoručním podpisem i signální výtisk, teprve poté mohlo být periodikum rozmnoženo.

Druhé oddělení HSTD (I/2), jež přicházelo do kontaktu s literaturou častěji, neslo název oddělení umění a osvěty. Jeho pracovníci kontrolovali filmy, divadelní inscenace, estrády, cirkusová představení, hudebně-literární pořady, veškerou hudební produkci, galerie, výstavy a příležitostné tisky.¹⁰⁶ Nejčastější zásahy tohoto oddělení se týkaly estrád, jež byly opakovaně kritizovány pro nízkou úroveň; s odkazem na ochranu veřejného zájmu potlačovala cenzura zejména výroky či celé skeče, v nichž byli v duchu komunální satiry zesměšňováni představitelé komunistické strany, Sovětský svaz, některý charakteristický rys socialistické ekonomiky atp. „Ostrá satira,“ říkalo se o tom ve zprávě o činnosti HSTD za rok 1955, „je totiž často zaměřována s otevřenými nebo i potměšilými a skrytými útoky na náš režim, na stranu a vládu a vedoucí funkcionáře, na naše opatření a na zveličování našich chyb, nedostatků apod.“¹⁰⁷ S ohledem na finanční nákladnost se zvláště pečlivě prověřovaly hrané filmy, jež procházely kontrolou hned několikrát: schvalován byl literární a technický scénář, pracovní kopie filmu (tzv. servisky) a jeho definitivní podoba.¹⁰⁸ Spíše jen ojedinělé přesahy k oblasti literatury pak měly další dvě sekce HSTD, oddělení Československého rozhlasu a televize a oddělení pro řízení plnomocníků v krajích (na rovině kraje zajišťovala cenzuru oddělení tiskového dohledu při krajských správách ministerstva vnitra, na rovině okresu zajišťovali kontrolu závodních časopisů, místních periodik a dalších příležitostných tiskovin nejdříve pověřeni pracovníci okresních výborů KSČ, od roku 1960 měla HSTD své pracovníky i na okresech). Klíčový význam v rámci literární cenzury mělo oddělení knih a knihoven (II/2), jehož pracovníci kontrolovali každý titul vydávaný v českých nakladatelstvích, dále sestavovali seznamy zakázaných knih, jež se následně využívaly při prověrce knihoven a antikvariátů, a na území Prahy a jejího okolí plnomocníci HSTD prověřovali i knižní fond veřejných knihoven.

Vzhledem k tomu, že cenzurní úřad spadal pod ministerstvo vnitra, byli jeho vedoucí představitelé (ve funkci náčelníka se vystřídal dr. František Kohout a dr. Eduard Kovářík) vysokými důstojníky Sboru národní bezpečnosti. V prvních letech existence HSTD se opakovaně objevovaly stížnosti na nedostatečné vzdělání a odbornou kompetenci cenzorského sboru; v roce 1955, respektive 1956 proto do HSTD nastoupily mimo jiné i zkušené pracovnice pražské Ústřední lidové knihovny, jež měly vysokoškolské vzdělání a vedle práce na seznamech prohibit se podílely i na posuzování vydávaných knih a literárních časopisů, vysokoškolské vzdělání zpravidla filologického zaměření měli i někteří další pracovníci příslušného oddělení. Všichni pracovníci cenzurního dohledu byli členy KSČ, řada z nich navštěvovala při práci Večerní univerzitu marxismu-leninismu.¹⁰⁹

105) Srov. NA, ÚV KSČ, Ideologické oddělení (05/3), sv. 22, a. j. 166, Prozatímní směrnice o provádění zásahů pracovníky tiskového dohledu.

106) K filmové cenzuře srov. Milan Bárta: „Cenzura československého filmu a televize v letech 1953–1968“, *Securitas imperii* 10, 2003, s. 5–57.

107) ABS, HSTD, sign. 318-5-3, St-0511/10b, Zpráva HSTD pro politické byro ÚV KSČ.

108) M. Bárta: „Cenzura československého filmu“, cit. dílo, s. 27.

109) Srov. ABS, HSTD, sign. 318-249-5, Služebně politická charakteristika pracovníků HSTD.

HSTD a literární veřejnost

Aktivity HSTD v oblasti literatury se postupem času proměňovaly, od počátku se přitom jako problém jeví vymezení klíčového pojmu obecného zájmu. Zejména v prvních třech letech existence úřadu upravovali sami pracovníci HSTD s odvoláním na obecný zájem zveřejňované texty, což redakce vnímaly jako zasahování do vlastních kompetencí. Již v roce 1955 proběhlo několik jednání na ÚV KSČ, jejichž výsledkem mělo být přesnější vymezení (fakticky omezení) pravomoci cenzurního úřadu. Tyto snahy se objevily po XX. sjezdu KSSS, kdy se již v materiálech tiskového odboru ÚV KSČ objevují zmínky o tom, že se pracovníci HSTD příliš soustřeďují na otázky obecného zájmu, což má za následek „nesprávnou tendenci v chápání tiskového dohledu jako orgánu řídicího, a ne výkonného“.¹¹⁰

Negativní postoje k činnosti cenzurního úřadu zvláště zesílily po II. sjezdu SČSS v dubnu 1956, na němž bylo téma cenzury po dlouhé době nastoleno ve vystoupení Jaroslava Seiferta, který emotivně odsoudil nejen poučnou čistku knihoven a tehdejší rozmetání sazby řady připravených knih, ale upozornil i na to, že cenzura zůstává trvalým jevem soudobé literatury, neboť někteří současní spisovatelé nemohou publikovat, či jsou dokonce uvězněni.¹¹¹ V druhé polovině roku 1956 oslovilo vedení SČSS redakce svazových periodik (*Kulturního života*, *Května*, *Literárních novin*, *Mladé tvorby*, *Nového života*, *Hosta do domu*) a nakladatelství Československý spisovatel a na základě dodaných podkladů sestavilo zprávu o zásadách HSTD do literatury.¹¹² V ní vedení spisovatelské organizace konstatovalo, že pracovníci HSTD

zasahují do nejvlastnější práce redakce, ve skutečnosti sami redigují a nahrazují takové orgány tisku, jako je šéfredaktor a redakční rada. Tím se snižuje jejich zodpovědnost, nemluvě o tom, že systém vyvolává ovzduší nedůvěry a nechutí k tvůrčí a odpovědné redakční práci. Všechny svazové časopisy řídí komunisté, kteří plně uznávají řízení tisku stranou. Stav je takový, že mezi orgány strany a tisku stojí anonymní orgány ministerstva vnitra. [...] Podle našeho názoru by měli tisk řídit zodpovědné orgány strany a šéfredaktoři. Bylo by třeba, aby stranické orgány zvýšily autoritu šéfredaktorů, soustavně se s nimi radily a informovaly je. Zatím je stav takový, že orgány HSTD jsou často lépe informovány než samotní šéfredaktoři a redakční rady. [...] Tak se stává, že orgány HSTD plnící dané směrnice zasahují do všech novinářských žánrů, počínaje publicistikou, články kulturně politickými až po uměleckou prózu a poezii. Nelze přitom hovořit o principiálním stanovisku, protože zásahy jsou většinou zřejmými improvizacemi.¹¹³

Zpráva pak končila návrhy, aby se působnost HSTD omezila na střežení státního a vojenského tajemství a záležitosti veřejného zájmu napříště zůstaly v kompetenci šéfredaktorů a redakčních rad. Jmenování každého šéfredaktora totiž schvalovalo politické byro

110) NA, ÚV KSČ, Ideologické oddělení (05/3), sv. 22, a. j. 166.

111) Srov. Michal Bauer (ed.): *II. sjezd Svazu československých spisovatelů 22.–29. 4. 1956*, sv. 1, *Protokol*, Praha, Akropolis 2011, s. 464–466.

112) Srov. Michal Bauer (ed.): „Zásahy HSTD do periodik SČSS v letech 1955 a 1956 a protest předsednictva SČSS proti nim“, *Tvar* 11, 2000, č. 9, s. 14–15.

113) Tamtéž.

ÚV KSČ, proto mělo být podle předsednictva SČSS samozřejmé, že tyto prověřené kádry budou periodika řídit podle pokynů stranického ústředí. Vedení spisovatelské organizace dále navrhovalo, aby se zvýšila informovanost šéfredaktorů „na nejvyšší úroveň“, aby tak sami mohli posoudit, které texty mohou být v případném konfliktu s obecným zájmem.

Vedení komunistické strany se těmito připomínkami opravdu zabývalo. Za účelem „zkvalitnění“ činnosti HSTD byla ustavena speciální komise a na podzim 1957 se konala již zmíněná studijní cesta pracovníků ústředního aparátu KSČ a tiskového dohledu do Sovětského svazu; jejím výsledkem byla obsáhlá zpráva informující o organizaci Glavlitu a o sovětské cenzurní praxi. Aktivita HSTD v oblasti literární cenzury se pak skutečně proměnily – cenzor napříště neměl sám zasahovat do textů:

Bude třeba, aby i u nás plnomocníci tiskového dohledu důsledně se vyvarovali toho, aby sami jakkoliv zasahovali do textů a aby redaktori a jiní odpovědní pracovníci prováděli případné úpravy sami. Dále pak, aby oddělení propagandy a agitace i oddělení umění a školství ÚV KSČ účinněji pomáhalo tiskovému dohledu řešit jednotlivé konkrétní případy, a to zejména pokud jde o obecný zájem. K zlepšení spolupráce mezi redakcemi a tiskovým dohledem přispějí pravidelné měsíční porady na III., případně IV. oddělení ÚV KSČ.¹¹⁴

Tento posun však měl jiné systémové důsledky, než o jaké usilovala spisovatelská organizace: rozhodovací pravomoc se od počátku šedesátých let přesouvala na ÚV KSČ, jemuž plnomocníci HSTD spíše připravovali podklady. Zatímco v polovině padesátých let až přibližně do roku 1961 sledujeme, jak cenzoři zasahují do jednotlivých veršů, navrhují, jak by autor mohl text upravit, pohoršují se například nad údajnou pornografičností Škvoreckého próz či morbidností poezie Miroslava Holuba, v průběhu šedesátých let se přímé cenzurní zásahy do vydávaných knih omezují na víceméně detailní připomínky či korekce (jména, faktografické chyby) a prakticky všechna zásadnější rozhodnutí jsou ponechána na oddělení kultury a na ideologickém oddělení ÚV KSČ. Plnomocníci spíše řešili detaily a především vyhledávali potenciálně sporné texty, o nichž se pak jednalo na vyšší úrovni. Z řad pracovníků stranického ústředí jsou v denních zprávách HSTD nejčastěji v souvislosti s beletrií, literární vědou a moderní historiografií zmiňováni jako arbitři Karel Kostroun, Vítězslav Ržounek, Bohumil Zejda, František Todt či Karel Kaplan. Oproti cenzuře „čistící“ text v detailu (HSTD) se v komunistickém ústředí rozhodovalo na rovině přípustnosti idejí (témat), jež mohou najít uplatnění v socialistické literatuře (tak bylo například opakovaně oddalováno vydání próz z prostředí lágrů).¹¹⁵

Nepřesouvala se ovšem jen výkonná pravomoc; dochované cenzurní spisy vypovídají i o tom, jak se měnil zájem cenzury o prvky, jež v uměleckých textech potlačovala. V polovině padesátých let lze pozorovat poměrně časté zásahy do všech literárních druhů a žánrů, od projevů komunální satiry přes povídky, romány pro mládež až po poezii. Upravovány byly jak jednotlivé básně otiskované v periodikách či almanaších, tak celé

114) NA, ÚV KSČ, Ideologické oddělení (05/3), sv. 22, a. j. 166, Zájezd studijní skupiny ke zkoumání práce Glavlitu SSSR.

115) Podrobněji srov. Petr Šámal: „V duchu potřeb strany...“. Komunistická strana Československa a (literární) cenzura“, in Jan Kalous, Jiří Kocian (eds.): *Český a slovenský komunismus (1921–2011)*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Ústav pro studium totalitních režimů 2012, s. 232–238.

Zbabělci a vyprávění v první osobě Vyprávění v první osobě se v próze první poloviny padesátých let uplatňovalo pouze okrajově. Využití ich-formy ve Škvoreckého *Zbabělcích* reflektovaly již bezprostřední kritické reakce, jak o tom svědčí slova recenzenta Jana Nového: „tento příběh osmi dnů, psaný ich-formou, je autobiografií, čili nic než pravda.“ Otázka vzájemného vztahu postavy Dannyho a osobnosti autora tvořila i jádro obsáhlých diskusí, jež nad románem probíhaly ve Svazu československých spisovatelů. Nejvýstižněji objasňuje názory na tuto vyprávěcí formu komentář literárního historika a kritika Františka Buriánka: „Nechci říci, že by nebylo možno zásadně používat formy vyprávění v první osobě, ovšem [...] ze zorného úhlu negativního hrdiny je to neobyčejně těžké [...] je docela přirozené, že autor, který píše první věc, to neuvládne.“ A sám Škvorecký se dokonce v rámci jedné obhajoby zmínil o tom, že uvažuje o díle navazujícím na *Zbabělce*, jež bude vyprávěno ve třetí osobě.

Zdroj: Jan Nový: „Živočichopis pásků“, *Tvorba* 24, 1959, č. 3, s. 62–63; Michal Příbáň, Kateřina Bláhová: „Druhý debut Josefa Škvoreckého“, *Česká literatura* 52, 2004, č. 3, s. 385–408, zvl. s. 390–408.

---

autorské sbírky. V druhé polovině dekády byly nejčastěji vyřazovány básně, jež přímo či skrytě tematizovaly stalinismus, případně jinak kriticky reflektovaly soudobé politické poměry. Takové zákroky se dotkly například časopisecky publikovaných básní Jiřího Šotoly, Jana Nohy či Ludvíka Kundery. Často cenzura zasahovala proti básním Milana Kundery. V případě skladby *Ukolébavka, kterou zpívá žena svému muži*, tematizující atmosféru politických procesů, se autor pokoušel cenzurní verdikt obejít tím, že poté, co HSTD zamítla otištění básně v *Hostu do domu*, ji nabídl k zveřejnění dalším časopisům (kde ovšem rovněž neprošla, stejně jako v prvním vydání sbírky *Monology*).¹¹⁶ Argumentem HSTD, který v případech těchto autorů zazníval, bylo údajně neoprávněné zveličování dílčích nedostatků socialistického života.

Čtení plnomocníků HSTD se ovšem neomezovalo jen na tematickou složku literárního díla. Zejména v letech 1958–1961, kdy vedení komunistické strany vyhlásilo boj proti tzv. revizionismu a proti „duchu II. sjezdu spisovatelů“, se zpřísnil i výkon literární cenzury, jež podstatně častěji navrhovala zákaz celé knihy.¹¹⁷ Jako počátek této změny lze chápat vydání *Zbabělců* v roce 1958, jež bylo ideologickým oddělením ÚV KSČ označeno za selhání jak nakladatelství, tak i HSTD. Škvoreckého aféra se stala záminkou k širšímu tažení proti spisovatelům. Došlo ke změnám ve vedení nakladatelství Československý spisovatel, zastaveny byly již schválené a rozpracované knihy Václava Černého, Bohumila Hrabala, Emila Juliše, Josefa Knapa či Jiřího Muchy. Několikaleté zpřísnění dohledu znamenalo, že z děl některých autorů se tehdy dokonce nesmělo ani citovat v odborné literatuře.¹¹⁸ Ideologické oddělení ÚV KSČ navíc vydalo pokyn, podle nějž HSTD již neměla pracovníky

116) ABS, HSTD, sign. 318-98-22, Zásahy HSTD–ÚPS v tisku 1961–1968, Československý spisovatel.

117) Srov. oddíl „Skoncovat s tradicí ‚ducha II. sjezdu spisovatelů‘“, in Ladislav Štoll: *Literatura a kulturní revoluce. Projev na celostátní konferenci Svazu československých spisovatelů, konané ve dnech 1.–2. března 1959*, Praha, Československý spisovatel 1959, s. 8–35.

118) Příkladem může být práce Lubomíra Doležela *O stylu moderní české prózy* (1960). V ní autor v rámci výkladu o polopřímé řeči pracoval mimo jiné s ukázkami z románu Edvarda Valenty *Jdi za zeleným světlem*. Podle Doleželova osobního svědectví mu však redaktorka Nakladatelství ČSAV tlumočila rozhodnutí cenzurního úřadu, že Valentova kniha nesmí být citována – srov. Lubomír Doležel: *Život s literaturou. Vzpomínky a rozhovory*, Praha, Academia 2013, s. 82–83.

ÚV KSČ upozorňovat jen na „závadné publikace“, ale nově i na „takové, kde sice není přímého důvodu k zásahu, ale jež vyvolávají pochybnosti po ideově politické a společensko-etické stránce“.¹¹⁹

V praxi literární cenzury se tento obecný pokyn projevil důkladnějším čtením beletrie; plnomocníci setrvale vyhledávali potenciálně dvojznačná místa; případová studie analyzující zásahy konkrétní pracovnice HSTD, ukazuje různé podoby úprav, jejichž cílem bylo zbavit text významové ambivalence.¹²⁰ Další častý literární prvek, který opakovaně vyvolával pozornost a námitky cenzorů, představovaly naturalistické popisy, erotické motivy, expresiva nebo vulgarismy. Postihy takových míst souzněly se specifickou prudérností a jazykovým purismem, jímž se vyznačovala literatura padesátých let jako celek. Tak musel být například upraven překlad *Pohrdání* Alberta Moravii, neboť ve vybraných pasážích měl autor „až necudně“ popisovat milostné vztahy; stejný poukaz na údajný naturalismus, urážku čtenářského vkusu, či dokonce pornografii se objevil například v hodnocení próz Jiřího Valji, Josefa Škvoreckého, Bohumila Hrabala ad.¹²¹

Zvláště pozorně HSTD strážila literární reprezentace představitelů československého státu a celkově upravovala obraz komunistické strany, opakovaně v této souvislosti zasahovala proti satíře (četné časopisecky či knižně publikované básně a epigramy Václava Laciny, Jiřího Roberta Picka, Vítězslava Kocourka ad). Současně plnomocníci zohledňovali dobová kritéria „politické korektnosti“. Dbali na to, aby se o občanech spřátelených států nereferovalo v negativním duchu, aby se paušálně neodsuzovali Němci, ale pouze „západní Německo“, či aby se nepodporovaly některé dobové stereotypy. Názorným příkladem snahy eliminovat etnické a sociální stereotypy je zásah proti Seifertově básni *Ukolébavka*, začínající verši „Cikán mívá černé oči, / chodí nocí zlou, / a kde nespí hodné dítě, / vezme si je do své sítě, / houpy hou. // Pak je veze ve svém voze / v dálku nocí zlou, / špatně se mu v noci spinká / bez maminky, bez tatínka, / houpy hou.“ Ta musela být z reedice sbírky *Šel malíř chudě do světa*, připravené v roce 1961 v SNDK a určené pro čtenáře do 11 let, vyřazena s odůvodněním, že „námět básně strašit děti cikánem není již vhodný pro výchovu“.¹²²

Posun v cenzurní praxi HSTD nastal kolem roku 1963, kdy se v návaznosti na XXII. sjezd KSSS (1961) politické poměry v Československu začaly uvolňovat. V této době postupně ubývalo zásahů týkajících se knih, na počátku roku 1963 náčelník HSTD mimo jiné navrhoval přestat s kontrolou knižně vydávané poezie, bibliografických katalogů, nekontrolovat již instalace uměleckých výstav či odborné časopisy vydávané Československou akademií věd.¹²³ V návaznosti na stoupající společenskou a politickou angažovanost spisovatelské obce však v dalších letech výrazně přibývalo zásahů cenzury do svazového tisku; podle pravidelných zpráv o kontrole kulturních časopisů, které HSTD vypracovávala pro potřeby ústředních stranických orgánů, se mezi spisovateli měly

119) ABS, HSTD, sign. 318-1-2, Zpráva o Zbabělcích.

120) Viz případová studie Petra Šámala „Cenzorka jako čtenářka. Literární kompetence a zájmy referentky HSTD“, s. 1253-1270.

121) ABS, HSTD, sign. 318-98-22, Zásahy HSTD-ÚPS v tisku 1961-1968, Československý spisovatel.

122) ABS, HSTD, sign. 318-103-2, Zásahy HSTD-ÚPS v tisku 1961-1968, Státní nakladatelství dětské knihy.

123) ABS, HSTD, sign. 318-4-2, Zpráva o činnosti HSTD [za rok 1962].

rozmáhat nesprávné tendence a názory, které měly přerůst v „negativistickou kritiku“ veškeré práce komunistické strany a v její soustavné znevažování.¹²⁴

Legalizace cenzury

Cenzurní úřad se v průběhu šedesátých let stal pro většinu literární obce symbolem necitlivých zásahů moci do oblasti umění. Již od roku 1962 začalo vedení SČSS zpochybnout nutnost existence cenzurního dohledu nad vydáváním literatury a nad kulturními periodiky.¹²⁵ Na půdě stranické skupiny Svazu vystoupil 7. února 1962 Jiří Taufer, který v (tehdy nezveřejněném) referátu „O tvůrčí svobodě a odpovědnosti spisovatele“ poukázal na to, že existence HSTD není podchycena žádným zákonem, ale pouhým usnesením vlády, a vyslovil se pro to, aby v oblasti umění a vědeckého bádání měla cenzura spíše podobu politické práce a odehrávala se na vhodném stranickém fóru, ne na půdě cenzurního úřadu.¹²⁶

Změna v právním ukotvení cenzury nastala s přijetím tiskového zákona. Jednání o této normě, přijaté v roce 1966, byla bouřlivá a lze je vnímat jako součást vyhrocujících se sporů mezi předsednictvem SČSS a ideologickým oddělením ÚV KSČ.¹²⁷ Nový tiskový zákon byl přes odpor části spisovatelů přijat a existence předběžné cenzury (dosavadní Hlavní správa tiskového dohledu byla přejmenována na Ústřední publikační správu) jím byla legalizována. V paragrafu 17 se o ní píše:

- 1) Při ochraně zájmů socialistické společnosti napomáhá Ústřední publikační správa.
- 2) Ústřední publikační správa zajišťuje, aby v hromadných informačních prostředcích nebyly uveřejněny informace, které obsahují skutečnosti tvořící předmět státního, hospodářského nebo služebního tajemství. Obsahuje-li informace takovou skutečnost, pozastaví Ústřední publikační správa její uveřejnění, popřípadě rozšiřování.
- 3) Rozhodnutí Ústřední publikační správy o pozastavení přezkoumá na návrh vydavatele krajský soud. Pro řízení o návrhu platí občanský soudní řád.
- 4) Je-li obsah informace v rozporu s jinými zájmy společnosti, upozorní na to Ústřední publikační správa šéfredaktora a vydavatele.
- 5) Ustanovení předchozích odstavců platí obdobně i pro jiné veřejné publikační prostředky a pro veřejnou činnost kulturních a osvětových zařízení.¹²⁸

Legislativní změna se záhy promítla i do každodenní cenzurní praxe. V roce 1966 několikrát násobně ubylo zásahů souvisejících s otázkami státního tajemství – celkově se totiž omezil počet utajovaných skutečností, nově se také pracovníci ÚPS obávali

124) ABS, HSTD, sign. 318-9-12, Některé nesprávné tendence a názory v časopisech SČSS v době od 1. 1. do 20. 10. 1964.

125) Pro četné doklady srov. Jan Mervart: *Naděje a iluze. Čeští a slovenští spisovatelé v reformním hnutí*, Brno, Host 2010, s. 94–116.

126) Srov. Michal Bauer (ed.): „Zpráva Jiřího Taufera o činnosti HSTD v roce 1962“, *Tvar* 11, 2000, č. 12, s. 14–15, zvl. s. 15. Podle zprávy editora byl referát rozmnožen cyklostylem a označen razítkem „Důvěrné“.

127) Srov. J. Mervart: *Naděje a iluze*, cit. dílo, s. 150–172.

128) „Zákon č. 81/1966 Sb. z 25. 10. 1966 o periodickém tisku a ostatních hromadných informačních prostředcích“, cit. dle Jiří Hoppe (ed.): *Pražské jaro v médiích. Výběr z dobové publicistiky*, Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 2004, s. 385–390, zde s. 389–390.

tzv. přezkumného řízení před soudem, k němuž se redakce mohly podle nového zákona uchýlit.¹²⁹ Texty, které podle plnomocníků poškozovaly „obecný zájem“ (nově se hovořilo o „jiném zájmu“), se měly řešit vyjednáváním mezi vedením ÚPS a redakcí příslušného periodika, případně na vyšší úrovni. Vzhledem k tomu, že se velké množství zásahů týkalo periodik SČSS, probíhala četná jednání na půdě ideologického oddělení ÚV KSČ, kde se jich vedle pracovníků stranického aparátu účastnili zástupci ÚPS a pověřeni členové předsednictva SČSS.¹³⁰ Tento postup komplikoval běžný redakční provoz, neboť problematické materiály musely být odloženy a řada z nich byla uveřejněna až v období pražského jara, kdy se rozptýlená cenzurní soustava rozpadla.

129) Srov. ABS, HSTD, sign. 318-32-8, Zprávy o činnosti III. odboru ÚPS.

130) Tamtéž.

Literaturu šedesátých let charakterizuje především rozmanitost. Zatímco po většinu předchozího desetiletí literární cenzura potírala radikální projevy literární modernity a z literární komunikace byly vyloučeny celé skupiny autorů a žánrových oblastí, v následujícím desetiletí se jednotné zacílení rozptýlené cenzurní soustavy rozpadalo, začala se obnovovat vertikální diference literatury, profilovala se generační uskupení a státní média se pomalu otevírala i autorům a literárním projevům, jež se v předchozím období realizovaly v rámci paralelního literárního oběhu. Tyto aktivity sice zcela nezankly, jak to dokládá příklad „edice“ *Opsáno na Brancourově* (v jejímž rámci Ivan M. Jirous opisoval pro své známé nedostupná díla) či pokračující šíření náboženského samizdatu. Avšak z hlediska celku literární kultury měly dosah pouze omezený.

V politické oblasti probíhal v té době zápas o výkonnější ekonomiku a demokratičtější podobu společnosti, v němž se střetali stoupenci reformního projektu (nejvýrazněji reprezentovaní Otou Šikem) se zastánci zachování modelu státního socialismu sovětského typu.¹³¹ Z hlediska literární cenzury měly reformní kroky dva zásadní dopady: docházelo k povolnému rozšiřování mediálního prostoru, postupně se otevírala možnost otevřeně debatovat nad aktuálními ekonomickými, sociálními i kulturními problémy; z hlediska dohledu nad knižním trhem měla značný dopad skutečnost, že se posilovala autonomie jednotlivých ekonomických subjektů, tedy i nakladatelství.¹³²

Vylučovací rozměr plánování

Pracovníci HSTD sledovali literární texty v detailu, avšak větší vliv na to, jaký typ literatury má, či naopak nemá vycházet, měly ty státní instituce, které vydavatelskou činnost přímo řídily. Vylučovací rozměr plánování lze názorně ukázat na fungování Československého ústředí knižní kultury (ČsÚKK), jehož aktivity jsou zároveň příznačné pro řízení a dohled nad vydavatelskou činností v šedesátých letech.

Zřízení ČsÚKK představovalo jeden z řady reformních kroků, jimiž vládní a stranické orgány na počátku šedesátých let reagovaly na zhoršení hospodářské situace. Politbyro ÚV KSČ reflektovalo ekonomické potíže a nechalo vypracovat důkladnou analýzu současného stavu národního hospodářství, na jejímž základě začalo připravovat reformní kroky k překonání ekonomické stagnace. ČsÚKK fungovalo v rámci resortu kultury a jeho ředitel byl současně ministrovým náměstkem. V čele ČsÚKK po celou dobu stál Josef Grohman.¹³³ Ustavení této specializované instituce představovalo pokus o racionalizaci vydavatelské

131) Lenka Kalinová: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu. K sociálním dějinám v letech 1945–1969*, Praha, Academia 2007, s. 233.

132) Jakub Končelík: „Média pražského jara; zrod reformu a demokratizace novinářské práce“, *Sborník Národního muzea v Praze. Řada C - Literární historie* 53, 2008, č. 1/4, s. 65–70.

133) Josef Grohman (1920–1995), předválečný člen KSČ, za války byl vězněn v koncentračním táboře za účast v protinacistickém odboji. Po válce byl předsedou Mezinárodního svazu studentstva (1946–1952), od roku 1954 zastával post ředitele Státního nakladatelství technické literatury.

činnosti, jež spočívala ve snaze soustředit pod správu jediného úřadu ideové vedení a plánování, výrobu i distribuci knih. Usnesení sekretariátu ÚV KSČ z 28. listopadu 1962, jímž bylo ČsÚKK zřízeno, Grohmanovi ukládalo, aby okamžitě po svém nástupu zavedl ve všech nakladatelstvích prověrku námětů připravovaných knih. Tím měla být usnadněna celostátní koordinace ediční činnosti, zajištěno, aby se všechna nakladatelství soustředila na „hlavní úkoly ediční politiky“ a konečně tak mělo být tímto způsobem znemožněno „vydávání okrajových a společensky nepotřebných publikací“.¹³⁴

Tento cenzurní rozměr plánování nebyl pouhou formalitou: zavedení kontroly ve fázi námětu, tedy ještě před uzavřením smlouvy autora s nakladatelstvím, mělo umožnit, aby ministerský úřad opravdu reálně ovlivňoval nakladatelskou činnost a prosazoval úkoly a cíle, jež stanovilo vedení komunistické strany. V rámci ČsÚKK byly za tímto účelem zřízeny specializované námětové skupiny pro různé typy knih (například skupina pro beletrii, skupiny pro dětskou, sportovní či technickou literaturu, skupiny pro překlady, literární vědu, výtvarné umění, historii atp.); sestávaly z kvalifikovaných odborníků daného oboru, ke své činnosti přistupovaly zodpovědně a snažily se svěřenou oblast spravovat skutečně odborně. Členy skupiny pro vydávání původní beletrie byli například respektovaní literární historici a kritikové Jiří Brabec, Jiří Opelík či Miloš Pohorský, práce v literárněvědné skupině se účastnili například Zdeněk Pešat, Bohuš Balajka, dále zde zasedali pracovníci ČsÚKK (členkou skupiny pro původní beletrii byla prozaička Eva Kantůrková)¹³⁵ a zástupci jednotlivých nakladatelství. Všechna nakladatelství dodávala námětovým skupinám s dvouletým předstihem anotace chystaných knih a členové skupin se následně vyjadřovali ke kvalitě a „společenské potřebnosti“ titulů ze svého oboru. V jejich rozhodování přitom sehrávalo roli například to, zda daný autor zadal jinou knihu dalšímu nakladatelství, dále dohlíželi, zda titul odpovídá specializaci daného podniku či zda stejnou, případně velmi podobnou knihu nechce vydat někdo další. Zejména v případě reedic uplatňovali členové beletristické námětové skupiny kritéria umělecké hodnoty, jež upřednostňovali před ekonomickými argumenty.

V jistém smyslu lze snahu o vědecké řízení ediční činnosti ze strany ČsÚKK přirovnat k hodnotově spřízněné cenzuře třetí republiky, která rovněž usilovala o koordinaci nakladatelské činnosti a preferovala náročnější tvorbu na úkor populární literatury. Členové námětové skupiny pro původní beletrii přistupovali k své činnosti skutečně systematicky – na půdě této skupiny vzniklo několik analytických studií o vydávání knih určitého typu, jež se následně využívaly při rozhodování o konkrétních titulech. Skupina v roce 1965 například vypracovala seznam kanonických děl, tzv. základní fond české poezie a prózy, následně pak sledovala a průběžně koordinovala vydávání jednotlivých titulů, přičemž zvláště dbala na to, aby všechna tato díla byla trvale čtenářsky dostupná.

Názorně lze snahu o kvalifikované řízení knižní produkce doložit na příkladu vydávání detektivní literatury. Vzhledem k tomu, že v polovině šedesátých let došlo k značnému nárůstu vydávání populární beletrie, zvláště pak detektivní literatury (tato tendence

134) NA, ÚV KSČ, Ideologické oddělení (05/3), sv. 13, a. j. 75, Usnesení 181. schůze sekretariátu ÚV KSČ ze dne 28. 11. 1962 k bodu Zásady posílení centrálního řízení a prohloubení ideové práce v ediční činnosti a rozšiřování literatury.

135) Pamětnickou reflexi fungování námětových skupin podává Eva Kantůrková, Václav Dušek: *Vy nám taky. Momentky života*, Praha, Erika 2008, s. 120–123.

Názor ČsÚKK na vydávání experimentální literatury V rámci Československého ústředí knižní kultury vznikaly pravidelné zprávy o ediční činnosti, které shrnovaly dění v oblasti knižního trhu za uplynulý rok. Zprávy následně projednávalo ideologické oddělení ÚV KSČ, určující na jejich základě priority, jimiž se nakladatelství měla v následujícím období řídit. Zpráva za rok 1966 věnovala zvláštní pozornost literárnímu experimentu:

Je třeba říci, že v literárních kruzích v posledních letech se mnohde přeceňuje dosah literárního experimentu, do něhož někdy silněji proniká vliv módy. Nelze jistě podceňovat význam děl hodnotného literárního experimentu pro další progresivní literární vývoj. V edičním prostoru je třeba tomuto kladnému experimentu dát potřebný ediční prostor. Jinak tomu je však s takovým experimentem, který pouze konjunkturálně těží z oživeného zájmu o některé módní autory zahraniční, avšak pro literární vývoj nepřináší nic nového ani kladného, někdy dokonce tudy prolínají vlivy negativistických západních ideologií. Tlak nepravých „experimentátorů“ na nakladatelství bývá někdy neobyčejně silný a je provázen dávkou agresivity a netolerance. V případech zamítnutí díla v lektorském řízení uplatňují argumenty o potlačování talentu. Již několikrát se však ukázalo, že jestliže tyto práce v nepatrném nákladu vyjdou – a jejich společenský dopad je zcela mizivý – může literární kritika i veřejnost odhalit jejich pochybnou literární úroveň i myšlenkovou chabost.

V této souvislosti by měla beletristická nakladatelství nárok na větší pomoc ze strany ideového svazu a literární kritiky. Právě tyto instituce by měly výrazně vyzdvihnout umění s aktivním vztahem života naší společnosti [sic], které řeší základní společenské vztahy a otázky doby, umění vpravdě stranické, angažované, politické. Je sice pravda, že umělecké svazy mají vytvářet podmínky pro všestranný rozvoj talentů a umělecké tvorby i pro uplatnění všech umělců. Bylo by však chybou postupovat zde lineárně, protože ne všichni autoři a všechna díla mají nárok na rovné uplatnění společenské. Naopak vyplývá jasně ze zásad naší kulturní politiky, že díla přínosná a společensky angažovaná budeme daleko více preferovat a dávat jim také větší ediční možnosti.

Zdroj: NA, ČsÚKK, fas. Materiály pro ÚV KSČ, Zpráva o edičních plánech českých nakladatelství na r. 1967.

---

souvisela se snahou jednotlivých podniků o ekonomický úspěch), byl na půdě ČsÚKK ustaven speciální tým sestávající ze zástupců nakladatelství (Jan Kristek, Magda Hájková), spisovatelů (Hana Bělohradská), literární vědy (Miloš Pohorský), uznávaného překladatele detektivek (František Jungwirth) a reprezentanta ČsÚKK (Vladimír Novák); tento tým vypracoval rozsáhlou expertizu, která byla následně předložena ÚV KSČ. Její autoři se v ní pokusili o teoretické vymezení tzv. oddechové literatury, explicitně připomněli její potlačování v padesátých letech a konstatovali, jaké jsou jeho důsledky: „Nucená abstinence v žánru detektivní literatury se nám vymstila ve dvou směrech: jednak současným horečnatým zájmem čtenářstva o tento druh knih a jednak, což je vážnější, ztrátou autorů (pokud byli) schopných tuto četbu psát.“¹³⁶ Zpráva dále konstatovala, že nedostatečná kritická reflexe detektivní literatury způsobuje, že řada nakladatelství vydává někdy „až sentimentálně nebo jinak laděný škvár“. Závěrem pak analýza sice ocenila znovuobnovený zájem o detektivku, ale současně varovala nakladatelství před tím, aby podlehla zvýšenému zájmu a tlaku čtenářů: „Praxe totiž ukazuje, že vkus čtenářů je ovlivnitelný,

136) Srov. NA, ČsÚKK, fas. Materiály pro ÚV KSČ, Rozbor současné situace tzv. oddechové literatury, 10. 7. 1967.

že ho lze do značné míry modelovat i regulovat a že není třeba bezzásadově a bezideově ustupovat jakýmkoli požadavkům a tlakům, že není třeba se podbízet.¹³⁷

Důležité je, že obecné závěry své analýzy pak skutečně skupina uplatňovala při rozhodování o jednotlivých knihách. V případě pochybností o vydání určitého titulu měla požádat o speciální posouzení, tzv. superrecenzi.¹³⁸ Jako příklad fungování obecně formulovaného pravidla může posloužit osud reedice detektivního románu Theodora Wildena *Arrivederci, Roma!*. V roce 1967 ho chtělo podruhé vydat nakladatelství Naše vojsko (první vydání 1964). Námětová skupina pro původní tvorbu s odkazem na „závěry a doporučení rozboru oddechové literatury“ nechala tuto prózu znovu posoudit s přihlédnutím ke kritickému ohlasu prvního vydání a požádala o speciální lektorát dva své členy, Jiřího Opelíka a Miloše Pohorského.¹³⁹ Vzhledem k tomu, že posudky obou respektovaných kritiků vyzněly negativně, skupina vydání nedoporučila a kniha v Našem vojsku opravdu nevyšla.

Spor o kulturní časopisy

V průběhu dekády také postupně narůstal vliv SČSS, jenž se postupně stal relativně významným hráčem v dobovém politickém poli.¹⁴⁰ Toto specifické postavení mohlo souviset s mediálním potenciálem Svazu: v podmínkách úzkého, přísně regulovaného publikačního prostoru byl tento potenciál opravdu značný. Svaz byl také nezvykle ekonomicky soběstačný. Vždyt této profesní organizaci podléhal Československý spisovatel, jeden z největších nakladatelských podniků, jeho prostřednictvím Svaz vydával *Literární noviny*, týdeník s vysokým nákladem, měsíčníky *Plamen* a *Host do domu*, později pak i několik specializovaných literárních časopisů s menším nákladem (*Tvář*, *Sešity pro mladou literaturu*, *Orientace*). Vliv Svazu spisovatelů byl o to výraznější, že právě kulturní týdeníky a některá další popularizační periodika (například *Dějiny a současnost*, *Věda a život*) poskytovaly v šedesátých letech hlavní prostor pro veřejnou reflexi aktuálních společenských problémů. Jistým uvolněním cenzurního dohledu nad nimi měla být naplněna jedna z tezí, které zaznívaly na XII. sjezdu KSČ v roce 1962, podle níž měla být existence veřejné diskuse společensky přínosná, neboť měla představovat jeden z důležitých rysů tzv. demokratického centralismu.¹⁴¹ Cenzurní úřad pak po určitou dobu přistupoval k těmto specializovaným periodikům s podstatně užším okruhem čtenářů¹⁴² opravdu o něco tolerantněji než k dennímu tisku či televiznímu a rozhlasovému vysílání.¹⁴³ Proto se postupem času stávala

137) Tamtéž.

138) NA, ČsÚKK, fas. Námětová skupina pro původní českou a slovenskou prózu a poezii, zápis z porady koordinační skupiny ČsÚKK pro vydávání původní tvorby, 24. 3. 1966.

139) NA, ČsÚKK, fas. Námětová skupina pro původní českou a slovenskou prózu a poezii, zápis z porady koordinační skupiny ČsÚKK pro vydávání původní tvorby, 2. 6. 1966.

140) Podrobněji srov. Petr Šámal: „Co přineslo Pražské jaro Literárním novinám? Příspěvek k charakteristice jednoho týdeníku (a jedné generace)“, in *Pražské jaro 1968. Literatura - film - média*, Praha, Literární akademie 2009, s. 171-182.

141) Srov. *XII. sjezd Komunistické strany Československa. 4.-8. prosince 1962*, Praha, Ústřední výbor KSČ 1962.

142) Podle materiálů ideologické komise ÚV KSČ měly tzv. kulturní časopisy přibližný souhrnný náklad 450 000 výtisků – srov. NA, ÚV KSČ, Předsednictvo 1962-1966 (02/01), sv. 57, a. j. 61/12, Poslání a stav kulturních časopisů.

143) Tezi o odlišném postoji cenzury k deníkům a kulturním týdeníkům formuloval Dušan Havlíček, podle něhož menší množství zásahů v kulturních týdenících souviselo mimo jiné s tím, že se orientovaly na užší

otázka dohledu nad kulturními časopisy a problematika jejich usměrnění nejčastějším tématem, v souvislosti s nímž docházelo k opakovaným konfrontacím mezi vedoucími představiteli Svazu spisovatelů a sekretariátem ÚV KSČ.¹⁴⁴

Vedoucí stranické orgány vyjadřovaly svou nespokojenost s publicistikou spisovatelských periodik již od roku 1963, respektive 1964, kdy byly v analýze ideologického oddělení ÚV KSČ kritizovány časopisy *Literární noviny*, *Kulturní tvorba*, *Kultúrny život*, *Host do domu* a *Tvář* za to, že na sebe údajně berou

úlohu autonomních vykladačů politické linie strany – zvláště když soustřeďují pozornost na důležité vnitrostranické otázky, k nimž nejvyšší stranické orgány vyslovily jasné stanovisko – a přitom víceméně nepřimo, často dokonce v pořouchlých narážkách polemizují s postupem strany [...]. Značná část takovýchto materiálů nevyšla jen v důsledku mimoredakčních zásahů [tj. díky zásahu HSTD, PŠ]; ty v tomto rozboru bereme rovněž v úvahu, neboť dokreslují činnost redakcí i jejich politickou odpovědnost při zařazování článků do novin.¹⁴⁵

ÚV KSČ ve svém stanovisku zdůrazňoval především princip stranického řízení a vyzýval šéfredaktory kulturních časopisů a všechny komunisty v redakčních radách a v redakcích, aby zamezovali publikování „škodlivých“ projevů.¹⁴⁶ Tento apel předznamenal hlavní taktiku stranických orgánů, s jejíž pomocí se vedení KSČ snažilo spisovatele a jejich periodika opět disciplinovat. První nástroj, který měl obnovit shodu veřejně prezentovaných názorů se stanovisky stranického centra, představoval zpřísněný dohled národních cenzurních úřadů. Spisovatelská periodika měla podle zprávy HSTD pochybit zejména tím, že zde dostávala prostor „jednostranná reagence na chybami poznamenané období kultu osobnosti a negativistická kritika“.¹⁴⁷ Jako doklad nesprávných tendencí pak byla uvedena například stať Jana Lopatky *O kritice pokorné*, v níž kritik charakterizoval léta stalinismu jako „období domovních důvěrníků, kdy hlavně těm, kteří nic neuměli, byla dávana možnost ke všemu se vyjadřovat“; tato pasáž byla po intervenci pracovníka ÚV KSČ upravena. Dalším příkladem chyb mělo být pozitivní hodnocení díla Jaroslava Foglara a skautingu obecně, jež byly na stránkách časopisu *Zlatý máj* konfrontovány s organizací Pionýr, „který se nestal hnutím, kterým by mládež opravdu žila“.¹⁴⁸ Ještě důležitější nástroj disciplinace kulturních periodik spatřoval ÚV KSČ ve zmíněném apelu na stranickou poslušnost. Předpokládalo se totiž, že šéfredaktoři a čelní funkcionáři SČSS, až na výjimky členové

(převážně intelektuální) okruh čtenářů a že mohly počítat s případnou záštitou vydavatele, např. SČSS – srov. Dušan Havlíček: *Vývoj masové komunikace v Československu 1956–1968*, cit. dílo, s. 47; srov. též J. Hoppe (ed.): *Pražské jaro v médiích*, cit. dílo, s. 9. Úpravu cenzurní praxe dosvědčuje Informativní zpráva HSTD o činnosti na úseku kultury (umění a literatury) za r. 1962, ABS, HSTD, sign. 318-4-2.

144) Podrobný popis těchto konfliktů (spolu s výkladem o rozdílech mezi zástupci českých a slovenských spisovatelů) podává J. Mervart: *Naděje a iluze*, cit. dílo, zvl. s. 82–175.

145) NA, ÚV KSČ, Předsednictvo 1962–1966 (02/01), sv. 57, a. j. 61/12, Poslání a stav kulturních časopisů. Cit. dle „Poslání a stav kulturních časopisů. Stanovisko ústředního výboru KSČ“, *Nová mysl* 18, 1964, č. 4, s. 385–406, zde s. 387. Ve verzi, jež vyšla 3. 4. 1964 v deníku *Rudé právo*, pasáž o mimoredakčních zásadách schází.

146) „Poslání a stav kulturních časopisů. Stanovisko ústředního výboru KSČ“, cit. dílo, s. 404.

147) ABS, HSTD, sign. 318-9-12, Některé nesprávné tendence a názory v časopisech Svazu čs. spisovatelů. Za období od 1. 1. do 20. 10. 1964 HSTD zaznamenala 182 připomínek k textům určeným pro periodika SČSS.

148) Tamtéž.

KSČ, budou respektovat a naplňovat pokyny stranického vedení. Explicitně to formuloval tajemník ideologické komise ÚV KSČ Jiří Hendrych: „Udělat pořádek [...] je především věc komunistů v orgánech Svazu čs. spisovatelů. Ústřední výbor od nich očekává účinná opatření a konkrétní závěry.“¹⁴⁹

Jako specifický doplněk disciplinačních opatření směřujících k redakcím kulturních periodik lze chápat zesílení aktivity policejních složek. Zkrácená verze Usnesení o kulturních časopisech, otištěná na stránkách *Rudého práva* v dubnu 1964, zmiňovala záměr redakce měsíčníku *Plamen* uveřejnit karikaturu s postavou Švejka stylizovanou do podoby lva ve státním znaku.¹⁵⁰ Kresbu stranický dokument zmiňoval jako názorný příklad toho, že redakce časopisů publikují příspěvky, které údajně narušují základní etické normy. Další postup státu uplatněný vůči výtvarníkovi Miroslavu Liďákovi pak v dobovém kontextu musel působit jako výstraha těm redakcím, které by varování stranických orgánů neuposlechly. Karikaturistu si totiž předvolala policie a s odvoláním na § 102 trestního zákona z roku 1961 (č. 140/1961 Sb.) mu sdělila obvinění z hanobení republiky. V následujícím soudním procesu byl nejdřív odsouzen na rok nepodmíněně a až po odvolání byl rozsudek zmírněn na trest podmíněný.

Jiný pokus, který měl rovněž posílit dohled nad kulturními periodiky, uskutečnila tajná policie. V prosinci 1964 předložil jeden z odborů II. správy ministerstva vnitra plán „kontrarozvědné ochrany“ vědy, kultury a mládeže s názvem Tomis III, jenž počítal mimo jiné se sledováním přispěvatelů a redakcí časopisů *Tvář*, *Plamen*, *Literární noviny* a *Kulturní život*, přičemž zvláštní pozornost měla být věnována tomu, jak se redakce časopisů staví k oficiálním stranickým stanoviskům a vládním nařízením.¹⁵¹

Zpřísněný cenzurní dohled se záhy po přijetí citovaného Usnesení stal realitou. V reakci na něj rezignoval již v říjnu 1964 zastupující šéfredaktor týdeníku *Kulturní život* Ladislav Mňačko se zdůvodněním, že „neexistujú normálne podmienky pre plynulú, vonkajšími vplyvmi neohrozenú redakčnú prácu“.¹⁵² V dalším období se hrával symbolickou úlohu ve střetu mezi ÚV KSČ a funkcionáři SČSS týdeník *Literární noviny*, stranickými orgány vnímaný jako středisko revizionistických tendencí. Četné výtky z jejich strany se opakovaně snášely zejména na hlavu literárního kritika Milana Jungmanna, který byl pověřen vedením redakce týdeníku, ovšem nemohl být uveden v tiráži jako šéfredaktor, neboť ÚV KSČ (jehož souhlasu jmenování do této funkce podléhalo) jej odmítal. Podle názoru ideologického oddělení Jungmann neřídil redakční kolektiv „dostatečně stranicky“ a velmi nevstřícně měl vystupovat při jednání s HSTD, respektive ÚPS.¹⁵³ Většina předsednictva Svazu spisovatelů v neustálých sporech s ÚV KSČ *Literární noviny* podporovala a hledaly se nejrůznější cesty, jak zachovat stávající podobu týdeníku. Když například ideologické oddělení přijalo tzv. akční plán k pacifikaci *Literárek*, který zahrnoval mimo jiné výměnu

149) Srov. NA, ÚV KSČ, Sekretariát (02/4), a. j. 100, Zpráva ideologického oddělení z jednání o situaci v *Literárních novinách*.

150) „Poslání a stav kulturních časopisů. Stanovisko ústředního výboru KSČ (projednané 17. února ideologickou komisí ÚV KSČ)“, *Rudé právo* 44, 1964, č. 93, 3. 4., s. 3–4, zde s. 4.

151) Srov. Pavel Žáček: „Akce ‚Tomis III‘ a ideologická diverze. Václav Havel v dokumentech Státní bezpečnosti, 1965–1968“, *Paměť a dějiny* 6, 2012, č. 1, s. 70–83.

152) Cit. dle J. Mervart: *Naděje a iluze*, cit. dílo, s. 113.

153) Tamtéž, s. 161.

Obranné techniky Tváře V obsáhlém rozhovoru se Zbyňkem Hejdou a Andrejem Stankovičem vylíčil šéfredaktor *Tváře* Jan Nedvěd, jak se připravoval na diskuse na půdě ideologického oddělení ÚV KSČ a v předsednictvu SČSS a jak se nadřízené orgány snažily ovlivňovat názorovou linii časopisu:

Když už jsme u toho, jak ty diskuse vypadaly: byly sice, když na to člověk dneska vzpomíná, komické, nicméně šlo o bytí a nebytí toho časopisu a bylo třeba se vždycky pečlivě připravit. Tenkrát jsme na mou žádost vypracovali takovou metodu, totiž že než jsem šel na onu diskusi, tak jsme ji předem inscenovali. Já jsem vždycky převzal roli cenzora, protože jsem věděl, co asi bude na tapetě, a kladl jsem nepřijemné otázky, ostatní na to odpovídali a já jsem si jejich odpovědi zapamatovával, a tím se připravoval na to nesmyslné klání.

Zdroj: „Rozhovor s Janem Nedvědem o Tváři“, rozhovor vedli Zbyněk Hejda, Andrej Stankovič, *Střední Evropa* 8, 1992, č. 29, s. 133–145, 9, 1993, č. 30, s. 92–102, zde 1992, s. 139.

šéfredaktora a částečnou obměnu redakce, předsednictvo Svazu se pokoušelo stranické pokyny obejít. Časopis například po určité období formálně řídila tříčlenná redakční rada, ovšem fakticky to byl nadále Jungmann, kdo jej vedl. Když později spor o *Literární noviny* eskaloval, odešel kritik na tzv. tvůrčí stipendium (přidělené Svazem) a časopis vedl předseda redakční rady (nejdříve Jiří Šotola, později Dušan Hamšík), u něhož bylo zřejmé, že souzní s dosavadním názorovým profilem listu.¹⁵⁴

Vzhledem k tomu, že relativní autonomie, jíž se SČSS a tím i *Literární noviny* těšily, souvisela s ekonomickým zázemím Svazu, uvažovalo ideologické oddělení ÚV již v polovině šedesátých let také o tom, že nedostatečně loajální organizaci oslabí tím, že jí odebere nakladatelství Československý spisovatel. K tomuto kroku se však pracovníci ÚV KSČ zatím neodhodlali, na pořad přišel až na počátku normalizace. V nejvyšším stranickém orgánu totiž existovaly různé názorové a zájmové skupiny, takže nevystupoval zcela jednotně, a navíc mezi funkcionáři panovaly obavy z negativního mediálního ohlasu.¹⁵⁵ Právě tyto obavy jsou dokladem vzrůstající autonomie tisku a dalších masových médií, která odrážela (a současně i ovlivňovala) aktuální veřejné mínění.

S podstatně menším zaujetím hájili vedoucí funkcionáři SČSS měsíčník *Tvář*, který byl souběžně vystaven ještě ostřejší kritice ÚV KSČ než *Literární noviny*. Umělecká revue, jež v průběhu jednoho roku od svého založení v roce 1964 rychle překonala původní záměr vedení SČSS, podle kterého měla pouze poskytnout publikační prostor začínajícím mladým autorům, se záhy profilovala jako výrazná skupinová tribuna, jejíž přispěvatelé stojí mimo tehdejší hlavní kulturně-politický spor mezi stoupenci politického reformismu a tzv. dogmatiky. Okruh přispěvatelů *Tváře* se polemicky vymezoval zejména vůči reformistickému proudu. Radikální postoje, nemarkvistické filozofické inspirace (José Ortega y Gasset, Martin Heidegger ad.) či kritičnost vůči dobovým uměleckým i vědeckým autoritám (například Jiří Šotola, Karel Šiktanc, Eduard Goldstücker, František Buriánek, Miroslav Drozda), to vše vyvolávalo nespokojenost nejen u pracovníků ideologického

154) Svůj pohled na působení v čele *Literárních novin* a na průběh IV. sjezdu spisovatelů podal Dušan Hamšík: *Spisovatelé a moc*, Praha, Československý spisovatel 1969.

155) J. Mervart: *Naděje a iluze*, cit. dílo, s. 170–172.

oddělení ÚV KSČ, ale i mezi členy vedení Svazu spisovatelů. Časopis byl záhy kritizován ve vlivných médiích (*Rudé právo*, *Literární noviny* ad.) a jeho šéfredaktoři František Vinant, především však jeho nástupce Jan Nedvěd se museli opakovaně zodpovídat na půdě ústředního výboru SČSS.

V obecnější rovině vyjádřil dilemata, která mělo vedení Svazu s časopisem, jenž se stále zřetelněji profiloval jako nemarxistický, šéfredaktor literárního měsíčníku *Plamen* Jiří Hájek: „Stojíme před kyselým jablkem [...]: je možno jaksí de iure připustit, aby v socialistické zemi existovalo něco jiného než marxistická kritika, cokoli jiného než literatura v plném smyslu socialistická?“¹⁵⁶ Zatímco Hájek neodpověděl jednoznačně, zanedlouho zazněla jasná odpověď ze stranického ústředí. Poté, co na obranu *Tváře* veřejně vystoupil Jan Trefulka,¹⁵⁷ odpověděl pracovník ÚV KSČ Zdeněk Mlynář, který vyjádřil autoritativní (z hlediska své pozice) představu o hranicích veřejné diskuse: „Polemizuji s názorem, že v naší společnosti pro rozvoj modelu socialismu jako nejsvobodnější společnosti potřebujeme, aby se socialistická politika zřekla možností **omezovat** působení nemarxistických názorů a aby v omezování takových názorů spatřovala omezení svobodného rozvoje socialismu.“¹⁵⁸ Ideologické oddělení ÚV KSČ vyvíjelo v souvislosti s *Tváří* na předsednictvo SČSS soustavný tlak. To následně přistoupilo k sérii kroků administrativní (například nejmenování šéfredaktorem navržených členů redakční rady) a ekonomické povahy (snížení rozpočtu), jež fakticky znemožňovaly pokračování časopisu v původní koncepci. V reakci na koordinovaný postup vedení Svazu, jehož jasným záměrem bylo potlačení publikační platformy, která se vymkla kontrole, rezignoval šéfredaktor Jan Nedvěd na další vydávání časopisu. Ten přestal k lednu 1966 vycházet.

Předsednictvo SČSS vnímalo zastavení *Tváře* jako ústupek stranickému vedení, avšak konflikty s centrem politické moci se dále vyhrcovaly. Celý spor eskaloval na IV. sjezdu SČSS, který proběhl ve dnech 27.–29. června 1967. Právě při této akci se stal dlouhodobě potlačovaný diskurz o cenzuře, za jehož první explozi lze označit Seifertův projev na II. sjezdu SČSS, opět veřejným. Požadavek úplného zrušení cenzury umění, po mnoho let diskutovaný pouze v soukromých kroužcích či za dveřmi různých sekretariátů, totiž opět zazněl na fóru, jehož se účastnilo několik stovek veřejně činných osobností. Převažující liberálně-modernistické pojetí svobody slova, k němuž se na IV. sjezdu hlásila naprostá většina spisovatelů, předznamenalo úvodní vystoupení Milana Kundery, který s odkazem na klasický Voltairův výrok prohlásil: „Jakékoliv potlačování názorů, ba i násilné potlačování nesprávných názorů směřuje ve svých důsledcích proti pravdě, protože pravdy je možno dosáti jen v dialogu názorů, které jsou rovnoprávné a svobodné.“¹⁵⁹ Zásadně odlišné pojetí svobody slova, jež tehdy převládalo v části ústředního stranického sekretariátu, vyjádřil hned po Kunderově vystoupení Jiří Hendrych, jeden z nejmocnějších mužů

156) Jiří Hájek: „Únava ze skepse“, *Plamen* 7, 1965, č. 9, s. 37–43, zde s. 38.

157) Jan Trefulka: „Tvář v tvář Tváří“, *Literární noviny* 14, 1965, č. 42, s. 5.

158) Zdeněk Mlynář: „Tvář v tvář politice“, *Kulturní tvorba* 3, 1965, č. 45, s. 1, 4–5, zde s. 5. Polemiku rekapituluje stať Michaela Špirita „Tvář. Pokus o historickou rekonstrukci“, in *týž* (ed.): *Tvář. Výbor z časopisu*, Praha, Torst 1995, s. 671–735, zde s. 704–706. Politický kontext a formy nátlaku ÚV KSČ na vedení SČSS podrobně popisuje J. Mervart: *Naděje a iluze*, cit. dílo, s. 125–150.

159) Milan Kundera: [„Vážení přátelé...“], in *IV. sjezd Svazu československých spisovatelů. Praha 27.–29. června 1967. Protokol*, Praha, Československý spisovatel 1968, s. 22–28, zde s. 26.

komunistické strany. Ve svém projevu setrval na třídním pojetí kultury a svobodu umělce podřídil nutnosti podílet se na budování socialistické společnosti:

Rozumět svobodě umělce tak, že má právo na postoj nebo čin prostý jakékoliv odpovědnosti, že má právo zaujmout nadtřídní, abstraktně humanistické stanovisko, znamená vracet kulturu do doby, kdy musela bojovat o svá základní práva [...]. Zcela konkrétně pak to znamená udržovat v kultuře subjektivistická hlediska, skupinové sektářství, vládu silných loktů.¹⁶⁰

Hendrychův rázně vyjádřený nesouhlas s návrhem dokumentu „Stanovisko ÚV SČSS k některým otázkám československé literatury“, v němž spisovatelé vyzývali k toleranci a ke svobodné konfrontaci názorů, další řečníky nijak neodradil. Ve sjezdové diskusi opakovaně zaznívaly kritiky Ústřední publikační správy a objevily se i výzvy k úplnému zrušení cenzury (mezi nejvýraznější výjimky mezi spisovateli patřili Milan Lajčiak a Ivan Skála, kteří se naopak přihlásili k postoji stranických orgánů). Převažující názor se promítl i do závěrečné, takřka jednomyslně přijaté sjezdové rezoluce. Její druhý bod zavazoval vedení Svazu

účastnit se tvůrčím způsobem na zhodnocení zkušeností z prvního období od platnosti tiskového zákona [tj. od počátku roku 1967, PŠ], tak aby působení cenzury bylo omezeno pouze na otázky obrany státu. Usilovat o novelizaci zákona v tom smyslu, aby právo hájit se proti eventuálnímu porušení zákona měl autor sám, nikoli jako dosud pouze prostřednictvím institucí, např. redakcí, nakladatelství a podobně.¹⁶¹

Bezprostředně po ukončení sjezdu spor mezi SČSS a ÚV KSČ eskaloval, přičemž otázky cenzury nadále sehrávaly v tomto procesu podstatnou roli.¹⁶² Na základě podnětů ÚPS byly upravovány novinové informace o spisovatelském zasedání, v *Literárních novinách* nesměly vyjít kritické projevy Milana Kundery, Ludvíka Vaculíka, Karla Kosíka či Alexandra Klimenta. Podle svědectví předsedy redakční rady *Literárních novin* Dušana Hamšíka ÚPS dokonce navrhla cenzurovat hlavní sjezdový dokument, konkrétně výše citovanou pasáž závěrečné kolektivní rezoluce, v níž se spisovatelé vyslovovali proti existenci cenzurního úřadu. Tento návrh však tajemník ÚV KSČ Hendrych nepodpořil.

Během prázdnin 1967 pak byly cenzurní zásahy do *Literárních novin* na týdenním pořádku a podobně na tom byla i další kulturní periodika (zvláště často ÚPS zasahovala v časopisech *Plamen*, *Sešity pro mladou literaturu*, *Student*, *Karlova univerzita*).¹⁶³ Redakce přitom nemohly dělat nic jiného než s těmito zásahy opakovaně vyslovovat nesouhlas. Souběžně se předsednictvo ÚV KSČ rozhodlo spisovatele zastrašit. Dne 27. září 1967 přijalo usnesení, podle něhož byli jejich čelní mluvčí exemplárně potrestáni; Ivan Klíma,

160 Jiří Hendrych: [„Soudružky a soudruzi, vážení přátelé...“], in *IV. sjezd Svazu československých spisovatelů*, cit. dílo, s. 28–39, zde s. 34.

161 [„Rezoluce“], in *IV. sjezd Svazu československých spisovatelů*, cit. dílo, s. 93.

162 Na základě postojů k otázkám svobody slova je založena diference dobového intelektuálního spektra v práci Matěje Stropnického *Myslet socialismus bez tanků. Svoboda slova ve středu/tu zájmů československého roku 1968*, Praha, Scriptorium 2013.

163 ABS, HSTD, sign. 318-32-8, Zprávy o činnosti III. odboru ÚPS.

Antonín Jaroslav Liehm a Ludvík Vaculík byli vyloučeni z KSČ, s Milanem Kunderou bylo zahájeno disciplinární řízení a Jan Procházka byl zbaven vysoké funkce kandidáta ÚV KSČ. Další opatření měla mít širší dosah a jejich cílem bylo pacifikovat celý Svaz spisovatelů. Předsednictvo ÚV KSČ rozhodlo o tom, že vzhledem k tomu, že se „*Literární noviny* přes trpělivé úsilí stranických orgánů zcela vymkly z rukou SČSS a staly se platformou opozičních politických stanovisek“, budou stávajícímu vydavateli odebrány.¹⁶⁴ Faktická likvidace mimořádně oblíbeného periodika měla podobu jeho transformace; *Literární noviny* byly na konci září 1967 převedeny pod správu ministerstva kultury a informací, jejich vydavatelem se stalo ČsÚKK a odejít musela i dosavadní redakce.

Negativní reakce umělecké obce na krajní podobu cenzurního zásahu, o níž svědčí i analýzy bezpečnostních složek vypracované pro potřeby předsednictva ÚV KSČ,¹⁶⁵ ukázaly oslabenou autoritu mocenského centra mezi kulturní veřejností. Naopak četná vyjádření podpory či výzvy k přísnějšímu postupu vůči umělcům docházely od nižších funkcionářů KSČ v krajích a okresech.¹⁶⁶ Nový časopis vycházející pod stejným názvem, spontánně však přezdívaný *Erárky*, bojkotovali čtenáři a současně měl problémy se sháněním přispěvatelů, naopak bývalí kmenoví autoři *Literárních novin* dostávali prostor v jiných periodikách.

Důsledek naznačených společenských pohybů, hospodářských reforem i různých organizačních opatření představovalo posilování autonomie a samosprávy většiny zúčastněných subjektů. V oblasti literární cenzury se tyto procesy projevíly postupným omezováním pravomoci úřadu předběžné cenzury, jenž byl tiskovým zákonem z roku 1966 vůbec poprvé zohledněn v československém právním řádu, klesáním významu centrálního plánování ediční činnosti a růstem vlivu vedení konkrétních nakladatelství. Literární pole se výrazně diferencovalo, na jedné straně vzrostla jeho autonomie, na druhé vzhledem ke specifickým okolnostem narostla i politická angažovanost i ambice oficiální spisovatelské organizace – SČSS.

164) „Zpráva ze zasedání ÚV KSČ“, *Literární noviny* 16, 1967, č. 39, s. 2.

165) NA, ÚV KSČ, Antonín Novotný, kt. 25, Další zpráva o reagenci na sjezd čs. spisovatelů ze 17. 7. 1967; za poskytnutí kopie tohoto dokumentu děkujeme Janu Mervartovi.

166) Přehledný popis reakcí na sjezd SČSS vycházející ze zpráv ideologického oddělení ÚV KSČ podává J. Mervart: *Naděje a iluze*, cit. dílo, s. 218–232.

Intermezzo pražského jara. Rozklad rozptýlené cenzurní soustavy

---

Politická změna ve vedení komunistické strany, k níž došlo na počátku roku 1968, doposud pozvolné decentralizační a diferenciací procesy výrazně akcelerovala. Obnovení *Literárek* (pod názvem *Literární listy*), k němuž došlo měsíc po lednové změně na postu prvního tajemníka ÚV KSČ, představovalo jedno z nejviditelnějších gest, jimiž dávala pozměněná politická reprezentace veřejnosti najevo, že slova o potřebě demokraticismu a vytvoření „atmosféry pro výměnu a střetávání myšlenek“, veřejně poprvé vyslovená až 21. ledna 1968 v průlomovém článku Josefa Smrkovského *Oč dnes jde*, jsou myšlena vážně.¹⁶⁷ Historik médií Jakub Končelík vyslovil hypotézu, že se právě na počátku roku 1968 zrodilo „neformální spojení mezi reformně orientovanými členy vedení KSČ a novináři“ a že mimořádně vstřícný postoj reformistických politiků vůči médiím mohl mít i politicko-taktické důvody, neboť jejich prostřednictvím mohli působit na veřejné mínění a tím posilovat vlastní pozice ve sporech uvnitř nejvyššího stranického aparátu.¹⁶⁸ Ať již byly motivace všeobecného prosazování svobody slova jakékoli, rozhodně se v průběhu první poloviny roku 1968 dlouhodobě utvářený systém kontroly médií a regulace literatury rozpadl.

Dosavadní mechanismy rozptýlené cenzurní soustavy se začaly hroutit opět v souvislosti s periodiky Svazu spisovatelů. Nejdříve byla porušena zásada kádrové nomenklatury. Šéfredaktory celostátních médií tradičně schvaloval ÚV KSČ, nyní však předsednictvo SČSS bez této konzultace jmenovalo šéfredaktorem *Literárních listů* Dušana Hamšíka a současně, opět bez ohledu na názor stranického ústředí, odvolalo Jiřího Hájka, který vedl měsíčník *Plamen*; později byl rovněž výhradně rozhodnutím vedení Svazu spisovatelů obnoven měsíčník *Tvář*. Vedle toho se již na počátku února 1968 objevily přímo na půdě ideologického oddělení ÚV pochybnosti o tom, zda vůbec *Literární listy* mají nadále podléhat kontrole cenzurního úřadu.¹⁶⁹ Stále více vlivných funkcionářů ÚV KSČ dokonce začalo vyjadřovat pochybnosti o tom, zda má předběžná cenzura vůbec existovat. Paradoxně to byl právě Jiří Hendrych, doposud jeden z hlavních oponentů Svazu spisovatelů, kdo předsednictvu ÚV KSČ poskytl východisko. Na základě Hendrychova podkladového materiálu přijalo dne 4. března 1968 předsednictvo usnesení, jímž fakticky zrušilo předběžnou cenzuru knih i periodik.¹⁷⁰ Následně se pak v klíčovém dokumentu formulujícím dlouhodobé cíle reformní politiky – Akčním programu KSČ – hovořilo o nutnosti nového tiskového zákona, který by vyloučil „možnost faktické předběžné cenzury“. Zvláště pak byla v tomto textu vyzdvížena autonomie vědy a umění. Akční program KSČ kladl důraz na to, že „vědecké diskuse, vědecká díla, časopisy apod. ne-

167) Josef Smrkovský: „Oč dnes jde“, *Práce* 24, 1968, č. 20, 21. 1., s. 1. Vyjednávání o obnově někdejších *Literárních novin* detailně popsal J. Mervart: *Naděje a iluze*, cit. dílo, s. 259–285.

168) J. Končelík: „Média pražského jara; zrod reformu a demokratizace novinářské práce“, cit. dílo, s. 67.

169) Srov. J. Mervart: *Naděje a iluze*, cit. dílo, s. 268.

170) „Zpráva ze zasedání předsednictva ÚV KSČ. O jednotném systému informací ve straně“, *Rudé právo* 48, 1968, č. 65, 6. 3., s. 1.

mohou podléhat žádné cenzuře“. ÚV KSČ jako kolektivní orgán explicitně proklamoval: „Odmítáme administrativní a byrokratické způsoby uskutečňování kulturní politiky, distancujeme se od nich a budeme jim čelit. Umělecká tvorba nesmí být podrobována cenzuře.“¹⁷¹

Souběžně se úřad předběžné cenzury rozkládal zevnitř. Na nátlak pracovníků ÚPS podal již 12. února 1968 rezignaci dlouholetý vedoucí představitel cenzury podplukovník Eduard Kovářík a zanedlouho se objevilo i „veřejné stanovisko komunistů centrály ÚPS“, v němž si stranická organizace stěžovala na dosavadní vedení HSTD (respektive ÚPS), jež údajně nedostatečně reagovalo na veřejnou kritiku, a dokonce i na ministra vnitra Josefa Kudrnu, který otálel s přijetím Kováříkovy demise.¹⁷² V další části rezoluce se sami cenzoři vyslovovali pro zrušení preventivní cenzury a zejména poukazovali na zásadní roli, již v jejich „omylech“ (v textu se hovořilo o „subjektivistických zásazích“) sehrávaly vedoucí orgány komunistické strany:

V této souvislosti poukazujeme na činnost tajemníka ÚV KSČ Jiřího Hendrycha, který nás svými politickými pokyny, rozhodnutími a vystoupeními nejednou uvedl v omyl. Tak tomu bylo zejména při posuzování *Literárních novin*, kdy nám byl vytýkán jejich „závadný“ obsah a museli jsme se odpovídat i za některé zveřejněné články.¹⁷³

Od března se pak na půdě ÚPS začala připravovat nová legislativní norma, která měla upravovat dohled nad tiskem, především pak s ohledem na ochranu státního tajemství. Návrh pracovníků ÚPS měl tři varianty: dvě z nich zachovávaly určitou podobu předběžné cenzury, třetí návrh pak omezoval aktivity cenzurního úřadu na sestavování seznamů utajovaných skutečností a další odpovědnost přesouval na redakce.¹⁷⁴

V situaci, kdy radikálně vzrostl politický vliv veřejného mínění, se totiž sama existence cenzury stala neobhajitelnou. Výmluvný doklad toho, jak na jaře 1968 diskurz o cenzuře postupoval skutečně celou společností, představuje spontánní ustavování tzv. dělnických výborů na obranu svobody tisku.¹⁷⁵ Ty si kladly za cíl právě úplné zrušení cenzury.

Na tento tlak veřejnosti reagovala vláda i zákonodárny sbor. Dne 13. června byl cenzurní úřad nařízením vlády zrušen a 26. června 1968 přijalo Národní shromáždění proklamativní zákon č. 84/1968 Sb., jímž byla cenzura označena za nepřípustnou a odpovědnost za ochranu státního, hospodářského či služebního tajemství byla svěřena do rukou šéfredaktorů.¹⁷⁶

171) „Akční program KSČ“, cit. dle Jitka Vondrová, Jaromír Navrátil, Jan Moravec (eds.): *Komunistická strana Československa. Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*, Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 1999, s. 320–359, zde s. 332, 347, 351.

172) J. Mervart: *Naděje a iluze*, cit. dílo, s. 279.

173) Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, Svaz československých spisovatelů, Veřejné stanovisko komunistů Ústřední publikační správy; za poskytnutí kopie tohoto dokumentu děkujeme Janu Mervartovi.

174) ABS, HSTD, sign. 318-257-5, Návrh problematiky Ústřední publikační správy pro akční program vlády.

175) Jindřich Pecka (ed.): *Dělnické výbory na obranu svobody tisku (1968). Edice pramenů*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1993.

176) „Zákon č. 84/1968 Sb. z 26. 6. 1968, označující cenzuru za nepřípustnou“, in J. Hoppe (ed.): *Pražské jaro v médiích*, cit. dílo, s. 395.

Dělnické výbory na obranu svobody tisku První dělnický výbor na obranu tiskové svobody vznikl v Moravských chemických závodech v Ostravě jako reakce na vystoupení delegáta ÚV KSČ Aloise Indry, který na krajské konferenci KSČ hovořil o zneužívání svobody projevu některými novináři. Podle ostravského vzoru pak bylo v následujících měsících ustaveno dalších 59 výborů a v mnoha podnicích pracovaly přípravné výbory. Nejvíce rezolucí dělnických výborů na obranu tiskové svobody bylo zasíláno redakci *Literárních listů*, jež jejich aktivity opakovaně vyzdvihovala. Jako ukázkou záslužné občanské iniciativy je oceňoval i manifest Ludvíka Vaculíka *Dva tisíce slov*.

Programové prohlášení prvního dělnického výboru na obranu svobody tisku, ustaveného v Moravských chemických závodech v Ostravě

V prudkém vývoji politického života v Československu směrem k demokracii sehrálo rozhodující roli zastavení cenzury. Novináři, pracovníci rozhlasu a televize, dělníci a rolníci, inženýři, lékaři, spisovatelé, prostě všichni, kdož se cítí povolání něco říci, mohli v důsledku odstranění s. Novotného na lednovém plénu vystupovat na veřejnosti. Poprvé po dvaceti letech mohli zcela svobodně a bez strachu z StB přispět k řešení politických problémů, poprvé mohli žádat od KSČ vydání účtu za důvěru, kterou jí náš lid dal. Poprvé se můžeme ptát KSČ, jak sloužila svému lidu.

Otřesné skutečnosti, ekonomické i etické, se kterými se nyní veřejnost seznamuje, jsou i s přihlédnutím k dílčím úspěchům neradostné. Za této situace se ozývají hlasy některých vedoucích funkcionářů strany, které žádají, jako např. s. A. Indra na krajské konferenci KSČ v Ostravě, uplatňování hmotné odpovědnosti pro publicisty. Soudruh Indra vyzval k autocenzuře, zaujal negativní stanovisko k rehabilitační kampani. Je více než podivné, že pro stranické a státní funkcionáře podobné sankce nežádal.

Hlasů podobných vystoupení s. Indry, které mluví o tom, že proces demokratizace nebezpečně překročil hranice KSČ, je více, a nebudeme je tedy uvádět.

Tyto sektářské hlasy, které silou setrvačnosti, působením zdeformované ideologie, která kdysi do sebe tak lehce absorbovala teror a zostření třídního boje, chtějí stále dělit společnost na plnoprávné a neplnoprávné.

To vše se děje za stavu, kdy cenzura byla zastavena, nikoli však zrušena, kdy neexistuje žádná mocenská záruka tiskové svobody, krom blahovolného postoje s. Dubčeka a některých dalších pokrokových soudruhů v ÚV KSČ. To vše se děje za situace, kdy jasně vystupuje skrytá hrozba ze strany tisíců zkompromitovaných funkcionářů KSČ a desetitisíců řadových, stále ještě dezorientovaných členů KSČ, že nebudou v jistém momentu váhat před použitím policejních složek státního aparátu při opětovném uvedení cenzury v život. Existuje reálné nebezpečí z tábora levých zastánců diktatury strany (resp. partajních špiček), že použijí v určitém momentu i ozbrojené složky KSČ, Lidových milicí.

Soudíme proto, že je nanejvýš nutné vytvářet v současné době dělnické výbory na obranu tiskové svobody jako základního občanského práva. Tyto dělnické výbory na obranu tiskové svobody by existovaly tak dlouho, dokud nebude zrušena cenzura, tj. Ústřední publikační správa, dokud nebude svoboda tisku zaručena jednoznačně jasnými zákony, které by umožňovaly stíhat kohokoli, kdo by jakýmkoliv opatřeními chtěl tuto svobodu ohrožovat. Dělnické výbory na obranu tiskové svobody by v případě potřeby přistoupily rozhodným způsobem k takovým akcím, které by daly jasně najevo, že potlačení svobody v Československu se vždy dělo proti vůli dělnické třídy.

Zdroj: *Nová svoboda*, 26. 4. 1968, s. 1–2, cit. dle Jindřich Pecka, Josef Belda, Jiří Hoppe (eds.): *Občanská společnost 1967–1970. Sociální organismy a hnutí Pražského jara 1967–1970*, Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 1998, s. 82.

Rozklad systému regulace literární komunikace se nedotýkal jen periodického tisku, s nemenší rychlostí zanikal i dlouhodobě budovaný a stále zdokonalovaný systém řízení knižního trhu. Proces decentralizace knižní výroby spojený s oslabením regulačních mechanismů započal již prvními kroky ekonomické reformy v polovině šedesátých let. V návaznosti na usnesení ÚV KSČ o hlavních směrech zdokonalení plánovitého řízení národního hospodářství, jež bývá chápáno jako programový dokument reformní politiky

KSČ,¹⁷⁷ připravilo ČsÚKK dokument Zásady řízení a ekonomiky vydávání a prodeje knih. Cílem navrhovaných kroků bylo skloubit stávající model řízení a organizace nakladatelské činnosti s vybranými prvky tržní ekonomiky.¹⁷⁸ Inovace spočívala zejména v posílení samostatnosti jednotlivých podniků a v zavedení jejich hmotné zainteresovanosti na ekonomickém úspěchu. Přestože pracovníci ČsÚKK zdůrazňovali, že organizační změny nemají mít za následek „oslabení kulturního a politického účinku“ knižní produkce a záměnu uspokojování „čtenářské potřeby“ s „čtenářskou náladou, a to mnohdy módní“,¹⁷⁹ v praxi se reformní opatření projevila právě rozvolněním strnulého systému nakladatelských gescí, změnami v oblasti knižní distribuce a soustavnějším zájmem nakladatelství a knižního obchodu o čtenářskou poptávku.

Zvláště výrazně zasáhl proces decentralizace oblast vydávání krásné literatury. Většina nakladatelství zakládala nové beletristické edice, což podstatně oslabilo dosavadní výsadní postavení Československého spisovatele, jehož vedení dříve zasahovalo do edičních plánů ostatních podniků a v případě zájmu si původní tvorbu nárokovalo pro sebe. Postupně také stoupalo množství vydávaných titulů a celkově se proměnila struktura vydávané beletrie. Zřetelně narostl podíl české i překladové nenáročné četby; nově zakládané edice populární literatury, jak dokládá případová studie věnovaná jihočeskému krajskému nakladatelství Růže,¹⁸⁰ odkazovaly k prvorepublikové tradici sešitového románu, chápaného po válce jako synonymum literárního braku.

ČsÚKK jako centrální řídicí orgán se tím ocitalo v paradoxní situaci – na jedné straně vytvářelo nová pravidla, jež poskytovala nakladatelstvím větší samostatnost, avšak současně lpělo na svých dosavadních řídicích a kontrolních pravomocích. Na pravidelných schůzkách ředitelů a šéfredaktorů nakladatelství, jež na jeho půdě probíhaly, se narůstající pnutí ukazovalo velmi zřetelně. Tyto signály zvláště sílily od počátku roku 1968, kdy ředitelé opakovaně kritizovali byrokratičnost Ústředí, komplikovanost schvalovacího řízení atp. Na jaře 1968 sice ještě z iniciativy ČsÚKK vznikl vlastní akční plán, navrhuující další reformy v nakladatelské oblasti, ovšem odpor ze strany představitelů jednotlivých podniků byl stále jednoznačnější. Zvláště aktivně jejich jménem vystupoval šéfredaktor Odeonu Jan Řezáč:

Nakladatelům se stále ještě radí ve věcech, které umějí a musí řešit sami, a stranou zůstávají naopak věci společné. Vše spěje k závěru, že část zavedeného mechanismu musí být nahrazena novou formou samosprávy. [...] Nijak to ovšem neznamená, že v době, kdy v oblasti vydávání, výroby a prodeje knih ještě naplno nefungují tržní vztahy (přídělový systém papíru, nedostatek tiskárenské kapacity, monopol krajských podniků Kniha), se na přechodnou dobu obejdeme bez miniaturního koordinačně kontrolního státního orgánu, jímž by stát

177) Jitka Vondrová (ed.): *Ekonomická reforma 1965–1969*, Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 2010, s. 25–35.

178) Proces připomínkování tohoto materiálu ze strany ředitelů nakladatelství dokumentují materiály uložené ve složce „Zasedání rady ČsÚKK“, NA, ČsÚKK.

179) NA, ČsÚKK, fas. Zasedání rady ČsÚKK, Záznam o průběhu jednání 5. zasedání rady ČsÚKK, konaného dne 16. února 1965.

180) Viz případová studie Veroniky Košnarové „Podnikatelský experiment. Návrat románového sešitu v druhé polovině šedesátých let“, s. 1283–1294.

mohl prosazovat absolutně nedirektivním způsobem svou kulturní politiku. V žádném případě však nemůže jít o projednávání edičních plánů – tyto věci dnes jasně patří do oblasti nakladatelské samosprávy.¹⁸¹

Nakladatelští pracovníci nakonec vyslovili řediteli ČsÚKK Josefovi Grohmanovi nedůvěru a vystoupili s požadavkem, aby „přeživší se byrokraticko-administrativní instituce“, v jejímž čele po celých šest let stál, byla zrušena.¹⁸² K tomu došlo o dva měsíce později, kdy bylo na návrh ministerstva kultury a informací ČsÚKK dne 13. června 1968 zrušeno s odůvodněním, že tento krok „omezuje státní vliv na ediční politiku, posiluje se vlastní odpovědnost samostatných socialistických podniků“.¹⁸³

Namísto dosavadního „superúřadu“ byl s podporou ministerstva kultury a informací dne 11. června 1968 ustaven dobrovolný Svaz českých nakladatelských, vydavatelských a knihkupeckých podniků, do jehož čela byl jako obecně respektovaná osobnost zvolen Jan Řezáč, ústředním tajemníkem se stal Jan Pilař, který v té době musel opustit vedení Československého spisovatele; do jeho čela se symbolicky vrátil Ladislav Fikar. Souběžně se zrušením dosavadního řídicího orgánu se zhroutily i další pilíře regulace knižního trhu. Především se změnil dosavadní přidělový systém papíru, jehož rozdělování nyní koordinovalo právě vedení Svazu českých nakladatelských, vydavatelských a knihkupeckých podniků. Bez dosavadního vleklého, přísně střeženého schvalovacího řízení začala vznikat i nová nakladatelství při existujících organizacích, například Symposium, Horizont, Dialog, Puls; o vydavatelská oprávnění požádala některá města (například Opava, Havlíčkův Brod, Most, Olomouc); o nakladatelskou licenci si dokonce žádaly i soukromé osoby.¹⁸⁴ Zcela opuštěno bylo i opakované schvalování edičních plánů nakladatelství, jež byly zcela svěřeny do rukou vedoucích pracovníků nakladatelství.¹⁸⁵

Překotná decentralizace ještě urychlila několik let trvající snahy navracet do literatury autory, kteří nebyli v padesátých ani v šedesátých letech z ideových, politických či uměleckých důvodů vydávání. Se značným časovým odstupem tak v letech 1967–1969 (1970) začala do veřejné komunikace v původním jazyce vstupovat díla autorů, kteří již takřka dvě desetiletí žili v exilu (Jan Čep, Egon Hostovský, Ivan Jelínek, Zdeněk Němeček ad.), dále těch, kteří byli odsouzeni v politických procesech a následně uvězněni (Josef Knap, Václav Prokůpek, Jan Zahradníček ad.), či spisovatelů, jejichž dílo v předchozích letech z nejrůznějších důvodů úřad předběžné cenzury pozastavil (Bohumil Hrabal, Karel Pecka, Josef Škvorecký ad.), nebo těch, kteří v předchozích letech své texty nakladatelstvím ani nenabídli (například díla Jana Hanče, Bohuslava Reynka ad.).

181) Jan Řezáč: „Rozmontujeme staré mechanismy. Česká kniha na jaře 68“, *Rudé právo* 48, 1968, č. 97, 7. 4., s. 6.

182) Karel Houba: *Nepodlehne ohni ani meči. Vzpomínky nejenom na Melantrich. 1950–1989*, nepublikovaný strojopis, psáno v letech 1988–1989, s. 125. Informaci o požadavku na zrušení ČsÚKK přinesl i denní tisk – srov. zprávu ČTK „O situaci v oblasti vydávání knih“, *Rudé právo* 48, 1968, č. 97, 7. 4., s. 5.

183) NA, ČsÚKK, fas. Likvidace ČsÚKK.

184) Srov. Tomáš Kosta, Vladimír Mlynář: *Kosta. Rozhovor přes dvě generace*, Praha, Respekt 2008, s. 82.

185) Srov. Pavel Janoušek a kol.: *Dějiny české literatury 1945–1989*, díl 3, 1958–1969, Praha, Academia 2008, s. 59. Systémové změny v nakladatelské oblasti zachycuje „Zpráva představenstva o činnosti Svazu“, uveřejněná v prvním čísle nově založeného měsíčníku Svazu českých nakladatelských, vydavatelských a knihkupeckých podniků – srov. *Kmen* 1, 1969, č. 1, s. 5–8.

Samotný fakt okupace Československa v srpnu 1968 nepřinesl okamžitou změnu kontroly a regulace literární komunikace. Většina titulů, jež měla nakladatelství naplánována na léta 1968, 1969 a zčásti i na rok následující, ještě stihla vyjít, ovšem v knihkupectvích ani ve veřejných knihovnách nepobyly dlouho.¹⁸⁶

186) Četné příklady zachycuje Michal Jareš: „Knihovraždy“ [série 1–21], *Tvar* 13, 2002, č. 14 – *Tvar* 14, 2003, č. 13, vždy s. 24.

Mimořádná opatření. Restaurace rozptýlené cenzurní soustavy (1969–1972)

Vstup vojsk Varšavské smlouvy na československé území násilně přerušil demokratizační a liberalizační procesy. Cílem staronové politické reprezentace, jež postupně nahradila hlavní osobnosti spojené s reformním procesem, byla obnova mocenského monopolu KSČ a restaurace předchozího, sovětského typu organizace společnosti a ekonomiky, kterému se Československo v první polovině roku 1968 vzdalovalo.¹⁸⁷ S ohledem na symbolickou povahu, jež byla otázkám svobody slova a umění za pražského jara přikládána, probíhala restaurace předchozího systému kontroly postupně; v průběhu necelých dvou let se však rozptýlenou cenzurní soustavu podařilo obnovit. První vlna cenzurních opatření se soustředila na periodický tisk, v průběhu roku 1969 začaly být disciplinovány i další instituce literárního života; postupně se obnovoval systém centrálního řízení a plánování v nakladatelské oblasti a souběžně se přijímala opatření k omezení autonomie tvůrčích uměleckých svazů, zejména Svazu československých, respektive českých spisovatelů, jehož vedení trvale odmítalo nové směřování státní kulturní politiky. Dlouhodobě pak oblast literární komunikace ovlivnily zejména personální čistky, které nové stranické vedení spustilo v průběhu roku 1970.

Disciplinace periodického tisku

Bezprostředně po okupaci reagovala prakticky veškerá média na vstup zahraničních armád odmítavě. Přestože byla obsazena většina velkých tiskáren a redakcí, řada periodik vycházela ve zvláštních vydáních a podílela se na mobilizaci veřejnosti. Jedním z hlavních a z její strany i logických požadavků, které sovětská strana předložila vedoucím představitelům československého státu deportovaným do SSSR, se stalo obnovení kontroly nad médii.¹⁸⁸ Odpověď na tento nárok představoval čtvrtý bod tzv. Moskevského protokolu, shrnujícího závazky československé strany:

Představitelé KSČ vyjádřili nutnost rychlého provedení řady opatření, směřujících k upevnění vlády pracujících a pozic socialismu.

V souvislosti s tím zvláště zdůraznili význam takových prvořadých opatření, jako je ovládnutí sdělovacích prostředků tak, aby plně sloužily věci socialismu; zastavení činnosti různých skupin a organizací stojících na antisocialistických pozicích; nedovolení činnosti antimarxistické sociálnědemokratické strany. V zájmu splnění těchto cílů budou v nejbližších dnech učiněna příslušná efektivní opatření.

¹⁸⁷) Soudní postihy obyvatelstva na počátku normalizace souhrnně Jaroslav Cuhra: *Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969–1972*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1997.

¹⁸⁸) Pro podrobný popis viz Jakub Končelík: „Mediální politika a srpen 1968; zřízení Úřadu pro tisk a informace jako služba Moskevskému protokolu“, in Slavomír Magál, Miloš Mistrík, Martin Solík (eds.): *Masmediálna komunikácia a realita*, sv. 2, *Mediálne kompetencie, média a politika, mediálna fikcia*, Trnava, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Fakulta masmediálnej komunikácie 2009, s. 203–219.

Stranické a státní orgány upraví situaci v tisku, rozhlasu a televizi pomocí nových zákonů a opatření. V mimořádné situaci bude k obnovení pořádku na těchto úsecích nutné uskutečnit dočasná mimořádná opatření, aby vláda měla účinné prostředky proti antisocialistickým silám v zemi, v případě nutnosti proti nepřátelsky zaměřeným vystoupením jednotlivců nebo kolektivů. Budou provedena nutná kádrová opatření ve vedení tisku, rozhlasu a televize.¹⁸⁹

Nástrojem, jehož prostřednictvím měla být média disciplinována, se stala nová cenzurní instituce – Úřad pro tisk a informace (ÚTI), ustavená vládním usnesením č. 292 z 30. srpna 1968. Vedle personálních opatření, mezi nimiž měly symbolický význam změny na postech ředitelů Československé tiskové kanceláře, Československého rozhlasu, Československé televize a *Rudého práva*, představovalo zřízení cenzurního úřadu krok systémové povahy. ÚTI měl usměrňovat a kontrolovat činnost tisku, rozhlasu a televize a měl také působit jako „konzultativní“ středisko vlády pro tisk a informace. Přestože se nejednalo o stejný úřad předběžné cenzury, jaký představovaly HSTD či ÚPS, byl vznik ÚTI veřejností vnímán jako revize demokratizačních reforem přijatých po lednu 1968. Výmluvný doklad počátečního nesouhlasu novinářů i dalších intelektuálů představuje skutečnost, že ÚTI měl velké potíže se sháněním zaměstnanců. Jako radikální gesto vyjadřující odmítnutí nových tiskových poměrů lze vnímat rozhodnutí redakce *Studenta* zastavit vydávání časopisu, jímž chtěli novináři protestovat proti nastupující cenzuře.¹⁹⁰ Stejnou motivaci mělo přejmenování *Literárních listů*, jež redakce (nově časopis vycházel pod názvem *Listy*) komentovala následovně:

Odmítáme moskevské komuniké, jež je v rozporu s usnesením XVI. sjezdu. Představitelé naší strany a státu jednali v neregulární situaci bez spojení se svými národy a pod hrubým nátlakem. [...] Redakce *Literárních listů* je odhodlána vydávat časopis jen tehdy, bude-li moci dále pracovat v souladu se svým přesvědčením a svědomím. Nepřistoupíme už nikdy na „realistickou“ politiku filtrovaných pravd.¹⁹¹

Podle směrnic ÚTI nesměla periodika především uveřejňovat nic kritického na adresu Sovětského svazu a dalších socialistických států, nesměly se například užívat výrazy okupace a okupant. Na dodržování těchto pokynů měli po přechodnou dobu v redakcích dbát tzv. zvláštní zmocněnci, jmenovaní po dohodě ÚTI a vydavatele periodika či jeho šéfredaktora. Tato předběžná kontrola periodického tisku,¹⁹² neuplatňovaná ovšem plošně, trvala až do září 1969,¹⁹³ kdy již nebyla nutná, neboť se podařilo vyměnit prakticky všechny

189) „Protokol z jednání delegací SSSR a ČSSR 23.–26. srpna v Moskvě“, cit. dle Jitka Vondrová, Jaromír Navrátil (eds.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970*, sv. 2, *Červenec–srpen 1968*, Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 1996, s. 271–274, zde s. 272.

190) Tomáš Libánek: „Srpen nebyl jejich prohrou“, *Marginalia historica* 2, 2011, č. 1, s. 11–50.

191) „Vážení přátelé Literárních listů“, *Literární listy* 1, 1968, 2. zvláštní vydání, 28. 8., s. 1.

192) Podle Milana Jungmanna se předběžná cenzura *Listů* obnovila 5. 12. 1968 – srov. Milan Jungmann: *Literárky – můj osud. Kritické návraty ke kultuře padesátých a šedesátých let s aktuálními reflexemi*, Brno, Atlantis 1999, s. 331.

193) NA, Český úřad pro tisk a informace (ČÚTI), kt. 4, Organizační uspořádání ČÚTI, popisy, schémata 1969–1983.

šéfredaktory a tito noví vedoucí pracovníci již kontrolu obstarávali sami.¹⁹⁴ Existenci ÚTI, ustaveného nejdříve pouhým vládním usnesením, definitivně do legislativního pořádku zanesl zákon č. 127/1968 Sb. „o některých přechodných opatřeních v oblasti tisku a ostatních hromadných informačních prostředků“, který naprostou většinou přijalo Národní shromáždění dne 13. září 1968; parlament přitom hlasoval prakticky ve stejném složení jako před několika měsíci, kdy cenzuru rušil.¹⁹⁵ ÚTI fungoval jako následná cenzura, v případě, že se některá redakce proti jeho instrukcím provinila, udělil jí důtku či pozastavil vycházení daného časopisu. Takový postup byl uplatněn proti oblíbenému týdeníku *Reportér*, který v č. 42 přetiskl sovětskou karikaturu, již doprovodil ironickým komentářem, připomínajícím obsazení redakce sovětskou armádou: „Po opuštění redakce cizími vojsky byla v jednom z našich redakčních stolů nalezena patrně omylem zapomenutá kniha *Sovětskaja satiričeskaja pečať*, z níž rádi uveřejňujeme alespoň jednu ukázkou.“¹⁹⁶ Za porušení vládních pokynů udělil předseda ÚTI redakci důtku, následně byl *Reportér* pozastaven. Proti tomuto postupu se obratem vyslovilo předsednictvo Svazu novinářů; ani tento protest však nepomohl a 8. listopadu 1968 bylo pozastavení časopisu opravdu uskutečněno.

Poslední institucí, jež měla podpořit disciplinaci médií, představoval vládní výbor pro tisk a informace, ustavený usnesením vlády z 12. září 1968. Úkolem nového orgánu, v jehož čele stál místopředseda vlády Peter Colotka, měla být koordinace celé mediální oblasti včetně jejího legislativního zabezpečení; výrazné aktivity však výbor nikdy nevyvinul.¹⁹⁷ Spíše formální změnu spočívající ve změně názvu cenzurního úřadu přinesl ústavní zákon č. 143/1968 Sb., o československé federaci, který vstoupil v platnost 1. ledna 1969. V návaznosti na něj se systém kontroly a řízení médií odehrával v rámci dvou národních cenzurních úřadů – Českého úřadu pro tisk a informace (ČÚTI) a Slovenského úřadu pre tlač a informácie (SÚTI).

V druhé polovině roku 1968 neovlivňovaly nové cenzurní instituce média nijak masivně a postupně přestávaly poutat pozornost. Jejich existence začala být chápána jako „drobné ústupky“, jež však neznamenají rezignaci na základní směřování polednového vývoje. Nikoli náhodou se téma cenzury stalo součástí klíčové dobové polemiky o „českém údělu“, jež otevřela úvaha Milana Kundery publikovaná ve vánočním čísle *Listů*.¹⁹⁸ Kunderův oponent Václav Havel ve své reakci zpochybnil Kunderou vyzdvihované setrvaní „nové československé politiky“ na hlavních reformních principech. Ty podle Havla na prvním místě charakterizovalo odmítání cenzury:

Ale abych byl konkrétnější: prý to nová politika vydržela. Vydržela to opravdu? To je otázka dne. Něco z ní vydrželo nepochybně: nejsme (zatím?) zavírání za své názory, federalizujem se, Skaut rozpuštěn nebyl. Ale vydržely ty hlavní, základní věci, ty, z nichž by mělo všechno

194) Srov. NA, ÚV KSČ, Ideologická komise 1969–1971, sv. 1, a. j. 2, zápis z 2. schůze ideologické komise ÚV KSČ, konané dne 17. června 1970.

195) J. Končelík: „Mediální politika a srpen 1968“, cit. dílo, s. 213.

196) „Po návštěvě. K cestám ministrů některých západoevropských zemí do Washingtonu“, *Reportér* 3, 1968, č. 42, s. [2].

197) J. Končelík: „Mediální politika a srpen 1968“, cit. dílo, s. 216.

198) Milan Kundera: „Český úděl“, *Listy* 1, 1968, č. 7–8, s. 1, 5.

Dopis Jana Palacha Svazu československých spisovatelů Jan Palach napsal před svým sebeobětováním celkem čtyři dopisy, v nichž vznesl dva hlavní požadavky: okamžité zrušení cenzury a zákaz rozšiřování periodika *Zprávy*, jež se tisklo v NDR a šířilo prookupační propagandu. Na snímčích dopis, který Palach adresoval Svazu československých spisovatelů, symbolizujícímu v očích veřejnosti zastávce svobody slova a umění.

Zdroj: ABS, Historický fond, H-682, podsvazek 1; Petr Blažek, Patrik Eichler, Jakub Jareš a kol.: *Jan Palach '69*, Praha, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta – Ústav pro studium totalitních režimů – Togga 2009, s. 56–60, 363.

341-0

Vzhledem k tomu, že naše nároky se vztahují na potřeby bezúspěšnosti a odvahy, rozhodli jsme se vyjádřit svůj protest a požadovat anichomí mírově.

Naše skupina se skládá z dobrovolníků, kteří jsou ochotni se sebat se naší věcí nepřehled.

Já jsem měl tři cest vysoce, mal si jednání, a tak jsem měl právo nepostupovat právního a nechtěl bych být pro-mi pochopení.

Naše představy jsou 1) humanitní právní úpravy 2) větší rozšíření „Zprávy“. Jich míra naše představy jsou přiměřené si spíše nepok.

Jedním z našich představy byl od-splnění se pět dní, to jeal do 21. 1969, a nepokoj se byl

a dostatečnou podporou (časově ne-měřenou podporou) našich předstev. též, vyplívá další pochopení.

Pochopení č. 1

P.S. Věřím, že naše nároky ne-aniž potřebovali nebudou.

Ledna 1968 měl shora, leden 1969 musí říci volně (má-li říci).

ostatní vyplývat a které by to měly zaručovat? Vydržela například svoboda slova a svoboda shromažďovací?¹⁹⁹

Jako reakci na vytrácení ideálů pražského jara a mezní pokus o změnu daného stavu lze vnímat čin Jana Palacha. Skutečnost, že v dopisech napsaných těsně před sebeupálením (16. ledna 1969) uvedl Palach jako svůj hlavní požadavek právě zrušení cenzury, potvrzuje symbolický význam tématu svobody slova a zároveň vypovídá o tom, že část společnosti již ústup od idejí pražského jara reflektovala. Oběť Jana Palacha lze zároveň

¹⁹⁹ Václav Havel: „Český úděl?“, *Tvář* 4, 1969, č. 2, s. 30–33, zde s. 31.

Zákaz Sešitů pro literaturu a diskusi Názorně lze postupnou likvidaci kulturních periodik vylíčit na příkladu revue *Sešity pro literaturu a diskusi*. V rámci ČÚTI vznikla na podzim 1969 obsáhlá zpráva „Hodnocení časopisu *Sešity pro literaturu a diskusi*“, která zřetelně ukazuje, že obnovená cenzura nepostihovala pouze politické postoje, jako bylo například odmítání okupace či názory na aktuální politiku KSČ, ale neméně bedlivě sledovala rovinu uměleckého výrazu. Zřetelně přitom potlačovala především projevy literárního experimentu a otevřenou tematizaci sexuality, jež náležely k výrazným rysům literatury šedesátých let. Analýza ČÚTI konstatovala, že redakční záměry *Sešitů* jsou „podivné, spíše dekadentní než moderní (zvláště v celkovém pojetí), o čemž svědčí naprosto nepřipustné a zcestné stati o sexu a erotické a jiné žánry. Tato úniková touha činí z experimentu spíše okrajovou a bulvární záležitost“. V závěru pak pracovníci ČÚTI konstatovali, že „člověku není předkládán optimismus, naděje, není mu sdělován ten pravý smysl života. Svět a lidství je líčeno spíše šedě, spějící k zániku, a ne k rozkvetu. Prozaicky, literárně, s notnou dávkou patosu jsou předkládáni autoři se smutnou filozofií, na něž navazují a v ničem nezůstávají pozadu někteří naši literáti“. Celkové hodnocení *Sešitů* bylo jednoznačně negativní, pracovníci tiskového dohledu hovořili o tom, že další vydávání revue je „neúnosné“. Když prakticky souběžně vyšly na stránkách *Rudého práva* a *Tvorby* pohoršené ohlasy na zářijové číslo *Sešitů* (č. 33), v němž byl publikován úryvek z překladu *Tichých dnů v Clichy* Henryho Millera a *Osmý list z Kalpadocie* Jiřího Gruši (pod pseudonymem Samuel Lewis), byli šéfredaktor Petr Kabeš, Jaroslav Kořán jako Millerův překladatel a Jiří Gruša obviněni z „tiskové nedbalosti se znaky narušení mravnosti“. Jejich stíhání bylo po roce sice zastaveno, ovšem souběžně přestaly vycházet i *Sešity pro literaturu a diskusi*. Přípravené č. 34 ještě nechal Petr Kabeš tajně rozmnožit, tím však časopis definitivně skončil.

Zdroj: „Hodnocení časopisu *Sešity pro literaturu a diskusi*“, cit. dle Jiří Gruša: *Umění stárnout. Rozhovor s Daliborem Dobíšem*, Praha – Litomyšl, Paseka 2004, s. 133–136; -ar- [= Josef Hotmar]: „Sešity v čele literárního pokroku“, *Tvorba* 1969, č. 8, s. 2; Miroslava Hojerová: „Podivuhodné *Sešity*“, *Rudé právo* 50, 1969, č. 256, 31. 10., s. 3; „O sešitech mluvíme s Petrem Kabešem“, připravila Marie Langerová, *Iniciály* 1, 1990, č. 8/9, s. 42–46.

---

označit za vůbec nejnaléhavější hlas v rámci dobového diskurzu o cenzuře; jeho připomínky v dalších letech v různě dlouhých intervalech mobilizovaly českou veřejnost a stávaly se podnětem k aktivním vystoupením za svobodu slova.

Postupné zužování mediálního prostoru pokračovalo nehledě na Palachovu oběť a v průběhu roku 1969 gradovalo. Rušena byla další a další (nejen) kulturní periodika. Nakrátko obnovené široké spektrum obecně kulturních, literárních či nakladatelských časopisů, které se profilyvaly umělecky, regionálně či zaměřením na určitou oblast literární tvorby, bylo během dvou let zcela destruováno. Názorně tento zlom v struktuře médií dokládá skutečnost, že v roce 1969 vedle sebe působily například revue *Analogon*, *Arch*, *Dialog*, *Host domu*, *Kmen*, *Listy*, *Maketa*, *Meandr*, *Orientace*, *Plamen*, *Revue Smaragd*, *Sešity pro literaturu a diskusi*, *Tvář* ad., avšak v roce 1971 ani jeden z výše uvedených listů již nevycházel.

Obnova regulace nakladatelské činnosti

V oblasti vydávání knih probíhalo obnovení předchozích regulačních a kontrolních mechanismů podstatně pozvolněji. Po zbytek roku 1968 a počátek roku následujícího doznivala reformní atmosféra, vedení Svazu nakladatelských, vydavatelských a knihkupeckých podniků nadále koordinovalo rozdělování papíru. Ještě v listopadu 1968, kdy proběhla první valná hromada Svazu, prohlášovalo jeho vedení, že hlavní úspěch polednového vývoje spatřuje v tom, že „bylo likvidováno direktivní řízení a otevřena cesta k hospodářské

Statistický přehled české knižní produkce za léta 1948–1989

Rok	Počet titulů	Beletrie	Dětská literatura	Celkový počet výtisků (v tis.)
1948	5 446			
1949				
1950	2 737			68 923
1951	3 355			71 641
1952	3 023			44 103
1953	3 720	542	174	42 150
1954	4 533	537	173	45 609
1955	4 344	497	233	39 846
1956	4 264	566	231	36 422
1957	3 956	578	217	36 013
1958	4 402	671	248	41 270
1959	4 346	625	277	35 846
1960	4 971	660	226	39 884
1961	5 533	637	244	45 490
1962	4 846	611	238	42 720
1963	4 954	608	256	44 880
1964	4 726	713	254	40 356
1965	4 322	619	253	39 707
1966	4 288	639	228	40 806
1967	3 952	612	252	45 173
1968	3 843	608	303	46 638
1969	3 654	660	297	53 996

---

a kulturní samosprávě. Jsme v tomto smyslu první organizací na úseku kultury, která po lednu tuto změnu provedla. Ediční plány nejsou nikým schvalovány a není reglementováno jejich zaměření, neexistuje cenzura“.²⁰⁰ Ovšem v průběhu roku následujícího již lze pozorovat ústup od proklamací o výhodách samosprávného řízení a o nepřijatelnosti kontroly v oblasti vydávání knih. Když v září 1969 diskutovalo vedení Svazu o nakladatelských výhledech na rok 1970, pracovalo již s tzv. souhrnným edičním plánem, tedy s obdobou dříve existujícího celostátního edičního plánu, který na základně dodaných podkladů sestavovalo před svým zrušením ČSÚKK. Následně byl přímo na půdě Svazu ustaven nový koordinační orgán, ediční komise, který měl uskutečnit „principiální prověrku edičních plánů na rok 1970 s tím, aby byla dána priorita skutečným ideovým a literárním hodnotám a omezeny vysloveně komerční tisky“.²⁰¹ Souběžně s tímto krokem se začaly objevovat

200) „Zpráva předsednictva o činnosti Svazu“, *Kmen* 1, 1969, č. 1, s. 5–9, zde s. 8.

201) „Svaz k edičním plánům na rok 1970“, *Kmen* 1, 1969, č. 9, s. 10.

Rok	Počet titulů	Beletrie	Dětská literatura	Celkový počet výtisků (v tis.)
1970	3 955	730	334	59 483
1971	4 010	614	362	55 163
1972	4 086	599	393	51 780
1973	3 939	565	338	55 117
1974	4 184	615	379	55 874
1975	4 310	651	405	58 795
1976	4 120	582	395	60 004
1977	4 180	607	388	58 936
1978	4 118	583	380	59 529
1979	4 100	600	399	65 599
1980	4 143	608	370	64 793
1981	4 003	598	360	70 558
1982	4 100	606	367	69 712
1983	4 080	609	362	72 156
1984	4 115	582	340	71 942
1985	4 004	586	330	72 896
1986	3 996	626	337	75 824
1987	3 907	634	319	73 878
1988	3 803	586	363	73 788
1989	3 767	643	311	76 198

Zdroj: *Historická statistická ročenka Československé socialistické republiky*, Praha, Státní nakladatelství technické literatury - Alfa 1985, s. 599; *Statistická ročenka Československé socialistické republiky*, Praha, Státní nakladatelství technické literatury - Alfa 1986-1990; pro léta 1948-1952 nejsou srovnatelné údaje k dispozici, od roku 1953 jsou do počtu knih zahrnuta i skripta, atlasy a hudebniny.

četné poukazy na „negativní“ trendy ve vydávání knih, podle nichž byla hlavním rysem posledních let celková komercializace knižní kultury. Snaha maximalizovat zisk se měla projevit (mimo jiné) snížením počtu vydaných titulů na jedné straně a rostoucími náklady knih na straně druhé.

Předzvěstí dalších restauračních kroků, jež se odehrály v roce 1970, byla oficiální podpora nakladatelského Svazu nové kulturní politiky KSČ, o níž 3. prosince 1969 informovalo *Rudé právo*:

Čeští nakladatelé, vydavatelé a knihkupci se připojují spontánně k prohlášení kulturních pracovníků [...], chtějí účinně napomáhat tomu, aby jako významný článek kulturní fronty zprostředkovali čtenářům pokrokovou a socialisticky angažovanou díla našeho národního písemnictví a vědy. Jsou odhodláni střežit vysokou ideovou náročnost nakladatelské, vydavatelské a knihkupecké činnosti a socialistickou etiku svého povolání. Na vydavatelském, nakladatelském a knihkupeckém úseku došlo v minulém období k nedostatkům a chybám,

jejichž důsledky si plně uvědomují. Jsou rozhodnuti zabránit pronikání ideově cizích vlivů do edičních programů a šíření braku v naší vydavatelské činnosti a knižní kultuře.²⁰²

Krátce po této proklamaci loajality přišla administrativní opatření, která znamenala návrat k centrálně plánovanému modelu nakladatelské činnosti. V analýze, na jejímž základě rozhodlo předsednictvo ÚV KSČ o konkrétních krocích, které měly vést k obnově předlednového způsobu řízení a kontroly, se konstatovalo, že v tzv. krizových letech (1967–1969) byl český knižní trh zaplaven řadou „publikací idealistického zaměření a titulů poplatných módní vlně sexu a laciných senzací [...] a oblast knižní kultury byla celkově zneužívána k rozvracení socialistického státního zřízení“.²⁰³ Naproti tomu na Slovensku měla být podle citovaného dokumentu situace lepší, neboť roku 1968 nedošlo ke zrušení řídicího orgánu, Slovenského ústredia knižnej kultúry, takže údajná anarchie v nakladatelské oblasti nepokročila tak daleko.

V usnesení přijatém 13. března 1970 předsednictvo ÚV KSČ konstatovalo, že je třeba nakladatelskou činnost „sladit“ s celkovým konsolidačním úsilím strany. Nejdůležitější krok představovalo ustavení nového státního orgánu, jenž by převzal roli bývalého ČSÚKK, dále se kladl důraz na dohled nad přiděly papíru, což představovalo návrat ke klíčovému regulačnímu nástroji. Vedle toho byl vydán pokyn k prověrce edičních plánů na léta 1970 a 1971, personální prověrkou měla projít všechna nakladatelství a do podniků, které zvláště podporovaly „pravivé síly“, měly nastoupit orgány hospodářské kontroly.²⁰⁴

Během roku 1970 byly všechny tyto kroky realizovány. K 1. dubnu byl zrušen Svaz nakladatelských, vydavatelských a knihkupeckých podniků a jeho pravomoc převzal Odbor knižní kultury ministerstva kultury České socialistické republiky (ČSR) – úřad, který po celá sedmdesátá a osmdesátá léta měl v kompetenci i schvalování edičních plánů, přidělování papíru jednotlivým podnikům či případné úpravy gescí jednotlivých nakladatelství. Řada spisovatelů, překladatelů či nakladatelských redaktorů jej přitom vnímala jako úřad knižní cenzury:

V sedmdesátém roce byl vytvořen samostatný cenzurní úřad [tj. Odbor knižní kultury Ministerstva kultury ČSR, PŠ], a když mi nakladatelství oznámilo, že nesmí pustit do distribuce vydanou knihu a nemůže mi tedy ani zaplatit honorář, napsala jsem stížnost tehdejšímu ministrovi kultury. K jejímu projednání mě pozval ředitel toho úřadu [Jan Kristek, PŠ], muž, který léta řídil nakladatelství Československý spisovatel a nepatřil ani mezi zbabělce, ani mezi cenzory, spíše se se všemi tlaky pokoušel vyrovnat a obcházet je, a postěžoval si mi, jak velice mu stížností ubližují. Knihu z příkazu vyšších míst do distribuce nepustil. Příkaz dostal od jednoho z tajemníků ÚV KSČ, a důvodem mohla být i populární a po okupaci zakázaná publicistická činnost mého muže v televizi.²⁰⁵

202) „Další podpora kulturní politiky“, *Rudé právo* 50, 1969, č. 284, 3. 12., s. 5.

203) NA, ÚV KSČ, Předsednictvo 1966–1971 (02/01), sv. 120, a. j. 195/10, Návrh zásad opatření zaručujících vliv socialistického státu na nakladatelskou činnost, 13. 3. 1970 předložil Jan Fojtík.

204) Tamtéž.

205) Biografický archiv Ústavu pro českou literaturu AV ČR, fas. Eva Kantůrková, Příspěvek do ankety Současní spisovatelé a cenzura, 9. 3. 2014.

Dále byli odvoláni ředitelé těch podniků, v nichž se údajně nejvíce projevovaly pravicové a antisocialistické tendence; bilanční zpráva vypracovaná v polovině roku 1972 pro potřeby předsednictva ÚV KSČ jmenovitě uváděla nakladatelství Avicenum, Československý spisovatel, Dialog, Horizont, Mladá fronta, Obelisk, Odeon, Orbis, Profil, Růže, Severočeské nakladatelství a Symposium, na Slovensku se jednalo o Matici slovenskou, Obzor a Tatran; některá z nich byla zcela zrušena. Dále došlo k ustavení Ediční rady Ministerstva kultury ČSR, jež z „hlediska cílů politické konsolidace“ provedla kontrolu edičních plánů a rozhodla o zastavení výroby řady titulů, respektive o jejich stažení z distribuce. Nové vedení nakladatelství Československý spisovatel úhrnem zrušilo smlouvy u sto padesáti titulů, v nakladatelství Svoboda bylo zrušeno více než dvě stě smluv, v nakladatelství Mladá fronta sto třicet atp. Z děl připravovaných Mladou frontou rozhodl odbor knižní kultury o zastavení knih Antonína Brouška, Karla Eichlera, Ladislava Grosmana, Egona Hostovského, Bohumila Hrabala, Jana Patočky, Jiřího Stránského ad., z produkce Československého spisovatele šlo o celkem dvacet tři titulů (mimo jiné knihy Jaroslava Durycha, Jana Procházky, Josefa Škvoreckého, Karla Teiga, Ludvíka Vaculíka). Řada dalších, již vyrobených publikací byla poslána do stoupy z Knižního velkoobchodu.²⁰⁶ Zmíněná zpráva, rekapitulující restaurační opatření v nakladatelské oblasti, konstatovala, že na podnět odboru knižní kultury či samotných nakladatelství bylo z edičních plánů na léta 1970–1972 vyřazeno celkem sedm set titulů, přičemž se jednalo o publikace již vyrobené, o tituly rozpracované, v některých případech byly rozvázány smlouvy na vydání připravovaného díla.²⁰⁷

Samotný fakt, že byla již vyrobená či takřka dokončená kniha odsouzena ke zničení, ještě neznamenal, že veškeré existující výtisky opravdu propadly zkáze. Některé z vyrobených, avšak nedistribuovaných knih jsou jednotlivým exemplářem reprezentovány v centrálním archivu národní kultury, v tehdejší Národním konzervačním fondu Státní knihovny ČSR, kam tiskárny mohly zaslat povinný výtisk ještě před rozhodnutím o zákazu distribuce; mnoho výtisků likvidovaných titulů se ztratilo poté, co byl náklad díla dovezen do sběrných surovin. Doklady o tom podávají dochované výtisky knih, které „oficiálně“ nikdy nevyšly, avšak dodnes se nacházejí v antikvariátech, v rodinných knihovnách či ve veřejných sbírkách. Zprávy o tom, jakými cestami se podařilo zničení předejít, podávají svědectví některých autorů²⁰⁸ i přítomnost tohoto motivu v dílech literárních:

A zatímco já jsem ve Sběrných surovinách dál posílala zkasírované celé náklady knih do papíren, vždycky jsem několik balíčků těch knih dávala stranou, a sami autoři přicházeli si pro ty desítky knih, a děkovali mi, a dávali mi bonboniéry, a já jsem se tak seznamovala s dalšími spisovateli v likvidaci. [...] Přicházeli si pro knihy Teigeho, pro knihy filozofa Fischera, Egona Bondyho, pro katolické básníky, kteří taky chodili do stoupy z nakladatelství Vyšehrad. [...] A pak jednoho dne, kdy velice pršelo, nákladní auta svážela natřikrát *Poupata* [...]. A už

206) NA, ÚV KSČ, Předsednictvo 1966–1971 (02/01), sv. 139, a. j. 217/5, Zpráva o výsledku prověrky hospodaření s prostředky v oblasti vydávání neperiodických publikací ve vybraných nakladatelstvích ČSR, 2. 9. 1970.

207) Tato opatření shrnuje Zpráva o současné situaci v nakladatelské oblasti a knižním obchodě a návrh opatření k upevnění socialistického charakteru činnosti nakladatelství a knižního obchodu, podklad pro schůzi předsednictva vlády ČSR, 19. 6. 1972, NA, MK.

208) „O Sešitech mluvíme s Petrem Kabešem“, připravila Marie Langerová, *Iniciály* 1, 1990, č. 8/9, s. 42–46.

odpoledne, tam na Letné, chodili po hospodách železničáři, pomocní dělníci z trati, měli plné aktovky *Poupat*, které ukradli z vlaků, a prodávali je hostům pivnic za čtyři plzeňská piva.²⁰⁹

Další negativní („krizový“) trend v nakladatelské oblasti měl představovat nárůst vydaných beletristických titulů. Tato část knižní produkce údajně nebyla určována „skutečnými potřebami společnosti“, ale jednostrannou orientací nakladatelství na zisk. Ministerstvo kultury proto rozhodlo snížit celkový příděl papíru určený pro českou beletristickou produkci.²¹⁰ Při tomto potlačování beletrie nebyly vyřazovány pouze knihy tzv. revizionistů či posrpnových emigrantů, tedy osob problematických z politických důvodů – současně proběhla další vlna potlačování populární literatury, „nehodnotných kýčovitých a brakových titulů a různých komerčních sešitových edic“, jejíž masové vydávání bylo chápáno jako důsledek „krizového vývoje“.²¹¹ Jako příznak nápravy pak byla vnímána skutečnost, že se mezi vydanými překlady podstatně snížil podíl detektivek (mělo se jednat o pokles z 1/3 v roce 1971 na 1/8 v roce 1972) a že podíl původní české detektivní tvorby poklesl ve stejném období na polovinu.²¹² Důsledkem podobných plánovacích opatření byl nárůst překladů z tzv. socialistických literatur v roce 1971, jichž vyšlo oproti předchozímu roku o polovinu více, navíc v celkově dvojnásobném nákladu.²¹³

Administrace literárního pole

Předpokladem obnovení kontroly nad literární komunikací bylo vedle disciplinace periodického i neperiodického tisku i omezení vlivu Svazu spisovatelů, jehož vedení opakovaně kritizovalo ústup od demokratizačních reforem roku 1968.²¹⁴ Intenzita zásahů vůči tomuto i dalším tvůrčím svazům zesílila po volbě Gustáva Husáka prvním tajemníkem KSČ, k níž došlo 17. dubna 1969. Již následující měsíc přišla první cenzurní opatření namířená proti svazovému periodickému tisku (viz výše). Ve svém postupu proti SČSS využily státní orgány skutečnosti, že v návaznosti na federalizaci Československa došlo k ustavení národních svazů.²¹⁵ Zatímco nástupnický Svaz slovenských spisovatelů byl bez potíží přijat do Národní fronty, registrace Svazu českých spisovatelů (SČS) v čele s Jaroslavem Seifertem

209) Bohumil Hrabal: „Proluky“, in týž: *Svatby v domě*, Sebrané spisy Bohumila Hrabala, sv. 11, eds. Jaroslava Janáčková, Milada Chlábcová, Milan Jankovič, Václav Kadlec, Praha, Pražská imaginace 1995, s. 552–553, 557, 558; autentičnost motivu potvrzuje Miloslav Topinka, jehož *Kryslí hnízdo* se šrotovalo spolu s *Poupaty*; podle Topinkova svědectví se paní Hrabalové podařilo zachránit několik balíků – srov. Biografický archiv Ústavu pro českou literaturu AV ČR, fas. Miloslav Topinka, Příspěvek do ankety Současní spisovatelé a cenzura, 10. 3. 2014.

210) Reálný dopad tohoto poklesu v řádu přibližně jedné šestiny potvrzuje infobox „Statistický přehled české knižní produkce za léta 1948–1989“, s. 1166–1167.

211) NA, MK, Zpráva o současné situaci v nakladatelské oblasti a knižním obchodě a návrh opatření k upevnění socialistického charakteru činnosti nakladatelství a knižního obchodu, podklad pro schůzi předsednictva vlády ČSR, 19. 6. 1972.

212) Tamtéž, s. 2.

213) Tamtéž, s. 9.

214) Srov. např. „Prohlášení aktivu českých spisovatelů konaného v Praze 31. října 1968“, *Listy* 1, 1968, č. 1, s. 9.

215) Okolnosti transformace popsala na základě pramenů složených v nezpracovaném fondu Svazu československých spisovatelů Kateřina Bláhová: „Svaz českých (a československých) spisovatelů v letech 1968–1970“, in *Pražské jaro 1968. Literatura – film – média*, cit. dílo, s. 57–69.

Dopis Jaroslava Seiferta prezidentu Svobodovi V průběhu roku 1970 nakladatelství stále častěji odmítala nabízené rukopisy či odstupovala od podepsaných smluv. Stupňující se obavy spisovatelské veřejnosti vyjádřil předseda Svazu českých spisovatelů Jaroslav Seifert v dopise adresovaném prezidentu Ludvíku Svobodovi.

V Praze 29. září 1970

Vážený soudruhu prezidente,
nemějte nám za zlé, že se na Vás obracíme uprostřed Vaší starostlivé práce. K tomuto listu přistupujeme jen po velkých rozpacích, že Vaše starosti ještě rozhojňujeme. Současná situace v naší kultuře nás však nutí, abychom Vás informovali o jejích negativních jevech a požádali Vás o pomoc jako hlavu státu a jako významnou osobnost vzácných lidských hodnot, jako citlivého člověka, který vždy projevoval a projevuje upřímný zájem o naše umění a jeho vývoj.

Začíná se opakovat situace, která již v minulosti, dávné i nedávné, několikrát nastala: přerušení přirozeného vývoje, nutnost začínat jakoby od počátku a z toho později plynoucí nutnost po několika letech opět přehodnocovat chyby minulosti – to vše k těžkým škodám nejen kultury, ale i politiky.

Byly zrušeny všechny literární časopisy, řada již vytištěných děl má být skartována, nové práce vycházejí jen s velkými obtížemi, je vyhlášen nepsaný, ale přesně plněný zákaz uveřejňovat jakákoli umělecká a kritická díla od určitých spisovatelů, mnohým autorům, beletristům i vědcům je znemožněno získat zaměstnání, které by alespoň částečně odpovídalo jejich vzdělání a zkušenostem.

Vládní i straničtí představitelé několikrát prohlásili, že politický postoj autora, byť chybný, nepovede k likvidaci jeho díla. Zdůraznili, že i v minulosti naší země vznikly knihy, které se staly součástí pokladu naší národní kultury, třebaže jejich autoři zastávali mylné politické názory. Toto stanovisko, v zásadě jistě správné, je však praxí zcela popřeno.

Vytvořila se atmosféra útoků a kampaní proti spisovatelům a není možné přivést na správnou míru ani snadno prokazatelné falešné údaje. V poslední době jsou už „hodnocena“ umělecká, reportážní a kritická díla takovým způsobem, jaký v zemi, v níž psali, žili a tvořili F. X. Šalda a Zdeněk Nejedlý, je sotva pochopitelný.

[...]

Za doby, kdy by bylo možné veřejně ukázat na nekalifikovanost, na velmi pochybné morální hodnoty soudů, které vyslovují pisatelé, statečně se kryjící pseudonymem, takovým útokům bychom nevěnovali žádnou pozornost. Dnes se však nelze bránit a důsledky veřejných útoků jsou nebezpečné: pro nakladatele, televizi, rozhlas a tisk jsou signálem, aby instituce přestala spolupracovat s napadeným autorem. Hrozí nebezpečí, že tímto způsobem bude vyřazen z umělecké tvorby stále větší počet našich spisovatelů.

Kdyby šlo jen o jednotlivé případy, neodvážili bychom se obtěžovat Vás ve Vaší odpovědné práci takovýmto dopisem. Bohužel to, o čem píšeme, neznamená již jen individuální přehmaty, – ale je to jev již všeobecný a postupně se stává systémem.

Domníváme se, že je nemorální tiše přihlížet stavu, který těžce deformuje naši kulturu v jejím celku.

Chtěli bychom Vás, vážený soudruhu prezidente, ujistit, že se chceme aktivně podílet na kulturní politice všude, kde můžeme kvalifikovaně přispět ke zdaru věci, že ze všech sil chceme pomáhat rozvoji socialistické kultury v naší vlasti, že chceme přinášet nové pozitivní hodnoty. Přáli bychom si, abyste náš dopis chápal v tomto duchu.

Prosíme Vás, vážený soudruhu prezidente, abyste svým vlivem přispěl, aby vážné a znepokojující problémy, na které upozorňujeme, neposkvřovaly jméno našeho socialistického zřízení.

Byli bychom šťastni, kdybychom Vám v tom mohli být nápomocni.

Se soudružskými pozdravy, za výbor SČS

národní umělec
Jaroslav Seifert
předseda

Zdroj: LA PNP, Svaz československých spisovatelů, citováno dle edice Kateřiny Bláhové „Svaz českých (a československých) spisovatelů v letech 1968–1970“, in *Pražské jaro 1968. Literatura – film – média*, Praha, Literární akademie 2009, s. 57–69, zde s. 67–68.

a Jiřím Brabcem narazila. Ministerstvo vnitra odmítlo návrh stanov a instituce se ocitla v právním vakuu. Přestože sekretariát SČS vedl veškerou agendu a spravoval majetek Svazu včetně nakladatelství Československý spisovatel, státní orgány postupně omezovaly oblasti jeho činnosti (vyřizování pasových záležitostí členů, správu nemovitostí včetně dobříšského zámku atp.).

Na počátku roku 1970 ataky vůči Svazu ještě zintenzivněly, většina z nich již měla cenzurní povahu. V lednu se nejdříve objevil zákaz distribuovat mezi členy interní svazový bulletin a definitivní zákaz přišel v březnu. Rozhodnutím ministerstva kultury bylo Svazu českých spisovatelů odebráno právo vydávat neperiodické publikace i povolení ke zřízení vydavatelského podniku s odůvodněním, že „jeho činnost není v souladu s kulturně politickými zájmy státu“.²¹⁶ V dubnu 1970 pak došlo ke kroku, který stranické vedení zvažovalo již od poloviny let šedesátých. Nakladatelství Československý spisovatel, poskytující Svazu a jeho prostřednictvím i autorské veřejnosti silné ekonomické zázemí, bylo převedeno pod Český literární fond a vlastní činnost SČS byla v průběhu podzimu 1970 postupně ukončena.

Symbolický výraz solidarity s českými spisovateli představuje tzv. české číslo časopisu *Slovenské pohľady* (1970, č. 5), na jehož vzniku měli hlavní podíl Milan Šútovec a Pavel Vilikovský, za českou stranu pak Jan Lopatka. „Slovenská cesta“, jak obejít zužující se publikační prostor v Čechách a na Moravě, nebyla využita poprvé, právě v *Slovenských pohľadoch* našli publikační azyl Jan Lopatka a Bohumil Doležal, vůdčí kritické osobnosti *Tváře*, poté, co byl jejich časopis roku 1965 poprvé zakázán. Přestože redaktori slovenské revue z taktických důvodů nezařadili ukázkou z Vaculíkovy prózy *Morčata* (důvodem bylo jeho autorství manifestu *Dva tisíce slov*), i tak jejich solidární gesto nezůstalo nepotrestáno. Poté, co je na stránkách *Tvorby* napadl Jiří Hájek, museli Milan Šútovec a Pavel Vilikovský redakci *Slovenských pohľadů* opustit.²¹⁷

I tato reakce ukazovala, že se vyloučení stovek autorů stává, slovy Jaroslava Seiferta, systémovým jevem tehdejší české literatury.²¹⁸ Rozptýlená cenzurní soustava byla v průběhu roku 1970 téměř obnovena ve svých podobách z doby před rokem 1966, byť se od počátku počítalo s její dílčí obměnou. Zřetelně to formuloval Jan Fojtík, jeden z hlavních tvůrců nové kulturní politiky, jenž v letech 1969–1989 zastával post ideologického tajemníka ÚV KSČ. Svou představu o modifikovaném principu dohledu nad oblastí kultury a literatury předestřel na zasedání ideologické komise ÚV KSČ v červnu 1970:

Přesvědčili jsme se [...] o tom, že duchovní oblast není žádnou „autonomní“ oblastí, v níž má převládat naprostá svoboda diskuse, ale že jde o oblast, kde je nezbytná promyšlená regulace. A to regulace jednak stranickými orgány, jednak orgány socialistického státu, dozor nad publikacemi a ediční činností, nad každou duchovní tvorbou, kterou se autor obrací ke společnosti a která má vždy nějaký ideologický náboj, kterým se vymezuje její angažovanost. Všichni vycházíme z toho, a myslím, že se shodujeme, že tato regulace se nemůže redukovat

216) Přetištěno in *Informace SČSS. Interní zprávy Svazu čs. spisovatelů pro členy, kandidáty a členy překladatelské sekce*, 9. 4. 1970, s. 3–4, zde též odpověď vedoucích funkcionářů SČS.

217) Srov. Vladimír Petřík: *Hľadanie minulého času. Otázky Vladimír Barborík*, Bratislava, Slovart 2009, s. 145–150.

218) Srov. infobox „Dopis Jaroslava Seiferta prezidentu Svobodovi“, s. 1171.

na policejně represivní opatření, že její efekt záleží především na tom, jak dovedeme rozmisťovat a vychovávat kádry, jak dovedeme dělat dobrou kádrovou politiku, aby na klíčových postech byli lidé, na které je spolehnouti, lidé čestní a znalí věci [...]

[Je třeba, PŠ] zamezit vydávání škodlivých titulů a prací autorů, kteří se politicky zkompromitovali a svými díly nebo publicistikou se zapojili do protisocialistické činnosti. [...] Samozřejmě, že nepůjde o vybudování žádného cenzurního centra, které by mělo malicherně rozhodovat, systém regulace musí být promyšlený, citlivý. Musí být spolehnouti na ředitele vydavatelství a šéfredaktory nakladatelství.²¹⁹

Je tedy zřejmé, že v polovině roku 1970 byl systém dohledu, v němž se již nepočítalo s úřadem předběžné cenzury typu HSTD či ÚPS, stanoven; stranické a státní orgány zároveň již dokončovaly obnovení kontroly nad hlavními literárními institucemi, tedy časopisy, nakladatelstvími a spisovatelským svazem. Zbývalo vybrat spolehlivé osoby ochotné naplňovat nové požadavky a stanovit taková pravidla, podle nichž bude jasné, komu napříště umožnit přístup do literární komunikace a které autory z ní zcela vyloučit.

V první chvíli (v únoru 1970) se vedení komunistické strany zaměřilo na prověrku sebe sama, tedy na čistku uvnitř ÚV KSČ. Na počátku roku následujícího se objevil návrh na vytvoření centrálních seznamů všech tzv. exponentů pravice, kteří měli být vyloučeni z veřejného života. Definitivní rozhodnutí o vzniku této „černé listiny“ padlo 8. ledna 1971, kdy předsednictvo ÚV KSČ přijalo směrnici o „založení a vedení jednotné centrální evidence představitelů, exponentů a nositelů pravicového oportunismu, organizátorů protistranických, protisocialistických a protisovětských kampaní a akcí v kádrové evidenci ÚV KSČ“.²²⁰ Návrhy na zařazení konkrétních osob vzešly nejdříve z již prověřeného ÚV KSČ, další, lokální seznamy vytvářely krajské a okresní stranické výbory. Celkově bylo na tzv. černé listině evidováno více než šest tisíc osob, mezi nimi desítky spisovatelů, historiků, sociálních vědců a publicistů, mimo jiné Jiří Brabec, Ladislav Fikar, Václav Havel, Bohumil Hrabal, Milan Kundera, Jaroslav Seifert, Jan Trefulka ad.²²¹ S ohledem na to, že se právě tyto osoby měly hlavní měrou přičinit o rozmach údajného pravicového oportunismu, bylo na ně podle členů stranického vedení třeba uplatnit co nejprísnější cenzurní dohled. Nesměli působit v tisku, rozhlasu či televizi, věnovat se pedagogické činnosti, vědecké práci v oblasti společenských věd atp. Charakteristické přitom bylo, že se jednalo o seznam tajný; případová studie na příkladu knihy *Cejlon: ráj bez andělů* Jiřího Hanzelky a Miroslava Zikmunda dokládá, že samy postižené osoby se o svém zařazení dozvídaly neoficiálními kanály či je zjišťovaly z postupně se uzavírajících publikačních možností.²²²

219) NA, ÚV KSČ, Ideologická komise 1969–1971, a. j. 2, zápis z 2. schůze ideologické komise ÚV KSČ, konané dne 17. června 1970.

220) Edice tohoto dokumentu viz Vladimíra Hradecká, František Koudelka: *Kádrová politika a nomenklatura KSČ 1969–1974*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1998, s. 221–224.

221) Seznamy osob doporučených k zařazení na „černou listinu“ jsou dostupné v hesle „Centrální evidence nepřátel režimu – představitelů demokratizačního procesu 1968“, *Totalita.cz*, <http://www.totalita.cz/vysvetlivky/exp_prav_smernice.php>, přístup 17. 9. 2014.

222) Viz případová studie Jiřiny Šmejkalové „Andělé bez ráje. Praktiky vylučování z literární komunikace na počátku sedmdesátých let“, s. 1295–1307.

Černá listina tzv. pravicových exponentů fungovala jako cenzurní index, který se doplňoval a částečně i překrýval s dalšími soupisy zakázaných autorů či závadných knih. Po dvaceti letech od poslední rozsáhlé čistky prošly české knihovny další rozsáhlou vlnou recenzurování. Revize knihovních fondů knihoven se začala připravovat již od konce roku 1969. V první chvíli se soustředila zejména na knihy posrpnových emigrantů, na práce mediálně známých představitelů reformní politiky a na veškerý periodický tisk z let 1968 a 1969. V průběhu dvou let pak vzniklo v Státní knihovně speciální oddělení zvláštních fondů, jež mělo za úkol provést prověrku veškerého knižního fondu a sestavit cenzurní seznamy, na jejichž základě pak probíhalo odstranění knih z dalších knihoven; do jeho čela byla postavena bývalá pracovnice pražské městské HSTD Jarmila Waageová-Dubovská. Tyto knihy byly následně stahovány do centrálních depozitářů, kde podléhaly speciálnímu režimu zacházení; fungování zvláštních fondů je věnována samostatná případová studie, jež se zabývá i otázkou dostupnosti zde soustředěných knih pro vybrané okruhy čtenářů.²²³

Podle instrukcí uvedených v úvodu seznamu zakázaných knih dokončeného v Státní knihovně roku 1972 a nazvaného *Literatura závadného politicko-ideového a protistátního charakteru* se obnovovala platnost cenzurních indexů z padesátých let,²²⁴ takže knihy, které se jen před několika lety do veřejných knihoven navrátily, musely opět zmizet; hlavně však měly být vyřazeny novější práce „emigrantů či exponentů pravicových sil“. Tento zákaz se přitom nevztahoval jen na knihy z pohledu normalizátorů závadné, ale na veškerou tvorbu zakázaných autorů, včetně těch publikací, na nichž se tito autoři podíleli například předmluvou, doslovem či jako editoři. Jako explicitní výjimku z tohoto pravidla zmíněný pokyn uváděl dílo autorů, jejichž jména obyvatelstvo vnímalo jako páteř literárního kánonu:

Za tiskoviny se závadným politicko-ideovým obsahem se nepovažuje dílo těch exponentů pravicových sil, jejichž předchozí tvorba byla přínosem pro českou literaturu a kulturu vůbec (např. Seifert, Drda a další).²²⁵

Na vytváření indexu spolupracovalo oddělení zvláštních fondů s několika expertními komisemi pro vybrané oblasti humanitních věd, tzv. pracovní skupinu pro beletrii, umění a hudební literaturu vedl prozaik Karel Michl.²²⁶ Sami knihovníci neměli seznam zakázaných knih k dispozici, jednotlivé položky jim byly sdělovány ústně, jak o tom svědčí vzpomínka Jarmily Hrubešové, vedoucí odborné knihovny v Divadelním ústavu, v níž vylíčila schůzi, na které jim byly diktovány tituly určené k vyřazení:

223) Viz případová studie Jiřího Trávnicka „Ózetefka‘ a jejich ‚elpéčka‘. Prohibita a oddělení zvláštních fondů v době normalizační“, s. 1309–1319.

224) Srov. pododdíl „Cenzura veřejných knihoven a biblioklasmus“, s. 1130–1133.

225) *Literatura závadného politicko-ideového a protistátního charakteru*, sv. 1, *Bibliografický katalog*, Praha, Státní knihovna ČSR 1972, [s. 2 nepaginového „Úvodu“]; jediný nám známý exemplář (výtisk č. 40) eviduje katalog Ústřední knihovny Univerzity Karlovy.

226) Tamtéž, s. [3].

soudruh pokračoval v diktátu: „Pletka, Václav – Karbusický, Vladimír: *Kabaretní písničky*, Praha, Stát. hud. nakl. 1961“. Zamrazilo mne a přihlásila jsem se s dotazem: „Vy si, pane docente, zakazujete svou vlastní knihu?“ Autor nemrkl brvou a poučil mne, že ji napsal s emigrantem Karbusickým, a tudíž je to prohibitum mimo diskusi. – „Ješišáci, ty jsou nejzlejší,“ špitla jsem si s Poláčkem a dál chvatně psala nekonečnou řadu jmen a titulů, které měly padnout do hromadného hrobu české i do češtiny přeložené literatury.²²⁷

Tento akt následné cenzury ovšem nebyl motivován pouze snahou odstranit z literární komunikace díla osob, které se z hlediska aktuálního kulturně-politického kurzu provinily či odešly do zahraničí. Analýza indexu ukazuje, že zákazy byly motivovány i esteticky. Důvodem nebylo pouze problematické téma (například literatura z prostředí stalinistických lágrů); z literární komunikace měla být vyloučena i literární díla, jejichž poetika měla být typická pro šedesátá léta a jež se neslučovala s novými proklamacemi o správné podobě socialistické literatury. Na indexu se tak octly výrazné příklady literárního experimentu (knihy pořádané Josefem Hiršalem a Bohumilou Grögerovou, sbírky Jiřího Koláře, *Textamenty* Ladislava Nováka ad.), aktuální surrealistické úvahy (Effenbergerova *Realita a poezie*), společenské romány s tématem pounorových dějin (široké spektrum titulů od Milana Kundery po Karla Pecku), díla katolické literární tradice (Jana Čepa, Jakuba Demla, Jaroslava Durycha ad.), ale rovněž tak klasika erotické literatury (*Kámasútra*).

Nový cenzurní index nebyl ani definitivním, ani jediným zdrojem informací o tom, které osoby mají zákaz publikovat. Tento osud potkal mnohé další autory, zejména ty, kteří neprošli politickými prověrkami pořádanými na jejich pracovištích; jednalo se o četné kritiky působící v různých nakladatelstvích (Bohumil Doležal, Jan Lopatka, Vítězslav Kocourek ad.) či o mnohé badatele působící v Akademii věd či na univerzitách. Cílem plošných pohovorů přitom nebylo pouze vyloučit osoby, které se politicky angažovaly, ale prosadit ve veřejném prostoru určitou interpretaci dění v šedesátých letech jako hegemonní.²²⁸

Jako oficiální výklad i jako jistou rekapitulaci toho, jak se negativní tendence „kriзовého období“ projevovaly v literatuře (obsahující současně i dlouhý výčet hlavních provinilců), lze vnímat zprávu přípravného výboru Svazu českých spisovatelů, přednesenou Janem Kozákem na ustavujícím sjezdu nově zakládané profesní organizace v roce 1972.²²⁹ Obsáhlý elaborát připomínal zlomové literární události, při nichž se již od padesátých let měli odhalovat budoucí „revizionisté“ (II. sjezd SČSS, liblická konference o Franzi Kafkovi, IV. sjezd SČSS). Projev zároveň vypočítával hlavní časopisecké tribuny tzv. pravicových sil (uvedeny byly *Květen*, *Plamen*, *Literární noviny*) a charakterizoval i typické negativní literární projevy šedesátých let. Příznačný rys zprávy představovaly obsáhlé výčty a formulace typu: „Členy předsednictva byli...“, což z ní činilo jakýsi katalog exponentů literární „pravice“ (explicitně jmenováno okolo devadesáti

227) Jarmila Hruběšová: „Libri prohibi aneb Litera scripta manet“, *Divadelní noviny* 17, 2008, č. 7, s. 14.

228) Marie Černá: „Náš nepřítel oportunist. Prověrky v roce 1970“, in Marie Černá, Jaroslav Cuhra a kol.: *Prověrky a jejich místo v komunistickém vládnutí. Československo 1948–1989*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2012, s. 72–93.

229) „Sjezdová zpráva předsednictva přípravného výboru Svazu českých spisovatelů, přednesená s. Janem Kozákem na ustavujícím sjezdu Svazu českých spisovatelů 31. 5. 1972“, in *Ustavující sjezd Svazu českých spisovatelů*, Praha, Svaz českých spisovatelů – Svoboda 1972, s. 6–62.

Příklady titulů zařazených na index *Literatura závadného politicko-ideového a protistátního charakteru*

MIKEŠ, Vladimír: *Zmizení (marný pokus o prózu)*, Praha, Čs. spis. 1969.

Zbytečný příběh zbytečných lidí, kteří hledají záchranu v anonymitě cirkusového umění, podmalovaný trapnou erotikou a zaktualizovaný nápravným zařízením 50. let.

NAVRÁTIL, Jiří: *Spálená stráž*, Hradec Králové, Kruh 1969.

Tři povídky na pohled realistické, vyjadřující zvláštním způsobem neuspokojivý, tísnivý bolestný pocit nejistoty, vyvolávaný různými jevy, až na pomezí zvrácenosti a choroby. Vnucuje se druhý možný výklad politický, nejvíc zašifrovaný, ale nikterak kladný (násilí, surovost atd.).

NOVÁK, Ladislav: *Textamenty*, Brno, Blok 1967.

Experimentální literatura, napolo próza, napolo poezie, obsahově lhostejná, provokující nehotovým a scestným výrazem a tvarem (místy nepohrdající velmi hrubou vulgaritou), velmi zkreslující ukázka toho, co je umění.

OTČENÁŠEK, Jan: *Mladík z povolání*, Praha, Čs. spis. 1968.

Obraz literárních mravů konce 60. let, společnosti mládeže, která se projevovala hlavně na sexuálně-alkoholických mejdanech, který by bylo možno brát jako parodii (ve stylu Páralově), nebýt ostrých narážek na politické a státní zřízení.

PREISNER, Rio: *Kapiláry*, Brno, Blok 1968.

Tzv. experimentální próza, vycházející ze západních módních směrů. Pro běžného čtenáře nesrozumitelná.

PROKÚPEK, Václav

Celé dílo – jeden z představitelů ruralistického směru v české literatuře.

SLOBODA, Rudolf: *Narcis*, Praha, Čs. spis. 1968.

Románový příběh bloudění a hledání, místy značně fantastické a nejasné, ale výsledný dojem je zřetelný: bezradnost, bezcilnost, nesmyslnost všeho tady kolem nás a dnes. Působí politicky negativně.

Zdroj: *Literatura závadného politicko-ideového a protistátního charakteru*, sv. 1, *Bibliografický katalog*, Praha, Státní knihovna 1972, s. 37, 40, 43, 47, 48, 53.

---

spisovatelů či vědců).²³⁰ Zvláštní pozornosti se zde dostalo Ústavu pro českou literaturu Československé akademie věd (ČSAV), který byl vnímán jako jedno z revizionistických center. Z elitního literárněvědného pracoviště museli po stranických prověrkách odejít především vůdčí strukturalističtí teoretikové a historikové (Miroslav Červenka, Milan Jankovič, Miroslav Kačer, Eva Strohsová) i literární vědci, kteří se veřejně angažovali za pražského jara (Jiří Brabec, Felix Vodička ad.). Další pracovníci sice směli na pracovišti zůstat, ale i na ně se (alespoň po určitou dobu) vztahovalo omezení publikačních možností (například Přemysl Blažíček, Mojmír Otruba, Jiří Opelík, Zdeněk Pešat).²³¹

230) Srov. Miroslav Procházka: „Udání jako literární žánr“, *Literární noviny* 1, 1990, č. 17, s. 5.

231) Petr Šámal: „Normalizace literární vědy v zrcadle časopisu Česká literatura“, *Česká literatura* 50, 2002, č. 3, s. 229–241, zvl. s. 235–237.

Zatímco od poloviny šedesátých let se oficiální literární instituce postupně otevíraly exilovým a dlouhodobě opomíjeným domácím autorům, v sedmdesátých letech se literatura rozdělila do dvou komunikačních okruhů: jeden se odehrával prostřednictvím státních literárních institucí, paralelní oběh pak tvořily časopisy a nakladatelství exilové a samizdatové. Oba komunikační okruhy se až na výjimky prolínaly především ve fázi recepce, i když ke knihám a časopisům druhého oběhu měl přístup podstatně užší okruh čtenářů.

Ustavení paralelní literární komunikace nelze vnímat jen jako důsledek naznačených cenzurních opatření – vypovídá také o tom, do jaké míry se normalizace lišila od období padesátých let. Restaurace modelu řízení kultury i literatury měla jen menšinovou oporu v (literární) veřejnosti, představitelé státní politiky již neusilovali o naplnění někdejších radikálních představ o komplexní proměně společnosti a utvoření tzv. nového člověka; ani represe vůči obyvatelstvu již neměly podobu teroru počátku padesátých let. Existence literárních periferií a jiných strukturních mezer se stala systémovým rysem normalizačního režimu, prostorem, v němž se realizovala část sociálních aktivit, jež sice neodpovídaly oficiálním představám o umění a literatuře, ale stát je neměl sílu ani zájem plošně potlačovat.

Instituce dohledu nad periodiky a knihami

Systém rozptýlené cenzurní soustavy se za normalizace oproti předchozím desetiletím dílčím způsobem proměnil. V zásadě obdobně fungovalo lektorské řízení a schvalovací procesy uvnitř nakladatelství spolu s plánováním, řízením a kontrolou ze strany stranických a státních orgánů. Ve srovnání s předchozím obdobím měl méně významné postavení nově ustavený Svaz českých spisovatelů, organizace založená v roce 1972, která již nedisponovala vlastním nakladatelstvím (Československý spisovatel od 1. dubna 1970 spadal pod Český literární fond), a tedy postrádala autonomii svého předchůdce. Podstatně odlišně působil i cenzurní úřad, který jednak neměl uloženo provádění předběžné cenzury, jednak byl z jeho kompetence vyňat dohled nad knihami. Nepřítomnost úřadu vykonávajícího předběžnou cenzuru, jenž by jako „kontrola kontroly“ s předstihem vyhledával selhání ostatních prvků rozptýlené cenzurní soustavy, výrazně posilovala tendence k autocenzuře. A právě tyto tendence lze chápat jako jeden z hlavních rysů normalizační literatury.

Periodický tisk a masmédiá měly za normalizace postupně na starost dvě instituce, v sedmdesátých letech se jednalo o Český úřad pro tisk a informace (ČÚTI), na Slovensku v té době působil Slovenský úřad pre tlač a informácie (SÚTI); zákonem č. 180 z 16. prosince 1980 pak byl ustaven Federální úřad pro tisk a informace (FÚTI), který převzal většinu dosavadních zaměstnanců národních úřadů (75 % pracovníků ČÚTI, respektive 50 % SÚTI).²³² Po této institucionální úpravě měl FÚTI na starost kontrolu ústředních deníků, rozhlasu, televize a takřka šesti set časopisů se širším dosahem, v gesci národních

232) NA, Federální úřad pro tisk a informace (FÚTI), kt. 6, inv. č. 17, Kolegium předsedy FÚTI.

republikových úřadů zůstal dohled nad krajskými, okresními a podnikovými periodiky.²³³ V letech 1968 a 1969 pracovníci ČÚTI sice ještě prováděli i předběžnou kontrolu periodik a výjimečně je prověřovali ještě před rozšířením, po dokončení tzv. kádrových opatření se však soustředili výhradně na kontrolu následnou.

Národní i federální cenzurní úřady se podstatně větší měrou než HSTD podílely na řízení a ovlivňování tisku. Jeden odbor této instituce měl za úkol koordinovat celkovou strukturu vydávaných titulů a dále měl určovat a kontrolovat přiděly papíru pro jednotlivá vydavatelství. Největší část aktivit úřadu se týkala zpětné kontroly a hodnocení jednotlivých titulů. Klíčový první odbor ČÚTI, který tuto agendu prováděl (k 1. prosinci 1973 čítal 24 pracovníků), hodnotil každý týden všechny deníky a některé vybrané časopisy, vytvářel měsíční přehledy ekonomické a hospodářské publicistiky a zejména vypracovával podrobné dlouhodobé analýzy konkrétních titulů, případně přehledové zprávy o dění v určité oblasti (například o situaci umělecké kritiky v denním tisku, o naplňování stranických usnesení, o podobě zahraničněpolitické, sportovní či kulturní publicistiky atp.). Vedle toho pracovníci ČÚTI a FÚTI soustavně sledovali i vybraný tisk kapitalistických zemí.²³⁴

Cenzurní úřady vydávaly několik periodik: v sedmdesátých letech vycházely v Čechách každý týden *Tiskové informace*, na Slovensku pak měsíčník *Aktuality* a monotematický bulletin *Téma dne*, od roku 1982 vydával FÚTI *Informační týdeník*; jejich přispěvatelé, zpravidla zaměstnanci různých státních úřadů, spolků či kulturních institucí, upozorňovali na aktuální události, referovali o situaci v určité oblasti, například o situaci v dopravě, či prezentovali závěry různých oborových analýz či výzkumů, které vznikaly v rámci úřadů státní správy. Takřka polovinu obsahu *Informačního týdeníku* tvořily překlady materiálů sovětské tiskové agentury Novosti či informace o dění v dalších zemích sovětského bloku. Stranou pozornosti zůstávala „ožehavá“ politická témata typu aktivit disentu či otázka existence samizdatových publikací, o nichž se referovalo pouze v interních materiálech FÚTI. Cenzurní periodika měla v obsahu uvedeno, že publikované materiály „je možné využít jako podklady pro další redakční zpracování“; jejich prostřednictvím a pomocí dalších instrukcí normalizační cenzurní úřady aktivně ovlivňovaly podobu oficiálního tisku; slovy jednoho z interních materiálů přispívaly „k upevnění jeho jednotné koncepce“.²³⁵

Analýzy ústředních deníků a vybraných časopisů celostátního dosahu byly prezentovány na pravidelných týdenních schůzkách se šéfredaktory (odehrávaly se v pátek), jichž se vedle pracovníků FÚTI účastnil i některý z tajemníků ÚV KSČ (těmito poradami, ale nejen jimi, se normalizační cenzurní úřady blížily praxi protektorátního tiskového odboru prezidia ministerské rady, respektive ministerstva lidové osvěty). Kromě informací o jednání Předsednictva ÚV KSČ na nich zaznívaly instrukce ohledně toho, jaká témata nesmí tisk opominout, zejména zde však probíhala veřejná kritika šéfredaktorů a redakcí, které v uplynulém období zveřejnily nějaký „závadný“ text či soustavně poskytovaly prostor názorům, k nimž měli dohlížející úředníci připomínky. Šéfredaktoři poté museli zajistit, aby napříště k podobným „chybám“ nedocházelo. Stejným způsobem pracoval cenzurní úřad s dlouhodobými analýzami jednotlivých periodik či vybraných oblastí. Dopady

233) Tamtéž.

234) NA, FÚTI, kt. 6, inv. č. 17, Statut FÚTI.

235) NA, FÚTI, kt. 6, inv. č. 15, Kolegium předsedy FÚTI 1989.

systematického dohledu lze ukázat na příkladu stranického týdeníku *Tvorba*. V roce 1975 vznikl více než šedesátistránkový rozbor velmi podrobně komentující všechny rubriky a typy příspěvků; závěry analýzy vyzněly dosti kriticky: *Tvorba* se podle analytiků ČÚTI dosud „komplexně nevypořádala s úkoly kulturní politiky KSČ“.²³⁶ Když se následujícího roku v *Tvorbě* objevily hned dva „závadné“ příspěvky, povídka Petra Hájka pojednávající o sebevraždě člověka, který po sovětské okupaci přišel o práci, a zakrátko pak článek o prozaikovi Peteru Karvašovi, o kterém se v té době nemělo v českých médiích psát, byl šéfredaktor Jiří Hájek za trest odvolán. Podobná pokárání, či dokonce odvolání šéfredaktora působila jako výstraha a odstrašující příklad a výrazně posilovala autocenzuru autorů i opatrnost redaktorů.²³⁷

Jinou oblast, nad níž ČÚTI i FÚTI rovněž dohlížely, představoval dovoz časopisů ze západních zemí. Pracovníci cenzurního úřadu měli kontrolovat, zda se v daném periodiku nevyskytuje článek, který by svým obsahem porušoval „chráněné zájmy ČSSR“.²³⁸ Existovala jakási stupnice závadnosti; pokud byl vydán absolutní zákaz, nesměl být zahraniční časopis doručen nikomu kromě generálního tajemníka ÚV KSČ a prezidenta republiky, při zákazu prvního stupně byl časopis doručen předplatitelům zahrnutým na Seznam oprávněných funkcionářů a organizací, při zákazu druhého stupně jej navíc dostaly čtyři specializované prodejny zahraniční literatury. Zabavené výtisky postižené zákazem prvního a druhého stupně propadly ve prospěch státu a byly odeslány do Československé akademie věd. Ani zde ovšem nebyla prohibita běžně dostupná, i vědečtí pracovníci směli do tzv. oddělení zvláštních fondů jen se speciálním povolením ředitele. Podle interních materiálů FÚTI se zákaz prvního stupně týkal i pornografických periodik, jež si směly objednat pouze osoby a instituce zařazené na výše zmíněný speciální seznam „oprávněných funkcionářů“.²³⁹

V oblasti vydávání knih se plánovací, řídicí i kontrolní úlohy soustředily především do rukou Odboru knižní kultury Ministerstva kultury ČSR. Tuto klíčovou instituci nejdříve vedl bývalý pracovník odboru kultury ÚV KSČ a básník Karel Boušek (v letech 1970–1971). V jejím rámci pak mělo vlivné postavení ediční oddělení, vedené po určitou dobu zkušeným redaktorem Československého spisovatele a bývalým činovníkem Svazu českých nakladatelských, vydavatelských a knihkupeckých podniků Janem Kristkem, který později působil jako šéf celého odboru (různé funkce v rámci odboru zastávali mimo jiné František Janský, Vratislav Kubálek, Otakar Lanc a Jaroslav Rychlý).²⁴⁰

Ministerský odbor měl vedle dalších povinností na starost i plánování knižní produkce; podle pokynů ÚV KSČ vyhlášoval významné události či výročí, jejichž oslavě musela být zasvěcena část knih, ale zejména shromažďoval, prověřoval a schvaloval předběžné i definitivní verze edičních plánů. Podle tehdejšího šéfredaktora Melantrichu Karla Houby vnímali pracovníci nakladatelství tento úřad jako „koniášovského likvidátora české kultury“, jako instituci, jejímž posláním bylo „důsledně střežit politickou a ideovou ediční činnost

236) NA, ČÚTI, kt. 48, Kulturní politika *Tvorby*.

237) Rozhovor Petra Šámala s Karlem Sýsem, 28. 8. 2013.

238) NA, FÚTI, kt. 6, inv. č. 17, Dovoz a rozšiřování zahraničního tisku.

239) Tamtéž.

240) Omezený výčet je dán omezenou dostupností archivních pramenů, vycházíme zejména z memoárů K. Houby: *Nepodlehne ohni ani meči*, cit. dílo, s. 196.

všech nakladatelství, především nakladatelství vydávajících českou novinkovou tvorbu, která neměla ničím rušit normalizační proces, a stejně tak překladovou literaturu, najmě západoevropskou, s pozorností hodnou bývalé cenzury²⁴¹. Nakladatelství musela tomuto odboru předkládat ediční plány, obsahující ovšem nejen základní anotaci titulu, ale nově také jména překladatelů, výtvarníků i lektorů, kteří jej doporučili k vydání, a někdy i odůvodnění ředitele, proč si za rozhodnutím knihu vydat stojí.²⁴² V rámci projednávání mohl být některý ze sporných titulů zadán k superlektorskému řízení, během něhož padlo definitivní rozhodnutí o jeho vydání či nevydání.

Vedle pracovníků ministerského odboru se k edičním plánům vyjadřovali i představitelé Svazu spisovatelů i zástupci těch nakladatelství, která měla danou oblast ve své gesci či plánovala vydání jiného díla téhož autora. Významné postavení v rámci tohoto vyjednávání tak jako dříve získalo nakladatelství Československý spisovatel, jmenovitě jeho šéfredaktor (1970–1982), respektive ředitel (1983–1989) Jan Pilař.²⁴³ Z odboru knižní kultury dokonce vycházely konkrétní podněty k dílčím úpravám textu či připomínky k některým paratextům. Když například v Melantrichu připravili výbor z poezie Stanislava Zedníčka,²⁴⁴ který doprovázel doslov Jiřího Opelíka, vzešel od Jana Kristka pokyn, patrně osobně motivovaný, aby byl z již roztištěné knihy kritikův výklad vyřazen.²⁴⁵

Poslední možnost, jak napravit selhání systému a zabránit distribuci již vyrobené knihy, představovala pravidelná přehlídka hotových knih, které měly být uvedeny na trh. V prostorech odboru knižní kultury (sídlil na Národní třídě, ve stejné budově jako nakladatelství Albatros) se od dubna 1970 scházela každý pátek speciální komise složená ze zaměstnanců ministerského odboru, zástupců distributora, tedy n. p. Kniha, a pracovníka ÚV KSČ. V případě, že nad některým titulem ještě zavládly pochyby, byl pozastaven, a teprve po dalším zvážení padlo definitivní rozhodnutí.²⁴⁶ Stávalo se přitom, že distribuce určitého titulu mohla být zdržována i několik let. Tento osud potkal například reedici románu Miroslava Hanuše *Méněcennost* (poprvé 1942); byla sice vytištěna roku 1972, ale do distribuce se dostala až o pět let později s podmínkou, že k tomu musí dojít před Vánoci.²⁴⁷

241) Tamtéž, s. 149, 153.

242) Klíčovou roli odboru knižní kultury dosvědčuje řada rozhovorů s českými překladateli, kteří v publikaci *Slovo za slovem* opakovaně hovoří o vedoucím tohoto odboru jako o „nejvyšším cenzorovi“; srov. například rozhovor s japanoložkou Vlastou Winkelhöferovou: „Šedesátá léta u nás, to byla svým způsobem zlatá éra orientalistiky“, rozhovor vedla Veronika Talpová, in S. Rubáš (ed.): *Slovo za slovem*, cit. dílo, s. 407–420, zde s. 417.

243) Rozhovor Petra Šámala s Petrem Bílkem, 30. 8. 2012; Pilař například zabránil vydání *Všech krás světa* v Odeonu; po jeho intervenci převzal jednání se Seifertem Československý spisovatel, kde nakonec kniha vyšla – srov. J. Čermák: „Být šéfredaktorem tak velkého nakladatelství nebyla sinekura, nýbrž tvrdá robota“, in S. Rubáš (ed.): *Slovo za slovem*, cit. dílo, s. 33–34.

244) Stanislav Zedníček: *Větrná zátiší*, Praha, Melantrich 1974.

245) Srov. K. Houba: *Nepodlehne ohni ani meči*, cit. dílo, s. 180; Houba však ve svých pamětech omylem zaměnil Zedníčkův výbor za sbírku Jindřicha Hilčra *Polní plášť*. Opelíkův text spolu s vysvětlující poznámkou vyšel o více než dvacet let později – srov. Jiří Opelík: „Doslov k Zedníčkovým Větrným zátiším“, *Česká literatura* 43, 1995, č. 5, s. 533–536.

246) Srov. K. Houba: *Nepodlehne ohni ani meči*, cit. dílo, s. 196–197. Zavedení prohlídky registruje Zpráva o současné situaci v nakladatelské oblasti a knižním obchodě a návrh opatření k upevnění socialistického charakteru činnosti nakladatelství a knižního obchodu, podklad pro schůzi předsednictva vlády ČSR, 19. 6. 1972, NA, MK.

247) K. Houba: *Nepodlehne ohni ani meči*, cit. dílo, s. 165–166.

Pozdržení a autocenzura vzpomínek Otakara Štorch-Mariena V roce 1972 vydalo nakladatelství Československý spisovatel třetí díl vzpomínek Otakara Štorch-Mariena *Tma a co bylo potom*; do distribuce však byla tato kniha uvolněna až v roce 1974. Těsně před vydáním navíc prošla četnými (auto)cenzurními zásahy, jež zahrnovaly vypuštění zmínek o Edvardu Benešovi, Janu Zahradníčkovi či Josifu Vissarionoviči Stalinovi. Odstraněna byla poznámka o nakladatelově setkání s Jevgenijem Zamjatinem a bibliografické záznamy Zamjatinových knih zmizely ze soupisu knižní produkce Aventina, který kniha rovněž obsahovala. Nejrozsáhlejší zásah se týkal Štorch-Marienovy vzpomínky na spolužáka Ladislava Radimského (Petra Dena), který po únoru 1948 emigroval a patřil k nejvýraznějším exilovým literárním kritikům. Vydání problémové knihy český kulturní tisk vůbec neregistroval, recenzní ohlas vyšel pouze ve slovenském časopise *Romboid* a v regionálním periodiku *Vlastivědné listy Severomoravského kraje*.

Zdroj: Aleš Zach: „O jedné recenzi a jedné vzpomínce“, *Tvar* 9, 1998, č. 7, s. 10.

Zdánlivě absurdní podmínka měla zajistit, aby se román v množství jiných knih vydávaných v tomto čase ztratil (je příznačné, že podle databáze *Česká literární věda* skutečně nevyšla v soudobém tisku žádná recenze či jen anotace této knihy).

Cenzura recenzního ohlasu představuje jeden z typických jevů, na který spisovatelé i recenzenti v souvislosti s normalizační literární kritikou vzpomínají. Když se například rozvíjela aféra kolem literárněkritického souboru studií Jana Lukeše *Prozaická skutečnost*, odmítla Hana Hrzalová otisknout v akademickém časopise *Česká literatura* kriticky pojatou recenzi Blahoslava Dokoupila, v níž recenzent vyjádřil obavu, zda bude mít diskuse „věcný a nepředpojatý ráz a nevyústí [...] v podsouvání nekalých úmyslů“.²⁴⁸ Později odmítl šéfredaktor *Kmene* Jaroslav Čejka autorovu obranu s argumentem, že jeho kniha je polemikou s kulturní politikou sedmdesátých let; odmítnutí se pak dostalo i Vladimíru Macurovi, který chtěl polemicky reagovat na kritiku *Prozaické skutečnosti* z pera Josefa Peterky.

Instance, jež mohla zabránit distribuci již vyrobené knihy, byla ze systémového hlediska nezbytná, neboť vzhledem k více než dvouletým výrobním lhůtám bylo třeba reagovat na změny v kontextu, k nimž došlo od předání díla do sazby. Takový osud potkal například knihu rusisty a redaktora časopisu *Světová literatura* Vladimíra Novotného, kterou v roce 1979 chystalo nakladatelství Mladá fronta. Soubor literárněvědných studií *Odpovědnost tvorby* prošel všemi instancemi schvalovacího řízení, ovšem v průběhu roku 1979 Vasilij Pavlovič Aksjonov, jeden z autorů, jimž byla v knize věnována samostatná stať, upadl v Sovětském svazu v nemilost. Patřil totiž k hlavním pořadatelům samizdatového almanachu *Metropol*, který sestával z textů nevydávaných autorů a vznikl mimo dohled sovětských literárních institucí i Glavlitu. Aksjonov byl vyloučen ze Svazu sovětských spisovatelů a zanedlouho donucen k emigraci. Vzhledem k tomu, že se proti tomuto autorovi vedla v SSSR mediální kampaň, nemělo se o něm psát ani v Československu. Proto nebyla

248) Cit. dle Pavel Janoušek: „Spor o Lukeše. Kapitola z historie české literární kritiky počátku 80. let“, in Jan Wiendl (ed.): *Normy normalizace. Sborník referátů z literárněvědné konference 38. Bezručovy Opavy, 11.–13. 9. 1995*, Praha – Opava, Ústav pro českou literaturu AV ČR – Slezská univerzita 1996, s. 82–90, zde s. 84.

již vyrobená Novotného kniha uvedena do distribuce, ale poslána do stoupy. Znovu pak směla vyjít až v roce 1983, ovšem bez uvedené části.²⁴⁹

Pokud navzdory všem kontrolním opatřením systém selhal, následovalo napomenutí, případně finanční či kariérní postih pro ředitele a šéfredaktora.²⁵⁰ Příkladem může být situace, kdy Jiří Opelík, pořadatel výboru z dějin českého literárního eseje, do knihy bez vědomí vedoucích pracovníků nakladatelství Melantrich doplnil na poslední chvíli věnování „Památce českého estetika, kritika a esejisty Olega Suse (1924–1982)“.²⁵¹ Neschválená dedikace estetikovi a kritikovi, jehož knihy byly na indexu, měla za následek pohovor ředitele a šéfredaktora nakladatelství na odboru knižní kultury a pětiletý zákaz, který ředitel nakladatelství následně na spolupráci s Opelíkem uvalil.²⁵²

V období normalizace existoval vedle již zmíněné tzv. černé listiny pravicových exponentů ÚV KSČ i seznam zakázaných básníků, prozaiků, literárních kritiků, publicistů a vědců, který podle osobních svědectví měli k dispozici pouze vybraní pracovníci oddělení kultury ÚV KSČ, ministerstva kultury, FÚTI či vedení SČS. V případě nejistoty ohledně publikace textů konkrétní osoby pak probíhaly ústní či telefonické pohovory, o kterých neexistují písemné doklady. A právě tyto neveřejné konzultace představují typický jev normalizačního literárního provozu, na který pamětníci s odstupem vzpomínají.²⁵³

Prozaik Jaroslav Čejka, který od roku 1982 působil v čele týdeníku *Kmen*, později jako šéfredaktor *Tvorby* a od roku 1989 jako vedoucí odboru kultury ÚV KSČ, uvádí, že když měl jako šéfredaktor časopisu problémy s vedoucím oddělení sdělovacích prostředků ÚV KSČ, neboť se v *Kmeni* měla objevovat jména proskribovaných spisovatelů, dostal vedoucí FÚTI

za úkol poskytnout mi seznam zakázaných jmen. Ale nedal mi ho, ani mi ho nepůjčil s sebou. Ten seznam existoval jen v několika málo exemplářích a v redakcích být nesměl. Měl jsem pár hodin na to, abych si v něm četl v malé zasedačce úřadu. I kafe jsem k tomu dostal. Samozřejmě že jsem většinu jmen znal, ale později jsem prohlašoval, že je mi líto, ale že nejsem schopen si tolik mně neznámých jmen zapamatovat a celkem úspěšně jsem dělal blběho, když jsem byl kritizovaný za jména (uvádím naprosto náhodně pár příkladů) jako Louis Aragon, Graham Greene, Jean-Paul Sartre, Albert Camus, Boris Pasternak, Alexandr Solženicyn, Bohuslav Reynek, Ivan Wernisch, Milan Kundera atp.²⁵⁴

Pracovníci nakladatelství za normalizace rukopisy zakázaných spisovatelů ani nemohli odmítat, neboť většina z nich je údajně přestala nabízet.²⁵⁵ Ivan Klíma vzpomínal na to,

249) Viz e-mail Vladimíra Novotného Petru Šámalovi, 1. 10. 2013.

250) Tyto postihy za „ediční chyby“ explicitně zmiňuje Zpráva o současné situaci v nakladatelské oblasti a knižním obchodě a návrh opatření k upevnění socialistického charakteru činnosti nakladatelství a knižního obchodu, podklad pro schůzi předsednictva vlády ČSR, 19. 6. 1972, NA, MK.

251) Jiří Opelík (ed.): *Lehký harcovník. Antologie českého literárního eseje*, díl 2, *Léta desátá a dvacátá 20. století*, Praha, Melantrich 1986, s. [8].

252) K. Houba: *Nepodlehne ohni ani meči*, cit. dílo, s. 294–296; viz též e-mail Jiřího Opelíka Petru Šámalovi, 26. 6. 2013.

253) V souvislosti s výběrem překladatelů na to vzpomíná např. J. Čermák: „Být šéfredaktorem tak velkého nakladatelství nebyla sinekura, nýbrž tvrdá robota“, cit. dílo, s. 32.

254) E-mail Jaroslava Čejky Petru Šámalovi, 25. 3. 2014.

255) Rozhovor Petra Šámala s Petrem Bílkem, 30. 8. 2012.

Z veřejné sebekritiky Jiřího Šotoly

Moje funkcionářská práce ve spisovatelské organizaci nepřinesla ani mně mnoho štěstí, ani společnosti užitku; její součet je bezpochyby hodnota negativní [...]. Nechci hrát roli zatrpklého individua, stojícího mimo živou lidskou společnost; ta role se zoufale nesrovnává s mými představami o smyslu života. Rád bych znovu našel svůj styk s českým čtenářem a byl mu dle svých sil užitečný. Rád bych byl dle svých sil užitečný společnosti této země, tedy společnosti socialistické; a straně, její kulturní politice a perspektívám, k nimž vede naši společnost.

V první polovině sedmdesátých let Jiří Šotola nesměl v Československu oficiálně publikovat, jeho historickou komedii z doby Karla IV. *Zázrak na louži*, uvedenou v Českých Budějovicích v lednu 1976, pokryl Milan Calábek. Podle slov dcery Jovanky napsal Šotola citovanou sebekritiku proto, aby mohla studovat gymnázium (synovi byla tato možnost odepřena). Na konci roku 1976 již směl Šotolovi vyjít román *Kuře na rožni*.

Zdroj: „Prohlášení J. Šotoly“, *Tvorba* 1975, č. 14, s. 7, 12, zde s. 12; Jovanka Šotolová: „Takové ty řeči o šustění papíru nevedu“, rozhovor vedl Jiří Trávníček, in Jiří Trávníček (ed.): *Knihy a jejich lidé. Čtenářské životopisy*, Brno, Host 2013, s. 424–443, zde s. 429–430.

že na počátku sedmdesátých let napsal několik protestních dopisů proti odmítnutí svého rukopisu, ale poté, co pochopil, že je to marné, na podobné úsilí rezignoval.²⁵⁶ Cesta ze situace vyloučení vedla v polovině sedmdesátých let skrze veřejnou sebekritiku spojenou s vyslovením podpory normalizační kulturní politice. Nejznámějšími autory, kteří se tímto způsobem do oficiálních médií postupně navrátili, byli Bohumil Hrabal, Miroslav Holub a Jiří Šotola.

Pro část vyloučených autorů, zejména pro ty, kteří podepsali Chartu 77, trvala situace vyloučení celých dvacet let a nutně se z jejich perspektivy jevila jako setrvalý stav; naproti tomu pro spisovatele, kteří netvořili jádro opozičních aktivit, se publikační možnosti průběžně proměňovaly. Názorně to dokládá příklad Karla Ptáčníka, který směl roku 1978 vydat reedici svého *Ročníku jedenadvacet* a o šest let později i nový román *Dům uprostřed města*. Další fáze pozvolného a výběrového pootevírání oficiálních literárních institucí nastala od poloviny osmdesátých let.

Témata – styl – autoři. K zaměření literární cenzury

Vyloučení autorů, kteří se v šedesátých letech výrazněji veřejně angažovali či kteří odešli do exilu,²⁵⁷ sice představovalo jeden z hlavních úkolů normalizační literární cenzury, zároveň je však nelze vnímat jako jediné kritérium, jež různé instance rozptýlené cenzurní soustavy sledovaly. Podobně jako v předchozích obdobích existovaly určité typy literární tvorby či celé žánrové oblasti, jež byly ve srovnání s předchozím obdobím marginalizovány nebo jim byla v rámci schvalovacích procesů věnována zvláštní pozornost.

Již zmíněná Kozáková zpráva pro ustavující sjezd SČSS označovala za typické rysy literatury šedesátých let „snobské elitářství“, jež mělo být provázeno vlnou „komercializace

256) Ivan Klíma: „Mým tématem je vždycky znovu polemika s fanatismem“, in Jiří Lederer: *České rozhovory*, Praha, Československý spisovatel 1991, s. 105–125, zde s. 111; srov. též Jiří Gruša: *Umění stárnout. Rozhovor s Daliborem Dobiášem*, Praha – Litomyšl, Paseka 2004, s. 152.

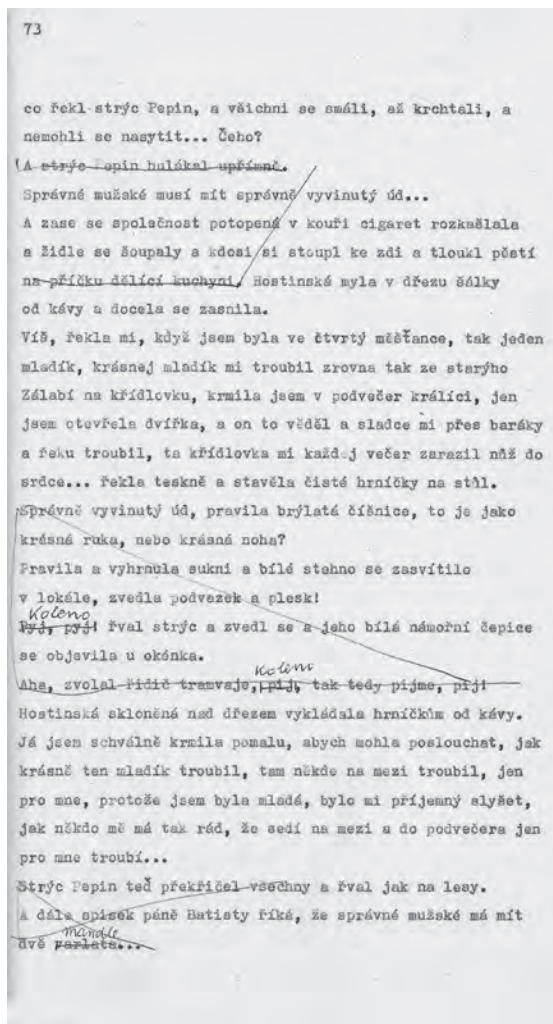
257) Srov. pododdíl „Administrace literárního pole“, s. 1170–1176.

Autocenzurní škrty v *Krasosmutněni Bohumila Hrabala*

Povídkový soubor *Krasosmutněni* přinesl Bohumil Hrabal do redakce současné prózy nakladatelství Československý spisovatel 17. října 1977. Redaktorkou se podobně jako u předchozích *Slavností sněženek* (1978) stala Věra Pašková; vydání jako lektori doporučili Vlastislav Hnízdo a Vítězslav Ržounek, který v té době posuzoval většinu Hrabalových knih (mj. *Slavnosti sněžek*, *Harlekýnovy milióny*). Na rozdíl od *Slavností sněženek*, z nichž Hrabal nakonec vyřadil celé texty, konkrétně povídku *Beatrice* a dovětek *Rukověť pábitelského učně*, a kde podle slov redaktorky „ztlumil některé naturalismy“, autorské úpravy *Krasosmutněni* se omezily jen na několik míst textu. Hrabal při nich zohlednil zejména Hnízdovy připomínky. Tento lektor se podobně jako Ržounek pozastavil nad zamýšleným titulem knihy *Smutněni* a dále upozornil, že „knížce by jako celku prospělo utlumení některých příliš otevřených erotických pasáží a ‚drsných‘ reálií. Vedle již provedených úprav doporučuji na str. 8 vypustit údaj o plivání, na str. 92 vynechat pasáž o kbelíku se sádlem“. Nejzrůsňavější zásah, zřejmý z reprodukované stránky autorských korektur, Hrabal provedl v povídce *Řidič pražských tramvají*, kromě toho vyhověl i ostatním zde zmíněným Hnízdovým požadavkům.

Zdroj: LA PNP, Československý spisovatel, lektorské posudky, *Krasosmutněni*; Bohumil Hrabal: *Krasosmutněni*, strojepis s autorskými korekturami, soukromá sbírka; Bohumil Hrabal: *Krasosmutněni*, Praha, Československý spisovatel 1979.

umění a masového šíření literárního braku“.²⁵⁸ V praxi se podobné obecné proklamace projevovaly na jedné straně soustavným potlačováním literárního experimentu, výběrovým přístupem k tradici literární avantgardy i moderního umění vůbec a podezřívavými postoji k dílům zdůrazňujícím motivy odcizení, absurdity, prázdnoty či rozkladu; v oblasti populární literatury byla proklamativně odmítnuta zejména ta část oddechové četby, jež se v šedesátých letech soustředila v sešitových románových edicích. Se zvláštním zřetelem byla posuzována i některá témata z oblasti novodobých dějin (například události roku 1968, kolektivizace, emigrace atp.).

Nejčastěji narážela na obavy, odpor či přímo zákaz erotiky. Lze především pozorovat specifickou prudérnost literární cenzury, jež však měla jinou podobu než takřka plošné

258) [„Sjezdová zpráva předsednictva přípravného výboru Svazu českých spisovatelů...“], in *Ustavující sjezd Svazu českých spisovatelů*, cit. dílo, s. 52.

vymizení motivů sexuality v oficiálně vydávané literatuře padesátých let. Ve velkých nákladech vydávané knihy Vladimíra Párala či obscénní lidový humor satirických próz typu *Zajíček* Miroslava Kapka dokládají, že autoři kádrově preferovaní směli takřka vše. U těch dalších nedocházelo k potírání veškerých erotických motivů, ale spíše k potlačování expresivních líčení, zmínek o neobvyklých sexuálních praktikách a o jiném než heterosexuálním vztahu; časté v tomto kontextu bylo rovněž potírání vulgarismů.

O přetrvávajícím potlačování „jiné“ sexuality svědčí například vyřazení šesti stránek se zmínkami o homosexuální orientaci postav v románu Christiany Rochefortové *Odpočinek válečníka*, k němuž došlo v posledních korekturách na pokyn ředitele nakladatelství Československý spisovatel.²⁵⁹ Překladařelé či nakladatelští redaktori vzpomínají na preventivní uhlažování ožehavých pasáží, jejichž zjemněním se snažili předcházet případnému zákazu. Doloženy jsou případy, kdy se právě způsob zobrazení sexuality stal příčinou odmítnutí titulu, který jinak lektor ocenil; takový osud potkal například román *U zeleného muže* Kingsleyho Amise:

[Autor] vypráví celý příběh s obdivuhodným citem pro jeho stavbu, pro udržení potřebného, místy až dechberoucího napětí. Rozehrává jeho roviny, přičemž ponechává dostatek prostoru pro strážlivé hodnocení sociálně determinovaného života hrdiny právě tak jako pro ty, kteří inklinují k víře v nadpřirozené síly. To je vlastně také nejzávažnější problém, který spolu s neobvyklým popisem sexuálního života vede nakonec k závěru, že vydání tohoto příběhu je těžko realizovatelné.²⁶⁰

Vulgarismy a expresiva patřily k typu literárních prostředků, jež při schvalovacích řízeních budily obavy. Překladařel Radoslav Nenadál dokonce označuje tendenci k potlačování a zmírňování expresiv za příznačný rys literárního překladu sedmdesátých a osmdesátých let.²⁶¹ Podobnou charakteristiku lze ostatně vztáhnout i na posuzování původní české tvorby; právě expresivita a syrové vidění se staly v roce 1986 příčinou odmítnutí básnické sbírky Svatavy Antošové *Říkají mi poezie*. Přestože redaktor nakladatelství Československý spisovatel Ladislav Verecký označil v lektorské průvodce autorku za „silný a původní talent“²⁶² (a osobně se s ní spřátelil), nakonec bylo jednání o vydání knihy přerušeno s poukazem na to, že básnířčiny „texty často překračují míru obecného vkusu [...] některé vulgarismy jsou zcela zbytečné“²⁶³ (rozhodující roli při zamítnutí patrně sehrál postoj ředitele nakladatelství Jana Pilaře).²⁶⁴ Stejně argumenty zaznívaly například při vyjednávání o vydání písňových textů Jiřího Dědečka. Lektor Milan Blahynka pojmenoval ve svém posudku čtyři polohy, jež se mu jevily neudržitelné: vadila mu Dědečkova

259) J. Fialová: „Už intuitivně člověk poznal, která knížka projde a která ne“, in S. Rubáš (ed.): *Slovo za slovem*, cit. dílo, s. 79–80.

260) Literární archiv Památníku národního písemnictví (LA PNP), Československý spisovatel, odmítnuté rukopisy, fas. Kingsley Amis, lektorský posudek Otakara Lance.

261) Radoslav Nenadál: „Studentům jsem říkal, že moje požadavky na anglistu jsou malé, ale nejtěžší ze všech“, rozhovor vedla Lucie Seibertová, in S. Rubáš (ed.): *Slovo za slovem*, cit. dílo, s. 265–281, zde s. 270.

262) LA PNP, Československý spisovatel, zamítnuté rukopisy, fas. Svatava Antošová, lektorská průvodka.

263) Tamtéž.

264) Biografický archiv Ústavu pro českou literaturu AV ČR, fas. Svatava Antošová, Příspěvek do ankety Současní spisovatelé a cenzura, 27. 2. 2014.

žebrácká autostylizace, přehnaný antimilitarismus a údajná hrubost v oblasti erotiky, „čtvrtou a vše ostatní zahrnující otázkou je celkově zhnusený pohled na svět, který se autorovi zdá jako chlív“. Tyto rysy navrhoval Blahynka „utlumit“ a rukopis o polovinu zkrátit. Přestože Dědeček některé jeho připomínky zohlednil a nakladatelství knihu původně přijalo k vydání, nakonec byla na přímý pokyn vedení nakladatelství zamítnuta.²⁶⁵

Poměrně ojedinělý příklad konkrétního žánru, který poutal zvýšenou pozornost normalizační literární cenzury, představovaly antiutopie. V dílech zobrazujících budoucnost lidstva v pesimistickém duchu, zdůrazňujících nadvládu techniky, odcizení či absurditu se často (a oprávněně) hledaly jinotaje a odkazy k přítomnosti či k nedávné minulosti, respektive úmyslné paralely k systému socialistické diktatury. Příznačné je v této souvislosti zdůvodnění, s nímž byl v roce 1972 na index zařazen román Jiřího Marka *Blažený věk* (1967). Marek přitom po celá sedmdesátá léta čile publikoval a souběžně i vyučoval na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy:

Utopický obraz daleké budoucnosti, po atomové válce, ironicky vylíčeného „blaženého věku“, předvedeného zde v té nejnáročnější podobě dneška. Připomíná ty rysy naší společnosti, které byly v krizových letech zveličovány jako její nejzávažnější, i když jsou zcela druhořadé.²⁶⁶

Podobně byla na počátku normalizace rozmetána i sazba antiutopického románu Josefa Nesvadby *První zpráva z Prahy*, který autor napsal v průběhu let 1968 a 1969 a zasadil jej do kontextu kulturního dění šedesátých let. Z hlediska přijatelnosti témat a jejich literárního zpracování jsou příznačné rozsáhlé úpravy, jež autor před oficiálním vydáním v roce 1978 provedl (román vyšel pod názvem *Tajná zpráva z Prahy*). Zachoval kritický pohled na zkomercializované prostředí amerického filmového průmyslu, výrazně naopak pozměnil obraz poválečné minulosti – potlačil motivy poválečného vyhánění Němců a upravil celkový obraz doby stalinismu.²⁶⁷

Podstata utopie spočívá v modelovém předvedení určitého společenského systému, a právě modelovost spolu s alegoričností, náležící rovněž k základním znakům žánru,²⁶⁸ přitahovaly při schvalovacím řízení k antiutopiím pozornost. Ostatně nikoli náhodou náleželo tomuto žánru čelné místo v paralelním komunikačním oběhu; Orwellovy prózy patřily k nejfrekventovanějším textům českého samizdatu (jeho román *1984* byl jako jeden z mála překladů do češtiny vydán i v exilu);²⁶⁹ z původní české tvorby si podobnou kultovní pozici získali Bondyho *Invalidní sourozenci*. Vydání přepracované Nesvadbovy prózy či statisícové náklady Páralových románů *Romeo a Julie 2 300* či *Země žen* zároveň dokládají,

265) LA PNP, Československý spisovatel, zamítnuté rukopisy, fas. Jiří Dědeček, lektorský posudek Milana Blahynky.

266) *Literatura závadného politicko-ideového a protistátního charakteru*, cit. dílo, s. 35.

267) Alena Fialová: *Poučení z krizového vývoje. Poválečná česká společnost v reflexi normalizační tvorby*, Praha, Academia 2014, s. 234–238; dále viz též doslov Vladimíra Novotného „Ztracenci v českém labyrintu“, in Josef Nesvadba: *První zpráva z Prahy*, Praha, Odeon 1991, s. 391–396.

268) Srov. Petr Hrtánek: *Negativní utopie v české próze druhé poloviny 20. století. Pokus o znakovou identifikaci žánru*, Ostrava, Filozofická fakulta Ostravské univerzity 2004.

269) Mezi bestsellery je řadí Tomáš Vrba: „Nezávislé písemnictví a svobodné myšlení v letech 1970–1989“, in J. Alan (ed.): *Alternativní kultura*, cit. dílo, s. 265–305, zde s. 278; srov. též Jiří Gruntorád: „Vnitřně svobodný kus života“, rozhovor vedl Lukáš Rychetský, *A2* 8, 2012, č. 18, s. 24–25.

Cenzura antiutopii Z povídkového souboru Františka Novotného *Nešťastné přistání* (1988) musely být na přímý pokyn Jana Pilaře vyřazeny tři prózy. Podle autora svědectví k tomu vedly následující důvody:

Soudím, že hlavně to byl námět, konkrétně povídka *Pád na nebesa*, která byla podobenstvím totalitní společnosti. V daleké budoucnosti se na Zemi zpustošené kosmickými válkami s bývalými koloniemi ujme vlády despotický Řád, jehož oficiální doktrína hlásá, že lidská rasa ve vesmíru zmutovala do podoby krvežiznivých nestvůr. Proto dal Řád kosmonautiku do klatby a vymazal jakékoli vzpomínky na kosmické lety a výpravy. Ve skutečnosti však Řád s přeživšími vesmírnými kolonisty tajně obchoduje a vyměňuje s nimi potraviny za pokročilé technologie, které používá k ovládnutí lidí na Zemi, např. policejní roboty. Každý, kdo tuto pravdu pozná a šíří ji, je prohlášen za kacíře a odsouzen k jedinému trestu – k vyhnání ze Země, což je onen „pád na nebesa“, aniž tuší, že tím paradoxně dosáhne svobody. Řád tím sleduje dva cíle – zbavuje se chytrých a energických lidí, kteří jsou mu nebezpeční, a plní smlouvu s kolonisty, kteří právě nové podnikavé lidi potřebují. Nu a to je osud mého hrdiny, mladého studenta, který pozná pravdu. Samozřejmě Pilař nebyl hloupý a okamžitě poznal, že je to podobenství o husákovské normalizaci, včetně nucené deportace disidentů a signatářů Charty na Západ.

Zdroj: Biografický archiv Ústavu pro českou literaturu AV ČR, fas. František Novotný, Příspěvek do ankety Současní spisovatelé a cenzura, 17. 2. 2014.

že antiutopie z oficiálního komunikačního oběhu nevymizely zcela; přípustná však byla taková díla žánru, která nezahrnovala narážky na totalitu a převažovala v nich zábavná funkce. Podstatně více se tento žánr uplatňoval v oblastech, jež z hlediska oficiální literatury stály na periferii, totiž v rámci fandomu (viz dále).

Obdobné úsilí o marginalizaci zasáhlo v sedmdesátých letech i oblast komiksu; jeho rozmach v druhé polovině šedesátých let, nejvýrazněji reprezentovaný ostravským časopisem *Rychlé šipy* (1967–1971), byl na počátku normalizace vnímán jako doklad komercializace české knižní kultury v „krizovém období“. Po následujících takřka patnáct let se oficiálně vydávaná komiksová produkce musela opět soustředit primárně na dětského adresáta a původní komiks pro dospělé se rozvíjel především v paralelním komunikačním oběhu.²⁷⁰ Vycházet přestaly Foglarovy komiksy (i jeho prozaické práce); Kája Saudek, jehož jméno představovalo další symbol nedávného rozmachu této umělecké formy, sice mohl působit jako výtvarník, ale jeho vrcholné dílo *Muriel a andělé* (scénář Miloš Macourek, dokončeno 1969) již nestihlo knižně vyjít; Saudek se komiksově tvorbě věnoval pouze v omezené míře na stránkách týdeníku *Mladý svět*, posléze v pionýrském časopise *Stezka*. Zde mimo jiné vyšla adaptace několika epizod televizního seriálu *Třicet případů majora Zemana* (scénář Jaroslav Weigel), jejichž podobu museli schvalovat pracovníci ministerstva vnitra.²⁷¹ Až na počátku osmdesátých let našel Saudek publikační platformu pod záštitou specializované organizace, jež podobně jako fanziny stála na okraji zájmu většiny instancí rozptýlené cenzurní soustavy – v České speleologické společnosti (viz dále).

Zvláštní pozornost normalizační literární cenzury poutala konkrétní témata, případně jména osobností, jimž se schvalované texty věnovaly, či některé jevy soudobého

270) Michal Jareš: „Podzemím“, in Pavel Kořínek, Tomáš Prokůpek (eds.): *Signály z neznáma. Český komiks 1922–2012*, Praha, Arbor vitae 2012, s. 128–151.

271) Kája Saudek: „Život s komiksem“, rozhovor vedl Dominik Hrodek, *Revue Dialog*, říjen 2005, <<http://archive.is/wMjAZ>>, přístup 4. 4. 2014.

každodenního života. Velmi pečlivě se posuzovala celková reprezentace KSČ, obzvláště přísně se v nakladatelstvích posuzovaly prózy s tématem tzv. krizového období a sovětské okupace. Doložena jsou konstatování lektorů a redaktorů o tom, že u tohoto klíčového momentu poválečných dějin je třeba uplatňovat ty nejpřísnější nároky, mnoho rukopisů bylo skutečně odmítnuto s poukazem na nedostatečnou kvalitu. Literární reprezentace roku 1968, jak se jeví z naprosté většiny oficiálně vydávaných próz, v zásadě odpovídaly způsobu, jímž tyto události popisoval oficiální výklad představovaný *Poučením z krizového vývoje ve straně a společnosti*.²⁷² Podobně ožehavý status mělo i téma emigrace. V oficiálně vydávaných prózách se sice okrajově vyskytovalo (Zdeněk Pluhař: *V šest večer v Astorii*), prakticky vždy však mělo negativní příznak a obvykle charakterizovalo některou ze záporných postav.²⁷³

Nároky uplatňované na společenské romány s tématem poválečných dějin lze sledovat na příkladu *Blíženců* Zena Dostála. Novelu, představující součást dvanáctisvazkového prozaického cyklu, autor poprvé nabídl nakladatelství Československý spisovatel v říjnu 1976. Příběh odehrávající se v průběhu několika dnů předcházejících 21. srpnu 1968 se soustředil k vztahu dvou protagonistů, bývalého vězeňského dozorce a přesvědčeného komunisty a někdejšího politického vězně, který strávil deset let v uranových dolech; oba „blíženci“ navíc trpí zdravotními potížemi, které jsou evidentním následkem mnohaletého pobytu v radioaktivním prostředí. První verzi novely autor dokončil v listopadu 1970,²⁷⁴ nakladatelství ji však poprvé nabídl v říjnu 1976. Její další osud nebyl nijak překvapivý, s ohledem na téma byly uplatněny zvláštní nároky; ostatně již sama volba postav musela v kontextu oficiálně publikované prózy sedmdesátých let působit zcela nepatřičně, nehledě na Dostálův výrazně expresivní styl. Redaktor Josef Valouch novelu jednoznačně zamítl s komentářem, že se jedná o „zajímavý a velmi závažný námět, který však není dostatečně propracován“.²⁷⁵ V dalších letech Dostál nabízel Československému spisovateli několik dalších částí svého cyklu, ale opakovaně narážel na odpor, mimo jiné též s poukazem na „premrštěnou vulgaritu“ (výtky Josefa Peterky). Tyto prózy tedy v Československém spisovateli rovněž odmítli, o několik let později směly vyjít v Mladé frontě. Osud Dostálových *Blíženců* zároveň dokládá, že téma krizového období si svůj specifický status udrželo až do sklonku let osmdesátých. Když autor nabídl roku 1987 rozšířenou verzi novely Československému spisovateli podruhé, dostala ji k externímu lektorátu Magda Hájková. Přestože ve svém posudku nezavrhl téma roku 1968 jako takové (naopak upozornila na to, že se jedná o pomíjenou část současné literární produkce), kniha jako celek se jí vůbec nelíbila a nedávala jí šanci ani po přepracování. Posudek Magdy Hájkové výstižně postihuje výlučnost tématu:

Nevadí mi ona „háklivost“ základního rozestavení hrdinů (bachař + vězeň), ani to, že se vše odehrává v roce 1968, což se už dobře celé desetiletí považuje za vysloveně tabuizované

272) Souhrnný přehled oficiálně vydávané prózy tematizující události pražského jara podává A. Fialová: *Poučení z krizového vývoje*, cit. dílo, zvl. s. 21–30, 239–255.

273) Tamtéž, s. 131–183.

274) Tato datum je uvedeno v prvním knižním vydání – srov. Zeno Dostál: *Blíženci*, Praha, Favia International 1992, s. 147.

275) LA PNP, Československý spisovatel, odmítnuté rukopisy, fas. Zeno Dostál, lektorský posudek Josefa Valoucha.

období, o němž se mezi slušnými lidmi nemluví [...]. Co mně vadí, je nedostatečné vyhocení charakterů, problémů, dobové situace [...] Pamětníci pomalu vymírají a dnešní dvaceti, třicetiletý člověk o celém roku 1968 a natož o letech padesátých neví zhora nic. Osobně vůbec nic, a ze společensky dostupných zdrojů jen nemnoho povšechných informací. Poslední skutečnou analýzou bylo *Poučení* [tj. *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti*, PŠ], ale obávám se, že to už není dnes také dostatečně známo.²⁷⁶

Názor Hájkové se shodoval se stanoviskem nakladatelství; rovněž redaktorovi Josefu Valouchovi se přepracovaná novela nelíbila, vedle svých dřívějších výhrad připojil výtku „pseudolidovosti a vulgárního naturalismu“. Při závěrečné rekapitulaci lektorského řízení Valouch opět vyzdvihl závažnost tématu roku 1968 a varoval před případnými „negativními“ vlivy na mládež.

Cenzura témat výrazně postihla i autora, jenž měl v rámci vzájemně oddělených komunikačních oběhů výlučné postavení – sbírky Jaroslava Seiferta totiž vycházely v samizdatu, v exilu i v oficiálních nakladatelstvích. Vynucené úpravy zasáhly především Seifertův komponovaný soubor vzpomínkových črt *Všecky krásy světa*.²⁷⁷ Nakladatelská vyjednávání o Seifertových vzpomínkách započala již na počátku let sedmdesátých, ovšem až do poloviny dekády bylo postupně dotvářené dílo dostupné pouze v samizdatu (patřilo k nejopisovanějším dílům paralelního oběhu). Postupný publikační návrat Seiferta ovlivnily spekulace o udělení Nobelovy ceny a s ním související snaha státních institucí předejít mezinárodní kritice, jež by mohla poukázat na skutečnost, že básník publikuje pouze za hranicemi své vlasti. Roku 1979 Seifertovi vyšla v Československém spisovateli sbírka *Deštník z Picadilly* a jednat se začalo i o dalších titulech. Cenzura se nejvíce podepsala právě na vzpomínkách; na nátlak tehdejšího šéfredaktora Československého spisovatele Jana Pilaře musel editor Rudolf Havel ve spolupráci s autorem vynechat jména některých osob (většinou se jednalo o zakázané autory, například Vratislava Effenbergera, Julia Firta, Jaromíra Hořce, Milana Kunderu, Mikuláše Medka), s ohledem na požadavky nakladatelství týkající se rozsahu knihu muselo být vyřazeno devět celých kapitol, přes protest editora byl upravován i pravopis.

Poměrně plasticky vykreslují jednu z hranic literárně nepřijatelného knihy vydávané od konce sedmdesátých let Jazzovou sekci. Přípravovanou, ale nakonec nerealizovanou edici Tangens, jejíž název odkazoval k zrušené edici nakladatelství Československý spisovatel (v letech 1968–1970 ji zde řídili Jan Lopatka a Josef Vohryzek), měla roku 1979 zahájit sbírka Jaroslava Seiferta *Morový sloup*, která již předtím vyšla v několika samizdatových „vydáních“ a v exilovém nakladatelství Index. Podobně na hraně se pohybovala antologie *Rocková poezie*, jež roku 1979 zahájila edici Jazzpetit; za situace, kdy byla část rockové hudební scény označována za „nástroj kontrarevoluce“ a kdy oficiální dokumenty odsuzovaly napodobování „importovaných ideálů“,²⁷⁸ vydala Jazzová sekce výbor z překladů

276) LA PNP, Československý spisovatel, odmítnuté rukopisy, fas. Zeno Dostál, lektorský posudek Magdy Hájkové.

277) Přehledně popisují ediční historii knihy Marie Jirásková, Rudolf Havel: „Ediční poznámka“, in Jaroslav Seifert: *Všecky krásy světa*, ed. Marie Jirásková, Praha, Československý spisovatel 1992, s. 527–532.

278) Miroslav Vaněk: *Byl to jenom rock n'roll? Hudební alternativa v komunistickém Československu 1956–1989*, Praha, Academia 2010, s. 325–328.

rockových textů a krátce po něm i první nástin dějin českého rocku.²⁷⁹ Již zcela za hranicí přijatelného se octl i jeden z dalších svazků Jazzpetitu, totiž antologie experimentální poezie *Partitury*, uspořádaná a edičně připravená Jiřím Valochem.²⁸⁰ Postoj oficiálních institucí k tomuto typu poezie názorně dokládá hodnocení básníka a překladatele Kamila Maříka, který v té době zastával post vedoucího literárního oddělení ministerstva kultury:

u nás se těmto pokusům věnovalo několik jedinců v šedesátých letech (Hiršal, Grögrová [sic], Kolář aj.), většinou s malým výsledkem a plagiátorstvím západních vzorů. Toto považuji za pokus oživit (na oficiální půdě) rázně odmítnuté pseudoumění 60. let jedinci, kteří nikdy nepatřili mezi přední představitele uměleckých tendencí epochy socialismu [...]. Pozastavuji se nad tím, že tato publikace mohla u nás vyjít, že ji někdo povolil (kdo?!?) [...]. Doporučuji podívat se především na ty osoby, které jsou v tiráži a tam, kde to povolili. Především ti „můžou“ za to, že tato publikace spatřila světlo světa pod patronací našeho státu. V žádném případě nedoporučuji její další šíření, event. povolování nových čísel Jazz Petit s podobným obsahem.²⁸¹

Zájem Jazzové sekce o moderní (především výtvarné) umění představoval výrazný rys jejího edičního programu. I když toto odborné téma nebylo pro státní vydavatelství nepřijatelné, autoři, jejichž práce Sekce vydávala, byli jednak na indexu (Jindřich Chaloupecký, Ludvík Kundera, Jaroslav Kladiva), současně však představovali jinou interpretační linii tématu; jejich pohledy na modernismus a avantgardu se podstatně lišily od pojetí „pозemské poezie“, jímž na někdejší zúžený Štollův výklad meziválečné poezie navázal Milan Blahynka.

V některých případech, jak dokládají například výše zmínění Jiří Marek či Josef Nesvadba, mohla vést hranice přijatelnosti uvnitř díla jediného autora. Je příznačné, že největší nelibost vzbudila Jazzová sekce ve chvíli, kdy vydala román autora, na němž státním institucím zvláště záleželo.²⁸² Prózy Bohumila Hrabala od roku 1976 v oficiálních nakladatelstvích opět vycházely, ale celá jedna vrstva jeho tvorby zůstávala širšímu čtenářskému okruhu nepřístupná a nadále kolovala pouze v samizdatu. Vydáním románu *Obsluhoval jsem anglického krále* Jazzová sekce přesáhla do prostoru soudobého kánonu a zpochybnila symbolické přivlastnění si („našeho“) autora, jímž se tehdejší autority literární kritiky (Vítězslav Ržounek) pyšnily. Státní bezpečnost (StB) i ministerstvo kultury o připravovaném vydání věděly a vyvíjely na autora i na představitele Jazzové sekce nátlak, aby od svého záměru upustili.²⁸³ Přes všechny tyto překážky román roku 1982 v nákladu několika tisíc výtisků vyšel (kniha měla několik dotisků); zveřejnění formou „zájmového tisku“ zviditelnilo tuto část Hrabalova díla i pro širší okruh recipientů.

279) Karel Srp jr., Josef Vlček (eds.): *Rocková poezie*, sv. 1, Praha, Jazzová sekce 1979; Vladimír Kouřil: *Český rock'n'roll 1956-1969*, Praha, Jazzová sekce 1981.

280) Jiří Valoch (ed.): *Partitury. Grafická hudba, fónická poezie, akce, parafráze, interpretace*, Praha, Jazzová sekce 1980.

281) Z posudku vedoucího literárního oddělení Ministerstva kultury ČSR Kamila Maříka z 12. 6. 1981, cit. dle Karel Srp: *Výjimečné stavy. Povolání Jazzové sekce*, Praha, Pragma 1994, s. 53-54.

282) Srov. Vladimír Kouřil: *Jazzová sekce v čase i nečase. 1971-1987*, Praha, Torst 1999, s. 259-261.

283) Aktivity StB vůči Jazzové sekci podrobně popisuje Oldřich Tomek: „Akce JAZZ“, *Securitas imperii* 10, 2003, s. 235-327.

Bohumil Hrabal nebyl jediným, kdo se oficiální literární komunikace účastnil pouze jednou částí svého díla. Mnozí literární vědci, překladatelé či redaktori některé své tvůrčí aktivity ukrývali a svou beletrii šířili pouze v okruhu přátel, k nimž měli důvěru. Literární historik a teoretik Vladimír Macura dopsal první verzi svého románu *Občan Monte Christo* již v roce 1981, avšak nakladatelství jej k vydání přijalo až v roce 1989;²⁸⁴ podobně například Jiří Rulf, který tehdy působil jako publicista v Tiskové agentuře Orbis a pak jako redaktor kulturní rubriky *Zemědělských novin*, rozdával své básnické knihy *Polední příběh* (1983) a *Dopis Vencovi* (1985) přátelům jako neoficiální „vlastní náklad“. O stejném dilematu hovoří Václav Jamek:

Pro vlastní literární texty jsem volil „imposibilismus“, neboli neomezoval jsem se; což zároveň znamenalo, že jsem se o publikování těchto prací ani nesnažil, věděl jsem, že by neprošly. [...] Na vlastní psaní po nějaké době působilo spíš vědomí marnosti: ochabovala vůle pokračovat, případně psát pořádně. To byl vlastně důvod, proč jsem začal psát francouzsky: napsat něco, na čem stálo za to pracovat, protože by to mohlo i uspět.²⁸⁵

Strategie obcházení cenzury

Specifikum literárního provozu sedmdesátých a osmdesátých let představují rozmanité způsoby, jimiž byly rozptýlené cenzurní instance obcházeny. Existence (a šíře) strukturálních mezer byla natolik významným jevem, že ji lze vnímat jako systémový rys normalizační literární cenzury. Využívaly se strategie nejrůznějšího typu – skrývání skutečného autorství díla, různé způsoby manipulování schvalovacích procesů (například formou přímluvy vlivných osob), volba vlivného lektora. Na textové rovině se umělecká i odborná díla zaštiťovala různými druhy paratextů, časté byly alegorie, uplatňovaly se skryté narážky či náznaky a s nimi spojené čtení mezi řádky.

V oblasti umění a humanitních věd se obvyklým jevem staly alonymy (tzv. pokrývačství). Nejčastěji se taktika nepřiznaného autorství uplatňovala v oblastech, které poskytovaly zakázaným tvůrcům možnost výdělků. Pro literáty se nabízela především spolupráce s divadly, rozhlasem či televizí; brněnské Divadlo na provázku například uvádělo drammatizace děl Vladimíra Párala, Ivana Olbrachta či Viléma Mrštíka pod jménem režiséra Zdeňka Pospíšila, ačkoli se jednalo o díla zakázaného dramatika Milana Uhdeho,²⁸⁶ Pavla Landovského jako autora epizod rozhlasového seriálu *Jak se máte, Vondrovi?* pokrývali Karel Steigerwald, Alex Koenigsmark a Josef Kučera;²⁸⁷ rozhlasové adaptace Františka Pavlíčka pokrývala Alena Břízová, televizní pohádky a adaptace Karla Šiktance opakovaně zaštiťovala Milena Medová atp. Podobně tomu bylo v humanitních a společenských vědách; například příspěvky medievisty Josefa Macka podepisovali jeho

284) Srov. Pavel Janoušek: *Ten, který byl. Vladimír Macura mezi literaturou, vědou a hrou*, Praha, Academia, 2014, s. 156.

285) Biografický archiv Ústavu pro českou literaturu AV ČR, fas. Václav Jamek, Příspěvek do ankety Současní spisovatelé a cenzura, 12. 3. 2014.

286) Okolnosti utajované spolupráce podrobně popisuje Milan Uhde: *Rozpomínky. Co na sebe vím*, Praha – Brno, Torst – Host 2013, s. 303–313.

287) Srov. Lenka Jungmannová: „Řečnej člověk‘ Pavel Landovský“, in Pavel Landovský: *Hodinový hoteliér a jiné hry*, Praha, Akropolis 2013, s. 319–331, zde s. 320.

spolupracovníci z Ústavu pro jazyk český ČSAV, odborné studie a popularizační články lingvisty Alexandra Sticha vycházely pod jménem Felicitas Wünschové či Mileny Švehlové, publicistiku Václava Černého zaštitila Anna Vondruš, práce historika odboje Františka Janáčka vycházely pod jménem jeho spolupracovnice a spoluautorky, historičky Aleny Hájkové apod.

Ještě častěji než u původních odborných studií či knih se alonymy uplatnily při psaní lektorských posudků. Jako nakladatelští lektori se v sedmdesátých a osmdesátých letech mohly uplatnit i osobnosti, které jinak měly cestu do oficiálních médií zcela uzavřenu, například Jan Lopatka,²⁸⁸ propuštěný redaktor Československého spisovatele Vítězslav Kocourek či Miloš Vacík ad. Ještě obvyklejší bylo pokrývání editorské práce. Tak například Stanislava Mazáčová, Mojmír Otruba, Vladimír Macura či Josef Peterka poskytli svá jména Miroslavu Červenkoví, Milada Chlěbcová pro práce Evy Strohsové a Jiřího Brabce, Mojmír Otruba pro Felixe Vodičku ad. Skutečně běžným se pokrývání stalo především v oblasti překladu, jak o tom svědčí publikace *Zamlčování překladatelé*. Srovnáme-li počet zde uvedených případů užití alonymu v letech 1948–1969 se sedmdesátými a osmdesátými lety, ukazuje se skutečně radikální rozdíl (z celkem evidovaných 692 bibliografických položek se pouhých sedm vztahuje k období před rokem 1970).²⁸⁹

S ohledem na rozšířenost praxe pokrývání je pravděpodobné, že o ní panovalo všeobecné povědomí. Dlouholetá redaktorka Odeonu Eva Kondrysová vzpomíná, že o něm nejen věděla, ale dokonce jej i organizovala, „protože bez spolupráce redakce by to nešlo“.²⁹⁰ Zároveň uvnitř jednotlivých oborů panovala určitá míra solidarity, díky níž se pokrývání v zásadě tolerovalo. Příklad, kdy někdo z okruhu specialistů nepsaná pravidla porušil, je doložen jen výjimečně. Šlo o edici výboru statí kritik Františka Götze připravenou Jiřím Brabcem, jehož práci zaštitila Milada Chlěbcová. V recenzi Milan Blahynka poukázal na podobnost koncepce svazku s výborem z Teigova díla *Svět stavby a básně* z roku 1966, který sestavil Jiří Brabec.²⁹¹ Přestože Blahynka explicitně neuvedl Brabcovo jméno, i tak se pro zasvěcené jednalo o signál zpochybňující editorství Milady Chlěbcové. Ovšem i po tomto „porušení pravidel“ editorka s nakladatelstvím dále spolupracovala, ostatně redaktor Václav Kubín byl do konspirace zapojen.²⁹² Méně často jsou alonymy doloženy u původních knižně vydaných literárních děl, jako příklad mohou sloužit sbírky sci-fi povídek *Experiment pro třetí planetu* a *Pandořina skříňka*, jež vyšly pod jménem jednoho z autorů, Jaroslava Veise, zatímco druhý původce Alexandr Kramer zůstal utajen.²⁹³

288) Srov. Michael Špirit: „Ediční poznámka“, in Jan Lopatka: *Posudky*, ed. Michael Špirit, Praha, Torst, 2005, s. 295–301, zde s. 298–299.

289) Zdeňka Rachůnková (ed.): *Zamlčování překladatelé. Bibliografie 1948–1989*, Praha, Obec překladatelů – Ivo Železný 1992.

290) Eva Kondrysová: „Dřív člověk musel každou knížku obhájit“, rozhovor vedla Lucie Seibertová, in S. Rubáš (ed.): *Slovo za slovem*, cit. dílo, s. 193–209, zde s. 203.

291) Milan Blahynka: „Velké a těžké umění porozumět“, *Tvorba* 1987, č. 12, příloha Kmen, s. 10–11.

292) František Götz: *Literatura mezi válkami. Výbor z díla*, ed. Milada Chlěbcová [= Jiří Brabec], Praha, Československý spisovatel 1984; k případu viz „Odpovídá Jiří Brabec“, rozhovor vedli Jiří Flaišman, Michal Kosák, *Echa*, <<http://www.ipsl.cz/index.php?id=136&menu=echa&sub=echa&str=aktualita.php>>, přístup 7. 7. 2014; rozhovor Milady Chlěbcové s Petrem Šámalem, 18. 12. 2014.

293) Pavel Janoušek a kol.: *Dějiny české literatury 1945–1989*, díl 4, 1969–1989, Praha, Academia 2008, s. 714.

Zejména v oblasti literárního překladu pomáhaly vydání knihy zaštitit účelově pojaté paratexty, které vysvětlovaly, z jakého důvodu je vhodné, aby určité dílo vyšlo, přestože v něčem neodpovídá aktuálním představám o správné literatuře. Tímto způsobem například anglista Miroslav Jindra zaštitil reedici Joyceova *Odyssea* v překladu Aloyse Skoumala (1976). Podle svědectví pracovníků nakladatelství vydání v poslední chvíli takřka ztroskotalo kvůli obsáhlému závěrečnému monologu Molly Bloomové, jenž se úředníkům ministerstva kultury jevil neúnosně erotický. Knihu proto zahajoval Jindrův úvod, v němž vyslovil vůči klasickému dílu dílčí distanci, současně však vyzdvihl jeho význam pro literární vývoj:

Thomas Mann vidí v *Odysseovi* „román, jímž se končí všechny romány“. My samozřejmě tak daleko nepůjdeme. Nemůžeme přijmout „ideologii“ tohoto díla, jeho mystiku, jeho vnější naturalismy [...], jeho psychoanalytické excesy a iracionální automatismy „proudu vědomí“, který zachycuje. Přesto ho však řadíme do kulturních dějin lidstva jako jeden z jejich milníků. Kdybychom ho totiž chtěli přehlížet, stejně bychom naň na cestách světem literatury neustále naráželi.²⁹⁴

Kniha nakonec vyšla v omezeném nákladu sedmi tisíc výtisků, nedostala se však do volného prodeje a na pokyn šéfredaktora Karla Bouška o ní neměl referovat kulturní tisk. Zájemci o vydání určené „odbornému publiku“ museli při nákupu předkládat potvrzení zaměstnavatele, že román potřebují z pracovních důvodů.²⁹⁵

Na specifický okruh problémů narážely ty odborné práce z humanitních oborů, jež vycházely z kritizovaných metodologických koncepcí a filozofických tradic (například strukturalismus či fenomenologie), případně navazovaly na práce specialistů, kteří nesměli za normalizace publikovat. Důležitou roli zde plnily úvody, v nichž se objevovala jména zahraničních či domácích autorit marxistického myšlení (Karel Marx, Friedrich Engels, Vladimír Iljič Lenin, Zdeněk Nejedlý atp.), a naopak se potlačovaly zmínky o skutečných metodologických inspiracích či badatelských předchůdcích. Příkladem může být předmluva Vladimíra Macury k prvnímu vydání monografie *Znamení zrodu* (1983); v úvodu zásadní práce inspirované tartuskou školou kulturní sémiotiky, zvláště pak texty Jurije Michajloviče Lotmana, jsou potlačeny veškeré zmínky o tomto myšlenkovém rámci; teoretické ambice své knihy pak autor preventivně obhajoval citátem z Engelse. Z taktických (autocenzurních) důvodů kniha neobsahuje ani původní motto představované citátem z Antonína Marka, obsahujícím zmínku o „semiotice“; podle vlastních slov se tak Macura chtěl „vyhnout všem přímým upozorněním na metodologické souvislosti“.²⁹⁶ Podobným způsobem se někdy zdůvodňoval výběr odborného tématu: monografii o Bohuslavu Balbínovi z pera Jana P. Kučery a Jiřího Raka například zahajoval autorský úvod, v němž se autoři snažili obhájit již samu skutečnost, že se věnují období českého baroka; jako štít

294) Miroslav Jindra: „Joyceův Odysseus dnes“, in James Joyce: *Odysseus*, Praha, Odeon 1976, s. 5–9, zde s. 9.

295) František Fröhlich: „Jistých posvátných krav bylo nutno dbát i v doslovecích“, rozhovor vedla Marie Voslářová, in S. Rubáš (ed.): *Slovo za slovem*, cit. dílo, s. 95–111, zde s. 104–105, 107; též srov. e-mail Petra Kovaříka, který působil v kulturní rubrice deníku *Svobodné slovo*, Petru Šámalovi, 25. 3. 2014.

296) Vladimír Macura: „Úvodem“, in týž: *Znamení zrodu. České obrození jako kulturní typ*, 2. vyd., Jinočany, H&H 1995, s. 5–9, zde s. 9.

StB o „dvousmyslech“ u Jaroslava Hutky StB založila na Jaroslava Hutku spis s názvem Zpěvák; jeho součástí jsou i citace konkrétních textů a písničkářových promluv k posluchačům, jež pracovníci StB interpretovali například jako „útok na materialistický světový názor“, „útok na internacionální pomoc v roce 1968“, „zsměšnění ruského jazyka“, „útok proti důchodové politice“ atp. V citátu ponecháváme původní interpunkci:

K urychlenému zahájení trestního stíhání nebylo přikročeno proto, že trestná činnost HUTKY je prováděna rafinovaným jednáním, které si klade značné nároky na dokazování. HUTKA při svých vystoupeních neútočí otevřeně, ale dvousmyslně. Posluchačům dává návod, jak vystoupení interpretovat, když říká: „Takže došlo k tomu, že nejlépe, nejsvobodněji a nejméně problematictější, to dám najevo, neartikulovanými zvuky, pod kterými si můžu představit co chci a nikdo jim nerozumí. Taky se můžete připojit v refrénech, budete vědět jak.“ Jaroslav HUTKA nevymyslel žádné nové protisocialistické výroky. Všechny již byly v krizových letech různými pravicově zaměřenými osobami v různých modifikacích proneseny. To usnadňuje specificky zaměřenému okruhu posluchačů chápání pravého významu jeho slov. Z dvousmyslnosti také plyne, že HUTKA bude mít při výslechu značný prostor k „manévrování“ a vysvětlování jednotlivých slovních významů ve smyslu, který pro něj bude výhodný.

Zdroj: ABS, Vyšetřovací spis StB na Jaroslava Hutku, arch. č. 677 997, krycí jméno Zpěvák, Vyhodnocení trestné činnosti HUTKY, předkládané SV StB dne 11. 5. 1976.

---

jim přitom sloužily četné odkazy na poznatky novějšího sovětského bádání.²⁹⁷ Následný kritický ohlas jejich práce ukázal, že obavy byly důvodné, Josef Haubelt v nebývalé agresivní recenzi označil jejich práci za „tendenčně jednostrannou a zároveň primitivně naivní adoraci barokní doby“ a vytkl jim i přitakávání (sudeto)německým pohledům na baroko.²⁹⁸

Jako další poměrně obvyklý strategický (a autocenzurní) rys odborných textů lze uvést výběrovost přehledů předchozího bádání: záměrně se neuváděly práce a jména badatelů, kteří nesměli publikovat, pobývali v exilu či jejich pojetí kolidovalo s oficiálně zastávaným výkladem. Případná (často i polemická) návaznost se obcházela obecnými poukazy na stav poznání či zůstala nevyjádřena; i tak těmto náznakům a skrytým odkazům většina badatelské komunity rozuměla. Názorně to dokládají studie literární historičky Jaroslavy Janáčkové; posluchačka a pozdější kolegyně Felixe Vodičky měla od počátku sedmdesátých let omezené možnosti publikování a například na stránky akademického časopisu *Česká literatura*, vydávaného Ústavem pro českou a světovou literaturu ČSAV, se směla vrátit v roce 1982.²⁹⁹ Přestože Janáčková ve svých pracích rozvíjela Vodičkovy metodologické impulzy, neobjevuje se v jejích studiích publikovaných v *České literatuře* jediný odkaz na Vodičkovy texty, a to přesto, že se problémům i autorům z jejího okruhu zájmu (zejména Janu Nerudovi) opakovaně věnoval. Vodičkovu jméno totiž reprezentovalo právě tu část literární vědy, která byla na počátku normalizace proklamativně zavržena, a až na výjimky se jeho práce nezmiňovaly. Například ještě roku 1970 se Vodička zúčastnil pracovního sympozia uspořádaného k stému výročí úmrtí Karla Jaromíra Erbena (v průběhu

297) Jan P. Kučera, Jiří Rak: *Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře*, Praha, Vyšehrad 1983, s. 11–14.

298) Josef Haubelt: „Das Temno J. P. Kučery a J. Raka“, *Československý časopis historický* 33, 1985, č. 1, s. 101–105.

299) K situaci Jaroslavy Janáčkové za normalizace srov. „Musíš fungovat jako most“, rozhovor vedl Jan Hron, in Jiří Holý, Katka Volná (eds.): *Tato fakulta bude rudá! Katedra české literatury Filozofické fakulty Karlovy univerzity očima pamětníků a v dokumentech*, Praha, Akropolis 2009, s. 209–251.

akce jej postihl infarkt a musel být převezen do nemocnice), jeho referát však nesměl být otištěn spolu s ostatními v *České literatuře* a publikován zde byl až roku 1990;³⁰⁰ v tomto odborném časopise nevyšel ani Vodičkův nekrolog (zemřel 1974), a to přesto, že takřka dvacet let působil v jeho redakční radě a krátce stál i v čele akademického ústavu, který toto periodikum vydával.

Striktní kontrola těch témat, u kterých se předpokládal jediný „správný“ výklad (okupace 1968, poválečné vyhnání německého obyvatelstva) či byla tabu (například smrt Jana Palacha), si vynucovala šifrované způsoby vyjádření. Mimořádně intenzivně se různé podoby jinotajů, náznaků, aktualizací, narážek či ironie uplatňovaly u folkových písničkářů.³⁰¹ Státní orgány se proto snažily udržet jejich veřejná vystoupení pod kontrolou a osobnostem, jejichž texty či chování se jeví jako problematické, se opakovaně snažily v koncertování bránit; případová studie věnovaná Vladimíru Mertovi dokládá, že systém dohledu nad hudební oblastí nebyl nepropustný a že se jej dařilo dlouhodobě obcházet.³⁰²

V případě scénického (performativního) umění nabýval na významu aktuální kontext sdělení, který interpret a jeho publikum sdíleli. Posluchači na jinotaje a narážky spontánně reagovali, vyhledávali je a oceňovali jako projev statečnosti. Specifickým fenoménem, pro jehož poetiku měly ironie, alegorie a narážky zásadní význam, se stalo Divadlo Jára Cimrmana. Přemysl Rut v této souvislosti výstižně konstatoval, že za normalizace se zásadně proměnila recepční situace, v níž byla postava Jára Cimrmana vnímána. Z původní exkluzivní mystifikace a recese se stala mnohvrstevnatá alegorie, „život zneuznaného Jára Cimrmana začal bolestně připomínat osudy českých dobrých úmyslů v zákrutech světových dějin, a zároveň Cimrmanovo dílo jevílo čím dál víc paralel s podobně všestranným „učením klasiků““.³⁰³

Jako aluze fungovala některá křestní jména, jimž posluchači rozuměli jako narážkám na veřejně známé osoby (Miloš → Jakeš; Vasil → Bilak; Vašek → Havel),³⁰⁴ stejně tak písničkáři využívali ironie: „stačilo udělat nějakou minimální narážku, jako třeba, že se máme výborně, a každý už věděl.“³⁰⁵ Možnost, jak se vyhnout cenzuře, představoval již samotný výběr repertoáru – tak zdůvodňuje svůj zájem o folklor Dagmar Andrtová-Voňková; interpretace slovenských balad pro ni byla „prostředníkem a návodem, jak mezi řádky vyjádřit a sdělit, co jsem chtěla a musela říci k tomu, co jsem prožívala“.³⁰⁶

Zejména v oblasti prózy a dramatu se nepřijatelná témata či žánry obcházely tradiční figurou ezopského jazyka – alegorií.³⁰⁷ Z tohoto úhlu pohledu je zřejmé, proč právě

300) Osobní sdělení Jaroslavy Janáčkové Petru Šámalovi; dále srov. úvodní poznámka Boženy Vodičkové a Mojmiry Otruby k otištění studie Felix Vodička: „K vývojovému postavení Erbenova díla v české literatuře“, *Česká literatura* 38, 1990, č. 5, s. 385–404, zde s. 385.

301) K normalizaci v hudební sféře srov. Přemysl Houda: *Intelektuální protest, nebo masová zábava? Folk jako společenský fenomén v době tzv. normalizace*, Praha, Academia 2014, s. 57–75.

302) Viz případová studie Přemysla Houdy „Písničkář na hranici. Příklad Vladimíra Mertvy“, s. 1321–1332.

303) Přemysl Rut: „Cimrman / Smoljak / Svěrák“, in Ladislav Smoljak, Zdeněk Svěrák: *Divadlo Jára Cimrmana. Hry a semináře. Úplné vydání*, Praha – Litomyšl, Paseka 2009, s. 6–17, zde s. 8.

304) Pavel Klusák: „Z éry tajných hesel“, *Týden* 11, 2004, č. 47, s. 88–89.

305) „Rozhovor s Jiřím Dědečkem“, in Přemysl Houda: *Šafrán. Kniha o sdružení písničkářů*, Praha, Galén 2008, s. 297–301, zde s. 301.

306) Rozhovor s Dagmar Andrtovou-Voňkovou, in P. Houda: *Šafrán*, cit. dílo, s. 283–287, zde s. 286.

307) Srov. Lev Losev: „Ezopský jazyk jako literární systém“, přel. Stefan Segi, in M. Wögerbauer, P. Píša, T. Pavlíček (eds.): *Nebezpečná literatura?*, cit. dílo, s. 251–284.

antiutopie při schvalovacích procesech poutaly zvýšenou pozornost. Příznačné jsou v této souvislosti postupy, jimiž se cenzurní zákaz pokusila obejít Ludmila Freiová. Její román *Odkud přišel Silvestr Stin?* byl v nakladatelství Svoboda roku 1986 vytištěn, ale do distribuce uvolněn nebyl a takřka celý náklad skončil ve stoupě. Původní zápletku románu tvořilo přemístění hlavního protagonisty z budoucnosti do „přítomného“ světa. Lze předpokládat, že v případě této prózy byl jedním z důvodů cenzurního zásahu žánr – dokonalý, vědecky řízený a automatizovaný svět budoucnosti se vyznačoval potlačováním veškeré jinakosti ve prospěch společného „dobra“. Zákaz však mohl mít i jinou motivaci, významnou roli totiž v díle sehrávala tajná policie. V původní verzi byl protihráčem hlavního protagonisty důstojník StB, který Silvestra Stina za přispění tajných spolupracovníků a agentů neustále sledoval. Záhy po zákazu Freiová prózu přepracovala a o dva roky později ji nabídla k vydání Středočeskému nakladatelství. S nadsázkou lze říci, že nová verze představovala antiutopii na druhou; autorka oslabil odkazy k přítomnosti a nově román situovala do blíže neurčeného časoprostoru. Román, nyní přejmenovaný na *Rok narození nula*, se již neodehrával v tehdejší socialistickém Československu, ale v jeho alternativní variantě. Například hlavní město země, do níž byl Silvestr Stin přemístěn, se nově jmenovalo Benešov, změněny byly dobové reálie, zejména z původní „Státní bezpečnosti“ se stala „Lidová stráž“, celkově upozaděna byla i zmíněná postava důstojníka StB. Po těchto úpravách již byl román povolen, ovšem vyšel až v roce 1990.³⁰⁸

Cenzurní opatření se neobcházela pouze alonymy a naznačenými textovými strategiemi, ale i na rovině institucionální. Podstatně bdělejší dohled panoval v centru, tedy v „kamenných“ nakladatelstvích (především v Československém spisovateli) a v periodikách vydávaných Svazem českých spisovatelů či vydavatelstvím Rudé právo; naproti tomu některá nízkonákladová média, určená zpravidla užšímu okruhu specializovaných čtenářů, byla dohlížecími orgány tolerována.

Volnější poměry panovaly i v regionálních periodikách, kde pod vlastním jménem směli publikovat autoři v „centru“ nepříjemní (například Zdeněk Kožmín v *Brněnském večerníku*, *Rovnosti*). Do procesu vyjednávání o jednotlivých titulech zasahovaly v mimopražských poměrech častěji osobní vazby a známosti (někdy se však také stávalo, že výrazné osobnosti určitého regionu nacházely snáze uplatnění v Praze). Prostřednictvím brněnského nakladatelství Blok, podléhajícího doзору odboru kultury krajského národního výboru a ideologického oddělení krajského výboru KSČ (ediční plán však schvaloval i Odbor knižní kultury Ministerstva kultury ČSR), se postupně do oficiálních médií vrátili Ludvík Kundera, Oldřich Mikulášek či Jan Skácel. Oldřich Mikulášek zde nejdříve vydal výbor ze své starší poezie *Červenec*³⁰⁹ a teprve po tomto publikačním průlomu, který zaštitil brněnský literární historik a bývalý děkan tamní filozofické fakulty Milan Kopecký, se k jeho nové tvorbě začalo stavět vstřícněji nakladatelství Československý spisovatel, kde roku 1981 vyšel výbor z Mikuláškových novějších básní.³¹⁰ Podle svědectví redaktora Bloku Jaroslava Nováka měl ředitel Československého spisovatele Pilař prohlásit, že čeká na to, „až to pustí kraj“.³¹¹

308) Ludmila Freiová: *Datum narození nula*, Praha, Středočeské nakladatelství 1990.

309) Oldřich Mikulášek: *Červenec*, eds. Josef Suchý a Zdena Zábranská, Brno, Blok 1980.

310) Oldřich Mikulášek: *Žebro Adamovo. Verše z let 1971–1973 a starší inspirace*, Praha, Československý spisovatel 1981.

311) Srov. rozhovory Jiřího Trávnička s Jaroslavem Novákem a Ivem Odehnalem, soukromý archiv J. Trávnička.

K podobné strategii se uchýlovali i někteří humanitní vědci, když vybrané odborné aktivity směřovali do regionů. V prostoru stojícím na okraji zájmu koryfejí příslušných oborů se od roku 1981 konala plzeňská symposia k problematice 19. století; koncepčně volená témata a poměrně stálý okruh účastníků vytvářely prostor pro mezioborovou, metodologicky podnětnou rozpravu, jíž se účastnili i badatelé, kteří nemohli z politických důvodů působit v ČSAV a někdy museli publikovat pod cizím jménem (například Alexandr Stich).³¹² Stejný význam měla pro výzkum raného novověku uherskobrodská symposia Jana Amose Komenského, probíhající od roku 1971,³¹³ či sborník *Husitský Tábor*, vydávaný od roku 1978 Muzeem husitského revolučního hnutí v Táboře.³¹⁴ Zde téma husitství, jež nadále reprezentovalo symbol „pokrokových“ národních tradic, spolu se vzdáleností pražskému centru zaštitilo postupný návrat dvou významných specialistů, kteří museli v první polovině sedmdesátých let opustit Ústav československých a světových dějin ČSAV (Jiří Kořalka, František Šmahel); především jejich zásluhou se sborník *Husitský Tábor* stal klíčovým medievalistickým periodikem s reprezentativní recenzní rubrikou, jež sledovala českou i světovou odbornou produkci.³¹⁵

Jako součást literární periferie vnímaly kontrolní orgány subkulturu scifistů, což se projevilo průběžnou marginalizací jejich aktivit.³¹⁶ Přestože v letech 1980–1987 existovala Komise pro vědockofantastickou literaturu při SČS, nepodařilo se založit celostátní specializované periodikum či knižní edici,³¹⁷ takže klíčovou roli pro publikaci původní science fiction musely plnit lokální sci-fi kluby vznikající od přelomu sedmdesátých a osmdesátých let, nejčastěji při základních organizacích Svazu socialistické mládeže (SSM) na vysokých školách či v různých podnicích, domech mládeže atp. Fanziny a různé fanouškovské sborníky se rozmnožovaly a distribuovaly v rámci fanouškovské komunity, fandomu, o něž se instance rozptýlené cenzurní soustavy zajímaly pouze okrajově.³¹⁸ Nejdříve se jednalo o několik desítek exemplářů, od poloviny osmdesátých let se náklad vybraných časopisů pohyboval v řádu stovek výtisků. Vycházely zde původní kratší prózy, překlady, recenze a aktuální informace z oblasti sci-fi. Ve fanzinech publikovali i zavedení představitelé science fiction (Ondřej Neff, Jaroslav Veis, Zdeněk Volný ad.), kteří se podíleli i na oficiálním komunikačním oběhu. Poměrně běžně se v těchto zájmových tiskovinách objevovaly antiutopie, jež se v oficiálních nakladatelstvích uplatňovaly s potížemi, a stejně tak i komiksy pro dospělé.

312) Srov. Petr Čornej: „Vědci v plzeňském azylu“, *Pěší zóna*, 2001, č. 9, s. 89–92.

313) Doubravka Olšáková (ed.): *Niky české historiografie. Uherskobrodská symposia J. A. Komenského v ofenzivě (1971–1989)*, Červený Kostelec, Pavel Mervart 2012.

314) Sborníku a také třem husitologickým symposiím se podrobně věnuje publikace Doubravka Olšáková, Zdeněk Vybíral (eds.): *Husitský Tábor a jeho postavení v české historiografii v 70. a 80. letech 20. století*, Ústí nad Labem, Albis international 2004 (*Husitský Tábor*. Supplementum 2).

315) Podrobnou analýzu provedl Petr Čornej: „Husitský Tábor v kontextu české historiografie 70. a 80. let minulého století“, in D. Olšáková, Z. Vybíral (eds.): *Husitský Tábor a jeho postavení v české historiografii v 70. a 80. letech 20. století*, cit. dílo, s. 15–64.

316) Srov. Ondřej Neff: „Pár poznámek k práci Aleše Langera“, in Aleš Langer: *Průvodce paralelními světy. Nástin vývoje české sci-fi 1976–1993*, Praha, Triton 2006, s. 250–267, zde s. 252.

317) Srov. P. Janoušek a kol.: *Dějiny české literatury 1945–1989*, díl 4, 1969–1989, cit. dílo, s. 710.

318) K fandomu srov. Ivan Adamovič: „Sci-fi: Věrozhvěsti jiných světů“, in Vladimír 518 (ed.): *Kmeny 0. Městské subkultury a nezávislé společenské proudy před rokem 1989*, Praha, Big Boss & Yinachi 2013, s. 138–159; dále srov. „Historie fandomu v datech“, *ČS fandom*, <<http://www.fandom.cz/index.php/historie>>, přístup 10. 7. 2014.

Nejistá sezóna Divadla Jára Cimrmana

Místopředseda Obvodního národního výboru Karhan: Abychom se navzájem dlouho nezdržovali, budeme struční. Tady soudružka Mrzenová sumarizovala názory našich pracovníků, kteří se byli podívat na vaše divadlo. Takže – tím bychom mohli začít.

Inspektorka kultury Mrzenová: Podívejte se, soudruzí, vy sami jistě víte, že jste divadlo problémové.

Vedoucí souboru Divadla starých forem Rybník, režisér téhož divadla Kydal: (údiv)

Mrzenová: No vždyť co bychom si namlouvali, víte přece, proč jste museli z bývalého působiště odejít.

Kydal: No počkejte, to my nevíme...

Mrzenová: Ale no tak...

Rybník: Ale... My to opravdu nevíme, nám bylo řečeno, že tam budou místo divadla kanceláře.

Místopředseda Obvodního národního výboru Karhan: (míchá kávu)

Mrzenová: Podívejte se, soudruzí, řekněme to takhle. Vaše divadlo prostě neodpovídá současným kulturně politickým požadavkům. Vy plníte tu funkci rekreativní. Lidé se u vás zasmějí, zvláště mladí lidé, těm se to líbí, moje děti vás například znají líp než já. Ale vy se zabýváte tou dobou starého Rakouska. A my bychom spíše potřebovali soubor, který by se vyjadřoval k dnešku.

Kydal: Jestli můžu, my se ale taky vyjadřujeme k dnešku. Jinak by se lidi přece nesmáli, že jo...

Rybník: Já bych to dokonce formuloval tak, že smích je vždycky dnešní. Když my mluvíme o tom starém Rakousku a vzbuzuje to smích, no tak to znamená, že jsme vlastně aktuální. Protože nikdo se přece nebude smát něčemu, co je pro dnešek dávno mrtvé.

Vedoucí kulturního domu Marková: Tady se teda lidi nasmějou strašně. Jednu divačku museli odvézt do porodnice. Já jsem jí volala sanitku.

Mrzenová: Podívejte se, soudruhu, my jsme ty reakce toho publika sledovali. A to nezapřete, že si tam lidé dosazují různé výklady.

Vedoucí kulturního domu: Vyšla jí voda.

Mrzenová: Vy to možná ani tak nemyslíte, ale ten divák si to tam najde.

Kydal: Víte, já vám to řeknu upřímně. Nás vůbec netěší, když si diváci vkládají do našich textů něco, co tam není. Vždyť to je vlastně důkazem, že si v tu chvíli nerozumíme. Ale proč to tak je? Protože u nás neexistuje pravá satira, politický kabaret. Kdyby to tady bylo, lidi by nehledali v každé větě jinotaj.

Karhan: No vidíte, soudruzí, po čem my voláme? Po satíře!

Přepsaný dramatický text zachycuje část epizody z filmové komedie *Nejistá sezóna* (1988), v níž komise složená z obvodních funkcionářů schvaluje přestěhování Divadla starých forem do místního kulturního domu. Pro poetiku filmu, režírovaného Ladislavem Smoljakem, bylo charakteristické propojování fikce s realitou. I když postavy a instituce nesly smyšlená jména nebo byly pojaty zevšeobecňujícím způsobem, ve filmu vystupovali oba protagonisté skutečného Divadla Jára Cimrmana Zdeněk Svěrák (vedoucí souboru Rybník) a Ladislav Smoljak (režisér Kydal) a také další herci jejich souboru. V divadelním kusu, který je ve filmu inscenován a podroben schvalovacímu řízení, rozpoznávali diváci známou inscenaci jedné

Prostřednictvím podobného publikačního typu, tedy zájmového tisku určeného uzavřenému okruhu členů určité organizace, se „na periferii“ sešly dvě výše zmíněné osobnosti, jež pro domácí čtenářskou obec nejvýrazněji reprezentovaly jinou potlačovanou oblast – původní český komiks. Z iniciativy Pavla Noska, který se angažoval v České speleologické společnosti, se v roce 1979 objevila zvláštní příloha *Zpravodaje České speleologické společnosti*, kterou tvořil původní Saudkův komiks *Tajemství Zlatého koně* (námět Pavel Nosek). Po formální stránce vycházely sešity jako interní „zájmový tisk“ a postupně dosáhly nákladu až několika tisíc výtisků; jediná obsahová podmínka vydavatele zněla, aby se část komiksu odehrávala v jeskyních. V roce 1984 pak z Noskova podnětu započala

---

z her Divadla Jára Cimrmana, *Posla z Liptákova*. Některé role ve filmu byly obsazeny neherci z okolí divadla, jejichž funkce v realitě odpovídala funkci ve filmovém syžetu. Například vedoucí kulturního střediska Markovou hrála Jana Vokrojová – vedoucí Kulturního domu Solidarita, kam se divadlo nastěhovalo v červnu roku 1983. Poetika inscenovaného komediálního dokumentu umožňovala na jedné straně zobecnit zkušenosti s cenzurním systémem období normalizace a proměňovala film v autenticky působící, detailně prokreslený popis chodu dobové cenzury zejména performativních umění, na druhé straně rozvolňovala vztah mezi jednotlivými motivy, postavami a událostmi snímku a tím, k čemu a komu odkazovaly v realitě. To umožňovalo prezentovat film i jako fikci a oslabit riziko, že se dotčené osoby a instituce budou muset s filmem konfrontovat.

Scenáristé Zdeněk Svěrák a Ladislav Smoljak uložili do *Nejisté sezóny* část ze svých bohatých zkušeností s rozptýlenou cenzurní soustavou normalizačního období. Pokusy znemožnit Divadlu Jára Cimrmana činnost započaly v roce 1972, kdy se divadlo muselo přestěhovat z Malostranské besedy do Reduty. V průběhu následujících let se několikrát ocitlo na pokraji zániku, střídalo zřizovatele i místa působení, bylo mu zakázáno uvádění dvou her, *Aktu a Lijavce*. Schvalování druhé zmíněné hry, pojednávající o tajném policistovi, který pátrá po autorovi politických anekdot, probíhalo po tři roky a vedlo k proškrtání textu. Drama přesto zůstalo potenciálně nejpolitictějším textem Divadla Jára Cimrmana a bylo sledováno ze strany StB. Ta v průběhu let 1982–1983 posílala své zástupce na vybraná představení této hry a vyhodnocovala reakce diváků. Zpráva jednoho z tajných spolupracovníků StB o představení konaném 31. ledna 1983 kupříkladu uváděla, že i když je druhá část představení „zasazena do období panování Františka Josefa I.“, „diváci si automaticky převádí její obsah do současné doby. Velmi ‚bouřlivě‘ reagují na invektivy, které zesměšňují státní aparát a práci bezpečnosti. Obecenstvo, převážně inteligence, dovede velmi citlivě reagovat na pouhý náznak dvojsmyslu, kterých je hlavně v druhé části představení velmi mnoho“. Prostřednictvím ředitele Pražského kulturního střediska, které bylo zřizovatelem souboru, dosáhla pak StB v říjnu 1983 stažení hry z repertoáru divadla.

Citovaný dialog z *Nejisté sezóny* naráží na jednání se zástupci obvodního národního výboru a obvodního výboru KSČ, které se konalo po přestěhování Divadla Jára Cimrmana z Braníka do Strašnic v červnu 1983. Tématem jednání byla otázka setrvání divadla v prostorách kulturního domu Solidarita (zodpovězená ve filmu podobně jako v realitě kladně). Dialog přibližuje, jak silně bylo ve veřejnosti v období normalizace zakouřeno očekávání, že umění promlouvá v jinotajích o zakázaných věcech či myšlenkách. Tato společensky sdílená hermeneutická situace, vyžadující od diváků čtení mezi řádky nebo hledání druhého, skrytého významu divadelních replik, přitom nebyla jen výsadou běžného publika, ale i cenzurních nebo represivních orgánů, které rovněž dekodovaly každý text, jako by a priori byl textem ezopským. Tak se vlastně libovolné literární vyjádření stávalo politickým aktem bez ohledu na to, zda autor podobného účinku dosáhnout chtěl, anebo permanentní hermeneutiku cenzury pokládal za – z hlediska vlastní poetiky – reduktivní.

Zdroj: *Nejistá sezóna*, režie Ladislav Smoljak, scénář L. Smoljak a Zdeněk Svěrák, 1988; Markéta Pechačová: *(Ne)možnosti působení Divadla Jára Cimrmana v podmínkách totalitního režimu*, bakalářská práce, Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích 2012.

Saudkova spolupráce s Jaroslavem Foglarem, jejíž výsledek představují sešity *Modrá rokle* (1984) a *Ztracený kamarád* (1987).³¹⁹

Různé taktiky, jak se vyhnout schvalovacím procedurám, patřily k systémovým rysům normalizačního kulturního života. Patrně nejambicióznější pokus, jak obejít rozptýlenou cenzurní soustavu, představovaly organizační a vydavatelské aktivity Jazzové sekce. Organizace fungující od svého založení roku 1971 jako samostatná složka (tj. s vlastní

319) Srov. Tomáš Prokůpek: „Světlo na konci jeskyně“, in Tomáš Prokůpek, Pavel Kořínek, Martin Foret, Michal Jareš: *Dějiny československého komiksu 20. století*, sv. 2, 1964–2000, Praha, Akropolis 2014, s. 653–657.

právní subjektivitou) Svazu hudebníků ČSR vyvíjela po více než deset let rozsáhlé aktivity, jež podstatně překračovaly oblast vymezenou titulním hudebním žánrem. Josef Vlček, jeden z aktivních spolupracovníků Sekce, s odstupem označil za její hlavní smysl soustavné rozšiřování tvůrčího prostoru: „Vždycky však v Jazzové sekci byla tendence posunout hranice možného zase o kousíček dál – když nám prošlo vydání publikace *Český rock'n'roll 1956–1969* od Vládi Kouřila, když prošla kompilace textů *John Ono Lennon*, tak jsme si říkali – kam dál?“³²⁰

Strategie, s níž Jazzová sekce vzdorovala snahám o svou disciplinaci a posléze i likvidaci (státním orgánům se více než deset let nedařilo dostat její aktivity pod kontrolu), spočívala podobně jako v případě České speleologické společnosti, Spolku českých bibliofilů, Společnosti bratří Čapků či Jonáš klubu v tom, že se veškeré publikace vydávaly jako „zájmový náklad“ či „příloha“ povoleného periodika; v případě Jazzové sekce se jednalo o „přílohy“ bulletinu *Jazz*. Právě status interních materiálů určených členům konkrétní organizace, jež měla ediční a vydavatelskou činnost zakotvenou ve svém organizačním řádu, poskytoval aktivistům Jazzové sekce možnost, jak se vyhnout předběžné cenzuře v podobě prověřování a schvalování edičního plánu na půdě Svazu hudebníků ČSR i ministerstva kultury. Konkrétního adresáta, tedy člena Jazzové sekce, někdy tematizovaly i autorské paratexty obsažené v knihách, jak o tom svědčí například věnování Bohumila Hrabala v edici románu *Obsluhoval jsem anglického krále*: „Čtenářům Jazzové sekce pro potěšení.“ či úvodní slovo ke členům Sekce, jímž začíná autobiografická próza Jaroslava Kladiva *Poslední z transportu*.³²¹ Pro přibližně osm tisíc registrovaných členů, kteří v průběhu existence Jazzové sekce mezi její členy náleželi (patřilo mezi ně i čtrnáct knihoven), připravovala bulletin *Jazz*, členský zpravodaj *43/10/88* a další informační materiály, od roku 1979 k nim pak začaly přibývat i knižní tituly řazené postupně do pěti edic. Přestože aktivisté Jazzové sekce (hybateli většiny aktivit byli její místopředseda, od roku 1981 předseda Karel Srp, tajemník Vladimír Kouřil, výtvarnou a technickou stránku přípravy knih zajišťoval Joska Skalník) zdůrazňovali legální povahu zájmových vydavatelských aktivit, probíhaly práce na většině knih utajené; zejména se tajily tiskárny, v nichž měly být jednotlivé svazky vyrobeny. Vzhledem k tomu, že ministerstvo kultury opakovaně vydávalo pokyny, aby tiskárny odmítaly zakázky Jazzové sekce, uchýlovali se její aktivisté s tiskem mimo Prahu, některé svazky se tiskly dokonce až v Bratislavě; plasticky tyto „hony na tiskárny“ vylíčil Karel Srp ve vzpomínkové próze *Výjimečné stavy*:

Nejčastěji jsme tiskli u Honzy Kaliby v podzemí Lucerny. Provoz jak vystřížený z dizidentské pohádky. Po čase se zařídil v Modřanech. Vytiskl nám téměř všechny bulletiny, komplet Situace [jedna z edic Jazzové sekce, PŠ], řadu Jazzpetitů, plakátů, kalendářů, katalogů – a na konec i úmrtní oznámení Pavla Wonky. Ve Vrchlabí ho zakázali mamince a bratrovi vytisknout.

Díky Honzovi a Pavlovi [správně Milanovi, PŠ] Kohoutovi stoupla kvalita. Členská základna však rostla a my byli omezeni kapacitou stroje. Co bylo nad tři tisíce, kromě *Anglického*

320) Josef Vlček, Honza Dědek: *Zub času. Rozhovor*, Praha, Galén 2012, s. 96.

321) Bohumil Hrabal: *Obsluhoval jsem anglického krále*, Praha, Jazzová sekce 1982, s. [5]; Jaroslav Kladiva: *Poslední z transportu*, Praha, Jazzová sekce 1983, s. 5.

krále, jsme tiskli jinde. [...] Tiskárnám jsme říkali harakiri press – jednou a už je tady policie. Máme záznamy z razií. Řadu knih jsme tiskli nadvakrát nebo natřikrát. Proto jejich cena byla na svou dobu vysoká. Výrobní mezičlánky byly zranitelné: od možnosti zabavení rukopisu, s čímž naštěstí vždy počítal Petr Rezek, po sazbu, tisk a sklad. Knihy mohli zabavit u expedientů, skvělí byli Trejbalovi, maminka Česti Huňáta, Kateřina s Jirkou Volkových [...] Když po českých tiskárnách chodil papír, že pro nás nesmí dělat, pomáhali nám Slováci. Oleg Pastier, Tomáš Petřivý, Ludmila a další z Bratislavy. Zatímco v Praze jsme se krčili, tady vzal objednávku největší provoz. Jejich zásluhou vyšel dadaismus, *Případ Richard Wagner* a málem i *Dítě na skleníku*, současná americká poezie. Nás však zavřeli a rukopis převzal Odeon.³²²

Ministerstvo kultury naléhalo na Svaz hudebníků ČSR, aby činnost organizace, jejíž vedení odmítalo respektovat nepsaná pravidla, a naopak se odvolávalo na platné právní normy, ukončil.³²³ V listopadu 1983 se však do hry vložilo oddělení kultury ÚV KSČ; spolu s vedením ministerstva kultury přijali „řadu politických i správních opatření směřujících k definitivnímu ukončení a likvidaci činnosti Jazzové sekce“.³²⁴ Průběh likvidace přitom názorně odhaluje strukturu výkonné moci: hlavní slovo při jednáních o dalším postupu vůči Jazzové sekci měli vrcholní představitelé ÚV KSČ, tajemníci Miroslav Müller a Josef Havlín, kteří stanovili hlavní cíle a konkrétní úkoly pro různé části státní správy (ministerstva kultury, financí a vnitra). Výsledkem bylo zrušení Svazu hudebníků ČSR, a to z důvodu „provádění rozsáhlé nelegální ediční a publikační činnosti, přičemž byly publikace prodávány za hotové v cenách neschválených příslušnými státními orgány“, a častého „porušování autorského zákona“.³²⁵

Vedení Jazzové sekce ani v tuto chvíli neakceptovalo právní výklad státních orgánů o zrušení organizace a dále pokračovalo v ediční činnosti. A právě za tyto vydavatelské aktivity byli v březnu 1987 aktivisté Jazzové sekce obviněni z nedovoleného podnikání a z poškozování majetku v socialistickém vlastnictví. Přestože nakonec byli Karel Srp a Vladimír Kouřil odsouzeni k nepodmíněnému trestu, soud zcela nepřitakal obžalobě a konstatoval, že odsouzení neměli ze své činnosti žádný osobní zisk; jejich provinění mělo spočívat v tom, že narušili „zájem společnosti na platnosti a dodržování zákonů a administrativně-správních aktů“.³²⁶ Tento rozsudek v zásadě odpovídal tomu, že v situaci otevřeného konfliktu Jazzová sekce přijala legalistickou strategii, příznačnou od poloviny sedmdesátých let pro hlavní linii opozičních aktivit v Československu.³²⁷

322) K. Srp: *Výjimečné stavy*, cit. dílo, s. 48–51.

323) Proces likvidace s přihlédnutím k širšímu kontextu podrobně popisuje Peter Bugge: „Boj magické moci razítka s magickou mocí lidovou. Případ Jazzové sekce“, *Soudobé dějiny* 18, 2011, č. 3, s. 346–382.

324) „Informace Ministerstva kultury pro tajemníka ÚV KSČ Havlína“, in O. Tomek: „Akce JAZZ“, cit. dílo, s. 297–299, zde s. 299.

325) Tamtéž, s. 253.

326) Tamtéž, s. 271.

327) Srov. pododdíl „Legalismus disentu a perzekuce literárního samizdatu“, s. 1207–1211.

Takřka naprosté vyloučení řady aktivních spisovatelů z oficiální (tj. z hlediska platných právních předpisů legální) literární komunikace v Československu, jež obvykle provázely i perzekuce v zaměstnání, mělo mocné dopady na veškeré literární dění. Tradiční média moderní knižní kultury, jež se kontinuálně rozvíjela dlouhá desetiletí, se v průběhu krátké doby zcela uzavřela nikoli jednotlivcům, ale stovkám aktivních autorů; v samizdatu sestavený *Slovník českých spisovatelů* obsahoval hesla okolo čtyř set autorů, jichž se zákazy v různé míře dotýkaly.³²⁸

Kniha v paralelním prostoru

V paralelním literárním oběhu kolovala díla rozmnožená a distribuovaná mimo veškeré instance rozptýlené cenzurní soustavy, na významu opět nabyly osobní kontakty a sociální síť, ovšem ve srovnání s lety padesátými se výměny tajně rozmnožovaných a distribuovaných textů účastnilo podstatně více lidí.

Model českého literárního samizdatu formovala autorská čtení, která se odehrávala od podzimu 1970 v bytě Ivana Klímy. Jiří Gruša označil setkání, kam docházely nejméně tři desítky posluchačů, za návrat k tradici literárního salonu.³²⁹ Mezi účastníky čtení, jejichž jádro tvořily někdejší profilové osobnosti *Literárních novin*, kterým již od roku 1969 nakladatelství opakovaně vracela nabízené rukopisy, vznikla myšlenka texty opisovat a v několika kopiích je distribuovat. V roce 1973 vyšla jako první svazek největšího samizdatového „nakladatelství“, nazvaného později Edice Petlice (název odkazoval k ediční řadě Klíč nakladatelství Československý spisovatel), novela Ludvíka Vaculíka *Morčata*. Nejednalo se o první samizdatový projekt, toto prvenství bývá přisuzováno olomouckým Textům přátel, ovšem právě „petliční“ model samizdatu byl nejčastěji následován. V dalších letech postupovali podobně i další intelektuálové, kteří byli zbaveni možnosti oficiálně publikovat.³³⁰

Jiný způsob rozmnožení díla než jeho opsání na psacím stroji byl v té době realizovatelný jen obtížně; státní orgány totiž podnikly na počátku sedmdesátých let sérii kroků, které měly obnovit přehled o technických zařízeních umožňujících rozmnožování

328) Srov. Jiří Brabec, Jiří Gruša, Igor Hájek, Petr Kabeš, Jan Lopatka: *Slovník českých spisovatelů. Pokus o rekonstrukci dějin české literatury 1948–1979*, Toronto, Sixty-Eight Publishers 1982; první oficiální vydání v Československu pod názvem *Slovník zakázaných autorů 1948–1980*, Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1991.

329) J. Gruša: *Umění stárnout*, cit. dílo, s. 152; souhrnně popisuje tuto praxi Jonathan Bolton: *Worlds of Dissent. Charter 77, The Plastic People of the Universe, and Czech Culture under Communism*, Cambridge (MA) – London, Harvard University Press 2012, s. 72–114.

330) Souhrnně charakterizují samizdatovou literární produkci příspěvky Tomáše Vrby a Jiřího Gruntoráda in J. Alan (ed.): *Alternativní kultura*, cit. dílo, s. 265–305, 493–507; novější pokus o klasifikaci samizdatových publikací s přihlédnutím k motivaci a podobám distribuce nabízí Martin Machovec: „The Types and Function of Samizdat Publications in Czechoslovakia, 1948–1989“, *Poetics Today* 30, 2009, č. 1, s. 1–26; zde též přehled základní literatury k tématu. Podrobný popis rizik spojených se samizdatovými aktivitami ukazuje na příkladu jediného projektu Gabriela Romanová: *Příběh Edice Expedice*, Praha, Knihovna Václava Havla 2014.

tiskovin. Ministr průmyslu ČSR vydal 14. července 1971 vyhlášku o zřizování tiskáren a rozmnožoven a o povinné evidenci tiskových strojů (67/1971 Sb.), podle níž musely tiskárny a rozmnožovny získat nový souhlas k dalšímu provozování a současně musely vést důkladnou evidenci zakázek a označovat každý svůj výrobek.³³¹ Stejně tak se StB snažila udržet přehled o původu samizdatových strojopisů; vzhledem k tomu, že centrální registr psacích strojů nebyl s ohledem na jejich masové rozšíření realizovatelný, snažila se alespoň vytvořit evidenci zadržovaných samizdatových písemností podle psacího stroje, na němž byly napsány.³³² Postupem let se dohled nad rozmnožovacími přístroji rozvolnil, například cyklostylové blány sice byly v podnicích, které vlastnily mimeograf (tzv. cyklostyl), evidovány, avšak v obchodech byly volně v prodeji.³³³ Odlišná situace nastala v druhé polovině osmdesátých let, kdy někteří provozovatelé samizdatu měli k dispozici i moderní kopírovací zařízení, ať již byla tajně dovezena ze zahraničí či k nim získali přístup v některém ze státních podniků (například xerox ve Státní bance československé), či dokonce první osobní počítače.³³⁴

Zatímco oficiálně vydané knihy cirkulovaly v nákladech desítek i stovek tisíc výtisků, recepční dosah publikací vzniklých mimo dohled cenzurní soustavy byl velmi rozmanitý a pohyboval se v závislosti na typu publikace od několika desítek až po několik tisícovek čtenářů. Čtenářská dostupnost samizdatových publikací se podstatně proměňovala v čase i v závislosti na typu a velikosti společenství, jehož příslušníkům byly jednotlivé tituly určeny. Tomáš Vrba například rozlišuje čtenářský dosah podle různých distribučních okruhů – Charty 77, undergroundu, Jazzové sekce, eurokomunistů, různých náboženských komunit atp.³³⁵ Zatímco na počátku sedmdesátých let měly k samizdatu obvykle přístup spíše desítky, ojedinele stovky recipientů, v průběhu osmdesátých let, kdy mimo jiné pokročilo technologické zázemí vydavatelských aktivit, se u některých publikací předpokládá až několik tisíc čtenářů, v případě xeroxem rozmnožovaných *Lidových novin* se hovoří o desítkách tisíc.³³⁶ Státní publikační monopol narušovala i přítomnost českých knih pašovaných ze zahraničí; obvyklý náklad „velkých“ exilových nakladatelství, Sixty-Eight Publishers a Indexu, se pohyboval okolo jednoho až dvou tisíc výtisků (u poezie byl obvykle nižší).

Účastníci samizdatových aktivit vytvářeli paralelní literární instituce a někdy usilovali i o udržení formálních a kvalitativních standardů knižní kultury. Zmíněná Edice Petlice měla v rámci literárního samizdatu podobnou roli, jakou hrál mezi státními

331) „Vyhláška ministra průmyslu České socialistické republiky o zřizování tiskáren a rozmnožoven a o povinné evidenci tiskových strojů“, <<http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=31923&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>>, přístup 17. 9. 2014. Vyhláška nahrazovala starší předpisy z roku 1958.

332) Srov. Petr Placák: „StB a ‚protizákonné písemnosti‘ v osmdesátých letech“, *Securitas imperii* 1, 1994, s. 32–59; nověji též G. Romanová: *Příběh Edice Expedice*, cit. dílo, s. 50.

333) Srov. vysvětlivku in Jaroslav Švestka: *Orwellův rok*, eds. Kateřina Volková, Jiří Gruntorád, Daniel Havránek, Praha, Libri prohibiti 2013, s. 6.

334) Srov. Jiří Suk: „Podrobná zpráva o paralelní polis. Nad korespondencí Václava Havla a Františka Janoucha“, in Václav Havel, František Janouch: *Korespondence*, Praha, Akropolis 2007, s. 9–29.

335) T. Vrba: „Nezávislé písemnictví a svobodné myšlení v letech 1970–1989“, in J. Alan (ed.): *Alternativní kultura*, cit. dílo, s. 295–297.

336) Jiří Gruša odhaduje přibližné počty čtenářů samizdatových titulů (s přihlédnutím k dalším opisům) na několik stovek – J. Gruša: *Cenzura a literární život mimo masmédiá*, cit. dílo, s. 23–24. V případě tzv. bestsellerů (například texty Bohumila Hrabala) se odhady pohybuji v řádu několika tisíc čtenářů.

Vrácení rukopisu Mojžímu Klánskému

Venku jsem Mojžímu všechno řekl. Vybuchl: „Já na to už úplně kašlu, co říkají tvoji přátelé! Tys mi nejprve říkal, že se ti povídka líbí!“ – „Ano, tím jsem chtěl říct, o kolik se zlepšila ve srovnání s první verzí. Ale je taková zásada, že za každým rukopisem musejí stát dva nebo tři lidé.“ – „Tak tuhle zásadu jste prvně uplatnili až v mém případě!“ – „Prosím tě, neblázni! Kantůrková byla skálopevně jistá, že má knížku hotovou. Vztekala se, možná i brečela tajně, nakonec to vzala jako chlap a knížku předělává.“ – „A co Klíma říkal,“ křičel Mojží, protože řvoucí proud těžkých aut valil se metr od nás, „cheche, ten mě jistě nemůže ani cejtit!“ – „Klímovi jsem to nedal číst,“ křičel jsem také, „obracím se úmyslně na lidi, kterým se líbila tvoje předchozí knížka, abys věděl!“ Čekali jsme na přechodu, strážník dlouho neobracel světla. Mojží pravil: „Ty vůbec nevíš, co jsem od té doby napsal, a ani se to nedovíš!“ – „Proč!“ – „Abych ti nedělal potíže s kamarády a neměls tu trapnou povinnost rovnat mě mezi ně nebo zas vysvětlovat mi jejich postoje.“ – „Jsi uraženec.“ – „Nejsem.“ – „Ale jsi!“

Citovaná pasáž z románu Ludvíka Vaculíka *Český snář* (záznam je datován 9. března 1979) svědčí o tom, jak fungovalo přijímání rukopisů do Edice Petlice.

Zdroj: Ludvík Vaculík: *Český snář*, Brno, Atlantis 1992, s. 95.

---

nakladatelstvími Československý spisovatel – jednalo se o hlavní „nakladatelství“ pro původní českou (i slovenskou) beletrii. Ludvík Vaculík usiloval o to, aby zde publikovali všichni „významní autoři“, kteří oficiálně nemohou; účelem Petlice podle jeho slov bylo předejít negativním dopadům literární cenzury, probořit mlčení, „uchovat rukopisy, pojistit či rozmnožit jejich existenci“.³³⁷ Pro určitý, z hlediska celku českého písemnictví významný autorský okruh se v průběhu druhé poloviny sedmdesátých let utvářel paralelní prostor komunikace, který fungoval natolik komplexně, že autorům poskytoval důležitou zpětnou vazbu.

Snaze některých samizdatových vydavatelů fungovat podobně jako standardní nakladatelství odpovídaly postupně se zvyšující nároky na redakční přípravu rukopisů. V některých edicích fungovala i jistá obdoba lektorského řízení a působila redakční rada, jež se podílela na výběru rukopisů (tak fungovala po odchodu Dani Horákové do exilu Edice Expedice).³³⁸ Ludvík Vaculík se zmiňuje o tom, že jeho ambicí bylo, aby publikování určitého rukopisu podpořili dva nebo tři lidé; výrazný příklad esteticky motivovaného odmítnutí díla představuje osud *Medvědího románu / Urmedvěda* Jiřího Kratochvila, který podrobně dokumentuje příslušná případová studie.³³⁹

V teoretické rovině uvažoval o důsledcích literární komunikace v paralelním oběhu Miroslav Červenka. V stati *Dvě poznámky o samizdatu* (smz. 1985) rozlišil čtyři podoby tvůrčích reakcí na tuto specifickou situaci: první typ představovali podle Červenky autoři, kteří rezignovali na zveřejnění a přijali samizdat jako přímou komunikaci v nejužším kruhu; druhý typ autorů zaměřil svá díla na zahraniční publikum a tomu přizpůsobil výrazovou rovinu svých děl; jako třetí reakci chápal díla, jejichž autoři záměrně nereflektují

337) Ludvík Vaculík: „O Petlici na zámku Švarcenberku“, *Acta* 1, 1987, č. 3/4, s. 36–40, zde s. 39.

338) G. Romanová: *Příběh Edice Expedice*, cit. dílo, s. 23–30.

339) Viz případová studie Vladimíra Trpky „Chyba není ve čtenáři“. Edice Petlice a dvě verze *Medvědího románu* Jiřího Kratochvila“, s. 1333–1345.

situaci vyloučení a obrací se k celé veřejnosti. Jako čtvrtý typ vnímal internalizaci specifické komunikační situace do výstavby díla, „do jeho tematiky, stylu a zejména žánrové podoby“; konkrétně se mělo jednat o texty „obměňující ‚neliterární‘ útvary písemné komunikace a autokomunikace – deníky, korespondence, vlastní životopis, paměti – dramata určená k provozování v obývacím pokoji“.³⁴⁰

Jiné dopady literární komunikace v paralelním prostoru vystoupí, nahlédneme-li v návaznosti na Tomáše Glance a další autory³⁴¹ samizdat jako specifické médium, jímž do „komunikačního pole vtrhla nově motivovaná předgutenbergovská kultura“.³⁴² S touto mediální změnou neoddělitelně souvisí skutečnost, že různé podoby kontaktu se světem samizdatu (autorství, rozmnožování, distribuce, vlastnictví) byly spojeny s rizikem kriminalizace. Stav permanentního ohrožení zvyšoval symbolickou hodnotu účasti na paralelním komunikačním oběhu a současně (alespoň v některých kruzích) zvyšoval váhu etických kritérií: „základní hodnotou, která dostala podobu etického závazku, byl pocit vnitřní opravdovosti, zodpovědnosti vůči sobě jako tvůrci a svému dílu [...]. Etika byla přenesena na půdu estetiky a estetika se stala půdou etických postojů.“³⁴³ Cenzurní situace tak příkládala textům specifický typ významů; názorně je ukazuje následující vzpomínka:

Jedna z mála výhod samizdatové literatury spočívala v tom, že čtenář a vydavatel v jedné osobě získal ke knize doslova fyzický vztah. Román *1984* George Orwella tak budu mít provždy spojený s klapáním psacího stroje značky Consul, na němž jsme v osmdesátých letech s mou tehdejší dívkou a pozdější ženou text přepisovali, i s dřevitou vůní levného papíru a šmouhami z nekvalitní kopírovací barvy. V dnešní době iPadů a okamžitého připojení na internet, v jehož „oblacích“ jsou zavěšené všemožné informace, knihy a další artefakty, to působí jako technologický pravěk.³⁴⁴

Naopak díla, která prošla schvalovacími procedurami v oficiálních institucích, mohli někteří čtenáři vnímat negativně: „V takovémhle státě, v jakém žijeme, už to, že knihy prošly cenzurou, že mohly vyjít, stačí k tomu, aby člověka nelákaly, aby o ně nejevil zájem, už to, že filmy prošly cenzurou, že mohly být natočeny, už to stačí k neomylné jistotě, že nemohou stát za nic.“³⁴⁵

Část paralelních kulturních aktivit, především okruh undergroundu, principiálně odmítala jakoukoli spolupráci s oficiálními kulturními institucemi; jednoznačně to formuloval ve svém programovém textu Ivan M. Jirous: „první kultura nás nechce, a my nechceme mít s první kulturou nic společného.“³⁴⁶ Vykročení z paralelního oběhu směrem

340) Miroslav Červenka: „Dvě poznámky o samizdatu“, *Kritický sborník* 5, 1985, č. 4, s. 1–12; přetištěno in Karel Palek (ed.): *Kritický sborník. Výbor ze samizdatových ročníků*, Praha, Triáda 2009, s. 21–29, zde s. 24–25.

341) H. Gordon Skilling: „Samizdat: A Return to the Pre-Gutenberg Era?“, *Cross Currents* 1, 1982, s. 64–80, zvl. s. 69–70.

342) Tomáš Glanc: „Samizdat jako médium“, *Souvislosti* 24, 2013, č. 3, s. 183–193, zde s. 184.

343) J. Alan: *Alternativní kultura*, cit. dílo, s. 45.

344) Jiří Příbáň: „Meze politiky. Jak a proč číst George Orwella po samizdatu“, *Právo* 25, 2015, č. 36, 12. 2., příloha Salon, s. 3, 5.

345) Jan Zábřana: *Celý život*, sv. 1, Praha, Torst 1992, s. 287, záznam je datován 6. 1. – 17. 2. 1974.

346) Ivan M. Jirous: „Zpráva o třetím českém hudebním obrození“, in týž: *Magorův zápisník*, ed. Michael Špirit, Praha, Torst 1997, s. 171–202, zde s. 197.

Tovaryš pátera Koniáše

Jsem tovaryš
pátera Koniáše
umím oheň rozdělat
umím světlo zhaset

Ve znaku na klopě
mám petrolej a plamen
oboje v černém poli
bude-li třeba – zavolej
přijdeme, páter a já
oba o bílé holi

Suchý troud
křesací kámen
a oba napůl slepí
stavíme hranici
Zadržte dech
a pozorujte mistra
přistoupil k ohništi
jako by se bál
poklekl na suchý mech
a vtom –
vylétla jiskra
a oheň vzplál!

Panika v hledišti
Tiše!
Nehýbat se z místa!
Každého oheň zmrazí
jakmile se hne
oheň žhne
a páter Koniáš
pod mračny černých sazí
ze zástupu některých
vybral si mne...

„Začni!
A rychleji!
Loudáš se jako stará herka
rozházej sazbu
roztav litery
odlej z nich náboje
Běž a zaťkni Gutenberga
probud' ho ze spánku
vyruš ho ze sna
znič psací stroje
trhej a pal
po stránce stránku
všechny na jednu masu
ať je ohebná
jenom ať je jemná!
A na kolena!
A do boje!
Do boje
ve jménu temna
s ničím se nesmířit
písmo do pece
odlej z něj náboje
trhej a pal!
A kdyby přece někdo zůstal ve stoje
Pak namířit a – pal!“

Zažeň pláč
k čistému papíru
sedni a piš
už nejsi tovaryš
jsi páter Koniáš...

Vlastimil Třešňák komentoval svou píseň jednak v knižním vydání písňových textů, jednak v bookletu alba *KOH-I-NOOR*: „Ono je to trošku jinak, než si lidé myslí. V roce 1975 udělal Hrabal takový nešťastný rozhovor, trošku si sypal popel na hlavu. A Magor Jirous pak s nějakými svými nohsledy pálili na Kampě Hrabalovy knihy. Takže to je reakce na tenhle čin, v mých očích velmi hloupý. To není na bolševika, to je na Magora. I když potažmo je v podstatě toho problému bolševik.“

Zdroj: Vlastimil Třešňák: *Plonková sedmička. Texty*, Praha, Torst 1998, s. 89–92; Vlastimil Třešňák: *KOH-I-NOOR*, Bonton 1998.

k oficiálním institucím se často stávalo terčem kritiky, jak o tom svědčí část reakcí na veřejnou sebekritiku Jiřího Šotoly či Miroslava Holuba.³⁴⁷ Jejich publikační návraty byly vnímány jako pokus státní moci narušit vnitřní soudržnost společenství zakázaných autorů. Nejrozporuplnější ohlas vyvolal rozhovor Bohumila Hrabala v časopise *Tvorba*,³⁴⁸ po kterém již autor směl část svého díla v cenzurované podobě publikovat. Okruh undergroundu všeobecně uznávaného tvůrce zavrhl; symbolickým výrazem tohoto rozhodnutí se stalo veřejné pálení několika Hrabalových knih. Krátká próza, v níž Ivan M. Jirous reflektoval tuto událost, dokládá výše zmíněnou symbolickou hodnotu účasti v paralelním prostoru, zvyšující i uměleckou hodnotu díla, které zde vzniklo.

V životě jsem nebyl tak opuštěný jako noc předtím, než jsme šli ty sračky spálit. Chtěl jsem se aspoň milovat s D., ale ani ona ke mně nepřišla.

Ke spálení jsme se s Eugenem Brikciusem rozhodli pět dní předtím. Po Hrabalově rozhovoru v *Tvorbě* se nic jiného udělat nedalo. Kdyby byl bezvýznamný čurák, tak by nás to nenapadlo. [...] To, co udělal Hrabal, se nedá ničím omluvit. Na stará kolena se posral v době, kdy si lidi začali sami opisovat a půjčovat jeho knížky. Copak nepochopil, že tajná sláva je ta nejvyšší sláva? Že na mizerným průklepovym papíru opsaná kniha má větší význam než ty dvě sračky, které mu od té doby vyšly vytištěné a obálkou ozdobené? Krvavou daň za to Hrabal zaplatil.³⁴⁹

Akt pálení knihy, vědomě se hlásící k tradici inkvizice a předmoderní církevní cenzury, lze rovněž chápat jako specifickou reakci na situaci vyloučení: v obraně vůči represím se skupina izoluje od svého okolí a dbá na respektování (nepsaných) pravidel potvrzujících její identitu.

Legalismus disentu a perzekuce literárního samizdatu

Rozmach literárního samizdatu byl důsledkem plošně uplatněných cenzurních opatření, která postihla klíčovou část autorů utvářejících v předchozích desetiletích českou literaturu; šíře těchto aktivit současně vypovídá o tom, že na počátku sedmdesátých let většina aktivní literární veřejnosti intenzivně nesouhlasila s politickými změnami a že represivní opatření vůči obyvatelstvu neměla podobu teroru, který by bezprostředně ohrožoval disentuující spisovatele na životě, jako tomu bylo v letech stalinismu.

Legalistická strategie, příznačná pro hlavní linii československých opozičních iniciativ, se prosazovala od poloviny sedmdesátých let, kdy opoziční aktivity nabyly na intenzitě. Legalismus Charty 77 a Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných se vyznačoval soustředěním se na oblast lidských a občanských práv a důrazem na morální rozměr politiky; velká část těchto aktivit se zaměřovala na dokumentaci represí státní moci, přičemž se zdůrazňoval argument, že justice a policejní orgány porušují aktuálně platné československé zákonodárství a mezinárodní úmluvy, které místní (komunistická) reprezentace

347) Srov. vybrané odpovědi v následujících knihách rozhovorů Jiří Lederer: *České rozhovory*, Kolín nad Rýnem, Index 1979; Karel Hvizďala: *České rozhovory ve světě*, Kolín nad Rýnem, Index 1981.

348) „Rozhovor s Bohumilem Hrabalem“; *Tvorba* 1975, č. 2, příloha Literatura – umění – kritika, č. 1, s. viii; rozhovor vyšel v redakční neautorizované podobě.

349) Ivan M. Jirous: „Autodafé“, rukopisný sborník *Ladislavu Dvořákovi k 1. prosinci 1980*, přetištěno in *Revolver Revue* 15, 1999, č. 41, s. 223–225, zde s. 223–224.

přijala. Taková strategie odporu, k níž se některé osobnosti stavěly kriticky (zejména okruh kolem Emanuela Mandlera), do jisté míry odpovídala tomu, že v sedmdesátých a osmdesátých letech, na rozdíl od let padesátých, byla pro československé státní orgány příznačná snaha budit ve vnitrostátním i mezinárodním rozměru alespoň zdání právní legitimacy. Zároveň však mohly kdykoli opustit „vlastní diskurz o přísném dodržování zákonnosti a sáhnout k otevřené politické represí“.³⁵⁰

Legalistickou strategii občanských iniciativ ovlivňovala i mezinárodní situace. Na počátku sedmdesátých let pokročila mezinárodní jednání o spolupráci v Evropě, jejichž součástí se od roku 1969 stala i otázka lidských práv a volného pohybu informací a osob.³⁵¹ Součástí tzv. Závěrečného aktu Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, jehož podpis v Helsinkách dne 1. srpna 1975 završil proces jednání mezi státy sovětského bloku a západními zeměmi, byl i tzv. třetí koš úmluv, týkající se ochrany lidských a občanských práv, vzdělávání a kulturní výměny. Nikoli náhodou se při mezinárodních jednáních, která podpisu předcházela, složitě vyjednávalo právě o této části; bylo velmi obtížné překlenout rozpor mezi liberálním pojetím lidských a občanských práv, které jako součást úmluv prosazovala západní diplomacie, a stanoviskem Sovětského svazu a jeho následovníků, jimž byl západní koncept lidských práv cizí.³⁵²

Ekonomický zájem sovětského bloku na posílení hospodářské spolupráce se Západem nakonec uspíšil domluvu, a tak i v Československé socialistické republice vstoupil dne 23. března 1976 v platnost Mezinárodní pakt o občanských a politických právech. A to včetně článku 19, k němuž později odkazovaly mnohé právní rozklady, které se dotýkaly otázek literární cenzury:

- 1) Každý má právo zastávat svůj názor bez překážky.
- 2) Každý má právo na svobodu projevu; toto právo zahrnuje svobodu vyhledávat, přijímat a rozšiřovat informace a myšlenky všeho druhu, bez ohledu na hranice, ať ústně, písemně nebo tiskem, prostřednictvím umění nebo jakýmikoli jinými prostředky podle vlastní volby.
- 3) Užívání práv uvedených v odstavci 2 tohoto článku s sebou nese zvláštní povinnosti a odpovědnost. Může proto podléhat určitým omezením, avšak tato omezení budou pouze taková, jaká stanoví zákon a jež jsou nutná:
  - a) k respektování práv nebo pověsti jiných;
  - b) k ochraně národní bezpečnosti nebo veřejného pořádku nebo veřejného zdraví nebo morálky.

Pro postoj československého státu k výsledkům Helsinské konference bylo příznačné, že ačkoli oficiální média přijetí mezinárodních úmluv jednoznačně oslavovala, šíření konkrétního textu Závěrečného aktu bylo v Československu (a například i v Polsku) regulováno; text byl sice vydán v nákladu takřka padesáti tisíc výtisků, ty se však nedostaly

350) P. Bugge: „Boj magické moci razítka s magickou mocí lidovou. Případ Jazzové sekce“, cit. dílo, s. 381.

351) Souhrnně Daniel C. Thomas: *Helsinský efekt. Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu*, přel. Jan Růžička, Praha, Academia 2007.

352) Tamtéž, s. 76.

Charta 77 a téma cenzury V Československu se helsinský impulz nejvýrazněji projevila v iniciativě, jež se v dalších letech stala hlavním symbolem celého opozičního hnutí, Chartě 77. Nikoli náhodou odkazovalo toto prohlášení, zveřejněné 1. ledna 1977, právě na Mezinárodní pakt o občanských a politických právech a nikoli náhodou poukazovalo na existenci cenzury umění.

Uplatnění práva „vyhledávat, přijímat, rozšiřovat informace a myšlenky všeho druhu, bez ohledu na hranice, ať ústně, písemně nebo tiskem“ i „prostřednictvím umění“ (bod 2 čl. 19 prvního paktu) je stíháno nejen mimosoudně, ale i soudně, často pod rouškou kriminálního obvinění (jak o tom svědčí mimo jiné právě probíhající procesy s mladými hudebníky).

Svoboda veřejného projevu je potlačena centrálním řízením všech sdělovacích prostředků i publikačních a kulturních zařízení. Žádný politický, filozofický či vědecký názor nebo umělecký projev, jen trochu se vymykající úzkému rámci oficiální ideologie či estetiky, nemůže být zveřejněn; je znemožněna veřejná kritika krizových společenských jevů; je vyloučena možnost veřejné obrany proti nepravdivým a urážlivým nařčením oficiální propagandy (zákonná ochrana proti „útokům na čest a pověst“, jednoznačně zaručovaná článkem 17 prvního paktu, v praxi neexistuje); lživá obvinění nelze vyvrátit a marný je každý pokus dosáhnout nápravy nebo opravy soudní cestou; v oblasti duchovní a kulturní tvorby je vyloučena otevřená diskuse. Mnoho vědeckých a kulturních pracovníků i jiných občanů je diskriminováno jen proto, že před lety legálně zveřejňovali či otevřeně vyslovovali názory, které současná politická moc odsuzuje.

Zdroj: Blanka Cisařovská, Vilém Prečan (eds.): *Charta 77. Dokumenty 1977-1989*, sv. 1, 1977-1983, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2007, s. 1-3, zde s. 1-2.

---

do běžné distribuce.³⁵³ Tato drobná cenzurní epizoda nijak neovlivnila dopady nové legislativy; podepsání aktu mobilizovalo opoziční aktivisty v některých zemích východního bloku, podle Daniela C. Thomase zvláště tam, kde intelektuálové již delší dobu inklinovali k liberálním myšlenkám.

Provozovatelé samizdatových vydavatelských aktivit svou činností narušovali státní publikační monopol, zároveň se však v duchu strategie legalismu snažili neporušovat aktuálně platné zákony. Ludvík Vaculík, organizátor jedné z nejvýznamnějších samizdatových edic, uvádí, že v zájmu ochrany autora měla být každá kopie díla „vydaná“ v rámci Petlice opatřena autorovým podpisem a proklamací „Výslovný zákaz dalšího opisování rukopisu“, případně její variantou, fungující současně jako „značka“ konkrétního opisovatele či opisovatelky. Tyto formule, jež zpravidla explicitně zdůrazňovaly, že se jedná o „rukopis“ díla, měly autory i organizátory neoficiálních vydavatelských aktivit chránit před obviněním z porušování tehdejších platných právních předpisů.³⁵⁴ Vydavatel edice Česká expedice Jaromír Hořec v tiráži svých publikací výslovně uváděl odkaz na autorský zákon z roku 1965, podle něž má autor právo „s dílem nakládat, zejména rozhodnout o jeho

353) Tamtéž, s. 107. Autor neuvádí zdroj, na němž staví toto tvrzení, ovšem skutečnost, že podle Souborného katalogu ČR se publikace *Dokumenty Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě - Helsinky 75*, vydaná ve Svobodě roku 1975, nachází především v studijních a odborně profilovaných knihovnách, jeho tvrzení podporuje.

354) Ovšem ne všichni samizdatoví vydavatelé je užívali – srov. např. Krameriova expedice řízená Vladimírem Pistoriem či edice Krtek a datel, již založili manželé Dagmar Suková a Jaroslav Suk, srov. *Slovník české literatury po roce 1945*, autorka hesel Petra Čáslavová, <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/>>, přístup 7. 7. 2014.

Difamace Ludvíka Vaculíka Pomlouvačně kampaně implicitně legitimizovaly cenzurní opatření; média skandalizovala soukromý život známých spisovatelů či publicistů, jejich rodinný původ, životní postoje či samu literární tvorbu. Dílo těchto autorů nesmělo být veřejně prezentováno, případné zmínky v českých médiích měly výlučně negativní příznak a zpravidla se objevovaly v době, kdy se opozičním aktivitám v Československu věnoval západní tisk. Naprostá většina textů či televizních pořadů o nich hovořila jako o představitelích reakčních sil, zdůrazňovala se jejich údajná odlišnost od „běžných“ lidí. Mediální kampaně, připravované za přispění StB, poukazovaly na jejich údajné elitářství a odizování „lidu“, upozorňovaly na odlišnost „jejich“ hodnot od morálních zásad, jež měla zastávat „naše“ společnost. Publikace privátních fotografií Ludvíka Vaculíka představuje typický příklad takové mediální manipulace. Jejich otištění v časopise *Květy* provázal komentář o tom, že „z této svérázné pozorovatelný vidí svět úplně jinak než my, kteří žijeme v každodennosti“. Doprovodný text televizního komentátora Jiřího Vitouše spojoval obrázky z Vaculíkova soukromí s prozaickými názory citovanými západním tiskem a vedl jednoznačnou paralelu mezi údajně „zvrhlým“ soukromým životem a spisovatelovým veřejným angažmá, v němž „dovede pošpinit kohokoli a cokoliv“.

Zdroj: Jiří Vitouš: [„Tak si zas jednou Ludvík Vaculík odskočil...“], *Květy* 27, 1977, č. 10, s. 13.

Tak si zas jednou Ludvík Vaculík odskočil od „těžké práce dřevaře“ (na snímku dole) kdesi na severu Čech a pustil se opět do politické debaty; tentokrát v reakčním hamburském Weltu.

Mimo jiné se dal slyšet, že prý se situace u nás dostává do pohybu, aby o několik vět dále řekl, že není nutné uvádět masy obyvatelstva do neklidu a pohybu, že nezdár politiků v roce 1968 musíme přičíst jejich nezkušenosti, že na scénu vystupují nové osobnosti — jako profesor Patačka atd.

Vaculík je zkrátka světa znalý, přesně ví, co chce slyšet západoněmecký měšťák. Vždyť, kdyby na to přišlo, mohl by sám Vaculík být redaktorem Weltu, Bildu anebo dokonce i v takovém pravověrném listu, jakým je National Zeitung. Protože Ludvík Vaculík dovede pošpinit kohokoli a cokoliv, to se mu musí uznat. Proč popírat tyhle jeho nesporné kvality?

Někteří filozofové se na svět dívají sub specie aeternitatis — tedy z úhlu věčnosti. Louis Vaculík se na svět dívá trochu z podhledu.

Na horním snímku je se svou spolubojovnicí, majitelkou této nekonvenční latriny. Přirozeně z této svérázné pozorovatelný vidí svět úplně jinak než my, kteří žijeme v každodennosti. Dívme se pak, že západní novináři doslova hltají každé jeho slovo, když vyleze z této inspirační lázně. Jako například tuto sentenci, kterou pro změnu prodal francouzskému plátku Le Quotidien de Paris: „Dnešní univerzitní studenti — rozuměj českoslovenští studenti — mají horší pravopis, než jsem měl já v deseti letech.“

Pozor tedy, studenti československých univerzit! Zapamatujte si, kdo vás to špiní v očích Francouzů. Je to Ludvík Vaculík — v deseti letech zázračné dítě, bývalý žurnalista a tak trochu i spisovatel, který to ve svých padesáti letech dotáhl až na prvního československého fotomodela pornografie a zrádce současně.

A ještě poznámku, pane Vaculíku. Pomlouváte vlast a přitom se chlubíte západoněmeckému novináři, že vás lidé v domě i na ulici nadále uctivě zdraví. Nevěřím. Přece každý, kdo má v sobě špetku národní hrdoosti a vlasteneckého citění, musí vámi opovrhovat.

Dr. Jiří Vitouš
televizní komentátor

uveřejnění a udílet svolení k jeho užití“.³⁵⁵ Ovšem v případech, kdy se již státní orgány rozhodly zahájit trestní řízení, nebraly na podobné formální prvky zřetel.

V průběhu sedmdesátých a osmdesátých let proběhlo několik soudních procesů, jež bezprostředně souvisely s dohledem nad literární komunikací; předmětem obvinění se při nich stávalo autorství, vlastnictví, účast na distribuci či na utajeném transferu literárních děl přes československé státní hranice. K těmto represím státní orgány přistupovaly selektivně; přestože StB samizdatové aktivity systematicky sledovala (na starost je měla tzv. X. správa Sboru národní bezpečnosti, celým názvem Správa kontrarozvědky pro boj proti vnitřnímu nepříteli)³⁵⁶ a zejména díky svým tajným spolupracovníkům měla znalost o mnoha z nich, k zahájení trestního řízení docházelo spíše v jednotlivých případech, jež patrně měly působit jako výstraha. Přísněji se přitom posuzovaly samizdatové vydavatelské aktivity mimo pražské centrum, zejména pokud se jednalo o „řadové“ občany, nikoli etablované spisovatele.

S literární cenzurou souvisel i proces, který se stal bezprostředním podnětem pro zveřejnění Charty 77. V průběhu roku 1976 proběhla série zatčení představitelů hudebního undergroundu, při nichž se záminkou pro trestní stíhání stala veřejná prezentace písňových textů, které měly obsahovat hrubé neslušnosti.³⁵⁷ Represe započaly 16. března 1976, kdy byli tři příslušníci undergroundového společenství obviněni podle § 202 trestního zákona z výtržnictví za to, že 13. prosince 1975 v klubovně SSM v Přešticích zorganizovali Večer hudby a poesie. Této akce se zúčastnil Ivan M. Jirous, který zde přednesl programový text *Zpráva o třetím českém hudebním obrození*, dále vystoupili například Karel (Charlie) Soukup a Svatopluk Karásek, jejichž texty měly podle obžaloby obsahovat „vulgární a oplzlé výroky, přičítající se zásadám občanského soužití“.³⁵⁸ Soudní proces lze vnímat jako předzvěst několika dalších obvinění, jež v červenci (respektive 6. září 1976) vyústila ve velký proces s čelnými osobnostmi undergroundu, později označovaný jako proces s The Plastic People of the Universe.³⁵⁹ Trestného činu výtržnictví se měli dopustit tím, že organizovali a účastnili se vystoupení hudebních skupin, jejichž program měl „opakováním a zdůrazňováním vulgárních výroků“ vyjadřovat „neúctu vystupujících ke společnosti a pohrdání jejími morálními zásadami“.³⁶⁰ Pozornost obžaloby se soustředila především na textovou stránku písní, především právě na vulgarismy, které se podle slov prokurátora měly přičít „socialistické morálce“. Obviněným navíc přitížilo, že byli označeni za „členy organizované

355) *Zákon o dílech literárních, vědeckých a uměleckých (autorský zákon)*, Sbirka zákonů ČSSR, Praha, 1965, částka 19, s. 174.

356) G. Romanová: *Příběh Edice Expedice*, cit. dílo, s. 12–13.

357) První obžaloba z 9. července 1976 se týkala 14 osob, 3. září pak byla část obviněných ze společného řízení vyjmuta a nová obžaloba se již týkala pouze Ivana M. Jirouse, Pavla Zajíčka, Svatopluka Karáska a Vratislava Brabence. Sérii procesů spolu s aktivitami na podporu obviněných podrobně obsahuje *„Hnědá kniha“ o procesech s českým undergroundem*. Historii a proměny této publikace, jejíž první verze pochází již z listopadu 1976, souhrnně popsal Martin Machovec: „Ediční zpráva o vydání ‚Hnědé knihy‘ z roku 2012“, in *týž* (ed.): *„Hnědá kniha“ o procesech s českým undergroundem*, Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2012, s. 446–454.

358) Tamtéž, s. 131.

359) Dekonstrukci tohoto označení nabízí J. Bolton: *Worlds of Dissent*, cit. dílo, s. 115–134.

360) M. Machovec (ed.): *„Hnědá kniha“ o procesech s českým undergroundem*, cit. dílo, s. 160.

skupiny“ a že se „veřejných hrubých neslušností“ měli dopouštět dlouhodobě, konkrétně od roku 1971, kdy skupina The Plastic People přišla o oprávnění veřejně vystupovat.³⁶¹

Obhajoba vycházela z modernistické představy autonomie uměleckého díla, jehož autor nemá ve volbě výrazových prostředků a témat žádné omezení. Opírala se přitom o expertizu tří literárních kritiků (Přemysla Blažička, Jana Lopatky, autorství třetí literární analýzy, přisuzované Miroslavu Červenkovvi, je sporné) a jednoho hudebního publicisty (Jiřího Černého). Ty zdůrazňovaly, že píseň je komplexní komunikát, a že je proto velmi problematické omezovat se při hodnocení koncertních vystoupení jen na literární rovinu textů, neboť většina z nich vznikla jako podklad pro zhudebnění (Jan Lopatka). Jako další argument ve prospěch undergroundových autorů připomínali literární znalci práci s vulgarismy u vybraných autorů českého literárního kánonu. Tyto tzv. recenze sice nebyly předneseny přímo v rámci soudního jednání, avšak obhájce Otakar Motejl využíval jejich argumentů a (anonymizované) expertizy se záhy staly součástí „*Hnědé knihy*“. Motejl zmínil přítomnost vulgarismů v díle Jana Amose Komenského, Františka Gellnera, Jaroslava Haška či Vítězslava Nezvala; tento argument dále podpořil odkazem na aktuálně vydaný český překlad monografie Michaila Michajloviče Bachtina *François Rabelais a lidová kultura středověku a renesance*, na který se odvolávala též „recenze“ Jana Lopatky.³⁶²

Tyto ani další podobné argumenty soud nevyslyšel; v odůvodnění rozsudku konstatoval, že se texty písní obsahujících „převážně vulgární výrazy“ přičily „občanské morálce a zásadám estetického citění“ a vykazovaly „negativní a protispolečenské rysy“. Soud odmítl uznat literárněhistorické argumenty, a to s konstatováním, že při koncertech měly vulgární výroky tvořit „v podstatě jádro celého programu“. Jako doklad o tom, že texty skutečně budily pohoršení, citoval rozsudek svědecké výpovědi několika účastníků koncertů, ale požadavky obhajoby na expertní posouzení umělecké hodnoty jednotlivých písní odmítl s argumentem, že o významu rozhoduje historický kontext:

odvolací soud odmítá také pokusy obhajoby srovnáním inkriminovaných vystoupení obžalovaných s určitými umělecko-literárními projevy z minulosti ospravedlňovat jejich závadnou činnost. Takový pokus je nevědecký, neboť nelze srovnávat různorodé projevy, spjaté s rozdílnými historickými, kulturními, třídními a společenskými podmínkami.³⁶³

Série procesů s undergroundem vyvolala značný mediální ohlas – západní média uvěznění hudebníků vnímala jako omezování umělecké svobody a jednoznačné porušení helsinských úmluv, domácí média naopak zdůrazňovala, že u „nás nemá o takové ‚umělce‘ nikdo zájem“. Opět akcentovala především vulgarismy z písňových textů: „to, co provozovali, snad ani nejtolerantnější člověk nemůže nazvat uměním. Stud i zákon nám brání, abychom byť na ukázkou uveřejnili alespoň jeden z textů jejich písní.“³⁶⁴

361) Tamtéž, s. 135, 138.

362) Michail Michajlovič Bachtin: *François Rabelais a lidová kultura středověku a renesance*, přel. Jaroslav Kolár, Praha, Odeon 1975.

363) M. Machovec (ed.): „*Hnědá kniha*“ o procesech s českým undergroundem, cit. dílo, s. 252.

364) (mo): „Další bublina splaskla“, *Svoboda* 27. 9. 1976; Jarmila Houřová: „Na lavici obžalovaných výtržníci“, *Rudé právo* 25. 9. 1976, cit. dle M. Machovec (ed.): „*Hnědá kniha*“ o procesech s českým undergroundem, cit. dílo, s. 218, 214.

Případ Českých rozhovorů Jiřího Lederera Po zveřejnění Charty 77 spojili vyšetřovatelé Státní bezpečnosti první vlnu represí s připravovaným procesem proti několika osobám, které se podílely na do-
dávání zpráv exilovým časopisům *Listy* a *Svědectví*. V polovině ledna 1977 byli postupně zadrženi Ota
Ornest, Jiří Lederer, František Pavlíček a Václav Havel. Původní obvinění ze spolupráce se „zahraničními
antikomunistickými centrály“ se nakonec v Havlově případě omezilo na problém účasti na předání
literárního díla do zahraničí (jednalo se o paměti prvorepublikového politika Prokopa Drtiny). Fakticky se
však hlavní obvinění točilo kolem autorství literárního díla. V centru pozornosti se ocitla kniha rozhovorů se
zakázanými spisovateli, kterou autor Jiří Lederer poskytl k vydání německému vydavateli a jež roku 1977
vyšla v edici Petlice. V případě Františka Pavlíčka, který patřil k respondentům Ledererových interview, bylo
zveřejnění rozhovoru v knize *České rozhovory* jedním z hlavních argumentů obžaloby. Podmíněné tresty
byly uděleny Václavu Havlovi a Františku Pavlíčkovi; Otovi Ornestovi soud vyměřil tři a půl roku nepodmí-
něně, Jiřímu Ledererovi tři roky nepodmíněně. Při výslechu na StB, který proběhl 22. dubna 1977, měl Jiří
Lederer vysvětlit důvody, které ho k uspořádání *Českých rozhovorů* vedly:

Otázka: Vypovězte, jaká byla motivace vašeho tr. jednání a co chcete uvést na svoji obhajobu.

Odpověď: Protože jsem od mládí svázán se socialistickým hnutím, vždycky jsem byl proti zákazům uměleckých
děl, a tudíž proti existenci zakázaných umělců. Konečně taková je tradice pokrokového umění od dob Havlíčkových
a Němcové, o níž mimo jiné hovořil Zdeněk Nejedlý. Proto jsem byl v 50. a 60. letech proti zakazu Novomeského
nebo Holana. Budu mluvit jen o spisovatelích, protože tuto oblast znám nejlíp a dlouhá léta se jí zabývám, i když
zákazem byli postiženi i jiní umělci. To je možno říci ideový základ mé činnosti, pro niž jsem trestně stíhán. Chtěl
jsem tím vyjádřit, že má představa socialistické kulturní politiky se liší od politické praxe v 70. letech. A mohu říci, že
má představa kulturní politiky je blízká programovým zásadám italských, španělských a francouzských komunistů.
Druhý moment: Protože jsem člověk spjatý se socialistickým hnutím, těžko se smírám s tím, s čím nesouhlasím,
a pokládám přímo za svou povinnost aktivně prosazovat to, co pokládám za správné z hledisek zájmu socialis-
mu. Vlastně proto jsem začal zasílat práce zakázaných spisovatelů do ciziny ke zveřejnění. Chtěl jsem tím upo-
zornit, že u nás zakázaní spisovatelé pracují, že tvoří, že nemlčí. Byl jsem přesvědčen, že tím mohu napomáhat
ke zrušení tohoto zákazu. A jsem hluboce přesvědčen, že takový zákaz neprospívá ani zahraničněpolitickým
zájmům naší země a neprospívá zájmům socialismu ve světě. Naopak soudím, že takový zákaz znesnadňuje
činnost komunistických stran, zejména v západní Evropě.

A z těchto důvodů jsem začal pracovat na knize rozhovorů se zakázanými českými spisovateli. Chtěl jsem, aby
i touto formou byl slyšet jejich hlas.

Zdroj: Libri prohibiti, VONS, kt. 39, inv. č. 235, sign. I/1, SV StB – část protokolu o výslechu Jiřího Lederera; Jiří Lederer:
Touhy a iluze, díl 2, Toronto, Sixty-Eight Publishers 1988; Jiří Suk: *Politika jako absurdní drama. Václav Havel 1975–1990*,
Praha – Litomyšl, Paseka 2013, s. 84–109.

V případě procesu s představiteli undergroundu se formálním důvodem trestního po-
stihu nestalo nepřijatelné dílo, obžaloba se týkala organizace koncertů a veřejné pre-
zentace „závadných“ písní; je příznačné, že Egon Bondy jako autor některých textů mezi
obviněné nepatřil.

Samo autorství literárního díla se záminkou stíhání stávalo spíše výjimečně (především
se jednalo o *České rozhovory* Jiřího Lederera). Jako precedens zde mohla působit kauza
Jiřího Gruši, obviněného v červnu 1978 podle § 100 odst. 1 trestního zákona z pobuřová-
ní.³⁶⁵ Důvodem se stalo Grušovo autorství románu *Dotazník aneb Modlitba za jedno město*

365) „Kdo z nepřátelství k socialistickému společenskému a státnímu zřízení republiky nejméně dvě osoby
pobuřuje a) proti socialistickému společenskému a státnímu zřízení republiky“ – *Trestní zákon, Sbírka záko-
nů ČSSR*, Praha, 1961, částka 65, s. 481.

a přítele, jehož opis zabavila StB u Pavla Roubala (próza vyšla roku 1976 v Edici Petlice). Při domovní prohlídce tohoto spolupracovníka Edice Petlice bylo nalezeno několik samizdatových titulů a zařízení k vázání knih, za což byl Roubal obviněn z pobuřování; měl se ho dopustit tím, že se podílel na rozmnožování a distribuci „společensky závadových knih“.³⁶⁶ Grušův román, stylizovaný jako detailní odpověď na otázky kádrového dotazníku, měl podle vyšetřovatele obsahovat hrubé urážky a útoky proti socialistickému a státnímu zřízení republiky. Pobuřování se autor údajně dopustil tím, že své dílo „sám nejméně v 19 opisech vyhotovil a rozdál svým známým a přátelům a ve třech opisech zaslal do Švýcarska zahraničnímu nakladateli za účelem vydání tiskem“.³⁶⁷

Proti obvinění podal Gruša stížnost, v níž je označil za jednoznačný zásah do svobody umělecké tvorby. Svou obhajobu pak založil na specifickém statusu literárního díla, jehož autorství nelze vykládat jako politický čin:

Napsání románu (umělecké prózy) je výsledek **umělecké tvorby**, která jako taková nemá s pobuřováním ve smyslu tr. zákona nic společného, nakořik je pobuřování činností ryze politickou. Činnost umělecká a činnost politická jsou dvě zcela odlišné sféry lidské činnosti. Není sice výjimkou, že umělec je činný i politicky ve vlastním slova smyslu. Pak ovšem z této činnosti nevznikají umělecká díla. V mém případě však jde nesporně o román, tedy o umělecké dílo jako projev umělecké tvorby. Subjektivně i objektivně jsem se tedy oddával umělecké tvorbě, čemuž též odpovídá výsledek mého uměleckého snažení - román *Dotazník*. Politicky jsem naproti tomu činný v podstatě nikdy nebyl.³⁶⁸

Vyšetřovatel StB požádal o znalecký posudek dva pracovníky ČÚTI, kteří měli posoudit uměleckou úroveň románu, záměr autora a případné negativní dopady díla. Pracovníci cenzurního úřadu ve svém pojednání kritizovali nejen politické vyznění textu, jehož celkový smysl spatřovali ve zpochybňování společenského řádu, ale vyjádřili se i k literárním důvodům, pro které by podle nich žádné nakladatelství nemohlo knihu vydat. Skutečnost, že v této souvislosti poukazovali na přítomnost několika vulgarismů a naturalistických popisů, vcelku odpovídá kritériím, jimiž se při vybírání titulů tehdejší oficiální nakladatelství opravdu řídila. Jako příklad nepřijatelné poetiky, neodpovídající „estetickým principům socialistické společnosti“, citoval posudek vybrané „pornografické momenty“ a jednu „vysloveně surrealistickou a zvulgarizovanou báseň“.

Trestní orgány však nakonec dospěly k závěru, že sice „písemnost“ *Dotazník* je „svým způsobem závadová“ a její obsah „nejapný“, jeho společenskou nebezpečnost však označily za malou a následně stíhání ukončil. Toto rozhodnutí mohlo souviset s výše zmíněnou snahou normalizačního režimu budít zdání legality. Obvodní prokurátor sice prózu záměrně označil jako „písemnost“, nikoli jako „román“ či literární dílo, ovšem ani tak se

366) Libri prohibiti, Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS), kt. 24, inv. č. 109, sign. I/4, SV StB Praha - usnesení o zahájení trestního stíhání P. Roubala pro trestný čin pobuřování; srov. též dokument *Opozice z periferie*, režie Jiří Fiedor, 2009, dostupné z <<http://www.ceskatelevize.cz/porady/10204622775-opozice-z-periferie/209452801380009>>, přístup 7. 7. 2014.

367) Libri prohibiti, VONS, kt. 24, inv. č. 109, sign. I/5, SV StB Praha - usnesení o zahájení trestního stíhání J. Gruši pro trestný čin pobuřování.

368) Libri prohibiti, VONS, kt. 24, inv. č. 109, sign. I/5, Jiří Gruša: „Stížnost proti usnesení“.

neodhodlal založit obžalobu pouze na textu, jehož autorem byl etablovaný spisovatel, mající na svém kontě již několik vydaných knih. Taková obžaloba by byla v jasném rozporu s platným právem, na což upozorňovala řada domácích i zahraničních osobností, jež v době Grušova zadržení vznášely protesty a vystupovaly s projevy solidarity. Lze se domnívat, že právě autorův status „zavedeného spisovatele“ a veřejná podpora světově známých autorů, například Heinricha Bölla, měly na rozhodování úřadů vliv. Pokud se jednalo o méně známé autory, kteří navíc žili mimo Prahu, přistupovaly k nim soudy přísněji. Za příklad zde může sloužit kauza Jaroslava Švestky žijícího v Protivíně, který byl odsouzen ke dvěma letům podle § 98 odst. 1 trestního zákona za podvracení republiky, jehož se měl dopustit napsáním prózy („písemnosti“) *Orwellův rok*,³⁶⁹ či Eduarda Vacka z Teplic, odsouzeného za vydávání časopisu *PAKO* na jeden rok nepodmíněně.³⁷⁰

V souvislosti s účastí na paralelním literárním oběhu využívaly policejní orgány často § 98 trestního zákona o podvracení republiky. Tak byl za vydávání a rozšiřování knih, jejichž obsah se „neslučoval s životem v naší republice“, odsouzen na čtyři roky Jiří Gruntorád, který pro svou Edici Popelnice nechal opsat knihy Jaroslava Seiferta, Bohumila Hrabala, Jana Skácela, Jaroslava Hutky, Ludvíka Vaculíka, Bohuslava Reynka ad. Podle soudce Jana Rojta spočívala nebezpečnost textů Jaroslava Hutky v tom, že obsahují „řadu narážek, někde dvojsmyslných, zesměšňujících, ironizujících, zkreslujících a napadajících naši socialistickou společnost“.³⁷¹ Závadným shledal například i rozmnožení starší poezie Bohuslava Reynka, jehož knihy od roku 1971 v Československu nevycházely. Podle soudcovy mínění

i nezávadného textu lze použít k nepřátelské propagandě proti našemu socialistickému společenskému řádu, jak ostatně ukázal rok 1968. U sbírky *Pieta* je zejména v úvodní básni líčena krajina a její nálady velmi chmurně, stejně tak ve sbírce *Setba samoty*, v níž lze poukázat na báseň *Žalář*, *Krysa v parku* a jiné.³⁷²

Stejný paragraf byl vztažen i na ostravského básníka a prozaika Jaromíra Šavrdu; ten byl za opisování samizdatových knih odsouzen hned dvakrát. Soudy přitom nepostupovaly jednotně, například Drahomíra Šinoglová byla za opisování knih pro Petlici obviněna podle § 100 z přípravy k trestnému činu pobuřování.³⁷³

Paragraf 98 trestního zákona o podvracení republiky uplatňovaly státní orgány i při posuzování jiného typu účasti na paralelním komunikačním oběhu, totiž za podíl na utajeném převážení knih přes československé státní hranice. V dubnu 1981 byl na hranicích zadržen francouzský karavan přivážející pravidelnou zásilku knih do Československa; následně StB díky informacím svého tajného spolupracovníka odhalila sklad s exilovými a samizdatovými publikacemi. Hlavní organizátorka tohoto spojení se zahraničím, socioložka Jiřina Šiklová, byla obviněna z podvracení republiky a následně odsouzena na dva roky

369) J. Švestka: *Orwellův rok*, cit. dílo, s. 294.

370) Srov. dokument *Opozice z periferie*, režie Jiří Fiedor, 2009, <<http://www.ceskatelevize.cz/porady/10204622775-opozice-z-periferie/209452801380009>>, přístup 7. 7. 2014.

371) *Libri prohibiti*, VONS, kt. 23, inv. č. 106, sign. I/7.

372) Tamtéž.

373) *Ženy Charty 77: Drahomíra Šinoglová*, režie Alena Hynková, 2006, <<http://www.ceskatelevize.cz/porady/10114412382-zeny-charty-77/206562264000004-drahomira-sinoglova/>>, přístup 7. 7. 2014.

nepodmíněně. Ovšem i v tomto případě se účast na pašování beletrie stala spíše jen záminkou pro postih za širší účast na opozičních aktivitách. Šiklová byla totiž zatčena spolu s několika desítkami opozičních aktivistů v rámci akce, kterou StB rozpoutala v obavě, aby opoziční iniciativy v Československu nenabývaly podobného rozsahu, jaký aktuálně měly v Polsku.

Státní orgány zastrášovaly (a izolovaly) účastníky opozičních aktivit nejen prostřednictvím procesů. V prosinci 1977 rozhodl ministr vnitra Jaromír Obzina o tom, že se jednou z priorit StB stane „izolace hlavních organizátorů akce Charta 77 od ostatních signatářů“ a u „vytipovaných organizátorů“ bude dosaženo jejich vystěhování se z Československa.³⁷⁴ V několika následujících letech bylo v rámci akce s krycím názvem Asanace donuceno k emigraci několik desítek lidí; pracovníci StB přitom využívali brutálního psychického teroru, vydírání, úřední šikany, fyzického napadání i útoků vůči rodinným příslušníkům.³⁷⁵ Osobám, jež se pod tímto nátlakem rozhodly Československo opustit, státní orgány vystěhování umožnily. Vzhledem k tomu, že účast na paralelním literárním oběhu byla vnímána jako politická opoziční aktivita, zasáhla tato emigrační vlna citelně i českou spisovatelskou obec; republiku v jejím rámci opustili Jaroslav Hutka, Martin Hybler, Svatopluk Karásek, Jiří Lederer, Jiří Němec, Karol Sidon, Jan Tesař, Vlastimil Třešňák, Zdeněk Vašíček, Jan Vladislav ad.

Podmínky publikace v zahraničí

Vydat knihu v překladu do cizího jazyka nebo česky v některém z exilových nakladatelství představovalo pro zakázané autory žijící v Československé socialistické republice prakticky jedinou možnost, jak spatřit své dílo v podobě standardní knihy, tedy v tom médiu, jež pro ně do té doby bylo samozřejmé. Pro zavedené spisovatele znamenal publikační zákaz současně i nemalé existenční potíže, umělecká či novinářská činnost často tvořila hlavní zdroj jejich příjmů; za této situace bylo přirozené, že na významu nabývaly zahraniční publikační možnosti.

Československé státní orgány se od počátku sedmdesátých let pokoušely omezit kontakty spisovatelů se zahraničními nakladatelstvími, jež stála mimo dosah rozptýlené cenzurní soustavy. Využily toho, že podle § 20 autorského zákona z roku 1965 měla zahraniční nakladatelské smlouvy občanů ČSSR zprostředkovávat Divadelní a literární agentura Dilia. Skutečnost, že se v polovině roku 1971 stal ředitelem této instituce Karel Boušek, který měl velký podíl na obnově rozptýlené cenzurní soustavy, neboť v letech 1970 a 1971 vedl důležitý odbor knižní kultury na ministerstvu kultury, dokládá, že kontrole a regulaci publikování českých autorů v zahraničí byl přikládán velký význam.³⁷⁶ Boušek vydal po svém nástupu do čela agentury Dilia příkaz, aby byly omezeny kontakty s těmi západními nakladatelstvími, která vydávala „politicky nežádoucí díla čs. autorů“, a dočasně pozastavil výplaty zahraničních honorářů „typickým představitelům pravicové vlny“ (jednalo se například o Pavla Kohouta, Ludvíka Vaculíka, Ivana Klímu ad.).³⁷⁷

374) Cit. dle Ondřej Koutek: „Akce Asanace“, *Securitas imperii* 13, 2006, s. 174–196, zde s. 174.

375) Srov. Ivanka Lefeuve: *Migrace 1982*, Praha, Academia 2014; edici deníkových záznamů z doby vynuceného vystěhování doplňují obsáhlé vysvětlivky a edice materiálů dokumentující aktivity StB.

376) Srov. pododdíl „Instituce dohledu nad periodiky a knihami“, s. 1179–1180.

377) Dopis z 27. 12. 1971, cit. dle Radek Schovánek: *Svazek Dialog. StB versus Pavel Kohout. Dokumenty StB z operativních svazků Dialog a Kopa*, Praha – Litomyšl, Paseka 2006, s. 15.

V průběhu roku 1972 státní úřady hledaly další cesty, jak znevýhodnit vybrané autory a odstrihnout je od zahraničních příjmů, které jim poskytovaly dílčí či úplnou finanční nezávislost na státu. Na podnět agentury Dilia proto přijalo ministerstvo financí tajný výnos, zavádějící zásadní daňové znevýhodnění výplat honorářů za díla, která podle státních úřadů měla „protistátní nebo protisocialistický obsah, a za díla autorů, jejichž šíření bylo v ČSSR zastaveno“.³⁷⁸ Ze strany spisovatelů, vůči nimž bylo opatření namířeno, vystupoval aktivně především Pavel Kohout, jehož hry se v zahraničí pravidelně uváděly a který navíc měl platnou (tj. ještě předchozím vedením Dilie potvrzenou) smlouvu o tom, že jej v zahraničí zastupuje švýcarské nakladatelství Bucher. Kohout vedl v letech 1973 a 1974 s Dilii soudní spor, ve kterém poukazoval na diskriminační povahu nových daňových předpisů. V roce 1973 totiž došlo k 40% navýšení odvodů z honorářů, ovšem ministerstvo kultury vydalo neveřejný tzv. intimát, podle něž se udělovala výjimka z platby této daně všem (!) spisovatelům, vyjma výše uvedené kategorie, tedy těch, jejichž dílo bylo v ČSSR zakázáno distribuovat. Přestože v soudním sporu dramatik neuspěl, díky výše zmíněné smlouvě o zahraničním zastupování musely státní orgány jeho příjem chápat jako legální. Jürgen Braunschweiger, zaměstnanec nakladatelství Bucher a velký příznivce pronásledovaných českých spisovatelů, jehož vstřícnost sehrála při uzavírání smluv značnou roli, navíc stihl před změnou ve vedení Dilie uzavřít smlouvu ještě se šesti dalšími autory (Jiřím Grušou, Alexandrem Klimentem, Edou Kriseovou, Jiřím Šotolou, Ludvíkem Vaculíkem a Ivanem Klímou),³⁷⁹ díky čemuž se stali alespoň do určité míry ekonomicky nezávislí na československém státu. A právě v tomto autorském okruhu se záhy zrodila jedna z klíčových institucí literárního samizdatu – již zmiňovaná Edice Petlice. Aby se autoři, kteří nespolečupracovali s Dilii (citovaný okruh se postupem času rozšiřoval), vyhnuli diskriminačním pravidlům, odehrávaly se výplaty honorářů za díla vydaná bez zprostředkování agentury Dilia formou předání hotovosti, již do Československa tajně přiváželi buď sami nakladatelé, nebo jejich důvěryhodní prostředníci (to když byl některým z nich zakázán vstup na území Československa – případ Erica Spiesse, který měl velkou zásluhu na zahraničních inscenacích divadelních her českých autorů).³⁸⁰

Zakázání autoři tedy nebyli zcela zbaveni možnosti vydat v zahraničí překlad svého díla, avšak omezený kontakt jim bránil v intenzivnější komunikaci s jejich nakladateli, respektive překladateli. Ivan Klíma vzpomínal na to, že při vydání německého překladu novely *Malomocní* a tří jeho dalších povídek ve švýcarském nakladatelství Reich byly bez jeho vědomí čtyři prózy spojeny v jedinou, hlavní protagonisté dostali společné jméno Matthias Leopold a celá kniha vyšla pod názvem, jenž žánrovým podtitulem explicitně zdůrazňoval, že se jedná o jediné dílo: *Machtspiele: Roman*.³⁸¹ Úpravy vedla v tomto případě snaha nakladatelů vyjít vstříc poptávce západních čtenářů po „románech“. Čtenářský zájem o rozsáhlejší prózy, na něž Klímu opakovaně upozorňoval Jürgen Braunschweiger, ještě umocňovala naděje na případné zfilmování románů a z něj plynoucí další finanční zisky. Tento zřetel na specifická očekávání zahraničního publika ovlivnil i Klímovo roz-

378) Srov. R. Schovánek: *Svazek Dialog*, cit. dílo, s. 17.

379) Ivan Klíma: *Moje šílené století*, díl 2, Praha, Academia 2010, s. 125.

380) Tamtéž, s. 126.

381) Tamtéž, s. 130; Ivan Klíma: *Machtspiele: Roman*, přel. Alexandra a Gerhard Baumruckerovi, Luzern, Reich 1977.

hodnutí pokusit se o skutečně obsáhlou prózu – začal pracovat na rozsáhlém románu *Soudce z milosti* (původní název *Stojí, stojí šibenička*). Ovšem ani tato generační výpověď se nevyhnula neautorizovaným zásahům vydavatelů. Poté, co byl dokončený strojepis tajně převezen za hranice, dostal autor žádost, aby jej „zkrátil, pokud možno nejméně o třetinu, lepší by bylo o polovinu. Čtenáři [...] chtějí romány, ale zase ne takhle tlusté ságy“.³⁸² Nakonec tedy Klíma text o sto stran zkrátil a v další fázi totéž udělal ještě vydavatel, stejně jako v předchozím případě bez autorova vědomí.³⁸³

Takovéto posuny motivovala nejen snaha uzpůsobit dílo předpokládanému vkusu, ale také zkušenostem nového publika, odlišné kulturní a literární tradici; vydavatelé se jimi někdy snažili reagovat i na aktuální politické dění. Podobné počínání někteří čeští autoři vnímali jako projev cenzury ne nepodobný té, na niž naráželi při vydávání svého díla v Československu. Již v roce 1969 zveřejnil Milan Kundera v časopise *Times Literary Supplement* otevřený dopis, v němž se ohradil proti krácení, prepisování a proti obsáhlým vynechávkám reflexivních pasáží v anglickém překladu *Žertu*; v něm vydavatelé zaměnili pořadí jednotlivých kapitol, a jednu podkapitolu dokonce vypustili.³⁸⁴ Kundera ve svém textu vedl paralelu mezi mentalitou „londýnského knihkupce“ a sovětskými dohlížiteli nad uměním: „Hloubka jejich pohrdání uměním je stejně nepochopitelná.“³⁸⁵ Samo téma (zcizeného) autorství se ostatně později stalo opakovaným motivem Kunderových úvah, prostupovalo i jeho romány a spisovatel sám věnoval značné úsilí revizi knih již vydaných v překladu. Komerční a především ideologické ohledy snad ještě výrazněji ovlivňovaly zahraniční inscenace a dramaturgické úpravy divadelních her českých autorů, jež, jak to dokládá případová studie, v některých případech kolidovaly s explicitními pokyny autora.³⁸⁶

Právní předpisy týkající se vydávání překladů se zároveň vztahovaly i na další „zahraniční“ instituce, jež měly pro českou literaturu normalizačního dvacetiletí zásadní význam – exilová periodika a nakladatelství. Prakticky po celá sedmdesátá a osmdesátá léta fungovaly tajné komunikační kanály, jimiž putovaly informace a knihy jak do Československa, tak směrem opačným.³⁸⁷ V této věci se nedalo spoléhat na běžnou poštovní službu, neboť značná část zásilek odesílaných na Západ podléhala prověrce StB³⁸⁸ (kontrola ostatně podléhala i vnitrostátní korespondence těch vybraných osob, na něž se soustředila pozornost tajné policie).³⁸⁹ Autoři dopisů počítali s potenciálním narušením

382) I. Klíma: *Moje šílené století*, díl 2, cit. dílo, s. 207–208.

383) I. Klíma: *Lásky a řemesla Ivana Klímy*, cit. dílo, s. 90; Ivan Klíma: *Der Gnadenrichter*, přel. Alexandra a Gerhard Baumruckerovi, Luzern – Hamburg, Reich – Hoffmann und Campe 1979.

384) Milan Kundera: *The Joke*, přel. David Hamblyn, Oliver Stallybrass, London, Macdonald 1969.

385) Milan Kundera: „The Joke“, *Times Literary Supplement* 1969, č. 3531, 30. 10., s. 1259.

386) Viz případová studie Michelle Woodsové „Václav Havel a skrytá cenzura. Překlad jako ideologická redukce textu“, s. 1347–1359.

387) Přehled neoficiálních spojení podává Roman Tureček: *Neoficiální informační kanály mezi Československem a Západem v období 1969–1989 se zaměřením na tzv. kurýrní cestu*, diplomová práce, Brno, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity 2010.

388) O tzv. prověrce korespondence srov. Daniel Povolný: *Operativní technika v rukou StB*, Praha, Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR 2001.

389) Srov. R. Schovánek: *Svazek Dialog*, cit. dílo, s. 44–75.

Index on Censorship o cenzurních zásazích v Seifertových vzpomínkách Čilá spolupráce česko-slovenského disentu probíhala zejména s časopisem *Index on Censorship*, který byl založen v roce 1972 a od počátku se soustředil především na případy cenzury a omezování svobody umění ve státech sovětského bloku. V redakci tohoto časopisu působili posrpnoví exulanti Karel Kyncl a Jiří (George) Theiner, který *Index* v letech 1982–1988 řídil a pod jehož vedením časopis poukazyval na četné případy cenzurování literatury v Československu. – Na snímku srovnání překladu vybraných pasáží Seifertových *Všech krás světa*, dokládající cenzurní zásahy provedené v oficiálním vydání. Ještě předtím vyšel článek česky v kanadském exilovém časopise *Západ* a koloval i v samizdatu.

Zdroj: V. Moravius [= Pavel Nauman]: „Poznámka ke dvojímu vydání paměti Jaroslava Seiferta“, *Západ* 6, 1984, č. 1, s. 23–25; týž: „What the censor omitted“, *Index on Censorship* 14, 1985, č. 4, s. 15–17, zde s. 15.

Moravius

What the censor omitted

The official edition of the memoirs of Jaroslav Seifert leaves out nine chapters and numerous paragraphs, sentences and names. The discrepancies were noted in a recent Prague samizdat.

As Jan Vladislav noted (Index on Censorship 2/1985, p. 10), an article in Prague samizdat earlier this year revealed that the memoirs of Czechoslovakia's leading poet, the Nobel Prize winner for 1984, Jaroslav Seifert, were subject to censorship before they were allowed to appear in the official Prague publishing house, Československý spisovatel.

Nine whole chapters were omitted from the book, All the Beauty of the World, as well as numerous names, sentences and whole paragraphs. Altogether, over 30 typescript pages are missing from the official version, when compared with earlier samizdat and foreign editions of Seifert's book.

The missing chapters are: Introduction to Part Two (Eos, Goddess of the Dawn); The Cuckoo's Song; Chestnut Blossom; A Conversation with František Hrubín; Introduction to Part Three (Night at the Coal Market); For a Little Love; On a Bed of Summer Asters; The Silk Scarf; and Introduction to Part Four (A Sky Full of Ravens).

The censored passages in the text include religious matter and references to events such as the Communist takeover of power in Czechoslovakia in 1948 and the Soviet invasion of the country 20 years later, as for instance '... in August 1968 – I was the acting President of the Czechoslovak Writers Union ...'

The omitted names are mostly those of writers and others who are 'non-persons' in the eyes of the present Prague regime, such as the poet Jaromír Hořec, the critic Jiří Rambousek, the famous Czech novelist now living in Paris, Milan Kundera, the former President of Czechoslovakia, Dr Eduard Beněš, or the artist Mikuláš Medek and the poet Vratislav Effenberger.

Marie Majerová was a leading 'proletarian' novelist much admired by the Communist Party, so the description of her as 'a pretty, young servant-girl from Budapest' had to go. Vladimír Šmeral, a well-known Prague actor, was a devoted Party member: there is no obvious reason why the passage containing his name should have been omitted.

The author of the samizdat article, writing under the pen name of Moravius, compiled the following comparison:

Text as typed in the samizdat editions and in the book published abroad (pages as in the latter)

391 At the time of the exhibition I was visited by the poet Jaromír Hořec, who not only writes poetry but is very knowledgeable about philatelic matters.

19 I became an altar boy. A nice little, well-behaved altar boy. The chapel was situated in the gym of our secondary school. At first I found it almost unbearable, but then I got used to it. During the Sunday service, you could smell the leather of the gym apparatus in the chapel, on Monday, during the gym period, you could smell the incense. Especially up near the ceiling when we climbed the ropes.

That sweet smell of incense!
I carried out my duties as altar boy with great enthusiasm, even though I was only allowed to officiate on weekdays, and the religion teacher and I were alone in the empty gym. On Sundays, older fellow-pupils took over, more dignified than I, and they had said that after graduation they would enter the seminary. But not one of them did.

During Mass, Professor Otakar Zich, small, rotund, but very sympathetic, used to play the harmonium at the back of the gym. Everyone knew him. To my amazement, he taught maths at our school.

Early in the morning, for about an hour ...

229 It was written by Jiří Rambousek, and I trust that it will be the last, the very last, verdict on those bad, unfortunate verses.

347 After 1948 Marie Majerová sped from one success to another. Her dream had come true. Her life's career climaxed in glory. What a great and heady road for a pretty young servant-girl from Budapest.

Text as published by Československý spisovatel.

65 At the time of the exhibition I was visited by a poet who not only writes poetry but is very knowledgeable about philatelic matters.

79-80 I became an altar boy. A nice little, well-behaved altar boy.

I carried out my duties as altar boy with great enthusiasm, even though I was only allowed to officiate on weekdays, and the religion teacher and I were alone in the empty gym. On Sundays, older fellow-pupils took over, more dignified than I, and they had said that after graduation they would enter the seminary. But not one of them did.

Early in the morning, for about an hour ...

169 I trust that it will be the last, the very last, verdict on those bad, unfortunate verses.

178 After 1948 Marie Majerová sped from one success to another. Her dream had come true. Her life's career climaxed in glory.

listovního tajemství, a proto sdělení posílaná běžnou poštou často šifrovali, mnohdy také pracovali s falešnou identitou či využívali zprostředkování třetích osob.³⁹⁰

Tajné komunikační kanály nesloužily výhradně k transferu literárních děl do zahraničí, beletrie však tvořila významnou část pašovaných textů. Podrobně je popsáno zejména spojení, jež fungovalo přibližně od roku 1970. Na české straně hrál zpočátku klíčovou úlohu Petr Pithart; shromažďoval texty reflektující aktuální politické poměry a organizoval jejich předávání exilovým partnerům, konkrétně Janu Kavanovi a Ivanu Hartlovi, kteří založili tiskovou agenturu Palach Press. Ti pak zprávy a například i samizdatové publikace či rukopisy předávali exilovým periodikům a nakladatelstvím, případně zajišťovali jejich překlad a otištění v západních médiích. Jako další prostředníci fungovali především Jiří Pelikán a Pavel Tigríd, po vystěhování z Československa roku 1976 i Vilém Prečan, který ve Spolkové republice Německo systematicky budoval archiv českého samizdatového písemnictví; jeho úsilí vyústilo roku 1986 v ustavení Československého dokumentačního střediska.

Literární díla přes hranice často vyváželi i pracovníci západních ambasad (zvláště velký význam měla spolupráce s pracovníkem německého velvyslanectví Wolfgangem Scheurem).³⁹¹ Obsáhlé rukopisy se pašovaly především při jízdách automobilem do zahraničí. Po Petru Pithartovi se hlavním koordinátorem tohoto důležitého spojení s exilem stala Jiřina Šiklová; vedle pravidelného přisunu exilových tiskovin v objemu stovek kilogramů měsíčně se dováželo i technické zázemí pro jejich rozmnožování.³⁹²

Postoj státních orgánů ke spolupráci s exilovými institucemi se za normalizace podstatně lišil od situace za předchozích období. Když v polovině šedesátých let publikoval prozaik Jan Beneš pod pseudonymem ve *Svědectví* své povídky a publicistiku, byl obviněn z podvracení republiky a odsouzen k pětiletému nepodmíněnému trestu. Na počátku sedmdesátých let se autoři žijící v Československu kryli v exilových periodikách pseudonymy; v pozdějších letech pak takové příspěvky vycházely s „imunizující“ poznámkou, že text vychází bez vědomí a souhlasu autora. Například verše Oldřicha Mikuláška, publikované v roce 1974 ve *Svědectví*, doprovázela následující poznámka: „První část, nadepsaná ‚Metafory‘, stejnojmenné sbírky veršů, která koluje v Československu v podobě samizdatu. Vychází tu bez vědomí a povolení autora.“³⁹³

Pochopitelné obavy z represí panovaly ohledně exilových knih. Když Josef Škvorecký se Zdenou Salivarovou založili v roce 1971 vlastní podnik a obrátili se na blízké přátele se žádostí o zprostředkování rukopisů, dostali z domova nejdříve jednoznačně odmítavou odpověď: „Tvá žádost zatím nepřichází v úvahu, snad později, jestliže jsem se jednou rozhodl [...], že budu dál žít tady, musím hrát dál tak, jak jsme hráli společně celých patnáct

390) Pro četné doklady srov. *Jak je ve větě člověk. Dopisy Josefa Škvoreckého a Jana Zábrany*, Spisy Josefa Škvoreckého, sv. 39, *Korespondence*, díl 3, eds. Michal Příbáň, Alena Příbáňová, Praha, Books and Cards 2010, s. 146.

391) Srov. *Ve službách společné věci = Im Dienst der gemeinsamen Sache. Wolfgang Scheur a Praha 1981–1989*, eds. Vilém Prečan, Milan Uhde, Ludger Udolph, Brno, Atlantis 2001.

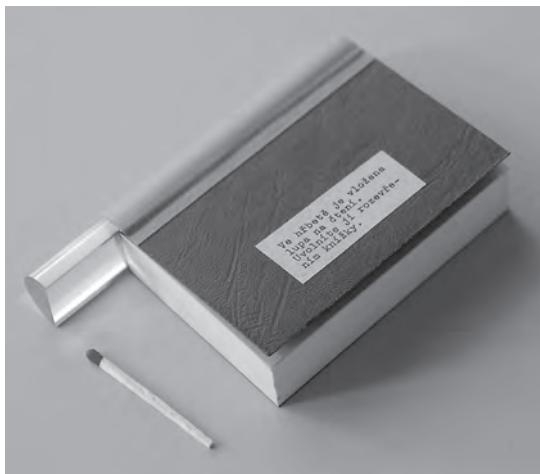
392) Spojení mezi domácími opozičními iniciativami a exilem podrobně popisuje Petr Orság: *Média československého exilu v letech 1948–1989 jako součást alternativní veřejné sféry*, disertační práce, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci 2011.

393) [„První část...“], *Svědectví* 12, 1974, č. 47, s. 499.

Edice Kolibřík Specifickým příkladem exilových vydavatelských aktivit byla Edice Kolibřík, vytvářená pracovníkem Československého dokumentačního střediska nezávislé literatury Josefem (Jožkou) Jelínkem. Edici tvořila na kopírce zmenšená faksimile exilových knih; výtisk o velikosti krabičky cigaret se snáze převážel přes hranice, do hřbetu Jelínke umístoval lupu, jež byla pro čtení nezbytná.

Zdroj: Jiří Gruntorád: „Exilová knižní vydavatelství po roce 1968 jako důležité mezničky české kultury v zahraničí“, <http://www.zahranicnicesi.com/docs/prispevek_gruntorad.pdf>, přístup 11. 9. 2014; foto Markéta Holanová.

let, co jsme se znali, jinak to nejde.³⁹⁴ Prvním, kdo v exilu publikoval pod vlastním jménem, se stal v Československu žijící novinář Jiří Hochman; nakladatelství Index vydalo roku 1971 jeho satirickou prózu *Jelení brod*. Hochmanův příklad však další autoři nejdříve nenásledovali, snad i vzhledem k tomu, že byl autor krátce po jejím vydání na několik měsíců zadržen (nikoli však pro samotný fakt exilové publikace, ale protože se podílel na zprostředkování textů exilovému časopisu *Listy*).³⁹⁵ Úzus prolomilo až rozhodnutí Karla Pecky, který ke Škvoreckým propašoval svůj román *Štěpení* (vyšel 1974); přestože mu pak vydavatelé navrhovali zatajení autorství, tuto možnost odmítl; při výsleších na StB se později hájil tím, že neví, jak se dílo do ciziny dostalo.³⁹⁶ Peckův příklad postupně následovali další autoři, smlouvu s nakladatelstvím autor zpravidla uzavíral prostřednictvím literárního agenta, který jej zastupoval při jednání o překladu.

Uchýlení se do exilu ještě neznamenalo, že publikovanou verzí díla neovlivňovaly jiné formy sociální kontroly. Nemnohé doložené zásahy, jež původci textů zpravidla autorizovali, měly nejčastěji důvody ekonomické; vydavatelé byli závislí na čtenářské obci a snažili se udržet si ji. Příkladem takové úpravy může být román Ivy Pekárkové *Péra a perutě*, jenž

394) Jan Zábava Josefu Škvoreckému 7. 10. 1971, in *Jak je ve větě člověk*, cit. dílo, s. 146.

395) Postupné pronikání autorů žijících v Československu do exilových nakladatelství popsali Michal Přibáň, Alena Přibáňová: „I rapporti di Sixty-Eight Publishers con il samizdat cecoslovacco e la concorrenza con le altre case editrici dell'emigrazione“, *eSamizdat 2010–2011*, č. 8, s. 233–238; děkujeme autorům za poskytnutí české verze textu.

396) J. Lukeš: *Hry doopravdy*, cit. dílo, s. 193–198.

vyšel v roce 1989 v Sixty-Eight Publishers. Josef Škvorecký s ohledem na konzervativní založení části abonentů svého nakladatelství navrhl autorce vypustit rozsáhlou část jedné z kapitol, v níž vystupovala postava lesbické přítelkyně hlavní hrdinky a odhalovala se bisexuální orientace obou dívek; k původní verzi se autorka vrátila až ve vydání z roku 1998.³⁹⁷ V obecnější rovině pojmenoval novou zkušenost s komerčními aspekty literárního dění Jan Vladislav, který žil od roku 1981 ve Francii:

S vydáváním českých knížek v cizině je to opravdu potíž: jediné řešení je vydávat si je sám – pomocí počítače a pořádného printeru. To je řešení, ke kterému jsem se rozhodl já... Rozmnožím si pár kopií, rozdám je, komu chci, a mám pokoj. Dřív přece u nás taky knížky vycházely v stovkových nákladech, jen si vzpomeň. Není to problém jen exilových autorů, domácí básníci tím strádají taky a takováto **samoobsluha** je podle mého patrně jediným prostředkem, jak odolat komercializaci, která hrozí udusit **všude** všechno, co je jen trochu osobité a nezapadá do rámce žádaného zboží. Krátce, je to stejné, kam se hneš, jen prostředky a překážky se liší od místa k místu.³⁹⁸

397) Iva Pekárková: *Péra a perutě*, Praha, Maťa 1998, s. 107–126.

398) Jan Vladislav (ed.): „Dialog přes hranice 1985–1990. Z korespondence Jindřicha Chalupeckého s Janem Vladislavem“, *Ročenka ČSDS 2003*, Praha, Československé dokumentační středisko 2004, s. 9–52, zde s. 42–43.

V průběhu druhé poloviny osmdesátých let se začala rozptýlená cenzurní soustava rozvolňovat a ztrácela své dosavadní jednotné zacílení. Někteří její aktéři, zejména ti, kteří soudobé dění ovlivňovali z pozic funkcionářů Svazu českých spisovatelů, začínali pomalu uvažovat o vydávání zakázaných autorů. Tak o vydání jejich knih začala státní nakladatelství vyjednávat s některými předními autory paralelního oběhu, jako například s Ivanem Klímou či s Karlem Šiktancem, proběhlo několik setkání se spisovateli žijícími a publikujícími v exilu. Jako symbol integračních tendencí iniciovaných ze strany exilových intelektuálů lze vnímat založení časopisu *Most a.t.d.*, jenž vycházel v Mnichově a v němž vedle samizdatových a exilových autorů publikovali i spisovatelé účastníci se oficiálního oběhu v Československu. Doklad destabilizace rozptýlené cenzurní soustavy představoval vznik nových periodik, jež podobně jako někdejší bulletin *Jazz* fungovala pod záštitou organizací základního stupně ROH, SSM či při domech kultury nebo mládeže (*Kavárna A.F.F.A., Situace, Arch A5*).

O ekonomické i politické krizi, v níž se Československo na sklonku osmdesátých let ocitlo, svědčí pokusy o legalizaci bouřlivě se rozvíjejících aktivit paralelního komunikačního oběhu. V lednu 1988 se o oficiální registraci pokusila redakce nově založeného měsíčníku *Lidové noviny*; tento pokus sice ještě nebyl úspěšný, ovšem vzhledem k novým technologickým možnostem rozmnožování (xerox) i tak *Lidové noviny* cirkulovaly v řádu několika desítek tisíc výtisků. Stejným směrem se ubíral pokus o zřízení legálního nakladatelství, jež by stálo mimo jakýkoli dohled státních úřadů. V návaznosti na přijetí Zákona o bytovém, spotřebním a výrobním družstevnictví (94/1988 Sb.) v okruhu brněnských disidentů padl návrh založit družstvo, jež by vydávalo knihy. K této iniciativě se záhy připojili spisovatelé přispívající do samizdatového časopisu *Obsah* a finančně a organizačně podporoval tyto aktivity i český exil, konkrétně zkušený nakladatel Tomáš Kosta. Přestože brněnský národní výbor na počátku roku 1989 žádosti o registraci nevyhověl, v prosinci 1989 již nakladatelství Atlantis legálně vzniklo. S listopadovou revolucí 1989 se totiž systém cenzurního dohledu, fungující s krátkou přestávkou po celých čtyřicet let existence socialistické diktatury, prakticky okamžitě zhroutil.

Případové studie 1949–1989

Je třeba opravit chyby a nedostatky	1227
Literární cenzura a hledání nové literatury v přepracovaných prózách (Petr Šámal)	
Mezi centrem a periferií	1243
Osobnost a dílo Karla Čapka ve sporech o literární kánon po roce 1948 (Veronika Jáchimová)	
Cenzorka jako čtenářka	1253
Literární kompetence a zájmy referentky HSTD (Petr Šámal)	
Literatura z dosahu politické četby	1271
Za Hrabalovou variantností a ironií (Jakub Češka)	
Podnikatelský experiment	1283
Návrat románového sešitu v druhé polovině šedesátých let (Veronika Košnarová)	
Andělé bez ráje	1295
Praktiky vylučování z literární komunikace na počátku sedmdesátých let (Jiřina Šmejkalová)	
„Ózetefka“ a jejich „elpěčka“	1309
Prohibita a oddělení zvláštních fondů v době normalizační (Jiří Trávníček)	
Písničkář na hranici	1321
Příklad Vladimíra Merty (Přemysl Houda)	
„Chyba není ve čtenáři“	1333
Edice Petlice a dvě verze <i>Medvědího románu</i> Jiřího Kratochvíla (Vladimír Trpka)	
Václav Havel a skrytá cenzura	1347
Překlad jako ideologická redukce textu (Michelle Woodsová)	

Je třeba opravit chyby a nedostatky

Literární cenzura a hledání nové literatury v přepracovaných prózách
Petr Šámal

Patrně někdy v průběhu roku 1953 nabídl Jan Otčenášek, autor jednoho z nejzdařilejších budovatelských románů *Plným krokem*, nakladatelství Československý spisovatel k vydání svou novou knihu. Román *Cesta*, zachycující přerod váhavého intelektuála, bankovního úředníka Františka Brycha, v „poctivého pracovníka“ identifikujícího se s poúnorovými změnami ve společnosti, dostala k posouzení lektorka, jež svůj posudek podepsala iniciálami J. T. V úvodu svého dvoustránkového vyjádření ocenila důležitost tématu, jež si mladý prozaik zvolil, a vzápětí zdůraznila, že je román „psán ve formě zpovědi v první osobě“. Po krátkém vylíčení děje podrobila prózu zásadní kritice: „Osa příběhu sama o sobě je dobrá. Autor, chtěje si však ulehčit úkol, zjednodušuje ústřední problém (přerod intelektuála), který sám o sobě je velmi složitý, používaje formy, neodpovídající významu tématu a vulgarizující celý problém přerodu, částečně i situaci, v níž se tento proces odehrává.“ V závěru posudku pak lektorka vyslovila doporučení, aby Otčenášek uveřejnil opravenou verzi v podobě obsírnější povídky, nebo text důkladně přepracoval podle připomínek redaktorů a znovu nabídl nakladatelství k vydání.¹ Z posudku je zřejmé, že hlavní překážkou vydání byla zvolená ich-forma, tedy způsob vyprávění, který měl v oficiálně vydávané próze první poloviny padesátých let okrajové postavení.

Pro období stalinismu je charakteristické, že se v něm tvoří velmi silné normativní představy o tom, jak má literatura vypadat, co patří a nepatří do kánonu české literatury, a to jak prospektivně, tak i retrospektivně. Jak jsme viděli a jak to odpovídá autoritativnímu typu cenzury, významným nástrojem prosazování této představy byla rozptýlená cenzurní soustava se svými různými složkami a instancemi, mezi nimiž přední místo náleželo lektorskému řízení v nakladatelstvích. Retrospektivně tutéž představu promítaly do literární komunikace ty cenzurní instituce, které ve stejné době zajišťovaly recenzování knih vydaných v minulosti, tzv. očistu fondů knihoven a distribuční sítě od „zastaralé“ či „nepřátelské“ literatury.

Autorská přepracování několika starších románů, která budeme pozorovat v této případové studii, nevznikla však na základě požadavků lektorů nebo jiné cenzurní instance, anebo o takových požadavcích nemáme zprávy. Mohli bychom je pokládat za projev autocenzury, kdyby tento pojem nezahrnoval mezi svými významy – vedle anticipace cenzurních požadavků a kritérií, k níž zde evidentně dochází – také aspekt nedobrovolnosti či přinucení. Sledované případy „recenzování“ vlastních děl z minulosti a přizpůsobení

1) Literární archiv Památníku národního písemnictví (LA PNP), Československý spisovatel, lektorské posudky, fas. Jan Otčenášek, posudek románu *Cesta*, b. d. Otčenášek na próze pracoval nejpozději od roku 1949 – srov. Vítězslav Rzounek: *Jan Otčenášek*, Praha, Československý spisovatel 1985, s. 43–67. Fakt odmítnutí rukopisu literární historie dosud nezmiňovala, různé verze *Občana Brycha* registruje citovaná Rzounkova monografie.

jejich jazykového stylu, narativní výstavby a tematického plánu aktuálnímu kánonu můžeme daleko spíše pokládat za výsledek dobrovolného podřízení se aktuálním představám o správné literatuře. Tyto představy příslušní autoři tak dalece internalizovali, až jim připadaly jako samozřejmá cesta ke zvýšení umělecké hodnoty i aktuálnosti vlastní tvorby. Výsledek tohoto sebezpřepisování se tedy neliší od autocenzury; z hlediska motivace konkrétních aktérů jde ale podle všeho spíše o dokonalé proniknutí logiky literárního pole do individuálního tvůrčího procesu.

Řekli jsme, že literární kultura období stalinismu je charakteristická svou monologičností, tendencí přesně vymezit kánon a prosadit ve všech vrstvách a odvětvích literární komunikace jeho monopol, podrobit příslušným představám o literatuře všechny, kdo se této komunikaci účastní. Institucionalizovaná cenzura, jejíž působení jsme přiblížili na příkladu odmítnutí jedné z prvních verzí Otčenáškovy románu *Občan Brych*, spolupracuje při naplňování tohoto cíle se silami strukturální regulace, postupujícími veškerým literárním polem. Procesy sebezpřepisování, o nichž bude dále řeč, jsou pro literární kultura období stalinismu příznačné. Odehrávají se přitom na půl cesty mezi institucionalizovanou cenzurou a strukturální regulací a můžeme na ně pohlížet z obou stran, jako na projev autocenzury – anebo tvůrčího vývoje, aktivního přisvojení si aktuálních estetických a literárních norem. Z dějin literatury známe i mnoho dalších případů z různých dob, kdy spisovatelé v pozdějších vydáních upravují své texty vzhledem k proměňujícím se horizontům dobové literatury. Rozdíl mezi těmito případy pozdějších úprav vlastních děl a sebezpřepisováním spisovatelů socialistického realismu tkví v situaci, v níž k těmto úpravám dochází, a především v onom souběhu strukturální regulace (přízpusobování) a institucionální cenzury (autocenzury). Platí totiž, že pokud by naši autoři neprovedli příslušné textové operace sami, s vysokou pravděpodobností by si je (nebo jejich část) vynutila na nich rozptýlená cenzurní soustava padesátých let 20. století.

V dalším textu budeme textové posuny v dílech T. Svatopluka, Gézy Včeličky a Vaška Káni interpretovat v pojmech teorie jednání Pierra Bourdieua. Autorské zásahy do starších beletristických textů, jejichž efekt byl z estetického hlediska velmi různý, chápeme jako způsob vyjednávání, jež mělo účastníkům tehdejšího dění přinést symbolický, ekonomický či mocenský profit;² zohledněním představ o protežovaném kánonu se spisovatelé snažili prosadit v nově diferencovaném literárním poli. V souladu se zmíněnou metodologickou koncepcí však jejich jednání vnímáme nejen jako výsledek čistě racionálního kalkulu, ale spíše jako rutinní automatizovanou praxi, jež souvisí s habitem konkrétních aktérů. Jejich jednání je dáno praktickým smyslem pro realitu a pro hodnoty, které vnímají jako aktuální.³

2) Pierre Bourdieu: *Teorie jednání*, přel. Věra Dvořáková, Praha, Karolinum 1998, s. 121–151.

3) Oproti původní verzi této studie (Petr Šámal: „Jak se stát socialistickým realistou: přepracované vydání sebe sama“, *Česká literatura* 57, 2009, č. 2, s. 172–195) interpretujeme autorské úpravy s přihlédnutím k fungování rozptýlené cenzurní soustavy.

Tři stupně přepracování vlastního díla

Všichni autoři, jimž se budeme věnovat, měli pro uplatnění v pouónorovém literárním poli ty nejlepší předpoklady; již ve třicátých letech měli blízko ke komunistické straně a s jejím vedením se nikdy nedostali do konfliktu. Vašek Káňa a Géza Včelička začínali svou životní dráhu v dělnických profesích, se jménem T. Svatopluka pak byla spojena velká cenzurní aféra třicátých let, v níž se jeho protivníkem stal symbol prvorepublikového kapitalismu – průmyslník Tomáš Baťa. Vašek Káňa byl na přelomu čtyřicátých a padesátých let navíc chápán jako nejvýraznější představitel tzv. dělnických kádrů v literatuře a jeho hra *Parta brusiče Karhana* byla dávána za vzor nového budovatelského dramatu. A právě prózy tohoto autora představují krajní variantu přepisování vlastního díla. Káňovy předválečné knihy totiž po únoru 1948 zdánlivě nevycházely. Až podrobnější pohled na jeho dílo odhalí, že Káňova vůbec nejrozsáhlejší próza – román *Válkou narušení* – přejímá celé pasáže z předchozích děl téhož autora, případně svérázným způsobem variuje dřívější zápletky.⁴

Příklad Vaška Káni, který jako by po únoru 1948 svou literární minulost vymazal, lze chápat jako krajní variantu způsobů, jimiž se někteří autoři publikující v období první republiky snažili dovést svá starší díla do socialistické přítomnosti, respektive přiblížit je tomu, jak si představovali, že by měla nová literatura vypadat.

Z hlediska míry zásahů do staršího textu lze v tvorbě výše zmíněných autorů pozorovat tři různé stupně úprav. Káňův román *Válkou narušení* vyšel v roce 1951 a jeho kritický ohlas nebyl ve srovnání s všeobecným nadšením z *Party brusiče Karhana* nijak mimořádný. Jde o poměrně tradiční, v ich-formě vyprávěný vývojový román, konkrétně příběh o dětství a dospívání chlapce Standy, postavy s výrazně autobiografickými rysy. Děj začíná roku 1914, kdy otec protagonisty rukuje do rakouské armády. Již v červenci téhož roku umírá a jeho žena, matka devíti dětí, je odkázána sama na sebe a na pomoc dobročinných organizací. V románu jsou líčeny neutěšené hmotné poměry početné rodiny, hlavní hrdina se živí žebráním, poté tráví nějaký čas jako tzv. národní sirotek na českém maloměstě. Z hlediska dalšího Standova názorového vývoje má klíčový význam jeho působení v továrně. Když však jeho krátké učňovské období skončí, žije na haldách, kde se jako tzv. uhlobaron živí drobnými krádežemi uhlí. Po drastické zkušenosti s životem na okraji společnosti se dostane do polepšovny, kde se po dvou těžkých letech nakonec vyučí strojním zámečnickem. Pak se ještě na několik měsíců vrací k životu „uhlobarona“, nakonec si ale opět najde práci v továrně, kde se z něho pod vlivem uvědomělých dělníků stává „nový člověk“ – komunista.

Srovnání románu s předchozími Káňovými díly ukázalo, že četné pasáže autor doslovně přejal ze své prózy *Nenávidím* (1936), některé z prvotiny *Dva roky v polepšovně* (1930), respektive z komponovaného souboru povídek *Pasáci, flinkové a tuláci* (1931). Vedle částí, které nechal Káňa neupravené či jen mírně pozměnil, přepracoval některé klíčové

4) Na „románové scelení“ Káňových raných autobiografií upozornil jako první Jiří Opelík: „Vašek Káňa“, in Vladimír Forst (ed.): *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*, díl 2, sv. 2, K–L, Praha, Academia 1993, s. 647–648. Návaznost *Válkou narušených* na dřívější Káňovy prózy ojediněle reflektovala i dobová literární publicistika.

zápletky, nově dopsal syžetové linie o hrdinově milostném životě a jeho kontaktech s dělnickým prostředím a komunistickou stranou.

Mírnější variantu úprav staršího textu představuje *Botostroj* T. Svatopluka. Osudům tohoto románu se věnujeme na jiném místě této knihy,⁵ proto jen stručně: reklamní malíř Baťových závodů Svatopluk Turek vydal pod pseudonymem T. Svatopluk v roce 1933 v nakladatelství Sfinx alegorickou prózu *Botostroj*, v níž kritizoval poměry ve zlínském obuvnickém impériu a pamfleticky vylíčil osobu nejúspěšnějšího soudobého českého průmyslníka. Následovala Baťova žaloba a soudní proces, na jehož základě byla již vytištěná kniha zakázána. Krátce po válce sice vyšlo v nakladatelství Svoboda druhé, upravené vydání *Botostroje* (1946), avšak ani to nebyla konečná redakce díla. V roce 1955 vyšla v Mladé frontě další verze, ve které T. Svatopluk navázal (do značné míry neorganicky) na původní text *Botostroje* jinou svou starší prózou, *Anděly úspěchu* z roku 1937, v níž podrobil beletristické kritice obchodní praktiky firmy Baťa. Podle kritika a nakladatelského redaktora Jiřího Hájka, který mladofrontovní vydání doprovodil doslovem, vzešel podnět k „prohloubení“ závěrečné části z debat nad překladem *Botostroje* do ruštiny. Druhým důvodem měla být podle Hájka kompozice plánované trilogie (na *Botostroj* T. Svatopluk navázal románem *Bez šéfa*, za nějž obdržel mimo jiné roku 1954 státní cenu, třetí nedokončený díl se měl jmenovat *Zrada*).⁶

Úpravy starších děl představovaly nemalou část Svatoplukových poválečných tvůrčích aktivit. Podobným způsobem jako *Botostroj* přepracoval například prózu *Gordonův trust žaluje* z roku 1941, jež vyšla o osm let později pod názvem *Pán a spisovatel*, či román *Dům v Betlémské* (původně 1942, přepracované vydání 1959). Literární kritika padesátých let Svatoplukovy úpravy oceňovala (srov. nadšenou recenzi Milana Jungmanna, vyzdvihující Svatoplukovo přepracování *Domu v Betlémské*),⁷ postupem času začaly být přijímány podstatně rezervovaněji.

Ve srovnání s radikálními změnami, při kterých byla v jeden celek spojena původně samostatná díla, představuje Včeličkovo přepracování *Kavárny na hlavní třídě* relativně nejmírnější stupeň úprav, kdy celková kompozice díla zůstala zachována; dílčím způsobem byly modifikovány (zpravidla rozšířeny) vybrané části textu, který autor doplnil několika kulturněhistorickými exkurzy. Nejvýraznější zásah do struktury románu představuje doplnění syžetové linie spojené s novou, jednoznačně kladnou postavou číšníka Josefa Kučery, jež graduje záměnou celé jedné kapitoly (tomuto místu se budeme věnovat podrobněji).

Literární publicistika padesátých let hodnotila přepracovaná vydání prvorepublikových próz převážně pozitivně, a někdy takové „dopracování“ dokonce vykládala jako podmínku dosažení větší umělecké dokonalosti. Výmluvně to dokumentuje stať Josefa Rybáka *O uměleckém mistrovství*, v níž kritizoval mladé autory za to, že příliš spoléhají na své nadání a podceňují techniku spisovatelské práce. Rybák jim dokonce vyčetl, že v nových vydáních svých knih neopravují „chyby a nedostatky“; takový postup označil za projev neúcty ke čtenáři a lajdáctví. Mladí se v té věci měli podle Rybáka poučit u „našich mistrů“, mezi něž počítal i námi sledované autory: „u Olbrachta, Majerové – i u Káni,

5) Srov. rámcová kapitola „1918–1938. V zájmu republiky“, s. 751.

6) Jiří Hájek: „Doslov“, in T. Svatopluk: *Botostroj*, Praha, Mladá fronta 1955, s. 395–404.

7) Milan Jungmann: „Svatopluk, jakého jsme neznali“, *Literární noviny* 9, 1960, č. 15, s. 5.

který svým románem *Válkou narušení* ukázal, co je práce na díle a jak spisovatel z knihy nedokonalé vytvoří dílo, které vzbuzuje úctu a upřímnou radost. Je třeba s uznáním připomenout, že touto cestou Vaška Káni šel i Géza Včelička, když přepracoval svůj román *Policejní hodina*.⁸

S odkazem na citovanou Rybákovu stať ocenil Včeličkovo přepracování *Kavárny na hlavní třídě* Jaromír Lang, autor doslovu k čtvrtému, „opravenému“ vydání tohoto románu. Včeličkovo dopracování původního textu podle něho poskytlo „širší zorný úhel na látku“ a zřetelněji předestřelo celkové ideové východisko románu.⁹ Negativně autor doslovu naopak vnímal dopsání kulturněhistorických výkladů, jež podle něho odvádějí pozornost od „jinak jasné ideové linie“. Langův doslov byl o tři roky později přejet i do pátého vydání *Kavárny na hlavní třídě*, jež v roce 1956 zahájilo vydávání Včeličkových spisů. Avšak zde již pasáž, v níž Lang srovnával původní a přepracovanou verzi románu, schází (stejně jako informace o tom, že se jedná o „opravené“ vydání). Motivaci tohoto zásahu neznáme, celkově však takové kroky vyznívají jako zahlazování stop po nedávných úpravách, jež mohlo posilovat dojem autentičnosti Včeličkova svědectví o prvorepublikových poměrech.

Jazykový purismus

Naprostou většinu oficiálně vydávané beletrie padesátých let charakterizuje výsadní postavení spisovné češtiny jako literárního jazyka. Tuto superioritu spisovné češtiny ostatně reflektovala i soudobá jazykověda, jež její postavení v oblasti krásné literatury podporovala i teoretickými analýzami.¹⁰

V první polovině padesátých let vyslovily své stanovisko k otázce „správné“ podoby uměleckého jazyka dokonce i ty autority oboru, které v poválečné akademické hierarchii postupně zastávaly symbolickou pozici „prvního lingvisty“.¹¹ Akademik a rektor Masarykovy univerzity František Trávníček například v knižní studii *O jazyce naší nové prózy* explicitně konstatoval, „že národní poslání slovesného díla žádá, aby bylo psáno jazykem celonárodním, spisovným“ a že prvky nářeční či různých žargonů lze sice užívat, ale jako „doplňk vlastního spisovného výraziva k obraznému vyjadřování“.¹² Z tohoto úhlu pohledu pak lingvista shledal „nejeden kaz a nedostatek“ v předních dílech soudobé budovatelské prózy, když zvláštní pozornost věnoval Řezáčovu *Nástupu*. Zde podle něho nespisovná mluva a užití vulgarismů jedné z kladných postav „zatlačuje do pozadí [...] rysy kladné, které jej příznivěji charakterizují jako prostého, poctivého člověka“.¹³

Podobným způsobem argumentoval ve prospěch spisovného jazyka i Bohuslav Havránek v stati *Marxistická jazykověda a jazyk nové literatury*. Ta sice vycházela z příležitostné přednášky pro začínající spisovatele na Dobříši v roce 1951, ale autor ji záhy

8) Josef Rybák: „O uměleckém mistrovství“, *Nový život* 4, 1952, č. 5, s. 743–748, zde s. 747.

9) Jaromír Lang: „Doslov“, in Géza Včelička: *Kavárna na hlavní třídě*, Praha, Mladá fronta 1953, s. 233–253, zde s. 245.

10) Proměny teorií jazykové kultury, zachycující úvahy o tzv. demokratizaci spisovaného jazyka, i snahy o prosazení tzv. marxismu přehledně popisuje Václav Cvrček: *Teorie jazykové kultury po roce 1945*, Praha, Karolinum 2006; srov. také týž: „Spisovnost a její zdroje“, *Slovo a slovesnost* 67, 2006, č. 1, s. 46–60.

11) Srov. Pavel Novák: „K poválečným osudům české lingvistiky“, *Slovo a slovesnost* 52, 1991, č. 3, s. 183–193; Zdeněk Starý: *Ve jménu funkce a intervence*, Praha, Karolinum 1995.

12) František Trávníček: *O jazyce naší nové prózy*, Praha, Orbis 1954, s. 9, 12.

13) Tamtéž, s. 17.

otiskl i v akademickém časopise *Slovo a slovesnost* a později též v knize *Studie o spisovném jazyce* (1963). Také Havránek se k přílišnému užívání různých sociolektů a prvků nespisovné češtiny vyjádřil odmítavě; podle něho bylo následkem omylů, které v českém prostředí šířila tzv. Marrova škola.

Pro padesátá léta byl příznačný vliv literární kritiky na soudobou tvorbu. V souladu se superioritou spisovné češtiny, již proklamovaly citovaní lingvisté, přistupovali mnozí autoři i ke svým předchozím dílům. Jejich úpravy se stávaly natolik běžným jevem, že editor Ondřej Hausenblas vyslovil v souvislosti s dílem Marie Pujmanové tezi o puristických tendencích padesátých let, jejichž cílem bylo zjednotnění významu.¹⁴ V návaznosti na Hausenblase označujeme soustavné pospisovňování, jež v následujícím výkladu doložíme na příkladu románů Vaška Káňa a Gézy Včeličky, za projevy jazykového purismu.

Ve *Válkou narušených* i v přepracovaném vydání *Kavárny na hlavní třídě* se změny nejvíce dotýkaly promluvových pasáží postav. Káňovi a Včeličkovi dospívající hrdinové se pohybovali v prostředí, jež se mimo jiné vyznačovalo specifickým sociolektem, v němž podstatnou roli hrály vulgarismy a slang. V přepracovaných vydáních Káňa i Včelička jejich užití výrazně omezili, když některé sentence pouze mírně upravili, jiné pak zcela vyškrtli a nahradili opisem či jiným, nyní již spisovným výrokem. Pro názornost se omezíme na několik příkladů. Rozhovor dvou chlapců před návštěvou dobročinného spolku je v *Nenávidím* představen následovně: „Esli nám daj, sakra, tu jednu šígru másla a ňákej chleba, tak se, čoveče, nažeru jako prase.“¹⁵ Ve *Válkou narušených* pak tentýž chlapec říká: „Jestli nám dají tu jednu šišku másla a ten velkej bochník, tak...“¹⁶ Původní úsilí o zachycení autentického jazyka dělnické mládeže, v němž dominovaly slangové prvky, nahradil autor jedinou nespisovnou koncovkou. V podobném duchu je pak upraveno i pokračování předchozí scény, kdy matka jednoho z chlapců na syna křičí: „Tady si, smrade, stouplni vedle mě a kuš.“¹⁷ V přepracované verzi je přímá řeč nahrazena popisem situace: „Zas chytl od maminky pohlavek s napomenutím a zmlkl.“¹⁸ Ještě výrazněji je jazyková rovina a následně i celkové vyznění scény posunuto u pasáže, jež do *Válkou narušených* přešla z *Dvou roků v polepšovně*. Vzhledem k tomu, že matka nezvládla sama uživit početnou rodinu, bylo rozhodnuto, že hlavní hrdina bude poslán na venkov. Matčin původní komentář zněl:

„Učit se nechceš,“ řekla, „byl by z tebe lauzr a vona ta slečna z práce má recht, prej najdou místo u sedláka na venku, no, tak tam běž a měj už taky rozum. Přece uznáš, kde já mám taky na to žrádlo pořád brát, je vás devět, žádněj k práci nejste a já už jsem zedřená jako kůň.“¹⁹

Ve *Válkou narušených* již matka hovoří zcela spisovně s využitím jediného expresivně zabarveného výrazu („otročina“). K synovu odchodu z domova se navíc staví v podstatě

14) Ondřej Hausenblas: „Vydavatelská poznámka“, in Marie Pujmanová: *Hra s ohněm*, ed. Emil Lukeš, Praha, Československý spisovatel 1985, s. 244–246.

15) Vašek Káňa: *Nenávidím*, Praha, Karel Borecký 1936, s. 55.

16) Vašek Káňa: *Válkou narušení*, Praha, Práce 1951, s. 31.

17) V. Káňa: *Nenávidím*, cit. dílo, s. 55.

18) V. Káňa: *Válkou narušení*, cit. dílo, s. 31.

19) Vašek Káňa: *Dva roky v polepšovně*, Praha, Karel Borecký 1930, s. 11.

smířlivě či spíše rezignovaně: „- Je ti to souzeno - říkala - táta sloužil u sedláka, já jsem sloužila a byli jsme také živi. To víš, je to otročina, ale co může takovýhle člověk dělat.“²⁰

Na jednom místě Káňovy prózy je pak téma vulgarismů exponováno přímo v textu literárního díla. Když je hlavní protagonista coby tzv. národní sirotek pozván na oběd do zámožné měšťanské rodiny, charakterizuje prostředí, kde si připadá nepatřičně, slovy, v nichž se mísí závist, obdiv i sarkasmus: „A řeknou-li sprosté slovo, řeknou to tak, že to nezní nijak sprostě jako mezi námi chudáky.“²¹ Ve *Válkou narušených* je vypravěčův komentář posunut následovně: „Když řeknou sprosté slovo, zazní to úplně jinak, nezvykle a falešněji, řekl bych sprostěji, než když kleje a nadává třeba starý převozník Prouza.“²² Zde se ukazuje pro Káňu příznačná snaha odstraňovat nezávaznější tón, jímž se vyznačovaly jeho knihy z třicátých let. Ironie či sarkasmus nahrazuje v padesátých letech doslovná ilustrativnost; čtenář nemá být znejistěn v tom, co mu autor sděluje, a těžký život proletariátu nemá být ironií zlehčován.

Podobným směrem ukazují i změny, které při přepracování *Kavárny na hlavní třídě* provedl Géza Včelička. V jeho románu se stylistické úpravy týkají nejen přímé řeči postav, ale pozměněno je i pásmo vypravěče. Pospisovněna je například podoba křestních jmen hlavních protagonistů, tedy oněch „číšníků a služek“, jimž je kniha věnována. Jestliže se v úvodním obraze předválečné verze *Kavárny na hlavní třídě* očitáme v nuzné učňovské ložnici, kde spí „Láďa, Tonda, Venca, Franta, Svaťa a Jenda“,²³ pak ve vydání z roku 1956 spí v místnosti Ladislav, Antonín, Václav, Svatopluk a Jan.²⁴ Oficiální varianty křestních jmen přidávají dospívajícím hrdinům na důstojnosti, nevystupují jen jako nějací „kluci“, ale jako zástupci vykořisťované třídy. Přímou řeč Včelička systematicky upravoval v podobném duchu, jako tomu bylo u Káni. Výmluvná je následující ukázka, v níž vrchní číšník vítá v původní verzi mladého učně při začátku směny: „Vrchní zazívá, protáhne se, až mu chrupne v kostech, a obrátí se na Tonda jako každého jitra: ‚Tak co, ty vole?‘ ‚Dolejšek je hotovej‘, odpoví Tonda navlas stejně jako včera.“²⁵ V upraveném vydání zmizel jak vulgarismus v oslovení, tak nespisovné koncovky. Za pozornost stojí i přechod vypravěčova popisu od prezentu k préteritu: „Vrchní číšník zazíval, protáhl se, až mu zapraskalo ve hřbetě, a jako každého jitra oslovil Jana stejnou větou: ‚Tak jak už jsi daleko s prací, ty vykutálenej lajdáku?!‘ Tož Jan hlásil a oznámil svůj každodenní raport. Jako včera, jako předešle, jako vždy...“²⁶ Poslední ukázka dokládá odstraňování pejorativních expresiv při charakteristice jedné z epizodních postav: „K polednímu přichází do výčepu stoličná, slečna Fany. Štíhlá smrděnka, vyžilý zcípáček. Chodívá ráda s číšníky na hotel. Chraň bůh, kurva! Naopak, to všechno z lásky.“²⁷ V přepracovaném vydání je popis podstatně méně subjektivizován, vulgarismy ani ironie v něm již nemají místo, vypravěčův popis je pouze

20) V. Káňa: *Válkou narušení*, cit. dílo, s. 168.

21) V. Káňa: *Dva roky v polepšovně*, cit. dílo, s. 18.

22) V. Káňa: *Válkou narušení*, cit. dílo, s. 53.

23) Géza Včelička: *Kavárna na hlavní třídě*, Praha, Karel Borecký 1932, s. 6.

24) Géza Včelička: *Kavárna na hlavní třídě*, Dílo Gézy Včeličky, sv. 1, Praha, Československý spisovatel 1956, s. 8.

25) G. Včelička: *Kavárna na hlavní třídě*, cit. dílo, 1932, s. 9.

26) G. Včelička: *Kavárna na hlavní třídě*, cit. dílo, 1956, s. 13.

27) G. Včelička: *Kavárna na hlavní třídě*, cit. dílo, 1932, s. 13.

konstatující: „Před polednem vstoupila do výčepu slečna Fany. Slečna pokladní. Měla zlatově odbarvené vlasy a drobný, vyžilý obličej.“²⁸

Skutečnost, že toto pospisovňování literárního jazyka a odstraňování vulgarismů souznělo se soudobou literární normou, výmluvně dokládá názor recenzenta, který pro potřeby svého referátu o pátém vydání *Kavárny na hlavní třídě* (1956) srovnal novou a původní verzi románu a dospěl k názoru, že „vypuštění některých drsných slov“ knize prospělo.²⁹

Všechny ve zkratce naznačené jazykové úpravy, jež v pásmu přímých výpovědí spočívaly v posunu směrem ke spisovnosti, byly zřetelnou součástí vyššího plánu – snahy o přepsání původního obrazu jednotlivých postav, jež ve výsledku posouvala celkovou významovou výstavbu díla.

Reprezentace skupin

Posuny v přímých charakteristikách postav a proměna jejich slovníku omezovaly případnou víceznačnost jednotlivých protagonistů. Hrdina vystupoval v první řadě jako představitel určité sociální vrstvy, respektive toho, jak byla daná skupina chápána v aktuálním oficiálně proklamovaném pohledu na nedávné dějiny. V souvislosti s přepracováním Svatoplukova *Domu v Betlémské* označil Milan Jungmann tyto změny za posun od naturalismu k realismu:

V čem je „tajemství“ této proměny? Nejen v tom, že autor svůj materiál utřídí, pořadí, pročiští a cílevědomě komponuje. Daleko spíše v tom, že se postavil nenápadně mezi něj a čtenáře a že se mu stává průvodcem po truchlivém světě svých lidiček – ne komentářem, ale vztahem k jejich osudu, postojem k životu.³⁰

Posun, který Jungmann ve své recenzi označil jako přechod od naturalismu k realismu, pozorujeme i v námi sledovaných prózách. Původní díla se vyznačovala snahou o autentické vykreslení určitého prostředí, ale v padesátých letech bylo angažované svědectví nahrazováno idealizovaným obrazem, z něž byly eliminovány momenty, které by snad mohly zpochybňovat jeho jednoznačné vyznění. V návaznosti na komunistické pojetí dějinného vývoje, v němž roli základního principu sehrával třídní boj, je pochopitelné, že se ustálené charakteristiky spojovaly především s postavami zosobňujícími jednak třídu vykořisťovaných, jednak vykořisťovatelů. V následujícím výkladu ukážeme další textové strategie, s jejichž pomocí byly reprezentace proletariátu a buržoazie posouvány.

Vedle již zmíněných přímých výpovědí postav se změny dotýkaly i jejich nepřímých charakteristik. V případě dělnických hrdinů docházelo k odstraňování slov, jež by snad mohla vzbuzovat negativní konotace či asociovat určitou vlastnost, s níž neměl být proletář spojován. Je-li například oděv dělníků rukujících do armády v Káňově *Nenávidím*

28) G. Včelička: *Kavárna na hlavní třídě*, cit. dílo, 1956, s. 22.

29) Vl. [= Štěpán Vlašín]: „Malý proletářský román“, *Host do domu* 3, 1956, č. 7, s. 325.

30) Milan Jungmann: „Svatopluk, jakého jsme neznali“, *Literární noviny* 9, 1960, č. 15, s. 5.

spojen se slovy „šed' a špína“,³¹ ve *Válkou narušených* zůstává pouze „šed“, slovo „špína“ autor vypustil. Podobně výmluvný je následující popis:

Dělníci namísto bandasek s kávou nosí teď u boků bajonety v šedo zelených pochvách. Jedni **předstírají** bodrou vojenskou veselost, druzí se **hanbí** pro zarudlá oční víčka a všichni dohromady jsou **skleslí a přestrašení** jako malé děti Negrů, jež byly prodány do otroctví.³²

Ve *Válkou narušených* je tato pasáž omezena na následující větu:

Mnoho dělníků nosí teď u boku místo bandasek bajonety v šedo zelených pochvách, mají **nové tváře a starostlivější** pohledy.³³

Vypuštěno tedy bylo nejen potenciálně rasistické označení, ale i slovesa a přívlastky, jež v původní verzi naznačovaly pocity rezignovanosti, zmatenosti a strachu („předstírají“, „hanbí se“, „skleslí“, „přestrašení“). Charakteristiky v nové próze naproti tomu asociují spíše dojem důstojnosti a odpovědnosti. Podobných dílčích úprav lze nalézt celou řadu. Tak například dům obývaný nemajetnými dělníky nese v *Nenávidím* původně jméno Švábárna, neboť tam „na pavlačích sídlí celá mračna tučných a chroupavých švábů a rusů [...]“, ve *Válkou narušených* je charakterizován jen jako „starý oprýskaný BÉMÁK“. Dělnický příbytek tedy již není tak přímočaře spojen s představou hmyzu, který je symbolem špíny (nemluvě o dobově nepřijatelných konotacích spojených s českým označením druhu švába *Blattella germanica* – rus domácí).

Podobných příkladů retušování a dílčího pozměňování reprezentace dělníků nalezneme u Káni řadu. Úpravy se však neomezovaly jen na dílčí korekce. Náznorným dokladem je radikálně přeepsaná postava mistra Patrčky – dělníka, jenž měl jak ve *Dvou letech v polepšovně*, tak ve *Válkou narušených* hlavního protagonistu v továrně na starost. V původní verzi je Patrčka starý mrzout, který si nebere servítky, svému učňovi neustále nadává a v ničem ho nešetří:

Práce ve fabrice byla těžká, ale mistr se neptal, co jím a jím-li vůbec. Jednou při skládání těžkých travers mi řekl: „Když nemáš doma co žrát, tak jsi nemusel chodit na řemeslo, a když jseš slabej, že nemůžeš svoji práci zastat, tak jdi do hajzlu, smrade hladovej!“³⁴

Ve *Válkou narušených* je již Patrčkovi svěřena hlavní role v budování obrazu prvorepublikové dělnické třídy. Proto se jedná o postavu jednoznačně kladnou, politicky uvědomělou, již charakterizuje zejména odvážné jednání v rámci (nově dopsané) pasáže o dělnických nepokojích. Předchozí úryvek byl proto transponován; „nový“ mistr Patrčka, sděluje vypravěč v ich-formě, „nikdy nedal ani pohlavek“ a pěstoval v mladých učních hrdost na dělnickou profesi:

31) V. Káňa: *Nenávidím*, cit. dílo, s. 7.

32) Tamtéž, s. 24; zvýraznil PŠ.

33) V. Káňa: *Válkou narušení*, cit. dílo, s. 7; zvýraznil PŠ.

34) V. Káňa: *Dva roky v polepšovně*, cit. dílo, s. 8.

Patrčka mi předvedl, jak se má s hrubým mistrem jednat a jak se má vůbec jednat s každým, kdo si k dělníkovi něco dovolí.

Umím-li svou práci a dělám-li ji poctivě, nenechám si od nikoho šprtát. To je Patrčkova zásada; přesvědčil mě, že tovární dělník není panský deputátník a že má chodit s hřbetem napřímeným. A to si budu provždy pamatovat.³⁵

V Káňových prózách prošla reprezentace dělníků nejvýraznějším posunem, avšak podobné tendence lze sledovat i v dalších analyzovaných textech. V Svatoplukově *Botostroji* je to zvláště patrné v pasážích, jež původně líčily, jak zaměstnanci továrny podléhají automatizaci výroby a jak se z nich stávají nemyslicí součástky dobře fungujícího stroje. Tak bylo z přepracovaného vydání například úplně odstraněno vylíčení toho, jak protagonista Antonín vnímá dělníky v otcově továrně: „Jako by tu měli všichni led mezi sebou,‘ hledí Antonín za mistrem, který odchází. Všichni jsou stejní. Zeď si tu staví mezi sebe. Ohradu. Každý sám tu loví. Noc mají mezi sebou – a led. A led...“³⁶

Podobný efekt měly mít úpravy opačné, jejichž cílem bylo ukázat sebevědomí prvorepublikového proletariátu. T. Svatopluk dopsal pro nové vydání *Botostroje* několik scén, v nichž si dělníci jakoby mimochodem uvědomují sílu kolektivu – toho, že pokud by postupovali jednotně, dokázali by se systému postavit. Velmi názorně tuto proměnu dokládá odlišné vyústění scény, v níž skupina zedníků vyjednává se správcem stavby. V původní verzi končí porážkou a oni odcházejí splnit zadaný úkol: „Co jste ožralí? Hergot, táhněte!‘ Chlapi odcházejí a mlčí, o čem tu hovořit, jinak se nedalo ani čekat, hovoří mezi sebou, je tam ohrada, tak tedy za ní: ‚A sákra –“³⁷ V přepracovaném vydání drží zedníci při sobě a navíc se mezi nimi najde vůdčí osobnost, která dokáže ostatní povzbudit a dodat jim odvalu:

„Což jste ožralí? Hergot, táhněte!“

Chlapi odcházejí a mlčí, o čem tu hovořit?

Ale jeden – a sákra! – přece jen se obrátí. Po něm druhý, všichni se obracejí, „Kdo, hergot, a že jsme ožralí?“

A stojí proti správci. Nějak blíž ještě.

„A co?“ Pokročí jeden. A je ticho. Jen oči a pohledy. Poprvé i v očích takoví. Beton a železo.

No a správce znova pohlédne, teď už jen na hodinky.

„Tak,“ řekne a krotne. „A do tohoto,“ přidá nejistě. A ohlédne se po lopatách.

Ti váhají, ale ještě stojí a hledí.

„No tak,“ už nějak lidsky správce. Potvory, myslí si, ale usmívá se. „No, co vy hned tak zhor-ka?“ ptá se jakoby v legraci už zas.

Ti nic, posbírají lopaty, ozve se motor, jeřáb zazvoní, mísa betonu letí vzhůru. Má křídla.

„Vidíš?“ povídá jeden.

„A dobře,“ ten vedle něho.

„Nedat se, k šlaku. A trochu pospolu a za jeden provaz, to! Naučili bychom panstvo tancovat.“³⁸

35) V. Káňa: *Válkou narušení*, cit. dílo, s. 153.

36) T. Svatopluk: *Botostroj*, Praha, Sfinx 1933, s. 43.

37) Tamtéž, s. 109.

38) T. Svatopluk: *Botostroj*, cit. dílo, 1955, s. 87-88.

Ilustrace *Botostroje* Postava šéfa ztratila v přepracované verzi *Botostroje* své dominantní postavení; tento posun podporovaly také ilustrace Josefa Kousala.

Zdroj: T. Svatopluk: *Botostroj*, Praha, Mladá fronta 1955, nestr.

Zvláštní pozornost věnoval při úpravách Svatopluk potlačení původně až nadlidské síly šéfovy osobnosti. Zatímco v původní verzi šéf v osobním kontaktu každého pokořil, v přepracovaném vydání nevyznívají tyto scény tak jednoznačně (v tomto duchu jsou pozměněny zejména jeho rozhovory se synem Antonínem). Nejvýrazněji je snaha zmenšit šéfovu dominanci patrná v části, kde na původní verzi *Botostroje* autor navázal přepracovanými *Anděly úspěchu*. Změna je viditelná právě proto, že klíčová scéna vyznívá zcela opačně než všechny předchozí. V celé knize je to totiž poprvé, kdy šéf v konfliktu s jiným člověkem podléhá. Není přitom náhoda, že vypravěč na tuto prohru čtenáře explicitně upozorňuje - ve chvíli, kdy se šéf prochází lesem, který nedávno koupil, a náhodně se setkává s původním majitelem, jenž byl násilím donucen les prodat:

Slova už nepronosou ti dva.

Šéf cítí prohru, a ať už se hne kamkoliv, jakkoliv, ať nasadí jakoukoliv masku, jedno je jasné - sem do lesa, a do žádného lesa, nepatří takový člověk jako on, šéf. A každý, každický pohyb krok, je ústup, ničím a žádným paragrafem nepostižitelná prohra vlastní lidské tváře.³⁹

Takový popis pocitů jedné z klíčových postav by v původní variantě nemohl zaznít, neboť značně koliduje s tím, jak byla v předchozím textu budována. Svatoplukovu postavu šéfa lze chápat jako modelové ztvárnění prvorepublikového kapitalisty. Vzhledem k hyperbolickému pojetí postavy v původní verzi románu nemusel autor jeho vyznění „přibarvovat“, spíše jen zmírňoval již popsanou míru šéfovy dominance. Hlavní posun spočíval ani ne tak v úpravách individuálních vlastností, ale spíše v doplnění šéfových politických aktivit a názorů. Nejvýraznějším novým rysem, jenž měl poválečnému adresátovi odhalit jeho povahu, se staly továrníkovy sympatie k Hitlerovi a k fašismu vůbec. T. Svatopluk dopsal celou jednu syžetovou linii, v níž z šéfa činí jednoho z důležitých Hitlerových sponzorů, který měl nemalý podíl na tom, že se v Německu nacisté chopili moci. Stejně tak měly negativní charakteristiku šéfa umocnit i nově doplněné poznámky o tom, že sponzoroval

39) Tamtéž, s. 227.

katolickou církev. Vypravěč se proto jakoby mimochodem zmiňuje, že ve chvíli, kdy po ulici chodí miliony nezaměstnaných, kteří nemají na jídlo, „šéf Botostroje a dobrý katolík“ věnuje milion korun na stavbu kostela. Nepřímo se tak naznačuje provázanost velkokapitálu a katolické církve.

Na rozdíl od T. Svatopluka, který kapitalistu zobrazil jako svého druhu nadčlověka, byli Káňovi a Včeličkovi vykořisťovatelé ztělesněním průměrnosti. V přepracovaném vydání Včeličkova románu jsou majitelé kavárny i nadřízený personál líčeni negativněji než v předchozí variantě, často na hranici karikatury. Tato proměna se přitom dotýká již jejich vzhledu, jenž měl nově budit negativní konotace, případně posměch. Náznorným příkladem tohoto typu úprav je proměna paní kavárníkové:

Je silná a vzrostlá, ještě mladá, s prsy takřka nahými. Je to skoro krásná blondýna, sprostá a vznešená. Boky má trochu povadlé, rozležené, ale nohy mají dosud podivuhodnou štíhlost. Je surová, nevzdělaná, někdy také roztomilá.⁴⁰

Zatímco z původní verze vystupovala jistá přitažlivost zralé ženy pro dospívající hrdiny, v poúnorovém vydání postava tento rys ztrácí. Podle vypravěčova popisu je zřejmé, že sice nezestárla, ale poněkud přibrala:

Je vysoká, a ač dosud dosti mladá, již značně obtloustla od stálého požívání a nedostatečného pohybu. V jejím hlubokém výstřihu jako dvě zabitě husy zplihle ležely veliké a zvadlé prsy. V ženině obličej se zračily již jen stopy bývalé plavovlasé sličnosti. Spíše však tvrdý, hrubý, cynický výraz jakoby stárnoucí nevěstky. Marně usilujíc o vznešenost a nadřazenost, dovedla být pouze neslychaně nadutá, drzá, sprostá a krutá. K nevěře hloupá, surová a neinteligentní.⁴¹

Podobné, snad ještě podstatnější posuny lze nalézt i v poúnorové variaci na starší prózy Káňovy, kde stranu šéfů reprezentují venkovský sedlák a hodnostář agrárnícké strany, vedení polepšovny či poručnice, jež měla dohlížet na výchovu dětí, kterým ve válce padl otec. I zde autor dodával postavám dobově stereotypní rysy kapitalisty, což znamenalo, že zvýrazňoval jejich omezenost, krutost či hamižnost.

Sexualita a dějiny dělnického hnutí

Literární díla zobrazující prvorepublikovou realitu, měla-li zůstat součástí oficiální literární komunikace, musela být v padesátých letech konformní vzhledem k tehdejšímu oficiálnímu výkladu této etapy českých dějin. Původní obraz nedávné minulosti, jehož autoři nijak nezastírali vlastní politickou angažovanost, byl na některých místech postupně retušován a na jiných naopak „dobarvován“; některé motivy byly potlačovány, jiné naopak rozváděny či nově doplňovány. Zjištěné posuny v reprezentaci protikladných tříd již naznačily, že nejvýraznějším změnám podléhalo zobrazování dvou oblastí – lidské tělesnosti a aktivit dělnického hnutí.

40) G. Včelička: *Kavárna na hlavní třídě*, cit. dílo, 1932, s. 14–15.

41) G. Včelička: *Kavárna na hlavní třídě*, cit. dílo, 1956, s. 25.

Oficiálně vydávaná próza padesátých let se vyznačovala zřetelnou prudérností. Způsoby, jimiž byla v tomto období reprezentována tělesnost, do značné míry souzní s tím, jak stalinistická literární teorie vykládala pojem naturalismu. Většina normotvorných textů, k nimž odkazovala literární publicistika počátku padesátých let, odmítala vulgárnost, jíž se podle ní vyznačovalo moderní umění, a explicitní zobrazení sexuálních motivů označovala jako pornografii. Tak tomu bylo již v textech Andreje Alexandroviče Ždanova, jehož názory v oblasti umění byly na přelomu čtyřicátých a padesátých let prakticky nezpochybnitelné. Podobné odsouzení vulgarity lze sledovat také u těch českých autorů, kteří měli ambice formovat novou socialistickou kulturu a kteří současně zastávali významné posty v státních či stranických institucích. Se značným ohlasem se setkala zejména kritika „buržoazní sprostoty“, s níž vystoupil ministr školství Zdeněk Nejedlý na Sjezdu národní kultury v dubnu 1948. V projevu, jehož programové ambice odhaloval již název *Ideové směrnice naší národní kultury*, odsoudil naturalismus moderního umění, který podle něho chce pouze uspokojovat přesycené smysly dekadentních kapitalistů. Takové úpadkové umění podle něho proletariát nechce, neboť od spisovatelů očekává především pozitivní („zdravé“) vzory.⁴²

Ještě příkrější a s ohledem na aktuální literární scénu konkrétnější kritika údajné vulgárnosti moderního umění zazněla na pracovní konferenci Svazu československých spisovatelů v lednu 1950, kde hlavní projevy přednesli Ladislav Štoll a Jiří Taufer. Štoll se ve svém vystoupení vedle okrajových poznámek o nebezpečí „bohémské světácké erotiky“, které mělo ohrožovat poezii Jaroslava Seiferta v polovině dvacátých let, věnoval především Františku Halasovi. Odsouzení jeho díla založil především na rozboru údajného fyziologického naturalismu básnické skladby *Staré ženy*, jenž měl být dokladem básnickovy dekadentní mentality a jímž podle Štolla položil Halas základ české varianty literárního existencialismu. V podobném duchu argumentoval na spisovatelské plenárce i Jiří Taufer, který se věnoval české poválečné poezii.⁴³

Prudérnost soudobé literatury se projevila i v přepracovaných vydáních próz Káňových, Svatoplukových a Včeličkových. Vedle erotických motivů potlačovali autoři také naturalistické popisy, vulgarismy či úplně odstraňovali některé postavy a motivy. Nejvýraznější úpravy tohoto typu lze vysledovat v pasážích předválečných Káňových próz, jež využil pro *Válkou narušené*, a v přepracovaném vydání *Kavárny na hlavní třídě*. V menší míře pozměňoval zobrazování sexuality T. Svatopluk. Změnami přitom procházely nejen explicitní sexuální scény, ale i hodnotová hierarchie dospívajících hrdinů. U Káni to lze doložit scénou z *Dvou let v polepšovně*, v níž hlavní protagonist nadšeně vzpomíná na setkání s mladou prostitutkou: „Rozešli jsme se po krátké známosti se slzami v očích. – Věřte, tu holku jsem miloval – to byla moje první láska, ta ‚kurva‘ – Co chcete po klukovi?“⁴⁴ Ve *Válkou narušených* setkání dvou mladých delikventů nekončí tak dojemně. Mladému muži

42) Zdeněk Nejedlý: „Ideové směrnice naší národní kultury“, in tž: *O kulturu národní a lidovou*, Praha, Melantrich 1948, s. 43–98.

43) Ke konferenci podrobně Michal Bauer: *Sowislosti labyrintu. Kodifikace ideologicko-estetické normy v české literatuře 50. let 20. století*, Praha, Akropolis 2009.

44) V. Káňa: *Dva roky v polepšovně*, cit. dílo, s. 53.

se dívka sice líbila, ale pro její povolání nenašel pochopení: „dělal se mi nevolno z jejich řečí i z její na odiv vystavované a vychvalované krásy.“⁴⁵

Proměny přímého zobrazení sexuality (a tělesnosti vůbec) byly ještě výraznější. Vypravěč *Dvou roků v polepšovně* původně líčil okolnosti, za nichž jeden z chovanců spáchal sebevraždu, zcela otevřeně. Konstatoval, že kamarád byl přistižen „při stejnopohlavním styku s druhým káranem“, pročež se mu ostatní posmívají: „Jé, hele, buzík – dláždí trezory – Hele, teplej...“⁴⁶ Ve *Válkou narušených* je epizoda omezena na konstatování, že chlapec byl nachytán při „jakési nepěkné pohlavní neřesti“ a poté ze strachu před posměchem a ponížením vypil lyzol.⁴⁷ Další podobné otevřené popisy, jež v předválečných prózách navozovaly dojem autentičnosti, autor ve svém poválečném románu nevyužil vůbec (viz například popis sebepoškození, jehož prostřednictvím se jeden z chovanců polepšovny snažil předstírat syfilis).⁴⁸

V případě Včeličkovy *Kavárny na hlavní třídě* se umravňování sexuálních motivů projevilo neméně výrazně. Dostatečně ilustrativní je již úprava vstupní scény, zachycující probouzející se číšnické učně. Jednomu z nich se v té chvíli původně zdál „překrásný pubertální sen o jedné slečně, která sedává v restauraci s jistým nadporučíkem. Slečna líbá Tonda a přitiskne ho bouřlivě na prsa. Směje se a slzy jí kanou z očí. Potom se to všechno nějak mlživě rozmázne.“⁴⁹ V přepracované verzi pro konkrétní popis už není místo; chlapci se pouze zdá „nějaký předlouhý, podivný, obludný sen. Něco snově rozmáznutého, nestanovitelného. Nějaká nekonečná špetka radosti a děsu“.⁵⁰ Tento typ textových úprav, které lze označit jako rozostřování či rozmývání detailů, se vedle sexuální motiviky týkal i jiných zobrazení lidské tělesnosti, jež mohla dobová kritika označit za naturalismus. Názorně to dokládá následující srovnání dvou variant popisu učňovského příbytku:

Toho smradu zde. Představte si: Pokojík maličký, nahoře u nebe, v pátém patře (vedle spaly služky) [...] Šest kluků pšouká do té syrové tmy plyny z hubených těl, pak se to zase celé ústy vdechuje, stále a stále, řitěmi ven, ústy tam, je to překrásný kolotoč.⁵¹

Toho zkyslého, dusného zápachu zde! Tož šest jinochů, šest kluků ve stáří mezi patnácti a šestnácti lety, zde spí a vdechuje do sebe zkaženou, páchnoucí zimu.⁵²

Jistou výjimku z dílčích retuší, k nimž se Géza Včelička obvykle uchýloval, představuje vypuštění, respektive záměna celé jedné kapitoly v „opraveném“ vydání *Kavárny na hlavní třídě*. V tomto nezvykle hlubokém zákroku se symbolicky střetávají dva tematické okruhy, jež v padesátých letech nejvíce podléhaly úpravám – jedno téma zde nahrazuje druhé. Původně se šestá kapitola *Kavárny na hlavní třídě* jmenovala „Malý zvrhlík Svata“ a byla

45) V. Káňa: *Válkou narušení*, cit. dílo, s. 197.

46) V. Káňa: *Dva roky v polepšovně*, cit. dílo, s. 53.

47) V. Káňa: *Válkou narušení*, cit. dílo, s. 239.

48) V. Káňa: *Dva roky v polepšovně*, cit. dílo, s. 41.

49) G. Včelička: *Kavárna na hlavní třídě*, cit. dílo, 1932, s. 6.

50) G. Včelička: *Kavárna na hlavní třídě*, cit. dílo, 1956, s. 9.

51) G. Včelička: *Kavárna na hlavní třídě*, cit. dílo, 1932, s. 5.

52) G. Včelička: *Kavárna na hlavní třídě*, cit. dílo, 1956, s. 7.

průhledem do světa dospívajících chlapců. Když byl jeden z nich přistižen při onanii, začali se mu kamarádi posmívat a vyhrožovat, že to nahlásí vrchnímu číšníkovi. Chlapec proto utíká domů a v závěru ho otec násilím přivádí nazpět. V přepracované verzi nahradila kapitolu o malém číšníkovi nově dopsaná část s názvem „Rebel Josef“. V ní vypravěč popisuje schůzi národněsocialistického spolku číšníků Otakar, na které vystoupí číšník Josef Kučera s kritikou toho, jak krutě je zacházeno s číšnickými uční. Jeho kolegové ho následně obviňují, že agituje „internacionálními hesly, napapouškovanými podle Moskvy“, a je označen za „povážlivé, zbolševizované individuum“.⁵³

Záměna kapitoly o trampotách malého učně symbolicky vyznačuje tematické změny, jež se v poválečných vydáních starších próz objevovaly nejčastěji a měly největší význam. Jde o dopisování pasáží, které lze s jistou nadsázkou označit jako obrazy z dějin dělnického hnutí (schůze organizované komunistickou stranou, oslava 1. máje, dělnické nepokoje, dopisování poznámek o odstranění kapitalismu v Rusku atp.). Tyto ex post doplněné „velké“ dějiny přispívaly k tomu, že fikční svět díla získával jednoznačně teleologickou perspektivu, již předtím neměl. Vše, co se v jeho rámci událo, představovalo jeden z kroků na (zákonitě) cestě k socialistické přítomnosti. Původní reportážní styl usilující o autentičnost byl v padesátých letech historizován (a tedy objektivizován) a uváděn do souladu s aktuálním oficiálním výkladem předválečných dějin. Základní posun, jež popisované úpravy knihám přinesly, tak lze podle našeho názoru pojmenovat na rovině žánrové: z próz využívajících reportážní prvky se stávala varianta historického románu.

Závěrem

V případové studii jsme se soustředili na klasifikaci a popis hlavních textových posunů, ve zkratce jsme naznačili i jejich provázanost se soudobým odborným a kritickým diskurzem. Z perspektivy literární cenzury je podstatné, že obdobné motivy, témata či umělecké prostředky, které sami autoři potlačovali a upravovali, narážely také u dalších instancí rozptýlené cenzurní soustavy, a to jak v případě reedic, tak u děl vydávaných poprvé.

Pro ilustraci lze zmínit připomínky lektorů k návrhu na reedici prozaické prvotiny Josefa Věromíra Plevy *Eskorta*, poprvé vydané roku 1929. Když Pleva, respektovaný levicový autor knih pro děti, uvažoval roku 1951 o novém vydání své novely, objevily se v lektorských posudcích výhrady k přetíženosti prózy slangovými výrazy a germanismy, k naturalismu i ke způsobu, jímž je v knize zachycena inteligence.⁵⁴ *Eskorta* nejdříve k vydání přijata nebyla a autor začal na díle znovu pracovat; vyjít pak směla až roku 1955 poté, co Pleva většinu připomínek zohlednil a svou prózu posunul podobným směrem jako autoři, jimž jsme se věnovali výše. Obdobné připomínky k nové literatuře lze doložit na známých posudcích Hrabalova povídkového souboru *Skřivánek na niti*, jemuž se v naší monografii věnujeme na jiném místě. Ještě častěji při lektorských řízení zaznívaly výhrady k tomu, jak určitá postava reprezentuje určitý společenský typ či třídu. Názorně to dokládají úvahy Adolfa Branalda, rozvíjené v posudku románu Edvarda Valenty *Jdi za zeleným světlem*. Lektor a tehdejší redaktor Československého spisovatele se pozastavil nad tím,

53) G. Včelička: *Kavárna na hlavní třídě*, cit. dílo, 1956, s. 98–114, zde s. 110, 114.

54) LA PNP, Československý spisovatel, lektorské posudky, fas. J. V. Pleva, posudky Miloše Václava Kratochvíla, Jitky Polákové a Jaroslava Smetany, b. d.

zda Valentova ústřední postava Karla Šimona, lékaře a spisovatele, má „právo“ na to, aby stála v centru románu, když tím zabírá místo postavám v dobovém smyslu pokrokovějším.⁵⁵ Zákroky pracovníků Hlavní správy tiskového dohledu (HSTD), potírající vulgarismy či expresiva a drastické, případně erotické motivy, jsme připomněli již několikrát,⁵⁶ zde pouze zdůrazníme, že HSTD zasahovala i do nových vydání starších textů, v nichž se z jejího podnětu upravovaly reprezentace vybraných historických událostí, osobností či jevů.

Krátké srovnání vnějších intervencí do podoby literárního díla s úpravami dříve publikovaných textů, jež prováděli sami autoři, ukazuje, do jaké míry si sledovaní spisovatelé aktuální představy o správné literatuře osvojili; autorské úpravy zároveň vypovídají o tom, jaký typ kánonu literární cenzura prosazovala. Rozptýlená cenzurní soustava vytvářela tlak na všeobecnou internalizaci normy; v procesu neustálého vyjednávání, pokusů a omylů i proměn kritického diskurzu se průběžně utvářelo a proměňovalo povědomí o tom, jaké typy literárního výrazu a jaká témata jsou přijatelné a jaké nikoli. Jan Otčenášek, jehož román *Cesta* jsme zmínili v úvodu případové studie, se poučil důkladně. S přihlédnutím k připomínce své dílo přepracoval, vzdal se i ožehavé vyprávěcí situace v podobě ich-formy – a již roku 1956 za román *Občan Brych* obdržel Státní cenu.

55) LA PNP, Československý spisovatel, lektorské posudky, fas. Edvard Valenta, posudek Adolfa Branalda.
56) Srov. pododdíl „HSTD a literární veřejnost“, s. 1140–1142.

Osobnost a dílo Karla Čapka ve sporech o literární kánon
po roce 1948
Veronika Jáchimová

Historické narativy jsou povětšinou konstruovány tak, že sledují kulturní a politické procesy jakožto důsledky zásahů z mocenského centra, odkud rozhodnutí „vyzařují“ do vzdálenějších oblastí kulturního či politického systému. V přítomné studii nahlížíme mocenskou strukturu jako otevřené silové pole, které je prostoupené neustálou interakcí všech přítomných hráčů včetně podřízených či zdánlivě ovládaných sociálních skupin a jednotlivců.¹

Mezi mocenským diskurzem, který instituce obklopuje a legitimizuje, a konkrétní praxí (realizací mocenských nařízeních) se často otevírá poměrně široký prostor k vyjednávání. Konkrétní praxi – v jejích rozmanitých fázích postupného prosazování představ mocenského centra – tak nelze redukovat jen na převodové soukolí, které toto mocenské centrum pouze uvádí do chodu. Sama praxe má svou logiku a vlivem širokého spektra faktorů vnějších i vnitřních (personální vazby, tradice, vzdálenost od centra aj.) se často snaží mocenským nařízením odolávat, dokonce může působit v protipohybu.

Předeslané předpoklady se pokusíme ukázat na příkladu dvou literárních muzeí, která se střetla v procesu vyjednávání o kanonizaci obrazu Karla Čapka po roce 1948. Jednou z těchto institucí je Památník národního písemnictví (PNP), který byl založen v roce 1953² a ve sledovaném období byl podřízen nejprve ministerstvu kultury (1953–1956), od roku 1956 ministerstvu školství a kultury. PNP byl pověřen vytvořením Muzea české literatury (otevřeno v roce 1953 ve Strahovském klášteře v Praze) a zároveň měl dohlížet nad ideovou a metodologickou správností literárních muzeí a expozic po celé republice. Památník byl zároveň úzce provázán s Ústavem pro českou literaturu Československé akademie věd, který sídlil stejně jako PNP ve Strahovském klášteře a poskytoval PNP odborné zázemí. Jedním z prvních úkolů nově založeného ústavu byla příprava libreta pro zmíněné Muzeum české literatury, hlavní cíl vědecké instituce pak představovalo napsání souhrnných dějin české literatury.

Druhou institucí je Muzeum bratří Čapků v Malých Svatoňovicích,³ které v roce 1947 založila a až do druhé poloviny padesátých let spolu s několika svatoňovickými rodáky

1) Koncept Alfa Lüdtkeho charakterizuje Vítězslav Sommer: „Cesta ze slepé uličky ‚třetího odboje‘. Koncepty rezistence a studium socialistické diktatury v Československu“, *Soudobé dějiny* 19, 2012, č. 1, s. 9–36, zde s. 24.

2) V roce 1952 vznikl Památník národní kultury, v roce 1953 byl rozsah jeho činnosti zúžen pouze na českou literaturu a došlo ke změně názvu na Památník národního písemnictví – srov. <<http://www.pamatniknarodnihopisemnictvi.cz/dejiny-v-datech/>>, přístup 18. 12. 2014.

3) Přestože se expozice vztahovala k oběma bratrům, Josef Čapek byl výrazně přehlížen. Do značné míry zůstává i mimo pozornost této studie, na tomto místě alespoň odkazujeme na studii Mariany Dufkové, která se věnuje mimo jiné poválečné recepci díla Josefa Čapka, viz Mariana Dufková: „Přivlastněný umělec. Pozdní výtvarné dílo Josefa Čapka a jeho poválečná reflexe“, *Kontexty* 5, 2013, č. 5, s. 57–63.

spravovala Společnost bratří Čapků – organizace pečující o odkaz obou autorů, která se ve svých stanovách hlásila k prvorepublikovým demokratickým ideálům.

Ve stati vycházíme mimo jiné z předpokladu, že institucionální praxe – na kterou je především zaměřena pozornost – nevisí v kulturním vzduchoprázdnu, nýbrž je vždy obklopena systémem diskurzů, jež mají tuto praxi legitimizovat a zasadit do dominantního ideologického rámce, v našem případě do projektu tzv. nové, socialistické kultury. V první části proto nejprve stručně shrneme dominantní dobové diskurzy týkající se Karla Čapka, druhá část pak rekonstruuje spor obou institucí na základě archivních dokumentů uložených v PNP. V závěru se pokusíme vykreslit pozice aktérů a jejich strategie, které se vyjevily při sporu o výslednou podobu svatoňovické expozice.⁴

Čapkovské diskurzy

Poválečné střety kulturních i politicko-spoolečenských vizí a hodnocení předválečného Československa se do velké míry zrcadlí i v pohledu na spisovatele Karla Čapka. Z názorového spektra, rozpínajícího se mezi nekritickým přijímáním Čapkova díla a jeho odmítnutím, můžeme vyčlenit dva dominantní diskurzy, které se kolem hodnocení a interpretace spisovatele a jeho díla vytvořily a které se zároveň promítly i do koncepcí muzejních expozic. Jeden čapkovský diskurz se začal formovat záhy po válce – Karel Čapek v jeho rámci vystupuje jako jeden ze symbolů první republiky, který spolu s Masarykem ztělesňuje její hodnoty: demokracii a humanismus. Druhý diskurz, který pak měl v historii recepce Karla Čapka delší trvání, zasazuje spisovatelovo dílo do linie protifašisticky angažované literatury.

Proti prvnímu diskurzu se začínali směrem k roku 1948 stále silněji vymezovat zejména levicově orientovaní intelektuálové, pro něž masarykovská republika představovala starý rozpadlý svět hodnotového relativismu a individualismu, který vyústil v druhou světovou válkou. Při hodnocení se často odvolávali na článek Julia Fučíka *Co proběhlo hlavou nad mrtvým Karlem Čapkem*.⁵ Fučík, přestože Čapkův význam bez pochyb uznával, se krátce po spisovatelově pohřbu v roce 1938 kriticky vymezil proti jeho světonázorové orientaci, kterou se Čapek snažil – podle Fučíka marně – svým životem a tvorbou obhájit.

Příklon KSČ k „ostrému kurzu“ na podzim roku 1948, výzvy k revizi kulturního dědictví, reinterpretaci dosavadních hodnot české kultury a k odtržení od „buržoazně demokratických“ tradic (symbolizovaných první republikou a jejími čelnými osobnostmi) pochopitelně ovlivnily i hodnocení Karla Čapka. Definitivně byla zavržena ta jeho část, jež se těchto tradic dotýkala: z knihoven měla být tedy vyřazena díla, která „vychvalují a propagují hlavní ideologické odpůrce Beneše a Masaryka“.⁶ Dle generálního katalogu Městské knihovny v Praze se toto nařízení dotklo hned několika Čapkových knih: *Hovorů s T. G. Masarykem* a *Mlčení s T. G. Masarykem*, souboru politických úvah *O věcech obecných čili Zoon politikon*, dále knih *Masaryk ve fotografii* (k níž napsal Karel Čapek úvodní slovo)

4) V této části se inspirujeme zejména studií V. Sommera „Cesta ze slepé uličky ‚třetího odboje‘. Koncepty rezistence a studium socialistické diktatury v Československu“, cit. dílo.

5) K. V. [= Julius Fučík]: „Co proběhlo hlavou nad mrtvým Karlem Čapkem“, *Naše cesta* 8, 1938/1939, č. 1; přetisk in Julius Fučík: *Milujeme svůj národ*, eds. Gusta Fučíková, Ladislav Štoll, Praha, Svoboda 1951, s. 79–83.

6) Národní archiv (NA), Ústřední výbor KSČ, Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení (19/7), a. j. 567, Lektorská rada NERČ, zápisy z let 1945–1949, zápis ze schůze lektorské rady 30. 9. 1948.

a souboru *Tři rozhovory s prezidentem Masarykem*, obsahujícího mimo jiné i rozhovor vedený Karlem Čapkem.⁷ Krom převážně politicky zaměřené publicistiky a esejistiky byly tedy ostatní Čapkovy tituly v knihovnách čtenářům běžně dostupné a patrně i oblíbené, jak nás o tom můžou přesvědčit dobové čtenářské ankety.⁸

Paralelně s odstraňováním některých Čapkových knih došlo i k vydání nových (výjimku představuje pouze rok 1950, kdy nevyšla žádná kniha Karla Čapka),⁹ avšak s tím, že byl regulován jejich počet: když se nakladatelství Československý spisovatel chystalo v září 1949 znovu vydat prózu Josefa Čapka *Ve stínu kapradiny*, dostalo se mu od Povolovací komise Národní ediční rady české zamítavé odpovědi s odůvodněním, že v poslední době vyšlo již několik knih bratří Čapků, a komise proto navrhuje pozdržení vydání.¹⁰ Nové knihy tak vycházely i přesto, že jak v novinách, tak ve vysokých kulturních kruzích se kontinuálně vedly ostré diskuse nad hodnocením Čapkovy tvorby.¹¹ Na školení začínajících autorů na Dobříši v roce 1951 – kde se za přítomnosti tehdejších významných kulturních autorit (Gustav Bareš, Jan Drda, Václav Řezáč, Pavel Reiman, Josef Rybák) strhla debata o hodnocení Karla Čapka v pounorovém období – bylo celé jeho dílo významnou částí z nich označeno za nepřijatelné a nebezpečné.¹²

Do debat ale poměrně výrazně zasáhlo vydání studie sovětského literárního kritika Sergeje Vasiljeviče Nikolského; jednalo se o předmluvu k ruskému výboru z díla Karla Čapka (v Rusku vyšlo 1950), česky samostatně vydanou roku 1952.¹³ Nikolskij ve svém textu sice kriticky poznamenal, že spisovatel neměl povědomí o třídní povaze sociálních konfliktů a byl poplatný kapitalistickému společenskému řádu a buržoazní ideologii, nicméně na druhou stranu nabízí poměrně jasný obraz Čapka jako umělce bojujícího svým dílem proti imperialismu, buržoazii a fašismu. Nikolskij tak aktualizoval a zároveň potvrdil možné zapojení Karla Čapka do kontextu českých literárních dějin.¹⁴ Přestože se nejednalo o nový pohled na Čapka, bylo možné jej vnímat jako součást čapkovského diskurzu představujícího spisovatele jako aktivního protifašistického bojovníka, který nyní posvětila autorita sovětského literárního historika. Za symbolický akt přijetí Karla Čapka do panteonu pokrokových spisovatelů, kteří inspirovali socialistickou literaturu, můžeme chápat vystoupení Václava Kopeckého na X. sjezdu KSČ v roce 1954. Kopecký Karla Čapka

7) Srov. Generální katalog Městské knihovny v Praze; srov. také seznamy zakázané literatury editované in Petr Šámal: *Soustružníci lidských duší. Lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století (s edicí seznamů zakázaných knih)*, Praha, Academia 2009.

8) Srov. Jaroslav Frey: „Co čtou čtenáři pražských pojízdných knihoven“, *Čtenář* 2, 1950, č. 9, s. 241–243.

9) Srov. Margita Křepinská, Jitka Mědílková: „Chronologická tabulka knižních vydání v češtině“, in Boris Mědílek a kol.: *Bibliografie Karla Čapka. Soupis jeho díla*, Praha, Academia 1990, s. 359–362.

10) NA, Ministerstvo informací 1945–1953, kt. 20, a. j. 61, sign. Odb. III – Ediční rada, 1948–1949, zápis ze schůze předsednictva NERČ ze dne 25. 10. 1949.

11) Novinovým diskusím a příspěvkům hodnotícím dílo Karla Čapka mezi léty 1945–1951 se podrobněji věnuje Michal Bauer: „Nebezpečný Karel Čapek“, *Tvar* 12, 2001, č. 8, s. 1, 4–5.

12) Michal Bauer: „Diskuse o díle Karla Čapka na školení začínajících autorů na Dobříši v roce 1951“, *Tvar* 11, 2000, č. 3, s. 14–15.

13) Sergej Vasiljevič Nikolskij: *Karel Čapek*, přel. Kamila Jiroudková, poznámkami a vysvětlivkami opatřil Miroslav Halík, Praha, Československý spisovatel 1952.

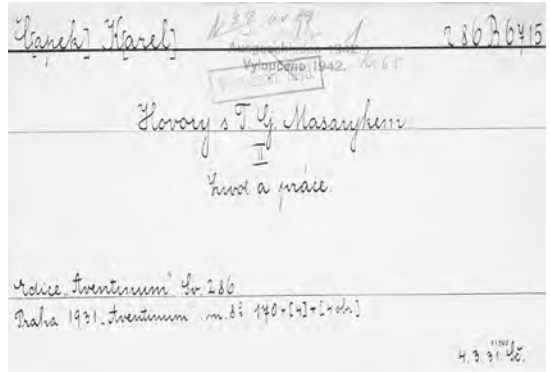
14) Michal Bauer: *Souvislosti labyrintu. Kodifikace ideologicko-estetické normy v české literatuře 50. let 20. století*, Praha, Akropolis 2009, s. 187–188.

postavil do řady představitelů národní kultury vedle Boženy Němcové, Jana Nerudy a Aloise Jiráska.¹⁵

V důsledku kanonizace Karla Čapka, která vyvrcholila výše uvedeným projevem Václava Kopeckého v roce 1954, docházelo k výraznější regulaci a cenzurování jeho obrazu i díla. Intervencím cenzury se nevyhnul kupříkladu román *Válka s mloky*: vydání mezi lety 1953–1955 neobsahuje projev Komunistické internacionály podepsaný soudruhem Molokovem. Cenzurní zásahy jsou doloženy i v *Devateru pohádek*: ve vydání z let 1954 a 1957 (které převzalo také vydání z roku 1959) chybí v *Pohádce tulácké* ilustrace znázorňující donské kozáky; stejně tak byla vypuštěna i celá pasáž pojednávající o pobytu odvátného klobouku v prostředí odkazujícím na ruské reálie.¹⁶

Knihy vycházející v první polovině padesátých let byly často opatřeny vysvětlujícími a kritickými paratexy v podobě předmluv a komentářů, které se přitom odvolávaly především na trojici již zmíněných autorit – Julia Fučíka, S. V. Nikolského a Václava Kopeckého. Když se v roce 1954 Čapkovo jméno objevilo v nových školních osnovách pro druhý stupeň základních škol, byly jako povinná sekundární literatura uvedeny Fučíkovy kritické studie.¹⁷ Ještě roku 1957 musel být na podnět Hlavní správy tiskového dohledu pozměněn doslov Karla Ptáčníka, v němž se mimo jiné psalo o „nedůstojných rozpacích a trapném mlčení kolem jeho [Čapkova, VJ] jména“. Svůj zákrok přitom pracovnice předběžné cenzury zdůvodňovala tím, že obsah doslovu je „v rozporu s tím, co o Čapkovi říkal ve svém diskusním příspěvku na červnovém zasedání ÚV KSČ s. Václav Kopecký“.¹⁸

Intenzivní pozornost byla v první polovině padesátých let věnována nejen reedicím Čapkových knih – stejný dohled měla Čapkova muzeální prezentace. Jeho jméno proniklo do nové expozice dějin české literatury v PNP. V části nazvané Na cestě k socialismu

Vyřazování *Hovorů s T. G. Masarykem* Stopy na lístcích generálního katalogu Městské knihovny v Praze ukazují klikatou cestu vyřazování a navrácení knihy *Hovory s T. G. Masarykem*. Kniha byla nejprve vyřazena za protektorátu v roce 1942, po válce se patrně do knihovny navrátila, nicméně na lístku záznam o vrácení chybí; opět vyloučena byla po roce 1948. Přesný okamžik vyřazení není jasný, razítko „Vyloučeno 1948“ používali knihovníci nejméně do roku 1952. Kniha se vrátila do knihovny v roce 1968, ale už v roce 1973 byla opět vyřazena; do běžného fondu se vrátila až v roce 1989.

Zdroj: Generální katalog Městské knihovny v Praze; Petr Šámal: *Soustružníci lidských duší. Lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století (s edicí seznamů zakázaných knih)*, Praha, Academia 2009, s. 47.

15) Jiří Knapík: *V zajetí moci. Kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956*, Praha, Libri 2006, s. 240.

16) Srov. Michael Špirit: „Kolikrát devatero pohádek?“, <<http://www.i-triada.net/index.php?id=66&str=aktualita.php>>, přístup 24. 2. 2014.

17) Konkrétně zařazen do kapitoly „Pokroková literatura v období nástupu fašismu: Karel Čapek, jeho vývoj k aktivnímu boji za demokracii a proti imperialistické válce“. Viz *Učební osnovy pedagogických škol pro vzdělávání učitelů národních škol a pedagogických škol pro vzdělávání učitelek mateřských škol: Český jazyk a literatura*, Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1954, s. 44.

18) Archiv bezpečnostních složek, Hlavní správa tiskového dohledu, sign. 318-98-22, Zásahy HSTD-ÚPS v tisku 1961–1968, fas. Československý spisovatel, 22. 10. 1957.

vystupoval jako „bojovník proti fašismu“ a získal čestné místo hned vedle Vladislava Vančury.¹⁹ Tato muzeální expozice měla značný význam, slovy tehdejšího ředitele Ústavu pro českou literaturu a současně i rektora Univerzity Karlovy Jana Mukařovského byla „přípravou k úkolům, které Ústav očekávají v nejbližší budoucnosti, mezi nimi zejména ke kolektivní práci na soustavných dějinách české literatury“, které dosud nebyly sepsány. Expozice je prozatím měla do jisté míry suplovat.²⁰

Případ expozice v Malých Svatoňovicích – spor o reprezentaci Karla Čapka

Interakci institucí, již zde budeme sledovat, lze postihnout na ose centrum × periferie, a to jak z hlediska strukturního (nachází se na okraji pozornosti mocenského centra), tak geografického. PNP a Krajské muzeum v Hradci Králové můžeme v tomto sporu vnímat jako dohlížející orgány blízké centru a centru podléhající, neboť obě instituce spadaly bezprostředně pod ministerstvo kultury, respektive školství a kultury. Muzeum v Malých Svatoňovicích oproti tomu stojí na samém okraji – částečně nad ním mělo dohled Krajské muzeum v Hradci Králové, z jehož iniciativy již některé změny proběhly, ale reálně je spravovala pražská Společnost bratří Čapků, jež sice byla tolerována, ale svým způsobem představovala „relikt“ předchozí éry. V Malých Svatoňovicích (podobně též v Úpici) měla Společnost svoji pobočku, jejími členy byli místní obyvatelé, kteří také se zakládáním muzea pomáhali. Personální propojení s pražskou centrálou představuje osobnost Miroslava Halíka, znalce a editora Čapkových textů. Halík jakožto autor původní expozice prováděl obsahové změny v expozici, zatímco s místními se řešil praktický provoz a správa svatoňovického muzea.

První archivní stopy rekonstruovaného střetu pocházejí z 15. dubna 1955, kdy byl na adresu PNP odeslán dopis z ministerstva kultury s tím, aby byla prověřena expozice Muzea bratří Čapků v Malých Svatoňovicích, v níž se měly nacházet nevhodné exponáty neodpovídající aktuálním požadavkům doby.²¹ Pracovníci PNP spolu s členy Svazu československých spisovatelů provedli průzkum, při němž zjistili, že v expozici zůstaly předměty vztahující se k T. G. Masarykovi: jednak mu byla věnována celá jedna vitrína, jednak se v muzeu nacházely výtisky *Hovorů s T. G. Masarykem*,²² a to i v několika zahraničních překladech. Problémem byly též fotografie Masaryka a Edvarda Beneše. Na základě těchto zjištění PNP oslovil Společnost bratří Čapků, aby nežádoucí exponáty odstranila. V téže době se však již na reinstalaci a odstranění předmětů pracovalo. Podnět k ní dalo Krajské muzeum v Hradci Králové, pod nějž svatoňovické muzeum oficiálně spadalo. Reinstalaci prováděl Miroslav Halík. PNP byl v této fázi pouze dohlížejícím orgánem, svatoňovické muzeum nadále spravovala Společnost bratří Čapků.

19) Viz libreto výstavy Felix Vodička, Bohumil Novák a kol.: *Památník národního písemnictví na Strahově. Katalog*, Praha, Ústav pro českou literaturu ČSAV - Památník národního písemnictví 1953, s. 174.

20) Jan Mukařovský: „K otevření Památníku národního písemnictví na Strahově“, tamtéž, s. 22–25, zde s. 25. K podobné funkci muzeálních expozic na půdě české historiografie po roce 1948 srov. Vítězslav Sommer: „Formování paměti revoluce. Stranické výstavy a muzea“, in: *Angažované dějepisectví. Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Univerzita Karlova, Filozofická fakulta 2011, s. 72–98.

21) Literární archiv Památníku národního písemnictví (LA PNP), Podnikový archiv PNP (PA PNP), kt. 370, fas. 370/4, ministerstvo kultury Památníku národního písemnictví 15. 4. 1955.

22) K reflexi T. G. Masaryka po roce 1948 srov. oddíl „Spirály ideologie. Případ T. G. Masaryk“, in: Jiří Knapík: *Únor a kultura. Sovětizace české kultury 1948–1950*, Praha, Libri 2004, s. 124–131.

Původní svatoňovická expozice pocházela z roku 1947 a navazovala na putovní výstavu z roku 1946. Autorem původní i pozdější expozice byl zmíněný Miroslav Halík, který se dílu obou bratrů podrobně věnoval už od roku 1939, kdy se začal podílet na vydávání knih Karla Čapka (a od roku 1945 též Josefa Čapka). Halík byl zároveň místopředsedou Společnosti bratří Čapků, ustavené v roce 1946 během příprav čapkovských oslav, jichž se účastnily tehdejší významné kulturní i politické osobnosti včetně prezidenta Edvarda Beneše. Společnost si vznik stálé expozice vytyčila jako jeden ze svých prvních cílů. Krom dvou místností věnovaných Čapkovu životu a uměleckému zraní (první nesla název Růst, druhá Cesta k literární světovosti) vyzdvihla Halíkova expozice zejména jeho vztah k T. G. Masarykovi (místnost Přátelství s TGM), protifašistické aktivity a protiválečnou linii jeho tvorby (místnost Boj proti fašismu).²³ Promasarykovský akcent naznačovaly i exponáty, které se ke Karlu Čapkovi přímo nevztahovaly. Vystaveno bylo například křeslo, ve kterém na večerech Pátečníků seděl Masaryk, či hrnečky, z nichž pila manželka prezidenta Beneše. Z dokumentů vyplývá, že v roce 1950 již z této původní instalace byly některé předměty odstraněny, přesnější záznamy se ale nedochovaly.²⁴

Když byla roku 1957, tj. dva roky od vzpomínaného dopisu z 15. dubna 1955, prováděna další kontrola, tentokrát už důkladnější, shledal pracovník Krajského muzea v Hradci Králové Jaromír Loužil (později zaměstnanec PNP a přední znalec filozofie 19. století) přetrvávající nedostatky. Z jeho zprávy vyplývá, že například *Hovory s T. G. Masarykem* ještě stále nebyly odstraněny. Loužil také upozornil na celkové koncepční problémy expozice, která se věnuje celému Čapkovu dílu; požadovaný akcent na poslední období Čapkovy tvorby – na protifašistická díla – podle něj vyžaduje výraznější přepracování a doplnění o kritické poznámky k předchozí tvorbě. Loužil dále uvedl, že ve stávající expozici není dostatečně „pravdivě marxisticky ukázána cesta kolísajícího maloměšťáka k uvědomělému a hrdinnému odporu proti nastupujícímu fašismu“.²⁵ Jaromír Loužil se zaměřil nejen na expozici samu, ale všiml si i personálního obsazení muzejní instituce. Kriticky komentoval výklad průvodkyně Františky Pospíšilové:

Výklad paní Pospíšilové je naprosto nemožný, maloměšťácky reakční. Paní Pospíšilová zdůrazňuje s patřičnou sentimentalitou styky K. Čapka s T. G. Masarykem a Benešem, z paměti cituje dlouhé pasáže z korespondence, která se těchto styků týká; lituje slavných svatoňovických poutí (ty jsou dnes zakázané); dává návštěvníkům číst Čapkovu modlitbu z *Lidových novin* 1938 s jasnou tendencí, že dnes jsme na tom stejně jako v době Mnichova. Odstranění této průvodkyně z muzea považují za prvořadou povinnost NV [národního výboru, VJ].²⁶

Na základě citované Loužilovy zprávy PNP doporučil, aby bylo muzeum vyvázáno z vlivu Společnosti bratří Čapků a aby byl nad expozicí ustaven přísnější dohled; čapkovské muzeum mělo přejít pod správu místního národního výboru (MNV). Společnost pod ni sice formálně přešla, nicméně nepřímou rukou společnosti opět vrátilo:

23) Božena Houdková: „Malé Svatoňovice vzpomínají bratří Čapků“, *Knihy a čtenáři* 6, 1946, č. 13, s. 185–188.

24) LA PNE, PA PNE, kt. 370, fas. 370/3, rada Místního národního výboru (MNV) Malé Svatoňovice ústřednímu výboru KSČ (vedoucímu kulturního oddělení) 14. 2. 1961.

25) LA PNE, PA PNE, kt. 370, fas. 370/3, Zpráva o průzkumu muzea bratří Čapků ve Svatoňovicích 19. 9. 1957.

26) Tamtéž.

správce muzea v rámci svatoňovického MNV se totiž stal bývalý funkcionář zrušené svatoňovické pobočky Společnosti bratří Čapků Josef Kašpar, který pak – jak se kriticky vyjádřila tehdejší ředitelka PNP Jaroslava Václavková – reálně určoval chod muzea opět v zavedeném duchu:

Pan Kašpar je zcela v zajetí starého pojetí Čapkovy osobnosti a díla a je ostře zaujat proti všem ideovým zásahům do sbírek a expozice, které komentoval vždy reakčními poznámkami. Dal to mnohokrát otevřeně najevo při prozatímní instalaci v květnu loňského roku. [...] Odstraňování některých nevhodných dokladů doprovázel sentimentálními zahrocenými projevy a je nepochybné, že podle stupně důvěry v tomto směru ovlivňoval některé návštěvníky, stejně jako to činila dosavadní dozorkyně pí Pospíšilová.²⁷

Dne 21. května 1959 se na MNV v Malých Svatoňovicích konala porada za účasti zástupců ministerstva školství a kultury. Reinstalací muzejní expozice byli definitivně pověřeni zaměstnanci PNP: výtvarník Milan Kodejš dostal na starost vizuální stránku, Jiří Žantovský byl pověřen sepsáním libreta; ani jeden z nich se ale Čapkovu dílu do té doby nevěnoval. Výsledkem těchto personálních změn bylo i to, že zhruba po pěti letech od doby, kdy PNP začal muzeum prvně sledovat, byly v roce 1960 odstraněny i knihy *Hovory s T. G. Masarykem* a *Mlčení s T. G. Masarykem*. Z důvodu zastaralosti ideové i vizuální byla zároveň na jaro 1961 naplánována rozsáhlejší reinstalace celého muzea. Muzeum zůstalo v provizorní podobě zpřístupněno návštěvníkům, avšak PNP opakovaně zakazoval MNV jeho propagaci do doby, než proběhne požadovaná reinstalace, a to pod přímým dohledem PNP.²⁸

V únoru 1961 došla na kulturní oddělení ústředního výboru KSČ nová stížnost, tentokrát však ze strany MNV Malé Svatoňovice. Argumentace byla následující: PNP nebyl schopen za dva roky zajistit slíbenou reinstalaci, aby mohlo být muzeum otevřeno. Nyní se ji sice PNP chystá provést, avšak během sezóny hodlá muzeum zavřít. MNV taktéž připomnělo, že libreto výstavy bylo svěřeno do „soukromých rukou“ osobě, která se Čapkově nikdy nevěnovala. Protože členové rady tímto „ztratili důvěru“ v PNP, žádají ÚV KSČ o pomoc.²⁹ Mezi odesláním dopisu ÚV KSČ a odpovědí PNP vznikla prodleva, kterou Malé Svatoňovice využily, a správce muzea vytvořil prozatímní výstavu. Na konci dubna 1961 Památníku tento fakt již jen oznamují. V úvodu dopisu stojí připomenutí významu malého muzea pro badatele i veřejnost a důvod reinstalace, kterou sami uskutečnili: „Protože do naší obce zavítaly vzácné návštěvy – 12 vědeckých pracovníků ze Sovětského svazu a zástupci Ústř. výboru KSČ na ideologické konferenci, provedl správce našeho muzea [Josef Kašpar, VJ] instalaci sbírek, která velmi zaujala naše milé hosty.“³⁰

PNP nakonec musel do jisté míry ustoupit, k reinstalaci byl opět přizván zkušený Miroslav Halík. Nová expozice Muzea bratří Čapků v Malých Svatoňovicích, jejíž

27) LA PNP, PA PNP, kt. 370, fas. 370/3, PNP (Jaroslava Václavková) ministerstvu školství a kultury 16. 3. 1961.

28) LA PNP, PA PNP, kt. 370, fas. 370/3, PNP Krajskému národnímu výboru (odboru školství a kultury) v Hradci Králové 20. 6. 1961.

29) LA PNP, PA PNP, kt. 370, fas. 370/3, rada MNV Malé Svatoňovice ústřednímu výboru KSČ (vedoucímu kulturního oddělení) 16. 2. 1961.

30) LA PNP, PA PNP, kt. 370, fas. 370/3 rada MNV Malé Svatoňovice PNP 28. 4. 1961.

otevření bylo naplánováno na 13. květen 1962, tak byla výsledkem spolupráce Halíka a Žantovského. Za ideovou „správnost“ nově otevřené expozice se před definitivním otevřením muselo zaručit hned několik institucí – zástupci Městského národního výboru Malé Svatoňovice, Okresního národního výboru Trutnov, Krajského národního výboru Hradec Králové, ministerstva školství a kultury, Národního muzea a PNP. Bylo též nařízeno, že k expozici musí být ještě vyhotoven text pro průvodce, aby při výkladu nedocházelo ke zkreslování.³¹ Bylo stanoveno, že do budoucna musí veškeré změny v expozici jako poslední instance schválit PNP (konkrétně Jiří Žantovský, před ním ještě Krajské muzeum v Hradci Králové), ale že po přepracované expozici se již ostřejší dohled nad muzeem nebude vykonávat.

Spor muzejních institucí jasně ukazuje, že prosazování centrálních nařízení a normativní interpretace Karla Čapka v Malých Svatoňovicích silně narážely zejména na lokální (z hlediska mocenského středu „periferní“) tradici a paměť. Ve Svatoňovicích a blízkém okolí, zvláště v Úpici, žili pamětníci rodiny Čapkových, stejně jako pamětníci založení muzea. Zmíněný Josef Kašpar, podobně jako kritizovaná průvodkyně Františka Pospíšilová, stáli u samého zrodu muzea. Kašpar byl zároveň autorem knihy *Zahrada mládí Karla Čapka*, v níž se Čapkovo dílo a jeho umělecké inspirace pokusil zasadit do mikrosvěta Malých Svatoňovic a netajil se ani se svou vizí jejich budoucí slávy: „Každý národ určuje si sám tuto tradiční pietu k místům, jež uvedla na svět své nejslavnější syny [...]. A v ne-daleké budoucnosti rýsuje se před námi nová literární Mekka, rodiště spisovatele Karla Čapka – Malé Svatoňovice, poutní místo Studánka v *Krakonošově zahradě*.“³² Jak Kašpar, tak Pospíšilová patrně těžce nesli mocenské zásahy „zvnějšíku“. Jim vlastní představa Čapka jako součásti prvorepublikové i místní tradice se ocitla v konfliktu s názory PNP a Krajského muzea v Hradci Králové, jež vyjadřovaly státní (centrální) kulturněpolitickou koncepci.

Zásluhou místních obyvatel se Malé Svatoňovice staly stěžejním místem paměti spojeným s Karlem Čapkem, ač by to z hlediska významu pro umělcův život měla být spíše vedlejší Úpice, kde se narodili oba Karlovi sourozenci a kde od šestého měsíce vyrůstal. Zásluhou Josefa Kašpara vznikla také ve svatoňovickém okolí stezka bratří Čapků, na vyhlídce za městem měla být umístěna socha zpodobňující oba bratry a plánovalo se též založení divadla. Vytvoření silné tradice mělo své předpoklady – „čapkovská tradice“ se ve Svatoňovicích usadila a do velké míry překryla silnou tradici 19. století (o níž se zmiňuje Božena Němcová v *Babičce*, jak náležitě zdůraznil ve své knize Josef Kašpar), totiž velké svatoňovické poutě. Ty ostatně byly navzdory nevoli místních na počátku padesátých let 20. století zakázány. Narážka na poutní tradici v podobě kostela se dokonce objevila na jednom z reklamních plakátů muzea, což ale neušlo pozornosti PNP, který po konzultaci s politickými činiteli distribuci plakátu neschválil s odůvodněním, že „motiv kostela zbytečně navazuje na poutní tradici v místě“.³³ Krom propojení s předchozí silnou tradicí se Malé Svatoňovice snažily dávat čapkovskému místu paměti dokonce vyšší statut, než oficiálně mělo: na zmíněném (nedoporučeném) reklamním plakátu je muzeum označeno

31) LA PNP, PA PNP kt. 370, fas. 370/3, zápis sepsaný na MNV v Malých Svatoňovicích 13. 6. 1961.

32) Josef Kašpar: *Zahrada mládí Karla Čapka*, Úpice, Grafický závod V. J. Ehl 1946, s. 27.

33) LA PNP, PA PNP, kt. 370, fas. 370/3, PNP radě MNV Malé Svatoňovice 5. 5. 1961.

jako národní památník, podle PNP však „označení ‚národní památník‘ neodpovídá [...] skutečnému stavu ani směrnicím, které tento název ponechávají jen pro ústřední instituce s širší tematikou, budované v kulturně-politickém plánu naší socialistické republiky“.³⁴

PNP se pokoušel krotit tento svatoňovický „symptom přebujelého lokálního patriotismu“, jak kriticky poznamenala Jaroslava Václavková. PNP ve zprávě zároveň doporučil, aby byly do expozice zapojeny například hornické a lidové motivy z okolí, aby tak byl umenšen – řečeno dobovým žargonem – čapkovský „kult osobnosti“.³⁵ Na rozdíl od vedení svatoňovického muzea, které žádalo o rozšíření expozice, navrhol PNP, aby byly zachovány pouze stávající prostory, protože méně místností umožní „omezit se jen na nejzákladnější informaci, v níž jsou zdůrazněny pokrokové stránky jeho [Čapkova, VJ] díla“.³⁶ Podle představ mělo Muzeum bratří Čapků v Malých Svatoňovicích zůstat i v budoucnu spíše menším regionálním muzeem, které mělo být ve stínu Památníku Karla Čapka ve Strži, na jehož otevření PNP od počátku šedesátých let intenzivně pracoval. Avšak není bez zajímavosti, že libreto stržského památníku otevřeného v roce 1963 připravil – a tím bezprostředně ovlivnil jeho koncepci a ideové vyznění – opět Miroslav Halík.³⁷

Zaměstnanci, vedení muzea ani MNV nepřistoupili k žádnému otevřenému odporu nebo bojkotu. Jednali v rámci ustavených mocenských, legislativních i diskurzivních mantinelů, pouze poměrně obratně vyžívali mezery, které v praxi vznikaly. Bylo to umožněno především slabou vazbou na konci mocenské struktury – pozornost institucí, zejména PNP, se soustředila zvláště na pražské politickomocenské centrum – a byrokratickou povahou aparátu, jehož relativně složitě fungování oddělovalo, byť v proměnlivé míře, rozhodnutí ideologických špiček od praxe.³⁸

Epilog

Mantinely v podobě legitimizujících diskurzů, jejichž stručnou typologii jsme představili v první části studie, se v průběhu času posouvaly. Vliv na to měla samozřejmě proměňující se představa o požadované literatuře, oficiální akceptace Karla Čapka jakožto součásti socialistického kulturního kánonu, revize přístupu ke kultuře z prvních let po únoru 1948, zmírňování kritického vztahu k T. G. Masarykovi atd. Nelze přehlédnout paradoxy, k nimž pak občas docházelo. Například správce muzea Josef Kašpar i po instalaci nové expozice v roce 1962 poměrně pozorně sledoval proměny dobových čapkovských interpretací a pozvolné uvolňování atmosféry. Když o Vánocích 1963 zhlédl v televizi dokumentární film

34) Tamtéž.

35) LA PNP, PA PNP, kt. 370, fas. 370/3; dokument Muzeum bratří Čapků (autor neuveden), 26. 4. 1955.

36) LA PNP, PA PNP, kt. 370, fas. 370/6; Průzkum Muzea bratří Čapků ve Svatoňovicích (autor neuveden), 19. 9. 1957.

37) K památníku Karla Čapka ve Strži viz Tereza Todorová: „Bylo rozhodnuto, že tu zůstanou... Památník Karla Čapka ve Strži padesátiletý“, *Dějiny a současnost* 35, 2013, č. 9, s. 34–36.

38) Malé Svatoňovice sice byly na periférii zájmu dohlížejících orgánů, ale – jako v tu dobu jediné muzeum oblíbeného a světoznámého spisovatele – nikoli na periférii zájmu jeho obdivovatelů a čtenářů. Přesné počty návštěvníků z této doby bohužel nemáme k dispozici, první oficiální dochované údaje jsou až k roku 1967, kdy průměrná návštěvnost čítala 20 000 návštěvníků ročně (pro srovnání – ve stejné době čítala návštěvnost velkého muzea Aloise Jiráska a Mikoláše Alše v pražském letohrádku Hvězdě mezi 30 000–40 000 návštěvníky ročně, Čapkova Strž měla průměrnou roční návštěvnost 50 000). Srov. Antonín Boháč: *Soupis literárních muzeí a památníků v Čechách a na Moravě*, Praha, Památník národního písemnictví 1967.

Poslední léto TGM,³⁹ do jehož scénáře byly mimo jiné zahrnuty i *Hovory s T. G. Masarykem*, „fotografie spisovatele a státníka z ČTK a karikatura Adolfa Hoffmeistera *Pátečníci* (která musela být z muzea taktéž odstraněna)“, zažádal v této souvislosti „o povolení vystavení těchto artefaktů i ve svatoňovickém muzeu“. PNP žádosti v roce 1965 vyhověl se slovy, že „Čapek *Hovory* skutečně napsal, a proto není nutno tuto skutečnost zamlčovat“, neboť tím se přece „jeho velikost nesnižuje“. ⁴⁰ Do svatoňovického muzea se tak *Hovory s T. G. Masarykem*, o jejichž odstranění PNP se svatoňovickým muzeem bojoval několik let, podařilo brzy vrátit. Objevily se tam mnohem dříve než v ostřeji sledovaném Památníku Karla Čapka ve Strži, kam se kniha vrátila – podobně jako do knihoven – až v době vrcholícího demokratizačního procesu, v roce 1968.

39) LA PNP, PA PNP, kt. 370, fas. 370/5, Muzeum bratří Čapků v Malých Svatoňovicích Krajskému muzeu Hradec Králové.

40) LA PNP, PA PNP, kt. 370, fas. 370/7, odpověď PNP na výzvu vedoucího odboru školství a kultury 5. 7. 1965.

Když počátkem roku 1960 navrhoval šéf cenzurního úřadu JUDr. František Kohout několik svých podřízených na vyznamenání, charakterizoval při té příležitosti činnost úseku, který měl v rámci Hlavní správy tiskového dohledu (HSTD) na starost krásnou literaturu. „V oddělení,“ psal ve své zprávě, „pracuje patnáct soudruhů, všichni jsou členy strany. Velmi dobré výsledky na úseku kontroly literatury [...] jsou zásluhou celého kolektivu.“¹ V případové studii ve zkratce představíme životní a profesní dráhu jedné členky onoho úspěšného cenzorského kolektivu – Jarmily Waageové.² Na základně raných kritických textů přiblížíme její literární preference, hlavní pozornost poté soustředíme k analýze (pro dějiny čtení unikátního) pramene – cenzurních protokolů; tyto úřední dokumenty totiž nabízejí jedinečnou příležitost nahlédnout cenzurní práci v detailu a přiblížit nejen klíčová témata a motivy, jimž cenzoři věnovali zvláštní pozornost, ale také argumenty, kterými zákazy zdůvodňovali. Z širokého spektra literárních děl, jež prošla rukama Jarmily Waageové, se soustředíme na její interpretace původní české poezie vydávané v druhé polovině padesátých let, kdy cenzurní úřad zasahoval do literární komunikace nejintenzivněji. V závěru případové studie se zaměříme na spor, který se odehrál nad novelou Josefa Škvoreckého *Konec nylonového věku*; názory vyslovené nad tímto dílem totiž vypovídají o literárním vkusu Jarmily Waageové zvláště názorně.

Hlavní otázka, již si přítomná sonda klade, směřuje k tomu, jak obecná pravidla posuzování knih interpretovala řadová cenzorka, jak vnímala konkrétní literární texty a jak se obecné pokyny doplňovaly s jejím individuálním literárním vkusem.

Čtenářská socializace Jarmily Waageové

Nástup do funkce plnomocníka HSTD nepředstavoval v životě Jarmily Waageové zásadní zlom, spíše naznačuje kontinuitu jejího profesního směřování. Do služeb ministerstva vnitřní věci vstoupila k 1. březnu 1956. V té době jí táhlo na pětatřicátý rok, vychovávala malého syna a vystřídala již tři zaměstnání.

Z kádrových materiálů uložených v Archivu bezpečnostních složek vyplývá, že za války postihlo Jarmilu Kabešovou, narozenou 21. září 1921, uzavření vysokých škol. V roce 1941 ještě odmaturovala na klasickém gymnáziu, z nedostatku jiných příležitostí pak absolvovala jednoroční studium na Státní knihovnické škole a souběžně studovala němčinu v Ústavu moderních jazyků. V roce 1942 musela jako totálně nasazená nastoupit do letecké

1) Archiv bezpečnostních složek (ABS), Hlavní správa tiskového dohledu (HSTD), sign. 318-5-6, St-0208, návrhy na vyznamenání k 15. výr. osvobození, čestná uznání min. vnitřní, věcné a peněžité odměny, 1960.

2) Jarmila Waageová (1921–2011), rozená Kabešová, podruhé provdaná Dubovská, v případové studii užíváme všechna tři příjmení.

Posluchačovo jméno (studiosí nomen): *Jarmily Waageové* Rodiště (locus nat.): *Praha*
Čechy běh stud. roku *1946* Fakulta *Filozofická*
 (Semestre ..... anni .....) (Facultas) .....

Název přednášky i jméno přednášejícího (Index scholarum et nomina magistorum)	Počet týd. hodin (Quod per heb- dom. horas)	Stvrzení kvestoro- vo o zápisu a za- placení kolejného nebo osvobození (Receipt nomen didactum solum aut immunitatem testatur quaestor)	Stvrzení přednášejících o zápisu (Receiptum nomen testantur magistri)	Potvrzení návsčevy před- nášek (Scholas frequen- tatas testantur magistri)	Poznámky (Adnotata)
<i>Socrates</i>			<i>H.</i>	<i>H.</i>	
<i>Patočka</i>					
<i>Sanskrit pro parochial- níky</i>			<i>Lesný</i>	<i>Lesný</i>	
<i>Lenín</i>					
<i>Induismus</i>	<i>2</i>		<i>Lesný</i>	<i>Lesný</i>	
<i>Lenín</i>					
<i>Střední arýklade</i>			<i>Lesný</i>	<i>Lesný</i>	
<i>Polagavaditý</i>	<i>2</i>				
<i>Lenín</i>					
<i>Počátky moderního svět. děj. od ho- spanitelského dívání</i>	<i>1</i>		<i>Lesný</i>	<i>Lesný</i>	Potvrzení děkanovo
<i>Trnava, L. H. Waageové</i>					t. č. děkan.
<i>Průběh děj. v období 1918-1938</i>					
<i>Průběh děj. v období 1938-1945</i>					
<i>Průběh děj. v období 1945-1948</i>					
<i>Průběh děj. v období 1948-1953</i>					
<i>Průběh děj. v období 1953-1958</i>					
<i>Průběh děj. v období 1958-1963</i>					
<i>Průběh děj. v období 1963-1968</i>					
<i>Průběh děj. v období 1968-1973</i>					
<i>Průběh děj. v období 1973-1978</i>					
<i>Průběh děj. v období 1978-1983</i>					
<i>Průběh děj. v období 1983-1988</i>					
<i>Průběh děj. v období 1988-1993</i>					
<i>Průběh děj. v období 1993-1998</i>					
<i>Průběh děj. v období 1998-2003</i>					
<i>Průběh děj. v období 2003-2008</i>					
<i>Průběh děj. v období 2008-2013</i>					
<i>Průběh děj. v období 2013-2018</i>					
<i>Průběh děj. v období 2018-2023</i>					

Vysokoškolský index Jarmily Waageové Stránka se zapsanými přednáškami Václava Černého, Karla Krejčího, Vincence Lesného, Jana Patočky a Alberta Pražáka.

Zdroj: Osobní archiv Vladimíra Waageho.

továrny Aero ve Vysočanech, kde pracovala v archivu technické dokumentace. Záhy po osvobození se jí podařilo získat místo odborné knihovnice v Ústřední lidové knihovně hlavního města Prahy; tam v září 1945 vstoupila do místní organizace Komunistické strany Československa. V té době mohla konečně zahájit i studia na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, kde pak navštěvovala přednášky Jana Blahoslava Čapka, Antonína Grunda, Karla Kazbundy, Felixe Vodičky a dalších, opakovaně si zapisovala zejména kurzy

významného indologa Vincence Lesného. Rok před dokončením studií se provdala za architekta a historika umění Jiřího Waageho (1919–1997), postupně také začínala publikovat v knihovnickém tisku a pracovat na disertaci o Juliu Zeyerovi, již obhájila v roce 1949.

Zájem Jarmily Waageové o českou literaturu ovlivnilo její rodinné zázemí. Otce Jaroslava Kabeše (1896–1964), k němuž po celý život vzhlížela,³ lze označit za příklad prvo-republikového levicového intelektuála. V mládí měl blízko k Emanuelu Chalupnému, patřil mezi zakládající členy Komunistické strany Československa, ve dvacátých a třicátých letech soustavně publikoval původní texty a překlady v časopisech *Komunistická revue* a *Avantgarda*, překládal texty Karla Marxe a Friedricha Engelse, zabýval se filozofií a sociologií, například vztahem T. G. Masaryka k socialismu. Souběžně publikoval vlastní poezii, věnoval se dílu Otokara Březiny a především Ladislava Klímy, jehož korespondenci vydával; přitom po většinu doby pracoval jako úředník v Agrární bance československé.⁴ Po válce čekala Kabeše závratná politická kariéra; platil za předního ekonomického experta komunistické strany, již v roce 1945 postoupil na post ředitele Agrární banky a krátce nato byl zvolen členem ústředního výboru KSČ. Po převratu se roku 1949 stal ministrem financí, později nesl odpovědnost za měnovou reformu, v letech 1953 až 1957 působil jako ředitel Státní banky československé.

S Jarmilou Waageovou se od roku 1947 setkáváme jako s přispěvatelkou oborového periodika *Knihy a čtenáři*, kde publikovala kritické anotace nově vydaných knih a několik příležitostných jubilejních statí. Z krátkých hodnotících textů vystupovala autorčina distancovanost od sentimentální ženské četby, mezi knihovníky ostatně obvyklá, naopak zřejmý byl vstřícný postoj ke kultivované popularizaci; z beletrie u ní došel nejvyššího ocenění překlad povídkového souboru Jerzyho Andrzejewského *Noc*. Překlad polských povídek s tématem osvobození vyzdvihla recenzentka s poznámkou, že mají šanci zaujmout někdejší čtenáře detektivek a příběhů z Divokého západu (tedy těch literárních žánrů, které právě začínaly z knihoven mizet); dále ocenila absenci „surových a sadistických scén vypočítaných mnohdy pro efekt“ a prosté a samozřejmé hrdinství „lidí bez zbytečných problémů, nesoucích svůj osud [...] se samozřejmou vírou v lepší zítřek“.⁵

Výmluvně o vkusu a literárních preferencích Jarmily Waageové vypovídá její disertace věnovaná Juliu Zeyerovi. Z této stostránkové, esejisticky pojaté školní práce zřetelně vystupuje autorčino okouzlení básnickovou osobností. Za své ústřední téma, uvedené odkazem na projev Ladislava Štolla na Sjezdu národní kultury,⁶ označila Zeyerův vztah k současnosti. Disertace je založena na studiu spisovatelovy korespondence a biografie, Waageovou zajímá Zeyerův světový názor, akcentuje jeho odpor k měšťácké společnosti, naopak negativně hodnotí příklon ke katolicismu a zájem o mystiku, jež vysvětluje spisovatelovým buržoazním původem. Z celku Zeyerovy tvorby kladně hodnotila především raná díla. Textem disertační práce prolíná polemika se zeyerovskými texty Jiřího Karáska ze Lvovic a českou literární dekadencí obecně. Právě v těchto pasážích nejnvýrazněji

3) Rozhovor Petra Šámala s Vladimírem Waagem a jeho manželkou Annou Machovou, 28. 5. 2014.

4) Srov. Dalibor Holub: „Jaroslav Kabeš“, in Vladimír Forst (ed.): *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*, díl 2, sv. 2, K-L, Praha, Academia 1993, s. 599–600; Jaroslav Hroch: „Místo Jaroslava Kabeše v dějinách české marxistické teorie literatury a umění“, *Česká literatura* 28, 1980, č. 3, s. 264–280.

5) J Kb [= Jarmila Kabešová]: „Jiří Andrzejewski: *Noc*“, *Knihy a čtenáři* 8, 1948, č. 7/8, s. 120.

6) Ladislav Štoll: *Skutečností tváří v tvář. K tvůrčím problémům naší kultury*, Praha, Orbis 1948.

promlouvá vkus, který byl Waageové vlastní, a její názor na literaturu a umění. Za současnou variantu dekadence, pokládané za úpadkový životní pocit a literární směr, označila v souladu s aktuálním kritickým diskurzem existencialismus, nejvýrazněji reprezentovaný dílem Jeana-Paula Sartra:

Přečteme-li si dnes, po řadě existencialistických románů, kteroukoli hru tohoto Belgičana [Maurice Maeterlincka, PŠ], divíme se ctitelům tohoto nového dekadentního směru, že neobjevili znovu propastnou hloubku otázky po smyslu života, skrytou ve hře Maeterlinckově. Ovšem – symbolismus se již dnes nenosí, dnešní čtenář musí mít všechno, jak se lidově říká, „po lopatě“, [...] dnešní čtenář musí mít na jevišti či na stránkách románu scény ze Sartrových *Počestné holky* či *Cest ke svobodě*, aby se nechal alespoň trochu vzrušit. [...] chci tím říct jenom to, že tento existencialismus není nic nového. Měšťáctvo odumírající éry dovede reprodukovat takovéto ojedinělé, výjimečné typy, ale nemá již síly tyto jedince silně v jejich vypjatém individualismu přesvědčit svou vlastní krizí, že se musí naučit dívat na společnost trochu jinak, než se všichni dívají.⁷

Přední zeyerovskou autoritu, na jejíž názory se Waageová opakovaně odvolávala, představovala Eliška Krásnohorská. Dílo této autorky ctíla pozdější cenzorka dokonce natolik, že sama uspořádala výbor z jejích pohádek.⁸ Spisovatelčiny představy o zušlechťujícím poslání literatury a nutnosti idealizace musely být Waageové blízké a s jistou nadsázkou lze říci, že obdobná kritéria uplatňovala i při své cenzurní práci. Názory vyjádřené v programové stati *Poesie a pravdivost*, již Eliška Krásnohorská uveřejnila roku 1891 v *Květech*, by Waageová patrně bez většního váhání podepsala: „Zajisté jest především **umění** povoláno, aby chránilo lidstvo před pustotou zálib a surovostí choutek, povoláno především, aby potřebu zábavy a potěšení [...] uspokojovalo něčím, co ušlechťuje vkus.“⁹

Odpor k existencialismu, zřetelně vystupující z citované školní práce, prostupoval na sklonku čtyřicátých let značnou částí literární publicistiky. Jeho výraznou stopu zaznamenáváme i v úkolu, který byl po převratu před Jarmilu Waageovou postaven v pražské městské knihovně. Spolu se starší kolegyní Marií Kropáčkovou se staly členkami tzv. vyřazovací trojky, malého kolektivu knihovníků, který musel postupně probrat celý knižní fond a vyřadit z něj takové tituly, jež podle jeho soudu mohly ohrožovat morální zdraví čtenářů či je indoktrinovat nesprávnými politickými názory. Výsledky práce těchto knihovníků měly širší dopad, neredukovali totiž jen knižní fond jediné, byť velké knihovny; vyřazené tituly se souběžně sepisovaly a takto vzniklé seznamy posléze fungovaly jako cenzurní indexy, s jejichž pomocí proběhla tzv. očista knihoven v české části republiky.¹⁰

Když byla roku 1953 cenzura knihoven soustředěna pod nově ustavený cenzurní úřad, HSTD, začali s ním pražští knihovníci intenzivně spolupracovat. V té chvíli však mezi nimi

7) Jarmila Waage Kabešová: *Julius Zeyer a dnešek*, disertační práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 1949, s. 36–37.

8) Eliška Krásnohorská: *Pohádky Elišky Krásnohorské*, ed. Jarmila Kabešová, Praha, Státní nakladatelství dětské knihy 1958.

9) Eliška Krásnohorská: „Poesie a pravdivost“, *Květy* 13, 1891, s. 331–339, zde s. 337.

10) Podrobně Petr Šámal: *Soustružníci lidských duší. Lidové knihovny a jejich cenzura v padesátých letech 20. století (s edicí seznamů zakázaných knih)*, Praha, Academia 2009, s. 39–66.

Jarmila Waageová chyběla – roku 1951 se jí narodil syn Vladimír a nedlouho po návratu z mateřské dovolené (1953) začala pracovat v Památníku národního písemnictví (PNP), kde se tři roky starala o knihy svážené z rušených klášterů. Když na počátku roku 1956 zdůvodňovala, proč se rozhodla opět změnit zaměstnání a působit jako cenzorka, argumentovala tím, že v knihovně PNP tvořilo její pracovní náplň převážně písemnictví starší, zatímco ona se zabývá literaturou psanou od šedesátých let 19. století do současnosti; v muzejní knihovně nemohla podle vlastních slov „tak dobře využít svých vědomostí“.¹¹ Nástupem do úřadu předběžné cenzury se Waageové skutečně otevřely nebývale intenzivní kontakty se spisovateli a živou literaturou.

V době nástupu Jarmily Waageové se cenzurní úřad potýkal se značnými personálními potížemi – objevovaly se četné stížnosti novinářské a kulturní obce na nedostatečné vzdělání cenzorů a z něj plynoucí nekompetentní zásahy; tyto výhrady se nevyhnuly ani úseku, který měl dohlížet nad beletrií. V reakci na tuto kritiku odešlo v průběhu roku 1955 šest z tehdejších jedenadvaceti pracovníků oddělení knih a knihoven.¹² Z dosavadních členů tohoto oddělení zůstala v HSTD zaměstnána někdejší kolegyně Waageové z městské knihovny Marie Kropáčková – lze předpokládat, že angažování další zkušené knihovnice s literárněhistorickým školením mělo nastalou personální krizi překlenout.

Rok 1956, kdy se Waageová s novou prací teprve seznamovala, byl pro cenzory velmi náročný. Komunistická strana Československa právě procházela krizí legitimacy – v únoru 1956 proběhl XX. sjezd KSSS, kde vystoupil Nikita Chruščov s kritikou Stalina, o dva měsíce později následoval II. sjezd Svazu československých spisovatelů; právě zde zazněla v projevech Jaroslava Seiferta a Františka Hrubína nebývale otevřená kritika cenzury umění a objevily se první zmínky o uvězněných spisovatelích. Snahy o kritiku stávajících poměrů se v médiích objevovaly častěji než kdy dříve. Za této situace Waageová naplnila očekávání, jež v ní její nadřízení vkládali. Již půl roku po nástupu byla povýšena, neboť, jak o ní napsal její nadřízený, „svoje znalosti a pozornost při práci osvědčila zejména v nedávném období kolísání české inteligence, kdy zabránila zveřejnění některých myšlenek a projevů ‚tvůrčí‘ činnosti, které byly v obecném zájmu mimořádně škodlivé“.¹³

Jakých podob nabývalo údajné kolísání českých intelektuálů a jaké stopy po jeho potírání zanechal subjekt cenzorky?

Jarmila Waageová čte básně

Druhá polovina padesátých let představuje období, kdy pracovníci HSTD do literárních textů zasahovali nejintenzivněji. Opakovaně zamítali celé básně či povídky, poměrně často navrhovali úpravy blízkí se někdy redakční práci. Přednostní objekt jejich zájmu tvořily otevřené či skryté poukazy na křivdy stalinského období, dogmatismus stranických funkcionářů či zmínky o politických procesech. Soustředění se na politickou tematiku odpovídalo tomu, že reprezentace komunistické strany a státního zřízení setrvale náležely k tématům, jež sledovaly všechny instance rozptýlené cenzurní soustavy.

11) ABS, Osobní spis Jarmily Waageové, Jarmila Waageová: Životopis, 1956.

12) ABS, HSTD, sign. 318-5-3, St-5011/10b, Zpráva o HSTD pro politické byro ÚV KSČ, 31. 5. 1956.

13) ABS, Osobní spis Jarmily Waageové, návrh k zařazení do funkce staršího plnomocníka, 2. 11. 1956.

Jarmila Waageová se s explicitní tematizací stalinismu setkala záhy po svém nástupu. Na počátku roku 1956 přinesl redaktor nakladatelství Československý spisovatel Jan Grossman na HSTD rukopis sbírky Milana Kundery *Monology*. Její součástí byly i básně *Ukolébavka, kterou zpívá žena svému muži*, reflektující atmosféru stalinistických čistek, *Balada o velikém pádu*, tematizující tragický příběh vojáka, který vystaven důstojníkově šikaně spáchá sebevraždu, a *Zpěv o velikém čekání*, pojatý jako monolog ženy čekající na návrat muže z vězení. Pracovníci HSTD se s těmito texty nesetkali poprvé: *Ukolébavku* se předtím Kundera snažil publikovat již dvakrát, nejdříve v brněnském časopise *Host do domu*, poté, co ji zde cenzura nepovolila, ji čekal podobný osud v měsíčníku *Květen*; *Zpěv o velikém čekání* pro změnu narazil na pracovníka HSTD v *Novém životě*. Jarmila Waageová zde postupovala podobně jako její předchůdci a dvě básně byly na její pokyn ze sbírky vyřazeny. V případě *Ukolébavky* jednala s Kunderou o úpravě strofy, již původně označila jako závadnou. Autor po cenzorčiných výhradách problematickou pasáž přepracoval:

původní znění

Nech si zdát místnost plnou lidí
a mnoho očí, které slídí
jak fyzli příliš horliví.
Někdo tě křivě obviní.
Někdo tě volá, ty jdeš blíž
a ptáš se: – Co jsem udělal?
Ať svědčí o mně, kdo mě znal! –
Však přítel, na nějž pohlížíš,
má náhle obličej tak prázdný
jak němé, slepé vápno zdi.¹⁴

upravené znění

Velikou schůzi nech si zdát.
Z pódia kdosi dlouho hřímá.
Obviňuje tě. Musíš vstát.
Jsi nyní terč a pod očima
jak terč i černé kruhy máš.
Bráníš se: – Co jsem udělal?
Ať svědčí o mně, kdo mě znal! –
Přítel, jež od dětství už znáš,
hledí však cize, studeně
jak na zdi okno zazdžené.¹⁵

Kunderovy úpravy oslabily jednoznačnost závadné strofy a v jistém smyslu omezily její prvoplánové vyznění. Autor vypustil slova s negativním příznakem („fyzli“, „slídit“), jež u cenzorů narážela poměrně často, a změnil celý verš, který zněl příliš publicisticky („Někdo tě lživě obviní“). Přestože se jednalo o vynucenou úpravu, Kundera ji patrně nevnímal jen jako řešení z nouze. V prvním přepracovaném vydání *Monologů* totiž zůstal u znění upraveného na podnět cenzorky, přestože jiné básně podstatně upravil a celkově změnil i kompozici sbírky. Do tohoto druhého vydání *Monologů*, jež vyšlo roku 1964, zařadil i ony dvě básně, které cenzura původně vyřadila. Ty se však svým politickým zaměřením v rámci podstatně přepracované sbírky do značné míry vymykají.

Jarmila Waageová náležela mezi nejpečlivější posuzovatele poezie a své postřehy ve srovnání s ostatními plnomocníky poměrně důkladně reflektovala. Příznačný rys jejího čtení představovalo vyhledávání potenciálních aluzí, jež podle vzpomínky básničky Jany Štroblové poměrně přesně rozpoznávala.¹⁶ Když Waageová posuzovala první knihu lyrické

14) ABS, HSTD, sign. 318-98-22, Zásahy HSTD-ÚPS v tisku 1961–1968, Československý spisovatel, 13. 5. 1957.

15) Milan Kundera: *Monology. Kniha lásky*, Praha, Československý spisovatel 1957, s. 89; identický text obsahuje cenzurní protokol.

16) E-mail Jany Štroblové Petru Šámalovi, 25. 5. 2014.

trilogie Jana Nohy *Básně v prstenech*, již nakladatelství Československý spisovatel předložilo HSTD v listopadu 1956, přesně postihla, že se dvě čísla z celkem padesáti sonetů svými společenskými přesahy z celku sbírky *Moje sonety* vymykají. Citujme pro názornost jeden z nich:

Kdyby byl živ jen jeden spravedlivý,
nevinné soudit nedopustil by;
kdo vodu vodou, oheň ohněm živí
a kdo tmu důlků loupí ze lví lbi,

ten utone a uhoří a do tmy,
již loupil smrti, spadne brzy sám;
naložte tisíc hrůz a psot a slot mi,
spravedlivého přece vyhledám

a tváří v tvář ať spatří netvář vaši,
kterou jste stejně vzali havěti,
jež v prázdnu našem občas zaharaší,

neznámá vůbec lidské paměti.
V Čechách žil vždycky jeden spravedlivý

a žije ještě, mějte, mějte strach,
své mrtvé věčně nosí v sobě živí
a život zúrodňuje jejich prach.

V denním hlášení z 10. listopadu 1957 Waageová interpretovala Nohův sonet v souvislosti s nedávnými politickými událostmi:

V předloženém rukopise nepovolil náš plnomocník sazbu 17. a 18. sonetu. Oba sonety útočí na systém, který odsuzuje nevinné, a hrozí mu, že bude smeten „spravedlivými“, jejichž svědomí teď v dnešní době nesmí mlčet a musí vystoupit proti těm, kdož nutili básníky mluvit jinak, než cítí a myslí. [Podle našeho názoru jde o přímý útok na režim, o vyhrožování a podněcování těch, kdož na sjezdu spisovatelů se prohlašovali svědomím národa.] Uvádím oba sonety.¹⁷

Přeškrtnutá věta, kterou cenzorka do protokolu shrnujícího hodnocení sbírky původně zapsala, patrně vykládala sonet příliš jednoznačně, a nejspíše proto ji někdo později vyškrtl. S odstupem ji však lze využít jako svědectví o tom, jaká konkrétní interpretace se v daném případě skrývala za obecným konstatováním, že určité dílo „útočí na systém“. Explicitní vztažení významu díla ke konkrétní události, zde k II. sjezdu Svazu

17) ABS, HSTD, sign. 318-98-22, Zásahy HSTD-ÚPS v tisku 1961–1968, Československý spisovatel, 10. 11. 1956; přeškrtnutý text jasně čitelný.

československých spisovatelů, zároveň ukazuje pro cenzurní čtení typickou absolutizaci referencí uměleckého textu k aktuálnímu světu.

Po konzultaci na oddělení kultury sekretariátu ÚV KSČ, jíž se vedle zástupců HSTD účastnil Jan Noha spolu s šéfredaktorem Vítězslavem Kocourkem a redaktorem Jaroslavem Janů, autor nakonec oba sonety vypustil. Otázka, do jaké míry cenzurní interpretace odpovídala autorskému záměru, zůstává otevřená. Zpochybňuje ji svědectví o tom, že sám Noha si cenzurní zásah patrně vykládal jinými důvody. Když Waageová v únoru 1957 kontrolovala imprimovaný obtaň *Mých sonetů*, neschválila závěrečnou autorskou poznámku, v níž básník zanechal nepřímý poukaz na provedený cenzurní zásah – upozorňoval čtenáře, že kniha měla původně obsahovat padesát sonetů, a že tedy v budoucnu ještě dvě čísla doplní. V oficiálním záznamu o osobním rozhovoru mezi cenzorkou a básníkem, který podle jejích slov „proběhl v přátelském ovzduší“, je uvedeno, že Noha považoval zákaz za „mimořádné opatření“ uplatněné vzhledem k politickému dění v Maďarsku, kde v říjnu 1956 zasáhla sovětská vojska.¹⁸ Nakonec musel Noha upravit i autorský dovětek a oba závadné sonety zůstaly pouze v strojopise.

Politické narážky a různé podoby společenské kritiky se nejčastěji objevovaly v satíře, jejíž komický účinek těžší ze zesměšňování negativních jevů soudobého života, případně ze zesměšňování společenských autorit. Není proto nijak překvapivé, že právě satirické museli s pracovníky HSTD opakovaně vyjednávat. V říjnu 1958 dostala Jarmila Waageová k posouzení novou sbírku Václava Laciny *Malý atlas hub, tlam a pusinek*, připravovanou k vydání v nakladatelství Československý spisovatel. V Lacinově útlém svazku se objevilo několik výpadů proti dogmatismu a negativním jevům současného života. Při schvalování bez větších potíží prošla satira na konjunkturalismus, charakterové vady úředníků, či dokonce řadových funkcionářů KSČ, jednoznačně však narazila tematizace cenzury. Lacinův epigram *Nesem vám noviny* („Článek se upraví, zpráva se učeše. / Stačí to umlčet i vrabce na střeše?“) musel být ze sbírky vyřazen. Cenzorské zásahy se však neomezovaly jen na úplný zákaz. Posuzování a čtení Jarmily Waageové se v druhé polovině padesátých let vyznačovalo návrhy redakční povahy, jež zpravidla potlačovaly tu rovinu textu, z níž potenciální víceznačnost vyplývala. V Lacinově cyklu epigramů *Mezi námi* Waageová například navrhla změnu v pořadí jednotlivých epigramů tak, aby verše „Trčí čenich v šeru, / větří kariéru. / Uvažuje: ‚Kdypak / bude ze mě rypák?‘“ nenavazovaly na epigram, v němž se psalo o soudobém tisku. Tímto přesunem se podle Waageové měla odstranit možnost analogie skrytá ve verši „bude ze mě rypák?“, který podle ní mohl v předchozím kontextu působit jako narážka na jméno básníka a nedávného šéfredaktora svazového měsíčníku *Nový život* Josefa Rybáka, který v té době vedl kulturní rubriku *Rudého práva*.¹⁹

Objevují se však i případy, v nichž lze vedle slov o narušení obecného zájmu a útocích na režim vysledovat i námitky morální a estetické. Názorný doklad takového čtení představují zásahy v prvotině Miroslava Holuba *Denní služba*, jež se svým racionalismem, ale i motivikou odkazující k lékařskému a vědeckému prostředí výrazně lišila od hlavní linie

18) ABS, HSTD, sign. 318-98-22, Zásahy HSTD-ÚPS v tisku 1961–1968, Československý spisovatel, 13. 2. 1957.

19) ABS, HSTD, sign. 318-98-22, Zásahy HSTD-ÚPS v tisku 1961–1968, Československý spisovatel, říjen 1958, přesné datum nečitelné..

české poezie první poloviny padesátých let a představovala krajní podobu soudobého básnického civilismu. Když Jarmila Waageová četla *Denní službu* vůbec poprvé, pozastavila se nad jejím pesimismem; konstatovala, že v ní básník chce „zachytit svět kolem sebe od nejběžnějších věcí denní potřeby až po vesmír nad námi. Sbíрка se vyznačuje pesimismem místy až patologickým, působí v ní patrně i občanské povolání autora“.²⁰ Její připomínky následně směřovaly k potlačení mnohovýznamovosti básně, k tomu, aby byla „odstraněna možnost dvojího výkladu“. Explicitně uvedla hned čtyři básně, jež podle ní „zabíhají do dvojsmyslů, které lze vykládat proti straně“:

Maso

V očiřtci sklepů,
na posledním soudu
stolů kuchyňských
kosmické kvílení masa.

Mokvavé chřtány
octem a novinami
marně ucpávají.

Všelické maso
na posledních soudech,
v očiřtících,
na polích, za horama,
světa kraj
řve.
Více octa!
Více novin!²¹

V čem konkrétně závadnost spočívala, cenzurní protokol neupřesňuje. Waageová pouze uvedla, že „obsah lze různě vykládati“. S ohledem na kontext jiných posudků lze vyslovit hypotézu, že slova o posledním soudu mohla u cenzorky působit jako aluze na křivdy stalinského období. Aby odstranil významovou otevřenost či nejednoznačnost, měl podle cenzurního protokolu Miroslav Holub k básni doplnit motto, které by zvýraznilo aktuálně protiválečný charakter veršů: „Ebtea: Legionáři popravili 34 Alžířanů. Někteří byli zastřeleni, jiní ubiti pažbami. Ranní zprávy.“ Jednalo se však spíše o (úspěšný) pokus, jak cenzorku oklamat; v definitivní verzi knihy je sice motto doplněno, ale oproti nahlášené verzi je Holub ještě pozměnil a významové pole své básně opět rozšířil. Znělo následovně: „Mlýnek na maso z nové hmoty / Oč jde v Alžířu? / Titulky“.

V případě další nejednoznačné básně připojila cenzorka obsáhlejší komentář, v němž vysvětlovala, v čem báseň *Mlýnek na kávu* porušuje obecný zájem.

20) ABS, HSTD, sign. 318-98-22, Zásahy HSTD-ÚPS v tisku 1961-1968, Československý spisovatel, 25. 3. 1958.

21) Miroslav Holub: *Denní služba*, Praha, Československý spisovatel 1958, s. 35.

Mlýnek na kávu

Vynalezli jsme
perpetuum mobile.

Mele,
vychází slunce,
mele,
chvěje se zem,
války počínají a končí
zavytím sirén,
mele,
řvou, spílají, lomcují dveřmi,
snímají střechy domů,
hledají v chodbičkách,
mele tady nebo tam,
ale vždycky někde,
řeka, již nelze uchopit,
s vrněním novorozeneých,
s povzdechy umírajících,
mele pomalu,
mele jistě,
spravedlnost,
slzy,
režné zrno snů
mele.

Vynalezli jsme
perpetuum mobile.

Vynalezli jsme
mlčení.²²

Cenzorčina interpretace zřetelně vystupuje z následující charakteristiky díla: básník podle ní nahrazuje „boží mlýny“ za „nástroj denní potřeby, který mele právě tak pomalu a jistě za každé situace – s východem slunce, s počínající válkou, za vytí sirén, za vrnění novorozeneých i za povzdechů umírajících, mele spravedlnost, slzy i kamení“. Závěrečnou strofu Waageová vykládala jako jednoznačný „útok na náš režim, odsuzující podle autora lidi k mlčení“.²³ Motiv mlčení narážel u cenzorů opakovaně, neboť si jej vykládali jako skrytou narážku na existenci cenzury. Holubova báseň byla schválena až po úpravě závěrečné strofy, v níž se Holub, s ohledem na svou autorskou poetiku netypicky, uchýlil k obraznému pojmenování:

22) ABS, HSTD, sign. 318-98-22, Zásahy HSTD-ÚPS v tisku 1961-1968, Československý spisovatel, 25. 3. 1958; srov. též Miroslav Holub: *Denní služba*, cit. dílo, s. 37-38, zvýraznil PŠ.

23) M. Holub: *Denní služba*, cit. dílo, s. 38, zvýraznil PŠ.

Vynalezli jsme
perpetuum mobile.
Vynalezli jsme
ticho
kořenů.²⁴

Zatímco na poezii Miroslava Holuba vadil Waageové pesimismus „až patologický“, v souvislosti s autorem o generaci starším ji patrně popouzela jiná oblast, jež se opakovaně stávala terčem jejího zájmu. Obsáhlou sbírkou *Hojivá zřídla* se otevřela nová tvůrčí etapa v tvorbě Františka Nechvátala (narozen 1905), jež se projevila odklonem od poetiky budovatelské poezie směrem k intimní, v řadě čísel až otevřeně erotické poezii. A právě erotismus Nechvátalovy sbírky mohl Jarmilu Waageovou popuzovat. Četné básně *Hojivých zřídél* cenzorka v prvním čtení neschválila s poukazem na to, že nevyjadřují „jen osobní pesimistický pohled básníka na život, ale i určité narážky na náš současný politický život“.²⁵ Mnohé další básně musel autor přepracovat či vypustit některé verše či celé strofy. Přestože cenzurní výtky a návrhy na úpravy zdůrazňovaly skryté politické podtexty Nechvátalovy poezie, Waageové charakteristiky jednotlivých textů opakovaně připomínaly právě milostně-erotický charakter sbírky.

V básni *Naostřen smíchem žen*, v níž se podle cenzorky „básník opět obrací se svými city k ženám“, došlo z její iniciativy k vypuštění následující strofy:

Truchlit je krásné v této zemi,
kde ve vítězství doufá lid.
Můžete zůstat navždy němí,
můžete píseň pochválit.²⁶

V citovaném úryvku, Nechvátalem skutečně vypuštěným, mohl cenzorka popudit verš konstatující, že lid ve vítězství teprve „doufá“, nikoli že jej již dosáhl; navíc zde bylo vítězství spojeno s motivem smutku. Ostatně motiv mlčení přítomný v předposledním verši si cenzorka opět mohla vykládat jako poukaz na existenci cenzury.

Právě na Nechvátalově sbírce lze pozorovat, že cenzurní zásahy Jarmily Waageové se někdy blížily redakční práci. V básni *Matce světa* jí například vadilo jediné slovo, namísto něhož rovnou navrhla jiné:

A třeba **zpráskán**, znaven vším a chorý,
v končiny tvé se беру s všemi tvory.

24) Tamtéž, zvýraznil PŠ.

25) ABS, HSTD, sign. 318-98-22, Zásahy HSTD-ÚPS v tisku 1961-1968, Československý spisovatel, 6. 8. 1957.

26) Tamtéž.

Waageová navrhla zaměnit zvýrazněný výraz, který se podle ní (patrně) svou hovorovou povahou nehodil do „vysokého“ pojetí poezie, slovem „zmučen“. Svůj zásah zdůvodnila následovně: „Touto úpravou si báseň udržela ráz intimního vyznání.“²⁷

Obvyklou cenzorskou snahu zjednotřit básnický text, zvýraznit a upřednostnit jednu z interpretací, výmluvně dokládá příklad Nechvátalovy básně *Léčivé byliny*. Na podnět cenzorky musel autor upravit text básně, v níž podle jejích slov hledal „lék na strasti současného světa“, tak, aby omezil nadčasovost výpovědi a zejména potlačil potenciální reference k realitě současného Československa. Srovnání jedné z upravených pasáží básně ukazuje, že v nové verzi text vyznívá jako kritika kapitalistického světa, zatímco původní verze byla významově otevřenější:

původní znění

V království **nudy** vládne lež,
v pustinách lží se **nuda** plíží.

upravené znění

hledí však cize, studeně
k pokladům vždy se **zločin** plíží.²⁸

Jeden z nejvýraznějších zásahů, jímž Jarmila Waageová ovlivnila celkovou podobu básnického díla, představovala intervence do kompozice básnické prvotiny Jany Štroblové, ohlášené nakladatelstvím Mladá fronta na rok 1958. Sbíрка nesoucí původně název *Zamřížovaný vítr* měla sestávat ze dvou oddílů: cyklu intimní lyriky nazvaného „Protěž“ a části „Můj kraj“, tvořené básněmi reflektujícími společenská témata. Právě z druhé části podle cenzorky vystupoval celkový nesouhlas básnířky se soudobým režimem; jednalo se podle ní o básně,

z nichž vane neutěšenost a beznadějnost nad marností spravit, otočit jinam kolo režimu a systému, které neúprosně drtí a láme každický křehký výhonek snahy po svobodě a nápravě. Jde o typický projev pocitů dcerky z lepší rodiny, která se cítí ukřivděná ve svém životním a společenském postavení.²⁹

Když Waageová navrhla několik básní ze sbírky vyřadit, narazila na odpor redakce („protože všichni zástupci nakladatelství zastávali se sbírky jako lyriky osobní, nikoli společenské“) i autorky samé. Nakonec byla sbírka z cenzorčina podnětu přejmenována na *Protěž*. Namísto původního názvu vyvolávajícího asociace vězení a nesvobody akcentoval nový titul linii intimní poezie. Pozměněna byla i původně dvojdílná kompozice; oddíl „Můj kraj“ byl zrušen, takže opět došlo k potlačení významové roviny, odkazující k aktuálnímu světu, konkrétnímu místu a tradici.

Na příkladu prvotiny Jany Štroblové lze doložit význam individuálního vkusu jednotlivých cenzorů, jehož přirozená odlišnost otevírala prostor pro vyjednávání ze strany nakladatelských redakcí i autorů. Zástupci nakladatelství Mladá fronta Jiří Hájek, Čestmír Vejdělek a Oldřich Nouza hájili několik čísel sbírky, jevících se Waageové jako závadná, a trvali na jejich zveřejnění. Jako argumentu přitom využili skutečnosti, že dané básně

27) Tamtéž.

28) Tamtéž, zvýraznil PŠ.

29) ABS, HSTD, sign. 318-99-28, Zásahy HSTD-ÚPS v tisku 1961-1968, Mladá fronta, 22. 2. 1958.

Jarmila Waageová Portrét z pracovny Hlavní správy tiskového dohledu, šedesátá léta.

Zdroj: Osobní archiv Vladimíra Waageho.

již byly zveřejněny v časopise. Vzhledem k tomu, že vedení Mladé fronty nenalezlo při jednání se zástupci HSTD shodu, musel rozhodnout nadřízený orgán, tedy příslušné oddělení ÚV KSČ. Jeho pracovníci „doporučili“ redakci, aby dvě básně vyřadila, další tři však ve sbírce zůstat směly; důvod této vstřícnosti spočíval právě v tom, že tyto texty již dříve schválil jiný plnomocník (podle zápisu Waageové z jednání se však jednalo o jeho chybu).

Rozhodnutím stranického sekretariátu vyjednávání neskončilo, redakce se totiž nadále obávala toho, že by mohla být celá sbírka zakázána, a redaktor Ondřich Nouza proto básnířce doporučil, aby se s cenzorkou osobně setkala. Při jednání se obě ženy neshodly na interpretaci následujícího úryvku z básně *Uprostřed města*:

Kde se bijí. Kdesi chvěje se
slunce jak vlhké, polekané káče,
klečící žena nad mrtvolou pláče
a ptáci pláčou,
že už není střech.³⁰

V citované pasáži měli podle Waageové lidé „umírat za pravdu“, básnička podle ní těmito verši obžalovávala režim a „přítaká-

vala kontrarevoluci“. Samo slovo kontrarevoluce představovalo v kontextu druhé poloviny padesátých let obecně srozumitelný odkaz na zásah sovětské armády v Maďarsku roku 1956. Jana Štroblová se při setkání hájila tím, že se její verše týkají jakékoli války, například bombardování Káhiry,³¹ na to jí však cenzorka namítla, že tento výklad není z textu jednoznačně zřejmý. Ona sama podle svých slov cítila, že báseň „reaguje na události v Maďarsku“.³² Báseň se sice uhájit nepodařilo, hlavní účel však návštěva splnila. Zatímco na počátku Waageová hovořila o básnířce jako o „dcerce z lepší rodiny“, v důsledku osobního setkání se celkový dojem proměnil: „autorka hovořila velmi upřímně, ale její hledání by potřebovalo více usměrnění a lepší ukazovatele, než jací jsou pravděpodobně na fakultě.“ Básnický debut byl zachráněn.

30) Tamtéž.

31) E-mail Jany Štroblové Petru Šámalovi, 25. 5. 2014.

32) ABS, HSTD, sign. 318-99-28, Zásahy HSTD-ÚPS v tisku 1961–1968, Mladá fronta, 22. 2. 1958.

Jarmila Waageová čte *Konec nylonového věku*

Na sklonku roku 1958 obdržela Jarmila Waageová uznání za vykonanou práci; zástupce náčelníka cenzurního úřadu Eduard Kovářík jí tehdy poslal oficiální dopis, v němž ocenil její vysoké odborné znalosti: „Výsledky Tvé práce potvrdily Tvé schopnosti. Tvé jednání s partnery pomáhá k dalšímu upevnění vážnosti a autority HSTD.“³³ Neuplynul však ani měsíc a cenzorka dostala další úřední psaní, tentokrát podepsané přímo náčelníkem HSTD. František Kohout jí v něm oznamoval, že jí pro hrubé porušení služebních povinností uděluje veřejnou důtku a peněžité trest ve výši 400 korun.³⁴

Selhání Jarmily Waageové spočívalo v tom, že povolila k vydání román Josefa Škvoreckého *Zbabělci*. Úřední výtka zároveň obsahovala celkovou charakteristiku románu, líčící *Zbabělce* jako ztělesnění všech závadných prvků, které měli plnomocníci za úkol potírat. Obecný zájem měla kniha poškozovat tím, že

líčí květnovou revoluci jako věc zbytečnou, že román obsahuje hrubé výpady proti sovětské armádě, proti dělnické třídě, a tím také proti Sovětskému svazu a komunistické straně, přitom však vyzdvihuje příslušníky „zlaté mládeže“ na opravdové hrdiny, a že tato kniha v duchu revanšistických publikací popisuje zvěrstva na zajatých příslušnících německých ozbrojených sil.³⁵

Při vyšetřování skandálu kolem *Zbabělců* se ukázalo, že cenzorka přistoupila k románu vstřícněji mimo jiné i proto, že krátce předtím zakázala jinou Škvoreckého prózu, *Konec nylonového věku*. A právě prameny vážící se k vyjednávání ohledně této novely nám poskytují patrně nejpodrobnější zprávu o literárním vkusu i morálních zásadách Waageové.

Prózu s původním názvem *Smutek v zemi socialismu* dokončil Škvorecký v létě 1950 a redakci Československého spisovatele ji nabídl v průběhu roku 1957.³⁶ Schvalovacím kolečkem uvnitř nakladatelství prošel rukopis velmi rychle, již v červnu 1957 anoncoval prózu nakladatelský časopis *O knihách a autorech* (Škvorecký ji měl původně vydat pod pseudonymem Josef Vala) a 24. října odevzdal redaktor František Pilař zredigovaný text na HSTD. Zde jej, jako většinu titulů Československého spisovatele, dostala na starost právě Jarmila Waageová. Od prvního momentu bylo zřejmé, že se jí próza z prostředí pražské zlaté mládeže nelíbí. V protokolu rekapitulujícím jednání HSTD s redakcí poměrně obsáhle charakterizovala děj novely a jako dokladový materiál svého zamítavého stanoviska připojila obsáhlý opis pasáží, které ji nejvíce iritovaly. Vzhledem k tomu, že vedení nakladatelství se za svého autora postavilo, následovalo obvyklé setkání zástupců nakladatelství a představitelů cenzurního úřadu, jehož se účastnil i sám Škvorecký. Svou verzi události s odstupem vylíčil v následující vzpomínce:

33) ABS, Osobní spis Jarmily Waageové, Eduard Kovářík Jarmile Waageové 11. 12. 1958.

34) ABS, Osobní spis Jarmily Waageové, udělení kádrového trestu pro hrubé porušení služebních povinností.

35) Tamtéž.

36) Srov. Alena Příbáňová: „Počátky konce nylonového věku aneb Smutek v zemi socialismu“, *Česká literatura* 60, 2012, č. 4, s. 543–585.

Seděl jsem proti nim u šéfredaktorova stolu, byli dva. Mladší žena a starší muž. Žena prý byla příbuzná, nebo dokonce dcera dost významného básníka, muž prý býval vrátným v jednom velkém soukromém nakladatelství.

„Je to pornografie,“ řekla štítivě žena.

Velmi zdvořile jsem pravil:

„Můžete mi, soudružko, ukázat některé pornografické pasáže?“

„Mám jich celý seznam,“ a vskutku, vytáhla seznam. A jela prstem. „Například na straně – nebo ne: na straně – tadyto“ dlouhá pauza, pak se skutečně zarděla a řekla: „Já to ani nemůžu – nahlas...“

„Dej to sem, Mařko!“ pravil starý cenzor a vytrhl jí seznam z ruky. Podle označeného místa nalistoval v rukopise, našel tužkou zaškrtnuté a počal číst:

„Přítiskla stehna k sobě, postavila se trochu bokem k obrazu, trochu se předklonila, vtáhla břicho, levou ruku dala před sebe jako Venuše, pravou s ručníkem na ňadra – hergot, čtu správnou pasáž?“

„No vždyťs to zrovna čet. To... to... slovo!“ vykřikla cenzorka a znova se zarděla.

„Jo... ty myslíš...“ starý cenzor zkoumavě pohlédl na rdící se kolegyni a zkusmo pravil:

„Stehna? ... nebo břicho?“

„To... taky. Ale to dál!“

Cenzor zabrejlil do textu. Pak řekl vítězně: „Jo ňadra!“ a otcovsky se obrátil ke mně: „No soudruhu, to nejde. Já bych tomu teda neřek rovnou pornografie... to si nejsem úplně jistej... ale v každém případě to je naturalismus, a to kam bysme přišli!“³⁷

Ze Škvoreckého satirického skeče plyne, že Jarmile Waageové vadily především erotic-
ké motivy, podle cenzurního protokolu však její námitky byly pestřejší a týkaly se i dalších
vrstev díla. V obecné charakteristice hovořila o tom, že próza „patří jak svým obsahem,
tak i uměleckým ztvárněním do druhu literatury označené slovem ‚choulostivá‘“. Příčina
její averze však tkvěla hlouběji, vadilo jí celkové pojetí postav:

Autor, vl. jm. Josef Škvorecký, v románu popisuje několik typů lidí, kteří nechtějí žít, jako žije
většina mladých lidí, a kteří vidí, že vše je marnost a pitomost.

Jejich hlavním problémem je problém sexuální, který řeší naprosto živočišně, bezohledně
a náplň svého žití vidí jen v tancovačkách, pijáctví a jazzové extázi. Jejich ~~rádoby~~ existencia-
lismus ovšem v tom vidí jen marnost, ale pohrdlivost k životu a k mravnosti vede je k pocitu
méněcennosti a marnosti, které [sic] nedovedou a nechtějí překonávat.³⁸

Původní, záhy však potlačené vřazení *Konce nylonového věku* do souvislostí literárního
existencialismu postihovalo vcelku přesně poetiku Škvoreckého próz z konce čtyřicátých
let a současně upomínalo na negativní hodnocení tohoto směru, jež se objevilo v cenzor-
čině zeyerovské disertaci. Prudérnost, jejíž stopy nacházíme v cenzurních protokolech
Jarmily Waageové ve srovnání s dalšími cenzory poměrně často, představuje součást její

37) Josef Škvorecký: „Jak aplikovat západní techniku“, *Listy* 6, 1976, č. 1, s. 25–30, zde s. 29.

38) ABS, HSTD, sign. 318-98-22, Zásahy HSTD-ÚPS v tisku 1961–1968, Československý spisovatel, 23. 11. 1957, původní strojopis škrtnut a nahrazen rukopisným vpiskem.

celkové distance od literárního modernismu. Stejně tak ji odpuzovaly motivy ošklivosti či expresivní a naturalistická líčení:

Autor se na mnohých místech dopouští hrubého nevkusu (s. 6, 7, 8, popis Jiřiny v koupelně, str. 9 popis neznámé dívky v tramvaji, str. 29–32 popis manželské scény u Hillmanových). Přirovnání „utíkala jako březí kráva“ na str. 84 + pocity Ireniny na plese v Repre a popis rozhovoru obou soupeřů na plese (100–102), rozhovor mezi Irenou a Danym (138–139), samomluva Robertova (143, 144), patří sem i užívání starých názvů jako Živnobanka atd.³⁹

Všechny dotčené pasáže pro cenzurní protokol přepsala, celkem se jednalo o patnáct stran strojopisu. Avšak spíše než o erotické pasáže se jednalo o místa výrazněji tematizující ženskou tělesnost, dále o typické Škvoreckého dialogy, v kontextu tehdejší české prózy neobvyklé, a obsáhlejší introspektivní pasáže, jimiž prostupovaly existenciální motivy nudy, deprese či únavy.

Stejně tak jí vadila jazyková a stylová rovina díla, kterou označila za „velmi ubohou“; nedbalý jazyk měl být dokladem pochybné umělecké úrovně. Explicitně přitom zdůraznila, že slangové výrazy užívá Škvorecký nejen v pásmu přímé řeči jako prostředek charakteristiky postav: „slang, kterého autor využívá i při popisu, nejen v přímém hovoru hrdinů, je odporný.“ Při schůzce, jež dala vzniknout výše citované Škvoreckého vzpomínce, opo- noval Waageové Ladislav Fikar, ředitel nakladatelství Československý spisovatel, tím, že podle něj „vulgárnost jazyka rukopisu je oprávněná, protože autor podtrhoval tragičnost svých hrdinů, kteří nemohli najít díky svému původu místo v současné společnosti a využívají se sexuálními problémy (Jiřina, Irena, Dany)“.

Protokol z jednání, z něž pocházejí citovaná slova, představuje cenzorčin pendant k Škvoreckého stylizované výpovědi o téže události. Zřetelně z něj vystupuje nejen Waageové záliba v próze 19. století, jeho stylizace svědčí především o značném osobním zaujetí; to jednoznačně signalizuje v cenzurních protokolech velmi neobvyklý přechod z er-formy (typ „náš plnomocník navrhl“) či 1. osoby plurálu (typ „domníváme se“) do 1. osoby singuláru:

Já jsem upozorňovala na možnost záporného vlivu knihy na mladé čtenáře, kteří nebudou v knize hledat odsouzení tohoto světa, nýbrž jen ty choulostivé scény. Když **jsem se vrátila** k starším naturalistům, namítal s. Fikar, že není možné psát v dnešní době tak, jako psal Šlejhar nebo Čapek-Chod.⁴⁰

Vyslovené názory upomínají na citovaný výrok Elišky Krásnohorské a ideální realismus (spíše než na jmenované naturalisty). Vedle toho však z jejích slov vystupuje celkový postoj k literatuře, přesvědčení o formativním působení literárního díla na osobnost čtenáře, jímž se ostatně vyznačovala značná část tehdejší knihovnické veřejnosti. Když Waageová zdůvodňovala svůj zákaz, zdůraznila, že by se *Konec nylonového věku* jistě mohl stát nejúspěšnější knihou roku:

39) Tamtéž.

40) Tamtéž, zvýraznil PŠ.

domnívám se však, že takovýmto způsobem páska **nepřevychováme**, spíš naopak kniha **vzbudí zájem** o další podobnou literaturu [...]. Kniha ani obsahem, ani formou, ani jazykem nepřispívá k estetickému a morálnímu obohacení čtenářů a myslím, že by bylo ve veřejném zájmu, aby vůbec nevyšla, i když redakce se ohání dobrým úmyslem autorovým bojovat proti tomu, co s takovým pochopením a znalostí, ba možno říci **s láskou líčí**.⁴¹

Vzhledem k tomu, že cenzurní úřad nenašel s redakcí shodu, bylo rozhodnutí opět přeneseno výše, tentokrát na úroveň předsednictva Svazu československých spisovatelů a IV. oddělení ÚV KSČ. Tyto instance daly HSTD za pravdu a *Konec nylonového věku* nakonec nevyšel. Československý spisovatel ale záhy poslal na HSTD jinou Škvoreckého prózu, která se opět ocitla na stole Jarmily Waageové – *Zbabělce*.

V oficiální zprávě rekapitulující celou kauzu se cenzorka hájila tím, že ve *Zbabělcích* spatřovala především „kritiku a satiru ‚zlaté mládeže‘ a místní honorace při květnových událostech“.⁴² Když pak vysvětlovala, jak se stalo, že knihu povolila, označila své jednání za vážnou chybu, zároveň však zdůraznila, že se nechala značně ovlivnit ředitelem nakladatelství Ladislavem Fikarem, který měl velmi usilovat o vydání románu a opakovaně zdůrazňovat jeho značnou uměleckou hodnotu. To ji však v očích nadřízených orgánů neospravednilo. Vzápětí po skandálu začaly Jarmilu Waageovou a jejího otce prošetřovat policejní orgány, které nakonec došly k závěru, že její jednání způsobila spíše nedbalost než vědomý úmysl. Byla proto veřejně pokárána před ostatními zaměstnanci, ale v cenzurním úřadu směla nadále pracovat.

V šedesátých letech se Jarmila Waageová starala o periodika Svazu československých spisovatelů, zejména o *Literární noviny*, nadále však schvalovala i původní beletrii. S některými nakladatelskými pracovníky dokonce navázala i přátelské vztahy, redaktor Mladé fronty Ivan Diviš k ní například chodil i na návštěvy.⁴³ V cenzurním úřadě pracovala až do jeho zrušení v červnu 1968. Ani v tu chvíli však její cenzurní biografie nekončila.

Epilog

V roce 1968 sháněla Jarmila Dubovská (Waageová se na počátku šedesátých let podruhé vdala) zaměstnání s obtížemi, po krátké pracovní zastávce v Parku kultury a oddechu Julia Fučíka se roku 1969 navrátila ke své původní knihovnické profesi a začala pracovat v metodickém oddělení Státní knihovny.

Tou dobou se však již otevíral prostor pro její hlavní kvalifikaci: v roce 1971 ji oslovil dlouholetý pracovník knihovnického odboru ministerstva kultury Jaroslav Lipovský, který znal její zkušenosti se sestavováním cenzurních indexů v padesátých letech. Na počátku normalizace bylo třeba najít člověka, který by zajistil recenzurování českých knihoven; bylo z nich třeba odstranit knihy autorů, kteří se veřejně angažovali v období pražského jara či kteří odešli exilu. Když bylo ve Státní knihovně k 1. dubnu 1971 založeno oddělení zvláštních fondů, stala se jeho první vedoucí právě Jarmila Dubovská. Pod jejím dohledem

41) Tamtéž, zvýraznil PŠ.

42) ABS, HSTD, sign. 318-1-2, Zpráva pro ÚV KSČ o *Zbabělcích*.

43) Osobní sdělení Vladimíra Waageho.

se obnovila platnost některých cenzurních indexů z padesátých let, současně však začaly vznikat seznamy nové, opět za jejího významného přispění.

Přítomná sonda se věnovala jednomu z řadových představitelů státního dohledu; analýza cenzurních protokolů konkrétní osoby, jež nejméně dvě desetky let vykonávala každodenní dohled nad literárním děním, otevírá neodbytně otázku, do jaké míry cenzor naplňoval obecné požadavky stanovené shora. Stal se cenzorem právě díky korelaci mezi svým vkusem a oficiálním nárokem? V jaké míře jej při povolování vedly individuální dispozice?

V oblasti reprezentace komunistické strany a státního zřízení panovala mezi pracovníky HSTD evidentní shoda a svým úkolům rozuměli v zásadě obdobně, byť je naplňovali s různou intenzitou. Při posuzování literárních děl, jež vyžadovalo specifický interpretační výkon, se však výrazněji uplatňoval subjekt interpreta, vyznačující se individuálním vkusem, zájmy a hodnotami. V případě Jarmily Waageové pozorujeme snahu (i schopnost) interpretovat literární dílo s ohledem na potenciální reference k aktuálnímu světu a politické souvislosti. Ve srovnání s ostatními cenzory se její čtení vyznačovalo intenzivnějším zájmem o poezii a schopností formulovat a podrobněji argumentovat své výtky. V interpretacích jí posuzovaných textů se výrazněji uplatňoval estetický názor, vyznačující se nezvykle intenzivním a soustavným odporem k literárnímu existencialismu a estetice ošklivosti. Nikoli náhodou se v intimním prostředí vlastní rodiny zmiňovala o tom, že nemá ráda literaturu, která „je zlá“.⁴⁴ V literárním kontextu druhé poloviny padesátých let reprezentovala spíše tradiční estetické názory, míjela se s nastupujícími uměleckými trendy a do značné míry se shodovala s oficiálně proklamovanými představami o umění. Snad i to byl předpoklad pro působení v cenzurním úřadě. Jádro svého postoje k literatuře a její společenské úloze zformulovala výstižně právě nad Škvoreckého novelou: když kniha nepřispívá k estetické a morální kultivaci čtenářů, „bylo by ve veřejném zájmu, aby vůbec nevyšla“.

44) Rozhovor Petra Šámala s Vladimírem Waagem a jeho manželkou Annou Machovou, 28. 5. 2014.

Dílo Bohumila Hrabala se vyznačuje výraznou otevřeností vůči čtenáři, které sám autor vychází vstříc. Nejenže je ochoten svoje prvopisy upravovat při redakci v nakladatelství, hlavně však své dílo neuzavírá výrazným vypravěčským hlasem, v němž by prosazoval svoji autorskou vůli. Takto se před námi otevírá tematika variantnosti Hrabalových děl (pojmenujme jej proto jako autora v množném čísle), v níž je přítomen ohled na čtenáře, který má specifickou dobově podmíněnou podobu – cenzuru.

Zde se však budeme daleko spíše věnovat cenzuře jako interiorizovanému dohledu, nikoli její institucionalizované a dobově proměnlivé podobě. V tomto nedlouhém textu nemůžeme mít ani ambici, abychom ji komplexněji pojednali, budeme ji tedy pojímat jako specifický dobově podmíněný kontext Hrabalovy tvorby. Nejprve se podíváme na Hrabalovu tvorbu z ptačí perspektivy, dále zaujmeme perspektivu vnitřní – dílčím vhlédem do lektorského řízení a redakční práce –, abychom následně opětovně zaujali vnější perspektivu přesunutím pozornosti k Jirousovu pálení Hrabalových knih na Kampě roku 1975. Poté se krátce zastavíme u variantnosti jako u charakteristického rysu Hrabalova spisovatelství. Dále se zaměříme na kvazivzpomínkovou prózu *Totální strachy* z listopadu 1990, v níž Hrabal specifickým literárním stylem reflektuje víceznačnost samizdatu.

Ponorná říčka Hrabalovy tvorby

Cenzura tím, že literární promluvu stigmatizuje, ji zároveň fetišizuje. Z dnešního pohledu bychom mohli říci, že přiznává literatuře významnější roli, než jakou má ve svobodné společnosti. Cenzorský zásah takto může vzbuzovat dojem, že to, co bylo zakázané, bylo zároveň společensky nebezpečné, což může vést až ke zkratkovitému úsudku, že to zakázané (či v jiné podobě to neoficiální) bude mít nepopiratelnou literární kvalitu. Jelikož je cenzura nedílně spjata s dějinami Československa po roce 1948, nemělo by nijak překvapovat, že se stala jedním z činitelů trvale ovlivňujících Hrabalovu tvorbu, neboť její převážná část spadá právě do období 1948–1989.

Nadto únorový převrat zasáhl do Hrabalovy tvorby dříve, než se cenzura v úzkém smyslu slova ujala vlády: sazba Hrabalovy básnické prvotiny *Ztracená ulička*, připravené roku 1948 k vydání v soukromé tiskárně Hrádek v Nymburce, byla rozmetána. Hrabalovo autorství je tak již od svého počátku atakováno peripetiemi doby. V případě *Ztracené uličky* se navíc nejednalo o tradiční cenzorský zásah, neboť vydání překazily osudy tiskárny Hrádek, jejíž majitel byl krátce po únorovém převratu zatčen a podnik se dostal do národní správy.¹ S ohledem na Hrabalovo autorství můžeme tedy říci, že šlo o slepý,

1) Srov. Aleš Zach: „Miroslav Hrádek“, in týž: *Slovník českých nakladatelství 1849–1949*, <<http://www.slovník-nakladatelství.cz/nakladatelství/miroslav-hradek.html>>, přístup 3. 10. 2014.

neadresný zásah dějin, jenž nemalou měrou přispěl k tomu, že se Hrabalův oficiální vstup do literatury odložil o patnáct let (až roku 1963 vyšla Hrabalovi první sbírka povídek pod názvem *Perlička na dně*).

Lehce psychotické dobové klima zasáhlo Hrabalovo autorství i při druhém jeho pokusu o vydání „skutečné“ knihy (bibliofilské vydání *Hovorů lidí* z roku 1956 nelze pokládat za standardní knihu). Roku 1959 byla v nakladatelství Československý spisovatel připravena k vydání Hrabalova sbírka povídek s názvem *Skřivánek na niti* (jež později vyjdou v upravené podobě v *Perličce na dně* a *Pábitelích*), vydání však cenzura zakázala.² Třebaže pracovníce Hlavní správy tiskového dohledu (HSTD) uvedla jako důvod zákazu „kontrast [povídek, JČ] se skutečností“, pravou příčinou se ukazuje aktuální dobový kontext, nikoli charakter Hrabalových textů. Po aféře se *Zbabělci* bylo zastaveno vydání celé řady dalších titulů.³

V předchozích dvou případech se jednalo o zhatění dvou téměř již úspěšných pokusů knižně vydat literární dílo; na počátku normalizace byl zničen celý náklad *Poupat* (1970) a *Domácích úkolů* (1970). I v této chvíli se jednalo o plošný zásah, vztahující se na stovky dalších knižních titulů. Tato třetí vlna represivních opatření však postihla Hrabala již jako úspěšného spisovatele. Pokud bychom ve zkratce shrnuli příčiny zastavení vydání anebo pozdějšího zničení nákladu, nejednalo se přísně vzato o „společenskou nepřipustnost“ díla samého. Jejich příčiny musíme hledat v nevyzpytatelných peripetiích „velkých dějin“.

Bohumilu Hrabalovi bylo roku 1963, kdy mu v oficiálním nakladatelství vyšla první sbírka povídek, čtyřicet devět let. V rozmezí následujících sedmi let (1963–1969) se dočkal vydání celé řady knižních titulů. Eruptivní zrod spisovatele můžeme doložit jak výši nákladu jeho děl,⁴ tak i množstvím vydaných titulů: *Perlička na dně* (1963), *Pábitelé* (1964), *Taneční hodiny pro starší a pokročilé* (1964), *Ostře sledované vlaky* (1965), *Inzerát na dům, ve kterém už nechci bydlet* (1965), výbor z povídek *Automat svět* (1966), „knihy fotografií Prahy od Miroslava Peterky s Hrabalovou textovou montáží *Toto město je ve společné péči obyvatel*“⁵ (1967), *Morytáty a legendy* (1968). Není třeba připomínat, že Hrabalovu popularitu umocňovaly i četné filmové adaptace realizované nastupující generací filmařů české nové vlny. Pokud srovnáme krátkou (sedmiletou) publikační explozi s předchozími střídavými publikačními počiny, bude Hrabalův spisovatelský průlom ještě zřetelnější.

S nástupem normalizace byl Hrabalův hlas, nyní se však jednalo o hlas etablovaného spisovatele, opětovně umlčen: v první polovině sedmdesátých let mu v oficiálních nakladatelstvích na území ČSSR nevyšla ani jedna kniha. Pod povrchem vynuceného mlčení se však skrývala enormní tvůrčí potence. Snad to nebude příliš nadnesené, když řekneme, že právě v tomto období píše Hrabal svoje klíčová díla: *Obsluhoval jsem anglického krále* (1971), *Příliš hlučnou samotu* (1976 – počátek psaní je datován rokem 1973), *Něžného barbara* (1973), *Postřižiny* (1971), *Slavnosti sněženek* (1975), *Městečko, kde se zastavil čas*

2) Archiv bezpečnostních složek, Hlavní správa tiskového dohledu, sign. 318-98-22, Zásahy HSTD-ÚPS v tisku v letech 1961–1968, Československý spisovatel, 26. 3. 1959.

3) Srov. pododdíl „HSTD a literární veřejnost“, s. 1141–1142.

4) Jednalo se o desítky tisíc výtisků, v případě čtyř vydání *Ostře sledovaných vlaků* dosáhl celkový náklad 170 000 výtisků – srov. Claudio Poeta, Václav Kadlec: *Bibliografie, dodatky, rejstříky*, Sebrané spisy Bohumila Hrabala, sv. 19, Praha, Pražská imaginace 1997, s. 241–243.

5) Susanne Rothová: *Hlučná samota a hořké štěstí Bohumila Hrabala. K poetickému světu autorových próz*, Praha, Pražská imaginace 1993, s. 21.

(1973), k nimž bychom rádi připočítali i *Nymfy v důchodu* (1979), které vyšly roku 1981 pod názvem *Harlekýnovy milióny*.⁶ Situace „spisovatele v likvidaci“ je tedy v mnohém odlišná od té, v níž se snažil během let padesátých a na začátku šedesátých teprve jako spisovatel prosadit. Proto také spodní proud Hrabalovy tvorby v sedmdesátých a posléze také v osmdesátých letech (v samizdatu a exilu) byl daleko silnější, než jak jsme to mohli sledovat na dvou střídmych edičních počinech let padesátých.

Ambicí tohoto přehledu není ani úplnost, ani popud k reflexi variantnosti, nýbrž pouze v hlavních tazích zpřítomnit dvojí polohu Hrabalova díla (oficiální edice vs. samizdat). Je z něj patrné, že již od rané fáze nalezneme Hrabalovo dílo v různých podobách – rukopisné, samizdatové, polooficiální, oficiální –, k čemuž od konce sedmdesátých let přibyl ještě kontext exilový. Tuto různorodost opět uvádíme jako typický rys Hrabalova spisovatelství. Podstatné je, že každý z kontextů je spojen se specifickým okruhem a snad také typem čtenářstva, přičemž je zjevné, že cestou k oficiálnímu vydání prošly Hrabalovy povídky a novely výraznými redakčními úpravami, jež je měly připravit pro co možná nejširší čtenářský okruh. Hrabal byl sice ochoten své prózy upravovat, to však ještě neznamená, že bychom měli stavět jedny nad druhé, neboť každá z podob je určena jinému čtenářskému kontextu; je v nich tedy přítomna autorova vůle.

Redakce – snaha o zkáznění vypravěčského gesta

Redakční práce se vyznačuje reflexivitou, interpretací a argumentací, která je spojena s prací a upravováním původního autorského rukopisu. Několika drobnými průhledy do redakční práce se budeme snažit nastolit to, co bychom v porovnání s oddáleným pohledem mohli označit jako vnitřní perspektivu. Naše poznatky jsou nutně fragmentární, protože jsou omezené dostupnými archivními materiály nakladatelství, které tvoří především lektorské posudky, stručná shrnutí schůzek redaktorů s autorem a závěrečná stanoviska redakce. Nemáme k dispozici žádné údaje o tom, jak jednotlivé diskuse konkrétně probíhaly, natož pak o tom, co si o nich Hrabal myslel.

Již u první připravované Hrabalovy sbírky *Skřivánek na niti* (1959), ale také při redakci pozdějších děl je markantní Hrabalova ochota přijímat redakční návrhy a zapracovávat je do rukopisu. Ve shrnutí lektorského řízení ke sbírce *Perlička na dně* (probíhalo od 4. dubna 1962) kupříkladu vedoucí redakce prózy Jiří Fried píše: „Autentický Hrabalův talent si podle mínění všech lektorů zaslouží knižní příležitost. Výbor z nejlepších povídek je výsledkem práce, při níž autor akceptoval všechny redakční připomínky, včetně Jungmannovy, aby totiž sám uvedl čtenáře do svého zvláštního světa předmluvou.“⁷

Hrabal i později akceptoval návrhy, které se týkají doprovodných textů (záložka, medailonek, doslov). Jeden z nich dokonce pronikl i do díla samého. Jedná se o dovětek k druhému vydání *Tanečních hodin pro starší a pokročilé*. Vedoucí redaktor Arne Linke věnoval tomuto dovětku ve svém shrnujícím doporučení k druhému vydání *Tanečních hodin* (1. září 1964) značnou pozornost:

6) Zde vycházíme z datace autorských dokladů – srov. C. Poeta, V. Kadlec: *Bibliografie, dodatky, rejstříky*, cit. dílo. Pouze v případě *Harlekýnových miliónů* se jedná o datum oficiálního vydání.

7) Literární archiv Památníku národního písemnictví (LA PNP), Československý spisovatel, lektorské posudky, fas. Bohumil Hrabal, *Perlička na dně*, shrnutí lektorského řízení Arna Linkeho.

Druhé vydání této rychle rozebrané knížky se od prvního odlišuje pouze krátkým dovětkem, jakousi pointou, která se do prvního vydání nedostala spíše nedopatřením: po pohovoru s autorem, jehož jsem se skrz vojnu neúčastnil, měl jsem pro redigování verzi bez dovětku. Věděl jsem, že se některým lektorům zdál vzhledem k většině textu nesourodým apendixem [...]. Až když byla knížka skoro hotova, našla se kopie starší verze v trezoru a já uviděl, že dovětek do knížky patří, je její pevnou součástí a neměl jsem na nikoho dát. Zmínil jsem se o tom hned autorovi, který velmi živě souhlasil (vypuštění dovětku mu při pohovoru asi leželo v hlavě víc, než dal najevo; ale tam šlo o vydání jeho divné knihy vůbec). Při hovoru o druhém vydání nyní autor výslovně projevil přání, aby se vynechaná partie pokud možno vytiskla. Jsou s tím srozuměni ss. Kristek, Petříček, Smetana. Možno snad říci, že literatura v *Tanečních hodinách* tímto dovětkem i trochu ztrácí [...]. Chci říci, že i tam, kde Hrabal jako by šel pod úroveň, většinou velmi dobře ví, co dělá, a z tohoto hlediska vzato, ujede dost zřídka. Ostatně je připomínkám a zásahům přístupný jako málokterý autor.⁸

V citátu je přítomno několik klíčových prvků lektorátu. Jednak je velmi pravděpodobné, že Linke s dovoláváním se autorovy vůle prosazuje své stanovisko. Navíc ono Hrabalovo živé přitakání se zdá být typické; neběží v něm daleko spíše o vstřícné odezírání ze rtů, když onen dovětek při projednávání prvního vydání nijak výrazně neprosazoval? I v této při je patrné, nakolik je obtížné, ne-li přímo nemožné dopátrat se autorova stanoviska. Závěr citace nabízí další typické znaky lektorátu a typu Hrabalových úprav - v připomenutí Hrabalovy vstřícnosti a ve zhodnocení ústupků, v nichž zachovává určitou literární kvalitu. Připomeňme zde, že prvním kritikem tohoto „normalizujícího“ dovětku se stal Jan Lopatka.⁹ Pokud byl ale dovětek součástí již prvního připravovaného vydání, můžeme mluvit o tom, že se jedná o dovětek „normalizující“ (moralizující), když šlo o cílenou autorovu volbu? Nevrací se nám ale zpět otázka, jaká byla jeho skutečná původní motivace (doporučení, vlastní Hrabalův nápad...)?

Obdobné texty dílo významově stabilizují, alespoň zvnějšku mají přiřadit perspektivu, v níž má být čteno. Explicitně tento požadavek vyjadřují lektorské posudky Milana Jungmanna. V posudku věnovaném *Perličce na dně* napsal:

Nikde se ovšem výslovně neříká, že socialismus je ohromná vymoženost a kapitalismus že je ničemnost. Ale je v tom tolik přesně odporovaného kusu života, že by byl hřích tenhle text nevydat. Snad to bude potřebovat autorův úvodeček, aby vzal vítr z plachet různým rozumbradům a mračnopozorníkům, nebo snad redakční dovětek.¹⁰

A podobným způsobem tentýž kritik zdůrazňoval ohled na čtenáře i při lektorátu *Tanečních hodin pro starší a pokročilé*: „Při vši spornosti rukopisu, při všech výhradách jsem tedy pro to, aby byla nalezena možnost publikovat rukopis způsobem, který naznačí, že jde o věc experimentální, nikoli masovou.“ Přítomna zde byla také kritická poznámka

8) LA PNP, Československý spisovatel, lektorské posudky, fas. Bohumil Hrabal, Taneční hodiny pro starší a pokročilé, shrnutí lektorského řízení od Arna Linkeho.

9) Jan Lopatka: „Tvorba a spisování“, *Tvář* 2, 1965, č. 8, s. 14–17, č. 9, s. 16–18.

10) LA PNP, Československý spisovatel, lektorské posudky, fas. Bohumil Hrabal, Perlička na dně, posudek Milana Jungmanna, 25. 4. 1962.

Vyjádření odpovědného redaktora k definitivní podobě rkp., zařazení do edice, stanovenému nákladu a honoráři i k typografické a výtvarné úpravě:

Autorovi byly sděleny připomínky všech lektorů, které autor přijal a provedl. Kromě dílčích úprav v textu byla vyřazena jako slabší povídka " Terezka a Terezička". Bylo přihlédnuto i k návrhu s. Jungmanna, aby autor napsal ke knize malou předmluvu.

Přimlouvám se, aby kniha vyšla mimo edice, protože rozhodně svým celkovým pojetím / i když veselá / neodpovídá stylu edice humoru a satiry. Její vlastní jádro je příliš vážné.

Náklad 10.000 myslím není nadsazen. O výtvarné stránce se teprve uvažuje.

Lektorské řízení *Perličky na dně* Komentář redaktora nakladatelství Československý spisovatel Františka Pilaře, shrnující průběh lektorského řízení (duben 1962).

Zdroj: LA PNP, Československý spisovatel, lektorské posudky, fas. Bohumil Hrabal.

k nejasnosti literárního sdělení: „Je to úctyhodné, opojivé, nevšední, ale člověk text přečte a neví, kam mířil.“¹¹

Námítky lektorů lze rozdělit do dvou skupin: první byly motivovány esteticky (kritika samoučelných figur, které jsou pouze „interesantní“, prohršky kompoziční, nefunkční a otravný narcismus), druhé společenskou ožehavostí. Zatímco námítky prvního druhu lektori nijak nezměkčují (nijak svoje stanovisko neomlouvají), pokud jde o společensky ožehavou tematiku, volí dvojí strategii – změkčující apologetický výklad nebo návrh na vypuštění.

Apologetika lidové mluvy, vulgarismů (zde však záleží na míře, někdy lektori hodlají Hrabala krotit), případně tematiky byla strategicky založena na ohledu na čtenáře. Klíčová otázka totiž zní, komu je Hrabalovo dílo adresováno? Navzdory jeho nepřehlédnutelné lidovosti a vulgaritě nemělo být pravděpodobně adresováno širokému čtenářskému okruhu. Snad proto také Antonín Matěj Píša v posudku *Skřivánka na niti* přičítal případné čtenářovo pobouření jeho nevzdělanosti: „Narážím tu na principiální obtíž: že totiž ke kritice je notoricky legitimován jen ten, kdo umí vpravdě číst, tj. aspoň trochu pozorně číst. A autor nebo nakladatelství stěží mohou za čtenáře platit ještě sobotáles.“¹²

Zde se nám ukazuje již několikrát zmíněná význačnost Hrabalova díla, které bude práv pouze ten, „kdo umí vpravdě číst“. Čtenář se tak v jistém ohledu ukazuje jako

11) LA PNP, Československý spisovatel, lektorské posudky, fas. Bohumil Hrabal, Taneční hodiny pro starší a pokročilé, posudek Milana Jungmanna, 30. 6. 1963.

12) LA PNP, Československý spisovatel, lektorské posudky, fas. Bohumil Hrabal, Skřivánek na niti, posudek A. M. Píši, b. d.

neuralgický bod Hrabalovy tvorby. Lektori hodlají prosadit, aby mu byla podána pomocná ruka. Tuto pomoc čtenáři můžeme chápat jako apologetickou strategii, jíž má být docíleno zachování určitých prvků Hrabalova díla (vulgarismů, dojmu mluvenosti, bizarních událostí a setkání) před možnými námitkami ze strany HSTD: „Nadto je však třeba uvážit, zda nebo do jaké míry je nutno přihlížet k nynějšímu poněkud psychóznímu ovzduší, jaké vzbudila aféra *Zbabělců* a v němž jest více než kdy jindy počítat s epidemickou krátkozrakostí nebo podjatostí některých čtenářů.“¹³

V obavě před cenzurním zásahem můžeme patrně hledat původ a vlastní smysl doprovodných textů či v nich můžeme vidět příčinu požadavků po dílčích vysvětlujících paratextech (připomeňme již zmiňovaný dovětek druhého vydání *Tanečních hodin*, třebaže je jeho původní motivace ne zcela jasná). Jinými slovy se jedná o úpravy, jež mají směřovat k čitelnosti. V těchto doprovodných textech můžeme vidět počátek bagatelizující a mystifikující četby; Hrabalovy významově bohaté prózy jako by se měly zkáznit:

nejen edice starších autorů, ale i takovéto novinky, které tak či onak značí novum pohledem a stylem, měly by být provázeny doslovem, kde by se autorův záměr a postup, sám smysl textu po lopatě vyložil těm čtenářům, kteří je buď nejsou s to, nebo vědomě nechtějí pochopit.¹⁴

Politicky angažované pasáže však lektori navrhovali vypustit – několikrát je zmiňována pasáž z *Jarmilky* o vedoucích pracovnících ve stylizovaných kulisách u psacích stolů a v zahradách (trnem v oku byla konkrétně tato pasáž „Víš, co mne míchá? To fotografování našich vedoucích u psacích stolů... v zahradách... v nových nažehlených šatičkách...“¹⁵, která se do prvního oficiálního vydání v *Pábitelích* nedostala), avšak jiné křiklavé pasáže, na nichž není patrná společenská kritika, se lektori naopak snažili zachovat.

Strategie námitek a doporučení je pochopitelná, podstatný je však její efekt, který směřuje Hrabalovo dílo na jedné straně k politické neangažovanosti (přímočará a ničím nepokrytá angažovanost by znemožnila vydání), na straně druhé k podání pomocné ruky čtenáři, neboť ne každému bylo zřejmé, jak Hrabalovo dílo číst. Snad také můžeme dovozovat, že tyto návrhy přispívají k důrazu na literárnost Hrabalova díla (retuš politicky angažované prózy), zároveň se jej však doprovodnými texty (jako i potlačením vyhocené vulgarity) snaží otevřít širšímu poli čtenářů. Víceznačnost lektorských korektivů směřuje na jedné straně k nečitelnosti (v kontextu politické kritiky), na straně druhé k čitelnosti – k otevření díla i těm čtenářům, kteří by možná byli od díla jeho přehnanou vulgaritou odrazeni.

Pálení knih na Kampě – sakralizace normalizačního gesta

Do kontrastu k usilovné práci na výsledném slovesném tvaru postavme zbrklou četbu Hrabalova rozhovoru pro časopis *Tvorba*,¹⁶ která dovedla Ivana M. Jirouse k radikálnímu

13) Tamtéž.

14) Tamtéž.

15) Bohumil Hrabal: „Jarmilka“, in též: *Jarmilka*, Sebrané spisy Bohumila Hrabala, sv. 3, eds. Karel Dostál, Václav Kadlec, Praha, Pražská imaginace 1992, s. 88–125, zde s. 102.

16) „Rozhovor s Bohumilem Hrabalem“, *Tvorba* 1975, č. 2, příloha Literatura – umění – kritika, č. 1, s. viii; rozhovor vyšel v redakční neautorizované podobě.

gestu. Na Jirousově ex-post reflexi z roku 1980, kterou nazval symptomaticky *Autodafé*, si dále všimneme motivu fetišizace literatury:

To, co udělal Hrabal, se nedá ničím omluvit. Na stará kolena se posral v době, kdy si lidi začali sami opisovat a půjčovat jeho knížky. Copak nepochopil, že tajná sláva je ta nejvyšší sláva? Že na mizerným průklepovým papíru opsaná kniha má větší význam než ty dvě sračky [*Postřižiny* a *Slavnosti sněženek*, JČ], které mu od té doby vyšly, vytištěné a obálkou ozdobené. Krvavou daň za to Hrabal zaplatil.

Ty dny předtím, než jsme šli pálit, nás obcházeli přátelé, kteří pálit nešli, s účastí.

[...]

Byla to snad jediná věc v mém životě, která se stala rychle a včas. Blanka [Dobešová, JČ] se opozdila o pár minut a přišla pozdě. Naházet jsem její exempláře Hrabala do Čertovky.

Na protějším břehu magické Vltavy stáli přátelé, kteří měli obavu o naše fyzické i mentální zdraví. Viděli vznést se nad Kampu obláček bílého dýmu.¹⁷

Na Jirousově stylizaci do autodafé (akt víry, inkviziční trest smrti upálením, v přeneseném slova smyslu pálení knih) si můžeme všimnout radikálnosti, obřadnosti, sklonu k sakralizaci a magičnosti. Jirousovo gesto můžeme interpretovat jako sakralizaci normalizačního gesta (vynucovaná konformita jako jedno z represivních opatření státního aparátu), neboť určitou strategickou a ne zcela jednoznačnou konformitu (rozhovor obsahuje citelné prvky ironie) překřtil Jirous na hřích.

Státní aparát má na svědomí likvidaci Hrabalových knih (již zmíněné *Domácí úkoly*, *Poupata*), dále to, že Hrabal nemůže od počátku sedmdesátých let publikovat; navíc nemohl autorizovat zmíněný rozhovor a ten byl bez jeho vědomí upravován.¹⁸ Represivní roli státního aparátu Jirous tím, že ji posouvá křesťanskými metaforami do sakrální perspektivy, umocňuje. K obřadnosti autodafé přispívá tichá účast těch, kdo se nezúčastní, jiní neunesou dotek posvátna a raději sledují rítus z druhého břehu magické Vltavy, dokonce pomístní název přísluhuje purifikačnímu aktu – část Hrabalových textů skončí v Čertovce (snad netřeba upomínat na její symbolickou hodnotu).

Vedle toho, že nám Jirous představuje pálení knih na Kampě jako sakrální obřad, v němž sám sebe pasuje do role velekněze, všimneme si dalších znaků, které spojíme s tematikou fetišizace: čistě binárně tu proti sobě stojí kniha na „mizerným průklepovým papíru“ a kniha „vytištěná a obálkou ozdobená“. Kvalita literárního díla netkví v něm samém, nýbrž v materiálních podmínkách při výrobě knihy. Avšak tato materiálnost je spojena s jistým ovzduším, s jistou konspirativností a utajením – neboť „tajná sláva je ta nejvyšší sláva“. Vedle materiálních podmínek rozhoduje tedy jistý kontext tajemství.

Nemohli bychom z tohoto druhého motivu fetišizace – utajení (za první lze považovat materiální podmínky při výrobě – mizerný průklepový papír) odvodit adoraci původních (u Hrabala skrytých, které teprve s postupem času vyplouvají na povrch), a proto autentických znění? Není Hrabalova skutečná tvorba utajená natolik, že bychom ji mohli chápat

17) Ivan M. Jirous: „Autodafé“, rukopisný sborník *Ladislavu Dvořákovi k 1. prosinci 1980*, přetištěno in *Revolver Revue* 15, 1999, č. 41, s. 223–225, zde s. 223–224.

18) Tomáš Mazal: *Spisovatel Bohumil Hrabal*, Praha, Torst 2004, s. 209.

jako sen o autentickém Hrabalovi, do kterého se pozvolna hroužíme pročitáním stále původnějších textů? Tento princip fetišizace můžeme vidět jako romantizující adoraci nedosažitelného původního autorského hlasu. Materiální fetišizaci však saturuje i umocňuje politické klima. Disponuje-li na jedné straně státní aparát všemi nakladatelskými domy a veškerými pracovními místy, rozhoduje také o tom, co bude vydáno, případně v jaké podobě, dále také o tom, kdo a na jakém pracovním postu bude zaměstnán.

Představitel neoficiální kultury se v tomto případě ukazuje jako zrcadlový obraz té oficiální, z níž také čerpá svoji hodnotu – a to jako její opozice. V tomto kontextu bychom mohli mluvit o paradoxním přínosu cenzury (či jakékoli jiné intervence státního aparátu do ediční praxe), neboť tabuizací určité části literatury na ni strhává pozornost. Potlačuje-li státní aparát jisté kulturní fenomény (včetně literatury), démonizuje je a tato démonizace bude v podhoubí neoficiální kultury fetišizována. Bez cenzury (či volněji řečeno, bez potlačování určitých kulturních projevů) by k fetišizaci literatury nemohlo dojít. Využívali se dnes jako marketingového tahu označení publikace cenzorským razítkem, nelze to vzít jako doklad o porozumění právě zmíněnému mechanismu? Na Jirousově reakci můžeme dále zaznamenat čtenářský postoj, který se vyznačuje důvěřivostí k napsanému. Takový postoj vyžaduje potlačení racionality ve prospěch imaginace.

Nyní se krátce zastavme u *Hlučné samoty*, která mimo vyhrocenou podobu delegitimizačního vyprávění nabízí gesto zcela opačné než to, jež nabízí Jirous ve svém autodafé. Povšimněme si její specifické variantnosti, která se odlišuje od té, již známe z Hrabalových próz šedesátých let (ta byla valnou měrou vynucena politickými ohledy), tím, že v *Hlučné samotě* jde o zamýšlené autorské gesto.¹⁹ Její úvodní část (a to ve všech třech variantách) je navíc věnována právě autodafé (takto ji můžeme číst také jako repliku na Jirousovo pálení knih).

Hned na první straně třetí varianty *Hlučné samoty* nalezneme větu „Koniášové celého světa marně pálejí knihy“.²⁰ Vedle toho, že zde můžeme vidět parafrázi agitačního hesla „Proletáři všech zemí, spojte se!“, v němž Koniášové stojí na místě proletářů a v němž apelativní „spojte se“ bylo nahrazeno indikativním „marně pálejí knihy“, můžeme zde také vyčíst narážku na pálení knih na Kampě.²¹ Vypravěč takto staví do jedné řady ty, kteří knihy pálí (Jirous a jeho přátelé) i jinak likvidují (odvážení vydaných knih do stoupy). Tímto rysem se vypravěč *Hlučné samoty* vyvazuje z přímočaré kritiky režimu (a tudíž také z ideologického vyprávění), protože demarkační čára nevede mezi režimem a jeho odpůrci, nýbrž napříč společností.

Nadto je při přechodu od první básnické varianty *Hlučné samoty* k druhé vypravěč explicitnější, neboť za metaforu Koniášů uvádí vysvětlující dodatek „a pod policejní

19) Milan Jankovič: „Ediční poznámka“, in Bohumil Hrabal: *Hlučná samota*, Sebrané spisy Bohumila Hrabala, sv. 9, ed. Milan Jankovič, Praha, Pražská imaginace 1994, s. 243–257, zde s. 243–244.

20) B. Hrabal: *Hlučná samota*, cit. dílo, s. 9.

21) Bylo by pochopitelně namístě vzít v úvahu zrod rukopisu. Hrabal si dal tři varianty (jednu veršovanou a dvě prozaické) „svázat do jediného svazku a označil je časovým údajem červen 1976“ – srov. M. Jankovič: „Ediční poznámka“, in B. Hrabal: *Hlučná samota*, cit. dílo, s. 243. Třebaže tato datace, jak tvrdí autor ediční poznámky, není z hlediska celého textu postačující, situuje počátek *Samoty* do let 1973–1974; zároveň však Jankovič přiznává, že se o této fázi vývoje mnoho neví. Dovolují si proto promítnout do citované věty Jirousovo pálení knih na Kampě z roku 1975.

kontrolou dávají do stoupy papíren tištěný knihy“.²² V třetí variantě tuto konkretizaci, která evokuje politickou situaci počátku normalizace, ale vypouští. Touto cílenou strategií potlačuje kritiku politických opatření ve prospěch olbřímí metafory čtenářství, která je svázána s pochmurnou a na první pohled ne zrovna čitelnou metaforou spisovatelství jakožto přítomnosti budoucí smrti.

V *Hlučné samotě* Hrabal variantu cíleně odideologizuje, avšak již v redakční práci s prvními povídkami bylo zjevné, že jeho postoj není ideologický, nýbrž se vyznačoval soustavnou a usilovnou prací nad finální podobou literárního díla. Hrabal nechápal redaktorská a lektorská doporučení jako diktát, nýbrž jako výzvu, před níž se snažil ve svém usilování o literaturu obstát. Uvědomění si stimulující role omezení ho později vedlo k pochybnostem nad literaturou, která se rodí ve svobodné společnosti:

[...] široká obec čtenářů má nyní možnost číst to, co jim dřív někdo zakazoval, tak najednou vidí, že co je produkováno za poslední tři roky [text je datován rokem 1991, JČ], že se to vůbec nerovná tomu, čeho byli svědky a co mohli číst tenkrát... A to je ten tragický omyl a škodolibost dějin.

[...]

Kdo pochopí diktát dějin, je spasen, kdo nepochopí, tak se zatvrdí a stáhne se do sebe jako téměř všichni autoři těch samizdatů... Není nic hroznějšího (a to píše pan Kroutvor), než když si Čech oblékne zíněné roucho českých bratří, zatvrdí se a trvá na své pravdě, která je jalová, který není schopna ironie, humoru.²³

Jako jeden z dalších dokladů bytostné variantnosti Hrabalovy tvorby můžeme uvést autorovu neochotu podílet se na výběru definitivního znění povídky pro čtvrtý svazek sebraných spisů *Pábení*,²⁴ kdy měli editoři k dispozici až sedm variant jednoho textu. Tuto Hrabalovu nechuť však není třeba interpretovat jako zřeknutí se autorizačního práva, nýbrž naopak jako jeho uplatnění, neboť odtušená odpověď „co jsem vydal, to jsem vydal,“ ponechává dílo otevřené právě v jeho variantnosti. V této Hrabalově neochotě stavět jednu variantu nad druhou můžeme rozumět jako odmítnutí podílet se na fetišizaci určité autorem vyvolené verze.

Není patrně třeba připomínat, že variantnost jako konstanta Hrabalova psaní prochází jistým vývojem (jak to můžeme vidět na kontrastu *Hlučné samoty* a próz z padesátých a šedesátých let), podobně jako je neoficiálnost Hrabalova autorství v padesátých letech odlišná od neoficiálnosti let sedmdesátých.

Prózy, jež Hrabal napsal v průběhu padesátých let, se dočkaly publikace v šedesátých letech v citelně upravené podobě. Na tom, co říká Lopatka o směru úprav pro potřeby oficiálního vydání,²⁵ je ale jen polovina pravdy. Nelze je považovat za pouhý ústupek čtená-

22) B. Hrabal: *Hlučná samota*, cit. dílo, s. 174.

23) Bohumil Hrabal: „Vinárna U Křížovníků“, in týž: *Klíčky na kapesníku*, Sebrané spisy Bohumila Hrabala, sv. 17, eds. Vladimír Gardavský, Claudio Poeta, Václav Kadlec, Praha, Pražská imaginace 1996, s. 351-352.

24) Jiřina Zumrová: „Ediční poznámka“, in Bohumil Hrabal: *Pábení. Povídky z let 1957-1964*, Sebrané spisy Bohumila Hrabala, sv. 4, ed. Jiřina Zumrová, Praha, Pražská imaginace 1993, s. 403-422, zde s. 404.

25) Jan Lopatka: „Nebývalé problémy textologické“, in Václav Havel (ed.): *Podoby*, sv. 2, *Literární sborník*, Praha, Československý spisovatel 1969, s. 144-151.

ři,²⁶ zároveň se totiž jedná o návod, jak se obejít bez přímočaré kritiky tehdejší společnosti. Právě potřebu vymanit se z přímočarosti můžeme vidět jako příčinu, která měla vliv na vývoj Hrabalovy poetiky, směřující k sofistikovanejšímu literárnímu sdělení. Proto autor přítomné studie vyslovil před časem provokativní tvrzení, že Hrabalovo spisovatelství se v jistém ohledu vyvíjí také díky nutnosti přepisovat původně přímočařejší znění, a to právě s ohledem na cenzuru, čímž se jeho dílo výrazněji otevře jak literatuře, tak také čtenářům.²⁷

Je ale namístě zdůraznit, že ani v oficiálně vydávaných prózách sedmdesátých let si Hrabal s režimem nijak nezadal a neskouzl k jeho přímočaré podpoře, třebaže jej Vítězslav Ržounek svým doporučením vybízel k explicitnějším stanoviskům (při redakci *Slavnosti sněženek*).²⁸ Podobně se také zcela nepodřídil při lektorátu *Harlekýnových miliónů*, neboť vůbec nevzal v úvahu toto doporučení: „Vypravěčka, nebo vypravěč, by měli vystupovat ve vyprávění tak, aby při jejich filozofování o životě nezůstali jen sentimentálně nostalgičtí nad ‚starými zlatými časy‘, ale aby se vzepjali i k autorskému stanovisku k těmto časům.“²⁹

Hrabal tedy odmítá znehybnit své význačné ironizované vyprávění určitou snadno čitelnou narativní formou. Jeho utlumený vypravěčský hlas můžeme tudíž chápat také jako narativní volbu, jak lze promlouvat v době, v níž je potlačováno přímočaré sdělení, jímž se kdysi vyznačovalo původní znění *Jarmilký* z roku 1952. Pod tímto nesmlouvavým dohledem doby roste skrývaná, záludná a význačná literatura, jež volá po radikální interpretaci, která by měla dát už jednou provždy sbohem ideologické četbě. Takto pojatá interpretace by mohla v plném rozsahu rozkrýt Hrabalovo dílo jako sofistikované, přerývané literární pole, v němž je ironizována trpkost ideologické četby, která však navzdory Hrabalovu literárnímu odkazu traumatizuje český společenský život a kulturu a která (stále máme na mysli nedůtklivost a unáhlenost ideologické četby) nevymizela s pádem železné opony, i když instituce cenzurního dohledu byla zrušena.

Totální strachy – doznání, nebo žaloba?

Neideologičnost se neodpouští. Co víc, otázka přináležitosti k té či oné straně se stala po pádu železné opony ještě ožehavější. Problematicčnost a tíživost vehemence politického angažmá reflektoval Hrabal v jednom z klíčových textů z počátku devadesátých let, který pojmenoval příznačně *Totální strachy* (listopad 1990). Třebaže bývá tento text počítán mezi Hrabalovu literární publicistiku, nelze v něm přehlédnout pro autora typické poetické postupy (techniku inverze, zdvojování, implicitní ironii, rytmičnost, tematiku zrcadlení, zahanbující a fobickou nečitelnost, pohled, jenž mě vidí atp.). Imperativ angažovanosti nám nedává na výběr, neboť nás obvinil dříve, než jsme stačili promluvit, což je také výchozí situace *Totálních strachů*, v nichž dánská novinářka takto shrnuje své otázky:

26) Ohled na čtenáře je ve sledované historické situaci přísně vzato ohledem na cenzuru. Na Lopatkovo dobově vynucené pokrytectví upozornila již S. Rothová: *Hlučná samota a hořké štěstí Bohumila Hrabala*, cit. dílo, s. 97.

27) Jakub Češka: „Odkládaná reprezentace skutečnosti a inscenovaná reprezentace symbolického kódu“, in Veronika Veberová, Petr A. Bílek, Vladimír Papoušek, David Skalický (eds.): *Jazyky reprezentace*, sv. 1, Praha, Akropolis 2012, s. 173–192.

28) LA PNE, Československý spisovatel, lektorské posudky, fas. Bohumil Hrabal, *Slavnosti sněženek*, posudek Vítězslava Ržounka, 18. 3. 1977.

29) LA PNE, Československý spisovatel, lektorské posudky, fas. Bohumil Hrabal, *Harlekýnovy milióny*, posudek Jaroslava Beránka, 3. 7. 1980.

Tak jak říkáte, vy jste, zatímco druzí spisovatelé trpěli v kriminále, jako disidenti a chartisté, tak vy jste se veselil...? Povídám... Jo tohle, jestli jsem tady úpěl a trpěl a byl vyšetřován, ale moje dánská dáma, to přece patřilo k věci... jak jsem býval předváděn a jak jsem býval pomalinku ale systematicky mučinkován důstojníky našeho humánního esenbé...³⁰

V eufoničnosti oslovení, jímž Hrabal rytmičuje počátek své litanie, můžeme zaslechnout urážku. Hrabalovo vzpomínání na otravné a téměř všudypřítomné potýkání se s režimem se vyznačuje setrvalou ironií, která je patrná nejen ve zmíněném oslovení a v charakteristice vzácné banálnosti dánské novinářky, nýbrž je rozptýlená v celém textu, ať již Hrabal líčí konflikty s mocí, nebo naopak potýkání se s lidmi ze samizdatu.

Víceznačnost a ironie Hrabalova stylu, snad i snaha hledat v jeho literární publicistice jednoznačné odpovědi, svádí k tomu, aby byly Hrabalovy *Totální strachy* mylně chápány jako jeho doznání. Hrabal sice stylizuje vzpomínání jako zpověď o svém strachu, přitom je však zjevné, že stejnou měrou, jakou se jedná o literárně stylizovanou zpověď, se jedná také o razantní a nekompromisní obžalobu všudypřítomné političnosti, s níž je spojená policejní šikana.

To, že se z literatury stává kolbiště moci, rozeznává v Hrabalovi totální strachy, přičemž je lhostejné, jestli jej lekají zástupci represivních složek státu, nebo představitelé neoficiální kultury. Hranice mezi nimi je prostupná, neboť obě skupiny dělají z literatury nevolníka politické pře:

A já jsem se chvěl strachy, hned jsem věděl, že jistě jeden z těchhle samizdatů už má i můj Blondýn z ministerstva.

[...]

A takhle sedím potom v Plzeňském dvoře, když vešel Blondýn, tisknul k sobě aktovku, byl bledý a beze slova mi hodil na stůl *Proluky*, ty samé, jaké jsem podepisoval v Kersku na Prvního máje odpoledne... [...] A pak jsem přece jen se zvedl, nohy mi vázly, zaplatil jsem a vyřítit se do Formanky, a pan Kadlec už zdálky na mně viděl, jak se lekám, a já jsem mu řekl, že to, co jsme si ujednali, že to stornuju, že jsem právě seděl s fízlem, který mi přinesl *Proluky* a chce vědět, kde se to tisklo a kdo to tisknul...³¹

Jirousem adorovanou utajovanou literaturu – samizdat – se zpravidla utajit nepodařilo, a to ani v případě jednoho z dvaceti devíti podepsaných výtisků *Proluk*. Hrabalovo ironické „Ten můj Blondýn z kachlíčkového domu to se mnou myslel dobře. On byl taky tak trošku a tuzince zasněný, chránil mne neustále před Vaculíkem“³² můžeme číst zároveň doslovně. Prání uchránit se před Vaculíkem neznačí nic jiného než zachovávat si odstup od sporu s mocí, v němž hraje literatura podružnou roli.

Vyznačíme-li topografii moci, leží její centrum v „kachlíčkovém domě“,³³ samizdat můžeme charakterizovat jako její prostupnou hranici, zatímco kerské polesí bude nejprve

30) Bohumil Hrabal: „Totální strachy“, in: *týž: Dopisy Dubence*, Sebrané spisy Bohumila Hrabala, sv. 13, eds. Karel Dostál, Václav Kadlec, Praha, Pražská imaginace 1995, s. 284–311, zde s. 285–286.

31) Tamtéž, s. 304–305.

32) Tamtéž, s. 300.

33) Jedná se o budovu ministerstva vnitra v Praze na Letné, kam Hrabal umísťuje svůj první výslech.

stranou jejího dohledu. Samizdat bude naopak v těsném dotyku s mocí: jako by ruka, která předává rukopis zástupcům disentu, jej mimoděk a s tichým souhlasem (přesto bez svolení) odevzdávala Blondýnovi z vykachlíčkováného domu. Moc postupně proniká čím dál více do kerského polesí, tímto je stále více zužován privátní prostor spisovatele. Tento téměř všudypřítomný tlak (nečitelnost situací, ideologičnost a šikana státního aparátu) vedl Hrabala k obezřetnosti a nedůvěřivosti, čímž došlo k zániku Kerska jako místa, kam kdysi paprsky moci nepronikly. *Totální strachy* můžeme tedy zejména číst jako vylíčení postupné ztráty privátního prostoru, rozpadu společenství a rozvratu individua.

Ideologičnost ve smyslu emotivní odezvy na text je společná jak cenzuře, tak i některým angažovaným kritikům režimu. Na oba postoje lze nadto pohlížet jako na neuvědomovanou manifestaci určité historické situace. Snad proto můžeme říci, že se v důsledku zaslepenosti a přezíravého postoje k literatuře jedná o zrcadlové obrazy. Pokud uspořádáme tři sledované vrstvy vertikálně, pak ta nejvyšší (cenzura) zaujímá obdobný vztah k dílu jako ta nejnižší (Jirous jako představitel undergroundu). Redakční práce je z těchto v sobě se zrcadlících ideologií valnou měrou vyvázána, a to právě soustavnou inovativní reflexí verbální stránky literárního díla. Jak cenzura, tak Jirous jsou autory výnosů – ať již první z nich rozhoduje o tom, co nelze vydat, nebo druhý bohorovně určí, co je z Hrabalova díla „sračka“. Tyto postoje se míjejí s postojem redakce, která se snaží Hrabalův rukopis nejen připravit pro široký okruh čtenářů, nýbrž se jej také snaží předběžně obhájit před možnými námitkami cenzury. Redaktorský postoj k literárnímu dílu nachází afinitu v Hrabalově vstřícném a otevřeném autorském gestu, které nelze nikdy zcela uzavřít, a už vůbec ne ignorantskou četbou ideologií.

„Co jsme dosud udělali pro českou a slovenskou knihu? Věděli jsme, že právě jí se zmocnili – jako všeho nejcennějšího – kapitalističtí spekulanti. Hospodařili si s ní po svém. Stala se jim z největší části předmětem zisku. Bez zřetele na skutečné potřeby národní kultury a národního zdraví vydávali si soukromí nakladatelé, co se jim právě líbilo a co šlo nejlépe na odbyt“ – tak zdůvodňoval vysokoškolský profesor a poslanec Národního shromáždění Julius Dolanský potřebnost nového nakladatelského zákona.¹ Étos přelomové legislativní normy, jež zřizovala v oblasti vydávání knih monopol státu a platila až do konce roku 1989, spočíval právě v tom, že smyslem nakladatelských aktivit nesmí být zisk. Symbolem údajného prvorepublikového úpadku, kdy kniha byla „pouhým“ předmětem podnikání, se na konci čtyřicátých let stal románový sešit – rodokaps.² Zatímco v období třetí republiky se o tento specifický publikační typ ještě vedla polemika a v modifikované podobě přetrvával v edici Románové novinky, po únorovém převratu z české literární kultury postupně vymizel.³

Vznik dvou sešitových edic, jež byly založeny jako „podnikatelský experiment“ roku 1968 v krajském nakladatelství Růže, dokládá proměnu vztahu k populární kultuře, která se v průběhu šedesátých let pomalu a v jisté modifikaci (měřeno poměry v západních zemích) stávala běžnou součástí mediálního prostoru. Návrat románového sešitu zároveň ukazuje proměnu názorů na smysl nakladatelské práce a na knihu jako ekonomickou komoditu, současně z něj vyplývá faktický rozpad rozptýlené cenzurní soustavy, k němuž došlo v průběhu pražského jara. Na příkladu specifického publikačního typu, který byl bezprostředně svázán s oddychovou beletrií, tak lze ukázat problémový a časově proměnlivý vztah státní moci ke specifické oblasti knižní produkce, motivace, jež nakladatele vedly k jeho rehabilitaci, i jeho opětovné zavržení, k němuž došlo na počátku normalizace.

Krajské nakladatelství Růže v rámci dobové nakladatelské struktury

Prehistorie krajských nakladatelství sahá do období přelomu čtyřicátých a padesátých let 20. století, kdy zmíněný nakladatelský zákon umožnil krajským národním výborům (KNV)

1) Julius Dolanský: [„Projev profesora Karlovy university...“], in *Knihy do rukou lidu! Zákon o vydávání a rozšiřování knih, hudebnin a jiných neperiodických publikací*, Praha, Ministerstvo informací a osvěty 1949, s. 21–25, zde s. 22.

2) Rodokaps ve smyslu publikačního typu znamená určitou formu úpravy, výroby a šíření literárního textu, soubor materiálních, kulturních a právních, vizuálních a dalších smyslových vlastností a atributů, které předurčují sociální uplatnění textu i významy, s nimiž je při četbě spojován – srov. Michal Jareš, Pavel Janáček: *Svět rodokapsu. Komentovaný soupis sešitových románových edic 30. a 40. let 20. století*, Praha, Karolinum 2003, s. 13.

3) Pavel Janáček: *Literární brak. Operace vyloučení, operace nahrazení, 1938–1951*, Brno, Host 2004, s. 229–291. Autoři *Světa rodokapsu* chápou jako konec románového sešitu rok 1951, kdy se Románové novinky změnilly na edici brožovaných knih – srov. P. Janáček, M. Jareš: *Svět rodokapsu*, cit. dílo, s. 26.

získávat vydavatelská oprávnění. Jako první vzniklo Krajské nakladatelství v Havlíčkově Brodě, které zřídil v dubnu 1949 Krajský národní výbor Jihlava. Poté začaly nakladatelství zakládat, nebo přinejmenším takový záměr pojaly, i další krajské národní výbory. Organizačně byly tyto nakladatelské podniky připojovány ke krajským domům osvěty,⁴ dohled nad nimi byl svěřen kulturně-propagačním oddělením krajských výborů KSČ.⁵

První pokus zachovat regionální ediční činnost, která se s likvidací soukromých nakladatelství postupně ztrácela, nebyl ale úspěšný. Naprostá většina krajských nakladatelství po roce 1951 zanikla⁶ nebo „živořila s nejasněným statutem a příležitostnou produkcí jako „neplánující instituce“⁷ a jejich rozvoj umožnily až první decentralizační tendence v letech 1956 a 1957. Ústřední státní a stranické orgány však nerezignovaly na snahu nová nakladatelská zařízení regulovat: stalo se tak prostřednictvím Směrnice pro vydávání neperiodických publikací v krajích, vydané ministerstvem školství a kultury 1. března 1961. Program krajských nakladatelství se „měl soustředit na publikace z regionálních dějin, především historie dělnického hnutí, na beletristická díla soudobých krajových autorů (včetně knih pro děti a mládež, jinak ostře střežených Státním nakladatelstvím dětské knihy) a na práce s tematikou příslušného regionu“.⁸

Krajské nakladatelství v Českých Budějovicích,⁹ známé spíše pod názvem Růže,¹⁰ vzniklo v roce 1957 a až do června 1960, kdy se stalo samostatným zařízením spravovaným Jihočeským krajským národním výborem (JKNV) v Českých Budějovicích, fungovalo jako vydavatelské středisko Krajského domu osvěty. Relativně brzy po svém vzniku začalo úzce vymezené mantinely ediční práce krajských nakladatelství překračovat. Zasloužil se o to redakční tým, který se v Růži tehdy sešel a který měl chuť a odvalu k ambiciózním edičním projektům. V čele podniku stál ředitel Václav Vejsada (1921–1984), jenž ve své funkci zúročil nejen předchozí novinářské zkušenosti z regionální redakce *Mladé fronty* v Českých Budějovicích, ale – podle vzpomínek pamětníků – i své obchodní nadání.¹¹ Redakci, v níž během šedesátých let pracovali například filmový historik Boris Jachnin (1932–2011), básník a překladatel německých jihočeských a šumavských autorů Jan Mareš (1940) a koncem dekády též prozaik Věroslav Mertl (1929–2013), vedl kulturní historik a spisovatel Robert Sak (1933–2014).

Propojení redakčních osobností různorodého kulturního a duchovního založení s jihočeskou kulturní tradicí mělo za výsledek řadu zajímavých edičních počínů, díky nimž Růže mezi ostatními krajskými podniky vynikala.¹² Nakladatelství dalo příležitost několika

4) František Zvěřina: „Krajská nakladatelství“, *Plamen* 2, 1960, č. 9, s. 116–118, zde s. 116.

5) Národní archiv (NA), Ústřední výbor KSČ (ÚV KSČ), Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení (19/7), a. j. 559, zápis o schůzi předsednictva Národní ediční rady české, konané dne 6. 4. 1950, s. 12.

6) František Zvěřina: „Krajská nakladatelství“, *Plamen* 2, 1960, č. 9, s. 116–118, zde s. 116.

7) Aleš Zach: „Nakladatelství“, in Pavel Janoušek a kol.: *Dějiny české literatury 1945–1989*, díl 3, 1958–1969, Praha, Academia 2007, s. 52–61, zde s. 55.

8) Tamtéž, s. 56.

9) Historii a úplný soupis produkce obsahuje práce Tamary Pršíňové *Nakladatelství Růže 1958–1991*, Rudolf, Jelmo 1998.

10) Změny názvu popisuje Veronika Košnarová: „Růže“, in Michal Příbáň a kol.: *Česká literární nakladatelství 1949–1989*, Praha, Academia 2014, s. 439–447, zde s. 439.

11) T. Pršíňová: *Nakladatelství Růže 1958–1991*, cit. dílo, s. 21.

12) Avšak i další krajská nakladatelství se v průběhu šedesátých let snažila svůj profil oživit návraty

debutantům,¹³ přičemž se nebránilo ani „experimentálním“ textům;¹⁴ profil podniku významně spoluvytvářelo také vydávání děl dlouhodobě nevydávaných křesťanských autorů¹⁵ a připomínání výše zmíněné kulturně-literární tradice regionu.¹⁶

K charakteristickým rysům českobudějovického nakladatelství patřila v čase jeho největší slávy rovněž finanční soběstačnost, již si nakladatelství zajistilo promyšlenou ediční politikou. Dokázalo vytvořit ediční plán obsahující natolik výdělečné tituly, že díky tomu mohly být financovány publikace, které se dostávaly do edičního programu pro svou hodnotu uměleckou či odbornou, nicméně z ekonomického hlediska byly ztrátové. Finanční zisk přinášely zejména knihy humoristické, detektivky (mimo jiné zde debutovali Vilém Hejl či Sheila Ochová) a publikace určené pro děti a mládež. V druhé polovině šedesátých let se vedení podniku rozhodlo tuto ediční oblast výrazně posílit vytvořením dvou sešitových edic, které znamenaly z hospodářského hlediska nebývalý úspěch. Všechny tyto kroky spolu s postupující decentralizací umožnily, že v letech 1967 a 1968 fungovalo nakladatelství Růže jako samostatná hospodářská organizace. Oficiálně tento stav platil od června 1968.¹⁷

Edice Česká čtyřkorunovka: její vznik, náplň a ohlasy na ni

Šedesátá léta znamenala novou fázi v hledání místa, jež má v socialistické literární kultuře sehrávat populární literatura. Docházelo k osamostatňování okruhu oddechové literatury a k jeho komercializaci; byla založena řada specializovaných knižních edic a vydavatelé obnovili rovněž formu rodokapsového sešitu.¹⁸ Prvním signálem jeho návratu bylo založení periodické řady Magnet v roce 1965.

V souvislosti se sešitovými edicemi nakladatelství Růže vzpomínal po letech bývalý šéfredaktor Robert Sak na vzrušené debaty vedené v redakci zhruba od poloviny šedesátých let: „byly ponejvíce ohledáváním cest, jak dosáhnout ekonomické soběstačnosti a prosadit se na českém knižním trhu. Právě z nich vykrytalizoval projekt dvou levných knižnic.“¹⁹ Nad oběma převzal záštitu ředitel Václav Vejsada, redakční příprava jednotlivých svazků byla obvykle svěřena externím spolupracovníkům. Jako první vznikla v roce 1968 edice Česká čtyřkorunovka, která po zdražení ze čtyř na pět korun za svazek byla

k autorům či žánrům v minulém období potlačovaným. Brněnské nakladatelství Blok například vydávalo knihy Jaroslava Foglara, východočeský Kruh a ostravský Profil se zaměřily na vědeckofantastické romány – srov. Svatava Urbanová, Milena Šubrtová, Věra Brožová: „Literatura pro děti a mládež“, in P. Janoušek a kol.: *Dějiny české literatury 1945–1989*, díl 3, cit. dílo, s. 523–540, zde s. 526.

13) Např. Jan Mareš: *Hořká chuť ořechů* (1963), Věroslav Mertl: *Stín blaženosti* (1969), Karel Zlín: *Hledán* (1969).

14) Věra Linhartová: *Mezipružek nejbliž uplynulého* (1964), Ludmila Vachková: *Ego: kuchařská kniha* (1967).
15) Jednalo se o knihy Karla Bodláka, Jaroslava Durycha, Zdeňka Kalisty, Jana Kameníka, Františka Lazeckého, Františka Daniela Mertha, Bohuslava Reynka, Ivana Slavíka.

16) Především třísvazkový výbor *Povídky Adalberta Stiftera* (1968–1972); z tradičně silného jihočeského vztahu k zemi a přírodě vyrůstala také edice Venkovský román (1970–1973), připravovaná Janem Marešem ve spolupráci s Josefem Knapem.

17) Do té doby mělo nakladatelství právní statut příspěvkové organizace Jihočeského krajského národního výboru.

18) Pavel Janáček, Blanka Hemelíková: „Populární literatura“, in P. Janoušek a kol.: *Dějiny české literatury 1945–1989*, díl 3, cit. dílo, s. 497–521, zde s. 520–521.

19) Robert Sak: „O Růži. Na českobudějovické nakladatelství vzpomíná jeho někdejší šéfredaktor“, *Souvislosti* 7, 1996, č. 2/3, s. 118–131, zde s. 128.

v průběhu druhého ročníku přejmenována na Českou četbu. Edice měla sešitový formát se sponkovým šitím a dvousloupcovým tiskem z rotačky a byla rozšiřována prostřednictvím široké sítě prodejních stánků Poštovní novinové služby.²⁰

Projekt sešitových edic mělo nakladatelství Růže očividně promyšlený. Záměr podniku se ředitel Vejsada snažil přiblížit v rozhovoru poskytnutém regionálnímu deníku *Jihočeská pravda* při příležitosti založení edice Česká čtyrkorunovka:

Je všeobecně známo, že ve světě vycházejí knihy dvojím způsobem. Jednak jako levné paperbacky, jednak knihy vázané. Rozdíl mezi nimi je především v ceně. My nemáme příliš dobré podmínky pro vydávání paperbacků. To proto, že vzhledem k počtu obyvatel těžko můžeme vydávat knihy v masovém nákladu, jednak pro zaostalost naší polygrafie. Rozhodli jsme se vydávat v našem nakladatelství Českou čtyrkorunovku formou sešitu tištěného rotačkou a šitého drátem, a dát tak čtenářům knihu opravdu levnou. Tím jsme učinili i průlom do současné cenové politiky ve vydávání knih.²¹

O rok později, v rozhovoru nad druhou sešitovou edicí, mládeži určenou knižnicí Statečná srdce, již Vejsada otevřeně hovořil o tom, že koncepce edice vychází de facto ze zásad nakladatelského podnikání v tržním hospodářství, a zároveň se kriticky opřel do socialistického pojetí nakladatelské činnosti. Nakladatelská politika se podle jeho mínění musí řídit

zájmem, tedy trhem. Není přece možné stále ochraňovat něco, co nic čtenáři nepřináší. Ty „tradice“ nás stály moc a moc peněz. [...] Učebnice, vědecká publikace a vůbec naučná literatura bude asi vždycky ztrátová. To ostatní však by mělo přinášet příjem do pokladny. V konečném výsledku by měla, nebo snad bych měl říci, mohla být výnosná. Jestliže tomu tak není, pak za to vděčíme nakladatelské byrokratické struktuře, která je ekonomicky nevýhodná.²²

Vejsada ale současně zdůrazňoval, že existuje jistá hodnotová laťka, pod níž nakladatelství nechce klesnout: „Nechceme a nebudeme obhajovat škváry. Jsou určité hranice, pod které nepůjdeme, kde se ušlechtilé cíle ztrácejí pod neuměním.“²³ Náplň edice charakterizoval následovně: „Chceme vydávat díla výhradně z české literatury. Postupně seznámit čtenáře především s těmi českými autory, kteří byli v době nedávno minulá neprávem opomíjeni a zapomínáni.“²⁴

Závěr Vejsadova popisu je důležitý – ukazuje, že návrat proskribovaných autorů patřil k jednomu z opěrných bodů edičního programu; v paratextech jednotlivých svazků byly

20) T. Pršínová: *Nakladatelství Růže 1958–1991*, cit. dílo, s. 35–36.

21) Václav Vejsada: „Česká čtyrkorunovka“, rozhovor vedl Zdeněk Mráz, *Jihočeská pravda* 24, 1968, č. 113, 13. 5., s. [4].

22) Václav Vejsada: „O čtenářích, knihách a kritikách“, rozhovor vedl Jan Chmelík, *Svoboda* (České Budějovice) 2, 1969, č. 23, 22. 3., s. [4].

23) Tamtéž.

24) Václav Vejsada: „Česká čtyrkorunovka“, rozhovor vedl Zdeněk Mráz, *Jihočeská pravda* 24, 1968, č. 113, 13. 5., s. [4].

dřívější postihy dokonce tematizovány. K tomuto účelu sloužila vnitřní strana obálky, kam byl umístován text přinášející základní charakteristiku autora a díla včetně přiřazení k uměleckým uskupením, proudům a tendencím. Nezřídka se zde objevilo upozornění na nedávny cenzurní postih, jež fungovalo i jako lákadlo pro čtenáře. Vydání Durychovy *Písně o Růži* mělo připomenout „zapomenuté hodnoty“ autorova díla; Josef Knap byl v paratextu románu *Dívčí hlas* představen jako „známý spisovatel, který byl donedávna po mnoho let násilím umlčován“, a vydáním Křelinova románu *Cesta do Aiginy* se podle redakčního upozornění „po nedobrovolné odmlce vrací do naší literatury spisovatel, jehož umění krystalizovalo v tvůrčím kvasu dvacátých a třicátých let“. V Křelinově případě a u reedice „vrcholného díla“ Jana Knoba *Z plamenů roste* redaktori také připomněli, že oba spisovatelé náleželi k okruhu ruralistických spisovatelů, tedy k literárnímu směru, který pouónorová kritika jednoznačně odmítala.

Česká čtyrkorunovka je tedy zároveň názorným příkladem „protiakcí“, které marginalizací či vyloučením určitých autorů a/či literárních tendencí cenzura vyvolává.²⁵ Jednou z nich může být proces, při němž se v opozici k oficiálnímu kánonu začne spontánně vytvářet i jakýsi kánon neoficiální, jenž je sice vnitřně diferencovaný v závislosti na hodnotách, vkusu a vědění jednotlivých recipientů, v zásadě je ale pro něj příznačné, že zahrnuje z velké části právě ty autory, kteří byli cenzurou z různých důvodů eliminováni, jinak řečeno, všechno to, co je zakázané. A právě k tomuto neoficiálnímu kánonu se československá nakladatelství v období liberalizace ve svých edičních programech obracela. Stigma zákazu tu patrně vyvolávalo silný efekt přitažlivosti, který nesouvisel s uměleckou hodnotou tabuizovaných děl a autorů,²⁶ a bylo využíváno mimo jiné i k reklamním účelům.

Prvním svazkem edice Česká čtyrkorunovka byla humoristická próza Jaroslava Žáka a Vlastimila Rady *Pan Posleda, přítel študáků*, která byla v padesátých letech stejně jako všechny další Žákovy humoristické spisy vyřazena z knihoven coby brak.²⁷ Kniha sice patřila v období stalinismu na cenzurní index, v průběhu šedesátých let se však objevila „řada edičních návratů k těm titulům masové oblíbené četby, které byly v počátcích budování socialistické literatury vyloučeny z nakladatelských plánů i z knihoven jako ‚vkus kazící‘ nebo přespříliš komerční“.²⁸ A tak lze předpokládat, že v roce 1968, kdy próza v *Růži* vyšla, už nikoho ideologicky nepobuřovala a čtenáři byla vnímána jako typická oddechová literatura.

25) Srov. Beate Müllerová: „Cenzura a kulturní regulace: mapování terénu“, přel. Pavel Janáček, in Tomáš Pavlíček, Petr Píša, Michael Wögerbauer (eds.): *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře*, Brno, Host 2012, s. 217–247, zde s. 240.

26) Na problematiku slučování cenzurního postihu s uměleckou kvalitou díla okrajově upozorňuje Armin Biermann v příspěvku „Nebezpečná literatura – náčrt teorie literární cenzury“, přel. Tomáš Pavlíček, in T. Pavlíček, P. Píša, M. Wögerbauer (eds.): *Nebezpečná literatura?*, cit. dílo, s. 167–199, zde s. 167.

27) K vyloučení Jaroslava Žáka, respektive jeho dosavadního díla z pouónorového literárního provozu srov. Michal Bauer: „Dva typy očisty Syndikátu českých spisovatelů: pokvětnová a pouónorová“, in týž: *Ideologie a paměť. Literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století*, Jinočany, H&H 2003, s. 34–73, zde s. 56; Petr Šámal (ed.): „Seznam nepřátelské, závadné, zastaralé a nežádoucí literatury“, in týž: *Soustružníci lidských duší. Lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století (s edicí seznamů zakázaných knih)*, Praha, Academia 2009, s. 219–465, zde s. 465; k jeho návratu do literatury srov. Eduard Burget: „Olympia“, in M. Příbáň a kol.: *Česká literární nakladatelství 1949–1989*, cit. dílo, s. 332–344, zde 336.

28) P. Janáček, B. Hemelíková: „Populární literatura“, in P. Janoušek a kol.: *Dějiny české literatury 1945–1989*, díl 3, cit. dílo, s. 521.

Větší pozornost naproti tomu vyvolal další svazek edice, kriminální román A. C. Nora *Zločin na samotě*. Čtenář se při otevření sešitu setkal s explicitní zmínkou o cenzurním zásahu; dozvěděl se totiž, že drží v ruce román, který byl poprvé vytištěn již v roce 1948, avšak nebyl distribuován. Fakticky se tedy jednalo o vůbec první oficiální vydání Norovy prózy, která tak patřila k jednomu z mála premiérových titulů České čtyrkorunovky. Jinak zde převažovaly reedice knih z konce 19. století a počátku 20. století a dále děl z dvacátých až čtyřicátých let.²⁹ A. C. Nor, jenž se po nucené odmlce vrátil do literatury až v roce 1964,³⁰ věnoval ve svých pamětech vydání *Zločinu na samotě* samostatnou kapitolku, v níž popisuje výhody plynoucí z publikování v takovéto edici. Nevzhledná úprava byla podle něj vyvážena velkým nákladem, a tedy i značným honorářem pro autora, což pro spisovatele potýkajícího se s publikačními obtížemi nebyla pochopitelně okolnost vůbec zanedbatelná.³¹ Spolupráci s nakladatelstvím Růže si navzdory počátečním pochybnostem Nor pochvaloval a připsal si i jisté zásluhy na dalším programu edice, pro niž měl řediteli Vejsadovi doporučit díla dalších autorů, jako byli Josef Knap, František Křelina či Miroslav Nohejl,³² jejichž texty v edici skutečně později vyšly. Ve svých vzpomínkách se Nor těžko mohl vyhnout skutečnosti, že vydání *Zločinu na samotě* vyvolalo v tisku výhradně negativní ohlasy; hledal pro to vysvětlení ve „změně poměrů“.³³ Na závěr též poznamenává, že s nakladatelstvím jednal o vydání dalších svých knih, žádný z těchto plánů už však vzhledem k nastupující normalizaci nebyl realizován.³⁴

Subjektivní autorské vzpomínky je sice nutné brát s rezervou, neoddiskutovatelnou skutečností ale je, že za vydání *Zločinu na samotě* se na nakladatelství Růže sesypala vlna kritiky, a to na stránkách regionálního i celorepublikového tisku. Těžko přitom posoudit, zda byla důvodem skutečně nijak valná kvalita prózy, nebo heroizace postavy bláznivého kněze. Oleg Sus ve svých kritických glosách psaných pro časopis *Host do domu* k Norově knize uvedl, že se Růže

řádně sekla s A. C. Norem. Jeho vesnická krimi z protektorátu je trapně tendenční, míchá vraždícího výrostka s namyšleným motivem hrdinného faráře [...], pokleslé rurální s různými fráзовitými náznaky o partyzánech v lesích, a okořeněna je nadto předsudečným vyličením vraždícího spratka jakožto zplodiny mravně defektní rodiny. Jazykem je to sepsáno podžurnalistickým.³⁵

Do Norova románu se opřela také Dagmar Šafaříková v deníku *Práce*. Zatímco koncepci nové českobudějovické edice hodnotila vcelku kladně, k vydání Norova románu napsala:

29) Do programu edice se však vešli i někteří úspěšní autoři spjatí s jihočeským regionem (Nina Bonhardová, Vladimír Michal), vesměs však šlo o reedice jejich knih vydaných v dřívějších letech.

30) Blíže k osudu A. C. Nora záhy po únorovém převratu viz M. Bauer: *Ideologie a paměť*, cit. dílo, s. 55–56, 60, 141–142, 297, 301, 303.

31) A. C. Nor: „Krajské nakladatelství (Růže) v Českých Budějovicích“, in též: *Život nebyl sen*, sv. 2, ed. Vladimír Novotný, Brno, Atlantis 1994, s. 873–879, zde s. 876.

32) Tamtéž.

33) Tamtéž, s. 878.

34) Tamtéž, s. 878–879.

35) Oleg Sus: „13 řádků Olega Suse“, *Host do domu* 15, 1968, č. 7, s. 78–79, zde s. 78.

Autorovi se tehdy zřejmě stala křivda, což vysvětluje i z toho, že bylo zastaveno vydávání jeho sebraných spisů vůbec, a na ty by měl český spisovatel mít právo. Dnes naopak se děje křivda na českém čtenáři, když *Zločin na samotě* v tak vemlouvavém vydání vychází. Neboť za těch dvacet let učinila naše detektivní i „psychologická“ i dokonce krváková literatura pořádný krok ve vývoji. Předpokládáme tedy aspoň, že *Zločinem na samotě* si Růže vymezila nejnižší hranici, pod kterou by již neměla jít.³⁶

S pochopením se Norova próza nesetkala ani na stránkách regionálních novin. Zdeněk Mráz se podívoval, že do edice, jež má za cíl přinášet hodnotná díla v laciném vydání, byla zařazena kniha, která „umělecké hodnoty naprosto postrádá. A vydat ji jen pro odčinění křivdy, jako rehabilitaci, je po mém soudu přeci jen málo.“ Vydání Norovy knihy tak podle Mráze pošramotilo hned v zárodku reputaci edice, „od níž si tolik slibujeme“.³⁷

Norův případ představuje z různých hledisek zřejmě nejkontroverznější událost edice Česká čtyřkorunovka. Žádný další její svazek takový nepříznivý ohlas nevyvolal, pozornost kritiky však nadále poutaly především tituly do nedávné doby zakázané, popřípadě těžko dostupné, například *Svéhlavička* Elišky Krásnohorské, *Otec Kondelík a ženich* Vejvara Ignáta Herrmanna³⁸ či Durychova *Píseň o růži*. Z dosavadního výčtu konkrétních svazků je patrné, že program edice byl na první pohled velmi různorodý; a někteří kritici také českobudějovické edici programovou nevyhraněnost vytýkali.³⁹ Přesto je v něm možné vyzorovat jisté konkrétní linie. Obecně lze říci, že se edice soustředila na různé typy lidového románu, a to v podobě základních děl české populární literatury konce 19. století, ruralistické tvorby (orientované přednostně na vesnického čtenáře), románů význačných spisovatelů meziválečného období psaných v rámci populárních žánrů a v neposlední řadě na novější populární literaturu z období před rokem 1948.

V edici byla, jak avizoval ředitel Vejsada, vydávána díla čtenářsky atraktivní, zároveň bylo evidentní, že koncepce se cíleně obracela k žánrům a uměleckým tendencím v poúnorovém režimu potlačovaným – ať už jde o rozsáhlou oblast populární literatury (detektivní, dobrodružná, humoristická) nebo autory spřízněné s ideologicky nepřijatelnými hodnotami (ruralismus, katolicismus). Jak už bylo řečeno, prostor v edici dostalo hned několik autorů, kteří se na počátku padesátých objevili na cenzurním indexu. Vedle již zmíněného Jaroslava Durycha, Josefa Knapa, Jana Knoba, Františka Křeliny, A. C. Nora či Jaroslava Žáka to dále byli Eduard Fiker (*Fantóm operety*) a Pavel Lovrič (*Dobrodružství Aristida Bonafide*). Zmíněnou orientaci na žánry populární literatury a jejich variace reprezentovala vydání Jirotkova *Muže se psem*, *Továrny na absolutno* Karla Čapka či Poláčkova humoristického románu *Hráči*.

36) dš [= Dagmar Šafaříková]: „Čtyřkorunovka [sic]. O práci jihočeského nakladatelství“, *Práce* 24, 1968, č. 261, 24. 9., s. 5.

37) Zdeněk Mráz: „Česká čtyřkorunovka [sic] – laciné zboží? K románu A. C. Nora *Zločin na samotě*“, *Jihočeská pravda* 24, 1968, č. 177, 26. 7., s. 4.

38) O (negativní) recepci postavy otce Kondelíka v poúnorové době (i s ohledem na reedice kondelíkovských románů v *Růži*) pojednává Dagmar Mocná: „Osudy otce Kondelíka po druhé světové válce“, in táž: *Případ Kondelík. Epizoda z estetiky každodennosti*, Praha, Karolinum 2002, s. 246–265, zde s. 250.

39) Např. Alois Sivek, kárající českobudějovické nakladatelství rovněž za to, že kvůli vidině ekonomického zisku zanedbává své úkoly v rámci kulturní politiky – srov. Alois Sivek: „Českobudějovické nakladatelství Růže“, *Červený květ* 14, 1969, č. 1, s. 48.

Celkem v edici Česká čtyřkorunovka, respektive Česká četba v letech 1968–1971 vyšlo dvacet devět titulů v třiceti šesti svazcích (rozsáhlejších tituly byly rozděleny do dvou, popřípadě tří svazků), a nebýt mocenského zásahu na počátku sedmdesátých let – o němž bude pojednáno dále – vycházela by edice i nadále; alespoň s tím počítal původní ediční plán. Ať už literární kritika Českou čtyřkorunovku hodnotila jakkoli (odmítavé hlasy mířily například i na formát románového sešitu),⁴⁰ ze čtenářského a s ním těsně souvisejícího ekonomického hlediska znamenala jednoznačný úspěch.⁴¹ Svazky vycházely v desetitisíkových nákladech, některé dokonce překročily hranici 100 000 výtisků (Herrmannův *Tchán Kondelík a ženich Vejvara*).

„Braková“ Statečná srdce

Se srovnatelným ekonomickým úspěchem se setkala i druhá sešitová edice nakladatelství Růže, pojmenovaná podle svého prvního svazku – reedice známého skautského románu Jaroslava Nováka *Statečná srdce*. Výroba i distribuce byly shodné s Českou čtyřkorunovkou, cena byla jen nepatrně vyšší (6,50 Kčs za svazek) a rovněž náklady byly obdobné (v průměru 60 000–80 000 výtisků). O výtvarnou podobu knihovny se staral Zdeněk Burian.⁴² Jak napovídá již titul, respektive první svazek edice, i v tomto případě spojilo nakladatelství Růže snahu o dosažení ekonomického zisku s renesancí proskribované kulturní oblasti a s ní souvisejícího typu četby: skautingu⁴³ a dobrodružné literatury pro mládež.⁴⁴ Edice *Statečná srdce* tak přinesla reedice titulů, které byly po únoru 1948 čtenářům nedostupné. V programu se objevilo několik indexových autorů, popřípadě autorů, kteří publikovali jen s velkými obtížemi – vedle již zmíněného Jaroslava Nováka to byli Miroslav Burian, Jan Karel Čemus, Miloš Kosina, Ota Kramář, Marie Nováková či Bedřich Fučík, jenž ve *Statečných srdcích* uveřejnil pod pseudonymem Václav Horák reedici své adaptace dobrodružné klasiky *Ztroskotání Pacifiku aneb Kormidelník Wlnovský* z roku 1948. Příležitost v edici dostali nejen umlčení spisovatelé, ale i výtvarníci, kteří se pro spjatost s dobrodružným žánrem ve svém oboru prosazovali s většími či menšími obtížemi – vedle Zdeňka Buriana to byl případ Bohumila Konečného, jako ilustrátor se zde uplatnil i Gustav Krum.⁴⁵ Vedle českých autorů přinesla knihovna také dvě prózy Jacka Londona a jednu

40) Zdeněk Heřman: „České čtyřkorunovky za všechny peníze“, *Listy* 2, 1969, č. 8, s. 10.

41) Robert Sak: „O Růži“, cit. dílo, *Souvislosti* 7, 1996, č. 2–3, s. 118–131, zde s. 128.

42) T. Pršínová: *Nakladatelství Růže 1958–1991*, cit. dílo, s. 38.

43) Za reprezentativní příklad perzekuce literatury spjaté se skautským hnutím lze považovat případ Jaroslava Foglara – srov. M. Bauer: „Dva typy očisty Syndikátu českých spisovatelů: pokvětnová a poučňorová“, cit. dílo, s. 69; Pavel Janáček, Věra Brožová: „Literatura pro děti a mládež“, in Pavel Janoušek a kol.: *Dějiny české literatury 1945–1989*, díl 2, 1948–1958, Praha, Academia 2007, s. 427–440, zde s. 432. Návrat do literatury byl Foglarovi umožněn až v šedesátých letech poté, co od března 1964 do ledna 1965 proběhla rozsáhlá diskuse o znovuvydávání jeho knih, iniciovaná časopisem *Zlatý máj* – srov. Bruno Břečka: *Kronika čs. skautského hnutí 1900–1990*, Brno, Brněnská rada Junáka 1999, s. 229.

44) Václav Vejsada dokonce údajně obsah a zaměření edice s některými členy obnoveného skautského hnutí konzultoval – srov. T. Pršínová: *Nakladatelství Růže 1958–1991*, cit. dílo, s. 38.

45) K Burianovým a Konečného obtížím v padesátých letech srov. Vladimír Prokop: *Ilustrátor Zdeněk Burian. Monografie a soupis díla*, Praha, Ostrov 1995, s. 51–61; Tomáš Pospiszył: *Zapomenutý malíř Bohumil Konečný*, Praha, Arbor vitae 2007, s. 41–43, 64–67. Ke Konečného ilustracím pro edici *Statečná srdce* tamtéž, s. 67. Ke Krumovým ilustracím pro *Statečná srdce* Vladimír Prokop: *Gustav Krum. Vpravěč dobrodružství a historie*, Praha, Toužimský & Moravec 2009, s. 59.

od Francise Breta Harteho. Překladová literatura se přitom v edičních plánech krajských nakladatelství objevovala pouze výjimečně, v jihočeském nakladatelství ji spolu s uvedenými díly zastupovalo pouze třísvazkové vydání *Povídek Adalberta Stiftera*.

Edici Statečná srdce přijímala literární publicistika trochu jinak než Českou čtyrkorunovku. Vzhledem k tomu, že na cenzurním indexu z padesátých let byla díla dobrodružné literatury označena jako brak, tedy jako to, co škodí dobrému vkusu a dobrým mravům, vyrovnávali se recenzenti v první řadě s tímto označením. Takto se například nad novou edicí zamýšlel v roce 1969 v časopise *Zlatý máj* Vladimír Nezkusil:

Svého času panovala u nás v teorii představa, že všechno, co není kvalitní literatura, snažící se o objevené zobrazení života, je brak a kýč. Tato iluze, zvláště silná z pochopitelných důvodů v literatuře dětí a mládeže, měla i své ediční důsledky. Z knižního trhu zmizely nejen práce rodokapsové úrovně, Červené knihovny, Večery pod lampou apod., ale i takové svazky, které sice rezignovaly na objevitelské poslání a jenom opakovaly a rozmnožovaly osvědčené postupy, avšak činily tak vcelku inteligentně, bez nebezpečí vkusu pro čtenáře. (Přitom nutno konstatovat, že zhusta byly nahrazovány zase brakem, jenom trochu přebarveným – ale to už je jiná otázka.) Dnes už je zřejmé, že literaturu nelze zbavovat i funkce zábavné a rekreační a že do ní tedy patří i knihy, které se jen přečtou a dost. Je tu ovšem jisté nebezpečí – a myslím docela reálné –, že pod touto maskou se vrátí do naší literatury i díla pochybné kvality, zvláště když uvážíme ekonomický tlak, který zřejmě nyní bude pocíťován čím dál víc. Proto vítám počín nakladatelství Růže v Českých Budějovicích, které založením edice Statečná srdce zvolilo, myslím, přesnou cestu, jak vyhovět čtenářské potřebě po zábavnosti, aniž snižuje úroveň pod únosnou mez. Již první číslo edice, známý Novákův skautský román *Statečná srdce*, i další proponované svazky ukazují, že půjde o knihy, které čtenáře pobaví i rozptýlí, které mu přinesou i určité podněty etické, a přitom neurazí svou stránkou fabulační a jazykovou jeho soudnost.⁴⁶

V pozdějších článcích, které se prázám z edice Statečná srdce ve *Zlatém máji* věnovaly, se již s takovým kvitujícím přijetím setkat nelze. Tamara Pršínová to ve své knize věnované nakladatelství Růže přičítá opětovné změně pohledu na literaturu pro děti a mládež, k níž došlo s nástupem normalizace.⁴⁷ Vladimír Nezkusil se v recenzi Fikerova románu *Nejdřív já* odvolával na citovaný článek a připomněl, že edici Statečná srdce původně vítal „jako počín směřující k zaplnění mezer po lehké, nenáročné četbě ve sféře dětské literatury“.⁴⁸ Za necelý půlrok však své původní stanovisko zásadním způsobem přehodnotil. Fikerův román považoval právě za takové „přítakání braku a kýči“, kterému se českobudějovická edice měla podle jeho názoru vyhnout. V typech příběhů, jaké předkládá čtenáři Fiker, se podle autora skrývá pro mladé čtenáře velké nebezpečí: „Svou předstíranou hloubkou mohou kazit soudnost, kazit dobrý vkus a narušovat proces vytváření jisté citové uměřenosti a studu.“⁴⁹

46) NK [= Vladimír Nezkusil]: „Nové edici na cestu“, *Zlatý máj* 13, 1969, č. 8, příloha, s. 88–89.

47) T. Pršínová: *Nakladatelství Růže 1958–1991*, cit. dílo, s. 38.

48) Vladimír Nezkusil: „Návrat Eduarda Fikera“, *Zlatý máj* 14, 1970, č. 1, s. 64.

49) Tamtéž.

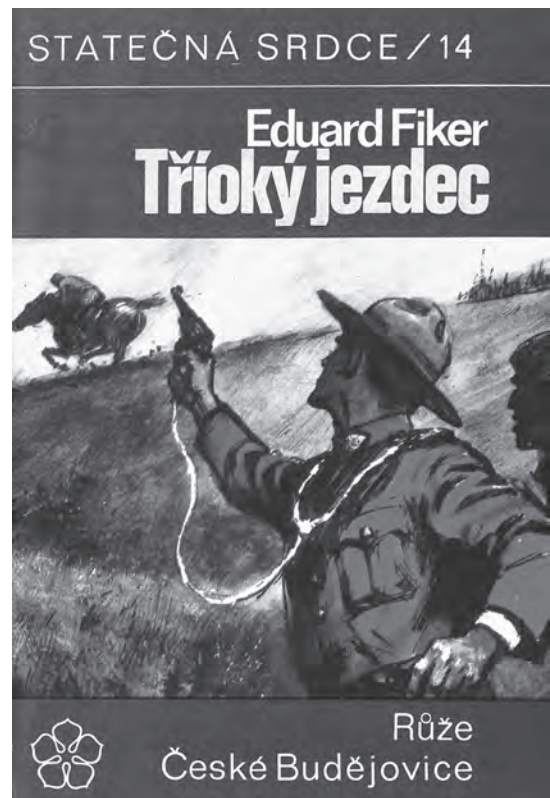
O rok později byl Nezkusil v kritice ještě tvrdší: tři ze čtyř recenzovaných titulů edice Statečná srdce, konkrétně Fikerova *Tříokého jezdce*, Kramářovo *Vysoko jako oni* a Nevodovu *Žlutou jolu*, označil za brak, před kterým recenzent musí varovat a „bít na poplach“, neboť „kazí vkus a jazyk čtenáře“ a je „projevem širší tendence, kterou lze klasifikovat jako imputování falešného obrazu a podkopávání soudnosti čtenáře ve vztahu ke skutečnosti“.⁵⁰ Stať z roku 1971, v níž svá tvrzení Nezkusil dokládal na příkladech titulů z edice Statečná srdce, chápal jako výraz sebekritiky

recenzenta, který kdysi na základě – jak se dnes ukazuje – nepřesného odhadu budoucího vývoje a zejména na základě charakteristiky prvního svazku, jenž dával edici nejen jméno, ale i tematickožánrový a hodnotový program, přivítal Statečná srdce jako čin, pokoušející se na našem knižním trhu čtenáři splatit letitý dluh ve sféře oddechové četby.⁵¹

Z posledních svazků Statečných srdcí vzal kritik na milost pouze přepis románu ruského spisovatele V. I. Němiroviče-Dančenka *Sám sobě pomáhej*, který pod pseudonymem Václav Habr publikoval v edici ředitel nakladatelství Václav Vejsada.

Zánik sešitových edic jako jeden z důsledků normalizace

Vedení nakladatelství Růže s oběma edicemi počítalo i poté, co do edičního plánu v průběhu roku 1970 zasáhl Jihočeský krajský národní výbor. Zdůvodnění pro tento přetrvávající víceméně vstřícný postoj přitom poskytuje zpráva Poznámky k činnosti nakladatelství Růže, zpracovaná školskou a kulturní komisí JKNV v dubnu 1970. Zvažovány tenkrát ještě byly dvě varianty dalšího směřování podniku, z nichž jedna s existencí levných sešitových edic nadále počítala, třebaže s důrazem na bedlivější výběr titulů a výhledovým přetvořením edice Statečná srdce v levnou edici tzv. školní četby.⁵² Řadu Česká četba

Obálka Gustava Kruma Western Eduarda Fikera *Tříoký jezdec* poprvé vyšel roku 1938 na pokračování v *Pražském ilustrovaném zpravodaji*; autorem kresby na obálce z roku 1970 byl Gustav Krum. Zdroj: Eduard Fiker: *Tříoký jezdec*, České Budějovice, Růže 1970; Pavel Janáček: „Eduard Fiker“, in Michal Příbáň a kol.: *Slovník české literatury po roce 1945*, <<http://www.slovnicek-skeliteratury.cz>>, přístup 17. 11. 2014.

50) Vladimír Nezkusil: „3 : 1 pro brak“, *Zlatý máj* 15, 1971, č. 3, s. 180–181, zde s. 180.

51) Tamtéž, s. 181.

52) Srov. Státní oblastní archiv (SOA) v Třeboni, Nakladatelství Růže, přír. 15/78, kt. 4, Poznámky k činnosti nakladatelství Růže, s. 1, 3.

Redakce nakladatelství Růže Stylizovaná fotografie pracovníků nakladatelství Růže, v popředí členové redakce, zleva výtvarný redaktor Jiří Müller, vlevo ležící na zemi Jan Mareš, vpravo ležící Robert Sak, vedle něj Věroslav Mertl, uprostřed sekretářka redakce Věra Staňková, v pozadí plakát Lenina a Stalina, držících ediční plán Růže na rok 1970.

Zdroj: Soukromý archiv Jana Mareše, foto František Dvořák.

zpráva sice hodnotila „jako projev podbízení se nižšímu vkusu čtenáře“ a konstatovala, že ani jedna z edic není „v souladu s původními principy, na nichž bylo nakladatelství stavěno“, zároveň však upozorňovala, že ekonomický zisk představuje výhodu, poskytující možnost financovat ztrátové tituly s úzce regionální tematikou.⁵³ Snaha udržet sešitové edice se však v kontextu postupného obnovování rozptýlené cenzurní soustavy ukázala jako nereálná.

Nástup normalizace přinesl Růži zásadní personální i ediční změny. S výjimkou výtvarného redaktora Jiřího Müllera muselo stávající vedení i pracovníci redakce podnik opustit. Změny edičního plánu byly v průběhu roku 1970 několikrát projednávány na JKNV, odkud pak vycházely také náležitě pokyny směrem k nakladatelství.⁵⁴ S odvoláním na pokyn ministerstva kultury z ledna 1971 byla redakce Růže (tehdy již obměněná) nucena rušit

53) Tamtéž, s. 1.

54) Dále uváděné informace jsou čerpány z materiálů archivního fondu nakladatelství Růže – SOA v Třeboni, Nakladatelství Růže, přír. 15/78, kt. 4.

nasmlouvané tituly a odmítat veškeré rukopisy, které neměly jednoznačný vztah k regionu. Skončily všechny úspěšné či oceňované edice ze šedesátých let: vedle sešitových edic Česká četba a Statečná srdce také Venkovský román či esejisticky zaměřená řada Hlas, průvodní edice časopisu *Arch*, který se pod vedením Věroslava Mertla programově zaměřoval na potlačované či zcela tabuizované autory a literární tendence. Nevydáno zůstalo množství plánovaných titulů, jejichž výčet dokládá, že ambice redakce se postupně rozšiřovaly, mimo jiné například směrem k exilovým autorům. Některé již vytištěné knihy skončily ve stoupě.

Ve Zprávě o výsledku prověrky hospodaření s prostředky vydávání neperiodických publikací ve vybraných nakladatelstvích v ČSSR, zpracované na pokyn ÚV KSČ Ústřední komisi lidové kontroly v září roku 1970,⁵⁵ bylo nakladatelství Růže – bezpochyby i v souvislosti s oběma sešitovými edicemi, které mu přinášely největší zisky – jmenováno jako jeden z případů nesprávného uplatňování tržních mechanismů, které vedlo ke komercializaci knižní kultury, a tedy k jednostrannému zdůraznění obchodních zájmů.⁵⁶ Návrat ke statutu příspěvkové organizace v září 1971 a zastavení edičních projektů s plánovaným ekonomickým ziskem znamenaly konec krátkodobé finanční nezávislosti, a tedy i relativní svobody v jeho ediční činnosti. To však nemění nic na faktu, že v sešitových edicích Česká čtyřkorunovka / Česká četba a Statečná srdce dokázalo nakladatelství Růže v podmínkách socialistické společnosti období pražského jara dosáhnout ekonomického úspěchu s programem spojujícím komerční cíle se snahou vrátit do čtenářského oběhu tabuizované typy literatury a lidové knihy.

55) Prověrka Ústřední lidové komise proběhla v období 27. 4. – 30. 6. 1970 na základě usnesení 165. schůze předsednictva ÚV KSČ ze dne 13. března 1970 – srov. NA, ÚV KSČ, Předsednictvo ÚV KSČ 1966–1971 (02/1), sv. 139, a. j. 217/5.

56) Srov. NA, Ministerstvo kultury ČSR, Zpráva o současné situaci v nakladatel. oblasti a knižním obchodě a návrh opatření k upevnění socialistického charakteru činnosti nakladatelství a knižního obchodu, podklad pro schůzi předsednictva vlády ČSR, 19. 6. 1972.

Praktiky vylučování z literární komunikace na počátku
sedmdesátých let
Jiřina Šmejkalová

Na případu publikačního zákazu knihy *Cejlon: ráj bez andělů* Miroslava Zikmunda a Jiřího Hanzelky,¹ který představoval zlomový moment kariéry obou cestovatelů, se studie snaží ukázat rozmanité typy rozptýlení regulace literární komunikace do různých institucionálních rovin na přelomu šedesátých a sedmdesátých let. Sleduje přímé i nepřímé metody a strategie vykonávání mocenských zásahů, včetně způsobu jejich transponování do rozmanitých diskurzivních poloh, například do byrokraticko-právního jazyka korespondence nakladatelů s autory nebo jejich dobové mediální reprezentace. Kauza Hanzelky a Zikmunda (H&Z) zasluhuje pozornost mimo jiné i proto, že představuje výmluvný příklad procesu postupného a do značné míry úspěšného vytlačování stovek osobností a jejich díla z veřejného prostoru a následně i z kulturního kánonu a kolektivní paměti.

Socialistické celebrity

Připomeňme úvodem, že oba cestovatelé představovali v průběhu padesátých a šedesátých let výjimečný multimediální fenomén,² který sice původně nevznikal jako cílený produkt propagandy, ale vládnoucí režim si jej nedlouho po návratu z jejich první africké cesty (1947–1950) přisvojil a umožnil jim zaujmout postavení, jež bychom z hlediska nepochybně simplifikujícího, ale nepřehlédnutelného „kvantitativního indexu“ mohli označit jako pozici centrálně řízených celebrit (podle Johna Storeye obsahuje každá definice populární kultury sice zjednodušující, ale podstatný „kvantitativní index“, to znamená, že daný kulturní fenomén je „široce upřednostňován mnoha lidmi anebo se jim líbí“, jinými slovy, pro udržení její moci je určující existence publika. Storey ale zároveň upozorňuje na to, že je velmi obtížné stanovit, u jaké výše prodeje začíná a končí populární kultura).³ Vedle rozsáhlé audiovizuální tvorby – jen v průběhu své první africké cesty (1947–1950) natočili tři celovečerní filmy a deset filmů dokumentárních, napsali sedm set dvě rozhlasových a dvě stě devadesát tři novinových reportáží⁴ – připravili již v průběhu své první expedice materiál pro cestopis *Afrika snů a skutečností*, vydaný roku 1952 ve třech svazcích a v nákladu 50 000 výtisků. Do roku 1957 vyšla čtyři další česká vydání *Afriky*, vedle toho vydání slovenské, německé, anglické a ruské.

1) Kauza publikačního zákazu je ve stručné podobě zpracována v knize Jiřiny Šmejkalové *Cold War Books in the 'Other' Europe and What Came After*, Leiden - Boston, Brill 2011, s. 179–182, 184.

2) Pavel Skopal: „Na cestu kolem světa nebo na výlet do Krče? Recepce filmových cestopisů Hanzelky a Zikmunda v 50. letech“, *Illuminace* 1, 2008, č. 1, s. 85–125, a Martin Franc: „Výpravy M. Zikmunda a J. Hanzelky a Československá akademie věd“, in Hana Barvíková (ed.): *Věda v Československu v letech 1953–1963. Sborník z konference, Praha, 23.–24. listopadu 1999*, Praha, Archiv AV ČR – Arenga 2000, s. 197–201.

3) Srov. John Storey: *Cultural Theory and Popular Culture. An Introduction*, Harlow, Prentice Hall 2001, s. 5.

4) Viz P. Skopal: „Na cestu kolem světa nebo na výlet do Krče?“, cit. dílo, s. 85.

Stvrzením vzestupu obou autorů po návratu z druhé asijské expedice (1959–1964)⁵ bylo mimo jiné převedení cestopisů H&Z z Orbisu do tehdejšího Nakladatelství politické literatury (NPL), pozdější Svobody, jež bylo řízeno přímo ÚV KSČ. V tomto zlomovém okamžiku jejich spisovatelské dráhy hrál významnou roli též tehdejší ekonomický náměstek ředitele Tomáš Kosta, který spolu s šéfredaktorem Evženem Paloncym (ten později sehraje v kauze H&Z klíčovou roli) od roku 1965 nakladatelství de facto řídil.⁶ Ačkoli přestup do NPL měl nepochybně též ideologicko-politické pozadí, Kosta jej ve svých vzpomínkách vztahuje k stoupajícimu významu prvku tržních mechanismů v knižní produkci, jenž se v tomto období projevil i v řízení elitního stranického nakladatelství: „spoustu titulů [jsem, JŠ] prosadil právě s argumentem, že se to přece bude dobře prodávat [...] Vydali jsme takhle třeba Hanzelku a Zikmunda.“⁷

V průběhu roku 1965 došlo k řadě osobních setkání obou autorů se zástupci nakladatelství, včetně ředitele Květoslava Innemanna a zmíněného Paloncya.⁸ Podle záznamů z jednání, v nichž se mimo jiné vyskytuje explicitně formulovaný požadavek autorů, aby s nimi redakce konzultovala jakýkoli „zásah do textu“, i to, že „pro potřeby autorů bude vytvořen fond 2 000 exemplářů“,⁹ bylo „dohodnuto“ pořadí vydávání svazků z asijské cesty.¹⁰ *Ceylon* byl v pořadí čtvrtý s předpokládaným rokem vydání 1968–1969.

Performativní vyjednávání zakazu

Počátky nakladatelského příběhu *Ceylonu* lze dokumentovat v dopise redaktorce Dagmar Hájkové z 18. února 1968, v němž Zikmund navrhuje podtitul *Ráj bez andělů*. Smlouva na *Ceylon* byla podepsána 28. února 1968 s termínem dodání rukopisu stanoveným na 1. prosince 1968. Očekávání nadstandardních nákladů naznačuje uvedený počet výtisků: do šedesáti tisíc se pokládá za první vydání, do sto dvaceti tisíc za druhé a do sto osmdesáti za třetí.¹¹

První signál nastávajícího obratu ve vývoji událostí přišel z NDR; již 26. února 1968 zástupci berlínského nakladatelství Volk und Welt cestovatelům osobně oznámili rozhodnutí nevydávat jejich knihy. Dne 4. září 1968 přišlo stejné rozhodnutí i ze Sovětského svazu – šéfredaktor nakladatelství Artia, které mělo knihu pro zahraniční nakladatele vyrábět, autorům sdělil, že „jak se dalo předpokládat, sovětský obchodní partner zrušil objednávku na Vaši knihu *Tisíc a dvě noci*. Zastavili jsme všechny práce a analogicky předpokládáme,

5) K organizaci expedice blíže M. Franc: „Výpravy M. Zikmunda a J. Hanzelky a Československá akademie věd“, cit. dílo.

6) Komplexní charakteristiku nakladatelství Svoboda podává Eduard Burget: „Svoboda“, in Michal Přibáň a kol.: *Česká literární nakladatelství 1949–1989*, Praha, Academia 2014, s. 497–502.

7) Srov. Tomáš Kosta, Vladimír Mlynář: *Kosta. Rozhovor přes dvě generace*, Praha, Respekt Publishing 2008, s. 77.

8) Národní archiv (NA), Nakladatelství Svoboda, Doklady k publikacím – nevydané, kt. 86, fas. Zikmund – Hanzelka.

9) K prvnímu doložitelnému jednání Zikmunda s redaktorkou Hájkovou dochází 5. 5. 1965 – viz NA, Nakladatelství Svoboda, Doklady k publikacím – nevydané, kt. 86, fas. Zikmund – Hanzelka, záznam o jednání D. Hájkové s M. Zikmundem v Gottwaldově dne 5. 5. 1965.

10) NA, Nakladatelství Svoboda, Doklady k publikacím – nevydané, kt. 86, fas. Zikmund – Hanzelka, záznam o jednání Miroslava Zikmunda a Jiřího Hanzelky na vedení nakladatelství dne 25. 6. 1965.

11) NA, Nakladatelství Svoboda, Doklady k publikacím – nevydané, kt. 86, fas. Zikmund – Hanzelka, výrobní list.

že nedojde ani k vydání *Světadílu pod Himálajem*.¹² V té době, tedy na konci srpna a na začátku září 1968, se v korespondenci mezi oběma cestovateli a Svobodou řešily zejména otázky přepisu rukopisu *Cejlonu* a honorářů pro písarky. Z dopisů plyne, že na přípravné práce měly srpnové události zpočátku minimální vliv a jejich plný dosah si většina aktérů stěží dovedla představit. Zároveň je třeba zmínit, že se rétorika používaná v písemném styku mezi autory a redakcí svým způsobem zdůvěřňuje, patrné je to například v diskusích o provozních stránkách vydání rukopisu. Lze sledovat, jak se úměrně vzdalování se veřejnému prostoru, zatíženému stávající politickou situací, proměňují původně jen profesionální vazby: „Vážená soudružko Hájková,“ píše Zikmund 11. září 1968, „tohle je první dopis, který píšu po 20. srpnu, tedy v době normalizační (kamenné, bronzové a jak šly dějiny dál).“ Dále pokračuje: „Jinak Vás možná bude zajímat, že po enderácích (už na jaře byli předvídaví!) zrušili teď (u Artie) objednávky na naše knihy i Sověti, kontrarevoluční autory přece nemohou potřebovat. (V téhle souvislosti mne napadá, zda byste neměli název třídy, na které sídlí slavná Svoboda, změnit: třeba na Kontrarevoluční?)“¹³

Dopis Miroslavu Zikmundovi z 25. září 1968 začíná redaktorka Hájková omluvou za opožděné korektury *Světadílu*, neboť „ze zkušeností s námi už snad víte, že [...] naše výrobní oddělení s tím nedokáže nic udělat“. Žádá ho, aby se u ní v redakci zastavil, aby se dohodli na „postupu pro další svazky“. Uvádí, že „rukopis *Cejlonu* měl být odevzdán do konce t. r.“, ale vzhledem k tomu, že ji Hanzelka „už informoval, že termín nebude moci dodržet, [...] bude třeba nyní dohodnout seriózní náhradní lhůtu“. Ačkoli v dopise po stránce technického zabezpečení vydávání spisů H&Z není ani náznak jakéhokoli očekávaného přerušení kontinuity dosavadní ediční činnosti, následující věta svým způsobem otevírá novou epochu: „Věc se komplikuje ještě tím, že s. Kosta, který byl Vaším velkým příznivcem a měl pochopení pro tvůrčí problém, zůstal v zahraničí a stojíme před jmenováním nového ředitele a snad i šéfredaktora.“ Redaktorka nicméně doufala, že nakladatelství udělá „všechno pro to, abychom nezklamali čtenáře“. Avšak dále pokračuje:

I nám začátkem září volal nějaký poplašený pracovník Svazu nakladatelských podniků, sděloval, že Artie zrušila vydávání *Světadílu*, a chtěl vědět, jestli i my zastavíme výrobu. Odpověděla jsem, že je to nesmysl [...] Když mi asi osmkrát vzrušeně opakoval, že to Artia dělat nebude, a já mu na to osmkrát už nevrle odpovídala, že my to ale dělat budem, skončil nenadálým prohlášením, abych dovolila, aby mně vyjádřil úctu [...], byl to nějaký „posera“, jak tady říkáme.

A Hájková uzavírá dopis názornou ukázkou z dobové ústní lidové slovesnosti, jež mimo jiné dokládá pokračující výlučné postavení obou autorů ve veřejné sféře: „nakonec něco veselejšího, [...] povídá se po Praze: Rádio Vltava hlásilo, že Hanzelka upálil v Košicích

12) Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně (MJM), Archiv Jiřího Hanzelky a Miroslava Zikmunda (AHZ), Korespondence - Nakladatelství různá 1965-1973, fas. 58, šéfredaktor Artie Břetislav Chrtek Miroslavu Zikmundovi 4. 9. 1968. Obsahuje též kopii dopisu z nakladatelství Volk und Welt z 19. 12. 1968, zaslanou M. Zikmundovi ředitelem Artie Vilémem Šilarem 7. 1. 1969.

13) NA, Nakladatelství Svoboda, Doklady k publikacím - nevydané, kt. 86, fas. Zikmund - Hanzelka, Miroslav Zikmund Dagmar Hájkové 11. 9. 1968.

Rusa. Pak to ale dementovali v tom smyslu, že to nebyl Hanzelka, ale Zikmund, nebylo to v Košicích, ale v Kostnici a nebyl to Rus, ale Hus.¹⁴

Hanzelka, jenž byl brzy po invazi vyslán na několik měsíců „jako nový obchodní přidělenec ČSSR ve Švédsku“, však krátce nato ujišťuje redaktorku a pravděpodobně i sebe o tom, že je „(důvodně) přesvědčen, že do odevzdání rukopisu *Cejlonu* se věci opraví tak, že se ke své trvalé práci s Mirkem“ vrátí.¹⁵ Práce na knize pokračovaly i v průběhu jara 1969; 3. dubna pověřila Svoboda výtvarníka Ladislava Karouška ilustrační výzdobou *Cejlonu* ve zjevném očekávání čtenářského zájmu, překročení nákladu 60 000 výtisků a následného druhého vydání.¹⁶ A ještě v lednu 1970 informuje Miroslav Zikmund redaktorku, že dělá „teď na tom jako brok“,¹⁷ a o dva měsíce později jí sděluje, že posílá k přepisu „15 kapitol *Cejlonu*“, dále se věnuje převážně koncepci díla a transkripci cizích názvů.¹⁸

Zlomový bod sledovaného případu představuje stručný, několikařádkový dopis Svobody z 9. března 1970, adresovaný pouze Hanzelkovi. Jelikož tento dokument je klíčovým stvrzením institucionálního vyloučení obou autorů z oficiálního komunikačního a následně i z veřejného prostoru, je třeba jej ocitovat v plném znění:

Vážený soudruhu,

Vzhledem ke změně edičního profilu nakladatelství Svoboda jsme dospěli k závěru, že nebude nadále možné vydávat Vaše cestopisy u nás.

Pokud jde o poslední Váš rukopis s pracovním titulem *Ceylon*, na nějž byla uzavřena smlouva 28. února 1968 a termín na odevzdání rukopisu byl určen na 30. listopadu 1968, jsme nuceni konstatovat, že rukopis nebyl do termínu odevzdán, a tudíž považujeme tuto smlouvu za neplatnou.

Naše nakladatelství je ochotno projednat vydání zmíněného titulu v některém z nakladatelství s odpovídajícím edičním profilem.¹⁹

Čtyřstránková odpověď z 19. března 1970 je psána Hanzelkou a uvádějí ji následující řádky:

Vážení soudruzi,

v pondělí 16. března mi došel doporučený dopis v obálce a pod hlavičkou Vašeho nakladatelství. Dopisu však chybí číslo jednací, označení pracovníka nebo oddělení, odkud vyšel, a pod textem je razítko jen s jedním, nečitelným podpisem. [...] Svým obsahem, formou i tím, že byl

14) MJM, AHZ, fas. 57-I, Dagmar Hájková Miroslavu Zikmundovi 25. 9. 1968.

15) NA, Nakladatelství Svoboda, Doklady k publikacím - nevydané, kt. 86, fas. Zikmund - Hanzelka, Jiří Hanzelka Dagmar Hájkové 15. 10. 1968.

16) NA, Nakladatelství Svoboda, Doklady k publikacím - nevydané, kt. 86, fas. Zikmund - Hanzelka, Dagmar Hájková Ladislavu Karouškovi 3. 4. 1969.

17) MJM, AHZ, fas. 57-I, Miroslav Zikmund Dagmar Hájkové 15. 1. 1970.

18) MJM, AHZ, fas. 57-I, Jiří Hanzelka Dagmar Hájkové 6. 3. 1970.

19) NA, Nakladatelství Svoboda, Doklady k publikacím - nevydané, kt. 86, fas. Zikmund - Hanzelka, Evžen Paloncy Jiřímu Hanzelkovi 9. 3. 1970. Dopis je opatřen razítkem Svobody a podpisem E. Paloncyho, složka obsahuje také ručně psaný koncept dopisu.

vůbec napsán, mne velice překvapil. A jeho podivné formální vybavení ve mně budí podezření, že o jeho napsání a odeslání odpovědné vedení nakladatelství neví.²⁰

Hanzelka uvedl, že vzhledem k tomu, že mu nový vedoucí redakce beletrie odmítá osobní setkání, hodlá reagovat na dva aspekty dopisu: právní a pracovní. Autoři dopisu podle něj „zcela opomíjejí existenci dlouhodobé dohody o vydání celého souboru asijských cestopisů“, jakož i skutečnost, že termíny odevzdání všech rukopisů „byly předmětem několika jednání mezi autory a vedením nakladatelství, a to po oboustranném podpisu příslušných smluv“. Podle Hanzelky „odpovědní pracovníci nakladatelství Svoboda sami právoplatnou dohodou s autory“ původní termín 30. listopadu 1968 zrušili a „postupně podle oboustranné potřeby a zájmu [jej, JŠ] nahrazovali jinými termíny“, a proto pokládá smlouvu nadále za platnou.

V další části se Hanzelka věnoval „pracovnímu aspektu“ dopisu. Podle něj oba autoři „plně respektují“ nezadatelné právo Svobody „jako nakladatelství ÚV KSČ [...] změnit i dlouhodobý ediční profil“, tato změna se ale podle něj „smí projevit jenom v nově uzavřených smlouvách a v novém výběru autorů“. Snaží se zdůrazňovat lidský rozměr jednání, připomíná dosavadní mnohaletou spolupráci, v níž „slušnost a vzájemný ohled byl jedním z hlavních základů jednání a postupu autorské dvojice ZH“. Zároveň se Hanzelka snažil relativizovat platnost ukončení spolupráce. Vyslovil domněnku, že dopis byl nejspíše „samostatnou a nedomyšlenou akcí málo informovaného jednotlivce, který si plně neuvědomuje dosah svého počínání, nebo podléhajícího nějaké psychóze, kterou si dovedeme jen těžko představit a pochopit“. Prohlašuje, že oba autoři nehodlají „měnit svůj dlouholetý vztah ke Svobodě“, a závěrem se snaží zúročit symbolický kapitál plynoucí z velké obliby jejich díla (připomíná, že knihy vyšly ve dvanácti jazycích a nákladu pěti milionů výtisků). Žádá „odpovědné vedení nakladatelství“, aby na základě uvedených informací „znovu uvážilo další postup“, neboť jejich knihy „souhrnem své gnozeologické hodnoty“ a „prokazatelně pozitivním vlivem na dlouhou řadu ročníků dětí i mladých lidí, svou politicko-výchovnou hodnotou [...] i svou literární úrovní mohou být i nadále jedním z edičních i ekonomických pilířů nakladatelství Svoboda“. Pro případ, že by vedení nakladatelství neustoupilo ze svého rozhodnutí, vyjádřil naději, že bude možné převzetí závazku jiným nakladatelstvím. Z důvodu všech formálních nedostatků, „pro jeho mylnost, neslušnost a obsahovou nepodloženost“ považuje dopis za neplatný a „nebere ho na vědomí“.

Čtyřstránkový dopis je po stránce obsahové i rétorické poměrně výstižnou reprezentací dobových mentalit či, řečeno s Raymondem Williamsem, struktur pocitů (*structures of feeling*), to znamená struktur komplexně propojených s dobovou ideologií (chápanou nikoli v úzce deterministickém marxistickém smyslu, ale spíše v pojetí weberovském), struktur impulzivních, jež jsou budovány okolo citových vztahů a zároveň vycházejí z praktického vědomí života v rámci daných sociálních vztahů a formací.²¹ Pisatelem zdůrazňovaná snaha o „racionální“ argumentaci, včetně nepřehlédnutelného odkazu k tržním aspektům působení nakladatelství, a o udržení kontraktu, jenž do té doby zajišťoval

20) NA, Nakladatelství Svoboda, Doklady k publikacím – nevydané, kt. 86, fas. Zikmund – Hanzelka, Jiří Hanzelka nakladatelství Svoboda 19. 3. 1970.

21) Raymond Williams: *Marxism and Literature*, Oxford, Oxford University Press 1977, s. 132.

výlučné postavení obou cestovatelů coby kmenových autorů Svobody a veřejných osobností, se propojuje s – jak se zdá – nepředstíraným údivem nad vývojem událostí. Zároveň pozorujeme – alespoň z dnešní perspektivy – očividnou neochotu, či dokonce neschopnost rozpoznat a přijmout (viz opakující se odkazy k „omylu“) zásadní obrat v dobovém vymezení autorských i nakladatelských subjektů. Je to právě jaro roku 1970, kdy se „normální“ vztahy (alespoň tak, jak je artikuluje, definuje a nejspíše i vnímá pisatel – viz jeho odkazy na „dohodu“ či „slušnost“) přetavují ve vztahy „normalizační“ a diskurzivní mechanismy strukturování promluvy, jež každá ze zúčastněných stran používá ve vzájemné komunikaci, se začínají zásadně rozcházet. Z administrativně-pracovních vztahů, alespoň tak, jak jsou zachyceny v dostupné korespondenci, se od první poloviny roku 1970 do značné míry vytrácí narativní postupy odkazující ke vztahům mezilidským, tj. přátelství, důvěře, úctě atd. Adresáti i pisatelé se odosobňují, stávají se rolemi a ztrácejí individuální rozměr konkrétních osobností; celý systém pozbývá na transparentnosti a následně se vytrácí prostor pro označitelnou osobní zodpovědnost. Z veřejného prostoru i z institucionálního života tak mizí rozměr individuální, tyto dva světy se začínají vzdalovat.

Metody performativního²² udržování kontinuity právního postupu se posléze chápe i nakladatelství a obrací se na právníka, aby posoudil koncept odpovědi na Hanzelkův dopis.²³ V odpovědi zaslané Hanzelkovi (tj. nikoli oběma autorům) a nyní již přímo podepsané ředitelem Paloncym se uvádí, že autoři porušili osmý odstavec nakladatelské smlouvy z roku 1968 a z její předtištěné části se cituje pasáž: „nedodrží-li autor lhůtu odevzdání rukopisu díla, je nakladatelství oprávněno ihned, bez poskytnutí dodatečné lhůty k plnění, od této smlouvy odstoupit“. Paloncy dále argumentuje tím, že dlouhodobá smlouva²⁴ na vydávání děl H&Z, „která by měla náležitosti, jak požaduje autorský zákon, neexistuje“, podobně jako neexistuje „dohoda ani ústní, ani písemná o prodloužení termínu stanoveného ve smlouvě“, a trvá tudíž na vypovězení smlouvy.²⁵

Je však pozoruhodné konfrontovat Paloncyho dopis odeslaný Hanzelkovi s názorem právníka, s nímž nakladatelství ukončení smlouvy konzultovalo. Ten totiž Svobodu varoval, neboť podle něj

ustanovení autorské smlouvy, o které nakladatelství opírá odstoupení od smlouvy, tj. že je oprávněno ihned, bez poskytnutí dodatečné lhůty k plnění, od této smlouvy odstoupit, odporuje § 23, odst. 2) autorského zákona, č 35/1965 Sb., protože podle něj musí organizace

22) Pojmu *performativeness* autorka použila v analýze rolí účastníků knižní kultury v období studené války v návaznosti na práci Judith Butlerové *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*, New York, Routledge 1990. V jejím pojetí performativního aktu nejde o jakousi dočasnou deviaci odlišující se od běžného (tj. neperformativního) chování, ale o proces, jenž v rámci určitého systému silně regulačních a represivních sociálních praktik neustálým opakováním nabývá zdání přirozené stability. Pojmem *performance* rozumí Butlerová neustálý proces „stávání se a vytváření, o němž nelze jednoznačně říci, kde začíná a kde končí“, tamtéž, s. 136.

23) Fond nakladatelství Svoboda obsahuje dopis z 13. 5. 1970 podepsaný „Dr. Jiří Wagner, samostatný právník“, koncept a následně i oficiální odpověď nakladatelství z 8. 6. 1970, jež však byla navzdory doporučení právníka zaslaná pouze Jiřímu Hanzelkovi – srov. NA, Nakladatelství Svoboda, Doklady k publikacím - nevydané, fas. Zikmund - Hanzelka, kt. 86.

24) Hanzelka však ve svém dopisu nepsal o „smlouvě“, ale o „dohodě“.

25) NA, Nakladatelství Svoboda, Doklady k publikacím - nevydané, kt. 86, fas. Zikmund - Hanzelka, nakladatelství Svoboda Jiřímu Hanzelkovi 8. 6. 1970.

dát autorovi dodatečnou lhůtu k plnění. Je tedy tato pasáž smlouvy neplatná [...], dojde-li k soudu, ustanovení autorské smlouvy o odstoupení bez poskytnutí dodatečné lhůty k plnění neobstojí.²⁶

Podle tohoto právního názoru nakladatelská smlouva, již nakladatelství Svoboda standardně uzavíralo se svými autory, odporovala autorskému zákonu, tedy té legislativní normě, na kterou se Paloncy v dopise zaslaném Hanzelkovi odvolával. Tento právní aspekt se v dopisech nakladatelství Hanzelkovi pochopitelně neobjevil a nakladatelství nadále trvalo na svém stanovisku.²⁷

Jiří Hanzelka i Miroslav Zikmund jsou podepsáni pod odpovědí Paloncymu z 19. července 1970, v níž opět v několika bodech dále rozvádějí otázky termínů, dohod a dalších okolností, jimiž nakladatelství podle nich nepřesně a účelově argumentuje. Zároveň se vyrovnávají s novou situací, kdy otevřeně konstatují, že nakladatelství je „nadále nehodlá vydávat“, necítí se vůči nim ničím vázáno a „nové vedení“ změnilo svůj vztah vůči nim natolik, že se brání i osobnímu setkání. Jsou si podle svých slov „vědomi, že Svoboda má v rukou všechny prostředky, aby toto své stanovisko prosadila“. Svě „poznání“ označují za „jednu z nejtěžších životních zkušeností“ a opět se odvolávají na „váhu daného slova“, desetiletou spolupráci a „vzájemnou úctu“. Na závěr opět navrhují osobní výměnu názorů a žádají zpět „neúplný rukopis Cejlonu“.²⁸

V dubnové korespondenci se již projevuje zásadní změna společensko-politického klimatu, a to nikoli pouze v rovině tematické, ale i v narativních postupech užívaných pisatelů a v jejich pozicích. Například redaktorka Hájková oslovuje Zikmunda již ze soukromé adresy „Vážený příteli (smím-li Vás tak nazvat)“ a sděluje mu, že ačkoli „chvíli žila v tom preludu“, že bude redigovat jejich další dílo, „skutečnost je neúprosná a nelze se jí vyhnout“, neboť jí nakladatelství neprodlouží úvazek, jenž jí v dubnu končí. Dopis o vypovězení smlouvy četla a ten „praví to, co stará píseň, že totiž smlouvy jsou jen láry fáry“.²⁹ Zikmund odpovídá z Gottwaldova oslovením „Milá paní Dášo (smím-li Vás tak nazvat teď, kdy vyšší moc učinila tečku za našimi úředními vztahy, které díkybohu nikdy úřední nebyly)“ a dále líčí, jak mu po návratu z Japonska skladatel Zdeněk Liška volal s tím, že „si přima počtel“ ve *Světadílu*, a jak on „div nešel k zemi“, a teprve když „knížku držel v ruce“, uvěřil, „že to není mámení“. „Tak jsme se přece dočkali – i když je to zatím labutí píseň,“ konstatuje autor a dále děkuje za letitou spolupráci: „Vzájemné pochopení a šestý smysl – tušit, co je ještě za řádky a mezi řádky. Smutno je mi jen z toho, že při psaní

26) NA, Nakladatelství Svoboda, Doklady k publikacím – nevydané, kt. 86, fas. Zikmund – Hanzelka, Jiří Wagner nakladatelství Svoboda 13. 5. 1970.

27) Znění § 23, odstavec 2 autorského zákona (č. 35/1965 Sb.), o něž právník opíral svá doporučení, je následující: „Uživatel může od smlouvy odstoupit, jestliže mu autor bez závažného důvodu dílo řádně neodevzdal ani v dodatečné lhůtě, kterou mu uživatel poskytl; dodatečnou lhůtu není třeba poskytnout, vyplývá-li ze smlouvy nebo z povahy věci, že uživatel nemůže mít na opožděném splnění zájem. V takovém případě může uživatel požadovat vrácení toho, co již autorovi plnil.“ Děkujeme Petře Věžníkové za odbornou konzultaci k této problematice.

28) NA, Nakladatelství Svoboda, Doklady k publikacím – nevydané, kt. 86, fas. Zikmund – Hanzelka, Jiří Hanzelka a Miroslav Zikmund Evženu Paloncymu 19. 7. 1970.

29) MJM, AHZ, fas. 57, Dagmar Hájková Miroslavu Zikmundovi 7. 4. 1970.

musím používat času minulého [...], ale pochopení pro podobné vztahy chybělo už režimu předchozímu, natož dnešnímu.“³⁰

Je třeba ještě připomenout, že ačkoli se kniha *Světadíl pod Himálajem* ještě dostala do knižní distribuce, knihkupci obdrželi následující pokyny:

Zikmund - Hanzelka: *Světadíl pod Himálajem* - uvedení na trh

Ve 24. týdnu novinkové expedice je zařazen výše uvedený titul pouze pro členy Knihnice. Pro volný prodej bude dodávka uskutečněna v měsíci srpnu.

Upozorňujeme vedoucí, aby na tento titul nedělali žádné propagační akce, ani inzerci. Pokud knihu umístíte ve výloze, nedávejte více výtisků (pouze jeden). Titul nebude uveřejněn v *Nových knihách* ani v rozhlase.³¹

Zcela nový tón zaznívá v korespondenci z léta 1970. „Vážený a milý sss - ne, nejde to, stroj se zpěčuje. Tak jen: Milý Mirku,“ píše Dagmar Hájková, aby vyjádřila radost nad novou knihou, a poznamenává, že telefonovala Hanzelkovi, ať si sám vyzvedne své výtisky v expedici. Dále pak dodává:

ale asi jsem to neměla dělat, byl trochu dotčen, že se to odbývá tak málo slavnostně [...]. Myslím, že si jen těžko zvyká na nové poměry. Já jsem vždycky říkala, že je dobře, že on posiluje Vaše pozice svým sebevědomím, když Vy jste tak neobyčejně skromný člověk, ale nevím, do jaké míry s tím vyjde dnes.³²

Další řádky již nepokrytě zrcadlí novou situaci v nakladatelství a následně i v celé společnosti: „Jistě víte, že [Desider, JŠ] Galský a [Gustav, JŠ] Skýpala jsou už pryč. Znal jste s. Heřmanského, vedoucího Členské knihnice? V minulých dnech spáchal sebevraždu, den před svou prověrkou.“³³ Houstnoucí atmosféra perzekucí a strachu se odráží v její prosbě, aby Zikmund zničil její dopis z 25. září 1968 s tím, že dala Hanzelkovi jiný, „který tento nahrazuje a kterým by bylo možno se v případě potřeby vykázat“. Za jakousi symbolickou trest následné proměny společnosti, pro niž byl podle analytiků charakteristický únik značné části obyvatelstva do soukromé sféry,³⁴ lze považovat i závěr dopisu, který redaktorka věnuje popisu práce na své zahradě v Zadní Třebani, kde i „příroda dovede člověka zklamat“, neboť „letos při vší dřině nesklidím víc než 10 kg jablek, ale přece jen je to jiná, než když se člověk zklame v tom, čemu věnoval život“.

V průběhu roku 1972 pokračovala korespondence cestovatelů s písarkou ohledně přepisu dalších textů. Na podzim (16. října) ještě autoři polemizují se Svobodou, jež podle nich poslala neúplnou zásilku diapozitivů a negativů ke *Světadílu*, navíc pojištěnou na částku pouhých tisíc korun, a požadují jejich navrácení, buď zásilkou pojištěnou alespoň

30) MJM, AHZ, fas. 57, Miroslav Zikmund Dagmar Hájkové 9. 6. 1970.

31) Ústřížek pokynu, pocházející z června roku 1970, se nachází v osobním archivu Miroslava Zikmunda; poskytnuto autorce v srpnu 2011.

32) MJM, AHZ, fas. 57, Dagmar Hájková Miroslavu Zikmundovi 1. 7. 1970.

33) K prověrkám v nakladatelstvích srov. pododdíl „Obnova regulace nakladatelské činnosti“, s. 1165–1170.

34) Ivo Možný: *Proč tak snadno... Některé rodinné důvody sametové revoluce. Sociologický esej*, Praha, Sociologické nakladatelství 1999.

na deset tisíc, anebo nejlépe osobně na Hanzelkovu pražskou adresu, neboť „bývalo vždycky zvykem“, že oni doručovali všechny podklady k obrazovým přílohám osobně.³⁵ Korespondence ohledně neúplného souboru zaslaných diapozitivů pokračuje do února 1973, kdy se cestovatelé znovu dožadují některých chybějících položek a nadále se odvolávají na léta dosavadní spolupráce.

V paralelním prostoru

Ačkoli normalizační osudy obou autorů jsou známy, kolem konkrétních okolností jejich publikačního zákazu zůstalo i pro ně samé mnoho otazníků. Potenciální motivace jejich vyloučení jsou nasnadě. Nikdy se netajili úzkým propojením s dobovou politickou elitou, a to nejen československou. Za projev těchto vazeb lze považovat i vypracování přísně tajné stosedmdesátistránkové *Zvláštní zprávy* č. 4 o SSSR, již v červnu 1966 osobně předali Leonidu Iljiči Brežněvovi, který „slíbil, že by nás, pokud by měl námítky, pozval a v klidu na dače bychom se domluvili“.³⁶ O svém působení po srpnu 1968 sice prohlašovali, že „se nedá říct, že naše účast by byla hojná“,³⁷ avšak do dějin pražského jara vešel například Hanzelkův článek *Hodina pravdy*, otištěný v červnu v *Mladé frontě*.³⁸ Text, v němž autor vyzýval komunistické vedení země k přijetí odpovědnosti za neutěšený stav společnosti a ekonomiky, se – byť ve specifické interpretaci – objevil i v pověstném několika-hodinovém Brežněvově projevu, proneseném měsíc před okupací v Čierné nad Tisou.³⁹ Zikmundův rozhlasový projev v ruštině vysílaný ze Zlína krátce po okupaci a adresovaný Brežněvovi, Kosyginovi a jeho „akademickým přátelům“ v Sovětském svazu jasně vyjádřil jejich negativní postoj k invazi.

Oba autoři na několika místech uvádějí, že nenarazili na explicitní zákaz svých knih: „Pokud se nám podařilo zjistit, nikdo naše knihy oficiálně formálně a písemně nezakázal [...], pokud pokyny byly, nejsou zachyceny písemně, není pod nimi žádný podpis.“⁴⁰ Podobně se vyjadřoval Miroslav Zikmund i ve svých polistopadových prohlášeních: „kdo třeba vydal zákaz publikování, kdo zrušil smlouvy na knihu o Cejlonu [...], se nedopátráme.“⁴¹ Ve zlínském archivu se nachází následující rukopisná poznámka (patrně Miroslava Zikmunda), datovaná 23. ledna 1990, podle níž Evžen Paloncy Zikmundovi sdělil, že „politické rozhodnutí [přišlo, JŠ] z nejvyšších míst: měl jsem na vybranou buď Z&H, nebo já“.⁴² Toto svědectví potvrzuje předpoklad: o tom, že se ocitli na tzv. černé listině, tedy na Seznamu osob doporučených k zařazení do jednotné centrální evidence představitelů

35) MJM, AHZ, fas. 57, Jiří Hanzelka a Miroslav Zikmund nakladatelství Svoboda 16. 10. 1972.

36) Jiří Lederer: *České rozhovory*, Praha, Československý spisovatel 1991, s. 89.

37) Jiří Hanzelka, Miroslav Zikmund: *Život snů a skutečnosti. 50 otázek položil a 2 × 50 odpovědí zpracoval Jaromír Slomek*, Praha, Primus 1997, s. 111–112.

38) Jiří Hanzelka: „Hodina pravdy“, *Mladá fronta* 24, 1968, č. 158, 9. 6., s. 1–2.

39) Srov. „Záznam stanoviska politbyra ÚV KSSS k situaci v Československu, předneseného L. Brežněvem na prvním zasedání“, cit. dle Jitka Vondrová, Jaromír Navrátil (eds.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970*, sv. 1, *Prosinec 1967 – červenec 1968*, Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 1995, s. 43–82.

40) J. Lederer: *České rozhovory*, cit. dílo, s. 88.

41) J. Hanzelka, M. Zikmund: *Život snů a skutečnosti*, cit. dílo, s. 118. M. Zikmund zde uvádí, že ke zrušení smlouvy došlo v roce 1969, z archivu Svobody však vyplývá, že smlouva byla zrušena 9. 3. 1970.

42) MJM, AHZ, fas. 57, přípis z 23. 1. 1990.

a exponentů pravice ústředním výborem KSČ, neměli autoři tušení. Navzdory uvedení ve výše zmíněném Seznamu jejich jména chyběla na normalizačním indexu, představovaném bibliografickým katalogem *Literatura závadného politicko-ideového a protistátního charakteru*, který zpracovalo Oddělení zvláštních fondů založené v dubnu roku 1971 při Státní knihovně ČSR.⁴³

Došlo tak k možno říci paradoxní, nicméně v daném kontextu nikoli ojedinělé situaci, kdy se sankce zaměřené na autory jako veřejné osobnosti rozcházely s těmi, jež se dotýkaly jejich dosud vydaného díla. Otevřel se tak meziprostor pro cirkulaci jejich starších knih, které se půjčovaly nejen v soukromé sféře, ale byly částečně dostupné i v některých veřejných knihovnách. Sám proces distribuce a aplikace zmíněného cenzurního indexu probíhal v podmínkách přísné konspirace:

tajná akce proběhla bleskově: předvolání vedoucí knihoven si podle diktátu ručně museli sepsat autory a tituly, bylo jim ústně přikázáno, aby do tří dnů vyřadili knihy z katalogů a regálů, sbalili je do balíku a připravili k odvozu. Do tří dnů pak odevzdat zpátky sešit do Státní knihovny.⁴⁴

Ve skutečnosti se ale používaly různé metody, jak pokyn k vyřazení obejít, včetně ponechání knih, které neměly nápis na hřbetě, na regále, schování jistých svazků na dohodnuté místo a obětování jednoho z výtisků „triplikátu“ s tím, že další dva exempláře zůstaly v knihovně.⁴⁵ Podle svědectví knihovníků existoval „dobře propracovaný podpultovní systém“ cirkulace závadných knih⁴⁶ a v některých knihovnách „knihy Hanzelky & Zikmunda ve fondu zůstaly, vyřazení nebyly“.⁴⁷

Ačkoli je recepce díla Hanzelky a Zikmunda po roce 1970 obtížně doložitelná, lze vyslovit předpoklad, že díky specifické povaze jejich textů, závislých na víceméně pravidelném přísunu aktuálních informací a volném pohybu mimo republiku, vedlo jejich vytlačení z veřejného prostoru a dobové multimediální sítě k poklesu zájmu čtenářů o jejich dříve vydaná díla. Nepochybně i samizdatové vydání *Cejlonu*, jež vyšlo ve Vaculíkově Edici Petlice s vročením 1975, mělo omezenou čtenářskou obec. Podle vlastního svědectví cestovatelů svazek „rozepsali vlastnoručně dvakrát v originále a deseti kopiích, takže existovalo dvaadvacet výtisků po dvou svazcích. Celkem 44 svazků.“⁴⁸

43) Srov. *Literatura závadného politicko-ideového a protistátního charakteru*, sv. 1, *Bibliografický katalog*, Praha, Státní knihovna ČSR 1972.

44) Jarmila Hruběšová: „Libri prohibi aneb Litera scripta manet“, *Divadelní noviny* 17, 2008, č. 7, s. 14.

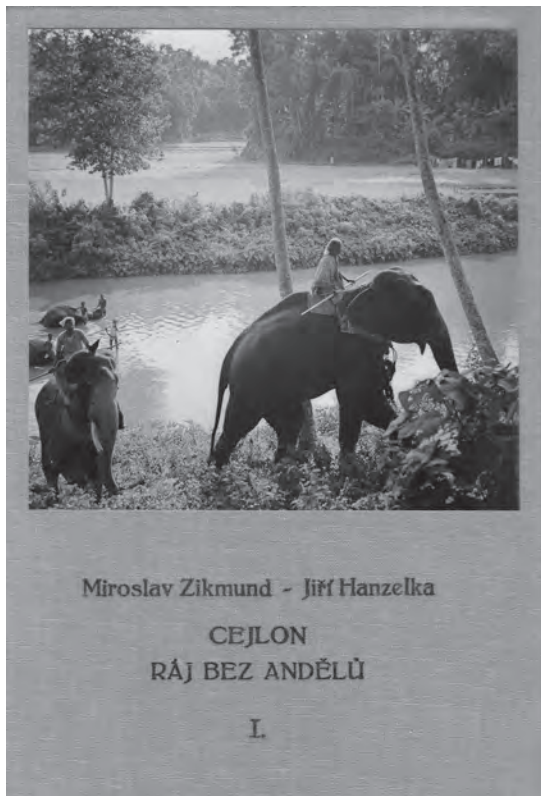
45) Tamtéž.

46) Za poskytnuté informace děkujeme Ivaně Laiblové Kadlecové (Knihovna AV ČR), Radce Římanové (odbor projektů a inovací, Národní technická knihovna) a Anežce Baďurové (Knihovna AV ČR).

47) E-mail Ivo Brožka, ředitele Vědecké knihovny Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, Jiřině Šmejkalové, 26. 8. 2013. J. Hanzelka a M. Zikmund ve svých vzpomínkách uvádějí, že se dozvěděli „od různých knihovníků“ o existenci dvou seznamů. V jednom byly jejich knížky „určeny nejenom k vyřazení, ale taky k likvidaci ve stoupách“. Posléze měla přijít jiná instrukce, podle níž měly být knihy vyřazení z veřejně přístupných regálů i kartoték, ale měly zůstat v depozitářích a půjčovat se směly pouze těm, kdo o ně výslovně požádali – srov. J. Hanzelka, M. Zikmund: *Život snů a skutečnosti*, cit. dílo, s. 118.

48) J. Hanzelka, M. Zikmund: *Život snů a skutečnosti*, cit. dílo, s. 148. Podle osobního svědectví M. Zikmunda knihu většinou směřovali za díla jiných zakázaných spisovatelů a mezi disidenty byla často půjčována. Jeden výtisk zaslali Sirimavo Bandaranaikeové, ministerské předsedkyni Cejlonu, která jej ale nikdy nedostala.

Vydání *Cejlonu* v Edici Petlice Exkluzivní grafickou podobou, již se vyznačovaly knihy H&Z z padesátých a šedesátých let, se cestovatelé pokusili napodobit i v samizdatovém vydání. Na rozdíl od ostatních autorů dodali opsané exempláře *Cejlonu* Ludvíku Vaculíkovi sami. Jak přitom postupovali, zachycuje vzpomínka Miroslava Zikmunda z roku 2009: „Spolu s Jiřím Novotným, synem režiséra Jaroslava Novotného, jsme v mé temné komoře vyrobili hromady černobílých snímků na tenkém dokumentárním fotopapíru tak, aby se daly vevázat do strojopisu. Ludvík byl nadšen a nabídl se, že nám bude všechny mapy kolovat, jako to dělávali mniši v kláštorech.“ Na snímku obálka prvního svazku petličního vydání s barevnou fotografií a ukázkou typografického řešení se strojopisnými popiskami napsanými přímo na fotografiích.

Zdroj: Jiří Hanzelka, Miroslav Zikmund: *Cejlon, ráj bez andělů*, smz., Edice Petlice 1975; Rudolf Švaříček: „Devadesátiletý mladík Miroslav Zikmund“, *Koktejl* 18, 2009, č. 2, s. 46–53, zde s. 47.

Podle údajů knihovny Libri Prohibiti jsou doložena dvě vydání *Cejlonu*, tedy dva opisy. Jeden čítá 926, druhý 1 041 stran. Prokazatelně jsou psané dvěma různými lidmi, ale pouze jeden z nich pravděpodobně jedním z autorů. Při celkovém „nákladu“ čtyřicet čtyři exemplářů se lze domnívat, že texty tohoto typu se nestaly běžným předmětem domácího opisování, jak tomu bylo například u poezie, a střízlivý odhad i při systému vzájemného půjčování je 200 až 300 čtenářů.⁴⁹ Existoval též rukopis svazku o Sumatře, který se dočkal

Knihy měla být uložena v archivu Státní bezpečnosti, jež zásilku zabavila. Další exemplář se podařilo dostat do Československého dokumentačního střediska v Scheinfeldu – srov. e-mail archivářky AHZ Magdaleny Preiningerové Jiřině Šmejkalové, 19. 2. 2014.

49) E-mail Jiřího Gruntoráda Jiřině Šmejkalové, 10. 2. 2014.

vydání až v roce 2008.⁵⁰ K vydání knih H&Z nedošlo ani v exilových nakladatelstvích, jejichž čtenáři měli v zahraničí přístup k nesrovnatelně bohatší škále cestopisných tištěných textů i audiovizuálních záznamů a posléze i k vlastním cestovatelským zážitkům.

Příběh *Cejlonu* má však své postskriptum. V archivu nakladatelství Svoboda nalezneme průklepovou kopii dopisu Evžena Paloncyho z 28. ledna 1986, který je adresován pracovníkovi oddělení kultury ÚV KSČ „soudruhu Frančemu“. Ředitel nakladatelství se v něm odvolává na telefonický rozhovor, v němž si pracovník stranického aparátu vyžádal informace o jednáních, jež mezi Svobodou a oběma cestovateli proběhla na počátku normalizace.⁵¹ Přiložený záznam shrnuje všechny argumenty o smlouvě s H&Z, nedodaném rukopisu atd. a naznačuje, jak po dohodě s právníkem „byl zdůvodněn postup nakladatelství“. Po zdánlivě neutrálním úvodu o v zásadě procedurálních právních aspektech případu charakterizuje Paloncy „postoje M. Zikmunda v uvedené době“, konkrétně uvádí nejotevřenější část výše citovaného dopisu z 20. září 1968 o „době kamenné“, „enderáčích“ a „Kontrarevoluční třídě“. Ačkoli jsou Paloncyho aktivity v této kauze doložitelné pouze z útržkovité dokumentace a o jeho skutečném podílu lze pouze spekulovat, jeho snahu využít všech dostupných argumentů k zablokování přístupu obou cestovatelů do oficiálního komunikačního oběhu lze těžko interpretovat jako akt ideologicky vyprázdňené reprodukce daného systému po vzoru Havlova zelináře, který sází do výkladní skříně mezi brambory propagační hesla, jejichž obsah je mu lhostejný.⁵² Jde spíše o výraz osobní angažovanosti a aktivní participace na produkci systému, korunovaný následujícím argumentem: „Tolik z dopisu M. Zikmunda, který mj. má na hlavičce dopisního papíru uvedeno Gottwaldov-Zlín (dal si jej vytisknout v roce 1968).“ Autor uzavírá záznam odvoláním se na „obsahovou stránku rukopisu“, který „byl již v době odevzdání nepřesný a politicky pochybný“ a jehož vydání by „vyvolalo značnou politickou nevoli nejen u nás, ale i v Sovětském svazu“.⁵³

Závěrem

Vyústění příběhu *Cejlonu* lze doložit též v archivu Svobody, a to pomocí dopisu obou autorů zasláního nakladatelství 28. srpna 1989:

Rád bych Vás - po dohodě s inž. Miroslavem Zikmundem - informoval, že během mého červecového pobytu v Moskvě nám některá tamní nakladatelství navrhla vydání ruského překladu dvou starších knih a vydání knihy *Cejlon, ráj...* Připomínáme pro pořádek, že smlouvu

50) Jiří Hanzelka, Miroslav Zikmund, Rudolf Švaříček: *Past na rovníku. Tajemná Indonésie*, díl 1, Brno, Livingstone 2008. Ke vzniku rukopisu Vilém Faltýnek: „Kniha o cestě H+Z, která začala před padesáti lety“, <<http://www.radio.cz/cz/rubrika/knihy/kniha-o-cestě-h-plus-z-ktěra-zacala-před-padesáti-lety>>, přístup 7. 10. 2014.

51) NA, Nakladatelství Svoboda, Doklady k publikacím - nevydané, kt. 86, fas. Zikmund - Hanzelka, Evžen Paloncy pracovníkovi oddělení kultury ÚV KSČ Frančemu 28. 1. 1986.

52) Srov. Václav Havel: „Moc bezmocných“, in týž: *Moc bezmocných a jiné eseje*, ed. Anna Freimanová, Praha, Knihovna Václava Havla 2012, s. 96–223.

53) Zikmundův dopis je ve skutečnosti datován 11. 9. 1968, avšak podle razítka byl do nakladatelství doručen 20. 9. K otázce dopisních papírů Miroslav Zikmund při osobním rozhovoru dodal, že v roce 1968 „Gottwaldov-Zlín“ byl oficiálním názvem čtvrti, v níž bydlí, a jeho osobní hlavičkové papíry byly vytištěny již počátkem padesátých let.

na tuto knihu jste v roce 1970 zrušili [...]. Subskripci, na kterou jste dostali přes 110 000 objednávek, jste zrušili též. Bývalo zvykem, že jsme se všemi knihami vycházeli napřed česky. Prosím, sdělte mi [...], zda a kdy hodláte knihu vydat na základě původní smlouvy.⁵⁴

V odpovědi z listopadu 1989 nakladatelství žádá o zaslání rukopisu a dodává, že „ve lhůtě šesti měsíců po obdržení Vám sdělíme závazné stanovisko nakladatelství“.⁵⁵ Kniha vyšla v nákladu padesáti tisíc v roce 1991, kdy se již Svoboda spolu s ostatními státními nakladateli ocitla v kleštích polistopadové transformace knižního trhu.

Dostupné zápisy o osobních jednáních či dochovaná korespondence ukázaly, že vztah Jiřího Hanzelky a Miroslava Zikmunda k nakladatelství Svoboda přesahoval ve druhé polovině let šedesátých rámeč v té době běžných institucionálních mantinelů. Lze to nepochybně přičíst jejich výjimečné vyjednávací pozici, ale též dobovému rozvolnění striktního byrokratického aparátu, jež se mimo jiné projevovalo posílením rozhodovací samostatnosti jednotlivých subjektů a do jisté míry návratem tržních prvků do nakladatelské činnosti. Proces vyloučení obou autorů z oficiální literární komunikace, z veřejného prostoru a do značné míry i z kolektivní paměti pak dokládá, že právě privilegií, která si autoři v rozvolňujícím se centrálně řízeném systému vyjednali (výše nákladu, kvalita papíru a tisku, relativně krátká doba výroby titulů, individuální jednání a dohody atd.), bylo posléze využíváno v procesu opětovného posilování centrálního řízení a dohledu. Jak dokládají dostupné písemné záznamy, nešlo pouze o výměnu mocenských sil a odbourání liberálních prvků z politického i ekonomického systému, ale o zásadní proměnu v rovině diskurzivní. Procesy vytlačování *personae non gratae* do sociální izolace provázelo prohlubování propasti mezi osobní a veřejnou sférou, v níž se nově definované performativní profesionální role, naplňované do značné míry na základě rituálních očekávání určovaných novým systémem řízení společnosti, oprošťovaly od neformálního rozměru a veřejná sféra tak ztrácela schopnost poskytovat prostor pro transparentní individuální čin.

54) NA, Nakladatelství Svoboda, Doklady k publikacím – nevydané, kt. 86, fas. Zikmund – Hanzelka, Jiří Hanzelka nakladatelství Svoboda 28. 8. 1989.

55) NA, Nakladatelství Svoboda, Doklady k publikacím – nevydané, kt. 86, fas. Zikmund – Hanzelka, Stefan Szeryński, ředitel nakladatelství Svoboda, Jiřímu Hanzelkovi 8. 11. 1989, 21. 11. 1989.

Vyřazování knih z veřejných knihoven prošlo v době státního socialismu dvěma vlnami. První proběhla na počátku let padesátých, druhá na počátku sedmdesátých. Přitom snahy o napravení chyb první vlny se už během tzv. obrodného procesu z konce šedesátých let nestačily dotáhnout do konce.¹ K paradoxům doby patří, že některé uvolněné knihy (T. G. Masaryka, Edvarda Beneše, Josefa Pekaře ad.) z konce šedesátých let se na počátku sedmdesátých let stěhovaly zpět do prohibit. U mnohých se tento cyklus „zákaz-návrat“ zopakoval dokonce třikrát: 1) 1939–1945; 2) počátek padesátých let až 1968; 3) počátek sedmdesátých let až 1989.² Neudržitelnost třetí represe byla v čím dál tím větší míře jasná i těm, kdo měli bdít nad československou kulturní politikou, zejména v čase *perestrojky*.³ Dost těžko se totiž dalo obhájit, že se v Sovětském svazu prohibita uvolňuje, dokonce vydávají, a v Československu nikoli. Nehledě na situaci v Polsku, kde sice tamní exiloví autoři nebyli v některých obdobích oficiálně vydáváni, a tím ani půjčováni ve veřejných knihovnách, ale ani režimní marxisté si o nich nedovolili mlčet, tváříce se, že neexistují. Argument, že kupříkladu Czesław Miłosz je emigrantem, a tudíž nesmí být vůbec zmiňován, by v polských (oficiálních) diskusích neobstál. V českých médiích panovaly poměry zcela odlišné – představitelé oficiální politiky se na konci osmdesátých let dostávali do stále větší izolace. Tak Michal Černík, tehdejší předseda Svazu českých spisovatelů, na jaře 1989 přiznával, že od zahraničních bohemistů dostává dotazy, proč v knihovnických fondech není například Egon Hostovský nebo kdy se u nás bude konečně vydávat dílo Milana Kundery, Josefa Škvoreckého či Václava Havla, a zároveň musel tvrdit, že zdejšími „základními kritérii jsou marxisticko-leninské principy socialistické umělecké tvorby“.⁴

Vít Richter nastoupil do Národní knihovny (tehdy Státní knihovny, SK) 1. září 1971, a to jako pomocná síla do skladiště. Věděl, že 1. dubna 1971 vzniklo v rámci SK oddělení zvláštních fondů (OZF, tzv. „ózetefko“), kde se soustřeďují *libri prohibiti* (v knihovnickém žargonu „elpéčka“). Na otázku, zda měl potřebu se do něj podívat, odpovídá: „Ne, nikdy jsem tam nebyl. Spoustu věcí jsem měl doma... a taky jsem nechtěl zbytečně prezentovat zájem.“⁵ OZF i pro něho jako zaměstnance instituce, jež ho mělo na starosti, bylo poněkud

1) Viz Zdeněk Vojtek: *Prověřování a doplňování knihovnických fondů v lidových knihovnách*, Chomutov, Okresní knihovna Chomutov 1968; Jiří Vaněk: *Omezené půjčování některých fondů v letech 1948–1968*, Hradec Králové, Státní vědecká knihovna v Hradci Králové 1968.

2) Anna Bimková: „Libri prohibiti se k nám konečně navrátili“, přípr. Irena Kubernátová, *Praha* 21, 1990, č. 3, s. 10–11.

3) Jaroslav Čejka: „Kulturní politika: zásady a praxe“, přípr. Josef Hrubý, *Rudé právo* 70, 1989, č. 200, 4. 11., s. 5; Michal Černík: „Autorita tvůrčího činu“, *Kmen* 2, 1989, č. 11, s. 1, 3; týž: „Jak dál v literatuře“, přípr. Naďa Klevisová, *Tvorba* 20, 1989, č. 14, s. 2.

4) Michal Černík: „Autorita tvůrčího činu“, *Kmen* 2, 1989, č. 11, s. 1, 3, zde s. 1.

5) Rozhovor Jiřího Trávníčka s Vítem Richterem, 4. 4. 2013.

přízračné. Vědělo se o něm, vědělo se i o lidech, kteří tam pracují, dokonce se vědělo, že do něj chodí studovat i „nějací“ lidé zvnějšku, ale současně to byla jakási „jiná“ realita. Nicméně i Vít Richter postupně objevil, že tato „jiná“ realita ustavila sice svá pravidla, ale každodenní praxe se od administrativních směrnic v mnohém odchylovala. Daný protiklad je však ve svém základu dost obecný: systém administrativních zákazů a sám způsob, kterým tyto zákazy fungují, k sobě nelnou nikdy. Robert Darnton to nazývá „strukturními mezerami“.⁶ Nás bude zajímat jedna konkrétní podoba těchto strukturních mezer, jež vykazuje i jisté kuriózní rysy. Zpět k Vítu Richterovi: ten si asi na začátku normalizace sotva dokázal představit, že tato „jiná“ realita se za osmnáct let stane na jistou dobu jeho hlavním profesním úkolem. Na počátku roku 1990 dostal totiž úkol navrátit *libri prohibiti* do normálního výpůjčního režimu.

Vznik oddělení zvláštních fondů, seznamy

Základní pokyny, na jejichž základě měly být z knihoven vyčleněny tzv. závadné knihy, byly stanoveny v Politických směrnicích a metodických směrnicích pro práci knihoven jednotné soustavy v roce 50. výročí založení KSČ (1971). Nicméně už v letech 1969 a 1970 vydalo ministerstvo kultury pokyny provizorní, v nichž se uvádělo, že je potřeba se vrátit před rok 1968, přičemž je nutno přednostně vyřazovat díla (a periodický tisk) publikovaná v letech 1968–1969 a též díla pouornových a posrpnových emigrantů. K vlastnímu zřízení OZF došlo ve Státní knihovně v roce 1971 na pokyn ministerstva kultury; náplň práce a způsob organizování tohoto fondu však bylo nutno teprve vymezit. Stalo se tak v roce 1972, kdy vyšla Směrnice ministerstva kultury ČSR o zvláštních fondech tiskovin v knihovnách jednotné soustavy ČSR a Pokyny ministerstva kultury ČSR k prověrce knihovních fondů knihoven jednotné soustavy ČSR. Oba dokumenty byly schváleny ústředním výborem KSČ 31. května 1972. Určující Směrnice ministerstva kultury ČSR o zvláštních fondech definovala dvě základní kategorie závadných tiskovin:

- 1) Tiskoviny s protistátním obsahem (označené jako „P“), přičemž se jednalo o tiskoviny hanobící ČSSR a jiné socialistické země, dále emigrantské tiskoviny zaměřené proti socialistickému zřízení, trockistické a bělogvardějské tituly, tituly fašistické, propagující národnostní nebo rasovou nesnášenlivost, a tiskoviny, které jsou v hrubém rozporu se zásadami socialistické morálky.
- 2) Tiskoviny se závadným politicko-ideovým obsahem („Z“), tj. takové tituly, které byly v rozporu se základními principy socialistického zřízení.

Kategorii „P“ mohla shromažďovat jen SK ČSR a Knihovna Ústavu marxismu-leninismu, kategorii „Z“ všechny ostatní knihovny s právem zvláštních fondů.

OZF bylo uloženo vypracovat rozsah a míru závadnosti tiskovin a seznamy publikací určených k vyřazení. Souběžně s tím byl při SK zřízen Poradní sbor oddělení zvláštních fondů, později nahrazený ústřední (mezirezortní) komisí pro řízení prověrky knihovních fondů knihoven jednotné soustavy. Po celou dobu své existence mělo OZF i své externí spolupracovníky; jejich úkolem bylo především recenzování domácí a zahraniční produkce.

⁶ Robert Darnton: „Cenzura z komparativního pohledu: Francie 1789 – Východní Německo 1989“, přel. Blanka Hemelíková, in Tomáš Pavlíček, Petr Píša, Michael Wögerbauer (eds.): *Nebezpečná literatura? Antologie myšlení o literární cenzuře*, Brno, Host 2012, s. 377–399, zvl. s. 382–383.

Patřili sem pracovníci nakladatelství Svoboda, Panorama, Academia, Československý spisovatel, Melantrich, Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Ústavu marxismu-leninismu Univerzity Karlovy a několika pracovišť Československé akademie věd (Ústavu státu a práva, Ústavu teorie a dějin umění, Ústavu pro filozofii a sociologii, Ústavu pro českou a světovou literaturu), Vysoké školy politické ÚV KSČ aj. Bylo stanoveno, že „vyřazené tiskoviny budou uloženy podle prostorových možností [...] ve zvláštních místnostech, do nichž bude mít přístup jen ředitel nebo jiný pověřený pracovník“.⁷

Seznam se vytvářel v letech 1971–1972.⁸ Přitom „vzhledem k závažnosti a politické citlivosti byl po projednání v ústřední mezirezortní komisi několikrát konzultován na příslušných politických místech a se Svazem českých spisovatelů“.⁹ V krátkých zdůvodněních se nejčastěji objevuje, že daný autor (nebo dílo) nevychází z marxistických pozic, angažoval se v období 1968, jde o emigranta, respektive že je poplatný „klerikálnímu názoru“ (Klement Bochořák), eventuálně se tu objevuje obvinění ze zsměšnění Sovětského svazu, objektivismu nebo utočení na „politiku strany“ (Hrabalova *Poupata*). – Byly ustaveny krajské a okresní prověřkové komise, jejichž činnost byla zahájena 13. dubna 1973 při zasedání ústřední mezirezortní komise. Na něm byli zúčastnění instruováni, jak je třeba při prověrkách postupovat, a byl též nadiktován seznam knih k vyřazení. Na toto zasedání navazovala instruktáž předsedů krajských komisí, konaná ve dnech 16.–20. dubna 1973, kde byli svoláni předsedové okresních komisí. Ústřední seznam byl v mnoha případech iniciativně rozšířen o autory toho kterého kraje. Instruktáž vypadala takto:

V jednotlivých krajských městech byli sezváni ředitelé okresních knihoven a některých dalších velkých odborových knihoven. Museli si s sebou přinést motouzem prošíty sešit s pečeti a ministerský emisar jim nadiktoval obsáhlý seznam kolem 480 položek a 285 titulů periodik. Takže po čase měl seznam budit dojem, že byl dílem ředitelů okresních knihoven, neboť byl napsán jejich vlastním písmem. Ředitelé knihoven pak byli odpovědní za to, že budou vyřazeny jmenovité knihy i z těch nejmenších knihoven v okrese. Seznam si museli dokonce pořídit i antikváři a bylo jim nařízeno tyto knihy nevykupovat.¹⁰

Metodickým řízením celé akce bylo pověřeno OZF při SK ČSR. Prioritou, časovou i ideovou, byly publikace vydané československými nakladatelstvími v tzv. krizových letech 1968 až 1969, a to buď podle klíče všechno od jednoho autora (například Ludvík Aškenazy, Ivan Blatný, Jan Čep, Ivan Klíma, Pavel Kohout, Milan Kundera, Karel Michal, Ludvík Vaculík), nebo jen některá díla (Kamil Bednář, Ota Filip, Jiří Mucha, Bohumil Hrabal, Karel Misař, Jan Trefulka ad.). Sem patřila i některá periodika z této doby (mimo jiné *Host do domu*,

7) Archiv Moravské zemské knihovny (AMZK), Moravská zemská knihovna, kt. 143, Pokyny ministerstva kultury ČSR k prověrce knihovnických fondů knihoven jednotné soustavy ČSR, 31. 5. 1972.

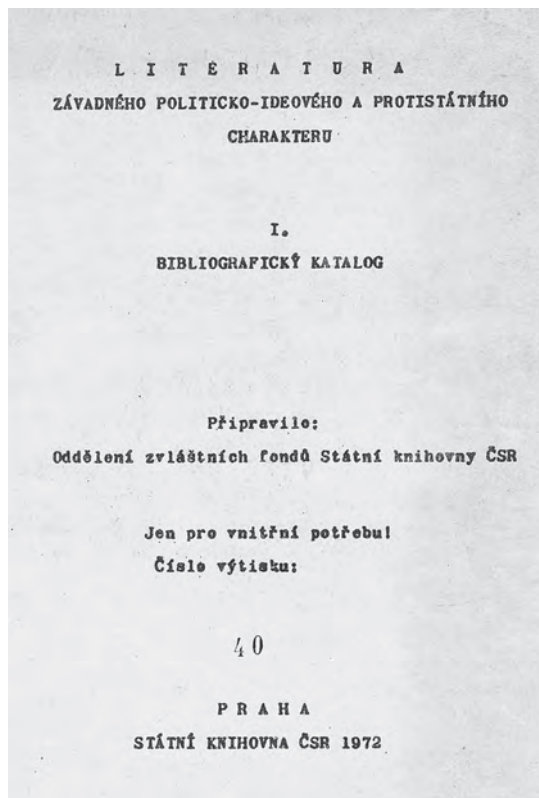
8) *Literatura závažného politicko-ideového a protistátního charakteru*, sv. 1, *Bibliografický katalog*, Praha, Státní knihovna ČSR 1972. Seznamy knih určených do zvláštních fondů vyšly v časopise *Čtenář* – srov. „Zvláštní fondy I–III“, *Čtenář* 42, 1990, č. 2–4, mimořádná příloha, nestránkováno.

9) Archiv Národní knihovny (ANK), Státní knihovna ČSR Praha (SK ČSR), Jan Kohout: Zpráva o průběhu a výsledcích prověrky knihoven jednotné soustavy na území ČSR, konané od 13. dubna do 30. června 1973.

10) Josef Hrubý: „...se uvolňuje“, *Tvorba* 24, 1990, č. 4, s. 3; k tomu i Jarmila Hrubešová: „Libri prohibiti aneb Litera scripta manet“, *Divadelní noviny* 17, 2008, č. 7, s. 14; Ivana Ondrašovičová: „Cenzúra v českých a slovenských knižnicach v rokoch 1948–1989“, *Knižnice a informácie* 29, 1997, č. 2, s. 84–87.

Reportér). Dále se vyřazovala určitá vydání jednotlivých děl, sborníky a kolektivní díla, v nichž zapovězení autoři publikovali, stejně jako díla, k nimž napsali úvod či doslov nebo je přeložili. Druhá oblast zahrnuje seznamy vyřazené literatury z padesátých let. Někteří autoři byli totiž mezitím rehabilitováni (například Laco Novomeský), nicméně drtivá většina nikoli; mnozí se po krátkém pobytu v běžném půjčovacím režimu vrátili zpátky do OZF. Do třetího okruhu patřila aktuálně vydávaná zahraniční literatura, včetně periodického tisku, jejíž obsah byl shledán jako socialistickému zřízení nepřátelský. Velmi často se však jednalo o politické postoje jeho autorů, tedy že daná osobnost napsala určitý text, podepsala nějaké prohlášení, například vystoupila na podporu českých disidentů. Na seznamy zahraničních periodik dbal Český úřad pro tisk a informace (ČÚTI), od roku 1981 Federální úřad pro tisk a informace (FÚTI).

Po této fázi katalogizační a instruktážní nastoupila fáze prováděcí. Vyřazené tituly se ve většině okresů soustřeďovaly do samostatných skladišť, přitom byl vypracován seznam knihoven, které mají právo na zřízení tzv. zvláštních fondů. Těch bylo celkem padesát devět a vedle Státní knihovny ČSR mezi ně patřily například Knihovna Ústavu marxismu-leninismu ÚV KSČ, Městská knihovna v Praze, všechny státní vědecké knihovny, Základní knihovna Československé akademie věd, Muzeum V. I. Lenina, Památník národního písemnictví. Tyto knihovny měly povinnost podávat metodickému řídicímu centru hlášení o složení fondů. Po dokončení celé akce ministerstvo kultury zorganizovalo v letech 1973 a 1976 prověrky celé akce, při nichž byly sestaveny seznamy, rekapitulující množství a druhy titulů stažených z veřejného oběhu. Takto se dozvídáme, že například Kunderova *Žertu* bylo vyřazeno 3 756 výtisků a Škvoreckého *Zbabělců* 4 638 výtisků.¹¹ (Oběh těchto

Cenzurní seznam *Literatura závadného politicko-ideového a protistátního charakteru*

Titulní strana soupisu zakázaných knih, který sestavilo Oddělení zvláštních fondů Státní knihovny ČSR v roce 1972. Pracovní skupinu schvalující zařazené beletristické tituly vedl prozaik Karel Michl, oddělení zvláštních fondů Státní knihovny řídila v době přípravy soupisu Jarmila Dubovská (dříve Waageová), zkušená cenzorka, jež se podílela na sestavování cenzurních indexů v padesátých letech.

Zdroj: *Literatura závadného politicko-ideového a protistátního charakteru*, sv. 1, *Bibliografický katalog*, Praha, Státní knihovna ČSR 1972; Eva Skaláková: „Libri prohibiti‘ 70. let ve fondu Knihovny Akademie věd České republiky“, *Informace* 12, 2003, č. 2, s. 7-55.

11) Viz Eva Skaláková: „Libri prohibiti‘ 70. let ve fondu Knihovny Akademie věd České republiky“, *Informace* 12, 2003, č. 2, s. 7-55, zde s. 29.

titulů však zastaven nebyl, neboť desetitisíce jich zůstaly v domácích knihovnách, a byl naopak – zejména mezi městskou mládeží – velmi čilý.) Tyto revize objevily i mnoho nedůsledností či přehmatů. Někde byl například místo Artura Londona vyřazen z fondu Jack London, což je pikantní mimo jiné tím, že v Sovětském svazu šlo v sedmdesátých letech o jednoho z nejčtenějších autorů.

Realita, ani ta politická, nebyla statická a daná jednou provždy. Do oficiálního oběhu se totiž postupně dostávali mnozí ze zakázaných autorů, někteří díky tzv. sebekritice (Jiří Šotola, Bohumil Hrabal), jiní díky taktické šikovnosti a nasazení nakladatelů (Jan Skácel, Oldřich Mikulášek), takže zákonitě vznikla otázka, co s jejich předchozími díly. Působilo totiž dost nesrozumitelně, když si čtenáři mohli půjčit díla Bohumila Hrabala z let sedmdesátých a osmdesátých, ale nikoli ta z šedesátých. Čtenáři vznášeli dotazy, proč tomu tak je. Státní knihovna se proto v roce 1981 obrátila na ředitele několika nakladatelství (Academie, Melantrichu, Mladé fronty, Našeho vojska, Československého spisovatele a Panoramy) a požádala je, aby revidovali knihy svých autorů, kteří se ocitli v OZF, ale kteří mezitím už opět oficiálně publikují. Většina nakladatelství neodpověděla vůbec, některá odpověděla negativně, tedy že si danou revizi nepřejí. Pouze nakladatelství Melantrich dalo adresný souhlas s uvolněním knihy Jana Novotného *Češi a Slováci za národního obrození a do vzniku Československého státu* (1968). Knihovna zaslala dopis i tajemníkovi Svazu českých spisovatelů Donátu Šajnerovi – bez odpovědi. Svaz nereagoval ani na další výzvy. Ještě v roce 1988 se ředitel SK obracel na ministerstvo kultury, aby upozornil na neudržitelnost takovéto situace. Mezi největší paradoxy patřilo to, že ve zvláštních fondech byla uložena díla autorů, kteří se mezitím stali členy Svazu spisovatelů. SK knihovna se tak ocitla v nezáviděníhodné situaci toho, na něž se obrací nespokojenost čtenářů, ale kdo současně není s to ze své vůle s daným stavem nic udělat.

Role OZF a plechová hala v Nučicích

Státní knihovna se vedle výčitek ze strany čtenářů musela postarat organizačně i prostorově o svazky vyřazené z veřejného oběhu. Její role byla dvojitá. Jednak zajišťovala chod vlastního OZF, jednak měla na starosti svoz a uskladnění prohibit ze všech českých knihoven; s výjimkou těch, jež měly právo vybudovat si vlastní OZF (viz výše). Byla tedy nucena **knihovnický** administrovat rozhodnutí, jež bylo **politické**, přičemž ten, kdo nesl onu politickou odpovědnost, byl pro běžného čtenáře neviditelný, mimo adresný dosah jeho uživatelské nespokojenosti. Mnozí se obraceli se svými stížnostmi na vyšší instance. Takto se například v archivu Moravské zemské knihovny dochoval dopis čtenáře z 9. března 1988, adresovaný Ministerstvu kultury ČSR. Pisatel se pozastavil nad tím, že ve fondech nejsou přístupna díla T. G. Masaryka; ptá se, „proč tato situace trvá a jaký má v současné době smysl“.¹²

V OZF bylo umístěno asi 25 tisíc svazků,¹³ které lze rozdělit do několika oblastí.¹⁴

1) Literatura vyřazovaná podle výše zmíněných seznamů; 2) bohemikální literatura,

12) AMZK, Moravská zemská knihovna, kt. 143, Žádost o vysvětlení a nápravu, 9. 3. 1988.

13) V OZF brněnské Státní vědecké knihovny jich v roce 1983 bylo 5 970, sdělení Věry Jelínkové Jiřimu Trávníčkovi, 15. 5. 2013.

14) ANK, SK ČSR, Zpráva o zvláštních fondech tiskovin v knihovnách fondech České republiky (předkládá V. Richter, zpravoval M. Velinský), porada vedení SK 18. 6. 1990.

zejména z exilových nakladatelství, která se do OZF dostávala prostřednictvím Státní bezpečnosti nebo Ústřední celní správy; 3) publikace, jež sice prohibity podle seznamů nebyly, ale byly do OZF umístěny kvůli nutné ochraně, aby se – zjednodušeně řečeno – v běžném půjčovacím režimu nerozkradly (šlo zejména o erotika a okultní literaturu); 4) speciální fondy, do nichž patřila zejména tzv. kolaborantská a nacistická literatura z doby protektorátu. A protože distribuce cizích (zejména odborných) časopisů procházela přes cenzurní orgán (FÚTI), stávalo se, že některé číslo bylo tu a tam vyřazeno, takže nedoputovalo na místo určení. OZF bylo místem, kde se tato „nedoputovaná“ čísla uskladovala.

Jako pracoviště s rolí metodického řízení OZF v celé části tehdejší federace se SK dostala do role uskladnitelky, čímž sama sobě umenšovala své skladovací kapacity, kterých se už na konci šedesátých let začalo nedostávat na vlastní fondy, a přidávala starost s poskytnutím servisu cizím knihám. K tomuto účelu byla vyčleněna montovaná plechová hala v Nučicích, v níž se netopilo a v níž nebyla ani instalována žádná klimatizace, takže pracovat zde bylo možné jen od května do října. Do tohoto skladu byla v letech 1978–1981 svážena prohibita z ostatních knihoven, konkrétně z pěti krajů – Středočeského, Jihočeského, Západočeského, Severočeského a Východočeského. Prohibita z Jihomoravského a Severomoravského kraje zůstala soustředěna buď v jednotlivých okresech, nebo byla svezena do skladů brněnské a ostravské Státní vědecké knihovny. Celkem bylo takto do Nučic soustředěno asi čtyři sta tisíc svazků, přičemž celkový počet všech vyřazených knih byl devět set šedesát tisíc (na Slovensku asi sto čtyřicet tisíc).

OZF začalo takto sváženou literaturu z místních knihoven postupně třídit a organizovat její uskladnění. Co to konkrétně znamenalo? Především vybalování z balíků a rozestavování na regály. Při tom se zjistilo, že v balících se nachází i velké množství knížek, které se v seznamech nevyskytují. Knihovny si takto řešily své prostorové problémy. Dále že část knih byla předána jako plesnivá a že ne všechny balíky jsou vybaveny pečeti, jak bylo nařízeno. Zdaleka ne vše se od roku 1981 do roku 1989 podařilo zpracovat (do konce roku 1988 asi jen čtvrtinu svezených publikací). Spousta balíků zůstala ve skladě tak, jak byly přivezeny. Tím byly odsouzeny k postupné zkáze. Jak uvádí ve své zprávě z roku 1990 Mirko Velinský, ředitel sektoru služeb a speciálních oddělení, dané řešení bylo pohodlné především pro knihovny, neboť ty „nechtěly nést odpovědnost za případné zneužití vyřazené literatury a naléhaly na to, aby je Státní knihovna ČSR těchto problémů zbavila a velice rády se zvláštních fondů zbavovaly“.¹⁵ Podle pamětníků probíhal svoz do centrálního skladu chaoticky. Přebíraly se balíky, aniž se kontroloval obsah. Nebylo tedy jisté, zda jsou do balíků zahrnuta skutečně všechna prohibita. Mnoho knih v té době bylo už u soukromých majitelů. Existují svědectví, že na některé knihovny se zapomnělo¹⁶ nebo že se v knihovně podařilo uchovat prohibita pro okruh knihovníků a jejich nejbližších známých. Takováto svědectví jsou doložena například z Teplic po roce 1986, tedy pět let poté, co měly být knihy podle ministerského nařízení uskladněny v Nučicích:

15) Tamtéž.

16) (dan): „Když se ‚čistily‘ knihovny“, *Jihočeská pravda* 46, 1990, č. 61, 13. 3., s. 1.

Z fabriky jsem v roce 1986 odešel do teplické okresní knihovny a tím jsem se z toho „svého prostředí“ definitivně vymanil. Knihovna byla v krásných prostorách, asi dva roky jsem půjčoval knížky a potom jsem dělal údržbáře – objížděl jsem pobočky, měnil žárovky a sídlo jsem měl ve sklepě, kde se nacházel taky fond zakázaných knih z let 1968 a 1969, takže jsem četl a četl.¹⁷

Uživatelský režim

Pravidla pro půjčování prohibit upravovala Směrnice ministerstva kultury čj. 9695/72 z 31. května 1972. Ta, jak již bylo vzpomenuo, rozlišovala tzv. tiskoviny protistátní („P“) a tiskoviny se závadným politicko-ideovým obsahem („Z“). První se mohly půjčovat prezentně jen členům ÚV KSČ a členům vlády, a to bez zvláštního povolení, nebo jiným politickým, vědeckým a odborným pracovníkům se souhlasem ministerstva kultury. Tiskoviny „Z“ mohly být zapůjčeny politickým, vědeckým a odborným pracovníkům na základě doloženého potvrzení, výjimečně také studentům, avšak pouze se souhlasem děkana příslušné fakulty. Následující tabulka ukazuje frekvenci uživatelů OZF SK v Praze (včetně přírůstků ze zahraničí):

Oddělení zvláštních fondů SK v Praze v letech 1975–1989

Rok	Počet čtenářů	Počet návštěv	Počet výpůjček	Literatura ze zahraničí (svazky)
1975	25	152	3 067	527
1976	30	189	3 319	367
1977	43	277	3 339	580
1978	89	186	3 992	719
1979	308	607	4 500	432
1980	449	737	6 592	452
1981	318	570	4 970	186
1982	237	426	3 035	1 654
1983	309	391	2 967	751
1984	412	722	3 466	890
1985	301	712	4 878	475
1986	139	552	3 187	628
1987	140	768	3 851	112
1988	156	623	2 062	145
1989	196	983	3 905	40
Celkem	3 152	7 875	57 128	7 958

Zdroj: ANK, SK ČSR, Zpráva o zvláštních fondech tiskovin v knihovních fondech České republiky, porada vedení NK 18. 6. 1990.

17) Pavel Rajčan: „Mohl ze mě být fotbalista v šustákové soupravě“, in Adam Drda, Karel Strachota (eds.): *Naše normalizace*, Praha, Člověk v tísní 2011, s. 99–104, zde s. 103.

Pokud jde o fungování samé, ve Zprávě o zvláštních fondech z roku 1990 se uvádí, že v okamžiku, kdy OZF zahájilo svou činnost, se ukázalo, že „buď nebude moci půjčit vůbec nic, nebo bude soustavně směrnic porušovat“, přičemž oddělení se rozhodlo pro druhou variantu.¹⁸ Protože OZF nikdy žádný seznam kategorie „Z“ nevypracovalo, nemuseli mít čtenáři povolení Ministerstva kultury ČSR, jak ho požadovala výše zmíněná směrnice. Zpráva uvádí, že povolení se vyžadovalo jen v případech, u nichž bylo podezření, že by mohlo jít o provokaci ze strany bezpečnostních složek. Pravidelně se obcházel příkaz, aby student měl povolení od děkana. Stačilo, že měl povolení od vedoucího katedry, nebo dokonce jen vedoucího diplomové práce. Pokud jde o pracovníky SK, mohli dostat žádanou knihu, pokud jim povolení podepsal ředitel jejich sektoru; v praxi však řadu žádanek podepisoval Mirko Velinský, do jehož gesce OZF patřilo. – Podle svědectví medievisty profesora Pavla Spunara, jenž začal pravidelně navštěvovat OZF na počátku osmdesátých let, se ukazuje, že uživatelský režim byl – jakkoli však zřejmě jen selektivně – ještě uvolněnější. Díky tomu, že v oddělení pracovala jeho bývalá spolužačka, mohl se postupně dostávat téměř ke všem titulům, a to bez jakéhokoli povolení. Některé knihy mu byly půjčovány i domů. Dokonce mu bylo umožněno, aby s pracovníky oddělení několikrát zajel do nučického skladu, konkrétně do té jeho části, jež byla zpracována. Zde si mohl – na přímé vybídnutí pracovníků oddělení („Oni mi řekli: ‚Vem si, co chceš.‘“) – vzít to, co uznal za vhodné, což činil jak pro sebe, tak pro své známé. Sám tvrdí, že v oddělení panovala otevřená atmosféra, „nikdo nechtěl nic ničit, [pracovníci oddělení, JT] se snažili všechno zachránit“. Nesetkal se zde zkrátka s žádným ideologicky rigidním postojem. Protože „režim už byl rozložený“, tvrdí, „ani straníci už nebyli přesvědčeni o správnosti zákazů a nutnosti na ně uvalovat zvláštní režim“.¹⁹ Nutno dodat, že toto prolomení ideologických pravidel nebylo zdaleka jevem masovým, současně však ani zcela ojedinělým.

Protože se stávalo, že v OZF končila řada zabavených čísel zahraničních časopisů (*Science, Nature, British Medical Journal* ad.), byli pracovníci oddělení žádáni, aby postiženým institucím, kam dané číslo nedoputovalo, poskytli alespoň xerokopii konkrétního článku. Přitom platilo nařízení, že xerokopie lze zhotovovat jen těm knihovnám, které mají právo zvláštních fondů. Praxe však byla daleko benevolentnější – kopie se v OZF zhotovovaly téměř bez omezení všem, kdo o ně požádali.

Volný režim, tedy obcházení předpisů, panoval podle různých svědectví i v ostatních knihovnách s právem zvláštních fondů, a to v míře snad ještě nevázanější. Dana Kalinová, která za normalizace pracovala v Městské knihovně v Praze, vzpomíná, jak jim bylo umožněno brát si knihy z OZF přes noc domů.²⁰

Uvolnění

Kdybychom měli odhadovat politicko-společenské změny podle změn v oblasti prohibit, museli bychom toto datum přesunout z listopadu na leden 1989. Od tohoto data ministerstvo kultury totiž nařídilo uvolnit třetinu prohibitních titulů, další třetinu nařídilo

18) ANK, SK ČSR, Zpráva o zvláštních fondech tiskovin v knihovních fondech České republiky (předkládá V. Richter, zpravoval M. Velinský), porada vedení NK 18. 6. 1990.

19) Rozhovor Jiřího Trávníčka s Pavlem Spunarem, 30. 5. 2013.

20) Rozhovor Jiřího Trávníčka s Danou Kalinovou, 25. 8. 2011.

uvolnit v dubnu. Přitom podle Michala Černíka toto rozhodnutí bylo na ministerstvu kultury připraveno v říjnu 1988.²¹ V těchto dvou vlnách se do veřejného prostoru vracely především tituly některých již nežijících exulantů, též několika málo žijících (například Arnošt Lustig), dále pak se jednalo o tituly autorů, kteří byli již oficiálně vydáváni v domácích nakladatelstvích (Bohumil Hrabal, Jiří Šotola ad.), spisy Masarykovy a Benešovy; z beletrie se vrátila asi polovina. Ve skladech však zůstala společenskovědní literatura z let 1968 a 1969 a tituly exponovaných disidentů. Podle svědectví Víta Richtera byla v letech 1988–1989 situace v SK pocíťována jako neúnosná; objevovaly se různé požadavky a stížnosti; i straníci věděli, že se musí něco stát, „nicméně všichni se báli, nikdo si to nechtěl vzít na zodpovědnost“.²²

Z hlediska fungování nučického skladu to znamenalo vytrdit jednotlivé tituly, v některých případech je ještě vybalit z původních balíků. Při této akci se přicházelo i na všechny „triky“ knihoven, jak byly popsány výše. Listopad 1989 tento proces pouze urychlil, dávaje mu politickou oporu a také patřičnou medializaci. Několik médií informovalo o situaci, často i za pomoci fotek z nučického skladu s přepravkami plnými polorozpadlých knih. Předtím se takovéto kusé informace objevovaly jen na vlnách tzv. nepřátelských médií – zejména Svobodné Evropy – a v samizdatu. Dne 27. listopadu 1989 vydalo ministerstvo kultury příkaz k okamžitému navrácení prohibitivních titulů do běžných fondů, přičemž veřejnosti nepřístupná měla nadále zůstat „literatura, která propaguje válku a násilí, fašismus a nacismus, rasovou diskriminaci a odporuje lidskosti“.²³ *Rudé právo* o tom přineslo zprávu, opřenu o oficiální sdělení ČTK, 1. prosince 1989. Akce je prezentována jako návrat veškeré česky psané literatury do kontextu celé československé kultury, tedy jako myšlenka, „pro kterou se vyslovil Svaz českých spisovatelů již dříve“.²⁴

Ve Státní knihovně byl celou akcí pověřen Vít Richter; šlo o to, vrátit tituly co nejrychleji do fondů jednotlivých knihoven. Byl vypracován materiál „Postup při uvolňování zvláštních fondů“, kde byly nastíněny jednotlivé etapy, hlavní zásady a materiálně-technické a finanční zajištění. Dne 7. prosince 1989 proběhla porada s představiteli ústředních knihoven krajů, kde byl probrán harmonogram i detaily, tedy například že se nepodaří vrátit přesně to, co do nučického skladu jednotlivé knihovny svezly, a že je proto nutné „vytvářet pro každý kraj relativně vyváženou kolekci“.²⁵ Některé místní knihovny se však vůči návratu svých původních titulů chovaly velmi zdrženlivě, ba i negativně. Znamenalo to pro ně práci navíc a nápor na prostor.²⁶

Co se týče OZF, hlavním úkolem bylo najít odpovídající *modus operandi*, který by umožňoval vyjít vstříc zvýšenému zájmu o tento druh literatury a zároveň ho ochránit před nenechavci. Byl rozšířen počet míst ve studovně. Porada vedení SK stanovila úkoly do

21) Michal Černík: „Autorita tvůrčího činu. Ze zprávy přednesené na plenární schůzi členů SČS“, *Kmen* 2, 1989, č. 11, s. 1, 3.

22) Rozhovor Jiřího Trávníčka s Vitem Richtrem, 22. 5. 2013.

23) AMZK, Moravská zemská knihovna, kt. 132, oznámení ministra kultury ČSR ze dne 27. 11. 1989 (čj. 13784/89).

24) (zr): „Prohibitivní literatura do knihoven“, *Rudé právo* 70, 1989, č. 283, 1. 12., s. 2.

25) ANK, SK ČSR, Zpráva o zvláštních fondech tiskovin v knihovních fondech České republiky (předkládá V. Richter, zpravoval M. Velinský), porada vedení NK 18. 6. 1990; viz též Miloslava Nepovimová: „Otevíráme ‚zvláštní fondy‘“, *Metodický zpravodaj* 1989, č. 4, s. 195–197.

26) Rozhovor Jiřího Trávníčka s Věrou Jelínkovou, 15. 5. 2013.

budoucná tak, aby již bývalý OZF postupně přešel do běžného uživatelského provozu, stejně jako úkol vyřešit problém zahraniční exilové literatury. Dne 2. března 1990 vznikla mezi zaměstnanci SK petice proti tomu, aby pracovníci OZF „prováděli revizi a jakoukoli manipulaci s fondy“; příslušným pracovníkům byla vyslovena nedůvěra a byly požadovány „okamžité personální změny“.²⁷ OZF v jiných knihovnách se rozpustily do běžného fondu, přičemž byly vesměs ponechány v režimu prezenčních výpůjček.

Závěrem: mělo to i nějaká pozitiva?

Již v prosinci 1989 byla v prostorách SK z místních fondů uspořádána výstava prohibiční literatury *Otevíráme paměť národa*. V programu vydaném k příležitosti této výstavy se mimo jiné uvádí, že „směrnice z roku 1972 podepsaná ministrem kultury Miroslavem Brůžkem byla *de facto* zločinem proti národní kultuře“, majícím za „následek nemilosrdnou likvidaci výhonků plodné názorové plurality“, čímž „objektivně napomáhala narůstajícímu kulturnímu úpadku oficiální kultury“.²⁸ Ve stejném duchu se nesly i odpovědi z ankety zorganizované časopisem *Čtenář*; některé z nich pocházejí paradoxně i od těch, kdo byli zodpovědní za nakladatelskou politiku v době normalizace (Jiří Hájek, Vladimír Heger a Jiří Žáček).²⁹ Doba těsně po politických změnách potřebovala zkrátka úderný jazyk s jasně ohraničenými kategoriemi, jakož i s adresně pojmenovaným viníkem.

Při hodnocení nelze prohibiční strategii časů normalizace nesrovnat s první vlnou z padesátých let. Přes veškerou represi, již byly tenkrát knihovní fondy postiženy, šlo o krok, který měl svůj svébytný náboj. Ve jménu boje o nového čtenáře se vyřazovalo to staré, co mu mělo škodit, zavádět ho na scestí atd. Jinými slovy: odvrácenou stranou tohoto mocenského zásahu byl i jistý ideově formativní program. Vedle vyřazování režim formuloval i své představy a cíle, kolem nichž dokázal vybudit nemalou energii (Fučíkův odznak, knihovnické závazky, literární důvěrníci, různá hnutí, vydávání národních klasiků, preference sovětské literatury atd.).³⁰

To všechno však druhé vlně chybí. Tématu nového čtenáře, jeho převýchovy a potřeby nabídnout mu vhodný druh literatury (a tím ho zbavit té staré a škodlivé), stejně jako nové role knihovníka, se v padesátých letech věnovaly desítky knihovnických článků či knih. Cenzurní akci z počátku sedmdesátých let naproti tomu obestírá mlčení. Veškerá komunikace se děla pouze formou neveřejných úředních vyhlášek a prováděcích předpisů. Jednalo se o represi, kterou se navíc přiznávala neúčinnost kulturní politiky šedesátých let, tedy že sotva se kultura umožní se rozvinout, ihned se stává pluralitní, ergo nebezpečnou. Je to pouhý trest. Za co? Za šedesátá léta. Pro koho? Zejména pro ty, kdo se v nich exponovali. Postižení však byli především uživatelé knihoven (čtenáři), což v sobě zrcadlí základní komunikační paradox cenzury. U čtenářů na počátku padesátých let se věřilo, že je lze – podle sovětského vzoru – převychovat; v sedmdesátých a osmdesátých letech

27) ANK, SK ČSR, Prohlášení pracovníků Sektoru bibliografie a informací SK ČSR k personálnímu obsazení a práci oddělení zvláštních fondů.

28) *Otevíráme paměť národa. Výstava prohibiční literatury z fondů Státní knihovny ČSR*, Praha, Státní knihovna ČSR 1989, nestránkováno.

29) „Anketa“, *Čtenář* 42, 1990, č. 1, s. 2–4.

30) Podrobněji Petr Šámal: *Soustružníci lidských duší. Lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století (s edicí seznamů zakázaných knih)*, Praha, Academia 2009, zvl. s. 94–134.

tato ambice schází, cílem je odstavit čtenáře od nežádoucí literatury tzv. pravicových oportunistů, antisocialistických sil a emigrantů. Nicméně účinek byl v obou epochách stejný: vyřazení nežádoucích knih. – A ještě jeden rys vykazuje tento zákaz: režim byl sice nucen uvést v chod restriktivní pravidla, ale už nebyl schopen postarat se o jejich důsledné naplnění. Ti, kdo je mají administrovat, tak činí velmi nelibě; někde je dokonce ignorují, ne-li přímo sabotují.

Normalizační čistka knihoven však měla i jeden protikladný efekt. Seznam vyřazené literatury se postaral ne zrovna úzkým kruhům čtenářů o program toho, co číst. Sám autor případové studie si vzpomíná, že se – jako krátkodobý knihovník útvaru – s verzí tohoto seznamu, již s mnoha zkomolenými jmény a názvy (někde až na hranici rozluštění), setkal při své základní vojenské službě v letech 1984–1985 v útvaru 6158 v Prešově. Seznam zde totiž poměrně čile koloval, ne sice v kruzích širokých, ale mezi těmi, kteří si navzájem důvěřovali. Nejednoho vojáka Československé lidové armády si tak při odchodu do civilu odnášel mnoho cenných položek doporučené četby. Nemohl si sice ve své útvarové knihovně dané tituly půjčit, nicméně seznam jim dodával auru něčeho zakázaného, nelegálního, a proto žádoucího.³¹

31) V obecnosti srov. též Paweł Sowiński: *Zakazana książka. Uczestnicy drugiego obiegu 1977–1989*, Warszawa, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk 2011, zvl. s. 82–83.

Příklad Vladimíra Merty
Přemysl Houda

Rok 1968 a několik málo let, které mu předcházely, radikálně proměnily hudební scénu v Československu. Nejednalo se jen o hudbu samu, odlišně fungoval i dohled, jenž nad touto oblastí státní úřady vykonávaly. V daném období se však proměnila pouze praxe tohoto dohledu, nikoli celý systém: zákony a podzákoné normy vzniklé vesměs v rozmezí let 1957–1960 platily i v roce 1968;¹ v liberální atmosféře pražského jara si ale takřka nikdo nelámal hlavu s jejich dodržováním. Krajská kulturní střediska, jež do té doby patřila k opěrným sloupům systému dohledu, se otevřela i hudebníkům a kapelám, o jejichž ideologické „čistotě“ šlo dost dobře pochybovat, dokonce i zaměstnanci odborů kultury národních výborů, kteří dříve vykonávali dozor přímo na koncertech, na tyto aktivity rezignovali. Také schvalovací proces před koncertem se stal formalitou.

Za jeden z důsledků tohoto uvolnění lze považovat boom amatérských, poloamatérských, ale i profesionálních kapel, které fungovaly ve formálně dirigistickém rámci *de facto* na tržním principu. Názorně tento rozmach z pozdních šedesátých let ilustruje rozsáhlá čistka, k níž došlo v polovině následujícího desetiletí: když rekvalifikační komise v letech 1974 a 1975 prověřovaly profesionální hudební sféru, pozvaly si k přezkoušení 6 054 lidí, přičemž kvalifikaci ponechaly 3 450 z nich. Nejradikálněji se proměnilo Pražské kulturní středisko (PKS) – po rekvalifikačních poklesech počet zprostředkovaných hudebníků o 2 135 (z 3 066 původně evidovaných).² Protože žádné zákony, které by upravovaly hudební oblast, v období pražského jara nevznikly, nebylo nutné v sedmdesátých letech měnit systém dohledu, jen bylo třeba obnovit jeho funkčnost.

Tato případová studie je věnována folku, hudebnímu žánru, pro který má textová složka natolik významnou roli, že se opakovaně stával předmětem pozornosti nejen hudební vědy, ale i literární historie či kulturních dějin.³ Na příkladu jednoho z folkových písničkářů studie ukazuje, s jakými potížemi se státní orgány potýkaly, když se snažily zamezovat vystupování některých umělců či vzniku a distribuci jejich nahrávek. Příklad jednoho z limitních hudebníků doby normalizace – písničkáře Vladimíra Merty – dává tušit, že pozdní fáze socialistické diktatury v Československu skýtala pro limitního, ba někdy až netolerovatelného hudebníka překvapivě široký prostor k veřejnému účinkování.

1) Jde zejména o zákon č. 81/1957 Sb., o koncertní a jiné hudební činnosti, kterým se zakládala síť krajských jednatelství (agentur). Dále v těchto letech vstoupily v platnost pro hudební oblast podstatně vyhlášky č. 89/1958 o povinném zprostředkování pro některé obory umělecké činnosti a č. 99/1958 o povolování veřejných koncertních a jiných hudebních produkcí.

2) Archiv Hlavního města Prahy (AHMP), Pražské kulturní středisko, 1972–1979, Rozbor hospodaření PKS za rok 1975.

3) Srov. např. kapitola „Folková a rocková píseň jako protest a vyznání“, in Pavel Janoušek a kol.: *Dějiny české literatury 1945–1989*, sv. 4, 1969–1989, Praha, Academia 2008, s. 369–384; též Přemysl Houda: *Intelektuální protest, nebo masová zábava? Folk jako společenský fenomén v čase tzv. normalizace*, Praha, Academia 2014.

rekvalifikace po prvním kole

Rozhovor s předsedou
rekvalifikační komise
PRAŽSKÉHO
KULTURNÍHO
STŘEDISKA
Antonínem Hadrabou

● Jaké jsou první zkušenosti z práce vaší komise?

K poslednímu dni loňského roku bylo v Pražském kulturním středisku evidováno celkem 3054 umělců; 875 z nich je zařazeno do tzv. „svobodného povolání“, tj. nejsou v běžném zaměstnaneckém pracovním poměru k žádné umělecké instituci. V souladu se stanoviskem hudebního oddělení ministerstva kultury ČSR se naše komise rozhodla, že nebude provádět rekvalifikační zkoušky členů pražských divadel, neboť každé divadlo samo dbá na odbornou i kulturně politickou úroveň svých umělců.

Před začátkem zkoušek jsme si vypracovali základní hodnotící kritéria — jakýsi bodovací systém. Prověrek se kromě členů komise zúčastňovali pravidelně i přízvaní odborní experti příslušných oborů. Proti původnímu předpokladu jsme nakonec rozhodli, že tyto specializovaní odborníci se budou s námi podílet i na závěrečném hodnocení. Toto řešení se velmi osvědčilo.

Zpočátku nám dalo práci sjednotit názory na způsob hodnocení pohovorů o kulturně politických otázkách. Dospěli jsme k závěru, že v těchto rozhovorech nejde o zkoušku ze znalostí základů marxismu-leninismu, nýbrž o ověření základních postojů umělců k široké kulturně politické a kulturně historické problematice. Ptali jsme se proto například na významná výročí, jež souvisejí s oslavami Roku české hudby, na aktuální mezinárodní politické otázky apod. — a tyto otázky jsme se snažili spojitvat i s vlastním uměleckou praxí adeptů.

● Jaké jsou znalosti této problematiky?

Všeobecně jsou velmi slabá. Během zkoušek jsme zaznamenali i řadu humorných perliček: jeden z uchazečů například tvrdil, že Jiří Dimitrov zapísal říšský sněm, a nemohl jsme mu to vymluvit, jiná adeptka se skálopevnou jistotou prohlásila, že Portugalsko přepadlo Egypt (a ačkoliv v Portugalsku sama vystupovala, nedovedla urdit, kdeže ta země leží...) atd. Pozoruhodné je zjištění, že relativně nejmenší znalosti o těchto otázkách mají ti, jejichž odborná úroveň je vysoká; naopak řada odborně slabých uchazečů prokázala velmi dobré znalosti o společenských vztazích. Velmi neuspokojivé jsou všeobecné znalosti těch, kteří pro svou práci široký rozhled a co možná hluboké odborné i všeobecné vědomosti nutně potřebují — disc jockeyů. Zabývali se takovouto náročnou činností absolvent devítiletky, chybí mu zpravidla nejen větší míra životních zkušeností, ale především odborné, jazykové i všeobecné vzdělání. Nestačí přece znát název písničky a eventuálně umět „volně“ přeložit titul

289

Rozhovor s předsedou rekvalifikační komise Podle slov Antonína Hadraby, předsedy rekvalifikační komise Pražského kulturního střediska, měli přezkušovaní umělci potíže zejména s otázkami z oblasti mezinárodních vztahů.

Zdroj: Antonín Hadraba: „Rekvalifikace po prvním kole“, rozhovor vedl Petar Zapletal, *Melodie* 12, 1974, č. 10, s. 289–290, zde s. 289.

Kontinuita Mertových více či méně oficiálních aktivit po celé dvacetiletí dokládá, že nejen využíval náhodné a odstranitelné chyby v nastavení jinak dobře fungujícího systému omezení a kontrol, ale že lze mluvit o strukturálních mezerách v systému jako takovém.⁴

4) Robert Darnton: „Cenzura z komparativního pohledu: Francie 1789 – Východní Německo 1989“, přel. Blanka Hemelíková, in Tomáš Pavlíček, Petr Piša, Michael Wögerbauer (eds.): *Nebezpečná literatura? Antologie myšlení o literární cenzuře*, Brno, Host 2012, s. 377–399, zvl. s. 382–383. Autor zde mimo jiné konstatuje, že laxnost systému je důsledkem nejen skulin, „únikových cest“, ale třeba i rostoucí dohody mezi cenzory a autory.

Otázku, o čem nesoulad teorie a praxe (a tím prodyšnost systému) svědčí z širšího hlediska, nechává studie stranou; jejím cílem je především popis dobové praxe.

Struktura případové studie je založena na pěti variacích popisujících různé strategie, díky nimž mohl Vladimír Merta po celá sedmdesátá a osmdesátá legálně koncertovat a žít se jako hudebník. Merta popisovaných mezer využíval (s malou licencí) právě v načrtnutém pořadí; lze je vnímat jako písničkářovy reakce na průběžnou snahu různých státních orgánů (nejčastěji Státní bezpečnosti) omezit jeho veřejné vystupování.

Kontext: rekvalifikace jako čistka v hudební sféře

Jak vlastně rozumět formulaci, že Vladimír Merta představoval pro systém limitního hudebníka? Fakticky to znamená, že nikdy nepodepsal Chartu 77, protože právě podpis tohoto dokumentu představoval jednoznačnou hranici, za níž jakékoli legální veřejné aktivity nepřipadaly v úvahu: chartistům-písničkářům se systém neprodyšně uzavřel.

Vladimír Merta, absolvent FAMU a ČVUT, začal vystupovat v šedesátých letech v malých pražských klubech; v té době hrál oficiálně za honorář pod patronátem Pražského kulturního střediska. I po srpnové okupaci nadále koncertoval vcelku bez problémů – až do vyhlášení rekvalifikací, kdy musel začít hledat jiné varianty, jak se udržet na pódiu. V té době již působil jako jedna z vůdčích osobností neformálního sdružení písničkářů Šafrán (Jaroslav Hutka, Vlasta Třešňák, Dagmar Andrtová-Voňková ad.); uskupení, kterého si od roku 1975 začala se stoupající intenzitou všímat Státní bezpečnost, nejdříve zejména kvůli Jaroslavu Hutkovi. Vzhledem k tomu, že Vladimír Merta na rozdíl od Hutky či Třešňáka Chartu 77 nepodepsal, měl šanci zůstat na oficiálních pódii i po roce 1977.

Jedinou, avšak podstatnou legislativní novinku, upravující od poloviny sedmdesátých let pravidla veřejného vystupování, představovaly rekvalifikace. Fakticky šlo o jednorázový akt, který z hlediska struktury kontrolních mechanismů nebyl nijak převratný, avšak pro aktuální obraz hudební scény počátku sedmdesátých let sehrál klíčovou roli. Rekvalifikace, odehrávající se v letech 1974 a 1975 (příslušný metodický pokyn ministerstva kultury byl vyhlášen 15. října 1973),⁵ vlastně obnovovaly formálně stav *ante* – to byl jejich první a klíčový úkol. Probíhaly však i v dalších letech, kdy představovaly jeden z důležitých nástrojů disciplinace hudební scény.

Stejně jako se politické čistky v KSČ zahaly do pláště zdánlivě čistě formální „výměny stranických legitimací“, rovněž rekvalifikace měly apolitický nátěr. V roce 1974 se veřejně zdůvodňovaly jako nutná podmínka pro odstranění nekvality a braku z populární hudby, „kterou charakterizují neuspokojivé výkony řady interpretů, mnoho špatných textů, nízká programová úroveň zábavných pořadů, nekvalitní práce dramaturgů a producentů“.⁶ Heslo „Konec s nekvalitou v hudbě“ se stalo zaklínadlem specializovaných médií a také členové rekvalifikačních komisí, mezi nimiž nechyběly respektované osobnosti jako Jiří Černý či Petr Janda, prohlašovali, že nikdo nebyl vyhozen z politických důvodů. Předseda

5) Podrobněji P. Houda: *Intelektuální protest, nebo masová zábava?*, cit. dílo, s. 56–75.

6) „Cesta k vyšší kvalitě: rekvalifikace“, rozhovor s pracovníky hudebního oddělení Ministerstva kultury ČSR, s vedoucím oddělení Jaroslavem Hrabou, Věrou Tomkovou a se Zbyňkem Máchou vedl Petar Zapletal, *Melodie* 12, 1974, č. 1, s. 1–3, zde s. 1.

rekvalifikačním komise PKS Antonín Hadraba o tom v rozhovoru pro časopis *Melodie* uvedl:

Nikomu z uchazečů jsme nenavrhli snížení kvalifikace kvůli nedostatečným výsledkům kulturně politických pohovorů, jimiž prošli všichni [...] Těm, kteří při nich prokázali zcela nespokojivé znalosti, doporučujeme, aby své zájmy o kulturně politickou problematiku prohloubili, ale nenavrhujeme jim snížení kvalifikačního stupně.⁷

Bod 16 metodického pokynu k rekvalifikacím však prohlašoval celkem jasně:

Pokud vystupování umělce nebo souboru bude v rozporu s kulturně politickými zájmy nebo v případě poklesu umělecké kvality či jeho programového a repertoárového ustrnutí, může ředitel po předchozím vyjádření komise přeřadit umělce (nebo soubor) do nižšího kvalifikačního stupně nebo přechodně zastavit jeho veřejné účinkování, popř. i kvalifikaci odejmout.⁸

Rekvalifikacemi, tímto velkým návratem před období rozpadu rozptýlené cenzurní soustavy, se svět profesionální hudby „znormalizoval“. Problém ale přetrvával – zůstávalo totiž stále mnoho cest, kterými se limitní hudebník mohl na pódii udržet, byť formálně, nikoli jako profesionál. A nejen udržet: pomocí svého hraní se mohl i živit, a to leckdy stejně dobře jako dříve, pouze přestal být profesionálem *de iure*.

Variace 1: folkař jako čelná osobnost veřejného života

Vladimír Merta Chartu 77 nepodepsal, zároveň se však pohyboval v prostředí, vůči němuž se státní orgány stavěly značně podezřívavě. Jaké možnosti pokračovat ve veřejném koncertování se takové limitní osobnosti nabízely? Někteří interpreti využívali výnos ministerstva kultury č. 11 z 8. srpna 1973, který pravil, že čelné osobnosti československé společnosti mohou veřejně vystupovat za honorář „nepřevyšující odměnu výkonného umělce mluveného slova v II. kvalifikačním stupni“ (jednalo se až o čtyři sta korun za vystoupení). V podstatné pasáži se ještě objevilo doporučení, aby „pořadatelé těchto produkcí sjednávali – až na další – přímo s těmito občany smlouvy o vytvoření díla podle ustanovení 27 zákona č. 35/1965 Sb. [autorský zákon, PH]“.⁹

Ministerský výnos, který sloužil jako legislativní podklad například i pro honorování školských besed se členy lidových milicí, umožňoval obcházení některých klíčových kontrolních mechanismů. Nikde totiž nebylo jednoznačně stanoveno, koho lze pokládat za „čelnou osobnost veřejného života“, takže se za ni mohl legálně prohlásit prakticky kdokoli. Částka čtyři sta korun přitom představovala necelou pětinu tehdejší průměrné mzdy, takže se touto cestou dal zabezpečit běžný životní standard.¹⁰ Formulace ministerského

7) Antonín Hadraba: „Rekvalifikace po prvním kole“, rozhovor vedl Petar Zapletal, *Melodie* 12, 1974, č. 10, s. 289–290, zde s. 290.

8) AHMP, Odbor kultury Národního výboru Praha, metodický pokyn k rekvalifikacím z 15. 10. 1973.

9) Cit. dle Jaroslav Hutka: „Utkání se skálou aneb Konec desáté sezóny“, in týž: *Dvorky*, Toronto, Sixty-Eight Publishers 1980, s. 133–242, zde s. 140–142.

10) Průměrná mzda v Československu v roce 1974 činila 2 232 Kčs – srov. *Statistická ročenka ČSSR*, Praha, Státní nakladatelství technické literatury 1975, s. 141.

pokynu navíc explicitně vyřazovala část kontrolních mechanismů, pořadatel akce se totiž doporučovalo, aby se domluvil přímo s danou „čelnou osobností“, tedy bez agentury či jiné zprostředkující organizace.

Skutečnost, že Vladimír Merta podobně jako Jaroslav Hutka či Vlasta Třešňák rekvalifikacemi v letech 1974–1975 neprošel, znamenala konec dosavadní spolupráce s agenturami. Nově tedy hráli na základě standardizovaných písemných smluv o vytvoření díla, jejichž jádrem byla citace zmíněného ministerského rozhodnutí. Pořadatel se zavazoval vyplatit za „autorský pořad s ukázkami hudby“¹¹ honorář čtyři sta korun (plus cestovné a stravné), „pořad“, tedy koncert, měl trvat nejméně dvě hodiny. Odměna podléhala dani z příjmu ve výši 3 %. S touto formou legálního veřejného vystupování začal jako první hudební kritik Jiří Černý při svých antidiskotékách a Vladimír Merta tento postup využíval až do roku 1977, kdy na něj svou pozornost zaměřila Státní bezpečnost. Ta tehdy začala prošetřovat Jaroslava Hutku a rozhodla se, že zamezí veřejnému vystupování nejen tohoto písničkáře, ale celého Šafránu, a to cestou celorepublikového zákazu.

Státní bezpečnost se soustředila především na Jaroslava Hutku, ostatním písničkářům se věnovala spíše okrajově; když v roce 1977 vyšetřovatelé kvůli Hutkovi vyslyšali Jarmilu Šerou, vedoucí Divadla v Nerudovce, kde v té době hrál i Merta, hájila před StB písničkáře následovně:

Program Jaroslava Hutky, jakož i jiné programy znám velmi dobře, protože se často opakují a mám možnost je sledovat po celou dobu s výjimkou krátkodobého zaneprázdnění. Mohu tak říci, že jsem sama nepozorovala, že by v některém ze svých vystoupení negativně působil na diváky, ale naopak jsem toho názoru, že jeho programy jsou v souladu s kulturně výchovnou činností ÚDPM JF [Ústřední dům pionýrů a mládeže Julia Fučíka, PH], neboť svými písničkami a mluveným slovem vede diváka k tomu, aby přemýšlel a nestával se pouhým konzumentem programu. Mimoto hodnotím vystoupení Jaroslava Hutky jako pranýřování maloměšťáctví a snobismu ve společnosti a jeho tvorba je silně angažovaná za trvalé morální hodnoty.¹²

A právě Jarmila Šerá bránila o necelý měsíc později i Vladimíra Mertu, když nechtěla zrušit jeho koncert v Divadle v Nerudovce, na což StB naléhala v souvislosti s omezením činnosti Šafránu. Šerá před tajnou policií argumentovala tím, že jí není nikdo schopen vysvětlit, proč je Merta nepřípustný (i když se na to ptá), a poukázala na to, že jediné, co se k celé věci od kulturní inspektorky dozvěděla, bylo, že Merta je zakázán kulturní správou Národního výboru hlavního města Prahy. Proto Šerá setrvala na svém stanovisku:

Vedení divadla hodnotí tento zákaz jako neuvážené opatření, které může u mladých lidí, návštěvníků již dopředu vyprodaných představení obou zpěváků, vyvolat negativní ohlas a může dojít i k rušivým jevům [...] důvody odvolání koncertu [...] jsou natolik nelogické

11) Srov. Přemysl Houda: *Šafrán. Kniha o sdružení písničkářů*, Praha, Galén 2008.

12) Archiv bezpečnostních složek (ABS), Vyšetřovací spis StB na Jaroslava Hutku, arch. č. 677 997, krycí jméno Zpěvák, protokol o výpovědi Jarmily Šeré 12. 5. 1977.

a politicky málo uvážené, že se předpokládá zneužití tohoto opatření některými osobami [...] případ Mertý a Lutky bude dáván jako příklad nutnosti Charty 77.¹³

Variace 2: Sekce mladé hudby a hraní pro členy

Písničkáři se ke svým posluchačům mohli dostat i dalšími legálními cestami. Jejich vystoupení nemuselo být prezentováno jako „veřejné koncertování“, ale jako tzv. hraní pro členy, tedy vystoupení *de iure* neveřejné, fakticky ale volně přístupné. Hrát pro členy nějakého spolku mohl v Československu kdokoli, tj. i člověk bez jakéhokoli typu kvalifikace. Vladimíru Mertovi a spolu s ním i dalším písničkářům (například Dagmar Andrtové-Voňkové či Oldřichu Janotovi) poskytla formu záštity v podobě „členského hraní“ Sekce mladé hudby Svazu hudebníků ČSR.¹⁴

Sekce vznikla na počátku roku 1977 při pražské pobožce Svazu hudebníků. Její účel zřetelně vystupuje již z názvu: měla všemožně propagovat hudební žánry, které preferovala mladá generace. Tiskla členský zpravodaj, vydávala časopis *Kruh* a knihy, například monografii Petra Dorůžky *Šuplík plný Zappy* nebo soubor překladů písňových textů Vladimíra Vysockého a Bulata Okudžavy *Koně k nezkracení*. Vedle těchto aktivit pořádala členské večery, které měly podobu koncertů na Baráčnické rychtě. Podstata těchto akcí spočívala v tom, že se jednalo o „amatérská hraní“, oficiálně určená pouze pro registrované členy Sekce mladé hudby, nikoli pro běžnou veřejnost. Informace v členském zpravodaji náležitě upozorňovaly na základní podmínku návštěvy koncertů: „Na základě stanovených regulí mají na ně vstup pouze členové KPMH [Klub přátel mladé hudby, PH], kteří si na každý z nich mohou vyzvednout jednu individuální vstupenku.“¹⁵ Oznámení také připomínalo, že se u vstupu posluchači musí prokázat členskou legitimací, jinak nebudou vpuštěni. Tato podmínka záhy způsobila radikální nárůst členské základny – během krátké doby se Sekce mladé hudby rozrostla v organizaci čítající několik tisíc členů.

Vladimír Merta nevystupoval na akcích Sekce mladé hudby zadarmo, organizátoři koncertů Jan Šulc a Ladislav Zajíček mu načerno vypláceli odměnu. Členské večery přitom nesměly mít oficiální vstupné, mohl se vybírat pouze tzv. dobrovolný příspěvek. Jan Šulc na tehdejší praxi vzpomíná následovně:

Na Baráčnické rychtě seděl jistý pan Gabriel, evidentně člen Baráčnické rychty, zástupce majitele. To fakt patřilo baráčníkům. To byla organizace Národní fronty, vymírajících starých dědků a babiček, který měli na Jánským vršku krásnej barák s krásným sálem. Vím bezpečně, že jsem byl pravidelně zástupcem pořadatele, jakýmsi trhačem lístků na týhletý akci. Tam přišel frajer, vytáhnul členskou legitimaci, já se podíval, jestli není falešná. Utrh jsem mu lístek, pustil jsem ho dál a tam hrála Dáša Voňková, Vláda Merta, Burian s Dědečkem nebo Oldřich Janota s Mozart K.¹⁶

13) ABS, Vyšetřovací spis StB na Vladimíra Mertu, arch. č. 808 320, krycí jméno Šafrán, záznam z 8. 6. 1977.

14) Podrobněji P. Houda: *Intelektuální protest, nebo masová zábava?*, cit. dílo, s. 161–182.

15) Srov. např. *Členské informace* 1982, č. 8, soukromý archiv Lubomíra Houdka.

16) Rozhovor Přemysla Houdy s Janem Šulcem, formálním vedoucím Sekce mladé hudby, 9. 2. 2011.

Koncertováním však možnost přivýdělnku nekončila. Sekce mladé hudby zadala Mertovi, zdatnému kytaristovi, vypracování metodického návodu ke hře na kytaru, tzv. metodějku. Merta po jejím odevzdání obdržel legální honorář, příručka se prodávala, i když opět pouze členům Sekce. Ani zde zprostředkovatelská role Sekce nekončila, Vladimír Merta vedl také mimopražské výukové kurzy hry na kytaru, samozřejmě opět pouze pro členy.

I tuto praxi veřejného vystupování Vladimíra Merty však ukončil zásah Státní bezpečnosti. Sekce mladé hudby a spolu s ní i Vladimír Merta se stali vedlejšími oběťmi akce Jazz, jejímž cílem bylo rozpuštění jiné součásti Svazu hudebníků ČSR, Jazzové sekce.¹⁷ Ministerstvo vnitra totiž v roce 1984 zrušilo Svaz hudebníků, a tím pádem zanikla i několikatisícová Sekce mladé hudby. Akce pro členy, samozřejmě delší dobu sledované Státní bezpečností, již neměl kdo zaštitit, takže musely po sedmi letech skončit.

Variace 3: festivaly

Folkové koncerty se odehrávaly nejen v kolejních klubech nebo v malých divadlech. Zejména v létě se hrálo na festivalech roztroušených po celém Československu. Tyto akce se staly jistým mýtem a s odstupem jsou vnímány jako výraz protestu. Dodejme však, že se jednalo vesměs o akce pořádané příslušnými organizacemi Svazu socialistické mládeže (SSM) a jejich pořadatelé museli získat všechna potřebná povolení od okresního národního výboru, střešní okresní svazácké organizace a musely je schválit bezpečnostní složky. Aby organizátoři povolení získali, byli nuceni přistoupit na určité kompromisy. Například někteří hudebníci na těchto festivalech čas od času vystupovat nesměli nebo se na jejich vystoupení vztahovala určitá omezení; dokud pořadatelé tato pravidla respektovali, festival byl zpravidla povolen.

Příkladem takového festivalu může být Folková Lipnice, jež se konala v letech 1984 až 1988 a jejíž pořadatelé, podniková organizace SSM v ledečském podniku Kovofiniš, jsou dnes chápáni jako ti nejodvážnější. Když roku 1985 žádali Okresní národní výbor (ONV) v Havlíčkově Brodě o povolení uspořádat druhý ročník festivalu, tamní odbor kultury podmínil svůj souhlas několika požadavky.¹⁸ Akce se nesměli zúčastnit Jaromír Nohavica s Petrem Lutkou a repertoár Vladimíra Merty musel projít zvláštním stupněm kontroly; jeho písňové texty měly být podle úředního sdělení „konfrontovány před vystoupením“.¹⁹ Když kontroloři na ONV texty písní prověřovali o rok dříve (1984), do jisté míry je ještě ocenili, nicméně již tehdy vyslovili pochybnosti nad religiózními motivy. Žádali například, aby jednu konkrétní píseň (Moréasovu báseň *Děvče hovoří*) doprovodil komentářem, že jde o píseň dobovou, „že on je nevěřící a že věří, že i přítomní mají jasno v názorech na svět a nevěří v Boha“.²⁰ Tomuto požadavku se však Merta vyhnul a píseň *Děvče hovoří* raději nezahrál.

17) Srov. pododdíl „Strategie obcházení cenzury“, s. 1199–1201, zde též odkazy na základní literaturu k tématu Jazzové sekce.

18) Soukromý archiv Jarmily Polákové, Stanovisko ONV v Havlíčkově Brodě ke scénáři festivalu Folková Lipnice, 9. 9. 1985.

19) Tamtéž.

20) Soukromý archiv Jarmily Polákové, odbor kultury ONV Havlíčkův Brod celozávodnímu výboru SSM Kovofiniš 6. 7. 1984; dopis je nadepsán „konzultace textů Vladimíra Merty“.

Intervence státních orgánů se týkala nejen prověrky programu, organizátoři měli také aktivně působit na publikum. Ostatně oficiálně se lipnický festival jmenoval Písní za mír a organizátoři sami úřadům navrhovali, že součástí programu bude vypouštění holubic míru a že část výtěžku poputuje na humanitární pomoc. Představitelé odboru kultury ONV navíc požadovali, aby ve festivalovém průvodním slově bylo

vhodně využito i dalších motivačních prvků k tomu, aby akce dopadla dobře i z výchovného hlediska (například k využití námětu ČSS [Československé spartakiády, PH] k celofestivalové rozcvičce, [...] recitace některých kratších básní, [...] soutěž o gramodesku v nápadu vkusného oblečení a zavržení nečistoty u některých mladých lidí).²¹

Lze předpokládat, že vypouštění holubic bylo pro organizátory i vystupující přijatelnějším vyjádřením angažovanosti než podobné návrhy okresního národního výboru. Současný Mertův pohled na podobné projevy loajality tyto prvky vytěsňuje:

myslím, že po tom Havlovi, že to ta Jarmila [Poláková, PH] vybrala tak, že to přejmenovala na Písní za mír, nebo co, což bylo takové blbé heslo, a já sem tam nechtěl jako hrát pod tím jménem a ona mi říkala: „Co máš proti míru?“ Takhle sme diskutovali a, no, tak já sem nakonec řekl: „No tak je to blbost, každej se snaží pro ten festival něco udělat, tak nebudu trucovat.“²²

Zde však Merta nevědomky zkrešluje obraz minulosti – Písní za mír se totiž akce jmenovala od začátku, nejednalo se o ústupek vůči režimu, vynucený po vystoupení Václava Havla v roce 1988; po Havlově rozmluvě s moderátorem Janem Rejžkem se ostatně už žádný ročník lipnického festivalu nekonal.

Podobné projevy angažovanosti vnímali pořadatelé festivalů jako součást vyjednávání s úřady. Představovaly clonu, která zaštitila či překryla veřejné vystoupení osob, jež byly vystaveny speciálnímu dohledu. Navíc právě prostřednictvím letních festivalů ve velkých amfiteátrech (na Folkovou Lipnici se prodávaly tisíce vstupenek) se písničkáři, jejichž desky vycházely spíše výjimečně, udrželi v širším povědomí. Přítomnost tisíců posluchačů na jediném místě měla navíc ještě jeden významný efekt: legitimizovala i další umělcovo vystupování.

Variace 4: dočasné úkroky stranou

Chtěl-li někdo v normalizačním Československu působit jako profesionální hudebník, muselo jeho vystoupení zprostředkovávat to krajské kulturní středisko, k němuž příslušel podle místa trvalého bydliště. Vladimír Merta oficiálně spadal do správy Pražského kulturního střediska, avšak poté, co neprošel rekvalifikacemi, zprostředkovalo jeho vystoupení po určitý čas Středočeské krajské kulturní středisko. Z Mertova spisu, který na něj vedla Státní bezpečnost, vyplývá, že se v roce 1979 rozvinula čilá komunikace mezi

21) Soukromý archiv Jarmily Polákové, odbor kultury ONV Havlíčkův Brod Místnímu národnímu výboru v Lipnici nad Sázavou 27. 3. 1985; dopis je nadepsán „Stanovisko k žádosti CZV SSM Kovofiniš Ledec n. S. o konání folkové přehlídky Písní za mír“.

22) Rozhovor Přemysla Houdy s Vladimírem Mertou, 24. 1. 2012.

pražskou správou StB a Středočeským krajským kulturním střediskem, konkrétně s jeho ředitelem Tomášem Weisssem. Účel komunikace byl prostý – Merta měl prostřednictvím této agentury legálně nasmlouváno poměrně pravidelné koncertování (například na druhou polovinu roku měl domluvené hned čtyři koncerty).²³ Tomáš Weiss po několika setkáních s pracovníky StB slíbil, že Mertu už zprostředkovávat nebude, a následně upozornil všechny ředitele krajských agentur, „že na vystoupeních jmenovaného se projevují různé narážky zaměřené proti socialistickému zřízení v ČSSR“.²⁴ Paradoxní, ale pro normalizační cenzurní soustavu příznačná je skutečnost, že krátce před tímto pokynem směl Vladimír Merta vydat v Supraphonu LP desku *P. S.* a že právě v době, kdy si StB psala s ředitelem středočeské agentury Weisssem o „nepřátelském Mertovi“, vyšla v *Melodii* pochvalná recenze Ondřeje Konráda, v níž se mluvilo o „výjimečném albu“.²⁵

Vladimír Merta po rozchodu se středočeským střediskem neměl stálé zaměstnání, působil na volné noze a živil se i jinak než jako písničkář. V roce 1981 pracovníci StB s překvapením zjistili, že Merta se podílí jako druhý režisér na přípravě filmu Jaromila Jireše *Mikulecká pole* (uveden pod názvem *Opera na vinici*). StB si proto domluvila schůzku s ředitelem Filmového studia Barrandov Jaroslavem Gürtlerem, na níž se dozvěděli, že Merta dokonce napsal scénář k tomuto filmu a že za něj dostal zaplacen 26 000 Kčs!²⁶ Barrandov s ním navíc jako s druhým režisérem uzavřel krátkodobou pracovní smlouvu a, jak si StB poznamenala, „na podkladě této smlouvy se Merta snaží do FSB [Filmové studio Barrandov, PH] proniknout na stálý pracovní poměr“.²⁷ Výsledek jejich intervence nebyl nijak překvapivý: Barrandov smlouvu zrušil a StB zajistila, aby se Merta neobjevil ani v titulcích filmu (honorář mu ale byl vyplacen podle klasického sazebníku až do dne ukončení spolupráce).

Ačkoli je zcela zřejmé, že se Státní bezpečnost snažila Vladimíra Mertu z veřejného prostoru vytlačit, z dochovaných pramenů vyplývá, že potřebné informace dostávala se zpožděním a nedokázala na jeho aktivity reagovat včas. Názorně to dokládá jiný příklad, kdy se Merta jako trvale sledovaná osoba dostal k vůbec nejširšímu obecenství. V sobotu 10. dubna 1982 totiž vystoupil v Československém rozhlasu v pořadu *3 × 60, a to stereo*.²⁸ Pořad měl formát rozhovoru, vedl jej tehdejší rozhlasový externista Ota Nutz a tématem se stala celá Mertova dosavadní umělecká činnost. Tváří v tvář realitě si Státní bezpečnost musela při vyhodnocení „rozpracování“ Vladimíra Mertu v roce 1982 přiznat, že „Merta i nadále vystupuje, a to zejména v různých mládežnických klubech a vysokoškolských kolejiích. Jeho koncerty působí velmi negativně na současnou nastupující mladou generaci a vysokoškolské studenty.“²⁹

23) ABS, Vyšetřovací spis StB na Vladimíra Mertu, arch. č. 808 320, krycí jméno Šafrán, záznam StB ze setkání s ředitelem středočeské agentury Tomášem Weisssem, 19. 6. 1979.

24) Tamtéž, záznam StB ze setkání s ředitelem středočeské agentury Tomášem Weisssem, 5. 12. 1979.

25) Ondřej Konrád: „Vladimír Merta“, *Melodie* 17, 1979, č. 4, s. 126–127.

26) ABS, Vyšetřovací spis StB na Vladimíra Mertu, arch. č. 808 320, krycí jméno Šafrán, záznam StB ze setkání s ředitelem Filmového studia Barrandov Jaroslavem Gürtlerem, 15. 5. 1981.

27) Tamtéž.

28) ABS, Vyšetřovací spis StB na Vladimíra Mertu, arch. č. 808 320, krycí jméno Šafrán, záznam StB o výpovědi agenta s krycím jménem „Kříž“ z dubna 1982.

29) ABS, Vyšetřovací spis StB na Vladimíra Mertu, arch. č. 808 320, krycí jméno Šafrán, plán StB na další „agenturně-operativní rozpracování akce Šafrán“ [tj. Vladimíra Mertu, PH], plán sepsán 9. 12. 1982.

Variace 5: opět profesionálem

Druhá polovina osmdesátých let přinesla změnu: hledání skulin v systému, díky nimž se písničkář po celá sedmdesátá léta udržel na pódiu, se stávalo stále snazším. Jak tato změna ovlivnila situaci Vladimíra Mertu? V roce 1985 začal opět spolupracovat s Pražským kulturním střediskem, jež začalo Mertu zprostředkovávat jako profesionála. Vůbec přitom nebylo nutná konspirace, o jednáních s Mertou věděl a s navázáním spolupráce souhlasil tehdejší ředitel PKS Richard Němec, který se s ním i osobně setkal. O obnovení spolupráce s PKS věděla i StB a v době, kdy se rozhodovalo o celé věci, sepsali její pracovníci záznam, ve kterém lze najít i velmi překvapivou úvahu, odrážející zkušenost ze selhávání represivnějšího přístupu:

Bude nutno zvážit, co je pro kontrolu uvedených písničkářů [vedle Mertu se jednalo o Dagmar Andrtovou-Voňkovou, PH] příznivější. Zda jim umožnit spolupráci s PKS, a tak získat přehled o jejich působení, nebo zamezit této spolupráci a umožnit jim neustálé koncertování na celém území pod hlavičkou různých zřizovatelů apod. Pro naše podmínky se jeví účelnější nebránit této spolupráci s PKS, a tím získat podstatně ucelenější a dokonalejší přehled a kontrolu jejich činnosti.³⁰

O pár dní později, kdy se již vyřizovaly formality nutné pro přijetí do PKS (Merta musel na uzavřené přehrávce předvést před komisí schválený program), Státní bezpečnost tento postup potvrdila. V jednom ze záznamů její pracovníci konstatovali, že PKS o Mertu zájem prostě má, a současně vyjádřili přetrvávající pochybnosti: „otázkou zůstává ta skutečnost, co si [pracovníci PKS, PH] od této spolupráce slibují nebo očekávají. Jediným kladem může být, že oba budou pod důkladnější kontrolou [...] zda je tento způsob dostatečné řešení, ukáže jejich koncertní činnost.“³¹

Legalizaci limitního hudebníka vnímaly státní orgány jako uzavření dohody, podle níž Merta sice bude smět koncertovat, ale bude hrát pouze schválené písně. Již plzeňská Porta roku 1986 ale ukázala, že tento kompromis dlouhodobě nefunguje. Merta na Portu přijel jako profesionální umělec zaštitěný razítkem PKS, ale na pódiu zahrál píseň, jejíž text neprošel schválením agentury – *Prahu magickou*. Na toto nedodržení „pravidel hry“ zprostředkovatelská organizace vzápětí reagovala. Merta se musel dostavit na PKS, kde s ním byla za přítomnosti náměstka ředitele PKS Vratislava Bendy rozvázána spolupráce. Zápis o této schůzce vyzněl jednoznačně: písničkář zahrál, co neměl, porušil tím dohodnutá pravidla, a agentura tak s okamžitou platností vypověděla smlouvu. Zápis ještě praví, že na otázku, proč zahrál píseň, která je v rozporu „s našimi kulturně-politickými zájmy“, odvětil, že zpívá to, co cítí.³²

Vladimíru Mertovi nezbylo nic jiného než opět hledat postranní cesty, jak si zabezpečit legální koncertování. V praxi to znamenalo, že začal vystupovat jako „lidový hudebník“,

30) ABS, Vyšetřovací spis StB na Vladimíra Mertu, arch. č. 808 320, krycí jméno Šafrán, záznam StB ze září 1985, Vladimír Merta, Dagmar Voňková, poznatky o snaze navázat uměleckou spolupráci s Pražským kulturním střediskem.

31) ABS, Vyšetřovací spis StB na Vladimíra Mertu, arch. č. 808 320, krycí jméno Šafrán, záznam StB ze 7. 10. 1985, Vladimír Merta, Dagmar Voňková, poznatky k současné činnosti.

32) ABS, Vyšetřovací spis StB na Vladimíra Mertu, arch. č. 808 320, krycí jméno Šafrán, záznam z jednání PKS s Vladimírem Mertou, 11. 7. 1986.

jak tento status definovala vyhláška z roku 1960.³³ Oficiální honoráře lidových hudebníků byly sice malé (několik korun za hodinu hraní), vedle toho jim však byly přiznávány i cestovní náhrady, stravné, amortizace nástrojů atd. Merta si jen musel obstarat razítko zprostředkovatele, jímž v případě lidových hudebníků mohla být jakákoli organizace Národní fronty. Vzhledem k tomu, že mnohé organizace rády vykazovaly tzv. kulturní činnost, nebudila spolupráce s písničkářem žádnou větší pozornost. V jeho okolí se pohybovalo mnoho lidí zaměstnaných v podnicích či v menších či větších divadlech, kteří mu byli ochotni pomoci. Tento typ hraní byl pro bezpečnostní orgány poměrně těžko odhalitelný, neboť v případě odhalení mohl hudebník oslovit jinou organizaci a dál pokračovat ve veřejném vystupování.

V posledních dvou letech před pádem socialistické diktatury se veřejný prostor dále otevíral, a tak Merta po deseti letech pronikl dokonce i do oficiálního hudebního vydavatelství. V roce 1989 mu v Supraphonu vyšly dvě LP desky, nahrávky z koncertů. To už ale byl spíše epilog zápasu, který Vladimír Merta více než dvacet let se státními orgány podstupoval; jeho veřejné působení bylo sice považováno za nežádoucí a Státní bezpečnost jeho aktivity průběžně sledovala, nevyužila však takových prostředků, jimiž by ho od publika definitivně odřízla (jako tomu bylo v případě Vlasty Třešňáka, který byl v rámci akce Asanace donucen k emigraci).

Nepřítel na pódiu?

Vladimír Merta nám posloužil jako příklad složité situace, v níž se písničkáři ocitli za normalizace. Ukázali jsme, že pokud folkový písničkář nepřekročil zřetelnou hranici, představovanou podpisem Charty 77, tak mu státní orgány sice všemožně komplikovaly veřejné působení, ale k jednoznačnému zákazu se neodhodlaly. I přes výhrady různých pracovníků okresních odborů kultury a aktivity Státní bezpečnosti se Vladimír Merta na pódiích udržel po celé normalizační dvacetiletí. O důvodech tohoto „měkkého“ přístupu lze spekulovat. Zjistěte bylo snazší zdiskreditovat underground, který se vůči vkusu většinové společnosti vymezoval velmi radikálně, než oblíbeného písničkáře se dvěma vysokými školami, na jehož koncert v pražské městské knihovně přišlo roku 1977 více než pět set lidí. Státní orgány se tedy alespoň snažily udržet jeho aktivity pod kontrolou, což se jim, jak jsme doložili, dařilo pouze částečně.

Popis Mertových strategií ukázal, že systém dohledu v socialistické diktatuře nebyl neprodyšný; lze usuzovat na dvě příčiny této propustnosti: 1) Státní orgány nebyly ochotny zajít až do krajnosti, neboť se snažily držet vnější obraz demokratičnosti; na Vladimíra Mertu a další hudebníky mohl být jednoduše vydán celorepublikový absolutní zákaz, ale žádný takový písemný dokument nevznikl; 2) Udržet absolutní kontrolu nad veškerými hudebními pódií v Československu, jejichž vedoucí mnohdy s písničkáři sympatizovali a patřili k jejich obdivovatelům, bylo velmi komplikované; navíc za situace, kdy posty ředitelů krajských kulturních středisek zastávali lidé jako Richard Němec a Tomáš Weiss, kteří byli ochotni udělovat „nepřátelským osobám“ kvalifikační oprávnění. Státní bezpečnost vlastně potlačovala nejen Vladimíra Mertu, ale sváděla bitvu se širokým polem

33) Vyhláška 112/1960 Sb., o zřizování a činnosti souborů hudebníků z povolání a souborů lidových hudebníků.

soupeřů, mezi nimiž byli i ti, kteří systém dohledu sami spolutvořili, tedy ředitelé agentur, inspektoři kultury na národních výborech atd. Mertův příklad ukázal, že vyjednávání bylo možné, a pokud se hudebník smířil s jistou mírou nejistoty, mohl v rámci strukturních mezer dlouhodobě fungovat a na pódiu se skutečně udržet.

Jiří Kratochvil nabídl roku 1983 svůj první rozsáhlý román k rozšíření v samizdatové Edici Petlice. Text se však nedočkal příznivého hodnocení a spisovateli bylo doporučeno, aby rukopis upravil. Avšak ani upravený text v Petlici nevyšel a román byl nakonec rozšířen v brněnské edici Milana Jelínka. V roce 1991 se pak Kratochvil nevrátil k původnímu textu a čtenářům byla nabídnuta upravená verze *Medvědího románu*. Román vyvolal poměrně silnou, leč nikoli jednoznačně kladnou kritickou odezvu. Na samém konci devadesátých let pak Kratochvil vydal román s názvem *Urmedvěd* a označil ho za původní a nezměněný text z roku 1983, který v Edici Petlice neprošel přes první čtení. *Urmedvěd* však vychází ve zcela jiném kontextu a je hodnocen jako originální postmoderní fikce, jejíž nárok na pobyt v literárním prostoru je samozřejmý. Nadto se dílo osobitým způsobem znovu vrací ke svým edičním peripetiím, tematizuje je a pozoruhodně je činí součástí své významové výstavby. Z původního zamítnutí se tak v hravém gestu stává téměř dominantní prvek, který text současně zraňuje, znovu sceluje a drží pohromadě.

Pokusit se rozplést tyto ediční osudy *Medvědího románu*, najít souvislosti jeho nepodařeného vstupu do Edice Petlice, načrtnout kritickou recepci, které se mu dostalo, a popsat mechanismus, díky němuž se text *Urmedvěda* proměňuje v dílo problematizující vztah mezi textem a kontextem, mezi vnějškem a vnitřkem textu, mezi autorem a tím, kdo se restriktivně podílí na smyslu textu, takové cíle si klade tato studie. Příběh dvou verzí Kratochvilova románu přitom nevnímáme jako projev cenzury vydavatelů přední samizdatové edice, ale jako příležitost ukázat podoby sociální regulace literární komunikace v paralelním oběhu, při které se ukazuje autoritativní převaha vydavatele nad začínajícím autorem, nabízejícím svůj první román.

Medvědí román však nebyl Kratochvilovým debutem. Povídky, recenze a eseje mu vycházely časopisecky od roku 1964 v *Plameni*, *Hostu do domu* a *Sešitech pro mladou literaturu*. Jako ucelený soubor měly jeho povídky vyjít v brněnském nakladatelství Blok, ale v roce 1971 bylo vydání knihy *Případ s Chatnoirem* zakázáno. Od té doby mohl Kratochvil publikovat pouze v příležitostných samizdatových či exilových časopisech, sbornících a tiscích (*Obsah*, *Vokno*, *Listy*); jeho povídková kniha vyšla pod názvem *Případ nevhodně umístěné šance* v samizdatové Edici Petlice (1978).

Nepodařený vstup do Edice Petlice

V říjnu roku 1983 Jiří Kratochvil dokončil text s názvem *Medvědí román* a pokusil se ho přes Milana Uhdeho nabídnout do pražské Edice Petlice. Jak autor, tak Milan Uhde se vyjádřili k tomu, jakým způsobem byl rukopis přijat a proč nakonec v této edici nevyšel. Osobní hodnocení tohoto příběhu jsou velice rozdílná, přesto nám jejich líčení společně s dalšími prameny mohou pomoci popsat cestu *Medvědího románu* od rukopisu až

k oficiálnímu vydání v roce 1991. Nemůžeme se však vyhnout tomu, abychom neupozornili na okolnost, že největší rozpor v interpretaci edičních osudů tohoto románu najdeme právě v pohledu na jeho odmítnutí. Milan Uhde ve svých pamětech píše, jak spisovateli doporučil, že tehdy ještě rozepsaný text musí dokončit, „vydat jej v samizdatu a usilovat o knižní vydání v některé české zahraniční oficíně“.¹ Po dokončení však rukopis narazil na první problémy:

Jenže jako naschvál se dokončená verze nelíbila Zdeně Ertelové dokonce natolik, že ji odmítla opsat. Ani Ludvík [Vaculík, VT] s Ivanem [Klímou, VT] nebyli románem nadšeni, ba naopak: soudili, že je prázdný. Oba vyznávali poetiku usilující v duchu Hamletových rad hercům „nastavit přírodě zrcadlo“, zatímco Jiří byl spřízněn se svým Mistrem Ivanem Vyskočilem a snad ještě více s Věrou Linhartovou a s borgesovskými experimenty, jejichž cílem byl autonomní text. Jiří nezrcadlil přírodu, nýbrž tvořil svébytný předmět, jehož smysl byl uzavřen sám v sobě. Fabuloval pro potěchu z fabule – a sociální vyznění se u něho na rozdíl od Ivana Vyskočila dostavovalo jaksi bezděky.²

Milan Uhde tu první přijetí *Medvědího románu* v okruhu kolem Edice Petlice synekdochicky líčí prostřednictvím odmítnutí Zdeny Ertelové text přepsat, Vaculíkova a Klímova negativního hodnocení a stručného vymezení tradice experimentální a sebereflexivní prózy, k níž román podle Uhdeho náleží. S žánrem paměti samozřejmě nemůžeme zacházet jako s kritickým rozbohem literárního díla, přesto stojí za pozornost, že *Medvědí román* je tu implicitně označen jako svého druhu experimentální sebereflexivní text, který je téměř nečitelný (opisovačka ho odmítla celý přepsat). Navzdory tomuto v podstatě negativnímu hodnocení Uhde píše, že se dohodl s Ludvíkem Vaculíkem, že se „Edice Petlice jako neredigovaná řada“ před Kratochvilem neuzavře a že „dodá-li autor jeden opsaný exemplář jako doklad a dalších devatenáct na svůj náklad vyhradí pro čtenáře, bude titul pojat do seznamu vydaných svazků“.³ Zároveň však dodává, že Kratochvilovi „kromě toho sdělil několik osobních kritických podnětů, které vesměs schválil a znění upravil“. V tento moment podle Uhdeho došlo k nedorozumění, protože Kratochvil se zřejmě domníval, že Uhde tlumočí „nejen své postřehy, ale i jakési redakční připomínky, které jsou pro autora závazné“.⁴ Jiří Kratochvil totiž roli Milana Uhdeho zdůrazňuje a opakovaně tvrdí, že to byl právě Uhde, kdo *Medvědí román* v samizdatu „zakousl“.⁵ Podle něj Milan Uhde rukopis „vrátil k přepracování, protože jeho kritériím moderní prózy nevyhovoval“.⁶ Je tedy velice nesnadné uvažovat o tom, zda šlo vskutku o nedorozumění, přátelskou radu či o redakční zásah do samizdatové edice. Milan Uhde a samozřejmě také Ludvík Vaculík měli tehdy zcela jiné postavení v literární sféře než téměř začínající romanopisec Jiří Kratochvil. Ať už tento případ budeme vnímat jakkoli, je zjevné, že jejich soudy měly v daném kontextu

1) Milan Uhde: *Rozpomínky. Co na sebe vím*, Praha – Brno, Torst – Host 2013, s. 395.

2) Tamtéž, s. 395.

3) Tamtéž, s. 396.

4) Tamtéž, s. 396.

5) Jiří Kratochvil: „Slepice řádu se rodí z vejce chaosu“, rozhovor vedl František Trčka, *Literární noviny* 9, 1998, č. 51/52, s. 1, 8, zde s. 8.

6) Jiří Kratochvil: „Se želvou na provázku“, rozhovor vedl Ondřej Horák, *Tvar* 13, 2002, č. 21, s. 1, 4–5, zde s. 4.

autoritativní váhu. Kratochvil v každém případě původní text skutečně značně přepracoval, v květnu 1985 dokončil novou verzi a opět ji nabídl k rozšíření v Petlici.

Ani přepracovaný román však v Petlici vydán nebyl. Místo toho ho Jitka Uhdeová přepsala a text byl prostřednictvím Jiřího Gruši zaslán do Kolína nad Rýnem Adolfu Müllerovi do exilového nakladatelství Index, kde byla tato nová verze zařazena do edičního plánu na rok 1989. Naopak v Torontu u Josefa Škvoreckého ani v Londýně u Alexandra Tomského nebyl rukopis shledán jako vhodný pro publikování. V Kolíně navíc román vyjít nestihl, neboť listopadem 1989 se otevřely nové publikační možnosti doma. V exilu tak byla v roce 1987 publikována pouze ukázka ze třetí části pod názvem „Poprava vesnického kantora“, a to v časopisu *Listy* v rozšířeném červnovém čísle Čtení na léto. Za textem se objevila poznámka „Úryvek z románu dopsaného v dubnu 1985“.⁷

Přestože *Medvědí román* nebyl nikdy vydán ani v Edici Petlice, ani v žádném exilovém nakladatelství, v paralelním prostoru se nakonec objevil. V roce 1988 byl totiž rozšířen v brněnské samizdatové edici profesora Milana Jelínka a jeho manželky Jany.⁸ Jelínek se nikdy k důvodům přijetí tohoto románu do své edice písemně nevyjádřil, pouze Jiří Kratochvil k tomu dodal, že Jelínka na jeho románu „zaujala jazyková rozmanitost a barevnost“.⁹

První oficiální vydání *Medvědího románu* vyšlo v brněnském nakladatelství Atlantis v roce 1991 (s vročením 1990). Základem tohoto vydání se nestala původní rukopisná verze z roku 1983, nýbrž upravený text z května 1985. Do června roku 1990 byl šéfredaktorem Atlantisu právě Milan Uhde, pak post převzala jeho žena Jitka. Román tedy vychází v době, kdy Uhde už nezastával funkci šéfredaktora. V tiráži knihy je však uveden jako odpovědný redaktor, zatímco Jitka Uhdeová jako autorka grafické úpravy. Je nutno upozornit, že Jiří Kratochvil se nijak nepokusil prosadit původní text románu. Později to vysvětloval svou domněnkou, „že pro Jitku Uhdeovou byl Milan Uhde svrchovaný literární arbitr a nikdy by neumožnila vydat v **Atlantisu** něco, o čem její muž řekl, že je to špatné“.¹⁰ Sám Uhde však opět naznačuje, že šlo patrně o nedorozumění: „Kdyby mi řekl otevřeně a dávno předtím, jak to bývá obvyklé mezi přáteli, že mé podněty jsou podle jeho názoru ‚uměleckoidní‘ a cizí jeho záměru, byl bych je samozřejmě vzal zpět.“¹¹ Jak víme, Kratochvil se v Petlici ani v Atlantisu za původní textovou verzi nepostavil a Uhdemu své názory nesdělil, naopak se vyznal, že „neměl odvahu říct mu, že se třeba mýlí a že by si ho měl pozorněji přečíst ještě podruhé a potřetí“ a že jemu samému přišlo „taky trapné vysvětlovat mu, jakým způsobem je to celé vystavěno“.¹²

7) Jiří Kratochvil: „Poprava vesnického kantora“, *Listy* 17, 1987, č. 3, s. 108–114, zde s. 114.

8) Srov. Milan Jelínek: „Brněnský samizdat“, in Libor Martinek, Martin Tichý (eds.): *Česká a polská samizdatová literatura. Sborník z mezinárodní vědecké konference konané v Opavě 13.-14. listopadu 2002*, Opava, Slezská univerzita, Filozoficko-přírodovědecká fakulta 2004, s. 39–49, zde s. 48. Srov. také Alena Přibáňová: „Edice Milana Jelínka“, in Michal Přibáň a kol.: *Slovník české literatury po roce 1945*, <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1831&hl=edice+milana+jel%C3%ADnka+>>, přístup 28. 1. 2014.

9) Jiří Kratochvil: „Slepice řádu se rodí z vejce chaosu“, rozhovor vedl František Trčka, *Literární noviny* 9, 1998, č. 51/52, s. 1, 8, zde s. 8.

10) Jiří Kratochvil: „Se želvou na provázku“, rozhovor vedl Ondřej Horák, *Tvar* 13, 2002, č. 21, s. 1, 4–5, zde s. 5.

11) M. Uhde: *Rozpomínky*, cit. dílo, s. 396.

12) Jiří Kratochvil: „Slepice řádu se rodí z vejce chaosu“, rozhovor vedl František Trčka, *Literární noviny* 9, 1998, č. 51/52, s. 1, 8, zde s. 8.

V roce 1999 pak vychází v brněnském nakladatelství Petrov román s názvem *Urmedvěd*, který Jiří Kratochvil v autorské předmluvě označuje za původní a dosud nevydanou verzi *Medvědího románu* z roku 1983.¹³ Není bez zajímavosti, že v rozhovoru pro *Literární noviny* z prosince 1998 uvedl, že potřeba vydat původní verzi jeho prvního románu byla jedním z důvodů, proč rozbíjel smlouvu s nakladatelstvím Atlantis, kde by text vydat nešlo, „protože na Urmedvědovi tam stále leží stín toho dávného, samizdatového non imprimatur“.¹⁴

Za nepodařeným vstupem *Medvědího románu* do Edice Petlice můžeme hledat nejen osobní nepochopení mezi Jiřím Kratochvilem a Milanem Uhdem, nýbrž také určitý případ redakční práce v samizdatové edici, která se v tomto smyslu ukazuje jako svázaná s jistou literární či estetickou normou. Autor se před branami paralelní literární komunikace setkává s osobností, která pro něj vystupuje v roli arbitra, vyslechne její připomínky a pokusí se podle nich text alespoň zčásti přepsat. Jestliže se Milan Uhde v *Rozpomínkách* po letech vrací ke svému hodnocení *Medvědího románu* a vysvětluje, že by byl býval na svých připomínkách netrval a umožnil text rozepsat, vrací nás k problému nedorozumění mezi ním a Kratochvilem a přinejmenším zpětně relativizuje restriktivní sílu svého kritického výroku. Doporučení román přepracovat lze tak nahlížet i jako přátelskou radu, aby se talentovaný spisovatel pokusil upravit text, který se Milanu Uhdemu jako redaktorovi jevil příliš komplikovaný. Co zůstává zamlčeno a skryto, co můžeme pouze tušit a pokoušet se vynést na světlo, je určitá představa o literárním díle, podle níž byl Kratochvilův román hodnocen, bez ohledu na to, jestli toto hodnocení bylo zamýšleno jako přátelská rada, redakční doporučení či jako skutečné non imprimatur. Pochopitelně to neznamená, že tuto představu o literatuře lze rekonstruovat pouze na základě Uhdého paměti. Je to přesně naopak. Víme, že Milan Uhde *Medvědí román* synekdochicky charakterizoval zmínkou o neochotě Zdeny Ertelové text přepsat, dále odkazem na negativní hodnocení Ivana Klímy a Ludvíka Vaculíka a konečně vztahem k experimentální a sebereflexivní próze, která se zřiká mimetických postupů. Neznáme však konkrétní kritické připomínky, které Milan Uhde nad textem vyslovil. Kdo se k textu vrací, komentuje jej a je nucen vysvětlovat, proč ani opravená verze románu nebyla přijata do Edice Petlice, není Uhde, ale Jiří Kratochvil, kterému se zdá, že i „ten zkonvenčnělý *Medvědí román* byl pro pražskou Edici Petlici, pro Ludvíka Vaculíka, silný kafe“, a proto musel být rozšířen v Brně u Milana Jelínka.¹⁵

Dobový názor na první verzi *Medvědího románu* nemáme k dispozici, a jsme tak odkázáni na zpětný pohled účastníků, který nemůže zprostředkovat dobové způsoby čtení. Jako dominantní důvod k zamítnutí se jeví narážky na sebereflexivní poetiku, která odmítá „nastavit přírodě zrcadlo“ (Milan Uhde). V případě odmítnutí upravené verze *Medvědího románu*, kterou Kratochvil Petlici nabídl o pět let později, se již můžeme opřít o text, který lze navzdory jeho soukromému rázu označit za skutečné kritické hodnocení. V roce 1988 byl totiž Sergej Machonin pověřen, aby Jiřímu Kratochvilovi vysvětlil, proč ani přepracovaný text nemůže být přijat do Edice Petlice.¹⁶ Machoninův dopis je přitom jediný textový

13) Jiří Kratochvil: „Návod k použití“, in též: *Urmedvěd*, Brno, Petrov 1999, s. 15.

14) Jiří Kratochvil: „Slepice řádu se rodí z vejce chaosu“, rozhovor vedl František Trčka, *Literární noviny* 9, 1998, č. 51/52, s. 1, 8, zde s. 8.

15) Tamtéž, s. 8.

16) Sergej Machonin Jiřímu Kratochvilovi 25. června 1988. Dopis byl laskavě přepsán Jiřím Kratochvilem a poskytnut jako pramen pro tuto studii.

pramen, ve kterém je zaznamenána ucelená interpretace *Medvědího románu* před jeho oficiálním vydáním.

Připadá mi, že jste posedlý psavostí jako ďáblem. Umíte psát, máte všechny „technické“ nástroje inteligentního, bohatě poučeného psaní v moci a z té umělecko-technické suverenity jste si vyvodil svou hravou intelektuální poetiku: mám při čtení neustále pocit, že Vás jako autora ohromně baví větvit tisíce digresemi, nápady, mezinápady a asociacemi základní sdělení, o které Vám v knížce jde. Jste přitom přesvědčen, že suverenita bez zábran vytvoří sloh, který čtenář přijme jako něco velice svobodného, všemu otevřeného, co se nakonec složí v komplexní vjem. Je to skutečně Váš způsob, Váš vynález. Jako jeden ze čtenářů, na kterém si ho zkoušíte, Vám rád potvrzuju, že mě v knížce mnoho míst tímto způsobem, řekněme, psaní jako myšlení, které se děje divákovi před myslí a před očima, velice zaujalo, pobavilo a nutilo k aktivitě. Dáváte ovšem tu svou mohoucnost do služeb něčemu, co mi nakonec brání přijmout knížku jako živé a hlavně srozumitelné sdělení: pro jistotu mi sice v pasáži o umění románu dáváte návod, jak bych měl jednotlivé roviny nebo polohy knihy a jejich prolínání a sebedoplňování chápat, ale ta instruktáž mi není nic platná. Spousta symbolů, napovězených souvislostí s tím, co žijeme, náznaků, co je vlastně co, a co by mohlo co znamenat – celá ta hromada narážek na čtenářův důvtip, s jehož pomocí si má dešifrovat pravý smysl textu, je pro něho namáhavá, rozčilující a nakonec protivná... Píšete na jednom místě: je tam slov jak plev. Ve Vaší knížce taky. Zanechte natřásání a elokvence, bude to k prospěchu věci. Talent máte jako hrom, ale už byste si měl na něj pořádit opratě. [...] Chyba není ve čtenáři, kterého to luštění nakonec otráví, ale v autorovi. Kdyby se vykašlal na symboly a jinotaje a psal o jednom chlapovi takového a takového osudu v jedné drůbežárně, dostavily by se i jiné významy. Všechno, co je dobře napsané, si buduje druhé, třetí a desáté významy. Když to chce obstarat autor sám, je z toho v čtenářově mysli zmatek a nespokojenost. Ta nakonec zůstala i v mé mysli, přestože jsem ocenil mnoho hezky napsaného.

Medvědí román tedy podle kritika představuje text prokazující nesporné kvality autora, který ovládl techniku „bohatě poučeného psaní“ a vytvořil si „hravou intelektuální poetiku“ spočívající v „psaní jako myšlení, které se děje divákovi před myslí a před očima“. Román hodnotí jako ludický sebereflexivní text mimořádně náročného stylu, jako svého druhu *work in progress*, jako text, který klade značné nároky na čtenářovu literární kompetenci. Machonin však nepředkládá svou interpretaci Kratochvilova románu a bylo by velkou chybou jeho dopis takto vnímat. Co Machonina jediné zajímá, co popisuje a co se snaží vystihnout, je právě ten prvek, který text autora s evidentním vypravěčským talentem přece jen vykazuje z Machoninovy představy o literatuře. Hravá sebereflexivní poetika větvičí jednotlivé epizody do složité struktury a zaplétající je do labyrintu narativních digresí je tu vnímána jako příliš komplikovaná a téměř k neučení. Kratochvilův styl je tak nahlížen sice jako bravurní a poučený, ale současně jako pouhá manýra, ornament či samoučelná hra, která zatemňuje základní sdělení románu a činí ho sice nesmírně sofistikovaným, ale stejně tak obtížným, ne-li přímo zaumným.

Medvědí román se tak v Machoninových očích dvakrát vzdaluje z dosahu čtenáře: jednak jako nesmírně spleťtý text plný digresí, asociací, aluzí a symbolů, jednak jako text tematizující sám sebe a předkládající vlastní interpretaci. Kratochvilův text je románem

rétoriky a elokvence, románem struktury a tvaru, románem, který explikuje a interpretuje sám sebe a nakonec zůstává pro čtenáře nedostupný. „Chyba není ve čtenáři,“ píše Sergej Machonin Jiřímu Kratochvilovi. Přiznává spisovateli talent, řemeslné dovednosti inteligentního literáta, ale tyto schopnosti slouží v *Medvědíh románu* něčemu, co nakonec zabraňuje přijmout toto dílo „jako živé a hlavně srozumitelné sdělení“. Milan Uhde v *Rozpomínkách* podotýká, že Machonin ve svém dopise Kratochvilovi tento způsob psaní „naléhavě vymlouval a nabádal ho k návratu k tradici“.¹⁷ Není to samozřejmě spor mezi moderností a konzervativním postojem. Machonin nechce odmítnout konkrétního spisovatele, ale text, který se vzpírá zařazení do jeho představy určité literární tradice a který nemůže vstoupit do literární komunikace prostřednictvím dominujících interpretačních praxí a konvencí. Jako kritikovi mu připadá, že by textu prospěl větší ohled na čtenáře.

Dopis, který vybízí autora, aby svoje literární schopnosti uplatnil jinak než psaním spletité sebereflexivní prózy, se ve své argumentaci podobá způsobu, jímž popisuje Milan Uhde přijetí první verze *Medvědího románu* v okruhu autorů Edice Petlice. Uhdeho *Rozpomínky* a Machoninův dopis tak naznačují, jakým způsobem vznikl text *Medvědího románu*, který nakonec nevyhovoval ani původním představám svého autora, ani těm, kteří mu radili román upravit.

Kritické ohlasy *Medvědího románu*

V roce 1991 vychází *Medvědí román* v knižním vydání, získává Cenu Toma Stopparda a v porotě zasedá vedle Milana Jungmanna, Petra Kabeše, Vladimíra Karfíka a Jana Trefulky také Sergej Machonin. Kratochvil tak paradoxně přebírá ocenění od kritika, který mu radil, aby hledal čtenářsky přijatelnější způsob psaní. Přestože se románu dostalo těchto oficiálních poct, vyvolal zároveň řadu názorově protichůdných kritických a recenzních ohlasů. Milan Jungmann k tomu z dvouletého odstupu poznamenal, že román „způsobil svým vypravěčským experimentátorstvím četné rozpaky, odřekl se přece důsledně všech osvědčených postupů čtivé beletristiky, vyžadoval větší čtenářské soustředění“.¹⁸ Na experimentální povaze románu a jeho mimořádné náročnosti se shodli všichni recenzenti, odlišné však bylo hodnocení toho, do jaké míry se Kratochvilovi podařilo tak složitou kompozici vtěsnat do uměleckého tvaru a zda si takový experiment udržuje ještě vůbec nějakou literární kvalitu.

Velmi kladně přivítal román Antonín Brousek v *Literárních novinách*. Začátek jeho recenze působí téměř jako obrana Kratochvilova vyprávění, které podle něj vyrůstá z vančurovské tradice české moderní prózy a zároveň má blízko k postmodernímu stylu. „Co u nás oceňujeme na cizokrajných Mistrech, jako na Argentinci Jorge Luisi Borgesovi (k němuž se Kratochvil programově přihlašuje i mottem svého románu), na to si prožluklý našinec zřejmě nesmí činit nároků,“ píše Brousek.¹⁹ Ve své kritice však přece jen upozoruje i určitou „vnitřní nevyváženost“, která je patrně způsobena „dodatečným sestřihem celých konvolutů manuskriptů a jejich až přesprátiš důmyslným kolážováním“. Stejně tak jsou v románu k nepřehlédnutí „rozličné autorské manýry a maroty, jakkoli vpravdě

17) M. Uhde: *Rozpomínky*, cit. dílo, s. 396.

18) Milan Jungmann: „Hazardér české prózy“, *Literární noviny* 4, 1993, č. 17, s. 6.

19) Antonín Brousek: „Román jako otevřený systém“, *Literární noviny* 2, 1991, č. 35, s. 4-5, zde s. 4.

kratochvilné“. ²⁰ Co Brousek nejvíce oceňoval a na čem vlastně stojí jeho interpretace, je poetika „románu jako otevřeného systému“, kterou Kratochvilův text ustavuje a zároveň vykládá a komentuje. A proto se mu zdá, že se v „Epilogu“ autorova až „mermomocná snaha po uzavírající integraci“ dostává do rozporu s programem této poetiky. ²¹ Brousek však přijímá román bezmála s nadšením a neskrývá ani to, že by byl s to vysoce hodnotit i román ještě radikálněji.

Na Brouskovy kritické výtky reagoval Květoslav Chvatík ve své mimořádně příznivé a obdivné recenzi, v níž je *Medvědí román* nahlížen jako součást „toho nejcennějšího, co bylo u nás po listopadu 1989 z prózy vydáno“. ²² Pro Chvatíka je „integrační snaha ‚Epilogu‘ opět natolik mnohoznačná, že stále ponechává dost možností různého čtení celku románu, že ponechává celou řadu bílých, nevyplněných míst v jeho textu, že zůstává krátce jen dalším článkem v řetězu básnických obrazů textu, nikoliv jeho normativním **výkladem** a závěrečným **zodpovězením** otázek“. ²³ Sebereflexivitu, tematizaci aktu psaní a románovou autointerpretaci nevnímá Chvatík v *Medvědí román* jako známky úpadku literárního jazyka, jako průvodní jevy absence tématu či jako pouhou experimentální manýru, nýbrž jako podstatné součásti významové výstavby Kratochvilova textu. Epická složka díla je spojena s reflexí jeho literárnosti a konstruovanosti a „obraz světa, který nám předestírá, je dílem vypravěče, je konstituován textem vyprávění a může být každým okamžikem smazán a nahrazen nejen jiným příběhem, ale i jiným vypravěčem“. ²⁴ Chvatík zde jako erudovaný čtenář bez výhrady přijímá *Medvědí román* coby mimořádný a originální text.

Jako originální a zejména v české polistopadové próze mimořádné dílo přečetl *Medvědí román* i Milan Pokorný, který se obdobně jako dříve Antonín Brousek zastavil nad závěrečnými pasážemi románu, které „jsou v celé knize nejproblematičtější“. ²⁵ Příznivé recenze románu věnoval ještě Marek Nekula, Ladislav Soldán, Vladimír Šůva a Petr Bílek. Kratochvilův text je v nich veskrze hodnocen jako sice mimořádně náročný, ale v kontextu české literatury pozoruhodný. ²⁶

Literárněkritické ohlasy spíše negativní, či dokonce odmítavé zdůraznily mimořádné nároky, které *Medvědí román* klade na čtenáře, a objevily se v nich zejména rozpaky nad hodnocením kompoziční stránky textu. To je případ Vladimíra Novotného, podle něhož i román jako otevřený systém „musí respektovat určitá pravidla hry, zejména kompoziční“. Zdálo se mu, že první část románu „se tiše vytrácí v kompoziční slepé uličce“ a že do určité míry to platí i pro druhou část, tedy „pro scény, které symbolizují všudypřítomnost totalitní schizofrenie ve společnosti i v lidském jedinci“. ²⁷ Obdobné výtky směřoval

20) Tamtéž, s. 4.

21) Tamtéž, s. 5.

22) Květoslav Chvatík: „Medvědí román aneb Neznitelnost epiky“, *Tvar* 3, 1992, č. 6, s. 6-7.

23) Tamtéž, s. 7.

24) Tamtéž, s. 7.

25) Milan Pokorný: „Hledání ‚soukromého času‘“, *Dotyky* 4, 1992, č. 6, s. 41-42.

26) Srov. Marek Nekula: „Přesmyknutá recenze“, *Tvar* 2, 1991, č. 13, s. 14; Ladislav Soldán: „Román-labyrint? Nikoli – rituál!“, *Svobodné slovo* 47, 1991, č. 83, 9. 4., s. 5; Vladimír Šůva: „Jiří Kratochvil: Medvědí román“, *Nové knihy* 1991, č. 17, s. 1; Petr Bílek: „Kratochvilný krasohled zn. pro náročné“, *Mladý svět* 34, 1991, č. 10, s. 43.

27) Vladimír Novotný: „O medvědech i medvědáři: Pozdní debut Jiřího Kratochvila“, *Mladá fronta Dnes* 2, 1991, č. 110, 13. 5., s. 4.

ke knize také Vladimír Píša;²⁸ Milan Exner dokonce napsal, že Kratochvilova kniha je „formalistická“.²⁹

Zdaleka nejpřísněji však *Medvědí román* hodnotil Jan Lukeš v *Lidových novinách*. Vychází z obecnější úvahy o možnostech psaní za hranicemi oficiální kultury a zdá se mu, že „práce bez naděje na publikování měla také za následek daleko větší pozornost k formální stránce díla a tím se i její výsledky odlišovaly od nemalé části oficiální literatury“. Avšak podle Lukeše „možnost neohlížet se na přijetí díla širší veřejností vedla někdy k psaní značně esoterickému, určenému spíše jen hrstce spřízněných duší“.³⁰ A právě takovým textem je mu Kratochvilův román. Jestliže samizdatová kultura umožňovala psát bez ohledu na čtenáře, jak uvažuje Lukeš, ve svobodném prostoru „musejí nakladatelství brát na prodejnost svých titulů pořádný ohled, a tak dochází k tomu nejelementárnějšímu třídění“. *Medvědí román* jako by se tomuto třídění vyhnul, když mu Lukeš prorokuje, že „mnoho čtenářů nenajde“. Text, který se kritikovi zdál být napsaný bez ohledu na čtenáře, byl však alespoň zčásti kvůli těmto ohledům upraven. Lukešův velice sugestivně vyslovený kritický soud se obrací v jakýsi symptomatický paradox. Není to sám způsob čtení, který se stává paradoxním. Když Lukeš píše, že „nejde jen o četbu náročnou, kterou jistě ocení hrstka literárních teoretiků, ale také hodně egoistickou, omamující se místy více vlastní záhadností a zavinutostí než důsažností myšlenky“, není to interpretace, která by *Medvědí román* už neprovázela. Podobný postoj jsme totiž mohli vidět v dopisu Sergeje Machonina. Představa, že „vlastním příběhem románu – navzdory množství brilantních pobočných epizod – je příběh jeho sebezhlížení“, naznačuje právě blízkost Lukešova a Machoninova čtení. Jako paradoxní se tedy neukazuje toto odmítnutí komplikovaného sebereflexivního textu, ale obraz, ve kterém by se upravená verze *Medvědího románu* měla stát textem, který v samizdatu před branami literatury neprodělal žádnou vstupní kontrolu a nyní se odhaluje, že by takovou redakční prohlídkou nemohl nikdy projít. Vyjma tohoto paradoxního argumentu se však Lukešova interpretace pozoruhodným způsobem shoduje s doporučením, které předtím Kratochvilovi adresoval Sergej Machonin. Jako by nám tedy Machoninův dopis umožnil nahlédnout na jeden způsob čtení, který tento román bude dále provázet.

Recepce Kratochvilova románu *Urmedvěd*

Na konci roku 1999 vyšel *Urmedvěd*, autorem označený jako původní verze *Medvědího románu*, ve zcela jiném kontextu. Jiří Kratochvil měl tehdy za sebou už desítku knižních titulů, román *Uprostřed noci zpěv* byl přeložen do španělštiny a němčiny, vedle beletristiky se věnoval také literární esejistice a své pohledy na literaturu shrnul v knize *Příběhy příběhů*.³¹ Román se tak dostává ke čtenáři jako dílo spisovatele považovaného za výrazného představitele českého postmodernismu, k němuž se Kratochvil přihlásil v esejí *Šťastný Sisyfos. Konfiteor postmoderního romanopisce*.³² Přestože Kratochvilova poetika se před

28) Vladimír Píša: „Medvědi nevědí...“, *Tvorba* 1991, č. 26, s. 15.

29) Milan Exner: „Variace na moderní román“, *Svobodné slovo* 47, 1991, č. 165, 18. 7., s. 5.

30) Jan Lukeš: „Energivující román: Debut odměněný cenou Toma Stopparda“, *Lidové noviny* 4, 1991, č. 152, 1. 7., s. 4.

31) Jiří Kratochvil: *Příběhy příběhů*, Brno, Atlantis 1996.

32) Jiří Kratochvil: „Šťastný Sisyfos. Konfiteor postmoderního romanopisce“, *Respekt* 7, 1996, č. 22, s. 17.

rokem 1989 rodila téměř bez kontaktu s mistrovskými díly postmoderní fikce, pozoruhodně se do ní otiskla celá řada znaků a rysů, které literární historie tradičně spojuje právě s postmoderní prózou. Slova „postmoderní“ a „postmodernismus“ čteme ve všech zaznamenaných literárněkritických ohlasech *Urmedvěda*. Co bylo původně vnímáno jako ojedinělý experiment, zdá se být na konci devadesátých let součástí určitých tendencí literárního vývoje. Stále silněji zaznívá také přímo hlas autora, který se v rozhovorech a jiných příležitostných textech vrací k samizdatovým peripetiím *Medvědího románu* a vyslovuje se o něm jako o své nejdůležitější knize, jako o „knize životní nutnosti“. ³³ Ještě před vydáním *Urmedvěda* otiskují *Literární noviny* ukázkou z chystaného románu a Kratochvil k ní připisuje krátkou poznámku, v níž připomíná, že text nebyl v původní podobě přijat do Edice Petlice. ³⁴ Ve *Tvaru* se dokonce objevil rozsáhlejší „Návod k použití“, text, který se stane předmluvou ke knižnímu vydání *Urmedvěda*. ³⁵ Romanopisec v něm nastiňuje svůj pohled na ediční osudy *Medvědího románu*, vysvětluje genezi textu a jeho poetiku. Na konci roku 1999 se Kratochvilův román hlásí o slovo.

Postmoderní experiment, román jako otevřený systém, původní text v plné síle a kondici – to jsou základní souřadnice kritického přijetí *Urmedvěda*. Dílo už sice nevyvolalo takovou odezvu jako *Medvědí román*, z recenzí už se zcela vytratily původní rozpaky a nejistoty, ale do kritického diskurzu vstoupil *Urmedvěd* jako dílo hodné mimořádné pozornosti. Všichni recenzenti se také shodli na tom, že text je při vši své nebývalé náročnosti zdařilejší verzí *Medvědího románu*. Milan Jungmann například napsal, že je to „zcela nová kniha, zcela nový román a ukazuje české próze možnosti, které ji čekají“. ³⁶ Blanka Kostřicová se domnívala, že pokud čtenář porovná oba texty, „je dosti pravděpodobné, že za kvalitnější, a dokonce – překvapivě – čtivější text bude považovat původního *Urmedvěda*“. ³⁷ Květoslav Chvatík z odstupu a v jakési opožděné recenzi dokonce chválí, že román „předstupuje ve své původní, dalo by se říci medvědí síle, neokleštěné ohledy na čtenáře, za ta léta totality navyklého na přísně dietní stravu“. ³⁸ Kamil Činátl porovnal obě verze a dospěl k závěru, že „samotný akt tvůrčí autocenzury“ Kratochvila jako autora z upraveného *Medvědího románu* vytlačuje, „bere mu jeho urmedvědovský experiment, nespoutanost a odvalu, s nimiž do románu vkládal to, o čem měl jen on pocit, že tam patří: nonsensové hříčky, hřejivé hloupůstky, nefunkční epizody či tematické skoky neukázněného a drzého vypravěče“. Původní verze textu tak ukázala, že v *Medvědího románu* se text pouze „převléká do společensky vhodnějšího kostýmu“. ³⁹ Petr Chleboun vysoko vyzdvihl *Urmedvěda* jako text, který se soustředí „na konstrukci románu přímo v románové promluvě“ a vede k přesunutí dominanty „z obsahu vyprávění k samému vyprávěcímu procesu, který přehrává nabývání románového tvaru přímo před čtenářovými očima“. ⁴⁰

33) Jiří Kratochvil: „Neproslovený příspěvek“, in týž: *Příběhy příběhů*, Brno, Atlantis 1996, s. 191–195.

34) Jiří Kratochvil: „Urmedvěd“, *Literární noviny* 10, 1999, č. 25, s. 14.

35) Jiří Kratochvil: „Návod k použití“, *Tvar* 10, 1999, č. 14, s. 10–11.

36) Milan Jungmann: „Zbrunátnělý brutální román“, *Nové knihy* 40, 2000, č. 15, s. 20.

37) Blanka Kostřicová: „Urromán Jiřího Kratochvila“, *Literární noviny* 11, 2000, č. 6, s. 10.

38) Květoslav Chvatík: „Nad druhou četbou Kratochvilova *Medvědího románu*“, *Tvar* 17, 2006, č. 3, s. 10–11, zde s. 10.

39) Kamil Činátl: „Medvědi se přemnožili“, *Tvar* 11, 2000, č. 12, s. 20.

40) Petr Chleboun: „V laboratoři příběhu“, *Aluze* 5, 2001, č. 1, s. 135–138, zde s. 135.

Současně si však nemůžeme nevšimnout toho, že interpretace, které jednotlivé recenze rozvrhují či alespoň naznačují, se velmi nápadně opírají o autorský výklad, který Kratochvil nabídl v předmluvě. Neznamená to, že kritická recepce románu se nedokázala odpoutat od spisovatelových paratextů a explikací, koneckonců obdobné interpretace najdeme i v sebereflexivních pasážích *Urmedvěda*. Rezonanci, takřka soulad mezi autorovým komentářem a jeho čtenářem, autorův hlas, který se takto vkládá do jazyka kritiky, můžeme nahlížet jako průvodní jev příznačný pro bezvýhradné přijetí postmoderní poetiky Kratochvilova románu. Na začátku devadesátých let jako by bylo třeba cestu k *Medvědímu románu* hledat, *Urmedvěd* ji měl připravenou. Toto neobvyklé souznění jako by potvrdil referát Jana Černého, který vysvětluje, s jak mimořádnou přesností naplnil Jiří Kratochvil svou představu o úloze literatury a literárním díle právě v *Urmedvědovi*.⁴¹

Jestliže byl tedy román v okruhu kolem Edice Petlice čten jako příliš náročný, nadměru soustředěný na vytváření komplikované sebereflexivní struktury a tento kritický pohled bylo možné ještě zaznamenat v některých recenzích *Medvědího románu* v roce 1991, *Urmedvěd* byl naopak vysoko hodnocen právě pro tuto svou nekompromisní poetiku. Co bylo původně důvodem jeho odmítnutí, mění se téměř po sedmnácti letech v nedílnou součást literárního díla hodného obdivu. Sebereflexivní, antiiluzivní text, který se větví do bezpočtu digresí a epizod, odhaluje svou konstruovanost a literárnost, rozehrává složitou hru zrcadlení zdánlivě nesouvisejících motivů a načrtává svou vlastní interpretaci, je přijímán jako originální literární dílo vymáhající si pro sebe čtenáře ochotného na tyto podmínky přistoupit. *Urmedvěd* je text, který se na konci devadesátých let už nemusí zkázňovat. To však neznamená, že přijetí, kterého se mu dostalo, je ovlivněno tím, že takový experiment s vyprávěním a románovým tvarem už nepůsobí vůbec radikálně. Do všech textů věnovaných *Urmedvědovi* se zcela jednoznačně otiskovalo uvědomění si jeho mimořádné náročnosti, komplikované stavby a svého druhu experimentální povahy. Avšak otázka, zda si takový text najde své čtenáře, už nebyla v žádném kritickém textu vůbec kladena. Pro Kratochvilův text bylo v literárním prostoru už vyhrazeno abonentské místo, o které s ním nebojuje žádný jiný román.

Přestože tedy Edice Petlice nebyla zamýšlena jako redigovaná řada, v případě *Medvědího románu* se setkáváme s jednoznačným rozhodnutím, které vedlo k tomu, že text nebyl v této edici vydán. Rozpaky, jež nad textem pocítili Milan Uhde a Sergej Machonin, ještě doznívaly v některých recenzích reflektující upravenou textovou verzi. Na samém konci devadesátých let byl text pochopitelně nahlížen už ze zcela jiné perspektivy. Vývoj české prózy po roce 1989 a celková proměna literární kultury a knižního trhu se na ustavení tohoto pohledu bezesporu podílely. Jak už bylo zmíněno, důležitou roli sehrálo i to, že *Urmedvěd* vyšel v době, kdy Jiří Kratochvil platil za zavedeného spisovatele s osobitou poetikou. Navíc případ *Medvědího románu* byl známý přinejmenším v literární a kulturní sféře a navíc byl připomenut v rozhovorech s autorem a samozřejmě v předmluvě k *Urmedvědovi*. Jestliže si Kamil Čínátl ve své recenzi povšiml, že v předmluvě román „získává svůj rámcový metapříběh, čtenář pozná jeho tajemnou minulost a nonkonformního

41) Jan Černý: „Kratochvilův Ur-román a Kratochvilova literární konfese“, in Michal Jareš (ed.): *Deset let poté. Česká a slovenská literatura po roce 1989*, Praha - Opava, Ústav pro českou literaturu AV ČR - Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity - Slezské zemské muzeum 2000, s. 143-148.

staršího bratra, jenž narazil na skaliska většinové estetiky osmdesátých let“, není to dnes jen letmý příspěvek, ale postřeh naprosto zásadní.⁴² To, že Kratochvíl takto připomněl genezi textu a jeho strastiplnou a dlouhou cestu ke čtenáři, ovlivnilo recepci díla možná daleko více než polistopadový vývoj české prózy.

Gesto zamítnutí jako součást významové výstavby *Urmedvěda*

Všichni recenzenti a další vykladači Kratochvilova románu nejenže alespoň zčásti nahlíželi na román optikou, která jim je k dispozici v „Návodu k použití“, ale sám text románu se díky tomuto paratextovému předznamenání proměnil a nabídl zcela jiné dílo, které umně narušuje hranice lingvisticky striktně vymezeného textu a integruje do sebe to, co se na první pohled může zdát vnější, tedy genezi textu a jeho ediční historii. Někdejší literární kritici ani nemohli jinak – Kratochvíl text upravil tak, že mu v jistém smyslu vůbec není možné rozumět bez toho, co přináší „Návod k použití“. Nepodařený vstup do Edice Petlice i gesto odmítnutí samo se stávají součástí významové výstavby textu, který sice podle autora „vychází v nezměněné podobě, bez zpětných zásahů“,⁴³ ale ve skutečnosti nemůže být při vši své původnosti s první textovou verzí totožný. Příběh *Medvědího románu* tak získává svou poslední epizodu – jeho původní zamítnutí v samizdatu ho proměňuje a dává mu nový smysl.⁴⁴ Co mělo původně autorův hlas utišit, poskytuje mu nyní paradoxně prostor pro to, aby se vyslovil.

Tato proměna textu je umožněna díky dvěma paratextům, díky dvěma vstupním branám do textu, přes které musí čtenář projít – autorské předmluvě a titulu. Změna titulu se sice může jevit jako nutný důsledek časové smyčky ve vydávání dvou textových verzí *Medvědího románu*, ale z hlediska zapojení do významové výstavby taková změna textu *Urmedvěda* od původního znění vzdaluje. Rekurzivní struktura *Medvědího románu*, která buduje fikci ve fikci, toto přejmenování činí viditelným zraněním původního textu. *Urmedvěd* tak s každým odkazem k *Medvědímu románu* znovu artikuluje své původní jméno a jeho nesmírně komplikovaná poetika se bortí, pokud mu není rozuměno ve vztahu k tomu, co přináší „Návod k použití“.

Poetika *Urmedvěda* je totiž založena na systému narativních rovin, které se v Kratochvilově románu spojují v tříčlennou rekurzivní strukturu. Ta je pak ve vyprávění zobrazena vzestupně, tedy od nejnižší roviny k nejvyšší. Nejnižší narativní rovinu představuje antiutopický příběh totalitního Ostrova; vypravěčem je postava Ursina, který se chystá za pomoci svého ideového vůdce Sava proniknout v medvědí přestrojení až do nejvyšších politických kruhů a svrhnout totalitní režim. Druhou, ostrovnímu příběhu nadřazenou rovinu vytváří vypravěč Ondřej Beránek, sepisující *Medvědí román* o Ursinovi a Savovi. Konečně nejvyšší rovina je zprostředkována vypravěčem a fikčním autorem Jiřím Kratochvílem, který píše román o Ondřeji Beránkovi a jeho psaní *Medvědího románu* o Ursinovi a Savovi, v němž Ursinus vypráví příběh Ostrova. Stojí za zmínku, že fikce autora v literárním díle je dnes už klasickou figurou postmoderní prózy. Vypravěč nejvyšší

42) Kamil Činát: „Medvědi se přemnožili“, *Tvar* 11, 2000, č. 12, s. 20.

43) Jiří Kratochvíl: „Návod k použití“, in též: *Urmedvěd*, Brno, Petrov 1999, s. 7–15, zde s. 15.

44) K tomu více viz Vladimír Trpka: „Postmoderní fikce a destabilizace metanarativu. Urmedvěd Jiřího Kratochvíla“, *Česká literatura* 57, 2009, č. 1, s. 54–67. Pro následující výklad přebíráme stanoviska vyslovená v této studii.

Jiří Kratochvil

Urmedvěd

Obálka románu *Urmedvěd*

Kresba Pavla Čecha na obálce knihy podobně jako další paratexty naznačuje rekurzivní strukturu Kratochvilova vyprávění.

Zdroj: Jiří Kratochvil: *Urmedvěd*, Brno, Petrov 1999.

těžko realizovanou eventualitou. Je to především „Návod k použití“, který prostřednictvím výkladu nakladatelských a recepčních peripetii umožňuje vyřešit tento rozpor. *Urmedvěd* je přece text, který byl přejmenován. Pokud si čtenář připomene, čemu byl *Medvědí románem* v samizdatu vystaven, je citované výpovědi vypravěče Jiřího Kratochvila rozuměno tak, aby podporovala ustavení rekurzivní struktury. V *Urmedvědu* tedy rekurzivní struktura vznikne jedině za pomoci paratextového „Návodu k použití“. Ukazuje se tak, že z hlediska své sémantiky ztotožňuje titul *Urmedvěd* danou verzí s původním textem *Medvědího románu*, avšak zapojení titulu do významové výstavby prokazuje, že *Urmedvěda* nelze považovat za text původní a nezměněný. Jako by si pokaždé, když vypravěč nejvyšší narativní roviny hovoří o *Medvědí román*, měl vzpomenout na to, že původní text byl kdysi vrácen k přepracování.

Jestliže byl *Medvědí román* zprvu zamítnut jako dílo příliš komplikované a složité a později byla jeho upravená verze přijímána nejednoznačně a mnohdy s neskrývanými

narativní roviny pak tuto rekurzivní strukturu popisuje v metafikční pasáži: „tohle je román o tom, jak píšu román o někom, kdo píše román, jinak řečeno, tohle je vyprávění o vypravěči, jenž vypráví o dalším vypravěči, vlastně příběh několikanásobného zrcadlení a tří rozličných hrdinů: Ursina, Beránka a mě.“⁴⁵ Už zde si však můžeme všimnout, že v důsledku změny titulu je v *Urmedvědu* zamezováno vzniku rekurzivní struktury. Jak by mohl být vypravěč Jiří Kratochvil fikčním autorem románu, který čtenář drží v ruce jako artefakt, když tento román nese odlišný název, než je ten, k němuž je v textu odkazováno? „Musím začít zeširoka a zároveň se tak poprvé dotknout toho, co spojuje do jednoho celku všechny motivy a příběhy *Medvědího románu*,“ tvrdí vypravěč Jiří Kratochvil.⁴⁶ Tomuto komentáři bychom mohli rozumět tak, že vypravěč se chystá vysvětlovat spojení motivů a příběhů v *Medvědí román* Ondřeje Beránka, neboť žádný jiný *Medvědí román* v *Urmedvědu* není, a že spisovatel Jiří Kratochvil je autorem románu *Urmedvěd*, v němž vypravěč Jiří Kratochvil interpretuje Beránkův *Medvědí román*, tedy fikci ve fikci. Takové rozumění však zůstává jen

45) J. Kratochvil: *Urmedvěd*, cit. dílo, s. 184.

46) Tamtéž, s. 216.

rozpaky, pak *Urmedvěd* je dílem, které poetiku románu jako otevřeného systému ještě více přibližuje postmodernímu pojetí textu. Nepodařený vstup do Edice Petlice, problém dvou verzí, kritická recepce, to vše se stává součástí textu, který takto problematizuje svoje hranice. *Urmedvěd* je román, jenž to, co zranilo *Medvědí román*, učinil produktivním prvkem významové výstavby podílejícím se zásadně na smyslu díla. Gesto zamítnutí, v němž byl román rozpoznán jako text, který potřebuje redakční zásah i v neredigované samizdatové edici, se obrací proti svému původnímu smyslu. Je to místo, odkud se jeho složitá poetika založená na rekurzivní struktuře fikce ve fikci pokaždé znovu obnovuje a obnažuje svoji genezi.

V období normalizace, kdy zakázaní čeští spisovatelé byli odříznuti od většiny domácího publika, nalézali své čtenáře prostřednictvím překladů. A právě překladatelská praxe s sebou přinášela specifické problémy spojené s úpravami textu, jež lze podle některých teoretických přístupů vnímat jako projev skryté cenzury. Rutinní zásahy do textů českých autorů v anglicky mluvícím světě měly dva důvody: stylovou odlišnost češtiny, především dlouhé české věty, a snahu vyzdvihnout politickou relevanci díla v diskurzu studené války.¹ Na specifické problémy s anglickými překlady naráželo rovněž dílo Václava Havla, jehož potíže s československou cenzurou byly v západním světě dobře známy. V případové studii ukážeme, jak byl Havlův styl omezován na úroveň srozumitelného politického poselství, a doložíme, že jeho hry začaly být uváděny, až když se proslavil jako politický disident. V důsledku této redukce působily po roce 1989 Havlovy hry v angloamerickém kontextu jako přežitek z období studené války.

Divadelní producenti a režiséři mají sklon tvrdit, že domestikace divadelní hry je nezbytná k tomu, aby text žil a fungoval u domácího publika. Kladou důraz na „sdělitelnost“ (*speakability*) a „představitelnost“ (*performability*) dramatu.² „Hratelný překlad je dramaturgická, nová podoba [...] překladu, poskytující formě divadelního textu potenciál představení. Je psaním pro herce.“³ Režisér Declan Donellan v rozhovoru s Davidem Johnstonem argumentoval tím, že pro anglicky mluvící publikum „je nutné celou hru znovu vymyslet anglickým způsobem“, a to nikoliv pouze z hlediska formy, ale rovněž obsahu, neboť někteří zahraniční autoři divadelních her jsou natolik „intelektuální“, že „pokud chceme, aby jim lidé rozuměli, potřebujeme ve hře mnohem konkrétnější anglosaské obrazy“.⁴ Podle Sirkku Aaltonenové se obvykle považuje „za samozřejmé, že by pragmatika divadla měla převážet nad omezeními zdrojového textu“. Tato teoretička překladu dramatu se zároveň domnívá, že divadlo může sloužit k oslabení cizosti textu: „cizost textu není prvořadá“, primární je „vlastní kultura, vlastní společnost a divadlo“.⁵ Podle Aaltonenové proto vágnost „konceptů jako sdělitelnost a představitelnost“ může zakrývat záměrné pře-

1) K tématu srov. Michelle Woods: *Translating Milan Kundera*, Clevedon - Buffalo, Multilingual Matters 2006.

2) Eva Espasa: „Performability in Translation: Speakability? Playability? Or just Saleability?“, in Terry Hale, Carole-Anne Upton (eds.): *Moving Target. Theatre Translation and Cultural Relocation*, Manchester - Northampton, St. Jerome Publishing 2000, s. 49-62, zde s. 49.

3) David Johnston: „Theatre Pragmatics“, in týž: (ed.): *Stages of Translation. Translators on Translating for the Stage*, Bath, Absolute Classics 1996, s. 57-66, zde s. 58.

4) Declan Donellan: „The Translatable and the Untranslatable: In Conversation with David Johnston“, in D. Johnston (ed.): *Stages of Translation*, cit. dílo, s. 75-80, zde s. 80.

5) Sirkku Aaltonen: *Time Sharing on Stage. Drama Translation in Theatre and Society*, Clevedon - Buffalo, Multilingual Matters 2000, s. 75.

pracování her;⁶ tvrdí, že takové přepracování můžeme spojit s etnocentrickými předpoklady a s egocentrickou překladatelskou praxí na straně cílové kultury.⁷ Uvedený obecný problém se pokusíme doložit na Havlově příkladu.

Jazyk cenzuruje nás samé

Neúspěch Havlových děl u anglofonního publika byl kladen za vinu jejich překladatelce, české rodače Věře Blackwellové. Problém však tkvěl spíše v jejím příliš věrném převedení Havlova stylu, který v této podobě nebyl pro anglofonní scénu dostatečně (komerčně) atraktivní a vedl divadelní producenty k úpravám textu. Protesty Věry Blackwellové vůči těmto úpravám byly přisouzeny její složitě povaze a tvrdohlavosti (jako žena překladatelka měla podřadné postavení) a divadelníci je z velké části ignorovali. Zatímco v Československu podléhalo Havlovo dílo cenzuře státní, za normalizace se jednalo o naprostý zákaz veřejné prezentace jeho dramát, v anglofonním světě bylo vystaveno skrytějším formám strukturální regulace: s jistou nadsázkou lze hovořit o ideologické cenzuře, projevující se úpravami směrem k politizaci dramát, o tržní cenzuře, spočívající v podřízení se komerčnímu úspěchu, a zprostředkovaně i o genderové cenzuře, potlačující ženský hlas překladatelky.

Ironie a tajemná poezie *Larga desolata* spočívala podle Václava Havla v práci s jazykem, v kombinaci jazyka knižního a vybroušeného s tématy zcela všedními až banálními. Ve svých režijních poznámkách určených producentům v Americe a ve Velké Británii (do angličtiny je přeložili Marie Winnová a Tom Stoppard), které byly v roce 1986 propašovány z Československa, proto Havel výslovně žádal, aby nebyly činěny žádné jazykové úpravy a škrty a bránil se i jakýmkoli inscenačním pokusům hru lokalizovat do prostředí, ve kterém vznikla, protože „jakékoli československé, komunistické nebo dokonce ‚disidentské‘ realie či aspekty by jí velice ublížily“. Havel si byl vědom toho, že by takové zásahy „hru strhávaly na úroveň dokumentu“, který se „diváků z jiného prostředí prostě netýká“.⁸ Tyto poznámky však byly (zejména americkými producenty) ignorovány a text hry *Largo desolato* byl upraven a inscenován jako hra ze života disidentů. Obecnější rozměr dramatu byl opět redukován, stejně jako u dalších Havlových dramát, pokud se je vůbec podařilo uvést. I přesto je anglicky mluvící diváci nadále považovali za příliš rozvláčné a repetitivní a – kupodivu současně – za příliš politické anebo málo politické.

Havlovy hry skutečně mají tendenci k rozvláčnosti a abstraktnosti, vycházejí totiž ze základní představy o klíčové roli jazyka. Ve svých prvních hrách Havel sledoval „jazyk jakožto překážku poznání a porozumění vůbec“.⁹ Spíše než o běžné alegorické obrazy režimu se zajímal o to, jak lidé prostřednictvím jazyka organizují své nestabilní osobnosti a své místo ve světě a jak se jazyk může proměnit v past – v rozvláčné, podivné vězení klamu, represe a osobní cenzury. Ve svých poznámkách k *Largu desolatu* z roku 1986 apeluje na to, aby ve hře nebylo nic škrtnuto a do textu nic přidáváno:

6) Tamtéž, s. 42.

7) Tamtéž, s. 51.

8) Václav Havel: „Poznámky ke hře *Largo desolato*“, in též: *Eseje a jiné texty z let 1970–1989. Dálkový výslech*, Spisy, sv. 4, ed. Jan Šulc, Praha, Torst 1999, s. 497–505, zde s. 498.

9) Marketa Goetz-Stankiewicz: *The Silenced Theatre. Czech Playwrights Without a Stage*, Toronto – Buffalo – London, University of Toronto Press 1979, s. 48.

Poznámky autora o hře "Largo desolato" určené výhradně jejím inscenátorům /překladatelům, režisérům, hercům apod./, v žádném případě tedy veřejnosti nebo publiku

/1/

Ve svém psaní jsem vždycky vycházel z toho, co znám: ze své zkušenosti s tím světem, v němž já žiju, a ze své zkušenosti se sebou samým. Vždycky jsem psal zkrátka o tom, čím žiju, co vidím, co mne zajímá a trápí - vycházet z něčeho jiného bych snad ani neuměl. Vždycky jsem ale při svém psaní doufal, že svědectvím o určité konkrétní zkušenosti světa se dotknu čehosi obecně lidského, že to "konkrétní" je jen cestou a způsobem, jak vypovídat o lidském bytí vůbec, o člověku v dnešním světě, o krizi soudobého lidství - tedy o něčem, co se tak či onak týká všech. Kdyby mé hry byly považovány za pouhý dokument o určitém speciálním prostředí nebo společenském systému, považoval bych to za autorský neúspěch; pokud jim bylo naopak rozuměno prostě jako "zpráve o člověku" nebo "zpráve o světě", považoval jsem to za svůj úspěch. To všechno platí i o hře "Largo desolato". Rozhodující není, nakolik je svět, z jehož klimatu ta hra vyrůstá, "typický" či "netypický", "výlučný" či "nevýlučný"; rozhodující je, zda tato hra bude či nebude pochopena v onom obecném významu, po němž touží: totiž jako jakási "hudební úvaha" o tíži lidského bytí; o těžkosti zápasu člověka o svou identitu s neosobní mocí, která mu ji chce vzít; o podivném rozporu mezi skutečnými možnostmi člověka a rolí, kterou mu jeho prostředí, osud i jeho vlastní práce přisoudily; o tom, jak snadno lze teoreticky vědět, jak žít, ale jak těžké je opravdu tak žít; o věčném "hoři z rozumu"; o tragické nemožnosti, aby si porozuměli i lidé, kteří to navzájem myslí ~~se~~ se sebou dobře; o lidské samotě, strachu i zbabělosti; atd. atd. - a posléze ovšem /a to hlavně/ o tragicko-komické a absurdní dimenzi těchto všech témat. Proč to ale zde říkám: myslím si, že jakékoli inscenační pokusy hru zřetelněji lokalizovat do prostředí, v němž vznikla, a čímkoli připomínat nebo zdůrazňovat jakékoli československé, komunistické nebo dokonce "disidentské" realie či aspekty by jí velice ublížily: strhávaly by jí na úroveň dokumentu o něčem, co je snad zajímavé, ale co se diváků z jiného prost-

Pokyny Václava Havla k inscenacím *Larga desolata* Poznámky ke hře *Largo desolato* autor původně určil „výhradně jejím inscenátorům (překladatelům, režisérům, hercům apod.), v žádném případě tedy veřejnosti nebo publiku“; text však vyšel v samizdatovém časopise *Vokno* a posléze i ve čtvrtém svazku Havlových spisů. – Na snímku původní strojopis Václava Havla.

Zdroj: Národní muzeum, Československé dokumentační středisko 1948–1989, Dokumentační sbírka Václav Havel; Václav Havel: „Poznámky ke hře *Largo desolato*“, in též: *Eseje a jiné texty z let 1970–1989. Dálkový výslech*, Spisy, sv. 4, ed. Jan Šulc, Praha, Torst 1999, s. 497–505.

Všechno tam má svůj smysl – z hlediska stavby, rytmu, střídání atmosfér, vyznívání významů, časování, proplétání, gradace a účinku jednotlivých motivů atd. atd. [...] Vždycky se snažím hru komponovat jako koherentní časoprostorový útvar (na způsob hudební skladby) a mám zkušenost, že porušení této kompozice – jakkoliv dobře míněné (vyvolané například snahou zkrátit nebo zrychlit nudnou pasáž) – se ve výsledném efektu obrátí proti vyznění a doznění celku.¹⁰

Havel si byl vědom toho, že rozvláčné pasáže jeho dramát byly v zahraničí vnímány jako nudné a z hlediska celkového vyznění nepodstatné. Za klíčové téma hry se totiž považovala spíše politika než metafyzika. Divadelní producenti vyvinuli značné úsilí, aby se dostali k samé podstatě Havlových her, kterou pro ně představovala politika a disent, a usilovali o to, aby jeho hry více odpovídaly estetickým normám realismu, jež byly tehdy na anglické scéně určující. Ostatně politický kontext Havlových her lze označit za hlavní důvod, proč se vůbec jeho hry na angloamerickou scénu dostaly: vždyť pouze 2,25 % her uváděných ve Spojených státech představují překlady současných dramát.¹¹

Havlovy hry se v Americe uváděly především během pražského jara a po sovětské invazi do Československa, ve Velké Británii pak v roce 1977, kdy se Havel celosvětově proslavil jako jeden ze spoluzakladatelů Charty 77 a následně se na několik měsíců ocitl ve vyšetřovací vazbě. Vedle ryzí snahy podpořit politicky utlačovaného dramatika představovaly inscenace Havlových her formu finanční podpory a rovněž je podnítila jeho mediální sláva. Otázkou zůstává, zda nebyl Havel, na Západě považovaný za „ztělesnění disidenta“ a bojovníka za svobodu projevu, jako dramatik účelově upravován tak, aby zapadl do této ikonické role.¹²

Sue Curry Jansenová tvrdí, že komercializace disidentů z východní Evropy během studené války sloužila k prosazení principů „politického kapitalismu“ v domácí sféře, jež podle ní byla podřízena „tržní cenzuře“.¹³ Transparentnost a okleštění státní cenzury, příznačné pro moderní liberální demokracie, podle Jansenové pouze zakrývá počátek skutečné kontroly názorů, které provádí elita prostřednictvím trhu: „Cenzoři trhu rozhodují, jaké názory si zaslouží vstoupit na ‚tržiště myšlenek‘ a jaké nikoliv [...], rozhodují, které kulturní produkty jsou nejspíš s to zajistit slušný zisk.“¹⁴ „Oligopol“ nadnárodních korporací spolu s tím, čemu Jansenová přezdívá „průmysl vědomí – tisk, reklama, public relations, masová zábava a organizace volného času“, slouží jako hlídači vědění, které není volně k dispozici, ale je zbožím na prodej.¹⁵ Podobně se před dvaceti lety vyjádřil André Lefevere, podle něhož společnosti – demokratické, totalitní i jiné – podporují „kontrolory“ literatury. Mezi nimi Lefevere na prvním místě uvádí literární profesionály, „kritiky, recenzenty, učitele, překladatele“, a na druhém systému finanční podpory, tedy „síly (osobnosti,

10) V. Havel: „Poznámky ke hře *Largo desolato*“, cit. dílo, s. 504.

11) Phyllis Zatlin: *Theatrical Translation and Film Adaptation. A Practitioner's View*, Clevedon – Buffalo, Multilingual Matters 2005, s. 12.

12) Timothy Garton-Ash: „He was a lead actor in a play that changed history: Václav Havel, velvet revolutionary, dies at 75“, *The Guardian* 2011, 18. 12., s. 1.

13) Sue Curry Jansen: *Censorship. The Knot that Binds Power and Knowledge*, Oxford, Oxford University Press 1991, s. 153–154.

14) Tamtéž, s. 16.

15) Tamtéž, s. 136, 164.

institute), které mohou napomáhat či naopak bránit čtení, psaní a přepisování literárních děl¹⁶. Podle Lefevera síť literárních profesionálů „bude čím dál tím častěji přepisovat umělecká díla, pokud nebudou z hlediska poetiky a ideologii dané doby a daného místa považována za přijatelná“.¹⁷

Nedávné teoretické studie naznačují, že projevy těchto „kontrolorů“ lze vnímat jako projevy cenzury. Pod vlivem strukturální cenzury v pojetí Pierra Bourdieua spatřují Francesca Billianiová a Denise Merklová v ediční a nakladatelské praxi „skrytou cenzuru“. Merklová soudí, že „se cenzura neomezuje pouze na represivní autokracie, není výhradní kompetencí otevřeně autokratických režimů [...], skrytá cenzura se v rámci svobodných demokracií pozdní modernity vyznačuje expanzivní globalizací a třebaže ji lze zároveň mnohem hůře identifikovat, je, často zákeřně, všudypřítomná“.¹⁸ Francesca Billianiová tvrdí, že pokud jde o překlad, spíše než „normativní a abstraktní program řízení shora“ a statické „pojetí normy“ existuje síť původců, kteří mohou vykonávat performativní a plynulé „polymorfni“ cenzurní praktiky, lišící se od kultury ke kultuře a od období k období, v diktaturách, ale rovněž ve zdánlivě „neutrálních“ prostředích.¹⁹ Institucionální a individuální cenzura mohou existovat vedle sebe a často slouží k ustavení či k potvrzení národního narativu a vkusu. „Cenzura zahraničních textů,“ píše Billianiová, „nemůže jednat jinak než ve shodě s širokými národními vzorci vkusu nebo, jinými slovy, podle toho, co je považováno za žádoucí z hlediska národní textuality.“²⁰

„Mám naopak rád, když lze dílo vykládat různě...“

J. M. Coetzee ve svých úvahách o Zbigniewu Herbertovi tvrdí, že Havel, který od počátku neústupně trval na nepolitičnosti svých her, nepsal alegorické, politické hry z toho důvodu, že takový způsob psaní považoval za didaktický, za „psaní druhého řádu“.²¹ Vzhledem k tomu, že anglicky mluvící svět, pokračuje Coetzee, požadoval takový druh psaní, „které se samo otevírá k interpretaci“, byl zde Havel prezentován jako dramatik kritizující zlo komunismu. Takové čtení je však chybné a upravování světa Havlových her v tomto duchu lze označit za projev bourdieuovské strukturální cenzury.

Skutečnost, že se Havlovy hry inscenovaly jako zpolitizované narativy, zřetelně dokládají například rekvizity užití při uvedení série o Vaňkovi v Public Theater v New Yorku roku 1983. Jeviště tehdy zaplnily „slogany v azbuce“ a „malby kladiv a tanků“.²² Recenzenti nadšeně psali, že tato výprava „nám opakovaně připomíná, že vše, co sledujeme na jevišti, se odehrává v době komunismu“, a že se jednalo o „skvělou ukázkou komunistické agitky,

16) André Lefevere: *Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame*, London - New York, Routledge 1992, s. 14-15.

17) Tamtéž, s. 14.

18) Denise Merkle: „Presentation“, *TTR: traduction, terminologie, rédaction* 15, 2002, č. 2, s. 9-10.

19) Francesca Billiani: „Accessing Boundaries - Censorship and Translation. An Introduction“, in táž (ed.): *Modes of Censorship and Translation. National Contexts and Diverse Media*, Manchester, St. Jerome Publishing 2007, s. 1-25, zde s. 3, 8, 9.

20) Tamtéž, s. 15.

21) J. M. Coetzee: *Giving Offense. Essays on Censorship*, Chicago - London, University of Chicago Press 1996, s. 160.

22) Sy Syna: „Dissident's Tale of Conscience Understated and Well-Acted“, *New York Tribune* 1983, 24. 11., s. 5B; Linda Winer: „Three Warm Social Parables in One“, *USA Today* 1983, 21. 11., s. D4.

kteřá dala celé hře jinou perspektivu“.²³ Ironií zůstává, že tyto inscenace režíroval Lee Bernstein, jehož jméno bylo za McCarthyho éry na černé listině. Publikum však, částečně z důvodu jednoznačného a doslovného historického situování děje do kontextu studené války, vidělo v Havlových dramatech něco, co se odehrává „někde jinde“. Kritická reakce na přílišné vyzdvižení politického obsahu Havlových her byla často otevřeně, až radikálně odmítavá. Módní časopis *Women's Wear Daily* se v reakci na uvedení hry *Ztížená možnost soustředění* v Lincolnově centru v roce 1969 rozepsal o nudě, pramenící z příliš zjevné politické alegoričnosti, a uvedení Havlovy hry v ukázkovém projevu kulturní arogance přirovnal k zamoření šváby:

Po dobu několika let New York Shakespeare Festival's Public Theatre kázal svým divákům prostřednictvím postkafkovské satiry o byrokracii v totalitním státě. Joseph Papp's Theatre se konečně zbavilo těchto naivních, antikonformních her ze střední Evropy (které se poněkud ironicky podobají jedna druhé) a začalo se věnovat originálnějším projektům. Avšak stejně jako švábi, kteří se přestěhují do ložnice, když vystřikáte kuchyň, se tyto hry opět vrátily, tentokrát do Lincolnova centra. Zatím sice není žádný důvod domnívat se, že Havlova *Ztížená možnost soustředění* je první z takových typů her na Forum Theatre, ale bylo by moudré švábům odříznout cestu.²⁴

Následujících čtrnáct let (1969–1983) se Havlovy hry v Americe neuváděly. Rovněž v Anglii se navzdory výjimečnému úsilí překladatelky Věry Blackwellové, která o jejich uvedení usilovala od roku 1964, nehrály až do roku 1977, a poté pouze v malém divadle The Orange Tree. Jedním z důvodů byl zásadní rozpor mezi estetikou Havlových dramát, vyznačujících se verbalismem a soustředěním na funkci jazyka, a podivnou protichůdnou touhou cílové kultury, požadující divadelní hry více politicky orientované, aby se jim následně pro jejich přílišnou politickou doslovnost mohla vysmívat.

Havla však zajímala především metafyzika režimu, tedy způsob, jakým si režim získal a udržoval svou moc. Zásadní roli přitom sehrával jazyk. Součástí lidské přirozenosti je na jedné straně jazyk využívat, na straně druhé jím být zneužit. Jinými slovy, v tom, jakým způsobem cenzurujeme vlastní zkušenost a zkušenost jiných prostřednictvím jazyka a jak se sami stáváme zajatci rétoriky, která žije svým vlastním životem. Právě proto jsou Havlovy hry neuvěřitelně rozvláčné, postavy jsou unášeny jazykem, frázemi a floskulami, celé věty jsou stále opakovány někdy až *ad nauseum*, aby diváky co nejvíce provokovaly.

Václav Havel spolu s režisérem Janem Grossmanem společně obhajovali tzv. „apelativní divadlo“, v jehož rámci měl být „divák považován nejenom za nezbytnou podmínku předvádění, ale za jejího aktivního spolutvůrce“.²⁵ Havel se vyslovil proti divadelním hrám *à la thèse*, „infikovaným [...] didaktismem nebo ideologií“.²⁶ Napsal:

23) Sy Syna: „Dissident's Tale of Conscience Understated and Well-Acted“, *New York Tribune* 1983, 24. 11., s. 5B; „A Private View“, *Women's Wear Daily* 1983, 22. 11., s. 10.

24) M. C.: „The Increased Difficulty of Concentration“, *Women's Wear Daily* 1969, 5. 12., s. 11.

25) Jan Grossman: „Předmluva“, in Václav Havel: *Protokoly*, Praha, Mladá fronta 1966, s. 5–13, zde s. 7.

26) Srov. Václav Havel: *Dopisy Olze*, Spisy, sv. 6, eds. Jan Lopatka, Michael Špirit, Praha, Torst 1999, s. 464.

Mám naopak rád, když lze dílo vykládat různě, když je tak trochu hádankou a když svým významem přesahuje sice sebe samo, ale spíš jen formou jakéhosi významového vyzařování do různých stran [...], cílem té hry není, aby divák z ní odcházel pouze s takto nebo jakkoli jinak pojmově vyjasněným vědomím o jejím „smyslu“ [...], pakliže něco dokážeme příliš dobře vysvětlit a pojmenovat, vyrovnáme se s tím jaksi rychleji, náš výklad nás uklidní, dílo nás přestává dráždit a my na něj záhy zapomeneme. [...] spíš bych uvítal, kdyby je jen tak neurčitě rozrušovala.²⁷

Jinými slovy, Havel namísto toho, aby poskytl divákům pouhé politické poselství například o absurditě určitých projevů komunistického režimu, pokoušel se vytvořit ze svého publika interprety, kteří uvažují o aktu interpretace, usiloval o to, aby jeho publikum nahlédlo sebe sama a uvažovalo o tom, že jeho vlastní pasivita ukazuje, proč takový režim vůbec existuje. Obával se však, že západní publikum bude toto téma vnímat jako problém východní Evropy a nikoliv jako obecný jev vyplývající z existence cenzury v nejširším smyslu tohoto slova.

Václav Havel v Británii nakonec dramatického věhlasu dosáhl. Bylo to v sedmdesátých letech a jednalo se o trilogii o Vaňkovi. Důvodem úspěchu byla realističnost těchto her, a to jak ve smyslu estetického realismu, odpovídajícího normám tehdejší anglofonní scény, tak díky zjevně poloautobiografické povaze dramatu, jež tematizovala prostředí disentu ve chvíli, kdy se sám Havel světově proslavil jako disident. BBC uvedla Havlovy hry v hlavním vysílacím čase a ve hvězdném obsazení. Hlavní postavu ztvárnil komik Michael Crawford, který v té době hrál v úspěšném sitkomu *Some Mothers Do 'Ave' Em* smolaře v pršiplášti, Franka Spencera. Bulvární noviny *The Sun* Havlovy televizní inscenace sice recenzovaly, ale ihned ujistily diváky: „nebojte se, smolař [Crawford, MW] se vrátí na obrazovky zase příští sobotu.“²⁸

V roce 1980 se po šestnáctiletém úsilí Havlovy překladatelky Věry Blackwellové Anglické národní divadlo konečně rozhodlo uvést jednu hru z vaňkovské trilogie – *Protest*. Navzdory skutečnosti, že se jednalo o jednoaktovku, režisér usoudil, že jazyk hry je příliš upovídáný a rozvláčný (především Staňkovy monology), aniž by si uvědomil, jak důležitá a pro hlavní postavu klíčová tato rozvláčnost je. Úpravy postavu Staňka zploštily na prostého politického kolaboranta a ochudily ji o rozměr lidské bytosti, jejíž výmluvy a nezdařené pokusy uniknout prostřednictvím jazyka mohou reflektovat naši vlastní zkušenost kapitulace.

Divadelní hru *Protest* napsal Havel v roce 1978 a líčí v ní setkání Ferdinanda Vaňka se starým přítelem Staňkem. Vaněk je „disident“, zatímco Staněk je spisovatel (nyní je zaměstnán v televizi), který se rozhodl pro kolaboraci s režimem, aby si zachoval příjem a postavení. Staněk žije na venkově a vášnivě „obstarává svou zahrádku“, což upomíná na Voltairovy rady v *Candidovi*, jak prožít dobrý život. Jeho dcera však otěhotněla se zpěvákem Javůrkem, který byl během jednoho koncertu zatčen za vyprávění vtipu. Staněk, pečlivě se vyhýbající jakékoli kompromitaci, telefonuje Vaňkovi, který byl právě propuštěn z vězení, aby od něho vyzvěděl, zda je možné zařídit petici za propuštění Javůrka – avšak tento skutečný důvod setkání odhalí až po dlouhém váhání. Vaněk má však již petici

27) Tamtéž, s. 272, 274.

28) Bronwen Bamforth: „Whoopsie! Frank is taking a big risk“, *The Sun* 1978, 21. 11., s. 12.

připravenou a Staněk s úlevou, že se nebude muset angažovat, začíná v čtyřstránkovém monologu nahlas přemýšlet, jakým způsobem by podepsání petice ovlivnilo jeho život a kariéru. Svůj monolog uzavírá: „čím se mám vlastně řídit – nemilosrdnou objektivní úvahou, anebo subjektivním vnitřním pocitem?“

VANĚK: Mně se to zdát být jasné –

STANĚK: Mně taky –

VANĚK: Takže to –

STANĚK: Bohužel –

VANĚK: Bohužel?

STANĚK: Vy jste myslel–

VANĚK: Promiňte, nerozuměl jsem asi dobře –

STANĚK: Mrzí mě, jestli jsem –

VANĚK: To nic –

STANĚK: Já si ale opravdu myslím –

VANĚK: Já vím –

(*Oba se napijí...*)²⁹

Obě postavy interpretují tento monolog odlišně. Vaněk věří, že se Staněk rozhodl k podpisu petice, avšak ten se naopak rozhodl nepodepsat. Staněk se chce prát, protože si myslí, že ho Vaněk pro odmítnutí podepsání petice bude odsuzovat, ale do toho mu kdosi zavolá, že Javůrek byl propuštěn. Vaněk je neskonale šťastný, že zpěváka Javůrka propustili a žádné petice již nebude třeba, Staněk mu v závěru hry připomíná, že takovéto petice mohou napáchat více škody než užitku, a odvádí Vaňka do zahrady.

Vzhledem k tomu, že *Protest* byl napsán rok po vzniku Charty 77 a ve stejném roce, kdy Havel napsal esej o osobní zodpovědnosti a nenásilném odporu, známou pod názvem *Moc bezmocných*, mohla být postava Vaňka (a také tomu tak bylo) interpretována jako „morální“ autorita, „prezentující nejvyšší formu zodpovědného chování“, která však „nadřazeně neodsuzuje ty, kteří se chytili do pastí režimu“.³⁰ Vaněk, disident uvězněný za psaní petic, mohl být chápán jako Havlovo *alter ego* (když byl *Protest* roku 1980 poprvé uváděn v Londýně a stejně tak v New Yorku roku 1983, byl právě za svou politickou činnost ve vězení) a jako morální kompas v „posttotalitní“ společnosti. Avšak jak upozorňuje Markéta Goetz-Stankiewiczová, Havel popřel, že by postava Vaňka byla jeho autopořetrem: „Spíše je dramatickým principem, způsobujícím, že prostředí kolem reaguje, že ukazuje, čím je.“³¹

Představa Vaňka jakožto „dramatického principu“ je důležitá; namísto toho, aby jej Havel nechal předvádět se, učinil z něj téměř tichého antihrdinu, „který nevládne slovem“, „podezřelý model, který sotva kdy sám jedná, neboť ví lépe, co **nedělat**, než co dělat“.³²

29) Václav Havel: „Protest“, in *týž: Hry, Spisy*, sv. 2, ed. Eva Šormová, Praha, Torst 1999, s. 641–673, zde s. 670–671; anglicky *týž: The Garden Party and Other Plays*, přel. Vera Blackwell, New York, Grove 1993, s. 264.

30) James F. Pontuso: *Václav Havel. Civic Responsibility in the Postmodern Age*, Lanham – Boulder – New York – Toronto – Oxford, Rowman & Littlefield 2004, s. 90, 92.

31) Marketa Goetz-Stankiewicz: „Introduction“, in *The Vaněk Plays. Four Authors, One Character*, ed. Marketa Goetz-Stankiewicz, Vancouver, University of British Columbia Press 1987, s. xx–xxvii, zde s. xxvii.

32) *Tamtéž*, s. xxvii–xxviii.

Mlčení je jeho „hlavní obranou proti falešnosti jazyka“, mlčení, které se stává „výmluvnějším nástrojem komunikace než tisíce slov vyřčených ostatními“.³³ *Protest* nepředstavuje jednoduše černobílý příběh statečného a dobrého disidenta konfrontovaného se zbabělým zlým kolaborantem a zkorumpovanou morálkou posttotalitní společnosti, ale je analýzou toho, jak jazyk utváří naši realitu, jak nás podvádí a zavádí v realitu falešnou.

Pro tyto úvahy o jazyce je klíčové, jakým způsobem využívá Havel jazyk ve svých hrách. Vaňkova nevýřečnost z něj činí „nedůvěryhodného hrdinu“; je sice ostatními považován za intelektuála a spisovatele, avšak publikum tuto schopnost nevidí. Jeho repliky jsou plné váhání, opakování a zámlk, kdy se proud jeho řeči náhle zastavuje. Rytmus hry osciluje mezi Staňkovými dlouhými monology, ve kterých se snaží ospravedlnit svůj proměnlivý postoj, a krátkými výbuchy dialogů, ve kterých se jazykové vzdušné zámky hroutí a Staněk již nemůže udržet absurdnost svého postoje tváří v tvář Vaňkovu mlčení. Staňkův rozsáhlý monolog, ve kterém uvažuje o možných důsledcích podepsání petice, se rozpadá v krátký dialog, v němž vše, co je pochopeno, je pochopeno v mlčení.

Umlčená překladatelka

Protest byl uveden v Anglickém národním divadle v lednu roku 1980 v režii Michaela Kustowa. Na začátku ledna napsal Kustow Havlově překladatelce Věře Blackwellové: „chci vám sdělit, že jsme kvůli hercům učinili v zájmu vyšší hovorovosti a srozumitelnosti několik změn ve vašem textu (který je vlastně rozhlasovou adaptací).“³⁴ Tyto změny vstaly během zkoušek a Kustow jízlivě dodal, že zásahy do překladu jsou součástí běžné praxe: „Jsem si jist, že dané zásahy oceníte [...]. Chci Vás o tom jen dopředu informovat, pokud byste byla, jak ostatně doufám, v době uvedení hry v Londýně.“³⁵

Kustowova verze byla využita pro rozhlasové vysílání v rámci pořadu *Havlovo odpoledne*, ve kterém dále Harold Pintner četl Havlův otevřený dopis prezidentu Gustávu Husákovi a kde také zazněla zdramatizovaná verze Havlova soudu kvůli Chartě 77, již sponzorovalo Sdružení spisovatelů Velké Británie (*Writers' Guild of Great Britain*) jako projev solidarity uvězněnému spisovateli. Blackwellová odpověděla zevrubnou kritikou těch „několika málo změn“, jež Kustow v překladu Havlovy hry provedl, a uvedla, že jakkoliv „nepatrné“ tyto individuální zásahy jsou, vedou nakonec k falešné interpretaci, neboť se spíše než na rytmus a jazyk *Protestu* zaměřují na jeho politické poselství. „Protože považuji Kustovovu verzi Havlova *Protestu* za parodii,“ napsala Blackwellová, „předkládám svůj protest.“³⁶ Nesouhlasila s tím, že „režisér učinil pouze několik málo změn“, ani s tím, že by se jednalo „o běžné změny několika řádků“, učiněné jen proto, aby text „lépe komunikoval“. Upozornila na okolnost, že ve skutečnosti „změny zasáhly zhruba osmdesát procent původního textu“ a „způsobily zcela mylný výklad Havlova *Protestu*“.³⁷

33) Tamtéž, s. xxi.

34) The Bakhmeteff Archive, Columbia University (BA), Vera Blackwell Collection, fas. 7:1, Michael Kustow Věře Blackwellové 1. 7. 1980.

35) Tamtéž.

36) BA, Vera Blackwell Collection, fas. 7:1, Věra Blackwellová (adresát neuveden: patrně Klaus Juncker a umělecký ředitel anglického Národního divadla Peter Hall), květen 1980.

37) Tamtéž.

Stejně jako u předchozích Havlových her odmítla anglicky mluvící divadla verbalismus některých pasáží *Protestu* i zdlouhavé monology, které pro ně neměly žádný význam. Blackwellová však upozorňuje na to, že právě ve verbalismu postav tkví Havlova schopnost odrážet stav mysli a duše:

jeho obratně a strategicky rozmístěné věty a slovní spojení, pojmy a slova, která nejenom zrcadlí sebe sama, ale ve skutečnosti posouvají (někdy trochu, někdy radikálně) svůj původní význam takovým způsobem, že to, co se na první pohled jeví jako pravdivý obraz člověka, se náhle stane karikaturou, parodií na člověka. Způsob, jakým Havel zpracovává tuto Staňkovu promluvu (ve skutečnosti všechny Havlovy promluvy) lze přirovnat k tragickému putování člověka „síní smíchu“, lemovanou vypouklými zrcadly; čas od času narazí na opravdové zrcadlo, ale jen aby od něj utekl hlouběji do chodby, ve které jej groteskní odlesky v zrcadlech mají rozesmát a ve které jeho největší tragédie spočívá právě v jeho schopnosti se smát – když zavře oči. Toto všechno bylo vymazáno, zploštěno jak masivními škrty, tak tuctovými alternacemi zbylých replik Staňka, kterých se dopustil Kustow. Komplexní obraz situace disidentu se stává hloupým a přímočarým. Ze Staňka se stal jen polozábavný zmetek.³⁸

Další problém představovala interpunkce. Havel ve svých „vaňkovkách“ používá ke zdůraznění váhání či mlčení hlavní postavy pomlčky, protože Vaněk již není schopen důvěřovat jazyku jakožto nástroji, jehož prostřednictvím může sdělit svou vlastní pravdu; mlčení a slova druhých vyjevují totiž pravdu o jejich roztříštěné, zmatené a nepravdivé skutečnosti. Otázka, zda mluvit, či nemluvit, vyvstane v okamžiku, kdy Staněk vyzvídá Vaňkovy zkušenosti z vězení:

STANĚK: Ale nějak zlomit se vás jistě snažili –

VANĚK: No tak –

STANĚK: Jestli o tom nechcete mluvit, tak nemusíte –

VANĚK: V jistém ohledu to je vlastně účel vyšetřovací vazby – srazit člověku hřebínek –

STANĚK: A přimět ho, aby vypovídal –

VANĚK: Hm –

STANĚK: Kdyby mě někdy pozvali na výslech, což mě dříve nebo později nemine, víte, co chci udělat?

VANĚK: Co?

STANĚK: Prostě nevypovídat! Vůbec se s nimi nebudu bavit! Je to totiž nejlepší: člověk má aspoň jistotu, že jim neřekne něco, co nemá –

VANĚK: Hm –³⁹

Krátký úryvek působí komicky; Staněk, který zvažuje podání petice za propuštění Javůrka, se pokouší vyzvědět od Vaňka, jak vlastně vypadá vězení a výslechy – jeho sobeckost, kterou sotva tlumí nějaká empatie, obsahuje až dráždivou zvědavost. Staněk v této

38) Tamtéž.

39) V. Havel: „Protest“, cit. dílo, s. 650–651.

pozici představuje nás samé a evokuje otázku, jak bychom se v dané situaci zachovali my. To z něj však nutně nedělá zápornou postavu.

Pomlčky ve Staňkových replikách ukazují přechod od zvědavosti a strachu („Ale nějak zlomit se vás jistě snažili –“) přes projevy falešného soucitu („Jestli o tom nechcete mluvit, tak nemusíte –“) ke skutečnému strachu v okamžiku, kdy se od Vaňka dozví něco konkrétního („A přimět ho, aby vypovídal –“), byť si ničím z toho není jistý. Pomlčky zdůrazňují jeho nejistotu a zmatení emocí. Tuto proměnu emocí umožňuje u Vaňka nepřítomnost jazyka (až na jednu delší repliku) a Staněk postupně nabývá odvahy, která se projevuje důraznější interpunkcí – čárkami, otazníky a nakonec vykřičníky („Prostě nevypovídat! Vůbec se s nimi nebudu bavit!“). Nicméně na konci ukázky Staněk svou odvahu koriguje („člověk má aspoň jistotu, že jim neřekne něco, co nemá –“) a čeká na Vaňkův souhlas.

Staněk v úryvku uvažuje, jak bude reagovat při výslechu, a rozhoduje se, že zcela odmítne mluvit, a to nikoliv pro svou odvahu či schopnost rezistence, ale aby neinkriminoval sebe sama. Ironie tohoto rozhodnutí je však zřejmá – nemůže přestat mluvit tváří tvář Vaňkovu tichu. Staněk však není pouhou karikaturu či parodií postavy, Havel zde zobrazil váhající lidské emoce v takové podobě, že se s postavou divák může identifikovat: Staněk s Vaňkem soucítí, je zvědavý, a přestože ví, že je zbabělý, sní o vlastní odvaze.

Překlad Věry Blackwellové se velmi přesně držel originálu, včetně zvláštností interpunkce, naproti tomu Kustow stejný dialog zkrátil a změnil:

Překlad Věry Blackwellové:

STANEK: But surely they tried to break you down somehow! –

VANEK: Well –

STANEK: If you'd rather not talk about it, it's all right with me –

VANEK: Well, in a way that's the whole point of pre-trial interrogations, isn't it? To take one down a peg or two –

STANEK: And to make one talk!

VANEK: Mmn –

STANEK: If they should haul me in for questioning – which sooner or later is bound to happen – you know what I'm going to do?

VANEK: What?

STANEK: Simply not answer any of their questions! Refuse to talk to them at all! That's by far the best way. Least one can be quite sure one didn't say anything one ought not to have said!

VANEK: Mmn⁴⁰

Úprava Michaela Kustowa:

V. Look, in a way, that's the whole point of pretrial interrogations, isn't it? To take you down a peg or two –

S. And to make you talk!

V. Yes!

S. When they haul me in for questioning ... you know what I'm going to do?

40) V. Havel: *The Garden Party and Other Plays*, cit. dílo, s. 246.

S. I just won't answer any of their questions! ... That's the best thing to do, at least you're sure you haven't said anything you shouldn't!⁴¹

Blackwellová ve svém protestu píše, že Kustowova záměna původní Vaňkovy odpovědi „hmm“ na „ano“ odkrývá režisérovo základní nepochopení této postavy: „je naprosto nemyslitelné, že by Vaněk na Staňkovy narážky reagoval souhlasem.“ Blackwellová dále pokračuje:

Ve všech Havlových hrách, včetně *Protestu*, sotva nalezneme na konci vágních, vyhybavých a pokorných Vaňkových reakcí na „monology“ ostatních postav tečku, natož vykřičník. Vaňkovou hlavní funkcí je sledovat ostatní postavy, mluvit tak málo, jak jen to je možné, a když už je to nezbytně nutné, čas od času něco odseknout (přesto různorodými způsoby ukazovat, že sleduje, co se říká) a pozorovat, jak ostatní – krůček po krůčku – odkrývají sebe sama. Krunýř jejich vnějšího pokrytectví praskne, když narazí do nehybných zdí Vaňkova mlčení. Jakékoliv Vaňkovo definitivní prohlášení (i mírný náznak soucitu s nesnáze ostatních účastníků rozmluvy) by jim dovolilo znovu si navléct masku falše, která se právě Vaňkovými tichými pohledy trhá na cáry [...]. Podmínkou Havlova soucitu je Vaňkova vágní, neurčitá odpověď, ale především jeho mlčení.⁴²

Skutečnost, že se Vaněk v upravené verzi stal hovornějším, otevírá otázky, které bychom si měli položit v souvislosti s výše uvedenými pojmy „sdělitelnost“ a „představitelnost“; do jaké míry domestikace porušuje estetické cíle přeloženého textu, aby se vešel do zažitých společenských nebo ideologických norem? Jestliže se Havlovy hry zaměřují na problematiku bourdieuovské strukturální cenzury, která vyvstává spíše z nás samých než od vnější autority, pak zásahy na anglofonní scéně často podřizují ideu hry svým vlastním očekáváním, ve kterých jsou Havlovy hry přímočarou alegorií a politickou kritikou jednoho konkrétního (komunistického) režimu. Markéta Goetz-Stankiewiczová tvrdí, že výsledkem toho je, že

většina kritiků a literárních vědců ve snaze zdůraznit Havlův nesporný politický význam měla sklon omezit širší důsledky jeho her a nevěnovat dostatečný význam jeho uměleckým kvalitám [...], věnovali veškerou energii politickým aspektům Havlovy tvorby (ačkoli je Havel označil za antipolitické), aniž by se někdo z nich někdy pokusil pojmenovat význam Havlovy tvorby pro západní demokracii.⁴³

Jinými slovy, tyto úpravy – jakkoliv třeba neúmyslné a vedené snahou zvýraznit politicko-disidentskou stránku hry – neutralizovaly v Havlových hrách kritiku autocenzury a strukturální cenzury, jež byla aktuální i na Západě.

41) BA, Vera Blackwell Collection, fas. 7:1, Věra Blackwellová (adresát neuveden: patrně Klaus Juncker a umělecký ředitel anglického Národního divadla Peter Hall), květen 1980.

42) Tamtéž.

43) Joseph Farrel: „Servant of Many Masters“, in D. Johnston (ed.): *Stages of Translation*, cit. dílo, s. 45–55, zde s. 46.

V historii Havlových her realizovaných na anglofonní scéně byla vždy přítomna i historie jejich překladatele. Věra Blackwellová, která po dvacet let Havlovy divadelní hry překládala a aktivně se podílela i na (velmi úspěšné) inscenaci tří Havlových jednoaktovek v New Yorku, se po svém protestu v podstatě ocitla na černé listině londýnských a newyorských divadel. Havlův agent Klaus Juncker jí vytkl, že se v záležitosti Havlových her příliš angažuje a že příliš řeší úpravy svých překladů. Důrazně jí dokonce připomenul, že je „*nur eine Übersetzerin*“, pouze překladatelka.⁴⁴

Toto podceňování překladatelů, kteří mají „zůstat neviditelnými“, efektivně vyřadilo ze spolupráce ty, kteří měli nejen znalosti kultury a jazyka, ve kterém byla hra napsána, ale velmi často, jako například Věra Blackwellová, také literární a divadelní vzdělání. Motivování ziskem se divadla a režiséři na angloamerické scéně přiklonili k tzv. překladatelským hvězdám – k úspěšným spisovatelům a autorům divadelních her, kteří obvykle neovládali žádný cizí jazyk (například *Largo desolato* přeložil Tom Stoppard, který sice má základní znalosti češtiny, avšak text nepřekládal z českého originálu). Tito autoři jsou schopni vytvořit skvělé interpretace a nové adaptace cizojazyčných her, avšak ty velmi často odrážejí jejich vlastní estetické zájmy a cíle.

Neústupnost Věry Blackwellové a její snaha uchovat při spolupráci s producenty a režiséry estetickou integritu Havlových her byly nahlíženy jako nemístné vměšování překladatelky. Michael Cronin označil toto umlčování překladatele v literární historii za „soustavnou, politováníhodnou cenzuru zkušenosti“.⁴⁵

Účastníci divadelního provozu vnímali Věru Blackwellovou jako ženu, která si neuvědomuje, kde je její místo. Na Kolumbijské univerzitě v New Yorku se naštěstí dochoval archiv její korespondence a dalších materiálů. Z něj vystupuje fascinující příběh neuvěřitelně silné překladatelky, jež byla v šedesátých, sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století soustavně znejišťována zdrcujícím nátlakem rezistentní, převážně mužské domácí scény. Sirkku Aaltonenová v souvislosti s knihou Sandry Gilbertové a Susan Gubarové *Šílená žena v podkroví* hovořila o překladatelkách jako o „překladatelích z podkroví“, aby tak zdůraznila podřízený status ženy v hierarchii divadla. Navzdory poměrně dlouhé tradici akademického myšlení o neviditelných překladatelích bylo o této skupině napsáno jen velmi málo. Pokud však v produkci angloamerických divadel existovaly a stále existují formy toho, co nazýváme „genderová cenzura“, měla by se stát předmětem našeho zájmu.

Případ Havlových her ukazuje, na jak tenkém ledě se divadelní režiséři a producenti pohybují. Na jedné straně stojí snaha a potřeba převést původní jazyk divadelních her do takové podoby, aby mohl oslovit domácí publikum. Na straně druhé by však měl být respektován charakter originálu i odborné znalosti překladatele. Ideologické redukce a přizpůsobení národním narativům originál ničí, činí jej bezpohlavním a cenzurují jádro překládaného díla. V případě Václava Havla jim padla za oběť sama podstata jeho dramatu.

Přeložila Zuzana Říhová

44) BA, Vera Blackwell Collection, fas. 3, Klaus Juncker Věře Blackwellové 31. 10. 1978.

45) Michael Cronin: *Translation and Globalization*, London – New York, Routledge 2003, s. 94.

Část osmá

1989–2014

V zájmu jednotlivce
Literární cenzura
v období neoliberalismu
a postmoderny

Pavel Janáček

Zpěněná bystřina: cenzura v individualizované společnosti	1366
Přechod od informačního monopolu k pluralitnímu knižnímu a mediálnímu trhu	1380
Nový nakladatelský a tiskový zákon a právní hranice svobody slova	1386
Od hegemonie ke krizi liberálního konsenzu. Diskurz o cenzuře	1391
Případ Kasarda: „Umělecký text nemůže posuzovat světský soud“	1391
Zločin TV Nova: „Zakažme okamžitě všechny zakazy“	1396
<i>Mein Kampf</i> : „Nejsme tak liberální, jak si namlouváme“	1401
Rapper Rezník: „Všechny svobody najednou padají“	1404
Ve znamení zdrženlivosti. Následná cenzura knih a periodik	1409
Politika paměti, dědictví komunismu a filtrování textů minulosti	1409
Antisemitismus, rasismus a nenávistné projevy extremismu	1412
Transgrese jako obchodní model	1417
Hranice soukromí a dobrého jména	1423
Nestátní cenzura a sociální regulace literatury	1427
Knihy ztracené v období revoluce a transformace knižního trhu	1427
Politická korektnost a problém individuální zkušenosti	1436
Spisovatelé, literatura a (veřejnoprávní) média	1440
Fenomény cenzury v současné literatuře	1445
Okraj okraje: státní cenzura za hranicemi institucionalizované literatury	1445
Cenzura tichem a trhem: komunistická strana a její literární okruh	1449
Cenzura jako fetiš: inscenace zákazu a jeho marketingové využití	1453
Absence cenzury jako ztráta významu: téma pro literární kritiku	1456
Nástup internetu: první signály remediace cenzury	1458

Období po demokratické revoluci, jejíž roznětkou se v Československu stal policejní zásah proti studenty organizované demonstraci 17. listopadu 1989,¹ přineslo z hlediska publikace a cirkulace literárních textů nejvolnější podmínky za celých dvě stě padesát let, jimž je věnována přítomná kniha. Institucionalizovaná kontrola periodického i neperiodického tisku ze strany státu se v tomto období maximálně přiblížila ideálnímu typu liberální cenzury. V souladu s ním neprosazuje stát prostřednictvím cenzury žádný kulturní program s výjimkou obecného hodnotového rámce liberální demokracie, v žádné z oblastí mediální soustavy není uplatňována předběžná cenzura a pod kontrolou justičních orgánů, v níž je rozhodující role svěřena nezávislým soudům, zůstalo několik velmi malých, zákony vymezených okruhů výpovědí. Jedno jejich jádro představují reprezentace specifických projevů lidské sexuality. Zatímco v minulosti procházela hranice zakázané pornografie oblastí reprezentace běžných sexuálních praktik a za nepřijatelně skandální se pokládalo i ztvárnění těch modelů sexuálního života, které byly ve společnosti praktikovány většinou, v současnosti se předmětem represe stávají až reprezentace takových forem sexuality, které jsou praktikovány okrajově a z hlediska medicíny nebo práva jsou kategorizovány jako úchylna nebo trestný čin. Druhé jádro kontrolovaných výpovědí představuje rasismus, antisemitismus, xenofobie, propagace a komemorace nacismu, zvláště pokud lze dovést jejich pragmatickou souvislost s kolektivní politickou činností.

Velmi opatrné uplatňování těch nástrojů, které si stát k regulaci zmíněných okruhů výpovědí ponechal, odpovídá přitom hegemonii liberální ideologie s jejím akcentem na individuální svobodu i odpovědnost jedince za sebe sama. Liberalismus v těch svých podobách, které od konce sedmdesátých let 20. století proměňovaly společnosti západní Evropy a Spojených států, se pro české kulturní elity stal na počátku devadesátých let téměř neotřesitelnou normou, a to nejen jako součást jejich otevření se transferu aktuálních institucí a hodnot Západu, označovaného za „návrat do Evropy“, ale v neméně míře v reakci na kolektivistické a paternalistické přístupy prosazující se s obdobnou intenzitou ve všech oblastech existence české společnosti od sklonku třicátých let 20. století.

K základním rysům státní cenzury po listopadu 1989 patří, že se důsledně vyhýbala a vyhýbá sféře literatury. Za celé čtvrtstoletí, které uplynulo od demokratické revoluce, se až na nepatrné výjimky nedotkla nejen „vysoké“, umělecké, ale dokonce ani populární literatury – té, jejíž kontrola v zájmu ochrany a výchovy kulturně méně kompetentních vnímatelů, „lidu“ a dětí, byla velkým tématem i dilematem moderní cenzury od osvícenství až po éru státního socialismu. Lze v tom spatřovat mimo jiné vyústění modernizačního procesu, v němž se umění a literatura v užším smyslu literatury krásné, beletrie, od osvícenství vydělovaly z komplexu sociální komunikace jako relativně autonomní pole společenského jednání a současně se prosazovalo právo umění a umělců překračovat na

1) Naše označení společenských změn, k nimž v Československu došlo od listopadu do prosince roku 1989 a v širším pohledu do prvních demokratických voleb konaných v červnu následujícího roku, za „revoluci“ nebo „demokratickou revoluci“, se hlásí k terminologickému řešení přijatému v pracích historiků soudobých dějin, srov. Jiří Suk: *Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*, Praha, Prostor 2003, s. 15–34; Michal Kopeček: „Stigma minulosti, pouto sounáležitosti. První desetiletí českého polistopadového komunismu“, in Adéla Gjuríčová, Michal Kopeček, Petr Roubal, Jiří Suk, Tomáš Zahradníček: *Rozdělení minulosti. Vytváření politických identit v České republice po roce 1989*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2012, s. 343–380.

tomto poli ty morální, kulturní a ideologické hranice, jejichž respektování společnost od svých členů v jiných oblastech či na jiných polích vymáhala nebo vymáhá. Oblast, kde stát uplatňuje represi, tak v současnosti začíná až za okrajem institucionalizované literatury, chápeme-li pod tímto pojmem veškeré slovesné a literární projevy, o kterých píše jako o literatuře kritika, které jsou jako součást beletrie katalogizovány a popisovány knihovníky a bibliografy, vydávány tiskem v literárních nakladatelstvích nebo šířeny prostřednictvím webů vnímaných v rámci uměleckého či populárního oběhu jako médium s určitou mírou prestiže.

Minimální rozsah institucionalizované státní cenzury neznamena, že současná literární komunikace je zcela prosta sociální regulace. Abychom pletivo reglementujících sil procházejících literárním, kulturním či intelektuálním polem zahlédli, je pouze třeba podstoupit od liberálně-modernistického narativu o cenzuře, který přítomnost pojímá jako završení pokrokových procesů, zákonitě vedoucích k odstranění cenzury, a činí transformované podoby sociální regulace neviditelnými. Čeho jsme v období po demokratické revoluci ve skutečnosti svědky, je přesun ve směru od státní cenzury k restriktivním intervencím nestátních aktérů a od institucionalizované cenzury k mechanismům strukturální regulace kulturní produkce. Skutečnost, že se v přítomné části knihy věnujeme těmto „měkkým“ regulacím v nesrovnatelně větší míře než v částech předcházejících, neznamená, že by dříve neexistovaly. Situace, kdy má státní dohled nad literární komunikací marginální význam a výkon cenzury tak ztrácí svůj střed, však nabízí možnost zahlédnout právě ty síly regulující vypovídání, jež procházejí pod povrchem či po okrajích literárního pole, a to i v jejich souvislostech s cenzurou institucionalizovanou a na přechodech k ní. Podobné souvislosti a přechody lze zároveň předpokládat ve všech obdobích předcházejících, a speciálně v těch etapách kulturního vývoje, pro něž bylo charakteristické uplatnění liberálního cenzurního modelu.

Následující výklad je inverzí předchozích rámcových kapitol; zatímco jejich těžiště představoval popis institucí, normativních východisek i praxe předběžné a následné státní cenzury literatury, zde představují těžiště společenská rozprava o cenzuře, projevy cenzury nestátní a strukturální regulace. Podobný akcent lze pozorovat v tematice případových studií. Patrně nejzazší pokus o využití pojmu strukturální cenzury – cenzury zajišťované samotnou strukturou literárního pole – v celé knize proto přináší případová studie o situaci romské literatury, kterou absence pravopisné kodifikace či pravopisného povědomí činí „nepsatelnou“ a představy literárnosti odvozené od vyspělé moderní majoritní literatury „nečitelnou“.² V menší části svých oddílů a pododdílů pojednává poslední rámcová kapitola přítomné knihy o běžném, byť miniaturním a specificky se utvářejícím systému institucionalizované cenzury liberálního typu. Ve zbývajících partiích ukazuje mimo jiné to, jak literární cenzura účinkuje skrze svoji nepřítomnost, jak literární prostor po demokratické revoluci reaguje na paměť autoritativní cenzury.

Odlišnost poslední části ve srovnání s předchozími představuje také to, že se poprvé věnuje období, které je otevřené. Rok 1989 volíme za spodní periodizační mezník ne s ohledem na jeho symbolický význam v kontextu politických dějin, ale proto, že přinesl

2) Viz případová studie Karolíny Ryvolové „Psaní přes překážky. Role cenzury v procesu utváření romského písennictví“, s. 1525–1536.

okamžitý zánik rozptýlené cenzurní soustavy: první nová kniha byla mimo dosavadní schvalovací procedury vydána v prosinci zmíněného roku. Naopak letopočet 2014 žádnou podobně převratnou událost neoznačuje. Jde pouze o rok, kdy byl uzavřen text naší knihy i sběr pramenů pro tuto poslední rámcovou kapitolu. Pokud bychom v uplynulých pětadvaceti letech hledali nějaký – alespoň částečný – mezník v proměnách cenzurního řádu, museli bychom ho daleko spíše situovat na přelom nultých a desátých let nového století, kdy se v diskurzu o cenzuře významným způsobem začala znovu prosazovat jiná ideologická východiska, než jsou ta liberální. Ostatní složky sociální regulace literatury a umění zůstaly však touto změnou prozatím nedotčeny.

Rámcovou kapitolu zahajujeme v prvním oddílu pojmenováním ideologických, společenských a kulturních kontextů dnešní sociální regulace literatury a nastíněním těch jejích rysů, které ji charakterizují na pozadí obecných znaků cenzurního modelu liberálního typu. Následující dva oddíly se zabývají událostmi přechodu od rozptýlené cenzurní soustavy k liberálnímu cenzurnímu systému devadesátých let, demontáží právních základů státního tiskového monopolu a vytvářením nového mediálního práva. Čtvrtý oddíl, věnovaný diskurzu o cenzuře, ukazuje na čtyřech celospolečensky významných případech historicky bezprecedentní sílu liberálně-modernistických postojů českých kulturních elit ke svobodě slova a k autonomii umění po listopadu 1989 a pozvolnou erozi tohoto konsenzu. Pátý oddíl mapuje v období od demokratické revoluce do současnosti všechny významnější případy následné cenzury knih (vesměs neliterárního obsahu); zmiňuje se i o sporadických případech postihů periodického tisku. Další dva oddíly poukazují k existenci společensky významných momentů či forem nestátní cenzury a strukturální regulace literární komunikace a naznačují jejich důsledky pro současnou literární tvorbu i recepci. Některé případy rozebíráme ve více než jednom z pododdílů, pokaždé ovšem z jiného hlediska. Konečně v posledním, osmém oddílu krátce zmiňujeme některé dnes viditelné aspekty procesu remediace cenzury, k němuž v globálním měřítku vedlo prosazení internetu, aplikace World Wide Web a zejména participativních aplikací tzv. Webu 2.0, sloužících tvorbě a recepci hypertextových dokumentů. Vzhledem k tématu přítomné knihy, jímž je cenzura tištěné literatury, má tento oddíl funkci symbolického epilogu.

Odrazem variability a komplexnosti postmoderní společnosti posledních desetiletí 20. století a počátku 21. století je množství přívlastků, s jejichž pomocí je pojmenovávána v sociálních vědách.³ Z plejády vzájemně se doplňujících i překrývajících výrazů, které s citem pro hlubinné souvislosti dějin idejí, umění a sociálního vývoje nabídl pro tento účel sociolog Zygmunt Bauman, volíme jako ústřední pro celou poslední rámcovou kapitulu ten, jenž zdůrazňuje roli jednotlivce jako míry všech věcí a spolu s tím i „děsivou zodpovědnost“,⁴ která je na něj v současné společnosti uvalena: individualizovaná společnost.⁵

Individualizovaná společnost je charakterizována mimo jiné krizí normativity a její funkce v životě společnosti. Svět dnešního života je podle Baumana světem „rozpadu pevných struktur a tvrdých a pevných pravidel“, v němž se instituce „každodenního dozoru“ vládnoucích nad ovládanými i další „nákladné způsoby“ jejich „přímé kontroly“ staly nadbytečnými.⁶ Orientační body, kterými se sociální jednání donedávna řídilo, se ocitly „na kolečkách“ a vyznačují se „znepokojující tendencí vytrácet se z dohledu ještě dřív, než si stačíme přečíst a promyslet instrukce, které nabízejí“.⁷ Globalizace, která uvedla do pohybu všechny základní charakteristiky lidské situace, zpochybnila nejen existenci „přirozených hranic“, ale i samo ponětí limitu jako nevyhnutelného rámce lidského jednání.⁸ Postmoderní společnost naplňuje proto podle Baumana sny anarchistů o „světu práv bez povinností“, „bez rádců a policajtů“, usměřovaném pouze privátními zájmy a potřebami jednotlivců-konzumentů.⁹ Její mírou je svoboda „konečně ničím nespoutaná, jednou provždy osvobozená od povinnosti „sloužit vyšším cílům“.“¹⁰ V individualizované společnosti se tak problematizuje pojem obecného blaha či veřejného zájmu, který byl předtím po celou moderní dobu diskurzivní oporou i důvodem cenzury.

Pro českou společnost po demokratické revoluci, nesené mohutným oživením idejí liberalismu, měla kritika veřejného zájmu mimořádnou přitažlivost. Touha zbavit se obručí plánované ekonomiky, řízené kultury a státu násilně kolonizujícího společnost i soukromý prostor jednotlivců vytvořila již v prvních měsících či letech po revoluci prostor pro masové přijetí té varianty liberální ideologie, která v posledním půlstoletí proměňovala společnosti Západu a ve volném trhu spatřovala univerzální mechanismus produkce hodnot všeho druhu včetně těch kulturních – neoliberalismu. Co na neoliberálních doktrínách oslovovalo nové postkomunistické elity i v konkurenci jiných liberálních tradic,

3) Srov. Miloslav Petrušek: *Společnosti pozdní doby*, Praha, Sociologické nakladatelství 2007.

4) Zygmunt Bauman: *Individualizovaná společnost*, přel. Martin Ritter, Praha, Mladá fronta 2004, s. 19.

5) Srov. Miloslav Petrušek, Jan Balon: *Společnost naší doby. Populární sociologie (ne)populárních problémů*, Praha, Academia 2011, s. 98–119.

6) Z. Bauman: *Individualizovaná společnost*, cit. dílo, s. 22.

7) Zygmunt Bauman: *Globalizace. Důsledky pro člověka*, přel. Jana Ogrocká, Praha, Mladá fronta 1999, s. 96.

8) Tamtéž, s. 95–97.

9) Zygmunt Bauman: *Úvahy o postmoderní době*, přel. Miloslav Petrušek, Praha, Sociologické nakladatelství 2002, s. 138.

10) Tamtéž, s. 139.

spjatých především s prostředím opoziční kultury sedmdesátých a osmdesátých let,¹¹ byl principiální důraz kladený na svobodu jednotlivce i jeho odpovědnost za vlastní existenci, předpoklad těsné souvislosti mezi ekonomickou a politickou svobodou, převzatý z neoklasické ekonomie (v ní je kapitalismus volné soutěže chápán jako „nepostradatelný prostředek“, nutná podmínka existence svobodné společnosti),¹² a konečně právě tabuizace jakéhokoli omezování individuálních transakcí „kolektivním úsudkem“.¹³

Filozof Václav Bělohradský, který počátkem devadesátých let formuloval pro české prostředí program kapitalismu jako kulturního úkolu, psal v těchto souvislostech o trhu jako „přirozeném živlu“ moderní kultury, zajišťujícím permanentní prostor pro umělecké inovace, myšlenkové revoluce i nonkonformní díla, a vyzýval k ukončení „mimotržního postavení intelektuálů ve společnosti“.¹⁴ Na rozdíl od státních dotací, které ze spisovatele či intelektuála dělají „parazita“ politické moci, měly podle něj demokracie a trh moc vrátit spotřebiteli – čtenáři – „ztracenou svrchovanost jak v oblasti ekonomické a politické, tak i kulturní“.¹⁵ „Homo economicus“, jednatel racionálně se rozhodující tak, aby maximalizoval svůj soukromý užitek, představoval v perspektivě neoliberalismu druhý pilíř přirozených autoregulačních mechanismů společnosti. Nikoli náhodou postavil Bělohradský ve svých esejích z let 1990–1991 tohoto jednotlivce do opozice k ideji obecného blaha jako něčeho, „co je předem dáno a čemu se lidé musí podřítit“. „Neexistuje jiný veřejný prospěch,“ psal tehdy, „než uspokojení co největšího počtu jednotlivců, z nichž každý je sám soudcem nad tím, co mu prospívá.“¹⁶

Přesvědčení, podle něhož nelze překročit partikulární hodnotové pozice jednotlivců směrem k obecně platným normám, s sebou přinášel i transfer filozofických a literárních výkladů postmodernismu. Z něj bylo v první chvíli po demokratické revoluci vstřícně recipováno přesvědčení o absolutní partikularitě hodnotových měřítek, vyloučení ideje pravdy jako kolektivně zavazující instituce, centra duchovního úsilí národní společnosti. K nečetným veřejným intelektuálům počátku devadesátých let, upírajícím aktuálnímu konglomerátu idejí neoliberalismu a postmodernismu osvobozující étos a vykládajícím je naopak jako sílu „destruující společnost, patřil filozof Karel Kosík. „Nová ideologie“, založená podle Kosíka vedle postulátu „neexistence pravdy“ ještě na dvou dalších dogmatech, představovaných úspěchem jako náhražkou morální a duchovní kvality lidství a trhem a „chováním trhovců“ jako jedinou a nejvyšší realitou,¹⁷ vede podle něj k tomu, že člověk ztrácí schopnost „rozlišovat mezi dobrým a zlým, dovoleným a zakázaným“.¹⁸ Nebylo náhodou, že když počátkem 21. století hledal nakladatel Michal Zítka filozofické odůvodnění pro své právo vydat Hitlerův spis *Mein Kampf* i pro odmítnutí kritiky, která se

11) Michal Kopeček: „Historická paměť a liberální nacionalismus v Česku a střední Evropě po roce 1989“, in Adéla Gjuríčová, Michal Kopeček (eds.): *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*, Praha – Litomyšl, Paseka 2008, s. 232–264.

12) Milton Friedman: *Kapitalismus a svoboda*, přel. Jiří Jonáš, Praha, Liberální institut 1994, s. 20.

13) David Harvey: *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford, Oxford University Press 2005, s. 5.

14) Václav Bělohradský: *Kapitalismus a občanské ctnosti*, Praha, Československý spisovatel 1992, s. 46, 44.

15) Tamtéž, s. 44.

16) Tamtéž, s. 105.

17) Karel Kosík: „Obrana Karlova mostu“, in týž: *Století Markéty Samsové*, Praha, Český spisovatel 1993, s. 150–155, zde s. 151.

18) Karel Kosík: „Pravda exilu – exil pravdy“, in týž: *Století Markéty Samsové*, cit. dílo, s. 172–176, zde s. 174.

na něj za tento ediční počín snesla, odkázal právě na tyto rané diskuse o postmodernismu (demokratická revoluce zastihla Zítka jako maturanta a vše, co následovalo, vstřebával již jako autor a redaktor science fiction i jako začínající nakladatelský pracovník):

V postmoderní době prostě nejsou obecné totemy a tabu, protože existence posvátného nutně předpokládá všeobecný souhlas s posvátností. Vydání *Mein Kampf* společnost názorově nestmelilo, ale rozdělilo, a pokud byla a je některá z těch dvou nestejnomyšlných částí menší, pak část odpůrců vydání, kteří bez logických argumentů a znalosti věci, neobtěžujíce se si získat bližší informace, brojila za tabu, které bylo a je už jen zákazem pro ně samé.¹⁹

Třetím zdrojem odporu k jakékoli regulaci veřejného projevu byla po listopadu 1989 tragická zkušenost české společnosti s rozptýlenou cenzurní soustavou období státního socialismu i s mírou, v níž cenzura až do revoluce prostupovala všechny oblasti kulturní praxe od žurnalistiky přes umění a populární kulturu až po rituály, jako byly pohřby. Na počátku devadesátých let se tato zkušenost stala jedním z nejméně frekventovaných společenských i literárních témat. Mimo jiné prostřednictvím vzpomínek spisovatelů a prostřednictvím literárních děl tematizujících předchozích čtyřicet let, jako byl výbor z deníků Jana Zábrany, se cenzura stala součástí tzv. paměti komunismu coby sociálně sdíleného souboru obrazů jevů, institucí a hodnot, které nemají ve společnosti, jež se osvobodila od totalitarismu a pokládá se za strážkyni této paměti pro sebe samu i pro svět, který podobnou zkušeností neprošel, žádné místo.

Touha po uvolnění mezi prosazovaných až dosud cenzurou komunistického státu zahrnovala všechny dimenze života. Proto se mohl za nebývale široké shody české společnosti raných devadesátých let etablovat jako „jeden z nejvýmluvnějších symbolů ‚osvobozené‘ a ‚demokratické‘ kultury zbavené chomoutu cenzury“ nový pornografický průmysl, reprezentovaný nejprve stohy domácích i zahraničních publikací erotického obsahu, kupících se v českých městech na stáncích pouličních prodejců knih.²⁰ První původní český pornografický časopis *Leo* dosáhl na konci roku 1990, půl roku po svém založení, nákladu 480 000 výtisků; nahé ženské tělo vstoupilo jako nástroj zábavy, komerční reklamy i politického marketingu do veřejného prostoru ve významech a intenzitě, které by na západ od někdejší železné opony nebyly možné vzhledem k morálním skrupulím veřejnosti, reprezentaci konzervativních postojů v politickém životě ani porozumění pro tu z feministických interpretací, která pornografii pokládá za nástroj prosazování patriarchálních stereotypů ženy.²¹

Cenzuru a sociální regulaci společenské a umělecké komunikace v české společnosti po demokratické revoluci, podléhající principům pozdní modernity a zformované ve specifických rámcích postkomunistické transformace, odlišují od starších systémů cenzury liberálního typu čtyři strukturální rysy: přesun, decentralizace, privatizace a globalizace.

19) Michal Zítka: *Můj pětiletý boj. Zpověď nakladatele Mein Kampf*, Brno, Centa 2005, s. 66.

20) Jiřina Šmejkalová: *Cold War Books in the 'Other' Europe and What Came After*, Leiden - Boston, Brill 2011, s. 290.

21) Adéla Gjuríčová: „Revoluce odkládá sametový háv. Erotika a nahé tělo v českém veřejném prostoru po roce 1989“, *Dějiny a současnost* 33, 2011, č. 11, s. 40–43; srov. též Ondřej Formánek: „Porevoluční lekce erotiky“, *Hospodářské noviny* 59, 2015, č. 21, 30. 1., příloha Víkend, s. 10–13.

Zábrany litanie o cenzuře

Říkal jsem mu něco, co říkám pořád, že jsem ze všeho umoženej, že je to všechno stejně marnost v té kleci cenzury, v tom obskurním lese blbců... (od 6. ledna do 17. února 1974)

Navíc to, co jsem v letech 69–74 musel odpřekládat, bylo na mně víceméně vynuceno, musel jsem odedít práci za 2–3 roky, kterou mi nezaplátili nebo zaplátili jen zčásti, když se v roce 1969 a 1970 znovu utáhl šroub cenzury! (od 12. do 28. července 1974)

Barokní literatura, trpěná oficiální katolickou cenzurou, je artefakt zasluhující si stejného morálního odpivnutí jako kolaborantská literatura, trpěná cenzurou loutkové vlády, dosazené sovětskými okupanty zjara 1969. (od 10. listopadu 1974 do 5. ledna 1975)

Už týden si slouhové sovětských okupantů dennodenně rozdávají medaile a vyznamenání, vítají jednu „návštěvu“ za druhou, jedni prdelkují kolem Rusů v Praze, druzí létají dekorovat ruské generály do Moskvy, dennodenně chrstají na lidi z tribun, rádia a televize chcanky frází, jakýkoli projev je znemožněn, cenzura proměněna v absolutistickou vladařku všeho, idolatrie a sakriface vrahů nemá konce (Gottwaldovi se odhalují nové pomníky) [...] (od 25. března do 25. dubna 1975)

Literatura publikovaná (ne psaná, ale publikovaná) pod cenzurou – a tohle je publikovaná literatura – nemůže, prostě nemůže v konečném součtu a in effecto za nic stát. To je axiom. (od 15. října do 5. listopadu 1976)

Neuvěřitelná pravda. Ale pro mě vždycky neuveřejnitelná. Pro ně neuveřejnitelná ne proto, že by byla neuvěřitelná; ne, neuveřejnitelná proto, že uveřejněná by byla zcela snadno uvěřitelná. A tak – celé generace, které zestárlý, celé životy, které uplynuly za vlády cenzury. (od 6. června do 15. července 1979)

Výbor z deníků, které si básník a překladatel z ruštiny a angličtiny Jan Zábrana vedl od roku 1970 až do své smrti v roce 1984, se stal neúspěšnějším titulem ankety *Lidových novin* o knihu roku 1992 i literární událostí počátku devadesátých let. Jednu z podstatných tematických linií v knize představuje cenzura, kterou Zábrana traktuje jako všudypřítomný krunýř vlastního tvůrčího života i všeobecné degradace literárního umění za doby komunistického panství. Součástí knihy byly také starší Zábrany deníky nebo zápisky vedené od druhé poloviny čtyřicátých do konce šedesátých let. Edice Zábranových zápisků tak akcentovala neměnnou identitu komunistické cenzury. Bez ohledu na vnitřní přesuny a proměny rozptýlené cenzurní soustavy od období stalinismu do doby normalizace jde pro Zábrana stále o jednu a tutéž „cenzuru“. Ta je navíc vztahována k jednomu z ústředních obrazů národně historického narativu – k rekatolizační cenzuře pobělohorské doby.

Zdroj: Jan Zábrana: *Celý život. Výbor z deníků*, sv. 1, 2, eds. Dušan Karpatský, Jan Šulc, Praha, Torst 1992, s. 294, 315, 349–350, 390, 517, 722.

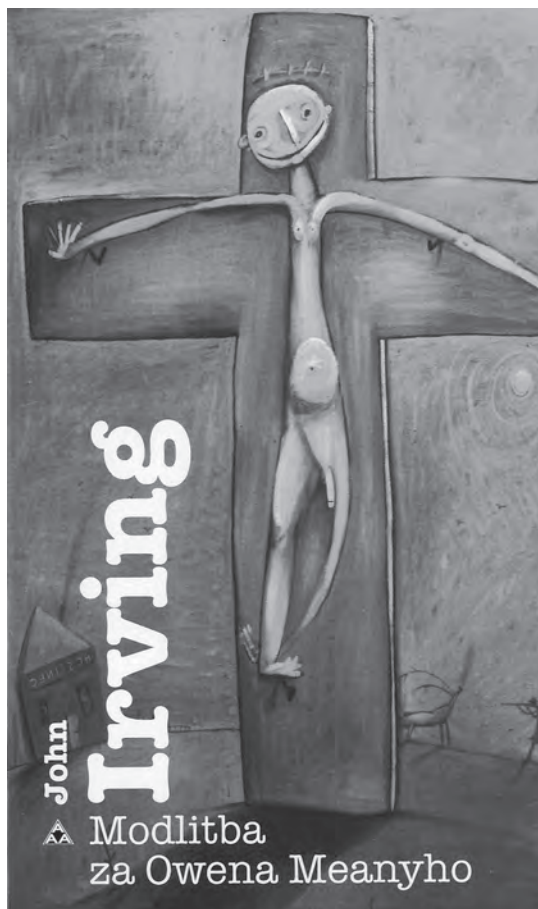
Přesun se z pohledu literatury jeví jako odvrácení pozornosti. Jde o důsledek série mediálních změn, v jejichž průběhu se v druhé polovině 20. století do centra kultury navrátila vizualita. Tisk přestal být společensky dominantním médiem a toto postavení na vrcholu mediální hierarchie po něm zaujala nejprve audiovizuální elektronická média v čele s televizí a posléze internet. Demokratická revoluce se v Československu odehrála nedlouhou potom, kdy se státy západní Evropy začaly vzdávat veřejného monopolu na televizní vysílání a v rámci tzv. duálního modelu otvíraly postupně od osmdesátých let prostor terestriálního vysílání (šířeného pozemskými vysílači) i pro komerční kanály. Oba komponenty duálního modelu, zavedeného po revoluci rovněž v Česku, se v polistopadovém období

Od Ježíška Franty ke Klausuře: vějíř případů cenzury vizuálního umění

První výstavou, o jejímž cenzurování se po listopadu diskutovalo v celostátních médiích, se počátkem roku 1992 stala expozice malířů a sklářských výtvarníků Martina Velíška a Michala Machata. Protesty místních věřících a krajní pravice (republikáni Miroslava Sládka) vyvolala putovní expozice těchto autorů při své zastávce ve znojenském Domě umění. Problém představovalo zejména Velíškovu naivistické, antipatetické a antitradicionální pojetí ukřižování na plátně nazvaném *Ježíšek Franta* (v roce 1999 bylo použito na obálku jednoho z Irvingových románů, vydaných v nakladatelství Argo). Z podnětu duchovního, který vedení Domu umění i znojenského muzea, jehož byla výstavní síň součástí, obvinil z toho, že se dopouští trestného činu šíření pornografie a urážky křesťanského přesvědčení, nechalo vedení galerie až do rozhodnutí prokuratury část obrazů zahalit látkovým závěsem, upraveným ovšem tak, aby pod něj mohli návštěvníci na základě svého osobního rozhodnutí nahlédnout. Expozice jako celek byla zároveň opatřena výhradou, že je přístupná až návštěvníkům starším 18 let. Případ *Ježíška Franty* byl prvním porevolučním případem cenzurování uměleckého díla z důvodu blasfemie nebo náboženského přesvědčení. Reakce řádu svaté Voršily na tematizaci nahých těl na výstavě malíře Romana Franty, instalované v roce 2010 v pražské Nové síni, v objektu nacházejícím se v rádivém vlastnictví, vedla k zakrytí genitálií na obrazech černými přelepky a k předčasnému ukončení výstavy ze strany umělce. Akt cenzurování, kritiku církevního prostředí a nahlížení do zakázaných oblastí tělesné zkušenosti Franta vzápětí využil v jiné galerii v expozici *Nešikovný cenzor B. B.* (tj. Bag Bug = brouk Pytlík), kde se do přelepování sexuálně explicitních míst na obrazech mohl interaktivně zapojit i divák.

Jako zvláště provokující se od devadesátých let v prostředí vizuální kultury ukazuje umělecké atakování hranic ženské intimity. Kupříkladu v roce 2011 uspořádala spisovatelka a kurátorka Kateřina Tučková výstavu *Cenzurované umění*, sestavenou z těch děl mladých autorů, která při předchozích prezentacích narazila na umlčování či cenzuru. Expozice, která byla představena v Praze a v Chrudimi, zahrnuje například sochu menstrující *Princezny* od Markéty Korečkové nebo kombinované kresby z cyklu *Chlupatic*, ženských aktů, které Alena Kupčíková vytváří s využitím reálného pubického ochlupení svých přítelkyň (na následující stránce nahoře reprodukce obrazu *Zlato ve dlaních*, 2012).

Série konfliktů s cenzurním podtextem, přerůstající v boj umělců a uměleckých frakcí o moc nad Veletržním palácem, se odehrála v době, kdy galerii jako generální ředitel vedl Milan Knížák, sám aktivní umělec. Svým představám o umělecké hodnotě, vlastnímu postavení v uměleckém poli i konfliktním vztahům s částí jeho představitelů podřizoval Knížák zejména prezentaci živého umění v sídle sbírky moderního umění Národní galerie. Před Veletržním palácem se tak například v roce 2000 za účasti prezidenta Václava Havla uskutečnilo předání Chalupeckého ceny sochaři Davidu Černému, kterého předtím nechal Milan Knížák z Veletržního paláce vyvést ochrankou.

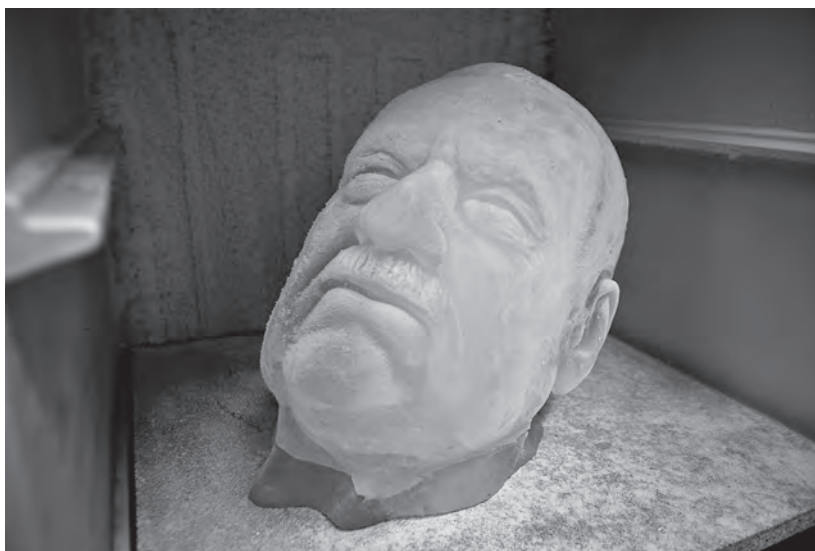

Na výstavě vítěze Chalupeckého ceny za rok 2001 Tomáše Vaňka ve Veletržním paláci v Praze byla zahalena jedna z instalací. Konceptuální umělec v ní přepracoval kresby Josefa Lady, jehož postavčkáám doplnil primární i sekundární pohlavní znaky. Stažení děl si vynutili dědicové slavného malíře a ilustrátora, podle nichž Vaněk užil Ladova díla v rozporu s autorským zákonem a navíc způsobem, kterým byla snížena jejich hodnota. Případ upozornil na rozpor mezi praxí postmoderního umění, pro nějž jsou techniky palimpsestu, citace či aluze klíčové, a autorským zákonem (či alespoň jeho interpretací). Do konfliktního prostoru vstoupila poté skupina Pode Bal, která na přehlídce současného českého politického umění v pražském kulturním prostoru NoD v roce 2006 vystavila své aropriace Ladových děl, do nichž převzatým rukopisem vepsala traumatické symboly českých dějin, nebo skupina Guma Guar, která si v roce 2008 za účelem kritiky Milana Knížáka a jeho chování v čele Národní galerie a v dalších veřejných funkcích přisvojila identitu tohoto umělce a připravila prodejní výstavu modifikovaných padělků jeho děl.

Aktivistické kolektivy jako Pode Bal, Ztohoven, Guma Guar provokují od druhé poloviny devadesátých let při svých uměleckých akcích nejen ideologické předsudky a traumatická místa společenské paměti, ale nezřídka i hranice zákona. Soudní dohru měla mediální manipulace skupiny Ztohoven, která v roce 2007 propašovala do vysílání České televize sekvenci jaderného výbuchu a vložila ji do záběrů z kamer snímajících aktuální krajinu. Na rozpuštění Komunistického svazu mládeže (KSM), o němž v roce 2006 rozhodlo ministerstvo vnitra a které v roce 2008 potvrdil Městský soud v Praze, zareagovala měsíc po rozhodnutí soudu skupina Guma Guar. Prostor pro svou chystanou výstavu na Staroměstské radnici v Praze postoupila na protest proti tomu, co označila za první „politický proces“ po listopadu 1989, rozhodnutí „neslučitelné s právem na svobodu slova“ a součást sílicího „štetinovského a mejstříkovského antikomunistického

---

trendu“; právě zakázané ultralevicové organizaci. Expozice ideologických a propagandistických materiálů KSM nazvaná Meze tolerance byla po několika dnech napadena skupinou zahalených osob. V důsledku nevratného poničení spreji ji galerie ukončila.

Citlivý typ výtvarných děl představují karikatury nebo travestie politických představitelů. Od roku 2001 do roku 2010 trval soudní spor mezi pražským politikem a (v době vzniku kresby) ministrem Karlem Březinou a vydavatelstvím Ringier, jehož příčinou bylo ztvárnění sexuálních aktivit Březiny, jeho manželky, spisovatelky Barbary Nesvadbové, a Březinových stranických kolegů z České strany sociálně demokratické v satirickém stripu *Zelený Raoul*, publikovaném v týdeníku *Reflex*. Ústavní soud v tomto případě nakonec potvrdil politicko právo na satisfakci v podobě omluvy časopisu za neúměrně intenzivní porušení práva na ochranu soukromí a lidské důstojnosti. V analogickém případě manželky premiéra a předsedy sociální demokracie Petry Paroubkové, rovněž ztvárněné v seriálu *Zelený Raoul*, se Ústavní soud naopak přiklonil na stranu autorů komiksu a vydavatele *Reflexu*.

Na cenzuru opakovaně naráží i ikonické reprezentace představitelů státu. V roce 2010 byla z výstavy klauzurních prací Vysoké školy uměleckoprůmyslové s názvem Veškeré úřední zvládnutí, konané v Lichtenštejnských zahradách v Praze, z rozhodnutí pracovníků úřadu vlády vyloučena ledová busta Václava Klause od sochařky Markéty Jáchimové. Oficiální instalace plastiky *Klausura*, reprezentující prezidentův světónázor spojený s globálním oteplováním, nebyla autorce na předem plánovaném místě umožněna s tím, že „prvoplánová politická manifestace směrem k prezidentu republiky“ není v prostorách spravovaných úřadem vlády možná. Umělkyně se rozhodla zákaz nerespektovat a formou happeningu své dílo vystavit při slavnostním zahájení výstavy. Umístila proto ledovou bustu do zahrad na místní kašnu, kde se plastika na slunci roztékala. Výstava trvala deset dní, umělkyně bustu každý den nahrazovala novou replikou. Snímek Adama Koláře zachycuje *Klausuru* v chladicím transportním boxu.

Zdroj: John Irving: *Modlitba za Owena Meanyho*, přel. Zuzana Mayerová, Praha, Argo 1999; foto *Klausury* Adam Kolář; Petruška Šustrová: „Ani nahý, ani oblečený“, *Respekt* 3, 1992, č. 6, s. 14; -map-: „Česká republika: Několik příkladů cenzury“, *Týden* 6, 1999, č. 43, s. 57; Martin Velišek: „Šokoval jsem Woodyho Allena“, rozhovor vedla Alena Plavcová, *Lidové noviny* 12, 1999, č. 18, 22. 1., příloha Pátek LN č. 3, s. 20–23; jmc [= Jana Machalická]: „Cenzurovaná galerie nemá smysl, říká malíř Franta“, *Lidové noviny* 23, 2010, č. 13, 16. 1., s. 9; čtk: „Malíř Franta reaguje na cenzuru voršilek“, *Hospodářské noviny* 54, 2010, č. 34, 18. 2., s. 13; Markéta Korečková, Ján Macek, Alena Kupčíková: „Umění proti srsti“, rozhovor vedla Kateřina Tučková, *Právo* 21, 2011, č. 252, 27. 10., příloha Salon č. 743, s. 8; (klr): „Chloupky, kůže. Zakázané umění šokuje naplno“, *Mladá fronta Dnes* 22, 2011, č. 252, 27. 10., s. 8; Lenka Lindaurová, Radek Váňa: „Melancholický podzim v galerii“, *Týden* 8, 2001, č. 50, s. 74; František Cinger: „Lada i Chaloupecký by se určitě zasmáli“, *Právo* 12, 2002, č. 10, 12. 1., s. 17; Pavel Tůma: „Určitě by se Lada zasmála?“, *Právní rádce* 10, 2002, č. 6, s. 30; Sylvie Petráková: „Pode Bal provokuje Ladou“, *Lidové noviny* 19, 2006, č. 272, 23. 11., s. 4; Edith Jeřábková: „New New Knížák. Rozhovor s autory výstavy Podivný Kelt“, *A2* 4, 2008, č. 7, s. 14–15; Ivan Svoboda, Jan Vidlička: „Meze tolerance“ [videoreportáž], *Artyčok.tv*, 24. 4. 2008, <<http://artycok.tv/lang/cs-cz/245/meze-tolerance>>, přístup 10. 10. 2014; Martina Buláková, Josef Chuchma: „Výstava podporující zakázané mladé ultrakomunisty musela být předčasně uzavřena“, *iDnes.cz*, 5. května 2008, <http://zpravy.idnes.cz/vystava-podporujici-zakazane-mlade-ultrakomunisty-musela-byt-predcasne-uzavrena-g2o-zpr_archiv.aspx?c=A080505_171825_kavarna_bos>, přístup 10. 10. 2014; Usnesení Ústavního soudu ČR zn. II. ÚS 468/03 ze dne 25. 11. 2010, dostupné na <<http://nalus.usoud.cz>>; Usnesení Ústavního soudu ČR zn. I. ÚS 2246/12 ze dne 17. 4. 2014, dostupné na <<http://nalus.usoud.cz>>; mev: „Úřad vlády zakázal sochu Klause z ledu, na výstavě se přesto objevila“, *Lidovky.cz*, 8. 6. 2010, <http://www.lidovky.cz/urad-vlady-zakazal-sochu-klause-z-ledu-na-vystave-se-presto-objevila-1g7-/kultura.aspx?c=A100608_175833_in_kultura_mev>, přístup 28. 11. 2014; Tomáš Tvrď: „Divka, která nechala Klausevi roztát hlavu“, *Reflex.cz*, 11. 6. 2010, <<http://www.reflex.cz/clanek/kultura-archiv/37481/divka-ktera-nechala-klausevi-roztat-hlavu.html>>, přístup 28. 11. 2014.

---

ocitly v centru diskusí o cenzuře. Spory o škodlivosti či přípustnosti reprezentací násilí a sexuality v médiích se po začátku devadesátých let (po symptomatické diskusi v časopisu *Čtenář*, ústící v rezignaci veřejného knihovnictví na prohibitivní nebo selektivní přístup k populární literatuře) přemístila z literárního pole ke komerční televizi (viz dále).²²

22) Marie Huberová: „Čtivo a veřejné knihovny“, *Čtenář* 46, 1994, č. 6, s. 196–197; Jan Pěta: „Otazníky kolem braku“, *Čtenář* 46, 1994, č. 7/8, s. 240–241; Eva Žáková: „Ad: Čtivo“, *Čtenář* 46, 1994, č. 7/8, s. 241; Dana

Působení veřejnoprávní televize a koncepci i realizaci jejich zpravodajských pořadů provázely nepřetržité profesní i politické střety o svobodu vyjádření. V době tzv. televizní krize v zimě 2001–2002 přivedly tyto střety při největší demonstraci od dob demokratické revoluce na Václavské náměstí v Praze přibližně sto tisíc lidí.²³ Podobnou permanenci za uplynulé čtvrtstoletí mohou vykazat jen aféry kolem radničních novin, které jsou však na rozdíl od sporů o charakter veřejnoprávních vysílacích médií ve svých konkrétních instancích důležité vždy jen pro lokální komunity.

K odvrácení pozornosti od sebe samé přispěla také polistopadová literatura. V roce 1992 publikoval romanopisec Jiří Kratochvil programovou stať o uvolnění české literatury z „kozelve“ zástupných funkcí, které ji měly svazovat od dob národního obrození. Kratochvil vyložil situaci české literatury jako příležitost k novému začátku, ze kterého se zrodí písemnictví charakteristické svou „autistickou a solipsistickou izolací“, oproštěním od všech „společenských úvazků a národního očekávání“, jakož i tím, že „konfesí“ jeho autorů bude artistnost a artifičnost, hravost a rozvíjení individuálních namísto kolektivních mýtů.²⁴ Jak ukázalo nedávné nové čtení literárních diskusí devadesátých let, absence zájmu o současnost a mimoestetickou sféru se skutečně staly znakem nové porevoluční literatury.²⁵ Tezi o apolitičnosti české literární postmoderny je sice nutno korigovat připomínkou souvislé linie děl, jimiž se zejména současná próza zapojovala do eminentně politického procesu tzv. vyrovnávání se s komunistickou minulostí, povýšeného v českém prostředí „na jednu z fundamentálních forem politiky“.²⁶ Způsob, kterým do politiky dějin a do politiky paměti nová česká literatura zasahovala, se však zřejmě nedostával do rozporu s dominantními obrazy minulosti ani představami o tom, v čem by mělo vyrovnání se s minulostí spočívat. Absence konfliktů mezi literárním a společenským polem vyniká v porovnání s výtvarným uměním, které systematicky zkoumá různé hranice svobody vyjádření, zahrnuje od devadesátých let i politicky aktivistické projevy a vyvolává nejrůznější – kulturně, morálně, politicky, ekonomicky, autorskoprávně i umělecky motivované – cenzurní aféry.

Decentralizací cenzury označujeme situaci, kdy je role státních institucí v procesech sociální regulace kulturní komunikace oslabena a k blokování komunikace dochází z rozhodnutí mnoha horizontálně rovnocenných aktérů. Projevy decentralizované cenzury mají obvykle omezenou platnost, jsou účinné jen ve svém bezprostředním okolí. Hranice svobody vyjádření jsou tak dnes vyjednávány zároveň na mnoha různých místech, vzdálených geograficky, kulturně i mocensky. Artefakt, který nelze vystavit v jedné galerii, může nalézt jiného vystavovatele i v témže městě, kniha, kterou ze sortimentu vyřadí jedno knihkupectví, se ke čtenářům dostane prostřednictvím jiných obchodníků; komunikační blok se nepřenáší z jednoho typu publikace na druhý, takže v knižním vydání na rozdíl

Kupcová: „Ad: Čtívo a veřejné knihovny“, *Čtenář* 46, 1994, č. 10, s. 339; Miroslava Frolíková: „Braková literatura v knihovnách“, *Čtenář* 46, 1994, č. 12, s. 426.

23) tva, ona [= Lucie Tvarůžková, Jana Ciglerová]: „Krise v ČT se přenesla do ulic“, *Lidové noviny* 14, 2001, č. 3, 4. 1., s. 1.

24) Jiří Kratochvil: „Obnovení chaosu v české literatuře“, *Literární noviny* 3, 1992, č. 47, s. 5, srov. Miroslav Balašík: *Postgenerace. Zátíší a bojiště poezie 90. let 20. století*, Brno, Host 2010, s. 21–26.

25) M. Balašík: *Postgenerace*, cit. dílo.

26) Michal Kopeček: „Úvod“, in A. Gjuričová, M. Kopeček, P. Roubal, J. Suk, T. Zahradníček: *Rozdělení minulosti*, cit. dílo, s. 9–16, zde s. 16.

Privatizace cenzury v prózách Michala Viewegha

Báječná léta pod psa, 1992

Kvidova matka sice nikdy nemohla s naprostou jistotou říci, že ona vytržená stránka se Shakespearovým sonetem č. 66, kterou v pondělí večer našla v balíku s dědečkovými osobními věcmi, skutečně vyjadřuje jeho vědomé přání stran motta smutečního oznámení, ale protože svého otce dobře znala a věděla, že by s knihou něco takového neprovedl, pokud by k tomu neměl právě nějaký zcela mimořádný důvod, okamžitě tomu uvěřila. Četla sonet pohnutě znovu a znovu a navzdory bolesti, která ji celou prostupovala, pocítila malou radost, že nechá-li tuto báseň vytisknout v záhlaví, dá svému tatínkovi jakousi dodatečnou možnost ještě jednou oslovit své nejbližší a své dávné přátele něčím, co před svou smrtí snad opravdu cítil a co mu zřejmě připadalo důležité.

„Nebylo jí přáno,“ vyprávěl redaktorovi Kvido.

Kvidova matka to pochopila ve chvíli, když se její muž vrátil z Pohřební služby v Uhlířských Janovicích. Sotva vstoupil a ona uviděla, jak se tváří, bylo jí náhle všechno jasné – a dokonce se v duchu ve zlomku vteřiny podivila, jak vlastně mohla být tak naivní.

„Nejde to!“ řekla.

Kvido tázavě hleděl na otce.

„Nejde,“ řekl otec.

Kvidova matka se vrátila zpátky ke stolu, dlaněmi obemkla šálek čaje, ale nakonec se nenapila.

„Nejde to,“ opakovala zamyšleně.

„Dělal jsem, co jsem mohl, ale nebyla s nimi vůbec řeč. Nemají tehle citát na seznamu a basta.“

„Na seznamu?“

„Na seznamu **povolených** citátů,“ upřesnil otec.

„Povolených citátů? Shakespeare je nepovolený?! Chci snad, aby mi otiskli citát z Mussoliniho?! Řekl jsi jim vůbec, že je to Shakespeare?!“

„Řekl.“

Matka se sklonila nad šálek.

„Ježíšikriste,“ řekla.

Otec si k ní opatrně přitáhl židli.

---

od uvedení například v rozhlasu nevyvolá dramatický text žádné prohibitivní intervence apod. Účinnost takto decentralizované sociální regulace vzhledem ke komunikačnímu toku je nízká, na druhou stranu dochází ke zmnožování konfliktů, které decentralizované mechanismy blokování komunikace nebo filtrování významu vyvolávají.

O privatizaci cenzury se v mezinárodním kontextu uvažuje v souvislosti s činností velkých korporací, přisvojujících si veřejný kulturní prostor pomocí vlastnických práv k obchodním značkám, jež nejprve s pomocí sofistikovaných reklamních a marketingových nástrojů začlení do globálního lexikonu popkulturních symbolů a poté znemožňují takové jejich kreativní využití, jež neodpovídá zájmům příslušné korporace. Druhým kontextem, v němž je tento pojem využíván, je formátování masové kulturní produkce nadnárodními obchodními řetězci, jejichž pozice na globálním trhu je tak silná, že se rozhodnutím jejich marketingových expertů a vyžadovaným morálním a kulturním normám chtě nechtě podvolují velcí producenti takových artefaktů, jako jsou hudební alba, videa, časopisy či knihy.²⁷ Jako součást procesu privatizace cenzury byl v zahraničí popsán i rostoucí význam

---

27) Srov. Naomi Kleinová: *Bez loga*, přel. Pavel Kaas, Praha, Dokořán – Argo 2005, s. 161–192.

„Nemůžu za to, věř mi!“ řekl. „Zkoušel jsem tomu chlapovi dát všechny čtyři stovky, co jsem měl s sebou –“
„No a?“
„Řekl mi, že ještě neviděl nikoho, kdo by se za čtyři stovky nechal zavřít!“
„Nepovolil Shakespeara!“ Kvidova matka zatřepala hlavou. „To už nám vážně můžou zakázat úplně všechno.“
„Tu hudbu!“ řekl otec s jakousi obrovskou neochotou, „tu mi taky nevzali. Naštěstí tam ale měl toho Mahlera.“
„To je hnus!“ řekl Kvido. „Hnus, hnus, hnus!“
„Vždyť říkám,“ zasmála se matka hořce. „Zítřka nám zakážou žít!“
Kvidův otec ji vzal kolem ramen.
„Ani umřít nemůže člověk svobodně?!“ zvolala Kvidova matka.
„To jsem mu taky říkal,“ ozval se otec. „Řekl mi: Milej pane, jak žijeme, tak taky umřeme.“
„To je nakonec pravda,“ řekla matka.

Báječný rok (deník 2005), 2006

Po celé odpoledne mezi autogramiádami popíjím. Zalévám své mužské geny předurčující mě k polygamii, a ony bobtnají jako hrášky a vyrážejí klíčky... Volám blondýně do Vrchlabí, mimo jiné. Hodinu poté, co se na Smíchově rozloučím se Zuzanou Kanoczkou, jí píšu zprávu a zvu ji na večeri (naštěstí to odešlu na její slovenský mobil, takže si to přečetla až nazítří). A tak dále (cenzurováno).

Srovnání dvou ukávek z tvorby nejúspěšnějšího prozaika polistopadové české literatury poukazuje k procesu, v němž se z cenzury jako společenské instituce stává instituce privátního života. Epizoda z románu *Báječná léta pod psa*, jímž se Viewegh na počátku devadesátých let proslavil, prezentuje rozptýlení „tvrdé“, státní cenzury se všemi jejími atributy, jako jsou „seznamy“ a tresty „vězení“, které hrozí za nedodržování indexu, do nejzazších okrajů kulturního a společenského života v době socialistické diktatury. Jde o komic-kou variaci tématu cenzury v kontextu literárního konstituování paměti komunismu. Naproti tomu v druhé ukávce, pocházející z prvního z Vieweghových deníkových románů, je slovo „cenzurováno“ použito jako znak pro ty autorovy skutky či úvahy, které z vlastního rozhodnutí a s ohledem na reálné osoby vynechává jako příliš intimní.

Zdroj: Michal Viewegh: *Báječná léta pod psa*, Praha, Československý spisovatel 1992, s. 148–150; též: *Báječný rok (deník 2005)*, Brno, Druhé město 2006, s. 108.

---

právních expertů, kteří v nakladatelstvích či vydavatelstvích posuzují před publikací díla z hlediska sporů, které by mohla vyvolat.²⁸

Z pohledu české kultury polistopadového období chápeme privatizaci šíře: jako důsledek stavu, kdy stát pokud možno neprovádí sociální regulaci komunikace přímo, ale vytváří pro nestátní aktéry prostor, v němž mohou hranice svobody projevu vyjednávat mezi sebou, a poskytuje administrativní, právní a ekonomické nástroje pro prosazování výsledků tohoto vyjednávání. Významnou roli v něm sehrávají jednotlivci, nestátní instituce nebo občanské skupiny upozorňující na případy porušování svých specifických hodnotových kodexů nebo obecného zájmu a stojící tak na počátku jednotlivých cenzurních kauz. Tuto úlohu jednotlivce dokumentuje případová studie o prvním polistopadovém soudním procesu se skinheadskou skupinou Braník.²⁹ V kontextu privatizované sociální regulace dochází významně častěji než v předchozích obdobích k blokování komunikace

28) Claire Bruyère, Henriette Touillier-Feyrabend: „La censure et ses masques“, *Ethnologie française* 36, 2006, č. 1, s. 5–9.

29) Viz případová studie Stefana Segiho „Oi! na ROI. Texty skupin Orlík a Braník a formování vědomí závodnosti na počátku devadesátých let“, s. 1467–1481.

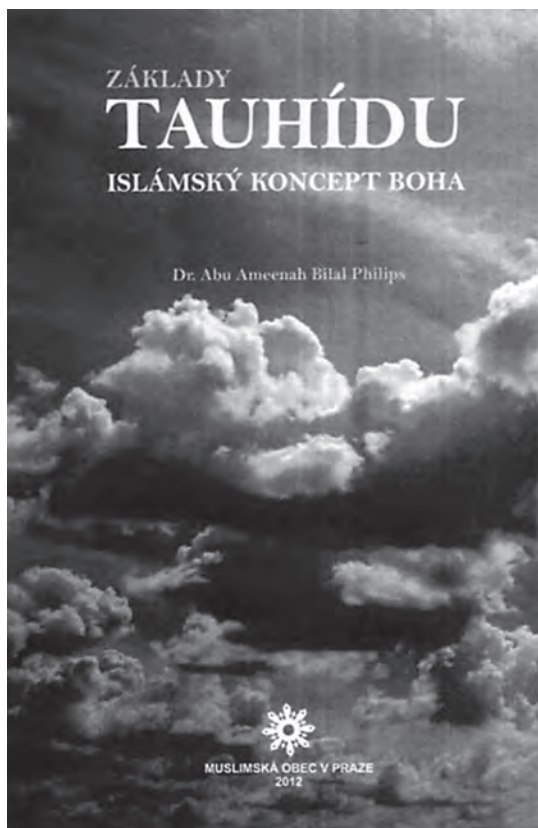

Cenzura v globalizovaném světě: *Satanské verše* a *Základy tauhídu*

První případ exteriorizace cenzury, který české kulturní prostředí zasáhl přesně na přelomu osmdesátých a devadesátých let, byl rozsudek smrti vyhlášený v únoru 1989 iránským duchovním vůdcem, ajatolláhem Chomejmím, na britského romanopisce Salmana Rushdieho za jeho román *Satanské verše*. Za kačířské dílo měl být potrestán nejen sám Rushdie, ale i každý, kdo by mu jeho román pomáhal šířit kdekoli na světě. Obavy z této ultimativní cenzury se v českém prostředí projevily důsledně anonymizovanou edicí Rushdieho románu, vydanou před koncem roku 1994. V knize nebyl uveden překladatel, nakladatel, grafik ani tiskař. Jedinou jmenovitě uvedenou osobou se tak v českém překladu *Satanských veršů* stal arabista Miloš Mendel. Jeho starší kritický článek o Rushdiem a ohlasu jeho románu v Indii, Íránu a mezi muslimy obecně, publikovaný v odborném časopisu *Nový Orient*, byl v knize otištěn jako doslov. Majitel nakladatelství Cesty Vlastimil Svoboda, který anonymní edici vydal, byl později za neoprávněné užití článku odsouzen v civilním sporu (vedle satisfakce ve výši 1 milionu korun požadoval Miloš Mendel i zákaz distribuce díla). Později bylo zveřejněno, že román přeložil indolog Vladimír Miltner.

V roce 2012 vydala Muslimská obec v Praze (podle tiráže nakladatelství českého Ústředí muslimských obcí) překlad spisu v Kataru působícího teologa původem z Jamajky a Kanady Bilala Philipse *Základy tauhídu. Islámský koncept Boha* (slovo „tauhíd“ označuje doktrínu víry v jedinečnost Alláha). Na některé pasáže knihy, pojednávající mimo jiné o právu šaría a o závazku pravověrných muslimů zavádět je v zemích, kde mají většinové postavení, upozornil o dva roky později protiislámský aktivista Lukáš Lhořan, který také kvůli knize podal trestní oznámení na Ústředí muslimských obcí a Islámskou nadaci v Praze. V pátek 25. dubna 2014 uskutečnila Policie ČR domovní prohlídku ve dvou pražských mešitách, v ulici Politických vězňů poblíž Václavského náměstí a na Černém Mostě; jediným dosud známým důvodem prohlídky byla právě distribuce českého překladu Philipsovy knihy. Zahájeno bylo také trestní řízení proti

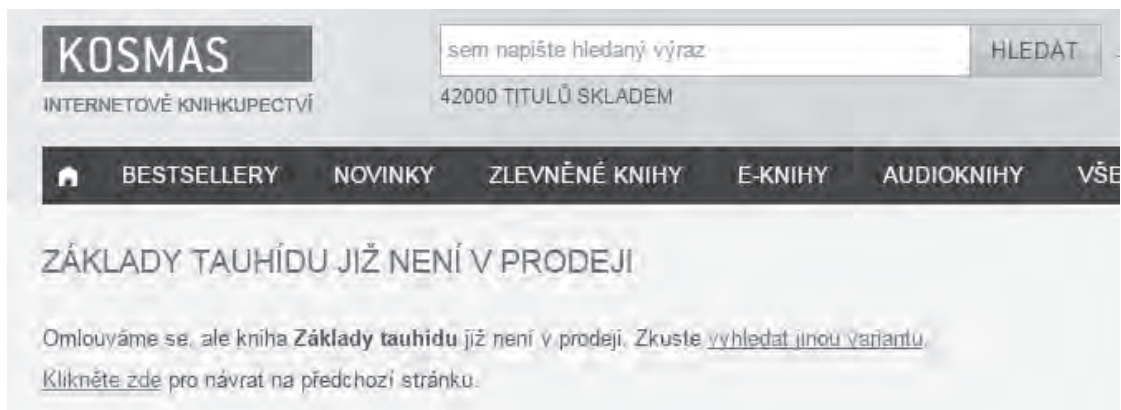

---

na ose soukromá osoba – soukromá osoba, a to na podkladě občanského zákoníku (který zakotvuje regulaci zobrazování konkrétních osob v literatuře nebo v umění) nebo i autorského zákona, který dává autorovi právo kontrolovat mimo jiné i určité intertextové výpůjčky z vlastního díla (když nedávno blíže neznámý autor začal pod pseudonymem Roman Rops, zvoleným podle postavy románů spisovatele Miloše Urbana, publikovat radikálně levicovou politickou lyriku, pokusil se mu v tom Urban zabránit mimo jiné pohrůžkou právního řešení).³⁰

30) Miloš Urban: „Z vraždy se stalo klišé“, rozhovor vedl Ivan Hartman, *Hospodářské noviny* 58, 2014, č. 57, 21. 3., příloha Víkend, s. 18–21.

předsedovi Muslimské obce v Praze Vladimíru Sáňkovi, který vydání překladu organizoval (v tiráži je uveden jako odpovědný redaktor). Sáňka byl policií obviněn z šíření náboženské nenávisti a v době, kdy se uzavíraly korektury přítomné knihy, potvrdil toto stanovisko orgánů činných v trestním řízení posudek znalce politického extremismu Miroslava Mareše. *Základy tauhidu* vyjadřují „puritánskou“ interpretaci islámu, blízkou salafijskému hnutí. To usiluje o návrat k základním dogmatům islámu, jež se zároveň snaží očistit od mnohých historických a kulturních nánosů. Přestože je Bilal Philips znám i svou podporou islámského terorismu, do češtiny přeložená kniha je teologický spis, jehož argumenty lze jen s obtížemi vykládat v bezprostředně politickém smyslu. Po policejní razii byly *Základy tauhidu* staženy z nabídky velkých internetových knihkupectví, jako je Kosmas.

Zdroj: čtk: „Vydání Satanských veršů prokázáno“, *Lidové noviny* 9, 1996, č. 214, 12. 9., s. 11; heslo „Vladimír Miltner“, *Databáze uměleckého překladu*, <http://www.obecprekladatelu.cz/_ftp/DUP/M/MiltnerVladimir.htm>, přístup 13. 9. 2014; Lukáš Lhořan: „Neislámské vlády je nutno upřímně nenávidět, píší muslimové v knize vydané v Česku“, *Reflex.cz*, 20. 3. 2014, <<http://www.reflex.cz/clanek/zpravy/55342/neislamske-vlady-je-nutno-uprimne-nenavidet-pisi-muslimove-v-knize-vydane-v-cesku.html>>, přístup 13. 9. 2014; Lukáš Lhořan: „Zásah v pražské mešitě kvůli knize? Nevěřím tomu“, *Blog. iDnes.cz*, 26. 4. 2014, <<http://lukaslhořan.blog.idnes.cz/c/407095/Zasah-v-prazske-mesite-kvuli-knize-Neverim-tomu.html>>, přístup 13. 9. 2014; Jakub Pokorný: „Obviněný po zásahu v mešitě promluvil: Nám ta kniha nepřišla zlá“, *iDnes.cz*, 25. 7. 2014, <http://zpravy.idnes.cz/policie-uz-tri-mesice-vysetruje-muslimskou-knihu-a-zadava-posudky-1dq-/krimi.aspx?c=A140725_172908_krimi_ljp>, přístup 13. 9. 2014; Jan Čuřík: „Kniha, která k terorismu nepobízí, aneb Islámská nuda“, *Česká pozice*, 15. 5. 2014, <http://ceskapozice.lidovky.cz/kniha-ktera-k-terorismu-nepobizi-aneb-islamska-nuda-fxy-/forum.aspx?c=A140513_132101_pozice-forum_lube>, přístup 13. 9. 2014; Vladimír Ševela: „Muslimy už nevede obviněný Sáňka. Nahradiť ho muž z Palestiny“, *Echo24.cz*, 31. 7. 2014, <<http://echo24.cz/a/wFktb>>, přístup 13. 9. 2014; Bronislav Ostřanský: „Islamofobie bez muslimů“, *A2larm.cz*, 29. 10. 2014, <<http://a2larm.cz/2014/10/islamofobie-bez-muslimu>>, přístup 1. 12. 2014; Radim Vaculík: „Policie má usvědčující posudek na islámskou knihu“, *Novinky.cz*, 5. 1. 2015, <<http://www.novinky.cz/krimi/357805-police-ma-usvedcujici-posudek-na-islamskou-knihu.html>>, přístup 5. 1. 2015.

Krystalický případ podobného hledání kompromisu mezi hodnotovými představami a zájmy jednotlivých společenských skupin představuje případová studie o systému udělování státních doložek školním učebnicím.³¹ Zvláště aktivně v tomto vyjednávání vystupují církve a náboženské společnosti, zejména katolická církev a židovská náboženská obec. V jejich případě má prosazování vlastního hodnotového zakotvení jako obecného zájmu oporu v tradici i morálních, historických a teologických argumentech. Součástí

31) Viz případová studie Lenky Pořízkové „Učebnice jako *res publica*. Lektorské posudky prostředkem vyjednávání konsenzu“, s. 1509-1524.

vnitřního života katolické církve zůstává udělování *imprimatur* podle kanonického práva: církevní schválení je povinnou součástí publikací s liturgickým obsahem, náboženské a věroučné literatury. *Imprimatur* vyjadřuje soulad s aktuální ortodoxií církve a je podmínkou pro distribuci tiskovin v kostelích či chrámech. Navenek, ve vztahu k občanskému a kulturnímu životu, se křesťanské církve a židovské náboženské společnosti po celé polistopadové období projevují umírněnou, ale průběžnou obhajobou duchovních a morálních hodnot, katoličtí intelektuálové vnášejí do diskurzu o cenzuře téma zneužití svobody slova a akcentují společensky odpovědné využívání této svobody. K prvním případům s literárním rozměrem, kdy se církve střetly s profánním diskurzem postmoderny, patřil spor o lidovou „velkohru“ *Saracénský čert* z roku 1995. Text historické frašky napsali pro slavnosti k sedmistému výročí založení města Plzeň prozaikové a novináři Pavel Verner a Josef Kejha. Ochotnické provedení hry na náměstí se vedle plzeňské ekumenické rady církvi pokusili odvrátit republikáni Miroslava Sládka a vlastenečtí skinheadové, kteří hře vytýkali znevažování husitství.³²

Čtvrtým rysem, specifikujícím polistopadovou sociální regulaci kulturní komunikace na pozadí ideálního typu liberální cenzury, je globalizace. „Časoprostorová komprese“ světa, jak byl proces globalizace ve zkratce popsán, znásobila styčné plochy mezi jednotlivci i kulturami.³³ Kulturní diference, které šlo dříve ztotožnit s hranicemi států nebo kulturních regionů, se v důsledku působení globálních médií odpoutaly od lokálních kontextů a putují v počítačových sítích kolem světa. Případ karikatur proroka Mohameda, jejichž otištění v dánských novinách v roce 2005 podnítilo vlnu protestů po celém muslimském světě, ukázal, jak tyto diference – například v míře sekularizace, pojetí posvátných objektů a možnostech jejich zobrazování – vyvolávají v odlišných recepčních kontextech nepochopení, frustraci, znepokojení a hněv. Globální migrace a nomádismus jako životní styl části populace individualizované společnosti přemísťuje navíc dovnitř národních států nebo kulturních regionů ne již jen recepce, ale i produkci těchto kulturních diferencí. K důsledkům patří snaha pacifikovat tyto diference na vlastním území mimo jiné prostřednictvím cenzury a zároveň tendence k exteritorializaci cenzury, k prosazování estetických, ideologických, morálních či náboženských norem vlastní kultury mimo její tradiční státní území nebo kulturní region.

Zatímco cenzuru v období socialistické diktatury si lze představit jako přehradu, která je postavena do cesty řece, zastaví ji a naplní okolní krajinu tíživou masou vod čekajících na svůj vpád do říčního koryta, metaforou působení cenzury v současné individualizované společnosti je prudce tekoucí horská bystřina s korytem, v němž jsou rozházeny jednotlivé kameny. Proud není ve svém celku zabrzděn, pouze se rozděluje kolem jednotlivých balvanů i oblázků, vytváří za nimi lokální víry a mělčiny, aby se poté zase spojil. Na rozdíl od nehnuté a tiché hladiny přehradní nádrže je hladina horské říčky zvlněná a zpěněná a proud rozbíjející se o překážky je slyšet dodaleka.

Důsledkem je mimo jiné to, že v souvislosti s cenzurou se v současnosti diskutuje o širším okruhu projevů než dříve, zejména v dobách státního socialismu. Sémantické pole výrazu cenzura je poznamenáno privatizací, slovo je častěji než kdy předtím užíváno

32) Milada Krausová: „Mnoho povyku pro hru – Saracénský čert v Plzni“, *Husitský Tábor* 15, 2006, s. 121–146.

33) Z. Bauman: *Globalizace*, cit. dílo, s. 7–8.

v současném umění ve svých ryze psychologických významech (například film o možnostech upřímného dialogu matky s dcerou je uváděn pod titulem *Necenzurované rozhovory*). Užívání výrazu cenzura v situacích, kdy překážky v komunikaci mají ryze individuální charakter (například při sporech galeristy s umělcem nebo redaktora s autorem), je v kritickém diskurzu hodnoceno s despektem, jako výraz rozmazlenosti a egocentričnosti současných umělců. Jak to ironicky vyjádřil filmový kritik Ondřej Štindl, slovo cenzura má dnes „sladký zvuk“ a stalo se „vytouženou metou“ všech těch, kdo zapomněli, že „svoboda projevu je svobodou nejenom mluvit, [...], ale i mlčet“.³⁴

I když je záměrné inscenování cenzury v rámci sebeprosazení v literárním či uměleckém poli pro současnost typické, normativní hodnocení na základě modelu autoritativní cenzury neumožňuje současným diskusím o cenzuře porozumět. Jejich bujení i obecný přesun sociální regulace do lokálních a krátkodobých kontextů i individualizovaných komunikačních situací odrážejí strukturní povahu komunikačních bloků a poruch v individualizované společnosti. Právě s nimi se však současní autoři – na rozdíl od centralizované státní cenzury, která je z jejich hlediska věcí minulosti – musejí vyrovnávat. Závažnost decentralizované cenzury či sociální regulace se navíc jinak jeví z pohledu celku literárních a kulturních procesů a jinak z hlediska individuálního autora, jehož komunikační příležitosti jsou rovněž vždy časově a prostorově situovány a ohraničeny.

34) Ondřej Štindl: „Sladké slovo cenzura“, *Lidové noviny* 24, 2011, č. 244, 18. 10., s. 9.

Přechod od informačního monopolu k pluralitnímu knižnímu a mediálnímu trhu

---

Od roku 1987 se literární instituce působící uvnitř oficiální kultury začaly – nejprve krajně váhavě – připravovat na integraci oficiálního a paralelního komunikačního okruhu české literatury.³⁵ Některá kamenná nakladatelství (tímto výrazem označujeme podniky ve státním či polostátním vlastnictví, působící až do revoluce v podmínkách plánovaného hospodářství a řízeného knižního trhu), především Práce, Mladá fronta, Odeon, vstoupila do jednání s autory, kteří od počátku normalizace mohli vydávat jen v samizdatových či exilových edicích nebo své práce uplatňovat na cizojazyčných literárních trzích. Mladá fronta zařadila do svého edičního plánu výbor z poezie Ivana Wernische (vyšel ještě před revolucí), v červnu 1989 schválila Ústřední rada odborů, jíž patřilo nakladatelství Práce, záměr vydat v roce 1990 takové tituly, jako byly román Jaroslava Putíka *Muž s břitvou*, novela Ivana Klímy *Milostné léto*, soubor dokumentů a projevů Edvarda Beneše *Šest let exilu a druhé světové války* nebo skladba *Český orloj* Karla Šiktance.³⁶ Posledně jmenovaný autor vystoupil v únoru roku 1989 poprvé po dvou desítkách let pod svým jménem v legálním médiu, když rozhovor s ním otiskl časopis *Amatérská scéna*. V létě již čtvrtletník *Výběr z nejzajímavějších knih* uváděl interview s básníkem slovy: „Dvacet let čekala Šiktancova poezie před dveřmi našich nakladatelství, nyní se jí otevřely.“³⁷ Na procedurách přípravy ani schvalování edičních plánů se tím nic neměnilo, zprávy o chystaných návratech zakázaných autorů však naznačovaly posun v kritériích rozptýlené cenzurní soustavy a vyvolávaly naději, že se do oficiálního oběhu začnou tito spisovatelé navracet ve stále větším a větším počtu.

O průlom v cenzurní soustavě se z druhé strany snažili vydavatelé působící až dosud v paralelním oběhu. V únoru 1989 využila pětice nezávislých intelektuálů nového zákona o družstevnictví, přijatého v předchozím roce, a založila v Brně nakladatelské družstvo Atlantis.³⁸ Přestože brněnský městský národní výbor nedal k založení družstva kladné vyjádření a ministerstvo kultury podvkrát, v červnu a srpnu, rozhodlo neudělit mu vydavatelské oprávnění s poukazem na to, že počet státních nakladatelství je dostatečný a kapacita papírenské a tiskárenské výroby nestačí ani jejich potřebám, skupina své úsilí nevzdala. V červnu se vznikající družstvo rozšířilo o autory z okruhu samizdatového časopisu *Obsah*, v létě byl sestaven ediční plán z děl zakázaných prozaiků, básníků, teoretiků a kritiků a v říjnu Atlantis své plány na vydávání neoficiální literatury zveřejnil.³⁹

35) Pavel Janoušek a kol.: *Dějiny české literatury 1945–1989*, díl 4, 1969–1989, Praha, Academia 2008, s. 48–56.

36) Milan Soška: „Tři proudy v jednom řečišti“, rozhovor s ředitelem nakladatelství Práce vedl Jiří Blahota, *Květy* 1, 1990, č. 18, s. 38–39.

37) Karel Šiktanc: „Bojím se o všechno, co stojí za to“, rozhovor vedl Vladimír Sůva, *Výběr z nejzajímavějších knih* 1989, č. 3, s. 18–19, číslo bylo předáno do tisku 1. 6. 1989; srov. též Petr Hruška: *Někde tady. Český básník Karel Šiktanc*, Brno, Host 2010, s. 229–230.

38) Srov. poznámku Jana Šabaty v textu Jaroslava a Jana Šabatových: „Disidentské Brno aneb Brno v Husákově éře“, *Protestant* 18, 2007, č. 1, s. 6–7, zde s. 7.

39) „Z historie“, web nakladatelství Atlantis, <http://www.atlantis-brno.cz/inshop/scripts/show.asp?file=../stranky/o_nakladatelstvi/historie.htm>, přístup 29. 9. 2014.

Také vydavatelé samizdatového měsíčníku *Lidové noviny* se hned s prvním řádným číslem z ledna 1988 obrátili na Federální úřad pro tisk a informace (FÚTI) a požádali o registraci tohoto tehdy ještě strojem psaného a kopírovací technikou rozmnožovaného periodika. Registrace jim sice byla odepřena, ale poukazu představitelů FÚTI na to, že si redakce musí nejprve nalézt řádného vydavatele, využily *Lidové noviny* k tomu, aby se prezentovaly jako podnik, který není ilegální, pouze se dosud (podobně jako tomu bylo v případě nakladatelství Atlantis) nachází v procesu své legalizace. Z kroků k registraci učinila redakce jedno ze svých témat, informovala o nich v pravidelné rubrice a vytvářela tak politický tlak na vládní moc.⁴⁰

Přestože vývoj české kulturní politiky dalece zaostával za odstraňováním cenzurních bariér v jiných státech sovětského bloku, především v samotném SSSR, ale i v Maďarsku či Polsku, otázku integrace tří proudů české literatury nebylo v tomto období již dále možné obcházet. Představitelé garnitury tzv. pětatřicátníků, kteří v těchto letech zaujali klíčové pozice v literárních i kulturněpolitických institucích (nejvýše z nich stanul básník a prozaik Jaroslav Čejka, který se na jaře roku 1989 stal vedoucím odboru kultury sekretariátu ÚV KSČ), navázali kontakty zejména s exilovým literárním prostředím a přispěli k tomu, že se do půjčovných fondů již v lednu 1989 vrátila první část normalizačních prohibit. Na plenární schůzi Svazu českých spisovatelů v březnu 1989 popsal nový, v předchozím roce zvolený předseda svazu, básník Michal Černík, jak by „překonání selekcionismu“ mělo podle jejich představ probíhat. Varoval před „tendencí k živelnosti a k bezbřehému liberalismu“ a dal najevo, že půjde o shora řízený proces, přičemž autorům z „vnitřní“ i „vnější emigrace“ bude publikační návrat umožňován postupně a výběrově podle toho, jaký postoj k současnému režimu se rozhodnou zaujmout.

Černíkova představa o „integraci všech zdravých tvůrčích sil, jejichž program je v souladu se socialistickými zájmy“, se ovšem tehdy již příkře rozcházela nejen s požadavky představitelů samotné „paralelní literatury“, ale neodpovídala ani radikalizující se atmosféře ve společnosti, v členské základně svazu i v oficiálních literárních institucích; ke kulturní opozici se v této době čím dál tím otevřeněji začali hlásit intelektuálové působící v legálních institucích.⁴¹ V *Lidových novinách* odmítl literární kritik Milan Jungmann pětatřicátnickou koncepci integrace jako „poskytování milosti odměřované na lékárnických vážkách, jejímž prostřednictvím vychutnává vrchnost dál svou moc nad bezmocnými“,⁴² a prorokoval, že ochránci „socialistické literatury“, kteří „s velkou slávou v sedmdesátých letech nastavěli hráze zákazů proti jakýmsi nesocialistickým vlivům, teď mohou s hrůzou očekávat den, kdy se ty hráze protrhnou“.⁴³ Proti politice selektivní integrace, podmíněné navíc projevem loajality či vzdáním se opoziční aktivity, začal být z druhé strany prosazován požadavek akceptace veškeré dosud zakázané literatury *en bloc*. První autoři, kteří

40) Jiří Ruml: „Samizdatové Lidovky“, in Jiří Pernes: *Svět Lidových novin 1893–1993. Stoletá kapitola z dějin české žurnalistiky, kultury a politiky*, Praha, Lidové noviny – Nakladatelství Lidové noviny 1993, s. 119–130.

41) Michal Černík: „Autorita tvůrčího činu“, *Kmen* 2, 1989, č. 11, s. 1, 3.

42) Milan Jungmann: „Co s neblahým dědictvím“, *Lidové noviny* 2, 1989, č. 6, červen, s. 16, cit. dle knižního faksimilového vydání *Lidové noviny 1989*, Praha, Lidové noviny – Státní nakladatelství technické literatury 1990.

43) Milan Jungmann: „Cestou necestou k dialogu“, *Lidové noviny* 2, 1989, č. 10, říjen, s. 22, cit. dle *Lidové noviny 1989*, cit. dílo.

(tak jako například Ivan Klíma) přistoupili na nabídky ze státních nakladatelství, zadali jim své knihy a začali v průběhu roku 1989 pronikat do oficiálních médií, byli zevnitř paralelního oběhu kritizováni za to, že na politiku výběrové integrace přistupují, zrazují tím své kolegy a oslabují společný postup v duchu požadavku „buď všichni, anebo nikdo“. Ústřední otázkou tak v průběhu roku 1989 přestávalo být, zda k integraci tří proudů české literatury někdy v budoucnu dojde. Předmětem hlavního konfliktu se stalo, kdo bude tuto integraci řídit a který ze segmentů české literární tvorby i autorské veřejnosti bude v tomto procesu dominovat: zda bude paralelní literatura integrována do té oficiální, anebo naopak nový systém hodnot vznikne na základě literárního a intelektuálního kontrakánonu, který rozptýlená cenzurní soustava až dosud vytlačovala mimo oficiální komunikaci.

Demokratická revoluce rozhodla nečekaně brzo i rychle o tom, že integrace půjde druhou z naznačených cest. K té se zároveň v danou chvíli přihlásila drtivá většina autorů, kritiků a literárních pracovníků. Funkcionářská garnitura tzv. pětatichtníků se vedle nově založené Obce spisovatelů, jejímž čestným předsedou se 3. prosince 1989 stal Václav Havel a výkonným předsedou Karel Šiktanc, pokusila zachovat i dosavadní spisovatelský svaz. S neúspěchem této snahy (v březnu 1990 se Svaz českých spisovatelů sám rozpustil) ztratila i naděje na zachování zbytků někdejšího oficiálního literárního oběhu jako relativně samostatné hodnotové a organizační základny. Neudržela tak pozici relevantní síly v poli nyní již živelně integrované české literatury a ze dne na den se ocitla v podřízeném postavení na jeho okraji.⁴⁴

Informační monopol, na jehož vrcholu se po celou dobu socialistické diktatury nacházela kulturně-politická administrativa komunistické strany, se rozpadl hned v prvních dnech revoluce. Instrukce, o které se až dosud opíral, přestaly být nakladatelstvími a redakcemi časopisů respektovány nebo se samy na základě vnitřního dění i změny osob ve svém čele k revolučním změnám připojily. Dne 5. prosince 1989 tak FÚTI udělil *Lidovým novinám* předběžný souhlas s vydáváním a registrací a 13. prosince – poté co vláda do čela úřadu jmenovala slovenského disidenta, politologa Miroslava Kusého, který jako člen redakční rady se samizdatovými *Lidovkami* spolupracoval – vydal úřad rozhodnutí, jímž se dokonce sám stal vydavatelem prosincového čísla tohoto časopisu. Poslední řádné číslo druhého ročníku vyšlo již tiskem v nákladu půl milionu výtisků a bylo k mání v běžné novinové distribuci, od ledna 1990 pak *Lidové noviny* začaly vycházet dvakrát týdně a od dubna téhož roku se staly deníkem.⁴⁵ Vedle dalších legalizovaných samizdatových periodik (z okruhu časopisů *Revolver Revue* a *Sport* vzešel týdeník *Informační servis*, který poprvé vyšel 21. listopadu 1989, 14. března 1990 byl přejmenován na *Respekt*) představovaly základ nového systému periodického tisku dosud oficiálně vydávané tituly, které se rychle vymanily ze systému následné cenzury i ze závislosti na svých vydavatelích.

První redakce oficiálních deníků, které až dosud podléhaly dohledu FÚTI a tiskového oddělení sekretariátu ÚV KSČ, se k Občanskému fóru přihlásily za čtyři až pět dnů po vypuknutí revoluce. Nejrychleji k tomu došlo ve *Svobodném slově* a v *Lidové demokracii*,

44) Kateřina Bláhová: „Svaz českých spisovatelů (2), 1972–1990“, in Michal Příbání a kol.: *Slovník české literatury po roce 1945*, <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1725>>, přístup 30. 9. 2014.

45) LN: „Kroky k registraci“, *Lidové noviny* 2, 1989, č. 12, prosinec, s. 15, cit. dle *Lidové noviny* 1989, cit. dílo.

denících dvou nekomunistických stran Národní fronty, Československé strany socialistické a Československé strany lidové, o něco později v deníku Svazu socialistické mládeže *Mladá fronta* a nejpomaleji v listech vydávaných komunistickou stranou.⁴⁶ Redakce na sebe od této chvíle fakticky převzaly vydavatelské pravomoci a nadále fungovaly v samosprávném režimu, jehož vyvrcholením se stala „spontánní privatizace zdola“.⁴⁷ Tou jako první z deníků prošla *Mladá fronta*, která od 1. září 1990 přešla do vlastnictví akciové společnosti založené redaktory a upravila svůj název na *Mladou frontu Dnes*.⁴⁸ K podobnému personálnímu, organizačnímu a nakonec právnímu osamostatnění ze závislosti na uměleckých svazech docházelo i v oblasti literárního a kulturního tisku: například v literárním týdeníku *Kmen* byl hned v listopadu 1989 suspendován šéfredaktor Karel Sýs, poté byla rekonstruována redakce i redakční rada (v čele časopisu nově stanuli romanopisec Michael Třeštík jako šéfredaktor a literární kritik a historik Pavel Janoušek jako předseda redakční rady); od 8. března 1990 začal časopis vycházet pod novým titulem *Tvar*.

Ve chvíli, kdy FÚTI přišel o svoji roli v usměrňování periodického tisku, pokusil se transformovat ve federální ministerstvo informací. Podle návrhů vypracovaných uvnitř FÚTI v prosinci 1989 a v lednu 1990 mělo toto nově konstituované ministerstvo vydávat vládní deník a vládní oznamovatel (nová koncepce informačního týdeníku vytvořená na přelomu roku již počítala s připojením ekonomické přílohy nazvané Profit), dále mělo zajišťovat funkce tiskového mluvčího vlády, provádět registraci periodik a zabezpečovat rozdělováním papíru podmínky pro jejich činnost, starat se o zahraniční novináře, zajišťovat výzkum veřejného mínění a jeho analýzy pro potřeby vlády, tvořit mediální legislativu a přispívat ke vzdělávání novinářů. Fakticky by tak šlo o úřad podobající se poválečnému ministerstvu informací, ovšem s akcentem na provádění státní propagandy a s oslabenou funkcí přímého řízení a obsahové kontroly médií.⁴⁹ Návrhy nezískaly podporu a v květnu 1990 byl FÚTI zákonem č. 166/1990 Sb. zrušen.⁵⁰

Kolaps rozptýlené cenzurní soustavy se ještě v průběhu revoluce projevil i na činnosti nakladatelství, knihoven, a dokonce i na pultech knihkupectví. Dne 27. listopadu 1989 vydal dosluhující ministr kultury Milan Kymlička příkaz navrátit do knihoven prohibita vyloučená podle seznamů z padesátých a z počátku sedmdesátých let. Ze seznamu z roku 1972 bylo tehdy ve zvláštním skladu drženo údajně ještě sto, ze seznamů z padesátých let přes osm set titulů. Po 7. prosinci, kdy se v Praze sešli zástupci tehdejší Státní knihovny ČSR (dnes Národní knihovna ČR), krajských a resortních knihoven, aby se dohodli o rozdělení a transportu knih ze zvláštního skladu, byly tyto svazky navraceny do

46) Milan Šmíd: „Česká média a jejich role v procesu politické změny roku 1989“, *Louč.cz*, <<http://www.louc.cz/pril01/listopad.pdf>>, přístup 30. 9. 2014.

47) Jakub Končelík, Pavel Večeřa, Petr Orság: *Dějiny českých médií 20. století*, Praha, Portál 2010, s. 258.

48) Marta Vildová: „O privatizaci deníku *Mladá fronta*“ [výťah z bakalářské práce obhájené na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze], *Britské listy*, 16. 6. 2005, <<http://blisty.cz/art/23779.html>>, přístup 30. 9. 2014.

49) Národní archiv (NA), Federální úřad pro tisk a informace (FÚTI), kt. 8, Návrh vymezení působnosti Federálního ministerstva informací z 16. 12. 1989, Návrh organizační struktury Federálního ministerstva informací z 23. 12. 1989, Návrh vymezení působnosti Federálního ministerstva informací z 11. 1. 1990, Návrh zákona o zřízení Federálního ministerstva informací ze 7. 1. 1990, Návrh vymezení předmětu a rozsahu činnosti (působnosti) ministerstva informací ČSSR (bez data), Návrh vymezení působnosti ministerstva informací ČSR z 11. 1. 1990.

50) J. Končelík, P. Večeřa, P. Orság: *Dějiny českých médií 20. století*, cit. dílo, s. 257.

První necenzurovaná kniha: *Dálkový výslech* Václava Havla Ještě před volbou Václava Havla prezidentem Československa 29. prosince 1989, kterou lze pokládat za vyvrcholení první fáze demokratické revoluce (její zbývající část pak uzavřely svobodné volby v červnu 1990), se do knihkupectví dostala první kniha, jejíž přípravy i vydání již proběhly zcela mimo systém schvalování edičních plánů, organizovaný odborem knižní kultury ministerstva kultury. Šlo o *Dálkový výslech*, knižní portrét-interview Václava Havla, připravený Karlem Hvizďalou.

Dálkový výslech předtím vyšel v exilu a v samizdatu v roce 1986. Byl prvním z řady knižních rozhovorů, jimiž v osmdesátých letech novinář a spisovatel Karel Hvizďala představoval osobnosti české opoziční kultury a jejich důvody i způsob vzpoury proti diktatuře komunistické strany. Kniha byla před listopadem 1989 v Československu dostupná pouze účastníkům paralelního oběhu; v prosinci 1989 se *Dálkový výslech*, představující ucelenou formou osobnost Václava Havla i jeho hlavní myšlenky, objevil v masivním nákladu v oficiální domácí distribuci. Kniha se prodávala kupříkladu při demonstracích na podporu Havlovy prezidentské kandidatury, v den prezidentské volby 29. prosince 1989 pak byla recenzována v *Rudém právu*. Převratně přitom na ty, kdo byli uvyklí na dosavadní fungování knižního trhu, působila i rychlost, s níž byla kniha vyrobena. Běžná lhůta pro vydání knihy překračovala před listopadem vinou nepružného schvalovacího systému, nedostatku tiskárenských kapacit a nízké efektivity veškeré ekonomické činnosti dva až tři roky. Představa, že by šlo vydat knihu během několika týdnů, či dokonce dnů, se jevila takřka jako nemyslitelná. Jak první domácí vydání *Dálkového výslechu* – zřejmě vůbec první česká kniha připravená a vydaná již zcela mimo cenzurní systém normalizačního období – vzniklo a jak došlo k jeho realizaci, vylíčil básník a prozaik Petr Kovařík. Od července 1989 stál jako šéfredaktor v čele nakladatelství Melantrich, které knihu vydalo:

Vzápětí po prvním melantrišském balkonu [vystoupení zástupců Občanského fóra z balkonu paláce Melantrich na Václavském náměstí č. p. 36 před demonstrující veřejností se poprvé uskutečnilo 21. listopadu 1989, PJ] jsem prostřednictvím redakčního kolegy ze *Svobodného slova* Petra Kučery nabídl Václavu Havlovi vydání knihy podle jeho vlastní volby s tím, že to zvládneme zřejmě rychleji, než on bude své knihy vydávat v chystaném nakladatelství Atlantis. Teprve po několika dnech, konkrétně tuším 10. nebo 11. prosince 1989, pověřil Václav Havel Edu Kriseovou, aby zavolala do Melantrichu, zda je nakladatelství schopno vydat knihu *Dálkový výslech* během jednoho týdne. Eda Kriseová ovšem volala řediteli Jiřímu Krátkému, který o mé nabídce nebyl informován. Slíbil jí, že se poradí a že dáme vědět. Přišel mne o telefonátu informovat s tím, ať děláme, co uznáme za vhodné, a z Melantrichu odešel. V následujících dnech jsem s ním na toto téma už vůbec nemluvil, mám za to, že v Melantrichu ani nebyl; později na jeho místo nastoupil Milan Nevole. Poradil jsem se s výrobním oddělením a díky dobrým kontaktům s tiskárnami se tehdejšímu vedoucímu tohoto oddělení Vladimíru Hüblovi podařilo dojednat sazbu v tiskárně Svoboda-Digiset. Zavola jsem zpět Edě Kriseové, že knihu do týdne vydáme, a následujícího dne se opravdu začalo pracovat na sazbě. Požádal jsem všech pět redaktorů nakladatelství (víc nás nebylo), abychom se včetně mne střídali ve dne v noci v tiskárně (ta pracovala na tři směny) a na místě pracovali na korektuře nové sazby. Bohužel dva z redaktorů se odmítli na této práci podílet (jeden si to pak rozmyslel a dodatečně přišel). Dne 13. prosince jsem s Václavem Havlem podepsal smlouvu (shodou okolností za přítomnosti Alexandra Dubčeka a Jaroslava Šabaty) a v nakladatelství Polygrafia domluvil tisk barevné obálky, kterou přes noc navrhl Joska Skalník. Když byla sazba hotova a bylo zřejmé, že se knihu podaří vydat, informoval jsem o vydání na stránkách *Svobodného slova*. Naplánovali jsme náklad 100 000 výtisků, z čehož 50 000 bylo skutečně dodáno do prodeje 20. prosince dopoledne. První výtisky obdržela pochopitelně melantrišská prodejna v dolní části Václavského náměstí, kde už přes noc navzdory mrazu čekala obrovská fronta čtenářů. Vydání jsem s nikým, ani s vedením Čs. strany socialistické, nekonzultoval. Předpokládal jsem, že by to vedlo pouze ke zpožděnému vydání. Tiskárna nám vyšla maximálně vstříc, její zaměstnanci, jak jsem sám viděl, měli sami dobrý pocit, že pracují na něčem „revolučním“.

Zdroj: E-mail Petra Kovaříka Pavlu Janáčkovi, 30. 3. 2014; Zdeněk Šimeček, Jiří Trávníček: *Knihy kupovati... Dějiny knižního trhu v českých zemích*, Praha, Academia 2014, s. 385.

---

výpůjčních fondů.⁵¹ V Klementinu byla 12. prosince 1989 zpřístupněna výstava Otevíráme paměť národa, na níž bylo k vidění pět set zakázaných knih, cenzurní indexy a směrnice k jejich provádění.⁵² Šlo o první z řady výstav, které poté až do poloviny devadesátých let představovaly české veřejnosti historii (s akcentem na období vlády komunistické strany) cenzurování knih a literatury v národním i mezinárodním měřítku. V maloobchodní síti se již v prosinci objevily knihy vydané exilovými nakladateli. Část dovezla skupina pražských knihkupců, která po 17. listopadu vyrazila do Německa a Švýcarska osobním vozem; dodávku 25 000 svazků do Prahy pomohla před polovinou prosince zorganizovat Nadace Charty 77.⁵³ Redaktoři kamenných nakladatelství začali horečně navazovat kontakty s dosud zakázanými spisovateli. Do konce roku 1989 bylo takto smluvně zajištěno vydání dvou stovek až dosud ineditních děl, jejichž seznam byl vzápětí vydán pro potřeby knihovníků-akvizitorů.⁵⁴ Vedle pětáctyřiceti existujících kamenných nakladatelství⁵⁵ se na proměně profilu budoucí ediční produkce začala podílet již i nová nakladatelství soukromá. Dne 30. listopadu 1989 udělilo ministerstvo kultury vydavatelské oprávnění družstvu Atlantis, 19. března 1990 bylo zaregistrováno nakladatelství Paseka.⁵⁶ Zakládání nových nakladatelství se lavinovitě šířilo: do konce roku 1990 jich získalo registraci 550.⁵⁷

51) Lubor Falteisek: „Konec koniášů“, *Kmen* 2, 1989, č. 50, s. 2.

52) cis: [„Otvíráme paměť národa“], *Kmen* 2, 1989, č. 50, s. 2.

53) J. Šmejkalová: *Cold War Books in the 'Other' Europe and What Came After*, cit. dílo, s. 286–287; Jiří Trávníček (ed.): *Knihy a jejich lidé. Čtenářské životopisy*, Brno, Host 2013, s. 163; Zdeněk Šimeček, Jiří Trávníček: *Knihy kupovati... Dějiny knižního trhu v českých zemích*, Praha, Academia 2014, s. 384.

54) Brožura *Svobodné knihy 1990. Tituly nově zařazené do edičních plánů českých nakladatelství*, Praha, Národní knihovna 1990, zahrnuje 205 položek.

55) Z. Šimeček, J. Trávníček: *Knihy kupovati...*, cit. dílo, s. 402.

56) Ladislav Horáček: *Přece tady nebudeme sedět nasucho. Bilanční rozhovor Petra Placáka s nakladatelem Ladislavem Horáčkem*, Praha – Litomyšl, Paseka 2014, s. 12.

57) Z. Šimeček, J. Trávníček: *Knihy kupovati...*, cit. dílo, s. 402. Výrazně vyšší číslo uvádí Vladimír Pistorius: „Zpráva o knižním kolapsu“, *Tvar* 2, 1991, č. 27, s. 1, 4.

Nový nakladatelský a tiskový zákon a právní hranice svobody slova

---

Jako v celé společnosti, i v oblasti tisku, knižního trhu a elektronických médií předbíhalo po demokratické revoluci reálné ustavování nových institucí vytváření právního rámce pro ně. Prvním krokem k systému nového mediálního práva se stal zákon č. 86/1990 Sb. o některých opatřeních v oblasti periodického tisku a ostatních hromadných informačních prostředků, schválený federálním parlamentem 28. března 1990. Šlo o novelu tiskových a mediálních zákonů z období socialistické diktatury, která zbavila tisk cenzury, vyvázala ho ze závislosti na FÚTI, zrušila omezení pro přístup k právu vydávat noviny a časopisy, přiznané od roku 1945 pouze společenským organizacím, a zkrátila a uvolnila proces registrace zájemců o vydávání periodik.⁵⁸ Pokud jde o vydávání neperiodických publikací, bylo nově upraveno tzv. nakladatelským zákonem z 27. února 1991, který nahradil „znárodňovací“ nakladatelský zákon z roku 1949 i sérii souvisejících vyhlášek a předpisů, na nichž byla regulace nakladatelské činnosti i distribuce knih založena po celou dobu státního socialismu. Zákon České národní rady č. 106/1991 Sb., o neperiodických publikacích, odňal státu právo rozhodovat, kdo smí knihy vydávat, i možnost ovlivňovat, co bude vycházet. Právo vydávat knihy a audiovizuální rozmnoženiny otevřel všem právníkům i fyzickým osobám, které zavázal pouze oznamovací povinností a odevzdáním povinných výtisků.

Nový tiskový zákon, plně již reflektující demokratický vývoj po roce 1989, se po několika neúspěšných pokusech podařilo české poslanecké sněmovně schválit až 22. února 2000. Zákon č. 46/2000 Sb. odstranil registrační řízení jako proces, v němž státu stále ještě připadá právo rozhodnout o vydávání nového časopisu nebo novin, jakkoli smí svůj souhlas s vydáváním příslušného titulu odepřít jen za podmínek stanovených zákonem. Nový tiskový zákon zavedl místo registrace pouhou ohlašovací povinnost a na ní založenou evidenci vydavatelů periodických tiskovin.⁵⁹ Zrušil také regulaci obsahu periodického tisku, která do té doby – jako důsledek provizorní novelizace socialistického tiskového práva – alespoň *pro forma* součástí českého právního řádu zůstávala. Šlo o zrušení zákazu propagovat v novinách nebo časopisech „násilí a válku, fašistickou či nacistickou ideologii, rasovou diskriminaci“, publikovat materiály jinak odporující lidskosti, útočit „proti celistvosti republiky a základům jejího ústavního zřízení“ nebo porušovat mezinárodní dohody.

Od roku 2000 tak české tiskové právo nezahrnuje prvky obsahové regulace periodického ani neperiodického tisku, nepředepisuje, jaká pravidla musí obsah časopisů, novin či knih splňovat (tím se významně liší od právního rámce pro elektronická vysílací média,

58) Hlavní změny shrnuje důvodová zpráva k zákonu, parlamentní tisk 280 z roku 1990, *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, <http://www.psp.cz/eknih/1986fs/tisky/t0280_00.htm>, přístup 13. 9. 2014.

59) Helena Chaloupková: *Zákon o právech a povinnostech při vydávání periodického tisku (tiskový zákon) a předpisy související. Komentář*, Praha, C. H. Beck 2006, s. xiv-xvii; Olga Pouperová: *Regulace médií*, Praha, Leges 2010, s. 111, 119-124; Jiří Herczeg: *Meze svobody projevu*, Praha, Orac 2004, s. 32.

Cenzura radničních novin Časopisy vydávané samosprávami zůstaly po privatizaci celostátních novin a časopisů na počátku devadesátých let jedinými tištěnými médii, která vycházejí pod bezprostředním vlivem politických stran, lokálních hnutí a koalic a zároveň jsou placena z veřejných prostředků. Jak v roce 2006 průzkumem jednoho sta titulů tohoto typu zjistila nezisková organizace Oživení, v radničních novinách běžně docházelo k porušování ústavního zákazu preventivní cenzury, a to například tím, že o zařazení článku do radničního periodika rozhoduje starosta nebo člen rady zastupitelstva. Výsledkem výzkumu, který vedl někdejší divadelník a politik Oldřich Kužílek, byly také četné doklady toho, jak masivně jsou radniční noviny zneužívány k „jednostrannému informování obyvatelstva ve prospěch aktuálně místní vládnoucí politické síly“. Alternativní názory byly publikovány jen ve čtvrtině periodik a byl jim věnován nepatrný podíl politických materiálů čísla. K jednostrannému informování docházelo například přednostním nebo výhradním otiskováním názorů členů rady zastupitelstva, ale také neúměrnou prezentací starostů či zástupců radniční koalice. Rekord vytvořilo podle Kužílkových zjištění předvolební číslo *Městských novin Ústí nad Labem* ze srpna–září roku 2006, obsahující „69 zmínek o primátorovi a 17 jeho fotografií“. Na obrázku je titulní strana prvního čísla čtvrtletníku z Újezdu nad Lesy (jenž je součástí hlavního města Prahy), který v roce 2011 vznikl na protest proti „hanebné cenzuře“ oficiálního radničního periodika.

Zdroj: Oldřich Kužílek: „Závěrečná zpráva průzkumu radničních periodik v rámci projektu Radniční listy bez cenzury“, prosinec 2006, s. 11, <http://www.bezkorupce.cz/documents/radnicni_listy/shrnuti-pruzkumu.pdf>, přístup 13. 11. 2014; Oldřich Kužílek: „Studie k řešení úkolu 1.6. Zavedení opatření proti zneužívání radničních periodik (Strategie vlády v boji proti korupci na období let 2010 až 2012)“, Ministerstvo kultury ČR, 2011, <<http://www.otevrete.cz/downloadfile/analiza-radnicnich-periodik>>, přístup 5. 1. 2015; Důvodová zpráva k návrhu novely tiskového zákona, parlamentní tisk 603/0 z 15. 2. 2012, *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, <<http://www.psp.cz/sqw/text/tisk.sqw?o=6&ct=603&ct1=0>>, přístup 13. 11. 2014; Barbora Slováková: „Právní úprava vydávání ‚radničních‘ novin“, ePravo.cz, <<http://www.epravo.cz/top/clanky/pravni-uprava-vydavani-radnicnich-novin-83093.html>>, přístup 13. 11. 2014.

viz dále).⁶⁰ Existují dvě výjimky z tohoto principu: Tiskový zákon č. 46/2000 Sb. zavedl v zájmu ochrany fyzických a částečně i právnických osob instituty odpovědi a dodatečného sdělení. Právo na odpověď přísluší fyzické osobě, o níž bylo v určitém periodiku zveřejněno neúplné nebo zkreslující tvrzení dotýkající se její cti, důstojnosti nebo soukromí. Naposledy si neudržitelný stav tzv. radničních novin (zpravodajů obcí, měst a městských částí nebo krajů) vynutil novelu tiskového zákona č. 305/2013 Sb., která od listopadu 2013 této kategorii periodik jako jediné ukládá povinnost „poskytovat objektivní a vyvážené informace“ a zakotvuje také právo všech členů obecních zastupitelstev na zveřejnění jejich příspěvku.

Skutečnost, že obsah periodického a neperiodického tisku není regulován prostřednictvím nakladatelského a tiskového zákona, neznamena, že je svoboda vyjádření v polistopadovém Česku z pohledu práva bezbřehá. Listina základních práv a svobod, která se přijetím zákona č. 23/1991 Sb. z 9. ledna 1991 stala součástí českého ústavního pořádku, prohlásila v člancích 15 a 17 cenzuru za nepřipustnou a zaručila občanům České republiky svobodu vědeckého bádání, umělecké tvorby a projevu i právo svobodně vyhledávat a šířit informace. V duchu evropského pojetí svobody slova zároveň Listina připustila možnost omezit tyto svobody a práva zákonem, „jde-li o opatření v demokratické společnosti nezbytná pro ochranu práv a svobod druhých, bezpečnost státu, veřejnou bezpečnost, ochranu veřejného zdraví a mravnosti“.⁶¹ Nejvýznamnější omezení v tomto směru jsou konstituována trestním a občanským zákoníkem. Zveřejnění a rozšiřování informací či kulturních děl nebo sdělování jejich digitálních reprodukcí prostřednictvím internetu podléhá dále autorskému zákonu a dalším právním předpisům, jako je knihovní zákon, zákon o užívání státních symbolů apod. I tyto normy lze za jistých okolností využít způsobem, který má pro kulturní komunikaci cenzurní účinky.

Následnou cenzuru tisku i dalších médií (kupříkladu videodistribuce) provádí polistopadový liberálnědemokratický stát zejména na základě těch paragrafů trestního zákoníku, které definují dva okruhy trestných činů: šíření nebo výrobu pornografie a projevy nenávisti. Pro regulaci kulturní komunikace má značný význam také zákaz šíření toxikomanie nebo poplašných zpráv, které jsou rovněž popsány v trestním zákoníku.

Trestnými činy z nenávisti jsou ideologicky motivované skutky proti etnickým, náboženským, národnostně i rasově vymezeným skupinám osob či jejich přesvědčení a diskriminace příslušníků těchto skupin, schvalování genocidia, nacistických, komunistických i jiných zločinů proti lidskosti. „Starý“ trestní zákon č. 140/1961 Sb. tyto trestné činy z nenávisti popisoval zvláště v paragrafech 196, 198, 260–261, v „novém“ trestním zákoníku č. 40/2009 Sb. jsou vymezeny zejména v paragrafech 400–405.

Pokud jde o pornografii, „starý“ trestní zákon ji v § 205 definoval jako „tiskovinu, film, vyobrazení nebo jiný předmět, které ohrožují mravnost“. Zakazoval podobná kulturní díla vyrábět, uvádět do oběhu, činit veřejně přístupnými nebo je za tím účelem přechovávat. Distribuce pornografického materiálu mezi mládeží do 18 let věku a výroba či šíření za

60) J. Herczeg: *Meze svobody projevu*, cit. dílo, s. 83–84.

61) Ústavní zákon č. 23/1991 Sb., *Sbírka zákonů a Sbírka mezinárodních smluv*, <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/SearchResult.aspx?q=23/1991&typeLaw=zakon&what=Cislo_zakona_smlouvy>, přístup 13. 9. 2014.

Pokuta za česko-romskou vlajku V roce 2014 policie konfiskovala tři exponáty z výstavy v pražské galerii Art Space, představující výsledky projektu slovenského umělce Tomáše Ravy nazvaného *Výběrové řízení na česko-romskou vlajku* (na obrázku návrh č. 7). Vlajky byly poprvé představeny v předchozím roce na opěrné zdi Letenských sadů na nábřeží Kpt. Jaroše v Praze, provozované jako výstavní plocha Galerii Artwall, kde je v srpnu 2013 neznámý útočník poškodil například nasprejováním hákového kříže. Důvodem policejního zásahu, iniciovaného stoupenci pravicově extremistické Dělnické strany sociální spravedlnosti, bylo porušení zákona o užívání státních symbolů. Ten zakazuje umístit na státní vlajku jakýkoli text či vyobrazení. Rava přitom na vlajku České republiky umístil mimo jiné červenou čakru, která je součástí vlajky mezinárodního romského hnutí. Za tuto uměleckou manipulaci byla Ravi v přestupkovém řízení uložena Úřadem městské části Praha 7 pokuta, kterou Magistrát hlavního města Prahy jako nadřízený orgán na počátku roku 2015 zrušil.

Zdroj: „Policie zabavila část česko-romských vlajek, které byly vystaveny v galerii Art Space“, *Romea.cz*, 3. 3. 2014, <<http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/domaci/policie-zabavila-cast-cesko-romskych-vlajek-ktere-byly-vystaveny-v-galerii-art-space>>, přístup 11. 11. 2014; [Dokumentace a ohlasy projektu *Výběrové řízení na česko-romskou vlajku*], *ArtwallGallery.cz*, <<http://www.artwallgallery.cz/cs/content/tom-rafa>>, přístup 11. 11. 2014.

účelem výdělku představovaly přitěžující okolnost a vyšší sazbu trestu až v trvání dvou let vězení. Definicí podstatně zúžila novela „starého“ trestního zákona č. 392/1992 Sb. z 13. srpna 1992, která s jistým zpožděním kodifikovala proměnu společenských a morálních norem, jak se od revoluce zračila v celém českém veřejném prostoru. Podle nové podoby § 205 se předmětem prohibice stala pouze taková díla „ohrožující mravnost“, „v nichž se projevuje neúcta k člověku a násilí, nebo která zobrazují sexuální styk s dítětem, se zvířetem nebo jiné sexuálně patologické praktiky“. Trestným činem zůstalo také nabízení a zpřístupňování pornografického materiálu – v tomto případě jakéhokoli, bez omezení tematiky – mládeži do osmnácti let věku.⁶² „Nový“ trestní zákoník z roku 2009 na toto vymezení navázal a v paragrafech 191–192 zakázal takovou kulturní produkci, která zobrazuje násilný sex, pohlavní styk se zvířaty, která zobrazuje nebo jinak využívá dítě do 15 let věku. Trestné zůstalo i šíření pornografického materiálu – i nadále bez omezení tématu – mezi mládeží do 18 let. Chronickou otázkou právní teorie přitom zůstává definice

62) Jan Chmelík a kol.: *Mravnost, pornografie a mravnostní kriminalita*, Praha, Portál 2003, s. 41–54; Miroslav Mitlöhner: *Erotika a paragrafy*, Praha, Grada Publishing 1999, s. 52–58.

pornografie ve vztahu k uměleckým reprezentacím erotiky,⁶³ přestože praxe jednoznačně svědčí o tendenci neuplatňovat tyto paragrafy proti institucionalizovanému umění.

Občanský zákoník stanoví svobodě projevu meze zvláště v těch svých ustanoveních, která zajišťují ochranu lidské důstojnosti, osobní cti, dobré pověsti a jména fyzických či právnických osob. Soubor osobnostních práv je přitom částečně ochraňován i trestním právem, jež skutkově definuje pomluvu, anebo – jak už zaznělo – i v mediálním právu, kam byl promítnut právní princip presumpce nevinu.⁶⁴

63) Srov. např. Jan Chmelík: „Otázky spojené s mravnostní trestnou činností – II. část“, *Právní prostor.cz*, <<http://www.pravniprostor.cz/clanky/trestni-pravo/otazky-spojene-s-mravnostni-trestnou-cinnosti-ii-cast>>, přístup 13. 9. 2014.

64) J. Herczeg: *Meze svobody projevu*, cit. dílo, s. 83.

Od hegemonie ke krizi liberálního konsenzu. Diskurz o cenzuře

---

Těžiště všeho, k čemu v oblasti cenzury a sociální regulace kulturní a literární komunikace v českém prostředí v období po roce 1989 dochází, leží v oblasti diskurzu o cenzuře. Ročně jen v předních titulech českého periodického tisku padne tisíc až dva tisíce zmínek o tomto tématu, ať už jde o projevy cenzury v českých dějinách, v současnosti nebo za hranicemi země. Tato senzitivita souvisí s fundamentální hodnotou, kterou má idea svobody slova a projevu pro moderní demokratickou společnost, s reflektovanými i nereflektovanými spory o vyrovnání s komunismem v rámci domácí politiky paměti i s lokalizací, privatizací a dalšími strukturálními rysy cenzury v individualizované společnosti. Je rovněž projevem toho, že o cenzuře lze v současnosti zcela volně psát i diskutovat, což představuje novum ve srovnání s řadou dřívějších etap cenzurních dějin. O cenzuře se mnohem více mluví, než je vykonávána, současní autoři si na cenzuru mnohem častěji ve veřejném prostoru hrají, než aby jim bránila v tomto prostoru skutečně působit. Řada cenzurních intervencí je aktéry uměleckého nebo kulturního dění pouze mediálně inscenována v zájmu dosažení finančního zisku, politického nebo symbolického kapitálu. Dojde-li již k zákazu, potrestání autora nebo distributora či k jinému zablokování komunikace, diskuse o jednotlivých zákazech či pokusech o ně je zpravidla významnější než samotné důsledky těchto zákazů pro distribuci uměleckých děl. Do pozorování diskurzu o cenzuře v důsledku této logiky věci tak na mnoha místech přesahuje i výklad v jiných oddílech této rámcové kapitoly.

Zde se soustředíme na zachycení základních postojů vůči regulaci svobody slova a literatury ze strany státu, jak se projeví ve střetech nad konkrétními texty, díly či typy problematických reprezentací ve čtyřech momentech polistopadového vývoje. Oblouk, který se nad těmito případy rýsuje, vede od naprosté hegemonie liberálně-modernistických postojů, považujících nepřijatelnost jakýchkoli státních zásahů do literární komunikace a úplnou autonomii vysokého i populárního umění za zákonitý stav kultury, až k otřesení těchto jistot, které můžeme pozorovat na sklonku sledovaného období, v letech globální krize. Jak se dále ukazuje, po celou sledovanou dobu byly ve veřejném prostoru přítomné i jiné postoje. Ty se však na pozadí liberálního konsenzu kulturních elit jeví jako nečitelné, kuriózní či nebezpečné, jako to, co je třeba v zájmu návratu české společnosti k „normalitě“ překonat. Z nejnovějších diskusí z počátku desátých let se tato jistota vytrácí.

Případ Kasarda: „Umělecký text nemůže posuzovat světský soud“

Počátkem srpna 1991 vyšla v Bratislavě v literárním týdeníku *Kultúrny život* povídka (*azda*) *Posledná večera*, jejímž autorem byl redaktor tohoto liberálně orientovaného slovenského časopisu, začínající prozaik Martin Kasarda. Postmoderní perzipláž novozákonního námetu, líčící události noci před Kristovým ukřižováním očima „slovenského barda a podvodníka“ Jidáše jako bakchanálie vyplněné obžerstvím a skupinovým sexem a navozující pochybnosti o důvodech a hloubce srozumění mezi Ježíšem a jeho učedníky,⁶⁵ vyvolala

65) Martin Kasarda: „(azda) *Posledná večera*“, *Kultúrny život* 25, 1991, č. 32, s. 11.

na Slovensku pobouření, které sice nebylo omezeno na katolické kruhy, ale do čela se mu postavili představitelé Křesťanskodemokratického hnutia (KDH). Poslanci Slovenské národní rady za tuto stranu, která byla v té době součástí slovenské i federální vlády, vyzvali autora a časopis, aby se omluvili „křesťanské čtenářské veřejnosti“, a pohrozili jim, že pokud svůj čin „přijatelně nevysvětlí“, bude na ně podáno trestní oznámení za porušení § 198 trestního zákona, zakazujícího hanobení národa, rasy a přesvědčení. Na Generální prokuraturu Slovenské republiky se nakonec s výzvou k prošetření události obrátili nejen poslanci národního parlamentu, ale i místopředseda federální vlády Jozef Mikloško,⁶⁶ který o svých důvodech řekl:

Ani za komunistov, keď bola cirkiev prenasledovaná, sa neuverejšňovali také veci. Reagoval som ako občan, aj ako veriaci. Pokladal som to za urážku nielen našich kresťanov, ale veriacich celého sveta. Tak, ako sa v prípade *Satanských veršov* reagovalo v Iráne, treba rovnako protestovať. Bral som to ako hanobenie časti národa, ktorá vyšla z kresťanských korenov.⁶⁷

Další ze zakladatelů KDH, někdejší katolický disident Ján Čarnogurský, prohlásil, že časopis publikující podobné příspěvky nemá právo být dotován z veřejných prostředků, a přislíbil, že dokud „bude KDH existovat, bude se stavět proti právu svobodně publikovat takové texty“. Svě stanovisko Čarnogurský potvrdil i zamítnutím žádosti o mimořádnou finanční dotaci ve výši 1 milionu Kčs, s níž se na něj jako na předsedu slovenské vlády *Kultúrny život* na podzim 1991 obrátil (jiným kulturním periodikům ve stejné situaci vyhověl).⁶⁸ V ekonomickém tlaku na redakci pak vládní úřady vytrvaly i poté, co slovenská prokuratura v průběhu jarních měsíců 1992 své vyšetřování „pozastavila“ (fakticky ukončila).⁶⁹ Po volebním vítězství populisticko-nacionalistické vlády Vladimíra Mečiara a jeho Hnutia za demokratické Slovensko (HZDS), k němuž došlo v červnu 1992, finanční restrikce pokračovaly. V následujícím roce odepřel ministr kultury za HZDS Dušan Slobodník *Kultúrnemu životu* jakoukoli dotaci a časopis v srpnu téhož roku přestal existovat.⁷⁰ Krátce po rozdělení federace tomuto exemplárnímu příkladu nové, prostřednictvím ekonomických nástrojů uskutečňované státní cenzury věnovala značnou pozornost i česká kulturní veřejnost, zvláště když nešlo o ojedinělé represivní vystoupení tehdejší vládní moci na Slovensku vůči opozici. Fakt, že se vysoký slovenský představitel může odvolávat na rozsudek íránského duchovenstva nad Salmanem Rushdiem, stavěl v posledním období federace české intelektuální veřejnosti před oči hloubku aktuálních kulturních rozdílů

66) Beata Berníková: „Poslední večere za milión. Za blasfemii zatím na Slovensku smrt nehrozí“, *Respekt* 2, 1991, č. 43, s. 4.

67) Vyjádření Jozefa Mikloška ze slovenského deníku *Pravda* z 2. 11. 1991 přetiskl *Tvar* v rámci souboru příspěvků „(azda) Poslední stanoviska“, *Tvar* 2, 1991, č. 49, s. 6–7, 11, zde s. 11.

68) Dopis Jána Čarnogurského šéfredaktorovi *Kultúrneho života* Ivanu Štrpkovi, přetisk ze slovenského deníku *Smena* ze 7. 10. 1991, *Tvar* 2, 1991, č. 46, s. 11; srov. též Ján Čarnogurský: „Politika nemusí být vždy morální“, rozhovor vedl Vladimír Mlynář, *Respekt* 2, 1991, č. 46, s. 6.

69) Ivan Štrpka: „Kasarda komplex trvá“, rozhovor s šéfredaktorem *Kultúrneho života* vedla Petra Mičkalová, *Lidové noviny* 5, 1992, č. 124, 28. 5., příloha *Národní* 9, č. 22, s. 1.

70) Ivan Štrpka: „Netreba veľa slov“, *Kultúrny život* 27, 1993, č. 6, s. 1; [Oznámení o přerušení vydávání], *Kultúrny život* 27, 1993, č. 33/34, s. 1.

mezi Českem a Slovenskem a posiloval na české straně přesvědčení, že další existence společného státu není v zájmu ani toho „pokrokovějšího“, liberálně smýšlejícího z národů federace, tj. Čechů.

Na české straně vyvolal případ Kasardovy povídky a *Kultúrneho života* vlnu solidarity i protestů, do níž se zapojili jak jednotliví autoři, kritici a publicisté, tak i redakce kulturních časopisů a organizace jako Obec spisovatelů nebo české centrum PEN klubu. S nejkonkrétnějším politickým gestem přišla Surrealistická skupina v Československu, která vyzvala prezidenta Havla, aby odvolal z funkce vicepremiéra Mikloška, a Slovenskou národní radu, aby totéž učinila s Čarnogurským.⁷¹

Kasardův případ poskytl české literární veřejnosti poprvé od revoluce významnou příležitost, aby formulovala své postoje vůči cenzuře. Vyjevilo se přitom, že všechny složky polistopadové literatury v celém jejím generačním, estetickém i politickém průřezu sjednocuje tíž požadavek naprosté autonomie literatury. Jeho první oporou bylo přesvědčení, že jakákoli intervence státních či společenských institucí do literární sféry odporuje podstatě kultury. Rada Obce spisovatelů se ohradila proti tomu, aby o „smyslu uměleckého díla“ rozhodovaly „soudní orgány“, a PEN klub se ve svém protestu „proti pokusům zanašet do literatury cosi, co nemá nic společného se slovesným uměním“, odvolal na „přirozené právo občana“. Druhou oporu liberálního konsenzu tvořilo přesvědčení, že každé omezení svobody slova vrací českou a slovenskou společnost do totalitní minulosti, popřípadě – jak v intencích vlastní nauky prohlásili surrealisté – zavádí „nový totalitarismus“, spočívající v oktrojování „anachronické křesťanské ideologie celé zemi“.⁷²

Z názorové jednoty vybočil na české straně jedině psychoanalytik a křesťanský publicista Petr Příhoda. Vyslovil pochopení pro Čarnogurského a přiznal se, že ani on sám by okamžitě po dočtení povídky „ten milión“ mimořádné dotace *Kultúrnemu životu* nedal. „Opus pana Kasardý“ nazval „projevem hodně přenošené infantilnosti“ a z „literárního hlediska“ ho označil za „škvár“, který na rozdíl od zdařilých parodií, travestií či blasfemií nemá „magickou moc umění“.⁷³ Mezi řádky tak Příhoda naznačil, že právo znevažovat náboženské texty určitá literární díla mají, ale jen taková, která jsou posvěcena uměleckou dokonalostí.

Takovýto pohled, vyvazující ze společenské regulace morálně, kulturně či ideologicky citlivých projevů pouze zdařilá díla vysokého umění, byl odmítnut jako neodborný a zpátečnický (literární vědec Aleš Haman nazval Příhodův článek v narážce na psychoanalytické školení autora výronem „agresivního totalitního podvědomí“).⁷⁴ Z hlediska většiny kulturní obce byl Příhodův pohled na autonomii literatury nepřijatelně redukcionistický. Literární kritik Milan Jungmann napsal, že „žádný světský soud, nechce-li se dříve či později ztrapnit“, nemůže posuzovat „umělecký text“, i když je „začátečnický, nevysoké úrovně“. Mladý publicista Ivan Brezina v týchž intencích prohlásil, že chabá umělecká

71) [„Surrealistická skupina v Československu a další podepsaní...“], *Tvar* 2, 1991, č. 49, s. 2. Prohlášení českého centra PEN klubu bylo publikováno tamtéž, protestní dopis Rady Obce spisovatelů z 6. 11. 1991 jako „Otevřený dopis prezidentu republiky Václavu Havlovi“, *Lidové noviny* 4, 1991, č. 261, 8. 11., s. 16.

72) [„Surrealistická skupina v Československu a další podepsaní...“], *Tvar* 2, 1991, č. 49, s. 2.

73) Petr Příhoda: „Jen klid, slovenští přátelé!“, *Lidové noviny* 4, 1991, č. 265, 13. 11., s. 8.

74) Srov. Aleš Haman: „Výraz totalitního podvědomí?“. (azda) Posledná večera: literatura, politika a tolerance“, *Lidové noviny* 4, 1991, č. 276, 26. 11., s. 9.

Slovenská elegie za Československem

Ľubomír Feldek
Dobrá noc, má milá

Šesnásteho júla večer na nádvorí starej radnice
pod strechou si vtáčí párik šteboce
a hudba sa dobre znáša s tým nástrojom živým,
no zrazu je po koncerte
a vraví Jiří Stivín:

„Protože v Československé republice
se potkáváme už asi naposledy,
zaspívejme si ještě na rozloučenou...“

A tichúčko, Slováci a Čech,
aj tí zalúbení vtáci spod striech,
spievajú si „Dobrá noc, má milá...“

Stmieva sa
A to je na spev lásky vhodná chvíľa.

Zajtra nás už z takýchto chvíľ' grobián vyhostí,
Čo z balkóna pošle lásku do minulosti,
Rozkáže nám na Slovensku všetkým za ním ísť –
lenže kam?
Kam dovedie nás jeho nenávisť?

V Prahe úrad prezidenta väzeň Havel skladá,
v Bratislave prokurátor vládne zas
a vláda
jednej strany je viac ako zákon.
Esesák sa objal s eštébákom.
Čo už teraz ostáva nám, láskychtivým?
Len poslušnúť príkaz Jeho Spupnosti,
navrátiť sa do minulosti,
kde s nami a vtákmi d'alej spieva
„Dobrá noc, má milá...“ Jiří Stivín,
zatiaľčo sa nenávratne stmieva.

17. júla 1992

Jedním ze symbolů konfliktu mezi liberálně orientovanými slovenskými umělci a intelektuály a konzervativně či populisticko-nacionalistickými společenskými proudy formujícími veřejný život na Slovensku před rozdělením společného státu i v prvních letech po něm se stala elegie básníka a překladatele Ľubomíra Feldeka *Dobrá noc, má milá*, poprvé otištěná ve slovenských novinách *Telegraf* 20. července 1992. Historický kontext této politické básně upřesňovala datace – 17. července totiž Slovenská národní rada přijala deklaraci o svrchovanosti Slovenské republiky a Václav Havel v reakci na to odstoupil z funkce

---

hodnota Kasardovy povídky nepadá na váhu, protože jediná „nevyvratitelná“ otázka zní: „A proč ne?“ „Pokud někdo cítí potřebu vyslovit se právě takhle,“ napsal Brezina, „nesmí mu v tom být bráněno. Jestliže od tohoto požadavku ustoupíme jen o krok, zadýmají znovu hranice a Koniášové si zammou ruce.“⁷⁵

Důležité závěry vyvodil z případu Kasardovy povídky nakladatel a literární publicista Vladimír Pistorius. Rozpoznal, že jde o důsledek stavu, kdy o dotacích pro literární časopisy a obecně pro kulturu či umění rozhodují případ od případu jednotliví vládní činitelé, a vyzval k tomu, aby v Česku i na Slovensku bylo rozhodování o dotacích vzato „z rukou politiků“ a předáno „nevládním komisím odborníků širokého názorového spektra, jak je zvykem v západní Evropě“.⁷⁶ Pistoriova výzva se zařadila mezi podněty, jejichž výsledkem bylo zavedení regulérního grantového systému pro podporu literárních

75) Příspěvky Milana Jungmanna a Ivana Breziny do ankety „(azda) Poslední stanoviska“, *Tvar* 2, 1991, č. 49, s. 6–7, 11.

76) Vladimír Pistorius: „(Ne)jen případ Kasarda“, *Literární noviny* 2, 1991, č. 51, s. 3.

---

prezidenta České a Slovenské Federativní Republiky (ČSFR), čímž vyjádřil své přesvědčení, že je společný stát ztracen.

Veršem „Esesák sa objal s eštébakom“ se Feldek otřel o juvenilní členství ministra kultury nové, tzv. první Mečiarovy vlády v Hlinkově mládeži, branné organizaci z éry Slovenského štátu, a o jeho účast na kurzu diverzantů organizovaném v posledních měsících druhé světové války německou armádou. Dotčeným ministrem byl literární vědec Dušan Slobodník a zmíněná biografická fakta z doby, kdy mu bylo sedmnáct let, nebyla veřejnosti neznámá: Slobodník byl v roce 1945 zatčen sovětskou kontrarozvědkou, strávil osm let v gulagu a to, co jeho uvěznění předcházelo, popsal sám ve svých pamětech. Šlo tedy o interpretaci příslušných fakt a zprostředkovaně o politiku paměti, která představovala jablko sváru mezi liberály a nacionalisty: otázku, na kterou část ze svých historických tradic má slovenský národ po demokratické revoluci navázat.

V září 1991 Slobodník napadl žalobou obsahově shodný výrok o své minulosti, který Feldek pronesl v publicistickém vystoupení, a později svou žalobu rozšířil právě i o báseň *Dobrá noc, má milá*. V březnu 1994, kdy byl Slobodník stále ještě ministrem, odsoudil slovenský nejvyšší soud Feldeka k veřejné omluvě v tisku a k povinnosti zaplatit Slobodníkovi odškodnění ve výši 200 000 slovenských korun. Poté co Slobodníkovi dovolací soud v jedné z pozdějších etap sporu uložil dokázat, že se inkriminovaný verš týká právě jeho, došlo ke zpětvzetí té části žaloby, která se týkala Feldekovy básně. Rozsudek v celém rozsahu zvrátil až v roce 2001 Evropský soud pro lidská práva ve Štrasburku, který v procesu Feldek proti Slovenské republice rozhodl, že slovenské soudy přespříliš zasáhly do básníka práva na svobodu projevu. Štrasburský soud přitom poukázal jak na žádoucí volnost, která má být dopřána „hodnotícím soudům“, jejichž „pravdivost není způsobilá k dokazování“, tak i na povinnost veřejně činných osob snášet vyšší míru veřejné kritiky. Neuznal naopak tu část, v níž se Feldek od Slovenské republiky domáhal finanční satisfakce za ztrátu zaměstnání i uměleckých příležitostí a za společenskou ostrakizaci.

Táž ostrakizace vedla Feldeka po rozdělení federace k tomu, že se – jako řada jiných liberálně orientovaných intelektuálů a umělců – vystěhoval do České republiky a naplnil tak funkci „semiexilového“ útočiště, jež vůči sobě navzájem Česko a Slovensko v historii hrají.

Zdroj: Lubomír Feldek: „Dobrá noc, má milá“, *Lidové noviny* 7, 1994, č. 81, 7. 4., příloha Národní 9 č. 14, s. 1; „Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva z 12. 7. 2001 ve věci Feldek proti Slovenské republice“, *Společnost pro církevní právo*, <<http://spcp.prf.cuni.cz/judikat/es-feldek.htm>>, přístup 15. 9. 2014.

---

periodik a nekomerčních knižních publikací, k němuž v České republice došlo v roce 1994.⁷⁷ Zadrhé Pistorius konstatoval, že se podobné konflikty budou opakovat, protože jsou nevyhnutelným důsledkem principu vyvažování svobody slova a dalších srovnatelných chráněných demokratických hodnot, který je zakotven v ústavních základech československého právního řádu. Upozornil také, že z hlediska litery zákona i právní teorie se hranice literárních a neliterárních projevů jeví jako problematická:

tady prostě nevystačíme s přesvědčením, že inkriminovaná povídka národ, rasu či něčí přesvědčení nehanobí, neboť kdosi jiný má názor opačný, jakkoliv si o něm mohu myslit, co chci. A nevystačí zde bohužel ani přesvědčení vyslovené Václavem Havlem, že **literatura před soud nepatří**, neboť případný prokurátor by jen velmi těžko mohl rozlišovat

⁷⁷ J. Šmejkalová: *Cold War Books in the 'Other' Europe and What Came After*, cit. dílo, s. 317; (pal) [= Pavel Janáček]: „Ministerské granty uděleny“, *Lidové noviny* 7, 1994, č. 104, 4. 5., s. 9; (pal) [= Pavel Janáček]: „Granty: první kolo znovu?“, *Lidové noviny* 7, 1994, č. 106, 6. 5., s. 9.

literaturu od ne-literatury a sporná kategorie estetické kvality by do právního kontextu neměla vstupovat.⁷⁸

Pistorius předpověděl i to, že v budoucích četných „diskusích i sporech na podobná témata“ „nepůjde jen o otázku národnostní či o pocit urážky náboženského přesvědčení“, ale především o to, zda a jak čelit pravicovému extremismu – „skupinám a dokonce i stranám adorujícím sílu a násilí“, jež se zřetelně již „objevují a vzmáhají“ „na obzoru politického života“. Cestu k odstranění rozporu mezi požadavkem české veřejnosti na naprostou autonomii literatury a obecně projevu a mezi konstrukcí svobody slova v československé legislativě spatřoval Pistorius v přechodu od kontinentálního k americkému pojetí svobody slova. Zatímco evropské pojetí svobody slova připouští vyloučení specifických ideologicky, historicky a kulturně zatížených výpovědí, americké dává volných průchod všem projevům a zákonnou hráz klade až mezi extremistické názory a z nich vycházející reálné skutky. V evropském modelu jsou určité názory nepřípustné – z toho vždy vzniká otázka, kde leží příslušná hranice, a společnost je nucena permanentně vyvažovat svůj zájem na svobodě vyjádření i respektování těchto hranic. S výslovným odkazem na první dodatek ústavy Spojených států Pistorius navrhl, aby hranici mezi „svobodou projevu občana“ a „zákonnou ochranou jeho bližních“ nepředstavovalo pouhé vyjádření jakkoli pohoršlivého názoru, ale až „lživá pomluva, agresivní čin, pohružka takovým činem, nebo i zjevná či skrytá výzva k němu“.⁷⁹

Zločin TV Nova: „Zakažme okamžitě všechny zakazy“

Požadavek regulace určitých hodnotově citlivých typů uměleckých děl se do názorového světa českých kulturních elit vrátil s nástupem komerčního televizního vysílání. Dne 4. února 1994 vstoupila do éteru první celostátní soukromá televizní stanice – TV Nova. Zprovozněním kanálu Novy vyvrcholil proces otevírání se české společnosti populární kultuře v jejích soudobých západních podobách, probíhající od zániku rozptýlené cenzurní soustavy ve všech žánrech a médiích počínaje tiskem přes videodistribuci až po vysílací elektronická média. Ukázalo se zároveň, že se nadšení z tohoto kulturního procesu, který byl v prvních letech po demokratické revoluci umělci a literáty vesměs vítán jako součást postmoderní kulturní situace či alespoň akceptován jako nevyhnutelný důsledek otevření se české společnosti světu, začíná vytrácet. Vlna morální paniky z důsledků, které působení komerční televize bude na českou společnost mít, se již v průběhu prvních měsíců vysílání Novy přelila i do literárního prostředí.

Dne 13. října 1994 uspořádala Obec spisovatelů v prostorách psychiatrické léčebny v Bohnicích konferenci nazvanou Literatura a kriminalita.⁸⁰ Navázala jí na činnost pracovní skupiny pro ochranu dětí a mládeže před škodlivým působením mediálního násilí při nevládní viktimologické organizaci Bílý kruh bezpečí, zejména na petici spisovatelů, publicistů a umělců, jejíž text v květnu téhož roku napsala dramatička Daniela Fischerová. Politické veřejnosti byly tyto požadavky představeny při semináři, který 26. října 1994

78) Vladimír Pistorius: „(Nejen) případ Kasarda“, *Literární noviny* 2, 1991, č. 51, s. 3.

79) Tamtéž.

80) (šek) [= Petr Matoušek]: „Spisovatelé o násilí v umění“, *Lidové noviny* 7, 1994, č. 242, 14. 10., s. 11.

Petice proti násilí a sexu v médiích

České dítě této doby vidí víc stříkající krve než voják v první linii. Zná víc rafinovaných způsobů mučení než zkušený gangster. Lidé, kteří mu zemřeli před očima, by naplnili obrovský masový hrob.

Masmédia mu běžně nabízejí pohled na drčené kosti a vyhrzlé vnitřnosti. Ukazují mu bolest bez soucitu a smrt bez lítosti. Sadistické ničení živého těla je mu často předváděno jako užitečná dovednost.

Dopouštíme, aby naše děti citově i rozumově zrály v kultuře, v níž je utrpení zlehčováno a násilí oslavováno. Tento vliv nezůstane bez následků. To dokládá řada statistik a závažných vědeckých prací, ale stačí použít zdravého rozumu. Všechny kulturní vzory – i ty nejhorší z nich – svádějí k napodobování a děti jsou vůči nim nejbezbrannější. Kriminalita naší mládeže stále roste. Máme důvodné podezření, že propagace surovosti, která zaplavila média a trhy, se na tom velkou měrou podílí.

Jsme spolutvůrci kultury této země a víme, že i my neseme odpovědnost za její přítomnost i budoucnost. Kdybychom nevěřili v možnost umění ovlivnit citění lidí, naše práce by ztratila smysl. Proto zvedáme svůj hlas proti nebezpečí, jehož sílu už dnes rozpoznáváme.

Žádáme Parlament České republiky o legislativní úpravu této problematiky. Nechť je

- 1) zakázáno prodávat a půjčovat dětem a mládeži jakékoli nosiče informací, které ohrožují jejich zdravý vývoj.
- 2) účinným způsobem regulováno veřejné předvádění brutality, zejména v televizi a v kinech.

Za první pololetí roku 1994, na jehož počátku bylo v České republice zahájeno vysílání komerční televize, bylo údajně petičnímu výboru poslanecké sněmovny doručeno 34 petic proti propagaci násilí ve sdělovacích prostředcích. Největší ohlas měla petice, kterou zde uvádíme v plném znění: vznikla na půdě pracovní skupiny při nevládní organizaci Bílý kruh bezpečí a vstoupila ve známost jako petice spisovatelů, publicistů a umělců. Pracovní skupina pro ochranu dětí a mládeže před škodlivým působením mediálního násilí se poprvé sešla v květnu 1994, k jejímu iniciativnímu jádru patřila autorka petice, dramatička Daniela Fischerová, a psycholog Pavel Říčan. Mezi první signatáře petice se zařadili básník Karel Šiktanc, dramatik Antonín Přidal, prozaikové Alexandra Berková, Eva Kantůrková, Ludvík Vaculík, Jiří Stránský, Jindřiška Smetanová či František Nepil; celkem petici podpořilo 90 000 osob.

Z pozdějších občanských vystoupení za regulaci násilných a sexuálních obsahů v médiích dosáhla srovnatelné podpory petice, iniciovaná dobrovolnicí plzeňské Charity Věrou Lodrovou. Z 84 000 podpisů, které byly od prosince 2000 do ledna 2004 pod její petici proti brutalitě a nadměrnému zobrazování sexuality ve filmech a televizních pořadech sebrány, byly dvě třetiny sesbírány na Moravě, kde se do organizace petiční akce zapojila brněnská skupina nadnárodního hnutí Modlitby matek. I když vznikla v katolickém prostředí a byla distribuována s podporou biskupství a farních úřadů, nezůstala petice na toto prostředí omezena. Ze signatářů spisovatelské petice ji veřejně podpořili například Ludvík Vaculík či Pavel Říčan a na veřejném slyšení, které v parlamentu 27. května 2004 k petici uspořádal petiční výbor senátu, vystoupili vedle iniciátorky a signatářů také politikové, mediální teoretici a zástupci médií. Petice přispěla k tomu, že televize Nova přijala od 1. května 2005 Kodex ochrany dětí a mladistvých v televizním vysílání a parlament zpřísnil v § 205 trestního zákona sankce za výrobu „tvrdé“, tj. násilné pornografie v podobě televizního pořadu.

Zdroj: Petra Vitoušová: „Násilí v médiích“, *Zpravodaj BKB* 3, 1994, č. 7, s. 12; -PeV- [= Petra Vitoušová]: „O vlivu násilí v médiích na děti. Rozhovor s ing. Josefem Pavlou, předsedou Výboru petičního, pro lidská práva a národnosti Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR“, *Zpravodaj BKB* 3, 1994, č. 8, s. 22–23; „Petice spisovatelů, publicistů a umělců“, *Zlatý máj* 39, 1995, č. 1, s. 44; dav, sky: „81 000 Čechů žádá omezení krve v TV“, *Lidové noviny* 17, 2004, č. 122, 26. 5., s. 1–2; Jiří Macháně: „Stop násilí a sexu v televizi. Signatáři petice nechťejí brutalitu a krev na obrazovce“, *Katolický týdeník* 15, 2004, č. 23, s. 7; Dana Veselá: „Zastaví Plzeňkačka televizní násilí?“, *Domažlický deník* 14, 2005, č. 141, 16. 6., s. 1, 14; Přepis z veřejného slyšení v Senátu Parlamentu ČR 27. 5. 2004, <<http://www.senat.cz/xqw/webdav/psssenat/original/32839/27761/26902>>, přístup 25. 9. 2014.

---

v parlamentu uspořádal Bílý kruh bezpečí ve spolupráci s petičním výborem poslanecké sněmovny.⁸¹

Petice spisovatelů, publicistů a umělců mluvila „zejména“, tedy nikoli výlučně, o televizi a filmu. Rovněž řečníci spisovatelské konference se vesměs hlásili k tomu, že v audiovizuálních médiích je nebezpečí „násilnických příběhů vyráběných jak na běžících pásech“ nejnaléhavější.⁸² Prozaik Ludvík Vaculík, který byl iniciátorem konference, zahájil jednání výpadem proti televizi Nova, která podle jeho slov vysílá pro „lidi s vratkými zásadami nebo charaktery“ a kde „od ředitele dolů“ pracují lidé, kterým nejenže „nevadí surovosti, násilí, střelba, oheň, rozbíjení“, ale ani je nenapadne, že „z peněžních důvodů“ „rozmnožují na světě zlo“.⁸³ Na konferenci přesto zazněly také příspěvky, v nichž se spisovatelé pokusili nahlédnout otázku mediálního násilí v širším literárním a uměleckém kontextu. Překladatel a esejista Václav Jamek zproblematizoval sám předpoklad kauzálního vztahu mezi kulturními reprezentacemi násilí a nežádoucím vývojem jednotlivce i společnosti a navrhl hledat skutečného nepřítel literární obce jinde: v takovém stavu moderní civilizace, který umožňuje bujení „mentální fikce“ – neautentického umění nabízejícího úpadkovou katarzi, ať už má podobu reklamy, pornografie, „literatury artistní, agitky i braku“.⁸⁴ Prozaik a publicista Eduard Vacek poprvé a naposledy v rámci celé kampaně připomněl, že snahy o ochranu mládeže před škodlivými uměleckými artefakty existovaly již dříve, v dobách, kdy se jako nejnebezpečnější médium jevil ještě tisk. Nahodilým citátem z knihy Jana Šonky *Soudce mládeže rodičům a vychovatelům* se dotkl prvorepublikového úsilí o prosazení zákona proti literárnímu braku a pornografii, konstatoval však, že společenským problémem konce 20. století není již „braková literatura, ale brakový film“.⁸⁵

Bezprostřední výsledky konference Obce spisovatelů nebyly velké. Došlo k přijetí pravidel pro „zařazování materiálů zobrazujících násilí“ do veřejnoprávního zpravodajství, která ředitel České televize Ivo Mathé vyhlásil 4. listopadu 1994. Součástí této rukověti byly i instrukce pro snímání a komponování zpravodajských relací (vyhýbat se při zobrazování drastických scén „detailům a reálnému zvuku“, v případě sebevražd a sexuálního násilí nereferovat o „použitém způsobu“ atd.).⁸⁶ K požadované změně mediální legislativy parlament tehdy ještě nepřikročil.

Pokud se týkalo televize, na niž petice a její průvodní akce obracely pozornost především, zákon o provozování televizního a rozhlasového vysílání č. 468/1991 Sb. určitou regulaci brutality umožňoval. V § 5 obsahoval zákaz pořadů líčících „krutá nebo jinak nelidská jednání takovým způsobem, který je jejich zlehčováním, omlouváním nebo schvalováním“, a v zájmu ochrany nedospělého publika přikazoval provozovatelům vysílání „nezařazovat v době od 6.00 hodin do 22.00 hodin pořady, které by mohly ohrozit psychický

81) Tematické číslo bulletinu Bílého kruhu bezpečí, věnované mediálnímu násilí, *Zpravodaj BKB* 3, 1994, č. 8, s. 1-28; „Seminář BKB v parlamentě“, *Zpravodaj BKB* 3, 1994, č. 9, s. 3-9.

82) Antonín Přidal: „Násilí na běžícím pásu“, *Literární noviny* 5, 1994, č. 43, s. 3.

83) Ludvík Vaculík: „Zločiny bez trestu“, *Literární noviny* 5, 1994, č. 42, s. 2.

84) Václav Jamek: „Vážení přítomní – vzácní pachatelé, milé oběti!“, *Literární noviny* 5, 1994, č. 44, s. 1-2.

85) Eduard Vacek: „Zločin podle televize“, *Literární noviny* 5, 1994, č. 43, s. 2.

86) „Rozhodnutí generálního ředitele České televize“, *Zpravodaj BKB* 3, 1994, č. 9, s. 10-11.

nebo morální vývoj dětí a mladistvých“.⁸⁷ Neujasněný vztah k legislativním otázkám provázal i pozdější veřejné kampaně proti násilí a sexu v televizi. Největší z nich se v letech 2000–2004 uskutečnila nezávisle na tom, že do nového vysílacího zákona č. 231/2001 Sb. parlament na základě evropské směrnice pro televizní vysílání inkorporoval silnější ustanovení na ochranu nedospělých diváků. Paragrafem 32 tohoto zákona bylo totiž zakázáno zařazovat do vysílání „pořady, které mohou vážně narušit fyzický, psychický nebo mravní vývoj dětí a mladistvých zejména tím, že obsahují pornografii a hrubé samoučelné násilí“.⁸⁸

Nejzávažnějším výsledkem petice spisovatelů, umělců a publicistů tak v období 1994–1995 bylo rozštěpení dosavadního liberálního konsenzu kulturních elit ve vztahu k cenzuře. Petice poprvé od revoluce ukázala, že vedle liberálního postoje k regulaci médií existují v české společnosti i postoje jiné, jež nejsou důsledkem osobního intelektuálního selhání, ale hromadného přesvědčení, prezentovaného dokonce jako vědecký poznatek. Význam této hromadnosti rozpoznal tehdejší předseda české vlády Václav Klaus, když debatu, která se po spisovatelské konferenci rozvinula, popsal jako střetnutí mezi dvěma skupinami: „skupinou angažovaných zástupců kultury“ a „skupinou důsledných liberálů“. (Sám za jediné možné řešení jejich konfliktu označil v příznačně neoliberální perspektivě důslednou demonopolizaci mediálního prostředí a upřednostnění hlasu konzumentů kulturních statků před hlasem jejich producentů – tedy těch uměleckých kruhů, jež podle Klause nedokázaly se svými „nenásilnickými“ pořady“ v konkurenci divácky zajímavějších děl obstát, a proto by se této konkurence rády zbavily.)⁸⁹

Intuitivní kritika kulturního průmyslu, jež byla v nejednom příspěvku vzešlém z okruhu stoupenců petice přítomná, zahrnovala i nepřímou kritiku kapitalismu, konkrétně role trhu v kultuře. Filozof Václav Bělohradský, který cíl petice nepokrytě odmítl jako snahu o zavedení cenzury, se ohradil proti této širší implikaci spisovatelské konference, když hned na úvod své polemiky s Ludvíkem Vaculíkem napsal, že „nářky našich moraližujících intelektuálů nad kapitalismem“ mají na společnost horší vliv než to, proti čemu tito intelektuálové brojí.⁹⁰ Zpochybňování kapitalismu nebo trhu jako jeho symbolu bylo „důslednými liberály“ vnímáno jako akutní ohrožení procesu postkomunistické transformace a vedlo z jejich strany k úsilí o diskurzivní delegitimizaci mluvčích spisovatelské petice. Dramatik a politický komentátor Karel Steigerwald petenty přirovnal ke „školdozorcům“, „staré zavilé panně“ a „slavnému chlapíkovi, který ve Felliniho filmu ničil macatou reklamu na náměstí“.⁹¹ Sám Bělohradský psal o „mravním terorismu“, který je „zabudován v mentalitě českého intelektuála“ a vedl ke zločinům stalinismu, a o „postdisidentském komplexu“, ženoucím spisovatele za každou cenu do opozice vůči režimu.⁹²

87) Zákon č. 468/1991 Sb., *Sbírka zákonů a Sbírka mezinárodních smluv*, <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/SearchResult.aspx?q=468/1991&typeLaw=zakon&what=Cislo_zakona_smlouvy>, přístup 13. 9. 2014.

88) Aleš Rozehnal: *Mediální zákony. Komentář*, Praha, ASPI 2007, s. 128.

89) Václav Klaus: „Násilí v televizi“, *Lidové noviny* 7, 1994, č. 261, 7. 11., s. 5.

90) Václav Bělohradský: „Umělecká fronta v boji za zdravý vývoj mládeže“, *Lidové noviny* 7, 1994, č. 243, 15. 10., s. 5.

91) Karel Steigerwald: „Život ze samých správných protestů“, *Lidové noviny* 7, 1994, č. 251, 25. 10., s. 16.

92) Václav Bělohradský: „Umělecká fronta v boji za zdravý vývoj mládeže“, *Lidové noviny* 7, 1994, č. 243, 15. 10., s. 5; týž: „Když ještě televize Nova nebyla“, *Lidové noviny* 7, 1994, č. 250, 24. 10., s. 5.

Toto zesměšňování či vylučování z veřejného diskurzu se vyznačovalo určitým vnitřním rozparem. Smyslem podobných výroků bylo totiž znemožnit, aby se mohlo říkat, že se něco říkat nesmí (fakticky zabránit tomu, aby neliberální postoje k morálně či kulturně motivované sociální regulaci mediálních obsahů byly ve společnosti akceptovány jako postoje demokraticky legitimní). Tato zjevná aporie byla „angažovanými zástupci kultury“ využívána naopak k oslabení diskurzivní pozice „důsledných liberálů“. Jak na okraj příspěvků „filozofa s dramatikem“ ironicky podotkla autorka životopisných příběhů a knih pro mládež Ilona Borská, „když to člověk dočte“, chce se mu zvolat: „Zakažme okamžitě všechny zákazy!“⁹³

V polemice ohledně cenzury násilí v médiích zazněly podněty k reflexi rozdílu mezi institucionální a strukturální cenzurou, a tedy k těm novým akcentům otázky svobody kultury, které se před českou společností vynořily v průběhu její cesty od normalizační socialistické diktatury k individualizované, postmoderní společnosti kapitalistické. V jednom ze svých příspěvků poukázal Ludvík Vaculík právě na úkol intelektuálů promýšlet, zda vedle cenzury spočívající v tom, že se někdo rozhodne něco zakázat, nemůže být svoboda produkce i recepce kulturních statků limitována také zábranami, o nichž zdánlivě nikdo nerozhoduje, ale dějí „se“ mimo vůli jednotlivců, v důsledku logiky kulturního pole:

ode mne prý hrozí teror, a ne od toho, kdo terorem výdělečně baví lidi, já zavádím cenzuru, a ne ten, kdo výdělečně ucápává smysly diváků pro jemnější věci, čímž provádí cenzuru už v jejich vědomí: oni se domnívají, že se dívají svobodně. – Hic salta, filozofe!

Buďte pro své děti atraktivnější než vražda, radí rodičům odborný demokrat, nepomysliv asi, kolik jich už televize zmátla a otupila cenzurou, již provádí ten, kdo třeba zákonně rozhoduje, co budeme vidět místo ostatního možného, čímž naše svobody zhabal pod svůj úřad.⁹⁴

Šlo o poukaz k tomu, že určité selektivní síly působící v kultuře se mohou naturalizovat a vytratit se tak ze zorného pole společenské reflexe. Konfrontační debata však na tento podnět k hlubšímu promýšlení tzv. ekonomické cenzury – vztahu mezi institucí volného trhu, svobodou projevu a kulturou – nenavázala. Typická pro ni naopak byla apodiktická tvrzení o mravně devastujících důsledcích komercializace kultury, anebo snahy o obnovu liberálního konsenzu za každou cenu. Cestu k opětovnému sblížení obou intelektuálních skupin nabídl romanopisec Ivan Klíma, který se přihlásil k oběma stanoviskům, k „angažovaným zastáncům kultury“ i „důsledným liberálům“. Vyslovil se, že sám sdílí přesvědčení o „nepopíratelně škodlivém“ působení „braku“ a že jistá míra regulace je pro společnost nezbytná (jako příklad uvedl zákaz prodávat mladistvým alkohol nebo propagovat rasovou a třídní nenávisť). Zároveň ale každý zákaz prohlásil za nouzové řešení, které přichází ke slovu jedině tehdy, když si společnost neporadí s nežádoucími jevy jinak. Nejcennější je vždy podle Klímy takové omezení, pro něž se jednatel rozhodl sám: „Zákaz ve svých důsledcích jednotlivce zbavuje odpovědnosti a tím ho zároveň zbavuje i svobody, aby sám

93) Ilona Borská: „Násilí nese jako zlatá slepice“, *Zlatý máj* 39, 1995, č. 1, s. 8-9; text datován do listopadu 1994.

94) Ludvík Vaculík: „Hlouposti, tvé jméno je demokracie“, *Lidové noviny* 7, 1994, č. 265, 11. 11., s. 8.

rozhodoval o svém jednání, stejně jako o hodnotách, mezi nimiž by si volil.⁹⁵ Naznačil tak cestu, jak problém morální a kulturní cenzury komerční televize převést ze společenské roviny zpět na rovinu individuální a obnovit prioritu osobní volby jednotlivce.

Mein Kampf: „Nejsme tak liberální, jak si namlouváme“

Otázka, zda má mít svoboda projevu státem kontrolované hranice, vyvstala potřeť nad vydáním Hitlerova spisu *Mein Kampf*. Diskuse propukla na jaře 2000, kdy první úplný český překlad spisu vyšel, a vracela se do médií až do jara 2005, kdy byl ukončen soudní proces s nakladatelem Michalem Zítkem.⁹⁶ K vydání „nacistické bible“, jak byla kniha obsahující politickou autobiografii a zároveň ideologický projekt Adolfa Hitlera označována již od svého vstupu do kulturního a politického prostoru výmarské republiky,⁹⁷ došlo za situace, kdy se v České republice měnilo postavení krajní pravice. Poté co Sládkovi republikáni vypadli po volbách roku 1998 z parlamentu, pokusily se jako reálná politická síla prezentovat skupiny nepokrytě extremistického zaměření. O rostoucím vlivu krajně pravicového hnutí svědčila i do té doby největší neonacistická demonstrace, svolaná na 1. května 1999 do Prahy hnutím Národní odpor.⁹⁸ Na tento kontext se odvolával také prvoinstanční rozsudek, který poměrně přísný trest pro nakladatele odůvodňoval mimo jiné tím, že k vydání *Mein Kampf* došlo v době, „která politickou rozháraností stále ještě slabé demokracie a nedobrou ekonomickou situací není nepodobná době, kdy inkriminovaná kniha vznikla“.⁹⁹

Citovaný argument soudu odmítl publicista Bohumil Doležal, jenž celý Zítkův případ označil za zbytečně nafouklou, „hysterickou celostátní aféru“,¹⁰⁰ jako výrok „hraničící s šířením poplašné zprávy“.¹⁰¹ Podle Doležala skutečně „otevřená společnost“ projevy „zrůdných ideologií“ nezakazuje, ale přesvědčuje jejich stoupence vlastními hodnotami;¹⁰² „proti myšlenkám (špatným či zlým) je třeba bojovat rozumnými argumenty, tedy zase myšlenkami“;¹⁰³ komunismus a nacismus se v období mezi světovými válkami prosadily v důsledku toho, že „demokratická společnost [...] proti zvráceným ideám nepostavila ty správné“;¹⁰⁴ „podstatou svobody není hlásání názorů, s nimiž všichni souhlasí, ale názorů problematických“;¹⁰⁵ přístup „otcovského státu“, jenž infantilizuje své obyvatele tvrzením, že nejsou schopni sami rozpoznat, které myšlenky jsou správné a které ne, je v rozporu

95) Ivan Klíma: „Hloupost, demokracie a svoboda“, *Lidové noviny* 7, 1994, č. 269, 16. 11., s. 8.

96) K průběhu trestního řízení viz pododdíl „Transgrese jako obchodní model“, s. 1419–1422.

97) Antoine Vitkine: *Mein Kampf. Příběh jedné knihy*, přel. Lenka Holubová Mikolášová, Praha – Litomyšl, Paseka 2010, s. 45.

98) „Kauza Mein Kampf. Pozitivní vliv na rozvoj neonacismu nebo na svobodu projevu?“ [analýza Centra strategických studií], *Revue Politika* 3, 2005, č. 3, s. 32–34.

99) „Rozsudek Obvodního soudu pro Prahu 7 z 11. 12. 2000“, in *Události. Politický zápisník Bohumila Doležala*, <<http://www.bohumildolezal.cz/texty/u048-03.htm>>, přístup 13. 9. 2014.

100) Bohumil Doležal: „Trojí selhání české politiky. Česká společnost měří jinak Němcům a jinak Rusům“, *Lidové noviny* 13, 2000, č. 293, 18. 12., s. 10.

101) Bohumil Doležal: „Boj o Mein Kampf podruhé“, *Mladá fronta Dnes* 12, 2001, č. 212, 11. 9., s. 2.

102) Bohumil Doležal: „Adolf Hitler a Pavlík Morozov. Kdo chce zakázat Mein Kampf, podceňuje českou veřejnost“, *Lidové noviny* 13, 2000, č. 75, 29. 3., s. 10.

103) Bohumil Doležal: „Proč nečíst Hitlera“, *Mladá fronta Dnes* 13, 2002, č. 238, 12. 10., s. 8.

104) Bohumil Doležal: „Boj o Mein Kampf podruhé“, *Mladá fronta Dnes* 12, 2001, č. 212, 11. 9., s. 2.

105) Tamtéž.

„se základy demokracie, s důvěrou v občana-laika, který se dokáže rozhodnout pro dobrou věc“.¹⁰⁶ Požadavek, aby díla totalitních ideologií byla zpřítomňována jen ve vědeckých edicích (nakladatel Zítka byl odsouzen za to, že nedoprovodil Hitlerův spis řádným historickým komentářem), nazval Doležal projevem „pokrytecké pseudomorálky dosti podobné té bolševické“, v jejímž důsledku mají být „pohoršlivé partie evropské historie“ zakryty „fíkovým listem odborného komentáře“.¹⁰⁷

Důsledná analýza kauzy z liberálních pozic přivedla Bohumila Doležala nakonec k tvrzení, že demokracii v Česku neohrožuje činnost Michala Zítka, ale samy paragrafy 198 a 260 trestního zákona, vymezující trestné činy hanobení národa, rasy a přesvědčení a podpory a propagace hnutí směřujících k potlačení práv a svobod člověka. Doležal odvodil souvislost tohoto a dalších zákonných ustanovení, určujících meze svobody projevu, až od zákona na obranu republiky z roku 1923; zkonstruovanou právní tradici pak označil za virus „nebezpečný“ tím, že si na něj česká společnost zvykla a ztratila schopnost rozpoznat, kdy zaútočí na svobodu slova.

Jako aktuální příklad podobného útoku uvedl Doležal trestní oznámení, kterým byl napaden v Opavě vydaný český překlad brožury *Sudetští Němci, etnická čistka, vyhnání* z roku 2000, a odborný posudek, v němž politolog Zdeněk Zbořil vytkl této publikaci mimo jiné zpochybňování výsledků druhé světové války, prosazování majetkových nároků sudetských Němců, útok na ideu kontinuity ČSR v letech 1938–1945 a difamací osoby Edvarda Beneše. Pokud budou podobné názory kriminalizovány, napsal publicista známý svým odmítavým postojem k nucenému vysídlení Němců a morální kritikou českého nacionalismu, z veřejného prostoru bude „vyloučena jakákoli věcná a svobodná diskuse o našich moderních dějinách“.¹⁰⁸

Na liberálním pólu debaty nezůstal Bohumil Doležal osamocen; „mám nezpochybnitelné právo si udělat názor, že kniha *Mein Kampf* je svinstvo, sám,“ napsal novinář Jiří X. Doležal, který z vlastních postojů kulturního liberála učinil od počátku devadesátých let jedno z centrálních témat své publicistické činnosti. „Nikdo mi nesmí zakazovat tu knihu číst či vlastnit – stejně jako bibli, *Zelenou knihu* Muammara Kaddáfího, korán, Unabomberův *Manifest*, *Kapitál*, *Manifest komunistické strany* či jakékoliv další dílo, jehož jménem v lidské historii umírali lidé a které se znatelně zapsalo do dějin lidské civilizace. I negativně.“¹⁰⁹

Filozof Václav Bělohradský se nad Zítkovou edicí Hitlerova spisu vrátil k petici spisovatelů, publicistů a umělců proti násilí v médiích z poloviny devadesátých let. Upozornil, že nejen kampaň proti audiovizuální brutalitě a současné požadavky znemožnit šíření spisu *Mein Kampf*, ale i v této knize zachycenou Hitlerovu představu o dopadu masové komunikace spojuje archaická koncepce čtení. Ta podle něj spočívá v představě, že většinový čtenář pasivně přejímá vše, co čte, že „slova a ideje“ jsou mu jako „jed“ vstříkovány do žil a způsobují mu chorobu a smrt. Proti tomu Bělohradský připomněl poznatky moderní sociologie médií hovořící o tom, že „čtenář interpretuje význam toho, co čte, vždy ve svém

106) Bohumil Doležal: „Adolf Hitler a Pavlík Morozov. Kdo chce zakázat *Mein Kampf*, podceňuje českou veřejnost“, *Lidové noviny* 13, 2000, č. 75, 29. 3., s. 10.

107) Bohumil Doležal: „Nejde jen o vydavatele“, *Mladá fronta Dnes* 12, 2001, č. 114, 17. 5., s. 8.

108) Bohumil Doležal: „Zákonností k nesvobodě“, *Mladá fronta Dnes* 13, 2002, č. 7, 9. 1., s. 6.

109) Jiří X. Doležal: „Jejich hloupý boj“, *Reflex* 10, 2000, č. 15, s. 6–8, zde s. 8.

sociálním kontextu, ve vztahu k lidem, kteří jsou pro něho důležití a s nimiž o knize mluví“. Pokud by *Mein Kampf* byl zakázán na podkladě podobných biologizujících metafor o nevyhnutelné „nákaze“ a nutné „očistě“ společnosti, v jejichž jménu nacismus přivodil tolik zkázy, jednalo by se – jak napsal Bělohradský – o to, co evropská společnost již nikdy nesmí dopustit: o posmrtné vítězství Hitlerových myšlenek.¹¹⁰

Jak ovšem ukázaly průzkumy veřejného mínění, podobná argumentace oslovovala v roce 2000 jen menší část české společnosti. Ta se tvářila v tvář volné distribuci Hitlerova spisu rozdělila – odhlédneme-li od těch, kdo byli k otázce lhostejní nebo na ni neměli názor – prakticky na dvě poloviny. S prodejem knihy v knihkupectvích souhlasilo 30 % obyvatelstva (polovina z toho udala jako důvod svůj principiální nesouhlas s jakoukoli cenzurou), o něco více, 39 %, si přálo šíření knihy zastavit (z toho více než polovina z důvodu, že kniha obsahuje „zločinné myšlenky“).¹¹¹ Prohibitivní postoje v souladu s náladami veřejnosti podporoval rovněž bulvární tisk. Když byl poté nakladatel Zítka v první instanci odsouzen k nečekaně přísnému trestu, mohl politický komentátor Lukáš Jelínek konstatovat, že ideová atmosféra ve společnosti doznala oproti minulosti změny a „česká společnost není zdaleka tak otevřená a liberální, jak si čas od času namlouvá“.¹¹²

Na prohibitivním pólu veřejné diskuse bylo argumentováno nakažlivostí nacistické ideologie, úctou k pamětníkům a obětem nacistických zločinů, morální nepřijatelností podnikání s relikviemi nacismu, nutností zastavit vzestup extremismu v současné české společnosti. Publicista, představitel exilové sociální demokracie a pamětník holocaustu Jiří Loewy připomněl, že v Německu se Hitlerův spis nesmí prodávat, a to „navzdory faktu, že si lidé v západní části země za uplynulých 55 let vytvořili tolik protilátek“ proti „hnědemu moru“, „že už jim tato infekce nehrozí“. V případě Česka, které „imunitu proti totalitním svodům“ nestihlo ještě za deset let od demokratické revoluce získat, vyjádřil Loewy zneklidnění nad „bezbřehou liberálností“, s níž „odpovědné orgány přihlížejí k šíření totalitní (hnědé i rudé) nákazy“.¹¹³ Historik Jan Křen připomněl „asi zastaralý“ „předsudek, že nakladatelská činnost má též kulturní funkci“, a vyslovil své pobouření nad „bulvární nemorálností“ nakladatele, který „chce na této odpudivé tiskovině vydělat“.¹¹⁴ Literární vědec a kritik Aleš Haman odmítl názory „fundamentalistických liberálů“ typu Bohumila Doležala s tím, že jde o „krátkozraká gesta, jejichž původci neberou ohled na vzrůstající se totalitní a přímo nacistické tendence nejen v blízkém okolí, nýbrž i u nás doma“.¹¹⁵ Proti Doležalovi se vymezil také Ivan Klíma, a to řečnickou otázkou, zda by tento autor „napsal něco podobně vtipného a přitom tak citlivého, kdyby mu většinu jeho příbuzných a přátel [...] zavraždili v plynových komorách“.¹¹⁶ Publicista Adam Drda vyslovil názor, že knihy

110) Václav Bělohradský: „Hitlerovo posmrtné vítězství“, *Lidové noviny* 13, 2000, č. 87, 12. 4., s. 1, 11.

111) Výsledky průzkumu Institutu pro výzkum veřejného mínění byly publikovány například v článku „Volný prodej knihy *Mein Kampf* většina odmítá“, *Plzeňský deník* 9, 2000, č. 122, 26. 5., s. 3.

112) Lukáš Jelínek: „Svoboda slova aneb Lépe zvažujeme zločiny a tresty“, *Zemské noviny* 10, 2000, č. 299, 27. 12., s. 7.

113) Jiří Loewy: „Potřebujeme *Mein Kampf* v češtině? Pražskému nakladateli tržby za ‚ďáblu bibli‘ nesmrdí“, *Lidové noviny* 13, 2000, č. 72, 25. 3., s. 11.

114) Jan Křen, Aleš Haman: „Máme se bát *Mein Kampfu*? Ad: Zdeněk J. Slouka, Kdo by se Hitlera bál? (LtN č. 15)“, *Literární noviny* 11, 2000, č. 17, s. 3.

115) Tamtéž.

116) Ivan Klíma: „Výroky tesané do zlata“, *Literární noviny* 11, 2000, č. 18, s. 16.

Internetové diskuse o zákazu *Mein Kampf* Diskuse pod články zpravodajských serverů o procesu s nakladatelem spisu *Mein Kampf* Michalem Žitkem patřily v období 2000–2005 k navštěvovanějším výměnám názorů na kulturně-politická témata. V porovnání se všemi diskusemi, tedy bez rozdílu tématu, byly svým počtem příspěvků jen průměrné. Průzkum vzorku zpravodajských serverů (*iDnes.cz*, *iHNed.cz*, *Novinky.cz*, *Severskelisty.cz*) ukázal, že v prostoru internetových diskusí byly prohibitivní postoje zastoupeny jen okrajově. Pokud někteří účastníci vyjádřili názor, že kniha *Mein Kampf* neměla být vydána, opírali se zpravidla o některý z následujících tří argumentů: vydání knihy porušuje autorské právo, nakladatel se na vydání knihy příliš obohatil, kniha může mezi čtenáři šířit nacistickou ideologii. Členitější byl repertoár postojů sympatizujících s nakladatelem a kritizujících proces. Mluvčí těchto postojů byli také v diskusích aktivnější, častěji se do nich vraceli. V sympatizujícím repertoáru se objevily zejména tyto argumentační pozice (diskusní příspěvky, kterými jednotlivé pozice ilustrujeme, citujeme diplomaticky včetně jejich specifického pravopisu):

1) Stát nepostupuje stejně proti všem náboženským či ideologickým knihám, v jejichž jméně mohou být páchany zločiny:

- Kolik let by clovek dostal za preklad Marxe nebo Lenina?
- V Starem Zakone se take najde mnoho peknych veci, vctne nabadani k vrazde...
- Propagandu fašistickou jsou schopni odsuzovat, ale komunistickou nikoliv.
- Pokud je možno bez problémů se hlásit k islámu, oficielně uznanému náboženství, koupit korán, tak není sebemenší důvod zakazovat knihu *Mein Kampf*.

2) Žádný čtenář nesmí být podceňován, každý je natolik rozumný, aby si udělal názor sám. Kniha by se měla naopak co nejvíce zpřístupnit, pokud bude zakazována, bude naopak její obsah přečeňován:

- Myslím, že není od věci vytisknout ukázky z *Mein Kampf* do školních čítanek nebo jej rovnou označit za povinnou školní četbu, ať si obraz o třetí říši udělá každý sám.
- Uráží mě české soudy, podle kterých jsem já, občan, příliš hloupý a tento brak by mne mohl ohrozit... Čtěte lidé, čtěte. Nenechávejte si dávat klapky na oči...
- Práve zakázané ovoce nejlépe chutná a může působit skody.
- Zavírat ji do supliku a dovolit ji sirit pouze mezi vyvolenými (historiky) je prinejmensim intelektualni diskriminace...
- Na zachránění mé duše pozdě. *Mein Kampf* mám v knihovně a bez poznámek. A světe div se, nacistu to ze mě neudělalo zrovna tak, jako ze mě Bible neudělala věřícího.

---

jako *Mein Kampf* by se „jako celek“ neměly dostávat do prodeje, protože každým jejich vydáním se „posouvá pomyslná hranice tolerance, společnost vlastně vždycky sestoupí o další schod níž“. Navrhl zároveň, aby stát zavedl pro podobné „spisy-symboly“ povinnou formu vědeckého vydání a separátní model omezené distribuce. Právo vydávat taková díla by měla mít jen univerzitní nakladatelství, knihy by směly vycházet jen s fundovaným komentářem a obchod s nimi by byl zakázán – dostupné by byly jen v knihovnách, takže by se přístup k nim „zbytečně neusnadňoval“ neonacistům.¹¹⁷

Rapper Řezník: „Všechny svobody najednou padají“

Podnětem k čtvrtému kolu diskuse o hranicích svobody slova a uměleckého vyjádření se dvacet let po demokratické revoluci stala tvorba rappera, působícího od svého vstupu na hudební scénu v roce 2005 pod pseudonymem Řezník (vl. jm. Martin Pohl, vystupuje také

117) Adam Drda: „Hitler v tvrdé vazbě od ušlechtilého nakladatele“, *Lidové noviny* 13, 2000, č. 70, 23. 3., s. 10.

---

3) Zákaz *Mein Kampf* je nepřijatelným projevem cenzury:

- Pokud je lidem zakazováno svobodně myslet, A HLAVNĚ ČÍST SVOBODNĚ JAKÉKOLI KNIHY, nemůže být o demokracii ani řeč!
- Cenzura je (v době míru) špatná jako taková, bez ohledu na to, co je cenzurováno. A je-li špatná cenzura, je nutně špatný i cenzor.
- Kdy bude vydán závazný seznam zakázaných knih a kým bude udržován?
- Je dnes opravdu 5. 11. 2001, nebo ještě nebylo 17. 11. 1989? Co se děje?
- Vážení soudci, mám doma knihu *Mein Kampf*. Co s tím uděláte? Pošlete ke mně domů policii a tuto knihu a další, které budou z Vašeho hlediska nevhodné, necháte spálit na hranici?

4) Průběh sporu je svědectvím o nedobrému stavu českého soudnictví, které nedokáže stíhat ani potrestat závažnější projevy korupce ani politického extremismu:

- Že jim to tak nejde s Železným starším a mladším, Machem, Novákem, Koženým, Marouškem a Soudkem??
- nesvoboda-nesvoboda-nesvoboda...zatímco neonacisté beztrestně pochodují po ulicích!

5) *Mein Kampf* je zakazován proto, že odhaluje určité tajemství nepříjemné mocným všech dob, i současné politické elity se v něm mohou poznat:

- Největší hrůzu ale z toho díla musejí mít politici všech stran po celé zeměkouli, neboť ve druhé kapitole je zcela jasně popsáno jak se rodí a funguje politická strana (já jsem pochopil, každá politická strana).
- Nebezpečí spočívá v tom, že bychom v té knize mohli rozpoznat stejnou ideologii, jakou hlásá náš současný prezident pod rouškou tzv. „občanské společnosti“. To jest ideologii nasměrovanou proti parlamentní demokracii, ve prospěch „osvícených“ vůdců a jimi zakládaných spolků.

Ve svém celku internetové diskuse o kauze *Mein Kampf* naznačily přetrvávající citlivost české společnosti, respektive uživatelů internetu, na cenzuru knih. Základním projevovým postojem v ní bylo, že i kontroverzní dílo jako *Mein Kampf* je třeba volně vydávat a mělo by být v zájmu zachování demokratických ideálů dostupné čtenářům bez ohledu na jejich odbornou kompetenci.

Zdroj: iDnes.cz; Novinky.cz; iHNed.cz; Severskelisty.cz.

---

jako M. Engele). Pseudonym i maska kostlivce zakrývající Řezníkovu tvář jsou odvozeny z poetiky okrajového a v Česku málo sledovaného žánru hiphopu, tzv. horrorcore, který vznikl ve Spojených státech spojením machistické a vychloubačné stylizace tzv. gangsterského rapu počátku devadesátých let, poetiky death metalu, kombinujícího tvrdou rockovou hudbu se satanistickou symbolikou, s kultem násilí.¹¹⁸ Hranice scény překročil Řezník skladbou a videoklipem *Konečný řešení* (v roce 2010 se stala součástí desky *Vzestup zla*), které natočil společně s duem Hrobka a Pitva. Poetika žánru spočívá v takové slovní a v případě klipů vizuální prezentaci hyperbolizovaného a teatralizovaného násilí, jež se stylově pohybuje na hraně mezi fetišizací a parodií. Uvedená skladba – na rozdíl od jiných Řezníkových klipů akcentujících sexuální sadismus a bezdůvodné násilí – byla vztažena k politické problematice. Vystupující subjekt vyjadřuje hnus a obavy z bezdomoců, Romů, Ukrajinců, homosexuálů nebo narkomanů, v duchu rozšířeného stereotypu

118) Stefan Segi: „Velmistr strachu“, *Nový Prostor*, 2014, č. 430, s. 18–19.

zobrazuje tyto sociální či etnické skupiny jako odpad znečišťující Prahu a holedbá se svým odhodláním k jejich exterminaci. Hrobka rapuje:

S Řezníkem a Pitvem
sme vymysleli řešení:
na somráky z Karláku
necháme spadnout lešení,
na Ukrajince zase čeká
hromadný oběšení,
nechat je tu žít v klidu
tak to by bylo zhřešení.
Za vraždu Ukrajince
dostaneš tři mince.
Za odstranění somráka
dostaneš hnedle medáka.
Za upálení fetáka
dostaneš čubku na ptáka.
Za vodstranění houmlesse
tu nikdo vinu nenese.¹¹⁹

V listopadu 2010 spojil novinář J. X. Doležal videoklip *Konečný řešení* se dvěma skutečnými případy upalování bezdomovců, k nimž v předchozích měsících došlo v Praze, a položil otázku, zda se skladba nestala návodem k tomuto jednání („Velmi by mne zajímalo, jestli si pachatelé těchto útoků při činu rapovali Řezníkovu ‚Benzin a pochodně upálím vás hodně doufám že vás vyřešej příští povodně‘, nebo zda na nápad zapálit lidi přišli kreativně sami.“).¹²⁰ Na Řezníka, Hrobku a Pitvu bylo studentem Jiřím Motýlem podáno trestní oznámení a v červnu následujícího roku pražská policie všechny tři obvinila z násilí proti skupině obyvatel a proti jednotlivci a z podněcování nenávisti vůči skupině osob. Obvodní soud pro Prahu 5 rappery 29. listopadu 2011 osvobodil. Nejen soudce, ale dokonce i státní zástupce se totiž při projednávání případu přiklonil k výkladu, podle nějž je z celku Řezníkovy tvorby zřejmé, že v případě skladby *Konečný řešení* jde o uměleckou nadsázku. Žalobce v té souvislosti upozornil na způsob distribuce videonahrávky, který odpovídá zvyklostem v příslušné umělecké oblasti a neumožňuje tak učinit závěr o záměru interpretů podpořit například neonacistické hnutí¹²¹ – to by Řezník svůj track nesměl prezentovat na běžných koncertech nebo na internetu, ale například na srazu extremistů.

119) Hrobka a Pitva feat. Řezník: „Konečný řešení“, videoklip z roku 2008, <<http://www.youtube.com/watch?v=zUpFQv2uXcM>>, přístup 25. 9. 2014.

120) Jiří X. Doležal: „Spálil bych je všechny!“, *Reflex* 21, 2010, č. 47, s. 92–95, zde s. 94.

121) wlk: „Rapeři, kteří natočili klip o ‚konečném řešení‘, půjdou k soudu“, *iDnes.cz*, 9. 8. 2011, <http://zpravy.idnes.cz/raperi-kteri-natocili-klip-o-konecnem-reseni-pujdou-k-soudu-p45-/krimi.aspx?c=A110809_083849_krimi_wlk>, přístup 27. 9. 2014; cen: „Žalobce připomněl Českou sodu a soud trio ostrých raperů osvobodil“, *iDnes.cz*, 29. 11. 2011, <http://zpravy.idnes.cz/soud-osvobodil-hrobku-pitvu-a-reznika-dx4-/krimi.aspx?c=A111129_155059_krimi_cen>, přístup 27. 9. 2014.

Osvobozující rozsudek neznamenal konec pokusů omezit Řezníkovu další veřejné působení. V listopadu 2013 byl s poukazem na soustavně prováděnou „propagaci extrémního násilí“ vyloučen z ankety o nejoblíbenější domácí hudební interprety Český slavík poté, co získal nejvíce hlasů v kategorii Hvězda internetu. Organizátoři ankety, promotérská společnost Musica Bohemica a hlavní sponzor, společnost Karlovarské minerální vody, a. s., poukázaly v dopise Řezníkovi konkrétně na skladbu *Ta holka v mym sklepě*, představující sadistu, ovládajícího svou oběť – zajatou a zneužívanou dívku. Na základě této videa vypracovala vzápětí na Řezníka trestní oznámení advokátka Klára Samková, která „nejen jako právnička, ale také jako matka patnáctileté dcery“ shledala, že klipem tento „takzvaný umělec“ schvaluje a navádí své posluchače k násilí na ženách a k sedmi dalším trestným činům.¹²²

Nevládní organizace Bílý kruh bezpečí upozornila v této souvislosti na to, že ne každý recipient musí přijímat Řezníkovu produkci jako uměleckou hru: „Hudebník často označuje svá díla za nadsázku. Chápu ji ale také tak jejich konzumenti? Je vybízení k násilí jen autorským ‚popisem člověka, který schvaluje, produkuje a vybízí k násilí‘, nebo je to vybízení k násilí samotnému? Kdo to pozná a kdo ne?“ Bílý kruh bezpečí se sám vyslovil proti Řezníkově tvorbě a přihlásil se „jménem svým a jménem obětí násilí a pozůstalých po obětech k limitování prostoru pro všechny druhy propagace násilí“.¹²³

Hudební kritik a novinář Luděk Staněk si povšiml, že veřejnou debatu o Řezníkovi a o tom, zda se jeho hipopové performance nacházejí ještě v mezích ústavou chráněné svobody uměleckého vyjádření, anebo je již překročily a mají být jako společensky škodlivé zakázány, ovládl jiný tón, než který analogickým diskusím dominoval v předchozích etapách porevolučního vývoje české společnosti:

Po devadesátých letech, kdy jsme si tak nějak mysleli, že všechno je možné, a po nultých letech, kdy jsme se nad fotografiemi ztopořeného pyje Mirka Topolánka navzájem ujišťovali, že jsme velmi liberální stát, jsou tu najednou desátá léta, kdy všechny předchozí svobody najednou padají. Policie rozhání technoparties a zavírá growshopy, pořad typu *Česká soda* by dnes Česká televize nikdy neodvysílala a celá dorostlá generace devadesátých let najednou vážně tvrdí, že pokud se v tom mluví prostě, není to pravé umění.¹²⁴

Diskuse o cenzuře audiovizuálních děl ve stylu horrorcore se stala prvou od listopadu 1989, v níž se liberální argumentace ocitla v defenzivě. Podle politologa a publicisty Ondřeje Slačálka jde o důsledek historické proměny kulturního kontextu, v jehož důsledku se část nové generace intelektuálů staví do programové opozice vůči postmodernistické ideji partikularity hodnot:

122) Alena Hechtová: „Drž hubu, ty svině, do kouta lehni...“ Známa advokátka dává trestní oznámení na rapera, kterého vyhodili z Českého slavíka“, *ParlamentníListy.cz*, 4. 12. 2013, <<http://www.parlamentnilisty.cz/arena/monitor/-Drz-hubu-ty-svine-do-kouta-lehni-Znama-advokatka-dava-trestni-oznameni-na-rapera-kt-reho-vyhodili-z-Ceskeho-slavika-295456>>, přístup 27. 9. 2014.

123) Tamtéž.

124) Luděk Staněk: „Rapper Řezník redefinuje pojetí svobody tvorby v Čechách“, *Reflex.cz*, 2. 12. 2013, <<http://www.reflex.cz/clanek/53165/ludek-stanek-rapper-reznik-redefinuje-pojeti-svobody-tvorby-v-cechach>>, přístup 27. 9. 2014.

Postmoderna kdysi razila „právo na vlastní příběh“. Dnes v debatě o Řezníkovi slyšíme neustále obranu, že jeho písně prostě „spadají do žánru“ horrorcore a každý, kdo je čte mimo tento žánr, prý prokazuje neznalost. Právem už není vyprávět svůj příběh, ale držet se pravidel vybraného žánru, právo máme tedy především na lhostejnost k okolnostem, do nichž vstupujeme. Je zpochybňování takového „práva na svůj žánr“ projevem ignorance? V tom případě nastal čas se k ní hlásit.¹²⁵

Ztráta hegemonie transformovala i samotné liberální postoje. Pokud byla na počátku devadesátých let jako nejzávažnější otázka diskurzu o cenzuře identifikována volba, zda nemá česká společnost v procesu postkomunistické transformace zvolit namísto liberálního evropského pojetí svobody slova „ještě liberálnější“ pojetí americké, na začátku desátých let se jako hlavní ukázala otázka, co je lepší: zda cenzura, anebo autocenzura; zda má rapperovo umlčení provést stát, anebo se o něj postará sama společnost – tím, že Řezníka začne kolektivně ignorovat,¹²⁶ anebo mu „dá deku“. To jest, provede na něm symbolický lynč.¹²⁷ Autor posledně citovaného výroku, novinář Jakub Patočka, prohlásil celou debatu o tom, „zda to, co [Řezník, PJ] říká, náhodou nepředstavuje výkon svobody projevu, ba dokonce variantu umění“, za projev ztráty soudnosti českých kulturních elit. Jedinou adekvátní odpovědí na Řezníkovu tvorbu může podle něj být represe. Výrazem liberálního přístupu bude, napsal Patočka, když Řezník neskončí ve vězení, ale „jen“ v detenci v psychiatrickém ústavu.¹²⁸

125) Ondřej Slačálek: „Řezník Schejbal“, *A2larm.cz*, 6. 12. 2013, <<http://a2larm.cz/2013/12/reznik-schejbal>>, přístup 27. 9. 2014.

126) David Jareš: „Raper Řezník zasluhuje trest nejvyšší“, *Týden.cz*, 1. 12. 2013, <http://www.tyden.cz/rubriky/nazory/raper-reznik-zasluhuje-trest-nejvyssi_290624.html#U_IBYWPqrVg>, přístup 25. 8. 2014.

127) Jakub Patočka: „Několik slov o svobodě slova“, *DeníkReferendum.cz*, 3. 12. 2013, <<http://denikreferendum.cz/clanek/16972-nekolik-slov-o-svobode-slova>>, přístup 25. 8. 2014.

128) Tamtéž.

Případů cenzury spočívajících v zásahu státu proti distribuci určité knihy nebo proti autorovi tiskem publikovaného textu není za dvacet pět let od demokratické revoluce mnoho; zákazy časopiseckých titulů představovaly ještě větší raritu. Platí to i v případě, že pro období let 1990–1992, tedy do zániku federálního státu, přihlídneme k tomu dění na Slovensku, které mělo užší souvislost s českou kulturou. Opatrný postup justičních orgánů a jejich snaha maximálně šetřit ústavní principy se projevovала či projevuje rovněž v tom, kolik z již tak sporadických intervencí zůstává nedokonáno, ať již v důsledku zastavení trestního stíhání, zprošťujícího rozsudku soudu anebo jiným způsobem. Stažení napadených publikací z oběhu je dnes při cenzurování věnována nesrovnatelně menší pozornost než stíhání autorů, nakladatelů či distributorů příslušných textů: společenská diskuse o tom, kde se v dané chvíli nacházejí meze svobody projevu a jaké výpovědi je překračují, je důležitější než sama filtrace komunikačního toku. Cenzura má zmíněné meze konkretizovat, představovat je v jejich průniku s konkrétními texty a modelovat tak příští jednání aktérů působících ve veřejném prostoru či literárním poli.

Pokud jde o poměr mezi postoji institucí – zvláště justičních – zúčastněných v cenzurním systému a postoji kulturních elit, lze pozorovat markantní rozdíl mezi devadesátými a nultými lety. Zatímco na počátku sledovaného období vystupuje justice prohibitivněji a stát má obecně snahu regulovat neperiodický i periodický tisk více, než jak mu to dovoľuje společnost reprezentovaná expertními hlasy vědců, umělců, publicistů a intelektuálů, na sklonku téhož období se poměr obrací a elity požadují více represe, než kolik si jí dokáže odůvodnit justice a soudní moc.

Politika paměti, dědictví komunismu a filtrování textů minulosti

Ta část cenzurních intervencí, jejichž důvodem je kontrola politického extremismu, se po celé období týká především médií krajní pravice. Represe levicově radikálních či extremistických tiskovin nemá v České republice ani zdaleka podobnou intenzitu. Tato asymetrie je důsledkem vývoje v západní Evropě, kde se od druhé světové války a od konce šedesátých let komunistické strany ve svých programech posunuly k ideologickému středu a v reálné politice se začlenily do politického systému kontinentálních demokracií.¹²⁹ V domácím měřítku k tomuto nepoměru přispívá legalistický rámec přechodu mezi státním socialismem a liberální demokracií, který představuje obecný faktor utváření středoevropských společností po zhroutilí sovětského bloku, i unikátní faktor přetrvávající existence „politického subjektu s rodokmenem v totalitní státostraně“,¹³⁰ tedy Komunistické strany Čech a Moravy (KSČM). Fakt, že v reálné politice mladé české demokracie, jejíž legitimizační

129) Jan Charvát: *Současný politický extremismus a radikalismus*, Praha, Portál 2007, s. 169–173.

130) Michal Kopeček: „Hledání ‚paměti národa‘. Politika dějin, nostalgie a české dějepiscevtví komunismu“, *Dějiny – teorie – kritika* 4, 2007, č. 1, s. 7–26, zde s. 9.

strategie je výrazně založena na „odmítnutí komunistické minulosti jako celku“,¹³¹ hraje nikoli nevýznamnou roli politická strana, která nejenže se na rozdíl od svých protějšků v jiných středoevropských zemích nevzdala adjektiva „komunistická“ v názvu, a tedy ani své historické kontinuity, ale reprezentuje rovněž nostalgický vztah své členské základny a aparátu k předrevolučnímu režimu (u konzervativně stalinistického křídla nepokrytě popíračský vztah k jeho zločinům),¹³² je ve veřejném prostoru zdrojem permanentního napětí.

Na povrchu politického a kulturního života jsou KSČM a jí reprezentované skupiny po celé polistopadové období podrobeny „konvenci vyloučení“.¹³³ Ta se v období těsně po revoluci projevila změnami místních jmen (ulice, názvy stanic pražského metra atd.) i odstraňováním pomníků osobností komunistického hnutí a dalších artefaktů reprezentujících komunistický výklad dějin ve veřejném prostoru. Proces přepisování paměťových symbolů ve veřejném prostoru po demokratické revoluci měl i své textové projevy. Historik Kamil Činátl upozornil na příkladu úprav hereckých pamětí, reeditovaných po listopadu 1989, na tiché vypouštění „nevhodných pasáží“, představovaných vzpomínkami na Julia Fučíka, na cesty do Sovětského svazu apod.¹³⁴ Při krácení a přepracovávání memoárů Františka Filipovského, které provedl novinář a spoluautor knihy Jiří Tvrzník, tak kupříkladu zmizel portrét Fučíka jako hercova přítele z doby Osvobozeného divadla.¹³⁵ Případy, kde bylo odstraňování ideologicky zatížených motivů z reeditovaných literárních děl zaznamenáno, vedly k publicistické debatě o tom, zda lze podobné zásahy hodnotit jako projev cenzury či autocenzury vyvolané konjunkturalismem. Nejznámějším případem tohoto typu se stala *Honzíkova cesta* Bohumila Říhy; případová studie o úpravách Řihových děl v období po listopadu 1989 ukazuje komplexní charakter, které toto přizpůsobování textů zatížených komunistickým utopismem v oblasti dětské literatury mělo.¹³⁶

Výsledky této transformace společensky autoritativního obrazu dějin se nositelům antikomunistického diskurzu nepodařilo za celé polistopadové období převést z morální roviny či z roviny politiky paměti do kulturní praxe a její praktickoprávní roviny. Výzvy k zákazu samotné strany, jejích satelitních organizací, ultrakomunistických skupin, které se od KSČM oddělily, znaků a symbolů komunistického hnutí nebo názorů, které komunisté vyjadřují ve stranických i jiných médiích, se tak míjejí svými účinky. Jediný v literatuře (do roku 2007) popsany případ trestního stíhání pro periodicky publikované články propagující komunistické ideje se týkal šumperského časopisu *Pochodeň*; jeho šéfredaktor David Pěcha, aktivista marginální, ortodoxně ultralevicové Komunistické strany Československa, byl v roce 2000 obviněn podle § 260 trestního zákona z podpory a propagace hnutí směřujících k potlačení práv a svobod člověka. Okresní soud v Šumperku ho však osvobodil s tím, že inkriminované texty nelze interpretovat přímo jako výzvy

131) Tamtéž.

132) M. Kopeček: „Stigma minulosti, pouto sounáležitosti“, cit. dílo.

133) Tamtéž, s. 345.

134) Kamil Činátl: „Herecké paměti“, in týž: *Naše české minulosti aneb jak vzpomínáme*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny - Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2014, s. 81-126, zde s. 104.

135) Srov. Jiří Tvrzník: *Šest dýmek Františka Filipovského*, Praha, Novinář 1981, s. 148-155; týž: *Kamarád dobré nálady. Ze vzpomínek Františka Filipovského*, Praha, Univers 1994.

136) Viz případová studie Stefana Segiho „O *Honzíkově cestě* a liberální cenzuře. Regulace na poli literatury pro děti a mládež“, s. 1495-1507.

Mladá pravda a rozpuštění Komunistického svazu mládeže V dubnu 2005 podali senátoři Jaromír Štětina a Martin Mejstřík trestní oznámení na jednu ze satelitních organizací KSČM, Komunistický svaz mládeže (KSM), a to za články uveřejněné v časopisu této organizace *Mladá pravda*. V říjnu 2006 rozhodlo ministerstvo vnitra o rozpuštění organizace (důvodem se ovšem nestal její časopis, nýbrž program, zahrnující cíle „odstranění soukromého vlastnictví výrobních prostředků“ nebo „revolučního překonání kapitalismu“). Počátkem roku 2010 pražský městský soud rozhodnutí ministerstva zrušil. Došlo k tomu na základě předchozího rozsudku Nejvyššího správního soudu ve věci kasační stížnosti KSM: soud dospěl k názoru, že v pluralitní demokracii „není žádné ospravedlnění pro to, aby byla zakázána skupina pouze z důvodu, že chce veřejně diskutovat určité otázky“:

tabuizace kontroverzních, provokativních, extrémních a společensky citlivých témat a zákaz hlásání názorů, které zjevně vybočují z hlavního proudu současného politického myšlení a případně propagují zásadní změny společenských poměrů, které mají případně za určitých okolností být dosaženy násilím či „revolucí“ (k nim lze jistě zařadit i ideologickou platformu „klasického“ komunistického hnutí, k níž se hlásí i stěžovatel), může vést postupně k omezení či úplnému potlačení veřejné diskuse o těchto tématech, přičemž právě veřejná diskuse výrazně podporuje svobodné utváření názorů a přispívá k pochopení vlastní historie a vyvarování se dřívějších chyb.

Zdroj: Rozsudek Nejvyššího správního soudu ze dne 28. 8. 2009, čj. 7 As 29/2008-104, dostupné z <www.nssoud.cz>.

---

k „násilí či povstání“, ale je třeba je považovat za příspěvky do politické diskuse, přičemž k základům demokracie patří umožnit diskusi i o těch politických záměrech, které „zpochybnou způsob současné organizace státu“.¹³⁷

Podobně intenzivní diskuse doprovázely na přelomu století také znovuzpřístupňování ideologicky zatížených – skutečně či potenciálně – děl totalitního umění nebo populární kultury. Do této doby spadá vystoupení Emanuela Mandlera proti *Krkonošským pohádkám* a dalším televizním adaptacím moderních pohádek českých autorů z doby komunistického panství. V úvodníku *Lidových novin* nazvaném *Rumcajs a Krakonoš kazí mládež* poukázal tento publicista na „třídní a nacionální nenávisť“ a „českou dobrotivou výlučnost“ jako zdroj oblíbenosti zmíněných večerníčků a zároveň důvod jejich škodlivosti.¹³⁸ Oba seriály prohlásil za „přímo vzorový“ příklad socialistického realismu.¹³⁹

Otázka, zda smí být totalitní umění či populární kultura období státního socialismu znovu prezentovány či vysílány, vyvstala s nebývalou silou v roce 1998, kdy slovenská komerční televize Markíza poprvé po revoluci odvysílala kriminální seriál *Třicet případů majora Zemana*. Zájem, který tento dramaturgický počín vyvolal u českých diváků, vedl k debatě, zda smí být seriál vysílán i v zemi vzniku a jak se k němu má postavit Česká televize. Po roce vyústila v rozhodnutí, že jej veřejnoprávní televize od září 1999 uvede, ale jeho působení na diváka bude korigováno doprovodnými programy, do nichž bude seriál uzavřen jako do závorek (tzv. komponovaný pořad se vysílal pod názvem *Třicet*

137) Jiří Herczeg: *Trestné činy z nenávisli*, Praha, ASPI 2007, s. 92–110, zde s. 102.

138) Emanuel Mandler: „Rumcajs a Krakonoš kazí mládež“, *Lidové noviny* 14, 2001, č. 55, 6. 3., s. 1, 10, zde s. 10.

139) Emanuel Mandler: „Jak se v Česku zpolitizovala pohádka“, *Lidové noviny* 14, 2001, č. 74, 28. 3., s. 13.

návratů). Každý díl doprovázel historický fejeton o konkrétním roku, k němuž se příběh vztahoval, a beseda odborníků, uvádějící seriálový děj na pravou míru. Prostřednictvím propagandistického seriálu se díky této transpozici významu měli diváci dozvědět pravdu o době, která ho stvořila. Filtrování však mohlo být úspěšné nanejvýš u poloviny diváků, která vedle seriálu sledovala (v případě prvního dílu) i dokumentární „předmluvu“ a „doslov“ – zbytek byl zvědavý pouze na detektivní děj.¹⁴⁰

Antisemitismus, rasismus a nenávistné projevy extremismu

Následná cenzura textových projevů krajně pravicové ideologie má na rozdíl od tiskovin krajní levice po demokratické revoluci souvislou linii projevů. Již počátkem roku 1990 byla československá společnost konfrontována s prvními projevy veřejného hlásání antisemitismu, rasismu, extrémního nacionalismu a xenofobie. Tyto nenávistné projevy se staly prvním a dlouhodobě zůstávají nejdůležitějším cílem represe ze strany státu. Za poslední dvě desetítky let se ohnisko společenské kontroly pouze přesunulo od tisku k performativním žánrům, audiovizuálním nahrávkám nebo zinům kolujícím v prostředí skinheadských a neonacistických subkultur.

Politické a kulturní aktivity rodící se krajní pravice měly na počátku devadesátých let několik krystalizačních ohnisek. Jedno představovala politická strana Sdružení pro republiku – Republikánská strana Československa, založená již počátkem roku 1990 Miroslavem Sládkem (v letech 1981–1986 pracovníkem Českého úřadu pro tisk a informace)¹⁴¹ podle vzoru tehdy nastupující evropské radikální pravice. Za protiromské články byl v roce 1998 odsouzen poslanec a šéfredaktor týdeníku Sládkovy strany *Republika* (vycházel 1990–2004) Josef Krejsa; jinému z poslanců této strany, Tomáši Kebzovi, zakázal v roce 1999 za příspěvky publikované v *Republice* soud na deset let publikační činnost.¹⁴² Druhé krystalizační ohnisko tvořila skinheadská subkultura, která v prvních měsících a letech po revoluci vstoupila do masového povědomí a zejména díky působení hudebních skupin tohoto zaměření pronikla na čas se svými názory a texty do hlavního proudu české populární kultury.¹⁴³

Ideové pozadí třetího a čtvrtého ohniska představoval katolický fundamentalismus a integrální antikomunismus.¹⁴⁴ Z tohoto zázemí vzešel také hned v roce 1990 spis, který se pro následující čtvrtstoletí stal jedním z nejoblíbenějších textových zdrojů, na jejichž základě byly a jsou konzumní společnost, liberální demokracie a postkomunistický režim atakovány z krajně pravicových pozic. Jedná se o *Analýzu 17. listopadu* od dlouholetého politického vězně komunismu Miroslava Dolejšího.¹⁴⁵ Dolejšího konspirační teorie

140) „Major Zeman měl 3 miliony diváků, dokument o polovinu méně“, *Lidové noviny* 12, 1999, č. 223, 24. 9., s. 23.

141) Heslo „Sládek, Miroslav, PhDr. – politik“, in *Kdo je kdo v České republice 94/95*, Praha, Modrý jezdec 1994, s. 513.

142) M. Mareš: *Pravicový extremismus a radikalismus v ČR*, cit. dílo, s. 197, 203; „Výběr případů poslanců, kteří stanuli před soudem“, 18. 12. 2012, Archiv slovního zpravodajství ČTK, ID zprávy: T201212180576701; „Rozhodnutí Nejvyššího správního soudu o rozpuštění DS“, 17. 2. 2010, Archiv slovního zpravodajství ČTK, ID zprávy: T201002170435701.

143) Srov. pododdíl „Okraj okraje: státní cenzura za hranicemi institucionalizované literatury“, s. 1445–1447.

144) K ideovým zdrojům a proudům české ultrapravice po listopadu 1989 srov. M. Mareš: *Pravicový extremismus a radikalismus v ČR*, cit. dílo, s. 177–183.

145) Prokop Tomek: „Tragický případ Miroslava Dolejšího a Eugena Vrby“, *Soudobé dějiny* 16, 2009, č. 2/3, s. 419–430; Jaroslav Cuhra: „Svůj stát si rozvracet nedáme“, *Soudobé dějiny* 16, 2009, č. 2/3, s. 431–432; Jiří

o demokratické revoluci jako smluveném předání moci mezi komunisty a disidenty, řízeném tajnými službami SSSR, USA a Izraele v zájmu Židů, svobodných zednářů a pomyslné globální oligarchie, kolovala na podzim 1990 v podobě neoficiálních rozmnoženin, označovaných sympatizanty za „samizdat“. Poté byla opakovaně vydána samostatně i v periodickém tisku (počátkem roku 1991 se Sládkovou předmluvou jako příloha *Republiky*, později v *Týdeníku Politika*, v *Necenzurovaných novinách* Petra Cibulky atd.). Žalobu na Dolejšího za *Analýzu 17. listopadu* neúspěšně podala skupina poslanců tehdejšího federálního parlamentu (mj. Zdeněk Jičínský a Ladislav Lis). K vlně odporu proti ukázkám z *Analýzy*, které v prvních polistopadových bulvárních novinách *Středočeský Expres* vyšly ve dnech 24.–26. října 1990, se podnětem pro generální prokuraturu a odmítnutím zmíněné publikace jako snahy „destabilizovat probíhající společenský vývoj“ připojil také Syndikát novinářů ČR. Výsledkem byla první principiální diskuse o novinářské etice, zodpovědnosti médií, možnostech omezení svobody slova zákonem a jejich vynucování státními orgány, uskutečněná v polistopadovém období.¹⁴⁶ Do středu veřejné diskuse se tehdy poprvé dostaly i důsledky vzniku bulvárních médií. Ta ve své rané podobě z počátku devadesátých let neprofitovala ještě z průniků do soukromí známých osob, ale z publikace politicky excesivních materiálů včetně těch antisemitské nebo rasistické povahy; proto se také jak *Expres*, tak o málo pozdější *Špigl* dostávaly do konfliktu se zákonem.¹⁴⁷

S dvanácti tisíci výtisky v legální distribuci se na počátku devadesátých let stal nejrozšířenější tiskovinou s otevřeně antisemitským zaměřením *Týdeník Politika* (vycházel v letech 1991–1992). Jeho redaktori Josef Tomáš a Jaroslav Voříšek vyšli z prostředí ultrakonzervativního katolicismu. Nejprve působili v *Mladé demokracii*, propagačních novinách pro mládež, založených před prvními svobodnými volbami v květnu 1990 koalicí Československé strany lidové a Křesťanskodemokratické unie. Poté co na ideovou profilaci tohoto časopisu lidová strana jako vydavatelka zareagovala odnětím registrace, založili Tomáš s Voříškem na počátku roku 1991 svůj vlastní list, jímž byl právě *Týdeník Politika*. Prohlubující se antisemitské a protirežimní zaměření periodika vyvolávalo silící kritickou kampaň, do níž se zapojil liberální tisk, demokratické parlamentní složky a Federace židovských náboženských obcí v ČR.

První trestní oznámení bylo na *Týdeník Politika* podáno již v říjnu 1991. Navzdory volání novinářů a politiků po zastavení časopisu, vyjádřeném mimo jiné veřejnou akcí redaktora *Reflexu* J. X. Doležala, který několik výtisků časopisu zapálil na stolku pouličního prodejce, vycházel *Týdeník Politika* až do 17. prosince 1992, kdy policie v tiskárně zabavila jeho poslední, 97. číslo. Za publikaci řady textů (v předposledním čísle to byl například *Částečný seznam Židů a židovských míšenců v současné kultuře ČR* nebo poplašná zpráva o válce, která bude doprovázet rozdělení Československa) byl nakonec Josef Tomáš 22. září 1994 Obvodním soudem pro Prahu 1 odsouzen k sedmi měsícům odnětí svobody podmíněně a k zákazu publicistické činnosti na dva roky. V druhé instanci byl ještě téhož roku

Suk: „Politické hry s „nedokončenou revolucí“. Účtování s komunismem v čase Občanského fóra a po jeho rozpadu (1989–1992)“, *Soudobé dějiny* 16, 2009, č. 2/3, s. 276–312, zde s. 301–305.

146) Milan Šmíd: „Bulvární tisk a zveřejněný materiál „Senzační odhalení pozadí událostí loňského 17. listopadu“. Studie vypracovaná v listopadu 1990 pro Syndikát novinářů“, *Loučez*, <<http://www.louc.cz/04/1200319.html>>, přístup 25. 8. 2014.

147) Srov. např. J. Herczeg: *Trestné činy z nenávisli*, cit. dílo, s. 40.

trest zpřísněn o propadnutí zbylých výtisků *Týdeníku Politika*.¹⁴⁸ Své vydavatelské aktivity Tomáš poté již neobnovil.

Na průtazích v kauze *Týdeníku Politika* se podepsaly mimo jiné velké rozdíly v názorech tehdejších úředníků, policistů, ale i nakladatelů, historiků, spisovatelů a dalších znalců nejen na to, co je antisemitismus, ale i ohledně toho, zda lze vůbec v demokratické společnosti vyjadřování jakýchkoli názorů stíhat. První trestní oznámení na *Týdeník Politika* bylo takto odloženo na základě posudku pracovníka Ústavu soudobých dějin ČSAV, archiváře Rudolfa Jičína. Ten na okraj spisu Henryho Forda *Mezinárodní Žid*, který *Týdeník Politika* otiskoval na pokračování podle textu prvního českého vydání z roku 1924, v roce 1992 napsal:

Zakazování jakéhokoli filozofického díla nelze nazvat jinak než porušováním základního lidského práva a odsuzováním občana do role nesvéprávného individua, kterému musí někdo moudřejší určovat, co má číst a co si má myslet.

Stanovisko demokraticky smýšlejících odpůrců díla by mělo být následující: Jsme přesvědčeni, že kniha je antisemitská. Zde je, přečtěte si ji a učiňte si o tom sami svůj názor. [...]

V demokratickém státě by také mělo být zbytečné připomínat, že vydáním knihy vydavatel nepředkládá názor svůj, ale autora, a že je na čtenáři – na svéprávném čtenáři – aby si sám vybral, s čím hodlá souhlasit či nesouhlasit. [...] Společnost ohrožují zcela jiné věci než knihy, o které se navíc zajímá jen nepatrné procento občanů.¹⁴⁹

Od Jičínova dobrozdání se následně distancoval ředitel Ústavu soudobých dějin ČSAV, historik Vilém Prečan. Podobně se v rámci trestního stíhání, soudního projednávání i ve veřejném prostoru střetaly benevolentní a prohibitivní postoje při příležitosti dalších pokusů o represii antisemitských a rasistických publikací první poloviny devadesátých let.

První zakázanou knihou v polistopadovém Československu se stala edice *Protokolů sionských mudrců*, kterou slovensky v dubnu 1991 pod titulem *Kniežatá zloby. Protokoly síónskych mudrcov* vydalo bratislavské nakladatelství Agres. Tím, kdo majiteli Agresu Martinu Alexanderu Šavelovi předal českou předlohu knihy, byl již zmíněný Miroslav Dolejší.¹⁵⁰ Pseudonym Robert Helebrandt, pod nímž brožura vyšla, lze vztáhnout buď k Dolejšímu, nebo i ke skupině dalších osob, které se podle dikce úvodní stati na vzniku české předlohy pro slovenské vydání zřejmě již v sedmdesátých letech podílely.¹⁵¹

Bratislavská brožura zpřístupnila nové, tiskem dosud nepublikované znění klasického díla moderního antisemitismu. Vzniklo překladem a textovou kontaminací historických francouzských, anglických a německých edic z prvních tří dekád 20. století s přihlédnutím k oběma českým překladům z téže doby, jejichž autory byli V. Zábranský (1909,

148) M. Mareš: *Pravicový extremismus a radikalismus v ČR*, cit. dílo, s. 382–386; Jan Brabec: „Vysoká politika“, *Respekt* 3, 1992, č. 5, s. 7.

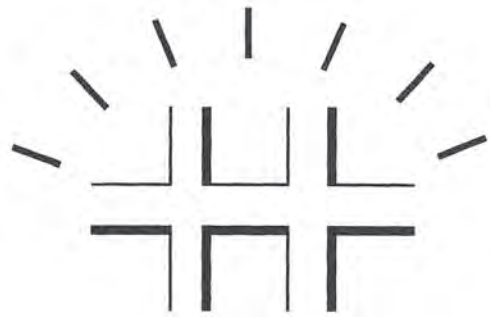
149) Jaroslav Voříšek: *Pražský politický proces 1994 ve věci Týdeníku Politika*, b. m., b. d., s. 16, 20. Dostupné na neonacistickém webu *Národně vzdělávací institut*, <http://www.vzdelavaci-institut.info/?q=system/files/Prazsky_politicky_proces_ve_veci_tydeniku_politika-jaroslav_vorisek.pdf>, přístup 22. 8. 2014.

150) Ivo Budil, Věra Tydlitátová, Lena Arava-Novotná, Zbyněk Tarant: *Encyklopedie dějin antisemitismu*, Západočeská univerzita v Plzni 2013, CD-ROM, s. 60–62.

151) Robert Helebrandt: *Kniežatá zloby. Protokoly síónskych mudrcov*, přel. Ada Adamová, Bratislava, Agres 1991, s. 16.

Otevřené mříže komunistické cenzury Edice, ve které majitel nakladatelství Agres a vydavatel týdeníku *Hlas Slovenska* Martin Alexander Šavel vydával práce Miroslava Dolejšího a dalších českých autorů z okruhu *Týdeníku Politika*, nesla název Zlatá mreža (nakladatel založil ještě edici Veselá mreža). Šlo o evidentní odkaz na komunistickou cenzuru, což podtrhoval také kratičký aktualizační „prolog“ k edici *Protokolů sionských mudrců* v brožuře *Kniežatá zloby*:

Za posledních přibližně sto rokov, kedy sa Európania začali po prvýkrát zoznamovať s obsahom *Protokolov síónskych mudrcov*, celých štyridsať päť rokov nemala mladá generácia Čechov a Slovákov možnosť čítať tento dokument. Knižné vydania z predvojnového a vojnového obdobia boli systematicky ničené a nové edície boli zakázané.

Zdá se pravděpodobné, že oba programové antisemitské spisy, jež Miroslav Dolejší Šavelovi předal, vznikly již v době socialistické diktatury v podzemním kroužku, který vedle antisemitských idejí sdílel zřejmě i ultrakonzervativní náboženské postoje odpůrce II. vatikánského koncilu arcibiskupa Marcela Lefebvra. Doloženo je to v případě brožury *Genéza sionizmu*, jejíž text je opatřen úvodní autorskou poznámkou datovanou 8. února 1978.

Prostřednictvím bratislavského nakladatelství Agres se tak v krátkém období mezi pádem rozptýlené cenzurní soustavy a zformováním polistopadového cenzurního systému vynořila jedna z periferních podob neoficiálního kulturního života období socialistické diktatury.

Zdroj: Robert Helebrandt: „Prológ“, in též: *Kniežatá zloby. Protokoly síónskych mudrcov*, přel. Ada Adamová, Bratislava, Agres 1991, s. 3; [Nakladatelský seznam edice Zlatá mreža], in Robert Helebrandt: *Kniežatá zloby. Protokoly síónskych mudrcov*, přel. Ada Adamová, Bratislava, Agres 1991, s. 66; [Poznámka podepsaná „Autor“], in Karel Halbich: *Genéza sionizmu*, přel. Ada Adamová, Bratislava, Agres 1991, s. 5; [Nakladatelský seznam edic Zlatá mreža a Veselá mreža], in Karel Halbich: *Genéza sionizmu*, Bratislava, Agres 1991, s. 97.

---

vl. jm. Čeněk Brabec) a František Komrsek (1926). Vlastnímu pamfletu v brožuře předcházela montáž-předmluva, zahrnující úryvky ze starší antisemitské literatury (například Václav Březnovský: *Řeč rabína Eichhorna. V židovských chapadlech*), dokumenty o jejích konfiskacích rakouskou cenzurou, „historii“ pamfletu i výroky o pravdivosti jeho obsahu.

V nakladatelských soupisech vydané a připravované produkce Agresu byla brožura označena za první díl „trilogie z dějin zednářského hnutí“. Jako druhý díl trilogie vyšla o dva měsíce později – opět slovensky – pseudohistorická studie *Genéza sionizmu* (česká předloha nesla údajně název *Ve spárech sionismu*), dokládající platnost *Protokolů* vyhledáváním projevů židovského spiknutí v moderních dějinách. Vrcholem této tendence se podle autora či autorů studie, vycházejících z idejí biskupa Marcela Lefebvra, stal II. vatikánský koncil. Brožura byla tentokrát podepsána jménem Karel Halbich, za nímž je patrně třeba znovu hledat Dolejšího anebo společenství, v jehož okruhu vznikl již překlad *Protokolů*.¹⁵²

¹⁵²⁾ M. Mareš: *Pravicový extremismus a radikalismus v ČR*, cit. dílo, s. 383; Martina Palovčíková: „Šavel obviněn z rasismu“, *Lidové noviny* 9, 1996, č. 16, 19. 1., s. 6.

Na podzim 1991, tedy ještě v době trvání česko-slovenské federace, byl prodej obou publikací slovenskými republikovými úřady zakázán; část nákladu propadla konfiskaci, Šavel však knihy prodával dál. V březnu následujícího roku mu bylo 900 výtisků zabaveno českou policií v Olomouci, kam je přivezl na knižní veletrh.¹⁵³ Proti konfiskaci se tehdy postavili někteří čeští nakladatelé, kteří se veletrhu Libri také účastnili. Svůj protest odůvodnili tím, že sice nesouhlasí s profilem vydavatelské činnosti M. A. Šavela, ale odmítají „podobný administrativní přístup“ jako „nebezpečný precedens“ dalšího porušování svobody tisku.¹⁵⁴ Soudní proces s Šavelem se na Slovensku vlekl následujících dvanáct let a byl bez pravomocného výsledku ukončen vydavatelovou smrtí.

V době, kdy došlo k zákazu slovenského vydání *Protokolů*, vydal v Praze jejich první porevoluční českou edici Miroslav Gabriel (*Sionské protokoly. Protokoly ze shromáždění sionských mudrců*, 1991).¹⁵⁵ Za brožuru s jazykově modernizovaným textem Komrskova překladu z roku 1926 byl i on obviněn z trestného činu podpory a propagace hnutí směřujících k potlačení práv a svobod člověka podle § 260 tehdejšího trestního zákona. I když se vydání Gabrielovy publikace (vyšla v nákladu 5 000 výtisků) časově shodovalo s nástupem ultrapravicové scény a antisemitské vyznění anonymní předmluvy, která v brožuře *Protokoly* uváděla, bylo jen slabě odcloněno poznámkou o nutnosti kritického přístupu k textu; z kontextu případu se zdá, že Gabriel nemusel být veden ideovými, ale především ekonomickými motivy. K tomuto názoru dospěl v první instanci také Obvodní soud pro Prahu 5, jenž nakladatele 8. července 1994 nejprve zprostil obžaloby s odůvodněním, že se vydáním knihy *Sionské protokoly* pokusil „prosadit se jako podnikatel“, a to v době, kdy ani ve vzdělané společnosti nepanovalo ještě podle mínění soudu o závadnosti vydávaného spisu jasné povědomí (jako svědek obhajoby vystupoval v procesu jeden z protagonistů tzv. normalizace na FF UK, historik Josef Haubelt).¹⁵⁶ Po sérii odvolání státního zástupce byl nicméně Miroslav Gabriel Obvodním soudem pro Prahu 8 dne 23. října 1996 shledán vinným jiným trestným činem, než pro který byl původně stíhán, a odsouzen pro podněcování k národnostní a rasové zášti podle § 198 trestního zákona.¹⁵⁷

Rozsudek nad Josefem Tomášem i Miroslavem Gabrielem symbolicky ukončoval ranou etapu polistopadového vývoje, charakterizovanou krajním uvolněním hranic veřejného prostoru. Vyjadřoval nově nabyté odhodlání demokratického státu regulovat pravicově extremistická média i za cenu represe. Odsouzením vydavatele prvního a posledního celostátního antisemitského časopisu šířeného v běžné distribuční síti přitom nezanikly názory, které časopis hlásal. Jejich nositelé si ovšem od druhé poloviny devadesátých let postupně osvojili jiné, obtížněji kontrolovatelné komunikační metody a distribuční kanály – časopisy rozmnožované ve formě zínů, jejich prodej přes anonymní poštovní schránky nebo z ruky do ruky na koncertech neonacistických hudebních skupin či při fotbalových

153) „Vyjádření vydavatelství Agres k zabavení knih“, 14. 3. 1992, Archiv slovního zpravodajství ČTK, ID zprávy: 19920314D00927.

154) Tamtéž.

155) –tp: „Protokoly sionských mudrců“, *Respekt* 3, 1992, č. 15, s. 6.

156) „Vydavatel Sionských protokolů potřetí zproštěn viny“, 8. 7. 1994, Archiv slovního zpravodajství ČTK, ID zprávy: 19940708C01470.

157) J. Herczeg: *Trestné činy z nenávisťi*, cit. dílo, s. 85–87.

utkáních;¹⁵⁸ na přelomu století se pak stěžejním kanálem šíření nenávidných obsahů stal internet. K čemu tedy ve druhé polovině devadesátých let ve skutečnosti došlo, bylo oddělení oficiální polistopadové kultury od těch textů, projevů a postojů, které se z hlediska konsolidované společnosti ukázaly jako nepřijatelné.

Transgrese jako obchodní model

Gabrielův případ předznamenal nový fenomén, který s sebou přineslo pozvolné ustalování hranic oficiální kultury v polovině devadesátých let. Jeho projevem bylo záměrné atakování těchto hranic v zájmu atraktivního a v důsledku toho i komerčně úspěšného nakladatelského programu. Nositeli těchto pokusů již nebyly stranické nebo ideologicky motivované vydavatelské podniky, obsluhující specifické publikum ultrapravice, ale regulární nakladatelství s širším literárním a kulturním záběrem. Státní orgány odpověděly nejprve na tento typ nakladatelské činnosti represí. Avšak poté, co soudní moc dospěla po řadě peripetií k výkladu, podle něhož je podobné podnikání morálně pochybné, ne však trestné, se tyto snahy o represii ukázaly jako neúčinné.

V polovině devadesátých let se jako ohnisko transgrese kulturních norem profilovalo olomoucké nakladatelství Votobia. Podnik, k jehož zakladatelům patřily osobnosti moravského samizdatu navazující na excentrické pojetí vydavatelské činnosti Josefa Floriana, se v angloamerické větvi svého programu zaměřoval na beatnickou a undergroundovou literaturu padesátých a šedesátých let 20. století.¹⁵⁹ Antioficiální východiska svého programu představitelé nakladatelství trvale zdůrazňovali: „Vždy jsme říkali, že se chceme věnovat kontroverzním nebo okrajovým tématům a chceme nabízet pohled z různých stran. Nejsme ti, kteří by cenzurovali.“¹⁶⁰

Se zájmem o psychedelickou kulturu šedesátých let a její návody na překračování hranic vědomí, s rozšířením marihuany jako relaxační drogy mládeže, k němuž došlo v prvních letech po demokratické revoluci, i s vysokou podporou legalizace měkkých drog, která v Česku v této době předbíhala formulaci státní drogové politiky, souvisel překlad „marihuanové kuchařky“ kalifornského autora Adama Gottlieba *Vaříme s konopím*, vydaný ve Votobii roku 1995. Za drobný paperback, nabízející uživatelům marihuany a hašiše informace, „jak za své peníze [...] dosáhnout nejlepšího opojení“¹⁶¹ byli majitelé Votobie Tomáš Koudela, Jaroslav Vacl a Petr Jüngling od konce října 1995 stíháni pro trestný čin šíření toxikomanie.¹⁶² Po nejednoznačném vývoji trestního řízení i soudního procesu (první rozhodnutí vyzněla ve prospěch stíhaných) potrestal nakonec 9. prosince 1997 Okresní soud v Olomouci Tomáše Koudelu, který nakladatelskou smlouvu na vydání knihy podepsal, podmíněčným trestem vězení v trvání čtyř měsíců s odkladem na jeden rok, ostatní majitelé nakladatelství byli pro nedostatek důkazů osvobozeni.¹⁶³ V důsledku amnestie,

158) Vladimír Majer: „Stíhání za propagaci rasové zášti“, *Československé listy* 9, 2000, č. 273, 24. 11., s. 3.

159) Iva Málková: „Fenomén Votobia. Stará cesta?“, in Pavel Janáček (ed.): *Česká a slovenská literatura dnes. Sborník referátů z literárněvědné konference 39. Bezručovy Opavy (16.-18. 9. 1996)*, Praha - Opava, Ústav pro českou literaturu AV ČR - Slezská univerzita 1997, s. 164-167.

160) Slova Tomáše Koudely citovala Ivana Pustějovská v článku „Votobia chce být nadále kontroverzní“, *Mladá fronta Dnes* 9, 1998, č. 51, 2. 3., regionální mutace - rubrika Kultura ze střední Moravy, s. 3.

161) Adam Gottlieb: *Vaříme s konopím*, přel. Roman Panáček, Olomouc, Votobia 1995, s. 7.

162) Petra Ševčíková: „Vydavatelé stíháni za knihu o konopí“, *Lidové noviny* 8, 1995, č. 254, 31. 10., s. 4.

163) „Za konopnou kuchařku dostal majitel nakladatelství Votobia podmíněný trest“, *Lidové noviny* 10, 1997,

kterou v únoru 1998 vyhlásil při svém nástupu do druhého funkčního období prezident Václav Havel, byl Koudelovi trest zrušen a případ se tak nedostal k ústavnímu soudu, kam se nakladatel (sám činný jako básník i prozaik pod vlastním jménem i pod pseudonymem Jan Vrak) hodlal odvolat.¹⁶⁴ Součástí rozvětvené kauzy Votobie byly rovněž dílčí procesy s jednotlivými pracovníky nakladatelství za odepření výpovědi či za kritické výroky na adresu žaloby a také vyšetřování knihkupců, kteří knihu prodávali. Odsouzeno bylo i několik uživatelů, kteří z knihy vycházeli při přípravě vlastních konopných produktů.¹⁶⁵

Ostrou konfrontaci mezi nakladatelstvím, jež se podobně expanzivně jako v kulturní oblasti chovalo i při rozšiřování svého podnikatelského záběru, a jeho zastánci z řad publicistů a umělců na jedné straně a policíi a žalobci na straně druhé doprovázela veřejná kampaň proti omezování svobody slova. Petici, kterou ve spolupráci s žalovanými nakladateli organizoval novinář a propagátor legalizace marihuany J. X. Doležal, podepsaly během tří prvních měsíců více než tři tisíce osob, mezi prvními signatáři byli přítom tehdejší předseda Syndikátu novinářů ČR Rudolf Zeman, prozaik Jan Pelc nebo básník Jiří Rulf.¹⁶⁶ Do kampaně se zapojil také jeden z autorů nakladatelství, americký básník Allen Ginsberg, který v dopisu na podporu Votobie napsal:

Trestní stíhání pro „šíření toxikomanie“ za vydání knihy *Vaříme s konopím* mi připadá jako návrat nezodpovědné státně byrokratické mánie. „Toxik“ v řecké etymologii znamená jed, ale kuchařka ani konopí nejsou jedovaté. Komentáře šéfa protidrogového centra Jiřího Komorouse a vyšetřovatele olomoucké policie Václava Matoucha, tak jak je cituje *Prague Post*, nedávají žádný smysl. To, že policejní akce je označována za „správnou a nutnou“, zní jako blábol sovětských stalinistů či amerických ultrapravičáků. Spojovat kuchařku konopí s důsledky drogového návyku je zcela absurdní a nepřiměřené. [...] Celý případ mi silně připomíná pronásledování skupiny Plastic People of the Universe v sedmdesátých letech.¹⁶⁷

Přestože na několik provokativních nápadů, jak prezentaci tématu vystupňovat, nakladatelství v době vyšetřování a procesu podle vlastních vyjádření rezignovalo, publikace s drogovou tematikou vydávalo dál. Šlo například o Ginsbergovu stať o prohibici konopných drog v USA *Velký marihuanový švindl* (1996) nebo Doležalovu publicistickou studii *Marihuana* (1997). Zájmu médií současně Votobia využívala k propagaci celé této větve svého edičního programu. Její prezentace se stala například součástí československého přednáškového turné J. X. Doležala, spojeného s výstavou *Krása drog*.¹⁶⁸ Prodaný

č. 289, 10. 12., s. 4. K chronologii kauzy (dík, toš): „Události v případě nakladatelství Votobia“, *Mladá fronta Dnes* 8, 1997, č. 297, 19. 12., regionální mutace *Ze střední Moravy*, s. 2.

164 Ladislav Spurný: „Spolumajitel Votobie osvobozen v rámci amnestie“, *Moravský den* 9, 1998, č. 30, 5. 2., s. 4; Michal Šverdlík: „Proces s Votobíi kvůli knize o konopí definitivně skončil, precedens však nepřinesl“, *Mladá fronta Dnes* 9, 1998, č. 51, 2. 3., s. 3.

165 „Soud potrestal učně, který vařil podle konopné kuchařky“, *Lidové noviny* 11, 1998, č. 22, 27. 1., s. 4; (OT): „Drogový záhumenek sklídili za majitele sokolovští policisté“, *Mladá fronta Dnes* 9, 1998, č. 235, 7. 10., regionální mutace - rubrika *Kriminalita ze západních Čech*, s. 4.

166 „Vydání marihuanové kuchařky schvaluje více než tři tisíce lidí“, *Moravskoslezský den* 8, 1997, č. 76, 1. 4., s. 3.

167 Josef Rauwolf: „Básník versus justice. Rozhovor s Allenem Ginsbergem“, *Týden* 3, 1996, č. 35, s. 75.

168 Jiří X. Doležal: „Směřem k Balkánu“, *Reflex* 7, 1997, č. 24, s. 14.

náklad Gottliebova průvodce fyziologickými účinky konopných látek a marihuanovou gastronomií přesáhl ještě před vynesením závěrečného rozsudku deset tisíc výtisků, což představovalo pětinasobek původních očekávání nakladatelství. Zájem médií o dramaticky eskalovanou kauzu udržoval knížečku *Vaříme s konopím* v žebříčcích bestsellerů po čtyři roky.¹⁶⁹

Do žebříčků nejprodávanějších knih se dostaly také další ediční počiny, kterými Votobia na marihuanovou kuchařku navázala a jimiž za velkého zájmu médií ohledávala nejen možné hranice hlásání rasistických názorů, ale také zasahování do soukromí politicky exponovaných osob. Šlo o knihu *Protokoly sionských mudrců. Pravda, nebo podvrh?* (1996), v níž studii polského historika a publicisty Janusze Tazbira doprovázelo faksimile Komrskova vydání *Protokolů*,¹⁷⁰ dále o edici svazku, který Státní bezpečnost na přelomu šedesátých a sedmdesátých let vedla na pozdějšího exilového aktivistu a od devadesátých let představitele sociálnědemokratické strany Jana Kavana,¹⁷¹ nebo o spisy Petra Bakaláře, vyjadřující sympatie pro eugeniku a racionalizující s přispěním vědeckého stylu rasistické nebo antisemitské stereotypy (například *Tabu v sociálních vědách*, 2003). Využití kontroverze jako obchodního modelu tak charakterizovalo ediční činnost Votobie až do krachu nakladatelství v polovině nulté dekády.

V případě titulu *Protokoly sionských mudrců. Pravda, nebo podvrh?* uchránilo nakladatelství Votobia od justičního postihu především to, že publikace měla charakter komentovaného vydání, které se prostřednictvím redakčních textů i Tazbirova historického rozboru od antisemitské klasiky důsledně distancovalo. Absence podobného vědeckého komentáře se stala důvodem nebývale vysokého trestu, k němuž byl v první instanci odsouzen Michal Zítko, vydavatel prvního úplného českého překladu Hitlerova spisu *Mein Kampf*. Programová autobiografie Adolfa Hitlera byla v českém prostředí od třicátých let známa z výkladu a shrnutí, které před válkou pořídil novinář a znalec dějin politické filozofie František Bauer;¹⁷² po demokratické revoluci byla Bauerova parafráze vícekrát reeditována, poprvé s výkladem historika Františka Svátka o Bauerovi a o aktuálním stavu bádání o nacismu jako součást knihy *Hitlerův Můj boj očima historiků* (1994). Počátkem devadesátých let vznikl rovněž český výbor z Hitlerova spisu: jeho hlavní partie přeložil a do historického kontextu zasadil literární a divadelní kritik Jiří Hájek.¹⁷³ Společným znakem těchto starších edic byla převaha komentáře nad původním Hitlerovým textem. Ve vydání *Mého boje* (česká podoba názvu byla uvedena uvnitř knihy, na černých deskách se objevil německý titul spolu se zlaceným znakem NSDAP) v Zítkově nakladatelství Otakar II. došlo k obrácení tohoto poměru mezi ideologickým textem a odborným komentářem.

169) Petr Mikeš: „V nakladatelství Votobia se už nevaří z vody“, rozhovor s šéfredaktorem nakladatelství vedl Josef Mlejnek, *Lidové noviny* 9, 1996, č. 265, 12. 11., s. 13.

170) Leo Pavlát: „Protokoly sionských mudrců jako precedens“, *Lidové noviny* 9, 1996, č. 39, 15. 2., s. 8; Daniel Anýž: „Votobia vydala sporné sionské protokoly“, *Mladá fronta Dnes* 7, 1996, č. 35, 10. 2., s. 18; Václav Burian: „Protokoly a paranoidní vykladači dějin“, *Lidové noviny* 9, 1996, č. 75, 22. 2., s. 8.

171) Přemysl Vachalovský, John Bok: *Kato. Příběh opravdového člověka*, Olomouc, J. W. Hill 2000. Nakladatelství J. W. Hill bylo majetkově i personálně s Votobíí provázáno.

172) František Bauer: *Můj boj. Hitler o sobě a svých cílech*, Praha, Orbis 1936.

173) *Hitlerův Mein Kampf. Z bible německého nacionálního socialismu s komentářem Jiřího Hájka*, Litvínov, Dialog 2000.

Pětisetstránkový Hitlerův spis v úplném překladu, který na základě agenturního zprostředkování pořídil Slavomír Michalčík, doprovázela dvoustránková, v jednotlivostech faktograficky nedbalá nakladatelova předmluva. Podobně jako text na přebalové pásce nenechávala čtenáře na pochybách, že drží v ruce problematický spis, jehož zveřejnění není samozřejmostí a musí být odůvodněno vyšším zájmem. Společenská odpovědnost nakladatele byla na pásce vyjádřena jeho slibem (s druhou stranou předem neprojednaným) udělit Akademii věd ČR grant „na historické zhodnocení [...] vlivu“ Hitlerova spisu „na český nacismus“. Dále se Zítka v předmluvě distancoval od utrpení, které nacionální socialismus způsobil, odvolával se na „právo vědět, jak myslel ten, který kdysi změnil svět“, a prezentoval zpřístupnění integrálního a autentického díla Adolfa Hitlera jako cestu, jak dát konečně kritice nacismu „pevné a nevyvratitelné základy“.¹⁷⁴

Produkce Zítkova nakladatelství Otakar II., jehož „edičním ředitelem“ byl spisovatel a teoretik dětské literatury Otakar Chaloupka,¹⁷⁵ měla komerční profil i tam, kde čerpala z vyšší kultury. Nakladatelství vydávalo reedice školní klasiky od volných autorů, prověřené tituly české humoristické literatury, současný anekdotický folklor (tzv. Murphyho zákony), literární zpracování televizních seriálů, příručky pro úspěšný osobní život, politickou publicistiku a směs dalších publikací, jež spojoval především určitý dráždivý aspekt tématu či autorství. *Můj boj* vyšel v březnu 2000 v rámci série politických textů z dějin moderní doby, spojené nakladatelským heslem „Knihy, které změnily svět“, a to po *Komunistickém manifestu* a *Deklaraci nezávislosti Spojených států amerických a Ústavě Spojených států amerických*. Také vydání Hitlerova *Mého boje* provázela nedostatečná péče o text: omylem vyšel v nezkorigovaném znění.¹⁷⁶ K důvodům patřil i spěch nakladatele, aby se edice uskutečnila před nástupem platnosti tehdy právě schvalovaného autorského zákona č. 121/2000 Sb. Ten s účinností od 1. prosince 2000 prodloužil ochrannou lhůtu z padesáti na sedmdesát let od úmrtí autora (nositelem autorských práv po Adolfu Hitlerovi je ministerstvo financí bavorské zemské vlády).

Otázka legálnosti vydání byla vznesena hned v prvním článku, jímž na *Mein Kampf* 21. března 2000 upozornil bulvární deník *Blesk*, a procházela celou diskusí, která se následně rozpoutala v tisku, televizi a rozhlasu. Do dvou dnů začalo okolnosti vydání a distribuce knihy prošetřovat Obvodní státní zastupitelství pro Prahu 1. V průběhu tří měsíců, do června 2000, kdy policie začala zabavovat dosud nerozprodáný náklad u distributora i v regionální knihkupecké síti, vystoupil náklad Hitlerova *Mého boje* z původně vytištěných 6 000 na 106 000 kusů; konfiskaci propadlo jen přibližně 12 000 z nich.¹⁷⁷

Tento mimořádný komerční úspěch bral v úvahu Obvodní soud pro Prahu 7, když 11. prosince 2000 shledal Michala Zítka vinným z trestného činu podpory a propagace hnutí směřujících k potlačení práv a svobod člověka podle § 260 trestního zákona a za

174) Redakce: „Nakladatelská předmluva“, in Adolf Hitler: *Můj boj. Dva svazky v jednom. Nezkrácené vydání*, přel. Slavomír Michalčík, [Praha], Otakar II. 2000, s. 5–6, zde s. 5.

175) Srov. M. Zítka: *Můj pětiletý boj*, cit. dílo, s. 5.

176) Tamtéž, s. 28–29. Viz též např. rozbor chybného překladu jiného svazku ze série *Knihy, které změnily svět*, *Kladivo na čarodějnice* – Zuzana Silagiová: „Kladivo na čarodějnice? Ba ne, to je kladivo na čtenáře“, *TOP* 14, 2003, č. 66, s. 4–5.

177) Jan Bauer: *Libri prohibiti. Seznam zakázaných knih v Čechách od roku 1989. Černá kniha české demokracie*, Praha, Otakar II. 2000, s. 85–88.

objednání překladu, vydání knihy a její předání do volného prodeje ho potrestal nejen odnětím svobody na tři roky podmíněně s odkladem na pět let, ale také pokutou ve výši dvou milionů Kč:

Vydání této knihy v současnosti nikoli jako historického dokumentu [...], bez jakéhokoliv komentáře, pouze s předmluvou, která jako historicky nepřesná je prakticky zavádějící, a s takovou grafickou úpravou je záležitostí, která je zcela nepochybně schopna u jedinců nebo skupin osob, které z nejrůznějších důvodů nejsou schopny uvědomit si nebezpečí spojená s antisemitismem, vyvolat národnostní a rasovou zášť mající schopnost přerůst i v tzv. pogromy a další protizidovské, případně protiromské akce. Ostatně svědky podobných akcí jsme již dnes, tedy v době, která politickou rozháraností stále ještě slabé demokracie a nedobrou ekonomickou situací není nepodobná době, kdy inkriminovaná kniha vznikla. V této době demokracie nemůže být bezbřehá a musí mít mechanismy, chránící společnost před podobnými útoky, byť působícími jen na některé členy nebo vrstvy této společnosti.¹⁷⁸

V dalším průběhu kauzy, která od počátku vyšetřování do pravomocného rozhodnutí trvala pět let, nejprve nižší články soustavy obecných soudů odmítaly Zítkovu interpretaci dokumentu jako čistého historického textu, na něž si má čtenář udělat názor sám. Proti tomuto výkladu razily pojetí, podle něž se z problematického textu stává trestně nepostižitelný dokument až tehdy, je-li vydán vědecky a jsou k němu připojeny paratexty – komentáře, vysvětlivky, předmluvy či doslovy –, které jeho závadnost objasňují a uvádějí příslušná tvrzení do souladu s pravdou.

Odišně tento předpoklad nahlédl Nejvyšší soud ČR ve svém prvním klíčovém rozhodnutí v dané kauze z 24. července 2002. V něm odmítl rovněž to, že by záměr nakladatele vydělat na sporné knize mohl být z hlediska trestního práva pojímán jako relevantní, nebo dokonce přitěžující okolnost:

Nalézací soud se v průběhu řízení zaměřil na otázku, zda předmětná kniha byla vydána jako historický dokument, či nikoli. V této souvislosti je třeba zdůraznit, že z hlediska naplnění úmyslu obžalovaného je zcela irelevantní, zda vydání knihy *Mein Kampf* bylo či nebylo doprovázeno historickou předmluvou, příp. poznámkovým aparátem apod., a zda tedy mělo charakter historického dokumentu či pramenu nebo kritické edice, neboť i případná historická předmluva či poznámkový aparát by nemusely znamenat, že obviněný nejednal v úmyslu podporovat nebo propagovat hnutí, které má na mysli ustanovení § 260 tr. zákona. Proto z hlediska formulace skutkové podstaty trestného činu podle § 260 tr. zákona a zejména subjektivní stránky tohoto trestného činu takové zjištění není podstatné. Není totiž vyloučeno, aby i dílem-knihou vydanou ve formě historického dokumentu bylo propagováno či podporováno hnutí směřující k potlačení práv a svobod člověka. Naopak ze samotné skutečnosti, že určité dílo (kniha) nemá formu historického dokumentu, nelze učinit závěr, že tímto dílem je úmyslně takové hnutí propagováno nebo podporováno. V tomto směru je třeba zdůraznit, že obviněný M. Z. je nakladatelem, a proto jeho jednání směřuje logicky a v souladu s tímto

178) „Rozsudek Obvodního soudu pro Prahu 7 z 11. 12. 2000“, *Politický zápisník Bohumila Doležala*, <<http://www.bohumildolezal.cz/texty/u048-03.htm>>, přístup 25. 8. 2012.

postavením především k dosažení zisku. Z tohoto důvodu nelze v neprospěch obviněného z hlediska subjektivní stránky přičítat jeho vlastní vyjádření v rozhovoru v časopisu *Nové knihy*, kde zdůraznil, že knihy prodává a obchoduje s nimi, neboť je nevydává, aby prodal.¹⁷⁹

Druhé, závěrečné rozhodnutí Nejvyššího soudu z 10. března 2005 pak zavedlo do rozhodování justičních orgánů takový výklad § 260 trestního zákona, podle kterého nelze ze samotného vydání v minulosti vzniklého ideologického spisu vyvozovat nepřímý úmysl nakladatele podpořit nebo propagovat hnutí směřující k potlačení práv a svobod člověka. A to ani v takovém případě, kdy hnutí či organizované skupiny vycházející z příslušné nezákonné ideologie v současnosti existují a působí. Jak v souladu s tím soud uzavřel, přestože „vydání knihy Adolfa Hitlera *Mein Kampf* ve shora zmiňovaném nákladu je vzhledem k obsahu tohoto díla počinem mimořádně nevkusným a přičítám se jakýmkoliv zásadám nakladatelské (publikační) etiky“, nelze v jednání Michala Zítka spatřovat trestný čin.¹⁸⁰

Prostoru pro komodifikaci tištěných nacistik, který vznikl rozhodnutím Nejvyššího soudu ČR v případě *Mein Kampf*, využili zvláště agresivním způsobem překladatel Pavel Kamas a grafik Lukáš Novák. Ti v roce 2012 začali v Brně pod hlavičkou společnosti Guidemedia etc. vydávat propagandistické spisy z doby nacionálního socialismu i původní publikace, revidující dosavadní vědecký výklad dějin třetí říše, Protektorátu Čechy a Morava a zejména vztahu nacistického Německa a českého národa. Nakladatelství Guidemedia zdůrazňuje ryze komerční motivace své činnosti (podle Kamase je „Hitler jednou z nejlepších obchodních značek na světě, podle některých marketingových studií sugestivnější než Coca-Cola“¹⁸¹). Blízkost popíračskému blogu *Náš směr* a autorský podíl jeho vydavatele Lukáše Beera na produkci nakladatelství nicméně svědčí o blízkosti tohoto podniku k intelektuálnímu zázemí krajní pravice. Její „studie“ o kladném vztahu nacistů k českému národu pomáhají překlenout na první pohled patrný rozpor mezi uctíváním Hitlerovy politiky a zároveň vlastního národa.¹⁸²

Jako svůj první titul vydalo nakladatelství Guidemedia v prosinci 2012 svazek Hitlerových projevů z let 1939–1942 (Adolf Hitler: *Projevy*). Publikaci vybavilo množstvím vnějších znaků vědeckého vydání, předmlouvou, doslovem, anotacemi Hitlerových řečí, komentáři k jejich periodizaci, soupisem pramenů i vysvětlivkami. Obsah tohoto aparátu s patrnými stopami antisemitismu a obhajoby válečných plánů třetí říše nenechává na pochybách, že kniha představuje koncepční projev historického revizionismu. V září 2013 byli oba majitelé nakladatelství, Lukáš Beer jako autor průvodních textů v knize i samotná vydavatelská firma obviněni policií z trestného činu popírání, zpochybňování, schvalování a ospravedlňování genocidy.¹⁸³ Předmětem žaloby se v jejich případě nestaly

179) Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 24. 7. 2002, sp. zn. 5 Tdo 337/2002, dostupné z <www.nssoud.cz>.

180) Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 10. 3. 2005, sp. zn. 3 Tdo 1174/2004, in M. Zítka: *Můj pětiletý boj*, cit. dílo, s. 123–155, zde s. 155.

181) Luděk Navara: „Hitler jako značka“, *Mladá fronta Dnes* 24, 2013, č. 181, 6. 8., s. A12.

182) Nancy Waldmann: „Zásadní otázka mezi neonacisty“, přel. Jan Černý, *Já du. Mladý česko-německý internetový magazín*, Goethe-Institut, listopad 2013, <<http://www.goethe.de/ins/cz/prj/jug/the/ext/cs11877938.htm>>, přístup 12. 9. 2014.

183) „Policie stíhá za vydání Hitlerových projevů vydavatele i autora“, *Lidovky.cz*, 25. 9. 2013, <http://www.lidovky.cz/policie-stiha-za-vydani-hitlerovych-projevu-vydavatele-i-autora-px8-/kultura.aspx?c= A130925_172957_ln_kultura_ml>, přístup 12. 9. 2014.

vlastní texty Adolfa Hitlera, ale Beerovy komentáře. V době redakce naší knihy Městský soud v Brně v první instanci nakladatele osvobodil.¹⁸⁴ Toto rozhodnutí počátkem roku 2015 potvrdil i Krajský soud v Brně jako soud odvolací.

Hranice soukromí a dobrého jména

Jen marginálně se následná cenzura za poslední čtvrtstoletí dotkla textů beletrie, krásné literatury. Systémovou výjimku představují zásahy odůvodněné ochranou osobnostních práv, ať už byly vedeny prostředky občanského či trestního práva, anebo třeba zákonů mediálních. Tyto spory, jejichž podstatou je vždy reprezentace konkrétních osob v textech, se z principu dotýkají takových literárních žánrů, jako je publicistická reportáž nebo – a to již cele na literárním poli – klíčový román či drama. V ohnisku podobného sporu se ocitlo například satirické drama Davida Drábka *Koule*, vysílané v Českém rozhlase na počátku roku 2011. Satira o bývalé koulařce „Mileně“, oběti předlistopadového státního dopingového systému, se z podnětu někdejší úspěšné československé reprezentantky v lehké atletice Heleny Fibingerové stala předmětem hlasování Rady Českého rozhlasu.¹⁸⁵ Linii podobných sporů lze však sledovat zpět až do počátku devadesátých let. Zřejmě prvním, kdo tehdy právně napadl svou reprezentaci v literárním díle psaném *à clef*, byl dramatik a novinář Karel Steigerwald. Ohradil se proti jednomu z raných polistopadových klíčových románů bulvárně-politického charakteru *Obsluhoval jsem prezidentova poradce*, jehož autorem byl novinář a spisovatel Martin Nezval.

V roce 1993 vyšla v edici brněnského časopisu *Host* reportážní publikace o kauze restaurátorky Marty Chadimové, komplikovaném a nejednoznačném restitučně-kriminálním případě, který patřil k „masmediálním hitům“ počátku devadesátých let.¹⁸⁶ Ze sporu o nárok na vlastnictví části areálu Strahovského kláštera mezi řádem premonstrátů a Martou Chadimovou vyrostlo dlouhé trestní řízení, které neukončilo ani udělení milosti prezidenta republiky v roce 1995; nabídky milosti využila Chadimová až v roce 2003. Knihu *Kdo na Hradčanech zraje pro peklo* napsala někdejší účastnice brněnských disidentských aktivit, básnička a publicistka Jana Soukupová, a vyslovila v ní i řadu citlivých výroků o osobách, které ve sporu vystupovaly proti Chadimové. V roce 1996 se proti knize žalobou ohradil opat strahovského kláštera Michael Josef Pojezdný.¹⁸⁷ Krajský soud v Brně rozhodl 14. října 1998 v jeho prospěch a nařídil dřívějšímu majiteli nakladatelství Host Dušanu Skálovi i autorce, aby se Pojezdnému veřejně v tisku omluvili za výroky o jeho antisemitském smýšlení, porušení zpovědního tajemství a celibátu. Soud zároveň nařídil autorce i nakladatelství Host stáhnout knihu z prodeje.¹⁸⁸ Jednalo se o první knihu z jiného než extremistického prostředí, jejíž šíření bylo po demokratické revoluci zakázáno. K zákazu navíc došlo v době, kdy vydání z Hosta nebylo již ve velkoobchodní distribuci

184) Petr Kozelka: „Vydání Hitlerových projevů není protizákonné, rozhodl soud“, *Novinky.cz*, 10. 9. 2014, <<http://www.novinky.cz/krimi/347355-vydani-hitlerovych-projevu-neni-protizakonne-rozhodl-soud.html>>, přístup 12. 9. 2014.

185) Srov. např. Zbyněk Vlasák: „Cirkus kolem Koule“, *Právo* 21, č. 40, 17. 2., příloha Salon, s. 6.

186) „Případ Marty Chadimové“, *Spolek Šalamoun*, 19. 7. 2004, <<http://www.spoleksalamoun.com/view.php?cislocclanku=2004071904>>, přístup 12. 9. 2014.

187) (vav): „Opat kláštera se soudí o 1,5 milionu“, *Zemské noviny* 6, 1996, č. 103, 2. 5., s. 4.

188) (ke): „Opat vysoudil zákaz knihy o kauze Chadimová i omluvu“, *Právo* 8, 1998, č. 241, 14. 10., s. 4.

Klíčový román v „netotalitním světě“

Nemyslím, že by pan Steigerwald udával Milana Kunderu či byl opilcem. Udivuje mě, že si myslí, že si to myslím, a dává mě za to k soudu. Identifikuji ho prý s postavou Kozy z mého románu *Obsluhoval jsem prezidentova poradce*, a žádá otisknout následující inzerát: „Výroky uveřejněné na str. 12, 13, 14 a str. 86 publikace autora Martina Nezvala *Obsluhoval jsem prezidentova poradce* vydané v roce 1993 v Praze nakladatelstvím Ivo Železný, v nichž se hovoří o dramatika Kozovi, došlo k neoprávněnému zásahu do práva na ochranu osobnosti pana Steigerwalda. Autor uvedené publikace Martin Nezval se tímto panu Steigerwaldovi omlouvá.“

Prohlašuji, že podobnost Kozy s kteroukoli žijící osobou – pana Steigerwalda nevýmínám – je čistě náhodná. Nikde v netotalitním světě neodpovídá spisovatel za to, že se někdo s jeho postavou ztotožní. Literatura je literatura a život život. Literární postava může být nadána jakýmkoliv osudem (tedy i Koza). Vyřknout cokoli jiného se rovná absurditě. Obráceně by se dalo říci: Jestliže se pan Steigerwald ztotožňuje s Kozou, neoprávněně zasahuje do práva mé literární postavy. Bylo-li by lze toto tvrditi, beru se vší vážností výše uvedenou omluvu. Martin Nezval

Sponzor autora: Autobazar ATON, ul. Na Chodovci, Spořilov, Praha 4

Text, jímž Martin Nezval reagoval na žalobu Karla Steigerwalda podanou k pražskému městskému soudu, byl publikován 26. července 1994 na inzertní stránce *Lidových novin*. Závěrečný rádek o sponzorství je nutno číst v kontextu literární kultury raných devadesátých let s její koncepcí vztahu mezi literárním textem a realitou a s jejími tehdejšími představami o navázání osobního vztahu mezi mecenášem a autorem, který by se mohl stát náhradou za nezdravé připoutání spisovatele ke státu. Lze mu ale rozumět také v intencích celé ambivalentní omluvy-neomluvy, tedy jako prohlášení, že autor stejně neponese žádnou osobní újmu, která by mu ze sporu vyplynula.

Zdroj: Martin Nezval: „Pan Steigerwald není dramatik Koza“, *Lidové noviny* 7, 1994, č. 173, 26. 7., s. 2; Radka Štefaňáková: „Dobové tance v soudních síních“, *Tvar* 5, 1994, č. 18, s. 3.

---

a na trhu se nacházely pouze jednotlivé zbylé exempláře. Rozšířené vydání reportáže navíc mezitím vyšlo v jiném nakladatelství jako součást svazku *Věc: Marta Chadimová* (1996), jehož spoluautory byl teatrolog a kritik Vladimír Just a prozaička Lenka Procházková. Reakce literárního prostředí na rozsudek byla i z těchto důvodů odmítavá. „Rozhodnutí soudu považuji za naprosto neslýchané,“ vyslovila se tehdejší ředitelka knižního odboru ministerstva kultury, spisovatelka Eva Kantůrková, „kniha se přece nedá zakazovat.“¹⁸⁹ Vrchní soud v Olomouci dal po roce těmto hlasům za pravdu, když rozhodl, že není přiměřené, aby kvůli několika větám byla zakázána celá kniha, a odkázal žalobce na možnost požádat soud, aby nařídil vypustit příslušné věty z případných dalších vydání díla.¹⁹⁰

Případ, v němž Soukupová čelila „přesile“ státu, měl ve své době značný společenský přesah. Část kulturní obce jej interpretovala jako střet bývalých spolupracovníků tajné komunistické bezpečnosti a reliktnů normalizačního režimu v justici s někdejší disidentkou. Představitelé církve se proti ní měli s těmito tzv. starými strukturami spojit v bezskrupulózní alianci majetku a moci. Umělkyně napsala svou reportáž jako nepokrytou apologii stíhané ženy a bez ohledu na to, zda se ve svých sympatiích mýlila, anebo

189) Zdeňka Látková, Jaroslav Sedláček: „Soudní zákaz udělal z knihy o Chadimové trháč“, *Slovo* 90, 1998, č. 242, 15. 10., s. 3.

190) „Soud zrušil zákaz šíření knihy o kauze Marty Chadimové“, *Lidové noviny* 12, 1999, č. 293, 16. 12., s. 6.

nemýlila, motivací ke vzniku její publikace bylo morální zaujetí a společenská angažovanost. (Spor o zákaz prvního vydání měl pro ni i osobní důsledky v podobě exekuce, již se na ní stát domohl uhrazení nákladů soudního řízení.)¹⁹¹ Totéž nelze říci o knize *Sedm týdnů, které otráslly Hradem* (1998), jejíž distribuce byla rozhodnutím soudu zastavena ve stejné době, kdy probíhalo odvolací řízení v procesu Jany Soukupové. Publikace novináře Přemysla Svory, naposledy vedoucího zpravodajství v televizi Nova, představovala daleko spíše nápodobu obchodu s transgresí společenských norem, který odstartovalo nakladatelství Votobia.

Paperback, který si vydal sám Svora v říjnu 1998, pojednával o zdravotní krizi Václava Havla z konce roku 1996 a o přípravách jeho svatby s Dagmar Veškrnovou, k níž došlo v lednu roku následujícího. Neosobní vyprávění, vydávané autorem za publicistickou analýzu s fiktivními prvky a spřízněným tiskem za analogii nedlouho předtím vydaného politického románu *Barvy moci*, v němž anonymně vystupující americký novinář pojednal o prezidentské kampani Billa Clintona,¹⁹² se soustředilo na intimní zákulisí příběhu smrtelné choroby prvního muže země a milostné konstelace kolem něj; jako negativní hrdinka byla v knize vylíčena druhá prezidentova žena. Měsíc po vydání Svorovy knihy podali prezident republiky a jeho žena soudní žalobu, jejímž prostřednictvím se domáhali, aby z dalších vydání byly vypuštěny nelichotivé pasáže o Dagmar Havlové a aby jim Svora vyplatil finanční satisfakci ve výši pěti milionů korun; zároveň zažalovali periodika, která z knihy otiskla ukázky.¹⁹³ Již před podáním žaloby zakázal soud předběžným opatřením distribuci knihy, nikoli však na podnět manželů Havlových, ale v rámci sporu o autorství textu. Ten se Svorou vedla jeho bývalá kolegyně ze zpravodajské redakce Novy Aneta Procházková, která jej obvinila z toho, že ji neuvedl jako spoluautorku a že knihu publikoval bez jejího svolení a bez autorizace ze strany osob, které jí poskytly informace.¹⁹⁴ Autorskoprávní spor Svora posléze vyhrál a nedošlo ani k projednávání skandálních pasáží jeho knihy, protože Havlovi svoji žalobu před začátkem soudního jednání v dubnu 1999 stáhli.¹⁹⁵ Podle předběžného opatření neměl Svora jako autor i nakladatel svůj spis od konce října 1998 do začátku dubna 1999 distribuovat, k omezení prodeje však nedošlo.

Žaloba Havlových na Přemysla Svora vycházela z předpokladu, že výkon veřejné funkce nezabavuje občana demokratického státu práva na ochranu pověsti, cti, vážnosti a nerušeného soukromého i rodinného života, a měla za to, že informace o soukromí veřejných činitelů, „zvláště pak nesouvisí-li zveřejněné údaje nikterak s výkonem veřejné funkce“, nemají být „vůbec zveřejňovány“. Významným postavením žalobců – prezidenta republiky a jeho manželky – se dokonce v žalobě argumentovalo jako s faktorem, který intenzitu poškození osobnostních práv zaručených ústavou i občanským zákoníkem zesiluje. Stažení žaloby neumožnilo, aby tuto argumentaci zvážily soudy a přijaly při příležitosti

191) (san): „Autorku kvůli knize navštívil exekutor“, *Mladá fronta Dnes* 12, 2001, č. 201, 29. 8., s. 4.

192) sim, job: „České Barvy moci jsou o Havlových“, *Lidové noviny* 11, 1998, č. 244, 17. 10., s. 1.

193) „Havlovi žalují média a P. Svora“, *Hospodářské noviny* 42, 1998, č. 212, 23. 11., s. 6; „Příloha“ [obsahující faksimile žaloby proti Přemyslu Svorovi a jeho společnosti Svora, s. r. o., která uveřejnila knihu v prvním vydání], in Přemysl Svora: *Sedm týdnů, které otráslly Hradem II.*, Praha, P. F. 1998, s. 1–8.

194) „Prodej knihy týkající se Havla zastaven“, *Hospodářské noviny* 42, 1998, č. 212, 2. 11., s. 4.

195) „Svora obhájil před soudem autorství knihy“, *Večerník Praha* 10, 2000, č. 45, 23. 2., s. 3; „Havlovi stáhli žaloby“, *Právo* 9, 1999, č. 95, 23. 4., s. 1.

vydání bulvární prózy o prezidentském páru precedenční rozhodnutí, kde leží hranice, za niž do soukromí vysoce postavených osob nelze intervenovat.¹⁹⁶

Ústavní soud ČR později v této otázce dospěl ke stanovisku, jímž předpoklad žaloby na stejnou, nebo dokonce zvýšenou míru práva na ochranu soukromí u veřejně exponovaných osobností nepotvrdil. Při příležitosti sporu mezi kritikem Janem Rejžkem a zpěvačkou Helenou Vondráčkovou v roce 2005 soud konstatoval, že pro

osoby činné v oblasti veřejného života, ať již jde o politiky nebo o osobnosti veřejně známé, obecně platí, že disponují mnohem snadnějším přístupem k médiím, a mají tak mnohem snadnější možnost vyvrátit to, co ony samy považují za smyšlenky. Soudní ochrana dobrého jména takovýchto veřejně činných osob je i proto realizována v míře menší než ochrana dobrého jména kohokoliv jiného, který má mnohem menší spektrum možností vstoupit do veřejné diskuse než osoba veřejně činná.¹⁹⁷

V reakci na způsob, jímž byl tento právní prostor využíván bulvárním tiskem, vyzvali v květnu 2009 spisovatel Michal Viewegh a herec Marek Vašut k bojkotu tisku tohoto druhu i ke změně názoru na hranici mezi právem veřejnosti na informace o veřejně činných osobách a právem těchto osob na ochranu soukromí.¹⁹⁸ Debata o zobrazování skutečných osob v tisku, kterou oba umělci vyvolali, přispěla – v souladu s podobným vývojem ve Velké Británii a dalších západoevropských státech, kde se touto dobou rovněž začaly hledat cesty k regulaci bulvárního tisku – k významnému posunu v judikatuře. Ústavní soud ve svém nálezu z 19. března 2012 potvrdil Vieweghovi nárok na vysoké odškodnění za nepravdivé zprávy o jeho smyšleném mimomanželském vztahu publikované v roce 2005 v deníku *Aha!*. Konstatoval při té příležitosti, že povinnost veřejně činných osob snášet zvýšený zájem médií a jejich recipientů má své hranice, svoboda slova neopravňuje k publikování vědomě nepravdivých, neověřených, nactiutřačných informací pouze pro zisk. Vyjádřil také nový princip, podle něž finanční kompenzace za porušování osobnostních práv ze strany bulvárních médií má mít „preventivně-sankční funkci“: tedy akcentovat odstrašující funkci trestu a působit jejím prostřednictvím na obsahovou regulaci tisku.¹⁹⁹

196) Michal Musil: „Havlovi svojí žalobou otevřeli otázku míry svobody slova“, *Lidové noviny* 11, 1998, č. 279, 28. 11., s. 5.

197) Svoboda projevu versus právo na ochranu osobnosti – Rejžek v. Vondráčková, nálezný Ústavního soudu sp. zn. I. ÚS 367/03 ze dne 15. 3. 2005 (N 57/36 SbNU 605), dostupný z <<http://nalus.usoud.cz>>.

198) „Petice proti bulváru“, *Lidovky.cz*, 10. 5. 2009, <http://www.lidovky.cz/petice-proti-bulvaru-05j-/ln-media.asp?c=A090510_123625_ln-media_ani>, přístup 29. 10. 2014; Jana Machalická: „V Čechách se může beztrestně lhát“, *Lidové noviny* 22, 2009, č. 108, 11. 5., s. 10; ČTK: „Viewegh podal ústavní stížnost kvůli bulváru“, *České noviny*, 22. 6. 2009, <http://www.ceskenoviny.cz/kultura/index_view.php?id=384025>, přístup 29. 10. 2014.

199) Nález soudkyně Elišky Wagnerové, sp. zn. I. ÚS 1586/09 ze dne 6. 3. 2012 (N 43/64 SbNU 491), dostupný z <<http://nalus.usoud.cz>>; Tomáš Němeček, Václav Drchal: „Milion, a to bleskem“, *Lidové noviny* 26, 2013, č. 81, 6. 4., s. 3; Marian Kokeš: „Zápas celebrit s .pestrým světem“, *Lidové noviny* 26, 2013, č. 81, 6. 4., příloha Právo & Justice, s. 15-16.

Nestátní cenzura a sociální regulace literatury

Literární život zahrnuje nesčíslně situací, v nichž na lokální úrovni dochází k posuzování přípustnosti určité výpovědi a ke konfrontacím nad vstupem této výpovědi do masové komunikace či cirkulací v jejím rámci. V následujícím výkladu vztahujeme k pojmu cenzury či sociální regulace literatury tři historicky, institucionálně nebo kulturně vymezené skupiny situací, jejichž společným znakem je nutnost selektivních procedur nezávislá na individuální vůli.

I když obecně do výkladu cenzurního systému nevtahujeme otázku rozhodování redaktorů o tom, zda jejich nakladatelství nebo časopis vydá nebo nevydá určitý text, rozhodovací situace, jimž byli nakladatelští pracovníci vystaveni v období transformace knižního trhu, představují výjimku. Vlastností těchto situací v dané historické chvíli byla totiž nevyhnutelnost a hromadnost účinků; rychlá transformace knižního trhu i literárního pole vedla v krátké době k filtrování celých typů děl, kategorií textů či výpovědí. Ve stejné perspektivě lze uvažovat o účincích politické korektnosti jako seberegulačního mechanismu jazykového a kulturního jednání individualizované společnosti: také ona filtruje celé třídy promluv, vybavuje je pozitivními i negativními recepčními příznaky. Ani rozhodování subjektů transformujícího se knižního trhu, ani nesčetné interakce, při nichž jako odpovědní příslušníci dnešní společnosti vytěsňujeme z řeči své i z řeči svých komunikačních partnerů sociální stereotypy, neřídí stát či jakákoli jeho instituce. Totéž nelze v úplnosti říci o regulaci elektronických vysílacích médií, která jsou vzhledem ke svému společenskému dopadu podrobena následné cenzuře zajišťované orgánem státu.

V případě médií veřejné služby, která do literární komunikace zasahují (zejména v případě hudebně-literární stanice Českého rozhlasu Vltava) větší měrou než rozhlasové i televizní stanice komerční, se prolíná státní regulace s institutem profesionální seberegulace i sociální kontroly vykonávané občanskou společností prostřednictvím mediálních rad. Tím, kdo podobně jako v předchozích dvou případech selekci výpovědí vykonává, jsou jednotliví redaktori, dramaturgičtí i techničtí pracovníci mediálních organizací, kteří podle svého uvážení stabilnější i méně stabilní pravidla a kritéria sociální regulace interpretují.

Knihy ztracené v období revoluce a transformace knižního trhu

Poslední týdny roku 1989 přinesly redaktorům kamenných nakladatelství nejen okamžité osvobození od svazujících politických i estetických regulativů rozptýlené cenzurní soustavy a s ním i morální a profesionální úkol získat pro vlastní podnik co nejvíce titulů dosud zakázané literatury, v jejímž případě navíc zvědavost a nadšení publika dávaly vedle uměleckého či kulturního efektu i příslib ekonomického zisku. Postavily je zároveň před otázkou, které z připravených či rozpracovaných knih již nevydat – ať už z důvodů uměleckých, vědeckých, morálních, pokud dokončení příslušného edičního projektu pokládali z hlediska vlastního nakladatelství nebo celé společnosti za nepřínosné či poškozující,

nebo z důvodu ekonomického.²⁰⁰ Redakční přípravu i polygrafickou výrobu nově získaných děl bylo totiž nutno umístit do stávajících kapacit, a to za situace, kdy se činnost kamenných nakladatelství, polygrafie a knižního obchodu (spolu s celou socialistickou ekonomikou) vyznačovala nepružností a neefektivitou: jen lhůta pro vydání běžné knihy činila dva až tři roky.²⁰¹

Postup literárních nakladatelství při doplňování edičních plánů v době revoluce charakterizovala opatrnost a snaha postupovat jinak, než se (často v témže podniku) postupovalo na počátku normalizace. V hlavním beletristickém nakladatelství Československý spisovatel se rozhodli nejen dokončit edici memoárů svého dosavadního – koncem listopadu 1989 svrženého – ředitele Jana Pilaře, ale také vydat ještě i čtvrtý díl vybraných spisů téhož básníka. Pilař přitom patřil k symbolům normalizace, jeho vzpomínky *Sluneční hodiny* byly kulturní opozicí příkře odmítnuty již v průběhu předchozího roku na základě časopiseckých ukázek a v nakladatelství i distribuční síti ležely zásoby nejruznějších Pilařových děl, která mu tak jako dalším prominentům komunistické kulturní politiky byla v sedmdesátých a osmdesátých letech vydávána ve vysokých nákladech, aniž by tomu byť jen vzdáleně odpovídala čtenářská poptávka. Poslední svazek vybraných spisů Jana Pilaře tak v Československém spisovateli v létě 1990 vyšel i přesto, že si v předběžném poptávkovém řízení knihkupci objednali jen 220 výtisků (vytištěno bylo 300 exemplářů, což byla jedna šedesátina průměrného nákladu knihy na sklonku socialistické éry).²⁰² Ekonom nakladatelství, básník Jan Macháček, tehdy na okraj vydání Pilařovy knihy napsal: „Nevydat? [...] Oni odepisovali rozpracované tituly, nechali drtit již hotové knihy ‚nehodných‘ autorů. [...] Snad opravdu nejsme jako oni, a tak vyjde nejtlustší kniha s nejmenším nákladem v dějinách nakladatelství jako pomník normalizace, KSČ a nás bezpartijních mlčících, v podstatě mlčících.“²⁰³

I v Československém spisovateli byla nicméně příprava některých titulů na přelomu let 1989–1990 zrušena. Z knih, které byly v reklamních a knihovnických publikacích ohlášeny jako součást edičního plánu na rok 1990, toto nakladatelství již nikdy nevydalo druhé vydání básnické sbírky autora, jehož postavení v normalizační kultuře bylo srovnatelné s Pilařovým, totiž Skálovy knihy *Havran nepřilétá s květinou*; dále to byly nové romány Jaroslava Čejky *Ryby táhnou proti proudu*, Jindřicha Grabackého *Třetí strana mince*, Karla Houby *Předposlední kapitola*, Václava Duška *Silvestr za milión* nebo Petra Prouzy *Psychiatr*; nové sbírky básní Svatavy Antošové (*Džungle*), Jaroslava Holoubka (*Ponorka v zahradě Čech*); a konečně některé reedice (například próz Josefa Fraise *Muži z podzemního kontinentu* a *Klec plná siláků*, ale také Čapkovy *Války s mloky*, Halasovy sbírky *Naše paní Božena Němcová*, Hrubínovy *Romance pro křídlovku* atp.).²⁰⁴

200) J. Šmejkalová: *Cold War Books in the 'Other' Europe and What Came After*, cit. dílo, s. 295.

201) Z. Šimeček, J. Trávníček: *Knihy kupovati...*, cit. dílo, s. 385–388, 391.

202) Tamtéž, s. 402.

203) Jan Macháček: „Čísla, obzvláště v literatuře“, *Tvar* 1, 1990, č. 13, s. 2.

204) Srov. *Ediční plán nakladatelství Československý spisovatel na rok 1990*, archiv Střediska literárněvědných informací ÚČL AV ČR; *Přehled knižní produkce českých nakladatelství v roce 1990. Výběr titulů doporučených veřejným knihovnám*, Praha, Státní knihovna ČSR, odbor výzkumu a metodiky knihovnictví – Technické ústředí knihoven ve Vydavatelství a nakladatelství Novinář 1989.

Podobně postupovala další kamenná nakladatelství. Pokud šlo o původní literární produkci, zdržení nebo zastavení se týkalo zaprvé nechvalně známých autorů propagandistické publicistiky (Tomáš Řezáč: *Banderova rakev*, Josef Hotmar: *1918 aneb Zrození republiky*²⁰⁵); zadruhé prací prozaiků a básníků z generačního okruhu tzv. pětatřicátníků (Josef Frais: *Lampárna na hlavním nádraží*, Karel Sýs: *Praha zezadu*); zatřetí literárněhistorických spisů nebo edic týkajících se starší české literatury zhruba do poloviny 20. století – tedy té složky literární tradice, jejíž vydávání nebo analýza ztratily ve světle úkolu rekonstruovat kontext soudobé literatury kulturní a politickou váhu (například se jednalo o první výbor z korespondence Jakuba Arbesa *Romaneto v listech* či soubor studií oddělení teorie Ústavu pro českou a světovou literaturu AV ČR o Karlu Čapkově).²⁰⁶ Opomenuty konečně zůstaly některé práce mladších autorů, kteří podle mínění redaktorů i kritiků a nezřídka i podle názoru svého mohli v danou chvíli dát přednost tvůrcům, jejichž vstup do legálního kulturního oběhu byl doposud zdržován. Jeden z nich popsal okolnosti zastavení své druhé básnické knihy takto:

V nakladatelství Práce jsem měl přichystán výbor z básní, které jsem napsal v letech 1982 až 1989, přičemž výroba sbírky pokročila až do stadia autorských korektur; někdy v prosinci 1989 mi však odpovědná redaktorka sdělila, že vydání odsouvají, protože teď se přednostně budou věnovat samizdatové a exilové literatuře. Byl jsem s tím srozuměn a vůbec jsem nebyl zklamán, říkal jsem si: Tito autoři nemohli tisknout, tak teď je spravedlivé, aby si to vynahradili. Posléze (tuším, že už v roce 1990) nakladatelství od smlouvy odstoupilo a pak dokonce celé zaniklo. Vůči mně se zachovalo velmi korektně, smlouvu dodrželo a vyplatilo mi honorář (jen pro představu o tehdejších finančních hladinách: výše honoráře za nevydanou knihu, na niž však už byla podepsána smlouva, se odvíjela od předlistopadových sazeb, tj. dostal jsem 13,5 tis. Kč, přičemž můj měsíční plat tenkrát činil cca 2,5 tis. hrubého. Jen coby úsměvnou poznámku pod čarou ještě dodávám: Tento honorář byl vůbec nejvyšší, jaký jsem kdy dostal, přitom to bylo paradoxně za knihu, která nikdy nevyšla). A jak čas šel, na vydání této sbírky jsem rezignoval, ač bych pro ni pravděpodobně v devadesátých letech nakladatele našel.²⁰⁷

V měřítku celého literárního trhu se z knih připravovaných k uveřejnění na sklonku období státního socialismu nerealizovalo nebo odsunulo vydání až jedné třetiny titulů. Také v případě překladové literatury, podobně jako u domácí produkce, představovaly významnou část z nich reedice. U dosud nikdy překladem nezprostředkovaných nebo nově přeložených klasických děl došlo k okamžitému zablokování u slovenské literatury. Nakladatelství odpovídajícího zaměření (zejména Naše vojsko a Lidové nakladatelství) stornovala dále značnou část konvenční nebo tendenční beletrie přeložené z ruštiny

205 Jaroslav Dvorský: „Kdo nás chtěl poučovat“, *Lidová demokracie* 46, 1990, č. 274, 22. 11., s. 11. Podle Dvorského tento Hotmarův historicko-publicistický spis („plagiát“, který by „vedle jiných hodnotných monografií, zpracovaných historiky“, nemohl „na trhu obstát“) byl v edičním plánu Klubu čtenářů nahrazen monografií Jiřího Kovtuna *Masarykův triumf*.

206 Biografický archiv Ústavu pro českou literaturu AV ČR, fas. Pavel Janoušek, Příspěvek do ankety Současní spisovatelé a cenzura, 21. 2. 2014; srov. též P. Janoušek a kol.: *Dějiny české literatury 1945–1989*, díl 4, cit. dílo, s. 56.

207 Příspěvek do ankety Současní spisovatelé a cenzura, 13. 3. 2014. Autor si přál být uveden jen obecnou charakteristikou: básník, nar. 1958.

a z jazyků zemí sovětského bloku. „Obětí“ změny se však staly i špičkové literární či překladatelské výkony z literatur slovanských jazyků nebo z menších literatur, jakož i koncepce kontinuálního představování jednotlivých literatur, která se opírala o kvóty plánovaného knižního trhu a umožňovala čtenářům udržovat si povědomí o kontextu menších literatur a literatur sousedních zemí. Podle slov italianisty Jiřího Pelána, v letech 1990–1991 šéfredaktora nakladatelství Odeon, se po roce 1989 „tento princip přestal uplatňovat a povědomí se zcela zhroutilo. Dnes vydávané knihy, například polské, vstupují na český knižní trh jaksí bezkontextově – čtenář si je nemá jak zařadit do souvislostí dané národní literatury.“²⁰⁸ Z připravovaných titulů Odeonu se v důsledku krachu tohoto významného střediska vydávání světové literatury nepodařilo již nikdy vydat román polského spisovatele Władysława Stanisława Reymonta *Chłopi (Sedláci)* v novém překladu Vlasty Dvořáčkové.²⁰⁹ Podle vzpomínky jiné významné překladatelky z téhož jazyka Heleny Stachové po událostech roku 1989 „všechna nakladatelství škrtla všechny polské knihy. Mám v šuplíku nevydaný překlad nádherného románu Igora Newerlého *Pahorek blankytného snu*, přes tři sta stran nevydaných povídek Sławomira Mrożka a knížku pro děti od Wiktora Woroszylského *Menší hledá Velkého*“.²¹⁰

Se zánikem Odeonu, který byl po neúspěšné privatizaci poslán ministerstvem kultury v roce 1994 do likvidace, došlo i k nevratným ztrátám některých rozpracovaných titulů ze západních literatur. Osud jednoho z nich, výboru z próz Paula Verlaina, popsal redaktor nakladatelství, spisovatel a překladatel Václav Jamek:

Případ Verlainových próz mě dodnes rozhořčuje, protože se z té práce nic nezachovalo (snad kromě Jirsových původních překladů v surovém stavu): překladatel Stanislav Jirsa, záhy poté zesnulý, sestavil velmi rozsáhlý soubor povídek, autobiografických textů a korespondence, které si pak ode mne vyžádaly ještě obrovskou práci redakční, jednak na konečném znění textů (ve spolupráci s překladatelem), jednak na jejich konečném uspořádání. Celý rukopis (s názvem *Pády mého srdce*) byl připraven v technicky upravené strojepisné formě, včetně výtvarného návrhu, a stačilo ho poslat do tiskárny. Jenže v té chvíli Odeon zbankrotoval, na tisk už nedošlo, ale to nejhorší je, že celý zpracovaný rukopis se potom ztratil a nikdo není schopen říci, co se s ním stalo. Odhaduji, že byl odvezen do sběru, stejně jako předtím celý archiv lektorských průvodků s posudky lektorů, který vznikl dlouhá desetiletí. Pro mě je to doklad toho, v jakém opovržení chová česká společnost všechny formy vyšší kultury.²¹¹

Některé knihy nevyšly po revoluci z rozhodnutí samotných autorů nebo nositelů autorských práv. Vdova po Jiřím Voskovcovi nedala například souhlas k použití Voskovcových textů pro knihu Jaromíra Pelce o Osvobozeném divadle, v němž měl nové, rozšířené vydání

208) Zápis z rozhovoru s Jiřím Pelánem o nakladatelství Odeon v období 1989–1994, který 24. 6. 2014 vedl Roman Kanda, archiv autora.

209) Tamtéž.

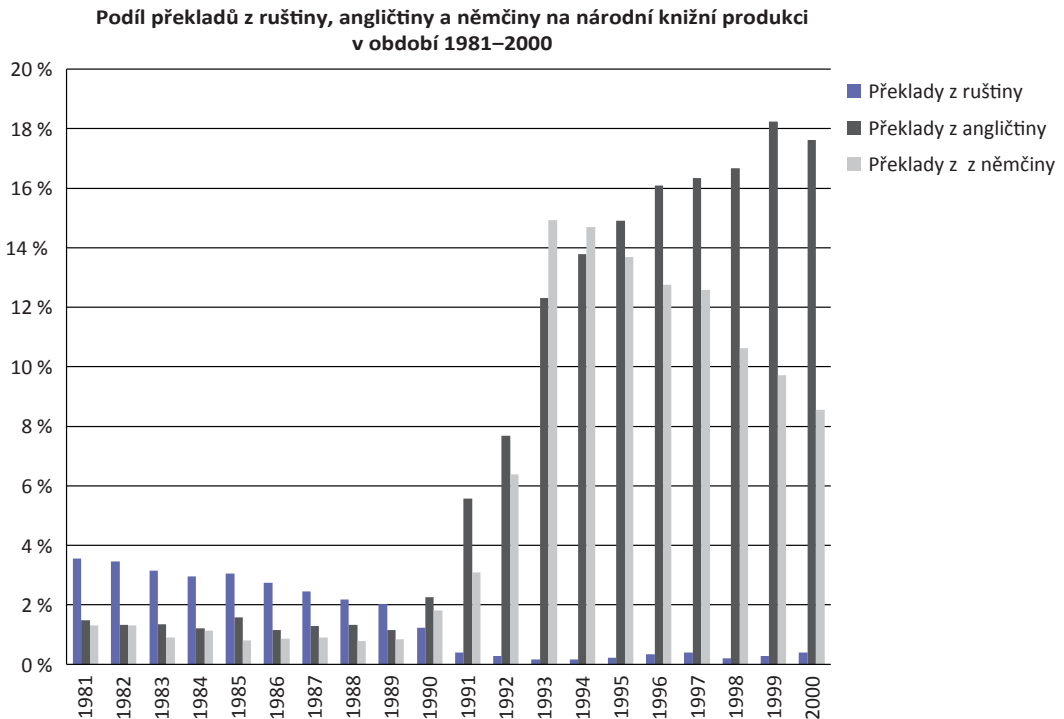
210) Stanislav Rubáš (ed.): *Slovo za slovem. S překladateli o překládání*, Praha, Academia 2012, s. 385.

211) Biografický archiv Ústavu pro českou literaturu AV ČR, fas. Václav Jamek, Příspěvek do ankety Současní spisovatelé a cenzura, 12. 3. 2014.

Kulturní orientace české literatury v období 1981–2000 Demokratická revoluce otevřela cestu k proměně vnější orientace české literární kultury. Tato proměna měla dva komponenty: nesrovnatelně větší otevření se vnějšímu prostředí a dále přesměrování dominantního proudu kulturního transferu z ruskojazyčné k anglojazyčné oblasti.

Zdroj: Česká národní bibliografie, stav k 1. 11. 2014.

Pelcovy studie doprovázet výbor z textů V+W.²¹² Již před polovinou roku 1990 se objevil důvod další: ekonomická krize, v níž se ocitla kamenná nakladatelství.

„Vidím, co vidím, a dneska hodně černě. Dostal jsem od novopečeného šéfredaktora jednoho pražského nakladatelství dopis, v němž mne žádá, abych netrval na vydání knížky, které mi jeho podnik v prosinci sám nabídl,“ napsal v květnu v *Lidových novinách* romanopisec Jan Trefulka.²¹³ Poptávka po jeho knize v předběžné knihkupecké anketě poklesla pod 20 000 výtisků ve chvíli, kdy se hranice rentability zvedla v kamenných nakladatelstvích v důsledku počínající liberalizace cen v polygrafii na 30 000–40 000 výtisků.²¹⁴

212) Daniel Strož: „Nehodící se škrtněte“, rozhovor vedl Jan Jiroušek, *Tvar* 2, 1991, č. 22, s. 9–10; Vladimír Pistorius: [„Vážená redakce, v čísle 22...“], *Tvar* 2, 1991, č. 24, s. 2; Jaromír Pelc: [„Vážená redakce, se zájmem jsem si přečetl...“], *Tvar* 2, 1991, č. 27, s. 6; Vladimír Pistorius: [„Konečně to tedy Jaromír Pelc řekl...“], *Tvar* 2, 1991, č. 29, s. 3.

213) Jan Trefulka: „Vidím, co vidím“, *Lidové noviny* 3, 1990, č. 53, 5. 5., s. 16.

214) Vladimír Novák: „Vážení přátelé, milí čtenáři našich knih“, *O knihách a autorech Československého spisovatele*, 1990, léto–podzim, s. 1; Vladimír Pistorius: „Zpráva o knižním kolapsu“, *Tvar* 2, 1991, č. 27, s. 1, 4.

Nakladatelství za této situace vypočetlo, že kniha skončí ve ztrátě 280 000 Kčs. Trefulka nebyl přítom z autorů zakázaných po srpnu 1968 zdaleka jediným, komu nakladatelství začala v této době vracet z ekonomických důvodů rukopisy, které jim ještě před několika měsíci trhala z rukou.²¹⁵

Transformující se knižní trh prvních let po demokratické revoluci představoval úzké hrdlo, které záhy přestalo pojmát vše, co se do něj tlačilo, ať už to představovala dosud oficiálně vydávaná literatura, tisíčovky děl, která byla odstavena na vedlejší kolej za padesát let působení cenzurních systémů autoritativního typu a nyní se domáhala svého čtenářského i kritického zhodnocení, anebo proud domácí a ve stále větší míře i západní populární literatury, který v průběhu následujících několika let způsobil převrstvení literární produkce, v jehož důsledku se náročná umělecká literatura ocitla v menšinovém postavení.²¹⁶ Po stránce ekonomické šlo o proměnu plánovaného knižního trhu, soustřeďujícího do velkých monopolních podniků trpících přezaměstnaností a malou efektivitou výroby a distribuce relativně malého kvanta titulů ve velmi vysokých průměrných nákladech, v plně liberalizovaný knižní trh, charakterizovaný množstvím aktérů, velkou konkurencí, nepříliš vysokou kupní silou potenciálních zákazníků i tradicí nízkých cen knihy, vysokou specializací, a tím i vysokým počtem titulů, vydávaných ovšem pro úzké skupiny čtenářů (zatímco v roce 1990 vyšlo v Česku 4 136 knižních titulů, v roce 1995 to již bylo 8 994, a v roce 2010 dokonce 17 054 titulů).²¹⁷ Transformace knižního trhu trvala až do druhé poloviny devadesátých let a její literární, kulturní, politické, ideologické, technologické i ekonomické peripetie i souvislosti byly již předběžně popsány.²¹⁸ Pro naše téma jsou důležité jen ty z důsledků transformace knižního trhu, které v první polovině devadesátých let vedly k hromadnému vyřazování již vydaných knih z distribuční sítě a zapůsobily jako filtr literární produkce na úrovni nakladatelství: šlo o řetězový krach nebo nepovedenou privatizaci rozhodujících kamenných nakladatelství literárního zaměření, jako byl Odeon, Československý (od roku 1994 Český) spisovatel, Práce, Melantrich, Státní pedagogické nakladatelství,²¹⁹ a o likvidaci neprodejných zásob knih. Ty vznikly v důsledku nadprodukce, privatizace knižního velkoobchodu i maloobchodu a celkové změny ekonomického i kulturního prostředí v období postkomunistické transformace.

První část neprodejných zásob představovala politická literatura vydaná před listopadem 1989 (v létě roku 1990 tvořila údajně 30–40 % neprodejných zásob knih a zároveň ekvivalent celoročního objemu české knižní produkce). K ní se již od poloviny roku 1990 začaly přidávat zbytkové náklady nově vydaných titulů zakázané literatury, u nichž nakladatelé ani distributoři zpočátku neodhadli brzké opadnutí čtenářského zájmu nebo je distribuční síť nebyla pro své ekonomické poruchy schopna dodat tam, kde by o ně byl zájem. První tituly do té doby zakázané literatury přicházely na trh v nákladech

215) Ludvík Vaculík: „Odstoupení od smlouvy“, *Lidové noviny* 3, 1990, č. 70, 26. 5., s. 2.

216) J. Šmejkalová: *Cold War Books in the 'Other' Europe and What Came After*, cit. dílo, s. 289–290; Pavel Janáček: „Chaos bez hranic. Populární beletristické normalizačního období v devadesátých letech“, *Bohemica Olomucensia* 1, 2009, č. 2, s. 192–206.

217) Z. Šimeček, J. Trávníček: *Knihy kupovati...*, cit. dílo, s. 400.

218) J. Šmejkalová: *Cold War Books in the 'Other' Europe and What Came After*, cit. dílo, s. 281–365; Z. Šimeček, J. Trávníček: *Knihy kupovati...*, cit. dílo, s. 388–390, 392–410.

219) J. Šmejkalová: *Cold War Books in the 'Other' Europe and What Came After*, cit. dílo, s. 296–316.

100 000–200 000 výtisků.²²⁰ Zatímco se však první porevoluční knihy Ivana Klímy, po- vídkové sbírky *Má veselá jitra*, v roce 1990 prodalo 150 000 výtisků, román téhož autora *Soudce z milosti* vyšel o rok později v nákladu 15 000 kusů, z nichž se prodaly již jen dvě třetiny.²²¹ Z 200 000 kusů Čapkových *Hovorů s T. G. Masarykem*, které uvedl na trh v roce 1990 Československý spisovatel, našla v průběhu let 1990–1991 svého kupce jen polovina atd.

Nejpozději ve chvíli své privatizace se celostátní monopolní distribuce (představovaná státním podnikem Knižní velkoobchod), krajské knihkupecké řetězce i jednotlivé nakla- datelské podniky začaly těchto neprodejných zásob zbavovat i za cenu likvidace. Po kate- gorii politicky neúnosných titulů, jakými byly *Poučení z krizového vývoje ve straně a spo- lečnosti po XIII. sjezdu KSČ* nebo knihy projevů představitelů normalizační KSČ, zaměřila do sběren starého papíru i nově vyrobená díla náležející ke kontrakánonu komunistické kultury včetně děl T. G. Masaryka nebo Václava Havla.²²² Zprávy novin a časopisů o kni- hách, které jsou ničeny ve stoupě, aktualizovaly v prvních porevolučních letech velké obrazy z dějin české literární cenzury, například postavu pátera Koniáše nebo baliče sta- rého papíru (a zakázaných knih) Haňti z románu Bohumila Hrabala *Příliš hlučná samota*.

Část knih, které v první polovině devadesátých let neprošly hrdlem transformujícího se knižního trhu, byla později vydána jinými nakladatelstvími. Ke vstupu těchto děl do lite- rární komunikace nedocházelo naráz, ale postupně až do přelomu století, v menším počtu případů dodnes. Z titulů, které byly zmíněny v předchozím výkladu, byl v roce 1992 vydán Čejkův román *Ryby táhnou proti proudu*, v roce 1995 Holoubkova sbírka *Ponorka v zahradě Čech* a Fraiso- va próza *Lampárna na hlavním nádraží*, v roce 1999 soubor Sýsových veršů s fotografiemi Františka Dostála *Praha zezadu*, v roce 2005 Hotmarův spis (pod názvem *Zrození republiky 1914–1918*). Otázkou, kterou redakční poznámky ani jiné paratexty těch- to publikací obvykle neřeší, zůstává, nakolik se odložený vstup do literární komunikace v tom kterém případě udál v podobě textově identické s původně připravovanou knihou. V závislosti na stavu dochování původního rukopisu, korekturních obtahů či jiného textov- ého pramene a s rostoucím odstupem od původního ideologického i kulturního kontextu lze předpokládat vyšší stupeň úpravy či přepracování příslušného díla. Jestliže kupříkladu odeonské vydání výboru z Arbesovy korespondence *Romaneto v listech* mělo v roce 1990 mít 432 tiskových stran, edice uskutečněná na základě neúplně dochovaného rukopisu a části prvních korektur v roce 2010 dosáhla polovičního rozsahu, vysvětlivky a historické i literární komentáře byly přepracovány mimo jiné vzhledem k posunu ve stavu poznání příslušné problematiky i nově zpřístupněné pramenné základny a celkový charakter edice včetně ilustračního doprovodu byl přizpůsoben populárnějšímu čtenářskému přijetí.²²³

220) Z. Šimeček, J. Trávníček: *Knihy kupovati...*, cit. dílo, s. 386–387.

221) J. Šmejkalová: *Cold War Books in the 'Other' Europe and What Came After*, cit. dílo, s. 287–290.

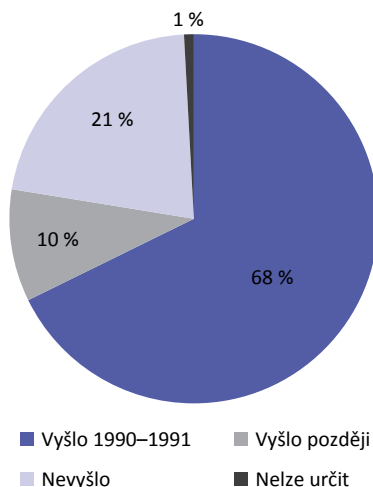
222) Tamtéž, s. 354–355; Pavel Janáček: „Poučení konečně užitečné. Kdo jinému stoupu chystá...“, *Lidové noviny* 3, 1990, č. 100, 30. 6., s. 8; Josef Smola: „Chybějí už jen vidle“, *Rudé právo* 1, 1991, č. 257, 4. 11., s. 1–2; Josef Smola: „Knihy ve stoupě neskončí?“, *Rudé právo* 1, 1991, č. 288, 10. 12., s. 5; Milan Uhde: „Ministr kultury ČR Milan Uhde o neprodaných knihách“, rozhovor vedli Peter Kováč, Pavel Kryl, *Rudé právo* 1, 1991, č. 294, 17. 12., s. 3.

223) Srov. Jaroslava Janáčková, Jarmila Víšková, Petr Lachmann: „Ediční poznámka“, in Jakub Arbes: *Romaneto v listech. Korespondence z let 1867–1892*, ed. Jaroslava Janáčková, Praha, ARSCI 2010, s. 217–220.

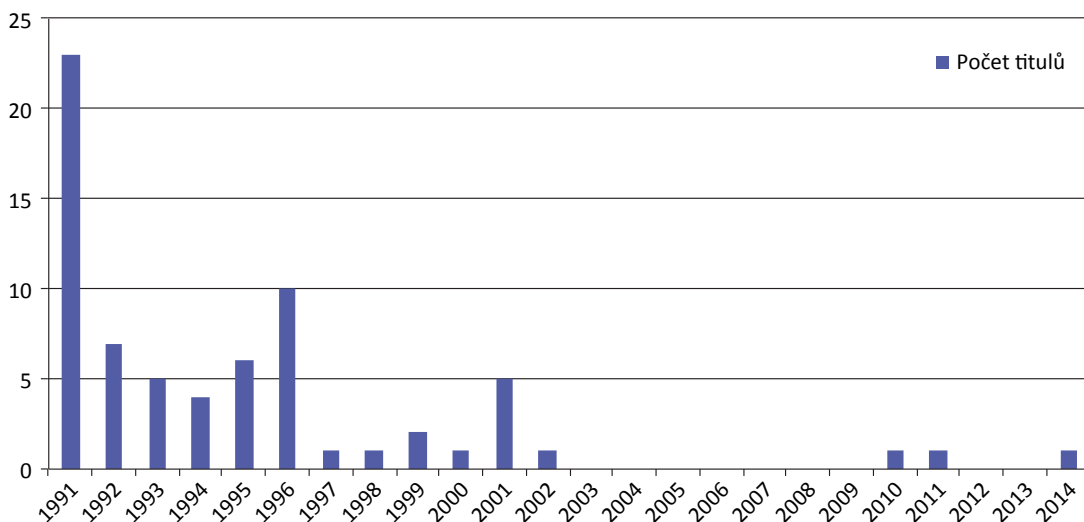
Úzké hrdlo knižního trhu v pohledu statistiky

Počet nevydaných titulů z edičních plánů na rok 1990 podle jazyka originálu	
Čeština	63
Ruština	19
Slovenština	6
Polština	2
Angličtina	1
Běloruština	1
Bulharština	1
Čínština	1
Estonština	1
Francouzština	1
Maďarština	1
Makedonština	1
Němčina	1
Rumunština	1
Srbština	1
Celkem	101

Osud titulů z edičních plánů kamenných nakladatelství na rok 1990: Krásná literatura pro dospělé

Rozpouštění odložených titulů z kategorie krásná literatura pro dospělé v pozdější knižní produkci

Rámcovou představu o hustotě a orientaci filtru, jímž prošly po demokratické revoluci plány kamenných nakladatelství, si můžeme udělat na základě bibliografické příručky *Přehled knižní produkce českých nakladatelství v roce 1990*. Publikace byla připravena s ročním předstihem pracovníky sektoru výzkumu a metodiky knihovnictví Státní knihovny ČR na základě registračních listů poskytnutých odborem knižní

---

kultury ministerstva kultury. Šlo o pomůcku, jejímž účelem bylo napomoci knihovníkům amatérům z místních veřejných knihoven v malých obcích i pracovníkům z profesionalizovaných knihoven ve městech při akvizici titulů pro jejich instituci. Celkem 1 060 titulů zahrnutých do příručky představovalo výběr z titulů plánovaných 45 kamennými nakladatelstvími k vydání na rok 1990.

Příručka zahrnovala tituly, o jejichž zařazení do plánu bylo rozhodnuto již v prvních měsících roku 1989; nemohla tedy zachytit případné změny v rozhodování nakladatelů i autorů nebo instancí rozptýlené cenzurní soustavy, k nimž došlo zhruba od léta do podzimu 1989 (například rozhodnutí autora odstoupit od vydání knihy apod.). Dále se jednalo o příručku výběrovou – zařazení každého titulu mělo význam doporučení pro nákup. Stranou výběru tak mohly zůstat kulturněpoliticky sporné (příliš „odvážné“, ale třeba i příliš „konzervativní“) tituly, na něž nakladatelé či knihovníci nechťeli upozorňovat, ale zároveň tituly těch žánrů, autorů či typů, které byly z hlediska priorit celého systému lidového knihovnictví chápány jako méně důležité, okrajové apod. Je například zjevné, že stranou zůstala většina dobové produkce populárních žánrů (s jistou výjimkou sci-fi a politicky angažovaných kriminálních a špionážních próz). Tyto charakteristiky je třeba mít na paměti, budeme-li se na základě dále uvedených dat pokoušet zjištění proporce filtru extrapolovat na celou knižní produkci roku.

Bibliografické záznamy jsou v příručce rozděleny do kapitol podle následujících kategorií: Klasikové marxismu-leninismu, Společenskovední a politická literatura, Přírodovědná literatura, Technická literatura, Ostatní naučná literatura, Krásná literatura pro dospělé, Krásná literatura pro mládež, Naučná literatura pro mládež, Tituly doporučené k nákupu pro školní knihovny. Naše statistika je založena pouze na kategorii Krásná literatura pro dospělé, která zahrnovala 468 záznamů původních i přeložených děl připravených k prvnímu vydání nebo reedici. Žánrově šlo o knihy básnické, romány, novely, povídkové sbírky a okrajově i o soubory dramát moderních a současných autorů, edice klasických děl starověku, středověku a raného novověku, tituly literatury faktu, edice pramenů k literárním dějinám.

Srovnáním s *Českou národní bibliografií* a v ojedinělých případech i dalšími běžnými bibliografickými a slovníkovými pomůckami jsme roztrídili tyto záznamy na knihy, které s vrocením 1990 (výjimečně již 1989) skutečně vyšly (294), vyšly v pozdějších letech (70) a nevyšly vůbec (101); u tří titulů se nám nepodařilo zjistit jejich osud s postačující jistotou. Z odložených titulů jich 23 vyšlo v roce 1991, tedy s drobným skluzem, jehož vliv na průběh recepce nemá smysl zvažovat.

Na základě těchto zjištění i posledně zmíněného předpokladu můžeme konstatovat, že jedna pětina (21 %) z titulů beletrie pro dospělé, s nimiž se v prvním pololetí roku 1989 počítalo v edičních plánech kamenných nakladatelství pro rok 1990, se na knižní trh již nikdy nedostala. Každá pátá z těchto knih (22 %) obsahovala verše, dvě třetiny (69 %) představovala krásná próza. Podíváme-li se na strukturu zastavených knih z hlediska jazyka originálu, ukazuje se, že ze dvou třetin šlo o beletrii původní, z jedné třetiny o překlady především z ruštiny a slovenštiny; jiné jazyky a literatury jsou zastoupeny jedním, maximálně dvěma tituly. Jedna desetina literární produkce (10 %) připravené k vydání na rok 1990 vyšla s menším či větším zpožděním. Tato desetina odložených knih se poté zvolna a relativně rovnoměrně rozpouštěla v knižní produkci až do počátku nultých let; jednotlivé tituly se dostávají do komunikačního oběhu dodnes, tedy s odstupem téměř čtvrt století.

Zdroj: *Přehled knižní produkce českých nakladatelství v roce 1990. Výběr titulů doporučených veřejným knihovnám*, Praha, Státní knihovna ČSR – odbor výzkumu a metodiky knihovnictví, Technické ústředí knihoven ve Vydavatelsví a nakladatelství Novinář 1989; *Česká národní bibliografie*, stav k 1. 11. 1014.

Poruchy knižního trhu v době transformace na počátku devadesátých let provázely obavy z důsledků, jež bude komercializace celého systému knižní distribuce pro literaturu mít. Již zmíněný Jan Trefulka například očekával, že v důsledku tohoto „vražedného výmyslu dogmatiků tržní ekonomiky“ vyplní „místo státně podporovaného, komunistického, ideologického braku“ „kýč všeho druhu, který nivelizuje, zploštuje, vykrádá a vulgarizuje

hodnoty“.²²⁴ Mezi představou, že ochrana odstátněné kultury před kapitalistickým trhem by měla být garantována zákonem (který se nepodařilo vytvořit), a nastupujícím programem neoliberální transformace spatřujícím naopak v trhu prvotní zdroj svobody a rozvoje literatury či umění docházelo v prvních měsících po revoluci ke konfrontaci, záhy rozhodnuté ve prospěch druhého programu. Na naléhavosti ztrácely tyto diskuse také spolu s tím, jak úlohu kamenných nakladatelství přebíraly nově založené privátní nakladatelské i distribuční podniky, jak autoři i čtenáři přivykali volnému literárnímu trhu a jak se v neposlední řadě konstitovala literární politika státu. Výběrová podpora literárních časopisů a vydávání náročné literatury přestala být od roku 1994 záležitostí ad hoc opatření ministerstva kultury a stala se záležitostí každoročního rozhodování odborných komisí.

Téma tzv. ekonomické cenzury ve významu strukturální regulace literárních forem a uměleckých hodnot prostřednictvím trhu z literární diskuse zcela nezmizelo ani po polovině devadesátých let.²²⁵ Jediným literárním prostředím, které se k němu ovšem trvale hlásí v jeho raném, neproblematizovaném a nestrukturovaném významu, představují spisovatelské instituce okolo KSČM. Případová studie o ediční historii děl marxistického filozofa a polyhistora Ivana Svitáka po listopadu 1989 ukazuje, jak může být koncept cenzury trhem využit k přeznačení jiných forem strukturální regulace, spočívajících například v proměně dominant filozofického diskurzu.²²⁶

V oblasti periodického tisku se debaty o cenzurních implikacích, plynoucích z vlastnictví média, projevíly ve třech vlnách. Záhy po demokratické revoluci převládal názor, že svobodu slova zajistí odstátnění časopiseckých a novinových vydavatelství a jejich působení na volném trhu. Když se v průběhu devadesátých let koncentrovala většina velkých celostátních i regionálních vydavatelství v rukou oligopolu německých a švýcarských mediálních společností, vystoupil historik Bořivoj Čelovský s tezí o „konci českého tisku“, který se podle něj měl projevovat mimo jiné cenzurováním historicko-politické kritiky Německa.²²⁷ Třetí kolo diskusí o dopadech vlastnictví novin a časopisů na kvalitu veřejného prostoru a svobodu slova v Česku vyvolal na konci nultých a v první polovině desátých let 21. století přechod hlavních vydavatelských společností z rukou německo-švýcarského kapitálu do rukou domácích oligarchů, kumulujících ekonomickou, mediální a politickou moc.

Politická korektnost a problém individuální zkušenosti

Sousloví politická korektnost označuje teorii, praxi i výsledky neformálního společenského hnutí, jehož cílem je dosáhnout změnou jazyka a kultury změny smýšlení a jednání uživatelů tohoto jazyka. Ve vytěsnění rasových, nacionálních, genderových, heterosexuálních a dalších sociálních stereotypů z mluvené i psané řeči spatřují stoupenci politické korektnosti cestu k překonání diskriminace rozmanitých etnických a dalších sociálních

²²⁴ Jan Trefulka: „Vidím, co vidím“, *Lidové noviny* 3, 1990, č. 53, 5. 5., s. 16.

²²⁵ K mezinárodnímu kontextu diskuse srov. např. Jiří Trávníček: *Překnížkováno. Co čteme a kupujeme (2013)*, Brno, Host – Národní knihovna ČR 2014, s. 15–17.

²²⁶ Viz případová studie Romana Kandy „Od velkorysých plánů k opozičnímu vzdoru. Publikační návrat Ivana Svitáka po roce 1989“, s. 1483–1494.

²²⁷ Srov. Bořivoj Čelovský: *Konec českého tisku?*, Šenov u Ostravy, Tilia 2001; též: *Konec českého tisku*, Šenov u Ostravy, Tilia 2002.

skupin, k omezení konfliktů mezi majoritními a minoritními, dominantními a podřízenými skupinami a k odčinění na nich spáchaných historických křivd. Vedle uvalení sociální kontroly na stereotypní pojmenování patří mezi nástroje politické korektnosti tvorba a prosazování nových výrazů pro nepřijatelné nebo naopak žádoucí modely jednání (například *sexual harassment*, tj. sexuální obtěžování), nahrazování výrazů považovaných z hledisek politické korektnosti za škodlivé či nepřijatelné (typicky jde o náhradu heteronym zatížených kolonialistickými nebo diskriminačními konotacemi autonymy, například etnonymem Eskymáci/Inuité) a úpravy formy výrazu tam, kde dosavadní forma skutečně či domněle poukazuje na reprodukci patriarchálního řádu v jazyce nebo na jinou diskurzivně zakotvenou nerovnost (například náhrady generických maskulin, vytváření neologismů na základě falešné etymologie, jako je anglická hříčka *history/herstory*). Jako teorie vycházející z konstruktivistického přístupu k jazyku a kultuře i jako praxe odražející podmínky multikulturních společností představuje politická korektnost typické hnutí postmoderní doby. Jeho počátky jsou spojeny s americkým univerzitním prostředím osmdesátých let 20. století, záhy však překročilo hranice Spojených států a stalo se centrálním nebo jedním z centrálních směrů politiky jazyka v celém západním civilizačním okruhu.²²⁸

Prosazování politické korektnosti provázely ideologické i kulturní spory. Konzervativní intelektuálové ji explicitně odmítali jako jeden z aspektů levicově liberálního sociálního inženýrství. To se podepsalo také na přijetí hnutí v českém kulturním prostředí. Zde jeho první obraz utvářeli po demokratické revoluci literáti exulanté, kteří s jeho nástupem byli konfrontováni při svém působení v anglosaském světě a promítali do něj svou kritiku komunismu.²²⁹ Proslulost si v tomto směru získala zejména série článků romanopisce Josefa Škvoreckého z roku 1992 o „nové ideologii lesboidního feminismu“.²³⁰ Týž kritický rastr se v české recepci dále projevoval depreciativními překlady politicky korektních výrazů, jako je „sexuální harašení“. To se v první polovině devadesátých let stalo normou dokonce i v oficiálních nebo odborných textech.²³¹ Podle jedné z hypotéz lingvistů dochází v důsledku nezvládnutí managementu jazykové změny a jejího příliš rychlého prosazování k silnému napětí mezi sférou oficiálního a neoficiálního jazykového jednání. Sám výraz „politická korektnost“ je v době vzniku přítomné knihy například uživateli českého internetu většinově odmítán jako označení pro manipulaci s pravdou, jako „ne/jazykové jednání mocenských elit, které se zastává nejrůznějších menšin na úkor většiny a i u nejrůznějších jiných problémů zastírá skutečný stav věcí či brání svobodě projevu“.²³²

228) Vše viz Jiří Homoláč: „Politická korektnost z hlediska analýzy diskurzu“, *Slovo a smysl* 5, 2008, č. 9/10, s. 161–182; srov. např. Geoffrey Hughes: *Political Correctness. A History of Semantics and Culture*, Chichester, Wiley-Blackwell 2010, s. 3–111.

229) J. Homoláč: „Politická korektnost z hlediska analýzy diskurzu“, cit. dílo, s. 165–166.

230) Josef Škvorecký: „Je možný sex bez znásilnění? Dobrodružství amerického feminismu“, *Respekt* 3, 1992, č. 32, s. 10. Dále týž: „Je možné mluvit se ženou bez pohlavního obtěžování? Dobrodružství amerického feminismu II“, *Respekt* 3, 1992, č. 39, s. 13; týž: „Je možné mluvit a psát správně bez diskriminace? Dobrodružství amerického feminismu III“, *Respekt* 3, 1992, č. 46, s. 13.

231) Ivana Bozděchová, Ivana Mazálková: „Sociologicko-lingvistické harašení“, *Naše řeč* 77, 1994, č. 4, s. 98–201.

232) Srov. J. Homoláč: „Politická korektnost z hlediska analýzy diskurzu“, cit. dílo, s. 178–179.

Tomu odpovídá i stav akceptace jednoho ze symbolů politické korektnosti v českém prostředí, náhrady heteronyma Cikáni/cikáni autonymem Romové. Nárok na používání etnonyma Romové byl v evropském i českém měřítku romskou politickou reprezentací vytyčen na přelomu šedesátých a sedmdesátých let; v rámci Československa došlo k jeho obnovení bezprostředně po pádu socialistické diktatury.²³³ Ve sdělovacích prostředcích se silnou kulturou společenské odpovědnosti, v akademickém a intelektuálním prostředí a v oficiálních projevech se používání autonyma Romové stalo normou. Nešlo o samozřejmý proces, jak vyplývá i z nedávné poznámky redaktora týdeníku *Respekt*, tedy periodika, pro které se kritika etnických stereotypů mimo jiné ve vztahu k Romům, pranýřování lidového i programového anticiganismu v české společnosti a odhalování jimi motivovaného násilí stalo trvalou součástí redakčního programu:²³⁴

Časopis, který držíte v ruce, si vždycky zakládal na tom, že je politicky korektní. Výraz Romové jsme na poradách důsledně používali ještě v časech, kdy u většiny populace vyvolával smích. Rozuměli jsme potřebě Eskymáků nazývat se Inuity, chápali jsme, proč z hollywoodských filmů zmizely cigarety.²³⁵

Výsledky prvního sociolingvistického průzkumu o vztahu českých mluvčích k užívání etnonym Cikán/Rom v roce 1996 ukázaly, že autonymum Rom je v neoficiálních vyjadřovacích situacích málo používáno a jeho frekvenci v médiích si někteří respondenti vysvětlují jako projev konformity – „spousta lidí v médiích“ ho prý užívá „jen proto, že jsou pokrytci“.²³⁶ Na internetových fórech jsou podobné projevy frustrace z nároku vytvářeného sdělovacími prostředky běžné dodnes:

Souhlasím s většinou názorů zde, jinak není co dodat. Snad jen, že je to věc osobní odvahy, abysme se slovo CIKÁN (nebo cigán) nebáli používat a ukázali tak, jak je nám tlak médií u prdele.²³⁷

Případová studie věnovaná posuzování a schvalování učebnic ukazuje, jak široce se dnes v českém prostředí kritéria politické korektnosti uplatňují při vyjednávání o nejrůznějších ideologicky, nábožensky, politicky a morálně citlivých hodnotách a jejich prezentaci ve vzdělávacím procesu. Toto vyjednávání probíhá v prostoru organizovaném ministerstvem školství a provádějí je církve a náboženské společnosti i různé skupiny či

233) Milena Hübschmannová: „Jsou Romové Cikáni?“, *Čeština doma a ve světě* 1, 1993, s. 32–34; táž: „Co znamená slovo Rom?“, *Čeština doma a ve světě* 2, 1994, č. 3, s. 166–168; Lukáš Houdek: „Když se Rom ‚pere‘ s Cikánem“, *Romea.cz*, 23. 3. 2014, <<http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/lukas-houdek-kdyz-se-rom-pere-s-cikanem>>, přístup 21. 8. 2014.

234) Kamila Karhanová: „Respekt: Jiná podoba mediálního diskurzu o Romech“, in Jiří Homoláč, Kamila Karhanová, Jiří Nekvapil (eds.): *Obraz Romů v středoevropských masmédiích po roce 1989*, Brno, Doplňek 2003, s. 121–144.

235) Petr Třešňák: „Ať Pipi říká, co chce“, *Respekt* 25, 2014, č. 41, s. 47.

236) Lucie Hašová: „Romové, nebo Cikáni? – výsledky dotazníkového průzkumu“, *Naše řeč* 80, 1997, č. 4, s. 195–201, zde s. 200.

237) Blp, 1. 10. 2014, diskuse č. 833608 – „Proč se cikánům musí říkat Romové?“, *Zpovědnice.cz*, <<http://www.zpovednice.cz/detail.php?statusik=833608>>, přístup 20. 10. 2014.

organizace zastupující občanskou společnost.²³⁸ Podobně ukazuje případová studie o textových úpravách v reedicích knih Bohumila Říhy, jak intenzivně se filtrování z hledisek politické korektnosti prosazuje v oblasti knih pro děti.²³⁹ Do současné umělecké literatury jako jedno z témat deníkového románu *Rok kohouta* (2008) vstoupil konflikt mezi časopisem *Respekt* a autorkou románu Terezou Boučkovou. Předmětem sporu se původně staly spisovatelčiny výroky o limitech výchovy adoptovaných romských dětí v magazínu pro ženy *Marianne*. Spor sám i jeho literární ztvárnění poukázaly na tenkou hranici mezi situací, kdy autor použije obecně nepřijatelný stereotyp v zájmu vyjádření individuálně neopakovatelné, autentické zkušenosti, a situací, kdy je jeho paušalizující projev motivován jen internalizací podobného stereotypu.

Zatímco prosazování politické korektnosti v současných textech se jen výjimečně dostává do rozporu s názory kulturních elit, její promítání do textů minulosti je prozatím většinou odmítáno. Děje se tak při recepci zpráv o podobných purifikacích v USA nebo jiných vyspělých zemích Západu, ať už se týkají nahrazování slova *negr* slovem *otrok* ve školním vydání románu amerického klasika Marka Twaina *Dobrodružství Huckleberryho Finna* nebo eufemizace rasistických pasáží ve švédských filmových adaptacích knih Astrid Lindgrenové o Pipi Dlouhé punčoše.²⁴⁰ Většinou odmítnut byl také požadavek vznesený v roce 2010 jedním z romských občanských sdružení, aby ministerstvo školství zakázalo používat jako školní četbu moderní pohádky Josefa Lady o kocouru Mikešovi, poprvé vydané v několika svazcích ve třicátých letech 20. století. Obsahují totiž epizodu Mikešova únosu romskými kočovníky. Epizoda už dříve v excerptech pořizovaných extremisty kolovala po internetu:

Tu se ho obě ženy najednou počaly jedna přes druhou vyptávat, odkud je a kam jde, a když jim chtěl odpovědět, že je Mikeš Ševců z Hrusic, ucítil pojednou, že mu byl hozen zezadu přes hlavu pytel. Chtěl se bránit, ale už bylo pozdě. S hrůzou pozoroval, že je v pytli někam odnášen a že se z toho pytle už sotva dostane ven. Potom cítil, že byl hozen do toho vozu na slámu a přikryt těžkými hadry. Ještě zoufale vykřikl: „Babičko!“, ale muž jej uhodil a pohrozil mu, že ho zastřelí, jestli ještě mukne! Milé děti, ti lidé byli cikáni!²⁴¹

Odezva na požadavek vyřazení Mikešových příběhů ze školních pomůcek byla do té míry negativní (pouze 3 % dotázaných se v průzkumu veřejného mínění postavila za stažení pohádek z výuky, 91 % naopak odmítlo, že by příslušná pasáž byla pobuřující a rasistická),²⁴² že sdružení Roma Realia svůj požadavek odvolalo a jeho předseda Václav Miko odstoupil z veřejného života. Intelektuální diskuse o jeho dopisu ministru školství

238) Viz případová studie Lenky Pořízkové „Učebnice jako *res publica*. Lektorské posudky prostředkem vyjednávání konsenzu“, s. 1509-1524.

239) Viz případová studie Stefana Segiho „O *Honzíkově cestě* a liberální cenzuře. Regulace na poli literatury pro děti a mládež“, s. 1495-1507.

240) ČTK, sko: „Nová kniha o Huckleberry Finnovi už není rasistická. Slovo *negr* nahradil *otrok*“, *iHNed.cz*, 6. 1. 2011, <<http://zahranicni.ihned.cz/c1-49221240-nova-kniha-o-huckleberry-finnovi-uz-neni-rasisticka-slovo-negr-nahradil-otrok>>, přístup 17. 10. 2014; Petr Třešňák: „Ať Pipi říká, co chce“, *Respekt* 25, 2014, č. 41, s. 47.

241) Marek Příbil: „Vyřaďte Ladova Mikeše ze škol“, *Právo* 20, 2010, č. 88, 15. 4., s. 3.

242) - hep -: „Průzkum: Češi nepovažují Mikeše za rasistické dílo“, *Týden.cz*, 27. 4. 2010, <http://www.tyden.cz/rubriky/domaci/rasismus-v-cesku/pruzkum-cesi-nepovazuji-mikese-za-rasisticke-dilo_166884_diskuze.html?showTab=nejctenejsi-7>, přístup 21. 8. 2014.

neměla ani zdaleka podobně jednoznačný průběh. Historik Tomáš Zahradníček při ní například poukázal na to, že v autorském kontextu se pasáž z pohádky nejeví nahodile, protože kreslené vtipy o Cikánech představovaly před první světovou válkou „Ladovu specialitu“.²⁴³ Filozof Martin Profant konstatoval, že prezentovat epizodu o Mikešově únosu ve škole lze „jen z pitomosti anebo rasismu“:

Kauza Miko-Mikeš nás posunula po šikmé ploše k politické korektnosti. [...] Jen se tak nestalo, když pan Václav Miko poukázal na faktický problém a navrhl jeho možná nepříliš šťastné řešení, ale později – když novináři [...] onen faktický problém potlačili, aby mohli to prázdno, které zbylo, vtláčit do předem připravené univerzální formy boje o svobodu slova a zachování národních hodnot ztělesněných v mluvícím kocourkovi. Jen škoda, že jim ho pro tuhle potřebu pan Lada nenamaloval dvojocasého.²⁴⁴

Do ediční praxe se diskuse bezprostředně nepromítla, v následujícím roce vyšlo souborné vydání Ladových pohádek v nakladatelství Albatros v integrálním znění, tj. včetně kritizované epizody.

Spisovatelé, literatura a (veřejnoprávní) média

V září 1994 si v rozhovoru pro česko-slovenský týdeník *Mosty* textař a divadelník Jan Vodňanský postěžoval na to, že je „zakázán i za nového režimu. V Čechách se jinak nic nezakazuje, dokonce ani porno, takže být dnes zakázaný zní skoro jako rafinovaný reklamní slogan. Něco takového se snad může stát jenom mně.“²⁴⁵

Jeho slova se týkala Českého rozhlasu, kde na stanici Praha byly jako „mimořádně nekvalitní“ vyřazeny – podle novináře Jiřího P. Kříže „po značnou část roku“ – z vysílání skladeb dvě Vodňanského písně, jejichž text měl charakter politické satiry: *Všichni chtějí do NATO* a *Udavačská z Čech*. Nešlo o ojedinělý případ, kdy spisovatelé nabyli pocitu, že rozhodování veřejnoprávního média, a to jak rozhlasu, tak i televize, nese znaky cenzury. Prozaička Eva Kantůrková vzpomněla při otázce, zda se s cenzurou setkává i v období po demokratické revoluci, na to, jak ji zaskočilo, že nemohla ve vysílání Českého rozhlasu uplatnit svůj článek oceňující vize moonistů o velkém usmíření mezi lidmi a národy. Byl napsán jako úvod ke knižní autobiografii reverenda Son-mjong Muna (v anglické transkripci Sun Myung Moona), kde také vyšel (*Na cestě ke světu míru, lásky a harmonie*, 2010). Důvodem neodvysílání v rozhlasu byly pochybnosti dramaturgyně o sektářském charakteru a postavení této církve v České republice, kde není oficiálně registrovaná:

zazdalo se mi, že téma, ve světě hojně popisované, by mohlo zajímat i posluchače našeho rozhlasu, a editorka Radia 6 můj esej odmítla odvysílat, protože prý je Moonovo společenství u nás zakázané. Což, podotýkám, není pravda. Usoudila jsem z toho, že patrně mnohé, co se

243) Tomáš Zahradníček: „Kocoura Mikeše do každé rodiny“, *Mladá fronta Dnes* 21, 2010, č. 93, 21. 4., s. A8.

244) Martin Profant: „Mluvící kocour a mlčící Romové“, *Britské listy*, 23. 4. 2010, <<http://www.blisty.cz/art/52188.html>>, přístup 21. 8. 2014.

245) Jiří P. Kříž: „Zakazovat humor je projevem slaboduchosti. V Českém rozhlase cenzurují písničky Všichni chtějí do NATO a Udavačskou z Čech Jana Vodňanského“, *Český deník* 4, 1994, č. 297, 20. 12., s. 8.

Rok kohouta Terezy Boučkové V zimě roku 2006 promluvila spisovatelka Tereza Boučková v měsíčníku pro ženy *Marianne* o tíživé situaci, do níž její rodinu v předchozím roce dovedlo asociální chování dvou adoptovaných synů. V rozhovoru, kterým Boučková navázala na svá dřívější literární či filmová vyprávění s autobiografickou tematikou (na selhávání výchovy adoptovaných romských chlapců poukázala již ve scénáři k filmu *Smradi*, 2002), zazněly i výroky, které je možno pochopit jako uznání teze o genetické predestinaci Romů k impulzivnímu, neodpovědnému a kriminálnímu jednání:

Může za to nejspíš mix genů, ale i podmínky, za nichž byli počati. A taky první rok života bez svého člověka. [...] Dnes bych se [...] při přípravném řízení víc zajímala o to, kdo jsou biologičtí rodiče, čím prošli a čím prošly děti. [...] Také bych asi víc váhala nad tím, zda vychovávat dítě jiného etnika. Protože zjišťuji, že se asi nedá roubovat všechno na všechno. A že je v nás toho uloženého po generace mnohem víc, než by člověk myslel.

Do kontextu osobního rozčarování zasazená slova Boučkové o tom, že by „dnes“ rozmlouvala adopci „asi každému“, vyložil v týdeníku *Respekt* spisovatel Jáchym Topol jako „signál: černé nebrat!“ a nazval Terezu Boučkovou „bývalou královnou adopcí“; předložil zároveň několik příkladů vyvedených adopcí jako důkaz, že ani v této oblasti žádná paušalizace neplatí. Přípravu zmíněného interview pro *Marianne*, osobní spor s Topolem a s redakcí *Respektu*, jednání s majitelem časopisu Karlem Schwarzenbergem o omluvě a následné reakce vlastního okolí na diskusi, kterou rozhovor a Topolův článek vyvolaly, vtělila poté Tereza Boučková do deníkového románu *Rok kohouta*, který se s více než 50 000 výtisky stal bestsellerem. Literární kritika ocenila na tomto díle mimo jiné to, že je podnětem k zamyšlení nad prosazováním politické korektnosti v českém prostředí. V recenzi otištěné v *Respektu* napsala Tereza Brdečková:

Naším ideálem je společnost bez rasových předsudků. Když se cesta k ideálu zakalí, čelíme podvědomé panice, že se ideál hrouť. Komunisté soudili, že ve jménu přesně plánované zářné budoucnosti je dovoleno zamlčovat a třeba i lhát. Ale kupodivu i jako demokraté máme někdy příliš jasno v tom, co všechno je vhodné ve jménu lepší budoucnosti dělat a říkat. Jenže ideál musí něco vydržet. Boučková hodně lidí urazila a je na ní, jak s tím bude žít. Ale také rozpoutala debatu o adopcích a o tom, co od nich čekat. Což je dobře.

Podle recenze Pavla Janouška v *Tvaru* je

proza Boučkové přímou a tematizovanou polemikou s dezinterpretací vlastních názorů tak, jak je v tisku a na internetu vyvolalo její interview pro nejmenovaný ženský časopis [...]. Empirie je tu autorkou postavena proti modelovým tezím: její osobní prožitek, věcnost faktů a z nich odvozené poznání tu jsou konfrontovány s požadavky politické korektnosti, které se ve jménu naplnění ideálu brání zevšeobecnování jednotlivostí, ale i s pragmatickými argumenty, podle kterých její slova ohrožují samotný program adopcí a odložené romské děti zbavují jakékoliv šance.

Zdroj: Tereza Boučková: „Sedmnáct let s dětmi odjinud“, rozhovor vedla Irena Jirků, *Marianne* 2006, č. 2, s. 20–23; Jáchym Topol: „Prokletí nechtěných dětí“, *Respekt* 17, 2006, č. 15, s. 6; Tereza Boučková: *Rok kohouta*, Praha, Euromedia Group – Odeon 2008, s. 169, 227–265; Tereza Brdečková: „Slovo, čin a odpovědnost. Tereza Boučková hodně lidí urazila, ale rozpoutala užitečnou debatu o adopcích romských dětí“, *Respekt* 19, 2008, č. 29, s. 62; Pavel Janoušek: „Tereza Boučková: Rok kohouta, Odeon, Praha 2008“, *Tvar* 19, 2008, č. 10, s. 3.

---

vymyká ze středněproudého uvažování a vkusu, nemá ve veřejnoprávních médiích šanci na zveřejnění.²⁴⁶

Oba případy poukazují na to, že program televizních a rozhlasových stanic je v Česku podroben detailní regulaci. Na rozdíl od nakladatelů knih nebo vydavatelů periodických

246) Biografický archiv Ústavu pro českou literaturu AV ČR, fas. Eva Kantůrková, Příspěvek do ankety Současní spisovatelé a cenzura, 8. 3. 2014.

tiskovin, kteří jsou omezeni trestním nebo občanským zákoníkem či dalšími obecnými právními předpisy, zákon o provozování vysílacích elektronických médií stanovuje řadu specifických pravidel pro to, co se do programu zařazovat nesmí a co naopak musí. Na jejich dodržování dbá Rada pro rozhlasové a televizní vysílání; přitom důsledkem opakovaného porušování pravidel může být až odnětí vysílací licence. Zákon kupříkladu stanoví, že ve zpravodajských pořadech musí všichni provozovatelé rozhlasového nebo televizního vysílání dbát na objektivitu a vyváženost, do vysílání nesmějí být zařazována podprahová sdělení, komerční informace musejí být jednoznačně odděleny od vlastního programu atd. Od roku 2001 je v souladu s evropskou legislativou určen také podíl vysílacího času, který je stanice odpovídajícího zaměření povinna věnovat evropským pořadům,²⁴⁷ přičemž v rámci tohoto podílu existuje další povinná kvóta pro nové pořady, vyrobené v Evropě v posledních pěti letech. Ustanovení vysílacího zákona o regulaci pořadů potenciálně škodících mládeži je interpretováno tak, že v době od 6.00 do 22.00 nesmí v rozhlasu ani televizi zaznít nic, co by obsahovalo „nevhodné formy komunikace, samoučelné vulgární a hrubé výrazy, agresivitu včetně fyzického násilí“, popřípadě co by prezentovalo „rasismus a zdraví škodlivé jednání, například kouření a nadměrné požívání alkoholu jako součást moderního životního stylu“.²⁴⁸ Uvedená pravidla platí pro komerční i veřejnoprávní média. Česká televize a Český rozhlas podléhají navíc ze zákona kontrole prováděné vlastními radami. Úkolem těchto těles, volených z návrhů občanské společnosti parlamentem, je dbát o to, aby tato média naplňovala smysl veřejné služby i úkoly stanovené jim zákonem. K nim patří rozvíjení identity českého národa a národnostních menšin žijících na území republiky, vzdělávání posluchačů a diváků atd.²⁴⁹ Fakticky se tak děje mimo jiné následnou kontrolou těch odvysílaných pořadů, které se z ohlasů veřejnosti nebo vlastních zjištění jeví jako sporné, a posléze posouzením toho, zda a v čem překročily hranice přijatelného projevu.

Není překvapením, že při aplikaci těchto zákonných pravidel i vnitřních statutů či kodexů jednotlivých médií veřejné služby vznikají konflikty stran jejich přiměřenosti či interpretace. Na celospolečenské úrovni jde nejčastěji o výklad principu vyváženosti a objektivitu zpravodajských a publicistických pořadů. Morálně, kulturně i politicky motivovaná regulace veřejnoprávního vysílání se však, jak už zaznělo, dotýká i spisovatelů nebo literární komunikace v užším slova smyslu.

Překladač ze severských jazyků Zbyněk Černík například upozornil na potíže, které v Česku doprovázelo uvádění provokativních her „nemravného klasika“ Pera Olova Enquista. Za uvedení záznamu divadelní inscenace Enquistovy hry *Obrázkáři* od 20.00 hodin byla v roce 2002 Česká televize potrestána pokutou. Rozhlasová inscenace jiného z dramát tohoto uznávaného švédského spisovatele, *Faidry* (natočena 1998), nemohla být zařazena do přehlídky her na klasické náměty, vysílané v odpoledních hodinách.

247) Srov. sněmovní tisk 717/0, Návrh zákona o provozování rozhlasového a televizního vysílání rozeslaný 19. 9. 2000, *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, <<http://www.psp.cz/sqw/text/tiskt.sqw?o=3&ct=717&ct1=0>>, přístup 13. 9. 2014.

248) O. Pouperová: *Regulace médií*, cit. dílo, s. 186–243, zde s. 212.

249) Srov. zákony o České televizi (č. 483/1991 Sb.) a o Českém rozhlasu (č. 484/1991 Sb.), *Sbírka zákonů a Sbírka mezinárodních smluv*, <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/SearchResult.aspx?q=483/1991&typeLaw=zakon&what=Cislo_zakona_smlouvy>, přístup 13. 9. 2014.

Překladatel tuto praxi veřejnoprávních médií porovnal s postojem k vulgarismům a sexuálně vypjatým motivům v praxi předlistopadové cenzury a pozastavil se nad tím, že standardy pro současná elektronická média nezahrnují zřetel ke kontextu díla, v němž se motivy vyskytují: „z televizní obrazovky – a obdobně i z rozhlasového přijímače – může expresivní výraz, byť by byl sebefunkčnější, zaznít teprve ve značně pokročilou večerní dobu. Zda jde o divadelní hru, či erotický magazín, přitom nehraje žádnou roli.“²⁵⁰

Poetika současné literatury a její literární jazyk představují zdroj kontroverzí i z hlediska stanice Českého rozhlasu Vltava, specializující se vedle vážné hudby právě na umělecké slovo. Na okraj latentního konfliktu odehrávajícího se v rámci rozhlasu jakožto specifického média, které svým vlastním způsobem potencuje jednotlivé významy i tvárné prostředky současné literatury a je zároveň vázáno určitými posluchačskými očekáváními, poznamenal dlouholetý vedoucí literární redakce této rozhlasové stanice Jan Halas:

Především v současné literatuře je expresivních slov hromada. V televizi je nahé tělo ukázováno pořád, člověku už to vůbec nevádí. Jakmile se vám ale z rádia víckrát než jednou za tři minuty ozve „hovno“, „prdel“ nebo něco podobného, tak nadsakujete, co se to děje. Uši jsou na tohleto nějakým způsobem citlivější. A musíme na to dávat pozor. Například jsme vysílali povídku Jaroslava Hutky, kde těch expresiv byla strašná spousta, a tak jsme se s ním domluvili, že bychom je aspoň o stupínek zjemnili. Že bychom jako nemrdali, ale šukali a podobně... Napsané to tak nevypadá, ale když se to vysloví, tak se leckdo začervená. On se tomu smál, ale pochopil to.²⁵¹

Přítomnost vulgarismů, morbidního násilí a explicitního líčení perverzních sexuálních aktů se v listopadu 2001 na stanici Vltava staly důvodem pro neodvysílání povídky Václava Kahudy *O Červenej*. Již natočená blasfemická parafráze pohádky o Červené Karkulce, tiskem publikovaná v roce 1998 ve sbírce *Exhumace*, byla den před odvysíláním – údajně na podnět jedné z technických pracovníků rozhlasu – stažena z programu s odůvodněním, že „neodpovídá zadání [...] vysílací řady ani jejímu časovému zařazení“ a mohla by „vzbudit nežádoucí posluchačské ohlasy“.²⁵² Veřejný protest dramaturga pořadu, literárního teoretika a publicisty Miroslava Zelinského, vyvolal polemiku, zda lze podobná rozhodnutí označovat slovem cenzura, ale také zda podobná měřítka regulace nebrání této rozhlasové stanici, která se jako jediná v zemi specializuje na umělecké slovo, držet krok s „živou, aktuální literaturou“.²⁵³

V roce 2013 byla Kahudova próza natočena Českým rozhlasem znovu a premiérována od 22.00 hodin v pořadu *Moderní povídka*. Dramaturgická úprava, spočívající zejména v proškrtání povídky, urychlila plynutí děje a utlumila explicitní líčení brachiálního násilí i perverzní rozměr sexuálního sblížení vlka s dívkou. Vypadly například věty „Stáli tam

250) Zbyněk Černík: „Co s nemravným klasikem?“, *Literární noviny* 14, 2003, č. 36, s. 1, 8.

251) Jan Halas: „Uši jsou jedním z nejcitlivějších orgánů...“, rozhovor vedl Miroslav Balaščík, *Host* 20, 2004, č. 4, s. 26–28.

252) E-mail Miroslava Zelinského Pavlu Janáčkově, 18. 8. 2014.

253) Miroslav Zelinský: „Prudérie na vlnách ČRo“, *Právo* 11, 2001, č. 284, 6. 12., příloha Salon č. 246, s. 2; Blanka Stárková, Zdenko Pavelka: „Ad: Miroslav Zelinský“, *Právo* 11, 2001, č. 290, 13. 12., příloha Salon č. 247, s. 2.

spojení, zadky k sobě. Byli svázáni a v nepohnutí zůstali několik hodin.“, podtrhující animální ráz milostného aktu, a v témže kontextu i poukaz na nedospělý věk hrdinky (věta „Vlk a jeho mladá žena, ještě dítě“ zazněla z rozhlasu ve zkrácené podobě „Vlk a jeho mladá žena.“).²⁵⁴

Potlačování morálně provokativních složek literárního vyjádření v elektronických médiích je vedle bezprostředního ohledu na závazná kritéria regulace vedeno i ohledem na masového vnímatele, který je definičním adresátem těchto médií. V případě kulturní stanice veřejnoprávního rozhlasu není sice jejím vysíláním zasažena většinová část populace, protože program Vltavy sleduje minoritní publikum elitní umělecké kultury, přesto však se do recepcce literárního textu v rozhlasové úpravě zapojuje v jednom momentu řádově větší počet recipientů, než je tomu v případě literární komunikace zajišťované knižními edicemi nebo literárními časopisy.

254) Václav Kahuda: „O Červenej“, in týž: *Exhumace*, Brno, Petrov 1998, s. 123–130, zde s. 129; Václav Kahuda: *Exhumace*. Tvůrčí skupina Hradec Králové. Připravila Jana Pithartová, režie Pavel Krejčí, Český rozhlas 2013. Srov. Václav Kahuda: „Exhumace“, *Rozhlas.cz*, 10. 10. 2013, <http://www.rozhlas.cz/vltava/literatura/_zprava/vaclav-kahuda-exhumace-1265091>, přístup 20. 9. 2014.

Po listopadu 1989 se státní cenzura nedotkla prakticky ničeho, co je součástí institucionalizované literatury. Jedinou výjimku představuje již zmíněná literární reportáž Jany Soukupové, i v jejím případě šlo o rozhodnutí brzy zrušené, které se kvůli časovému odstupu od vydání mohlo jen minimálně projevit na recepci knihy. Strategie využívané v systémech „tvrdé“ cenzury – ezopský jazyk, maskování identity autora pomocí pseudonymů apod. – jsou v období od demokratické revoluce přítomny pouze na samém okraji okraje literárního pole. Frekventovány jsou naopak úvahy o tom, co ztráta cenzury pro literaturu a její společenské postavení znamená a v co se po svém zmizení cenzura proměnila, anebo snahy inscenovat cenzurní postih. Cílem podobného inscenování je v polistopadové literatuře obvykle zisk – v jednom případě ekonomický, v druhém případě symbolický, v obou případech sloužící k zaujetí určitého společenského či kulturního postavení.

Okraj okraje: státní cenzura za hranicemi institucionalizované literatury

V případě těch projevů, které jsou sice vyjádřeny literárními prostředky, ale nejsou součástí institucionalizované literatury, již na selektivní a represivní účinky státní cenzury narazit lze, jakkoli i zde jde o okrajovou intervenci. Žánrem, jehož výseči věnují represivní orgány státu od první poloviny devadesátých let kontinuální pozornost, je písňový text. Postavení písňového textu vůči institucionalizované literatuře je tradičně ambivalentní: část písňových textů je vnímána a vydávána jako součást literatury (v posledních desetiletích zejména tvorba písničkářů), část je komunikována bez souvislosti s kontextem poezie jen jako jedna ze složek populární hudby, ať už šířené pomocí rozmanitých nosičů a médií, nebo živě sdělované při koncertech. Jako součást kontextu literatury nejsou vnímány písňové texty skinheadské a neonacistické subkultury; rasistické nebo nacionalistické motivy se objevily již v písních prvních skinheadských skupin na přelomu osmdesátých a devadesátých let, z nichž nejznámější se stal Orlík. V prvních porevolučních letech vycházely tyto písně ještě oficiálně. O krátkém období, kdy se po revolučním odmítnutí jakékoli reglementace umělecké komunikace teprve vytvářely nové standardy, oddělující většinou přijatelné kulturní projevy od nepřijatelných, pojednává případová studie o soudním procesu s rockovou skupinou Braník. Ukazuje, jak zejména pro umělce, vědce a intelektuály bylo na počátku devadesátých let nepředstavitelné, že by svoboda projevu měla být znovu čímkoli omezována, a to i v případě projevů otevřeně xenofobních.²⁵⁵ Hudební skupiny, které formovaly příslušnou subkulturu po roce 1993, kdy policie a justice začaly tyto projevy vyšetřovat a stíhat, se od svých „legálních“ předchůdkyň distancovaly a samy zaujaly místo v kulturním i politickém undergroundu.²⁵⁶ Hlavní témata textů

255) Viz případová studie Stefana Segiho „Oi! na ROI. Texty skupin Orlík a Braník a formování vědomí zavadnosti na počátku devadesátých let“, s. 1467–1481.

256) J. Charvát: *Současný politický extremismus a radikalismus*, cit. dílo, s. 123–131, 145–146; J. Herczeg: *Trestné činy z nenávisti*, cit. dílo, s. 89.

Pedofilní pornografie a vysoké umění

Hledím do tváře dívky, seskočila z kola a ještě jednou na mě zacinkala. Vítr od řeky jí cuchá vlasy a vrhá neposlušné lokny do očí. Usmívám se na starou známou. Rok, skoro celý rok uběhl, co jsem ji neviděl... Všimám si, že už není tak zbrklá v pohybech. Kolik jí může být? Tak jedenáct dvanáct. Ještě je to dítě a zároveň je už mladá slečna. Ještě je spontánní a bezelstná a zároveň si pečlivě upravuje neposlušné vlasy, drží v zubech sponku a usmívá se: „Jééé! Dobrý den, pane! Ahoj, Toniku!“ volá a podává mi dlouhou úzkou dlaň.

[...]

Sedla si znovu vedle mne na kámen a položila mi ruku na rameno. Sebral jsem tu malou, úzkou dlaň a políbil znovu ty štíhlé prsty, podržel je v ústech a dýchal. Zasmála se vědoucně a byla z ní po tu dobu dospělá žena. Cítil jsem, jak zpod mé ruky v klíně vylézá těžký had, nalitý krví. Nevešel se mi do dlaně, a tak jsem ho nechal vystřít hlavu na slunce. Péro mi lezlo po stehnech jak živé... nějakým slepým, ale naprosto jistým smyslem se pták otáčel k jejímu obličejí. Mlčky, spokojeně, uvnitř sebe sama spočívající přihlížela.

[...]

Opatrnými prsty bere ten živý pahýl, prohlíží si tu těžkou, kývající se věc. Připadá mi to, při pohledu na ten klacek masa v jejích útlých prstech, jako by držela nějaký strašlivý plod, předčasně narozené mládě. Ted' nachýlila obličej a přivoněla k tomu hroznému tulipánu. Svráстила nosík a zasmála se: „Fúúú! Ten smrdí.“

Na lysé hlavě se z hadích úst vyronila průzračná slza. Překvapeně zavolala: „Jééé, hele! On brečí! Nebud' smutnej!“ konejší to fialové dítě a bere velký pánský kapesník (poznávám ten barevný vzor, před rokem jsem jí ho věnoval, rok ho nosila ve svém batůžku) – utírá slepou, pulzující hlavu.

Nemůžu se na to už dívat, nemůžu ani stát. Lehám si do ostré, tvrdé trávy a chraptivým hlasem se jí ptám, nechci ji polekat, nenaléhám: „...Pomůžeš mi? Já už to asi nevydržím.“

[...]

Sedla si do dřepu a soustředěně, čelo zvrásněné nedětským soustředěním, pomalu zasunula svůj dlouhý, tenký malíček do hladových, čekajících úst. „...To je neuvěřitelný! Fakt tě to nebolí?“ Se zaťatými zuby cítím, jak míšním kanálem se blíží narůstající záplava. Tlak v péru nemůže už nikam růst. Pojednou pobledla vzrušením, snad taky obavou, když zřejmě zahlédla změny v mé tváři. Ta chvíle – než prošlehne blesk – je nabitá elektřinou. Instinktivně zahýbala, hluboko uvnitř mé močové roury, v hadím hrtanu, zakroužila nehtem po stěnách a myšlenka se stala skutkem. Prohnula mě do luku strašlivá, nelidská křeč, zachroptěl jsem hluše a zatmělo se mi před očima. V obrovské, za obzor se rozšiřující úlevné pulzaci, snad svým vnitřním, hadím zrakem jsem zahlédl, jak dlouhé, těžké cákance mého semene padají na sluncem rozpálený kámen.

Něco se stalo... Něco letitého, nějaký prastarý smutek a obavy se pojednou rozplynuly a v mé hrudi vyšlo slunce. Vyhledal jsem dívčinu ruku a vděčně ji líbal. Hladila mě po hrudi, po ramenou a já se pojednou pod jejími dotyky úplně otevřel, praskl mi starý, tvrdý krunýř na mozku – a já se šťastně rozbřečel. Bylo to sladké zoufalství kojence, pláč malého dítěte. Stočil jsem se do embryonální pozice a dlouze, tiše naříkal a pronášel nesrozumitelná slova.

---

skupin hlásících se k WPM (White Power Music), NSBM (nacionálně socialistický black metal), hatecore a dalším žánrům představuje směs rasismu, antikomunismu, antisemitismu, vzývání mytických hodnot slovanství, odsuzování homosexuality a multikulturalismu, kritiky liberální demokracie, českého šovinismu, glorifikace nacismu a třetí říše atd.²⁵⁷ Organizátoři koncertů a distributoři podobných nahrávek jsou trestáni nepodmíněným

257) Viz Michal Mazel: „Oponenti systému. Přehled radikálních a extremistických organizací v České republice“, in Petr Fiala (ed.): *Politický extremismus a radikalismus v České republice*, Brno, Masarykova univerzita 1998, s. 117–277, zde s. 249–250; Dagmar Ligierová: *Analýza textů vybraných skupin white power music v ČR*, bakalářská práce, Brno, Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity 2010; Milan Říský: *Skinheadské a neonacistické hudební kapely v České republice*, diplomová práce, Pedagogická fakulta Západočeské univerzity v Plzni 2012.

Dívka těm slovům ale zřejmě rozuměla a Toník taky. Její tvář, mandlové, starozákonní oči zářily vnitřním světlem. Seděl tu se mnou oheň – vážný, slitovný serafín.

Kamarádka si lehla do mé náruče a jako pradávna, předvěká matka konejšila to ztracené dítě ve mně.

Toník, chlupatý kompaňon a ušatý řachanda, se stulil někde vzadu, opřený o mé ledviny. Chránící psí srdce, odvážné před celým světem. Já byl v té chvíli, v hodině před vznikem tohoto vesmíru – právě narozené, bezbranné dítě.

Próza Václava Kahudy *Vítr, tma, přítomnost*, kritikou akceptovaná jako jedna z uměleckých událostí domácí literatury roku 2014, systematicky napíná hranice, které v české polistopadové kultuře dělí oblast přijatelného a nepřijatelného, povoleného a zakázaného vyjádření. Konspirační teorie o demokratické revoluci jako převratu dirigovaném tajnými službami, do jejíž sítě se Kahudův vypravěč zamotává na více než šesti stech stránkách, je paralelou *Analýzy 17. listopadu* jednoho z myšlenkových vzorů polistopadového českého antisemitismu a ultrapravicové filozofie dějin Miroslava Dolejšího. Etnonyma a etnické charakteristiky jako „židule“ či „starý Hebrejec“, a dokonce přímé citace antisemitské rétoriky v podobě sousloví „mezinárodní Žid“ používá Kahudův vypravěč v efektním rozporu s normami politické korektnosti (podobně pracuje s jinými etnickými či genderovými stereotypy). Velký prostor má v próze reprezentace lidské sexuality v nejozranitelnějších variantách od heterosexuálních přes homosexuální až po takové, které vyznávají perverzně nebo přímo deviantně. Stěžejní, významově i motivicky komplexní erotická pasáž Kahudovy prózy, z jejíž první části přinášíme výtah, má podobu rozsáhlé vnořené povídky a je založena na paralele tělesného setkání vypravěče s jednou a tou samou ženou v dětském a dospělém věku. Hranice mezi oběma částmi vnořené povídky je přitom také hranicí povolené a zakázané reprezentace lidské sexuality podle polistopadového právního řádu: zobrazení soulože dospělého muže s dospělou ženou není zákonem prakticky nijak omezeno, zatímco zobrazení dítěte jako sexuálního objektu v téže situaci je striktně vzato trestné, a to i tehdy, jde-li o tzv. virtuální pornografii, tj. fikční zobrazení neexistujícího dítěte kupříkladu literárními prostředky. Příklad Kahudovy prózy není ojedinělým dokladem překračování této hranice v současné literární či umělecké tvorbě a jako takový ilustruje postoj společnosti i justice k vysokému umění, které je zákonnou regulací podrobeno *de iure*, ale *de facto* je z ní vyňato. Je příznačné, že vložená povídka z Kahudovy prózy získala vysoké ohodnocení literární kritiky. Jak napsal ve své recenzi Kahudovy knihy Pavel Mandys, tato „dlouhá erotická scéna je možná tou vůbec nejlepší, jaká byla v české literatuře napsána: provokuje a je plná vulgarit, ale zároveň má i výsostnou křehkost, je v ní prvek lásky i smyslného chtíče, vše okořeněno lehkou perverzí“.

Zdroj: Václav Kahuda: *Vítr, tma, přítomnost. Vyprávění*, Brno, Druhé město 2014, s. 246–250; Pavel Mandys: „Paranoikův sen“, *Hospodářské noviny* 58, 2014, č. 167, 27. 8., s. 16.

odnětím svobody. V roce 2010 byl Nejvyšším soudem ČR potvrzen tříletý trest odnětí svobody pro Michala Moravce, zpěváka přední WPM skupiny Imperium, za výrobu a šíření CD z roku 2007 *Triumph of the Will*. K nacismu neodkazoval jen název alba, ale také booklet s textem o „největším Vůdci všech dob“, jeho „pravdě“, „myšlenkách, slovech a činech“; jednotlivé skladby pak vyjadřovaly – pro daný okruh písňového textu příznačnou – vizi ohrožení vlastního společenství a obrazy nadcházející rasové války: „Evropa volá / za jeden národ bojovat / nelítostný souboj v ulicích“, „teror platí na vás / krvavá lázeň se blíží“ apod.²⁵⁸

258) Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 31. 8. 2010, sp. zn. 6 Tdo 935/2010, dostupné z <www.nssoud.cz>; dále např. „S kapelou zpíval o bílé revoluci, ve vězení stráví tři roky“, *iDnes.cz*, 1. 10. 2010, <<http://zpravy.idnes.cz/>>

V dalších případech ovlivňuje státní cenzura oblast slovesných projevů mimo sféru institucionalizované literatury nepřímou. Reprezentace sexuality patřily po celou dobu, kterou sleduje naše kniha, do okruhu citlivých témat, jejichž formování a cirkulaci podrobuje moderní společnost v zájmu ochrany morálních hodnot regulací. Jak už bylo zmíněno, definice ilegální pornografie, uplatňovaná v českém právním řádu v období po roce 1989, posunula hranici společenské přijatelnosti na nejzazší okraj spektra projevů lidské sexuality: trestné je pouze šíření děl s pedofilními či zoofilními náměty, děl sadisticky zaměřených, v nichž se násilí spojuje s neúctou k člověku apod. V právní teorii přitom nepanuje jednotný názor na to, zda je sféra umění z definice příslušného trestného činu a priori vyňata, anebo nikoli.

Když se Ústavní soud ČR zabýval v roce 2004 stížností jistého výrobce a distributora videokazet s násilnou pornografií, dospěl k závěru, že umělecký ráz díla sám o sobě nezabývá viny osobu, která podobné dílo pro šíření vytváří a distribuuje:

Umělci a ti, kteří propagují či rozšiřují jejich díla, [...] nejsou imunní před možností, že jejich právo na svobodu projevu [...] bude omezeno. [...] Dle přesvědčení Ústavního soudu pro účely § 205 trestního zákona je jakákoliv věc pornografickým dílem, pokud uráží způsobem, který lze stěží akceptovat, cit pro sexuální slušnost. Pornografické dílo může u normální osoby vyvolávat sexuální vzrušení, vedle toho však může tuto osobu sexuálně znechucovat či odpuzovat. Test pornografické povahy díla, který by měl být aplikován obecným soudem, spočívá na posouzení, zda celkový dojem díla způsobuje morální pohoršení osobě s běžným cítěním. Z tohoto pohledu jsou případné znalecké posudky o „uměleckém charakteru“ díla či o jeho „osvětové a společensky prospěšné povaze“ pro posouzení obecným soudem nerozhodné.²⁵⁹

V odborné literatuře lze ovšem nalézt i zcela opačná stanoviska, a to že z hlediska práva je možné za pornografii považovat jen takové dílo, „jehož jediným účelem je vyvolat nebo zvyšovat sexuální vzrušení“, že pornografie „není a nemůže být nositelem umělecké hodnoty a úrovně“ a u každého konkrétního díla musí být na základě posouzení „obsahu celého díla“ rozhodnuto, zda nemá jiné „poslání a smysl“. Je-li tomu tak, soud by se jím neměl zabývat, protože „předměty určené k vědeckým, uměleckým a osvětovým účelům nelze považovat za pornografické“.²⁶⁰

Dotčená debata je však ryze teoretická, protože česká justiční praxe se oblasti uměleckých reprezentací sexuality důsledně vyhýbá. V současné institucionalizované literatuře se například můžeme setkat s mnoha původními i přeloženými díly, která zahrnují barvitá a rozsáhlá líčení pedofilních, sadomasochistických a dalších násilných či deviantních forem sexuálních aktivit, aniž by to vyvolávalo byt jen náběhy k následné cenzuře takových publikací nebo volání po ní. Lze naopak konstatovat, že přítomnost podobných pasáží vůbec nebrání vysokému kritickému hodnocení. Literární výpovědi odpovídající svou tematikou právní definici zakázané pornografie nejsou přitom dnes jen součástí

s-kapelou-zpival-o-bile-revoluci-ve-vezeni-stravi-tri-roky-pnb-/krimi.aspx?c=A101001_095728_krimi_zep>, přístup 21. 8. 2014.

259) Usnesení sp. zn. IV. ÚS 606/03 ze dne 19. 4. 2004 (U 23/33 SbNU 453), soudce zpravodaj Miloslav Výborný, dostupné z <www.nssoud.cz>.

260) M. Mithöner: *Erotika a paragrafy*, cit. dílo, s. 52–63, zde s. 52–53, 62.

experimentujícího umění, ale setkáváme se s nimi i v populární literatuře, kupříkladu v akční větvi fantasy.

V případě literatury vede ke zdrženlivosti justičních orgánů nepochybně i „virtuální“ charakter jazykového média, který je v právní teorii reflektován. Literatura – na rozdíl od audiovizuálních děl či fotografie – nezobrazuje skutečné osoby v jejich tělesné identitě, ale vždy v tomto směru pracuje s imaginárním referentem. Při psaní pedofilní povídky proto nedochází k ohrožení či poškození skutečného dítěte, bez jehož zneužití není naopak možné natočit hraný pornografický film atd.

Důsledkem je, že represivní cenzura není zatím fakticky podrobována ani oblast virtuální pornografie za hranicemi institucionalizované literatury, například amatérské povídky publikované na pedofilních internetových fórech. Z hlediska litery zákona jsou ovšem takové texty ilegální, což v příslušném komunikačním okruhu vyvolává silné projevy autocenzury. Případová studie o těchto procesech seberegulace amatérské pedofilní literární scény ukazuje, jak je posuzování závadnosti pornografie závislé na kulturním a sociálním kontextu, v němž dochází k její recepci.²⁶¹

Cenzura tichem a trhem: komunistická strana a její literární okruh

Úzké hrdlo knižního trhu v období demokratické revoluce a ekonomické transformace omezilo publikační možnosti autorů všech typů a pozic. Pro jedinou z těchto skupin se ovšem zážitek omezení stal východiskem k budování vlastní identity v nově se strukturujícím literárním poli. Jádrem tohoto volného uskupení vytvořili bezprostředně po listopadu 1989 někteří členové někdejší garnitury tzv. pětatřicátníků, kteří se z pozic čelných umělců řídicích instituce oficiálního literárního oběhu a v hojně míře využívajících publikačních a existenčních možností, které svým prominentům nabízel, přesunuli po pádu socialistické diktatury na okraj komerční oblasti literárního pole, do míst, kde je standardem anonymizovaná řemeslná práce, psaní populárních románů pod pseudonymem a podobně. O době na počátku devadesátých let, kdy ztratil půdu pod nohama a v existenční tísní se uchýlil jako redaktor nakladatelství populární četby Iva Železného, kde psal westerny i romány pro ženy pro sešitové edice, uvedl prozaik Josef Frais ve svých vzpomínkách:

Měl jsem práci, a to bylo to hlavní, a psal jsem, i když bych dal stokrát přednost tomu, napsat nějakou „normální“ knihu. Tu by mi však v době po „sametové revoluci“ nikdo nevydal. [...] „Není žádný rozdíl v tom, praští-li vás někdo přes hlavu rolí sametu, nebo dřevěným klackem,“ říkali jsme od té doby a příběhy mnoha „sametově“ pronásledovaných kolegů nás v tom jen utvrzovaly.²⁶²

K tomuto kroužku, jehož novou identitu formuloval především básník Karel Sýs, se po revoluci připojili jednotlivci s jiným generačním zázemím, kteří ovšem na sklonku osmdesátých let rovněž měli přednostní přístup k tehdejším publikačním a kariérním

261) Viz případová studie Stefana Segiho a Lucie Albrechtové „Nebylo by lepší to smazat?‘ Regulace a autoregulace virtuální dětské pornografie na internetu“, s. 1537-1550.

262) Josef Frais: *Fackovaní andělé*, Praha, Petrklíč 2012, s. 283-284.

příležitostí. Od poloviny devadesátých let se pak na toto jádro začali nabalovat přispěvatelé Sýsem řízeného literárního časopisu *Obrysy-Kmen*, vydávaného jako příloha deníku Komunistické strany Čech a Moravy *Haló noviny*. Jejich institucionální oporou se staly satelitní kulturní organizace KSČM, jako je Unie českých spisovatelů nebo Výbor národní kultury.²⁶³

Důvody, proč v nově konstituovaném literárním poli zaujalo toto uskupení periferní pozici, souvisely s nízkým kritickým hodnocením jejich tvorby z osmdesátých let ze strany kulturní opozice, se změnou estetických standardů současného literárního umění, pro které představovaly eklektické variace avantgardního utopismu a optimismu v podání pětatichtníků slepou cestu, ale nepochybně i s negativním symbolickým kapitálem, kterým byli tito autoři obtíženi jako hlavní poražený demokratické revoluce v literatuře.²⁶⁴ Jak poznamenal ve svých úvahách o strukturální cenzuře Pierre Bourdieu, ty, kdo se v literárním poli „ocitají na podřízených pozicích, odsuzuje cenzura buď k mlčení, anebo ke skandální otevřenosti“.²⁶⁵ Kroužek kolem Karla Sýse je příkladem druhé z uvedených alternativ.

Svou pozici v nově strukturovaném poli kroužek založil na ideologické konfrontaci s kapitalismem a demokracií a na konfrontaci s autoreflexivitou a estetickým izolacionismem české literární postmoderny. Typickým projevem kroužku se stala politická lyrika, která byla jak z hlediska proklamovaných hodnot, tak i své explicitní angažovanosti pro většinu literární kritiky devadesátých let naprosto nepřijatelná. Spleť důvodů, pro něž se ocitli na okraji pole, autoři kroužku současně redukovali a transformovali ve velké vyprávění o zákazu ze strany liberální demokracie a jejího establishmentu. Svou okrajovou kulturní pozici v literárním poli devadesátých a nultých let tak přeznačili v politicky centrální pozici hlavních obětí polistopadové cenzury.

Důležitý bod v tomto procesu přeznačování sehrálo rozhodnutí nakladatele Daniela Strože obnovit po demokratické revoluci činnost svého exilového nakladatelství Poezie mimo domov a otevřít ji právě těmto autorům, jejichž publicistickou i nakladatelskou ostrakizaci v letech transformace knižního trhu Strož veřejně odmítl jako individuální křivdu i útok proti svobodě umění. Již v prvních porevolučních měsících uveřejnil například protest proti znevažování literární činnosti Karla Sýse, Jaromíra Pelce či Josefa Peterky v tehdejšímu tisku a přetiskl dopis Sýsovi z 30. března 1990, jímž ředitel Československého spisovatele Miloš Pohorský odstoupil od smlouvy na vydání esejistické knihy *Velbloud a Marie s jehňátkem*.²⁶⁶ Až do začátku roku 1996 pak Strož v nově založené Černé řadě nakladatelství Poezie mimo domov, situovaného dle údaje v tiráži nadále do mnichovského „exilu“, prezentoval jména, která podle něj byla v novém kole kulturních čistek odsouzena „zmizet z povědomí čtenářské veřejnosti“ – mezi nimi Karla Boušku či Jaromíra Pelce.²⁶⁷

263) K programu a roli Výboru národní kultury srov. M. Mazel: „Oponenti systému“, cit. dílo, s. 147–148.

264) Srov. Françoise Mayer: *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*, přel. Helena Beguivínová, Praha, Argo 2009, s. 109–134.

265) Pierre Bourdieu: „Cenzura a užití formy“, přel. Eva Sládková, in Tomáš Pavlíček, Petr Píša, Michael Wögerbauer (eds.): *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře*, Brno, Host 2012, s. 51–82, zde s. 52.

266) Daniel Strož: „My to jinak neumíme? aneb Srdce ve mně sténá!“, *Obrysy* 10, 1990, č. 3, s. 16.

267) Daniel Strož: „Proč nemohu podepsat Výzvu na obranu knih“, *Britské listy*, 7. 3. 2011, <<http://blisty.cz/art/57587.html>>, přístup 5. 10. 2014.

Spojení s renomovanou osobností literárního exilu se stalo jednou z opor sebeidentifikace Sýsova kroužku jako disidentů kapitalismu.

Představa polistopadové cenzury je v jejich publicistické i literární tvorbě konstruována ze dvou komponent. První představuje připodobňování regulačních mechanismů současného literárního pole institucionalizované státní cenzury období stalinismu. V jednom z interview například Karel Sýs hovoří o „tvrdě vycvičených kulturtrégerech, proti nimž je Ladislav Štoll andělem strážným“ a kteří prý „zavedli pouze jediný must, literaturu Vzor 89“.²⁶⁸ V lyrickém textu téhož autora *Píšu báseň, zatímco za oknem padá muž* je představa nadále existujících indexů státní cenzury vyjádřena ironickou suplikou: „Prosíme příslušné orgány / aby vydaly seznam o čem lze beztréstně psát a podepsat / aby nám soudruzi netápali“.²⁶⁹ Analogie mezi strukturními silami pole a institucionalizovanou cenzurou je v tomto diskurzu legitimizována příklady knih autorů kroužku, zastavených v období revoluce a transformace literárního pole.

Na druhé argumentační úrovni vysvětluje uskupení svoji pozici na okraji literárního pole již logikou cenzury strukturální, a to jako důsledek cenzury „trhem“ a „tichem“ (respektive „mlčením“). O té první se jeho příslušníci vyjadřují jako o cenzuře, která je sice „měkká“, avšak nahrazuje „tvrdou“ cenzuru svou ultimativností – tím, že z komunikace vylučuje jednak všechny vyšší hodnoty, jednak všechny levicové ideje nebo autory. Jak napsal literární historik Milan Blahynka, „co neslouží svatým tržním zájmům, trh [...] spolehlivě udusí v záplavě podbíživého braku“.²⁷⁰ V případě autorů z literárního okruhu komunistické strany se cenzura trhem neprojevuje v tom, že by jejich knihy nevycházely; polistopadová bibliografie některých z nich – typicky třeba Karla Sýse – je naopak relativně bohatá. Výroky o cenzuře trhem odkazují k tomu, že až na výjimky nejsou vydávání v hlavních literárních nakladatelstvích a jejich pracím se nedostává grantové podpory z veřejných zdrojů. Za této situace jsou jejich publikační možnosti limitovány na komerčně zaměřené texty, zpracováváné pro komerční nakladatelství, na nakladatelské a vydavatelské podniky z okruhu radikální levice, na nahodilé projevy mecenášství a na vydávání vlastním nákladem. Tak charakterizuje ekonomické souvislosti své publikační činnosti po listopadu 1989 i sám Karel Sýs:

Dostal jsem vskutku možnost vydávat si knihy sám, kteréžto možnosti jsem si užil dosyta. Dvacet let po převratu mi vyšly knihy literatury faktu, které jsem nakladatelům nemusel zaplatit. [...] knihy básní a próz dodnes vydávám vlastním nákladem, prakticky bez možnosti šířit je jinak než osobně. To mne finančně zcela ruinuje.²⁷¹

Jestliže výraz „cenzura trhem“ odkazuje k marginální pozici literárního okruhu komunistické strany na knižním trhu, výraz „cenzura tichem“ odkazuje k ještě marginálnější

268) Kosmas [= Karel Sýs]: *Bordel na druhou*, b. m., Orego 1996, s. 5.

269) Karel Sýs: *Píšu báseň, zatímco za oknem padá muž*, Mnichov, Poezie mimo domov 1992, s. 19.

270) Milan Blahynka: [Odpověď na otázku „Proč jsou spisovatelé a literatura na tom tak, jak dnes jsou?“], in *Na druhém břehu. Sborník členů Unie českých spisovatelů*, Říčany, Orego 2002, s. 15.

271) Biografický archiv Ústavu pro českou literaturu AV ČR, fas. Karel Sýs, Příspěvek do ankety Současní spisovatelé a cenzura, 20. 2. 2014, publikováno jako Karel Sýs: „Máme svobodu slova?“, *Haló noviny* 24, 2014, č. 158, příloha Literatura – Umění – Kultura, s. 1, 3.

pozici příslušných autorů v kánonu soudobé české literatury, utvářeném literární kritikou a vědou. Skutečnost, že jejich texty vycházejí bez povšimnutí jiné kritiky, než je ta, která se soustřeďuje na stránky *Haló novin* a *Obrysu-Kmene*, nazývá Sýs „nejhorší a nejdopornější ze všech cenzur“.²⁷² V souladu s přeznačováním vlastní pozice jako disidentů liberálnědemokratické společnosti je v daném okruhu rozvíjena celá teorie kontrakánonu, navazujícího na neoficiální literární oběh období socialistické diktatury. Na konferenci, kterou Unie českých spisovatelů uspořádala pod názvem *Česká literatura v Evropské unii* v září 2005, ji vyjádřil literární kritik Alexej Mikulášek:

Je pravda, že vydat knihu dnes může každý, pokud na to má, popř. najde nakladatele, jenž náklady na tisk a distribuci ponese. Z tohoto pohledu je to zdánlivě ideální stav oproti minulosti, kdy bylo možné knihu publikovat jen v několika státních nakladatelstvích a panovala nepřímá cenzura. Kdo publikovat nechtěl nebo nemohl, byl odkázán na strojopisné a jiné opisy či rozmnoženiny, popř. na nějaké z exilových nakladatelství. Z tohoto faktu se odvozuje existence tzv. tří proudů české literatury, které po roce 1989 splynuly v jeden, neboť vydat knihu dnes může každý. Takto zjednodušený výklad ovšem při bližším analytičtějším pohledu neobstojí. Tezi o „splynutí tří proudů české literatury“ nejen problematizuje, ale zcela vyvrací literatura existující v podobě xerokopií nebo jiných rozmnoženin, bez ISBN (nebo i s ním) a možnosti distribuce na knižním trhu, potažmo knihy vydané vlastním nákladem v některé z tiskáren, které stíhá cenzura tichem a začasť i distribučním embargem, takže se ke čtenáři mnohdy ani nedostanou, pokud ponecháme stranou nějaký okruh známých, klub, ochotu nějakého stranického sekretariátu text distribuovat atp. Kniha, která se nedostane ke čtenáři, jako by neexistovala. Kniha, o níž se mlčí, kterou nenajdete v knihovnách, knihkupectvích, nefunguje jako artefakt a materiální „nosič“ literárního textu, je vyčleněna kamsi na okraj či do nebytí. [...] Vzniká „nový samizdat“, tedy ineditní kniha, která nemohla řádně vyjít – z důvodů politických, náboženských, ekonomických nebo jiných – a plnit všechny funkce, jež literatura plnit může jen v demokratické společenské interakci. Kritika publikující ve sledovaných tzv. reprezentativních časopisech mimoakademického i akademického typu tento fakt jakoby odmítá vzít na vědomí, samizdatovou produkci ignoruje, dokonce tyto texty ani jako samizdatové neoznačuje (tedy o jejich existenci přece jen ví).²⁷³

Kultivace pojmů cenzura mlčením a cenzura trhem je součástí politického myšlení i propagandy KSČM od devadesátých let do současnosti, jak o tom svědčí slova dlouholeté redaktorky stranického deníku *Haló noviny* a politické pracovnice KSČM Taťány Lankašové: „Cenzura mlčením začíná postihovat v tomto státě všechny, kdož by chtěli opravdu něco podstatného veřejnosti sdělit.“²⁷⁴ Jedná se o interpretační strategii, která je těsně spjata s konvencí vyloučení, jež v období po roce 1989 provází působení celého komunistického hnutí. Diskurzivní konstrukce literárního kontrakánonu, rozvíjejícího se v „podzemí“ kapitalismu, je projevem téže strategie v rámci literárního pole.

272) Tamtéž.

273) Alexej Mikulášek: „Paradoxy české ‚literární kritiky‘ aneb tristní listování současnými literárními časopisy“, *Haló noviny* 15, 2005, č. 264, 11. 11., příloha *Obrysu-Kmen* 11, č. 45, s. 1–3.

274) Taťána Lankašová: „Mohli by vědět, ale nechtějí“, *Haló noviny* 18, 2008, č. 114, 16. 5., s. 5.

Cenzura jako fetiš: inscenace zákazu a jeho marketingové využití

Ekonomické instrumentalizace jsme se dotkli již v oddílu věnovaném následné cenzuře periodických a neperiodických publikací. Zatímco tam se náš výklad soustřeďoval na okolnosti, za nichž se knihy atakující v rámci specifického obchodního modelu zákonné meze svobody projevu dostávaly do sporu se státním aparátem, zde upozorňujeme na vydavatelské a marketingové strategie, jejichž smyslem je využít konfliktu s cenzurou k fetišizaci vlastního produktu, k jeho odlišení od konkurence na přeplněném knižním trhu a k jeho kulturní či politické legitimizaci, a tím i k aktivizaci čtenářského zájmu. Fetišizací tedy v návaznosti na teoretika cenzury Richarda Burta rozumíme komplexní kulturní praxi „vyjednávání o nuancích a vytváření drobných posunů, díky nimž se text stává předmětem touhy“.²⁷⁵

Jednou z těchto strategií je vydávání publikací obsahujících paratexty k cenzurou postižené knize, navazujících publikací a podobných satelitních tiskových produktů. Vydavatel Hitlerova *Mého boje* Michal Zítka takto již v prvním roce svého procesu dodal na trh knihu autora vlastního nakladatelství, novináře a spisovatele populární historické publicistiky Jana Bauera *Libri prohibiti devadesátých let. Seznam zakázaných knih v Čechách od roku 1989*. Svazek ve velkém formátu a v deskách potažených (tak jako *Mein Kampf*) černým plátnem se zlatou ražbou provokativního nápisu „Černá kniha české demokracie“ rekapituloval většinu dosavadních polistopadových případů následné cenzury a zařadil Zítkův případ do dějin evropské a české cenzury, pojatých v duchu liberálně-modernistického diskurzu. Po osvobozujícím rozsudku pak Michal Zítka vydal ještě svou apologii *Můj pětiletý boj. Zpověď nakladatele Mein Kampf* (2005). Ještě před závěrečným rozhodnutím Nejvyššího soudu vyšel rovněž v černých plátěných deskách pod titulem *Druhá kniha (nepublikované pokračování Mein Kampfu) očima dneška* český překlad Hitlerova rukopisu z roku 1928, objeveného po válce v archivech. Jako nakladatelka byla v této knize uvedena Jana Martínková – odpovědná redaktorka některých Zítkových publikací a autorka otevřeného dopisu prezidentu republiky Václavu Havlovi, požadujícího milost pro nakladatele *Mého boje*; domníváme se, že na přípravě edice měl účast i Michal Zítka.²⁷⁶ Nové vydání *Druhé knihy* i upravená edice *Mein Kampf*, které roku 2007 pro řetězec Levné knihy vydala společnost KMa, musely být staženy z prodeje. V září 2010 dal Městský soud v Praze za pravdu bavorské vládě, která jako držitelka autorských práv po Adolfu Hitlerovi obě vydání napadla.²⁷⁷

275) Richard Burt: „(Ne)cenzurování pod drobnohledem: fetiš cenzury v raném novověku a v současné postmoderní době“, přel. Zdeněk Beran, in T. Pavlíček, P. Píša, M. Wögerbauer (eds.): *Nebezpečná literatura?*, cit. dílo, s. 332–361, zde s. 337.

276) Adolf Hitler: *Druhá kniha (nepublikované pokračování Mein Kampfu) očima dneška. Podle amerického vydání editora Gerharda L. Weinberga z roku 2003, rešeršé [sic] - citace - komentáře*, připravila Luisa Müllerová, Brno, Nakladatelství Jana Martínková 2004 (v roce 2007 následovala reedice tohoto titulu pro řetězec Levné knihy). Dále viz Jana Martínková: „Žádám milost pro vydavatele knihy Mein Kampf“, *iDnes.cz*, 13. 12. 2000, <http://zpravy.idnes.cz/zadam-milost-pro-vydavatele-knihy-mein-kampf-f36-/domaci.aspx?c=A001213_142628_nazory_jkl>, přístup 13. 9. 2014.

277) „Soud vyhověl Bavorsku, české vydání Mein Kampfu bylo nezákonné“, *Novinky.cz*, 17. 9. 2010, <<http://www.novinky.cz/domaci/211738-soud-vyhovel-bavorsku-ceske-vydani-mein-kampfu-bylo-nezakonne.html>>, přístup 10. 11. 2014.

Při vydávání satelitních projektů k *Mein Kampf* docházelo evidentně k prolínání ekonomických a politických motivací: historická i apologetická kniha měly kromě jiného vyvolávat sympatie veřejnosti k Michalu Zítkovci a posílit liberální pozice v mediální diskusi o cenzuře, kterou vyvolal. V souvislosti s knihou Přemysla Svory *Sedm týdnů, které otráslly Hradem* a navazujícími produkty vyslovila již dobová kritika názor, že v tomto případě ekonomické motivace jednoznačně převažovaly nad vším ostatním.²⁷⁸ K tomu, že se počáteční náklad prvního vydání Svorovy knihy o výši 20 000 výtisků rozprodal údajně během prvních dnů od uvedení na trh, přispěly jednak seriózní i bulvární deníky, které z knihy ještě před vydáním citovaly nelichotivé pasáže o Dagmar Havlové, jednak první zprávy, že kniha může být zakázána. Ty se objevily hned se vstupem publikace na trh. O zákazu další distribuce rozhodl soud 30. října 1998 předběžným opatřením (zrušeným až 6. dubna 1999), k němuž přikročil po žalobě ze strany Svorovy spolupracovnice.²⁷⁹ Média po vydání předběžného opatření zaznamenala explozi čtenářského zájmu:

Rčení o tom, že zakázané ovoce chutná nejvíce, potvrzují situace z jihočeských knihkupectví. Nejčastější otázkou, kterou prodavači v posledních dnech slyší, je dotaz, zda mají zakázanou knihu [...]. Hned v sobotu ráno běžela do jednoho z prachatických knihkupectví zhruba padesátiletá žena. „Včera večer v televizi povídali, že je knížka o prezidentovi a Dáše zakázaná, tak si ji letím koupit,“ reagovala a vzápětí odmítla sdělit své jméno. Poněkud naivně se totiž domnívá, že by jí „nějací úředníci“ mohli knihu sebrat. [...] Podle mnohých tak soudní rozhodnutí posloužilo jako dobrá reklama již tak žádaného titulu, který bortí rekordy v prodejnosti.²⁸⁰

Přestože zákaz distribuce byl součástí autorskoprávního sporu, média zaznamenala i další výpovědi lidí, kteří si zákaz spojovali s žalobou na ochranu osobnosti podanou proti Svorovi manželci Havlovými. Této záměně vyšel vstříc i sám Přemysl Svora a využil ji k inscenování cenzurního zásahu, jenž se fakticky neuskutečnil. Nečekal ani na začátek projednávání žaloby Havlových před soudem a uvedl obratem na trh pod hlavičkou spřízněného vydavatelství upravené vydání své knihy. Pasáže, které Havlovi požadovali z dalších vydání vypustit, byly v knize začerněny a v průsvitu interpretovány heslem „CENZURA“. V příloze na konci knihy pak Svora otiskl kompletní faksimile žaloby, v níž byly mimo jiné v úplnosti uvedeny všechny začerněné pasáže. V téže legendě pokračoval ještě při vydání své následující knihy kvazireportážní politické beletrie *Moc nemocných*, pojednávající o tajném financování Občanské demokratické strany, na jejíž obálce se prezentoval jako „zakázaný autor“. A to navzdory tomu, že k soudu s Dagmar a Václavem Havlovými nikdy nedošlo – prezident a jeho žena svou žalobu stáhli ještě před začátkem procesu. Celkem 400 000 prodaných exemplářů knihy *Sedm týdnů, které otráslly Hradem* vyneslo autorovi údajně 17 milionů korun.²⁸¹

278) Josef Chuchma: „Přemysl Svora zdatně bohatne na naší chudobě“, *Mladá fronta Dnes* 10, 1999, č. 119, 24. 5., s. 16.

279) Srov. pododdíl „Hranice soukromí a dobrého jména“, s. 1425–1426.

280) Václav Malina: „Zakázaná kniha trhá rekordy“, *Mladá fronta Dnes* 9, 1998, č. 259, 5. 11., regionální mutace – příloha *Kultura z jižních Čech*, s. 3.

281) Emilie Harantová: „Na knihách o Havlovi lze vydělat jmění“, *Lidové noviny* 12, 1999, č. 229, 1. 10., s. 4.

Jak se dělá zakázaný autor Obálky knih Přemysla Svory ukazují tři fáze inscenace cenzurního zásahu. První obálka nenese ještě žádné fetišizující příznaky. Římská číslice II. za titulem knihy *Sedm týdnů, které otřásly Hradem*, otisk symbolického razítka na obálce a přizpůsobená sazba uvnitř druhé knihy vytvářejí dojem, že došlo k eliminaci těch částí textu, které obsahovaly jakési zakázané vědění či „pravdu“ prométheovskými odňatou „bohům“. Aura výjimečnosti se z cenzurovaného textu přenáší na autora a jeho ostatní texty, který se na poslední obálce prezentuje jako zakázaný spisovatel. Jde přitom jen o inscenaci cenzurního aktu, který neproběhl, respektive nebyl dokončen – autor a nakladatel v jedné osobě předstírají, že žaloba Dagmar a Václava Havlových u soudu uspěla, přestože se k němu nikdy ani nedostala.

Zdroj: Přemysl Svora: *Sedm týdnů, které otřásly Hradem*, Praha, Svora 1998; Přemysl Svora: *Sedm týdnů, které otřásly Hradem II.*, Praha, P. F. 1998; Přemysl Svora: *Moc nemocných*, Praha, Svora 1999.

Absence cenzury jako ztráta významu: téma pro literární kritiku

V dějinách cenzury můžeme opakovaně pozorovat situaci, kdy se literární veřejnost po rychlém zániku starého cenzurního systému pokouší o jeho nahrazení novým. Ať už jsou totiž hranice vytvářené cenzurou jakkoli zpochybňovány, odmítány, či dokonce nenáviděny, ve chvíli, kdy jejich pořádací síla zmizí, se stáváme svědky zdánlivě paradoxních tendencí reflektovat tuto situaci jako ztrátu a vytyčovat nové diskurzivní nebo i institucionalizované způsoby ohraničování literatury. Platí to i pro období po listopadu 1989. Přestože rozptýlená cenzurní soustava čtyřiceti let socialistické diktatury vyvolávala odpor úměrný své všudypřítomnosti i svým kritériím, která na sklonku normalizace nevyhovovala již téměř žádné skupině kulturních a intelektuálních pracovníků, její rozklad nevyvolal jen úlevu, ale také otázku, jaké důsledky bude absence cenzury pro literaturu mít. V literárněkritickém diskurzu se v porevolučním období vynořilo několik variant této otázky a odpovědi na ni.

První vychází ze základního postřehu o cenzuře jako sémantickém mechanismu, kterým se přikládá, ne-li produkuje význam – cenzura vždy ukazuje prstem na díla, jež postihuje, činí z nich fetiš, obklopuje je aurou výjimečnosti, transgresivnosti, závažnosti a takto pro veřejnost zmnožuje či interpretuje jejich potenciální sdělení. Ztráta cenzury je proto i ztrátou významu. Když v prvních týdnech po demokratické revoluci přijel do Prahy jako reportér americký romanopisec Philip Roth, v rozhovoru s Ivanem Klímou upozornil na to, že za své osvobození od cenzury zaplatí čeští spisovatelé částí významu svých textů, ale i své profese a celého literárního média. Zopakoval tím tehdy svůj starší výrok o rozdílu mezi vahou literární tvorby v zemích za železnou oponou a v liberálnědemokratických společnostech Západu, vyznívající v tom smyslu, že zatímco v diktaturách „není nic možné, ale všechno má význam“, ve svobodné společnosti je možné napsat všechno, ale význam, který by otrásl společností nebo alespoň strhoval k sobě její pozornost, z toho nemá nic.²⁸² Předznamenal tak jedno z neodbytných témat literární kritiky posledního čtvrtstoletí, spočívající v hledání formulace nové role literatury a spisovatele ve společnosti, kde „nic není cenzurováno“, kde již nepanuje onen „strašlivý tlak“ režimu a nelze se již oprít o „poslání, jež z toho břemena vyplývá“ – být „zachránkyň poslední zbytečků pravdy, k nimž se lidé přimykají“.²⁸³

Druhou variantu otázky předznamenal vystoupení režiséra Jiřího Menzela v Československé televizi 5. ledna 1990. Menzel v tomto interview poprvé přiblížil svůj názor, že absolutní svoboda je pro umění škodlivá, a to ze dvou důvodů: jedině v konfrontaci s omezeními může vzniknout velké umělecké dílo; neexistence estetické cenzury vede k degradaci kultury, která je znehodnocena brakovou produkcí.²⁸⁴ V pozdějších letech Menzel tyto své argumenty mnohokrát zopakoval a stal se díky nim jedním z nejznámějších nositelů antiliberálních postojů v polistopadovém diskurzu o cenzuře.²⁸⁵

Proti těm, kdo toto rané Menzelovo vyjádření lítosti nad ztrátou cenzury jako prostředku koncentrace a ochrany hodnot razantně odmítli, se ve vystoupení na přednáškovém

282) Ivan Klíma, Philip Roth: *Rozhovor v Praze*, přel. Zora Wolfová, Praha, Evropský kulturní klub 1990, s. 10.

283) Tamtéž.

284) Věra Míšková: „Užitečná výměna názorů. K televiznímu rozhovoru s režisérem Jiřím Menzelem“, *Rudé právo* 70, 1990, č. 60, 13. 1., příloha Haló sobota, s. 2.

285) Srov. dále např. Jiří Menzel: „Nemáme obranu před vulgaritou Novy“, *Mladá fronta Dnes* 10, 1999, č. 185, 11. 8., s. 10; „Menzel v Indii obhajoval cenzuru“, *Lidové noviny* 26, 2013, č. 275, 26. 11., s. 9.

cyklu Společnosti F. X. Šaldy na podzim 1992 ohradil literární kritik Jan Lukeš. Sám je vyložil jako jistou metaforu přechodné situace společnosti i kultury v okamžiku, kdy demokratická revoluce „odvála neosobní cenzurní řád“, ale ten zatím nebyl nahrazen ničím než „zevšedněným chaosem“ a „řádem peněz“, který lidem i umělecké tvorbě opět shora a „bez vztážení se k vyšším duchovním horizontům“ vnucuje neautentická kritéria bytí. Lukeš zároveň naznačil, že kýžená omezení nového řádu života a tvorby mají být hledána individuálně v oblasti morálky, v „dobrovolné kázni, pokoře před vyššími principy mravními“.²⁸⁶ Při stejné panelové diskusi nabídl Pavel Janáček, aby cenzuru v jejích selektivních funkcích nahradila literární kritika. V přednášce, jejíž název *Proč nepustím Jana Křesadla do literatury* již svou gramatickou formou odrážel obecný proces privatizace aktů sociální regulace literatury, se Lukešův kolega pokusil užít kritického jazyka k inscenaci té funkce cenzury, která spočívá v oddělování literatury od toho, co již literaturou není.²⁸⁷

Při příležitosti bilanční slovensko-české konference Desát rok bez cenzúry obohatil literární kritik Miroslav Balaščík, šéfredaktor časopisu *Host*, motivy z dosavadních úvah o důsledcích zániku rozptýlené cenzurní soustavy o perspektivu cenzury jako instituce kultivující autora i čtenáře pro takový model rozumění literatury, který je v souladu s její podstatou.²⁸⁸ S cenzurou totiž podle něj neztratila česká literární kultura jen instituci demonstrující „moc a váhu slova“ ani jen „vědomí hranic“ a příležitost rozehrávat „pozoruhodné sémantické hry kolem nich“. Za nejzávažnější důsledek Balaščík označil inflaci přímočarého, doslovného pojmání literatury, projevující se odvratem čtenářů od beletrie k literatuře faktu a k sémanticky jednodušším textům vůbec. Již sama existence „instituce, která se [...] zabývá četbou, luštěním a odhalováním skrytých významů“, totiž podle něj napomáhala tomu, aby se do povědomí všech účastníků literární komunikace „dostával i obecný mechanismus rozumění“ náročné literatury. Ta se k člověku obrací skrytými významy svých slov, metafor, jinotajů apod. Se zánikem cenzury se proto „vytratila i vůle číst za slovy“, „schopnost rozumět literatuře jako oslovení“. V tom smyslu „konec cenzury je i koncem poezie“:

je-li dána člověku svoboda rozumění, musí současně s ní přijmout i odpovědnost za vyslovené. Svoboda slova, jak ji vnímá dnešní západní myšlení, existuje ovšem bez takové odpovědnosti. Tím ďábelštějším je ale vynálezem: umožňuje říkat prakticky cokoli, a tím nás činí méně citlivými vůči možným skrytým významům a souvislostem. Svoboda slova v tomto pojetí nás tak paradoxně činí lépe ovladatelnými: nutí nás být doslovnými, a tudíž důvěřivými. [...] „Západní“ člověk takto primitivně čtoucí se stává mnohem lépe manipulovatelným. Uznáním svobody slova se stáváme jeho nevolníky. Můžeme sice vyjádřit cokoli, ale rozumět lze jen jediným způsobem. Respektive zužuje se kontextové chápání slova a vnímateli je sugerován právě ten jediný správný horizont, v němž může výpovědi rozumět. Pokud někdo porozumí jinak, je společností sankcionován.²⁸⁹

286) Jan Lukeš: „Obrana cenzury. Od ne-řádu k chaosu a od chaosu k řádu“, in *Zápisník o Šaldovi. K 80. výročí knihy Duše a dílo 21. 2. 1993*, b. m., Společnost F. X. Šaldy [1993], s. 3–5, zde s. 4.

287) Pavel Janáček: „Proč nepustím Jana Křesadla do literatury“, in *Zápisník o Šaldovi. K 80. výročí knihy Duše a dílo 21. 2. 1993*, b. m., Společnost F. X. Šaldy [1993], s. 12–16.

288) Pavlína Kubíková: „Desát rok bez cenzúry (Limity slobody)“, *Dokořán* 4, 2000, č. 16, s. 31–32.

289) Miroslav Balaščík: „Co odešlo s cenzurou. Pár poznámek k tématu“, *Dokořán* 5, 2001, č. 17, s. 18–21, zde s. 20.

K internetu bylo Československo slavnostně připojeno 13. února 1992, až po začátku nového tisíciletí se však využívání globální počítačové sítě stalo masovým faktorem, ovlivňujícím i českou literární kulturu.²⁹⁰ Počet českých domácností připojených k internetu se podle dat Českého statistického úřadu zvýšil z 5,8 % v roce 2001 na 72,2 % v roce 2014, počet jednotlivců užívajících internet z 32,1 % na 70,4 % mezi lety 2005–2013.²⁹¹ Jakkoli by nekonečná plocha globálního hypertextu bez centrálního bodu, splynutí rolí odesílatele a adresáta i prakticky nulový práh ekonomických nákladů, jež je nutno vynaložit na zveřejnění díla z libovolného bodu sítě, mohly sugerovat opak, institucionalizovaná cenzura internetu představuje sice sofistikovaný technický úkol, ale není nemožná ani vzácná.²⁹² Je-li naopak příslušná technická infrastruktura pro kontrolu datových toků na připojovacích uzlech národní sítě implementována, lze záběr cenzury bez větších nákladů rozšiřovat.

Jak zjistila OpenNet Initiative, společná výzkumná platforma Harvardovy, Torontské, Oxfordské a Cambridgeské univerzity, ze čtyřiceti států nalézajících se mimo Evropu a Severní či Jižní Ameriku, v nichž byly v roce 2006 provedeny hloubkové testy, bylo ve 24 prokázáno filtrování internetového obsahu ze strany státu a ve dvou konstatováno podezření na toto filtrování. Obecně vyvstaly tři skupiny citlivých témat, na něž se kontrola komunikace na internetu soustřeďuje: politická (například svoboda vyjádření, způsob vlády a správy státu, lidská práva, práva menšin), morální (například pornografie, homosexualita, hazardní hry, práva žen) a bezpečnostní (konflikty se sousedními státy, sporné hranice atp.). V západním světě se významným motivem automatického filtrování internetu stává ještě čtvrtá kategorie: ochrana autorských práv. K výsledkům výzkumu OpenNet Initiative patřilo zjištění, že pouze malá část států cenzurujících internet se omezuje na jedinou ze tří hlavních skupin citlivých informací; cenzurování politických, morálních a bezpečnostních informací spolu naopak koreluje. Státy, kde cenzura internetu více či méně intenzivně zasahovala do každé z těchto oblastí, představovaly v době zmíněného výzkumu Čína, Etiopie, Írán, Barma, Pákistán, Saúdská Arábie, Sýrie, Spojené arabské emiráty a Tunisko.²⁹³ V této míře již institucionalizovaná cenzura vytváří „národní internety“, z jejichž pohledu se obsah světového webu jeví zcela jinak než odjinud.

290) Srov. Karel Piorecký: „Česká literární kultura 2001–2010“, in Alena Fialová (ed.): *V souřadnicích mnohosti. Česká literatura první dekády jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích*, Praha, Academia 2014, s. 9–48, zde s. 28–31.

291) „Internet“ [analýza Českého statistického úřadu], poslední aktualizace 22. 12. 2014, <[http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/internet_telekomunikacni_a_internetova_infrastruktura_a_a_k/\\$File/2013_inet_rev2.pdf](http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/internet_telekomunikacni_a_internetova_infrastruktura_a_a_k/$File/2013_inet_rev2.pdf)>, přístup 23. 12. 2014; „Počítač a internet v českých domácnostech 1989–2014“, tabulka, zdroj dat: Český statistický úřad – Statistika rodinných účtů, <[http://www.czso.cz/csu/2014edicniplan.nsf/t/D9003FD996/\\$File/3201814_0803.pdf](http://www.czso.cz/csu/2014edicniplan.nsf/t/D9003FD996/$File/3201814_0803.pdf)>, přístup 23. 12. 2014.

292) Ronald Deibert, John Palfrey, Rafal Rohozinski, Jonathan Zittrain (eds.): *Access Denied. The Practice and Policy of Global Internet Filtering*, Cambridge – London, MIT Press 2008, s. 57–72.

293) Tamtéž, s. 5–25.

Znakem internetové cenzury často není to, že by určitý text byl odstraněn ze světového webu nebo k němu byl přímo blokován přístup, ale to, že je blokována možnost jeho automatizovaného nalezení. V květnu 2014 zavedl Soudní dvůr Evropské unie do evropské legislativy nový institut práva být zapomenut. Umožňuje, aby na žádost určité osoby internetové vyhledávače z výsledků vyhledávání obsahujících její jméno odstranily ty, jež „jsou nepřiměřené, irelevantní nebo již irelevantní nebo přesahující míru“.²⁹⁴ Typicky jde o takové informace, které se týkají událostí osobní historie, jejichž účinky již vypršely, v prostředí internetu jsou však dekontextualizovány a zbaveny signálů své časové podmíněnosti a mohou tak i v současnosti poškozovat zájmy příslušných osob. První článek z webu časopisu *Respekt*, který takto byl společností Google natrvalo odstraněn z výsledků vyhledávání, se kupříkladu týkal tzv. tunelování bank v devadesátých letech a zmiňoval deset osob – úvěrových podvodníků samotných i bankovních úředníků, kteří příslušné úvěry vyřizovali.²⁹⁵ V praxi se při posuzování každé konkrétní žádosti, které probíhá v technologické společnosti provozující příslušný vyhledávač, má zvažovat míra veřejného zájmu na zpřístupnění citlivých informací z minulosti osoby, která o „zapomenutí“ dřívějších zmínek o sobě požádala.

Sama přítomnost určité výpovědi na webu tedy ještě neznamená, že se tato výpověď stane předmětem komunikace. Množství výpovědí nacházejících se na světové síti a soutěžících o pozornost uživatelů způsobuje, že efektivně zůstávají „v paměti“ dokonce jen ty internetové stránky, které se ve výsledcích vyhledávání objevují na některém z prvních míst. Co bude „pamatováno“ a co „zapomenuto“ neurčují za této situace jen právní instrumenty, ale i matematické modely použité ve vyhledávacích algoritmech technologických společností, technologie, struktura a náležitosti kódu příslušné hypertextové aplikace a v neposlední řadě ekonomické zájmy inzerentů a dalších odběratelů služeb technologických společností.

Způsob a intenzita dohledu nad českým internetem odpovídaly v době vzniku přítomné knihy evropským poměrům, pro které je charakteristické striktní omezení kontroly na dětskou pornografii, nenávistné projevy, extremistické ideologie, teroristická rizika, případně gamblerství a některé další okruhy témat. Ve srovnání s jinými regiony světa je dále pro dohled nad evropským internetem charakteristická vysoká míra koordinovaného postupu v rámci Evropské unie a konečně společný postup států a telekomunikačních či technologických společností, jež internetové připojení poskytují.²⁹⁶ V Česku tak například v období 2008–2009 všechny tři velké telekomunikační společnosti (Vodafone, T-Mobile, O2) začaly na základě obecných ustanovení svých smluvních podmínek se zákazníky blokovat servery s obsahem dětské pornografie, které na svůj index zařadila britská nevládní organizace Internet Watch Foundation.²⁹⁷ S rozvojem sociálních sítí či internetových

294) Informační stránka společnosti Google k právu být zapomenut, sekce Ochrana soukromí a smluvní podmínky - Nejčastější dotazy, <<https://www.google.cz/policies/faq>>, přístup 22. 12. 2014.

295) Silvie Lauder: „Google smazal z vyhledávání první text Respektu“, *Respekt.cz*, 9. 12. 2014, <<http://respekt.ihned.cz/c1-63233180-google-smazal-z-vyhledavani-prvni-text-respektu>>, přístup 5. 1. 2015.

296) R. Deibert, J. Palfrey, R. Rohozinski, J. Zittrain (eds.): *Access Denied*, cit. dílo, s. 186–196. Aktuální zpráva OpenNet Initiative o evropském internetu viz „Europe Overview“, *Opennet.net*, <https://opennet.net/sites/opennet.net/files/ONI_Europe_2010.pdf>, přístup 20. 12. 2014.

297) Jiří Peterka: „Stalo se: Už i Telefonica přistoupila k blokování“, *Lupa.cz*, 17. 8. 2009, <<http://www.lupa.cz/clanky/stalo-se-uz-i-telefonica-blokuje>>, přístup 10. 11. 2014.

Internetové překlady *Fénixova řádu a Totožnosti* V českém prostředí se prvním testem právních institutů zabezpečujících autorovi i dalším nositelům copyrightu možnost kontroly veřejné distribuce jejich díla i ekonomického výnosu z něj stal po masovém nástupu internetu fanouškovský překlad pátého dílu románového cyklu J. K. Rowlingové o Harrym Potterovi. Anglický originál knihy *Harry Potter a Fénixův řád* se na celém světě začal prodávat 22. června 2003, české vydání ohlásilo nakladatelství Albatros, disponující překladařskými právy pro Česko, na 29. únor 2004. Odpovědí na osmiměsíční prodlevu byl neautorizovaný překlad první kapitoly, který se ještě v první den globálního prodeje anglické knihy objevil na diskusním serveru *Lopuch.cz*. Autorkou překladu, který okamžitě začal kolovat šedou zónou internetu, byla studentka pedagogické fakulty vystupující pod nickem Starkiller. Bleskurychle přeložila dalších osmnáct kapitol, než na existenci překladu upozornil jiný uživatel internetu, čtrnáctiletý Lukax, který celý text vyvěsil na web. Pod pohružkou trestního oznámení ze strany Albatrosu byl počátkem července překlad z webu stažen a diskusní vlákno na serveru *Lopuch* smazáno. Kolektiv amatérských překladatelů a redaktorů ve spolupráci se Starkiller dovedl nicméně práci na neautorizovaném překladu ke konci (podobně se postaral i o následující díl cyklu). Překlady se ve fanouškovské komunitě dále šířily prostřednictvím různých internetových služeb již bez výraznějšího zájmu médií; rovněž nakladatelství si uvědomilo, že se jedná o tzv. fan translation, a tím i o aktivitu, jež může oficiální knižní vydání dokonce marketingově podporovat, a svůj nepřátelský postoj korigovalo.

Počátkem června 2006 se na blogu založeném pro tento účel na doméně *Blogspot.com*, patřící společnosti Google, objevil neautorizovaný překlad jednoho z posledních francouzsky psaných malých románů Milana Kundery, *L'Identité*. Byl podepsán šifrou C. D. B., odpovídající iniciálám jedné z postav románu, a uveden poznámkou:

Bylo nám líto, že pro nás, kteří nevládneme cizími jazyky, jsou stále některé texty Milana Kundery nedostupné. Pořídili jsme proto překlad knihy *Totožnost (L'Identité)* do češtiny a na těchto stránkách se o něj s vámi chceme podělit. Vy nám zde, prosím, napište, jak se vám tento nápad a kniha líbí.

Stručná, avšak promyšlená poznámka zdůrazňovala altruismus překladu a obracela se k publiku obeznanému s romanopiscovým rozhodnutím nepovolovat překlady svých nových románů do českého jazyka a skončit i s domácími reedicemi svých starších, česky psaných a v exilu vydaných románů. Toto své rozhodnutí oznámil Milan Kundera čtenářům v Čechách a na Moravě v roce 1997 při příležitosti tehdejšího vydání *Valčíku na rozloučenou*.

Kundera je znám tím, že svou selektivní koncepci vlastního díla, jeho překladařského zprostředkování a edičního šíření důsledně vymáhá. Ve stoupě tak deset let před případem *Totožnosti* skončil český

---

diskusí roste úloha, již v sociální regulaci současné kulturní komunikace sehrává publikum. Masové upozorňování na výpovědi, které se jeví jako nepřijatelné z hlediska politické korektnosti, ideologického či etického postoje jednotlivých uživatelů interaktivních internetových platforem, jejichž typologie odpovídá podstatě Webu 2.0, lze chápat jako jeden z projevů obecné privatizace cenzury.

Kompresí geografických vzdáleností spolu s virtuálním charakterem světového webu, umožňující anonymizovat komunikační aktéry a oslovovat české publikum ze serverů podléhajících cizí jurisdikci, činí následnou cenzuru internetu mimořádně obtížnou. Před kontrolou z hlediska dodržování autorských práv, která obecně koliduje s ideou volného přístupu k duševnímu vlastnictví, prosazující se v návaznosti na rozvoj internetu dokonce jako jedno z velkých dobových politických témat, se čeští „piráti“ typicky uchylují na servery umístěné v Rusku. Pokud jde o projevy nenávisti – rasistické, antisemitské a další podobné postoje nebo hlásání extremistických ideologií –, staví se české i evropské právo

---

překlad interview, které s romanopiscem vedl v *The Paris Review* Christian Salmon, protože ho nakladatelství Votobia vydalo bez Kunderova svolení, pouze na základě dohody se zmíněným časopisem (*Jsem posedlý číslem sedm*, 1996). Podle očekávání se Milan Kundera ohradil i proti internetovému překladu *Totožnosti* a agentura Dilia dosáhla během měsíce jeho stažení z blogového systému Google. Dokument ovšem z internetu nezmizel, pouze se přestěhoval na ruský internet, kde je na doméně *Chat.ru* umístěn dodnes.

Na základě internetového překladu byla *Totožnost* v českém literárním tisku recenzována, nebyvalé pozornosti se dostalo kvalitě překladu. Nelegální publikaci textu provázela intenzivní diskuse o známých Kunderových argumentech proti českým překladům jeho francouzských románů (musel by je pořídit sám) či novým vydáním jeho českých románů (musel by je revidovat podle definitivních francouzských verzí), které byly zpochybněny poukazem na kompetence českých romanistů a překladatelů. Diskutovalo se také o tom, jaká morální práva má na bohatě recipované literární dílo autor a jaká na ně mají ti, kdo jsou nedílnou součástí téhož komunikačního procesu – jeho čtenáři. Když na přelomu října a listopadu 2006 vyšla reedice jednoho ze tří dosud v Česku nevydaných předlistopadových románů Milana Kundery, *Nesnesitelné lehkosti bytí*, byl tento jednorázový ústupek od autorova rozhodnutí z roku 1997 vykládán mimo jiné jako důsledek nelegálního překladu *Totožnosti*: Kundera si na jeho základě měl uvědomit, že se na internetu mimo českou či evropskou jurisdikci snadno mohou ocitnout i jeho starší romány podle vydání z nakladatelství Sixty-Eight Publishers. Další vstřícné tahy ze strany autora ani pirátské protitahy z českého literárního prostředí nicméně nenásledovaly.

Zdroj: Miroslav Frost [= Radomír D. Kokeš]: „Jak to bylo s nelegálním překladem pátého Harryho Pottera“, *Plav Revue* [2], 2003, č. 10, s. 24–28, přetištěno pod vl. jm. autora a pod tit. „Jak to bylo s nelegálním překladem pátého Harryho Pottera aneb Harry Potter už popáté“, *TOP. Tlumočení – Překlad. Odborný bulletin Jednoty tlumočnicků a překladatelů (JTP)* 14, 2003, č. 69, s. 10–11; Kateřina Ešnerová: *Harry Potter v oficiálním a amatérském překladu*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2012; Dora Kaprálová: „Kundera česky, ale pirátsky. Na internetu se objevil nelegální překlad románu Milana Kundery *Totožnost*“, *Mladá fronta Dnes* 17, 2006, č. 142, 19. 6., s. B5; Jaroslav Pašmík: „Piráti dostali Kunderu. Na internetu se objevil nelegální překlad novely *Totožnost*“, *Respekt* 17, 2006, č. 24, s. 20; Viktor Janiš, Jan Marin: „Lze pirátský překlad Kunderovy *Totožnosti* chápat jako chvalitebný počín?“, *Literární noviny* 17, 2006, č. 30, s. 10; „Milan Kundera sděluje. Nakladatelství: Kauza Votobia“, *Lidové noviny* 10, 1997, č. 27, 1. 2., s. 10; kul: „Stanovisko Votobie. Kauza: Autorská práva“, *Lidové noviny* 10, 1997, č. 28, 3. 2., s. 10; (ebr): „Kunderův rozhovor skončil ve stoupě“, *Zemské noviny* 7, 1997, č. 69, 22. 3., s. 5; Ladislav Doležal: „Může nám být Milan Kundera ukradený?“, *Týdeník Rozhlas* 16, 2006, č. 30, s. 15; Alois Burda [= Pavel Janoušek]: „Milan Kundera: *Totožnost*“, *Tvar* 17, 2006, č. 14, s. 3; Jiří T. Král: „Máme právo na *Totožnost*?“, *A2* [2], 2006, č. 27, s. 18; Jan Stern: „Autorská práva: chaos, který potopí kapitalismus?“, *Haló noviny* 17, 2007, č. 9, 11. 1., s. 14.

---

k šíření těchto projevů prostřednictvím internetu stejně jako k jejich zprostředkování tiskem. Hlásání nenávisti na internetu je v Evropě trestné, a má tedy být stíháno podle trestního zákoníku. Projevy tohoto druhu jsou proto publikovány typicky na serverech umístěných ve Spojených státech amerických, kde lze v důsledku tamního odlišného pojetí svobody slova stíhat až útoky ohrožující svobodu a bezpečí konkrétních osob.

Na kalifornském webhostingovém serveru je kupříkladu registrován český ultrapravicový web *White Media*. Vedle xenofobní, islamofobní a rasistické publicistiky, sahající až ke schvalování ultrapravicového teroru (masový atentát spáchaný Andersem Breivikem interpretoval anonymní pisatel *White Media* v červenci 2011 jako součást snahy zabránit „přeměně norských měst na islámskou Afriku“),²⁹⁸ shromažďuje web osobní data o imigrantech z Afriky a Asie žijících v České republice. Pod názvem MultiKultiWatch publikuje

298) Štěpán Výborný: *Nenávistný internet versus právo*, Praha, Wolters Kluwer 2013, s. 134.

zároveň postupně doplňované seznamy nežádoucích intelektuálů, spisovatelů, umělců, publicistů a politických aktivistů, jejichž „provinění“ spočívá z hlediska vydavatelů webu v levicových a antirasistických postojích, konverzi k islámu, homosexuální orientaci, podpoře ideálů multikulturní společnosti, feministických názorech nebo i osobních či profesních vztazích s partnery či spolupracovníky zejména afrického či arabského původu. V době redakce přítomné knihy se na seznamu ze současných literátů nacházeli kupříkladu básníci Jaromír Typl a Adam Borzič, prozaikové Iva Pekárková a Karel Hvíždala, dramatik Roman Sikora a další. Publikací osobních údajů, nezřídka získávaných ilegálními útoky na e-mailovou korespondenci „xenofilů“, „neomarxistů“, „hnusáků“, „úchylů“ a „propagátorů Židů“, jak AntiMultiKultiWatch zařazené osobnosti mimo jiné charakterizuje, se *White Media* dostávají i na hranici právního řádu Spojených států. Proto se již objevily úvahy o znepřístupnění tohoto webu, jehož by mělo být dosaženo prostřednictvím mezinárodní spolupráce.²⁹⁹ Zatímco však tištěný *Týdeník Politika* v raných devadesátých letech publikací podobného seznamu s antisemitským zaměřením rozhodl o okamžitém ukončení své činnosti, v případě webu *White Media* se teprve hledají právní i administrativní nástroje, jak se o podobné ukončení pokusit.

Navzdory problémům, které z hlediska trestního řízení představuje anonymita autorů publikujících na internetu, došlo již i v České republice k odsouzení několika osob za správu neonacistických webů nebo za zpochybňování holocaustu na veřejně přístupných internetových stránkách. Ideologicky podmíněné postoje krajní levice se – analogicky k jejich projevům v tisku – do konfliktu s justičním systémem dostávají jen vzácně (v souladu s tím neužívají obvykle exteritoriální registrace a působí pod doménami přihlášenými v Česku). Výjimku zatím představoval nedokončený pokus pražské policie z roku 2011 o stáhnutí autora článků zpochybňujících katyňský masakr, jež byly publikovány na webu Komunistického svazu mládeže.³⁰⁰

Mediální teorie vychází z předpokladu, že nová média po svém uvedení do kulturní praxe nenahrazují prostě média dosavadní, ale proměňují je. Rovněž internet – médium médií, zpřístupňující v podobě hypertextu textové, vizuální a zvukové výpovědi i jejich nejrůznější kombinace – po svém nástupu na scénu postmoderní kultury nejen vytváří nové modely komunikačního jednání,³⁰¹ jejichž důsledky nejsme zatím s to plně dohlédnout, ale také doplňuje a proměňuje starší média i způsoby jejich užívání. Komprese, jíž v internetu procházejí prostorové dimenze, se týká i mnoha dalších tradičních hranic komunikace: hranice mezi médii, hranice masové a interpersonální komunikace, hranice veřejného a soukromého jazykového projevu, hranice historických vrstev literární a kulturní produkce apod. Teoretikové internetové kultury hovoří o této komplexní proměně kulturní praxe jako o remediaci. Definují ji jako „reprezentaci jednoho média v médiu ji-

299) Tamtéž, s. 132–134; Jana Niedermeierová: „White Media: Kvůli americké svobodě projevu na webu bují český ultrapravicový extremismus“, *iHNed.cz*, 31. 8. 2013, <<http://domaci.ihned.cz/cesko/c1-60537240-white-media-kvuli-americke-svobode-projevu-na-webu-buji-cesky-ultrapravicovy-extremismus>>, přístup 10. 11. 2014.

300) Š. Výborný: *Nenávistný internet versus právo*, cit. dílo, s. 88–104.

301) Jay David Bolter: *Writing Space. Computer, Hypertext, and the Remediation of Print. Second Edition*, New York – London, Routledge 2011, s. 40–46; Jan A. G. M. van Dijk: *The Network Society. Social Aspects of New Media. Second Edition*, London, Sage Publications 2006, s. 8–15.

ném“,³⁰² přičemž zdůrazňují, že jde o obousměrný proces. Po nástupu internetu můžeme pozorovat nejen to, jak se tisk přizpůsobuje internetu a zrcadlí jeho komunikační modely, ale také naopak, jak prostředí internetu odráží a proměňuje formy, jež se po staletí utvářely v oblasti tištěné kultury.

Prvních deset let masového rozvoje internetu nabídlo kromě jiného podněty pro úvahy, co tato remediace může znamenat pro cenzuru. Na závěr knihy o sociální regulaci literární a kulturní komunikace v éře masového tisku uveďme dva z nich. První se týká relativní kvantity informací v novém médiu, druhý diskurzu o cenzuře.

Většina knih či textů, které byly v období po demokratické revoluci v českém prostředí zakázány, je v současnosti na internetu k dispozici. Platí to pro antisemitské publikace Miroslava Dolejšího z počátku devadesátých let, publikované v Bratislavě, které jsou v současnosti v různých variantách k dispozici na řadě krajně pravicových webů. Totéž lze říci o nedávném českém překladu knihy *Základy tauhídu*. Její materiální edici sice velká internetová knihkupectví stáhla z nabídky, ve formátu PDF si ji však šlo v době korektur přítomné knihy volně stáhnout z umístění na serverech pro sdílení obsahu, na něž odkazoval rozcestník webu *Šaría pro Česko - Cesta k víře pro Česko*.³⁰³ Totéž platí pro ostatní zakázaná kulturní díla, jako například nahrávky White Power Music. V letech, kdy si autor rasistických textů z alba *Triumph of the Will* odpykával trest, bylo možné celé album i s inkriminovanými texty snadno nalézt v otevřené části internetu, na komerčních portálech pro sdílení dat. Tento stav nemá důsledky jen pro uvažování o efektivitě cenzury. Bylo by krajně zjednodušující říci na základě uvedených pozorování, že internet učinil cenzuru nemožnou.

Nástup internetu obecně vytvořil strukturální přehradu mezi digitalizovaným a nedigitalizovaným textovým a kulturním dědictvím minulosti. Bariéra je vytvářena poklesem kompetencí velkých skupin publika a oslabením jejich motivace vyhledávat informace ještě jinde než na internetu, tedy v materiálních médiích. Že se takové vyhledávání stává sociálně exkluzivní kulturní praxí, jako první zaznamenali knihovníci a vysokoškolská učitelé, konfrontovaní s mediální praxí nové generace, pro niž jiné informace než ty, které lze vyhledat na internetu, neexistují.

K čemu v návaznosti na tuto strukturální přehradu ve vzájemném vztahu oficiální a neoficiální polistopadové kultury v zrcadle internetu došlo, je obrácení pozic. Zatímco většina toho, co v období od demokratické revoluce tvořilo společensky akceptované výsledky literární a intelektuální diskuse, z nejrůznějších důvodů – autorskoprávních, technologických, ekonomických i mnoha dalších – na internetu k dispozici není, kulturní excesy, jež byly společností sankcionovány, v internetovém médiu naopak reprezentovány jsou. Nástup internetu tak prozatím remedioval dřívější cenzuru v tom smyslu, že provedl inverzi jejich výsledků. Na úkor toho, co je z české kultury v uplynulém čtvrtstoletí důležité pro většinu společnosti, zvýraznil to, co je důležité pro ideologické či kulturní skupiny motivované k aktivní komunikaci svou marginalitou.

302) Karel Piorecký: „Česká literatura a nová média. Prolegomena k tématu“, *Česká literatura* 60, 2012, č. 6, s. 821–850, zde s. 821.

303) *Šaría pro Česko - Cesta k víře pro Česko*, <<http://sharia4czechia.com/2014/05/09/rozcestnik-policejnih-zasah-25-4-2014-kniha-tauhidu>>, přístup 9. 1. 2015.

Druhý signál remediace lze pozorovat v diskurzu o cenzuře. Patří ke známým zjištěním sociolingvistiky i mediální teorie, že internet radikálně demokratizoval přístup do veřejného diskurzu a uvedl do pohybu hranice soukromé a veřejné komunikace.³⁰⁴ V případě internetových diskusí se tato demokratizace veřejného diskurzu a jeho anexe diskurzem soukromým projevila nejen v nových komunikačních žánrech, jako je „hate“ či „flame“, ale rovněž v prudkém nárůstu informační redundance a iritujícího jazykového jednání, pocíťovaného jako důsledek psychopatologie. Otevřený přístup do internetových diskusí ve spojení s absencí jejich regulace vedl k tomu, že se diskuse staly – pro tu část participantů, kteří je vnímají jako součást občanské diskuse o otázkách veřejného zájmu – nečitelnými. Na sklonku nulté dekády začaly profesionální mediální organizace, zejména provozovatelé velkých zpravodajských a názorových (blogy) serverů, čelit této ztrátě smyslu poloautomatickým filtrováním anebo odborným redigováním těchto diskusí. Přistoupily i k uzavírání aktivního přístupu do nich, a to za značného souhlasu čtenářů diskusí (v anketě serveru *Reflex.cz* se 68 % hlasujících vyslovilo pro to, aby byly z diskusí mazány „nekvalitní komentáře“).³⁰⁵ Bouřlivá výměna názorů mezi uživateli internetu a odbornou komunitou se odehrála ve znamení remediace diskurzu o svobodě vyjádření, jejíž výsledek je podobně paradoxní či inverzní jako remediace výsledků tiskové cenzury v prostředí internetu. Bloggerka Iva Skochová ho v roce 2008 vyjádřila následující anekdotou o své účasti na panelové diskusi občanských žurnalistů pořádané v New Yorku:

„Vy v té východní Evropě jste s tou svobodou projevu zase tak o dvacet let pozadu, co?“ řekl mi s ironickým úsměvem jeden z bloggerů *The New York Times*, když jsem se ho zeptala, jestli moderace jejich internetových diskusí není cenzurovaná až příliš. „Problémem současných médií už dávno není nedostatek informací kvůli cenzuře, ale příliš zbytečných informací kvůli nedostatečné cenzuře.“³⁰⁶

304) Karel Piorecký: „Amatérská literární fóra na českém internetu mezi demokratizací a diletantstvím“, *Mediální studia* 8, 2014, č. 2, s. 127–148.

305) Michal Černý: „České weby se učí moderovat diskuse“, *Lupa.cz*, 30. 4. 2008, <<http://www.lupa.cz/clanky/ceske-weby-se-uci-moderovat-diskuse>>, přístup 20. 12. 2014.

306) Iva Skochová: „Jak cenzurovat/moderovat internetové diskuse?“, *Reflex.cz*, 11. 3. 2008, <<http://www.reflex.cz/clanek/stary-reflex-reflex-cz-reflex-cz-zvenku/29531/jak-cenzurovat-moderovat-internetove-diskuse.html>>, přístup 10. 11. 2014.

Případové studie 1989–2014

Oi! na ROI	1467
Texty skupin Orlík a Braník a formování vědomí zavadnosti na počátku devadesátých let (Stefan Segi)	
Od velkorysých plánů k opozičnímu vzdoru	1483
Publikační návrat Ivana Svitáka po roce 1989 (Roman Kanda)	
O Honzíkově cestě a liberální cenzuře	1495
Regulace na poli literatury pro děti a mládež (Stefan Segi)	
Učebnice jako <i>res publica</i>	1509
Lektorské posudky prostředkem vyjednávání konsenzu (Lenka Pořízková)	
Psaní přes překážky	1525
Role cenzury v procesu utváření romského písennictví (Karolína Ryvolová)	
„Nebylo by lepší to smazat?“	1537
Regulace a autoregulace virtuální dětské pornografie na internetu (Stefan Segi, Lucie Albrechtová)	

Texty skupin Orlík a Braník a formování vědomí závadnosti na počátku devadesátých let Stefan Segi

Každý skinhead ví, co je tohle za lidi.
Nechcem je tu mít, v bílejch Čechách bude klid.¹

Je to jakási historická zákonitost. Připodobnil bych ji k situaci, kdy dlouhá léta vedete pejška na šňůrce a náhle ho osvobodíte. Rozletí se po lese a zběsile po něm běhá, než po čase pochopí, že pro něj bude nejlepší, když půjde pěkně po vašem boku.²

Druhý citovaný výrok pochází od československého prezidenta Václava Havla, byl vysloven v jeho pravidelném rozhlasovém pořadu a týkal se především tehdejšího prudkého nárůstu kriminality. Lze ho však použít jako výstižnou metaforu také pro některé další kulturní a společenské jevy, které doprovázely formování liberálnědemokratické společnosti po roce 1989.

Na začátek devadesátých let se opravdu vzpomíná jako na období téměř neomezené svobody, což platí i pro oblast takzvané populární hudby. Propracovaný systém kontroly, který před rokem 1989 zahrnoval komplexní systém přehrávek, povolování a schvalování, v němž byla zodpovědnost rozdělena mezi interprety, pořadatele i zřizovatele, se náhle rozpadl a celé pole se začalo řídit jinými pravidly. Jejich pevná podoba se však ustavovala postupně: obzvláště do té doby částečně potlačovaná rocková hudba byla zprvu vnímána jako kulturní prostor neomezené umělecké volnosti a vědomí potenciální společenské škodlivosti některých umělců se dostavilo až časem. Mezní hranici přitom představovaly kapely spojované s hnutím skinheads; jejich písně pracovaly s tématy nacionalismu a rasové nesnášenlivosti, jak to ukazují dva verše z písně *Oi na ROI* skupiny Braník citované úvodem.

Předmětem této studie jsou texty skinheadských hudebních skupin z tohoto období, respektive regulace těchto textů. Budeme zde sledovat, jak se formovalo vědomí určité „závadnosti“ v kontextu nově proklamované umělecké svobody, a to na několika úrovních: na rovině umělecké tvorby samé, na úrovni její reprodukce a distribuce, na úrovni veřejného diskurzu a v krajní variantě i na úrovni trestního postihu. Cílem tedy bude rekonstruovat způsoby, kterými byly na počátku devadesátých let skinheadské kapely zpívající rasisticky orientované texty vyloučeny z veřejného mediálního oběhu a jak se toto vyloučení ustavovalo v rámci dobové diskurzivní praxe.

1) Braník: „Oi na ROI“, in tíž: *Power*, Braník, 1991, ROI byla zkratka názvu politické strany Romská občanská iniciativa.

2) Václav Havel: „16. září 1990“, in tíž: *Hovory v Lánech 1990*, eds. Tereza Hubáčková, Martin Vidlák, Jan Zelenka, Praha, Knihovna Václava Havla 2013, s. 229–235, zde s. 223.

Kameny se valí sem, ruské tanky ven

Rocková hudba byla zprvu chápána jako jeden ze symbolů revoluce. Nejviditelnější kulturní symbol společenské změny představoval koncert proslulé britské kapely Rolling Stones, který se uskutečnil 18. srpna 1990 na Strahovském stadionu. Událost, která pro fanoušky rockové hudby znamenala definitivní tečku za restrikcemi a cenzurou socialistické diktatury, byla úzce spjata i s osobou tehdejšího prezidenta Václava Havla. Celý koncert byl spoluorganizován členy jeho kanceláře, finanční prostředky byly získány zcela nekonvenčním způsobem na základě osobních kontaktů s ministrem průmyslu Vladimírem Dlouhým, část zisku z koncertu putovala na konto Nadace Olgy Havlové³ a fotografie československého prezidenta se členy skupiny se dostaly na přední strany českého i světového tisku. O skupině Rolling Stones se Havel rozhovořil i ve svých *Hovorech v Lánech*.⁴ V této souvislosti připomeňme, že vznik Charty 77 byl spojen s obhajobou členů rockové kapely a pražský koncert jedné z nejznámějších a zároveň nejoceňovanějších skupin světa tento příběh boje za svobodu uměleckého projevu svým způsobem završil.⁵ Symbolický význam koncertu pro novou demokracii vystihují i názvy článků, jejichž autoři na tento zážitek vzpomínali s odstupem dvaceti let: *Jak Rolling Stones oštemplovali demokracii*⁶ či *Rolling Stones na komunisty vyplázli jazyk*⁷. Koneckonců již motto reklamní kampaně z roku 1990 znělo: „Kameny se valí sem, ruské tanky ven.“

Když tehdy Václav Havel hodnotil koncert rockových klasiků, viděl v něm nejen tečku za obdobím útlaku. Mírumilovnou atmosféru v publiku chápal také jako kontrast k novému nebezpečí, které začalo ohrožovat vývoj mladé demokracie: k rasismu.⁸ Nebylo to ostatně poprvé, kdy upozorňoval na některé stinné stránky vyplývající z nově nabyté svobody projevu. Již pár měsíců před památným koncertem Rolling Stones zmínil v rozhlasových *Hovorech v Lánech* nárůst fašistických tendencí a projevů rasové nenávisti. Nejviditelnějšími nositeli těchto „příčin neklidu ve společnosti“ a „náhle probuzené rasové nenávisti“ byli členové subkultury skinheads, kterou zpopularizovala především pražská rocková skupina Orlík.⁹

3) Marek Gregor: „Jak se kameny valily Prahou“, *Reflex* 21, 2010, č. 33, s. 60–65, zde s. 64.

4) V. Havel: „26. srpna 1990“, in *týž: Hovory v Lánech 1990*, cit. dílo, s. 191–205, zde s. 201–202.

5) S tímto motivem pracuje i britský dramatik Tom Stoppard, jehož divadelní hra *Rock and Roll* vrcholil koncertem Rolling Stones coby symbolem revoluce. Na londýnské premiéře v roce 2006 se opět setkal Václav Havel s Mickem Jaggerem a pro pražskou inscenaci v Národním divadle hudební složku obstarala skupina Plastic People of the Universe.

6) Marek Gregor: „Jak Rolling Stones oštemplovali demokracii“, *Reflex.cz*, 17. 8. 2010, <<http://www.reflex.cz/clanek/kultura-archiv/38202/jak-rolling-stones-ostemplovali-demokracii.html>>, přístup 8. 12. 2014.

7) Jana Záhorková: „Přesně před 20 lety Rolling Stones na komunisty vyplázli jazyk“, *iDnes.cz*, 18. 8. 2010, <http://kultura.idnes.cz/presne-pred-20-lety-rolling-stones-na-komunisty-vyplazli-jazyk-p7i-/hudba.aspx?c=A100817_184254_hudba_jaz>, přístup 8. 12. 2014.

8) „Vidím v tom signál, který ukazuje, že v naší zemi žijí kulturní, vzdělaní lidé, že tu existuje tvůrčí potenciál, že tedy nejsme jen státem potenciálních rasistů.“ V. Havel: „26. srpna 1990“, in *týž: Hovory v Lánech 1990*, cit. dílo, s. 202.

9) Viz V. Havel: „13. května 1990“, in *týž: Hovory v Lánech 1990*, cit. dílo, s. 98–102; *týž: „3. června 1990“*, tamtéž, s. 129–138. Havel se v průběhu devadesátých let k otázce rasové nesnášenlivosti a konkrétně hnutí skinheads vracel poměrně často.

Skinheads a kapela Orlík

Zprávy o hnutí skinheads začaly do Československa pronikat v druhé polovině osmdesátých let a paradoxně k tomu docházelo především prostřednictvím oficiálních médií, která britské a německé skinheady prezentovala jako negativní vzor či jako další doklad „úpadku“ Západu.¹⁰ Část československé mládeže však dokázala tyto kusé informace číst „proti srsti“ a styl skinheads začala využívat jako srozumitelný znak vymezení se vůči většinové společnosti. Ostatně podobným způsobem zafungovaly varovné zprávy o rokenrolu v padesátých letech a o beatlemánii v letech šedesátých, jež přitáhly tehdejší mládež k dobovým západním hudebním i módním stylům.

Detailní vhled do skinheadské subkultury nabídl především rozsáhlý článek v čtrnáctideníku *100+1 zahraniční zajímavost* z roku 1986, který redakce převzala z německého časopisu *Stern*. Text mimo jiné velice podrobně popisoval a vysvětloval vzhled příslušníka skinheads:

Lebky mají vyholené, na sobě bundy amerického letectva, kšandy, vyrolované džinsy, na nohou těžké šněrované boty s ocelovými cvočky značky Doc Martens. [...] „Naše oblečení nám slouží k sebeobraně. Vlasy máme krátké, aby nás za ně nemohl nikdo chytit. Proto také nosíme velice úzké kalhoty. A na kabátech a košilích žádné límce. Když nemáš límec, tak tě za něj taky nemůže nikdo chytit. A boty, s kterými zkrátka můžeš dávat pořádný kopance.“¹¹

Článek také poprvé českému čtenáři představil významné skinheadské rockové skupiny: britské Skrewdriver a německé Blut und Ehre, Böhse Onkelz či Kraft durch Froide. Pro první české skinheadské kapely měl velký význam i přeložený text skladby *Dein Kampf*, který se později stal vzorem některých textů původních.

Skinhead se jmenuje cesta, kterou zvolíš,
Ta ti dá sílu k přežití.
Budeš bojovat a budeš vítězit
Budeš ty svině zabíjet, zabíjet [...]¹²

První čeští skinheads nicméně chápali tuto subkulturu spíše jako negativní vymezení se vůči společnosti a povědomí o konkrétní ideologické náplni hnutí bylo zpočátku spíše mlhavé. Ještě těsně po revoluci proto pankáči a skinheadi nebyli jasně diferencováni a příslušníci obou subkultur navštěvovali společně koncerty týchž kapel.¹³ Teprve příliv

10) Ondřej Daniel uvádí jako nejčastěji zmiňované zdroje dobových znalostí o skinheads článek „Kdo jsou skinheads“ převzatý z časopisu *Newsweek*, *Tvorba* 1987, č. 50, s. 7; a text Milana Krunta „Říkají si skinheads“, *Mladý svět* 26, 1986, č. 23, s. 10 – srov. Ondřej Daniel: „Násilí československé mládeže na konci státního socialismu. Bezpečnostní riziko a téma společenské kritiky“, in Ondřej Daniel, Tomáš Kavka, Jakub Machek (eds.): *Populární kultura v českém prostoru*, Praha, Karolinum 2013, s. 274–290.

11) Gerhard Kromschroder: „Holohlavci, to jsou pane chlapci...“, *100+1 zahraniční zajímavost* 23, 1986, č. 18, s. 9–11.

12) Tamtéž, s. 10.

13) O této nevyhraněnosti svědčí skutečnost, že na festivalech společně vystupovaly punkové i skinheadské kapely a že některé punkové kapely zpívaly texty zaměřené proti Romům či imigrantům. Podrobněji

informací ze zahraničních zdrojů umožnil důslednější průběh kulturního transferu. Obě subkultury se začaly ostře vymezovat, až v sobě navzájem spatřily úhlavní nepřátele.

Skinheadská subkultura přitom u nás před sametovou revolucí prakticky neexistovala, podle některých odhadů se tehdy počet skinheads pohyboval nanejvýš v desítkách.¹⁴ Klíčovou roli při profilování a popularizaci skinheads sehrála až rocková kapela Orlík, založená v roce 1988. Zpěvák Daniel Landa a především kytarista David Matásek již byli známými filmovými a divadelními herci, a kapela tak velmi rychle vešla ve všeobecnou známost. Alb *Oi!*¹⁵ (1990) a *Demise* (1991), v obou případech vydaných společností Monitor, se prodalo více než sto tisíc kusů a získala si popularitu, která značně překračovala okruh členů a sympatizantů hnutí skinheads. Píseň *Čech* z prvního alba skupiny se dokonce objevila v televizní hitparádě, což dále přispělo k popularizaci nejen kapely samé, ale i skinheads vůbec.¹⁶

Kapela Orlík ve svých textech definovala skinheadskou identitu a do širšího povědomí prosadila atributy, které se pro podobu hnutí staly nadlouho příznačné. Ideologickou náplň představoval odpor k národnostním menšinám a komunismu, láska k vlasti, případně k „bílé“ Evropě. (Odlišné podoby hnutí skinheads, například antirasistické SHARP,¹⁷ se v českém kontextu prosazovaly výrazně pomaleji.) Tématem písní byl často i skinheadský způsob života spojený s alkoholem, rvačkami a fotbalovým chuligánstvím. Skladba *Skinhead* pak vyjadřovala vzorec vzhledu příslušníka dané subkultury:

Skupina Orlík Kapela Orlík nepůsobila pouze skrze svou hudbu a nacionalisticky a xenofobně zaměřené texty. Výrazně také napomohla šíření vizuální stylizace skinheadského hnutí. Na titulní straně časopisu *Rock&Pop* mají členové krátké sestřihy a jsou oblečeni do typických „bombrů“, leteckých bund bez límce, na nohou mají typické těžké boty.

Zdroj: *Rock&Pop* 1, 1990, č. 7.

viz Hedvika Novotná: „Punks and skins united?“, in O. Daniel, T. Kavka, J. Machek (eds.): *Populární kultura v českém prostoru*, cit. dílo, s. 249–261.

14) Miroslav Mareš: *Pravicový extremismus a radikalismus v ČR*, Brno, Barrister & Principal 2003, s. 412.

15) „Oi!“ je skinheadský hudební styl a pokřik, který se na konci sedmdesátých let rozšířil v Británii pod vlivem punku.

16) Příčinou popularity skupiny byly i do té doby neartikulované protiromské a protipřistěhovalecké nálady, které posléze vedly k vzestupu jediné české parlamentní ultrapravicové strany Sdružení pro republiku – Republikánská strana Československa (SPR-RSČ), kterou ostatně část skinheads otevřeně podporovala.

17) Skinheads Against Racial Prejudice.

Skinhead, skinhead,
bombr zelenej,
těžký boty
až nahoru zavázaný.
Skinhead, skinhead je vyholenej,
a to není zakázaný.¹⁸

Již zkraje devadesátých let tak došlo k nebývalému rozvoji hnutí, počet jeho příznivců zřejmě přesáhl deset tisíc a dosáhl tak svého historického maxima.¹⁹ Popularita skinheads však tehdy vyvolala také značnou kritickou odezvu. V té souvislosti se objevilo volání po přísnější regulaci nově ustaveného veřejného prostoru.

Hranice možnosti

Jak již bylo zmíněno v úvodu, raná devadesátá léta představovala zvláštní přechodové období, ve kterém se jen postupně vyčleňovaly prostředky regulace toho, co lze prezentovat ve veřejném prostoru a co z něj má být vyloučeno. Atmosféru tolerance k obsahu skinheadských písňových textů přiléhavě popsal novinář Jiří Peňás ve své vzpomínce na skupinu Orlík:

Desku Orlíku mi nadšeně přehrával jeden známý, já jsem nadšený nebyl vůbec, ale v oněch letech všeobjímající tolerance jsem se možná domníval, že v rámci demokracie je nutné sploknout i trochu toho latentního (byl však úplně latentní?) rasismu.²⁰

Léta „všeobjímající tolerance“ však ve světle přibývajících krvavých incidentů a prvňích rasově motivovaných napadení (například vraždy Emila Bendíka v Lipkově na Domažlicku, k níž došlo 23. února 1991) již brzy ustoupila potřebě přísnějšího systému regulace. K absenci jasných pravidel a konvencí v souvislosti se společenskou transformací se opět v souvislosti s hnutím skinheads vyjádřil také Václav Havel:

Trápí mne ze všeho nejvíc to, že musíme zřejmě absolvovat velmi komplikovanou dobu přechodu od jednoho systému k druhému [...]. Je to doba, kdy se lidem zhroutila jakási hierarchie hodnot, byť byly velmi sporné, struktura jejich života, jejich vztahů, struktura autorit a hodnot. A zároveň není vybudovaná nějaká struktura nová. A to má mnoho a mnoho nedobrých důsledků. [...]

Lidé zde ztratili strach z totalitní moci, ale nenabývali a nemohli zatím nabýt dostatečnou důvěru k moci demokratické. [...] Lidé ztrácejí pocit jistoty, který dříve spočíval v tom, že věděli, že žijí v policejním státě, a znali přesně hranice svých možností, nechtěli-li se dostat do vězení. Dneska jsou ty hranice jakoby pro ně rozmlženy, ztratily se. A existuje v lidech a hlavně v mládeži pocit, že není pevného bodu [...] že všechno lze.²¹

18) Orlík: „Skinhead“, in tíž: *Oi!*, Monitor, 1990.

19) M. Mareš: *Pravicový extremismus a radikalismus v ČR*, cit. dílo, s. 414.

20) Jiří Peňás: „Můj nechtěný život s Landou“, *Divadelní noviny* 17, 2008, č. 12, s. 10.

21) Václav Havel: „Hovory v Lánech“, 13. 10. 1991, dostupné z <<http://archive.vaclavhavel-library.org/viewAudioArchive.php?sort=1&q=hovory+v+l%C3%A1nech&docYear=1991&itemDetail=1857>>, přístup 2. 12. 2014.

Ony „rozmlžené hranice“ se ustavovaly postupně, a to nejčastěji metodou pokusů a omylů. Na případu textu skladby *Bílá liga* skupiny Orlík lze názorně poukázat na proces formování vědomí toho, co lze ve veřejném prostoru prezentovat a co už ne.

Bílá liga, asi nejkontroverznější skladba Orlíku, patří zároveň k nejstarším skladbám skupiny. Objevila se však až na druhém albu, a to s následujícím textem:

Nic ve zlým proti turistům,
když se sem chtěj podívat,
jenže není možný tady
žít a taky pracovat.

Co to bylo za ránu,
kdo nám to sem z palmy spad?
Černý oči, černý tělo,
to není můj kamarád.

Bílá liga, bílá síla,
vyčisti si boty, v nich je tvoje síla.
Bílá síla mě zaslepila,
černou duši mi vybělila.

Morálku maj jinou,
vychování taky.
Jak my nikdy nebudou,
nevěř na zázraky.

A za křivý slovo,
to tě nožem pobodaj.
Tak proč nám sem
zabijáky posílaj.²²

Melodii této skladby i část textu mohli posluchači slyšet už na předchozím albu *Oi!*. Jednalo se však pouze o refrén, a i ten byl navíc zpíván pozpátku. Na nahrávce se tak objevilo pouze následující krátké zašifrované sdělení:

Álib agil ej alíb, alíb
Itsičyv is ytob
Chin v ej ejovt alís
Álíb alís ěm alipelsaz
Uonreč išud im alilěbyv²³

22) Orlík: „Bílá liga“, in tíž: *Demise*, Monitor-EMI, 1991.

23) Orlík: „Álib agil“, in tíž: *Oi!*, Monitor, 1990.

Mohli bychom se ptát po smyslu zdánlivě nesrozumitelné, ve skutečnosti však snadno dešifrovatelné nahrávky. Daná forma zřejmě odkazovala k potenciální problematičnosti textu a k anticipované či alespoň inscenované nutnosti zakrýt sdělení ezopským postupem. Pravidelní návštěvníci koncertů skupiny navíc byli s to zařadit refrén do kontextu celé skladby. Skupina ji totiž hrála již delší dobu, a to s textem, který byl ještě o něco otevřenější než oficiálně vydaná verze z následující desky *Demise*:

Nic ve zlým proti **černochům**,
když se sem chtěj podívat
jenže není možný tady
žít a taky pracovat.

Co to bylo za ránu,
kdo nám to sem z palmy spad
černý tělo, je to **negr**,
to není můj kamarád.

A za křivý slovo,
to tě nožem pobodaj,
tak proč nám sem
negry posílaj.²⁴

Zdá se tedy, že skupina si byla již od počátku vědoma možné závadnosti textu, který měl otevřeně rasistický obsah. Zatímco pro specifické koncertní publikum hrála svou píseň s původním textem, pro vydání u velké nahrávací společnosti připravila nejdříve pouze upravený refrén, který sám o sobě neobsahoval žádné výrazné rasistické výroky, zato svou formou, tedy tím, že byl zpíván pozpátku, odkazoval jako značka ezopského jazyka k nepřítomnosti materiálu, který měl zůstat pro veřejnost zdánlivě skrytý. Zároveň tak kapela pracovala s přitažlivostí potenciálně nepřípustného obsahu.

Úspěch první desky a vzrůstající popularita skupiny přesvědčily ji i vydavatele o společenské toleranci k eventuálně problematickým textům. O toleranci ke kapelám kolem hnutí skinheads svědčí mimo jiné festival v Bzenci konaný v roce 1991, na kterém vystoupily tehdejší přední československé skinheadské kapely jako Orlík, Braník, Krátký proces, Tři sestry či Valašská liga. Festival byl sponzorován celostátním týdeníkem *Reflex* a pivovarem Braník.

Na album *Demise*, které vyšlo hned následujícího roku, proto již Orlík zařadil píseň *Bílá liga* v plném znění. (Zpěvák pubrockové skupiny Tři sestry Lou Fanánek Hagen v rozhovoru k festivalu konanému v Bzenci roku 1991 k nahrávce poznamenal: „Žádný schovávačky,

24) Orlík: „Bílá liga. 1989“, archiv Stefana Segiho. Slova lišící se od textu studiové nahrávky jsme zvýraznili.

je to tam konečně všechno navostro. Cikáni a všichni tadyty šmejdi.“)²⁵ Z nahrávky přesto zmizela slova „černocho“ a „negr“, která k rasistickým postojům odkazovala explicitně.²⁶

Nedlouho po vydání druhé desky, na vrcholu své popularity, se kapela Orlík rozpadla. Již dříve nakrátko přerušila činnost kvůli okolnostem, které doprovázely její koncertní vystupování; především šlo o hajlování části posluchačů a násilnosti, ke kterým docházelo po koncertech. Členové skupiny se od podobného chování publika distancovali, dokonce vydali prohlášení, ve kterém slibili, že „pokud se situace neuklidní, nebude skupina Orlík na nejbližších koncertech hrát“.²⁷ Přibývající protizákonné aktivity skinheads a narůstající mediální kritika hnutí i jeho nejviditelnějších představitelů, tedy právě skupiny Orlík, tak nakonec vedly ke konci kapely, která hnutí, s nímž její členové nechtěli být nadále spojováni, učinila populárním. Orlík se přesto stal vzorem pro řadu kapel podobného zaměření.

Příběh šesti učňů

Braník se stal po Orlíku druhou a dosud také poslední skinheadskou skupinou, jejíž desku vydalo velké hudební nakladatelství (jednalo se opět o firmu Monitor Vladimíra Kočandrleho). Kapelu ke konci roku 1989 založila parta učňů, kterým tehdy bylo šestnáct až osmnáct let a kteří do té doby neměli s hudební produkcí valné zkušenosti. Pod vlivem skupiny Orlík vytvářeli členové Braníku texty v duchu hnutí skinheads a záhy začali i sporadicky koncertovat, často spolu s dalšími hudebními formacemi podobného zaměření. Jistý deficit v hudební stránce projevu byl kompenzován texty. Jejich náměty byly pro skinheads příznačné: láska k pivu, odpor k ostatním drogám, lokální patriotismus a násilné sexuální fantazie. Pokud jde o výzvy k násilí vůči národnostním skupinám, byly texty Braníku oproti skupině Orlík ještě explicitnější:

Tvý poslání je svatý,
budeš ty svině bít.
Negry, cikány a žlutý,
nenech je v klidu žít.²⁸

Se základy hry na hudební nástroje začínající kapele občas vypomáhal zkušený kytarista Luděk Pallát ze skupiny Tři sestry, známější pod přezdívkou Nikotýn. Ten také Braníku pomáhal domlouvát vystoupení a díky známosti se zakladatelem a ředitelem společnosti Monitor Vladimírem Kočandrem umožnil kapele nahrát a vydat dlouhohrající desku s názvem *Power*. Ta vyšla v říjnu roku 1991 nákladem 6 800 kusů na LP, 1 512 na CD a 6 957 na MC. V rámci reklamní kampaně členové skupiny dokonce poskytli rozhovor pro pro-sincové číslo tehdy populárního časopisu pro náctileté *Filip*.²⁹

25) Srov. <https://www.youtube.com/results?search_query=BZENEC+1991+FAN%C3%81NEK>, přístup 2. 12. 2014.

26) Podobně například skupina Hubert Macháně píseň *Práskni negra do hlavy* uváděla pod pozměněným názvem *Práskni Petra do hlavy*.

27) „Výzva skinheadské kapely Orlík ze dne 3. 5. 1990“, *Respekt* 1, 1990, č. 9, s. 5.

28) Braník: „Tvoje cesta“, in tíž: *Power*, Braník, 1991.

29) SM: „Braník Oi! To je síla!“, *Filip* 2, 1991, č. 4, s. 18.

Obal desky Power Obalu desky skupiny Braník dominuje rovnoramenný keltský kříž, mezinárodní symbol rasistických a nacionalistických hnutí. Na území Německa je zakázán kvůli spojitosti s neonacistickou stranou Volkssozialistische Bewegung Deutschlands / Partei der Arbeit.

Zdroj: Braník: *Power*, Braník, 1991.

Filip se skinheads i skinheadským kapelám věnoval již dříve, o hnutí referoval spíše v pozitivním duchu jako o subkultuře, která dokáže ochránit mládež před drogami a před punkovým chaosem upřednostňuje pevný řád. Je proto příznačné, že se autorský komentář, který rozhovor provázal, snažil skupinu Braník a její tvorbu obhájit. Vyhýbal se proto zmínkám o nejkontroverznějších textech a vyzdvihoval některé údajně pozitivní aspekty jejich tvorby i hnutí skinheads. Autor upozornil, že „některé myšlenky tohoto v současné době tolik diskutovaného hnutí stojí za přemýšlení“, a položil řečnickou otázku: „které mládí není bouřlivé?“ Po poslední otázce „Chcete něco vzkázat potenciálním skinům z řad čtenářů *Filipa*?“, na niž prý kapela „sborově“ odpověděla, „Aby nikdy nedali dopustit na svoji vlast!!!“, uzavřel autor článek ve smířlivém duchu: „Tak to je skupina Braník. Normální kluci, kteří kromě vysedávání v hospodách dělají taky něco jiného - muziku, o které dovedou přemýšlet.“

Nahrávka *Power* se však moc dobře neprodávala a koncerty skinheads začaly být v důsledku stále častějších násilností policejně monitorovány a posléze došlo k jejich značnému omezení. Navíc se objevily negativní publicistické ohlasy na kapelu Braník i na desku *Power*. Charakteristická je v tomto ohledu recenze hudebního kritika Alexe Švamberka, který se problematice skinheadských kapel soustavně věnoval v deníku *MF Dnes*:

Něco takového by nemělo být povoleno, protože však všichni víme, že zákaz ještě nikdy nic nevyřešil, jenom zvýšil popularitu zakázaného, bylo by asi nejrozumnější si kapely nevšímát [...], přestože propagace rasismu je stále trestná.³⁰

Podobné reakce tisku i snižující se tolerance médií k hnutí skinheads vedly již na začátku roku 1992 nakladatelství Monitor ke stažení desky *Power* z prodeje. Veřejně distribuována tedy byla pouze po několik měsíců. Magnetofonové kazety byly vydavatelem

30) Alex Švamberk: „Z voleje“, *Mladá fronta Dnes* 2, 1991, č. 264, 12. 11., s. 14. *Mladá fronta Dnes* také již dříve informovala o násilnostech, které doprovázely koncert skupiny v Českých Budějovicích.

přemazány a znehodnocené LP desky rozdány bez obalu jako reklamní předměty.³¹ Sama kapela Braník se záhy po vydání nahrávky rozpadla.

Příběh neúspěšné kapely, kterou tlak veřejného mínění a komerční neúspěch vytlačily z veřejného prostoru, poukazuje na praktické dopady formování vědomí závadnosti některých uměleckých textů. Ačkoli výrobu i distribuci v plném rozsahu zajišťovala nahrávací společnost Monitor, pro vydání nahrávky nechala zřídit zvláštní konsorcium Braník, jehož náplní nebylo nic jiného než vydání titulu *Power*. Společnost byla založena 26. dubna 1991 a činnost ukončila současně se stažením nahrávky 15. března 1992. Vzhledem k tomu, že se odměny všech smluvních stran rozpočítávaly podle standardních tabulek firmy Monitor, jediným důvodem tohoto nestandardního postupu mohl být strach z poškození pověsti v případě skandalizace nahrávky. Založení konsorcia umožnilo velké nahrávací společnosti se od nevhodného písňového obsahu veřejně distancovat. Předčasné stažení desky z distribuce pak vypovídá o zvyšující se averzi společnosti k textům s rasistickým obsahem.

Kapela Braník před soudem

Celá historie skupiny Braník by mohla být zapomenuta, nebýt občanské aktivity mladého muzikanta Šimona Budského. Ten kdysi shodou okolností s Danielem Landou zakládal skupinu Orlík, avšak odešel z ní údajně kvůli svému nesouhlasu s obsahem textů. Budský od začátku devadesátých let působil na punkové scéně, která se postupně začala ostře vymezovat vůči skinheads. Nahrávku *Power* slyšel nejprve u přátel a poté si ji zakoupil již se záměrem podat k Obvodnímu soudu pro Prahu 4 podnět pro zahájení trestního stíhání, k čemuž došlo 1. května 1992. Členové skupiny byli obviněni z šíření národnostní a rasové zášti a z podpory a propagace hnutí směřujícího k potlačení práv a svobod občanů. Po administrativních průtahích byla hudebníkům sdělena obvinění 13. dubna 1993 a již 12. května 1993 stanula kapela Braník před soudem. Průběh soudního procesu můžeme sledovat ze soudního spisu, nyní uloženého v Justičním areálu Na Míčáncích.

Hlavní strategii obhajoby proti obvinění z šíření národnostní a rasové zášti lze rozdělit podle druhu argumentace na tři komplementární kategorie: zpochybnění autorství textů, autorská distance a poukaz na ducha doby, ve které texty vznikaly. Do těchto tří kategorií se rozpadají argumenty, které při soudním jednání zazněly a ze kterých zde vybíráme:

Zpochybnění autorství: v hospodě nám občas někdo nějaký text řekl; text nám dávali i cizí lidé; neznámí lidé nám často dávali texty, často jsme dostávali úplně hotové texty například do schránky atd.

Autorská distance: nechtěli jsme propagovat žádnou národnostní nebo jinou zášť; celá věc byla pochopena jinak, než to bylo myšleno; byla to taková parafráze; s ničím jsme se neztotožňovali; nebylo to naše stanovisko; byla to autorská hyperbola; bylo to v nadsázce; nebylo to v žádném případě míněno vážně atd.

Duch doby: začalo se hovořit o problémech, které byly předtím tabuizovány; texty byly dokument té doby; v textech písní byla obsažena tehdejší doba, to, jak se žilo; text písniček je odrazem dané doby, kdy po revoluci docházelo k řadě změn; dříve byla řada

31) Na skladě firmy Monitor zůstala pouze zbylá CD, jejichž likvidace na počátku devadesátých let ještě nebyla technicky zvládnuta.

věcí tabuizovaných, po revoluci bylo možno o nich diskutovat; snažili jsme se reagovat na problémy doby, o kterých se v minulém režimu nesmělo mluvit; inspirovali jsme se texty jiných kapel, hlavně Orlíku; hráli jsme o tom, o čem se všude mluvilo a psalo.³²

Obhajoba se tedy snažila vytvořit představu textu jako dobového dokumentu a zároveň poukázat na atmosféru příslušné doby, ve které se porušování někdejších tabu stalo samozřejmostí a nahrávky názorově i stylově spřízněné kapely Orlík úspěšně pronikaly do televize a rozhlasu. Také obvinění z podpory skinheads obhajoba odmítala s poukazem na rozdíl mezi námětem písně a explicitní podporou hnutí.

Cílem obžaloby bylo naproti tomu poukázat nejen na rasistický obsah textů, ale především na možný negativní společenský dopad písní Braníku, jakož i na úmyslnost jednání členů skupiny. Byla proto oslovena katedra sociologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, která měla dodat informace o hnutí skinheads a o případných incidentech doprovázejících koncerty skupiny Braník. Vedoucí katedry, docent Jiří Buriánek, však odpověděl stručně a jasně: „Na naší katedře se tímto problémem nezabýváme.“³³ Zásadním dokumentem se proto stala již dříve vypracovaná fonoskopická expertiza pražského Kriminologického ústavu. Ta totiž vedle přepisu zpívaných textů měla zodpovědět i otázku, jak je textem ovlivněn posluchač.

Kriminologický ústav ve svém odborném vyjádření dospěl k závěrům, že se skladby skupiny Braník „vyznačují rasistickým textem, monotónností hudby a vulgárností celkového projevu“, mohou „negativně ovlivnit psychiku posluchače“ a v některých textech skupina „přímo vyzývá k násilí“.³⁴

Rozsudek

Jako první porevoluční soudní proces s hudební skupinou vyvolal případ Braníku pocho-pitelně značný zájem tisku, který o celé záležitosti informoval ještě před vynesením rozsudku. Ze stejné příčiny na něj reagoval také Václav Havel, který cítil potenciální rozpor mezi svou někdejší obhajobou umělecké svobody v případě skupiny The Plastic People of the Universe a svou nynější podporou represivního postupu vůči kapele Braník. K věci se vyjádřil ve svých rozhlasových *Hovorech z Lán*.

V této souvislosti se asi nemohu nezmínit o probíhajícím líčení se skupinou Braník. Je to velmi zvláštní, já jsem se kdysi velmi angažoval za muzikanty Plastic People a další, kteří byli komunismem pronásledováni za to, že měli některá údajně vulgární slova ve svých písničkách. Hájil jsem jejich právo na svobodný výraz svých životních pocitů. A dnes, od té doby snad poprvé, se stává, že je opět nějaká kapela před soudem za svůj umělecký projev. Pro mě to byla dost vážná výzva k přemýšlení a toto přemýšlení nakonec dospělo k závěru, že je to správné. [...] Je to možná těžké, ale je třeba odlišovat svobodný umělecký projev, jemuž je dovoleno leccos, licence, vyzpívávání nejrůznějších bolestivých pocitů, pocitů zklamání, zloby. Je třeba

32) Centrální spisovna Městského soudu v Praze (CS MS), protokol o výsledku obviněných, 8.–9. 2. 1994, spisová značka 5T30/95 a 5T66/94.

33) CS MS, vyjádření doc. PhDr. Jiřího Buriánka, CSc., vedoucího katedry sociologie FF UK, 9. 1. 1995, čj. 2/95/soc, spisová značka 5T30/95 a 5T66/94.

34) CS MS, odborné vyjádření fonoskopická expertiza, 25. 2. 1994, čj. PPR-27/UKP-URM-94, spisová značka 5T30/95 a 5T66/94.

je odlišovat od jednoznačně rasistických výroků, byť by byly zpívány, a nikoliv mluveny. Zdá se mi, že bylo namíste obžalovat tuto skupinu, a jsem zvědav, jak tato kauza dopadne.³⁵

Ve srovnání s dřívějšími výroky Alexe Švamberka, který na počátku devadesátých let tvorbu rasistických skupin sice odsuzoval, ale zároveň se stavěl proti soudnímu postihuování hudebníků, můžeme v Havlově projevu zřetelně sledovat posun směrem k vyloučení dané tvorby z oblasti umění, kterému je „leccos dovoleno“.

Rozsudek vynesený jménem republiky 25. dubna 1995 dal Havlovi za pravdu. Jeho odůvodnění se přitom soustředilo na „textovou“ stránku písní skupiny. Argumenty autorské distance a ducha doby tedy nebyly akceptovány, stejně jako snaha o zpochybnění autorství textů. V rozsudku byly vyjmenovány urážky a výhrůžky, které texty Braníku obsahovaly („budou ty svině bít, negry, cikány a žlutý nenechají v klidu žít“, „polejt je benzínem a všechny zapálit“), a bylo poukázáno na jejich veřejné šíření prostřednictvím živého vystupování na koncertech i nahrávek. Všichni členové kapely byli shledáni vinnými z toho, že „jednak veřejně a pohoršlivým způsobem hanobili některý národ a některou rasu, jednak veřejně projevovali sympatie k hnutí, které hlásá národnostní a rasovou zášť“. Hudebníci dostali podmíněčné tresty v trvání osmi měsíců.³⁶

Vynesením rozsudku nad mladými muzikanty však případ kapely Braník neskončil. Členové skupiny totiž nebyli jediní, kteří se na nahrávce *Power* podíleli.

Muž, který nechtěl být cenzorem

S koncertem skupiny Rolling Stones v roce 1990, který se stal symbolem nově nabyté svobody projevu, a soudem se skupinou Braník, která byla za své texty roku 1995 odsouzena, je spojeno jedno jméno – jde o profesionálního zvukového technika Jiřího „Mirdu“ Mírovského.

Mírovský se narodil roku 1947 a od mládí se závodně věnoval sportu, obzvláště běžkám (v devadesátých letech se pak přeorientoval na golf a motosport). Během osmdesátých let uplatnil své fyzické dispozice jako bedňák českých rockových kapel, poté se od přenášení beden dostal až k mixážnímu pultu. Jako zvukař si vydobyl značný respekt a jeho služeb využívala velká jména české scény: Vladimír Mišík, Hana Hegerová, Ivan Hlas a další. Mírovský se jako zvukař podílel například na výběrové nahrávce *Nechte zpívat Mišíka*, která zachycovala Mišíkovy koncerty z období takzvané normalizace.³⁷ Právě Mišíkovo Etc... zvučil při slavném strahovském koncertu jako předkapelu Rolling Stones.

Po revoluci se Mírovský rozhodl zúročit své zvukařské schopnosti a dobrou pověst mezi muzikanty tím, že založil vlastní nahrávací studio: Mírdovo hudební studio, s. r. o. Nemohl přitom tušit, že se k němu hned u první zakázky štěstí otočí zády. Nahrávání desky *Power* bylo poměrně krátké (trvalo asi týden), ale pro zvukaře vcelku náročné: muzikanti z kapely Braník byli ve studiu poprvé, své nástroje příliš neovládali a navíc se

35) Václav Havel: „Hovory v Lánech“, 19. 3. 1995, dostupné z <<http://archive.vaclavhavel-library.org/viewAudioArchive.php?sort=1&q=hovory+v+1%C3%A1lnech&docYear=1995&itemDetail=1999>>, přístup 2. 12. 2014.

36) Lenka Konopová: Rozsudek jménem republiky, 25. 4. 1995, spisová značka 5T66/94.

37) Vladimír Mišík: *Nechte zpívat Mišíka (live) (nahrávky z let 1985-1990)*, Punc 1991. Název desky parafrázuje nápisy, které se začaly objevovat na pražských zdech v období, kdy Mišíkovi nebylo povoleno veřejně koncertovat.

Mírovskému nezamlouvaly ani texty skupiny. S výslednou nahrávkou tak příliš spokojen nebyl. To horší ale mělo teprve přijít.

Již v létě 1993 totiž obvodní prokurátor pro Prahu 4 prosadil, aby bylo stíhání členů skupiny Braník rozšířeno i na osoby, které se na výrobě a distribuci nahrávky podílely. Seznam obžalovaných se tedy rozšířil o hudební profesionály, kteří při vzniku nahrávky svou odbornou účastí a poskytnutou technologií poskytli k šíření alba *Power* kanály, místo aby zafungovali jako filtr a závadný obsah zadrželi. Vedle zvukaře Jiřího Mírovského se jednalo o poradce a zástupce kapely Ludka Pallata a vydavatele Vladimíra Kočandrleho.

Mírovský nejprve u soudu vystupoval pouze jako svědek a ke skupině projevil jistou blahosklonnost. Připustil, že s texty jejich písní nesouhlasil, ale že členové se mu jeví jako v zásadě slušní lidé, kteří si pouze vybrali špatnou stylizaci, takovou, která se k nim vůbec nehodila. Zdánlivě nevinná slova jistého porozumění spojeného s téměř s rodičovským pokáráním (ostatně členové skupiny Braník byli spolužáky Mírovského dětí) se však ukázala být zásadní ve chvíli, kdy byl Mírovský sám obžalován.

První soudní řízení v roce 1995 nicméně vyšlo vstříc argumentaci Mírovského obhajoby, založené na tom, že závadné texty neznal. Podle rozsudku se zvukař podílel toliko na kvalitě nahrávky v technickém slova smyslu a o texty se nijak nezajímal. Není tedy za ně právně odpovědný a obžaloby se zproštuje.

S tímto verdiktem se ale státní zástupce nespokojil a proti osvobozujícímu rozsudku se odvolal. Přitom poukázal právě na to, že si Mírovský všiml, že se texty k jinak slušným členům kapely nehodí. Musel jim tedy rozumět, čímž vznikla subjektivní odpovědnost za to, co bylo ve studiu nahráno. Případ zvukaře se tak vrátil před soud. Mírovský se pokoušel o obranu ve dvou základních směrech. Zprvč poukazoval na již zmíněnou dobovou atmosféru a uvolněné společenské normy:

Vzhledem k tomu, že tehdy bylo obdobných skupin více a skupinu Orlík tehdy hrál každý tlampač, nezdálo se mi, že by to bylo nějak moc. Hnutí skinheads tehdy nebylo ani nijak známé a rozhodně jsem neměl pocit, že páchám trestnou činností. Já sám, jak je vidět, jsem spíše opačného ražení.

Druhým jeho argumentem byla zodpovědnost zvukové techniky pouze za technickou úroveň výsledné nahrávky.

Vlastně ani nechápu, co je mi kladeno za vinu. Není mým úkolem posuzovat obsah toho, co kdo chce natáčet.

Necítil jsem se za nahrávku zodpovědný. Bylo by to, jako kdybych někoho vyhodil, že falešně hraje na trubku.

Pan státní zástupce zastává názor, že odpovídám za závadnost či nezávadnost produkce, která vychází z mého studia. Do jisté míry je to pravda. Zodpovídám za to, že pořídím kvalitní nahrávku. Upozorňuji na to, že nejsem povinen ani oprávněn provádět cenzuru textů a rozhodovat o tom, co bude vydáno a co ne.³⁸

38) CS MS, vyjádření k odvolání státního zástupce obvodního státního zastupitelství pro Prahu 4, 18. 5. 1995, čj. 8 To 228/95, spisová značka 5T30/95 a 5T66/94.

Mírovský si tedy zjevně nebyl vědom toho, že by měl fungovat jako filtr mezi interprety a veřejností. V tomto ohledu byla jeho situace zcela nová. Před revolucí se předběžnou kontrolou nahrávek zabývaly orgány k tomu přesně určené, tedy zřizovatelé, kteří umožňovali působení kapel a měli za ně odpovědnost, obvodní národní výbory, které organizovaly takzvané přehrávky, a především nahrávací společnost, která pronajímala studio a texty předem schvalovala. Nutno ale dodat, že v té době soukromá nezávislá studia, jako bylo Mírdovo hudební studio, neexistovala a zvukař sám za obsah nahrávky nenesl žádnou zodpovědnost. Z hlediska porevolučního se pak jedná o první případ tohoto typu. Není tedy divu, že se Jiří Mírovský necítil být cenzorem v situaci, kdy stará cenzura zanikla a nová se teprve formovala.

Žalobce nicméně poukázal na nevhodné texty písní, které byly nahrány ve studiu obžalovaného, a bylo tedy na něm, zda je vnímá, či ne. Pokud je vnímal, měl jim „zabránit“. Rozsudek mu v tomto dal za pravdu. Mírovský se „jako účastník licence k provozování hudebního studia nemůže vyvinutím, že ho texty písní nezajímaly, neboť je odpovědný za produkty své činnosti“. Zvukař byl tedy 29. února 1996 odsouzen za trestný čin hanobení národa, rasy a přesvědčení a za podporu a propagaci fašismu na osm měsíců s ročním odkladem.³⁹

Vleklou dohru měl celý proces v podobě série odvolání ředitele firmy Monitor (která tehdy po fúzi se světovým vydavatelským gigantem nesla již název Monitor-EMI). Kočandrlé byl nakonec zproštěn obžaloby. Podle soudu měl sice podobně jako Mírovský provádět kontrolu materiálu, což neudělal (jednalo se tedy o vinu objektivní), na rozdíl od zvukaře však texty údajně nikdy neslyšel, čímž nedošlo k subjektivnímu provinění. Tímto rozhodnutím také celý případ kapely Braník v roce 2001 definitivně skončil.

Závěrem

Případ skupiny Braník odhaluje několik úrovní regulace písňového textu v rámci české porevoluční společnosti. Mohlo by se zdát, že soudní rozsudek z roku 1995 představoval jistý zlom a precedentské rozhodnutí. Ve skutečnosti se však jednalo spíše o zpětné stvrzení již ustaveného řádu, v jehož rámci velké nahrávací společnosti přestaly brzy po revoluci publikovat díla s rasistickým obsahem a skinheadské kapely naopak ve vlastním zájmu přestaly usilovat o to, aby byly oficiálně vydávány. Prokazuje to skutečnost, že v mezidobí od vydání desky *Power* (1991) do soudního rozhodnutí (1995) žádné vydavatelství k podobnému kroku nepřistoupilo.

Vrátíme-li se k Havlově metafoře pejska, který se po chvíli divokého řádění dobrovolně rozhodne vrátit k pánově noze, můžeme sledovat, jak se veřejný diskurz po krátkém období tolerance k rasistickým skinheadským kapelám transformoval a zaměřil spíše na ochranu proti tomuto jevu. Zvýšená citlivost k potenciálně rasistické tematice v písňových textech se zřetelně projevila například už v kritickém hodnocení muzikálu *Krysař* bývalého zpěváka Orlíku Daniela Landy z roku 1996, kdy ho kritika obvinila z „karikování židovství“ či použití „xenofobních motivů“.⁴⁰

39) CS MS, rozsudek jménem republiky, čj. 86/94, 29. 2. 1996, spisová značka 5T30/95 a 5T66/94.

40) Např. Jiří Peňás: „Ubohý krysař“, *Respekt* 7, 1996, č. 49, s. 19.

Také strategie skinheadských kapel se ve sledované době proměnily. Koncerty začaly být dojednávány tajně jako soukromé akce, autoři hudby a textů se snažili skrývat svoji identitu, k čemuž dopomáhalo mimo jiné rozšíření domácích zařízení na kopírování kompaktních disků a za pár let i možnost šířit skladby prostřednictvím internetu. Řada skinheadských kapel se později věnovala spíše vlastenecké tematice a pro vyjádření kontroverzních postojů či témat užívala jinotaje, což jim na jedné straně umožňovalo udržet si vyhraněné publikum, na straně druhé je to chránilo před postihem. Další skupinou, odsouzenou za šíření rasové nesnášenlivosti, se stala až roku 2010 českobudějovická skupina Impérium. Představa, že by skinheadská skupina vydala oficiální album distribuované velikým hudebním nakladatelstvím a že by o ní psal časopis pro teenagery, jak tomu bylo v případě kapely Braník, se již před polovinou devadesátých let stala zcela nereálnou. Pejsek se vrátil k noze svého pána.

Když o několik let později v české mutaci časopisu *Rolling Stone* vyšel článek o českých skinheads, zdála se už atmosféra počátku devadesátých let autorovi nesmírně vzdálená: „Z dnešního pohledu je to skoro nepochopitelné: Ani se nechce věřit, co se v této zemi tehdy bralo jako mainstream, který patří do rádií a na pulty obchodů.“⁴¹

41) Martin Neubauer: „Bílej jezdec: čeští skinheads na konci tisíciletí“, *Rolling Stone* 1, 1999, č. 1, s. 47–48.

Od velkorysých plánů k opozičnímu vzdoru

Publikační návrat Ivana Svitáka po roce 1989
Roman Kanda

V případové studii se na příběhu publikačního návratu filozofa, publicisty, dramatika, překladatele i politika Ivana Svitáka (1924–1994) pokusíme ukázat, že ekonomické faktory ovlivňující nakladatelskou činnost mohou mít regulativní či přímo restriktivní důsledky. Při sledování těchto skrytých, institucionálně nezakotvených mechanismů narážíme na specifické problémy. Dochází k postupování různorodých motivací, například explicitní ideologická rétorika může překrývat racionální ekonomickou rozvahu. Navíc k vydání či nevydání knihy docházelo zvláště na počátku devadesátých let nezřídka pod proměnlivým tlakem konkrétních podmínek, ať už se jednalo o ekonomickou situaci nakladatelství nebo o tlak politicko-společenský, který způsobil náhlý nárůst nebo naopak dramatický pokles čtenářské poptávky po určitých titulech.

Ekonomicky motivované rozhodnutí nevydat určitý text má s předběžnou cenzurou ten společný rys, že také ono nakonec znemožňuje textu, aby vstoupil do prostoru literární komunikace. Jedná se o podobnost důsledků, za nimiž však nelze hledat analogické či homologické rysy. Proto pochybujeme o explanačních možnostech konfúzního slovního spojení „ekonomická cenzura“, jemuž se v následujícím výkladu důsledně vyhýbáme a jež bychom použili výlučně v metaforické rovině. Naše interpretace nachází metodologickou inspiraci v teorii Pierra Bourdieua, jehož rozbor sice vyrůstají na materiálu francouzské literatury 19. století, avšak ponechávají si obecnější teoretickou platnost.¹ Využíváme teoretikova pojetí autonomizace literárního pole, jež klademe do částečného protikladu k pojmu strukturální podřízenosti. Oba termíny nám umožňují zachytit fungování mocenských a především ekonomických faktorů ve struktuře literárního pole.

Dílo Ivana Svitáka jsme jako materiálové východisko zvolili proto, že vznikalo na pozadí fungování tří literárněkomunikačních modelů: modelu padesátých a šedesátých let, v němž do roku 1968 působil systém předběžné cenzury, modelu exilového, který měl svá specifika (autor například publikoval texty v jinojazyčných verzích), a liberálního modelu po roce 1989. Jak uvidíme na příslušném místě studie, napětí mezi jednotlivými modely se promítlo i do strategie Svitákova vyjednávání s nakladatelstvími po roce 1989. Druhým důvodem, proč byly vybrány Svitákovy publikace po roce 1989, je skutečnost, že badatelský zájem o tuto životní etapu Ivana Svitáka se dosud koncentroval na jeho politické aktivity (od roku 1992 byl poslancem Federálního shromáždění za koalici Levý blok),² zatímco jeho plány tvůrčí a publikační zůstávaly spíše stranou.

1) Pierre Bourdieu: *Pravidla umění. Geneze a struktura literárního pole*, přel. Petr Kyloušek, Petr Dytrt, Brno, Host 2010. Teoretické implikace svého pojetí autor prohloubil v knize *Teorie jednání*, přel. Věra Dvořáková, Praha, Karolinum 1998.

2) Viz Stanislav Holubec: „Ivan Sviták v letech 1990–1994. K dějinám polistopadové levice“, *Časopis Národního muzea. Řada historická* 169, 2001, č. 1/2, s. 89–113.

„Bude-li to nezbytné, založím vlastní jednoúčelové nakladatelství..“

V písemné pozůstalosti Ivana Svitáka, uložené v Národním archivu, se nachází dvojice strojopisných dokumentů s téměř identickým názvem.³ Za jejich skromným, pouze několikastránkovým rozsahem se skrývají náčrty ambiciózních vydavatelských projektů. První dokument, nesoucí titul Projekt vydání sebraných spisů Ivana Svitáka, je seznamem dvaceti plánovaných knižních cyklů, čítajících – jak uvádí autorská poznámka – odhadem třikrát dvě stě stran. V konečném součtu by tedy šlo o celkem šedesát svazků, dohromady dvanáct tisíc tištěných stran. Přísně symetrické rozvržení díla do dvaceti trilogií není nahodilé, má své filozofické zdůvodnění. Pravidelné trilogické členění má odpovídat trojstupňové stavbě dialektického systému, na nějž některé knihy prostřednictvím paratextů odkazují a jenž se více či méně důsledně zrcadlí v architektuře zejména Svitákových filozoficky a politologicky zaměřených úvah.⁴

I z žánrového hlediska dosahují Svitákovy sebrané spisy značné šíře: zahrnují eseje, přednášky, antologie, politickou publicistiku, historické monografie, uměnovědné texty, vzpomínky, popularizační články, verše, dramata – zkrátka všechny oblasti, do nichž Sviták během své tvůrčí dráhy autorsky zasáhl. Kupříkladu první trilogie měla obsahovat vedle souboru esejů *Lidský smysl kultury*, který vyšel v roce 1968,⁵ také knihu *Mistři myšlení*, šestici studií o Montaignovi, Voltairovi, Holbachovi, Feuerbachovi, Marxovi a Camusovi (šlo původně o disertační práci *Dialektika rozumu*, napsanou v letech 1954–1957, která jako celek v češtině nikdy nevyšla).⁶ Dvanáctou trilogii měly tvořit vzpomínkové tituly *Devět generací* a *Devět životů* a také dobové *Dokumenty*, zatímco předchozí jedenáctá *Rudolfínská trilogie* sestávala z monografií Johna Deeho, Edwarda Kelleyho a Elisabethy Ioanny Westonie. Zvláštní oddíl měla například tvořit trojice populárně-naučných publikací o automobilových veteránech (Svitákův děd Leopold Sviták byl vynálezcem a automobilovým konstruktérem). Z těchto namátkově zvolených příkladů jasně vyplývá, že proponovaný projekt byl skutečně rozměrný a zároveň postrádal kritické síto, jež by závažnější díla oddělilo od těch méně závažných či zcela marginálních, zatím nepublikovaných.

Pozornost zaslouhuje rovněž sedmibodový komentář ze 14. května 1991, jež Sviták ke svému projektu připojil. Podle prvního bodu chtěl prvních dvanáct titulů (tj. zhruba první čtyři trilogie) vydat ještě téhož roku, a to vlastním nákladem. Přitom všechny texty, jak se uvádí ve druhém bodě komentáře, jsou již připraveny k tisku, tedy „nevyžadují žádnou edici a mohou být ihned zadány libovolné tiskárně“,⁷ která podle jeho odhadu měla do jednoho měsíce vydat prvních tisíc kusů za cenu jednoho tisíce amerických dolarů. (Na počátku devadesátých let prováděl Sviták své ekonomické kalkulace v americké měně. Šlo pochopitelně o zvyk přenesený z dvacetiletého kalifornského exilu, roli však zřejmě hrály i vnější okolnosti, zvláště prudce slábnoucí československá měna.) Pokud se jakékoli

3) Národní archiv (NA), Ivan Sviták, kt. 15.

4) Asi nejpříkladněji je tento rys naplněn ve Svitákově knize *Dialektika pravdy. Triáda byrokracie* (Köln, Index 1984), která je rozdělena do tří částí: „I. Tvrzení“, „II. Popření tvrzeného“ a závěr – v duchu hegelovské negace negace – „III. Popření popřeného“.

5) Viz Ivan Sviták: *Lidský smysl kultury. Eseje*, Praha, Československý spisovatel 1968.

6) Ivan Sviták: *Devět životů. Konkrétní dialektika*, Praha, SAKKO 1992, s. 115.

7) NA, Ivan Sviták, kt. 15, projekt vydání sebraných spisů Ivana Svitáka, s. [2].

6. Manipulovaný svět (Dialektika tvorby) - zabaveno 1968, Anglicky: Film in the Manipulated World, Chico, 1977. Art in the Manipulated World, Chico, 1977.
7. lidský mysl kultury (Dialektika umění). Praha, Čes. spisovatel 1968, Anglicky: Man as His World, New York, Dell Publishing Company 1970.
8. President, o.k. automobily (Dialektika stroje) - zabaveno 1968, Anglicky: Automobileologia The Bohemian Veterans (Freedom Machines, Chico, 1986.
9. Hlavou proti mí (Asymetrické myšlenky) - zabaveno 1968, nevyšlo.
10. Kulatý útvar (Dialektika komunismu) - zabaveno 1968, Naše vojsko 1990. Německy: Zwischen zwei Wintern, Freiburg 1969. Anglicky: The Czechoslovak Experiment 1968/1969. New York, Columbia University Press 1971.

MINISTERSTVO VEŘEJNÉ PRÁHY
Městský úřad v Praze - Staroměstské náměstí

Praha dne 15. dubna 1964.

PŘÍKAZ VÁŽNĚ

číslo 41

Telefonický pokyn č. 229

Vážený páně zástupce
Příkazem č. 15/1964 z 15. dubna 1964 zřídil J. Kovář
ředitelství tiskového pokynu 2 roky
Příkazem č. 15/1964 z 15. dubna 1964 zřídil J. Kovář

1/ oddělení HSTP,
2/ STP,
3/ oddělení list. služeb K3-OT,
4/ písemnickém tisk. oddělení při OO-OT.

POZNÁMKA:
Nelze zveřejnit ani celou publikovanou část, aniž by byla
jako materiál, jenž autorův je záměr vydání.
Nesrozumitelné materiály od tohoto autora přejít k tisku

Telefonický příkaz Hlavní správy tiskového dohledu Na strojopisný rozvrh vlastních spisů si Ivan Sviták nalepil telefonický pokyn zástupce náčelníka Hlavní správy tiskového dohledu J. Kováře z roku 1964, kterým se na dobu dvou let zakazovala publikace Svitákových textů.

Zdroj: NA, Ivan Sviták, kt. 15, Dialektika. Vybrané spisy Ivana Svitáka, s. [2].

nakladatelství, jak se píše ve třetím bodě autorova komentáře, zhodnotí distribuce knih, Sviták se v jeho prospěch vzdá honoráře a konečnou výši nákladu ponechá na nakladatelském rozhodnutí; část nákladu by pak odkoupil. Důvody, proč autor ještě před samou realizací náročného projektu takto podrobně formuloval své podmínky, objasňují následující body citovaného komentáře, zejména bod čtvrtý a pátý. V nich se Sviták rozepisuje o okolnostech dosavadních vydání některých svých knih: nakladatelství Academia, Československý spisovatel a Orbis „po zdražení papíru [...] odstoupila od již platně uzavřených smluv“.⁸ Svitáková snaha nyní směřovala k tomu, aby případný nízký počet výtisků neomezil lukrativnost celého podniku a aby se výroba knih časově neprodlužovala. Stručně řečeno, Sviták chtěl projekt dojednat bez zbytečných odkladů přímo s tiskárnou (nebo i ochotným nakladatelstvím), která by se zavázala pravidelně vydávat jeden knižní titul měsíčně. To by při šedesáti svazcích znamenalo pět let intenzivní vydavatelské práce. V krajním případě, jak se uvádí v šestém bodě komentáře, uvažuje Sviták o založení „vlastního jednoúčelového nakladatelství“,⁹ které by bylo pobočkou jeho kalifornské firmy ISIS Books a jehož jedinou náplní by byla realizace vydavatelského projektu sebraných spisů.

Druhý strojopisný dokument nadepsaný Dialektika. Vybrané spisy Ivana Svitáka, který bohužel není opatřen datací, představuje seznam třiceti titulů – vedle již vzpomenuté disertace *Mistři myšlení* jsou na něm uvedena i vysokoškolská skripta z roku 1957 [sic] k dějinám filozofie, *Kniha prezence*, *Nevědecká antropologie* a další práce. Nelze spolehlivě určit, zda tento seznam vznikl dodatečným zúžením původního projektu sebraných spisů. Podle zřejmých znaků (jako jsou uvedené letopočty apod.) usuzujeme, že byl sestaven zhruba v téže době, možná o pouhých několik měsíců později. K seznamu knižních titulů je připojena poznámka o vydání či nevydání daného díla, což může částečně pomoci

8) Tamtéž.
9) Tamtéž.

v orientaci ve Svitákově složité bibliografii.¹⁰ Například u *Knihy prezence*, souboru žánrově různorodých textů (filozofických dopisů, meditativních próz i lyrických veršů), je připsáno, že v roce 1968 byla zabavena a vydána až roku 1990 jihočeským nakladatelstvím Růže.¹¹ Jiné tituly jsou doplněny o stručný, zpravidla dvouřádkový chronologický soupis jednotlivých vydání. Publikace *Moderní Eros. Dialektika sexu* měla vyjít v roce 1968, ale knižní podoby se dočkala až po dvou letech – nejprve německé, teprve pět let nato české.¹² Máme tak před sebou jakousi stručnou anotaci autorovy publikační anabáze, z níž vyplývá, že Ivan Sviták prakticky po většinu svého života narážel na různé typy restrikce a regulací, včetně cenzurních intervencí.¹³

Vraťme se však ještě k oněm sedmi bodům komentáře, jež vyjadřují autorovu celkem zřetelnou snahu vyjednat pokud možno příznivé podmínky pro realizaci záměru, vyžadujícího zvýšené nasazení pracovních, technických a v neposlední řadě též finančních zdrojů. Ve Svitákově strategii se odrážejí přibližně dva druhy vzájemně propojených motivací, jejichž stopy nacházíme například v dochované a dosud nezveřejněné korespondenci, z níž budeme příležitostně citovat. Zprv je to ambice, po letech umlčování a po dvacetiletí amerického exilu¹⁴ pochopitelná, zajistit si v kontextu české kultury postavení tvůrčí velikiny – sebrané (respektive vybrané) spisy by toto postavení reálně i symbolicky stvrdily. Zadruhé, Svitákova snaha vyjednat si dohled nad samou realizací projektu, zdůvodnitelná mimo jiné tím, že na něm hodlal přímo finančně participovat, byla vystupňována nepřilíš úspěšnými jednáními s některými nakladatelskými podniky, z nichž tři – jak jsme uvedli výše – ve svém komentáři jmenuje.

Průběh těchto jednání se pokusíme rekonstruovat v následující podkapitole. Rekonstrukce se bude opírat zvláště o archivní materiál epistolární povahy, v němž dochází k místy velmi těsnému prolínání různých rovin: literární, ekonomické a v neposlední řadě i psychologické. Předpokládáme, že takto nastavený mikropohled nám v jakémsi zaostření umožní zahlédnout zastřené nebo méně viditelné aspekty literární komunikace začátku devadesátých let, kdy došlo ke zrušení cenzurních restrikcí, avšak zároveň probíhaly hlubší strukturní proměny literárního pole. Na tomto místě musíme též upozornit na okolnost, že ačkoli zaměřujeme pozornost na problematiku eroze jednoho projektu a nevydaných či opožděných vydaných publikací, zůstává nepřehlédnutelným faktem, že Ivan Sviták vydal v letech 1989–1994 (tj. do své smrti) přes třicet knižních titulů.

10) Úplná bibliografie díla Ivana Svitáka, která dodnes chybí, představuje po odborné stránce náročnou výzvu. Řada Svitákových textů existuje v odlišných variantách, nebo naopak totožná znění byla publikována v různých knižních titulech či periodikách, v jiném historickém kontextu, jazyce apod. Autorovy pracovní soupisy publikací tvoří součást písemné pozůstalosti – NA, Ivan Sviták, kt. 1.

11) Ivan Sviták: *Knihy prezence. Z deníku filozofa, Praha 1948–1958*, České Budějovice, Růže 1990.

12) Ivan Sviták: *Hajaja Philosoph*, Frankfurt am Main, Fischer Verlag 1970; týž: *Děvčátko s červenou mašlí*, Zürich, Konfrontation 1975.

13) O svých střetech se systémem předběžné cenzury hovoří Sviták ve vzpomínkové knize *Devět životů*, cit. dílo, s. 107, 108, 115, 123–124, 127, 129 aj.

14) Sviták v sedmdesátých a osmdesátých letech působil jako řádný profesor filozofie na státní univerzitě v Chico v Kalifornii.

Strategie vyjednávání a sémiotika přeznačování

Listopadové události a následující dění v Československu sledoval Ivan Sviták ze vzdáleného zámoří, ale snad s o to větší pozorností i s nadějemi. Dne 29. ledna 1990 píše své neteři Kateřině Schauerové a jejímu manželu Michalovi. I když si bezprostředně všímá aktuální, rychle se měnící politické situace ve střední Evropě a v Sovětském svazu, obsahové jádro se týkalo jeho tvůrčích a publikačních aktivit. Uvažoval dokonce o natočení svých jednoaktovek ze šedesátých let na filmový pás a o spolupráci s režisérem Jaromilem Jirešem.¹⁵ Více nás však zajímá dopis z předchozího dne, adresovaný sestře Aleně Šabatkové, matce Kateřiny Schauerové. Zmiňuje se v něm, vedle příprav na návrat do Československa a úmyslu vstoupit do československé politiky (Sviták čekal na udělení víza a zažádal si o československé státní občanství), rovněž o svých vydavatelských záměrech. Připustil také možnost, že by zamýšlené politické angažmá nakonec nemuselo vyjít:

Jestli to nevyjde, spokojím se s vydáváním knih a s obchodním podnikáním na československém knižním trhu. Jakmile se usadí ekonomická pravidla hry, což bude na podzim, nic mi nepřekáží v tom, abych v mezích rozpočtu asi dvou tisíc dolarů měsíčně neuskutečnil vydání svých vybraných spisů v českém a anglickém jazyce.¹⁶

Oba dopisy především dokazují Svitákovy výrazné tvůrčí ambice, byť namnoze se jednalo o pouhé příležitostné nápady – jako kupříkladu opožděné uvedení hry ze šedesátých let *Dveře na půdu* (autorem dramatisace byl Václav Havel),¹⁷ spolupráci s Divadlem Jára Cimrmana, natočení televizního seriálu podle *Rudolfínské trilogie*, psaní politických dialogů pro divadlo „o žhavých otázkách“ apod.¹⁸

Jak se brzy ukázalo, pisatelův předpoklad, že se ekonomický vývoj do podzimu uklidní, byl nerealistický. Citát zároveň dokládá, že Sviták o vydání svých spisů uvažoval ještě před návratem do Československa, po obdržení prvních zpráv od domácích nakladatelství, jmenovitě Orbisu a Práce (předtím navázal kontakt s Československým spisovatelem), která projevila zájem o spolupráci. Uvedme rovnou, že zatímco jednání s Orbisem dopadlo úspěšně (Orbis vydal tři Svitákovy knihy),¹⁹ nakladatelství Práce se dostalo do finančních problémů, a navrhlo proto zrušení již uzavřené nakladatelské smlouvy.²⁰ Svitákova poměrně rozsáhlá korespondence s nakladatelstvími, vedená v letech 1989–1992, představuje jedinečný pramen k poznání jeho vydavatelských plánů a představ o jejich realizaci. Jejich studiem současně zjišťujeme, že tyto plány a představy narážely na řadu různorodých obtíží.

Uvedené tvrzení můžeme potvrdit na ilustrativním příkladu Svitákova vyjednávání s nakladatelstvím Československý spisovatel. V dopise z 18. prosince 1989 oslovil Sviták

15) NA, Ivan Sviták, kt. 15, Ivan Sviták Kateřině a Michalovi Schauerovým 29. 1. 1990.

16) NA, Ivan Sviták, kt. 15, Ivan Sviták Aleně Šabatkové 28. 1. 1990.

17) Viz Ivan Sviták: *Dveře na půdu. Antropologický grenóbl. Divadlo Na zábradlí 1964*, b. m., vl. n. 1980.

18) NA, Ivan Sviták, kt. 15, Ivan Sviták Kateřině a Michalovi Schauerovým 29. 1. 1990.

19) Ivan Sviták: *Budoucnost bez komunismu*, Praha, Orbis 1990; též: *Nesnesitelné břemeno dějin. Novosvětská symfonie*, Praha, Orbis 1990; též: *Veliký skluz. Dobrovolná sovětizace*, Praha, Orbis 1990.

20) NA, Ivan Sviták, kt. 15, fas. Práce, dohoda o zrušení nakladatelské smlouvy č. 262/RN/1990, Praha 29. 9. 1991 (podepsán Jaroslav Kutina).

vedení podniku s dotazem, zda by nakladatelství bylo ochotno obnovit smlouvy na vydání trojice knih, obsahujících texty k událostem pražského jara 1968: *Hlavou proti zdi* (komentáře z *Literárních listů* a ze *Studenta*), *Nevědecká antropologie* (soubor filozofických esejů) a *Lidský smysl kultury* (která „snad vyšla, nevím však, zda se dostala na trh“).²¹ Nakladatelství smlouvy 13. října 1970 jednostranně vypovědělo. Sviták však zároveň nabídl k vydání novější texty a politické komentáře, jež vyšly v exilových nakladatelstvích: *Děvčátko s červenou mašlí*, *Nulový bod* a *Kámen mudrců*.²² Z dopisu vysvítá pisatelovo úsilí o obnovení přetržené časové kontinuity a pokud možno souladné propojení dvou kontextů: kontextu vrcholných šedesátých let (přitom v tomto úsilí je přítomna zjevná iluze, že je možné pokračovat přesně tam, kde k onomu přetržení došlo) a kontextu Svitákových exilových autorských aktivit.²³

Reakce nakladatelství byla kladná. Eva Vašíčková z redakce literární vědy v dopise z 20. března 1990 Svitákův záměr jednoznačně uvítala: „Naše nakladatelství rádo některé Vaše studie vydá, protože jedním z úkolů, které bere za své, je rekonstruovat v širokém smyslu české filozofické a estetické myšlení posledních čtyřiceti let.“²⁴ Přesto hned v úvodu upozornila na nastávající ekonomické problémy, jež se podle ní ohlašují v podobě rozvírajících se nůžek mezi zvyšujícími se finančními náklady na výrobu knižního titulu a jeho aktuální prodejní cenou. Nicméně se zdálo, že tyto problémy neohrozí Svitákovy a nakladatelské záměry, jež se v tomto okamžiku sblížovaly a jež měly osobní i širší kulturně-společenskou motivaci. Vyhroceně vyjádřeno, společný entuziasmus po jistou chvíli vytlačil či přinejmenším nedoceňoval (zvláště u Svitáka) vliv ekonomických faktorů.

Další vyjednávání mezi Svitákem a Československým spisovatelem probíhalo zprvu úspěšně, nakladatelskou smlouvu na vydání *Nevědecké antropologie* obě strany podepsaly v srpnu 1990. Nakladatelství se zavázalo vydat knihu nejpozději do konce následujícího roku v nákladu pět tisíc výtisků.²⁵ Po několika týdnech však došlo k nečekanému zvratu. Dne 6. listopadu 1990 informuje Svitáka šéfredaktor Československého spisovatele Vladimír Novák o komplikované ekonomické situaci nakladatelství, která ohrožuje vlastní existenci podniku a která nutí „přistoupit k drastickým sanačním zásahům a pro nejbližší dva roky snížit počty vydávaných titulů nejméně o jednu třetinu“.²⁶ Tituly, u nichž hrozila nejvyšší ztráta, byly vyřazeny z edičního plánu, což se týkalo i *Nevědecké antropologie*, u níž finanční deficit přesáhl sto tisíc korun. Svitákovi byla dána možnost počkat, až se ekonomická situace nakladatelství zklidní, nebo dobrovolně odstoupit od nakladatelské smlouvy. Jeho odpověď z 11. prosince je velmi prudká. Trvá na dodržení nakladatelské smlouvy, v opačném případě se hodlá obrátit na soud: „nemám nejmenších námitek, chcete-li ze třetiny likvidovaných titulů vyřazovat cokoli jiného – ne však

21) NA, Ivan Sviták, kt. 15, Ivan Sviták nakladatelství Československý spisovatel 18. 12. 1989.

22) I. Sviták: *Děvčátko s červenou mašlí*, cit. dílo; týž: *Nulový bod*, Zürich, Polygon 1988; týž: *Kámen mudrců. Dialektika vyložená kalifornským způsobem*, Köln, Index 1985 (2. vyd. Levý blok 1992).

23) NA, Ivan Sviták, kt. 15, Ivan Sviták nakladatelství Československý spisovatel 18. 12. 1989.

24) NA, Ivan Sviták, kt. 15, Ivan Sviták Evě Vašíčkové 20. 3. 1990.

25) NA, Ivan Sviták, kt. 15, nakladatelská smlouva, dne 13. 8. 1990 podepsána ředitelem Československého spisovatele Milošem Pohorským a 23. 8. 1990 Ivanem Svitákem.

26) NA, Ivan Sviták, kt. 15, Vladimír Novák Ivanu Svitákovi 6. 11. 1990.

Nevědeckou antropologii, na jejíž reprivatizaci do našeho národního povědomí budu trvat bez ohledu na Vaše sanační opatření. Sanace myšlenek této knihy je důležitější nežli Vaše klausofobie.“²⁷

Spíše než tento nevybíravý osobní tón charakterizující pouze jednu, ačkoli na první pohled nejvýraznější vrstvu rétoriky citovaného dopisu – vrstvu, do níž se navíc prvoplánově promítají autorovy dlouhotrvající politické antipatie – nás musí zaujmout paralela, k níž Sviták vzápětí sáhl. Srovnal probíraná sanační opatření s rokem 1970, kdy (jak jsme uvedli výše) Československý spisovatel odstoupil, tenkrát z politických důvodů, od uzavřených nakladatelských smluv, takže Svitákovy již řádně edičně připravené tituly se na socialistický knižní trh nikdy nedostaly (konkrétně šlo o soubor *Hlavou proti zdi*). „Nicméně,“ pokračuje Sviták na sklonku roku 1990 v osobním tónu na adresu V. Nováka, „nejsem Vaším stanoviskem překvapen, protože jsem byl vždy přesvědčen, že diktatura tanků není o nic lepší než diktatura prachů, do jejichž lafů mě nutíte pohledět s tradičním taktem Svazu spisovatelů.“²⁸

Expresivní zabarvení Svitákovy paralely, jakkoli nás může nutit k zaujetí hodnotícího postoje, vnímáme jako jeden z vystupujících atributů jeho vyjednávací strategie. Svůj spor s nakladatelstvím začíná přeznačovat jako spor ideologický. To mu umožňuje stavět se do role názorově diskriminované osobnosti, nadto (nebo přestože) od roku 1992 politicky činné ve funkci poslance Federálního shromáždění. Dopis určený nakladatelství z 19. června 1992 už opatřuje hlavičkou „poslanec FS ČSFR“, přičemž tento zdánlivě drobný detail lze číst jako výstavbový prvek autorské konstrukce, která sledovaný spor posazuje do politizujícího rámce. Svitáková paralela nakonec vede k účinné nivelizaci rozdílu mezi důsledky hospodářského stavu konkrétního nakladatelství a systémem předlistopadové cenzury, dokonce tuto nivelizaci vzápětí stupňuje a nahrazuje hodnotovou inverzí v neprospěch nynější situace: „považuji [...] Vaše jednání za ještě nehoráznější, nežli byla autoritativní cenzura předchozího režimu.“²⁹

Z hlediska knižního trhu a nakladatelské produkce měl konflikt mezi Ivanem Svitákem a Československým spisovatelem ten výsledek, že autor musel pro vydání svých knih hledat jiné cesty, a zdaleka ne ve všech třech případech uspěl: *Nevědeckou antropologii* vydal vlastním nákladem v roce 1994, *Kámen mudrců* vyšel roku 1992 v ostravském Levém bloku, zatímco publikace *Hlavou proti zdi*, od jejíhož vstupu do literárněkomunikačního prostoru si autor tolik sliboval, zůstala nevydána. A to přesto, že ještě měsíc před komplikacemi s Československým spisovatelem se Sviták obrátil na nakladatelství Borgis (předtím Vydavatelství Florenc).³⁰ Také finanční důvody tohoto podniku vedly k tomu, že rukopis *Hlavou proti zdi* byl autorovi opět vrácen. Pro úplnost dodejme, že předchozí

27) NA, Ivan Sviták, kt. 15, Ivan Sviták Vladimíru Novákovi 11. 12. 1990.

28) Tamtéž.

29) NA, Ivan Sviták, kt. 15, Ivan Sviták Vladimíru Novákovi 19. 6. 1992.

30) NA, Ivan Sviták, kt. 15, Jana Perglerová (ediční oddělení Vydavatelství Florenc) Ivanu Svitákovi 24. 10. 1990. Původní Vydavatelství Florenc, státní podnik, vzniklo 6. 2. 1990, z obchodního rejstříku bylo rozhodnutím ministerstva hospodářství ČR z 13. 10. 1993 vymazáno dne 8. 3. 1994. Akciová společnost Borgis byla zapsána 4. 10. 1990. Viz <<http://rejstrik.penize.cz/00441996-vydavatelstvi-florenc-statni-podnik>> a <<http://obchodnirejstrik.cz/borgis-a-s-564893>>, přístup 19. 8. 2014.

Svitákův titul *Ekonomické legendy aneb Tobogan do Bolívie?* byl pro Borgis naopak nakladatelsky úspěšný.³¹

Podobný, byť ještě dramatičtější průběh mělo Svitákovo vyjednávání s nakladatelstvím Academia. Už v roce 1968 Academia připravovala vydání Svitákova titulu *Tradice zdravého rozumu (Studie z let 1956–1960)*, jehož základem byla v předchozí podkapitole vzpomenutá disertační práce *Dialektika rozumu*. Nakladatelství po dohodě s Janem Patočkou rukopis, dodaný autorem 18. června 1968, již postoupilo ke schválení ediční radě Československé akademie věd (ČSAV),³² nicméně následné politické události další postup vydání díla zkomplikovaly a nakonec znemožnily. Ještě z kalifornského Chika, brzy po listopadových událostech dne 18. prosince 1989, oslovil Ivan Sviták nakladatelství Academia s neověřenou informací, že v ČSAV dochází k rehabilitačnímu řízení, které se mělo vztahovat na osoby před rokem 1989 perzekvované. Sviták rehabilitaci pochopil také jako příležitost vydat knihy, jež byly zadrženy socialistickou cenzurou. Vedle *Tradice zdravého rozumu*, která mezitím vyšla anglicky pod názvem *Dialectics of Common Sense. The Master Thinkers*,³³ a dokumentů o Janu Masarykovi kladl pisatel zvláštní důraz na vydání trilogie *The Unbearable Burden of History. Sovietization of Czechoslovakia*, jejíž anotaci k dopisu přiložil, a na monografii z rudolfinské doby *John Dee in Bohemia* a *The Bohemian Sapho*.³⁴ Trilogii *The Unbearable Burden of History* Academia nakonec vydala.³⁵ Lze se však oprávněně domnívat, že nakladatelství toto rozhodnutí ekonomicky příliš neprospělo, což pravděpodobně mělo vliv na další jednání.

Přestože – obdobně jako v případě Československého spisovatele – došlo již k uzavření nakladatelských smluv,³⁶ na jaře 1991 se začala situace horšit. Dne 1. dubna 1991 napsal Ivanu Svitákovi ředitel Academie Václav Zvěřina, že v důsledku redukce edičního plánu, vyvolané ekonomickými těžkostmi, je nakladatelství nuceno vyřadit Svitákovy rudolfinské tituly.³⁷ Sviták reagoval razantně apelem na dodržení smlouvy a hrozbou podání žaloby.³⁸ Rozsáhlá a opět velmi podrážděná Svitákova reakce na vyřazení *Tradice zdravého rozumu* z edičního plánu Academie byla sice adresována řediteli nakladatelství V. Zvěřinovi, avšak její kopie byly doručeny také Otto Wichterlemu a řediteli Filozofického ústavu ČSAV Josefu Zumrovi.³⁹ Jedním ze Svitákových argumentů, proč by měla být kniha vydána – vedle toho, že se mělo jednat o učební pomůcku pro již ohlášené studijní kurzy –, byl rovněž argument ekonomický. Podle dostupných pramenů i svědectví Ivan Sviták nepobíral jako zaměstnanec Akademie věd prakticky žádný plat (dobrovolně

31) NA, Ivan Sviták, kt. 15, Jana Perglerová Ivanu Svitákovi 18. 2. 1991. Viz Ivan Sviták: *Ekonomické legendy aneb Tobogan do Bolívie?*, Praha, Borgis 1991.

32) NA, Ivan Sviták, kt. 15, Martin Quotidian Ivanu Svitákovi 1. srpna 1968. Zasedání rady ale bylo naplánováno až na konec září téhož roku, tj. po srpnových událostech.

33) Ivan Sviták: *Dialectics of Common Sense. The Master of Thinkers*, Washington, University Press of America 1977.

34) NA, Ivan Sviták, kt. 15, Ivan Sviták nakladatelství Academia 18. 12. 1989.

35) Ivan Sviták: *The Unbearable Burden of History. The Sovietization of Czechoslovakia*, Volume 1, *From Munich to Yalta*; Volume 2, *Prague Spring Revisited*; Volume 3, *The Era of Abnormalization*, Praha, Academia 1990.

36) NA, Ivan Sviták, kt. 15, dopis, č. j. 264/90, příloha: smlouva na *The Unbearable Burden...* I.–III. z 19. 7. 1990; dopis, č. j. 318/90, příloha: smlouvy na vydání děl *The Bohemian Sapho* a *John Dee in Bohemia*.

37) NA, Ivan Sviták, kt. 15, Václav Zvěřina Ivanu Svitákovi, č. j. PŘ 77/91, 1. 4. 1991.

38) NA, Ivan Sviták, kt. 15, Ivan Sviták Václavu Zvěřinovi 3. 7. 1991.

39) NA, Ivan Sviták, kt. 15, Ivan Sviták Václavu Zvěřinovi 19. 4. 1991.

odešel na neplacenou dovolenou)⁴⁰ a byl stále odhodlán se na vydávání titulů finančně podílet. Ani tyto skutečnosti však neměly na rozhodnutí nakladatelství Academia vliv, mimo jiné i z toho nepřehlédnutelného důvodu, že neprošly schvalovacím procesem příslušných orgánů ČSAV.⁴¹

Zatímco spor s Československým spisovatelem odhalil Svitákovu strategii přeznačit celou kauzu na politickou událost, Svitáková korespondence s Academií nás přivádí ke zjištění, že v dominantně ekonomicky motivované redukci edičních plánů se objevují i motivace jiné, totiž odborně-vědecké. A netýkají se pouze titulů, jež měla vydat Academia. Odborným posouzením neprošla ani Svitáková publikace k dějinám kopřivnické automobilky *Stařenky Tatry*. Práci byla vytknuta metodologická zastaralost a bezkonceptnost při výběru pramenných materiálů. Také recenzent Národního technického muzea (NTM) však závěrem sáhl k ekonomické argumentaci: reprint originálních dokumentů, s nimiž se v knize pracuje, by sice zvýšil informační hodnotu díla, současně by však vzrostly náklady na vydání, jež by nebylo finančně návratné.⁴²

Literární pole a ekonomická logika

„Nechci se [...] dát vmanévrovat do situace, abych já závisel na jejich [tj. nakladatelských podniků, RK] blahovůli nebo zájmu o zisk,“ píše Ivan Sviták v již citovaném dopise Kateřině a Michalovi Schauerovým ze dne 29. ledna 1990.⁴³ Od počátku snahy o vydávání svých knih tedy Sviták deklaroval připravenost uchovat si jistou osobní nezávislost ve vztahu k ekonomickým aspektům vydavatelské práce, a to už tím, že byl připraven nést část nebo celek finančních nákladů vydavatelských projektů. Na základě výše provedené rekonstrukce jednání se dvěma nakladatelstvími však zjišťujeme, že subjektivní hledisko nakonec nemohlo sehrát rozhodující roli. Účastníci jednání se ocitli uprostřed jevů a procesů, jež nedokázali určujícím způsobem ovlivnit či odvrátit. Máme na mysli především ekonomickou situaci nakladatelství (což byl zvláště případ Československého spisovatele), již byly zdůvodňovány změny a redukce edičních plánů, které se dotkly Svitákových titulů. Jeho strategická snaha o přeznačení sporu na ideologický konflikt a ztotožnění omezení vynucených hospodářskou situací se systémem cenzurního dohledu zahaluje samu podstatu jevů a blokuje, jak se zdá, i vlastní Svitákův pohled. Čeho jsme zde svědky?

Když Pierre Bourdieu používá pojem „strukturní podřízenost“,⁴⁴ definuje jím vztah mezi dominantním mocenským polem a podřízeným literárním polem. Pojem strukturní podřízenosti nahrazuje jednorozměrnou představu mocenského útlaku kulturní sféry odhalováním složitého přediva přechodných či dlouhodobějších aliancí a vyjednávacích strategií, byť asymetrických, kam náleží mimo jiné poskytování různých výhod a materiální podpory ze strany politické moci umělcům, redaktorům, nakladatelům apod., kteří pak z této

40) NA, Ivan Sviták, kt. 15; viz rovněž kt. 1; dále též osobní svědectví Josefa Zumra, zprostředkované Janem Mervartem, 7. 8. 2014.

41) NA, Ivan Sviták, kt. 15, Václav Zvěřina Ivanu Svitákovi, č. j. PŘ 150/91, 20. 5. 1991.

42) NA, Ivan Sviták, kt. 15, Zdeněk Rasl Ivanu Svitákovi, č. j. VT - 33/92/L, Národní technické muzeum, 3. 12. 1992; odborný posudek z 30. 11. 1992 vypracoval Petr Kožíšek, člen oddělení historie dopravy NTM. Dále srov. též Ivan Sviták: *Stařenky Tatry*, Boston, vl. n. 1985.

43) NA, Ivan Sviták, kt. 15, Ivan Sviták Kateřině a Michalovi Schauerovým 29. 1. 1990.

44) P. Bourdieu: *Pravidla umění*, cit. dílo, s. 72–79.

přízně moci kulturně (symbolicky) i ekonomicky profitují. Pojmem strukturální podřízenost můžeme postihnout charakter mocenské a kulturní konfigurace v Československu před rokem 1989. Právě s touto mocenskou praxí měl Sviták zkušenost (vedle opakovaných zákazů publikování došlo dvakrát k jeho vyloučení z ČSAV).⁴⁵ Byla to pro něho zkušenost natolik traumatizující, že i po návratu do vlasti v roce 1990 si ji připomínal, narazil-li na vážnější překážky – a to nejen v případě vydávání svých textů, ale i v případě politických, občanských či komentátorských aktivit.⁴⁶

Po roce 1989 však o strukturální podřízenosti hovořit nelze. Dochází k procesu ustavování liberálního modelu, jež výstižně popsal právě Bourdieu, když se zaměřil na autonomizaci literárního pole jakožto světa, který se legitimizoval převrácením ekonomických pravidel naruby: „Časový skluz mezi nabídkou a poptávkou má tendenci se stát strukturálním rysem specificky vymezeného produkčního pole: jedná se o ekonomický svět čistě protieconomický, jenž se v literárním poli ustavuje jako pól ekonomicky podřízený, avšak symbolicky dominující.“⁴⁷ Ivan Sviták vstoupil do tohoto pole s „protieconomickou“ (nezištnou) rozvahou, že bude vydávání svých knih financovat sám. Vstoupil však do kontextu, který se zvláště na začátku devadesátých let dynamicky proměňoval, a nic nenasvědčovalo tomu, že by se situace v nakladatelstvích a na knižním trhu měla uklidnit do podzimu 1990, jak Sviták sebejistě tvrdil. Naopak, výsledkem déletrvajících transformačních změn byla radikální přeměna vlastnické struktury, odstátnění nakladatelských domů, jejich privatizace a v některých případech také krach a zánik. Tyto souvislosti, jak se zdá, Sviták ve své vyjednávací strategii zcela přehlížel, což je paradoxní tím spíš, že se k aktuálním ekonomickým tématům publicisticky vyjadřoval. Chceme-li tyto procesy prosvětlit rozvedením citované Bourdieuovy formulace, pak bychom mohli uvést, že Svitákův projekt sebraného díla byl pokusem o akumulaci symbolického kapitálu (který by v budoucnu mohl eventuálně přinést skutečný finanční zisk). Projekt však narazil na překážky, jež se vynořily ve fázi restrukturalizace literárního pole. To na jedné straně špelo k autonomizaci, avšak na straně druhé v něm s novou intenzitou začala působit vlastní „ekonomická“ logika.⁴⁸ Zmíněný časový skluz, určující podle Bourdieua vztah mezi poptávkou a nabídkou v autonomním literárním poli, narazil na rozhodující krátkodobé zřetele, jako byla snaha o hospodářské udržení nakladatelství, jež zapůsobily jako regulativní či restriktivní faktor.

Byl tedy publikační návrat Ivana Svitáka úspěchem nebo prohrou? Při zběžném pohledu na bibliografii jeho děl vydaných po roce 1990 bychom mohli dojít k závěru, že autorův návrat do české kultury byl, pokud jde o počet vydaných titulů, vlastně úspěšný. Pozornějšímu oku ale neuniknou jisté skutečnosti. Předně, řada knih byla vydána u méně významných nebo regionálních nakladatelství, z nichž některá existovala jen krátce.

45) Jiří Křesfan: „Opožděná reportáž o neopožděném kultu. Vyhnání Ivana Svitáka z Akademie věd v roce 1964“, in Blanka Zilynská, Petr Svobodný: *Česká věda a pražské jaro (1963–1970)*, Praha, Karolinum 2001, s. 259–267. Jan Mervart: „Druhé ‚vyhnání‘ Ivana Svitáka z Československé akademie věd“, *Práce z dějin Akademie věd* 6, 2014, č. 2, s. 253–298. Též I. Sviták: *Devět životů*, cit. dílo, s. 124–130.

46) Ivan Sviták: „Umrtvená slova“, in týž: *Ztracené iluze. Výroční zpráva o sametové revoluci*, Praha, Pražská imaginace 1990, s. 69–70.

47) P. Bourdieu: *Pravidla umění*, cit. dílo, s. 115.

48) Tamtéž, s. 191. Uvozovkami Bourdieu vyznačuje užší chápání pojmu.

Příznačné jsou v tomto ohledu okolnosti Svitákovy spolupráce s nakladatelstvím SAKKO. Nakladatelství, které bylo zpočátku výrazně ideologicky profilováno, vzniklo jako iniciativa Samosprávného klubu komunistů (SAKK), což byla nová základní organizace komunistické strany v Praze 1.⁴⁹ Usilovalo hlavně o vydávání levicově (komunisticky) zaměřené literatury. Provoz nakladatelství byl zahájen v roce 1990 nejprve jako projekt fyzické osoby, v létě následujícího roku se transformovalo na společnost s ručením omezeným. V důsledku ekonomických problémů, jež nepřekonal ani koedice s exilovým nakladatelstvím Daniela Strože *Poezie mimo domov*, bylo pak v roce 1993 nuceno ukončit svou činnost. Sviták se na nakladatelství SAKKO obrátil koncem roku 1991 na Strožovo doporučení s tím,⁵⁰ že si vydávání svých knih bude financovat sám.⁵¹ Výsledkem této spolupráce bylo vydání tří publikací, dvou svazků politických komentářů a vzpomínkové knihy *Devět životů*.⁵²

A konečně, mezi vydanými tituly neexistuje – až na pár výjimek – žádná souvislost či logická nebo chronologická návaznost; byly vydávány různě a na přeskáčku podle toho, jak to umožňovala daná situace a jak bylo schopno postupovat konkrétní nakladatelství. Přitom, jak víme z korespondence, Sviták spěchal především s vydáním aktuální politické publicistiky, která zpravidla reagovala na žhavá politická témata a u níž ztráta aktuálnosti hrozila nejvíce. Velkorysá koncepce sebraných, respektive vybraných spisů nakonec nemohla být uvedena v život a zanikla prakticky beze stopy, nepočítáme-li stopy archivní.

Stárnutí bez poct

Restriktivní důsledky faktorů ovlivňujících literární komunikaci zasáhly v různé míře do žánrově pestrého a tematicky širokého díla Ivana Svitáka, které – jak bylo řečeno v úvodu této případové studie – vznikalo na pozadí tří literárněkomunikačních modelů. S praxí cenzurních intervencí se Sviták setkal záhy po svém nástupu do Kabinetu filozofie (později Filozofického ústavu) ČSAV,⁵³ na hradbu cenzury narazily také Svitákovy články z druhé poloviny padesátých let kritizující úroveň tehdejšího teoretického myšlení; tyto texty pak vyšly se zpožděním v roce 1968, kdy již došlo k proměně recepčního rámce.⁵⁴ Další postihy směřovaly přímo ke Svitákově osobě, když byl na konci padesátých let zbaven funkce zahraničního sekretáře Filozofického ústavu ČSAV a poslán na jednoroční stáž do Kyjova. Všechny tyto okolnosti vedly k tomu, že se jeho tvorba vyvíjela v názorové konfrontaci s dogmatickým marxismem, a současně přispěly k zvýznamnění autorovy kritické pozice v šedesátých letech. Tehdy byl Sviták znám nejen jako teoretik umění, jenž mimo jiné navazoval na Frommovu humanistickou interpretaci marxismu, ale i jako výrazný kritik demokratizačního procesu během pražského jara.⁵⁵

49) E-mail Bohumíra Molnára Romanu Kandovi, 17. 7. 2014.

50) E-mail Daniela Strože Romanu Kandovi, 22. 7. 2014.

51) E-mail Bohumíra Molnára Romanu Kandovi, 16. 7. 2014.

52) Ivan Sviták: *Nezávislá opozice. Dialektika demokracie*, Praha, SAKKO 1991; též: *Levý blok. Dialektika voleb*, Praha, SAKKO 1992; též: *Devět životů*, cit. dílo.

53) I. Sviták: *Devět životů*, cit. dílo, s. 107.

54) Ivan Sviták: „Některé příčiny zaostávání teorie“, *Literární noviny* 5, 1956, č. 16, s. 5; též: „Filosofie a život“, *Literární noviny* 5, 1956, č. 54, s. 3. Viz též: *Lidský smysl kultury*, cit. dílo, s. 7–46.

55) Srov. Ivan Sviták: *Kulatý čtverec. Dialektika demokratizace. Úvahy a statě, články z let 1968–1969*, Praha, Naše vojsko 1990.

Vedle výše sledovaných strukturních prvků nemůžeme odhlédnout ani od osobnostních rysů Ivana Svitáka, který sám sebe nepovažoval za člověka konsenzu a označoval se za „osamělého střelce“.⁵⁶ Nedokázal se bezproblémově zapojit ani do exilového komunikačního okruhu a založil vydavatelský podnik Chico University Press, kde publikoval vesměs vlastní díla. Tím sice získal nezávislost, zároveň se však poněkud marginalizoval dopad jeho publikací, jejichž distribuce nebyla navázána na zavedená exilová nakladatelství, takže byly podstatně hůře dostupné. Po roce 1989 si tuto vydavatelskou nezávislost hodlal aspoň do jisté míry udržet, přičemž usiloval o návrat do českého literárního kontextu. Z jeho jednání s nakladatelstvími Československý spisovatel a Academia, a tentokrát spíše z tónů, jež tato jednání doprovázela, než ze strategie, jíž byla vedena, můžeme usuzovat na nemalou míru sebeoceňování (snoubenou s nepřehlédnutelnou nadprodukcí) i na netrpělivost – s vydáváním svých děl vysloveně spěchal. Tato netrpělivost by naznačovala, že si Ivan Sviták zřejmě uvědomoval, aniž by to ve svých textech či soukromé korespondenci otevřeně formuloval, že proměna recepčního rámce je tentokrát hlubší a že jeho dílo nenachází takovou čtenářskou rezonanci, jakou si bezpochyby přál.

Závěr naší případové studie formulujeme opět ve světle teorie Pierra Bourdieua, konkrétně s odkazem na sociologovy analýzy procesu literárního stárnutí. Slavnou cestou k literárnímu stáří je získání peněžních a světských odměn, které však autora zavazují, připoutávají ho k mimouměleckému světu (Bourdieu takové tvůrce nazývá „zkamenělí umělci“).⁵⁷ Tyto pocty představují sice formu uznání, ale zároveň jsou krokem ke ztrátě literární aktuálnosti, odchodem do minulosti. Naproti tomu avantgardní umělci, dodává Bourdieu, si odmítáním světských poct uchovávají své „mládí“ – aktuálnost jejich tvorby je založena na odkladu veřejného uznání. Případ Ivana Svitáka, nejen literáta, ale především filozofa a publicisty, je v nastíněném ohledu paradoxní. Jeho dílo po roce 1989 náhle zestárlo, aniž by autor světských poct dosáhl. Shora uvedená „protieconomická“ (nezištná) úvaha, s jakou Sviták vstoupil do polistopadového literárního pole, nepřispěla k akumulaci symbolického kapitálu. Rozsáhlé politické, ideologické a ekonomické proměny společnosti totiž způsobily, že se Svitákovu dílo už neocitlo v centru zájmu čtenářů, pro něž mohlo autorovo ostentativní přihlašování se k „vyhaslému“ marxismu a jeho vytrvalá opoziční kritika dominantního politického diskurzu působit jaksi mimoběžně či postupně přímo anachronicky. Paradoxní vyústění Svitákova života a díla jako by bylo jen jistým dovršením jeho celoživotního postavení kritického „protihlasu“, respektovaného, ale i zneuznávaného, často stojícího proti strhujícímu proudu dějin.

56) I. Sviták: *Devět životů*, cit. dílo, s. 174–182, 216.

57) P. Bourdieu: *Pravidla umění*, cit. dílo, s. 203.

O Honzíkově cestě a liberální cenzuře

Regulace na poli literatury pro děti a mládež
Stefan Segi

„Nově upravené vydání knize neubralo na půvabu, ale naopak ji zaktualizovalo“¹ – takto neproblematicky prezentovala nové zásahy do textu klasické knížky pro děti, *Honzíkovy cesty* od Bohumila Říhy, noticka z roku 1992.² Časem se však pohled na nové vydání začal komplikovat.

Roku 1996 vyšel v týdeníku *Respekt* článek politického komentátora Zbyňka Petráčka *Postmoderní Honzík v postdružstevním světě*. Komentář začínal slovy „Dějiny vždy píše vítězové“ a kritizoval Říhu za to, že se rozhodl své dílo konjunkturalisticky upravit podle aktuálního ideologického klíče.³ Celý problém byl v článku rámován příklady normalizačních a protektorátních ústupků spisovatelů dobové moci a v tradičně antikomunisticky zaměřeném periodiku měl ukázat bezpáteřnost autorů, kteří se brzy po revoluci rozhodli převléct kabáty a přidat se na stranu vítězů.

Když však díky dopisům čtenářů vyšlo najevo, že spisovatel je již téměř deset let po smrti, a *Honzíkovu cestu* tedy po revoluci sám upravovat nemohl, z případu autorské bezpáteřnosti se stala kauza cenzurní.

Honzíkova cesta a Bohumil Říha

Novelu *Honzíkova cesta* s určením „pro předškolní věk“ poprvé vydalo Státní nakladatelství dětské knihy v roce 1954, tedy v období vrcholícího socialistického realismu a snah skloubit jeho postupy podle sovětského vzoru i s tvorbou pro děti a mládež.⁴ Ve stejné době vycházela i další, dnes již pozapomenutá díla, která měla dětským čtenářům vysvětlit důvody a pozitiva společenské transformace. Například Ondřej Sekora vydal roku 1951 krátkou povídku pro nejmenší s názvem *O traktoru, který se splašil*, namířenou proti soukromým zemědělcům. Té předcházela autorova ideologicky blízká próza *Jak se uhlí pohněvalo* (1949), jež líčila význam práce horníků pro socialistickou společnost.

I poté, co na konci padesátých let započalo kritické přehodnocování tohoto pojetí tvorby pro děti a mládež, zůstala *Honzíkova cesta* jedním z mála úspěšných plodů takového experimentu.⁵ Dobový literární kontext se v próze projevil mimo jiné tím, že ze všech Říhových prací pro děti klade *Honzíkova cesta* největší důraz na časové reálie, například

1) (r): „Honzík děti stále baví“, *Knihy 2*, 1992, č. 4, s. 4.

2) Bohumil Říha: *Honzíkova cesta*, Praha, Axióma 1991.

3) Zbyněk Petráček: „Postmoderní Honzík v postdružstevním světě. I dnes jsou spisovatelé ochotni převyprávět svá díla“, *Respekt 17*, 1996, č. 20, s. 2.

4) Vzorovým dílem byla například novela Jevgenije Lvoviče Švarce *Odvážná školačka*, česky poprvé vydaná v roce 1950.

5) Viz Jaroslav Toman: „Spor o Říhu aneb Jak Honzík o družstvo přišel“, *Tvar 7*, 1996, č. 15, s. 5–6. Autor při hodnocení Říhova díla navazuje například na knihu Otakara Chaloupky a Jaroslava Voráčka *Kontury české literatury pro děti a mládež*, Praha, Albatros 1979.

na fungování jednotných zemědělských družstev.⁶ To však nijak nebránilo tomu, aby *Honzíkova cesta* nadále pravidelně vycházela ve velkých nákladech,⁷ úryvky z ní byly uváděny v čítankách a taktéž aby byla přeložena do řady světových jazyků.⁸

Dlouhodobý domácí i zahraniční úspěch *Honzíkovy cesty* korespondoval s význačnou pozicí jejího autora na poli dětské literatury a jejích institucí. Roku 1957 se Bohumil Říha stal ředitelem Státního nakladatelství dětské knihy a od roku 1964 působil jako předseda české sekce IBBY (International Board on Books for Young People – Mezinárodní sdružení pro dětskou knihu).⁹ Tato organizace, spadající pod UNESCO, mu také roku 1980 – jako dosud jedinému českému spisovateli – udělila mezinárodní Cenu Hanse Christiana Andersena. Bohumil Říha se rovněž zasazoval o výzkum literatury pro děti a mládež a podílel se mimo jiné i na

vzniku katedry literatury pro mládež a literární výchovy na brněnské pedagogické fakultě.¹⁰ Brzy po Říhově smrti roku 1987 založila československá sekce IBBY Cenu Bohumila Říhy a roku 1989 byla poprvé předána medaile Bohumila Říhy za zásluhy o dětskou knihu.

Cena Bohumila Říhy Medaile s portrétem Bohumila Říhy, udělovaná českou sekcí IBBY za počiny v oblasti literatury pro děti a mládež, se roku 1989 předávala poprvé a naposledy. Na počátku devadesátých let Říhovo jméno z veřejného diskurzu prakticky vymizelo.

Zdroj: *Zlatý máj* 34, 1990, č. 1, s. 25.

Cenzura naruby

Je příznačné, že v září 1989 se cena předávala zároveň i naposledy. Namísto ní vznikla o čtyři roky později Zlatá stuha. Dílo autora spjatého s minulým režimem na čas zmizelo ze stránek odborného tisku a bylo zastíněno vlnou dětské literatury překladové.

Říhovo dílo se opět dostalo do centra mediální pozornosti teprve v souvislosti s případem porevolučních zásahů do textu *Honzíkovy cesty*, které provedl výhradní držitel autorských práv – nakladatelství Axióma. O povaze zásahů do textu *Honzíkovy cesty* vypovídá tabulka srovnávající vydání poslední autorovy ruky ze státního nakladatelství před rokem 1989 a první vydání soukromým nakladatelstvím po tomto roce:¹¹

6) Přínosné je v tomto ohledu srovnání s pozdější Říhovou sérií příběhů o Vítkovi. Narativní půdorys zůstává téměř totožný, ale důraz na společenské reálie zcela chybí.

7) Kniha vyšla česky nejméně dvacetkrát, včetně verze v Brailleově písmu.

8) Například anglický překlad *Johnny's Journey*, přel. Ella Andersonová, Dagmar Trojanová, London, J. M. Dent 1970; španělský *El viaje de Juan*, Barcelona, Noguer 1984; či japonský *Hondžiku no tabi*, přel. Hiroko Ideová, Tomiko Inuiová, Tókjó, Dóšínša 1981.

9) Věra Brožová: „Bohumil Říha“, in Michal Přibáň a kol.: *Slovník české literatury po roce 1945*, <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=636&hl=%C5%99%C3%ADha+>>>, přístup 10. 4. 2014.

10) Naděžda Siegllová: „Sto let od narození Bohumila Říhy“, *Ladění* 17, 2007, č. 1, s. 49.

11) Podrobný srovnávací textologický rozbor lze nalézt v práci Zdeňky Vavruškové: *Má se literatura pro děti a mládež upravovat?*, diplomová práce, Brno, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity 2006.

Albatros 1985	Axióma 1991
<p>„Čí je to koník?“ „To je družstevní.“ „Co je to družstevní?“ vyptával se Honzík. Tomuhle zvláštnímu slovu nerozuměl. „To znamená, že patří všem lidem v Koníkovcích. Já jsem si ho na dnešek jenom vypůjčil.“ „A dědečku,“ zamyslel se Honzík, „co je ještě družstevní?“ „Třeba pole,“ odpověděl dědeček a ukázal bičem kolem dokola. „Vidíš, to všechno jsou naše pole. Patří našemu družstvu.“ (s. 18–19)</p>	<p>„Čí je to kůň?“ „Ten není náš. Já jsem si ho na dnešek jenom vypůjčil.“ „A dědečku,“ zamyslel se Honzík a díval se na pole, která nechávali za sebou. Honzík najednou nevěděl, jak by se zeptal. Nikde nikoho neviděl, a přece mu připadalo, že na nich někdo pracuje. „Třeba pole, vidíš,“ zachytil dědeček Honzíkův pohled a ukázal bičem kolem dokola. (s. 15–16)</p>
Družstvo za ně hodně utrží. (s. 55)	Hodně za ně utržíme. (s. 42)
Telefonovala jsem mu do družstva. (s. 10)	Telefonovala jsem mu. (s. 8)
Je to družstevní kohout. (s. 32)	Ten kohout není náš. (s. 25)

Především komunisticky orientované *Haló noviny* prezentovaly tyto úpravy jako příklad „kapitalistické cenzury“. Vzhledem k tomu, že svoboda slova znamenala jeden z nejdůležitějších výdobytků obnovené liberální demokracie po roce 1989, byly články o zásazích do *Honzíkovy cesty* vhodnou příležitostí poukázat na pokrytectví nového zřízení, které naoko prosazuje vznešené ideály, v praxi však samo cenzuru – jindy tak zlořečenou – využívá. Článek Miroslavy Moučkové *Jak se cenzurují knihy* upozornil na to, že „přísná cenzura vyškrtla z textu jakoukoliv zmínku o družstvu na vesnici“, přičemž jako hlavní důvody zásahu jsou označeny ty ideové. Pro charakteristiku pozice, z níž je na modifikace v *Honzíkově cestě* v citovaném článku nahlíženo, není bez významu, že Moučková dále vyzdvihla přínos zemědělských družstev a připomněla, že „v USA každý týden krachují stovky zadlužených farmářů“.¹²

Rozsáhlejší kritiku zásahů do *Honzíkovy cesty* publikoval o dva roky později v literárně-kulturní příloze *Haló novin* Josef Poláček. Podrobně v ní srovnal vydání z roku 1960 a 1998 a evidenci zásahů do textu doprovodil ostrými výpady proti tehdejšími čelnými představitelům České republiky Václavu Havlovi a Václavu Klausovi i proti stávajícímu společenskému zřízení, označovanému zde jako „lumpenkapitalismus“.¹³

Rámování změn v textu *Honzíkovy cesty* jako „ideologickou cenzuru“ přejali rovněž nekomunističtí autoři. I oni upozorňovali na rozpor mezi ideály liberální demokracie a škrty v historickém literárním textu. Do širšího kontextu zasadily tuto problematiku především dva příspěvky Jaroslava Tomana, které vyšly roku 1996 v časopise *Ladění*,¹⁴ specializujícím

12) Miroslava Moučková: „Jak se cenzurují knihy“, *Haló noviny* 6, 1996, č. 33, 8. 2., s. 5.

13) Josef Poláček: „Maločeská cenzura Honzíkovy cesty“, *Obrys-Kmen* 4, 1998, č. 14, s. 1–2.

14) Jaroslav Toman: „Jak Bohumil Říha o družstvo přišel aneb Honzíkova cesta do demokracie“, *Ladění* 6, 1996, č. 3, s. 16–21.

se na kritiku literatury pro děti, a v literárním čtrnáctideníku *Tvar*.¹⁵ Toman v nich varoval před nebezpečím „nové kritické intolerance“ a přihlásil se k odkazu Karla Čapka, který ve třicátých letech 20. století hájil svého ideového protichůdce Stanislava Kostku Neumanna. Všiml si toho, že Bohumil Říha byl po roce 1989 marginalizován a kolem jeho odkazu se „rozhostilo mlčení“. K novému vydání *Honzíkovy cesty* poznamenal, že „redaktor“ si počínal jako „zkušený cenzor“.¹⁶ Zároveň však připustil jistou potenciální problematičnost ideologického působení *Honzíkovy cesty*. Zdůraznil proto roli rodičů a učitelů, kteří mohou malému čtenáři doplnit historický kontext a zabránit tím případnému negativnímu působení Říhovy prózy.

Příznačný výraz „ideologická cenzura naruby“ se pak objevil v roce 2002 v rozsáhlém článku Krystyny Wanatowiczové *Cenzura pro děti 21. století*. Text pracoval se schématem, v němž cenzura představuje typickou praxi komunistické moci, zatímco demokratickou společnost charakterizuje její absence. Této představě odpovídá i úvod článku: „Cenzurování knih. Ohybná praktika komunistických ideologů se vrátila: je běžná v dětské literatuře.“¹⁷ Nesouhlas se zmíněným druhem cenzury zde vyjádřily literární historičky Hana Šmahelová, která vyzdvihla význam dobového kontextu pro výstavbu díla, a Dagmar Mocná, která připomněla, že „přepisování jsme si užili dost“, a dodala: „proč i dnes chceme přepisovat minulost?“¹⁸

Všechny články, které se zabývaly úpravami *Honzíkovy cesty*, spojuje skutečnost, že na zásahy do díla pohlížely jako na něco, co v principu odporuje literárnímu životu v demokratické společnosti. Zásahy upravující ideologické vyznění díla byly spojovány s komunistickou minulostí a odsuzovány. To koneckonců platí do jisté míry i pro články z *Halb novin*, které škrty v *Honzíkově cestě* použily jako doklad toho, že je demokracie kapitalismem korumpována.¹⁹

Bez tuhu a bez násilí

Popis ideologických zásahů do dětské literatury bipolární optikou, v níž je komunismus ztotožněn s cenzurou a demokracie s její absencí, zakrývá zvláštní zákonitosti fungování poměrně autonomního pole dětské literatury.²⁰ Tuto problematiku může ozřejmit srovnání dvou vydání další populární dětské knihy Bohumila Říhy *O letadélku Káněti*. Jedná se o dílko, které bylo v debatách o cenzuře zmíněno jen okrajově, přičemž článek Krystyny Wanatowiczové v *Týdnu* uvádí příklad dvou zásahů:²¹

15) Jaroslav Toman: „Spor o Říhu aneb Jak Honzík o družstvo přišel“, *Tvar* 7, 1996, č. 15, s. 5–6.

16) Tamtéž, s. 5.

17) Krystyna Wanatowiczová: „Cenzura pro děti 21. století“, *Týden* 9, 2002, č. 45, s. 36–41, zde s. 36.

18) Tamtéž, s. 37.

19) Méně medializovaný případ cenzury komunistické ideologie v literatuře pro děti představují zásahy do knihy Josefa Věromíra Plevy *Malý Bobeš*, Praha, Český klub 2002. Podrobně jednotlivá vydání srovnává Klára Fiksová: *Srovnání jednotlivých vydání Malého Bobše Josefa Věromíra Plevy*, bakalářská práce, Brno, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity 2009.

20) K této problematice viz Jana Segi Lukavská: *Za devatero horami. K teorii literatury pro děti a mládež*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2015.

21) Krystyna Wanatowiczová: „Cenzura pro děti 21. století“, *Týden* 9, 2002, č. 45, s. 36–41, zde s. 38.

Albatros 1985	Axióma 1995
Pracoval pro továrnu, jejíž komíny právě dýmaly k nebi. Dělníci tam vyráběli letadla. (s. 11)	Pracoval pro továrnu, kde se letadla vyráběla. (s. 13)
„Letadélko! No jo! Já jsem si to hned myslel! Přece nic jiného teď už skoro nelítá,“ zasmál se předseda a ostatní družstevníci se smáli s ním. (s. 76)	„To je věc,“ žasli obyvatelé vesničky, „letadla přistávají na dvorcích jako holubi. To aby se jeden bál, že mu nějaké zničehonic sedne na hlavu.“ (s. 74)

Zjevně se jedná o stejný druh zásahů, které byly vysledovány již v *Honzíkově cestě*: odstraněny jsou veškeré časové odkazy spojené s existencí jednotných zemědělských družstev (z textu zmizel „předseda“) i s preferencí dělnických profesí („dělníci“ byli nahrazeni pasivní konstrukcí). Je přitom příznačné, že se nejedná o cenzuru explicitně formulovaných idejí ani neexistujících reálií (továrny i dělníci existují dodnes) či narativních postupů (děj zůstal nezměněn). Zásahy tedy nemají za účel v první řadě učinit dílo srozumitelnějším pro dětského čtenáře či vyškrtnout z něj místa explicitně propagující komunistickou ideologii. Můžeme se také oprávněně domnívat, že provedené škrty nechrání dítě před ideou komunismu, protože přiřadit si k slovům dělník či továrna pojem komunismus již vyžaduje poměrně dobrou obeznámenost s fungováním symbolického univerza reálného socialismu i vyvinutý cit pro dobový kontext. Skutečným adresátem tohoto druhu cenzury má tedy být v první řadě dospělý (rodič, popřípadě učitel-vychovatel), který je na základě textu schopen identifikovat ideové zaměření textu a z toho důvodu zabránit dítěti v jeho přečtení. Pro tuto „cenzuru naruby“ je tedy charakteristické především to, že se spíše než

na ochranu dítěte, pro které je potenciálně závadný obsah nedešifrovatelný, zaměřuje na rodiče, kteří - vzhledem ke znalosti dobového kontextu vzniku díla - ideologické působení předem očekávají a jsou s to jeho diskurzu porozumět.

Primárním cílem podobných zásahů ze strany vydavatele nemusí být nutně boj proti komunistické ideologii, nýbrž spíše snaha dílo neutralizovat, tedy neodrazovat žádným způsobem rodiče od pořízení takové knihy. Názor, že ústřední motivaci nepředstavuje antikomunismus, ale snaha odstranit z díla jakékoliv nežádoucí příznaky a přiblížit ho tak současným uměleckým a kulturním normám, podporuje i skutečnost, že v porevoluční verzi *Káněte* bylo změn provedeno daleko více. Většina zásahů přitom neodpovídá představě o odstraňování motivů spojených s komunismem,

Ilustrace jako znak kontinuity Ilustrace Heleny Zmatlíkové představují srozumitelný znak kontinuity různých vydání *Letadélka Káněte*. Poprvé se objevily ve vydání z roku 1967 a nahradily původní naturalističtější ilustrace Rudy Švába.

Zdroj: Bohumil Říha: *O letadélku Káněti*, nové, upravené vydání, Praha, Axióma 2010, s. 13.

ale odráží v sobě mnohem komplexnější soubor hodnot a norem, které jsou charakteristické pro dnešní liberálnědemokratickou společnost, respektive pro její postoj k dítěti. Redaktor se snažil anticipovat, které pasáže by případně mohly pobouřit rodiče, a ty poté vyškrtl či upravil tak, aby nepůsobily příliš provokativně. Vedle již zmíněných zásahů proti latentním komunistickým obsahům vybíráme následující příklady:

Albatros 1985	Axióma 1995
[...] a měli tam celé hospodářství. Patřilo jim dost polí a mimo vola Hulána jim pomáhal na poli pár hnědých koní. (s. 8)	Měli tam hospodářství. (s. 10)
Chtěl kousnout do kožíšku nějakou myš. (s. 11)	Chtěl prohnat nějakou myš. (s. 12)
Pepíček Slámů tedy lezl. Šlo mu to pomalu a kopl Vojtu do hlavy. (s. 18)	Pepíček Slámů tedy lezl. Šlo mu to pomalu. (s. 21)
Pepíček Slámů se protahoval oknem ztěžka. Byl dost tlustý a neohrabaný. (s. 19)	Překulil se na druhou stranu. (s. 21)
Pan Hejduk nám chce možná zrovna nabít, ale nemůže. (s. 20)	[odstraněno]
Počkejte, až přiletí pan Hejduk, ten vám vyžehlí kalhoty! Já vás přidržím a pan Hejduk vám bude stříhat jednu za druhou. (s. 22)	Počkejte, až přiletí pan Hejduk, ten vám dá! (s. 24)
Jste čeládka nezvedená, lajdáci, krokvičkové a nezbedníci. (s. 22)	[odstraněno]
[Netopýr] nadělá na křídla a kdo to má po něm uklízet? (s. 25)	[Netopýr] co tu má co pohledávat? (s. 27)
A nesmraď mi tady s tím kouřením. (s. 25)	[odstraněno]
Pes se olízl a posadil se na zadek. (s. 28)	[odstraněno]
Hledal nějakou potvůrku, do které by se mohl zakousnout. Měl dnes na kousání velkou chuť. (s. 35)	[odstraněno]
Polekal se i krtek, který ještě nebyl mrtvý. Psi zuby ho neprokously. (s. 36)	[odstraněno]
Kde mohl, švihl po klukovských zádech rákoskou. (s. 44)	Kde mohl, ohnal se po nich koštětem. (s. 45)
Těch rákosek má asi pět, ale já se ho nebojím. (s. 45)	Já se ho nebojím. (s. 46)
Paní Slámová se zlobila a pan Sláma Pepíčkovvi nabíl řemenem, který odepjal od kalhot. (s. 51, 52)	Paní Slámová se zlobila a od pana Slámy dostal Pepíček hrozný výprask. (s. 53)
Ještě na ně spadne křídlo nebo vrtule a co potom řeknete mamince? (s. 89)	[odstraněno]

Paní Slámová se jen mlčky křížovala. (s. 91)	Paní Slámová jen mlčky polykala. (s. 91)
Paní Slámová omdlela a nemohli ji vzkřísit. (s. 92)	Paní Slámová málem omdlela. (s. 92)
Zato pan Sláma zůstal při sobě, odepjal řemen a Pepičkovi hned vedle hangáru pořádně nasekal. (s. 92)	Zato pan Sláma zůstal při sobě. Nejradši by synovi nasekal. Ale rozmyslel si to. (s. 92)
Tak vyšlo najevo, že hoši z Pekel umějí létat na Káněti. [...] Až dělníci vyrobí více Káňat, budou v nich létat i jiní chlapci podobní Vojtovi a Pepičkovi. To je jisté. Je jich v naší vlasti dost. (s. 92)	Tak vyšlo najevo, že hoši z Pekel umějí létat na Káněti. A všichni věřili, že jim to vydrží. (s. 92)

Uvedené příklady dokládají, že zásahy do textu pokrývají celé spektrum hodnot a dějů, které by mohly být rodiči považovány za závadné. V první řadě se jedná o vytěsnění nejrozličnějších druhů násilí, ať už jde o násilí na dětech či na zvířatech, což je dáno posunem společenských norem.²² Příznačné je především vyškrtnutí zmínek o tělesných trestech, které – přinejmenším v podobě veřejného výprasku opaskem – nemusejí dnes být pro většinu rodičů přijatelné. Nacházíme se totiž na konci přechodu od autoritativního k demokratickému stylu výchovy, jehož počátek se datuje od konce padesátých let. Také pasáže, ve kterých se pes snaží zakousnout jiná zvířata, mohou dnes v rámci zvýšeného povědomí o týrání zvířat působit příliš drasticky, přičemž ochrana dětského čtenáře před zobrazením násilí, a obzvláště smrti, patří k obecně nejvýraznějším rysům liberální regulace dětské literatury.²³ Charakteristickým případem z české literatury pro děti jsou v tomto ohledu různá vydání *Broučků* Jana Karafiáta. Zatímco poválečný překlad do ruštiny z roku 1947²⁴ zamlčel smrt hlavních postav knihy v zájmu stalinského optimismu,²⁵ upravené vydání z roku 1997, ve kterém broučci na konci také neumírají mrazem, nýbrž se po dlouhé zimě opět probouzejí k životu, umožňuje čtenářům vyhnout se případnému traumatickému setkání se smrtí v době tržního hospodářství.²⁶

Dalším zvláštním znakem úprav *Letadélka Káněte* je poněkud překvapivě i odstranění některých referencí, které lze chápat jako potenciálně ideově zabarvené či urážlivé, avšak mimo osu komunistický/kapitalistický. Zmínky o pokřížování,²⁷ vlasti, sociální nerovnosti, kouření či obezitě nebyly z textu vyškrtnuty proto, aby se stal srozumitelným současnému

22) Padesátá léta byla obdobím, kdy se povědomí o problematičnosti fyzických trestů celosvětově teprve formovalo. Až roku 1959 přijala Organizace spojených národů Deklaraci práv dítěte. Podle empirických výzkumů má však s fyzickými tresty zkušenost přibližně 90 % současných českých dětí, přičemž je možné vysledovat mírně klesající tendenci. Také tolerance rodičů k násilí je stále poměrně velká – blíže srov. Eva Vaníčková: *Tělesné tresty dětí. Definice – popis – následky*, Praha, Grada 2004.

23) Charakteristikami toho, co je z dětské literatury vyloučeno, se podrobněji zabývá Anne Scott MacLeod: „Censorship and Children’s Literature“, *The Library Quarterly* 53, 1983, č. 1, s. 26–38.

24) Jan Karafiát: *Světlačky. Skazka dlja malenkich i bolsich dětěj*, přel. Arnošt Kolman, Jekaterina Koncevaja, Praha, Státní nakladatelství 1947.

25) Více o tomto případě viz Věra Brožová: *Karafiátovi Broučci v české kultuře*, Praha, ARSCI 2011, zvl. s. 82–88.

26) Srov. Jan Karafiát: *Broučci*, upravila Alena Peisertová, Praha, Sid & Nero 1997.

27) Z hlediska debaty o odstranění komunistických reálií je pozoruhodná skutečnost, že první vydání *Letadélka Káněte* z roku 1957 obsahovalo větší počet náboženských referencí – „pozdravpánbů“ či „pyšnost před pánembohem“. Tyto odkazy z pozdějších vydání zmizely a porevoluční vydání se k nim již nevrátilo.

čtenáři, ale z důvodu ochrany dětského čtenáře před neblahými vlivy a kvůli rostoucím nárokům na tzv. politickou korektnost v rámci euroatlantického kulturního okruhu. Charakteristický je v tomto ohledu boj proti zobrazování kouření v kinematografii pro děti (známé je například odstraňování kuřáckých scén z animovaného seriálu *Tom a Jerry* či z amerických verzí japonských kreslených seriálů, které kouření dospělých tolerují). Také omezování náboženských projevů je spojeno s budováním multikulturní společnosti, což opět platí především pro přístup k dětem. Příkladem může být nařízení Evropského soudu pro lidská práva, který rozhodl o odstranění křížů z italských státních škol v rámci sekularizace školství a svobody vyznání,²⁸ či zákaz veškerých náboženských symbolů na školách, včetně muslimských šátků a židovských jarmulek, ze strany Francie.²⁹

Tyto poměrně rozsáhlé změny v textu zůstaly v rámci diskuse o cenzuře dětské literatury nepovšimnuty, protože korespondují se samozřejmě přijímanými dobovými normami a hodnotami. Tuto „nepostřehnutelnost“ dobře ilustruje krátká glosa k prvnímu porevolučnímu vydání *Letadélka Káněte*. Říhova kniha zde byla obzvláště vyzdvížena s tím, že se jedná o příběhy, „které ignorují čas“.³⁰ Tato věta mohla být paradoxně napsána pouze proto, že nové vydání čas nijak neignorovalo – dílo bylo naopak stávajícím společenským normám bez upozornění nemilosrdně přizpůsobeno.

Na poli dětské literatury

Zásahy do dětské literatury probíhají na několika vzájemně se prostupujících úrovních. Literární vědec Petr A. Bílek sice ve své kritice aktualizující jazykové úpravy *Babičky* Boženy Němcové³¹ odmítl zásahy do textu s tím, že „jazykové znění není jen záležitostí vnějšího výrazu, ‚formy‘ díla; když změním výraz, měním nutně i význam“,³² nicméně zásahy do této úrovně textu jsou v rámci nových vydání starší literatury určené dětem poměrně rozšířenou praxí, a to navzdory snahám generací textologů prosadit princip zachování integrity literárního textu do všech oblastí literárního provozu.

Editorské zásahy do textů literatury pro děti se totiž řídí zvláštními kritérii, která jsou v mnohém odlišná od zásad uplatňovaných v případě literatury pro dospělé, přesněji „vysoké“ literatury bez přívlastku. Požadavky na textovou integritu jednotlivých děl v oblasti dětské četby přitom ustupují řadě nároků spojených s představou literárního díla jako výchovného či socializujícího prostředku.

Další klíčový argument pro zásahy do literatury pro děti a mládež představuje snaha přiblížit starší literaturu, především tvorbu klasických autorů 19. století, současnému dětskému čtenáři, neboť jazyk může pro nezkušeného čtenáře znamenat překážku. Rozsáhlá debata na toto téma proběhla na začátku devadesátých let v odborném periodiku *Zlatý máj* a poukázala na konflikt mezi důrazem kladeným na autenticitu textů a na

28) Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve Štrasburku ohledně případu Lautsi versus Itálie ze dne 3. 11. 2009, č. žádosti 30814/06. O dva roky později byl však rozsudek zvrácen.

29) Jedná se o zákon č. 228/2004 Sb. z 15. 3. 2004.

30) (had): [„Káně letí!“], *Nové knihy* 35, 1995, č. 43, s. 9.

31) Božena Němcová: *Babička*, upravila Anna Novotná, Praha, Práh 2013.

32) Petr A. Bílek: „Babička proměněná v moderátorku. Proč by měla mít Barunka řádnou mezulánku i v roce 2013“, *Respekt* 24, 2013, č. 50, s. 68–69.

jejich přístupnost, které by mělo být dosaženo citlivými edičními zásahy.³³ Variaci na tento argument představuje obhajoba zásahů do klasických pohádek s poukazem na věkem determinovaný rozdíl ve čtenářských kompetencích. Například jazykové kompetence nutné pro porozumění pohádkám Karla Jaromíra Erbena či Boženy Němcové se nemusí shodovat se zájmem číst pohádky. Dítě, které má zájem o pohádky, tak neporozumí textu, a když už je samo schopno pohádky přečíst, lze z hlediska jeho mentálního věku očekávat spíše zájem o literaturu pro mládež. Taková je alespoň představa dospělých, kteří texty pro děti upravují.

V těchto případech tedy neslouží zásahy do textu k tomu, aby čtenáře před významy skrytými v textu chránily, ale naopak k tomu, aby mu jejich část nebo výtah zpřístupnily. Řadu podobných zásahů lze vysledovat i v nových vydáních děl Bohumila Říhy. Z *Letadélka Káněte* z toho důvodu beze stopy mizí mimo jiné jakákoliv zmínka o šklubáncích s dnes již těžko identifikovatelnou „prachandou“, tedy drobením ze sušených hrušek.

Snaha učinit dílo co možná nejpřístupnějším však zahrnuje i mnohem rozsáhlejší a strukturně významnější zásahy do textu. Porovnáme-li vydání Říhova *Lékaře Pinga* z roku 1962 a 1998, zjistíme, že v novějším vydání chybí celá první kapitola, přičemž z jejího prvního a posledního odstavce vznikla jakási stručná předmluva. Důvodem tohoto poměrně radikálního zásahu může být právě snaha po větší čtivosti, přesněji strach, aby rozvláčnější úvod, vytvářející rámec „vyprávění ve vyprávění“, čtenáře neodradil. Zpřístupnění narativu je dětskému čtenáři usnadněno vyškrtnutím jeho některých částí a zjednodušením celkové kompozice.

S tímto postupem do jisté míry rezonuje i reakce odborné kritiky, která, ač zásah vzhledem ke struktuře textu chápe jako problematický, respektuje jeho účel. Vladimíra Gebhartová tak na závěr své recenze nového vydání *Lékaře Pinga* dospěla k ambivalentnímu hodnocení, že „úpravy patrně sledovaly dobro dnešního mladého čtenáře, ale přesto obětované první kapitoly je škoda“.³⁴

Zvláštní status v rámci literatury pro děti a mládež má tzv. literatura uměleckonaučná,³⁵ kam se řadí též Říhova *Dětská encyklopedie* z roku 1959. Ve světle toho, že se porevoluční zásahy do *Honzíkovy cesty* a *Letadélka Káněte* týkaly především pasáží, které odkazovaly k dobové realitě (materiální či ideové), můžeme očekávat, že dílo encyklopedického charakteru, jehož úkolem je realitu systematicky popsat, dozná při dnešním vydání zcela zásadních změn.

Skutečně, z vydání z roku 1998 zmizela více než třetina z původních devíti set hesel. Některé eliminace jsou poměrně očekávatelné (například hesla „bída“, „agronom“ nebo „Albánie“), u eliminace jiných odhadujeme motivaci jen stěží. Chybí například „dudy“, „bělásek“, „bavlna“ či „angrešt“. Většina hesel byla dále přepracována i v případě, kdy původní vyznění nemuselo být nutně explicitně ideologické.

Srovnání obou verzí *Encyklopedie* tak vyjevuje zásadní dobovou proměnu v chápání řady kulturních fenoménů. Například původní heslo „cestovat“ doporučovalo cesty po

33) Srov. *Zlatý máj* 40, 1996, č. 3, k tématu úpravy českých klasiků se vyjádřili mj. René Ditmar, Zdeněk Karel Slabý, Vladislav Stanovský, Jarka Votýpková.

34) Vladimíra Gebhartová: „Dvě knihy z nakladatelství Axióma“, *Ladění* 9, 1999, č. 4, s. 16–17, zde s. 17.

35) K tomuto druhu literatury více ve studii Martina Reissnera: „Česká uměleckonaučná literatura“, *Ladění* 16, 2006, č. 1, s. 2–8.

vlasti. Nové heslo se zabývá cestováním v zahraničí. Heslo „bohatství“ původně oslavovalo nerostné zdroje Československa. Nově je řeč spíše o zdraví, přátelích a potomcích, tedy o kvalitách osobního a rodinného života. Příznačnou pro recepci podobných zásahů do díla v rámci dětské literatury je recenze René Ditmara, který toto radikální přepracování textu nechápe jako případ cenzury *sui generis*, ale považuje je za běžnou součást ediční praxe, v jejímž rámci „pochopitelně zmizela hesla dobově podmíněná“.³⁶ Dalším příkladem z oblasti uměleckonaučné literatury může být i případ knihy Jiřího Kalouska (ilustrátora Říhovy *Dětské encyklopedie*), z jehož populárních *Obrázků z českých dějin a pověstí* po revoluci zmizela kapitola o dělnických nepokojích a o založení sociální demokracie. V rámci literatury pro děti a mládež tak tvorba uměleckonaučná představuje oblast, kde jsou zásahy do textu nejrozsáhlejší. Idea literárního díla jako jedinečného tvůrčího celku, jehož integritu nelze při pozdějších vydáních narušovat jazykovými ani věcnými úpravami, ustupuje zde v maximální míře do pozadí.

Podobné tendence lze ostatně vysledovat také v oblasti překladatelské praxe. V jejím rámci se počítá s tím, že pro potřeby dětského čtenáře je z důvodu lepší srozumitelnosti vhodné upravit dílo tak, aby bylo umožněno co nejsnazší pochopení daného textu. Jedná se především o rozsáhlejší lokalizaci jak na úrovni geografické, tak obecně kulturní. Rozdílnost v chápání překladu podle různých věkových skupin lze názorně ilustrovat na příkladu recenze Martina Reissnera na knihu Astrid Lindgrenové *Emilovy skopičiny* z roku 2003.³⁷ Recenzent v ní srovnal nový překlad Dagmar Hartlové s překladem Boženy Köllnové z roku 1975 a položil do kontrastu snahu o srozumitelnost starší verze s precizností nového překladu, který zachoval švédské reálie. Reissner přitom jasně preferuje původní, méně přesný přístup k textu: „důraz na autenticitu a respektování pojmenování konvenuje s obecným územ ctění literární materie, jež byla v mnoha ohledech již kanonizována v části publicistické i prozaické tvorby. V oblasti písemnictví pro děti se však jedná o přístup kontroverzní.“³⁸

Z hlediska integrity textu nepodléhají překlady literatury pro děti a mládež úzu obvyklému v okruhu „vysoké“, umělecké literatury, nýbrž se řídí vlastními pravidly. Ta – podobně jako v případě *Dětské encyklopedie* či *Letadélka Káněte* – vedou k očištění textu od některých prvků kulturní jinakosti bez ohledu na to, zda je důvodem srozumitelnost či ideologie. Problematičnost v rozlišování těchto dvou rovin ukazuje zřetelně příklad anglického překladu *Honzíkovy cesty*, který roku 1970 vydalo známé londýnské nakladatelství J. M. Dent and Sons Ltd.³⁹ Kapitola „Družstevní vajíčko“ byla z tohoto překladu zcela vyřazena a lze se domnívat, že důvodem nebyl nutně ideologický nesouhlas, nýbrž spíše soustavné odstraňování potenciálně cizorodých a nesrozumitelných prvků z textu. Patrně ze stejného důvodu zmizely z knihy všechny zmínky o českých reáliích či typická křestní jména – z Ferdý se stal Michael, z Viktora Peter a z Terezky Joanna. Z této perspektivy lze chápat zásahy do porevolučních vydání *Honzíkovy cesty* jako svého druhu překlady, které neutralizují lokální, temporální a ideologický charakter literárních děl s ohledem na

36) Dit [= René Ditmar]: „Dětská encyklopedie po čtyřiceti letech“, *Nové knihy* 38, 1998, č. 30, s. 7.

37) Martin Reissner: „Znovu Emil, ale ne lépe“, *Ladění* 13, 2003, č. 4, s. 27–29.

38) Tamtéž, s. 28–29.

39) Bohumil Říha: *Johnny's Journey*, přel. Ella Andersonová, Dagmar Trojanová, London, J. M. Dent 1970.

naivního dětského čtenáře, respektive určitou představu o něm mezi dospělými účastníky literární komunikace.

Na spojitost jazykového překladu a proměny společenské situace upozornil již literární teoretik George Steiner, podle něhož „tak jako každá generace chová neodbytnou touhu nezprostředkovaně a přesně zaslechnout hlas klasiků, a pořizuje si proto jejich nový překlad, buduje si každá generace pomocí jazyka vlastní minulost, která s ní souzní“.⁴⁰ Úpravy děl dětské literatury jsou příkladem tvorby právě takového „dějinného souznění“. Podobně jako u literatury populární tento posun usnadňují nižší nároky, kladené zde – oproti klasické literatuře – na autenticitu a integritu textu.

Děti pod dozorem

Anne Scott MacLeodová ve studii *Censorship and Children's Literature* popisuje vznik moderní koncepce dětství v 17. století. Tvrdí, že do té doby končilo v sedmi letech období útlého dětství a bezprostředně po něm následoval vstup do světa dospělých. Společnost se přitom nijak nesnažila děti chránit před násilím, drsným humorem, nadávkami či sexualitou. Vzestup střední třídy proměnil přístup k dítěti. Prosadila se idea dětství jako období přípravy na dospělost, období spojeného se vzděláváním. Požadavek na vzdělanost zvýraznil rozdíl mezi dítětem a dospělými. V průběhu této nově objevené výchovné fáze mají být špatné vlastnosti dětí potlačovány a ty dobré rozvíjeny. Děti jsou v rámci tohoto procesu „řizeny, organizovány a definovány dospělými pro své vlastní dobro a pro dobro společnosti, které je opět určováno dospělými“.⁴¹ S tím koresponduje také rozvoj dětské literatury v 19. století, v níž byly morální kvality nadřazeny těm literárním.

Autonomní pole dětské literatury se až na výjimky vyznačuje odlišnou kritikou, specializovanými nakladatelstvími a zvláštními odděleními v knihovnách i knihkupectvích. Z hlediska regulace je charakteristické tím, že skupina jeho čtenářů (tedy děti) je téměř bezexbytku – z hlediska svého přístupu k textům – odkázána na dospělé (a to na úrovni produkce, distribuce i recepce). Dlouhodobě přitom platí konsenzus o nutnosti regulace dětské četby a o prospěšnosti této regulace, jakkoliv se způsoby zásahů i jejich míra mohou lišit na základě dobových kulturních podmínek.

Na příkladu zásahů do díla Bohumila Říhy i dalších autorů jsme mohli sledovat, že zásahy, i ty kvalitativně a kvantitativně neobyčejně radikální, vyvolávají širší diskuzi pouze ve výjimečných případech, například jedná-li se o zásahy motivované zdánlivě politicky anebo jde o knihu, která patří jak do kánonu literatury pro děti, tak i pro dospělé.

Představa dítěte jako nedokonalého čtenáře (v tomto se dítě podobá nevzdělanému lidovému čtenáři populární literatury, která měla po celou moderní éru z nejrůznějších důvodů podléhat společenské regulaci) vede k charakteristické cenzuře založené na „simplicistním“ čtení, která proces čtení literárního díla chápe jako přímočarou juxtapozici příčiny a následku.⁴² Zobrazené násilí z tohoto pohledu může snadno vyvolat násilí mezi čtenáři a zobrazení hodnot křesťanských či komunistických zase povede k jejich přijetí.

40) George Steiner: *Po Babelu. Otázky jazyka a překladu*, přel. Šárka Grauová, Praha, Triáda 2010, s. 46.

41) A. S. MacLeod: „*Censorship and Children's Literature*“, cit. dílo, s. 29.

42) Peter Hunt: „*Children's Literature*“, in Derek Jones (ed.): *Censorship. A World Encyclopedia*, sv. 1, A–D, London, Fitzroy Dearborn Publishers 2001, s. 461–464, zde s. 462.

Takovýto způsob uvažování o dětském čtenáři se odrazil například v rozsáhlé diskusi o vztahu násilí ve fikci a realitě, která probíhala v letech 1994 a 1995 na stránkách *Zlatého máje*. Debata, jež byla reakcí na zahájení vysílání komerční televizní stanice TV Nova, vyústila v petici apelující na Parlament České republiky ve dvou bodech:

Nechť je:

- 1) zakázáno prodávat a půjčovat dětem a mládeži jakékoliv nosiče informací, které ohrožují jejich zdravý vývoj;
- 2) účinným způsobem regulováno veřejné předvádění brutality, zejména v televizi a kinech.⁴³

Ačkoliv petici podepsalo více než sto dvacet umělců a spisovatelů, včetně Ludvíka Vaculíka, Karla Šiktance a Evy Kantůrkové, její reálný dopad byl minimální, stejně jako komplementární snaha teoretiků dětské literatury zřídit oficiální kánon – Zlatý fond české literatury pro děti a mládež.

Navzdory neúspěchu těchto snah odborné veřejnosti, který v devadesátých letech 20. století reflektoval rozkol soukromé nakladatelské praxe a odborného diskurzu, zůstává literatura pro děti a mládež v rámci volného knižního trhu silně regulovanou oblastí. John C. Farrar z amerického nakladatelství Farrar, Straus and Giroux k tomu poznamenal, že „zakázanou knihu pro dospělé si chce přečíst každý. V případě knihy pro děti ale představuje sebemenší stopa kontroverze polibek smrti“.⁴⁴

Z tohoto pohledu jsou zásahy do Říhova *Letadélka Káněte* pochopitelné – negativní zobrazení věřících postav či narážky na tloušťku některé z nich mohou vyvolat kontroverzi, podobně jako chvála jednotných zemědělských družstev. Cenzurní zásah tak funguje na více rovinách: chrání dítě před neblahými společenskými jevy, neodrazuje rodiče od koupe knihy a zajišťuje nakladateli lepší pozici na knižním trhu.

Závěrem

Na příkladu porevolučních zásahů do textů populárních knížek pro děti od Bohumila Říhy jsme se snažili zachytit některé mechanismy, které formují zacházení s vybranou literaturou pro děti a mládež. Základem tohoto zvláštního režimu zacházení je představa o instrumentální funkci dětské literatury, jež má sloužit primárně k výchově a socializaci jedince. Oproti zdánlivé autonomnosti literaturního pole se dětská literatura větší měrou přizpůsobuje dobovým představám o normách a hodnotách, ke kterým má být její čtenář veden. Popsané zásahy do literárních děl přitom nejsou určovány legislativní nebo ediční normou, nýbrž jsou bez adekvátního upozornění či peritextového aparátu prováděny redaktory soukromých nakladatelství.

Jako produktivní se přitom ukázala být metafora překladu, který nemůže nikdy znamenat pouhé převedení textu, ale zahrnuje vždy i transformaci konkrétního společenského diskurzu. Jestliže měla *Honzíkova cesta* vysvětlovat vedle jiného základní principy fungování jednotných zemědělských družstev a *Letadélko Káně* navazovalo na myšlenky

43) „Petice spisovatelů, publicistů a umělců“, *Zlatý máj* 39, 1995, č. 1, s. 44, celý text přetištěn v infoboxu „Petice proti násilí a sexu v médiích“, s. 1397.

44) P. Hunt: „Children’s Literature“, cit. dílo, s. 463

budovatelského optimismu skrze technologický rozvoj, verze vydávané po roce 1989 upravují nejen oblast těchto faktů, nýbrž transformují celý diskurz spojený s dobou vzniku díla. A to tak, že podle liberální představy o tom, jak má vypadat „čisté“ literární dílo, dochází k neutralizaci jak třídních, tak i lokálních či náboženských rozdílů a k potlačení pojmů prominentních v diskurzu zavržené doby komunismu. Většina těchto proměn přitom zůstává – ve shodě s myšlenkami Rolanda Barthesa o „anonymitě“ a „depolitizovanosti“⁴⁵ buržoazní ideologie – až na ojedinělé případy skryta.

45) Roland Barthes: „Mýtus dnes“, in též: *Mytologie*, přel. Josef Fulka, Praha, Dokořán 2004, s. 107–158, zde s. 139.

Učebnice jako knižní žánr vždy podléhaly specifické regulaci ze strany společnosti, která v nich spatřovala silný potenciál ovlivnit obyvatelstvo v masovém měřítku a sjednocovat kulturní vzorce, a to navíc v době, kdy si jedinec teprve utváří svůj hodnotový systém. Také v české společnosti se po listopadu 1989 formuje konsenzuálně vymezená množina hodnot a idejí, které jsou považovány za nežádoucí a u nichž existuje obecně sdílený předpoklad, že mohou mít na jedince negativní dopad. Vylučování takových hodnot a idejí z veřejného diskurzu se v polistopadové demokracii většinou neděje pomocí zákonů a zákroků státních institucí, ale spíše formou dlouhodobého vyjednávání, jehož výsledkem je postupná stigmatizace nežádoucích postojů a jejich společenská diskreditace. V současnosti bychom mohli tyto tendence označit jako koncepci politické korektnosti. Spadají sem dílčí regulace veřejných projevů směřujících k genderové rovnováze, rasové a etnické snášenlivosti, svobodě vyznání či ochraně společenských minorit různé povahy. Ačkoli právě toto vyjednávání, odehrávající se na rozmanitých úrovních a instancích společnosti, je v různé míře přítomno v administrativní proceduře schvalování učebnic státem, v krajních případech může systém implikovat procesy, které již mají zřetelné rysy cenzury. Právě na těchto hraničních případech nás bude zajímat forma a funkce sociální regulace a její dopad na výslednou podobu učebnic.

Stěžejní materiál zkoumání tvoří posudky učebnic z produkce nakladatelství Fraus a nakladatelství Prodos z let 2005–2012, dále reakce nakladatelů a autorů na ně, korespondence nakladatelů s Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR (MŠMT) a mediální ohlasy jednotlivých kauz. Posudky byly vybírány tematicky, měli jsme k dispozici úplný archiv nakladatelů, avšak podrobněji jsme zkoumali především posudky kontrolverzní. Citovaný vzorek tak není reprezentativní vzhledem k celé množině existujících posudků, sleduje především různé typy sociální regulace. Na žádost nakladatelů neuvádíme ve studii plné bibliografické údaje učebnic ani jména recenzentů, v některých případech odkazujeme pouze na předmět a ročník, pro něž je daná učebnice určena. Pozornost zaměřujeme na vzdělávací oblast Člověk a společnost, která zahrnuje předměty jako dějepis, občanská výchova, etika, mediální výchova a další společenskovední obory. Lze tvrdit, že v této výukové oblasti jsou recenzní posudky nejsilněji ideově zatížené, neboť na dané učebnice jsou vedle nároků vzdělávacích kladeny i nároky výchovné. Přesto bychom ideově motivované zásahy našli i v učebnicích matematiky, chemie, přírodopisu aj. (zde je pod drobnohledem zejména genderová korektnost, a to z hlediska jazykového, ale i ve smyslu počtu ženských postav apod.). Jako příklad zde může posloužit učebnice *Výchova k finanční gramotnosti* (2. stupeň ZŠ), u níž recenzent kladně hodnotil genderové rozvrstvení postav příkladů, ale zvažoval, zda by se mezi nimi neměla objevit také postava jiné

národnosti či rasy. Kuriózní rozměr má požadavek recenzentky sady učebnic matematiky nahradit „folklorní kapelu“ na obrázku „kapelou cikánskou“.¹

Platforma vyjednávání: knižní trh s učebnicemi

Schvalování učebnic je v České republice centralizované a řízené státem, který tak má společně s didaktickou úrovní garantovat i „nezávadnost“ obsahů vzdělávacích materiálů. Svou vyjednávací pravomoc stát deleguje na ministerstvo školství a jeho úředníky. Jak uvádí Beate Müllerová: „Cenzurní dohled nad dodržováním norem právní, estetické nebo širěji ideologické povahy nevyhnutelně vyžaduje existenci autoritativní nebo přinejmenším hierarchické struktury, která toto monitorování bude provádět.“² K tomu se váže nutný byrokratický aparát, zajišťující mimo jiné dokumentování postupu regulace. Právě administrativně-byrokratická složka regulace je však často zdrojem samovolného odklonu od vymezených konsenzuálních priorit. Nepochopení či dezinterpretace recenzovaného textu, textu posudku, ale i textu ideových dokumentů, jimiž je regulace podložena, společně s nekompromisním a samoučelným dodržováním byrokratických postupů totiž mohou vést k požadavkům, které z původního záměru regulace zcela vybočují nebo jej neodůvodněným způsobem překračují.

Nástrojem regulace obsahu učebnic je tzv. schvalovací doložka. Uděluje se na základě žádosti nakladatele a následného recenzního řízení s pozitivním výsledkem. Posuzování se ale netýká pouze roviny odborně-věcné, kterou zmíněná Beate Müllerová nechápe jako cenzuru, ale bourdieuovskou seberegulaci pole expertů, ale také roviny ideové. V recenzním řízení se tak setkává společenské vyjednávání hodnot se seberegulací vědecké sféry, přičemž stát v roli arbitra určuje vzájemný poměr a důležitost obou procesů.³

Schvalovací doložka se zpravidla uděluje na šest let (úřad může rozhodnout i o době kratší), lze ji prodloužit na základě žádosti vázané na nové recenzní řízení, může být ale učebnici i odejmuta. Učebnice bez doložky MŠMT sice mohou být vydány, avšak školy nesmějí na jejich nákup použít dotace poskytované ministerstvem. Doložka tak funguje jako ekonomický nástroj regulace; aby se náklady na učebnici zaplatily, je podle sdělení nakladatelství Fraus nutné prodat okolo 10 000 kusů, což je bez doložky neproveditelné. Bez dotace vycházejí v Česku téměř výhradně učebnice jazykové, dále pak studijní materiály vydávané soukromými školami pro vlastní studenty. Vedle ekonomických faktorů hraje roli prestiž a důvěra v učebnici schválenou ministerstvem, a to jak ze strany škol, tak ze strany rodičů.⁴ To je jeden z důvodů, proč například nakladatelství Fraus pravidelně

1) Posudek učebnice *Matematika a její aplikace pro 1. ročník*. Nakladatel požadavku recenzentky vyhověl.

2) Beate Müllerová: „Cenzura a kulturní regulace: mapování terénu“, přel. Pavel Janáček, in Tomáš Pavlíček, Petr Piša, Michael Wögerbauer (eds.): *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře*, Brno, Host 2012 s. 217–247, zde s. 232.

3) Nesnadné hledání korektně vyváženého obsahu učebnic a absurdní preskripce, v něž se může zvrhávat, ukazuje mimo jiné Sandra L. Wong: „Evaluating the Content of Textbooks: Public Interests and Professional Authority“, *Sociology of Education* 64, 1991, č. 1, s. 11–18. Upozorňuje také na to, že veřejný zájem může být v případě učebnic velmi odlišný od zájmu odborného.

4) Rozhovor Lenky Pořízkové s Radkou Šmahelovou, vedoucí redakce nakladatelství Fraus, 21. 8. 2013. – Přesná čísla o tom, kolik učebnic nakupují školy a kolik rodiče, nejsou k dispozici, neboť distribuci provádějí specializované firmy, od nichž nakupují jak školy, tak knihkupci, kteří pak dále přeprodávají rodičům, ale i některým školám. Navíc školy někdy nakupují učebnice za prostředky vybrané od rodičů. Podle odhadu

usiluje o doložku u středoškolských učebnic češtiny, ačkoli dotované nákupy učebnic středními školami jsou spíše raritou.⁵

Nový prvek do schvalovacího procesu přinášejí v současné době e-knihy, respektive i-učebnice, k nimž ministerstvo zaujímá spíše rezervovaný postoj. Získat pro ně doložku nebylo až do října 2013 (kdy došlo k vydání nové směrnice) možné, a to z obav před nekontrolovanou aktualizací jejich obsahu, který by se tak ocitl mimo úřední kontrolu (u tištěných učebnic prochází druhé a další vydání novým schvalovacím procesem).

Procesní rámec regulace

Pravidla regulace učebnic vymezuje Směrnice náměstka ministra pro vzdělávání Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy k postupu a stanoveným podmínkám pro udělování a odnímání schvalovacích doložek učebnicím a učebním textům a k zařazování učebnic a učebních textů do seznamu učebnic (č. j. MSMT-34616/2013).⁶ Schvalovací doložku uděluje „ředitel odboru ministerstva, který odpovídá podle platného Organizačního řádu ministerstva za obsah rámcového vzdělávacího programu, pro který je předložena učebnice určena“.⁷ Rámcový vzdělávací program (RVP) je zároveň závaznou normou pro zpracování učebních textů.

První fáze recenzního řízení se odehrává v režii nakladatele, probíhá zpravidla již ve fázi rukopisu a má do jisté míry preventivní charakter. Nakladatel zvažuje vedle odborných kvalit také ideově rizikové momenty učebnice a podle toho se obrací s žádostí o posudek na příslušné instituce, jež zmíněná Směrnice explicitně doporučuje: nejčastěji se jedná o Muzeum romské kultury (MRK), Ekumenickou radu církví, Českou biskupskou konferenci, Ústav Blízkého východu a Afriky FF UK nebo Českou židovskou obec.⁸ Posudky přikládá k žádosti o udělení doložky. Úkolem zástupců daných institucí je zhodnotit to, zda učebnice nepodporuje xenofobní postoje ke společenským minoritám a nevede v tomto smyslu k vytváření stereotypních představ. V praxi však není nijak neobvyklé, že některé instituce chápou svou roli v recenzním řízení poněkud širěji: požadují po autorech učebnic doplňky, které by přímo přispívaly k posílení pozitivního obrazu daných minorit ve společnosti (v učebnicích dějepisu doplnění pasáží o Romech či Židech; v učebnicích češtiny doplnění úryvků z romských a židovských literárních děl; v ostatních učebnicích doplnění romských postav do úkolů či rámcujících příběhů). V krajním případě zaujímají stanovisko i k samé koncepci učebnice, což ale nakladatelé ne vždy akceptují:

nakladatelů, založených na dílčích indiciích, však tvoří školy (s využitím dotací MŠMT) drtivou většinu jejich klientely (u neязыkových učebnic až 90 %), což je dáno už nárokem žáků na bezplatné vzdělání.

5) Tamtéž.

6) Ve sledovaném období jí předcházelo Sdělení Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy k postupu a stanoveným podmínkám pro udělování a odnímání schvalovacích doložek učebnicím a učebním textům a k zařazování učebnic a učebních textů do seznamu učebnic, č. j. 1052/2009-20, a jeho předchozí verze z roku 2005, které se od Směrnice liší jen v detailech.

7) Směrnice náměstka..., Čl. III, odst. 3.

8) Směrnice náměstka..., příloha 1, čl. 2. V příloze 7. Směrnice nabízí doplňující seznam institucí, organizací a profesních asociací s účastí vysokých škol, na něž je rovněž možno se obracet s žádostí o posudek.

Učebnice zasíláme této instituci z toho důvodu, aby její pracovníci měli možnost zkontrolovat, zda texty a úkoly, které jsme se rozhodli do učebnice zařadit a které se dotýkají duchovních či kulturních hodnot tradic romské národnosti a kultury, nepodávají nesprávný obraz této kultury nebo mylné či zavádějící informace o ní. [...] Nemyslíme si, že jsme povinni konzultovat s MRK – nebo jinou institucí – koncepci našich učebnic, jejich okruhy či témata, nebo úroveň, na jaké mají být ve kterém ročníku probírána. Naopak se domníváme, že instituce by neměly vznášet požadavky didaktického a metodického rázu – to přísluší odborným lektorům a recenzentům. Navíc se obáváme, že by byla také výrazně porušena nestrannost a objektivita učebnic, o kterou se snažíme, pokud bychom v těchto bodech měli naslouchat zájmům jednotlivých institucí. [...] Děti mají na mnoha místech v učebnici porovnávat své každodenní zvyklosti, život v rodině, slavení státních i soukromých svátků apod. Nedomníváme se, že je ve druhém ročníku obecně v učebnici vhodné dětem vypisovat otázky, které by podněcovaly zájem o všechny kulturní, etnické či náboženské menšiny působící na území ČR – ale v konkrétním prostředí žáků se vždy dostanou ke slovu ty, které jsou v něm přítomny.⁹

Jestliže Beate Müllerová upozorňuje na typicky monologický charakter cenzury, tedy na to, že cenzura konstruuje „monolitní subjekt“ a jeho „společné zájmy“, zatímco zájmy partikulárních okruhů vnímatelů potlačuje, lze v případě schvalovacího řízení pozorovat tento „monolitní subjekt“ na dvou úrovních: 1) primární regulace – zájem státu na pluralitní společnosti, v jehož jménu jsou vylučovány xenofobní a jiné sociální stereotypy; 2) regulace sekundární – zájem minority na sebeprosazení. Ten vstupuje do recenzního řízení prostřednictvím pobídky k revizi názorové plurality (žádost o posudek), ale je jejím vedlejším, deformovaným produktem; jde totiž přímo proti duchu primární regulace. Pro rétoriku posudků je přitom typické kladení rovnítka mezi zájmy minority a zájmy celku, čímž je pravá povaha sekundární regulace zastírána.

Těžště schvalovacího řízení nicméně spočívá na dvou (či více) komplexních strukturovaných posudcích, jejichž autory vybírá referent MŠMT z neveřejného seznamu recenzentů; jejich jména bývají uvedena v tiráži vyjma případů, kdy nakladatel nezohlednil jejich připomínky do té míry, že sami odmítli být v učebnici uvedeni. V případě rozporu v posudcích je osloven třetí recenzent, eventuálně je vyžádána expertiza Národního ústavu pro vzdělávání (dříve Výzkumný ústav pedagogický). MŠMT může nakladateli uložit rovněž povinnost dalšího, doplňujícího posudku, zejména v případě, že se učebnice dotýká společensky citlivého tématu. Pokud nakladatel považuje recenzenta za podjatého či má podezření na střet zájmů, může podat námitku. K připomínce obsažené v posudcích se nakladatel vyjadřuje informačním dopisem ministerstvu – v něm komentuje jednotlivé výtky, sděluje, zda je akceptuje, či nikoli (a proč), a podrobně popisuje způsob úpravy textu učebnice.

Recenzenti jsou vybíráni jako nezávislí odborníci, nicméně při posuzování se mají řídit ideovými koncepty a dokumenty vytvořenými ministerstvem. Už sám RVP pro ZŠ a SŠ je ideologicky motivovaný – vedle společenského hodnotového konsenzu odráží aktuální politické a společenské vize státu, usiluje o to, aby občané zastávali a prosazovali konkrétní

⁹) Z písemného vyjádření nakladatelství Prodos k posudku Muzea romské kultury na učebnice *Člověk a jeho svět* 1, 2.

hodnoty. Některé z nich nemusejí být všeobecně sdílené, například že je žádoucí používat antikoncepci nebo aktivně využívat finanční produkty a služby.¹⁰

Posudky jsou rozděleny do několika částí bez zjevné hierarchie. Hodnotí se 1) soulad učebnice s kurikulárními dokumenty a RVP; 2) odborná správnost; 3) přiměřenost učebnice věku a kompetencím žáků; 4) metodické a didaktické zpracování. Zejména v první části posudku je kvalita učebnice posuzována z hlediska morálních a politických hodnot, mimo jiné je sledován soulad s výchovou směřující k toleranci, demokracii, pozitivní hodnotové orientaci, rovným příležitostem mužů a žen; učebnice dále musí obsahovat „jen objektivní a tolerantní názory bez xenofobních postojů k různým národům a národnostem, k náboženství a církvím“, texty, „které nevedou k vytváření negativních stereotypů a zjednodušujících zobecnění o konkrétních sociálních skupinách, národech, národnostech, rasách, pohlaví atp.“¹¹ Doporučující posudek musí učebnici hodnotit kladně ve všech čtyřech výše uvedených aspektech. Pokyny pro lektory přitom formulují určitý ideál, jímž mají být předkládané texty poměřovány jako závaznou normou. Hodnoticí kritérium věcné (odborná a didaktická kvalita) a ideové představují dva odlišné způsoby posuzování. Zatímco v prvním případě se lze hlásit k požadavku „jednoznačného objektivního stanoviska vědce“, jakkoli je sama vědecká objektivita diskutabilní, ve druhém se byrokratický aparát hlásí ke sdílené „víře v hodnoty“. S argumentační rétorikou založenou na ideologických hodnotách se pochopitelně hůře polemizuje, a tak nakladatelům často nezbývá než kapitulovat.

Autoři učebnic však vědomě přizpůsobují text představě MŠMT, explikované v RVP a dalších ideových dokumentech, a to do té míry, že posudky někdy poukazují na šablonovité a snaživé přitakávání. Recenzenti sami vždy kladně hodnotí ideální modelové rodiny se dvěma dětmi – dívkou a chlapcem –, v nichž žena vydělává stejně nebo více než muž a všechny situace řeší společně; vítají i sebenásilnější zapojení minorit, jiných ras a národů do průvodních příběhů. Mnohdy jsou recenzní posudky, které chtějí být pochvalné, neskrývanými parafrázemi klíčových tezí RVP, sdělujícími přesně to, co chce úřední orgán slyšet. Žargon uplatňovaný v zadání lektorského posudku může navíc vést k jeho mechanickému opakování v odpovědích či k rezignaci na svědomité vyplnění všech požadovaných kolonek.

Uvedme příklad z posudku na učebnici etiky. Zadání lektorského formuláře obsahuje bod: „Různorodost příkladů a ilustrativních textů, které obsahují i různé úhly pohledu na každodenní zkušenosti sociálních skupin žáků, ras, národů, pohlaví atp.“ Lektor k tomuto bodu uvedl: „Příklady jsou různorodé a ilustrativní texty obsahují různé úhly pohledu na každodenní zkušenosti sociálních skupin žáků, ras, národů, pohlaví atp.“

Udělení doložky je zcela v rukou ministerstva, respektive pověřeného referenta; ten ji nemusí v krajním případě udělit ani textu se všemi posudky kladnými, stejně tak může ignorovat posudky negativní. Odborní recenzenti tedy mají funkci „poradního hlasu“:

10) Ačkoli jedním z cílů nově zavedené výuky finanční gramotnosti je snižování zadluženosti domácností a zvyšování osobní finanční zodpovědnosti, strategické dokumenty MŠMT (zpracované ve spolupráci se sdruženími, která zastupují instituce působící na finančním trhu včetně bank) implikují aktivní využívání úvěrových a pojistných produktů – srov. např. Petr Klínský, Danuše Chromá, Svatava Tesařová, Michal Janák: *Finanční gramotnost – obsah a příklady z praxe škol*, Praha, Národní ústav odborného vzdělávání 2008.

11) Směrnice náměstka..., příloha č. 5 – Formulář pro posouzení učebnice podle stanovených kritérií.

Udělování a odnímání schvalovacích doložek je školským zákonem výslovně vyňato z působnosti správního řádu (viz § 183 odst. 2 školského zákona) a rozhodnutí o udělení či odnětí schvalovací doložky tak není rozhodováním správním, jde o výlučnou kompetenci ministerstva, která není právními předpisy svázána žádnými procesními pravidly. Tato pravidla ministerstvo dobrovolně stanovilo ve Sdělení.¹²

Daný stav je nakladateli vnímán jako problematický. Ačkoli se lze proti negativnímu rozhodnutí ministerstva odvolat, vyžádat si další posudek či doložit podpůrná stanoviska uznávaných expertů, v praxi se tak neděje, neboť rozhodčí hlas patří vždy příslušnému úředníkovi.

Existenci systému udělování doložek vnímají čeští nakladatelé učebnic jako regulaci hraničící s cenzurou, a to zejména s ohledem na situaci v ostatních evropských demokratických státech. Podle Hendrianny J. Wilkensové lze rozlišit několik přístupů ke schvalování učebnic. Model A zahrnuje státy bez vlivu na učebnice (v Evropě Británie, Dánsko, Estonsko, Finsko, Irsko, Itálie, Nizozemsko, Norsko či Švédsko), model B státy se silným vlivem (pouze Srbsko v určité historické etapě), model C státy se systémem preskriptivním (Česká republika, Chorvatsko, Francie, Litva, Lotyšsko, Maďarsko, Německo, Polsko, Rakousko, Slovensko či Slovinsko), model D státy se systémem doporučujícím (v Evropě neobsazen, mimo ni Kanada), model E státy se systémem smíšeným či přechodným (v Evropě neobsazen, například USA).¹³ Přibližně v polovině evropských států není obsah učebnic ze strany státu kontrolován vůbec, v ostatních existuje systém regulace podobný tomu v České republice, avšak mnohde s menším podílem ideového hodnocení. Vliv státu na učebnice přitom podle Hendrianne J. Wilkensové vykazuje určitou souvislost s výsledky vzdělávání. V testování PISA 2009 dosáhly například státy se slabým nebo žádným vlivem na učebnice vyššího průměrného skóre než státy s preskriptivní regulací. S tím může souviset teze, že centrálně schvalované učebnice dostatečně neodrážejí individuální rozdíly mezi žáky a brzdí kreativitu učitelů.¹⁴ Wilkensová pak upozorňuje na dvojí možnou vzdělávací politiku: stát buď investuje do vývoje a kontroly učebnic, nebo do vzdělávání učitelů, kteří regulaci provádějí vlastním výběrem. „Státy bez formalizovaného schvalovacího procesu legitimizují jeho absenci tvrzením, že učitelé mají nejlepší předpoklad k tomu, aby určili, co je pro jejich žáky dobré.“¹⁵

Čeští nakladatelé i autoři silně pociťují vliv autocenzury ve fázi přípravy rukopisu; projevuje se přizpůsobováním textu známým, ale i předpokládaným kritériím, tj. má

12) Citováno z odpovědi MŠMT na odvolání nakladatelství Prodos ve věci neprodoužení doložky k učebnici dějepisu.

13) Typologii schvalovacích systémů podle Marii Repousiové a Nicole Tutiaux-Guillonové podává Hendrianne J. Wilkens: „Textbook Approval Systems and the Program for International Assessment (PISA) Results: A Preliminary Analysis“, *IARTEM e-Journal* 4, 2011, č. 2, s. 63–74. Typologie zohledňuje tři kritéria: 1) zda a proč existuje v dané zemi systém schvalování učebnic; 2) zda má preskriptivní, nebo jen doporučující charakter; 3) zda existuje omezená množina učebnic, z níž školy musí vybírat.

14) Tamtéž. Vztah schvalování učebnic a výsledků vzdělávání je dlouhodobě v centru pozornosti asociace IARTEM (International Association for Research on Textbooks and Educational Media). Důvodem je fakt, že v řadě zemí dochází v posledních desetiletích k proměně role učitele ve vzdělávacím procesu (role „kouče“), a tím i ke změně funkce učebních materiálů, které původní roli učitele (informativní a didaktickou) do jisté míry přebírají.

15) Tamtéž, s. 67.

preventivní funkci vzhledem k recenznímu řízení. Výsledkem je mimo jiné fakt, že přibližně 80 % lektorských řízení končí podmínečným udělením doložky, z toho asi polovina připomínek má charakter formulačních upřesnění či opravení věcných chyb, druhá polovina jsou jazykové korektury. Jen 20 % učebnic je problémových, a to ještě zčásti vinou nově zaváděných předmětů, pro něž neexistují prověřené výukové koncepce (typický je případ etické výchovy, k jejímuž obsahu neexistuje zřejmý společenský konsenzus a RVP je v tomto směru příliš abstraktní). K neudělení či odejmutí doložky dochází velmi zřídka, nakladatelé se snaží připomínky recenzentů v maximální míře zohlednit i proti svému vlastnímu přesvědčení.

Ve srovnání se zahraniční praxí jde přitom o autocenzuru spíše mírnější. Robert Weissberg kupříkladu poukazuje na silnou tendenci nakladatelů v USA přizpůsobovat obsah učebnic politické situaci (názory demokratů vs. republikánů), uvádět účelové citace autorit napříč genderovým, etnickým či politickým spektrem, ba dokonce přímo vybírat autory učebnice tak, aby bylo dosaženo pomyslné genderové, etnické a politické rovnováhy. Akceptovat nivelizaci textu či politický protínázor je podle něj (zejména s ohledem na složitost a časovou zdlouhavost recenzního řízení) nejjednodušší řešení.¹⁶

Předměty regulace a její dopad

Mediální obraz „cenzury“ českých učebnic se zakládá na několika vyostřených střetech mezi určitou aktivní společenskou skupinou nebo institucí a nakladatelem/autorem. Typickým příkladem může být protest olomouckého arcibiskupa Jana Graubnera proti *Čítance pro základní školy a víceletá gymnázia* nakladatelství Fraus (2005). Vadila mu travestie evangelijního příběhu z pera Françoise Cavanny, přestože nezávadnost učebnice posvětila svým posudkem Česká biskupská konference, již téhož času sám předsedal. Proti čítance se tehdy vyslovilo více duchovních: vadil jim fakt, že text zesměšňuje biblický originál, což je ale samou podstatou travestie. Travestie biblické předlohy je navíc jednou z nejčastějších, a z didaktického hlediska je tedy ideální k osvětlení tohoto literárního žánru. Církev požadovala (neúspěšně) stažení učebnice ze škol a zaměstnanec České biskupské konference Daniel Kuchyňka, který učebnici schvaloval, pod tlakem nadřízených ukončil pracovní poměr.

Ve stejném roce vyvolal kauzu článek, který kritizoval MŠMT za to, že schválilo slabikář Hany Mikulenkové a renomovaného básníka Radka Malého. Autorům vadila jazyková obtížnost učebnice a náročná obraznost veršů, podle nich neodpovídající recepčním schopnostem šestiletého čtenáře.¹⁷ Zastánci slabikáře naopak spatřovali v říkankách výjimečnou jazykovou hravost a zdařilou metaforiku, podporující rozvoj dětské fantazie a řečových dovedností. Nakladatelství Prodos nakonec oslovilo všechny odborné autority citované v kritickém článku a získalo od nich písemné vyjádření, v němž se od textu distancovaly a označily jej za zmanipulovaný (později se ukázalo, že za celou kauzou stojí negativní zkušenost novinářky Evy Dekařové a jejího syna).

16) Robert Weissberg: „Political Censorship: A Different View“, *Political Science and Politics* 22, 1989, č. 1, s. 47–51, zde s. 50. Z další literatury Joan DelFattore: *What Johnny Shouldn't Read. Textbook Censorship in America*, New Haven, Yale University Press 1992.

17) Lucie Frydecká, Jakub Blažek: „Nový slabikář prvňáčky rozplakal, nerozumějí mu“, *Mladá fronta Dnes* 16, 2005, č. 278, 29. 11., s. 1.

V roce 2011 pak rozvířila veřejné debaty učebnice občanské nauky pro 8. ročník (nakladatelství Fraus), konkrétně její část „Sexuální výchova“, avšak ta již přesahovala problém učebnic směrem k osnovám kontroverzního předmětu obecně.

Uvedené příklady dobře demonstrují typické oblasti regulace učebnic: potlačovány jsou pasáže neslučitelné s určitým náboženským vyznáním, tvrzení, jež by mohla podle autorizovaného posuzovatele narušit psychické zrání jedince nebo být v nesouladu s převažující morálkou. Mediální obraz však není věrným odrazem reality recenzních posudků. Obecně v nich zaznívalo nejméně výtek ze strany institucí zastupujících církve, případně jiné skupiny obyvatel (Romové, Židé). Důvodem může být zvýšená míra autocenzury při vzniku učebnice, neboť hranice toho, co je a není korektní, je v případě náboženské či romské problematiky přeci jen o něco zřetelnější a ustálenější než v oblasti genderové či v úzkém slova smyslu politické.

Rovněž u institucí hájících zájmy minorit se nejednou setkáváme se snahou o ovlivnění obsahu; zatímco autoři učebnic se často vědomě snaží o neutrální formulace, lektori zastupující konkrétní skupinu sklouzávají naopak k jednostrannějšímu hodnocení, což se projevuje například v hodnocení historických událostí. Patrné je to například v posudku České židovské obce na učebnici dějepisu pro 9. ročník.¹⁸ Původní text zněl: „Od vzniku Izraele v roce 1948 trvá napětí mezi ním a arabskými státy. V letech 1948, 1956, 1967 a 1973 došlo v oblasti k ozbrojeným konfliktům.“ Recenzent navrhl následující úpravu: „V den vzniku Státu Izrael v roce 1948 **v souladu s rozhodnutím OSN byl nový stát napaden arabskými sousedy** [zvýr. LP]. Pokračující napětí vedlo v letech 1956, 1967 a 1973 k dalším válkám v oblasti.“

Stát Izrael měl být legitimizován odkazem na autoritu OSN a za viníka konfliktu byly nepřímou označeny arabské státy. Podobně je o několik stran dále u teroristů vraždících na olympijských hrách požadováno explikovat, že se jednalo o teroristy palestinské, atd. V této souvislosti stojí za zmínku, že původní učební text byl posuzován i odborníkem na religionistiku, který jej shledal nezávadným mimo jiné s ohledem na náboženské cítění vyznavačů islámu. Upravená verze podmíněčně schváleného rukopisu se však již znovu nerecenzovala, tudíž nové formulace s případnými protipalestinskými konotacemi mohly projít bez další korekce ze strany odborných recenzentů. To se v uvedeném případě stalo, text učebnice byl upraven podle přání České židovské obce a byl tak vydán. U posudků odborníků a didaktiků se častěji setkáváme s opačnými případy, kdy lektor tlumí autorovy jednostranné či patetické formulace ve prospěch strážlivějších sdělení nebo kdy narušuje jeho subjektivně idealizovaný model společnosti.

18) Soudě podle množství zahraničních studií jsou právě učebnice dějepisu nejproblematičtějším objektem regulace, nad nímž se střetávají různé přístupy politické, ideologické či hodnotové – srov. např. Stephen N. Gottlieb: „In the Name of Patriotism: The Constitutionality of ‚Bending‘ History in Public Secondary School“, *The History Teacher* 22, 1989, č. 4, s. 411–495; Yoko H. Thakur: „History Textbook Reform in Allied Occupied Japan, 1945–1952“, *History of Education Quarterly* 39, 1995, č. 3, s. 261–278.

Přepisy reality

Nejčastějším regulačním gestem není (navzdory pokynům ideových dokumentů) odstranění sociálních stereotypů, ale úzkostlivé předcházení jejich vzniku.

Příklad z posudku na učebnici *Mediální výchova*:

Připomínka se týká profilu čtyř hlavních postav komiksu na s. 1 v kapitole „Co jsou to média a jak fungují?“ – vzhledem k tomu, že je uvedeno, že otec Kláry je Rom, doporučuji uvést jeho zaměstnání, protože u jiných spolužáků je povolání rodičů uvedeno a chybějící informace by mohla prohloubit negativní stereotyp o Romech, vyhýbajících se práci.

Příklad z učebnice k dějinám pro 9. ročník:

Autoři zcela pominuli genderový aspekt, v jejich pojetí jsou dějiny 20. století dějinami mužů. [...] Na obrazovém doprovodu [dobových fotografiích, LP] jsou ženy představovány především v tradičním pojetí jako lehce manipulovatelné sexuální objekty (str. 13, 36), utěšitelky mužů (str. 7), bezmocné oběti situace (str. 130).

Není výjimkou, že více aktivních ženských postav (vladařek, političek či vědkyň) je zejména recenzenty didaktiky požadováno nejen v dějinách 20. století, ale i ve středověku. Výtky vůči genderové nerovnováze postihují často i doprovodné ilustrace; na vizuální složku učebnic jsou totiž obecně kladeny vysoké nároky. Zdá se, že je jí prisuzována silná schopnost zprostředkovávat hodnoty a fixovat je. Recenzentce učebnice *Člověk a jeho svět 3* (2007) vadilo údajně stereotypní znázornění povolání (trenér-muž, učitelka-žena). Redakce komentovala připomínky s ohledem na to, že se jedná o autentické fotografie, dokumentující typické, reálné situace:

Nejde o žádné vytváření stereotypů, recenzentka zřejmě chápe tuto problematiku velice vyostřeně – přece proto, že existují i trenérky-ženy, nezakážeme vyobrazovat trenéry-muže. Jaký objektivní názor na svět by tak vznikal? Na fotografii je zachycen reálný trénink chlapců-fotbalistů s jejich trenérem a reálná úřednice (nikoli učitelka), která skutečně pracuje na olomoucké pobožce České spořitelny. Vedle toho je na obrázku také dvojice kuchařů (mužů!) a zdravotní pracovnice z Jednotky intenzivní péče.¹⁹

V učebnici se navíc dále v textu objevuje povolání učitel u mužského protagonisty. V posudcích se nicméně setkáváme velmi pravidelně s rovnítkem kladeným mezi zobrazení **stereotypní** a zobrazení (z hlediska genderu) **typické**.

S podobnými výtkami se střetly i publikace *Člověk a jeho svět 1 a 2*: stereotypní rozdělení rolí spatřovala recenzentka v tom, že muži jsou zobrazeni v „akčních“ povoláních (policista, trenér, hasič), zatímco ženy v „povídavých“ (moderátorka, tlumočnice, spisovatelka, úřednice, učitelka). Autoři učebnice tuto výhradu neakceptovali, upozornili na naprosto korektní rozložení obrázků povolání mezi muže a ženy a zpochybnili recenzentčino třídění povolání na „akční“ a „povídavá“:

19) Z odpovědi redakce ministerstvu školství.

Budeme-li chtít přistoupit na navozenou diskusi, pak přiznejme, že je pravděpodobné, že spisovatelka nebo malířka toho při práci „napovídá“ asi tolik jako pilot nebo traktorista; úřednice [...] si celý den „povídá“ spíše s počítačem; moderátorku stojí krátké vystoupení hodiny náročné přípravy, a vystoupení i příprava jsou mnohdy hodně „akční“; akční trenér toho „napovídá“ při práci přibližně stejně jako „povídává“ „neakční“ učitelka [...]. Mimochodem – nepatrně jsme se po této připomínce paní recenzentky [...] pozastavili nad faktem, že učebnici recenzují tři ženy a nikdo se nad tím nepozastavuje.²⁰

Vyjednávání mezi nakladatelem a ministerstvem v tomto i jiných případech intenzifikuje a konkretizuje aktuální společenské debaty na dané téma, které vedou k vytváření konsenzuálních pravidel veřejné komunikace. O přetrvávající rozporuplnosti v požadavcích na zobrazování muže a ženy svědčí například výtky recenzentky slabikáře směřující k průvodním protagonistům: „Chlapci se ani nechovají jako kluci. Jezdí na výlety a malují. [...] Nesportují, nejezdí na kole, nehrají fotbal ani hokej.“ Recenzentka zde postrádá maskulinní stereotypy, které by jiným naopak vadily.

Velmi rizikovým prvkem všech textů je snaha vyhovět požadavkům na zapracování romské problematiky. Integrace pasáží s romskou tematikou s sebou totiž nese úskalí jejich nezávadného pojetí. U zmíněné učebnice *Člověk a jeho svět 2* požádalo MŠMT o dodatečné zpracování posudku Muzeum romské kultury, které označilo za nevyhovující vyprávění romské babičky:

Autor tedy líčí Roma jako člověka tancujícího, kočujícího a bezstarostného (neví ani, ve které zemi se narodil). Přitom kočování je pro většinu Romů minulostí, nejen pro babičku, ale možná i mnoho dalších generací pozpátku. Autor dále podává další, nepřímé charakteristiky, které jsou už méně lichotivé. Romové měli podle toho jakési skryté zlato (zlaté oblečení a housle), což v běžném českém diskurzu je v příkrém rozporu s jejich bídou a vybízí k jedinému vysvětlení, založeném [sic] na jejich nekalých praktikách. Autor toto tvrzení pak relativizuje nastolením klišé, že své kamarádce – sousedce Klárce moc nevěří. Neboť, jak autor nemusí dodat, protože jde o obecně známou věc, Romové „cigání“, tj. vymyšlejí si.

Redakce doprovodila přepracovaný text následujícím komentářem určeným ministerstvu:

Je nám líto, že např. vyprávění ze starých časů, když vypráví „bílá babička“, může znít jako z pohádek a je v pořádku, že malé děti už ani nevěří, že to tak mohlo být, ale když vypráví romská babička, je to hned pojmáno jako lhaní... Přesto takový pohled chápeme a text jsme zásadně upravili.

Jak je patrné, korektní zpracování romské tematiky vyžaduje obezřetnost a zcela intuitivní přístup nebývá dostačující. Odlišení negativního stereotypu od pozitivního

20) Z odpovědi redakce ministerstvu školství.

kulturního symptomu, na němž lze stavět příběh, nemusí být tak jednoznačné, jak by se na první pohled mohlo zdát.²¹

Ojediněle lze u lektora vysledovat snahu potlačovat konkrétní politické alternativy nebo postoje. Zcela kuriózní je recenzní posudek učebnice k předmětu *Člověk a jeho svět* pro 5. ročník, v němž lektorka posuzovaný text odmítá s poukazem na nesoulad s ústavou a zákony ČR a text završuje větou: „Učebnice vypadá, jako by byla napsaná pro sociálně slabší skupiny obyvatelstva nebo levicově orientované.“ Neuvádí však ani jeden konkrétní příklad z textu, a jsouc dotázána nakladatelem, odkazuje na vpisky v nátisku učebnice, které se však daného problému dotýkají spíše okrajově. Jako vysvětlení pak uvádí: „Tady si přesně nepamatuju, o jaký případ se konkrétně jedná, ale určitě mi vadilo něco s náboženstvím.“ K domnělé levicové orientaci autorka později uvedla:

Přímo v textu jsem označila pasáže, kde se mi zdá, že ve snaze po historické objektivitě se příliš straní komunistům. Např. tvrzení, že komunismus umožnil některým lidem lepší život (přesně znění si nepamatuju) bez toho, aby se současně zdůraznilo, že jiní naopak o výhody a možnosti rekreace apod. přišli, mi připadá nevyvážené.

Jak se však ukázalo, celá inkriminovaná kapitola byla věnována právě negativním dopadům komunismu, k nimž daná pasáž tvořila krátký appendix, jmenující (zdánlivá) pozitiva a především poukazující na příčiny dobového vzestupu komunistické ideologie a jejího masového prosazení. Kdekoli se pak v textu objevilo vyvažující upozornění na dočasné zlepšení životní úrovně nejchudších vrstev, bezplatnou zdravotní péči atp., bylo lektorkou navrženo k úpravě. Například původní formulace byla změněna na následující: „Životní podmínky některých nemajetných se zlepšily. Zdravotní péče byla dostupná všem. Ke vzdělání měly přednostní přístup děti dělníků. Volný čas měli lidé trávit organizovaně, pod dohledem.“ Vadila jí i některá konstatování týkající se současnosti, z nichž mělo mimo jiné vyplývat, že „někteří lidé nebo některé sociální skupiny si nemohou některé věci dovolit“. Podobně vágními výhradami posudek pokračuje: „Některá tvrzení o některých sociálních skupinách jsou příliš kategorická. Přesně si nevzpomínám, pouze na jeden výrok, že fašisté pronásledovali Židy a Romy. Zmínka o jiných skupinách obyvatelstva chybí.“ Pravděpodobně se jedná o pasáže, v nichž se uvádí, že Židé a Romové byli vězněni pouze kvůli svému původu. O postavení dalších národností se učebnice zmiňuje ještě na téže stránce, kde je specifikováno i postavení Slovanů. Otázku „O co usilují komunisté a proč je lidé volili?“ označuje recenzentka za složitou, příliš filozofickou a historicky nejasnou. Stejně tak ale otázky typu „Proč vznikla Evropská unie?“ a „Co znamenal vstup do EU pro Českou republiku?“. Jako by nechtěla, aby text učebnice vyvolával přílišnou diskusi a relativizoval jednoznačná stanoviska. Co se týče složitosti „filozofických“ otázek – v učebnici jsou součástí pasáží, v nichž se opakuje učivo předchozího, tj. 4. ročníku.

21) Podobným problémům čelili zejména v polovině 20. století autoři, nakladatelé a recenzenti amerických učebnic v rámci regulace zobrazování afroamerického etnika – srov. Jonathan Zimmerman: „Brown-ing the American Textbook. History, Psychology, and the Origins of Modern Multiculturalism“, *History of Education Quarterly* 44, 2004, č. 1, s. 46–69.

Na zpracování recenzních připomínek byl v tomto případě vyžádán posudek Národního ústavu pro vzdělávání, který konstatoval, že text učebnice není v rozporu s ústavou a zákony ČR, jak tvrdila recenzentka, ani že nezastává netolerantní či neobjektivní postoje atd., a učebnici doporučil ke schválení. Ministerstvo rozhodnutí akceptovalo, postavilo se na stranu nakladatele a pokus o politickou cenzuru anulovalo.

Ochrana společenských tabu

Na základě soustavného vylučování některých informací z učebnic lze určit skupinu tabuizovaných témat, která mírají pravidelně potíže obstát v recenzním řízení. Lze je rozdělit na tabuismy **verbální** a **vizuální**. Do první kategorie spadají témata, o nichž by žáci v hodinách neměli sami veřejně mluvit (například dědičné choroby předků), ale smí být součástí výkladu; do druhé ta, o nichž lze případně diskutovat, ale je nemístné je zobrazovat (sexuální deviace, mrtvoly, nasazování kondomu). Je pozoruhodné, že i u poměrně neutrálních fotografií či kreseb se recenzenti spíše než narušení mravní výchovy žáka obávají zesměšnění zobrazovaného jevu. Zdá se, že u obrazu je silněji než u textu vnímána jeho potenciální mnohoznačnost.²² Nejedná se tedy o mravnostní cenzuru v běžném smyslu slova, ale spíše o snahu zabránit nežádoucím (komickým) konotacím obrazu, které by zkomplikovaly výuku.

Příkladem může být aktualizované vydání učebnice občanské výchovy (2011), v níž recenzentovi vadilo množství obrázků, mezi jinými právě zobrazení exhibicionisty a kresba ilustrující navlékání kondomu. Autoři odmítli připomínky akceptovat:

Za 6 let existence této učebnice zatím nikdo na nevhodnost fotky exhibicionisty neupozornil. Záleží na způsobu, kterým učitel se žáky látku probírá. V tomto věku by měly být zejména dívky na možnosti střetu s devianty připraveny a vědět, jak těmto setkáním předcházet.
[...]

Vzhledem k věku žáků se v ČR názorné informace dostávají oproti jiným zemím Evropy spíše později, např. ve Švédsku mají už na 1. stupni ZŠ názorné makety, na kterých nacvičují správné nasazování ochrany. V naší zemi se dětem často základní informace k sex. výchově nedostanou ani v rodině. Opět velmi záleží na formě, kterou učitel zvolí.

Citované argumenty však MŠMT nepřijalo. Následovalo ústní jednání s pracovníky ministerstva, z něhož vyplynula nutnost obrázky vyměnit, má-li být doložka udělena. Nakladatelství Fraus pak umístilo původní verzi učebnice na svém webu společně se seznamem změn, které bylo kvůli získání doložky nuceno učinit. Nezávadnost dalších fotografií a ilustrací dokládá, že tabu dnes nepředstavuje nahé lidské tělo, ale s ním spojené děje vnímané jako kontroverzní (deviace, sexuální praktiky). Z posudků dokonce vyplývá určitá obava, že vizuální zobrazení jevu má jakousi legitimizační schopnost, neboť jej zbavuje aureoly „tajemného“ a prezentuje jako ve společnosti běžný, tj. vlastně „normální“.

²² To je ostatně v souladu s poznatky sémioticky orientovaných mediálních studií, které obvykle přisuzují vizuálnímu sdělení vyšší schopnost manipulace než verbálnímu, srov. např. Umberto Eco: „Od internetu ke Gutenbergovi“, in týž: *Mysl a smysl. Sémiotický pohled na svět*, přel. Jiří Fiala, Zdeněk Frýbort, Břeclav, Moraviapress 2000, s. 109–124, zde s. 114.

Tabuizovaná sexualita Jedna z ilustrací v učebnici občanské výchovy pro žáky osmých tříd, která vyvolala námitky posuzovatelů.

Zdroj: Dagmar Janošková a kol.: *Občanská výchova 8. Rodinná výchova 8. Pro základní školy a víceletá gymnázia*, Plzeň, Fraus 2011.

Signifikantní je obecná averze lektorů vůči karikaturám a hyperbolizovaným vyobrazením. Autoři učebnic mívají totiž často tendenci oživit seriózní výklad pro žáky obrazovým doprovodem, v němž se uchylují k různým komickým figurám. Právě ty jsou však následně lektory posuzovány jako politicky nekorektní. V učebnici dějepisu jim byla trnem v oku například bota s židovskou hvězdou ilustrující termín „intifáda“. Podle lektora příliš jednostranně vyjadřovala palestinský pohled na věc. To ale bylo účelem kresby, jak ostatně potvrdili autoři učebnice (v odpovědi autorovi posudku uvedli, že účelem karikatury bylo iniciovat debatu učitele s žáky o jednostranném pohledu na věc a motivovat je k vytváření pohledu objektivního). Uvědomíme-li si, že určitá nekorektnost, respektive hra se stereotypy je podstatou humoru, pak lektorské posudky implikují otázku, zda do učebnic humor patří, nebo zda mají být striktně vážné.

Určitou odpověď poskytuje jiný lektor téže učebnice, když vyzývá, aby byla pasáž o paktu Molotov-Ribbentrop doplněna známou karikaturou Hitlera a Stalina jako nevěsty a ženicha. Zdá se tedy, že humor lze jako prostředek použít pouze v případě historických osobností konsenzuálně vnímaných jako špatné, ale nikoli v případech, které společnost považuje za interpretačně sporné.

Mnohé ilustrace jsou vylučovány z pozice genderové korektnosti. Například satirická kresba znázorňující, jak učitelky třídí žáky do konzerv (v učebnici mediální výchovy), sugeruje podle recenzentky představu, „že škatulkuje pouze ženská část pedagogického sboru“. Snaha odstranit nevážené elementy z textu je patrná i z dalších posudků. Recenzent učebnice občanské výchovy pro 6. ročník například protestuje proti zařazení Járy Cimrmana do přehledové galerie významných Čechů a apeluje na přeformulování jemu věnovaných pasáží tak, „aby bylo patrné, že se jedná o fiktivní postavu“. Tím však znemožňuje učiteli sehrát v hodině alespoň náznak mystifikační hry a například zjistit,

kdo z žáků 6. třídy Cimrmana zná a kdo nikoli, což by mimo jiné zvýraznilo mezi-předmětovou provázanost učebnice a návaznost na tzv. průřezová témata.²³

Jazykové úpravy

Vnímání jazyka jako politického nástroje a sledování jeho významových nuancí není v cenzurní praxi ničím novým. Dnes se s tím setkáváme nejzřetelněji ve snáhách o tzv. genderově korektní způsob vyjadřování. MŠMT nechalo v minulých letech zpracovat *Příručku pro posuzování genderové korektnosti učebnic* (2004),²⁴ jejíž autorky se mimo jiné snažily v učebnicích odbourat užívání generického maskulina. Jejich ambicí bylo prosadit publikované teze jako závaznou normu pro jazykovou kulturu českých učebnic, nicméně uspěly jen částečně.²⁵ Reziduem poměrně radikální reformy je umírněný dvoustránkový výtah, poskytovaný pod názvem Pomůcka při posuzování genderové korektnosti učebnic lektorům.²⁶

Pokud nahlédneme do recenzních posudků, snaha lektorů odstraňovat nevhovující jazykové formulace je evidentní. Velmi často vadí výrazy typu „To víš, že můžeš, holčičko...“ (učebnice *Mediální výchova*, větu pronáší postava průvodního rámcujícího příběhu, tedy postava inscenovaná) nebo „Milá dámo...“, ale snad nikdy oslovení „chlapečku“ ani jim podobná.

Proces jednokolového recenzního řízení může vést i k takovým paradoxům jako v učebnici *Člověk a jeho svět 2*, kde byla autorům vytknuta obtížná vyslovitelnost slova

Karikatura k izraelsko-palestinskému konfliktu Plakát Aymana Bardawila *Intifáda*, doprovozející výklad o izraelsko-palestických střetech v učebnici dějepisu pro žáky devátých tříd, vyzníval podle názoru lektora jednostranně propalestinsky. Ilustrace byla z knihy vyřazena.

Zdroj: František Parkan, Tomáš Mikeska, Markéta Parkanová: *Dějepis 9. Pro základní školy a víceletá gymnázia*, Praha, Fraus 2011.

23) Lektor: „Str. 74 – Jára Cimrman – navrhuji stylisticky upravit celý odstavec, aby bylo patrné, že se jedná o fiktivní postavu. Mám však výhrady k zařazení této postavy do dané galerie.“ Autoři: „Postavu bychom v galerii ponechali, protože jde o jedinečný umělecký výtvar, který ovlivnil a ovlivňuje řadu obyvatel, je také ukázkou, že i smyšlená postava může být „osobností“ a pro někoho vzorem. Odstavec ale bude upraven.“

24) Blanka Knotková-Čapková, Irena Smetáčková-Moravcová, Jana Valdřová: „Příručka pro posuzování genderové korektnosti učebnic“, in *Ročenka katedry genderových studií FHS UK 03/04*, Praha, Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií 2005, s. 176–193.

25) Proti příručce protestovala řada českých lingvistů, kteří poukazovali mj. na jazykovědnou nezpůsobilost autorek, a tím nulový mandát k daným preskriptivním opatřením.

26) Dostupné z <<http://www.msmt.cz/vzdelavani/zakladni-vzdelavani/pomucka-pri-posuzovani-genderove-korektnosti-ucebnic>>, přístup 10. 10. 2014.

„architektka“, takže je změnili na maskulinum „architekt“, které by v očích jiného recenzenta jistě mohlo působit jako genderový stereotyp.

Trnem v oku lektorů jsou pochopitelně také vulgarismy, jak je patrné z posudku na *Etickou výchovu*:

V učebnici jsou použity nevhodné texty s vulgárními slovy, což není v souladu s principem etické výchovy podle Roberta Roche Olivara ani Laco Lenze. Etická výchova by se hrubostí či vulgaritou v tomto neměla přizpůsobovat a podbízet žákům, a to ani v jinak humorně laděném textu.

Odmítána je v této učebnici například kurzívka Jana Skácela *Pitomá otázka, čili jak se to vezme*. Vulgární je v ní jedině přívlastek „pitomá“, nelze však vyloučit, že recenzentku pobouřila také sama „pitomá otázka“, pronášená protagonistkou anekdotické kontemplanace: „Tati, proč má slečna na kovové koruně plochá ňadra?“ V textu Ivana Mládka *Moje rodina* vadila pasáž „Řekla mu: ‚Žer!‘“, komentovaná lektorkou takto: „V dnešní době, kdy je spousta rodin dysfunkčních, kdy si děti zažívají agresivní a vulgární chování ze stran rodičů, těžko v této ukázce najdou vtip a nadsázku.“ V textu výše zmíněného kontroverzního slabikáře však vadily i běžné hovorové a nespisovné výrazy: „Ota je osel.“ „Vymyslíme fintu.“ „Vy syčáci!“ V učebnici přírodopisu pak vadily hovorové obraty jako „má se co ohánět“ nebo „svalstvo zařídí útěk“. Příklady vylučování uměleckých textů s vulgarismy či nespisovnou češtinou z učebnic ukazují, že mez tolerance vůči vulgarismům je v učebnicích oproti dnešní beletrii značně posunuta. Umělecký text se totiž stává součástí textu sdělovacího a přebírá regulační normy na něj vztahované.

Závěrem

Výše uvedené příklady demonstrují typické varianty vylučování informací z výukového diskurzu základních škol, jež lze vnímat jako projevy tzv. měkké cenzury. Zásahy do učebnic vnímá společnost jako více či méně legitimní, neboť učebnice tvoří součást státního vzdělávacího systému, tedy systému podřízeného určité centrální kontrole. Nedospělé čtenáře, respektive jejich zdravý psychický a morální vývoj společnost chrání, a to i mimo prostředí školy, různými formami kulturní regulace. Škola nadto představuje zcela jedinečné prostředí, jehož účelem je nejen vzdělávat, ale i vychovávat, mimo jiné v souladu s představou státu o kvalitách a hodnotových preferencích občanů. Specifikum recenzního řízení (částečná anonymita) vede nicméně lektory k méně kontrolovanému vyslovování radikálních stanovisek, než k jakému se odváží veřejně. Lektorské posudky tak do jisté míry představují autentičtější prostředí pro diskusi nad společenskými hodnotami, než mohou nabídnout například média.

Na druhou stranu samy názory recenzentů jsou často jen mírně modifikovanými idejemi RVP a jen velmi zřídka jsou s ním v rozporu. Zdá se dokonce, že RVP, který je odrazem dramatického vyjednávání společenského konsenzu, zde působí jako jakýsi ideologický arbitr, a recenzent má jen omezené možnosti, jak vyzdvihnout kvality textu mimo RVP, ne-li proti němu. Často se tedy omezuje na vyzdvihování shod a zamlčování neshod (pozitivní posudek), nebo naopak na vyzdvihování neshod a zamlčování shod (negativní posudek). Pochopitelně ne všichni lektori zastávají nekompromisní

stanoviska, někteří naopak přímo vybízejí k diskusi a kritické podněty dávají pouze ke zvážení.

Je zřejmé, že sociální regulace reprezentovaná lektorským řízením inklinuje k prosazování společenského hodnotového konsenzu, zejména pak k ochraně menšin a propagaci žádoucích genderových a sociálních stereotypů. Jejím smyslem je preventivní předcházení společenským konfliktům, ochrana sdílených tabu, ale i jejich umělá konstrukce. Jak je pro cenzuru typické, tíhne k eliminaci sémantických mnohoznačností, které ohrožují jednoznačný a preferovaný výklad jevů.

Ačkoli je proces lektorování současných českých učebnic situován na opačném konci pomyslné škály různých podob regulace kulturní komunikace než například komplexní cenzurní opatření období stalinismu, nelze se ubránit paralelám v dopadu na výslednou podobu textů. Zatímco literatura stalinského období nabízela utopický model světa, v němž neexistují třídní rozdíly a pracující lid spojuje radostný prožitek kolektivní práce pro stát, současná lektorská praxe vytváří v učebnicích idealizovaný model světa, v němž již neexistují genderové, sexuální ani národnostní a rasové stereotypy či konflikty, jsou zde ale teoreticky diskutovány jako reziduum „starého“ způsobu myšlení. Idealizovaný model reprezentují zejména průvodní příběhy a jejich hlavní postavy, zatímco „zavrženíhodný“ starý svět zobrazují úkoly k zamyšlení. Ani dnes není idealizovaný model prezentován jako utopie nebo jako možná budoucnost, o niž usilujeme, ale jako aktuální přítomnost. Vyloučená realita je nahrazena realitou umně konstruovanou.

Od roku 1989 se romské písemnictví prosazuje stále výrazněji. V současné době už není pochyb o tom, že jsme svědky rozvoje malé etnické literatury, která po více než čtyřiceti letech od vzniku prvních romských literárních textů vstupuje do etapy svého veřejného rozpoznání a uznání. Ačkoliv první platformou textů romských autorů byla především menšinová periodika a drobné brožury pro úzký okruh zájemců,¹ dnes už je řada jmen známa i širší veřejnosti a reprezentativní publikace těchto autorů vydávají etablovaná nakladatelství.² Po celou dobu své existence se přitom romské psaní potýká s nejrůznějšími problémy, od těch ideologických a politických, souvisejících se samým právem na literaturu ve vlastním jazyce, přes překážky jazykové, k nimž patří problematičnost zápisu a recepce romštiny, až po bariéry obecně kulturní. Ty jsou spojeny zejména s neadekvátními nároky, jež většinové publikum na základě měřítek odvozených z dnešního vyspělého stavu české národní literatury uplatňuje na velice mladou a odlišně determinovanou tvorbu. Tyto překážky dílem odrážejí nízký společenský status Romů, dílem vypovídají o svazujících představách o literatuře, formovaných konvencemi majoritního vzdělávání.

Do roku 1989 stála v cestě rozvoji romského menšinového písemnictví především institucionalizovaná cenzura zaštitěná státní asimilační politikou. Zároveň se ale romské písemnictví už od svých počátků potýká s cenzurou strukturální, která se po roce 1989 uplatňuje výrazněji a v několika podobách: zaprvé v nedůvěře v literární uplatnitelnost romštiny, a to rovným dílem u příslušníků většiny i menšiny; zadruhé v předsudcích profesionálů literárního provozu, kteří romskou tvorbu odmítají na základě hodnocení podle většinových kritérií; a konečně také v práci spřízněných editorů a překladatelů, kteří mají tendenci romské psaní opracovávat a umravňovat, a tím je připodobňovat povědomé, většinové produkci.

Tato studie se opírá o myšlení o cenzuře a produkci symbolických hodnot podle Pierra Bourdieua,³ přičemž habitus coby soubor odosobněných pravidel typu „jak se co (ne)dělá“

1) Srov. Alena Scheinostová: „Význam časopisectví v romské literatuře (Zpravodaj Romano lil 1970–1973)“, *Svět literatury* 15, 2005, č. 31, s. 50–55; Zbyněk Andrš: „Dějiny překladu z romštiny do češtiny a z češtiny do romštiny“, *PRETHODŽIPEN – PŘEKLAD. Analýza potřeb v oblasti překladu a tlumočení mezi romštinou a češtinou*, Ústav translologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy – Úřad vlády ČR 2011, <http://utrl.ff.cuni.cz/UTRLFF-356-version1-Z_Andrs_Dejiny_prekladu.pdf>, přístup 18. 3. 2014.

2) Zejména Triáda (Elena Lacková: *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou* [1997], Margita Reiznerová: *Suno / Sen* [2000], Erika Olahová: *Nechci se vrátit mezi mrtvé* [2004], táž: *Matné zrcadlo* [2007], Gejza Demeter: *Ráj na zemi* [2011], Andrej Giňa: *Pařiv. Ještě víme, co je úcta* [2013]), G+G (Gejza Horváth: *Trispras* [2006]), Argo (Ceija Stojka: *Žijeme ve skrytu* [2008], Matéo Maximoff: *Sudba Ursitorů* [2007]) nebo Dauphin (Menyhért Lakatos: *Krajina zahalená dýmem* [2006]) a další menší nakladatelství.

3) Konkrétně jde o texty Pierre Bourdieu: „Cenzura a užití formy“, přel. Eva Sládková, in Tomáš Pavlíček,

je zde chápán jako nástroj strukturální cenzury. Habitus většinového literárního pole je tím, co literárním profesionálům brání v docenění romské literatury, a současně tím, čeho se romští literární samouci a jejich zastánci nápomocní v procesu zviditelnění romské tvorby snaží stát součástí.

Situace do roku 1989: průkopníci

Romská literatura – pro potřeby této stati definovaná jako umělecké texty psané Romy převážně, ale ne výhradně v romštině – se na území Československa začala rozvíjet jako průvodní jev existence první celorepublikové romské organizace, Svazu Cikánů-Romů (SCR), v letech 1969–1973. Na sklonku pražského jara tuhá asimilační politika vůči Romům mírně polevila a na krátkou dobu se prosadil měkčí integrační model, umožňující Romům rozvoj etnokulturních aktivit. SCR byl stejnou měrou gestem dobré vůle jako promyšleným nástrojem stranických struktur, jak prostřednictvím shora budované organizace dosáhnout vyšší kontroly nad ideologicky nepodchycenými Romy v krajích.⁴ Když se Svaz coby prodloužená ruka režimu neosvědčil, a navíc začal vznášet požadavky na oficiální přijetí romské národnosti, formulované v Memorandu Svazu (Cikánů-) Romů v ČSR k základním otázkám romské (cikánské) problematiky a vymezení společenského postavení Romů (Cikánů) z roku 1970, byl násilně rozpuštěn.⁵

Od roku 1970 vydával Svaz věstník *Románo lil*, který měl sice spíše informativní charakter,⁶ na jeho stránkách se však brzy začala etablovat romština jako psaný, respektive literární jazyk. Prudký nárůst tvorby v romštině, inspirovaný prvními romskojazyčnými fejetony Tery Fabiánové otištěnými v *Románu lilu*, popsali opakovaně autoři, na jejichž práce v případové studii průběžně odkazujeme. Z hlediska našeho textu je ale důležitější období nekompromisní mocenské cenzury, které následovalo po rozpuštění SCR v březnu 1973 s cílem odstranit veškeré snahy romské inteligence o rozvíjení specifických etnokulturních hodnot. Byl to opětovný příklon k tvrdé asimilační linii, vyvinuté v návaznosti na zákon o trvalém usídlení kočujících osob z roku 1958, která stavěla na kritice „iluze o možnosti vytvoření ‚cikánského národa‘“.⁷ Význačný romský spisovatel Andrej Giňa (1936), který byl rovněž činný v strukturách SCR v Západočeském kraji, tuto zkušenost opakovaně popsal spojením „zařaďte se“, tedy nevyčnívejte z řady, nežádejte pro sebe žádné zvláštní zacházení.⁸

Příkladem toho, jak oficiální mocenskou cenzuru současně živily předsudky jednotlivců, jimž asimilační politika svým potíráním odlišnosti konvenovala, je i případ sbírky romských próz s českým překladem nazvaný *Nejkrásnější den / Jekhšukareder dīves*, který z neotištěných textů zaslanych do redakce *Romána lilu* připravila Milena Hübschmannová.

Petr Píša, Michael Wögerbauer (eds.): *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře*, Brno, Host 2012, s. 51–82; týž: „The Field of Cultural Production, or: The Economic World Reversed“, *Poetics* 12, 1983, č. 4/5, s. 311–356.

4) Srov. Kateřina Turková: *Svaz Cikánů-Romů 1969–1973. Možnosti přístupu ke studiu historie Svazu Cikánů-Romů na příkladu analýzy činnosti krajského výboru Svazu v Západočeském kraji*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2011, zvl. s. 32–41.

5) Podrobněji k příčinám rozpadu SCR tamtéž, s. 94–102.

6) Srov. A. Scheinostová: „Význam časopisectví v romské literatuře“, cit. dílo, s. 52.

7) Jaroslav Sus: *Cikánská otázka v ČSSR*, Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1961, s. 89.

8) Např. K. Turková: *Svaz Cikánů-Romů 1969–1973*, cit. dílo, s. 104.

V úvodu k její přepracované podobě, kterou po desetiletém úsilí přislíbilo vydat nakladatelství Albatros v roce 1988, popisuje setkání s redaktorkou nejmenovaného nakladatelství v roce 1977. Ta se nejprve zeptala, zda „v té cikánštině už někdy něco vyšlo“, poté poznamenala, že „to není žádný jazyk, ale hantýrka, jak potom můžou mít literaturu“, a svou promluvu uzavřela slovy: „je takový názor, že ten jejich jazyk jim brání, aby se civilizovali.“⁹

V osmdesátých letech docházelo k opětovnému tání, způsobenému na jedné straně celkovou společenskou apatií, na straně druhé pak vlivem politiky *glasnosti* a *perestrojky*. Romskojazyčná kultura nalézala útočiště ve folklórních souborech¹⁰ a pro českojazyčnou veřejnost ji nárazově zprostředkoval Český rozhlas, kde byla po jistou dobu zaměstnána Milena Hübschmannová.¹¹ Signifikantní je v tomto směru uveřejnění reportáže z romských osad u slovenských Jarovnic, v níž Radek Bajgar v duchu klasického koloniálního diskurzu vylíčil jejich otřesnou chudobu a zaostalost a zároveň se kriticky vymezil vůči paternalistickému přístupu státu, jehož politika se na tom přímo podílí.¹² Spisovatel Andrej Giňa na tento text reagoval jménem oficiálně neexistující minority, použil přitom autonymum Romové namísto apelativa Cikáni, ohradil se proti vesměs negativnímu vnímání své komunity v řadách majority a vyslovil požadavek přiznání statusu národnostní menšiny.¹³ Kritický tón reportáže samé a skutečnost, že Giňův list redakci byl otištěn, jasně ilustrují proměnu atmosféry ve společnosti, která byla následujícího roku završena listopadovou revolucí.

Specifika romštiny jako jazyka literatury

Je třeba si uvědomit, že romština byla a do značné míry stále je primárně mluveným jazykem, sloužícím ke komunikaci v domácím prostředí a k etnické identifikaci.¹⁴ Aby se jí mohlo začít používat v tisku a pro různé funkční styly, musela být nejprve kodifikována. Kodifikaci romštiny komplikuje obecně její značná heterogenost, a to nejen co se týče odlišné ortografie a lexikálních výpůjček v jednotlivých zemích, ale také uvnitř jednotlivých národních států, jejichž hranice se zdaleka nekryjí s hranicemi romských subdialektů. Na kongresu Mezinárodní romské unie (IRU) v dubnu 1990 byl oficiálně přijat mezinárodní pravopis Marcela Courthiadeho, umožňující alternativní čtení v různých

9) Cit. dle Helena Sadílková: „Slovo úvodem“, in Helena Sadílková, Jana Kramářová (eds.): *Čalo vodi / Sytá duše. Antologie prozaických textů romských autorů z ČR*, Brno, Muzeum romské kultury 2007, s. 11-16, zde s. 12.

10) Mezi nejvýznamnější patřil sokolovský Romen, pražský Perumos nebo rokycanský Amare neni. Z jejich řad se rekrutovala romská inteligence a také tzv. druhá generace romských autorů, mezi jinými Margita Reiznerová, Ilona Ferková, Agnesa Horváthová, Vlado Oláh či Janko Horváth – srov. s prvním pokusem o periodizaci romské literatury v ČR in Helena Sadílková: *Tematická analýza romské povídkové tvorby v ČR*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2002.

11) Např. pásmo z romské literární tvorby pod názvem *Povím ti to krásným slovem*, premiéra 13. 3. 1979, připravila, přeložila a pořadem provázela Milena Hübschmannová, režie Josef Melč. V roce 1988 byla nastudována divadelní hra Eleny Lackové *Žužika*, režie Josef Melč, premiéra 29. 12. 1988, která v následujícím roce získala cenu za rozhlasovou hru Prix Bohemia.

12) Radek Bajgar: „Cigáni“, *Tvorba* 19, 1988, č. 37, s. 9-11.

13) Andrej Giňa: „Došlo poštou“, *Tvorba* 19, 1988, č. 50, s. 3.

14) Podrobněji Pavel Kubaník, Jan Červenka, Helena Sadílková: „Romština v České republice – předávání jazyka a jazyková směna“, *Romano džaniben* 16, 2010, č. 2, s. 11-40, zde s. 22.

dialektech.¹⁵ Jeho používání se ale nevžilo a také všechny ostatní pokusy o mezinárodní kodifikaci romského pravopisu zatím selhaly.¹⁶ Za příklady dobré praxe tzv. jazykového plánování v jednotlivých státech a dialektech se nicméně v literatuře uvádí Rakousko, Makedonie a také Česká republika.¹⁷

Za vzor kodifikace romštiny v tehdejším Československu byla přijata její nejrozšířenější varieta, tzv. slovenská (odborně severocentrální) romština, kterou i po rozpadu republiky užívá nejvíce mluvčích¹⁸ a jejíž první podoba byla zveřejněna coby příloha věstníku v roce 1971.¹⁹ Autory této kodifikace byli členové jazykovědné komise při SCR, zakladatelka československé romistiky Milena Hübschmannová, lingvisté/indologové Václav A. Černý a Vladimír Miltner a rodilí mluvčí východoslovenské, respektive západoslovenské romštiny Andrej Pešta a Antonín Daniel. Původní podoba kodifikace, někdy nazývaná „interdialektní“,²⁰ je bez výraznějších změn stále používána, jen se prostřednictvím pražské katedry romistiky v současné době ubírá směrem k většímu pluricentrismu, tedy otevřenosti vůči regionálním odchyškám.²¹

První setkání s psanou romštinou je pro Romy často traumatizující.²² Jazyk, který je buď přímo jejich mateřským, nebo alespoň jazykem, který je bezprostředně obklopuje, jazyk obdařený jedinečnou emocionální a skupinovou hodnotou, se na papíře vzpírá čtení. Rom konfrontovaný se zapsanou romštinou může mít pocit, že mu byl jeho jazyk prostřednictvím zápisu vyvlastněn. Lukáš Houdek při svém výzkumu mezi Romy ve Stříbře mluvil romsky a „všiml [si] rostoucí averze vůči své osobě ze strany některých mladých Romů ve zkoumané lokalitě. [...] Mladí se svým způsobem v konfrontaci s neromským mluvčím romštiny cítili okradeni o tento prvek identity“.²³ Protože neexistuje systematické

15) Courthiadeho návrh se snaží překlenout nejen systémové změny hlásek v jednotlivých dialektech, ale i morfologické varianty. Uživatelé pak „mluví rozdílně, ale píší shodně“, viz Jan Červenka: „Interdialektní prvky v pravopisu severocentrální romštiny jako čtvrtý princip romského pravopisu“, in též (ed.): *Jekhetanarda čhibaha / Sjednoceným jazykem. Sborník z 2. semináře o romském jazyce, Luhačovice 2005*, Praha, Signeta 2006, s. 59–66, zde s. 62.

16) Yaron Matras: *Romani. A Linguistic Introduction*, Cambridge (UK), Cambridge University Press 2005, s. 252.

17) Tamtéž, s. 252–253.

18) V Česku mluví nějakou varietou romštiny zhruba sto tisíc osob, což je asi polovina všech Romů v České republice, srov. P. Kubaník, J. Červenka, H. Sadílková: „Romština v České republice – předávání jazyka a jazyková směna“, cit. dílo. Nejběžnější varietou je slovenská romština, dále maďarská romština a v nejmenší míře se vyskytuje olašská romština. Všechny názvy jsou laické, plynoucí z exonym používaných majoritní populací.

19) Příloha Romaňi čhib (Romský jazyk) provázela čísla 2–4 (1971).

20) J. Červenka: „Interdialektní prvky v pravopisu severocentrální romštiny jako čtvrtý princip romského pravopisu“, cit. dílo, s. 62. Je tím míněn typ pravopisu, který nivelizuje odchyšky od ústředně pojatého východoslovenského dialektu v dalších lokálních varietách.

21) Milena Hübschmannová: „Inspirace pro rozvoj romštiny“, *Človek a spoločnosť* 3, 2000, č. 1, <<http://www.saske.sk/cas/archiv/1-2000/hubschmann.html>>, přístup 18. 3. 2014.

22) Jak první romští autoři prožívali okamžik vstupu romštiny do typografické fáze, zaznamenává v řadě textů Milena Hübschmannová, srov. vzpomínku Margity Reiznerové, jak se nechala inspirovat básní Tery Fabiánové k vlastní tvorbě v romštině, in Milena Hübschmannová (ed.): *Kale ruži / Černé růže*, přel. Milena Hübschmannová, Hradec Králové, Krajské kulturní středisko 1990, s. 106; „Z počátků romské literatury u nás – Šani Dzurko“, rozhovor vedla Milena Hübschmannová, *Lačo lav* 1, 1990, č. 12, s. 19 (rozhovor s Šani Dzurkem o možnosti psát romsky); dále srov. Milena Hübschmannová: „Moje setkání s romano šukar lavi-ben“, *Romano džaniben* 11, 2006, říj, s. 27–60, zde s. 43.

23) Srov. P. Kubaník, J. Červenka, H. Sadílková: „Romština v České republice – předávání jazyka a jazyková směna“, cit. dílo, s. 31.

institucionální vzdělávání v romském jazyce, Romové stejně jako ostatní obyvatelé České republiky získávají gramotnost v češtině a odtud také plyne veliká nejistota, s jakou romští autoři k psaní v romštině nejprve přistupují. Zároveň se po prvním váhání obvykle dostavuje pocit závratné svobody a radosti nad tím, že romština ob stojí coby jazyk písemné komunikace (čili stává se zdrojem etnického sebevědomí) a že je jejím prostřednictvím možné vyjádřit specifickou romskou zkušenost, pro niž je kulturně determinovaná čeština neadekvátním nástrojem.

Vzhledem ke gramotnosti získané v češtině bývá výchozí surový text v romštině často zapsán foneticky a podle individuálně tušených pravidel. Autoři své texty mnohdy znamenávají, jako by mluvili, tedy v souvislém proudu písma, bez interpunkce, odstavců a vyznačení přímé/nepřímé řeči. Potýkají se s hranicemi slov, nerozlišují znělé a neznělé koncové souhlásky, arbitrárně, tedy „citem“, doplňují nebo odebírají souhláskám aspiraci²⁴ nebo palatalizaci,²⁵ oproti normě vyznačují přízvuky,²⁶ zapisují „ě“ a „y“²⁷ a podobně. Srovnajme surový text Agnesy Horváthové (a) s jeho už zkorigovanou podobou (b). Změny jsou vyznačeny tučně:

a)

Bud oleske sopes kada ačila ňiko nadžanel keci oleské berš. Kodžanel čihin čačipen čina ale me tumenge les penavá. Dživelas baro Kralis nekbareder pro svetos. Sako leske penelas baro šero. Le Šerales haz igen šukar romňi la vičinenas Šira, ulile lenge trin čajora peršonake dine nav Parňori avrake Loľori a tritonake Kaľori. Očajora baronas igen šukar sas paledaj a godave palodat.

b)

But oleske, **so** pes kada ač**hi**ľa; ňiko **na** džanel, keci oles**e** berš. **Ko** džanel, **či** hin čačipen, **či** na, ale me tumenge les **phenavá**. Dživelas baro **kralis**, nekbareder pro svetos. Sako leske **phenelas Baro Šero**. Le Šerales has igen šukar romňi. Vičinenas **la** Šira. Ulile lenge trin **č**hajora. Peršonake dine nav Parňori, avrake **Loľori** a tritonake **Kaľori**. **O č**hajora baronas. Igen šukar sas **pal e daj** a godaver **pal o dad**.

Redaktor musí tedy nejprve text upravit podle romského pravopisu, dále ho musí patřičně segmentovat a pak teprve může přistoupit k překladu. Ve chvíli, kdy se přeložený text dostává do rukou potenciálnímu vydavateli, už urazil dlouhou cestu.

Takové jsou pochopitelně pouze první pokusy. Autoři se postupně učí sami psát podle romského pravopisu, takže každý další počín je lepší než ten předchozí. Někteří autoři navíc mají výhodu předchozího obeznámení se s romským pravopisem. Andreje Giňu učila sama Milena Hübschmannová, Iveta Kokyová je studentkou Evangelické akademie

24) Romština má vedle „č“, „k“, „p“ a „t“ i jejich aspirovanou variantu „čh“, „kh“, „ph“ a „th“. Přídech rozlišuje význam slov, srovnej: *čorel* (krást) a *čhorel* (lít, sypat); *koro* (slepý) a *khoro* (džbán); *perel* (padat) a *pherel* (čerpát); *te* (jestliže) a *the* (a, i, také); srov. Milena Hübschmannová, Hana Šebková, Anna Žigová: *Romsko-český a česko-romský kapesní slovník*, Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1991, s. 612.

25) Romština má měkké l - „l“.

26) V původním návrhu romského pravopisu se přízvuky ještě vyznačovaly, nyní už ne (srov. *Románo lil / Romano lil*).

27) Ve slovenské (severocentrální) romštině se „y“ ani „ě“ nepoužívají.

v Praze, kde je romština povinný předmět, Renáta Berkyová je studentkou pražské romistiky. Řada romských autorů v první fázi „konzultuje“ s romsko-českým / česko-romským slovníkem.

Publikování pouze v romštině je výjimečné. Britský romista Yaron Matras je toho názoru, že ve většině zemí má romština v tisku především emblematickou funkci a jejím úkolem je „spustit emocionální identifikaci“.²⁸ Podle něj ani překlady bible nejsou určeny ke studiu, ale mají jazyku dodat společenskou prestiž.²⁹ V České republice je užití psané romštiny pro reálnou komunikaci (informační, uměleckou) daleko živější a skutečnější, přesto žádný z romských časopisů nevychází pouze romsky. I malá kvalitní nakladatelství, která dnes romskou tvorbu vydávají, preferují český překlad před romštinou. Dokonce i v romistických kruzích jsou zavedená bilingvní vydání.³⁰ Romština je vylučována z veřejného prostoru pro svou malou uplatnitelnost, z obav o její recepci a prodejnost, přičemž lépe informovaní redaktoři mohou argumentovat i její už zmiňovanou nářeční rozrůzněností. Má se za to, že romština je mezi Romy v úpadku, což je hojně medializovaná, nicméně nepřesná zpráva o stavu tohoto jazyka v České republice.³¹

Strukturální cenzura po roce 1989: osadníci

Do nové éry vstoupila romská literatura plna nadějných očekávání. V rychlém sledu vznikla první platforma romské tvorby *Lačho lav*, která vzápětí splynula s literárním zpravodajem Romské občanské iniciativy *Amaro lav*. V říjnu 1990 bylo založeno Sdružení romských autorů a pod hlavičkou vlastního nakladatelství *Romaňi čhib* vydalo sérii osmi útlých, převážně romskojazyčných svazečků. V roce 1991 se v Brně zrodilo Muzeum romské kultury se svou vlastní ediční řadou, v Praze vznikl vysokoškolský obor romistika a příslušná katedra začala vydávat časopis romistických studií *Romano džaniben*, romskou literární produkci si pod svá křídla vzala mimo jiné nakladatelství Apeiron, Signeta či Arbor vitae, uplatnily se další a další menšinové časopisy.

Milena Hübschmannová nazvala tento porevoluční rozmach příležitostí a s ním spojené rozhojnění romské literární tvorby „explozí“.³² V roce 2000 pak napsala, že „za posledních deset let vyšlo několikanásobně více romské literatury než za celých osm století,

28) Y. Matras: *Romani*, cit. dílo, s. 255.

29) Tamtéž, s. 255. Poslední známý překlad bible či její části do romštiny v ČR byl pořízen nedávno zesnulým romským básníkem Vladem Oláhem ve spolupráci s Ivanou Kultovou a Milenou Hübschmannovou. Výpravná publikace s ilustracemi Juraje Horvátha se jmenuje *Pal oda, so kerenas le devleskere bičhade / Skutky apoštolů*, Praha, G+G - Česká biblická společnost - Matice romská 2000.

30) Ze všech výše jmenovaných knih v pevné vazbě byl pouze výbor z díla Andreje Gini *Pařiv. Ještě víme, co je úcta* (2013) uveden na trh v paralelním dvojjazyčném vydání, přičemž kromě Eriky Olahové, která píše pouze česky, byli všichni zmiňovaní autoři bilingvní.

31) Srov. Zprávy TV Barrandov z 1. 3. 2014, reportáž Evy Střihavkové „Sbohem, romštino?“, <<http://www.barrandov.tv/video/20687-nase-zpravy-1-3-2014>>, začátek 19.30, konec 19.58, přístup 29. 3. 2014. Ačkoliv byla reportáž poměrně vyvážená a nechávala promluvit skeptiky i odborníky z řad romistů, kteří nízkou znalost romštiny u dětí vysvětlovali tím, že socializace v romštině probíhá v pozdějším věku, moderátorka zpravodajství ji uvedla slovy, že „romština pomalu vymírá [...], už jen 30 % romských dětí mluví romsky“. Podrobně k výsledkům výzkumu romistů o stavu užívání romštiny mezi romskými dětmi P. Kubaník, J. Červenka, H. Sadílková: „Romština v České republice - předávání jazyka a jazyková směna“, cit. dílo, s. 11-40.

32) Milena Hübschmannová: „Počátky romské literatury“, in *Žijeme spolu, nebo vedle sebe? Sborník z konference o literatuře a kultuře národnostních menšin v České republice*, Praha, Obec spisovatelů 1998, s. 59-66, zde s. 65.

Ilustrace Rudolfa Dzurka Podle Milana Knížáka díla romských výtvarníků „nemají tak kvalitní parametry, aby v Národní galerii mohla být“. Na reprodukci ilustrace Rudolfa Dzurka pro výbor *Romské pohádky*.

Zdroj: Milena Hübschmannová (ed.): *Romské pohádky*, přel. Milena Hübschmannová, Praha, Fortuna 1999; Milan Knížák: „Jsem vlastně elitář“, rozhovor vedl Jindřich Šídlo, *Mladá fronta Dnes* 13, 2002, č. 18, s. B8.

schopnost radikální abstrakce formovanou povědomím o historickém vývoji výtvarných směrů, respektive silnou zápletku podanou košatým literárním stylem v rozvitých větvích, zavrhl je. Uniklo jim přitom, že jejich váha tkví právě v jejich jinakosti vycházející z odlišného systému znaků a hodnot.

Viděno romskou optikou se skutečně může zdát, že tam, kde nebylo nic, je dnes úctyhodná řádka titulů romské autorské tvorby. Ani desítky převážně malonákladových a spíše útlejších svazků však nejsou v tradičně naddimenzovaném českém literárním průmyslu ničím víc než kapkami v moři.³⁷ Bourdieuvská strukturální cenzura plynoucí z logiky

co Romové žijí na společném území s Čechy a Slováky“.³³ Helena Sadílková píše, že „možnost volně publikovat získali romští autoři poprvé až v devadesátých letech“, čímž podtrhuje pocit, že po roce 1989 už rozvoji romské literatury a kultury nestálo nic v cestě.³⁴

To je ale spíše optimistický pohled na věc. I kdyby po roce 1989 bývaly byly odstraněny mocenské překážky šíření romské etnické kultury, v kulturních kruzích nepřestaly působit mechanismy strukturální regulace; jednotlivá bourdieuvská pole, sevřená kleštěmi svých habitů, tím, „jak se co dělá“, romskou kulturu nadále marginalizovala. V roce 2002 například tehdejší ředitel Národní galerie Milan Knížák prohlásil, že není možné do jejich prostor umístit díla žádného romského výtvarníka, protože „nemají tak kvalitní parametry, aby v Národní galerii mohla být“.³⁵ Obdobně v roce 2011 zamítl týdeník *Respekt* otištění tří povídek Andreje Gini v literární příloze pro jejich „přílišnou průměrnost“.³⁶ Ředitel galerie a redaktoři byli zklamáni ve svých očekáváních děl, která by bylo možné hodnotit podle stejných kritérií jako díla většinová. Lze předpokládat, že poté, co v nich nenalezli známé signály kvality, například

33) Milena Hübschmannová: „Slovesnost a literatura v romské kultuře“, in *Černobílý život*, Praha, Gallery 2000, s. 123–146, zde s. 145.

34) Helena Sadílková: „Slovo úvodem“, cit. dílo, s. 12.

35) „Milan Knížák: Jsem vlastně elitář“, rozhovor vedl Jindřich Šídlo, *Mladá fronta Dnes* 13, 2002, č. 18, s. B8.

36) E-mail Ondřeje Nezbedy Karolíně Ryvolové, 19. 6. 2011.

37) Podle Svazu českých knihkupců a nakladatelů vyšlo letech 2011, 2012 a 2013 přibližně 16 000 titulů, srov. Vladimír Pistorius: „Struktura knižní produkce v roce 2013“, in *Zpráva o českém knižním trhu 2013/2014*,

trhu brání tomu, aby byly vytvořeny adekvátní podmínky pro jejich recepci. Běžně jsou k dostání jen u specializovaných knihkupců, v regionech pouze na objednávku. Když už se podaří dílo nějakého romského autora prosadit do mainstreamových médií, reakce na něj bývají v lepším případě blahosklonně povýšené, v horším se po romském psaní donekonečna žádá, aby se vyrovnávalo s palčivými otázkami své komunity, bez ohledu na to, co romské autory samé zajímá a o čem chtějí psát.

Asi největšího ohlasu se mezi většinovým čtenářstvem dostalo vzpomínkové knize Eleny Lackové *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*, která se v nakladatelství Triáda dočkala už třetího vydání (1997, 2002, 2010), byla přeložena do několika světových jazyků a kupříkladu se stala jedním z inspiračních i faktografických zdrojů pro irskoamerického spisovatele Columa McCanna k jeho románu *Zoli* (česky Odeon 2011). Ceněna je pro své historické i etnografické kvality, ve skutečnosti však nejde o původní romskou tvorbu, nýbrž o editorský počín Mileny Hübschmannové. Ta po dobu osmi let výpovědi Eleny Lackové natáčela v romštině, následně přepsala z magnetofonových nahrávek, vybrala to nejzajímavější a výňatky logicky uspořádala a přeložila. Jde sice o vlastní slova vypravěčky, která především ve slovenštině psala i autorskou tvorbu a mimo jiné je podepsaná pod hrou *Horiaci cigánsky tábor* (1946), považovanou za počátek romské literatury v Československu. Její vzpomínky spadají nicméně do žánru tzv. *collaborative life stories*,³⁸ u nichž je nemožné vzájemně oddělit vklad vypravěče a editorské zásahy tazatele a v žádném případě pak nelze říct, že jde o román, jak se občas dočteme v populárním tisku. Romské literatuře se v podobě titulu *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou* dostává zástupného a nevhodně umístěného posvěcení³⁹ a původní tvorba zůstává v jejím stínu.

Romští autoři jsou sice tištěni a existuje zde jakási základní poptávka – kupříkladu jen od roku 2006 do roku 2014 vydaly čtyři literární časopisy *Host*, *Plav*, *Tvar* a *A2* romská tematická čísla –, jejich příjemci jsou ale ve svém úzkém zaměření na kulturu a umění sami v podstatě menšinová.⁴⁰

Na druhou stranu státem oktrojovaná (a nedbale připravená) propagace menšinové kultury může být kontraproduktivní. V roce 1999 vypukl skandál kolem rozeslání druhého vydání *Romských pohádek* do škol jako doplňkového výukového materiálu.⁴¹ Pracovníci ministerstva školství knihu vyhodnotili podle názvu, aniž by si přečetli předmluvu Mileny Hübschmannové, v níž editorka upozorňovala, že si tyto lidové pohádky „vyprávěli [...] dospělí, aby ukrátili dlouhou chvíli [...] a aby se alespoň v pohádce vypořádali – mnohdy drsně a krutě – s nepřáteli, se společenskou situací či s vlastními nedostatky“,⁴² a že jsou tedy jasně určeny dospělému čtenáři. Explicitně sexuální či násilný obsah, který v pohádkách

Praha, Svaz českých knihkupců a nakladatelů 2014, s. 4–7, zde s. 4, dostupné na <<http://www.sckn.cz/content/zpravy/file-1071.pdf>>, přístup 5. 1. 2015.

38) Termín zavedl Martin Shaw: *Narrating Gypsies, Telling Travellers. A Study of the Relational Self in Four Life Stories*, disertační práce, Umeå, Umeå universitet 2006, s. 16.

39) James F. English upozorňuje, že „posvěcení“ je oblíbený Bourdieuv výraz pro kulturní vyznamenání a ceny,“ srov. též: *Ekonomie prestiže. Ceny, vyznamenání a oběh kulturních hodnot*, přel. Martina Neradová, Brno, Host 2011, s. 38. V angličtině se používá pojmu *consecration*.

40) *Host* 22, 2006, č. 4; *Plav* 7, 2011, č. 11; *Tvar* 24, 2013, č. 12; *A2* 9, 2014, č. 9.

41) Milena Hübschmannová (ed.): *Romské pohádky*, Praha, Fortuna 1999.

42) Milena Hübschmannová: „Romové a jejich pohádky“, in též (ed.): *Romské pohádky*, cit. dílo, s. 9–17, zde s. 9.

šokoval pedagogy, je zde pregnantně vysvětlen jejich „poznávací, socializační, integrační [a] relaxační“ funkcí a „touhou kompenzovat společenské frustrace“. ⁴³ Ve snaze „odškrtnout si“ podíl na budování multikulturní společnosti se úředníci ministerstva dopustili zásadního faux pas, a přitom by bývalo stačilo zeptat se kteréhokoliv dospělého Roma, zda jsou jejich pohádky určeny dětem. ⁴⁴

Editoři a překladatelé jako vykladači romského písemnictví

Překladatelství z romštiny do češtiny a z češtiny do romštiny byla donedávna věnována jen velice omezená pozornost. Za první systematický pokus o jeho periodizaci lze považovat práci *Dějiny překladu z romštiny do češtiny a z češtiny do romštiny* romisty Zbyňka Andrše. ⁴⁵ Vzhledem k záběru studie je pochopitelné, že jde o pouhý popis, a nikoli hloubkovou analytickou sondu.

Vyplývá z povahy překladu, že překladatel je do značné míry vykladačem autorova původního záměru; stává se jeho mediátorem, často mu vyjednává konkrétní podmínky vydání a pomáhá jeho dílo zasadit do literárněhistorického kontextu své domoviny. Využití tohoto manipulačního potenciálu k naplňování vlastních cílů ukázali na příkladu domestikace D'Annunziova díla ve Francii Thomas Loué a Blaise Wilfert-Portal. ⁴⁶ D'Annunzio jednak „mluvil špatně francouzsky a snad ani dobře francouzsky nečetl“, jednak neznal dobře francouzský politický a společenský kontext a navíc byl ve finanční tísní. Výrazné editace svých románů v časopisech si byl vědom a snažil se do procesu domestikace zasahovat, ale jen do té míry, aby se tím nepřipravil o značný symbolický i skutečný kapitál z této domestikace plynoucí.

Andrej Giňa, nad jehož povídkami v překladu Mileny Hübschmannové se teď krátce zastavíme, naopak vždy zdůrazňoval, že jeho tehdejší editorka a překladatelka ví nejlépe, jak s textem určeným většinovému čtenáři naložit, a v žádné fázi redaktorské práce si nad ní nevymíňoval kontrolu. Po smrti Hübschmannové, nejpozději od roku 2006, se jeho editorkou a správcem jeho literárních zájmů stala Karolína Ryvolová; také jí s odůvodněním nedostatečné erudice odmítá veškeré nabídky na autorizaci překladů. V jednom z listů Mileně Hübschmannové napsal: „Slyšel jsem [v rozhlase, KR] tu povídku *Na veselce* [...]. Nevím, jak ti mám poděkovat. Já na tom žádnou zásluhu nemám, jak jsi to přeložila a co jsi z ní udělala – to bych nikdy neřekl, že jsem někdy něco takového napsal.“ ⁴⁷

43) Tamtéž, s. 14.

44) Podrobněji Alena Scheinostová: „Literatura, nebo folklor? Orální tradice jako pretext romské autorské tvorby“, rkp. Autorka se širěji zamýšlí nad rozpačitým přijetím *Romských pohádek* a přispívá k debatě o strukturální cenzuře postřehem, že jinakost této sbírky ji de facto diskvalifikuje z objektivního hodnocení literárními vědci a folkloristy, kteří jsou oslněni neliterární skutečností kolem akce ministerstva školství a posléze domněle odhalenou „nepohádkovostí“ těchto textů, čímž si uzavírají cestu k jejich docenění z hlediska autorské prózy.

45) Z. Andrš: „Dějiny překladu z romštiny do češtiny a z češtiny do romštiny“, cit. dílo.

46) Thomas Loué, Blaise Wilfert-Portal: „D'Annunzio podle Francouzů. Překlad jako neformální cenzura, konec devatenáctého století“, přel. Eva Sládková, in T. Pavlíček, P. Píša, M. Wögerbauer (eds.): *Nebezpečná literatura?*, cit. dílo, s. 416–437.

47) Andrej Giňa Mileně Hübschmannové 12. 4. 1984, in Andrej Giňa: *Pativ. Ještě víme, co je úcta*, přel. Helena Sadílková, eds. Karolína Ryvolová, Helena Sadílková, Praha, Triáda 2013, s. 290. Povídka *Na veselce* se v originále jmenuje *Bijav (Svatba)* a je rovněž součástí tohoto výboru.

V pozitivním smyslu slova buditelské dílo Mileny Hübschmannové bylo ukotveno v době, kdy Romové z hlediska asimilační politiky neexistovali. Veškerá její práce byla poznamenána bojem proti státnímu aparátu o samo uznání práva Romů na sebeurčení a její metodou byla neutuchající apologie Romů a všeho jejich konání. To se odráží v jejich interpretujících překladech, které obušují hrany, eliminují případné nelichotivé společenské jevy v romských komunitách, poměrně volně doplňují výrazy i celé věty a celkově kráčí českému čtenáři vstříc. „Překlady M. Hübschmannové, ať už z romštiny nebo do romštiny, jsou samy o sobě umělecky zdařilé, protože však často předstihují originál, lze jim vytknout, že nejsou věrné,“ vystihuje Zbyněk Andrš.⁴⁸ Hübschmannová se ve svém překladatelském díle skutečně držela bonmotu, že překlad je buď věrný, nebo hezký.⁴⁹

Povídka *Pal o Škiparis (Škypár)* s podtitulem *Čačuři čirlatuři paramisi (Skutečný příběh ze starých časů)* patří k nejoblíbenějším textům Andreje Gini.⁵⁰ Můžeme si však položit otázku, do jaké míry jeho recepci mohl ovlivnit překlad. Nyní si ukážeme, jak se Milena Hübschmannová ve své práci snažila mimo jiné prostřednictvím rozvíjejících větných členů přemostit rozdíl mezi stylisticky strohým, lineárně se odvíjejícím originálem a představou většinových čtenářů o vyspělé literární tvorbě:

Paľis visalila, chudňa la romňa, hazdňa la upral o šero u figindã la rokľatar pro tragaris.
Pak se otočil, popadl ženu, zvedl ji nad hlavu a pověsil ji za sukni na trám. (překlad KR)
Pak se otočil, popadl ženu, vyzdvihl ji nad hlavu a rozšafně ji za sukni pověsil na stropní trám.
(překlad MH)⁵¹

Podobně:

E romňi rovindos phirelas khatar o graj.
Žena s pláčem obcházela koně. (překlad KR)
[Škypárka] lomila rukama a kolébově chodila kolem koně. (překlad MH)⁵²

Podle stejného klíče se v textu objevují další rozvíjející adverbia, například zoufale, slavnostně, znalecky, přezíravě, vážným hlasem, pomalu, malátně, sklesle, ze samé bezmoci, mlčky. Jejich cíl je zřejmý: jednak připodobňují holé věty originálu čtenářským očekáváním, jednak znásobují komický efekt.

Naopak tradiční morální cenzuře se její překlad blíží tam, kde omezuje sexuální explicitnost originálu nebo eufemizuje reprezentaci násilného jednání, nahrazuje vulgarismy

48) Z. Andrš: „Dějiny překladu z romštiny do češtiny a z češtiny do romštiny“, cit. dílo, s. 10.

49) Údajným autorem tohoto celosvětově známého bonmotu je Gilles Ménage (1613-1692), francouzský literární kritik, který přirovnal formálně elegantní překlady klasiků od Nicolase Perrota d'Ablancourta (1606-1664) k jedné své známé, krásné, ale nevěrné. U nás jej šířil Vilém Mathesius.

50) Vycházím z paralelního romsko-českého vydání ve sbírce *Bijav / Svatba*, Praha, Apeiron 1991, s. 8-17. Poprvé byla povídka i s překladem Mileny Hübschmannové otištěna v antologii *Kale ruži / Černé růže*, cit. dílo, s. 30-41, a dále pak ještě čtyřikrát, z toho třikrát pouze romsky a jednou bilingvně. Kompletní seznam otisků in A. Giňa: *Pativ. Ještě víme, co je úcta*, cit. dílo, s. 312.

51) *Bijav / Svatba*, cit. dílo, s. 8 a 9. Vydání je zrcadlové, tudíž romský originál je vždy na straně sudé a český překlad na liché.

52) Tamtéž, s. 16 a 17.

v promluvách postav neutrálnějšími výrazy a podobně. Obrat „čučvali Marija“⁵³ je převeden ne jako „prsatá Marie“, ale jako „macatá Mařena“. Když během konfliktu manželka rozsekne manželovi hlavu hrcem, přičemž v romštině je psáno „Sas šebos, aľe na sas až ajsu baro“, (doslova „Byla tam tržná rána, ale ne moc veliká“), Hübschmannová to redukuje na „Nic vážného to nebylo“.⁵⁴ Romský výraz „Degešale!“⁵⁵ je vypuštěn, protože by si žádal etnografický exkurz (*degeša*, pl., je tradiční označení pro rituálně nečisté členy komunity, kteří jedí některou ze zakázaných druhů masa, například koně, psy nebo zdechliny; přeneseně také jako nadávka), jinde je naopak ústrojně vložena vnitřní vysvětlivka, když je místo „zajdy“ použita „plachetka na zádech“.⁵⁶

Za největší úlitbu srozumitelnosti je třeba považovat vkládání celých spojovacích či vysvětlujících vazeb a vět. Tam kde je v romštině jen prosté „Nič“, Hübschmannová doplňuje „Všechno bylo marné“⁵⁷. V romštině „Našti les mukhas pro drom“ („Nemůžeme ho nechat na cestě“) bylo rozvinuto na „Uprostřed cesty ho nechat nemůžeme, to se rozumí!“⁵⁸ Nebo místo prostého „akana džala o verdan korkoro“ („teď už vůz pojedje sám“) se čtenář dozvídá, že „nejhorší máme za sebou“.⁵⁹ Příkladem redukce pleonasmu za účelem stylistického podtržení dramatickosti může být „Garuvelas o jakha, dikhelas andre phuv“ („Schovával oči, hleděl do země“), který Hübschmannová shrnula do „Hleděl do země“.⁶⁰

V současnosti se mezi překladateli z romštiny šíří tendence víc ctít syntaktickou strohost, holost a syrovost romského originálu, a umožnit tak romské tvorbě, aby se obhájila sama a svými vlastními výrazovými prostředky a jako taková byla doceněna. Je pochopitelnou snahou průkopníků nejprve získat autorovi, vnímanému jako obtížně přijatelný, neortodoxní, jiný, příznivě nakloněné publikum a teprve po dobytí prvních met ho odhalit v jeho komplexnosti. Podobně Max Brod nejprve radikálně „uhlazoval“ Franze Kafku a teprve po jeho začlenění do kánonu vracel do pozdějších edic fragmenty jeho děl, které vrhaly na dřívější nekomplikovanou recepci nové světlo.⁶¹ Překlady Mileny Hübschmannové jsou bezesporu krásné a čtenářsky velice vděčné, jsou však do určité míry produktem doby, ve které vznikly.

Domorodci

Ukazuje se, že po „průkopnickém“ období, kdy Romové psali téměř výhradně na cizí popud, a navazující fázi, kdy se ke psaní a prosazování romštiny v literatuře motivovali navzájem a společně pomalu a nejistě vytvářeli první „osady“ romské literatury na území homogenně osídleném literaturou českou, přichází nyní éra, kdy se romští autoři stávají na literárním poli domorodci. Důkazem je skutečnost, že už se nyní spontánně objevují písíci Romové, kteří si zcela bez pomoci a podpory neromských editorů vydobyli otištění,

53) Tamtéž, s. 8 a 9.

54) Tamtéž, s. 8 a 9.

55) Tamtéž, s. 10.

56) Tamtéž, s. 14 a 15.

57) Tamtéž, s. 14 a 15.

58) Tamtéž, s. 16 a 17.

59) Tamtéž, s. 16 a 17.

60) Tamtéž, s. 16 a 17.

61) Srov. případová studie Jiřího Soukupa „Beze zbytku a bez přečtení spálit. Brod Kafkovým editorem“, s. 837–847.

respektive vydání svých děl.⁶² Ve svých restriktivních i produktivních podobách je ale strukturální cenzura provázet nepřestane, protože coby snaha o „dosažení kulturní kontroly nad způsoby vlastní reprezentace a narativizace“ je nevyhnutelným průvodním jevem konstituce národní identity.⁶³ Můžeme si jenom přát, aby jejich autocenzura ani zásahy editorů a překladatelů nevyvýtily její obohacující specifickou.

Zopakujme závěrem, že mechanismy strukturální regulace nepřestaly fungovat ani poté, co tradiční institucionální cenzura rokem 1989 skončila. Jsou to na jedné straně (často nereflektovaně) novináři, vydavatelé, nakladatelé i další instituce, kdo společnými silami vytlačují psaní Romů na periferii, ve druhé instanci se pak jedná přímo o editory a překladatele romských textů, kteří s nejlepšími úmysly transformují romské psaní pro většinového čtenáře a anticipují tak jeho vkus. Všichni zúčastnění jsou hráči na jednom literárním poli. První v romských textech nerozpoznávají rysy habitu, který pro ně za běžných okolností signalizuje velkou literaturu, a proto je odmítají, druzí se snaží vyhovět pravidlům literárního pole a podpořit status romské literatury uzpůsobením jednotlivých textů normám majoritní kultury. Proto se prosazení romské literatury jako svébytného fenoménu odehrává mezi odmítajícími kulturními pracovníky mainstreamu a naléhajícími kulturními pracovníky periferie, přičemž sami romští spisovatelé se na tomto procesu téměř nepodílejí. Úspěch textu totiž mnohem více než v jiných případech závisí na schopnostech editora vyjednat jim v rámci literárního pole výhodné podmínky.

62) Za všechny uvedme Irenu Eliášovou a její prvotinu *Naše osada. Smutné, veselé i tajemné příběhy Romů*, Liberec, Krajská vědecká knihovna v Liberci 2008, a Máchovou různě oceněný román Romana Eröse *Cadík*, Praha, Družstevní práce – Dauphin 2008.

63) Judith Butlerová: „Zavrženo: jazyk cenzury“, přel. Jan Matonoha, in T. Pavlíček, P. Piša, M. Wögerbauer (eds.): *Nebezpečná literatura?*, cit. dílo, s. 83–102, zde s. 93.

„Nebylo by lepší to smazat?“

Regulace a autoregulace virtuální dětské pornografie na internetu
Stefan Segi, Lucie Albrechtová

Dne 9. února roku 2010 slavnostně představil tehdejší ministr pro lidská práva Michael Kocáb společně s policejním ředitelem a zástupcem firmy Microsoft projekt Červeného tlačítka. Jednalo se o plugin pro webové prohlížeče vyvinutý na zadání neziskové organizace Národní centrum bezpečnějšího internetu. Deklarovaným účelem bylo v první řadě „bojovat zejména s tvůrci a provozovateli internetových stránek zaměřených na dětskou pornografii, pedofilii, dětskou prostituci“.¹

Záhy po uvolnění pluginu pro veřejnost se Červenému tlačítku dostalo negativní mediální publicity. Podle serveru *Technet.cz* program odesílal na Policii ČR i některé nadbytečné informace o svých uživateli.² Celým případem se začal zabývat Úřad pro ochranu osobních údajů. Jednalo se zároveň o poslední vážnější zásah Červeného tlačítka do veřejného prostoru: najít na českém internetu dětskou pornografii je takřka nemožné, a aplikace zaměřená na udávání takových stránek proto postrádá smysl.

Výše uvedený případ je pro regulaci dětské pornografie na internetu charakteristický. Na jedné straně vzniká obsáhlá legislativa, mediální kampaně s prvky morální paniky a snahy jednotlivců i neziskových organizací bojovat proti šíření tohoto jevu. Na straně druhé narážíme na skrytá místa, mezery, preventivní zásahy, obtížnou dostupnost a ještě obtížnější definovatelnost dětské pornografie. To platí především o takzvané virtuální dětské pornografii. Ta se pohybuje na hranici zákona a na jejím příkladu lze popsat řadu úrovní, jež spojují a zároveň oddělují uživatele, tvůrce, zprostředkovatele i ty, kteří dohlížejí na dětskou pornografii v rámci státních institucí. Cílem této studie tedy bude prozkoumat jednotlivé úrovně regulace především slovesných artefaktů, které mohou být považovány za dětskou pornografii.

Regulace reprezentací sexuality

Vývoj moderní regulace reprezentací sexuality v umění můžeme rozdělit do tří fází. První se zaměřuje na obsah a snaží se z oběhu vyloučit díla, která způsobem zobrazení lidské sexuality překračují dobové konvence. Druhá fáze, kontextová, rozlišuje nekonvenční zobrazení sexuality na tolerovanou, umělecko-erotickou, a zapovězenou, utilitárně-pornografickou, přičemž změna paradigmatu se překrývá s nástupem moderny v 19. století. Sexuální revoluce šedesátých let 20. století na Západě vedla k liberalizaci vztahu společnosti k pornografii. Třetí fáze regulace reprezentací sexuality proto již přestala

1) „Červené tlačítko bude chránit děti na internetu“, Česká televize, 9. 2. 2010, <<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/media-it/80431-cervene-tlacitko-bude-chranit-deti-na-internetu>>, přístup 24. 10. 2014.

2) Václav Nývlt, Jan Kužník: „Tlačítko na ochranu dětí, které představil Kocáb, špehuje uživatele internetu“, *Technet.cz*, 10. 2. 2010, <http://technet.idnes.cz/tlacitko-na-ochranu-deti-ktere-predstavil-kocab-spehuje-uzivatele-internetu-1sy/-sw/_internet.aspx?c=A100209_234814_sw_internet_kuz>, přístup 24. 10. 2014.

rozlišovat mezi pornografií a erotikou. Důraz se přesunul na ochranu dětských recipientů a na hlídání podmínek vzniku pornografického díla, jehož obsahová stránka není sama o sobě relevantní, ale je důležité, aby při tvorbě nedošlo k překročení zákona. Z toho důvodu jsou postihovány filmy či fotografie zachycující sexuální styk lidí se zvířaty. Naopak sadomasochistická (dominantně/submisivní) tvorba bývá tolerována, protože natáčení probíhá za souhlasu dospělých aktérů a nikdo ze zúčastněných není postižen dlouhodobými fyzickými následky.

Výjimku z tohoto myšlenkového a legislativního vývoje představuje virtuální dětská pornografie. Sexuální revoluce šedesátých let totiž při procesu legitimizace různých reprezentací sexuality zanechala jako reziduum pornografii dětskou, která byla dříve nerozlišovanou součástí komplexu vyloučené pornografie. Společenské přijetí homosexuálních, transsexuálních či sadomasochistických praktik ponechalo dětskou pornografii jako nejzazší mez oddělující přijatelné reprezentace lidské sexuality od nepřijatelných. Toto vyloučení postihlo i pornografii virtuální, tedy takovou, která nepracuje s popisem či zobrazením reálných osob.

Virtuální dětská pornografie z pohledu práva

K posouzení otázky, zda výroba, držení a jiné nakládání s virtuální dětskou pornografií naplňuje znaky trestného činu, nepostačuje znalost příslušného ustanovení trestního zákoníku, ale je třeba uplatnit obecné zásady trestního práva. Ani pak ale nelze získat definitivní a naprosto jednoznačnou odpověď.

Virtuální dětskou pornografií rozumíme pornografické dílo, které zobrazuje dítě (což je z hlediska českého práva osoba mladší osmnácti let) nebo osobu jevící se být dítětem, přičemž není myšleno dítě skutečné, nýbrž smyšlené. Může se jednat o kresbu, počítačovou animaci, plastiku či jakékoli jiné znázornění fiktivního dítěte (či fiktivní osoby dítětem se jevící).

Při čistě formálním pojetí trestného činu by výroba, držení a jiné nakládání s takovou virtuální dětskou pornografií bezesporu naplňovalo znaky trestného činu podle § 192 trestního zákoníku (č. 40/2009 Sb.) „výroba a jiné nakládání s dětskou pornografií“. V tomto ustanovení jsou použity termíny „dítě“ a „osoba, jež se jeví být dítětem“. Právě druhý termín byl doplněn novelou č. 330/2011 Sb. za účelem kriminalizace virtuální dětské pornografie. Podle důvodové zprávy se v případě této novely jedná o transpozici Rámcového rozhodnutí Rady Evropy 2004/68/SVV, které za dětskou pornografii označuje i materiál obsahující „realistické zobrazení neexistujícího dítěte“.³ Při čistě formální interpretaci bychom tak mohli dospět k závěru, že osoba, která si pro svou vlastní potřebu nakreslí na papír obrázek dívky s drobnými prsy při sexuální aktivitě, je za tento čin trestně odpovědná. Koneckonců právě vyrobila pornografické dílo zobrazující osobu, která se jeví být dítětem.

Formální pojetí trestného činu je však v českém právním řádu doplněno korektivem v podobě zásady subsidiarity trestní represe. Podle ní lze trestní odpovědnost pachatele

3) Důvodová zpráva k zákonu č. 330/2011 Sb., kterým se mění zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, ve znění zákona č. 306/2009 Sb., a zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád), ve znění pozdějších předpisů, *Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna*, <<http://www.psp.cz/sqw/text/tiskt.sqw?o=6&ct=297&ct1=0>>, přístup 5. 11. 2014.

a trestněprávní důsledky s ní spojené uplatňovat jen v případech společensky škodlivých. Právní teorie tedy dovozuje, že k trestnosti určitého jednání se vyžaduje nejen naplnění formálních znaků trestného činu (textu příslušného paragrafu), ale i dosažení dostatečné míry společenské škodlivosti. Z toho důvodu by se autor inkriminované kresby s největší pravděpodobností nemusel obávat trestu odnětí svobody na šest měsíců až tři léta, který by mu hrozil při ryze formálním pojetí tohoto trestného činu.

Právě nedostatečná míra společenské škodlivosti byla důvodem, proč před přijetím výše citované novely trestního zákoníku právní teorie dovozovala, že držení virtuální dětské pornografie trestným činem není. Vzhledem k tomu, že ustanovení o zákazu dětské pornografie mají za cíl chránit děti před sexuálním zneužíváním a rovněž jejich mravní vývoj, dovozovalo se, že u smyšlených dětí k žádnému ohrožení ani zneužívání nedochází. Samo držení virtuální dětské pornografie podle převládajícího názoru ani nezvyšuje riziko zneužití dítěte, může naopak sloužit jako alternativa k takovému chování. Existují ale i opačné názory, podle kterých držení – byť virtuální – dětské pornografie stimuluje pedofilní chování, podněcuje fantazii a pomáhá překonat zábrany k analogickému chování v realitě.

Z tohoto úhlu pohledu již závěr o nedostatečné míře společenské škodlivosti virtuální dětské pornografie učinit nelze, a proto i před přijetím výše citované novely existovaly názory, že virtuální pornografie by měla být kriminalizována. Zmíněná novela měla podle důvodové zprávy deklarovat trestnost virtuální dětské pornografie, nebyl však použit jednoznačný pojem „realistické zobrazení neexistujícího dítěte“, ale vágnější „osoba, jež se jeví být dítětem“. Zde zůstala určitá míra nejistoty, zda je myšlena skutečná osoba, která se jeví být dítětem a jejíž přesný věk neznáme, nebo osoba zcela fiktivní.

Přijetí novely č. 330/2011, jejímž cílem bylo zavést trestnost držení a jiného nakládání s virtuální dětskou pornografií, každopádně otevřelo dveře jejímu postihu. Do té doby právní teorie naopak dovozovala, že se na ni trestní postih nevztahuje. Cesta zosvětlení trestní represe v oblasti dětské pornografie je blízka postupu uplatňovanému ve Spojených státech. V USA byla do přijetí precedentsního soudního rozhodnutí v roce 2003 postihována pouze pornografie, při jejíž výrobě bylo zneužito konkrétní dítě. Vypátrat ono dítě se však dařilo pouze v minimu případů, což autorům či držitelům těchto děl umožňovalo argumentovat tím, že došlo k pozměnění výchozího materiálu a že dílo skutečné dítě již nezobrazuje. Od roku 2003 je proto v USA za dětskou pornografii výslovně prohlášena také její virtuální podoba.

Nejasná dikce § 192 však i v současnosti vyvolává otázky o trestnosti virtuální dětské pornografie. V každém konkrétním případě zůstává tak na rozhodnutí soudu, zda za použití zásady subsidiarity trestní represe shledá dostatečnou míru společenské škodlivosti a dovodí trestnost držení virtuální dětské pornografie či nakládání s ní. Ačkoli v České republice dosud nebyl nikdo kvůli virtuální pornografii souzen, nejistota ohledně možného uplatňování práva má zásadní vliv na tuto kategorii děl, jež vznikají zejména mezi internetovými skupinami pedofilů.

Pravidla diskuse

Nástup internetu na začátku devadesátých let představuje bezprecedentní rozšíření nejrušnějších forem pornografie. Sarah D. Goodeová v knize *Paedophiles in Society* spojuje

rozkvět výroby a distribuce dětské pornografie s internetovými diskusními fóry, která umožňují v rámci takzvaného „darknetu“, tj. oblastí internetu, jež nejsou vyhledávačům dostupné (jedná se například i o mailovou komunikaci či facebookové stránky), předávat ilegální pornografické materiály.⁴

Také pravidla diskusních fór, formulovaná s důrazem na stručnost a přehlednost, umožňují kvůli své vágnosti různé interpretace a mezi uživateli a administrátory často dochází k snahám chápat pravidla volněji či naopak přísněji. Nedostatečně přesná pravidla spolu se snahou diskutujících využívat krajní varianty jejich možných významů vedou k poměrně častému zpřesňování pravidel, což lze sledovat v procesu zveřejňování těchto „novel“.

Pravidla většiny internetových fór obsahují odstavec o zákazu šíření rasismu, sexismu či náboženské nenávisti. Rozsáhlé diskuse, například pod stránkami zpráv na serveru *Novinky.cz*, jsou kontrolovány redaktory, jež uživatelé často označují jako cenzory, kteří vyhledávají závadný obsah a likvidují ho, případně postihují ty, kteří se opakovaně provinili. Zdaleka největší skupinu takovýchto postihů přitom tvoří příspěvky s rasistickým obsahem.

Na diskusních fórech určených pedofilům je nejstriktnější komunitní autoregulaci podrobena právě dětská pornografie. Podobně jako v případě legislativy či regulace televizního vysílání se ani zde nesetkáme s přesnou definicí a historie zpřesňování pravidel svědčí o tom, jak se představa o dětské pornografii vytváří až v diskusi, popřípadě sérií konkrétních zásahů administrátora.

Například *České GL fórum* (GL jako *girllove* označuje sexuální orientaci na mladé dívky) si ve svém prvním bodě vystačilo s definicí poměrně otevřenou: „Pravidlo č. 1: Žádné prasárny :-)“.⁵

Takovýto přístup, který neusiluje o přesnou definici, vyžaduje pečlivou práci administrátora, který by měl být schopen kontrolovat problematické příspěvky a průběžně stanovovat žádoucí hranice. V případě, že příspěvek není touto instancí ohlídán, hrozí fóru zásah poskytovatele hostingu, který může celou stránku uzavřít a smazat, v krajním případě hrozí i postih trestní. Diskutující tak navštěvují tato fóra s tím, že je spojuje sexuální náklonnost k dětem a chtějí o ní diskutovat, zároveň musí sami hlídat, aby se diskuse nestala příliš otevřenou, což by mohlo vést k zániku diskusního prostoru. Tento dvojí zámer – diskutovat o sexuální tematice, a přitom o ní nediskutovat explicitně – vede v některých případech k přesnějšímu vymezení pravidel. Například web *Evropské pedofilní fórum*, což je fórum věnované především pedofilům z řad křesťanů, nabízí oproti *Českému GL fóru* výrazně přesnější vymezení. Z bodů, které jsou pro nás relevantní, vybíráme následující:

5. Zavazujete se dodržovat platné právní předpisy České republiky. Pokud žijete v jiném státu, přednost před legislativou Vaší země mají zákony ČR. Dětskou pornografii zde netolerujeme. Na celém webu <http://www.pedofilie.eu> je proto zvláště striktně zakázáno šíření dětské pornografie, uvádění odkazů a návodů k jejímu získání, její nabízení nebo poptávání.

4) Sarah D. Goode: *Paedophiles in Society. Reflecting on Sexuality, Abuse and Hope*, New York, Palgrave Macmillan 2011, s. 22-30.

5) Cykle02 [administrátor]: „Pravidla“, *České GL fórum*, 3. 6. 2007, <<http://czgl.xf.cz/czgl.8.forumer.com/viewtopic15fa.html?t=8>>, přístup 24. 10. 2014.

[...]

10. Za porušení pravidel mohou moderátoři a administrátoři použít následující tresty: smazání zprávy, příspěvku, avataru, uživatelského účtu, dále vyhození z chatu (kick), varování, dočasné částečné či úplné omezení nebo trvalé zablokování přístupu ke komunikačním prostředkům webu. Administrátoři a moderátoři mohou určit formu a délku trestu na základě vlastního uvážení, případně po poradě s ostatními moderátory a administrátory webu. Tresty se mohou v jednotlivých případech lišit, moderátoři či administrátoři mohou podle svého uvážení udělit za zdánlivě stejný prohřešek v každém jednotlivém případě trest mírnější nebo i tvrdší.

11. V případě, že potřebujete provést moderátorský zásah a nejste k němu oprávněni, můžete požádat moderátory jednotlivých sekcí fóra nebo správce chatu. Výpis moderátorů jednotlivých sekcí najdete v přehledu moderátorů. V případě, že nejste spokojeni se zásahem moderátora dané sekce či chatu, můžete podat stížnost globálnímu moderátorovi. Stížnost na globálního moderátora můžete podat u administrátora.

[...]

14. Je zakázáno na křesťanském subfóru diskutovat o existenci Boha, na to si najdete jiná diskusní fóra.⁶

Pravidla stránek *Evropského pedofilního fóra* tedy regulují tematickou náplň (zákaz pornografie, diskuse o existenci Boha) a zároveň striktně vymezují kontrolní mechanismy, kterých může být k dodržování pravidel užito. Pravidla také určují hierarchii v komunitě uživatelů fóra (uživatel – moderátor – administrátor), způsoby cenzurních zásahů i osobních trestů a konečně i způsoby, jakými se proti nim lze odvolat. V praxi se však ukázalo, že pravidlo č. 5 je třeba ještě upřesnit. Vznikl proto dodatek upravující hranici nepřijatelných vizuálních i literárních reprezentací erotických objektů:

Přehled změn:

Pravidla pro posílání obrázků, videí a povídek.

Prosíme, neposílejte do fóra a do chatu obrázky a videa (tím se myslí i kreslené či animované):

a) kde by dítě pózovalo neúměrně věku. ([uživatel, SS, LA] LS models v tomto vynikal dokonalostí)

b) který by byl evidentně pořízen za účelem zobrazit dětské genitálie – i přes oblečení. (Laura B., trikot... mám pokračovat?)

Lehce paradoxní příklad: nahatá holčička vyfocená rodiči na plovárně v pořádku je, holčička oblečená, avšak v latexovém sexyprádle a s bičíkem v ruce v pořádku není.

Zde přesně pasuje formulace ze zákona – „sexuálně vyzývavé fotografie“

c) které byly pořízeny pokoutně v případě, že je tím narušována důstojnost dítěte. (Holčička rudá studem čůrající do kanálu)

d) obrázky, které je vzhledem k situaci, kde byly pořízeny, nemravné a nemorální používat k osobnímu vzrušení (fotografie z Beslanu a jiných pohrom)

⁶ SponcheBob [administrátor]: „Pravidla fóra“, *Evropské pedofilní fórum*, 27. 2. 2014, <<http://forum.pedofilie.eu/viewtopic.php?f=13&t=2>>, přístup 25. 10. 2014.

e) obrázky, ze kterých lze dítě nějak snadno identifikovat (nevíme, kdo to kam přepošle, komu kde rupne v hlavě)

Povídky ano, pokud

a) neobsahují výzvy k porušování zákonů (tedy ne, že to v povídce někdo dělá, ale že k tomu autor čtenáře vybízí)

b) mají jistou literární kvalitu

Tímto nechceme sahat nikomu do svědomí, co koho vzrušuje, avšak tato pravidla nám ukládají zákony právní a morální.⁷

Dodatečná pravidla zde slouží pro přesnější definici toho, co už lze považovat za dětskou pornografii, a co tedy má být z prostoru fóra vykázáno, aby nebyl ohrožen jeho chod. Jedná se přitom zjevně o opatření reagující na minulé komunikační situace, k nimž na fóru došlo, protože některé body směřují ke konkrétním uživatelům, jejichž příspěvky se do té doby nacházely na hraně. Konkretizace přečinů tak v rámci fóra usnadnila případnou represii a ztížila možnost odvolání uživatele.

Z dodatečně přidaných pravidel také vyplývá rozdíl v postizích pro psané slovo a pro vizuální ztvárnění tématu. Hranice přitom nevede přes dualitu virtuální/reálná pornografie (postih je stejný pro fotografii i pro kresbu, pro film i animaci), nýbrž právě přes opozici psaného a vizuálního. Tato mimetická odstíněnost potom umožňuje písmu, v tomto pojetí médiu na nižší úrovni mimeze, přenášet mnohem explicitnější obsah než například fotografie. Dodatek k pravidlům navíc pouze u literární tvorby zohledňuje kritérium umělecké kvality, které u ostatních forem schází. Obě tato specifika, tedy slabší mimetické dispozice média a potenciální umělecká hodnota, mohou hrát zásadní roli při posuzování vhodnosti či nevhodnosti literárního textu. Názorně to lze doložit na příkladu zákazu a povolení *Povídka na P* od uživatele, který na *Českém GL fóru* vystupoval pod nickem Leonid Jumper.

Povídka na P

Dnes již zrušené *České GL fórum* fungovalo na internetu mezi lety 2007 a 2011. Jednalo se o poměrně malé fórum s více než šesti tisíci příspěvky a šedesáti uživateli, které se zaměřovalo na *girllove*, tedy pedofily, jimž se líbí holčičky (protějšek pak představuje zaměření *boylove*). Fórum fungovalo na základě freehostingu a bylo pronajímatelem domény zrušeno kvůli obsahu osobní pošty některých diskutujících, která byla vyhodnocena jako závadná.

V rámci tohoto fóra bylo možné přispívat do diskusní místnosti (*chatroom*) Literatura, kde se vystavovaly jak tipy na odbornou literaturu a beletrii, tak především vlastní literární tvorba, která byla posléze ostatními uživateli fóra komentována, hodnocena a rozebírána. Uživatelé fóra však diskutovali nejen o tom, zda se jim povídky líbí nebo nelíbí, ale také o tom, zda je možné dílo na veřejně přístupné stránce ponechat, aniž by přitom bylo ohroženo fórum samé, případně zda by se povídka nemohla stát příčinou trestního stíhání autora. Právě takováto diskuse vznikla pod *Povídkou na P*.

7) Cykle02 [administrátor]: „Pravidla“, *České GL fórum*, 3. 6. 2007, <<http://forum.pedofilie.eu/viewtopic.php?f=13&t=2>>, přístup 25. 10. 2014.

Author	Message
Leonid Jumper Joined: 19 Jul 2010 Posts: 151 Location: Praha profile pm email	Posted: Mon Jan 24, 2011 12:24 am quote ↑ jen taková malá blbost... * Do not ask what the little girl can do for you, ask what you can do for the little girl. profile pm email
ketchup Joined: 28 Dec 2010 Posts: 106 profile pm	Posted: Mon Jan 24, 2011 2:31 am quote ↑ sem se zas nasmál...některý věty sou luxusní... 😊
efix Posted: Mon Jan 24, 2011 2:31 am quote ↑	

Diskuse k Povídce na P Stránka Českého GL fóra s Povídkou na P. Po zásahu administrátora zbyla z povídky pouze hvězdička.

Zdroj: České GL fórum, <<http://czgl.xf.cz/czgl.8.forumer.com/viewtopica79e.html?t=1052>>, přístup 3. 12. 2014.

Povídka na P byla na *České GL fórum* přidána 24. ledna 2011 ve 12.24. Kolem osmé hodiny večer téhož dne ji administrátor fóra smazal. Diskuse sama však zůstala nedotčena, a tak můžeme sledovat, jakým způsobem probíhala.

Prvotní reakce typu „Parádní povídka-prasečinka :-)" či „puritansky perfektneeee :DDDDDD“,⁸ charakterizující již převzetím aliterační formy to, co pisatelům citovaných postů přišlo na povídce jedinečné, vystřídaly obavy, zda by povídka nemohla být chápána jako dětská pornografie. Uživatel efix vnesl tento prvek do debaty jako první: „Nejsem si jistý, jestli by tahle povídka nemohla být klasifikována jako dp...“ Brzy se objevily i obavy o osud celé stránky: „kdyby to někdo použil jako důvod zrušení fóra, nepřečet by sis už nic.“⁹

Na obhajobu povídky uvedl uživatel Flarnytryl právě argumenty týkající se umělecké povahy díla a upozornil přitom na některé analogie s klasickými díly, ve kterých jsou zobrazeny děti:

Teoreticky mohla. Stejně jako by tak mohla být klasifikována třeba opona Národního divadla a mnoho soch v centru Prahy a dalších měst [...]. Mně ta povídka nepřipadá nijak pornografická a ani jsem při jejím čtení nepocítoval žádné vzrušení. Text vnímám jako spisovatelskou srandičku, na které si autor procvičil své tvůrčí schopnosti. Mazat něco takového je padlé na hlavu.¹⁰

8) Flarnytryl, 24. 1. 2011, 14.26, <<http://czgl.xf.cz/czgl.8.forumer.com/viewtopica79e.html?t=1052>>, přístup 25. 10. 2014; Epik, 24. 1. 2011, 6.50, <<http://czgl.xf.cz/czgl.8.forumer.com/viewtopica79e.html?t=1052>>, přístup 25. 10. 2014.

9) Cykle02, 24. 1. 2011, 21.26, <<http://czgl.xf.cz/czgl.8.forumer.com/viewtopicdda2.html?t=1052&postdays=0&postorder=asc&start=15>>, přístup 25. 10. 2014.

10) Flarnytryl, 24. 1. 2011, 15.45, <<http://czgl.xf.cz/czgl.8.forumer.com/viewtopica79e.html?t=1052>>, přístup 25. 10. 2014.

Několik desítek příspěvků pod povídkou se poté věnovalo otázkám její potenciální nebezpečnosti, negativním důsledkům, které by její publikování mohlo mít, a možným způsobům, jak tyto negativní účinky utlumit. Vedle argumentů o možném trestním postihu či zbytečné provokaci poskytovatele domény zazněl i názor, že povídka sama postižitelná být nemusí, ale že by mohla rozkolísat normy dodržované ostatními autory a ti by se pak na ni mohli odvolávat jako na exemplární případ. Někteří účastníci diskuse navrhovali vytečkování nejproblematictějších míst textu, ale uživatel Cykle02, administrátor fóra, se rozhodl zakročit a povídku smazal, respektive nahradil ji v původním příspěvku hvězdičkou.

Tímto zákrokem však povídka ze světa zcela nezmizela. V první řadě totiž účastníci diskuse z jejího průběhu mohli zákaz předvídat, a povídku si proto preventivně stáhnout na pevné disky. „Škoda, ale čekal jsem to. Tak jsem si taky zazálohoval. :-) Aspoň máme důkazní materiál, kdyby přišli pro Leonida! :-)).“¹¹ Nedlouho po smazání, 12. dubna 2011, se navíc povídka objevila na konkurenčním fóru, výmluvně nazvaném *Pedodaktyl.cz*.

Ačkoliv se také na tomto fóru v diskusi objevily hlasy volající po preventivním smazání povídky, rozhodl se ji administrátor fóra ponechat na stránkách v plném znění. Jednalo se přitom o příznačný postoj: fórum *Pedodaktyl.cz* vzniklo později než *GL fórum* a mělo představovat jeho liberálnější variantu. Finanční důvody a obavy z možných problémů však vedly majitele domény k tomu, že roku 2012 neprodloužil smlouvu s poskytovatelem hostingu a celé fórum z internetu nenávratně zmizelo.

Ani zde však příběh *Povídky na P* nekončí. Na žádných dalších internetových stránkách se již sice neobjevila, ale podobně jako si ji ze strachu před cenzurou ukládali uživatelé *GL fóra*, tak uživatelé fór *GL* a *Pedodaktyl.cz* díky zkušenostem s rušením předchozích pedofilních webů průběžně zálohovali celá diskusní fóra. Ta poté mohli kdykoli znovu zveřejnit na jiném místě internetu.

Navzdory zákazu *GL fóra* i zániku domény *Pedodaktyl.cz* lze tak povídku i diskuse dohledat v archivu *České pedofilní komunity ČEPEK*.¹²

Poledne. Palác prominentního prince – pedofila. Pozoruhodně postavený, perfektního provedení. Protkaný přepychovými parky, promenádami, případně porostem.

Prostřední palác – prostorný, poněkud přezdobený. Pořádná postel pokrývá prostředek. Princ polehává, pokuřuje.

„Přineste pokrm,“ pronese přísně.

Posluhovači pospíchají. Přinášejí podnosy plné parádních pokrmů. Pečínky, polévky, párky, pokroutky. Pedofil přezíravě prohlíží pokrmy. Posluhovači provedou poklonu. Pedofil prohraňuje plátky pečínky, pomalu pojídá přiložené plátky papáji, polníčku, pangasia.

„Přiveďte princezny, potřebuji pozorovat,“ pokyne poradci.

„Provedu pane,“ provede poskok poklonu. Prostorem pronikne písknutí pozounu. Portálem prosviští pět překrásných panenek. Pětileté, patnáctileté, pozoruhodně půvabné. Plavné pohyby, příjemné pohledy, porcelánová pokožka. Počínají poskakovat. Pedofil přede potěšením.

11) Fenix, 24. 1. 2011, 20.58, <<http://czgl.xf.cz/czgl.8.forumer.com/viewtopicdda2.html?t=1052&postdays=0&postorder=asc&start=15>>, přístup 25. 10. 2014.

12) ČEPEK, fórum, obnovená záloha *Pedodaktylu*, <<http://www.pedofilie-info.cz/forum/viewtopic.php?f=10&t=892>>, přístup 25. 10. 2014.

„Pocem, plavovlasá,“ pokyne.
Pětiletá plavovláska poslušně přicupitá, poklekne. „Pane?“
„Přístup před pána,“ prohlásí princ, „polaskej pánovi pupek, paže, půlky.“
Panenka pokorně přilehne, přiloží paže, pohladí požadované partie.
„Příjemné,“ přede přerývané princ, „pohlad pupek pořádně, potom předved’ pipinku.“
Panenka po pohlazení poslušně provede polohu „prak“. Princ prohlíží pipinku.
„Překrásná...“ pronese.
Políbí prdelku, pohladí pupík.
„Potřebuji polaskat přirození,“ pokyne překvapené princezně.
„Popotahováním, pusou, palcem?“
„Pusou. Pokoušeš-li, prutem poraním prdelku,“ pozvedne princ prst.
„Provedu,“ popotáhne plaše panenka.
Pracuje pečlivě. Princovo přirození prorůstá prostorem.
„Paráda,“ pípne převzrušený panovník. Prohne páteř, provede postřik. Panenka poskočí.
Poskoci patolízalsky projevují podiv.
„Perfektně provedlas, proved’ přečištění pusou.“
Panenka pečlivě přelíže princovu pokožku, předně penis.
„Parádní, parádní,“ překypuje princ pozitivismem, „pojez plátek pečinky.“
Panenka plaše poděkuje, přijme pokrm, předvede poklonu.
„Pryč,“ pokyne princ.
Potěšitelky přecupitají podlahu, projdou portál.
Princ pokračuje poledním pohárem piva.
Pětiletá princeznička posléze přesně popíše policii princovy příkazy, předně pak postavení princova pyje. Policie promyslí postup pátrání. Příštího poledne pak přistihnou pedofilního prince při páchání podobných přečinů. Pořádně překvapený princ přikrývajíc [sic] přirození pronese pouze: „Přiznávám,“ poté putuje prosedět patnáct prosinců.
Princezna později pozná pravé pocity projevované princem. Pláče, prosí policisty. Prdlajs.
Potom promyslí plán. Propašuje provinilci pomeranče, prezervativy, pilník. Pomocí pilníku princ prchá. Pomocí prezervativů plave průlivem proti pevnině. Před poledne přistane. Podle plánu propašovaném [sic] pod pomeranči projde přístav, potkává princeznu. Padají polibky, pozdravy, polaskání. Připravená ponorka převáží přešťastný párek pryč.¹³

Explicitnost této povídky, popisující felaci prováděnou pětiletou holčičkou, je pro zkoumaná webová fóra poměrně výjimečná a obzvláště v kombinaci se „šťastným koncem“ představuje zvláštní případ. Důvodem, proč se na její obranu postavila řada uživatelů *GL fóra* a proč zůstala uveřejněna na *Pedodaktyl.cz*, je její zvláštní forma – aliterace –, díky níž se povídka snaží vyvázat z oblasti pornografie a směřuje do oblasti literárních hříček.¹⁴ Aliterační figuru bychom mohli ale zároveň chápat jako jednu z ezopských forem, tedy postup, který je pro pedofilní literární tvorbu příznačný.

13) Leonid Jumper: „Povídka na P“, *TERAYON* 4, 12. 4. 2011, 00.24, <<http://www.daktylarchivwz.cz/viewtopic.php?f=19&t=261&sid=7015495064d6db9312a87ab20bb2d629>>, přístup 25. 10. 2014.

14) Forma *Povídky na P* má v českém humoru dlouhou tradici. Viz například pořad *Na stojáka*, kde se skečem „Poprvé“ vystoupil komik Miloš Knor, 14. 3. 2009, <<http://old.stream.cz/uservideo/266805-na-stojaka-po-prve-milos-knor>>, přístup 25. 10. 2014.

Techniky transgrese

Vědomí možného zákazu, které formuje literární tvorbu na pedofilních fórech, však nelze pojímat pouze jako něco, co skrývá a zatemňuje sdělení díla, ani jako něco, co čtenáře izoluje či chrání před příliš naturalistickým popisem. Ezopské strategie se mohou stát konstitutivní součástí významové výstavby textu samého a přímým zdrojem jeho erotického působení.

Skutečnost, že se jedná o tvorbu na pedofilním fóru, totiž dovoluje autorovi i čtenáři ve větší míře zapojit do čtení kontext, ve kterém se dílo vyskytuje, a zvýraznit tímto způsobem ty významy, které by jinak mohly zůstat opomenuté. Pedofilní fórum, skupina sjednocená na základě zapovězené sexuální orientace, totiž vytváří specifický kontext, ve kterém jsou díla čtena. Pakliže někdo umístí svoji povídku na pedofilní fórum, není to proto, že je pedofilem – autorova pozice v literárním poli není determinována jeho sexuálními preferencemi –, ale z toho důvodu, že se dílo nějakým způsobem k této sexuální orientaci vztahuje.

Názorným příkladem může být poezie, která se objevuje na pedofilních fórech a na podobně zaměřených osobních blozích. Čtena mimo kontext, zdá se vyjadřovat zcela banální sdělení, navíc značně neobratnou, naivistickou formou.

Fx100d: Pocity

Rád bych teď k nohám Tvým klekl,
co cítím k Tobě, hned bych Ti řekl.
Život svůj celičkový rád bych Ti dal,
abys ho přijala, moc bych si přál.

Nemohu pocity Tvou duši zatížit,
láskou svou nechci ti ublížit.
Sedím tu sám s rukama v klíně,
slzy se do očí derou velmi silně.¹⁵

Artem_is: Pro ni

Deset tisíc světelných let
vzdálení jsme od sebe,
čas je pro nás jak velká zeď,
co dělí mne teď od tebe.¹⁶

Teprve odpovídající způsob čtení umožní dešifrovat, čím nesmí být „duše zatížena“ a co vyjadřuje obrat „láskou svou nechci ti ublížit“. Toto zpřítomnění nepřítomného, tedy pedofilní lásky, lze tedy spatřit jako produktivní průrvu mezi textem a zákazem. Podobně kontext modeluje i ezopské zaměření obratu „Deset tisíc světelných let / vzdálení jsme

15) Dostupné z <<http://www.pedofilie-info.cz/autor/kuba/page/4>>.

16) artem_is: „Pro ni“, 18. 11. 2013, 0.16, <<http://www.pedofilie-info.cz/forum/viewtopic.php?f=31&t=2600>>, přístup 3. 11. 2014.

od sebe“, kdy se zdánlivě banální hyperbola vzdálenosti stává znakem věkového rozdílu, tedy symbolem zakázané pedofilní lásky.

Výše rozbíraná *Povídka na P* zase pro svoji legitimizaci (přinejmenším zčásti neúspěšnou) užívala formální prostředky literární hříčky, přesah díky své příslušnosti k specifickému literárnímu útvaru. Tato příslušnost pak měla odtrhnout prvky dětské pornografie od jejich utilitární funkce jako erotického stimulantu.

Další legitimizační strategii představuje rýsování hranice, která zůstává svým překročením zachována a potvrzena. Tento postup použil autor *Povídky na P* Leonid Jumper ve své rozsáhlejší próze *Tři přání*,¹⁷ která popisuje život tří záhadných dívek. Při procházce v lese se jedna z nich setká s pedofilním houbařem, který ji za drobnou úplatu přesvědčí k orálnímu sexu. Záhy je viník zadržen policií a detaily celé události jsou rozebrány u výslechu. Potenciálně nepřipustný popis je tak legitimizován negativním hodnocením v rámci narativu, což umožňuje autorovi, aby se od obsahu distancoval.

Ve stejné próze, která se vyznačuje dlouhými dialogy a skromným, neproblematickým dějem, nejsou dívky explicitně pojednávány jako sexuální objekty. Na zakázanou sexualitu upozorňují pouze pečlivé popisy každodenního svlékání a oblékání. Tyto pasáže, které jsou ve většině jiné literatury potlačeny v pozadí, pakliže nejsou spojeny s explicitním erotickým efektem, zpřítomňují zákaz popsat svlékající se dívky jako objekty erotické touhy. Teprve kontext nepřístupnosti umožňuje číst tyto zdouhavé popisy jako literaturu erotickou. Význam kontextu pro čtení potenciálně závadné literatury dále ozřejmuje případ dvou zásadně odlišných čtení fanouškovské fikce.

Severus Snape a paní Blanch

Výrazný prvek boje proti pedofilům představuje jeho *grass roots* povaha, tedy skutečnost, že se jedná o osobní iniciativu či spontánní angažovanost, což se může projevit nejrůznějšími způsoby. Nejviditelněji se může jednat o davovou morální paniku přiživovanou masovými médii. Jaromír Volek uvádí případ, kdy dav v anglickém Portsmouthu v reakci na vlnu novinových a televizních poplašných informací o pedofilech útočil na osoby, které byly z nějakého důvodu podezřelé z pedofilní inklinace. Dav zaútočil i na pediatrickou ordinaci, jejíž zničení zapříčinil toliko stejný slovní základ obou výrazů (tj. pedofilie a pediatrie).¹⁸

Poněkud jemnější prostředky se užívají v rámci souboje o chápání pedofilie v internetovém prostoru. Sarah D. Goodeová popisuje konflikt takzvaných propedofilních a antipedofilních aktivistů, který se vede o podobu hesel jako *grooming* či *pedophilia* na anglické *Wikipedii*, tedy na stránkách, které jsou pro internetové vyhledavače na prvním místě, pokud jde o pojmy a jejich definice.¹⁹ V českém prostředí, kde se nevyskytují organizované antipedofilní skupiny, má heslo pedofilie na národní *Wikipedii* všechny rysy působení propedofilního aktivismu a diskusní pedofilní fóra na heslo často odkazují jako na zdroj užitečných informací.

17) Leonid Jumper: „Tři přání“, 3. 6. 2014, 0.58, <<http://forum.pedofilie.eu//viewtopic.php?t=214&p=772>>, přístup 25. 10. 2014.

18) Jaromír Volek: „Konstrukce morální paniky a sociální exkluze“, *Sociální studia* 5, 2000, č. 5, s. 97-113, zde s. 97.

19) S. D. Goode: *Paedophiles in Society*, cit. dílo, s. 31-53.

Nejnižší úrovní aktivismu je pak osobní iniciativa při potlačování údajně nevhodného obsahu na internetu. Nejčastější formu představují příspěvky blogerů, především těch konzervativních, kteří varují před pedofily v rámci širší diskuse o právech sexuálních menšin. Vlna takovýchto příspěvků se objevila například v roce 2013 v důsledku účasti skupiny pedofilů na pražském průvodu Prague Pride, který se zaměřuje proti homofobii. Další rok se už organizátoři pochodu od pedofilů distancovali.

Na případ spojený s literaturou, kterou by bylo možné označit jako virtuální dětskou pornografií, upozornila ve své bakalářské práci o tzv. *slash fan fiction* Jana Glocarová.²⁰ *Slash fan fiction* patří mezi velice rozšířené druhy *fan fiction*, tedy literatury, kterou vytvářejí fanoušci populárních literárních děl a která sdílí některé prvky, především pak postavy a fikční svět, s dílem výchozím. Tak vznikají například rozsáhlé fanouškovské texty ze světa Tolkienova *Pána prstenů* či televizních seriálů. *Slash fan fiction* pak představuje takový typ *fan fiction*, který se zaměřuje na sexuální vztahy mezi fikčními postavami stejného pohlaví. Takto pojatá povídka z fikčního světa seriálu *Star Trek* se například bude zaměřovat na milostný vztah kapitána Jamese Kirka s prvním důstojníkem Spockem a podobně.

K dlouhodobě největším fandomům (sdružení fanoušků) patří ten, který se utvořil okolo románové ságy J. K. Rowlingové o mladém kouzelníkovi Harrym Potterovi a jeho přátelích. Literární dílo, které explicitně popisuje sexuální styk nedospělých postav z tohoto románového cyklu, pak lze teoreticky označit jako virtuální dětskou pornografií. Klíčový rozdíl oproti tvorbě na fórech pro pedofily však představuje odlišný kontext. Zatímco autoregulace *GL Fóra* je založena na vědomí, že se jedná o hraniční jev, spojený velmi úzce s trestnou činností, pro autory *slash fan fiction* tvorba představuje toliko zábavnou kratochvíli, kterou lze sdílet s přáteli a dalšími nadšenci. Zatímco tvorba na *GL Fóru* vzniká v kontextu psychiatrických léčeben, trestních oznámení a mediální demonizace, potterovský *slash* má mnohem blíže k bestsellerům, hollywoodským trhákům a maškarním slavnostem.

Jestliže tedy zveřejnění sexuální povídky na pedofilním fóru vyvolává rozsáhlou diskusi o případné regulaci, která může vyústit v rámci ochrany stránek až v její odstranění, v případě slashových povídek se autoři po předchozí domluvě s poskytovatelem hostingu rozhodli toliko upozornit na nevhodnost obsahu pro osoby mladší osmnácti let. Sám obsah této fanouškovské tvorby přitom z hlediska sexuálních popisů do značné míry překonává otevřenost pedofilních webů.

Například v povídce *Sex profesora Snapea* autor pod nickem Aradia popisuje sblížení profesora a jeho žáka následovně:

[...] Snapea zahalila mlha sexuálního šílenství. Harry také vylezl na postel, sehnul se nad ním, stáhl profesoru lektvarů hábit a vyprostil Snapeův penis z jeho kalhot. Snape vykřikl, když Harry sklonil hlavu a přitiskl své nejisté rty na sametově jemnou špičku erekce roztíraje si po svých chlapeckých rtech „kapku touhy“.
Harryho jazyk pomalu kroužil kolem žaludu Snapeova naběhlého penisu, škádlil ho, ochutnával... ale ředitel Zmijozelu nebyl ve stavu, aby mohl čekat. Snape položil jednu ruku chlapci zezadu na hlavu, roztáhl dlouhé prsty a naváděl mladého kouzelníka tam, kde ho chtěl... kde

20) Jana Glocarová: *České čtenářky slash fan fiction a jejich pohyb v rámci virtuálního prostoru*, bakalářská práce, Brno, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity 2011.

ho potřeboval. Snape v tu chvíli sevřel svoji erekci a vyšel vstříc Harryho snažícím se rtům, ostře se nadechl přes zatnuté zuby předtím, než jeho tvrdý penis zaplnil Harryho ústa.²¹

Spokojené fungování rozsáhlého potterovského slashového fandomu v srpnu roku 2007, tedy v době největší popularity ságy (kdy vyšel zatím poslední díl románu a pátý filmový díl), přerušil zásah anonymního aktivisty. Ten začal psát autorkám – pod většinou textů jsou podepsané ženské nicky, může se však jednat o muže – výhrůžné dopisy a požadoval, aby ze svých stránek odstranily pedofilní a zvrhlou literaturu.

Na stránkách *Blanch Manor* (*Panství paní Blanch*) se v příspěvku *Kauza „pedofilní“ obsahy blogů*²² můžeme blíže podívat na cézuru mezi kontextem, ve kterém povídky vznikají, a kontextem, do něhož je zasazuje anonym. Blanch vysvětlila poskytovateli hostingu, na kterého se aktivista se stížností obrátil, „že jsou zde pouze povídky, kde jsou holt místy milostné scény, že jinak tu žádné porno nemám“. Dále poděkovala za podporu „všem slasharům, kteří jako já milují slash, a to ne proto, že by byli pedofilní či snad perverzní, ale pro jeho neobyčejnost, nadpozemskost, krásu a libozvučnost“.²³

V poměrně rozsáhlé diskusi pod článkem, která čítá dvě stě osmdesát dva příspěvky vložené mezi 23. a 27. srpnem 2007, však můžeme sledovat, že na rozdíl od Blanch velká část autorek blogů nátlaku aktivisty, který vystupoval pod nicky „anonym“ či „vy to stále nechápete“, ustoupila a své blogy smazala. Nejprve blogy uživatelky Vrony a Lamar a nakonec i populární stránky *Hříchy Severuse Snapea* od Taťány.

Právě v této době se jako určitá prevence před možným obviněním na stránkách *Blanch Manor* objevilo okno, které vyžadovalo potvrzení plnoletosti. Tato kontextová proměna ve čtenářích vyvolávala nepříjemný pocit, protože nebyli zvyklí, aby tato tvorba byla spojována s pornografií. Uživatel fleur_packyt napsal: „Připadala jsem si jako kdybych ležla na nějaké porno či co.“ Uživatel Veracity požadoval, aby bylo upozornění odstraněno, „protože moji rodiče, jak občas projdou kolem počítače, by si toho mohli všimnout a měla bych z toho pěkně malér :o(nechce se mi sem přestat chodit jen kvůli tomu :o(“ . Sama provozovatelka stránek Blanch se pak svěřila: „Teď si vážně připadám jako úchyl, když to tu mám :)))))))).“²⁴

Účinnost metod anonymního aktivisty, pokud jde o úspěšnou likvidaci blogů, které napadal jako pedofilní, měla dva důvody. Tím prvním byla nepřipravenost autorek slash fan fiction na kontext pedofilní pornografie. Zatímco pedofilní fóra se rozsáhle zabývají legislativou v teorii a praxi a jejich uživatelé jsou si vědomi toho, kam až mohou zajít a jak mají postupovat, chtějí-li se udržet v mezích zákona či jeho interpretací, autorky slashe se mohly výhrůžky právním postihem zaleknout. Navíc na rozdíl od pedofilních aktivistů nechtěly být stigmatizovány jako autorky pedofilní literatury. Druhý klíčový prvek úspěšnosti anonyma představovala snadná dostupnost osobních informací na internetu.

21) Aradia: „Sex profesora Snapea“, přel. D. J. Orlovský, Fantasmagorium, <<http://www.fantasmagorium.net/povidky/povidky-sex101.php>>, přístup 25. 10. 2014.

22) Blanch: „Kauza ‚pedofilní‘ obsahy blogů“, *Blanch Manor*, 23. 8. 2007, 22.10, <<http://blanch.blog.cz/0708/kauza-pedofilni-obsahy-blogu>>, přístup 25. 10. 2014.

23) Tamtéž.

24) Blanch, 23. 8. 2007, <<http://blanch.blog.cz/0708/kauza-pedofilni-obsahy-blogu/komentare/1>>, přístup 25. 10. 2014.

V osobní korespondenci Blanch popsala, že autorky byly vystaveny kyberšikaně a anonym oslovoval i jejich příbuzné, partnery a zaměstnavatele, přičemž jedna z nich v návaznosti na jeho aktivity přišla dokonce o zaměstnání.²⁵

O významu kontextu pro zařazení textu do oblasti dětské pornografie svědčí skutečnost, že ani příspěvky z pedofilních fór, ani ty slashové zdaleka nepředstavují to nejextrémnější z oblasti, kterou bychom podle legislativní definice mohli do této kategorie zařadit. Servery zaměřené čistě na pornografickou literaturu, například stránky *Vaše Erotické povídky*,²⁶ většinou obsahují rozsáhlé rubriky věnované popisu sexuálního života nezletilých, v tomto případě nazvané „školačky“. Tím, že se tyto povídky vyskytují na fóru určeném převážně pro heterosexuální muže, však většinou nejsou problematizovány ani regulovány. Dětská pornografie je tedy možná pouze v prostředí, které ji jako dětskou pornografi nevnímá a nevyhledává.

Zkoumání pedofilních fór a slashových blogů navíc odhaluje jistá specifika regulace textů v internetovém prostředí. Na jedné straně je, oproti tištěné tvorbě, poměrně snazší znepřístupnit povídku, blog či celý diskusní server. Na straně druhé lze text jednoduše uchovat a publikovat ho na nových stránkách či jiným způsobem rozšiřovat po internetu, ať už veřejném či „temném“. Ačkoliv tedy byla *Povídka na P* na jednom serveru zakázána a ten, který ji ponechal zveřejněnou, již neexistuje, máme stále možnost si ji přečíst. Podobně stránky *Hřichy Severuse Snapea* nalezneme na internetu nadále. Změnil se pouze název a provozovatel stránek. Naopak v případě, že autor o svůj blog ztratí zájem, může řada textů z internetu jednoduše zmizet, aniž by je bylo možné jakkoliv dohledat či alespoň zaznamenat, že vůbec někdy existovaly. Proti této formě definitivního mizení se například provozovatelé fóra *ČEPEK* brání tím, že jsou stránky archivovány na *WebArchivu* Národní knihovny České republiky, což by mělo zaručit zachování informací i v případě zániku stránek.²⁷

Tvorba virtuální dětské pornografie na internetu je tedy regulovaná na několika úrovních. V první řadě trestním zákoníkem, který je však korigován soudní praxí. Další instanci představují provozovatelé webhostingu, kteří mohou stránky kdykoliv zrušit, pokud mají pocit, že je jejich obsah jakkoliv závadný. Nižší instanci představují administrátoři fóra, kteří ho moderují tak, aby nezadali majitelům domény příčinu ke zrušení diskusní skupiny. Regulace může mít také podobu individuálního aktivismu proti určitým žánrům. Zásadní roli přitom hraje kontext, který může dílo do pedofilního rámce začlenit nebo z něj naopak vytrhnout, přičemž legální definice dětské pornografie je v těchto případech až sekundární. Různé formy regulace můžeme zároveň chápat jako produktivní prvek, umožňující pochopit smysl takové tvorby, která směřuje za hranice, jež nesmějí být překročeny.

25) E-mail autorky Stefanovi Segimu, 13. 8. 2014.

26) *Vaše erotické povídky*, <www.vase-eroticke-povidky.cz>, přístup 25. 10. 2014.

27) *WebArchiv - archiv českého webu*, Národní knihovna ČR, <<http://wayback.webarchiv.cz/wayback/query?type=urlquery&url=http%3A%2F%2Fwww.pedofilie-info.cz>>, přístup 25. 10. 2014.

Summary

In the Public Interest. Censorship and the Social Regulation of Literature in Modern Czech Culture. 1749-2014 is a book that describes, analyses and interprets the role played by censorship and by other institutional and structural mechanisms that have participated in the social regulation of literary communication within the cultural sphere of the historical Czech lands (Bohemia, Moravia and Silesia), which loosely coincide with the borders of the modern Czech Republic. The exposition on the period up to 1918 examines the organization of the supervising censorship bodies in the Habsburg Empire, which included the Czech lands, particularly the activities of the Viennese authorities relating to literary communication within the Czech lands in Czech, German and other languages. Apart from some individual comparative references, however, this book does not focus on conditions in Slovakia, even though it joined the Czech lands to form a single unitary and then federative state in 1918–1939 and 1945–1992, for ever since the time of the Habsburg Empire, Slovakia as a part of Hungary has had its own specific printing rights traditions. Even in the 20th century, however, as part of a common state, in spite of its linguistic, cultural and political similarities it formed its own administrative and cultural unit to such an extent that no exposition of the social regulation of literature and the press in the Czech lands can be superimposed on the Slovak situation in that period.

This book provides the reader with a comprehensive view of the changing faces of censorship and of the regulation of literature as well as the press (with some exceptions, performing arts genres are outside of its purview). The historical period under review is defined on the one end by the beginning of the Enlightenment, during which the focus of institutionalized censorship shifted from the church to the state, and on the other end by the most recent turn of the century, which saw changes in media usage as the internet grew in importance. The internal chronological milestones, dividing the book's exposition into eight sections (1749–1810, 1810–1848, 1848–1863, 1863–1918, 1918–1938, 1938–1949, 1949–1989 and 1989–2014), reflect important changes in censorship practice.

The literary communication standpoint utilized in this book as one of the exposition axes provides a methodological basis for a dynamic conception of the history of the phenomenon of regulation, which can be defined narrowly as institutionalized censorship, or broadly, after Michel Foucault or Pierre Bourdieu, as structural censorship, which is not institutionally based, but performed by the regulatory powers of language and culture. These broad and narrow definitions should not be seen as opposites, but merely as extremes in the complex range of social regulation governing literary communication. The first, narrow view sees censorship as a set of administrative procedures controlling and regulating the literary communication that takes place in the printed media within the sphere of power of a particular social authority, i.e. the state or one of its components (such as the army, educational system), church, municipal authorities, political parties or social movements. At any particular historical time and place several authorities may be

concurrently active, either reinforcing each other's roles or competing and coming into conflict with one other. The book designates this category of regulatory activities as institutionalized censorship. The second, broader standpoint, termed structural regulation in this book, covers phenomena that are not directly associated with the operation of institutions or the legislative framework, but which are linked to the cultural basis behind regulation, i.e. discourse, economic and general social factors. The book conceives social regulation as a set of various regulation activities, regardless of which of the two categories they come under. In both cases, the social regulation is not perceived one-sidedly, but its contradictory character is described: the regulation of literary communication has not only restrictive, but also productive effects. Not only is e.g. the publication of books prohibited, but new communication methods (e.g. samizdat) and the like emerge. The authors of this book sought inspiration in the deconstructivist school of the so-called new censorship, according to which censorship is not bound to any specific institution, legislative measure and so forth, but is dispersed in various places (Richard Burt) and associated with the structure of the literary field (Pierre Bourdieu). One disadvantage of this conception of censorship, however, is the excessive range of the central concept, i.e. that censorship operates as an umbrella term for various regulation processes. Hence the authors find the moderate standpoint expressed by Beate Müller to be congenial, as it distinguishes between censorship itself and structural regulation processes in general.

The introduction to each part of the book comprises an extensive summary (the "overview" chapter) on the changing face of organizational provisions for institutionalized censorship (primarily by the state and to some extent by the church), as well as on its programme, practice and the impact on "high" (belles lettres) and "low" (popular) literature. In these overview chapters the reader will find information on key legal rules and the system of institutions performing censorship supervision, as well as on the thematic, genre, stylistic and linguistic focus of literary censorship, and on those groups of target readers, whose moral, cultural and political integrity was monitored by the censors with particular concern. The overview chapters also present summaries of the reactions that censorship provoked in the literary field, characterize the place assigned to censorship in reflections on literature, culture and society at the time, present the (de)legitimizing discourse on censorship and characterize its criteria, i.e. the cultural, moral, aesthetic, literary, ideological, religious, scientific and political ideas that are promoted by censorship at one time or another. At the same time they observe the way liberal modernist discourse, which considers censorship to be an obstacle to progress and holds that art is to be liberated from any censorship, is confronted with other ideological, cultural and political projects.

The associated case study sections expand the exposition on institutionalized censorship by means of analyses of individual cases. However, they also take into account other forms of exclusion from literary communication and of interfering in the sedimentation of literary memory—changes to texts and the reactions of literary protagonists to them—all within a spectrum ranging from political censorship and moral censorship to structural regulation performed by the regularizing forces of language and culture. Whereas the overview chapters aim for a synthesis of the current state of knowledge and a summary

of the issues involved, the case studies are more in the nature of individual examples and separate analytical and interpretational views, which form a relative whole at the level of the entire book. Both the overview chapters and the case studies are based on a new study of the source base. Hence they deal with press, archive and literary sources, which previous research has neglected. The selective presentation of these sources is also facilitated by a supplementary layer of “infoboxes”, which runs through the overview chapters and includes not only reproduced documents and extracts from texts, but anything else that illustrates the primary text. This includes caricatures, photographs and other visual items, document facsimiles, microstudies of specific manifestations of censorship and the personal stories told both by those who did the censoring and those who were censored (not infrequently one and the same person).

The historical approach primarily focuses on the changing face of censorship and its development and dynamics over time, but also takes note of identical, analogical and latent features. A triad of ideal-types (Max Weber) of censorship can be used to portray these features: 1) The paternalistic type of censorship prevailed during the Enlightenment period (covered by the first part of the book) and the Restoration (covered by the second part). It sees literature as an educational medium, promoting the values involved in the positive development of society. As a rule the censor is a state-nominated expert from within the literary field (e.g. a university professor or poet), while institutionalized censorship supervises the entire range of literary communication, including the economic and distribution aspects. It performs pre-publication censorship and assesses manuscripts before they are printed, hence its joint responsibility for the state of the literary public. Its decision-making is governed by a differentiated idea of the various categories of the public and an endeavour to strictly control the reading matter of the broad masses with little education. 2) The liberal type of censorship predominated under bourgeois liberalism (fourth part), during the lifetime of independent Czechoslovakia 1918–1939 (fifth part) and in the period after the democratic revolution in 1989 (eighth part). It is governed by the principle that every text is permitted unless it is explicitly prohibited. Liberal censorship typically intervenes in literary communication a posteriori (i. e. post-publication censorship) within the distribution process in certain specific cases only. It does not supervise the entirety of literature from the standpoint of a single cultural project, but rather it seeks out and eliminates specific “offending” points in texts. Liberal censorship is the only ideal-type of censorship to be “open” in the sense that it publishes its decisions to the maximum possible extent and hence exposes them to public discussion. In comparison with censorship of a paternalistic nature, however, it tends to punish authors, since it construes unacceptable utterances as criminal offences. 3) The authoritarian type of censorship, imposed under right-wing and left-wing dictatorships (sixth to seventh part), promotes a specific cultural project, which often (historically) emerges as a reaction to liberalism. It models and moulds literary communication as a whole and disciplines the literary public. It includes both pre- and post-publication censorship. It is typified by a high level of dispersal of supervisory activities, both at the stage before the medialization of utterances and at the stage where media communications are distributed. In the authoritarian ideal-type, censorship is hidden and its decisions are not published or discussed. It attracts men and women of letters with its comprehensive conception of

creative work and its emphasis on the productive aspects of regulation, aiming to create a “new” literature, writer and reader. It plays an important role in the internalization of the cultural project that is promoted in this way, and in its appropriation by the individual participants in literary communication.

Part One, 1749–1810

The overview chapter by Michael Wögerbauer, *V zájmu rozumu a spásy duše. Literární cenzura mezi protireformací a osvícenstvím – In the Interest of Reason and the Salvation of the Soul. Literary Censorship Between the Counter-Reformation and the Enlightenment*, deals with literary censorship during the waning Counter-Reformation and the Enlightenment. The period between 1749 and 1810 is characterized by the fairly stable paternalistic approach of the church and state institutions towards run-of-the-mill readers, consisting in supervision of the poorly educated masses’ and “naive” readers’ reading material, as “bad” material could lead them astray. This was also a time when both power structures, i.e. the church and the state, were clashing and negotiating. They were defending their own particular interests, especially in view of the different ideas they had about what reading is (in)appropriate for any particular public. The year which begins this account, 1749, can be characterized as the start of a new era in the Habsburg Empire and the Czech lands: within the framework of extensive administrative reforms, the state censorship committees, which issued state indexes of proscribed books and thus gradually replaced the counter-reformation indexes and censorship performed by missionaries, were either reestablished or restructured in the individual countries of the Empire.

In the situation that arose when compulsory school attendance was introduced and a critical literary public emerged (Jürgen Habermas), the absorption of European Enlightenment ideas from France, Holland and Great Britain was perceived both as an opportunity and as a risk in Central Europe. Literature became an ally of Emperor Joseph II and his successor Leopold II in their promotion of reforms. Like their opponents, both monarchs understood the propaganda value of mass-disseminated printed texts and particularly the brochures which (at least in the towns and cities in view of the growing literacy of the population) were becoming an increasingly important factor in the development of the public sphere. The government started to view these texts as dangerous around the time public opinion was turning against it in 1790.

As church power decreased and the bourgeoisie developed in strength, belles lettres gradually emancipated itself as a subject of censorship oversight from religion and the representation of secular power. At the end of the 18th century we thus commonly come across literary works with no religious or political content in both of the languages of the province, German and Czech. This does not at all mean that art had achieved any aesthetic autonomy, rather, if anything it “patriotically” served to ennoble the nation, which no longer just included the aristocratic representatives of the country, but the entire community living on the territory, regardless of its class or ethnic background.

The first section of the overview chapter defines the territorial limits and the time-frame for this part. It then focuses on discussions of reading and the need to supervise it during the Counter-Reformation and the Enlightenment, which it approaches based on the examples of the Jesuit missionary Antonín Koniáš (1691–1760), who has gone down

in the historical subconscious of Czech society as the negative prototype of the censor, and of the state administration theoretician Joseph von Sonnenfels (probably 1733–1817). The basic context for these discussions, which of course did not necessarily have to take account of actual cultural practice in all respects, is the approach various strata of society at that time had to books. The second section attempts to describe the common features shared by censorship systems from the mid-18th to the early 19th century. Out of all the main issues it focuses on the collaboration between the Viennese centre and the periphery, e.g. Prague. The primary instruments for regulating literary communication were pre-publication censorship, the re-examination of titles already censored and interventions in the operation of the book market (i.e. protectionist measures presenting obstacles to the import of foreign titles).

The following four sections present a diachronic view of the regulation of literature – from the symbiosis of church and state censorship (to 1771) to the Theresian regulation system with a gubernatorial censorship commission (1771–1781) and the Josephine attempt to centralize censorship (1781–1790), finally to the institutional differentiation between education and censorship, which came under the authority of the Police Ministry around 1800. These sections present an overview (based on rare surviving sources) of the organization and practical operation of censorship in Bohemia, particularly in Prague. By means of a separate description of legislative and censorship practice, the exposition attempts to overcome the traditional issue surrounding the examination of Habsburg censorship in the 18th century, when the normative language of legislation (i.e. the ideal notion of “what should be”) is automatically confused with actual censorship practice at a particular place and time. As the overview chapter indicates, some legislative ordinances were not implemented in practice or were only implemented to a limited degree. The archive sources indicate that the centralization of censorship in Vienna, as directed by Joseph II in 1781, was practically never put into effect in Bohemia during Joseph II’s lifetime, and only in the first decades of the 19th century was this centralization of censorship gradually realized.

Case Studies, 1749–1810

The two introductory case studies deal with changing censorship responses to the development of the literary public. The case study by Claire Madl, *Perný rok knížete Fürstenberga. Cenzura a proměna veřejnosti na sklonku vlády Marie Terezie – A Busy Year for Prince Fürstenberg. Censorship and the Changing Face of the Public at the End of Maria Theresa’s Reign*, deals with censorship scandals centring around the figure of the highest political representative of Bohemia (in its provincial sense), Prague Burgrave Prince (Fürst) Karl Egon Fürstenberg. These scandals demonstrate the shift in the performance of censorship away from the exclusivism of written culture and censorship practice, when the censorship authority was integrated within the milieu of elite readers and book professionals, to what was virtually mass written culture, in which the readers were an anonymous group and the target of supervision, while the rational-critical public gradually became independent.

The case study by Michael Wögerbauer, *„Nekonečné literární boje ohrožující společenskou jednotu“. Židé, literární veřejnost a cenzura – “Endless Literary Struggles Endangering*

Social Unity". *Jews, the Literary Public and Censorship*, analyses the way officials dealt with two anti-semitic texts, one in the 1780s and the other around 1812. It shows the changing responses to the question why, in whose interest, and to what extent discourse on the Jewish minority was (not) to be regulated. Supervision of public space was increasingly inspired by the censorship authorities' fears that readers might get some "bad ideas" and so might be incited by media communications to commit violence against the Jewish minority.

The topic of Michael Wögerbauer's study, *„Žádnou pochvalu, nebo odložím své pero navždy.“ Román Karolinens Tagebuch Marie Anny Sagerové, genderová cenzura a mlčení v literárním poli – “No Applause or I Shall Put My Pen Down Forever”*. *The Novel Karolinens Tagebuch – Caroline's Journal Intime by Maria Anna Sager, Gender Censorship and Silence in the Literary Field*, lies outside the sphere of state censorship. For prose works by Maria Anna Sager (1719–1805) the marginality of women's writing and dissent in relation to unwritten social and literary norms came to be a productive force at different levels of writing and literary communication. This involves the operation of what is known as gender censorship (Barbara Becker-Cantarino) at the level of the female narrator and the novel characters who disturb her in her writing of the diary or even prevent her from doing so, as well as at the level of communication between the author and the critic. The constellation of literary values and reception potential in 1770s Bohemia did not allow Sager's novels to be fully involved in literary communication at that time.

The case study by Václav Smyčka, *Techniky transgrese. Cenzura jako tvůrčí prvek erotismu v románech Johanna Friedricha Ernsta Albrechta – Techniques of Transgression. Censorship As a Creative Element of Eroticism in Novels by Johann Friedrich Ernst Albrecht*, deals with the relationship between prohibition and its transgression, based on the example of the publishing practice and narrative strategies of the doctor, publisher and author of popular novels Johann Friedrich Ernst Albrecht (1752–1814) from the time of his stay in Prague (1789–1795). Albrecht made use of the title of a prohibited novel ("titulonym") to model the reception of subsequent permitted novels. Hence even at the level of the internal economy of the work, the combination of the marked turning of a blind eye and the obsessive verbalization of an experienced passion does not serve to hide the true deposition of the work from censorship and social condemnation, but just the opposite serves as the main deposition, the very eroticism of the work.

Part Two, 1810–1848

The overview chapter by Petr Píša, *V zájmu nevzdělaného čtenáře. Literární cenzura v době restaurace a rozmachu národního hnutí – In the Interest of the Uneducated Reader. Literary Censorship Under the Restoration and the Rise of the National Movement*, presents literary censorship from the promulgation of the key regulation that set out censorship content criteria (1810) to the beginning of the revolution in 1848. This period is characterized both by the efforts of state elites to maintain political stability and restore pre-revolutionary conditions to Europe following the Napoleonic wars, and by the emergence of new schools of thought and ideologies, i.e. liberalism and national movements. The absence of larger institutional or thematic changes in censorship during the first half of the 19th century allows us to structure the text of this chapter on a synchronic basis.

Censorship during the pre-1848 period involved supervision of every manuscript before it was printed and every book imported from abroad. It commented both on the detailed content of the texts under assessment, including the objective accuracy of the information given, and on questions of style and orthography (even in the case of vernacular languages which did not yet have stabilized, universally recognized orthographic rules), as well as on the work as a whole, assessing to what extent the particular text might be necessary and useful for the potential reader. As for periodicals, censorship was also used for the economic regulation of a literary market that had not hitherto been fully developed, because it often refused to grant licences for new titles, to ensure they did not compete with existing periodicals for readers or revenue. Specific assessments of a work's aesthetics or contents depended primarily on the subjective judgement of the censor(s), while any transgression of written or unwritten rules could lead to individual disciplining of the censor in the form of sanctions for the approval of a problematic work. Moreover, space was also left to some extent for the official or unofficial intervention of authors if they did not agree with censorship demands. Censorship was omnipresent and for a long time not questioned in principle by the majority of the population. Rather it remained invisible to the ordinary reader, as alterations were made at the manuscript stage and visible deletions were not retained in printed versions, as occurred in later times.

Regulation of the literary space was not generally questioned even by the Czech national movement, whose programme had more of a tendency to homogenize this space. It was only during the 1830s that it began to artistically split up more prominently due to differing receptions of subjective romanticism. However, the explicitly literary nature of the Czech National Revival explains why censorship interference in Revival literature was perceived in a particularly sensitive manner. Likewise the German-speaking intelligentsia ceased to identify with state efforts to regiment public life and in the spirit of liberal thinking began to call for its share in political participation and for the opportunity to speak out on state administration issues. The liberal movement saw the Austrian censorship system as a synecdoche for the denial of political rights at that time. Hence it was in opposition to the much criticized and ridiculed censorship system that the demand for "freedom of the press" emerged, although this was still compatible with the idea that the articulation of certain topics was inadmissible as an offence against public morality or religion.

This chapter begins with an interpretation of the consequences of the introduction and enforcement of compulsory school attendance for reading culture, with an analysis of the paternalistic view of the censorship regulations of September 1810, as well as an analysis of discourse on censorship and freedom of the press. The number of literate people who only had minimal reading experience increased as time went by. Their relationship to books often remained at the level of naive reading, characterized by absolute faith in the written word. In addition to support for educational literature destined for these new readers, which, like the voice of the priest from the pulpit, would bolster people's basic social and moral convictions or serve to promote economic and technical innovations, the first half of the 19th century was marked by efforts to regulate all popular reading that did not meet this educational function and was thus perceived as merely useless "excitement of the senses".

The second section of the overview chapter focuses on a synchronic view of manuscript and foreign press censorship, as well as other areas of censorship regulation. Based on proscribed book lists, official archive material and other sources, the third section presents an analysis of the subject and genre focus of pre-1848 censorship. This account deals in particular with romantic motifs both in highbrow and popular literature, historical and religious motifs and censorship of public morality, as well as addressing the issue of the extent to which the performance of pre-1848 censorship was affected by the nationalist standpoint. The final section presents an analysis of the consequences of censorship on the literary scene in the first half of the 19th century, primarily in authors', publishers' and readers' strategies for getting round censorship, as well as impacts of a structural nature. It also focuses attention on tendencies of the Czech national movement to self-regulate.

Case Studies, 1810-1848

A quantitative and qualitative analysis of particular aspects of censorship protocols is presented by Hedvika Kuchařová's case study: *Náboženská literatura předbřeznového období pod drobnohledem. Cenzurní protokoly Hieronyma Josepha Zeidlera – Pre-1848 Religious Literature Under the Microscope. The Censorship Protocols of Hieronymus Joseph Zeidler*. A member and later abbot of the Premonstratensian monastery in Prague at Strahov, Hieronymus Joseph Zeidler (1790–1870) was a censor of religious literature between 1823 and 1848. His surviving papers include a number of censorship protocols from the 1823–1834 and 1841–1846 periods. The study focuses both on their quantitative analysis (linguistic and genre composition, ratio of approval-rejection judgements) and on a qualitative analysis of Czech-language prayer books and texts not primarily of a religious nature.

The case study by Petr Píša, „*Aby bez závady prošlo*“. *Strategie Václava Hanky při styku s předbřeznovou cenzurou – “To Get It Through Without Objections”*. *Václav Hanka's Strategy Towards the pre-1848 Censorship*, demonstrates on the basis of publication activity by writer and Slavonic scholar Václav Hanka (1791–1861) possible strategies in situations where the content of a published text clashed with the standards set by Austrian censorship. In the absence of any opportunity to adapt the text to censorship standards (if, for example, it was written in a different historical context and addressed a different public), the role of tactics beyond the text, i.e. within the framework of relations between the editor and the censors, became increasingly important. Possible strategies included negotiating with the censors and taking advantage of informal contacts; resubmitting rejected manuscripts; manipulating censored manuscripts in an effort to defraud; and printing an unapproved work abroad.

The following case study by Petr Píša, „*Žádný nakladatel si na tom netroufá vydělat*“. *Bernard Bolzano mezi státní, církevní a strukturální cenzurou – “No publisher Thinks He Can Make a Profit from That”*. *Bernard Bolzano Between State, Church and Structural Censorship*, focuses on the specific publication opportunities open to philosopher Bernard Bolzano (1781–1848), a dismissed professor of religion at the Prague Philosophical Faculty, as well as on the issue of the impact of censorship measures on the quiet reception of his intellectually original work during the 19th century. As a result of censorship difficulties

the author endeavoured to publish most of his works abroad, and to negotiate with the publishers, although this was complicated among other things by the need to publish his books anonymously. Bolzano's views on the ideal form to be taken by censorship and the distribution of books, expressed in his social utopia *O nejlepší státě - On the Best State*, were clearly inspired by these protracted negotiations.

The forms assumed by state censorship and structural regulation in the case of the collection and publication of folk songs are presented in Lucie Uhlíková's case study: *Duch a povaha národa v písni. Idealizovaný obraz lidové písně v tištěných sbírkách první poloviny 19. století - The Spirit and Nature of the Nation in Song. The Idealized Image of Folk Song in Printed Collections in the First Half of the 19th Century*. The first printed editions of folk songs that were presented to the Bohemian public in the first half of the 19th century were shaped by the moralistically prudish public opinion, the aesthetic evaluation of songs (and particularly their lyrics) and patriotic aims and ideals. Hence on the road between living tradition and publication, songs were subjected to a threefold selection process: the singer considered what to sing to the collector; the collector made a decision whether or not the song is worth recording; the editor took into account the national idea, adherence to social conventions, aesthetic and ethical parameters, the financial and material aspects and not least the demands of the state censor at that time.

Part Three, 1848-1863

The overview chapter by Magdaléna Pokorná, *V zájmu svobody a řádu. Literární cenzura v revoluci a neoabsolutismu - In the Interest of Freedom and Order. Literary Censorship in Revolution and Neo-Absolutism*, focuses on the relatively short and internally disparate period between 1848 and 1863. In relation to the classification of ideal-types used in the book, this period can be understood as the transition between paternalistic and liberal censorship. The sudden abolition of pre-publication censorship in March 1848 brought about a need to find new forms of press regulation involving the activities of writers and the voice of the public. The idea of post-publication censorship with criminal liability for the author or editor, which public opinion inclined towards, was not found to be incompatible by participants in literary communication with the idea of "freedom of speech" as the outcome of the abolition of "censorship", which at the time was perceived to be only associated with pre-publication censorship of manuscripts, as performed in the pre-revolutionary period. As regards specific measures to implement post-publication censorship in the sense we understand there was no uniform opinion.

During the rise of reaction and neo-absolutism, press policy endeavouring to restore and maintain "order" focused primarily on those forms of literary production that predominated during the revolutionary year - posters, leaflets distributed by news vendors (prohibited in December 1848) and periodicals of a political nature, whose space was increasingly restricted from March 1849 to May 1852 by a system of securities, cautions and licences. Characteristically, the liberal press law measures of March 1849 were not enough for the representatives of state power to discipline the opposition press, so they had to be gradually supplemented by extraordinary measures (from May 1849 to September 1853 in Prague and other towns) and by measures of an extrajudicial nature. Other measures were imposed on inconvenient authors again by extrajudicial means.

Undoubtedly the most famous case of censorship during the period under review is that of journalist Karel Havlíček (1821–1856) and his confinement in Brixen in south Tyrol.

A characteristic feature of the neo-absolutist system of press and literary regulation was the dispersal of censorship among all the participants in literary communication. The post-publication censorship of the 1850s operated with a scale of possible economic and criminal sanctions for authors, editors, publishers, printers and booksellers, while the judgement of publications that were already printed made it impossible to respond to the results of censorship assessment by modifying the text. This resulted in greater pressure on authors, editors and publishers to anticipate censorship restrictions themselves. Ordinances to compulsorily submit printed copies within a certain time before the beginning of distribution also enabled any confiscation to be effectively performed. The repeated increase in the number of confiscations of individual issues of periodicals at the turn of the 1850s and the 1860s must be seen as a symptom of the erosion of this system, as opposition voices were no longer rejected a priori, but only in individual cases when the law was breached. However, it was not until the new press law of December 1862 came into effect in March 1863 that the principle of liberal censorship, typified by the post-publication censorship system backed up by court rulings, was definitively established.

The first section of the overview chapter charts the structural impact of censorship intervention into literary communication. The relaxation of censorship supervision after 1848 led to an increase in readership interest in periodical titles. On the other hand, the result of the increase in censorship restrictions was a decrease in the number of periodicals published and a reduction in their print runs. The legislation and discourse of the late 1840s and the 1850s dealt with in the second section, focused primarily on the issue of censorship supervision of the periodical press, which enjoyed its greatest upswing in the revolutionary year of 1848. Moreover, this section also follows the changing face of censorship legislation and discussion of its possible forms. It leaves out, however, debates in legislative bodies in 1860–1862, which had a direct impact on the form of the new press law (these are not dealt with until the overview chapter on the 1863–1918 period).

The third section of this overview chapter focuses on other fields of literary communication regulation, where the striking changes that took place in the revolutionary year and the ensuing reaction did not appear so dynamic, i.e. with regard to authors, non-periodical publications, distribution, libraries and readers. It also deals with church censorship, which diverged from state censorship in 1848. The following section analyses the content of the foreign and domestic press and the articles in periodicals which censorship focused on, based on censorship lists and individual selected cases. In contrast to the pre-1848 period, the authorities paid less attention to non-periodical publications. Although police supervision focused on a broad range of people representing opposition trends in 1848 and 1849, including a large number of authors writing in Czech, their literary work did not face any direct obstacles unless they were dealing with current political topics.

Case Studies, 1848–1863

The introductory case study by Magdaléna Pokorná, *Historie girondinů a Žižkova smrt. Dva modelové příklady regulace literární komunikace v polovině 19. století* – The History

of the Girondists and Žižka's Death. *Two Model Examples of the Regulation of Literary Communication in the mid-19th Century*, demonstrates based on material from two censorship cases (on the basis of which confiscation orders were made in February 1851) that even after the abolition of pre-publication censorship in 1848, in some cases a paternalistic viewpoint persisted, distinguishing between individual categories of readers in terms of their ability to "correctly" understand potentially dangerous texts. Even though the authorities characterized the Czech translation of Lamartine's *History of the Girondists* (in view of its price, size and demanding nature, targeting the educated reader) as the apotheosis of revolution, they saw the book version of Kolár's *Žižkova smrt - Žižka's Death* as more dangerous in view of its capacity to address the popular masses. This is why the confiscation of Lamartine's work was eventually halted, whereas Kolár's drama remained prohibited.

Another two case studies deal with the fortunes of proscribed authors during the 1850s and their difficult publication conditions. The study by Michal Charypar, *Amnestovaní velezrádci. Spisovatelské podniky J. V. Friče a Karla Sabiny v letech 1854-1861 - Amnestied Traitors. The Writing Enterprises of J. V. Frič and Karel Sabina 1854-1861*, follows the parallel stories of Josef Václav Frič (1829-1890) and Karel Sabina (1813-1877), Czech literati who were involved in the revolution as journalists and writers and who were condemned for their participation in the "May conspiracy" of 1849. Their writing plans often came to nothing, both individually and collectively, not only because of the police supervision that they were subjected to after they were released from prison, but also because of their conflict with the older generation of writers, who did not want the new literary poetics to be promoted. This double pressure led the former to emigrate and the latter to collaborate with the Prague police.

In her study, *„Patří do řad literárního proletariátu“. Literární působení a policejní perzekuce Prokopa Chocholouška v letech 1848-1861 - "He is a Member of the Literary Proletariat". The Literary Activity and Police Persecution of Prokop Chocholoušek 1848-1861*, Magdaléna Pokorná follows the activities of Prokop Chocholoušek (1819-1864), author of historical short stories and novels, and during the 1848-1849 revolution the editor of democratic periodicals. It was for this journalistic activity that Chocholoušek was subsequently persecuted. Even though these sanctions were not directly levied on his fiction work, he was deprived by various official measures and police orders of the opportunity to find employment as an editor and kept outside Prague, the centre of Czech literary life. This deprived him of the opportunity to attempt a career as a freelance writer.

The case study by Magdaléna Pokorná, *„Dobře zvolená a účelně vedená četba působí nanejvýš povzbudivě“. Konflikty Františka Josefa Řezáče kvůli zakládání knihoven a jejich navrhanému obsahu - "Well Selected and Goal-Directed Reading is Highly Encouraging". František Josef Řezáč's Conflicts Over the Foundation of Libraries and Their Proposed Content*, presents the effects of literary regulation on the activities of priest, educator, writer (inter alia an author of textbooks) and politician František Josef Řezáč (1819-1879) on behalf of Czech education in the 1850s, primarily as regards the establishment of school libraries. His disputes with the Prague police authorities, the Vice-Governor and the archbishop's consistory, to which Řezáč was subordinate, related to his proposed school library book acquisitions. This study shows how the authorities in question followed his publications in Czech and how they feared his influence on the public.

Part Four, 1863–1918

The overview chapter by Michal Charypar, *V zájmu širší a užší vlasti. Literární cenzura v éře měšťanského liberalismu a modernismu – In the Interest of the Broader and Nearer Homeland. Literary Censorship in the Age of Bourgeois Liberalism and Modernism*, presents the operation of literary censorship in the latter half of the 19th century, at a time when the Czech lands were undergoing profound social, political, economic and technical changes. In the context of the multinational Habsburg Empire, the liberal endeavour to secure the rights and freedoms of individuals was also associated with the endeavours of individual national units, which were perceived as indisputable entities, to win their political rights. The idea of political freedom both for individuals and for nations did not rule out demands for national unity in the interests of a “nearer homeland” (i.e. the Czech lands), which could lead to efforts to demonstratively exclude from the national collective those who had transgressed against the “national interests” in some way.

With the stability of the “broader homeland” (the Habsburg Empire) in mind, the state censorship endeavoured to neutralize open national and social conflicts within society and to suppress any trends that might weaken the Habsburg Empire. The press law in effect from March 1863 abolished the licensing system for periodicals and thus restricted the influence of executive power in censorship decision-making in favour of the courts. The system of post-publication censorship came close to the ideal-type of liberal censorship: it evaluated texts in detail, confiscated them if they breached any specific article of the law and required court scrutiny of its own decisions.

Another liberal element in censorship from the 1860s is transparency of execution. Information on confiscations performed was published in official newspapers and in subsequent issues of periodicals affected. Newspaper and magazine publishers could arrange for a second edition of the confiscated issues, leaving out the offending texts or passages, while the editors could choose whether or not to replace the censored text with another or to leave it out without replacing it and to mark it “censored”. This transparency was typically curtailed during the First World War, when we come across a tendency to replace censored articles with other texts so that the censorship was not obvious.

The first section of the overview chapter provides a synchronic view of press legislation and censorship practice. The content criteria and punishments for press offences were determined by the criminal code. Confiscation ordered by the state prosecution or the police authorities had to be subsequently confirmed by the courts. Appeals could be made against court judgements, but in the great majority of cases the courts confirmed confiscation. If a court appeal failed, there was the option of having the text read at a legislative body session and thus immunizing an indicted text. The second section presents discourse on censorship at the time, overlapping with structural regulation in the cultural sphere. It also provides a summary of research sources and available confiscation statistics, as well as presenting confiscations of non-periodical works in German.

The following three sections present a diachronic view of developments in the censorship system, with the primary focus being on non-periodical production in Czech. The first stage, defined as the period between 1863 and 1873, includes a wave of press trials of journalists, beginning in the period of the first constitutional governments, interrupted by the episodic operation of Prussian military censorship in some parts of Bohemia and

Moravia in 1866 and culminating in the period of struggle for the recognition of historical Czech state rights. An important milestone was the blanket introduction of so-called objective criminal proceedings in 1873. To a large extent these put an end to criminal proceedings for individuals involved in press trials, but at the same time they resulted in increased growth in the number of confiscations and the removal of some elements of guarantee involving court scrutiny of censorship decisions. As a type of press trial, objective proceedings had a predominant influence on conditions in journalism and literature up to the beginning of the First World War.

The 1914–1918 period, the final chronological section in the overview chapter, involved reinforcing the existing practice of objective proceedings with the reintroduction of pre-publication censorship and the doubling of the censorship system. This led to a considerable reduction in overall published press volume and an effort to achieve the central direction of political news-reporting. The end of 1918, which concludes this chapter, can thus be perceived as a return to liberal censorship, but this was now performed under the new conditions of the Czechoslovak state.

Case Studies, 1863–1918

The introductory case study by Michal Charypar, *Kauza Arbes. Cenzura jako zkušenost zodpovědného redaktora a jako téma spisovatele – The case of Arbes. Censorship As the Experience of an Editor-in-Chief and As a Subject for a Writer*, analyses the multilevel permeation of Jakub Arbes's life experience, journalistic and writing careers (1840–1914) with censorship. Arbes was the editor-in-chief at *Národní listy*, the primary Czech periodical of its day. At the turn of the 1860s and 1870s he represented this newspaper at press courts and was imprisoned several times. During the 1890s he published extensive non-fiction accounts in which he retrospectively mapped out the interventions made by state censorship on the Czech opposition. Arbes's strategy was to deliberately make use of texts printed earlier and "immunized" sources from official proceedings with state authorities, thus aiming to increase his publications' attractiveness to readers. Hence Arbes's texts are a key source enabling us to gain knowledge of censorship at that time, as well as being a prominent example of liberal-modernist discourse on the rejection of censorship in the name of individual and national freedom.

The following three case studies focus on the issues surrounding the broader social regulation of literature. The study by Michal Charypar, *Vyobcován z národa. Cenzurní aspekty „národního soudu“ nad Karlem Sabinou – Excommunicated from the Nation. Censorship Aspects of the “National Court” Condemning Karel Sabina*, goes over the public scandal that broke out in summer 1872 over the revelation that Karel Sabina (1813–1877) was an informer for the Prague police. Under the judgement of the "national court" – seven representatives of the elite patriotic society from *Národní listy* circles – Sabina was compelled to temporarily emigrate and to cease all official cultural activity. The newspaper campaign against Sabina extended this internal exile to the end of the writer's life, and had a permanently negative effect on his image in Czech culture. The study shows what effects this case had on Sabina's subsequent chances of being published.

The subject of the case study by Markéta Holanová, *Ukrutný konec čtenáře krváků. Kampaň F. A. Urbánka proti kolportážním románům jako případ morální paniky – The Cruel*

End of the Penny Dreadful Reader. František Augustin Urbánek's Campaign Against Street-Peddled Novels As a Case of Moral Panic, is the public campaign against blood and thunder novels which at the time embodied one of the notions of harmful literature in the Czech lands. The campaign against this form of popular literature is interpreted by the study in the spirit of the theories of Stanley Cohen as a case of a moral panic. This study analyses the journalistic campaign led by publisher, editor and bibliographer František Augustin Urbánek (1842–1919) in *Urbánkův věstník bibliografický*. It also analyses the short story by secondary school teacher Václav Špaček, *Knihy ďáblovy – Devil's Books*, which contains an instructive description of the physical and mental effects that the author believes bad reading can have on the “naive reader”.

The study by Věra Brožová, „*Odklizeno bylo vše, co by jen poněkud mohlo zodpovědnost způsobiti*“. *Regulace fondů žákovských knihoven obecného školství v poslední třetině 19. století – “Everything That Might Even to a Small Extent Have Led to Accountability Was Removed”*. *The Regulation of Elementary School Pupils' Library Collections in the Last Third of the 19th Century*, follows the regulation of school pupils' library collections by the state and from the standpoint of the teachers themselves, to whom legislation and other binding regulations shifted responsibility for the administration and content of libraries. From 1875 recommendations regarding the composition of library collections were issued by the Prague Youth Literature Scrutiny Committee. Another wave of collection “cleansing” was ordered ten years later by the Ministry of Culture and Education. This study shows the consequences of this “cleansing” of library collections on contemporary educational literary work for children and young people.

The next study by Michal Charypar, *Revolta gestem a myšlenkou. Srovnání konfiskací básnických knih Svatopluka Čecha a S. K. Neumanna – Revolt by Gesture and Thought. A Comparison of the Confiscation of Poetry Books by Svatopluk Čech and S. K. Neumann*, returns to the topic of state censorship. It compares the dual approach to the literary thematization of revolt and the censor's reaction to it. The work of Svatopluk Čech (1846–1908), a poet of a liberal nationalist bent, primarily stressed the nationalist aspect of revolt, whereas the early poetry collections of Stanislav Kostka Neumann (1875–1947), a typical anarchist bohemian, were dominated by social revolt. Evidently the censor found that the political level of revolt played the most important role, with both anarchist and liberal revolt considered in principle equal by the press censorship authorities.

The study by Michal Kosák, *Mezi revoltou a autocenzurou. Příklad Slezských písní Petra Bezruče – Between Revolt and Self-Censorship. The Case of Silesian Songs by Petr Bezruč*, follows the process whereby one of the seminal works of modern Czech poetry, *Slezské písně – Silesian Songs*, a collection of poems by Petr Bezruč (1867–1958), was formed over the long term from the censor's viewpoint. Even the very first submission of Bezruč's poetry to Jan Herben for his periodical *Čas* did not escape the censor's attention when the poems *Den Palackého – Palacký Centenary* and *Škaredý zjev – The Hideous Sight* were confiscated. This censorship indirectly affected subsequent poems, as both Bezruč and the editor Herben developed strategies that attempted to avoid possible new penalties. This combination of state censorship, editorial intervention by Jan Herben and auto-censorship by the poet became an important productive aspect in the creation of *Slezské písně* in its final form.

The case study by Michal Charypar, *Modrý rezervista, rudý anarchista. Střet vojenského a civilního práva v případě Fráni Šrámka – Blue Reservist, Red Anarchist. The Conflict Between Military and Civil Law in the Case of Fráňa Šrámek*, points to the differing criteria of individual state administration bodies in the assessment of anarchist works by poet Fráňa Šrámek (1877–1952). The song *Píšou mi psaní – They Write Me a Letter*, in which Šrámek ironized the call-up order for military exercises, resulted in the conviction of the author by a military court in České Budějovice. The broad medialization of the case, in which the military court came into conflict with the civil censorship authorities, went beyond the realm of the anarchist press. The study also presents the fortunes of the collection *Modrý a rudý – Blue and Red* from its initial confiscation and subsequent immunization to its repeated confiscation during the First World War.

The case study by Daniela Iwashita and Šárka Kořínková, *Už jste hotovi s Apokalypsou? Jakub Deml ve střetech s cenzurou brněnské konzistoře v letech 1905–1913 – Are You Done with the Apocalypse? Jakub Deml in Conflict With the Brno Episcopal Consistory Censorship Between 1905 and 1913*, focuses on the field of church censorship. Jakub Deml (1878–1961), clearly the most prominent representative of Czech Catholic literature, supported a stricter interpretation of contemporary church regulations that demanded Catholic clerics submit all their literary output for pre-publication church censorship. However, repeated intervention by church authorities in Jakub Deml's work ultimately resulted in a blanket ban in 1908 of any subsequent literary work by him. This study also describes Deml's circumvention of this restriction and points out the fact that these prohibitions also played a productive role in the subsequent orientation of the author's work – documents relating to church censorship came to be included in his "diary" books and collages.

The final case study by Blanka Hemelíková, *Smrt hloupého cenzora. K motivům cenzury v satirách Jaroslava Haška – Death of a Stupid Censor. Censorship Motifs in Jaroslav Hašek's Satires*, focuses on the representation of censorship in the short prose works of Jaroslav Hašek (1883–1923), author of the world-famous novel *The Good Soldier Svejk and His Fortunes in the World War*. Motifs that had been focused on by previous authors in their caricatures were enhanced by Hašek to include elements of slapstick comedy. This study presents the most frequent topics associated with censorship to be targeted by Hašek's satires (the hypocrisy of the censors, press courts and confiscation practice). Attention is focused primarily on Hašek's satirical representation of the censors themselves, central among them being the motif of the censor's suicide to "censor" himself. Hašek presented this motif in his satirical stories *O jednom cenzorovi – On One Censor* (1907) and *Svědomitý cenzor Svoboda – The Conscientious Censor Svoboda* (1911).

Part Five, 1918–1938

The overview chapter by Tomáš Pavlíček *V zájmu republiky. Literární cenzura v době avantgard a obrany liberální demokracie – In the Interest of the Republic. Literary Censorship in the Age of the Avant-Garde and in Defence of Liberal Democracy*, deals with the ways in which literary communication was regulated between 1918 and 1938 during the existence of the independent Czechoslovak state (known as the First Republic). In numerous respects this period carries on uninterrupted from the pre-1914 period. However, from the standpoint of its policy and its focus on particular areas (e.g. manifestations of nationalism, political

extremism, foreign policy and the open thematization of human sexuality), the censorship practice of the time is remarkable for a number of features that make it possible to treat the period as distinct for purposes of periodization. In its way the censorship of the period between the two world wars was liberal, with fundamental principles including a total respect for the legislative regulations governing rules of intervention against the periodic press and books, transparency of confiscation practice and the existence of remedial mechanisms. As for non-periodical publications, censorship took the form of post-publication sanctions, i.e. it was not applied directly at the stage before the production and distribution of printed matter. Its effectiveness consisted in particular in the economic effects of confiscation on the newspaper and magazine publishers. The great majority of censorship interventions at that time related to periodicals that were subject to systematic inspection as in previous times. Another significant set of confiscations at that time were leaflets, small pamphlets and other publications up to five print signatures in length, whereas sanctions against more extensive works were less frequent.

The introductory text characterizes literary culture, the forms of state cultural policy, the development of the book market and the distribution of literary texts within library networks. First Republic literary culture was characterized by a high level of modernization, a high educational standard, state support and openness, plurality and the autonomy of artistic schools and aesthetic ideas. All this was reflected in negotiations between the censorship authorities and cultural production. The process of expanding and modernizing the network of public libraries proceeded in accordance with the requirements of educational establishments disseminating literary works of artistic and educational value, as well as educational literature, which had its effect on the make-up of library collections. "Pornographic" works and those deemed "valueless" in terms of their content and literary standard, i.e. primarily popular literature titles, were ruled out. Assessment came under the authority of libraries and library boards, although considerable leeway was left for librarians' individual approaches.

The subsequent account follows developments at the time in legislation, which showed some indications of continuity from the previous period. The Czechoslovak Constitution of 1920 guaranteed freedom of opinion and of the press, but the basis of the legislative framework of censorship practice continued to be the amended Press Law of 1863 (i. e. the Reichsgesetz for Bohemia, Moravia and Silesia) and from 1914 (the Hungarian law for Slovakia and Subcarpathian Ruthenia). A new aggregate press law was not successfully passed throughout the existence of the First Czechoslovak Republic, and only some amendments were made in line with political and social requirements at that time. The newly adopted legal provisions were based in particular on fears that radical revolutionary and nationalistic ideas would spread, state independence would be threatened and its republican constitutional form would be in jeopardy.

As in other stages of liberal censorship, during the interwar period discourse on censorship was marked by the fact that the participants in literary communication were permitted to express an opinion on the existence of censorship, to engage in arguments over it, or to react in various ways to specific reports of individual confiscations or "blunders" in censorship practice. Hence in the First Republic periodical press, it is possible to find a number of polemical debates, legal analyses, fiction texts and other forms of expression,

e.g. caricatures, on the subject of censorship. Their polyphony and often their substantially contradictory views were characteristic. Some of them were then directly associated with efforts to achieve a radical change in the entire censorship system. Several basic ideas can be traced within the discourse on literary censorship. In connection with the ideal of the autonomy of art, some intellectuals formulated a demand for censorship of fiction output to be entrusted into the hands of selected representatives of the cultural community. Another area of debate involved censorship practice abroad (in France, Stalinist Russia and Nazi Germany) and the history of the Czech nation. Voices could also be heard demanding the complete abolition of any censorship, as was repeatedly formulated e.g. in circles of communist authors and avant-garde intellectuals (Zdeněk Nejedlý, Stanislav Kostka Neumann and Karel Teige). Individual protests against censorship were often motivated by specific contentious crackdowns, while authors such as Karel Čapek problematized any straightforward view of censorship.

The following synchronic view of censorship interactions reveals the direct effects of confiscation interventions on the literary communication of the time. Attention is paid here to the locations where the censors intervened and to the actual practice involved, as well as the ways to revoke censorship decisions and the strategies put into effect against censorship by authors, publishers and literary distributors. This section, which characterizes the main types of confiscations at that time in accordance with their language and subject, shows that the priority target of Czechoslovak censorship was printed matter in German, as the number of interventions rose during the 1930s in particular (during the interwar period approximately 64 % of all confiscations of non-periodical printed matter), while another large set of foreign language confiscations were publications in Hungarian (approx. 9 %). Printed matter was primarily confiscated that was openly hostile to Czechoslovakia and its national structure, or which breached domestic laws in any other way. A large number of printed items suppressed from the very outset in Czechoslovakia were communist and radical left-wing publications, though from the linguistic standpoint these were a very mixed group, as can only be expected from the international nature of the communist movement (in addition to the predominant Czech and German publications, Hungarian, Polish and of course Russian titles also frequently appear). In addition to these primarily politically motivated prohibitions, erotic literature and its close relatives also regularly figured among the prohibited output. At the very end of the overview chapter, traces of the developing new model of literary culture recorded in documents from that time are presented and outlined in increasing detail as the political crisis unfolded in the latter half of the 1930s, the First Republic came to an end and the transition was subsequently made to an authoritarian regime.

Case Studies, 1918–1938

The introductory case study by Tomáš Pavlíček, *Zákonem proti braku a pornografii. Pokus o ochranu naivního čtenáře v cenzurním systému liberálního typu – The Bill on Trash Literature and Pornography. An Attempt to Keep the Naive Reader Safe in the Liberal Censorship System*, presents the origins of the legislation to protect young readers from “undesirable” literature and the specialist debates that were associated with its drafting. From the early 1920s a special bill was under consideration to suppress trash literature and

pornography, based on the model of similar legislative initiatives in Germany and Austria, with the participation of several ministries and the community of authors and librarians in Czechoslovakia. In contrast to their original intentions, however, the law was ultimately only passed in a very much reduced form, with several parts of the “Small Press Act” (de facto an amended version of the Press Act) of 1933. However, the paragraphs in question were never implemented under the First Republic, and a special judicial cultural body, the Committee to Assess Printed Matter Endangering Young People, was only set up in 1940 and ceased operating a couple of years later.

The following case study deals with two prominent cases that typify the First Republic practice of post-publication censorship with regard to highbrow literary texts. The study by Daniela Iwashita and Šárka Kořínková, *Noli me tangere. Cenzura Zapomenutého světla a dalších textů Jakuba Demla v letech 1929–1935 – Noli me tangere. Censorship of Forgotten Light and Other Texts by Jakub Deml Between 1929 and 1935*, deals with the conflicts between writer Jakub Deml (1878–1961) and the censor between 1929 and 1935. A recapitulation is made of the court case over Deml’s statements on Otokar Březina, which he quoted in a lecture in May 1929, the subsequent confiscation of *Šlépěje XIII. – Footprints XIII.* of spring 1930, which included both these and other comments by Otokar Březina (1868–1929) on President T. G. Masaryk, the Czech intelligentsia and the Jews, while the third part of the study deals with the confiscation of Deml’s prose work *Zapomenuté světlo – Forgotten Light*, presenting one of the most important Czech literary works of the modernist and avant-garde period. This study forwards the proposition that Jakub Deml was not a passive victim of censorship, as he responded to restrictions by increasing his publishing activity and his creative work to achieve more open communication and more effective forms. The outcome was Deml’s crowning work *Mé svědectví o Otokaru Březinovi – My testimony on Otokar Březina* and *Zapomenuté světlo*.

The study by Eduard Burget, „*Ať také jednou z politiky vydělá nakladatel a autor*“. *Zavřelův Fortinbras v dialogu s cenzurou – “May the Publisher and Author Sometime Earn Something from Politics”*. *Zavřel’s Fortinbras in Dialogue With Censorship*, deals with the confiscation of the novel *Fortinbras* by dramatist and prose writer František Zavřel (1885–1947). This case came to be one of the symbols of First Republic literary censorship. Zavřel did not conceal his sympathy for Fascism (and after the Second World War he was investigated under suspicion of collaboration), and included a violent act in the plot of his novel against a character based on the foremost representative of the Republic, Czechoslovak Foreign Minister Edvard Beneš. This act of censorship was also reflected in Zavřel’s private life, as the author was deprived of his civil service position due to a media campaign against him. The study shows that Zavřel anticipated confiscation and in subsequent republications of the censored novel actually took advantage of the fact that it was confiscated for marketing purposes.

The study by Tomáš Pavlíček, *Za jeden národ a jednu říši. Německá nacionalistická literatura ve střetu s prvorepublikovou cenzurou – For One Nation and One Reich. German Nationalist Literature in Conflict with First Republic Censorship*, deals with censorship intervention in the sphere of völkisch and Nazi-oriented German-language fiction. It follows both the key authors of this fiction and selected prohibited texts. Whereas in the 1920s it was primarily writers who originally came from the Czech lands but who lived abroad

(particularly in Germany and Austria) who were censored, from the 1930s as political radicalization got under way it was the National Socialists and associated Sudeten German authors who came to the fore. The higher number of sanctions against this literature was accompanied in the last years of the existence of Czechoslovakia by a growing effort on the part of censorship and security bodies to systematically suppress them and to proceed more stringently against the most radical Nazi and anti-Czechoslovak authors (Gottfried Rothacker, Wilhelm Pleyer and Karl Hans Strobl).

The case study by Vendula Trnková, *V republice nevídaným cizincem. Vyhoštění Karla Hanse Strobla – An Alien Citizen Not Welcome to the Republic. The Expulsion of Karl Hans Strobl*, deals with German-language literature, which was a priority target for First Republic censorship. The author analyses acts of censorship around 1933 against a native of Jihlava/Iglau on the border of Bohemia and Moravia, the German-speaking writer Karl Hans Strobl (1877–1946) and his work. These acts, which led to the expulsion of the writer from Czechoslovakia in 1937, are examined both from the viewpoint of the authorities and from that of the writer himself. The author places the trial in the broader context of the defence of Czech statehood in the period of increasing German nationalism and the political mobilization of the German minority in the Czech lands.

The case study by Jiří Soukup, *Beze zbytku a bez přečtení spálit. Brod Kafkovým editorem – Burn It All Without Reading It. Max Brod, Kafka's Editor*, does not so much focus on state censorship as present a specific type of structural regulation for literary communication, characterized in the editorial procedures used by Max Brod (1884–1968), executor of Franz Kafka's (1883–1924) last will regarding his own work. The study shows that in his efforts to present the great epic form of Kafka's works, Brod downplayed their fragmentary nature, thus interfering in their structure, omitting passages which in his opinion or at that time were considered inappropriate or problematic and amending Kafka's work to make it less problematic, more available and attractive for the reader. With these publication activities Brod contributed to the canonization of Kafka's work while going beyond the role of editor towards that of an interpreter and co-author of the published works, thus for a long time co-creating Kafka's image among readers and researchers. This study also presents changing opinions of these editorial procedures by Max Brod.

Part Six, 1938–1949

The overview chapter by Pavel Janáček, Tomáš Pavlíček and Volker Mohn, *V zájmu národa. Literární cenzura v období krize liberalismu a eroze modernity – In the Interest of the Nation. Literary Censorship During the Crisis of Liberalism and the Erosion of Modernity*, deals with literary censorship during the time that is characterized in the Czech history of culture, politics, ideology, mentalities and social practice as the parting with liberalism and liberal democracy. At the end of the 1930s, with some delay Czech society followed developments in other European countries that sought a way out of the “crisis of democracy” and the social and economic problems associated with the Depression in another form of government on a different ideological basis. Several different types of authoritarian regime followed one another on Czech territory between 1938 and 1949. From 1st October 1938 to 14th March 1939 the territory of the old First Republic saw a truncated, economically weakened and politically limited state known as the Second Republic. From 15th March

1939 to 8th May 1945 rump Czechoslovakia (Bohemia, Moravia and Silesia) was occupied by Nazi forces and the Protectorate of Bohemia and Moravia was created there in complete dependence on the policies of Nazi Germany. The period between liberation and the Communist putsch in February 1948 is called the Third Republic, whose political character was strongly influenced by socialist ideas (right-wing parties were not permitted to join the political system at that time). From the Communist take-over on 25th February 1948 we refer to the socialist dictatorship, which took the form of a Stalinist-style totalitarian regime at the turn of the 1940s and 1950s. Despite the deep differences between these regimes and their mutual militant opposition, they shared a rejection of the cultural, legal, economic and social institutions developing in the Czech lands from the mid-19th century on the basis of liberalism. This was also evident in the nature and extent of their literary censorship and its status within literary communication – the changing face of press and literary censorship was held within the confines of this authoritarian model for all of the next fifty years.

In connection with the rapid changes in Czech society between 1938 and 1949, literary censorship always adhered for short periods to various particular criteria, such as the exclusion of socialist or communist, or on the other hand liberal or conservative political thinking from public space, the limitation of avant-garde art or the representation of political conflict. Under the Protectorate of Bohemia and Moravia, these criteria also came to include the aim of limiting Czech national literature and culture, promoted by the occupying German forces (particularly between 1942 and 1944). The domestic censorship system, supported during the years of occupation by the authorities of the partially autonomous Protectorate government, set out the general aim throughout this period to protect and promote national literature as a set of indigenous values. This protection was offered on two sides, the first involving protection of the original national literature from translated book production, a “wave” of which (to use a metaphor common at that time) threatened to overwhelm independent Czech literature, while the other involved protection from “pornography” and trash literature, i.e. popular literature lacking literary value and indifferent to the nation. As a result Czech literature was to be relieved of its “lower” levels, placed at the service of national society and its current cultural programme and closed to the uncontrollable transfer of values from outside.

From the standpoint of the development of state censorship institutions the interval between 1938 and 1949 was a period of transition. At the beginning of the period under review (1938–1939), during the almost six-month Second Republic, the formative goals of authoritarian censorship were achieved on the basis of legal regulations from Masaryk’s Czechoslovakia and the radicalization of liberal censorship instruments. Under German occupation the censorship system began to give rise to institutions of a new, authoritarian type, facilitating the formation of literature as a whole and promoting a particular conception of literature and culture by means of state supervision of the media and the circulation of information. In 1942 a new organizational model for censorship was completed. A central state authority for literature was set up (the Ministry for Popular Enlightenment, Literature Section), which dealt with not only the approval of publishers’ plans and the pre-publication censorship of published texts, but also a number of other tasks which went far beyond the restrictive horizons of liberal censorship. This

institutional model survived the Third Republic (1945–1948) and the arrival of Stalinism after the Communist take-over in February 1948 and operated on the Czech scene until 1953. Its formative ambitions were evident in many ways – from disciplining publishers, influencing their plans and monitoring and rewarding writers to the censorship authority’s own publishing operations. The term for this “positive” activity gradually came to be known as “planning”. It signalled (even under the Protectorate) not only the will of the state to mould the future form of literary culture, but also the linkage of the cultural and economic administrations, which was all part of the ongoing centralization and etatization of all spheres of social life. From that time the central planning of literature was based on the central planning of the economy, or to be specific, the economic management of paper, the assignment of which was decided by the Central Literary Authority from 1943.

The overview chapter begins with a discussion of the periodization structure that has been selected. The criterion for defining a period is not a change in power relations, but a change in the nature of the social regulation of literary output. Hence the beginning is considered to be the introduction of pre-publication press censorship at the time preparations were being made for the military defence of the Republic in September 1938, when one of the principles symbolizing the liberal censorship system was breached. On the other hand we finish our account with the establishment in law of the state publishing monopoly in March 1949. The abolition of private publishing, which was one of the consequences of adopting the new publishing act, put a full stop to Third Republic censorship and its social and aesthetic programme.

The second section describes the main features that highlight the changes in literary culture and the adjustment of the literary field throughout the 1938–1949 period. The autonomy of art was weakened as social and political functions were favoured, with subservience to the nation predominating. The following section deals with discourse landmarks in the thinking on censorship. Regardless of the political regime in power at the time, the argument that censorship was of use to culture and society was characteristic of this entire period, as this “national protection” or “cleansing” element in the legitimization of censorship remained part of the discourse even after liberation in 1945.

In subsequent sections of the overview chapter, the changing face of censorship institutions, criteria and practice is followed through three historical periods and political regimes. Under the Second Republic the newly introduced pre-publication censorship served to promote the cultural programme of the unified right wing, whereas the publication platforms of the left wing were suppressed. Under the Protectorate both the Protectorate authorities and the occupation institutions took part in the growing regulation of literary communication on Czech territory. Lists were compiled of proscribed authors, books and periodicals, particularly with “inappropriate” subject matter of a “Marxist” or “anti-Reich” nature, while Nazi policy on Czech literature from 1942 ceased to be based on the previously proclaimed idea of cultural autonomy, as Czech-language book production was stringently curtailed. Under the Third Republic a special model of literary regulation was put in place, protecting highbrow work and national literature. Both left-wing and liberal-left literary elites took over the administrative model for the planning and censorship of literature introduced during the occupation and applied it

to their own literary programme. Highbrow literature remained practically unaffected, while the unsystematic post-publication censorship of the periodical press followed the aim of weakening critical voices in favour of political and social stabilization and bolstering state authority.

The final parts of the overview chapter come back to summarizing the period under review. Attention is first focused on the effects that the transformation of liberal literary censorship into that of an authoritarian type had on the various participants and the situation surrounding literary communication. The final section presents the extent of manipulation and force, which was extreme from the standpoint of the previous long development of culture in Bohemia and Moravia, to which books, book collections and libraries were exposed. This eruption of coercion was a foretaste of the biblioclasm to come under Stalinism.

Case Studies, 1938-1949

The introductory study by Lukáš Borovička, *Republika proti Benjaminu Kličkoví, Benjamin Klička proti republice? Světonázorová struktura trilogie Na vinici Páně a druhorepubliková cenzura - The Republic versus Benjamin Klička, and Benjamin Klička versus the Republic? The Worldview Structure of the In the Vineyard of the Lord Trilogy and Second Republic Censorship*, reconstructs the circumstances surrounding the confiscation of the novel *Na vinici Páně - In the Vineyard of the Lord* by psychological and social novelist Benjamin Klička (1897-1943), which took place in December 1938. The author confronts the worldview of Klička's novel with the ideological criteria of Second Republic censorship, the main focus being on how his prose represents such subjects as Nazism, the nation and state, socialism, T. G. Masaryk and his political programme. The study shows that it is these subjects which most prominently display the difference between the worldview structure of Klička's work and the authoritarian discourses exploding in Czech society as a result of the Munich Agreement.

The short existence of the Second Republic is covered by Pavel Janáček's case study *Doběhnuta dějinami. Reslerova antologie K počtě zbraň praporu! mezi třemi cenzurními systémy - Overtaken by History. Resler's Anthology Present Arms to the Flag! Between Three Censorship Systems*. It follows in microscopic detail the preparations made in 1938 for a representative selection of national political poetry which lawyer, bibliophile and famous stalwart of Czech literary life Kamill Resler (1893-1961) was drawing up for publication from December 1938 to March 1939 in collaboration with publisher Václav Petr. As a result of the German occupation, which took place on 15th March 1939, the book was not printed and the publication did not take place until after the war in 1945. Censorship and social regulation encroached into the publishing plan repeatedly for a period of seven years. Reams of various criteria and interests heaped up over the original publishing plan, compelling the editor to constantly adapt the text and the book (individual poems were subject to pre-publication censorship as soon as they were published in the newspapers and magazines from which Resler picked them). The publication of the anthology was not only held back by regular censorship, but also by the competing interests of other publishers.

The German occupation is spotlighted in the case study by Jakub Říha *Křestný list a protektorátní cenzura. Geneze prvotiny Jiřího Koláře a národně politická poezie – The Birth Certificate and Protectorate Censorship. The Origins of Jiří Kolář’s First Work and National Political Poetry*. Based on the example of the first work by the leading representative of postwar Czech culture, poet and artist Jiří Kolář (1914–2002), this study shows the changes that took place in literary censorship at the end of 1940 and the beginning of 1941. This study focuses on three basic questions: it attempts to reconstruct the originally planned form of *Křestný list – The Birth Certificate*; making use of correspondence and surviving typescripts, it considers the nature of censorship interventions; finally, it opens up the question of the influence of censorship on the reception of the work. This study puts forward the hypothesis that external intervention suppressing poems on contemporary themes in particular distorted the original form of the collection, influencing its reception at the time, as well as subsequent literary historical reflections of Kolář’s work, as the suppressed strata of poems placed the collection in the mainstream of national defence poetry that predominated at that time.

The next three case studies follow the operation and effects of literary censorship between 1945 and 1949. The study by Pavel Janáček, „*Zatím nelze*“. *Měsíčník Gong a cesta poválečného českého umění od surrealismu k pop-artu – “Not Allowed Yet”*. *The Monthly Gong and the Road of the Postwar Czech Art from Surrealism to Pop-Art*, shows the results of state regulation on the periodical press for the emerging arts. Based on the example of the rejection of an application made by members of the Gong Brno group of beginner artists – who in private developed a kind of pop art avant la lettre, post-avant-garde project as early as 1943 – for permission to publish an artistic revue for the group, the study presents the literary censorship rules during the Third Republic. These generally prioritized a canon based on the central values of national literature, to the detriment of unrecognized authors. At the end of the study the author raises the question of how the prohibition of the magazine altered literary historical and art historical ideas on literature and art in the mid-1940s and how censorship measures affected the individual careers of the authors concerned: painter Pavel Brázda (1926), critic Jaroslav Dresler (1925–1999) and debutant poet Milan Kundera (1929), who was made famous since the 1960s by his novels *Žert – The Joke* and *Nesnesitelná lehkost bytí – The Unbearable Lightness of Being*.

The study by Zuzana Říhová, „*Zamyslete se však jednu krátkou tichou chvíli nad tou Součkovou*“. *K publikačním osudům Neznámého člověka Milady Součkové – “But Spare a Thought for a Quiet Little Moment for Součková”*. *On the Publication Story of Unknown Person by Milada Součková*, also follows the fortunes of a work whose publication came up against difficulties both under the Protectorate and the Third Republic. Correspondence is used to recapitulate the publication story behind the modernistic prose work that Milada Součková (1899–1983), a prominent writer of prose, poetry and essays, offered the Melantrich publishers as early as 1943. This study presents the individual and structural reasons that might have been the cause for the novel *Neznámý člověk – Unknown Person* remaining in manuscript form for twenty years after its completion (it first came out in United States in 1962). The author puts forward the hypothesis that the delayed publication of this work might have also been brought about by the growing lack of trust

in Czech culture towards the modernist paradigm, manifesting itself in fatigue over this formal experiment and seeking avenues to the “popular reader”.

The case study by Pavel Kořínek, „*Jako posledně, žádné textové bubliny*“. *Komentovaný seriál jako zkrocený komiks – “Just Like Last Time, No Text Bubbles”*. *The Captioned Series As Tamed Comics*, presents the postwar discourse rejecting the comic strip form, which intensified following the 1948 take-over. The threat of a prohibition on publication made comics artists turn to self-censorship practices, which often affected the very basic characteristics of the genre, i.e. the authors replaced text bubbles inside the pictures by captions outside the image field. This study describes the attempts to introduce pre-publication (self-censoring) changes, as comics were turned into captioned series, using material from the last three episodes of the famous series *Rychlé šípy – The Quick Arrows* by Jaroslav Foglar (1907–1999). However, not even this attempt prevented the series by the famous children’s literature author from being prohibited. Its publication was only renewed for a short time at the end of the 1960s.

Part Seven, 1949–1989

The overview chapter by Petr Šámal, *V zájmu pracujícího lidu. Literární cenzura v době centrálního plánování a paralelních oběhů – In the Interest of the Working People. Literary Censorship Under Central Planning and Parallel Circulation*, presents the operations of literary censorship under the communist dictatorship, when the literary institutions were meant to take a share in the creation of the “New Man” and the construction of a new, socialist society. A fundamental role was played in the operation of censorship at that time by the fact that the civil rights of individuals and the associated liberal conception of freedom of speech were subject to the authority of the state.

The main principles behind the authoritarian-type literary censorship system that existed throughout the Communist dictatorship were based on the interconnection of the literary and book production planning, management and control processes. Under the conditions of the state publication monopoly there were several points and factors that opened up space for variously motivated pre-publication interventions aiming at the author, the text or subsequently to restrict the circulation of an already published work. All traces of censorship intervention were hidden, as it was not permitted to leave blank spaces in place of removed texts. The very existence of the censorship authority was not enshrined in legislation that was in force and could not be spoken about until the Press Act was passed in 1967.

For the period between 1949 and 1989 (with a short gap of several months during the Prague Spring) we speak of the dispersed censorship system in Czechoslovakia. This term is used to convey the large number of points at which interventions could potentially be made and the variety of censorship situations which concurrently required a certain measure of cooperation and above all a shared objective. The primary feature of the system was its multilevel nature. This can be defined as several censorship foci that formed the backbone of literary supervision. This multilevel system of supervision and regulation comprised approval procedures at the party, government and enterprise level. The supreme ideological and arbitration authority remained the Communist Party Central Committee, while management and planning authority was centred around the

ministry in charge, and the third mainstay of supervision over books was the approvals procedure at individual publishers. As regards the publication of fiction, this was in some cases influenced by the decisions of a select professional organization – the Union of Czechoslovak Authors. Moreover, between 1953 and 1968 there was a special pre-publication censorship office (Hlavní správa tiskového dohledu – Press Supervision Head Administration, later Ústřední publikační správa – Central Publication Administration). Its function was basically that of monitoring (censorship as “monitoring the monitors”, Jerzy Urbański) – investigating potential failures in other components of the dispersed censorship system.

The introductory section of the overview chapter presents a model of literary communication under the communist dictatorship, in which the roles and functions of its participants and institutions are examined in detail from the standpoint of regulation. The aim of this initial section is also to characterize the principles behind the dispersed censorship system in general terms. By applying a synchronic view we achieve a “cross-section” of the dynamic field of censorship interactions, which, as indicated, played out at multiple levels. From the author’s standpoint this meant increased awareness of which subjects and literary devices or poetics were acceptable and which were not. The most frequent target of pre-publication censorship was magazines, on the pages of which the limits of the acceptable were under negotiation. Centralized distribution of books came under the Kniha national enterprise, which was subordinate to the Ministry of Information, then Culture, thus greatly facilitating the coordination of any censorship intervention. A strong effort was made, particularly under Stalinism, to homogenize the readership and ideologically channel the reading of literary works, e.g. via paratexts (book forewords and afterwords). In spite of the complexity of the dispersed censorship system, it included structural gaps (Robert Darnton), that provided space for exceptions, negotiation or circumvention of the firmly established rules.

The subsequent exposition is structured chronologically. The attention of individual sections gradually focuses on those institutions and areas of literary activity of particular importance for the performance of literary censorship at that particular stage, the crucial watershed being not the political take-over of February 1948, but the passage of the 1949 Publishing Act, which nationalized the extensive network of private publishers and defined the state publication monopoly. In the historical exposition section, the circumstances surrounding the creation of the new type of regulation of literary communication are first dealt with. In the first years of the Communist dictatorship the authority of the Communist Party Central Committee Cultural and Propaganda Division grew considerably, as it subsumed other literary censorship institutions and at the same time formed a new supervisory system on its own initiative. The internal chronological structure of the period under review places 1953 in a special position, as this is when the dispersed censorship system stabilized. The key literary censorship body during the 1950s and the first half of the 1960s was the special pre-publication censorship authority (Hlavní správa tiskového dohledu – Press Supervision Head Administration) which (in contrast to e.g. the Soviet Union, Poland and East Germany) only existed in Czechoslovakia between 1953 and 1968. As of the mid-1960s attempts were made to relax the state publishing monopoly and the autonomy of the literary field grew. A separate section is then devoted to the

Prague Spring period, when for several months in 1968 and 1969 the supervision and regulation system that had been built up over such a long period of time de facto collapsed. The final four sections describe first the restoration of the dispersed censorship system that took place as a result of the Warsaw Pact invasion of Czechoslovakia in August 1968 in the early 1970s, followed by the specific features of the normalization model of literary supervision, the focus of literary censorship at that time and strategies to circumvent it. The final part of the overview chapter focuses on literature in parallel circulation and the collapse of the literary censorship system at the end of the 1980s.

Case Studies, 1949-1989

The case study by Petr Šámal, *Je třeba opravit chyby a nedostatky. Literární cenzura a hledání nové literatury v přepracovaných prózách - Mistakes and Shortcomings Need to Be Rectified. Literary Censorship and the Quest for New Literature in Reworked Prose*, follows the implementation of 1950s literary standards, based on the example of the reworking of older works by prewar socialist literature authors Géza Včelička (1901-1966), Vašek Káňa (1905-1985) and T. Svatopluk (1900-1972). In this way the selected authors attempted to adapt their texts to topical requirements at that time. The new motifs, expressive techniques and other changes made by the authors in their works are understood in the study to be manifestations of structural regulation. This case study shows how the changes made by the authors matched the motifs and subjects pursued by other actors in the dispersed censorship system.

The case study by Veronika Jáchimová, *Mezi centrem a periferií. Osobnost a dílo Karla Čapka ve sporech o literární kánon po roce 1948 - Between the Centre and the Periphery. The Life and Work of Karel Čapek in Disputes Over the Literary Canon After 1948*, describes the forms of canonization of Karel Čapek (1890-1938) in Czech literature after 1948, based on disputes between two literary museums. This study characterizes the two predominant Čapek discourses based on the acceptance and rejection polarity: The first one viewed Čapek as a symbol of the Masaryk and Beneš ethos of democratic republicanism, while the other one viewed him as an author in the engaged anti-Fascist mainstream of Czech literature. The second part of the study reconstructs the conflict between the central memory institution (Památník národního písemnictví - Museum of Czech Literature) and a local institute (The Karel Čapek Museum in Malé Svatoňovice).

The operation of the pre-publication censorship authority is dealt with in a study by Petr Šámal, *Cenzorka jako čtenářka. Literární kompetence a zájmy referentky HSTD - The Censor As a Reader. The Literary Competence and Interests of a Press Supervision Head Administration Desk Officer*, in which the author presents the life and career of censor Jarmila Waageová, raising the question of how general rules for assessing books were interpreted by a rank and file censorship staff member, how the censor interpreted particular literary texts and how general instructions were supplemented by individual literary taste. On the basis of early critical texts by Jarmila Waageová (1921-2011), who prior to joining the Press Supervision Head Administration obtained her doctorate from Charles University in the history of literature, her literary preferences are characterized in the study. An analysis is also made of censorship reports, which points out not only the key

subjects and motifs that the censors focused on, but also the arguments they used to back up their prohibitions, e.g. in the case of Josef Škvorecký's first novels.

The case study by Jakub Češka, *Literatura z dosahu politické četby. Za Hrabalovou variantností a ironií – Literature Out of the Reach of Political Reading. Seeking Hrabal's Variability and Irony*, deals with the ways in which writer Bohumil Hrabal (1914–1997) responded to the suggestions and comments made by various participants in the dispersed censorship system. It highlights the openness of Hrabal's work, which was not closed off to the narrator's distinctive voice as it put forward the author's clear will. This study goes over the twists and turns of Hrabal's publishing history and confirms his willingness to alter his manuscripts on the basis of pre-publication reviewers', editors' and readers' suggestions. It shows how Hrabal's polysemantic prose resists the ideological readings that were not only characteristic of the censors, but also to be found e.g. in underground settings (culminating in the spectacular burning of Hrabal's books on Kampa island in Prague in 1975).

The relaxation and collapse of the dispersed censorship system that took place in the latter half of the 1960s is presented in Veronika Košnarová's case study *Podnikatelský experiment. Návrat románového sešitu v druhé polovině šedesátých let – A Business Experiment. The Return of the Pulp Magazine in the Latter Half of the 1960s*. Based on the example of several pulp serializations of popular literature established in 1968 by the South Bohemian regional publishers Růže in České Budějovice, the overall transformation in the attitude of state institutions and society towards popular culture is traced out, as are the changes in views of the purpose of publishing work and the book as an economic commodity. As normalization set in, however, this type of popular book was again rejected.

The period at the end of the 1960s and the beginning of normalization is dealt with in Jiřina Šmejkalová's study *Andělé bez ráje. Praktiky vylučování z literární komunikace na počátku sedmdesátých let – Angels Without a Heaven. Practices of Exclusion from Literary Communication in the Early 1970s*. The publication prohibition on the travelogue by Miroslav Zikmund (*1919) and Jiří Hanzelka (1920–2003) *Cejlon: ráj bez andělů – Ceylon: Heaven without Angels* was a watershed in the career of both writers and reporters, who were enormously popular at that time in Czechoslovakia. At the same time, however, this was part of a broader process involving the ongoing and largely successful suppression of hundreds of writers and works both from the public arena and subsequently from the cultural canon and the collective memory, which took place following the Soviet invasion. This study presents the various types of literary communication regulation dispersed at various institutional levels and follows the direct and indirect methods and strategies used in state intervention, including the way in which this was transposed onto various fields of discourse.

The case study by Jiří Trávníček, *„Ózetefka“ a jejich „elpéčka“. Prohibita a oddělení zvláštních fondů v době normalizační – OZF and Their LP. Prohibition and the Separation of Special Collections Under Normalization*, summarizes the censorship that was undertaken at libraries in the early 1970s. Attention is then focused on the operation of what were known as special collections (in Czech abbreviated OZF), where prohibited books (LP) were kept. Oral history methods allow the study to reveal the loans system, along with

the circumvention of regulations and the changes which the special collections underwent up until 1990.

The case study by Přemysl Houda, *Písničkář na hranici. Příklad Vladimíra Merty – Singer-Songwriter on the Brink. The Example of Vladimír Merta*, deals with the issues surrounding supervision of the performing arts during the 1970s and 1980s. Taking the example of the leading folk singer Vladimír Merta (*1946), it presents the difficulties the state authorities met with when they attempted to curtail the performances of inconvenient artists. A surprisingly wide space opened up in the final stage of the communist dictatorship for the public performances of singers in the opposition who had not signed Charter 77. This study describes the various strategies used successfully by Merta to get round the prohibitions imposed by individual cultural organizations and authorities in various parts of the state and to earn a living as a professional musician.

Elements of structural regulation in samizdat literature are dealt with in a study by Vladimír Trpka „*Chyba není ve čtenáři*“. *Edice Petlice a dvě verze Medvědího románu Jiřího Kratochvila – “The Fault Is Not in the Reader”. Petlice Publishers and Two Versions of The Bear Novel by Jiří Kratochvil*. Kratochvil (*1940), who became well known after 1989 as a prolific prose writer and spokesman for the postmodernist programme in Czech literature, offered the manuscript of *Medvědí román – The Bear Novel* to Edice Petlice in 1983 for dissemination in samizdat form, but they rejected it due to its supposed incomprehensibility, so the author reworked it. This study interprets this rejection as a conflict between two aesthetic discourses in a situation where the publisher had evident authority over that of a neophyte author. The original version of *Medvědí román* came out in 1999 under the title *Urmedvěd – Ur-Bear*. Hence this study also follows the enthusiastic critical reception of the novel, pointing out that Kratochvil thematized the previous rejection of the text in his work.

Another type of structural regulation is examined by Michelle Woods in her study *Václav Havel a skrytá cenzura. Překlad jako ideologická redukce textu – Václav Havel and Covert Censorship. Translation As Ideological Reduction of the Text*. The author shows that English-language productions of Václav Havel's (1936–2011) plays primarily highlighted – in line with the Cold War discourse at that time – the political aspects of Havel's works. In opposition to his instructions, the style of his plays was restricted to the level of easy-to-understand political messages. This study also examines the gender aspect that appeared in directors' attitudes towards the translator Vera Blackwell.

Part Eight, 1989–2014

The overview chapter by Pavel Janáček *V zájmu jednotlivce. Literární cenzura v období neoliberalismu a postmoderny – In the Interest of the Individual. Literary Censorship Under Neoliberalism and Postmodernity*, examines the historical period from the 1989 democratic revolution to the present. The conditions at this time for the publication and circulation of literary texts are the freest in the entire two and a half century period under review in this book. The institutionalized state supervision of the periodic and non-periodic press has currently come close to the ideal type of liberal censorship, whereby the state does not promote any cultural programme by means of censorship apart from the general framework of liberal democratic values. Pre-publication censorship is not applied in any media

system. Several very small, legally defined areas relating to (primarily) marginal, socially rejected or criminal sexual practices and (secondly) that involve racism, antisemitism, xenophobia or promoting or commemorating Nazism and the like have remained under the control of judicial bodies, with the decision-making role entrusted to independent courts. The careful employment of instruments that the state has retained to regulate these areas is in accord with the hegemony of liberal ideology that has been transforming society in Western Europe and the United States since the end of the 1970s, with the emphasis on individual freedom and the individual's responsibility for himself.

The primary features of state censorship since November 1989 have included the complete avoidance of the literary sphere. Throughout this period it has touched neither "highbrow" nor popular literature, with some minor exceptions. This can be seen amongst other things as the culmination of a modernization process in which art and literature in the narrower sense of *belles lettres* have been breaking away since the Enlightenment from the complex of social communications as a relatively autonomous field of social behaviour. The right of artists and art to exceed moral, cultural and ideological boundaries, respect for which has been or still is enforced by society on its members in other spheres, is currently upheld in this autonomous field.

This minimum extent of institutionalized state censorship does not mean that contemporary literary communication is entirely without social regulation. During the post-democratic revolution period we have witnessed a shift in direction from state censorship towards restrictive intervention by non-state participants and from institutionalized censorship to mechanisms of structural regulation for cultural output. Hence the exposition in this section is an inversion of the previous general chapters which dealt primarily with the description of institutions, the regulatory standpoints and practice of pre- and post-publication state literary censorship. This section of the book focuses on the social debate over censorship and manifestations of censorship involving non-state and structural regulation.

The ordinary, albeit miniature and specially developing, system of liberal-style censorship is dealt with in the last overview chapter, but only in a small part of its sections and subsections. In the remaining parts it shows *inter alia* how literary censorship operates through its absence, and how the literary space has responded to the memory of authoritarian censorship following the democratic revolution.

The first section of the overview chapter begins with a designation of the ideological, social and cultural contexts behind the contemporary social regulation of literature, as well as an outline of the features that characterize it within the context of the general hallmarks of the liberal-style censorship model. This involves the shift of focus in social regulation from printing to audiovisual media, decentralization and privatization of censorship activities, a result of which is the proliferation of cases of local censorship disputes with consequences of small import to society as a whole, as well as the increased mobilization of civil and copyright instruments and not least the globalization of censorship both in the sense of extraterritorial intervention into national literary communication and in the sense of efforts to avoid intercultural conflicts in the Czech state through censorship (e.g. in relation to radical Islam). The following two sections deal with events surrounding the transition from a dispersed censorship system to the liberal censorship

system of the 1990s, the removal of the legal foundations of the state printing monopoly and the creation of a new media law. The fourth section on discourse regarding censorship is the only one to be conceived diachronically. It shows the unprecedented strength of the Czech cultural elites' liberal-modernist approaches to freedom of speech and the autonomy of art since November 1989, as well as the slow erosion of this consensus, as manifested in four cases of significance throughout society, involving disputes over the need for state literary, artistic and mass media regulation in the case of a 1991 short story by Slovak postmodernist Martin Kasarda (*1968) (*azda*) *Posledná večera* – (*perhaps*) *The Last Evening*; in the wave of moral panic after the arrival of commercial television in 1993; in discussions over the legality of the first complete Czech publication of Hitler's *Mein Kampf* in 2000; and in the acceptability of the hip-hop horrorcore genre around 2010. The fifth section charts all the most important cases of post-publication censorship aimed at books (generally of a non-literary nature) in the period from the democratic revolution to the present day. It references also the sporadic cases of interventions against the extreme right-wing periodical press. The next two sections point out the existence of socially important factors and forms of non-state censorship, as well as the structural regulation of literary communication, indicating some of their consequences for contemporary literary work and reception (i.e. the consequences of the postcommunist transformation of the literary market at the turn of the 1980s and 1990s, the literary discussion over political correctness, the consequences of regulating public media broadcasts of literary content, the staging of censorship interventions in the interests of fetishizing a particular book product and for economic profit, and so forth). In the final, eighth section we mention briefly to some aspects visible today of the remediation process, which has been brought on at a global level by the advent of the internet and particularly by World Wide Web applications serving the creation and reception of hypertext documents. In view of the subject of this book, i.e. censorship of printed literature, this section serves the role of symbolic epilogue.

Case Studies, 1989-2014

The study by Stefan Segi, *Oi! na ROI. Texty skupin Orlík a Braník z perspektivy formování vědomí závadnosti na počátku devadesátých let – Oi! to ROI. Lyrics by the Bands Orlík and Braník from the Standpoint of Forming an Awareness of Harmfulness in the Early 1990s*, deals with song lyrics. This is one of the few text or literary genres that is currently subject to post-publication censorship in contemporary Czech literary culture. Based on the example of lyrics from the skinhead groups Orlík and Braník, this study follows the gradual formation of awareness of the harmfulness of some subjects and of extreme right-wing ideological values in public discourse and among artists that took place in the early 1990s. The aim of this analysis of the court proceedings against Braník, who brought out a recording with racist texts, as well as their sound engineer Jiří Mírovský and the music publisher Vladimír Kočandrle, is to examine the process whereby new legal boundaries of freedom of expression in a liberal democratic society were being set out.

The other case studies do not deal with institutionalized state censorship, but follow other forms of social regulation. The effects of the economic situation and changes in intellectual paradigms in the publishing process are dealt with by Roman Kanda's study

Od velkorysých plánů k opozičnímu vzdoru. Publikační návrat Ivana Svitáka po roce 1989 – From Grand Plans to Resistance in Opposition. The Return to Publication of Ivan Sviták After 1989. This follows the erosion of the publishing project of a thirty-volume collected writings of Marxist philosopher and polymath Ivan Sviták (1925–1994), who was well-known particularly during the 1960s and who returned to his homeland in the early 1990s after twenty years of exile in the USA. At this time the Czech book market was undergoing a profound transformation. The economic situation affected publishers as an “invisible” restriction without any institutional basis, so Sviták’s project was never implemented. This study focuses on Sviták’s negotiations with publishing houses and on his efforts to recast economic restrictions as obstacles on the level of ideological censorship.

Another type of structural regulation of literature is dealt with in the study by Stefan Segi *O Honzíkově cestě a liberální cenzuře. Regulace na poli literatury pro děti a mládež – On Johnny’s Journey and Liberal Censorship. Regulation in Children’s and Young Adults’ Literature.* The author returns to censorship of popular books by the leading children’s author Bohumil Říha (1907–1987), which took place during the 1990s and was hitherto interpreted as opportunist ideological self-censorship, showing that the amendments to Říha’s prose work for children do not only consist in the removal of Communist symbols, but also in their adaptation to politically correct points of view. All these text changes relate to mechanisms that predetermine work with reeditions of literary works for children and young adults in general. The key instrument of interpretation in the study is the specification of the special field of children’s reading, in which different rules apply to the treatment of the text than in the case of literature in general.

The study by Lenka Pořízková, *Učebnice jako res publica. Lektorské posudky prostředkem vyjednávání konsenzu – Textbooks As res publica. Reviewers’s Reports As a Means of Negotiating a Consensus,* presents the procedure for assessing and approving textbooks in the modern-day Czech Republic. This shows how, in the period under assessment, criteria of political correctness are applied in discussions over the most varied ideologically, religiously, politically and morally sensitive values and their presentation in the process of education, which within the sphere organized by the Ministry of Education involve religious groups and organizations representing civil society.

Another form of structural regulation is presented in a case study by Karolína Ryvolová *Psaní přes překážky. Role cenzury v procesu utváření romského písemnictví – Writing Despite the Obstacles. The Role of Censorship in the Process of Creating Roma Literature.* Here the author progressively analyses various forms of censorship and regulation that have accompanied the formation of Roma literature as a small ethnic literature within the Czech cultural sphere. She shows that until 1989 it was primarily institutional censorship, shielded by state assimilation policy, that stood in the way of the development of Roma minority literature, but that from its very beginnings Roma literature has come up against structural censorship, which appears in several forms: firstly in a lack of faith in the literary validity of the Romany language, secondly in the prejudices of literary professionals, who reject Roma literary work based on assessments made using the literary criteria of the mature majority literature, and thirdly in the work of associated editors and translators, who have a tendency to stylistically adapt Romany writing to majority output.

The case study by Stefan Segi and Lucie Albrechtová, „*Nebylo by lepší to smazat?*“ *Regulace a autoregulace virtuální dětské pornografie na internetu – “Wouldn’t It be Better to Delete It?” Regulation and Self-Regulation of Virtual Child Pornography on the Internet*, shows that at the beginning of the 21st century the supervision of representations of sexuality has shifted to the outermost margins of the literary field, beyond the boundaries of institutionalized literature. This study examines the various levels of regulation of virtual child pornography on the internet. In addition to the legislative framework, it focuses primarily on (self-)regulation within the framework of online discussion sites and blogs, created, managed and visited by the pedophile community, with the emphasis placed on the way the context in which a problematic pornographic text appears actually governs the approach of all the participants towards it. The consequences of this include the fact that the representation of paedophile sexuality in specialized centres permanently reflects the legal boundaries which society places on such expressions, while representations of paedophile sexuality in institutionalized literature are not at all considered or referred to in relation to such boundaries.

Translated by Melvyn Clarke, proof read by David L. Cooper

Seznam zkratk institucí

AV ČR	Akademie věd České republiky	NPL	Nakladatelství politické literatury
ČR	Česká republika	NSDAP	Národně socialistická německá dělnická strana
ČSAV	Československá akademie věd	NTM	Národní technické muzeum
ČSFR	Česká a Slovenská Federativní Republika	ONV	okresní národní výbor
ČSR	Československá republika (část 5 a 6)	OSN	Organizace spojených národů
ČSR	Česká socialistická republika (část 7 a 8)	OZF	oddělení zvláštních fondů
ČSSR	Československá socialistická republika	PKS	Pražské kulturní středisko
ČsÚKK	Československé ústředí knižní kultury	PMR	Předsednictvo ministerské rady
ČTK	Československá (Česká) tisková kancelář	PNP	Památník národního písemnictví
ČÚTI	Český úřad pro tisk a informace	PVVZ	Petiční výbor Věrní zůstaneme
ČVUT	České vysoké učení technické	ROH	Revoluční odborové hnutí
DNP	Německá nacionální strana	ROI	Romská občanská iniciativa
DNSAP	Německá národně socialistická strana dělnická	RVP	rámcový vzdělávací program
FAMU	Filmová a televizní fakulta Akademie múzických umění	SAKK	Samosprávný klub komunistů
FF UK	Filozofická fakulta Univerzity Karlovy	SCR	Svaz Cikánů-Romů
FÚTI	Federální úřad pro tisk a informace	SČM	Svaz české mládeže
HSTD	Hlavní správa tiskového dohledu	SČS	Svaz českých spisovatelů
HZDS	Hnutie za demokratické Slovensko	SČSS	Svaz československých spisovatelů
IBBY	Mezinárodní sdružení pro dětskou knihu	SD	Sicherheitsdienst, bezpečnostní služba SS a NSDAP
IRU	Mezinárodní romská unie	SK ČSR	Státní knihovna České socialistické republiky
JKNV	Jihočeský krajský národní výbor	SNDK	Státní nakladatelství dětské knihy
KDH	Kresťanskodemokratické hnutie	SNKLHU	Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění
KNV	krajský národní výbor	SPR-RSČ	Sdružení pro republiku – Republikánská strana Československa
KSČ	Komunistická strana Československa	SSM	Svaz socialistické mládeže
KSČM	Komunistická strana Čech a Moravy	SSSR	Svaz sovětských socialistických republik
KSM	Komunistický svaz mládeže	StB	Státní bezpečnost
KSSS	Komunistická strana Sovětského svazu	STN	Société typographique de Neuchâtel
MI	ministerstvo informací	SÚC	Státní úřad pro věci církevní
MK	ministerstvo kultury	SÚTI	Slovenský úřad pre tlač a informácie
MLO	ministerstvo lidové osvěty	SV StB	správa vyšetřování Státní bezpečnosti
MNV	místní národní výbor	ÚCK	Ústřední cenzurní komise
MRK	Muzeum romské kultury	UK	Univerzita Karlova
MŠANO	ministerstvo školství a národní osvěty	ÚPS	Ústřední publikační správa
MŠMT	ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy	ÚŘP	Úřad říšského protektora
NDR	Německá demokratická republika	USA	Spojené státy americké
NERČ	Národní ediční rada česká	ÚTI	Úřad pro tisk a informace
		ÚV KSČ	ústřední výbor Komunistické strany Československa

Seznam použitých archivních fondů a jejich zkratek

Archiv Akademie věd, Praha (AAV)

Hermenegild Jireček
Královská česká společnost nauk (KČSN)

Archiv bezpečnostních složek, Praha (ABS)

Historický fond
Hlavní správa tiskového dohledu (HSTD)
Odbor politického zpravodajství ministerstva
vnitřní
Osobní spis Jarmily Waageové
Vyšetřovací spis StB na Jaroslava Hutku
Vyšetřovací spis StB na Vladimíra Mertu

Archiv České národní banky, Praha

Živnostenská banka

Archiv hlavního města Prahy (AHMP)

Magistrát hlavního města Prahy I (MHMP I)
Městská knihovna
Odbor kultury Národního výboru Praha
Pražské kulturní středisko
Sbírka papírových listin – V. oddělení

Archiv Ministerstva zahraničních věcí, Praha (AMZ)

Kabinet ministra 1930

Archiv Moravské zemské knihovny, Brno (AMZK)

Moravská zemská knihovna

Archiv Národní knihovny, Praha (ANK)

Cenzor a revizor židovských knih, tisků a rukopisů
Národní a univerzitní knihovna Praha
Státní knihovna ČSR Praha (SK ČSR)
Veřejná a univerzitní knihovna Praha

Archiv Národního pedagogického muzea Jana Amose Komenského v Praze

Jan Dolenský

Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, Praha

Svaz československých spisovatelů

The Bakhmeteff Archive, Columbia University (BA), New York

Vera Blackwell Collection

Bibliothèque de Neuchâtel

Société typographique de Neuchâtel

Biografický archiv Ústavu pro českou literaturu AV ČR, Praha

Svatava Antošová
Pavel Brázda
Daniela Hodrová
Václav Jamek
Pavel Janoušek
Eva Kantůrková
Bohumil Novák
František Novotný
Karel Sýs
Miloslav Topinka
Alois Vojkůvka

Bundesarchiv Berlin

Reichssicherheitshauptamt (R 58)

Centrální spisovna Městského soudu v Praze (CS MS)

Diecézní archiv Biskupství brněnského (DA BB)

Biskupská konzistoř Brno (BKB)

Knihovna Národního muzea, Kabinet knižní kultury, Praha (KNM KKK)

Nakladatelství Leopold Mazáč
Nakladatelství Václav Petr

Knihovna Národního muzea, Oddělení rukopisů a starých tisků, Praha / Terezín (KNM ORST)

Libri prohibiti, Praha

Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS)

Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha (LA PNP)

Josef Alois Adamíra
Jakub Arbes
Petr Bezruč
Bernard Bolzano
Československý spisovatel
Jakub Deml
Jaromír Doležal
Jaroslav Foglar
Fotoarchiv
Václav Hanka
Jan Theobald Held
Jan Herben
Karel Horký

Jindřich Chalupecký
Josef Jungmann
Ignác Leopold Kober
Jiří Kolář
Stanislav Lom
Leopold Mazáč
Karel Milota
Stanislav Kostka Neumann
Bohumil Novák
František Palacký
Podnikový archiv PNP (PA PNP)
Jaroslav Pospíšil
František Faustin Procházka
František Serafínský Procházka
Kamill Resler
Miroslav Rutte
František Josef Řezáč
Milada Součková
Svaz československých spisovatelů
František Xaver Šalda
František Topič a nakladatelský archiv
Josef Träger
Karel Alois Vinařický
Ivan Wernisch
František Zavřel

Moravská zemská knihovna, Brno (MZK)
oddělení dějin literatury, František Halas

Moravské zemské muzeum, Brno (MZM)
Josef Florian

Moravský zemský archiv v Brně (MZA)
Cerroniho sbírka (G12)
Gubernium (B1)
Moravskoslezské gubernium – prezidium (B95)
Vrchní zemský soud Brno

Muzeum jihovýchodní Moravy ve Zlíně (MJM)
Archiv Jiřího Hanzelky a Miroslava Zikmunda
(AHZ)

Muzeum Novojičínka
Karel Kryl

Národní archiv, Praha (NA)
Archiv kláštera benediktinů v Břevnově
Archiv pražského arcibiskupství (APA) I
Archiv pražského arcibiskupství (APA) III
Archiv pražského arcibiskupství – ordinariát
(APA-O)
České gubernium – Camerale
České gubernium – Publicum (ČG-P)
České místodržitelství Praha – prezidium (PM)
Československé ústředí knižní kultury (ČSÚKK)
Český úřad pro tisk a informace (ČÚTI)

Federální úřad pro tisk a informace (FÚTI)
KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha
(ÚV KSČ)
Ideologická komise 1969–1971
Ideologické oddělení (O5/3)
Antonín Novotný
Předsednictvo 1962–1966 (O2/01)
Předsednictvo 1966–1971 (O2/01)
Sekretariát (O2/4)
Ústřední kulturně propagační komise a kulturně
propagační oddělení (19/7)
Ministerstvo informací (MI) 1945–1953
Ministerstvo informací – dodatky
Ministerstvo kultury (MK)
Ministerstvo kultury ČSR
Ministerstvo lidové osvěty (MLO)
Ministerstvo spravedlnosti (MS), 1918–1945
Ministerstvo spravedlnosti (MS) – dodatky,
1919–1949
Ministerstvo spravedlnosti Vídeň (MSV)
Ministerstvo školství (MŠ), 1918–1949
Ministerstvo školství a kultury
Ministerstvo vnitra – nová registratura (MV – NR)
Ministerstvo vnitra – stará registratura (MV – SR)
Emanuel Moravec
Nakladatelství Svoboda
Národní rada česká
Nejvyšší správní soud
Policejní ředitelství Praha
Policejní ředitelství Praha II – oddělení tiskové,
spolkové, bezpečnostní a dopravní (PŘ II – ODD)
Presidium českého gubernia (PG)
Presidium českého gubernia – tajné (PGT)
Presidium policejního ředitelství v Praze (PPŘ)
Presidium policejního ředitelství v Praze – tajné
Presidium Zemského úřadu v Praze – Archiv
ministerstva vnitra 207 (PZÚ – AMV)
Předsednictvo ministerské rady
Řád premonstrátů Strahov (ŘPS)
Stará manipulace
Státní úřad pro věci církevní (SÚC)
Ivan Sviták
Úřad předsednictva vlády (běžná spisovna)
Úřad říšského protektora (ÚŘP)
Úřad říšského protektora – Archiv ministerstva
vnitra 114 (ÚŘP – AMV)
Vrchní státní zastupitelství Praha (VSZ)

**Österreichisches Staatsarchiv, Wien, Allgemeines
Verwaltungsarchiv (AVA)**
Hofkanzlei
Nachlass Alexander Bach
Polizeihofstelle (PH)
Studien-Hofkommission (StHK)

Österreichisches Staatsarchiv, Wien, Finanz- und Hofkammerarchiv

Kommerz, Böhmen, Mähren und Schlesien
Kommerz, Ober- und Niederösterreich

Österreichisches Staatsarchiv, Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHSStA)

Minister-Kolowrat-Akten
Staatskanzlei (StK)

Památník Petra Bezruče v Opavě (PPB)

Bezručovský archiv

Slovenský národný archív, Bratislava (SNA)

Povereníctvo informácií a osvetu (PIO)
Povereníctvo vnútra – bezpečnostný odbor
(PV – bezp.)
Povereníctvo vnútra – obežníky

Státní oblastní archiv (SOA) v Praze

Krajský (zemský) soud trestní v Praze (KST)
Mimořádný lidový soud

Státní zastupitelství Praha (SZ)
Velkostatek Křivoklát (VsK)

Státní oblastní archiv (SOA) v Třeboni

Nakladatelství Růže

Státní okresní archiv (SOkA) Havlíčkův Brod

Okresní úřad Chotěboř
Okresní úřad Chotěboř II. Presidiální spisy

Státní okresní archiv (SOkA) Jihlava

Karl Hans Strobl

Strahovská knihovna, Praha

Středočeská vědecká knihovna v Kladně, spisovna
fas. Prohibitní literatura

Zemský archiv (ZA) Opava

Krajský soud Nový Jičín (KS NJ)

Zemský archiv (ZA) Opava, pobočka Olomouc

Timotheus Vodička

Seznam literatury

Seznam obsahuje citovanou odbornou literaturu a vydané prameny. Nerozepisujeme přitom jednotlivá hesla ze slovníků či kapitoly z historických kompendií, jež v soupise uvádíme jako celek. Seznam nezahrnuje dobové ohlasy ani publicistiku uveřejňovanou v periodikách. Z beletrie jsou vzhledem k rozsahu zařazeny pouze tituly citované opakovaně; seznam tak poskytuje oporu uživateli poznámek pod čarou, kde se v druhých a dalších citacích bibliografické záznamy zkracují.

- IV. sjezd Svazu československých spisovatelů. *Praha 27.–29. června 1967. Protokol*, Praha, Československý spisovatel 1968.
- Aaltonen, Sirkku: *Time Sharing on Stage. Drama Translation in Theatre and Society*, Clevedon – Buffalo, Multilingual Matters 2000.
- Adámek, Karel: *Mé paměti z doby Taaffovy*, Hlinsko, vl. n. 1910.
- Adámek, Karel: *Z naší doby*, sv. 2, Velké Meziříčí, J. F. Šašek 1887.
- Adamovič, Ivan: „Sci-fi: Věrozhvěsti jiných světů“, in Vladimír 518 (ed.): *Kmeny O. Městské subkultury a nezávislé společenské proudy před rokem 1989*, Praha, Big Boss & Yinachi 2013, s. 138–159.
- Adcock, John: „The Wild Boys of London; or, the Children of the Night“, *Yesterday's Papers Archive*, <<http://yesterdaypapersarchive.blogspot.cz/2008/03/wild-boys-of-london.html>>.
- Alan, Josef: *Alternativní kultura. Příběh české společnosti 1945–1989*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2001.
- [Albrecht, Johann Friedrich Ernst]: *Der keusche Joseph. Dramatisch bearbeitet vom Verfasser der Lauretta Pisana*, díl 1, Dresden, Richter 1792.
- [Albrecht, Johann Friedrich Ernst]: *Frau Susanna vom Bade. Kaiser Wenzels Retterin und Geliebte, vom Verfasser der Lauretta Pisana*, Prag, Schönfeld–Meißnerische Buchhandlung 1791.
- [Albrecht, Johann Friedrich Ernst]: *Lauretta Pisana. Leben einer italienischen Buhlerin. Aus Rousseaus Schriften und Papieren. Dramatisch bearbeitet*, díl 1–2, Leipzig, Walther 1789.
- Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich* 1849; 1850; 1852.
- Ambruš, Jozef (ed.): *Listy Jána Kollára*, díl 1, 1816–1839, Martin, Matica slovenská 1991.
- Andree, Martin: *Wenn Texte töten. Über Werther, Medienwirkung und Mediengewalt*, Paderborn, Fink 2006.
- Andrš, Zbyněk: „Dějiny překladu z romštiny do češtiny a z češtiny do romštiny“, *PRETHODŽIPEN* – *PŘEKLAD. Analýza potřeb v oblasti překladu a tlumočení mezi romštinou a češtinou*, Ústav translatoologie a Úřad vlády ČR 2011, <http://utrl.ff.cuni.cz/UTRLFF-356-version1-Z_Andrs_Dejiny_prekladu.pdf>.
- Anhang zu den stenographischen Protokollen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates im Jahre 1910 (XX. Session)*, Wien, Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei 1910, sv. 6.
- Arbes, Jakub: „Jan Rapp“, in týž: *Z ovzduší politiky*, Dílo Jakuba Arbesa, sv. 23, ed. Josef Moravec, Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění 1957, s. 125–204.
- Arbes, Jakub: *J. Ex. hrabě František Thun z Hohenšteina, c. k. místodržící v království českém. Kritika úřední činnosti Jeho Excellence*, sv. 1–3, Smíchov, vl. n. 1895–1896.
- Arbes, Jakub: *Kandidáti existence*, Dílo Jakuba Arbesa, sv. 15, ed. Karel Polák, Praha, Melantrich 1949.
- Arbes, Jakub: „Karel Sabina“, in týž: *Záhadné povahy. Studie a črty povahopisné*, Dílo Jakuba Arbesa, sv. 8, ed. Karel Krejčí, Praha, Melantrich 1941, s. 9–150.
- Arbes, Jakub: *Knihy novel a povídek*, díl 5, Sebrané spisy, sv. 13, Praha, J. Otto 1906.
- Arbes, Jakub: *O Janu Nerudovi*, ed. Karel Polák, Praha, Melantrich 1952.
- Arbes, Jakub: *Persekuce lidu českého v letech 1869–1873*, Praha, František Bačkovský 1896.
- [Arbes, Jakub]: *Pláč Koruny české čili nová persekuce*, Praha, vl. n. 1870.
- Arbes, Jakub: *Pláč Koruny české neboli Persekuce lidu českého v letech 1868–1873*, 2., rozšířené vyd., Praha, František Bačkovský 1894.
- Arbes, Jakub: *Romaneto v listech. Korespondence z let 1867–1892*, ed. Jaroslava Janáčková, Praha, ARSCI 2010.
- Arbes, Jakub: *Slasti a strasti c. k. policie pražské. Z materiálů k dějinám c. k. vládních orgánů za éry „ústavní“*, Praha, vl. n. 1896 (nedokončeno).

- Ardelt, Rudolf G.: „Staatliche Repression gegen Sozialisten und Anarchisten in den 80er Jahren des 19. Jahrhunderts“, in Erika Weinzierl a kol. (eds.): *Justiz und Zeitgeschichte. Symposionsbeiträge 1976–1993*, Wien, Verlag Jugend und Volk 1995, s. 653–665.
- Assmannová, Aleida – Assmann, Jan: „Kánon a cenzura jako kulturně-sociologické kategorie“, přel. Petr Píša, in Tomáš Pavlíček, Petr Píša, Michael Wögerbauer (eds.): *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře*, Brno, Host 2012, s. 21–51.
- Auersperg, Josef Karl Graf von: *Geschichte des königlichen böhmischen Appellationsgerichtes*, díl 1, Prag, Caspar Widtmann 1805.
- Aulich, Reinhard: „Principy funkční diference literární cenzury. Úvahy o formě a účinnosti cenzury jako záměrně adekvátní reakci vůči literární komunikaci“, přel. Vendula Trnková, in Tomáš Pavlíček, Petr Píša, Michael Wögerbauer (eds.): *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře*, Brno, Host 2012, s. 119–166.
- Bačkovský, František: „K dějinám českých almanachů“, *Vlast. Časopis pro poučení a zábavu* 5, 1888/1889, č. 1–9, s. 29–37, 120–128, 198–207, 241–246, 321–328, 401–410, 481–486, 561–568, 641–646.
- Bačkovský, František: *Obrázky z dob našeho probuzení*, Praha, František Bačkovský 1890.
- Bad'urová, Anežka: „Historické knižní fondy v České republice a současný stav jejich knihovnického zpracování“, *Sborník archivních prací* 53, 2003, č. 2, s. 641–684.
- Bachleitner, Norbert: „...der so nachtheiligen Romanen-Lektüre ein Ende zu machen! Der historische Roman und die österreichische Zensur im Vormärz am Beispiel von Walter Scott's ‚Woodstock‘“, *Sprachkunst* 22, 1991, s. 35–48.
- Bachleitner, Norbert: „Die Zensur englischer und französischer Erzählliteratur in Österreich 1815–1848“, in týž (ed.): *Quellen zur Rezeption des englischen und französischen Romans in Deutschland und Österreich im 19. Jahrhundert*, Tübingen, Niemeyer 1990, s. 52–93.
- Bachleitner, Norbert: „Lesen wie ein Zensor. Zur österreichischen Zensur englischer und französischer Erzählliteratur im Vormärz“, in Peter Brockmeier, Gerhard Robert Kaiser (eds.): *Zensur und Selbstzensur in der Literatur*, Würzburg, Königshausen & Neumann 1996, s. 107–125.
- Bachleitner, Norbert: „Über das ‚Stehlen‘ verbotener Bücher aus dem Wiener Revisionsamt. Eine Miscelle zur Zensur im Vormärz“, *Mitteilungen der Gesellschaft für Buchforschung in Österreich* 2, 2000, č. 2, s. 15–16.
- Bachleitner, Norbert: „Von Teufeln und Selbstmördern. Die Mariatheresianische Bücherzensur als Instrument der Psychohygiene und Sozialdisziplinierung“, in Johannes Frimmel, Michael Wögerbauer (eds.): *Kommunikation und Information im 18. Jahrhundert. Das Beispiel der Habsburgermonarchie*, Wiesbaden, Harrassowitz 2009, s. 201–215.
- Bachleitner, Norbert: „Wiener Buchhändler und Polizei im Vormärz. Eine Visitation bei Gerold im Jahr 1843“, *Mitteilungen der Gesellschaft für Buchforschung in Österreich* 1, 1999, č. 2, s. 5–9.
- Bachleitner, Norbert – Eybl, Franz M. – Fischer, Ernst: *Geschichte des Buchhandels in Österreich*, Wiesbaden, Harrassowitz 2000.
- Bachtin, Michail Michajlovič: *François Rabelais a lidová kultura středověku a renesance*, přel. Jaroslav Kolár, Praha, Odeon 1975.
- Bajger, Matyáš F.: *Česká františkánská knižní kultura. Knihovny minoritů, františkánů a kapucínů v průběhu staletí*, rigorózní práce, Filozofická fakulta Ostravské univerzity 2007.
- Baker, Keith Michael: „Defining the Public Sphere in Eighteenth-Century France. Variations on a Theme by Habermas“, in Craig Calhoun (ed.): *Habermas and the Public Sphere*, Cambridge (MA) – London, MIT Press 1992, s. 181–211.
- Balaščík, Miroslav: *Postgenerace. Zátíší a bojiště poezie 90. let 20. století*, Brno, Host 2010.
- Balbín, Bohuslav: *Rozprava krátká, ale pravdivá*, ed. a přel. Milan Kopecký, Brno, Blok 1997.
- Balcarová, Jitka: „Jeden za všechny, všichni za jednoho!“ *Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření „sudetoněmecké identity“*, Praha, Karolinum 2013.
- Baldwin, Claire: *The Emergence of the Modern German Novel. Christoph Martin Wieland, Sophie von La Roche and Maria Anna Sagar*, Rochester, Camden House 2002.
- Baloun, Pavel: *Proměna československé společnosti 30. let 20. století*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2014.
- Barbier, Frédéric: *Histoire du livre*, Paris, Amand Colin 2000.
- Barbier, Frédéric (ed.): *Les trois révolutions du livre. Actes du colloque international de Lyon/Villeurbanne (1998)*, Bordeaux – Genève, Société des bibliophiles de Guyenne – Droz 2001.
- Bareš, Arnošt – Pasák, Tomáš: „Odbojová organizace Zdeňka Schmoranze v roce 1939“, *Historie a vojensví* 17, 1968, č. 6/7, s. 1003–1033.
- Bárta, Milan: „Cenzura československého filmu a televize v letech 1953–1968“, *Securitas imperii* 10, 2003, s. 5–57.
- Barta, Stephan Peter: *Die politisch verfolgten Professoren des österreichischen Vormärz*, disertač-

- ní práce, Philosophische Fakultät der Universität Wien 1966.
- Barthes, Roland: *Mytologie*, přel. Josef Fulka, Praha, Dokořán 2004.
- Barthes, Roland: *Rozkoš z textu*, přel. Olga Špilarová, Praha, Triáda 2008.
- Barthes, Roland: *Sade, Fourier, Loyola*, přel. Josef Fulka, Praha, Dokořán 2005.
- Bartl, Zdeněk: „Restituce bývalých klášterních knihoven“, *Knihovní obzor* 1, 1993, č. 4, s. 8–10.
- Baštecká, Lydia: „Jan Sekavec z Opočna – básník revolučních let 1848–1849“, *Orlické hory a Podorlicko* 10, 2000, s. 102–111.
- Bařha, František: „Snaha Jana Hostivítů Pospíšila o vydání J. A. Komenského ‚Praxis Pietatis‘“, *Královéhradecko* 17, 1939/1940, č. 5, s. 65–67.
- Bauer, Michal (ed.): *II. sjezd Svazu československých spisovatelů 22.–29. 4. 1956*, sv. 1, *Protokol*, Praha, Akropolis 2011.
- Bauer, Michal (ed.): *Automatická madona. Antologie Skupiny Ra*, Praha, Akropolis 2012.
- Bauer, Michal: „Diskuse o díle Karla Čapka na školení začínajících autorů na Dobříši v roce 1951“, *Tvar* 11, 2000, č. 3, s. 14–15.
- Bauer, Michal: *Ideologie a paměť. Literatura a instutuce na přelomu 40. a 50. let 20. století*, Jinočany, H&H 2003.
- Bauer, Michal (ed.): „J. Weil a K. J. Beneš, dva problémoví spisovatelé“, *Tvar* 10, 1999, č. 16, s. 14–15.
- Bauer, Michal: „„Nebezpečný“ Karel Čapek“, *Tvar* 12, 2001, č. 8, s. 1, 4–5.
- Bauer, Michal: „Překladatelská činnost Milana Kundery na přelomu 40. a 50. let“, *Tvar* 9, 1998, č. 5, s. 6–7.
- Bauer, Michal (ed.): „Příprava vydání románu Pan Theodor Mundstock od Ladislava Fukse“, *Tvar* 12, 2001, č. 20, s. 14–15, č. 21, s. 14–15.
- Bauer, Michal: *Souvislosti labyrintu. Kodifikace ideologicko-estetické normy v české literatuře 50. let 20. století*, Praha, Akropolis 2009.
- Bauer, Michal (ed.): „Zásahy HSTD do periodik SČSS v letech 1955 a 1956 a protest předsednictva SČSS proti nim“, *Tvar* 11, 2000, č. 9, s. 14–15.
- Bauer, Michal (ed.): „Zpráva Jiřího Tauerova o činnosti HSTD v roce 1962“, *Tvar* 11, 2000, č. 12, s. 14–15.
- Bauer, Roger: *Der Idealismus und seine Gegner in Österreich*, Heidelberg, Carl Winter 1966.
- Bauer, Roger: *La réalité, royaume de Dieu. Études sur l'originalité du théâtre viennois dans la première moitié du XIXe siècle*, München, Max Hueber 1965.
- Bauman, Zygmunt: *Globalizace. Důsledky pro člověka*, přel. Jana Ogrocká, Praha, Mladá fronta 1999.
- Bauman, Zygmunt: *Individualizovaná společnost*, přel. Martin Ritter, Praha, Mladá fronta 2004.
- Bauman, Zygmunt: *Úvahy o postmoderní době*, přel. Miloslav Petrušek, Praha, Sociologické nakladatelství 2002.
- Becker-Cantarino, Barbara: *Schriftstellerinnen der Romantik. Epoche – Werke – Wirkung*, München, Beck 2000.
- Bednářik, Petr: „Český tisk v letech 1945–1948“, in Jakub Končelík, Barbara Köpplová, Irena Prázová, Jiří Vykoukal (eds.): *Rozvoj české společnosti v Evropské unii*, sv. 3, *Média, Teritoriální studia*, Praha, Matfyzpress 2004, s. 132–144.
- Bednářik, Petr – Cebe, Jan: „Vývoj médií v Československu od února 1948 do prosince 1950“, *Sborník Národního muzea v Praze. Řada C – Literární historie* 53, 2008, č. 1/4, s. 53–56.
- Bednářová, Jitka – Trávníček, Mojmir: „Komentář. Korouhve“, in Jan Zahradníček: *Knihy básní*, eds. Jitka Bednářová, Mojmir Trávníček, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2001, s. 850–874.
- Běhalová, Štěpánka: „Náboženský kramářský tisk a jeho recepce“, in Jitka Radimská (ed.): *K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven. Čtenář a jeho knihovna*, České Budějovice, Jihočeská univerzita 2003, s. 547–558.
- Bechyňová, Věnceslava – Hauptová, Zoe (eds.): *Korespondence Pavla Josefa Šafaříka s Františkem Palackým*, Praha, ČSAV 1961.
- Bechyňová, Věnceslava – Jirásek, Josef (eds.): *Slovenská korespondence Karla Jaromíra Erbena. Korespondence s cizími korespondenty*, Praha, Academia 1971.
- Bělina, Pavel – Hlavačka, Milan – Tinková, Daniela: *Velké dějiny země Koruny české*, sv. 11.a, 1792–1860, Praha – Litomyšl, Paseka 2013.
- Bělina, Pavel – Kaše, Jiří – Kučera, Jan P.: *Velké dějiny země Koruny české*, sv. 10, 1740–1792, Praha – Litomyšl, Paseka 2001.
- Benda, Jan: *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938–1939*, Praha, Karolinum 2013.
- Beránková, Milena: *Dějiny československé žurnalistiky*, díl 1, *Český periodický tisk do roku 1918*, Praha, Novinář 1981.
- Beránková, Milena: *Hlas. 1862–1865. Vznik, vývoj a politické zaměření*, sv. 1–2, Praha, Ústav pro teorii a dějiny hromadných sdělovacích prostředků Univerzity Karlovy 1970.
- Beránková, Milena: *Krásův Čas a jeho místo v české politice a žurnalistice*, Praha, Univerzita Karlova 1972.
- Beránková, Milena – Křivánková, Alena – Ruttkay, Fraňo: *Dějiny československé žurnalistiky*, díl 3, *Český a slovenský tisk v letech 1918–1944*, Praha, Novinář 1988.
- Berger, Michael: „Von der böhmischen Heimat ins sudetendeutsche Grenzland. Differenzierungsprozesse in der deutschböhmisches Literatur von 1848 bis 1939“, *Brücken* 3, 1995, s. 241–277.

- Berka, Karel: „Bernard Bolzano (5. Oktober 1781 – 18. Dezember 1848), in Walter Schuffenhauer (ed.): *Bernard Bolzano 1781–1848. Studien und Quellen*, Berlin, Akademie-Verlag 1981, s. 9–29.
- Bernásek, Josef: *Obrázky z prvních dob dělnického hnutí*, ed. František Slapnička, Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1957.
- Bezruč, Petr: *Jen jedenkrát. Zásilky Času 1899–1914*, [ed. Miroslav Červenka], Praha, Československý spisovatel 1980.
- Bezruč, Petr: *Slezské písně*, Praha, Spolek českých bibliofilů 1911.
- Biermann, Armin: „'Nebezpečná literatura' – náčrt teorie literární cenzury“, přel. Tomáš Pavlíček, in Tomáš Pavlíček, Petr Piša, Michael Wögerbauer: *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře*, Brno, Host 2012, s. 167–199.
- Billiani, Francesca: „Accessing Boundaries – Censorship and Translation. An Introduction“, in táž (ed.): *Modes of Censorship and Translation. National Contexts and Diverse Media*, Manchester, St. Jerome Publishing 2007, s. 1–25.
- Bílý, František (ed.): *Korrespondence a zápisky Františka Ladislava Čelakovského*, díl 1, *Dopisy z let 1818–1829*, Praha, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1907.
- Bílý, František – Černý, Václav (eds.): *Korespondence a zápisky Františka Ladislava Čelakovského*, díl 4, *Dopisy z let 1849–1852*, sv. 1, Praha, Česká akademie věd a umění 1933.
- Binar, Vladimír: *Čin a slovo. Kniha o Jakubu Demlovi*, Praha, Triáda 2010.
- Binar, Vladimír – Fučík, Bedřich: „Zpráva o uspořádání díla Jakuba Demla“, *Revolver Revue* 16, 2000, č. 42, s. 179–241.
- Binar, Vladimír – Trávníček, Mojmir: „Komentář a bibliografie“, in Bedřich Fučík: *Setkávání a míjení*, Dílo Bedřicha Fučíka, sv. 3, Praha, Melantrich 1995, s. 403–432.
- Bláhová, Kateřina: „Svaz českých (a československých) spisovatelů v letech 1968–1970“, in *Pražské jaro 1968. Literatura – film – média*, Praha, Literární akademie 2009, s. 57–69.
- Blážek, Petr – Eichler, Patrik – Jareš, Jakub a kol.: *Jan Palach '69*, Praha, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta – Ústav pro studium totalitních režimů – Togga 2009.
- Blážíček, Přemysl: *Haškův Švejk*, Praha, Československý spisovatel 1991.
- Bljum, Arlen Viktorovič: *Sovetskaja cenzura v epochu totalnogo těrora, 1929–1953*, Sankt Peterburg, Akademičeskij projekt 2000.
- Bobková-Valentová, Kateřina – Sládek, Miloš – Svatoš, Martin (eds.): *Krátké věčného spasení upamatování. K životu a době jezuity Antonína Koniáše*, Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR 2013.
- Bock, Ivo: „'Unser ganzes System ideologischer Arbeit muss wie ein gut eingespieltes Orchester agieren': Zensur in der UdSSR und der ČSSR“, in týž (ed.): *Scharf überwachte Kommunikation. Zensursysteme in Ost(mittel)europa (1960er–1980er Jahre)*, Berlin – Münster, LIT 2011, s. 31–207.
- Bodi, Lesli: *Tauwetter in Wien. Zur Prosa der österreichischen Aufklärung 1781–95*, Wien – Köln – Weimar, Böhlau 1995.
- Bohatcová, Mirjam a kol.: *Česká kniha v proměnách staletí*, Praha, Panorama 1990.
- Bok, Václav – Macháčková Riegerová, Věra – Veselý, Jiří (eds.): *Slovník spisovatelů německého jazyka a spisovatelů lužickosrbských*, Praha, Odeon 1987.
- Boldan, Kamil: „Klášteří knihovny 1950“, *Čtenář* 42, 1990, č. 5, s. 133–136.
- Bolter, Jay David: *Writing Space. Computer, Hypertext, and the Remediation of Print. Second Edition*, New York – London, Routledge 2011.
- Bolton, Jonathan: *Worlds of Dissent. Charter 77, The Plastic People of the Universe, and Czech Culture under Communism*, Cambridge (MA) – London, Harvard University Press 2012.
- Bolzano, Bernard: *Briefe an František Příhonský*, Bernard-Bolzano Gesamtausgabe, řada 3, díl 3, sv. 1–3, ed. Jan Berg, Stuttgart – Bad Cannstatt, Friedrich Frommann Verlag (Günther Holzboog) 2005.
- Bolzano, Bernard: *O nejlepším státě*, přel. Vojtěch Bláha, Praha, Mladá fronta 1981.
- Bolzano, Bernard: *Vermischte philosophische und physikalische Schriften 1832–1848*, Bernard Bolzano-Gesamtausgabe, řada 2A, díl 12, sv. 2, ed. Jan Berg, Stuttgart – Bad Cannstatt, Friedrich Frommann Verlag (Günther Holzboog) 1978.
- Bolzano, Bernard: *Vlastní životopis*, přel. a ed. Marie Pavlíková, Praha, Odeon 1981.
- Born, Jürgen (ed.): *Deutschsprachige Literatur aus Prag und den böhmischen Ländern 1900–1925. Chronologische Übersicht und Bibliographie*, München – London – New York – Paris, K. G. Saur 1993.
- Borová, Vladimíra: „Vztah Čechů a Němců v české historické beletrii v první polovině 19. století“, in Miroslav Hroch (ed.): *Úloha historického povědomí v evropském národním hnutí v 19. století*, Praha, Univerzita Karlova 1976 (*Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica* 5. *Studia historica* 15), s. 27–60.
- Borovička, Lukáš: „Otázka světového názoru: Mezi literární vědou a historiografií“, in Lenka Jungmannová (ed.): *Česká literatura rozhraní a okraje. IV. kongres světové literárněvědné bohemistiky*

- Jiná česká literatura (?)*, Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR – Akropolis 2010, s. 51–62.
- Borovička, Lukáš: „Román jako model života a světa“, in Veronika Veberová, Petr A. Bílek, Vladimír Papoušek, David Skalický (eds.): *Jazyky reprezentace*, sv. 1, Praha, Akropolis 2012, s. 193–220.
- Bouchal, Hynek: „Ničení knih v Koniášových textech“, in Václav Petrbok, Radek Lunga, Jan Tydlitát (eds.): *Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století. Sborník příspěvků ze symposia konaného 27.–28. 5. 1999 v Rychnově nad Kněžnou*, Boskovice, Albert 1999, s. 103–114.
- Bourdieu, Pierre: „Cenzura a užití formy“, přel. Eva Sládková, in Tomáš Pavlíček, Petr Píša, Michael Wögerbauer (eds.): *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenze*, Brno, Host 2012, s. 51–82.
- Bourdieu, Pierre: *Pravidla umění. Geneze a struktura literárního pole*, přel. Petr Kyloušek, Petr Dytrt, Brno, Host 2010.
- Bourdieu, Pierre: *Teorie jednání*, přel. Věra Dvořáková, Praha, Karolinum 1998.
- Bourdieu, Pierre: „The Field of Cultural Production, or: The Economic World Reversed“, *Poetics* 12, 1983, č. 12, s. 311–356.
- Bovenschen, Silvia von: *Die imaginierte Weiblichkeit. Exemplarische Untersuchungen zu kulturgeschichtlichen und literarischen Repräsentationsformen des Weiblichen*, Frankfurt am Main, Suhrkamp 1979.
- Bozděchová, Ivana – Mazálková, Ivana: „Sociologicko-lingvistické harašení“, *Naše řeč* 77, 1994, č. 4, s. 98–201.
- Brabec, Jiří: „Estetická norma a historie literatury v totalitním systému“, in týž: *Panství ideologie a moc literatury. Studie, kritiky, portréty (1991–2008)*, eds. Jiří Flaišman, Michal Kosák, Praha, Akropolis 2009, s. 148–155.
- Brabec, Jiří: „Odpovídá Jiří Brabec“, rozhovor vedli Jiří Flaišman, Michal Kosák, *Echa*, <<http://www.ipsl.cz/index.php?id=136&menu=echa&sub=echa&str=aktualita.php>>.
- Brabec, Jiří – Gruša, Jiří – Hájek, Igor – Kabeš, Petr – Lopatka, Jan: *Slovník českých spisovatelů. Pokus o rekonstrukci dějin české literatury 1948–1979*, Toronto, Sixty-Eight Publishers 1982.
- Bráf, Albín: *Život a dílo*, díl 1, *Paměti*, ed. Josef Gruber, Praha, Vesmír 1922.
- Brandes, Detlef: *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*, přel. Petr Dvořáček, Praha, Prostor 2000.
- Arátor, Přemysl [= Pavel Brázda]: *Brázda. Obluda česká, obluda má čas*, Praha, Respekt Publishing 2008.
- Brett, Vladimír: „Doslov“, in Henri Barbusse: *Oheň. Deník bojového mužstva*, přel. Milena Tomášková, Praha, Naše vojsko 1965, s. 279–280.
- Brod, Max: „Franz Kafkas Nachlaß“, *Die Weltbühne* 20, 1924, č. 29, s. 106–109.
- Brod, Max: „Nachwort“, in Franz Kafka: *Beschreibung eines Kampfes. Novellen, Skizzen, Aphorismen aus dem Nachlaß*, Gesammelte Schriften, sv. 5, eds. Max Brod, Heinz Politzer, Prag, Heinrich Mercy Sohn 1936, s. 306–319.
- Brouček, Stanislav: *K druhému běhu. Češi v prostředí francouzské společnosti 1862–1918*, Praha, Etnologický ústav AV ČR – Ministerstvo zahraničních věcí – Nová tiskárna Pelhřimov 2007.
- Brouk, Bohuslav: *Na obranu individualismu. Publicistika z let 1930–1960*, ed. Viktor A. Debnár, Praha, Academia 2014.
- Brožová, Věra: *Karafiátovi Broučci v české kultuře*, Praha, ARSCI 2011.
- Brožová, Věra: „Povídka v pedagogickém časopisu druhé poloviny 19. století (Na příkladu Štěpnice, dětské přílohy časopisu Škola a život)“, in Michal Jareš, Pavel Janáček, Petr Šámal (eds.): *Povídka, román a periodický tisk v 19. a 20. století. Sborník příspěvků ze symposia pořádaného oddělením pro výzkum literární kultury ÚČL AV ČR v Praze 13.–14. října 2004*, Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR 2005, s. 53–73.
- Brügel, Johann Wolfgang: *Češi a Němci 1918–1938*, přel. Petr Dvořáček, Praha, Academia 2006.
- Brukner, Josef: „Cesty a křižovatky života Fráni Šrámka (montáž dokumentů)“, in Fráňa Šrámek: *Šedm krásných mečů*, ed. Josef Brukner, Praha, Československý spisovatel 1962, s. 84–92.
- Bruyère, Claire – Touillier-Feyrabend, Henriette: „La censure et ses masques“, *Ethnologie française* 36, 2006, č. 1, s. 5–9.
- Břečka, Bruno: *Kronika čs. skautského hnutí 1900–1990*, Brno, Brněnská rada Junáka 1999.
- Bubeníčková, Růžena (ed.): *Ilegální a zabavené komunistické tiskoviny 1931–1940. Soupis k signatuře P 87/33 z fondu Presidium policejního ředitelství v Praze*, sv. 1–2, Praha, Státní ústřední archiv 1971.
- Bubeníčková, Růžena – Helešicová, Věra – Machatková, Raisa (eds.): „Tiskové pokyny pomnichovské republiky“, *Odboj a revoluce* 7, 1969, č. 1, s. 126–198.
- Budil, Ivo – Tydlitátová, Věra – Arava-Novotná, Lena – Tarant, Zbyněk: *Encyklopedie dějin antisemitismu*, Plzeň, Západočeská univerzita v Plzni 2013, CD-ROM.
- Budín, Stanislav: *Jak to vlastně bylo*, Praha, Torst 2007.
- Bugge, Peter: „Boj magické moci razítka s magicou mocí lidovou. Případ Jazzové sekce“, *Soudobé dějiny* 18, 2011, č. 3, s. 346–382.

- Bureš, Karel: *V týmu s Jestřábem. Příběh redaktora legendárních časopisů*, Praha, Toužimský & Moravec 2009.
- Burget, Eduard: „Ukrutnost knížete Boleslava. Drama Františka Zavřela o počátcích české státnosti“, *Divadelní revue* 25, 2014, č. 1, s. 57–69.
- Buriánek, František: *Fráňa Šrámek. Studie s ukázkami z díla*, Praha, Melantrich 1981.
- Buriánek, František: *Generace buřičů*, Praha, Univerzita Karlova 1968.
- Burt, Richard: „(Ne)cenzurování pod drobnohledem: fetiš cenzury v raném novověku a v současné postmoderní době“, přel. Zdeněk Beran, in Tomáš Pavlíček, Petr Piša, Michael Wögerbauer (eds.): *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře*, Brno, Host 2012, s. 332–361.
- Butler, Judith: *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*, New York, Routledge 1990.
- Butlerová, Judith: „Zavrženo: jazyk cenzury“, přel. Jan Matonoha, in Tomáš Pavlíček, Petr Piša, Michael Wögerbauer (eds.): *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře*, Brno, Host 2012, s. 83–102.
- Butter, Oskar: „Nové prameny k dějinám ‚Videňského denníku‘“, *Duch novin* 4, 1931, s. 16–32, 126–167.
- Bystrov, Vladimír: *Svobodná nesvoboda. Některé příklady postupující komunistické a sovětizace mediální krajiny v Československu a snah komunistů umlčet český nekomunistický a církevní tisk v letech 1945–1948*, Praha, Vyšší odborná škola publicistiky 2006.
- Cabada, Ladislav: *Komunismus, levicová kultura a česká politika 1890–1938*, Plzeň, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk 2005.
- Castle, Eduard: *Der große Unbekannte. Das Leben von Charles Sealsfield*, Wien – München, Manutius Presse 1952.
- Čebe, Jan: „Poválečná očista v rámci Svazu českých novinářů“, *Mediální studia* 6, 2012, č. 1, s. 17–44.
- Cejpek, Jiří a kol.: *Dějiny knihoven a knihovnictví*, Praha, Karolinum 2002.
- Cermanová, Iveta – Marek, Jindřich: *Na rozhraní křesťanského a židovského světa. Příběh hebrejského cenzora a klementinského knihovníka Karla Fischera (1757–1844)*, Praha, Národní knihovna ČR 2007.
- Císař, Jan: *Přehled dějin českého divadla*, Praha, Akademie múzických umění 2006.
- Coetzee, J. M.: *Giving Offense. Essays on Censorship*, Chicago – London, University of Chicago Press 1996.
- Cohen, Stanley: *Folk Devils and Moral Panics. The Creation of the Mods and Rockers*, London – New York, Routledge 2011.
- Comstock, Anthony: „Half-Dime Novels and Story Papers“, in týž: *Traps for the Young*, New York – London, Funk & Wagnalls Co. 1883, s. 20–42.
- Cronin, Michael: *Translation and Globalization*, London – New York, Routledge 2003.
- Cuhra, Jaroslav: „Svůj stát si rozvracet nedáme“, *Soudobé dějiny* 16, 2009, č. 2/3, s. 431–432.
- Cuhra, Jaroslav: *Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969–1972*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1997.
- Cvejn, Karel (ed.): *J. V. Frič v denících a dopisech*, Praha, Československý spisovatel 1955.
- Cvrček, Václav: „Spisovnost a její zdroje“, *Slovo a slovesnost* 67, 2006, č. 1, s. 46–60.
- Cvrček, Václav: *Teorie jazykové kultury po roce 1945*, Praha, Karolinum 2006.
- Czech, Philip: *Der Kaiser ist ein Lump und Spitzbube. Majestätsbeleidigung unter Kaiser Franz Joseph*, Wien – Köln – Weimar, Böhlau 2010.
- Čáda, František (ed.): *Zahradníkovy dopisy z let 1831–1836*, Filosofické spisy Vincence Zahradníka, sv. 3, Praha, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy a umění 1915.
- Čapková, Kateřina: *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918–1938*, Praha – Litomyšl, Paseka 2005.
- Čapková, Kateřina – Frankl, Michal: *Nejisté útočiště. Československo a uprchlíci před nacismem 1933–1938*, Praha – Litomyšl, Paseka 2008.
- Čáslavová, Petra: „Vězeňský samizdat jako neznámý fenomén v dějinách československé nezávislé kultury let 1948–1989“, *Souvislosti* 24, 2013, č. 3, s. 194–208.
- Čech, Leander: „Literární směry v letech padesátých“, in týž a kol.: *Literatura česká devatenáctého století*, díl 3, část 2, *Od Boženy Němcové k Janu Nerudovi*, Praha, Jan Laichter 1907, s. 137–193.
- Čech, Svatopluk: *Doplňek veršů*, Sebrané spisy Svatopluka Čecha, sv. 19, Praha, F. Topič 1905.
- Čech, Svatopluk: *Lešetínský kovář*, Brno, Tribun EU 2007.
- Čech, Svatopluk: *Lešetínský kovář. Báseň*, ed. Ferdinand Strejček, Praha, F. Topič 1937.
- Čech, Svatopluk: *Lešetínský kovář a menší básně*, Sebrané spisy Svatopluka Čecha, sv. 2, Praha, F. Topič 1899.
- Čech, Svatopluk: *Menší básně*, díl 2, Sebrané spisy Svatopluka Čecha, sv. 24, Praha, F. Topič 1909.
- Čejchan, Václav: „Italsko-slovanský spolek v Turíně a radikální hnutí v Čechách na jaře roku 1849“, *Slovanské historické studie* 3, 1960, s. 313–352.
- Čelakovský, Jaromír: „Několik listů dra Julia Grégra“, in *Půl století Národních listů. Almanach*, Praha, Pražská akciová tiskárna [1911], s. 108–111.

- Čelovský, Bořivoj: *Strážce Nové Evropy. Prapodivná kariéra novináře Emanuela Vajtauera*, Šenou u Ostravy, Tilia 2002.
- Čeňková, Jana: *Česká čítanka pro starší školní věk v letech 1870–1970 a její kanonické texty*, Praha, Karolinum 2011.
- Čermák, Josef: „Poznámka překladatele“, in Franz Kafka: *Deníky 1909–1912*, Dílo Franze Kafky, sv. 7, přel. a ed. Josef Čermák, Praha, Nakladatelství Franze Kafky 1997, s. 339–345.
- Černá, Marie: „Náš nepřítel oportunista. Prověrky v roce 1970“, in Marie Černá, Jaroslav Cuhra a kol.: *Prověrky a jejich místo v komunistickém vládnutí. Československo 1948–1989*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2012, s. 72–93.
- Černý, František (ed.): *Dějiny českého divadla*, díl 2, *Národní obrození*, Praha, Academia 1969.
- Černý, František: „Divadelní život v českých zemích za josefinského absolutismu“, in týž: *Kapitoly z dějin českého divadla*, Praha, Academia 2000, s. 9–23.
- Černý, František: „Ohlas premiéry Tylova ‚Jana Husa‘ v divadelní kritice roku 1848“, in *Listy z dějin českého divadla*, sv. 1, Praha, Orbis 1964, s. 231–237.
- Černý, František: „Tylovy zápasy s cenzurou“, in týž: *Monology o Josefu Kajetánu Tylovi*, Praha, Univerzita Karlova 1993, s. 151–161.
- Černý, Jan: „Kratochvilův Ur-román a Kratochvilova literární konfese“, in Michal Jareš (ed.): *Deset let poté. Česká a slovenská literatura po roce 1989*, Praha – Opava, Ústav pro českou literaturu AV ČR – Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity – Slezské zemské muzeum 2000, s. 143–148.
- Černý, Jan Matouš (ed.): *Boj za právo. Sborník aktů politických u věcech státu a národa českého od roku 1848. S výklady historickými*, díl 1, *Až do rozpuštění sněmu Kroměřížského (11. března 1848 – 7. března 1849)*, Praha, Bursík a Kohout 1893; díl 2, *Od rozpuštění sněmu Kroměřížského až do vydání diplomu říjnového (4. března 1849 – 20. října 1860)*, Praha, Bursík a Kohout 1893.
- Černý, Václav: „Ediční doslov“, in Jiří Orten: *Poesie*, Dílo Jiřího Ortena, sv. 1, ed. Václav Černý, Praha, Václav Petr 1947, s. 443–447.
- Černý, Václav: „Moje svědectví“, *Literární noviny* 16, 1967, č. 10, s. 6.
- Černý, Václav: *Paměti*, díl 2, *Křik koruny české. 1938–1945. Náš kulturní odboj za války*, ed. Nora Obrtelová, Brno, Atlantis 1993.
- Červenka, Jan: „Interdialektní prvky v pravopisu severocentrální romštiny jako čtvrtý princip romského pravopisu“, in týž (ed.): *Jekhetanard'a čhibaha / Sjednoceným jazykem. Sborník z 2. semináře o romském jazyce, Luhačovice 2005*, Praha, Signeta 2006, s. 59–66.
- Červenka, Miroslav: „Bezručovy první zázisky Času“, in týž: *Textologické studie*, eds. Michal Kosák, Jiří Flaišman, Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR 2009, s. 183–192.
- Červenka, Miroslav: „Dvě poznámky o samizdatu“, in Karel Palek (ed.): *Kritický sborník. Výbor ze samizdatových ročníků*, Praha, Triáda 2009, s. 21–29.
- Červenka, Miroslav: „První čtyři sbírky Jiřího Koláře“, in týž: *Styl a význam. Studie o básnících*, Praha, Československý spisovatel 1991, s. 135–191.
- Smetáček, Vladimír [= Miroslav Červenka]: „Růst Halasova Ladění ve světle rukopisů“, *Literární archiv* 7, 1972, s. 181–228.
- Červinka, Vincenc: *Moje rakouské žaláře. Vzpomínková kronika z let 1914–1917*, Praha, J. Otto 1928.
- Červinková-Riegrová, Marie: *Zápisky*, sv. 1, 1880–1884, ed. Milan Vojáček a kol., Praha, Národní Archiv – Scriptorium 2009.
- Češka, Jakub: „Odkládaná reprezentace skutečnosti a inscenovaná reprezentace symbolického kódu“, in Veronika Veberová, Petr A. Bílek, Vladimír Pappoušek, David Skalický (eds.): *Jazyky reprezentace*, sv. 1, Praha, Akropolis 2012, s. 173–192.
- Činátl, Kamil: *Naše české minulosti aneb jak vzpomínáme*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2014.
- Čornej, Petr: „Husitská trilogie a její dobový ohlas“, in týž: *Světla a stíny husitství. Události – osobnosti – texty – tradice. Výbor z úvah a studií*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2011, s. 374–393.
- Čornej, Petr: „Husitský Tábor v kontextu české historiografie 70. a 80. let minulého století“, in Doubravka Olšáková, Zdeněk Vybíral (eds.): *Husitský Tábor a jeho postavení v české historiografii v 70. a 80. letech 20. století*, Ústí nad Labem, Albis international 2004 (*Husitský Tábor*. Supplementum 2), s. 15–64.
- Čornej, Petr: „Nad Palackého edicí Starých letopisů českých“, *Slavia* 51, 1982, č. 1, s. 69–79.
- Čornej, Petr: „Vědci v plzeňském azylu“, *Pěší zóna*, 2001, č. 9, s. 89–92.
- Čornejová, Ivana (ed.): *Dějiny Univerzity Karlovy 1348–1990*, díl 2, 1622–1802, Praha, Univerzita Karlova 1995.
- Čvančara, Jaroslav – Uhlíř, Jan B.: „Chlebičková aféra. Poslední odbojový čin ministerského předsedy Aloise Eliáše“, *Historie a vojenství* 55, 2006, č. 4, s. 37–48.
- d'Elvert, Christian: *Geschichte des Bücher- und Steindruckes, des Buchhandels, der Bücher-Censur und der periodischen Literatur, sowie Nachträge zur Geschichte der historischen Literatur in Mähren und Oesterreichisch-Schlesien*, Brünn, R. Rohrer's Erben 1854.

- Daniel, Ondřej: „Násilí československé mládeže na konci státního socialismu. Bezpečnostní riziko a téma společenské kritiky“, in Ondřej Daniel, Tomáš Kavka, Jakub Machek (eds.): *Populární kultura v českém prostoru*, Praha, Karolinum 2013, s. 274–290.
- Darnton, Robert: „Cenzura z komparativního pohledu: Francie 1789 – Východní Německo 1989“, přel. Blanka Hemelíková, in Tomáš Pavlíček, Petr Píša, Michael Wögerbauer (eds.): *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře*, Brno, Host 2012, s. 377–399.
- Davidová, Eliška: „Nešetná legenda“. *Analýza mediálního diskursu o Demlově Mém svědectví o Otokaru Březinovi*, rkp.
- Deibert, Ronald – Palfrey, John – Rohozinski, Rafal – Zittrain, Jonathan (eds.): *Access Denied. The Practice and Policy of Global Internet Filtering*, Cambridge – London, MIT Press 2008.
- Dejmek, Jindřich: „Československo-vatikánská jednání o modus vivendi 1927–1928“, *Český časopis historický* 92, 1994, č. 2, s. 268–285.
- DeFattore, Joan: *What Johnny Shouldn't Read. Textbook Censorship in America*, New Haven, Yale University Press 1992.
- Deml, Jakub: „Aby se do toho vidělo“, in týž: *Šlépěje VI.*, Tasov, vl. n. 1919, s. 207–339.
- Deml, Jakub: *I tento list považujte za neúplný. Dopisy Jakuba Demla příteli Matěji Fenclovi*, ed. Šárka Kořínková, Praha – Podlesí, Dauphin 2010–2011.
- Deml, Jakub: „Mojí přátelé“, in týž: *Pozdrav Tasova*, ed. Vladimír Binar, Brno, Host 2013, s. 241–272.
- Deml, Jakub: *Pro budoucí poutníky a poutnice*, Olomouc, Votobia 1995.
- Deml, Jakub: *Příteli Evermodu Balcárkovi místo čestného diplomu. Vzájemná korespondence Jakuba Demla a Evermoda Vladimíra Balcárka 1905–1959*, eds. Lenka Žehrová a kol., Praha – Podlesí, Dauphin 2013.
- Deml, Jakub: *Rosnička*, Šebkovice, vl. n. 1912.
- Deml, Jakub: *Zapomenuté světlo*, Tasov, vl. n. 1934.
- Demmering, Christoph: „Bolzano, Bernard“, in Bernd Lutz (ed.): *Metzler Philosophen Lexikon. Dreihundert biographisch-werkgeschichtliche Porträts von den Vorsokratikern bis zu den Neuen Philosophen*, Stuttgart, Metzler 1989, s. 121–123.
- Děťáková, Zuzana (ed.): „Antikváři“, *Revolver Revue* 13, 1997, č. 33, s. 163–194.
- Dijk Jan A. G. M., van: *The Network Society. Social Aspects of New Media. Second Edition*, London, Sage Publications 2006.
- Dobeš, Jan: „Nečekané paralely aneb Proudý skrytý pod povrchem mocenských změn“, *Soudobé dějiny* 16, 2009, č. 4, s. 653–663.
- Dobeš, Jan: „Stát a kultura za druhé republiky, protektorátu a v letech 1945–1948“, in Ivan Klimeš, Jan Wiendl (eds.): *Kultura a totalita. Národ*, Praha, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta 2013, s. 180–204.
- Dobeš, Karel: „Tylovy poslední literární naděje“, *Jihočeský sborník historický* 25, 1956, č. 3, s. 76–90.
- Dobiáš, Dalibor – Fránek, Michal – Hrdina, Martin – Krejčová, Iva – Piorecká, Kateřina: *Rukopisy královédvorský a zelenohorský a česká věda (1817–1885)*, Praha, Academia 2014.
- Dolejší, Vojtěch: *Noviny a novináři. Z poznámek a vzpomínek*, Praha, Nakladatelství politické literatury 1963.
- Dolenský, Jan: *Průvodce četby mládeže. Kritické rozhledy po písemnictví pro mládež se zvláštním zřetelem k jeho hodnotě pedagogické a didaktické spolu s rádcem pro knižnice školní*, Praha, vl. n. 1897.
- Doležal, Jiří: *Česká kultura za protektorátu. Školství, písemnictví, kinematografie*, Praha, Národní filmový archiv 1996.
- Doležel, Lubomír: *Narativní způsoby v české literatuře*, Praha, Český spisovatel 1993.
- Doležel, Lubomír: *Život s literaturou. Vzpomínky a rozhovory*, Praha, Academia 2013.
- Domabyl, Gustav: „Censura církevní“, in Josef Tumpach, Antonín Podlaha (eds.): *Český slovník bohovědný*, sv. 2, Praha, V. Kotrba 1916, s. 789.
- Donellan, Declan: „The Translatable and the Untranslatable: In Conversation with David Johnston“, in David Johnston (ed.): *Stages of Translation. Translators on Translating for the Stage*, Bath, Absolute Classics 1996, s. 75–80.
- Dotzler, Bernhard J.: „„Seht doch wie ihr vor Eifer schämet! Zum männlichen Diskurs über Weiblichkeit um 1800“, *Jahrbuch der deutschen Schillergesellschaft* 30, 1986, s. 339–382.
- Drápal, Jakub: *Poslušen zákonů své země a svého stavu. Kamill Resler – obhájce K. H. Franka*, Praha, Auditorium 2014.
- Drápala, Milan: „Individualista s kolektivistickými ideály“, in Bohuslav Brouk: *Na obranu individualismu. Publicistika z let 1930–1960*, ed. Viktor A. Debnár, Praha, Academia 2014, s. 123–162.
- Drápala, Milan: „Na ztracené vartě Západu“, in týž (ed.): *Na ztracené vartě Západu. Antologie české nesocialistické publicistiky z let 1945–1948*, Praha, Prostor 2000, s. 15–72.
- Dráždík, [Jan]: „„Žižkova smrt! Upomínka na první představení“, in Ferdinand Menčík, Jan Vojna (eds.): *Památník vydaný roku 1888 o jubilejní slavnosti ochotnického spolku „Pokroku“ ve Vídní, Vídeň, Pokrok 1888*, s. 8–11.
- Dresler, Jaroslav: „Když Brno ve mně zabrní“, in Zdeněk Rotrekl (ed.): *Slovo v úzkosti a naději. Sborník k 70. výročí narození Antonína Krato-*

- chvila, Brno, Masarykova univerzita – Moravská zemská knihovna 1994, s. 274–276.
- Dresler, Jaroslav: „Slovo a svět“, <<http://www.cs-magazin.com/index.php?a=a2009011007>>.
- Ducreux, Marie-Elizabeth: „Introduction. Les espaces de la censure dans la monarchie des Habsbourg“, in Marie-Elizabeth Ducreux, Martin Svatoš (eds.): *Libri prohibiti. La censure dans l'espace habsbourgeois 1650–1850*, Leipzig, Leipziger Universitätsverlag 2005, s. 7–25.
- Ducreux, Marie-Elizabeth: „Kniha a kacířství, způsob četby a knižní politika v Čechách 18. století“, *Literární archiv* 27, 1994, s. 61–87.
- Dufková, Mariana: „Přivlastněný umělec. Pozdní výtvarné dílo Josefa Čapka a jeho poválečná reflexe“, *Kontexty* 5, 2013, s. 57–63.
- Durrani, Osman: „Editions, Translations, Adaptations“, in Julian Preece (ed.): *The Cambridge Companion to Kafka*, Cambridge, Cambridge University Press 2002, s. 206–225.
- Durstmüller, Anton: *500 Jahre Druck in Österreich. Die Entwicklungsgeschichte der graphischen Gewerbe von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Wien, Hauptverband der Graphischen Unternehmungen Österreichs 1982–1989.
- Dvorský, František: „Frant. Palacký a náš nepřítel“, in *Památník na oslavu stých narozenin Františka Palackého*, Praha, Matice česká 1898, s. 443 až 472.
- Dvorský, Stanislav – Zumr, Josef: „Karel Teige v archivech Státní bezpečnosti“, *Jarmark umění* 1996, č. 11/12, s. 2–15.
- Dvořák, Jaromír (ed.): *Slezské písně v korespondenci. 1898–1918*, Praha, Odeon 1967.
- Dvořák, Karel: „Studie a poznámky vydavatelovy“, in František Ladislav Čelakovský: *Slovanské národní písně*, ed. Karel Dvořák, Praha, Ladislav Kuncič 1946, s. 538–615.
- Dvořáková, Zora: *František Matouš Klácel*, Praha, Melantrich 1976.
- Dyk, Viktor: *Vzpomínky a komentáře*, díl 2, Praha, Ladislav Kuncič 1927.
- Eco, Umberto: „Od internetu ke Gutenbergovi“, in *týž: Smysl a smysl. Sémiotický pohled na svět*, přel. Jiří Fiala, Zdeněk Frýbort, Břeclav, Moravia-press 2000, s. 109–124.
- Effenberger, Vratislav: „S vyloučením veřejnosti. Život a dílo Karla Hynka“, in Karel Hynek: *S vyloučením veřejnosti*, eds. Alena Nádvorníková, Jan Šulc, Praha, Torst 1998, s. 7–77.
- Ehrenberger, Tomáš: „Husův svátek jako příčina diplomatického konfliktu mezi Československem a Vatikánem“, *Dějiny a současnost* 24, 2002, č. 4, s. 23–27.
- Einsle, Anton: *Catalogus librorum in Austria prohibitorum. Verzeichniss der in Oesterreich bis Ende 1895 verbotenen Druckschriften mit Ausschluss der politischen Tages- und der slavischen Literatur*, Wien, Verlag des Vereines der österr.-ungar. Buchhändler 1896.
- Eisner, Pavel: „Německá literatura na půdě ČSR. Od roku 1848 do našich dnů“, in *Československá vlastivěda*, díl 7, *Písemnictví*, Praha, Sfinx 1933, s. 325–377.
- Emler, Josef (ed.): „Listy Josefa Jungmanna k Antonínovi Markovi“, *Časopis Musea Království českého* 55, 1881, s. 499–530; 56, 1882, s. 26–44, 161–184, 445–476; 57, 1883, s. 45–59, 330–353, 496–512; 58, 1884, s. 54–70, 285–297, 405–425.
- Engel, Manfred – Auerochs, Bernd (eds.): *Kafka-Handbuch. Leben – Werk – Wirkung*, Stuttgart, Metzler 2010.
- Engelbrecht, Helmut: *Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs*, sv. 2, 3, Wien, Österreichischer Bundesverlag 1983, 1984.
- Engels, Hans-Werner: „Johann Friedrich Ernst Albrecht (1752–1814). Bemerkungen zu seinem Leben, seinen politischen Romanen und seiner Publizistik“, in Erich Donnert (ed.): *Europa in der Frühen Neuzeit*, sv. 6, Köln, Böhlau 2002, s. 685–721.
- English, James F.: *Ekonomie prestiže. Ceny, vyznamenání a oběh kulturních hodnot*, přel. Martina Neradová, Brno, Host 2011.
- Erben, Karel Jaromír: *Prostonárodní české písně a říkadla*, Praha, Jaroslav Pospíšil 1864.
- Ernstberger, Anton: „Josef Rank in Zensurhaft. Prag 1844“, *Stifter-Jahrbuch* 7, Gräfelfing bei München, E. Gans 1962, s. 113–130.
- Espasa, Eva: „Performability in Translation: Speakability? Playability? Or just Saleability?“, in Terry Hale, Carole-Anne Upton (eds.): *Moving Target. Theatre Translation and Cultural Relocation*, Manchester – Northampton, St. Jerome Publishing 2000, s. 49–62.
- Ešnerová, Kateřina: *Harry Potter v oficiálním a amatérském překladu*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2012.
- Farrel, Joseph: „Servant of Many Masters“, in David Johnston (ed.): *Stages of Translation. Translators on Translating for the Stage*, Bath, Absolute Classics 1996, s. 45–55.
- Fauth, Tim: *Deutsche Kulturpolitik im Protektorat Böhmen und Mähren 1939 bis 1941*, Göttingen, V&R Unipress 2004.
- Fernández Couceiro, Eduardo: „O národním humanismu, jeho domnělém zakladateli a takzvaném manifestu“, *Česká literatura* 62, 2014, č. 2, s. 252–268.
- Fialová, Alena: *Poučení z krizového vývoje. Pováleč-*

- ná česká společnost v reflexi normalizační tvorby, Praha, Academia 2014.
- Fiksová, Klára: *Srovnání jednotlivých vydání Malého Bobše Josefa Věromíra Plevy*, diplomová práce, Brno, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity 2009.
- Fischer, Marianne: *Erotische Literatur vor Gericht. Der Schmutzliteraturkampf im Wien des beginnenden 20. Jahrhunderts*, Wien, Braumüller 2003.
- Fišer, Zdeněk (ed.): *Bublínka ze života moravského. (Paměti Matěje Mikšíčka)*, Brno, Matice moravská 2007.
- Fišer, Zdeněk (ed.): *Korespondence Aloise Vojtěcha Šembery*, díl 3, *Listy Klácelovi*, Vysoké Mýto, Regionální muzeum Vysoké Mýto 2003.
- Flaišman, Jiří: „Ad usum budoucích editorů Vančurových Obrazů“, *Česká literatura* 59, 2011, č. 1, s. 136–141.
- Flaišman, Jiří: „Ediční poznámka“, in Jaroslav Seifert: *Město v slzách, Samá láska, Básně a prózy do sbírek nezařazené (1918–1922)*, *Překlady, Dubia*, Dílo Jaroslava Seiferta, sv. 1, ed. Jiří Flaišman, Praha, Akropolis 2001, s. 213–220.
- Foch, Václav – Randě, Karel (eds.): *Bibliografický katalog Československé republiky*, Praha, Ministerstvo školství a národní osvěty 1931–1948.
- Formánek, Ondřej: „Porevoluční lekce erotiky“, *Hospodářské noviny* 59, 2015, č. 21, 30. 1., příloha Víkend, s. 10–13.
- Forst, Vladimír – Merhaut, Luboš – Opelík, Jiří (eds.): *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*, díl 1–4, Praha, Academia 1985, 1993, 2000, 2008.
- Forstová, Eva: *Knihy podle norem. Kulturní instituce v systému řízení kultury. Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění*, Praha, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta 2013.
- Foucault, Michel: *Archeologie vědění*, přel. Čestmír Pelikán, Praha, Herrmann & synové 2002.
- Fournier, August: „Gerhard van Swieten als Censor. Nach archivalischen Quellen“, *Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der k. k. Akademie der Wissenschaften in Wien* 84, 1876, s. 387–466.
- Franc, Martin: „Výpravy M. Zikmunda a J. Hanzelky a Československá akademie věd“, in Hana Barvíková (ed.): *Věda v Československu v letech 1953–1963. Sborník z konference, Praha, 23.–24. listopadu 1999*, Praha, Archiv AV ČR – Aregna 2000, s. 197–201.
- Franc, Zdeněk: „Zaměstnanci Pražské univerzitní knihovny v letech 1777–1918“, *Zpravodaj Státní knihovny ČSR* 24, 1986, č. 6, s. 41–48.
- Francev, Vladimír Andrejevič: „K historii vydání Remesšského evangelia“, *Časopis Musea Království českého* 74, 1900, s. 164–179.
- Franěk, Otakar: „Úvod“, in Josef Hybeš: *Práce a vzpomínky* sv. 1, eds. Otakar Franěk, Josef Skulina, Brno, Blok 1976, s. 5–25.
- Frank, Peter R.: „Marginalien zur Broschürenflut in Wien und Prag – samt bibliographischen Grillen“, in Walter Veit (ed.): *Antipodische Aufklärungen. Antipodean Enlightenments. Festschrift für Leslie Bodi*, Frankfurt am Main – Bern – New York, Peter Lang 1987, s. 123–126.
- Frankl, Michal: „*Emancipace od židů*“. *Český antisemitismus na konci 19. století*, Praha – Litomyšl, Paseka 2007.
- Frankl, Michal: „Židé přes palubu. Konstrukce židovské otázky za druhé republiky“, *Dějiny a současnost* 31, 2009, č. 3, s. 37–39.
- Frankl, Michal – Čapkova, Kateřina: *Nejisté útočiště. Československo a uprchlíci před nacismem 1933–1938*, Praha – Litomyšl, Paseka 2008.
- Frankl, Michal – Toman, Jindřich (eds.): *Jan Neruda a Židé. Texty a kontexty*, Praha, Akropolis 2012.
- Freedman, Jeffrey: *The Process of Cultural Exchange. Publishing between France and Germany (1769–89)*, disertační práce, Princeton University 1991.
- Frenzel, František (ed.): *Seznam knih a písní zakázaných v Československu. Od roku 1918 do konce roku 1936*, Hora Svaté Kateřiny, vl. n. 1937.
- Freud, Sigmund: „Psychologie masy a analýza Já“, in týž: *O člověku a kultuře*, přel. Ludvík Hošek, Jiří Pechar, ed. Jiří Stromšík, Praha, Odeon 1989, s. 210–275.
- Frič, Josef Václav: „Listy z Prahy IV“, *Koleda* 5, 1880, č. 12, s. 190–192.
- Frič, Josef Václav: „O katastrofě májové“, *Ruch* 3, 1881, č. 24–27, s. 288–290, 302–304, 312–314, 323–326.
- Frič, Josef Václav: *Paměti*, sv. 1–2, ed. Karel Cvejn, Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění 1957–1960.
- Frič, Josef Václav: *Písně z bašty a jiné básně*, ed. Karel Cvejn, Praha, Orbis 1952.
- Fučík, Bedřich: „Posmrtné verše Jana Zahradníčka“, in týž: *Píseň o zemi*, Dílo Bedřicha Fučíka, sv. 4, eds. Vladimír Binar, Mojmír Trávníček, Praha, Melantrich 1994, s. 87–96.
- Fučík, Bedřich: *Setkávání a mjení*, Dílo Bedřicha Fučíka, sv. 3, eds. Vladimír Binar, Mojmír Trávníček, Praha, Melantrich 1995.
- Fuchs, Ingrid: *Leopold Alois Hoffmann, 1760–1806. Seine Ideen u. seine Bedeutung als Konfident Kaiser Leopold II.*, disertační práce, Universität Wien 1963.
- Fukač, Jiří – Vysloužil, Jiří (eds.): *Slovník české hudební kultury*, Praha, Editio Supraphon 1997.
- Gabriel, František: „Hankova aféra s Májovým snem“,

- Listy filologické* 59, 1932, s. 48–55, 157–165, 258–275.
- Gabriel, František: „Osudy Hankova Dalimila z r. 1823“, *Listy filologické* 60, 1933, s. 157–168.
- Galandauer, Jan: *František kníže Thun. Místodržící Českého království*, Praha – Litomyšl, Paseka 2007.
- Gavrilović, Nikola: „Die kyrillische Buchdruckerei Joseph Kurzböck“, in Herbert G. Göpfert, Gerard Kozietek, Reinhard Wittmann (eds.): *Buch- und Verlagswesen im 18. und 19. Jahrhundert. Beiträge zur Geschichte der Kommunikation in Mittel- und Osteuropa*, Berlin, Camen 1977, s. 85–103.
- Gebhart, Jan – Köpplová, Barbara – Kryšpinová, Jitka a kol.: *Řízení legálního českého tisku v Protektorátu Čechy a Morava*, Praha, Karolinum 2010.
- Gebhart, Jan – Kuklík, Jan: *Druhá republika 1938–1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*, Praha – Litomyšl, Paseka 2004.
- Gebhartová, Vladimíra: „Dvě knihy z nakladatelství Axióma“, *Ladění* 9, 1999, č. 4, s. 16–17.
- Giese, Ursula: „Johann Thomas Edler von Trattner. Seine Bedeutung als Buchdrucker, Buchhändler und Herausgeber“, *Archiv für Geschichte des Buchwesens* 3, 1961, sl. 1013–1471.
- Giese, Ursula: „Studie zur Geschichte der Pressegesetzgebung, der Zensur und des Zeitungswesens im frühen Vormärz. Auf Grund bisher unveröffentlichter Dokumente aus Wiener Archiven“, *Archiv für Geschichte des Buchwesens* 6, 1965, sl. 341–546.
- Giňa, Andrej: *Bijav / Svatba*, Praha, Apeiron 1991.
- Giňa, Andrej: *Pařiv. Ještě víme, co je úcta*, přel. Helena Sadílková, eds. Karolína Ryvolová, Helena Sadílková, Praha, Triáda 2013.
- Gjuričová, Adéla: „Revoluce odkládá sametový háv. Erotika a nahé tělo v českém veřejném prostoru po roce 1989“, *Dějiny a současnost* 33, 2011, č. 11, s. 40–43.
- Glanc, Tomáš: „Samizdat jako médium“, *Souvislosti* 24, 2013, č. 3, s. 183–193.
- Glocarová, Jana: *České čtenářky slash fan fiction a jejich pohyb v rámci virtuálního prostoru*, bakalářská práce, Brno, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity 2011.
- Glossy, Karl: *Literarische Geheimerichte aus dem Vormärz*, Wien, Carl Konegen 1912 (*Jahrbuch der Grillparzer-Gesellschaft* 21–23).
- Glucksmann, André: „La métacensure“, *Communications* 9, 1967, s. 75–83.
- Goetz-Stankiewicz, Marketa: „Introduction“, in *The Vaněk Plays. Four Authors, One Character*, ed. Marketa Goetz-Stankiewicz, Vancouver, University of British Columbia Press 1987, s. xx–xxix.
- Goetz-Stankiewicz, Marketa: *The Silenced Theatre. Czech Playwrights Without a Stage*, Toronto – Buffalo – London, University of Toronto Press 1979.
- Goldfriedrich, Johann: *Geschichte des deutschen Buchhandels*, sv. 3, *Vom Beginn der klassischen Litteraturperiode bis zum Beginn der Fremdherrschaft*, Leipzig, Verlag des Börsenvereins der Deutschen Buchhändler 1909.
- Goode, Luke: *Jürgen Habermas. Democracy and the Public Sphere*, London – Ann Arbor, Pluto Press 2005.
- Goode, Sarah D.: *Paedophiles in Society. Reflecting on Sexuality, Abuse and Hope*, New York, Palgrave Macmillan 2011.
- Gorlizki, Yoram – Mommsen, Hans: „Politický (ne)pořádek stalinismu a nacionálního socialismu“, in Michael Geyer, Sheila Fitzpatricková (eds.): *Za obzor totalitarismu. Srovnání stalinismu a nacismu*, přel. Jan Mervart, Jakub Rákosník, Praha, Academia 2012, s. 63–123.
- Gd. [= Jan Gotthard]: „Statistika naší literární produkce za rok 1937 I, II“, *Knihkupec a nakladatel* 1, 1939, č. 16–17, s. 162–164, 173–174.
- Gottlieb, Stephen N.: „In the Name of Patriotism: The Constitutionality of ‚Bending‘ History in Public Secondary School“, *The History Teacher* 22, 1989, č. 4, s. 411–495.
- Granasztói, Olga: „Presbourg, Pest, Vienne: réseaux de diffusion de l'imprimé français 1770–1800“, *Cornova* 3, 2013, č. 2, s. 77–84.
- Grégr, Eduard: *Denník*, díl 1–2, Praha, Český čtenář 1908–1914.
- Grégr, Eduard [ml., 1900–1986]: *Historie rodiny*, ed. Ivana Koutská, Praha, Eduard Grégr a syn 1996.
- Grégr, Julius: „Z paměti ‚Národních listů‘“, *Národní listy* 26, 1886, č. 1, 1. 1., s. 3–6.
- Grossman, Jan: „Horečná bdělost Jiřího Koláře“, in Jiří Kolář: *Náhodný svědek, Výbor z díla. Verše z let 1937–1947*, Praha, Mladá fronta 1964, s. 185–198.
- Grossman, Jan: „Předmluva“, in Václav Havel: *Protokoly*, Praha, Mladá fronta 1966, s. 5–13.
- Grund, Antonín: *Karel Jaromír Erben*, Praha, Melantrich 1935.
- Grund, Antonín: „Příspěvek k politické stránce Kollárovy slovanské vzájemnosti“, in Josef Jirásek, František Tichý (eds.): *Slovenská miscellanea. Sborník věnovaný univ. prof. dr. Albertu Pražákovi k třicátému výročí jeho literární činnosti*, Bratislava, Akciová tiskárna Universum 1931, s. 34–40.
- Gruntorád, Jiří: „Exilová knižní vydavatelství po roce 1968 jako důležité mezníky české kultury v zahraničí“, <http://www.zahranicnicesi.com/docs/prispevek_gruntorad.pdf>.
- Gruntorád, Jiří: „Vnitřní svobodný kus života“, roz-

- hovor vedl Lukáš Rychetský, *A2* 8, 2012, č. 18, s. 24–25.
- Gruša, Jiří: *Cenzura a literární život mimo masmédiá*, Praha – Scheinfeld-Schwarzenberg, Ústav pro soudobé dějiny ČSAV – Československé dokumentační středisko nezávislé literatury 1992.
- Gruša, Jiří: *Umění stárnout. Rozhovor s Daliborem Dobiášem*, Praha – Litomyšl, Paseka 2004.
- Grzywacz, Małgorzata: „Leben unter Doppelzensur. Bernard Bolzano und die österreichische Zensur der Ära Metternich“, *Studia Germanica Posnaniensia* 22, 1995, s. 55–64.
- Habart, Čeněk: *Sedlčansko, Sedlecko, Voticko. Popis krajiny mezi stříbropěnnou Vltavou a památním Blaníkem a vylíčení života jejího lidu*, sv. 2, Sedlčany, Okres. škol. výbor a učitelstvo okr. sedlčanského, sedleckého a votického 1928.
- Habermas, Jürgen: *Strukturální přeměna veřejnosti. Zkoumání jedné kategorie občanské společnosti*, přel. Alena Bakešová, Josef Velek, Praha, Filosofie 2000.
- Hábl, Jan: *Učit (se) příběhem. Komenského Labyrint a didaktické možnosti narativní alegorie*, Brno, Host 2013.
- Hadamowsky, Franz: „Ein Jahrhundert Literatur- und Theaterzensur in Österreich (1751–1848)“, in Herbert Zeman (ed.): *Die österreichische Literatur. Ihr Profil an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert (1750–1830)*, sv. 1, Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt 1979, s. 289–305.
- Hájek, Jiří: „Doslov“, in T. Svatoopluk: *Botostroji*, Praha, Mladá fronta 1955, s. 395–404.
- Halas, František: *Dopisy*, Dílo Františka Halase, sv. 6, eds. Jan Halas, Ludvík Kundera, Praha, Torst 2001.
- Hamšík, Dušan: *Spisovatelé a moc*, Praha, Československý spisovatel 1969.
- Hanuš, Ignác Jan: *Die gefälschten böhmischen Gedichte aus den Jahren 1816–1849 als ein Beitrag zur böhmischen Literatur-Geschichte dargestellt*, Prag, H. Dominicus 1868.
- Hanuš, Josef: *Život a spisy Václava Boemíra Nebeského*, Praha, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1896.
- Hanzelka, Jiří – Zikmund, Miroslav: *Život snů a skutečnosti. 50 otázek položil a 2 × 50 odpovědí zpracoval Jaromír Slomek*, Praha, Primus 1997.
- Harras von Harrasowsky, Philipp: *Der Codex Theresianus und seine Umarbeitungen*, Wien, Gerold 1883.
- Harvey, David: *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford, Oxford University Press 2005.
- Hašek, Jaroslav: *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*, sv. 1, eds. František Daneš, Zdena Ančík, Praha, Naše vojsko 1955.
- Hašová, Lucie: „Romové, nebo Cikáni? – výsledky dotazníkového průzkumu“, *Naše řeč* 80, 1997, č. 4, s. 195–201.
- Hausenblas, Ondřej: „Vydavatelská poznámka“, in Marie Pujmanová: *Hra s ohněm*, ed. Emil Lukeš, Praha, Československý spisovatel 1985, s. 244–246.
- Havel, Rudolf – Opelík, Jiří (eds.): *Slovník českých spisovatelů*, Praha, Československý spisovatel 1964.
- Havel, Václav: *Hovory v Lánech 1990*, eds. Tereza Hubáčková, Martin Vidlák, Jan Zelenka, Praha, Knihovna Václava Havla 2013.
- Havel, Václav: „Moc bezmocných“, in týž: *Moc bezmocných a jiné eseje*, ed. Anna Freimanová, Praha, Knihovna Václava Havla 2012, s. 96–223.
- Havel, Václav: „Poznámky ke hře Largo Desolato“, in týž: *Eseje a jiné texty z let 1970–1989. Dálkový výsledek*, Spisy Václava Havla, sv. 4, ed. Jan Šulc, Praha, Torst 1999, s. 497–505.
- Havel, Václav: „Protest“, in týž: *Hry*, Spisy Václava Havla, sv. 2, ed. Eva Šormová, Praha, Torst 1999, s. 641–673.
- Havelka, Tomáš: „Abych z pořádku kroniky nevyšel a v posměšné se nedal rozprávky, maličko něco oznámím! Groteskní plán Hájkovy Kroniky české“, in Jan Linka (ed.): *Studia Hageciana*, sv. 1. *Na okraj Kroniky české*, Praha, Academia 2015, s. 111–128.
- Havlíček, Dušan: *Vývoj masové komunikace v Československu 1956–1968. Příspěvek ke studiu informačních procesů a hromadných sdělovacích prostředků v politickém systému „reálného socialismu“*, 1981, nepublikovaná studie, uloženo v Archivu Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.
- Havlíček Borovský, Karel: *Karla Havlíčka Borovského Politické spisy*, díl 2, *Národní Noviny (1848–1850)*, sv. 2, ed. Zdeněk Václav Tobolka, Praha, Jan Laichter 1902.
- Havránek, Bohuslav: „Vývoj spisovného jazyka českého“, in *Československá vlastivěda*, řada 2, *Spisovný jazyk český a slovenský*, Praha, Sfinx 1936, s. 1–144.
- Havránek, Jan: „Bolzanos ‚Vom besten Staate‘ und Cabets ‚Voyage en Ikarie‘“, in Curt Christian (ed.): *Bernard Bolzano. Leben und Wirkung*, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 1981, s. 61–92.
- Havránek, Jan (ed.): *Dějiny Univerzity Karlovy*, díl 3, *1802–1918*, Praha, Univerzita Karlova 1997.
- Havránek, Jan: „Die rigorose Überprüfung der tschechischen Schulbücher im Jahre 1916“, in Jan Pelikán (ed.): *K počtě profesora Miroslava Hrocha. Věnováno 65. jubileu prof. Miroslava Hrocha a na počest jeho jmenování doktorem honoris causa Univerzity v Uppsale*, Praha, Karo-

- linum 1998 (*Acta Universitatis Carolinae. Philologica et historica* 3/1996. *Studia historica* 44), s. 81–87.
- Havránek, Jan: „Václav Vladivoj Tomek a rakouská cenzura“, *Dějiny a současnost* 5, 1963, č. 4, s. 38–39.
- Heidler, Jan: *Antonín Springer a česká politika v letech 1848–1850*, Praha, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1914.
- Heidler, Jan: *Čechy a Rakousko v politických brožurách předbřeznových*, Praha, Maticе česká 1920.
- Heindl, Waltraud: „Der ‚Mitauteur‘. Überlegungen zur literarischen Zensur und staatsbürgerlichen Mentalität im habsburgischen Biedermeier und Vormärz“, in Peter Hanak, Waltraud Heindl, Stefan Malfer, Eva Sornogyi (eds.): *Kultur und Politik in Österreich und Ungarn*, Wien – Köln – Weimar, Böhlau 1994, s. 38–60.
- Heindl, Waltraud: „Zensur und Zensoren, 1750–1850. Literarische Zensur und staatsbürgerliche Mentalität in Zentraleuropa. Das Problem Zensur in Zentraleuropa“, in Marie-Elizabeth Ducreux, Martin Svatoš (eds.): *Libri Prohibiti. La censure dans l'espace habsbourgeois 1650–1850*, Leipzig, Leipziger Universitätsverlag 2005, s. 27–38.
- Hejda, Jiří: *Žil jsem zbytečně*, Spisy Jiřího Hejdy, sv. 1, ed. Jan Velíšek, Praha, Machart 2010.
- Helfert, Joseph Alexander: *Hus und Hieronymus*, Prag, F. Tempsky 1853.
- Heller, Erich: „Doslov“, in Franz Kafka: *Dopisy Felici*, Dílo Franze Kafky, sv. 11, přel. Viola Fischerová, ed. Eva Pátková, Praha, Nakladatelství Franze Kafky 1999, s. 936–966.
- Heller, Servác: *Válka z roku 1866 v Čechách, její vznik, děje a následky*, Praha, Edvard Beaufort 1896.
- Heller, Servác: *Z minulé doby našeho života národního, kulturního a politického. Vzpomínky a zápisky*, díl 4, Praha, Český čtenář [1923].
- Hemelíková, Blanka: „Redaktor jako cenzor? (Aféry s redaktorskou cenzurou v 90. letech 19. století)“, in Jiří Hrabal (ed.): *Cenzura v literatuře a umění střední Evropy*, Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2014, s. 301–316.
- Hemelíková, Blanka: „Téma potlačované literatury v Humoristických listech (1863–1873)“, in Lenka Jungmannová (ed.): *Česká literatura rozhraní a okraje. IV. kongres světové literárněvědné bohemistiky Jiná česká literatura (?)*, Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR – Akropolis 2010, s. 533–545.
- Hendrich, Josef: „Jak odůvodnila censura zákaz Diktiky Komenského“, in *Pedagogický sborník na počest Otakara Kádnera*, Praha, Škola vysokých studií pedagogických v Praze 1930, s. 264–266.
- Herben, Ivan: *Zrození básníka*, Praha, ELK 1937.
- Herben, Jan: *Kniha vzpomínek*, Praha, Družstevní práce 1936.
- Herczeg, Jiří: *Meze svobody projevu*, Praha, Orac 2004.
- Herczeg, Jiří: *Trestné činy z nenávisti*, Praha, ASPI 2007.
- Herder, Johann Gottfried: *Stimmen der Völker in Liedern. Volkslieder. Zwei Teile. 1778–79*, Stuttgart, Reclam 1975.
- Herder, Johann Gottfried: *Volkslieder*, díl 1–2, Leipzig, Weygand 1778–1779.
- Heřman, Miroslav: „Školská cenzura dvou pohádek Boženy Němcové“, *Literární archiv* 1, 1966, s. 253–255.
- Hillesheim, Jürgen – Michael, Elisabeth: *Lexikon nationalsozialistischer Dichter. Biographien, Analysen, Bibliographien*, Würzburg, Königshausen und Neumann 1993.
- Hirschberger, Johannes: *Geschichte der Philosophie*, Freiburg im Breisgau – Basel – Wien, Herder 1991.
- Historická statistická ročenka Československé socialistické republiky*, Praha, Státní nakladatelství technické literatury – Alfa 1985.
- „Historie fandomu v datech“, *ČS fandom*, <<http://www.fandom.cz/index.php/historie>>.
- Hlavačka, Milan (ed.): *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době*, díl 2, Praha, Historický ústav AV ČR 2014.
- Hlavačka, Milan: *Dějiny dopravy v českých zemích v období průmyslové revoluce*, Praha, Academia 1990.
- Hlobil, Tomáš: „Johann Heinrich Dambeck's Prague University Lectures on Aesthetics: An Unknown Chapter in the History of Anthropological Aesthetics“, *Estetika* 50 (6), 2013, č. 2, s. 212–231.
- Hlobil, Tomáš: *Výuka dobré vkusu jako státní zájem. Počátky pražské univerzitní estetiky ve středoevropských souvislostech 1763–1805*, Praha, Togga – Univerzita Karlova, Filozofická fakulta 2011.
- Hlobil, Tomáš – Wögerbauer, Michael: „Der Plan des ersten Lehrstuhls für Schöne Wissenschaften in der Habsburger Monarchie“, *Estetika* 45 (1), 2008, č. 1, s. 65–96.
- Höbel, Lothar: „The Austrian Empire“, in Robert Justin Goldstein (ed.): *The War for the Public Mind. Political Censorship in Nineteenth-Century Europe*, Westport, Praeger 2000, s. 211–238.
- Hoffmann, [Leopold Alois]: *Etwas mehr als Anmerkungen zu der ersten Vorlesung, welche Herr Hofrath von Sonnenfels in diesem akademischen Jahre gehalten hat*, Wien – Prag, J. F. Schönfeld 1782.
- Hoffmeister, Adolf: „Nezvalova Manon“, in Vítězslav Nezval: *Manon Lescaut. Hra o 7 obrazech podle*

- románu *abbé Prévosta*, Praha, Československý spisovatel 1964, s. 9–24.
- Hohlbaum, Robert: *Grenzland*, Leipzig, L. Staackmann 1921.
- Hohmeyer, Andrea: „Wilhelm Pleyer“, *Adalbert Stifter Verein*, 2008, <<http://www.stifterverein.de/de/autorenlexikon/m-p/pleyer-wilhelm.html>>.
- Hoch, Karel: „Dějiny novin a časopisů II: Od roku 1860 do doby současné“, in *Československá vlastivěda*, díl 7, *Pisemnictví*, Praha, Sfinx 1933, s. 437–514.
- Holanová, Markéta (ed.): „Zatčení Jiřího Koláře v roce 1953 – edice dokumentů“, *Česká literatura* 61, 2013, č. 4, s. 560–579.
- Holeček, Josef: *Tragédie Julia Grégra*, Sebrané spisy Josefa Holečka, sv. 8, Praha, F. Topič 1914 [dotištěno v červnu 1918].
- Hollweck, Joseph: *Das kirchliche Bûcherverbot. Ein Commentar zu Constitution Leo's XIII. „Officiorum ac munerum“*, Mainz, Franz Kirchheim 1897.
- Holquist, Michael: „Pokřivený originál: paradox cenzury“, přel. Michal Charypar, in Tomáš Pavlíček, Petr Píša, Michael Wögerbauer (eds.): *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře*, Brno, Host 2012, s. 103–118.
- Holub, Miroslav: *Denní služba*, Praha, Československý spisovatel 1958.
- Holub, Ota: *Věc: Loupežník Nikola Šuhaj*, Praha, Československý spisovatel 1983.
- Holubec, Stanislav: „Ivan Sviták v letech 1990–1994. K dějinám polistopadové levice“, *Časopis Národního muzea. Řada historická* 169, 2001, č. 1/2, s. 89–113.
- Holubová, Irena: *Hankovy překlady Gessnerových idyl*, diplomová práce, Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích 2009.
- Homarová, Klára: „Tisková cenzura v Čechách, 1621–1660“, *Sborník Národního muzea v Praze. Řada C – Literární historie* 42–43, 1997–1998, č. 1/4, s. 1–87.
- Homoláč, Jiří: „Politická korektnost z hlediska analýzy diskurzu“, *Slovo a smysl* 5, 2008, č. 9/10, s. 161–182.
- Hoppe, Jiří (ed.): *Pražské jaro v médiích. Výběr z dobové publicistiky*, Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 2004.
- Hora, Petr: „Kámen a bolest v kritické recepci revue olomouckých dominikánů Na hlubinu“, *Literární archiv* 31, 1999, s. 71–85.
- Horák, Jiří: „Erbenova sbírka českých písní lidových“, *Národopisný věstník československý* 7, 1912, č. 1, s. 1–12.
- Horák, Jiří: „Národopis československý. Přehledný nástin“, in Jiří Horák, Jindřich Matiegka, Karel Weigner: *Československá vlastivěda*, díl 2, *Člověk*, Praha, Sfinx 1933, s. 305–472.
- Horák, Ladislav: *Dvacet let práce Dědictví Komenského. 1892–1912*, Praha, Dědictví Komenského 1913.
- Hořec, Jaromír: „Dynamoarchismus“, *Aluze* 4, 2000, č. 1, s. 242–249.
- Houba, Karel: *Nepodlehne ohni ani meči. Vzpomínky nejenom na Melantrich. 1950–1989*, nepublikovaný strojopis, psáno v letech 1988–1989.
- Houda, Přemysl: *Intelektuální protest, nebo masová zábava? Folk jako společenský fenomén v době tzv. normalizace*, Praha, Academia 2014.
- Houda, Přemysl: *Šafrán. Kniha o sdružení písničkářů*, Praha, Galén 2008.
- Houdek, Lukáš: „Když se Rom ‚pere‘ s Cikánem“, *Romea.cz*, 23. 3. 2014, <<http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/lukas-houdek-kdyz-se-rom-pere-s-cikanem>>.
- Hovorka, Josef Miroslav: *Dějiny Gremia knihkupcův a nakladatelů pražských. Na základě archivních pramenů gremiálních*, Praha, Gremium knihkupcův a nakladatelů pražských 1921.
- Hrabák, Josef (ed.): *Dějiny české literatury*, díl 1, Praha, ČSAV 1959.
- Hrabák, Josef: *Od laciného optimismu k hororu. K historii a patologii dvou odvětví literárního braku*, Praha, Melantrich 1989.
- Hrabal, Bohumil: *Hlučná samota*, Sebrané spisy Bohumila Hrabala, sv. 9, ed. Milan Jankovič, Praha, Pražská imaginace 1994.
- Hrabánek, Jan – Milota, Albert (eds.): *Tiskové právo československé. Ochrana cti, tiskové novely, slovenské tiskové právo, redaktorský zákon atd.*, Praha, Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart 1938.
- Hradecká, Vladimíra – Koudelka, František: *Kádrová politika a nomenklatura KSČ 1969–1974*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1998.
- Hrdličková-Šrámková, Miloslava: „Fráňa Šrámek v revolučních letech 1905 a 1906“, in František Buriánek: *Fráňa Šrámek. Studie s ukázkami z díla*, Praha, Melantrich 1981, s. 257–265.
- Hrnčíř, František: *O dětské literatuře. Příspěvek k jejímu vývoji*, sv. 1–2, Brno, vl. n. [1886, 1887].
- Hroch, Jaroslav: „Místo Jaroslava Kabeše v dějinách české marxistické teorie literatury a umění“, *Česká literatura* 28, 1980, č. 3, s. 264–280.
- Hroch, Miroslav (ed.): *Literární a publicistické zdroje historického vědomí v 19. a 20. století*, Praha, Univerzita Karlova 1988 (*Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica* 3. *Studia historica* 33).
- Hroch, Miroslav: „Ludvík Rittersberg – účastník a komentátor revoluce“, in Milan Skřivánek (ed.): *Národní obrození a rok 1848 v evropském kontextu. Sborník příspěvků z mezioborového vědeckého symposia v Litomyšli ve dnech 29.–30. května*

- 1998, Litomyšl, Město Litomyšl – Státní okresní archiv Svitavy 1998, s. 85–96.
- Hroch, Miroslav: „Ludvíka Rittersberga Kapesní slovníček novinářský. Příspěvek ke studiu české pokrokové publicistiky v 19. stol.“, in Jaroslav Pátek, Věra Šádová (eds.): *Studie z obecných dějin. Sborník historických prací k sedmdesátým narozeninám prof. dr. Jaroslava Charváta*, Praha, Univerzita Karlova 1975 [1977], s. 97–116.
- Hroch, Miroslav: *Na prahu národní existence. Touha a skutečnost*, Praha, Mladá fronta 1999.
- Hroch, Miroslav (ed.): *Úloha historického povědomí v evropském národním hnutí v 19. století*, Praha, Univerzita Karlova 1976 (*Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica* 5. *Studia historica* 15).
- Hrtánek, Petr: *Negativní utopie v české próze druhé poloviny 20. století. Pokus o znakovou identifikaci žánru*, Ostrava, Filozofická fakulta Ostravské univerzity 2004.
- Hrubešová, Jarmila: „Libri prohibi aneb Litera scripta manet“, *Divadelní noviny* 17, 2008, č. 7, s. 14.
- Hruška, Petr: *Někde tady. Český básník Karel Šik-tanc*, Brno, Host 2010.
- Hübner, Václav: „Premiera Kolárovy ‚Žižkovy smrti‘ r. 1850“, *Národní politika* 36, 1918, č. 49, 28. 2., odpolední vyd., s. 1–2, č. 50, 1. 3., odpolední vyd., s. 1.
- Hübschmannová, Milena: „Co znamená slovo Rom?“, *Čeština doma a ve světě*, 1994, č. 3, s. 166–168.
- Hübschmannová, Milena: „Inspirace pro rozvoj romštiny“, *Človek a spoločnosť* 3, 2000, č. 1, <<http://www.saske.sk/cas/archiv/1-2000/hub-schmann.html>>.
- Hübschmannová, Milena: „Jsou Romové Cikáni?“, *Čeština doma a ve světě* 1, 1993, jaro–léto, s. 32–34.
- Hübschmannová, Milena (ed.): *Kale ruži / Černé růže*, přel. Milena Hübschmannová, Hradec Králové, Krajské kulturní středisko 1990.
- Hübschmannová, Milena: „Moje setkání s romo-šukar laviben“, *Romano džaniben* 11, 2006, říj-laj, s. 27–60.
- Hübschmannová, Milena: „Počátky romské literatury“, in *Žijeme spolu, nebo vedle sebe? Konference o literatuře a kultuře národnostních menšin v České republice*, Praha, Obec spisovatelů 1998, s. 59–66.
- Hübschmannová, Milena (ed.): *Romské pohádky*, přel. Milena Hübschmannová, Praha, Fortuna 1999.
- Hübschmannová, Milena: „Slovesnost a literatura v romské kultuře“, in *Černobílý život*, Praha, Gallery 2000, s. 123–146.
- Hübschmannová, Milena: „Z počátků romské literatury u nás – Šani Dzurko“, *Lačho lav*, 1990, č. 12, s. 19.
- Hübschmannová, Milena – Šebková, Hana – Žigová, Anna: *Romsko-český a česko-romský kapesní slovník*, Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1991.
- Hughes, Geoffrey: *Political Correctness. A History of Semantics and Culture*, Chichester, Wiley-Blackwell 2010.
- Hunt, Lynn: *The Invention of Pornography. Obscenity and the Origins of Modernity, 1500–1800*, New York, Zone Books 1993.
- Husserl, Edmund: *Logická zkoumání*, díl 1, *Prolegomena k čisté logice*, přel. Kristina S. Montagová, Filip Karfík, Praha, Oikúmené 2009.
- Hvízd'ala, Karel: *České rozhovory ve světě*, Kolín nad Rýnem, Index 1981.
- Hvízd'ala, Karel: *Dialogy*, Praha, Torst 1997.
- Hybeš, Josef: *Dokumenty*, ed. Antonín Verbík, Brno, Blok 1976.
- Hybeš, Josef: *Výbor z článků a projevů*, ed. Otakar Franěk, Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1956.
- Hylmar, Tomáš: „Deník 1943–1944“, in Ladislav Zív: *Deník 1943–1944*, ed. Tomáš Hylmar, Praha, Národní galerie 2012, s. 13–62.
- Hýsek, Miloslav: „František Jaroslav Kubíček“, in František Jaroslav Kubíček: *Rozesmaliáda a jiné práce*, Praha, J. Otto [1921], s. 5–29.
- Hýsek, Miloslav: „O profesuru češtiny po Janu Nejedlém“, *Listy filologické* 64, 1937, s. 187–207.
- Chaloupka, Otakar – Voráček, Jaroslav: *Kontury české literatury pro děti a mládež*, Praha, Albatros 1979.
- Chaloupková, Helena: *Zákon o právech a povinnostech při vydávání periodického tisku (tiskový zákon) a předpisy související. Komentář*, Praha, C. H. Beck 2006.
- Chalupecký, Jindřich: *Expresionisté*, Praha, Torst 1992.
- Chalupecký, Jindřich: „Konec moderní doby“, in týž: *Obhajoba umění 1934–1948*, eds. Miroslav Červenka, Vladimír Karfík, Praha, Československý spisovatel 1991, s. 155–177.
- Chalupecký, Jindřich: „Příběh Jiřího Koláře“, in týž: *Na hranicích umění. Několik příběhů*, Praha, Prostor – Arkýř 1990, s. 40–69.
- Chartier, Roger – Cavallo, Guglielmo (eds.): *Die Welt des Lesens. Von der Schriftrolle zum Bildschirm*, Frankfurt am Main – New York, Campus 1999.
- Charvát, Jan: *Současný politický extremismus a radikalismus*, Praha, Portál 2007.
- Charypar, Michal: „Jaroslav Vrchlický a strategie obhajoby před tiskovým soudem“, in Jiří Hrabal (ed.): *Cenzura v literatuře a umění střední Evropy*, Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2014, s. 39–50.
- Charypar, Michal: *Karel Sabina: „epigon“ a tvůrce*.

- Textová příbuzenství jako zdroj smyslu a poznání*, Praha, Academia 2010.
- Charypar, Michal: „Národ nezná odpuštění! Expatriace Karla Sabiny v srpnu 1872“, *Česká literatura* 62, 2014, č. 2, s. 184–214.
- Charypar, Michal: „Sabina – Sojka: Naši mužové (Poznámky k studii Alexandra Sticha Sabina – Němcová – Havlíček)“, *Česká literatura* 57, 2009, č. 1, s. 26–53.
- Charypar, Michal: „Zákonem proti vládě. Občanská neposlušnost Jakuba Arbese“, *Dějiny a současnost* 33, 2011, č. 9, s. 34–36.
- Chitnis, Rajendra A.: „Zbraně slabých. Představa rolnického odporu v díle a životě Václava Prokúpa“, *Česká literatura* 61, 2013, č. 5, s. 661–696.
- Chlíbcová, Milada: „Ediční poznámka“, in Karel Poláček: *Vyprodáno*, Spisy Karla Poláčka, sv. 12, ed. Milada Chlíbcová, Praha, Nakladatelství Franze Kafky, s. 267–275.
- Chmelík, Jan: „Otázky spojené s mravnostní trestnou činností – II. část“, *Právní prostor.cz*, <<http://www.pravniprostor.cz/clanky/trestni-pravo/otazky-spojene-s-mravnostni-trestnou-cinnosti-ii-cast>>.
- Chmelík, Jan a kol.: *Mravnost, pornografie a mravnostní kriminalita*, Praha, Portál 2003.
- Chocholoušek, Prokop: *Jih. Historicko-romantické obrazy z dějin jihoslovanských*, sv. 1–2, Praha, Bursík a Kohout 1901.
- Chudoba, Bohdan: „Vydavatelův doslov k Dílu Františka Chudoby“, in František Chudoba: *Pod listnatým stromem*, Dílo Františka Chudoby, sv. 4, ed. Bohdan Chudoba, Praha, Jan Laichter 1947, s. 583–585.
- Chvojka, Michal: *Josef Graf Sedlnitzky als Präsident der Polizei- und Zensurhofstelle in Wien (1817–1848). Ein Beitrag zur Geschichte der Staatspolizei in der Habsburgermonarchie*, Frankfurt am Main, Peter Lang 2010.
- Index bohemicorum librorum prohibitorum, et corrigendorum ordine alphabeti digestus, reverendissimi S. R. I. Principis Domini Domini Antonii Petri Dei Gratia et Sedis Apostolicae ArchiEpiscopi Pragensis Jussu collectus atque editus*, Vetero-Praga, J. C. Hraba 1770.
- Instruction zur definitiven Organisirung des Bücher-Revisions-Geschäftes*, Wien, Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei 1854.
- Instruction zur Durchführung der Press-Ordnung vom 27. Mai 1852*, Wien, Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei 1852.
- Jäger, Georg: „Der Kampf gegen Schmutz und Schund. Die Reaktion der Gebildeten auf die Unterhaltungsindustrie“, in *Archiv für Geschichte des Buchwesens*, 31, 1988, s. 163–193.
- Jagić, Vatroslav (ed.): *Briefwechsel zwischen Dobrowsky und Kopitar (1808–1828)*, Berlin, Weidmann 1885.
- Jagić, Vatroslav (ed.): *Neue Briefe von Dobrowsky, Kopitar und anderen Süd- und Westslaven*, Berlin, Weidmann 1897.
- Jakubcová, Alena (ed.): *Starší divadlo v českých zemích do konce 18. století. Osobnosti a díla*, Praha, Academia – Divadelní ústav 2007.
- Jakubec, Jan: *Dějiny literatury české*, sv. 2, *Od osvěcenství po družinu Máje*, Praha, Jan Laichter 1934.
- Jakubec, Jan: „F. VI. Hekna 'Veliký pátek'“, *Sborník filologický* 7, 1922, s. 89–99.
- Jakubec, Jan: „Původní podoba Kollárových ‚Básní‘ z r. 1821“, *Obzor literární a umělecký* 3, 1901, č. 7, s. 97–99.
- Janáček, František: „Pochybnosti i jistoty (Stručně ke starým otázkám)“, in Julius Fučík: *Reportáž, psaná na oprátce. První úplné, kritické a komentované vydání*, eds. František Janáček a kol., Praha, Torst 1995, s. 301–307.
- Janáček, František – Hájková, Alena: „Na okraj motáků (Vysvětlivky a komentáře)“, in Julius Fučík: *Reportáž, psaná na oprátce. První úplné, kritické a komentované vydání*, eds. František Janáček a kol., Praha, Torst 1995, s. 109–254.
- Janáček, Pavel: „‘Abych tu věc protáhl...‘ K strategiím Fučíkova protokolu“, in František A. Podhajský (ed.): *Julek Fučík – věčně živý!*, Brno, Host 2010, s. 95–120.
- Janáček, Pavel: „Chaos bez hranic. Populární beletristické normalizačního období v devadesátých letech“, *Bohemica Olomucensia* 1, 2009, č. 2, s. 192–206.
- Janáček, Pavel: *Literární brak. Operace vyloučení, operace nahrazení, 1938–1951*, Brno, Host 2004.
- Janáček, Pavel: „Literatura malého národa: K pojetí vertikální diferenciaci v Jungmannově projektu“, *Česká literatura* 48, 2000, č. 6, s. 581–591.
- Janáček, Pavel: „Od 39 básní k Žlutému soumraku: Zpráva o složce Milady Součkové v melantrišském archivu“, *Tvar* 8, 1997, č. 6, s. 5–6.
- Janáček, Pavel (ed.): *Pátečníci a Karel Poláček. Sborník příspěvků ze symposia Pátečníci a Karel Poláček, Rychnov nad Kněžnou, květen 2001*, Boskovice, Albert 2001.
- Janáček, Pavel – Jareš, Michal: *Svět rodokapsu. Komentovaný soupis sešitových románových edic 30. a 40. let 20. století*, Praha, Karolinum 2003.
- Janáček, Pavel – Trávníček, Jiří: „České literární vavříny (dodatek)“, in James F. English: *Ekonomie prestiže. Ceny, vyznamenání a oběh kulturních hodnot*, Brno, Host 2011, s. 339–372.
- Janáčková, Jaroslava: „Božena Němcová v satirických Rachejtlich. K rozpadu Fričovy družiny po vydání Lady Nióly“, in táž: *Návraty. K české litera-*

- tuře od K. J. Erbena po Ladislava Fukse, Praha, Akropolis 2012, s. 190–202.
- Janáčková, Jaroslava: „Čas komety a dvojí ‚skříňka‘“, in táz: *Božena Němcová. Příběhy – situace – obrazy*, Praha, Academia 2007, s. 108–117.
- Janáčková, Jaroslava: „Jakub Arbes a Julius Grégr (Souvislosti jedné rozepře)“, *Českolipsko literární* 4, 1979, s. 17–36.
- Janáčková, Jaroslava: *Jakub Arbes novinář*, Brno, Novinář 1987.
- Janáčková, Jaroslava: „Jediná autorka v Perlách českých“, in táz: *Božena Němcová. Příběhy – situace – obrazy*, Praha, Academia 2007, s. 219–241.
- Janáčková, Jaroslava: „Komentář“, in Jakub Arbes: *Romaneta*, ed. Jaroslava Janáčková, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2006, s. 625–668.
- Janáčková, Jaroslava: „Komentář“, in Alois a Vilém Mrštíkovi: *Rok na vsi. Kronika moravské dědiny*, sv. 2, Brno, Host 2011, s. 411–432.
- Janáčková, Jaroslava: „Musíš fungovat jako most“, rozhovor vedl Jan Hron, in Jiří Holý, Katka Volná (eds.): *Tato fakulta bude rudá! Katedra české literatury Filozofické fakulty Karlovy univerzity očima pamětníků a v dokumentech*, Praha, Akropolis 2009, s. 209–251.
- Janáčková, Jaroslava – Víšková, Jarmila – Lachmann, Petr: „Ediční poznámka“, in Jakub Arbes: *Romaneta v listech. Korespondence z let 1867–1892*, ed. Jaroslava Janáčková, Praha, ARSCI 2010, s. 217–220.
- Janák, Jan – Hledíková, Zdeňka – Dobeš, Jan: *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2005.
- Jančík, Drahomír – Kubů, Eduard (eds.): *Nacionalismus zvaný hospodářský. Sřety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859–1945)*, Praha, Dokořán 2011.
- Janeček, Jaroslav: „Jos. R. Vilímek ml., zvelebitel a dovršitel (Ze vzpomínek redaktora závodu)“, in Karel Sezima (ed.): *Jos. R. Vilímek. Osobnost i závod. Úvahy a vzpomínky*, Praha, Svaz knihkupců a nakladatelů ČSR 1937, s. 23–81.
- Janiš, Kamil: *K. J. Obrátil – Komenský sexuální osvěty*, Ústí nad Orlicí, Oftis 2008.
- Jankovič, Milan: „Ediční poznámka“, in Bohumil Hrabal: *Hlučná samota*, Sebrané spisy Bohumila Hrabala, sv. 9, ed. Milan Jankovič, Praha, Pražská imaginace 1994, s. 243–257.
- Jankovič, Milan – Pytlík, Radko – Chlěbcová, Milada: „Na závěr (Vydavatelská poznámka)“, in Jaroslav Hašek: *Procházka přes hranice. Idylky z cest a jiné humoresky. První dekameron*, eds. Milan Jankovič, Radko Pytlík, Praha, Československý spisovatel 1976, s. 672–675.
- Janoušek, Pavel: „Spor o Lukeše. Kapitola z historie české literární kritiky počátku 80. let“, in Jan Wiendl (ed.): *Normy normalizace. Sborník referátů z literárněvědné konference 38. Bezručovy Opavy, 11.–13. 9. 1995*, Praha – Opava, Ústav pro českou literaturu AV ČR – Slezská univerzita 1996, s. 82–90.
- Janoušek, Pavel: *Ten, který byl. Vladimír Macura mezi literaturou, vědou a hrou*, Praha, Academia 2014.
- Janoušek, Pavel a kol.: *Dějiny české literatury 1945–1989*, díl 1–4, Praha, Academia 2007, 2008.
- Jansen, Sue Curry: *Censorship. The Knot that Binds Power and Knowledge*, Oxford, Oxford University Press 1991.
- Janský, Karel: „Jaroslav Seifert: Pláč Karla Hynka Máchy“, *Zprávy Spolku českých bibliofilů v Praze* 7, 1957, č. 6, s. 11–12.
- Jareš, Michal: „Knihovraždy“ [série 1–21], *Tvar* 13, 2002, č. 14 – *Tvar* 14, 2003, č. 13, vždy s. 24.
- Jareš, Michal: „Podzemím“, in Pavel Kořínek, Tomáš Prokůpek (eds.): *Signály z neznáma. Český komiks 1922–2012*, Praha, Arbor vitae 2012, s. 128–151.
- Jareš, Michal: „Poezie ve sbornících britského válečného exilu“, *Soudobé dějiny* 14, 2007, č. 1, s. 44–69.
- Jelínek, Jan – Sýs Karel (eds.): „Dva fučíkovské objevy“, *Obrys-Kmen* 14, 2008, č. 36, s. 1, 3.
- Jelínek, Milan: „Brněnský samizdat“, in Libor Martinek, Martin Tichý (eds.): *Česká a polská samizdatová literatura. Sborník z mezinárodní vědecké konference konané v Opavě 13.–14. listopadu 2002*, Opava, Slezská univerzita, Filozoficko-přírodovědecká fakulta 2004, s. 39–49.
- Jelínek, Milan: „Der Purismus in der Entwicklung der tschechischen Schriftsprache im 19. und 20. Jahrhundert“, in Klaus Trost (ed.): *Deutsch-tschechische Sprachbeziehungen. Germanismen, Personennamen, Ortsnamen*, Regensburg, S. Roderer 2000, s. 9–63.
- Jelínek, Milan: „Puristické zásahy Františka Bartoše do textu Babičky Boženy Němcové“, *Literární archiv* 34, 2002, s. 97–134.
- Jeník z Bratřic, Jan: *Písňe starodávné lidu obecného českého, namnoze nezbedné a pohoršlivé*, ed. Karel Dvořák, Praha, Československý spisovatel 1989.
- Jílek, František: „Pražská polytechnika a studentské hnutí v revoluci 1848–1849. Účast studentů na přípravách revoluce v Čechách roku 1849“, *Sborník Národního technického muzea* 5, 1968, s. 337–508.
- Jirásko, František: „Antonín Kotík a jeho Pláč Koruny české“, *Z Českého ráje a Podkrkonoší* 24, 2011, s. 219–232.
- Jirásková, Marie – Havel, Rudolf: „Ediční poznámka“, in Jaroslav Seifert: *Všecky krásy světa*, ed.

- Marie Jirásková, Praha, Československý spisovatel 1992, s. 527–532.
- Jiráť, Vojtěch: „Sabina v Arbesových Posledních dnech lidstva“, *Slovo a slovesnost* 6, 1940, č. 4, s. 199–203.
- Jireček, Konstantin: „P. J. Šafařík mezi Jihoslovany“, *Osvěta* 25, 1895, s. 386–405, 691–706.
- Jirku, Brigitte E.: „Spiel, Spiegel, Schrift in Maria Anna Sagars ‚Karolinens Tagebuch‘“, *Colloquia Germanica* 26, 1993, č. 1, s. 17–35.
- Johanides, Josef: *František Vladislav Hek*, Praha, Melantrich 1976.
- Johnston, David: „Theatre Pragmatics“, in týž (ed.): *Stages of Translation. Translators on Translating for the Stage*, Bath, Absolute Classics 1996, s. 57–66.
- Jones, Derek (ed.): *Censorship. A World Encyclopedia*, London, Fitzroy Dearborn Publishers 2001.
- Jungmann, Josef: *Slovesnost aneb Náuka o výmluvnosti prosaické, básnické i řečnické se sbírkou příkladů v nevázané i vázané řeči*, Praha, České museum 1845.
- Jungmann, Josef: *Slovník česko-německý*, sv. 1, Praha, České Museum 1835.
- Jungmann, Josef Josefovič: *Korespondence*, ed. Olga Votočková-Lauermannová, Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění 1956.
- Jungmann, Milan: *Literárky – můj osud. Kritické návraty ke kultuře padesátých a šedesátých let s aktuálními reflexemi*, Brno, Atlantis 1999.
- Jungmannová, Lenka: „‚Řečnej člověk‘ Pavel Landovský“, in Pavel Landovský: *Hodinový hoteliér a jiné hry*, Praha, Akropolis 2013, s. 319–331.
- Junker, Carl: „Catalogus librorum in Austria prohibitorum. Supplementum I“, in týž: *Zum Buchwesen in Österreich. Gesammelte Schriften 1896–1927*, ed. Murray G. Hall, Wien, Edition Praesens 2001, s. 463–532.
- Junker, Carl: „Die geschichtliche Entwicklung des Buchhandels in Österreich“, in týž: *Zum Buchwesen in Österreich. Gesammelte Schriften (1896–1927)*, ed. Murray G. Hall, Wien, Edition Praesens 2001, s. 174–179.
- Justi, Johann Heinrich Gottlob von: *Die Grundfeste zu der Macht und Glückseligkeit der Staaten; oder ausführliche Vorstellung der gesamten Policy-Wissenschaft. Zweyter Band, welcher die häusliche Regierung, die bürgerlichen Tugenden, die innerliche Sicherheit, die Anstalten wider Feuersgefahr, die Ueppigkeit, die Versorgung der Armen, und mithin vornämlich die Stadt-Policy so wohl, als die practische Erkenntniß der Policy-Wissenschaft abhandelt*, Königsberg – Leipzig, Gebhard Ludewig Woltersdorfs Wittwe 1761.
- Justl, Vladimír: „Životopis“, in Vladimír Holan: *Ba-gately*, díl 2, Spisy Vladimíra Holana, sv. 11, ed. Vladimír Justl, Praha, Odeon 1988, s. 315–452.
- Kabeš, Petr: „O Sešitech mluvíme s Petrem Kabešem“, připravila Marie Langerová, *Iniciály* 1, 1990, č. 8/9, s. 42–46.
- Kafka, Franz: *Deníky 1909–1912*, Dílo Franze Kafky, sv. 7, přel. a ed. Josef Čermák, Praha, Nakladatelství Franze Kafky 1997.
- Kafka, Franz: *Deníky 1913–1923*, Dílo Franze Kafky, sv. 8, přel. Věra Koubová, Praha, Nakladatelství Franze Kafky 1998.
- Kafka, Franz: *Dopisy přátelům a jiná korespondence*, Dílo Franze Kafky, sv. 13, přel. a ed. Věra Koubová, Praha, Nakladatelství Franze Kafky 2007.
- Kafka, Franz: *Povídky*, díl 2, *Popis jednoho zápasu a jiné texty z pozůstalosti*, Dílo Franze Kafky, sv. 2, přel. Jiří Stromšík, Praha, Nakladatelství Franze Kafky 2003.
- Kaliba, Jan: „Pokusy J. V. Friče o vydávání časopisů v době bachovské reakce 1854–1858“, in Karel Kosík, Václav Žáček (eds.): *J. V. Frič a demokratické proudy v české politice a kultuře. Sborník statí*, Praha, ČSAV 1956, s. 92–112.
- Kalinová, Lenka: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu. K sociálním dějinám v letech 1945–1969*, Praha, Academia 2007.
- Kalista, Zdeněk: *Po proudu života*, díl 1–2, ed. Jarмила Víšková, Brno, Atlantis 1996, 1997.
- Kalivodová, Eva: „Český liberalismus nebo české zápečnictví? Jak se Chaloupka strýčka Toma stala v Čechách dětskou literaturou“, in Milan Řepa (ed.): *19. století v nás. Modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly*, Praha, Historický ústav AV ČR 2008, s. 422–433.
- Kalousek, Josef: *Děje Král. české společnosti nauk spolu s kritickým přehledem publikací jejich z oboru filosofie, historie a jazykovědy*, Praha, Královská česká společnost nauk 1885.
- Káňa, Vašek: *Dva roky v polepšovně*, Praha, Karel Borecký 1930.
- Káňa, Vašek: *Nenávidím*, Praha, Karel Borecký 1936.
- Káňa, Vašek: *Válkou narušení*, Praha, Práce 1951.
- Kant, Immanuel: „Anthropologie in pragmatischer Hinsicht“, in týž: *Werke*, sv. 12, *Schriften zur Anthropologie, Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik*, díl 2, ed. Wilhelm Weischedel, Frankfurt am Main, Suhrkamp 1968, s. 399–685.
- Kant, Immanuel: „Der Streit der Fakultäten in drei Abschnitten“, in týž: *Werke*, sv. 7, *Metaphysik der Sitten, Der Streit der Fakultäten*, ed. Ernst Cassirer, Benzon Kellermann, Berlin, Bruno Cassirer 1922, s. 311–431.
- Kant, Immanuel: „Odpověď na otázku: Co je to osvícenství?“, přel. Jaromír Loužil, *Filosofický časopis* 41, 1993, č. 3, s. 381–390.

- Kantůrková, Eva – Dušek, Václav: *Vy nám taky. Momentky života*, Praha, Erika 2008.
- Kaplan, Karel – Tomášek, Dušan: *O cenzuře v Československu 1945–1956. Studie*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1994.
- Karásek ze Lvovic, Jiří: *Vzpomínky*, eds. Gabriela Dupačová, Aleš Zach, Praha, Thyrsus 1994.
- Karfík, Vladimír: *Jiří Kolář*, Praha, Český spisovatel 1994.
- Karhanová, Kamila: „Respekt: Jiná podoba mediálního diskursu o Romech“, in Jiří Homoláč, Kamila Karhanová, Jiří Nekvapil (eds.): *Obraz Romů v středoevropských masmédiích po roce 1989*, Brno, Doplněk 2003, s. 121–144.
- Karlíček, Petr – Mohn, Volker: „Naprostý propagandistický úspěch? Humoristický časopis Ejhle (1944–1945)“, *Acta Universitatis Carolinae. Studia Territorialia* 13, 2013, č. 1/2, s. 177–214.
- Karniel, Josef: *Die Toleranzpolitik Kaiser Josephs II.*, Gerlingen, Bleicher 1985.
- Kárník, Zdeněk: *České země v éře První republiky. 1919–1938*, díl 2, *Československo a české země v krizi a ohrožení. 1930–1935*, Praha, Libri 2002.
- Kárný, Miroslav – Milotová, Jaroslava (eds.): *Anatomie okupační politiky hitlerovského Německa v „Protektorátu Čechy a Morava“: Dokumenty z období říšského protektora Konstantina von Neuratha*, Praha, Ústav československých a světových dějin ČSAV 1987.
- Kašpar, Josef: *Zahrada mládí Karla Čapka*, Úpice, Grafický závod V. J. Ehl 1946.
- Katz, Jacob: *From Prejudice to Destruction. Anti-Semitism, 1700–1933*, Cambridge (MA) – London, Harvard University Press 1980.
- Katz, Jacob: „Frühantisemitismus in Deutschland“, in Jakob Katz, Karl Heinrich Rengstorf (eds.): *Begegnung von Deutschen und Juden in der Geistesgeschichte des 18. Jahrhunderts*, Tübingen, Niemeyer 1984, s. 79–90.
- „Kauza Mein Kampf. Pozitivní vliv na rozvoj neonacismu nebo na svobodu projevu?“ [analýza Centra strategických studií], *RevuePolitika.cz*, 20. 3. 2005, <<http://www.revuepolitika.cz/clanky/543/kaouza-mein-kampf>>.
- Kazbunda, Karel: *České hnutí roku 1848*, Praha, Historický klub 1929.
- Kazbunda, Karel: „Karel Havlíček a c. k. úřady v době předbřeznové“, *Český časopis historický* 32, 1926, č. 1–3, s. 33–61, 299–334, 542–569.
- Kazbunda, Karel: *Karel Havlíček Borovský*, sv. 1–3, Praha, Ministerstvo vnitra České republiky, Odbor archivní správy a spisové služby 2013.
- Kazbunda, Karel: „Ke zmaru českého vyrovnání“, *Český časopis historický* 37, 1931, č. 3/4, s. 512–573.
- Kazbunda, Karel: *Sabina. Neuzavřený případ policejního konfidenta*, ed. Martin Kučera, Praha, Karolinum 2006.
- Kestenberg-Gladstein, Ruth: *Neuere Geschichte der Juden in den böhmischen Ländern*, Tübingen, Mohr 1969.
- Ketelsen, Uwe-Karsten: *Völkisch-nationale und nationalsozialistische Literatur in Deutschland 1890–1945*, Stuttgart, Metzler 1976.
- Kisch, Guido: „Die Zensur jüdischer Bücher in Böhmen. Beiträge zu ihrer Geschichte“, *Jahrbuch der Gesellschaft für Geschichte der Juden in der Czechoslovakischen Republik* 2, 1930, s. 456–490.
- Klásterský, Antonín: *Vzpomínky*, Praha, Fr. Borový 1934.
- Klauberová, Olga: „Cenzura a komunikace“, *Čtenář* 47, 1995, č. 1–5, s. 24–27, 55–57, 111–113, 146–147, 183–184.
- Kleinová, Naomi: *Bez loga*, přel. Pavel Kaas, Praha, Dokořán – Argo 2005.
- Klička, Benjamin: *Na vinici Páně. Román*, Praha, Družstevní práce 1938.
- Klíma, Ivan: *Láska a řemesla Ivana Klímy. Rozhovor Miloše Čermáka se spisovatelem Ivanem Klímou*, Praha, Academia 1995.
- Klíma, Ivan: *Moje šiléné století*, díl 2, Praha, Academia 2010.
- Klimek, Antonín: *Boj o hrad. Vnitropolitický vývoj Československa 1918–1926 na půdorysu zápasu o prezidentské nástupnictví*, díl 1, *Hrad a pětka*, Praha, Panevropa 1996.
- Klimek, Antonín – Hofman, Petr: *Vítěz, který prohrál. Generál Radola Gajda*, Praha – Litomyšl, Paseka 1995.
- Klimešová, Marie (ed.): *Roky ve dnech. České umění 1945–1957*, Řevnice, Arbor vitae 2010.
- Klímová, Dagmar: „Česká lidová pohádka a české národní hnutí“, in Dagmar Klímová, Jaroslav Otčenášek: *Česká pohádka v 19. století*, Praha, Etnologický ústav AV ČR 2012, s. 9–68.
- Klingenstein, Grete: *Staatsverwaltung und kirchliche Autorität im 18. Jahrhundert. Das Problem der Zensur in der thesianischen Reform*, Wien, Verlag für Geschichte und Politik 1970.
- [Klingler, Ignaz]: *Ueber die Unnütz- und Schädlichkeit der Juden, im Königreiche Böhme und Mähren*, Prag, b. n. 1782.
- Klosová, Ljuba: „Divadlo Ferdinanda Břetislava Mikovce“, *Divadelní revue* 5, 1994, č. 3, s. 3–19.
- Klosová, Ljuba: *Kolárové. Tři herecké portréty 19. století*, Praha, Orbis 1969.
- Klusák, Pavel: „Z éry tajných hesel“, *Týden* 11, 2004, č. 47, s. 88–89.
- Knapík, Jiří: „Akční výbory a kultura na prahu nové doby“, *Soudobé dějiny* 9, 2002, č. 3/4, s. 455–475.

- Knapík, Jiří: „Konce Kritického měsíčníku“, *Alternativa plus* 5, 1999, č. 1/2, s. 97–98.
- Knapík, Jiří: „Šedesát let od literárního ‚atentátu‘ na Vítězslava Nezvala. Zpráva ‚Výsledek šetření ve věci protistranického pamfletu‘ z června 1949“, in týž (ed.): *Ideje, iluze a realita v dějinách*, Opava, Slezská univerzita v Opavě 2009 (*Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis* 2), s. 231–254.
- Knapík, Jiří: *Únor a kultura. Sovětizace české kultury 1948–1950*, Praha, Libri 2004.
- Knapík, Jiří: *V zajetí moci. Kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956*, Praha, Libri 2006.
- Kneidl, Pravoslav: „Havlíčková knihovna“, *Sborník Národního muzea v Praze. Řada C – Literární historie* 2, 1957, č. 3/4, s. 53–98.
- Kneschke, Ernst Heinrich: *Neues allgemeines Deutsches Adels-Lexicon*, Leipzig, Friedrich Vogt 1863.
- Knihy do rukou lidu! Zákon o vydávání a rozšiřování knih, hudebnin a jiných neperiodických publikací*, Praha, Ministerstvo informací a osvěty 1949.
- Knotková-Čapková, Blanka – Smetáčková-Moravcová, Irena – Valdřová, Jana: „Příručka pro posuzování genderové korektnosti učebnic“, in *Ročenská katedry genderových studií FHS UK 03/04*, Praha, Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií 2005, s. 176–193.
- Kočí, Josef: „Pronásledování Havlíčkových brožur v roce 1851“, *Slovanský přehled* 60, 1974, č. 1, s. 8–23.
- Kočí, Josef: „Protest proti Koniášovu Klíči v předvečer tolerančního patentu“, *Pražský sborník historický* 4, 1967–1968, s. 113–129.
- Kodym, František Vlastimil: *Rady a pokynutí o zařizování a správě knihoven*, Praha, Mamert Knapp 1881.
- Koch, Hans-Gerd: „The Critical Edition of Kafka's Diaries: Basis and Challenge for a New Translation?“, přel. Marc Iwand, *Journal of the Kafka Society of America* 13, 1989, č. 1/2, s. 49–54.
- Kokeš, Radomír D.: „Jak to bylo s nelegálním překladem pátého Harryho Pottera aneb Harry Potter už popáté“, *TOP* 14, 2003, č. 69, s. 10–11.
- Kokoška, Stanislav – Pivcová, Zuzana: „Generál Eliáš a Schmoranzova skupina tiskových důvěrníků“, *Historie a vojenství* 45, 1996, č. 6, s. 138–158.
- Kolár, Josef Jiří: *Žižkova smrt. Historická tragédie v šesteru dějství*, Praha, Jaroslav Pospíšil 1851.
- Kolář, Jiří: *Náhodný svědek. Výbor z díla. Verše z let 1937–1947*, Praha, Mladá fronta 1964.
- Kollárová, Ivona: *Cenzúra kníh v tereziánskej epoche*, Bratislava, Ústredná knižnica SAV 1999.
- Končelík, Jakub: „Média pražského jara; zrod reform a demokratizace novinářské práce“, *Sborník Národního muzea v Praze. Řada C – Literární historie* 53, 2008, č. 1/4, s. 65–70.
- Končelík, Jakub: „Mediální politika a srpen 1968; zřízení Úřadu pro tisk a informace jako služba moskevskému protokolu“, in Slavomír Magál, Miloš Mistrík, Martin Solík (eds.): *Masmediálna komunikácia a realita, sv. 2, Mediálne kompetencie, médiá a politika, mediálna fikcia*, Trnava, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Fakulta masmediálnej komunikácie 2009, s. 203–219.
- Končelík, Jakub: „Řízení a kontrola českého tisku v Protektorátu Čechy a Morava“, in Martin Foret, Marek Lapčík, Petr Orság (eds.): *Média dnes. Reflexe mediality, médií a mediálních obsahů*, Olomouc, Univerzita Palackého 2008, s. 295–311.
- Končelík, Jakub – Večeřa, Pavel – Orság, Petr: *Dějiny českých médií 20. století*, Praha, Portál 2010.
- Koniáš, Antonín: *Clavis haeresim claudens et aperiens. Klíč kacířské bludy k rozeznání otvírající, k vykořenění zamykající. Aneb Rejstřík některých bludných, pohoršlivých, podezřelých, neb zapověděných kněh*, Hradec Králové, Václav Jan Tybéli 1729; 2. vyd. Hradec Králové, Jan Kliment Tybéli 1749.
- Koniřová, Marta: „Knihy přímo za škodlivé označeny býti musily. Cenzura českých školních knihoven v době Rakouska-Uherska (1867–1918)“, in *Bibliotheca Antiqua 2012. Sborník z 21. konference 7.–8. listopadu 2012 Olomouc*, Olomouc, Vědecká knihovna v Olomouci – Sdružení knihoven České republiky 2012, s. 239–244.
- Koniřová, Marta: „Škola rozsévá, knihovny zavlažují, úřady plejí (školní knihovny v 2. polovině 19. století a jejich dvojí revize)“, *Krok* 10, 2013, č. 3, s. 54–58.
- Kopáč, Radim – Schwarz, Josef: *Zůstaňtež tudíž tajemstvím... Známa i neznámá erotika (a skatologika) v české literatuře 1809–2009*, Praha, Artes Liberales 2010.
- Kopalová, Ludmila – Holubová, Markéta (eds.): *Katalog kramářských tisků*, Praha, Etnologický ústav AV ČR 2008.
- Kopecký, Milan: „K autorství spisu Geschichte der schönen Redekünste bei den Böhmen“, *Česká literatura* 20, 1972, č. 3, s. 243–249.
- Kopeček, Michal: „Historická paměť a liberální nacionalismus v Česku a střední Evropě po roce 1989“, in Adéla Gjuríčová, Michal Kopeček (eds.): *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*, Praha – Litomyšl, Paseka 2008, s. 232–264.
- Kopeček, Michal: „Stigma minulosti, pouto souvátžitosti. První desetiletí českého polistopadového komunismu“, in Adéla Gjuríčová, Michal Kopeček, Petr Roubal, Jiří Suk, Tomáš Zahradníček: *Rozdělení minulosti. Vytváření politických identit v České republice po roce 1989*, Pra-

- ha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2012, s. 343–380.
- Köpl, Karel: „Palacký und die Censur“, in *Památník na oslavu stých narozenin Františka Palackého*, Praha, Matice česká 1898, s. 646–688.
- Körner, Alfred: „Franz Hebenstreit (1747–1795). Biographie und Versuch einer Deutung“, in Helmut Reinalter (ed.): *Jakobiner in Mitteleuropa*, Innsbruck, Inn-Verlag 1977, s. 345–362.
- Kořalka, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914. Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*, Praha, Argo 1996.
- Kořalka, Jiří: *František Palacký (1798–1876). Životopis*, Praha, Argo 1998.
- Kořalka, Jiří: „František Palacký und die böhmischen Bolzanisten“, in Helmut Rumpfer (ed.): *Bernard Bolzano und die Politik. Staat, Nation und Religion als Herausforderung für die Philosophie im Kontext von Spätaufklärung, Frühnationalismus und Restauration*, Wien – Köln – Graz, Böhlau 2000, s. 201–220.
- Kořalka, Jiří: „Společensko-politické okolnosti působení Boženy Němcové v rozporuplném desetiletí po roce 1848“, *Literární archiv* 34, 2002, s. 65–78.
- Kořínková, Šárka: „Nebezpečné individuuum, od kterého lidská společnost měla by být osvobozena..! Pražský pobyt Jakuba Demla v letech 1912–1913“, *Literární archiv* 43, 2011, s. 49–57.
- Kosatík, Pavel: *Menší knížka o německých spisovatelích z Čech a Moravy*, Praha, Nakladatelství Franze Kafky 2001.
- Koschmal, Walter: „Zum folkloristischen Synkretismus des Hans Watzlik. Eine sprachlich-metaphorische Landnahme“, in Walter Koschmal, Václav Maidl (eds.): *Hanz Watzlik – Ein Nazidichter?*, Wuppertal, Arco Verlag 2006, s. 186–209.
- Kosík, Karel (ed.): *Čeští radikální demokraté. Výbor z politických statí*, Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1953.
- Kosík, Karel: *Století Markéty Samsové*, Praha, Český spisovatel 1993.
- Kosta, Tomáš – Mlynář, Vladimír: *Kosta. Rozhovor přes dvě generace*, Praha, Respekt 2008.
- Košnarová, Veronika: *Ztracen v dějinách. Spisovatel Jan M. Kolár*, Praha, Academia 2013.
- [Kotík, Antonín]: *Pláč Koruny české čili Upřímná slova Staro-Čecha propověděná milým krajanům léta bída 1866*, Berlín, Trovič a syn [Trowitsch und Sohn 1866].
- Kotík, Antonín: *Pláč Koruny české. Některé dokumenty jako příspěvek k dějinám prusko-rakouské války roku 1866*, Praha, Jan Kotík 1919.
- Koubová, Věra: „Poznámky“, in Franz Kafka: *Dopisy přátelům a jiná korespondence*, Dilo Franze Kafky, sv. 13, přel. a ed. Věra Koubová, Praha, Nakladatelství Franze Kafky 2007, s. 795–1079.
- Koubová, Věra: „Slovo o autorovi“, in Franz Kafka: *Dopisy přátelům a jiná korespondence*, Dilo Franze Kafky, sv. 13, přel. a ed. Věra Koubová, Praha, Nakladatelství Franze Kafky 2007, s. 1156–1159.
- Koukal, Pavel: *Trubači revolt*, Ústí nad Labem, Severočeské nakladatelství 1984.
- Kourová, Pavlína: *Propagandistické kampaně v Československu v letech 1948–1953*, disertační práce, Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2013.
- Kouřil, Vladimír: *Jazzová sekce v čase i nečase. 1971–1987*, Praha, Torst 1999.
- Koutek, Ondřej: „Akce Asanace“, *Securitas imperii* 13, 2006, s. 174–196.
- Koutek, Ondřej: „Zahraniční odboj na vlnách BBC. Československé vysílání z Londýna 1939–1945“, *Paměť a dějiny* 8, 2014, č. 1, s. 30–44.
- Kovařík, Petr (ed.): *Národní soud nad zrádцем Karlem Sabinou. (Nová fakta, policejní a soudní dokumenty, výpovědi svědků)*, Praha, Modrý stůl 2010.
- Kovařík, Petr: „Národní soud nad Karlem Sabinou. Proč znovu a proč právě dnes?“, in Lucie Peiserťová, Václav Petrbok, Jan Randák (eds.): *Zločin a trest v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 30. ročníku symposia k problematice 19. století. Plzeň, 25.–27. února 2010*, Praha, Academia 2011, s. 288–296.
- Kovaříková, Jana: „Učebnice dějepisu jako nástroj formování českého historického povědomí ve druhé polovině 19. století“, in Miroslav Hroch (ed.): *Úloha historického povědomí v evropském národním hnutí v 19. století*, Praha, Univerzita Karlova 1976 (*Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica* 5), s. 71–94.
- Králík, Oldřich: „Mácha na posmrtné censuře“, *Časopis Matice moravské* 67, 1947, s. 78–116.
- Králík, Oldřich: „Schiller u rakouské censury 1822“, *Česká literatura* 4, 1956, č. 1, s. 89–90.
- Králík, Oldřich: „Slezské písně a jejich vývoj“, in Petr Bezruč: *Slezské písně Petra Bezruče. Historický vývoj textu*, eds. Oldřich Králík, Viktor Ficek, Ladislav Pallas, Ostrava, Profil 1967, s. 7–73.
- Králík, Oldřich: *Text Slezských písní*, Ostrava, Krajské nakladatelství 1963.
- Kratochvíl, Jiří: *Urmedvěd*, Brno, Petrov 1999.
- Kraus, Arnošt: „Augustin Zitte“, *Sborník filologický* 5, 1915, s. 140–161.
- Kraus, Arnošt: „Poslední razzia na knihy v Praze v době před Josefem“, *Časopis Musea Království českého* 91, 1917, s. 328–330.
- Krausová, Milada: „Mnoho povyku pro hru – Sarcénský čert v Plzni“, *Husitský Tábor* 15, 2006, s. 121–146.

- Karel Krejčí: „Episody z česko-maďarských styků v šedesátých letech XIX. století“, *Slavia* 27, 1958, č. 1, s. 71–91.
- Krejčí, Karel: „Epizoda českolipská v životě a díle Jakuba Arbesa“, in Jiří Mojmír Palát (ed.): *Jakub Arbes a Česká Lípa. Vlastivědný sborník*, Liberec, Severočeské nakladatelství 1964, s. 7–13.
- Krejčí, Karel: *Jakub Arbes. Život a dílo*, Moravská Ostrava – Praha, Josef Lukasik 1946.
- Krejčí, Karel: *Kapitoly o Jakubu Arbesovi*, Praha, Československý spisovatel 1955.
- Krejčí, Karel: „Langerovy ‚České lesy‘ ve světle úředních dokumentů. Příspěvek k dějinám českého polonofilství“, *Listy filologické* 57, 1930, s. 209–222.
- Krejčí, Marek: „Stát coby patron umění. K státní kulturní politice v první polovině 20. století“, in Tomáš Breň, Pavel Janáček (eds.): *„O slušnou odměnu bude pečováno...“ Ekonomické souvislosti spisovatelské profese v české kultuře 19. a 20. století*, Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR 2009, s. 130–143.
- Krejčová, Iva: „Jungmanns Ideal von Nationalliteratur im Kontext der zeitgenössischen deutschen Vorstellungen einer modernen Nationalkultur“, *Brücken* 22, 2014, č. 1/2, s. 225–244.
- Kronbauer, Rudolf Jaroslav: „Pražští novináři a Prusáci za okupace Prahy r. 1866“, *Zlatá Praha* 23, 1905/1906, č. 14–15, s. 158, 171–174.
- Kropatschek, Joseph (ed.): *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die k. k. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer Systematischen Verbindung*, Wien, Johann Georg Moesle 1785–1789.
- Kropatschek, Joseph (ed.): *K. k. Theresianisches Gesetzbuch, enthaltend die Gesetze von den Jahren 1740 bis 1780 in einer chronologischen Ordnung und systematischen Verbindung*, Wien, Johann Georg Moesle 1789.
- Kropatschek, Joseph (ed.): *Sammlung der Gesetze welche unter der glorreichsten Regierung des König Leopold des II. in den sämmentlichen K. Erblanden erschienen sind, in einer chronologischen Ordnung*, Wien, Johann Georg Moesle 1792.
- Křepinská Margita – Mědílková, Jitka: „Chronologická tabulka knižních vydání v češtině“, in Boris Mědílek a kol.: *Bibliografie Karla Čapka. Soupis jeho díla*, Praha, Academia 1990, s. 359–362.
- Křesťan, Jiří: „Hovoří Moskva – Moskva hovoří! Československé rozhlasové vysílání ze Sovětského svazu v letech 1939–1945“, *Paměť a dějiny* 8, 2014, č. 1, s. 18–29.
- Křesťan, Jiří: „Opožděná reportáž o neopožděném kultu. Vyhnání Ivana Svitáka z Akademie věd v roce 1964“, in Blanka Zilynská, Petr Svobodný (ed.): *Česká věda a pražské jaro (1963–1970)*, Praha, Karolinum 2001, s. 259–267.
- Kříček, Václav – Trojanová, Kateřina: *Malé dějiny knihovny. Pamětní spis*, Liberec, Státní vědecká knihovna Liberec 1994.
- Křivský, Pavel: „Das Entstehen, die Herausgabe und das Projekt der 2. Ausgabe von Bolzanos Lehrbuch der Religionswissenschaft“, in Curt Christian (ed.): *Bernard Bolzano. Leben und Wirkung*, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 1981, s. 64–83.
- Křivský, Pavel: „Dopisy Václava Stacha Josefu Dobrovskému“, *Časopis Vlastivědné společnosti muzejní v Olomouci. Řada společenskovedná* 60, 1969/1970, č. 1, s. 159–171.
- Křivský, Pavel: „Entstehen und Herausgabe Bolzanos Wissenschaftslehre“, in *Bernard Bolzano 1781–1848*, Praha, Univerzita Karlova 1981, s. 93–110.
- Kubaník, Pavel – Červenka, Jan – Sadílková, Helena: „Romština v České republice – předávání jazyka a jazyková směna“, *Romano džaniben* 16, 2010, č. 2, s. 11–40.
- Kubátová, Ludmila: „K cenzuře hebrejských a židovských knih, tisků a rukopisů v Čechách od poloviny 16. století do poloviny 19. století“, *Národní knihovna* 14, 2003, č. 1, s. 12–20.
- Kubiček, Jaromír: *Dějiny žurnalistiky na Moravě. První století českých časopisů 1848–1948*, Brno, Muzejní a vlastivědná společnost 2013.
- Kubík, Ladislav (ed.): *Česká korespondence se Lvem Thunem*, Praha, Horizont 1970.
- Kubín, Josef Štefan: *Kladské písničky*, Praha, Český čtenář 1925.
- Kučera, Martin: „Obrysy světa Viktora Dyka za války“, in Josef Tomeš (ed.): *Básník a politik. Sborník z konference k sedmdesátému výročí úmrtí Viktora Dyka*, Praha, Akropolis 2004, s. 79–89.
- Kuděla, Jiří: „Důvěrníci, agenti a konfidenti před 150 léty“, *Dějiny a současnost* 18, 1996, č. 4, s. 14–19.
- Kuděla, Jiří: „Prager jüdische Eliten von 1780 bis in die 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts“, *Judaica Bohemiae* 28, 1992, č. 1/2, s. 22–34.
- Kuděla, Jiří: „Zeitgenössische Reaktionen auf die josephinische Toleranz der Juden in Böhmen und Mähren. Prager und Wiener Diskussion über die Toleranz der Juden zwischen 1781 und 1782“, *Judaica Bohemiae* 32, 1996, s. 115–144.
- Kudláč, Antonín K. K.: *Příběh(y) Volné myšlenky*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2005.
- Kuchařová, Hedvika: „Cenzorská činnost Jeronýma Zeidlera. Příspěvek k cenzorské praxi v době předbřeznové“, *Knihy a dějiny* 18–19, 2011–2012, s. 39–54.
- Kuchařová, Hedvika: „Několik poznámek k modli-

- tebním knihám 18. a 19. století", *Listy filologické* 132, 2009, č. 3/4, s. 263–287.
- Kuchařová, Hedvika – Nešpor, Zdeněk R.: „Volks-handschriften in der Religionsgeschichte der böhmischen Länder im 18. und 19. Jahrhundert. Barock und Aufklärung bei Katholiken und Nicht-katholiken", *Historisches Jahrbuch* 132, 2012, s. 304–353.
- Kuchařová, Hedvika – Vondráček, Radim: „Cenzura náboženských obrazových materiálů ve dvacátých a třicátých letech 19. století", *Umění* 61, 2013, č. 4, s. 325–340.
- Kucher, Primus-Heinz: „Prag – Leipzig – Wien: Aspekte des literarischen Feldes um 1820. Zeitgenössisches Textangebot und dessen mögliche Rezeption durch Carl A. Postl / Charles Sealsfield", in Alexander Ritter (ed.): *Charles Sealsfield. Lehrjahre eines Romanciers 1808–1829. Vom späťjosefinischen Prag ins demokratische Amerika*, Wien, Praesens 2007, s. 37–53.
- Kuklík, Jan: „Lámání ducha. Školství v ‚autoritativní demokracii‘", *Dějiny a současnost* 31, 2009, č. 3, s. 30–32.
- Künast, Hans-Jörg: „Lesen macht krank und kann tödlich sein. Lesesucht und Selbstmord um 1800", in Sandra Rühr (ed.): *Sinn und Unsinn des Lesens. Gegenstände, Darstellungen und Argumente aus Geschichte und Gegenwart*, Göttingen, V&R Unipress 2013, s. 121–142.
- Kunc, Jaroslav: „‚Krvavý román‘ a boj bibliografa F. A. Urbánka proti němu v letech 80. minulého století", *Sborník Národního muzea v Praze. Řada C – Literární historie* 16, 1971, č. 2, s. 107–113.
- Kunc, Jaroslav: „‚Vertraulich‘ – Důvěrné. Konfiskace knih za okupace", *Knihy a čtenáři* 6, 1946, č. 10, s. 148–153.
- Kundera, Ludvík: „Hyperbolik", in Comte de Lautréamont: *Souborné dílo. Zpěvy Maldororovy, Poesie, Dopisy*, přel. Prokop Voskovec, Petr Turek, Praha, Kra 1993, s. 5–29.
- Kundera, Ludvík: „Ra memoáry", in *Skupina Ra. Katalog výstavy uskutečněné v GHMP v Domě U Kamenného zvonu 23. 6. – 11. 9. 1988*, [Praha, Galerie hlavního města Prahy 1988], s. 27–58.
- Künne, Wolfgang: „Die theologischen Gutachten in den Verfahren gegen den Professor und Priester Bolzano", in týž: *Versuche über Bolzano. Essays on Bolzano*, Sankt Augustin, Academia Verlag 2008, s. 67–102.
- Kunz, Tomáš Antonín: *Böhmische Nationalgesänge und Tänze = České národní zpěvy a tance*, ed. Lubomír Tyllner, Praha, Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR 1995.
- Küpper, René: *Karl Hermann Frank (1898–1946). Biografie německého nacionálního socialisty*, přel. Blanka Pscheidtová, Praha, Argo 2012.
- Kusák, Alexej: „Cenzura", in týž: *Kultura a politika v Československu 1945–1956*, Praha, Torst 1998, s. 441–449.
- Kusáková, Lenka: „Božena Němcová a periodický tisk jako prostor literární komunikace v letech 1843–1861", in Robert Adam (ed.): *Božena Němcová – jazyková a literární komunikace ve středoevropském kontextu. Sborník z mezinárodního kolokvia*, Praha, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta 2007, s. 19–29.
- Kusáková, Lenka: „Česká literatura první poloviny 19. století mezi státní a národní cenzurou", in Lenka Jungmannová (ed.): *Česká literatura rozhraní a okraje. IV. kongres světové literárněvědné bohemistiky Jiná česká literatura (?)*, Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR – Akropolis 2010, s. 523–532.
- Kusáková, Lenka: *Literární kultura a českojazyčný periodický tisk (1830–1850)*, Praha, Academia 2012.
- Kusáková, Lenka: „Německý časopis Der Volksfreund a Český lidomil z roku 1810", *Česká literatura* 47, 1999, č. 5, s. 485–490.
- Kusáková, Lenka: „Překlady německé zábavné prózy v procesu formování novočeské beletristiky a její čtenářské základny (studie na materiálu povídek H. Claudena)", in Dalibor Tureček, Zuzana Urválková (eds.): *Mezi texty a metodami. Národní a univerzální v české literatuře 19. století*, Olomouc, Periplum 2006, s. 187–222.
- Kutnar, František: „Studentstvo v politickém životě doby Bachova absolutismu", *Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 10/1, 1969, s. 49–94.
- [Küttner, Karl Gottlob]: *Reise durch Deutschland, Dänemark, Schweden, Norwegen und einen Theil von Italien in den Jahren 1797, 1798, 1799*, 1. vyd., Leipzig, Göschen 1801; 2. vyd., Leipzig, Göschen 1804.
- Kuzmin, Michail Nikolajevič: *Vývoj školství a vzdělání v Československu*, přel. Eliška Walterová, Praha, Academia 1981.
- Kužilek, Oldřich: „Studie k řešení úkolu 1.6. Zavedení opatření proti zneužívání radničních periodik (Strategie vlády v boji proti korupci na období let 2010 až 2012)", Ministerstvo kultury ČR, 2011, <<http://www.otevrete.cz/downloadfile/analyza-radnicnich-periodik>>.
- Kužilek, Oldřich: „Závěrečná zpráva průzkumu radničních periodik v rámci projektu Radniční listy bez cenzury", prosinec 2006, <http://www.bez-korupce.cz/documents/radnicni_listy/shrnuti-pruzkumu.pdf>.
- Kvaček, Robert: *Československý rok 1938*, Praha, Jaroslav Polák – Polart 2011.
- Kvapil, Jaroslav: *Na čtyřech strunách*, díl 1, Souborné dílo, sv. 4, Praha, Václav Tomsa 1947.

- Kvapilová, Jitka: *Sen a světlo v knize Jakuba Demla*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci 1996.
- Kvěť, Jan Miroslav: „Pomněnky“, *Časopis Národního musea* 112, 1938, s. 87–118.
- Lackmann, Heinrich: *Die kirchliche Bücherzensur nach geltendem kanonischem Recht unter Berücksichtigung ihrer geschichtlichen Entwicklung und der heutigen Reformgedanken*, Köln, Greven 1962.
- Lada, Josef: *Kronika mého života*, Praha, Československý spisovatel 1954.
- Lagarde, André – Michard, Laurent: *Francouzská literatura 19. století*, přel. Jiří Našinec, Jiří Pelán, Aleš Pohorský, Praha, Garamond 2008.
- Lahoda, Vojtěch a kol.: *Zdenek Rykr (1900–1940). Elegie avantgardy*, Praha, Galerie hlavního města Prahy 2000.
- Laiske, Miroslav: *Bibliografie Boženy Němcové. Soupis jejího díla a literatury o něm*, Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1962.
- Laiske, Miroslav: *Časopisectví v Čechách 1650–1847. Příspěvek k soupisu periodického tisku, zejména novin a časopisů*, Praha, Národní knihovna 1959.
- Lamartine, Alphonse: *Historie Girondinů*, díl 1–8, přel. Václav Vojáček, Praha, Jaroslav Pospíšil 1851–1852.
- Lašůvka, Marek (ed.): *Pražský uličník. Encyklopedie názvů pražských veřejných prostranství*, Praha, Libri 1998.
- Lavandier, Jean-Pierre: *Le livre au temps de Joseph II et de Leopold II. Code des lois de censure du livre pour les pays austro-bohémiens (1780–1792)*, Bern – Frankfurt am Main – New York, Peter Lang 1995.
- Lavandier, Jean-Pierre: *Le livre au temps de Marie-Thérèse. Code des lois de censure du livre pour les pays austro-bohémiens (1740–1780). Précédé d'un compendium sur l'histoire du concept de censure dans le temps*, Bern – Frankfurt am Main – New York, Peter Lang 1993.
- Lebeau, Christine: „Verwandtschaft, Patronage und Freundschaft. Die Rolle des Buches im Kreis um Kaunitz“, in Grete Klingenstein, Franz A. J. Szabo (eds.): *Staatskanzler Wenzel Anton von Kaunitz-Rietberg (1711–1794). Neue Perspektiven zu Politik und Kultur der europäischen Aufklärung*, Graz – Esztergom – Paris – New York, Schneider 1996, s. 291–304.
- Lederer, Jiří: *České rozhovory*, Praha, Československý spisovatel 1991.
- Lederer, Jiří: *Touhy a iluze*, díl 2, Toronto, Sixty-Eight Publishers 1988.
- Lefeuve, Ivanka: *Migrace 1982*, Praha, Academia 2014.
- Lefevre, André: *Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame*, London – New York, Routledge 1992.
- Lechner, Silvester: *Gelehrte Kritik und Restauration. Metternichs Wissenschafts- und Pressepolitik und die Wiener „Jahrbücher der Literatur“ (1818–1849)*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag 1977.
- Lemberg, Eugen: „Die Besetzung der Lehrkanzel für Aesthetik an der Prager Universität im Jahre 1811. Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Idealismus in Böhmen und zu einer böhmischen Geistesgeschichte in Generationen“, *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 68, 1930, s. 55–70.
- Lemberg, Eugen: *Grundlagen des nationalen Erwachens in Böhmen. Geistesgeschichtliche Studie, am Lebensgang Josef Georg Meinerts (1773–1844) unternommen*, Reichenberg, Gebroder Stiepel 1932.
- Lenderová, Milena – Jiránek, Tomáš – Macková, Marie: *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*, Praha, Karolinum 2009.
- Lenderová, Milena – Rýdl, Karel: *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*, Praha – Litomyšl, Paseka 2006.
- Lengauer, Hubert: *Ästhetik und liberale Opposition. Zur Rollenproblematik des Schriftstellers in der österreichischen Literatur um 1848*, Wien – Köln, Böhlau 1989.
- Lennartz, Franz: *Deutsche Schriftsteller des 20. Jahrhunderts im Spiegel der Kritik*, sv. 3, Stuttgart, Alfred Kröner Verlag 1984.
- Lepšík, Josef: *Stavy obležení v Čechách v letech 1848–1853*, Praha, Nakladatelství ČSAV 1960.
- Lev XIII.: „Officiorum ac munerum“, *Acta sanctae sedis* 29, 1896/1897, s. 388–400.
- Libánek, Tomáš: „Srpen nebyl jejich prohrou“, *Marginalia historica* 2, 2011, č. 1, s. 11–50.
- Lidové noviny 1989*, Praha, Lidové noviny – Státní nakladatelství technické literatury 1990.
- Lifka, Bohumír: „Knihovny v okupaci“, *Marginalie* 12, 1938, č. 8, s. 117–124.
- Ligierová, Dagmar: *Analýza textů vybraných skupin white power music v ČR*, bakalářská práce, Brno, Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity 2010.
- Ligne, Charles Joseph de: *Mémoires*, Paris, Mercure de France 2004.
- Lichačev, Dmitrij Sergejevič: „Úloha estetického hodnocení při přípravě kanonického textu literárního díla“, přel. Břetislav Štorek, *Česká literatura* 14, 1966, č. 1, s. 12–20.
- Linke, Arno (ed.): *Uprostřed století*, Praha, Československý spisovatel 1975.
- Lishaugen, Roar: „„Jakási nepěkná neřest...! Homosexualita a socialisticko-realistická literatura“, in

- Jan Matonoha (ed.): *Česká literatura v perspektívách genderu. IV. kongres světové literárněvědné bohemistiky Jiná česká literatura (?)*, Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR – Akropolis 2010, s. 171–180.
- Literatura závadného politicko-ideového a protistátního charakteru, sv. 1, *Bibliografický katalog*, Praha, Státní knihovna ČSR 1972.
- Lommer, Markus: „Seidel von Rosenthal, Johann Esaias“, in *Neue Deutsche Biographie*, sv. 24, Schwarz-Stader, Berlin, Duncker & Humblot 2010, s. 174–175.
- Lopatka, Jan: „Literatura speciálních funkcí“, in týž: *Předpoklady tvorby*, ed. Michael Špirit, Praha, Triáda 2010, s. 53–63.
- Lopatka, Jan: „Nebývalé problémy textologické“, in Václav Havel (ed.): *Podoby*, sv. 2, *Literární sborník*, Praha, Československý spisovatel, s. 144–151.
- Lorenz, Franz: „Karl Heinrich Seibt“, in Erich Gierach (ed.): *Sudetendeutsche Lebensbilder*, sv. 3, Reichenberg, Franz Stiepel 1934, s. 243–250.
- Losev, Lev: „Ezopský jazyk jako literární systém“, přel. Stefan Segi, in Tomáš Pavlíček, Petr Píša, Michael Wögerbauer (eds.): *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře*, Brno, Host 2012, s. 251–284.
- Loskot, František: *O indexech zakázaných knih. (Index římský a indexy české.) Knížka pro každého českého člověka*, Praha, Volná myšlenka 1911.
- Loué, Thomas, Wilfert-Portal, Blaise: „D'Annunzio podle Francouzů. Překlad jako neformální cenzura, konec devatenáctého století“, přel. Eva Sládková, in Tomáš Pavlíček, Petr Píša, Michael Wögerbauer (eds.): *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře*, Brno, Host 2012, s. 416–437.
- Loužil, Jaromír: *Bernard Bolzano*, Praha, Melantrich 1978.
- Loužil, Jaromír: „Bernard Bolzano – apologet, nebo kacíř?“, *Filosofický časopis* 56, 1998, č. 6, s. 895–914.
- Loužil, Jaromír: „Bohemia Aloise Uhla a antibohe-mia Josefa Jungmanna“, *Literární archiv* 8–9, 1974, s. 53–77.
- Lukášek, Josef Václav: *Bedřich Vilém Košut a náboženské poměry v revoluční době roku 1848 a za vlády absolutismu*, Praha, Nakladatelství V. Horák a spol. 1927.
- Lukeš, Jan: *Hry doopravdy. Rozhovor se spisovatelem Karlem Peckou*, Praha, Paseka 1998.
- Lyons, Martyn: „New Readers in the Nineteenth Century: Women, Children, Workers“, in Guglielmo Cavallo, Roger Chartier (eds.): *A History of Reading in the West*, Amherst, University of Massachusetts Press 1999, s. 313–344.
- Maaß, Ferdinand: *Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Österreich 1760–1790: Amtliche Dokumente aus dem Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchiv, dem Allgemeinen Verwaltungsarchiv und dem Archiv des Wiener Schotienstiftes*, sv. 3, *Das Werk des Hofrates Heinke 1768–1790*, Wien, Herold 1956.
- Macek, Emanuel: „K jedné stránce Šaldova kulturněpolitického působení“, *Česká literatura* 25, 1977, č. 4, s. 330–333.
- MacLeod, Anne Scott: „Censorship and Children's Literature“, *The Library Quarterly* 53, 1983, č. 1, s. 26–38.
- Macura, Vladimír: „Obrození“, in týž: *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*, eds. Karel Kouba, Vít Schmarc, Petr Šámal, Praha, Academia 2008, s. 131–146.
- Macura, Vladimír: *Znamení zrodu. České obrození jako kulturní typ*, 2. vyd., Jinočany, H&H 1995.
- Madl, Claire: „L'aristocrate client, complice et concurrent des libraires. Quelques traits de l'approvisionnement des bibliothèques nobiliaires de Bohême dans la seconde moitié du XVIIIe siècle“, in Johannes Frimmel, Michael Wögerbauer (eds.): *Kommunikation und Information in 18. Jahrhundert. Das Beispiel der Habsburgermonarchie*, Wiesbaden, Harrassowitz 2009, s. 173–187.
- Madl, Claire: „Mezinárodní síť knihkupce Wolfganga Gerleho (1770–1790). Příspěvek k analýze šíření informací v českých zemích na sklonku osvícenství“, *Český časopis historický* 109, 2011, č. 4, s. 649–673.
- Madl, Claire: „Šíření informací o Francouzské revoluci v Čechách: veřejné mínění, politická moc a ekonomický faktor“, in Claire Madl, Daniela Tinková (eds.): *Francouzský švindl svobody. Francouzská revoluce a veřejné mínění v českých zemích*, Praha, Argo 2012, s. 33–58.
- Madl, Claire: „Vienne capitale de l'édition et du commerce du livre dans la monarchie des Habsbourg? Le point de vue de la Bohême“, *Cornova* 3, 2013, č. 2, s. 31–44.
- Madl, Claire – Wögerbauer, Michael: „Censorship and Book Supply“, in Ivo Cerman, Rita Krueger, Susan Reynolds (eds.): *The Enlightenment in Bohemia. Religion, Morality and Multiculturalism*, Oxford, Voltaire Foundation 2011, s. 69–87.
- Mahen, Jiří: *Knížka o čtení praktickém*, Brno, St. Kočí 1924.
- Mach, David: „Josef Kögler a Jan Kohout: životopis editorů třetího vydání Koniášova Klíče“, *Knihy a dějiny* 20, 2013, s. 82–90.
- Máchal, Jan: *O českém románu novodobém*, Praha, Josef Springer 1930.
- Machar, Josef Svatopluk: *Kriminál*, Spisy, sv. 40, Praha, Aventinum 1929.

- Machovec, Martin (ed.): „*Hnědá kniha*“ o procesech s českým undergroundem, Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2012.
- Machovec, Martin: „Několik poznámek k podzemní ediční řadě Půlnoc“, *Kritický sborník* 13, 1993, č. 3, s. 71–73.
- Machovec, Martin: „The Types and Function of Samizdat Publications in Czechoslovakia, 1948–1989“, *Poetics Today* 30, 2009, č. 1, s. 1–26.
- Malá, Zuzana: „Milada Součková a časopis The Booster/Delta“, *Česká literatura* 62, 2014, č. 3, s. 395–409.
- Malíř, Jiří – Marek, Pavel a kol.: *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004*, sv. 1, 1861–1938, Brno, Doplněk 2005.
- Málková, Iva: *Adresát František Hrubín. Dopisy F. Hrubína, J. Seiferta, J. Strnadla, E. Frynty*, Ostrava – Brno, Ostravská univerzita – Host 2010.
- Málková, Iva: „Fenomén Votobia. Stará cesta?“, in Pavel Janáček (ed.): *Česká a slovenská literatura dnes. Sborník referátů z literárněvědné konference 39. Bezručovy Opavy (16.–18. 9. 1996)*, Praha – Opava, Ústav pro českou literaturu AV ČR – Slezská univerzita 1997, s. 164–167.
- Malotín, Bohumil: „Nečeské tisky v postkoníašovském indexu“, *Příspěvky ke Knihopisu* 11, 1996, s. 75–81.
- Malura, Jan: *Písně pobělohorských exulantů (1670–1750)*, Praha, Academia 2010.
- Malý, Jakub: *Napoleon Bonaparte, císař Francouzský*, díl 1–2, Praha, Jaroslav Pospíšil 1848–1849.
- Malý, Jakub: *Naše znovuzrození. Přehled národního života českého za posledního půlstoletí*, díl 5–6, Praha, J. Otto 1883–1884.
- Malý, Jakub: „Zpomínky a úvahy starého vlastence“, in týž: *Výbor drobných spisů Jakuba Malého*, sv. 2, Praha, I. L. Kober 1876, s. 365–541.
- Malý, Karel: *Policejní a soudní perzekuce dělnické třídy v druhé polovině 19. století v Čechách*, Praha, Academia 1967.
- Malý, Zbyněk – Malá, Jana: „Dělnická bouře v Čechách r. 1844 a soudobé brožury. (K bibliografii pražského literáta Ferdinanda Schirndinga)“, *Česká bibliografie* 8, 1971, s. 159–191.
- Mareš, Michal: *Přicházím z periferie republiky*, ed. Michal Jareš, Praha, Academia 2009.
- Mareš, Miroslav: *Pravicový extremismus a radikalismus v ČR*, Brno, Barrister & Principal 2003.
- Marinelli-König, Gertraud: *Die böhmischen Länder in den Wiener Zeitschriften und Almanachen des Vormärz (1805–1848)*, sv. 1, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 2011.
- Markl, Jaroslav: *Lidové písně a národní obrození v Čechách*, Praha, Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV 1980.
- Markl, Jaroslav: *Nejstarší sbírky českých lidových písní*, Praha, Editio Supraphon 1987.
- Markl, Jaroslav (ed.): *Rozmarné písničky Jana Jeníka z Bratřic*, Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění 1959.
- Maršan, Robert: *Dějiny policejní organizace rakouské*, díl 1, sv. 2, *Zeměpanská organizace policejní v letech 1749–1780*, Praha, Bursík & Kohout 1911.
- Martínek, Vojtěch: *Básnické dílo P. Bezruče*, Praha, K. Ločák [1909].
- Martino, Alberto: „'Lekturkabinette' und Leihbibliotheken in Wien (1772–1848)“, in Herbert Zeman (ed.): *Die österreichische Literatur. Ihr Profil an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert (1750–1830)*, sv. 1, Graz, Akad. Druck- und Verlagsanstalt 1979, s. 119–142.
- Marušiak, Juraj: *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov*, Brno, Prius 2001.
- Marx, Julius: *Die österreichische Zensur im Vormärz*, München, R. Oldenbourg 1959.
- Marx, Julius: „Die Zensur der Kanzlei Metternichs“, *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht* 4, 1951, č. 2, s. 170–237.
- Marx, Julius: *Österreichs Kampf gegen die liberalen, radikalen und kommunistischen Schriften 1835–1848 (Beschlagnahme, Schedenverbot, Debitentzug)*, Wien, Hermann Böhlau Nachf. 1969.
- Marx, Julius: „Uffo Daniel Horn. Beiträge zu seiner Biographie“, in Karl Lechner (ed.): *Festschrift zum 70. Geburtstag von Adalbert Klaar und Herbert Mitscha-Märheim*, Wien, Verein für Landeskunde von Niederösterreich und Wien 1970 (*Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich*, Neue Folge, 38), s. 352–358.
- Marx, Julius: „Vormärzliches Schedenwesen“, *Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs* 16, 1963, s. 453–468.
- Maschke, Marta: *Der deutsch-tschechische Nationalitätenkonflikt in Böhmen und Mähren im Spiegel der Romane von Karl Hans Strobl*, disertační práce, Universität Erfurt 2002.
- Mašek, Petr: „Die Fürstenberg-Bibliothek auf Burg Křivoklát“, in týž (ed.): *Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa. Tschechische Republik*, sv. 2, *Schlossbibliotheken unter der Verwaltung des Nationalmuseums in Prag*, Hildesheim, Olms-Weidmann 1997, s. 313–322.
- Matejovič, Pavel: „V. Mináč: Z nedávných čias (cenzúra a jej dôsledky na literárnu situáciu druhej polovice päťdesiatych rokov)“, *Slovenská literatúra* 60, 2013, č. 4, s. 265–303.
- Matras, Yaron: *Romani. A Linguistic Introduction*, Cambridge, Cambridge University Press 2005.
- Maur, Eduard: „Karl Egon I. als Oberstburggraf in

- Prag", in Erwein H. Eltz, Arno Strohmeier (eds.): *Die Fürstenberger. 800 Jahre Herrschaft und Kultur in Mitteleuropa*, Korneuburg, Ueberreuter 1994, s. 290–296.
- Mayer, Françoise: *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*, přel. Helena Beguivinová, Praha, Argo 2009.
- Mazal, Tomáš: *Spisovatel Bohumil Hrabal*, Praha, Torst 2004.
- Mazel, Michal: „Oponenti systému. Přehled radikálních a extremistických organizací v České republice“, in Petr Fiala (ed.): *Politický extremismus a radikalismus v České republice*, Brno, Masarykova univerzita 1998, s. 117–277.
- McDermott, Kevin: *Kominternu. Dějiny mezinárodního komunismu za Leninovy a Stalinovy éry*, přel. Jiří Nedvěď, Vítězslav Sommer, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2011.
- Med, Jaroslav: *Literární život ve stínu Mnichova (1938–1939)*, Praha, Academia 2010.
- Med, Jaroslav: *Viktor Dyk*, Praha, Melantrich 1988.
- Medek, Jaroslav – Veselý, Adolf (eds.): *Konfiskace u Ottů ve válečných letech 1914–1918*, Praha, J. Otto 1928.
- Mědílek, Boris a kol.: *Bibliografie Karla Čapka. Soupis jeho díla*, Praha, Academia 1990.
- Meise, Helga: *Die Unschuld und die Schrift. Deutsche Frauenromane im 18. Jahrhundert*, Frankfurt am Main, Helmer 1992.
- Meißner, August Gottlieb: „*Ich Prosaist aber rede Wahrheit*“. *Briefe und Notizbücher 1776–1807*, ed. Michael Wögerbauer, Göttingen, Wallstein, v tisku.
- Menčík, Ferdinand: „Censura v Čechách a na Moravě“, *Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná 1888*, Praha 1889, s. 85–136.
- Merhaut, Cyril: „Douchovy zápisky“, *Zvon* 18, 1918, s. 638–641.
- Merhaut, Luboš: „Čas apelů a rozhledů. Diskuse o národní literatuře 1886–1888“, in Ivan Klimeš, Jan Wiendl (eds.): *Kultura a totalita. Národ*, Praha, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta 2013, s. 100–123.
- Merkle, Denise: „Presentation“, *TTR: traduction, terminologie, rédaction* 15, 2002, č. 2, s. 9–10.
- Merlin, Hélène: *Public et littérature en France au XVIIe siècle*, Paris, Belles Lettres 1994.
- Mervart, Jan: „Druhý ‚vyhnání‘ Ivana Svitáka z Československé akademie věd“, *Práce z dějin Akademie věd* 6, 2014, č. 2, s. 253–298.
- Mervart, Jan: *Naděje a iluze. Čeští a slovenští spisovatelé v reformním hnutí*, Brno, Host 2010.
- Meyer, Steffen-Werner: *Bemühungen um ein Reichsgesetz gegen den Büchernachdruck. Anlässlich der Wahlkapitulation Leopolds II. aus dem Jahre 1790*, Frankfurt am Main, Peter Lang 2004.
- Michl, Josef Václav Justin: *Ouplný literární létopis čili Obraz slovesnosti Slovanův nářečí českého v Čechách, na Moravě, v Uhřích atd., od léta 1825 až do léta 1837 ¼*, Praha, Kronberger – Weber 1839.
- Miklík, Konstantin: *Četba knih s hlediska morálního a kanonického*, Olomouc, Matice Cyrilometodějská [1948].
- Miklík, Konstantin – Vodička, Timotheus – Vach, Karel: *Klíč k dobré literatuře aneb Seznam knih, knížek a knížeček výborně, dobře neb snažně udělaných, téměř obecně žádoucích, užitečných a přístupných myslím čtenářů zdravých, jadrných a nepříliš odborných. S vyloučením spisů ohavných, škodlivých a zbytečných jako vzor, příklad a pravidlo také z budoucího podnikání knižního a časopiseckého pro lidi katolické, křesťanské a opravdové*, Praha, Veřejná katolická půjčovna knih u Ladislava Kuncíře 1937.
- Mikota, Václav: *Knižní trh a jeho další vývoj. Příspěvek k příští organizaci naší kulturní a hospodářské výstavby*, Praha, Svaz knihkupců a nakladatelů 1939.
- Mikota, Václav: *Krise knihy a krise stavu. Organizační a programové poznámky k poválečné knižní krizi a k reorganizačním snahám stavovským*, Praha, Svaz knihkupců a nakladatelů 1935.
- Mikota, Václav: *Kulturní dvouletka a knižní trh*, Praha, Svaz českých knihkupců a nakladatelů 1946.
- Mikulášek, Alexej – Zelenka, Miloš: „Zapomenutý svět mravoučné literatury“, *Zlatý máj* 36, 1992, č. 3, s. 142–144.
- Milota, Karel: „Pojd' dál a nezůstávej pořád pozadu! Na okraj nového vydání Neznámého člověka“, *Literární noviny* 6, 1995, č. 29, s. 6.
- Mitlöchner, Miroslav: *Erotika a paragrafy*, Praha, Grada Publishing 1999.
- Mocná, Dagmar: *Případ Kondelík. Epizoda z estetiky každodennosti*, Praha, Karolinum 2002.
- Moeller, Hans-Bernhard: „Literatura za doby fašismu“, in Ehrhard Bahr (ed.): *Dějiny německé literatury. Kontinuita a změna. Od středověku po současnost*, díl 3, *Od realismu k současné literatuře*, Praha, Karolinum 2007, s. 255–338.
- Mohn, Volker: „Kulturně politické zájmy úřadu Rosenberg v Protektorátu Čechy a Morava na příkladu propagandistické výstavy Deutsche Größe“, *Marginalia historica* 1, 2010, č. 2, s. 41–67.
- Mohn, Volker: *NS-Kulturpolitik im Protektorat Böhmen und Mähren. Konzepte, Praktiken, Reaktionen*, Essen, Klartext 2014.
- Morava, Jiří: *C. k. disident Karel Havlíček*, Praha, Panorama 1991.
- Motornyj, Volodymyr: *T. Svatopluk*, přel. Eva Šimůnková, Praha, Československý spisovatel 1983.
- Mourek, Václav Emanuel: „Palacký jako vydavatel

- německého časopisu vlasteneckého musea v letech 1827–31", in *Památník na oslavu stých narozenin Františka Palackého*, Praha, Matice česká 1898, s. 269–289.
- Možný, Ivo: *Proč tak snadno... Některé rodinné důvody sametové revoluce. Sociologický esej*, Praha, Sociologické nakladatelství 1999.
- Mrázková, Iva: „...aby byl P. Jakub Deml proti bezpečnosti cti dle zákona potrestán' aneb O jedné soudní při mezi tasovským sokolem a velkobiléšským Orlem", in *Západní Morava* 14, 2010, s. 24–32.
- Mühlberger, Josef: *Dějiny německé literatury v Čechách 1900–1939*, přel. Veronika Dudková, Ústí nad Labem, Albis international 2006.
- Müller, Beate: „Die grausame Schrift: Zur Ästhetik der Zensur in Kafkas ‚Strafkolonie‘“, *Neophilologus* 84, 2000, č. 1, s. 107–125.
- Müllerová, Beate: „Cenzura a kulturní regulace: mapování terénu“, přel. Pavel Janáček, in Tomáš Pavlíček, Petr Píša, Michael Wögerbauer (eds.): *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře*, Brno, Host 2012, s. 217–247.
- Muneles, Otto: *Bibliografický přehled židovské Prahy*, Praha, Státní židovské museum 1952.
- Myl'nikov, Alexandr Sergejevič: *Vznik národně osvícenské ideologie v českých zemích 18. století. Prameny národního obrození*, Praha, Karlova univerzita 1974.
- „Nařízení, vydané od ministra záležitostí duchovních a vyučování z dne 20. m. srpna l. 1870, č. 7648, jímžto se vydává řád školní a vyučovací pro obyčejné školy obecné“, in *Zákony školské*, díl 3, *Vynesení, rozhodnutí a nařízení ministerská*, Praha, Ústřední spolek jednot učitelských v království Českém [1905], s. 24–54.
- Nečas, Jaroslav: „Divadelní a literární censura za okupace“, in Josef M. Kolár (ed.): *Jaro Národního divadla v Praze 1945*, Praha, Siroťčí, vdovský a podpůrný spolek členů Národního divadla v Praze 1946, s. 174–177.
- Nečas, Pavel: „Pojetí latiny v některých Demlových textech“, *Bohemica Olomucensia* 3. *Filologica Juvenilia* 1, 2009, s. 265–271.
- Nečas, Pavel: *Strídání kódů jako sémantická kvalita*, rigorózní práce, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci 2005.
- Nedvěd, Jan: „Rozhovor s Janem Nedvědem o Tváři“, rozhovor vedli Zbyněk Hejda, Andrej Stankovič, *Střední Evropa* 8, 1992; č. 29, s. 133–145, 9, 1993, č. 30, s. 92–102.
- Neff, Ondřej: „Pár poznámek k práci Aleše Lange- ra“, in Aleš Langer: *Průvodce paralelními světy. Nástin vývoje české sci-fi 1976–1993*, Praha, Triton 2006, s. 250–267.
- Němcová, Božena: *Korespondence*, díl 1–4, eds. Robert Adam, Jaroslava Janáčková, Magdaléna Pokorná, Lucie Saicová Římalová, Stanislav Wimmer, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2003 až 2007.
- Nepovímová, Miloslava: „„Otevíráme „zvláštní fondy““, *Metodický zpravodaj*, 1989, č. 4, s. 195–197.
- Neprašová, Veronika: *Tiskový proces Julia Grégra jako mediální událost*, diplomová práce, Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze 2011.
- Neradová, Květoslava – Němec, Jiří (eds.): „Vzájemná korespondence F. X. Šaldy a Jakuba Demla“, *Literární archiv* 3–4, 1969, s. 322–407.
- J. N. [= Jan Neruda]: „Divadlo“, *Národní listy* 8, 1868, č. 51, 21. 2., s. 2.
- Neruda, Jan: *Literatura*, díl 1, Spisy Jana Nerudy, sv. 11, ed. Jan Thon, Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění 1957.
- Nešpor, Pavel: „Doslov“, in Lev Nikolajevič Tolstoj: *Kreutzerova sonáta*, Praha, Svět sovětů 1967, s. 84–90.
- Neumaier, Otto: „Bolzanos schönere Welt, oder: die Geburt der Utopie aus dem systematischen Denken“, in Kurt F. Strasser (ed.): *Bernard Bolzanos bessere Welt. Akten der internationalen Tagung Salzburg, 27. und 28. Mai 2010*, Brno, L. Marek 2011, s. 135–172.
- Neumann, Stanislav Kostka: *Básně*, díl 1, Spisy Stanislava Kostky Neumanna, sv. 1, ed. Antonín Matěj Píša, Praha, Státní nakladatelství krásné literatury a umění 1962.
- Neumann, Stanislav Kostka: *Stati a projevy*, díl 2, 1904–1907, Spisy Stanislava Kostky Neumanna, sv. 4, ed. Zina Trochová, Praha, Odeon 1966.
- Neumann, Stanislav Kostka: *Vzpomínky*, Sebrané spisy Stanislava K. Neumanna, sv. 10, Praha, Svoboda 1948.
- Neunteufel, Thomas: *Die Aufhebung der Zensur im Jahre 1848 und ihre Folgen. Unter Berücksichtigung der Sonderformen in der Wiener Presse*, diplomová práce, Geisteswissenschaftliche Fakultät der Universität Wien 1987.
- Nikolskij, Sergej Vasiljevič: *Karel Čapek*, přel. Kamila Jiroudková, Praha, Československý spisovatel 1952.
- Nor, A. C.: *Život nebyl sen*, sv. 2, ed. Vladimír Novotný, Brno, Atlantis 1994.
- Nosovský, Karel: *Knihopisná nauka a vývoj knihkupectví československého*, Praha, vl. n. 1927.
- Nováček, Josef: *První překlad Bezručových básní. Z dějin rakouské censury*, Praha, J. Nováček 1927.
- Nováček, Vojtěch Jaromír (ed.): *Františka Palackého korespondence a zápisky*, díl 2, *Korespondence z let 1812–1826*, Praha, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1902.

- Novák, Arne: „Jungmannův článek o klasičnosti v literatuře“, *Listy filologické* 37, 1910, s. 110–123.
- Novák, Arne: „Osudy konfiskované knihy“, *Venkov* 15, 1920, č. 99, 27. 4., s. 2–3.
- Novák, Jan: *Josef Barák 1833–1883. „Osvětou a prací k svobodě“*, Praha, Základ Fügnerův 1933.
- Novák, Miroslav: „Rakouská policie a politický vývoj v Čechách před rokem 1848“, *Sborník archivních prací* 3, 1953, č. 1, s. 43–167.
- Novák, Pavel: „K poválečným osudům české lingvistiky“, *Slovo a slovesnost* 52, 1991, č. 3, s. 183–193.
- Novotná, Hedvika: „Punks and skins united?“, in Ondřej Daniel, Tomáš Kavka, Jakub Machek (eds.): *Populární kultura v českém prostoru*, Praha, Karolinum 2013, s. 249–261.
- Novotný, Jan: *František Cyril Kampelík*, Praha, Melantrich 1975.
- Hrubý, Jiří [= Miloslav Novotný]: *Erotika českého obrození 1780–1850*, Praha, Z. Nožička 1928.
- Novotný, Miloslav (ed.): *Letáky z roku 1848*, Praha, ELK 1948.
- Novotný, Miloslav (ed.): *Život Boženy Němcové. Dopisy a dokumenty, díl 5, Slavný rok 1855, vydání Babičky, čtvrtá cesta na Slovensko*, Praha, Československý spisovatel 1957.
- Novotný, Miroslav: „Děti státu. Školství v českých zemích mezi reformou a tradicí“, in Jaroslav Lorman, Daniela Tinková (eds.): *Post tenebras spero lucem. Duchovní tvář českého a moravského osvícenství*, Praha, Casablanca 2009, s. 148–163.
- Novotný, Vladimír: „Ztracenci v českém labyrintu“, in Josef Nesvadba: *První zpráva z Prahy*, Praha, Odeon 1991, s. 391–396.
- Nový živnostnický zákon, vydaný dne 20. prosince 1859 a platnost mající od 1. května 1860. Se zvláštním úvodem a s některými vysvětlivkami*, Praha, Kateřina Jeřábková 1860.
- O pornografii a braku v literatuře. Anketa pořádaná Masarykovým lidovýchovným ústavem (Svazem osvětovým) v Praze 20. března 1927. Výtah z referátu podle stenogramu*, Praha, Masarykův lidovýchovný ústav (Svaz osvětový) 1927.
- Oberhammer, Hermann: *Die Wiener Polizei. 200 Jahre Sicherheit in Österreich*, Wien, Gerold & Co. 1937.
- Obrátil, Karel Jaroslav: *Kryptadia. Příspěvky ke studiu pohlavního života našeho lidu*, díl 1, Praha – Litomyšl, Paseka 1999.
- Obrátil, Karel Jaroslav: „Nejstarší české erotikum“, *Český bibliofil* 2, 1929, s. 63–67.
- Olechowski, Thomas: *Die Entwicklung des Preßrechts in Österreich bis 1918. Ein Beitrag zur österreichischen Medienrechtsgeschichte*, Wien, Manz 2004.
- Olechowski, Thomas: „Lawmaking Procedure under the Rule of the February Patent: The Austrian Press Act 1862 between the House of Lords and the House of Deputies“, in Jean Garrigues (ed.): *Representative and Parliamentary Institutions in the World from Middle Age to Present Times. 57th Conference of the International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions*, sv. 1, Paris, Assemblée nationale 2010, s. 581–590.
- Olechowski, Thomas: „Zur Zensur am Ende des 18. Jahrhunderts. Dichter als Zensoren“, in Franz Eybl (ed.): *Aloys Blumauer und seine Zeit*, Wien, Böhlau 2007, s. 135–143.
- Olič, Jiří: *Čtení o Jakubu Demlovi*, Olomouc, Votobia 1993.
- Olšáková, Doubravka (ed.): *Niky české historiografie. Uherskobrodská sympozia J. A. Komenského v ofenzivě (1971–1989)*, Červený Kostelec, Pavel Mervart 2012.
- Olšáková, Doubravka – Vybíral, Zdeněk (eds.): *Husitský Tábor a jeho postavení v české historiografii v 70. a 80. letech 20. století*, Ústí nad Labem, Albis international 2004 (*Husitský Tábor. Supplementum* 2), 2004.
- Omelčenko, Hryhoryj: *Dějiny textu Křest sv. Vladimíra, básně Karla Havlíčka Borovského*, Praha, vl. n. 1933.
- Ondrašovičová, Ivana: „Cenzúra v českých a slovenských knižniciach v rokoch 1948–1989“, *Knižnice a informácie* 29, 1997, č. 2, s. 84–87.
- Opelík, Jiří: „Doslov k Zedníčkovým Větrným zátiším“, *Česká literatura* 43, 1995, č. 5, s. 533–536.
- Orság, Petr: *Média československého exilu v letech 1948–1989 jako součást alternativní veřejné sféry*, disertační práce, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci 2011.
- Österreichische Statistik*, Wien, Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei 1882–1915, sešity *Die Ergebnisse der Strafrechtspflege in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern, Österreichische Kriminalstatistik*.
- Otáhalová, Libuše (ed.): *Souhrnná hlášení presidia pražského místodržitelství o protistátní, protirakouské a protiválečné činnosti v Čechách 1915–1918*, Praha, ČSAV 1957.
- Otevíráme paměť národa. Výstava prohibiční literatury z fondů Státní knihovny ČSR*, Praha, Státní knihovna ČSR 1989.
- Otruba, Mojmír: „Komentář“, in Fráňa Šrámek: *Modrý a rudý – Stříbrný vítr – Léto – Splav*, ed. Mojmír Otruba, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2000, s. 508–509.
- Otruba, Mojmír: „Poznámky ke genezi Havlíčkova Křtu svatého Vladimíra“, in týž: *Hledání národní literatury*, ed. Dalibor Dobiáš, Praha, Academia 2012, s. 282–288.
- Ott, Ulrich: „Kafkas Nachlaß“, in Malcom Pasley:

- Franz Kafka. *Der Proceß. Die Handschrift Redet*, Marbach am Neckar, Deutsche Schillergesellschaft 1990 (*Marbacher Magazin* 52, 1990), s. 61–99.
- Palacký, Franz: *Gedenkblätter. Auswahl von Denkschriften, Aufsätzen und Briefen. Aus den letzten fünfzig Jahren. Als Beitrag zur Zeitgeschichte*, Prag, F. Tempský 1874.
- Palacky, Franz: *Joseph Dobrowsky's Leben und gelehrtes Wirken*, Prag, Gottlieb Haase Söhne 1833.
- Palacký, František: *Spisy drobné, díl 3, Spisy aesthetické a literární*, ed. Leandr Čech, Praha, Bursík & Kohout 1903.
- Památce učitele a kněze Frant. Jos. Řezáče. Ku slavnosti odhalení pamětní mramorové desky na rodném jeho domě v Polehradech, v Jilemnicí, Jilemnice, Komitét zvolený „Učitelkou jednotou“ [1891].*
- Papírník, Miloš: „Sociologický výzkum čtenářského profilu Brna“, *Knihovna* 6, 1966, s. 46–86.
- Papoušek, Vladimír: *Žalmy z Petfieldu. Egon Hostovský. Příběh spisovatele dvacátého století*, Praha, Akropolis 2012.
- Pasák, Tomáš: *Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945*, Praha, Práh 1999.
- Pasák, Tomáš: *Soupis legálních novin, časopisů a úředních věstníků v českých zemích z let 1939–1945*, Praha, Univerzita Karlova 1980.
- Pasáková, Jana: „Chlebičková aféra. Odbojový čin ministerského předsedy Aloise Eliáše?“, *Historie a vojenství* 57, 2008, č. 1, s. 75–85.
- Patera, Adolf (ed.): *Josefa Dobrovského korespondence, díl 4, Vzájemné listy Josefa Dobrovského a Jiřího Ribaye z let 1783–1810*, Praha, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1913.
- Paupies, Kurt: *Handbuch der österreichischen Pressegeschichte 1848–1859, sv. 2, Die zentralen pressepolitischen Einrichtungen des Staates*, Wien – Stuttgart, Braumüller 1966.
- Pavlíček, Tomáš: „Cenzurní systém, cenzurní zásah a literatura za druhé republiky“, *Literární archiv* 38, 2006, s. 259–290.
- Pavlíček, Tomáš: „Literatura okraje na hraně zákona. Ke sporu o ‚brak a obscenitu‘ (nejen) za první republiky“, in Lenka Jungmannová (ed.): *Česká literatura rozhraní a okraje. IV. kongres světové literárněvědné bohemistiky Jiná česká literatura (?)*, Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR – Akropolis 2010, s. 547–556.
- Pavlíček, Tomáš: „Spisovatelské instituce v období krize demokracie (1934–1939)“, *Soudobé dějiny* 17, 2010, č. 4, s. 565–612.
- Pavlíček, Tomáš: „V zájmu obecné mravnosti. Erotika, literatura a cenzura 1918–1939“, *Dějiny a současnost* 33, 2011, č. 9, s. 37–39.
- Pavlíková, Marie: „Bernard Bolzanos Vorlesungen über die Logik und ihre erste tschechische Übersetzung“, in Wolfgang Steinitz (ed.): *Ost und West in der Geschichte des Denkens und der kulturellen Beziehungen. Festschrift für Eduard Winter zum 70. Geburtstag*, Berlin, Akademie-Verlag 1966, s. 511–518.
- Pavlíková, Marie: „Bolzanos ‚Beiträge‘“, in Curt Christian (ed.): *Bernard Bolzano. Leben und Wirkung*, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 1981, s. 111–130.
- Pavlíková, Marie: *Bolzanovo působení na pražské univerzitě*, Praha, Univerzita Karlova 1985.
- Pavlíková, Marie: „Josefinská Praha“, *Pražský sborník historický* 4, 1967–1968, s. 85–112.
- Pavlíková, Marie: „Vztah Josefa Jungmanna k Bernardu Bolzanovi a jeho žákům“, *Literární archiv* 8–9, 1974, s. 79–102.
- Pávová, Jana: *Demagog ve službách strany. Portrét komunistického politika a ideologa Václava Kopeckého*, Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2008.
- Pecka, Jindřich (ed.): *Dělnické výbory na obranu svobody tisku (1968). Edice pramenů*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1993.
- Pecka, Jindřich – Belda, Josef – Hoppe, Jiří (eds.): *Občanská společnost 1967–1970. Sociální organizmy a hnutí Pražského jara 1967–1970*, Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 1998.
- Pech, Milan: „‚Zvrhlé umění‘ v protektorátu“, in Hana Rousová (ed.): *Konec avantgardy? Od mnichovské dohody ke komunistickému převratu*, Řevnice, Arbor vitae 2011, s. 99–123.
- Pejčoch, Ivo: *Fašismus v českých zemích. Fašistické a nacionálněsocialistické strany a hnutí v Čechách a na Moravě 1922–1945*, Praha, Academia 2011.
- Pejchal, Igor (ed.): *Listy Jakuba Demla Josefu Florianovi*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2013.
- Pelán, Jiří: „Neuberský sborník a Hynek z Poděbrad“, *Česká literatura* 44, 1996, č. 5, s. 459–479.
- Pelán, Jiří: „Znělkové věnce Jiřího Hejdy“, in Jiří Hejda: *Sonety. Ruzyň, Pankrác, Mírov, Leopoldov, Kartouzy. 1950–1962*, Spisy Jiřího Hejdy, sv. 2, ed. Lukáš Matoušek, Praha, Euroslavica 2010, s. 199–205.
- Pelcl, František Martin: *Paměti*, přel. a ed. Jiří Černý, Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění 1956.
- Pernes, Jiří: *Spiklenci proti Jeho Veličenstvu. Historie tzv. spiknutí Omladiny v Čechách*, Praha, Mladá fronta 1988.
- Pešat, Zdeněk: *Jaroslav Seifert*, Praha, Československý spisovatel 1991.
- Pešat, Zdeněk: „Ra literatura“, in *Skupina Ra. Kata-*

- log výstavy uskutečněné v GHMP v Domě U Kamenného zvonu 23. 6. – 11. 9. 1988, [Praha, Galerie hlavního města Prahy 1988], s. 101–106.
- Pešek, Josef: „Herloszsohnův časopis ‚Der Komet‘ a Jaroslav Langer“, *Listy filologické* 39, 1912, s. 257–262.
- Pešek, Josef: „Josef Chmela a jeho vydání Komenského ‚Světa v obrazech‘“, *Česká revue* 21, 1928/1929, s. 17–20, 97–99, 151–153, 210–215, 268–271.
- Pešá, Pavel (ed.): *Bourali jsme vesele rakouské mocnářství zpuchřelé. Anekdoty, humoresky a satiry z konce rakousko-uherské říše*, Praha, Melantrich 1976.
- Petr, Lubomír: „Censor knih“, in Josef Tumpach, Antonín Podlaha (eds.): *Český slovník bohovědný*, sv. 2, Praha, V. Kotrba 1916, s. 785–787.
- Petráň, Josef: *Rebélie. Příběh jednoho týdne a dvou dní v březnu roku 1775*, Praha, Československý spisovatel 1975.
- Petráň, Josef: „Rok 1775 ve veršovaných českých skladbách současníků“, in Václav Husa, Josef Petráň (eds.): *Příspěvky k dějinám třídních bojů v Čechách*, sv. 1, *Nevolnické povstání r. 1775*, Praha, Univerzita Karlova 1955 (*Acta Universitatis Carolinae. Historica* 6), s. 149–192.
- Petrasová, Taťána: „Mystifikace nebo vážná hra. Liběchovský Slavín“, in Martin Hrdina, Kateřina Piorecká (eds.): *Historické fikce a mystifikace v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 33. ročníku symposia k problematice 19. století. Plzeň, 21.–23. února 2013*, Praha, Academia 2014, s. 157–165.
- Petrbok, Václav: „Čím česká píseň je a není. Čelakovský a Rittersberg očima jednoho Biedermanna“, in Helena Lorenzová, Taťána Petrasová (eds.): *Biedermeier v českých zemích*, Praha, KLP 2004, s. 336–341.
- Petrbok, Václav: „Kdo byl Ferdinand Břetislav Mikovec?“, in Ferdinand Břetislav Mikovec: *Pražská Thálie kolem 1850*, eds. Jitka Ludvová, Helena Pinkerová, Praha, Institut umění – Divadelní ústav 2010, s. 5–53.
- Petrík, Vladimír: *Hľadanie minulého času. Otázky Vladimír Barborík*, Bratislava, Slovart 2009.
- Petrusek, Miloslav: *Společnosti pozdní doby*, Praha, Sociologické nakladatelství 2007.
- Petrusek, Miloslav – Balon, Jan: *Společnost naší doby. Populární sociologie (ne)populárních problémů*, Praha, Academia 2011
- Petrův, Helena: *Zákonné bezpráví. Židé v Protektorátu Čechy a Morava*, Praha, Auditorium 2011.
- Pfaff, Ivan: *Česká levice proti Moskvě 1936–1938*, Praha, Naše vojsko 1993.
- Pilát, Jan: *Redakorská činnost Josefa Kajetána Tyla*, Praha, Orbis 1955.
- Piorecká, Kateřina: „Dobrodružství cestujících. Model polemiky ve třicátých letech 19. století“, in Kateřina Piorecká, Ivo Navrátil (eds.): *Karel Jaromír Erben a úloha paměťových institucí v historických proměnách. Referáty z vědecké konference konané ve dnech 15.–16. dubna 2011 na Malé Skále*, sv. 2, Semily, Státní oblastní archiv v Litoměřicích – Státní okresní archiv Semily – Pekařova společnost Českého ráje v Turnově 2011 (*Z Českého ráje a Podkrkonoší. Supplementum* 14), s. 108–118.
- Piorecký, Karel: „Amatérská literární fóra na českém internetu mezi demokratizací a diletantstvím“, *Mediální studia* 8, 2014, č. 2, s. 127–148.
- Piorecký, Karel: „Česká literární kultura 2001–2010“, in Alena Fialová (ed.): *V souřadnicích mnohosti. Česká literatura první dekády jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích*, Praha, Academia 2014, s. 9–48.
- Piorecký, Karel: „Česká literatura a nová média. Prolegomena k tématu“, *Česká literatura* 60, 2012, č. 6, s. 821–850
- Pistorius, Vladimír: *Jak se dělá kniha. Příručka pro nakladatele*, Praha – Litomyšl, Paseka 2005.
- Píša, Petr: „Důkaz sporem. Polemika o smyslu českého národa ve 40. letech 19. století a její cenzurní aspekt“, in Sergej Sergejevič Skorvid, Dmitrij Kirilovič Poljakov, Konstantin Nikolajevič Cimbajev (eds.): *Slavistika v centralnoevropském kontextě*, Moskva, Izdatelstvo Polymedia 2015, v tisku.
- Píša, Petr: „Dvojí role cenzury při konstituování národního vědomí“, in Dagmar Heeg (ed.): *m*OST 2009. Österreichische StudierendenTagung für SlawistInnen*, München – Berlin, Verlag Otto Sagner 2011, s. 179–184.
- Píša, Petr: *Knižní cenzura v Čechách v předbřeznové době*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2010.
- Píša, Petr: „Možnosti a meze intervence: František Palacký a rakouská cenzura ve 20. letech 19. století“, *Táborský archiv* 15, 2011, s. 91–102.
- Píša, Petr: „„Policajťstějši nežli Obrpolicajti říšští! Cenzor Zimmermann a česká předbřeznová literatura“, *Dějiny a současnost* 33, 2011, č. 9, s. 30–33.
- Placák, Petr: „StB a ‚protizákonné písemnosti‘ v osmdesátých letech“, *Securitas imperii* 1, 1994, s. 32–59.
- Plichta, Alois: *Tajemství času*, Olomouc, Votobia 1993.
- Poeta, Claudio – Kadlec, Václav: *Bibliografie, dodatky, rejstříky*, Sebrané spisy Bohumila Hrabala, sv. 19, Praha, Pražská imaginace 1997.
- Pokorná, Magdaléna: „„Čechy spráskají prý nejlépe opět Čechové! Glosy k fungování předbřeznové cenzury“, in Helena Lorenzová, Taťána Petrasová

- vá (eds.): *Biedermeier v českých zemích. Sborník příspěvků z 23. ročníku sympozia k problematice 19. století*, Praha, KLP 2004, s. 71–78.
- Pokorná, Magdaléna: „Držím já na císaře... a držím se svým králem“. Výklad světa po revoluci 1848“, *Český časopis historický* 109, 2011, č. 1, s. 44–80.
- Pokorná, Magdaléna: „Kodymovy Hospodářské noviny. Publikáční možnosti a limity v polovině 19. století“, in Jan Randák, Petr Koura (eds.): *Hrdinství a zbabělost v české politické kultuře 19. a 20. století. Výběr z příspěvků ze stejnojmenné konference, která proběhla ve dnech 25.–27. října 2006*, Praha, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta – Dokořán 2008, s. 44–74.
- Pokorná, Magdaléna: „Mikovcův Lumír ve světle úředních dokumentů. Případ Palacký“, *Literární archiv* 38, 2006, s. 171–179.
- Pokorná, Magdaléna: *Milován a sledován. Český spisovatel Prokop Chocholoušek 1819–1864*, Praha, Práh – Archiv AV ČR 2001.
- Pokorná, Magdaléna: „Předmluva“, in Božena Němcová: *Korespondence*, díl 2, 1853–1856, eds. Robert Adam, Jaroslava Janáčková, Magdaléna Pokorná, Lucie Saicová Řimalová, Stanislav Wimmer, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2004, s. 7–26.
- Pokorná, Magdaléna: „Ty jsi z opětné zas dřímoty Čechů mysl vzkřísil v krušné době! Publikáční možnosti a limity v polovině 19. století“, *Časopis Matic moravské* 129, 2010. Supplementum 2, s. 131–137.
- Pokorná, Magdaléna: „Veřejné mínění po porážce revoluce. Vytváření – podoba – sledování“, *Moderní dějiny* 14, 2006, s. 333–355.
- Pokorná, Magdaléna: „Žižkova smrt – letmo na jevišti, léta v policejní režii“, in Jaroslav Vyčichlo, Viktor Viktor (eds.): *Jeden jazyk naše heslo bud'*, sv. 3, *Divadlo národního obrození a jeho souvislosti*, Radnice – Plzeň, Spolek divadelních ochotníků v Radnicích, Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje 2005, s. 99–106.
- Pokorný, Jiří: „Die Lektüre von Prager Bürgern im 18. Jahrhundert (1700–1784)“, in Ernst Bruckmüller, Ulrike Döcker, Hannes Stekl, Peter Urbanitsch (eds.): *Bürgertum in der Habsburgermonarchie*, sv. 1, Wien – Köln, Böhlau 1990, s. 149–161.
- Pokorný, Jiří: *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*, Praha, Kolinum 2003.
- Pokorný, Jiří: „P. Antonín Koniáš S. J. jako teoretik české knižní kultury“, *Documenta Pragensia* 10, 1990, č. 2, s. 327–334.
- Pokorný, Jiří: „Veřejné knihovny na přelomu století. Koncepce a realizace“, *Český časopis historický* 98, 2000, č. 1, s. 48–82.
- Poláček, Václav (ed.): *Knih a národ. 1939–1945. Rekonstrukce nevydaného pamětního sborníku Svazu knihkupců a nakladatelů z roku 1947*, k vyd. připravil Aleš Zach, Praha – Litomyšl, Paseka 2004.
- Polák, Karel: „Lada a Nióla“, *Česká literatura* 1, 1953, č. 2, s. 99.
- Polák, Karel: „Poznámky“, in Jakub Arbes: *Kandidáti existence*, Dílo Jakuba Arbesa, sv. 15, ed. Karel Polák, Praha, Melantrich 1949, s. 269–272.
- Polák, Karel: „Poznámky“, in Jakub Arbes: *Poslední dnové lidstva. Romaneto*, Dílo Jakuba Arbesa, sv. 1, ed. Karel Polák, Praha, Melantrich 1940.
- Polc, Hynek: *Občan a stát. Prostonárodní články o státu, jeho zřízeních, o právech a povinnostech občanů; s návody, jak by se mohl duševní a tělesný blahobyt vyvinouti, všeobecně rozšířiti a upevniti*, sv. 1, Praha, Jaroslav Pospíšil 1850.
- Pontuso, James F.: *Václav Havel. Civic Responsibility in the Postmodern Age*, Lanham – Boulder – New York – Toronto – Oxford, Rowman & Littlefield 2004.
- Pospiszyl, Tomáš: *Zapomenutý malíř Bohumil Konečný*, Praha, Arbor vitae 2007.
- Pospíšil, Milan: „Habsburk a Přemyslovec očima Franze Grillparzera“, in Roman Prahel, Zdeněk Hojda (eds.): *Český lev a rakouský orel v 19. století*, Praha, KLP 1996, s. 90–97.
- Pospíšil, Milan: „Meyerbeerovi Hugenoti v Praze a rakouská cenzura. K 150. výročí skladatelova úmrtí 2. května 1864“, *Divadelní revue* 25, 2014, č. 1, s. 32–44.
- Pospíšil, Milan: „Österreichische Opernzensur in Prag: Gustave III und La Juive“, in Sebastian Werr (ed.): *Eugène Scribe und das europäische Musiktheater*, Berlin, LIT 2007, s. 122–152.
- Pouperová, Olga: *Regulace médií*, Praha, Leges 2010.
- Povolný, Daniel: *Operativní technika v rukou StB*, Praha, Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR 2001.
- Pračka, Břetislav – Králík, Oldřich – Dvořák, Jaromír (eds.): *Bezručův proces. Dokumenty k Bezručově věznění za první světové války*, Ostrava, Krajské nakladatelství 1962.
- Pražák, Albert: *Politika a revoluce. Paměti*, eds. Miloš Zelenka, Stanislav Kokoška, Praha, Academia 2004.
- Preiss, Pavel: „Filozofický sál. Duchovní vývoj lidstva na fresce Františka Antonína Maulbertsche“, in Pravoslav Kneidl, Anna Rollová, Pavel Preiss: *Strahovská knihovna Památníku národního písemnictví. Historické sály, dějiny a růst fondů*, Praha, Památník národního písemnictví 1988, s. 97–149.
- Preiss, Pavel – Horyna, Mojmír – Zahradník, Pa-

- vel: Zámek Trója u Prahy. *Dějiny, stavba, plastika a malba*, Praha – Litomyšl, Paseka 2000.
- Procházka, Miroslav: „Udání jako literární žánr“, *Literární noviny* 1, 1990, č. 17, s. 5.
- Prokeš, Jaroslav: „Aféra Seibtova roku 1779“, in Otokar Odložilík (ed.): *Českou minulostí. Práce věnované profesoru Karlovy university Václavu Novotnému jeho žáky k šedesátým narozeninám*, Praha, Jan Laichter 1929, s. 317–330.
- Prokeš, Jaroslav: „Der Antisemitismus der Behörden und das Prager Ghetto in nachweißenbergischer Zeit“, *Jahrbuch der Gesellschaft für Geschichte der Juden in der Czechoslovakischen Republik* 1, 1929, s. 41–262.
- Prokeš, Jaroslav: „Osudy prvního vydání Balbínovy Obrany jazyka českého“, *Časopis Matice moravské* 49, 1925, s. 245–259.
- Prokeš, Jaroslav: *Počátky České společnosti nauk do konce XVIII. stol.*, díl 1, 1774–1789, Praha, Jubilejní Fond Královské české společnosti nauk 1938.
- Prokeš, Jaroslav: „Z těžké doby ‚Matice české‘, 1850–1860. (K stoletému výročí založení ‚Matice české‘)“, *Časopis Národního musea* 105, 1931, č. 1, s. 1–40.
- Prokop, Vladimír: *Gustav Krum. Vypravěč dobrodružství a historie*, Praha, Toužimský & Moravec 2009.
- Prokop, Vladimír: *Ilustrátor Zdeněk Burian. Monografie a soupis díla*, Praha, Ostrov 1995.
- Prokůpek, Tomáš: „Boj o bublinu v českém a překladovém obrazkovém seriálu od 20. do počátku 40. let 20. století“, in Martin Foret, Pavel Kořínek, Tomáš Prokůpek, Michal Jareš (eds.): *Studia komixu: možnosti a perspektivy*, Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2012, s. 175–199.
- Prokůpek, Tomáš – Kořínek, Pavel – Foret, Martin – Jareš, Michal: *Dějiny československého komixu 20. století*, sv. 1–2, Praha, Akropolis 2014.
- Pršíňová, Tamara: *Nakladatelství Růže 1958–1991*, Rudolfovo, Jelmo 1998.
- Prümm, Karl: *Die Literatur des Soldatischen Nationalismus der 20er Jahre. 1918–1933. Gruppenideologie und Epochenproblematik*, Kronberg im Taunus, Scriptor Verlag 1974.
- Prunitsch, Christian: „Zur Konzeptualisierung der tschechischen als einer kleinen Literatur an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert“, in Steffen Höhne, Andreas Ohme (eds.): *Prozesse kultureller Integration und Desintegration. Deutsche, Tschechen, Böhmen im 19. Jahrhundert*, München, R. Oldenbourg 2005, s. 51–71.
- Přehled knižní produkce českých nakladatelství v roce 1990. Výběr titulů doporučených veřejným knihovnám*, Praha, Státní knihovna ČSR, odbor výzkumu a metodiky knihovnictví – Technické ústředí knihoven ve Vydavatelství a nakladatelství Novinář 1989.
- Příbáň, Michal: *Prvních dvacet let. Kulturní rada a další kapitoly z dějin literárního exilu 1948–1968*, Brno, Host 2008.
- Příbáň, Michal a kol.: *Česká literární nakladatelství 1949–1989*, Praha, Academia 2014.
- Příbáň, Michal a kol.: *Slovník české literatury po roce 1945*, <<http://www.slovníkceskeliteratury.cz>>.
- Příbáň, Michal – Bláhová, Kateřina: „Druhý debut Josefa Škvoreckého“, *Česká literatura* 52, 2004, č. 3, s. 385–408.
- Příbáň, Michal – Příbáňová, Alena: „I rapporti di Sixty-Eight Publishers con il samizdat cecoslovacco e la concorrenza con le altre case editrici dell'emigrazione“, *eSamizdat*, 2010–2011, č. 8, s. 233–238.
- Příbáňová, Alena: „Počátky Konce nylonového věku aneb Smutek v zemi socialismu“, *Česká literatura* 60, 2012, č. 4, s. 543–585.
- Půl století Národních listů. Almanach*, Praha, Pražská akciová tiskárna [1911].
- Pullmann, Michal: *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*, Praha, Scriptorium 2011.
- Purš, Jaroslav: *K případu Karla Sabiny*, Praha, ČSAV 1959.
- Purš, Jaroslav: „Tábory v českých zemích 1868–1871. (Příspěvek k problematice národního hnutí)“, *Československý časopis historický* 6, 1958, č. 2–4, s. 234–266, 446–470, 661–690.
- Putna, Martin C.: *Česká katolická literatura 1918–1945*, Praha, Torst 2010.
- Pytlík, Radko: *Kniha o Švejkovi*, Praha, Československý spisovatel 1983.
- Pytlík, Radko: *Sedmkrát o próze*, Praha, Československý spisovatel 1978.
- Pytlík, Radko: „Úvodem“, in Radko Pytlík, Miroslav Laiske: *Bibliografie Jaroslava Haška. Soupis jeho díla a literatury o něm*, Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1960, s. 5–42.
- Rachůnková, Zdeňka (ed.): *Zamlčování překladatelé. Bibliografie 1948–1989*, Praha, Obec překladatelů – Ivo Železný 1992.
- Rajčan, Pavel: „Mohl ze mě být fotbalista v šustákové soupravě“, in Adam Drda, Karel Strachota (eds.): *Naše normalizace*, Praha, Člověk v tísni 2011, s. 99–104.
- Rakouské zákony říšské pro království a země, v radě říšské ve Vídni zastoupené*, sv. 15, 23–24, Praha, Jindřich Mercy 1870.
- Rambousek, Jiří: „Básníci v ilegalitě“, in týž: *Nesoustavná rukověť české literatury*, Praha, Torst 2003, s. 41–103.
- Rambousek, Jiří: „Čti a rozuměj! O jinotajích v české poezii let 1939–1945“, in týž: *Nesoustavná rukověť české literatury*, Praha, Torst 2003, s. 9–25.

- Rambousek, Jiří: „Ilegální časopis Detektivky“, *Česká literatura* 63, 2015, č. 2, s. 247–276.
- Rambousek, Jiří: „Ilegální kulturní časopis Vitr“, *Vlastivědný sborník Vysočiny. Oddíl věd společenských* 10, 1996, s. 329–348.
- Rambousek, Jiří: „Karel Poláček, Josef Palivec, Bohumil Novák a Vilém Kostka“, in týž: *Nesoustavná rukověť české literatury*, Praha, Torst 2003, s. 135–161.
- Rambousek, Jiří: „Vitr – ilegální časopis mladých autorů z Vysočiny“, in Emil Kordiovský, Jaromír Kubíček (eds.): *Kulturní periodika na Moravě. 24. Mikulovské sympozium, 17.–18. října 1996*, Břeclav – Brno, Státní okresní archiv Břeclav se sídlem v Mikulově – Moraviapress Břeclav – Moravská zemská knihovna v Brně – Muzejní a vlastivědná společnost Brno 1997, s. 125–131.
- Rambousek, Jiří: „Zpráva o mladoboleslavském Literárním kruhu a jeho časopisu“, *Česká literatura* 61, 2013, č. 6, s. 883–900.
- Randák, Jan: *Kult mrtvých. Smrt a umírání v revoluci 1848*, Praha, Argo 2007.
- Rašín, Alois: *Listy z vězení*, ed. Ladislav Rašín, Praha, Pražská akciová tiskárna 1937.
- Rašín, Alois (ed.): *Rakouský zákon o tisku se všemi novellami a s dodatkem o trestním řízení ve věcech tiskových a o sazbách poštovních pro tiskopisy*, Praha, Grosman a Svoboda 1901.
- Rataj, Jan: *O autoritativní národní stát. Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1939*, Praha, Karolinum 1997.
- Rataj, Jan: „Úloha Videňského deníku v české publicistice a společnosti na počátku padesátých let 19. století“, *Literární archiv* 17–18, 1988, s. 67–122.
- Regenfelder, Jane: „Der sogenannte ‚Bolzano-Prozeß‘ und das Wartburgfest“, in Helmut Rumpfer (ed.): *Bernard Bolzano und die Politik. Staat, Nation und Religion als Herausforderung für die Philosophie im Kontext von Spätaufklärung, Frühnationalismus und Restauration*, Wien – Köln – Graz, Böhlau 2000, s. 149–178.
- Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich* 1859.
- Reiman, Pavel: *O plánování naší vydavatelské činnosti. Referát pronesený na konferenci nakladatelských pracovníků*, Praha, Svoboda 1950.
- Reissner, Martin: „Česká uměleckonaučná literatura“, *Ladění* 16, 2006, č. 1, s. 2–8.
- Reissner, Martin: „Znovu Emil, ale ne lépe“, *Ladění* 13, 2003, č. 4, s. 27–29.
- Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách*, díl 1, sv. 1–2, eds. Jaromír Linda, Alexandr Stich, Alena Fidlerová, Martina Šulcová a kol., Praha, Karolinum 2003; díl 2, sv. 1–2, eds. Alena Fidlerová, Martina Bekešová a kol., Praha, Karolinum 2007.
- Resler, Kamill (ed.): *K počtě zbraň praporu! Výbor z básní o osudu Československa v roce 1938*, Praha, Václav Petr 1945.
- Reusch, Heinrich Franz: *Der Index der verbotenen Bücher. Ein Beitrag zur Kirchen- und Literaturgeschichte*, sv. 2, Bonn, Max Cohen & Sohn 1885.
- Reuß, Roland: „Lesen, was gestrichen wurde. Für eine historisch-kritische Kafka-Ausgabe“, in Roland Reuß (ed.): *Einleitung*, Historisch-Kritische Ausgabe sämtlicher Handschriften, Drucke und Typoskripte, Basel – Frankfurt am Main, Stroemfeld 1995, s. 9–21.
- Reuß, Roland: „Zur kritischen Edition von ‚Der Process‘ im Rahmen der Historisch-Kritischen Franz Kafka-Ausgabe“, in Franz Kafka: *Der Process*, Historisch-Kritische Ausgabe sämtlicher Handschriften, Drucke und Typoskripte. Franz Kafka-Hefte sv. 1, eds. Roland Reuß, Peter Staengle, Basel – Frankfurt am Main, Stroemfeld 1997, s. 3–25.
- Riedl, Miroslav: „Školské reformy a stav obecného školství na Moravě koncem 18. a začátkem 19. století, zvláště v tehdejších kraji Hradištském“, *Sborník prací pedagogického institutu v Gottwaldově* 4, 1965, s. 115–159.
- Rinas, Karsten: „Die sudetendeutsche und die tschechische Grenzlandliteratur im Vergleich“, in Beate Störckuhl, Jens Stüben, Tobias Weger (eds.): *Aufbruch und Krise. Das östliche Europa und die Deutschen nach dem Ersten Weltkrieg*, München, R. Oldenbourg 2010, s. 581–604.
- Rittersberg, Ludvík: *Kapesní slovníček novinářský a konversační*, díl 1–2, Praha, Jaroslav Pospíšil 1850–1851.
- Rokytová, Bronislava: *Dost tichého šepotu. Exilová výtvarná scéna v Československu. 1933–1939*, Praha, Památník národního písemnictví 2013.
- Romanová, Gabriela: *Příběh Edice Expedice*, Praha, Knihovna Václava Havla 2014.
- Rost, Anton Franz Salesius Edmund: *Rede über das Lesen schlechter Bücher (auf Grundlage einer Homilie für den 7. Sonntag nach Pfingsten) mit einem Jahresberichte gewidmet den Mitgliedern des Johanneischen Vereins unter dem Schutze der unbefleckt empfangenen seligsten Jungfrau und Mutter Gottes Maria*, Prag, F. Rohlíček 1859.
- Rothová, Susanne: *Hlučná samota a hořké štěstí Bohumila Hrabala. K poetickému světu autorových próz*, Praha, Pražská imaginace 1993.
- Roubík, František: *Časopisectvo v Čechách v letech 1848–1862*, Praha, Duch novin 1930.
- Roubík, František: *Český rok 1848*, Praha, Ladislav Kuncíř 1931.
- Roubík, František: „K vývoji časopisectva v Čechách“, in týž: *Bibliografie časopisectva v Čechách*

- z let 1863–1895, Praha, Česká akademie věd a umění 1936, s. vii–xv.
- Roubík, František: *Počátky policejního ředitelství v Praze*, Praha, Ministerstvo vnitra 1926.
- Roubík, František: „Účast policie v útoku na Rukopisy roku 1858“, in *Od pravěku k dnešku. Sborník prací z dějin československých. K šedesátým narozeninám Josefa Pekaře*, díl 2, Praha, Historický klub 1930, s. 435–449.
- Rožehnal, Aleš: *Mediální zákony. Komentář*, Praha, ASPI 2007.
- Rubáš, Stanislav (ed.): *Slovo za slovem. S překladateli o překládání*, Praha, Academia 2012.
- Ruffer, Adalbert: *Winke, wie Bücher zu brauchen sind, um frei von dem verderblichen Einflusse des jeweiligen Zeitgeistes, mittelst derselben sich wahre Bildung und gründliche Wissenschaft anzueignen und bei andern zu befördern*, Prag, Wenzel Heß 1852.
- Ruml, Jiří: „Samizdatové Lidovky“, in Jiří Pernes: *Svět Lidových novin 1893–1993. Stoletá kapitola z dějin české žurnalistiky, kultury a politiky*, Praha, Lidové noviny 1993, s. 119–130.
- Rumpler, Helmut: *Österreichische Geschichte 1804–1914. Eine Chance für Mitteleuropa. Bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie*, Wien, Ueberreuter 1997.
- Rundle, Christopher: *Publishing Translations in Fascist Italy*, Bern, Peter Lang 2010.
- Rut, Přemysl: „Cimrman / Smoljak / Svěrák“, in Ladislav Smoljak, Zdeněk Svěrák: *Divadlo Járy Cimrmana. Hry a semináře. Úplné vydání*, Praha – Litomyšl, Paseka 2009, s. 6–17.
- Růžička, Jindřich: „H. G. Schauer a počátky Herbenova Času. (Ke kontextu Našich dvou otázek)“, in *Pomezí Čech a Moravy. Sborník prací ze společenských a přírodních věd pro okres Svitavy 2*, 1998, s. 7–38.
- Růžička, Pavel: *Reflexe německých událostí roku 1933 v časopisech Tvorba a Přítomnost*, diplomová práce, Brno, Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity 2008.
- Rybička, Antonín: *Přední křísitelé národa českého. Boje a usilování o právo jazyka českého začátkem přítomného století*, Praha, F. Šimáček 1883.
- Rýdl, Karel: *František Hrnčíř (1860–1928) – symbol českého učitelstva*, Pardubice, Nakladatelství Univerzity Pardubice 2009.
- Ryšavá, Eva: „Tisk a prodej kramářských písní v Praze v 19. století“, *Documenta Pragensia* 10, 1990, č. 2, s. 365–372.
- Rzounek, Vítězslav: *Jan Otčenášek*, Praha, Československý spisovatel 1985.
- Řehák, Daniel: „Ein Nachlass zu Lebzeiten. Eisners Schaffen während der Okkupation“, in Ines Koeltzsch, Michaela Kuklová, Michael Wögerbauer (eds.): *Übersetzer zwischen den Kulturen. Der Prager Publizist Paul/Pavel Eisner*, Köln, Böhlau 2011, s. 87–108.
- Řezáč, Jan: „Vědomé pokračování“, rozhovor vedl Radim Kopáč, in Jan Řezáč: *Deliria aneb Malá příprava pozůstalosti*, sv. 1, Praha, Concordia 2004, s. 191–230.
- Řezníček, Václav: „Josef Dobrovský a Václav Stach“, *Časopis Musea Království českého* 80, 1906, s. 472–474.
- Říský, Milan: *Skinheadské a neonacistické hudební kapely v České republice*, diplomová práce, Pedagogická fakulta Západočeské univerzity v Plzni 2012.
- [Sabina, Karel?]: „Bývalá censura“, *Svoboda* 3, 1869, č. 3–4, s. 75–78, 115–118.
- Sabina, Karel: „Novellistika a romanopisectví české doby novější“, *Kritická příloha k Národním listům* 1, 1863/1864, č. 10–12, s. 292–294, 325–330, 358–363.
- Sabina, Karel: *Kronika války Prusko-Italsko-Rakouské. Prostonárodní vylíčení událostí na bojišti severním a jižním v roce 1866*, Praha, Mikuláš & Knapp 1868.
- Sabina, Karel: *O literatuře*, ed. Jan Thon, Praha, Československý spisovatel 1953.
- K. S. [= Karel Sabina]: „O pseudonymech v literatuře české“, *Květy* 6, 1871, č. 32, s. 254.
- Sabina, Karel: *Obrana proti lhářům a utrhačům*, Praha, vl. n. 1872.
- Sabrow, Martin: „Socialismus jako myšlenkový svět. Komunistická diktatura v kulturněhistorické perspektivě“, přel. Pavel Kolář, *Soudobé dějiny* 19, 2012, č. 2, s. 196–208.
- Sadílková, Helena: „Slovo úvodem“, in Helena Sadílková, Jana Kramářová (eds.): *Čalo vod'i / Sytá duše. Antologie prozaických textů romských autorů z ČR*, Brno, Muzeum romské kultury 2007, s. 11–16.
- Sadílková, Helena: *Tematická analýza romské povídkové tvorby v ČR*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2002.
- [Sagerová, Marie Anna]: *Die verwechselten Töchter, eine wahrhafte Geschichte, in Briefen entworfen von einem Frauenzimmer*, Prag, Wolfgang Gerle 1771.
- M. A. S. [= Marie Anna Sagerová]: *Karolinens Tagebuch, ohne ausserordentliche Handlungen oder gerade so viel als gar keine*, Prag, Wolfgang Gerle 1774.
- Sak, Robert: „O Růži. Na československé nakladatelství vzpomíná jeho někdejší šéfredaktor“, *Souvislosti* 7, 1996, č. 2/3, s. 118–131.
- Sak, Robert: *Rieger. Příběh Čecha devatenáctého věku*, Semily, Městský úřad Semily 1993.
- Sak, Robert: *Život na vidrholci. Příběh Bedřicha Fučíka*, Praha – Litomyšl, Paseka 2004.

- Sangmeister, Dirk: „Von Blumenlesen und Geheimbünden. Die Jahre von Johann Friedrich Ernst Albrecht als Verleger in Reval und Erfurt“, in Heinrich Bosse, Otto-Heinrich Elias, Thomas Tarterka (eds.): *Baltische Literaturen in der Goethezeit*, Würzburg, Königshausen & Neumann 2011, s. 411–489.
- Sangmeister, Dirk: „Zehn Thesen zu Produktion, Rezeption und Erforschung des Schauerromans um 1800“, in Barry Murnane, Andrew Cusack (eds.): *Populäre Erscheinungen. Der deutsche Schauerroman um 1800*, München, Fink 2011, s. 157–172.
- Saudek, Kája: „Život s komiksem“, rozhovor vedl Dominik Hrodek, *Revue Dialog*, říjen 2005, <<http://archive.is/wMjAZ>>.
- Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914–1918*, sv. 2–4, Praha, Státní ústřední archiv 1994–1996.
- Sealsfield, Charles: *Rakousko, jaké je*, přel. Petr Horák, Praha, Odeon 1992.
- Secká, Milena: *Vojta Náprstek. Vlastenec – sběratel – mecenáš*, Praha, Vyšehrad – Národní muzeum 2011.
- Segi, Stefan: „Velmistr strachu“, *Nový Prostor*, 2014, č. 430, s. 18–19.
- Segi Lukavská, Jana: Za devatero horami. K teorii literatury pro děti a mládež, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2015.
- Seidel, Sarah: „Der Dialog(roman) als anthropologische und poetologische Erzählform der Spätaufklärung – Johann Jakob Engel, August Gottlieb Meißner“, in Gunhild Berg (eds.): *Berliner Beiträge zur Wissens- und Wissenschaftsgeschichte*, díl 17, *Wissenstexturen*, Frankfurt am Main, P. Lang 2014, s. 207–226.
- Sejera, Martin: „Das tschechische Pressewesen“, in Helmut Rumpel, Peter Urbanitsch (eds.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, díl 8, *Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft*, sv. 2, *Die Presse als Faktor der politischen Mobilisierung*, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 2006, s. 1977–2036.
- „Seznam knih pro mládež, které výbor, okresní školní poradou pražskou ku prozkoumání spisů pro mládež zvolený, bedlivě prohledl a zakoupení jich pro knihovny školní schvaluje aneb z půjčování mládeži zrazuje“, *Beseda učitelská* 7, 1875, č. 45, s. 543–544; „Seznam schválených knih pro mládež“, tamtéž, č. 46, s. 555–556, č. 51, s. 621–622.
- Shaw, Martin: *Narrating Gypsies, Telling Travellers. A Study of the Relational Self in Four Life Stories*, Umeå, Umeå universitet 2006.
- Schaller, Jaroslav: *Kurzgefaßte Geschichte der kais. kön. Bücherzensur und Revision im Königreiche Böhmen*, Prag, Franz Gerzabek 1796.
- Scheinostová, Alena: „Literatura, nebo folklor? Orální tradice jako pretext romské autorské tvorby“, rkp.
- Scheinostová, Alena: „Význam časopisectví v romské literatuře (Zpravodaj Romano l'il 1970–1973)“, *Svět literatury* 15, 2005, č. 31, s. 50–55.
- Schembor, Friedrich W.: „Die Zeitungen in den österreichischen Provinzhauptstädten 1808“, *Mitteilungen der Gesellschaft für Buchforschung in Österreich* 12, 2010, č. 2, s. 39–50.
- Schembor, Friedrich W.: „In- und ausländische Zeitungen. Anfang des 19. Jahrhunderts im österreichischen Kaisertum“, *Mitteilungen der Gesellschaft für Buchforschung in Österreich* 11, 2009, č. 2, s. 7–53.
- Scherl, Adolf: „K nejstarším dějinám divadelní cenzury v Čechách“, *Divadelní revue* 25, 2014, č. 1, s. 7–18.
- Scheybal, Josef: *Senzace pěti století v kramářské písni. Příspěvek k dějinám lidového zpravodajského zpěvu*, Hradec Králové, Kruh 1991.
- Schießler, Sebastian Willibald: *Prag und seine Umgebungen. Ein Taschenbuch für Fremde und Einheimische*, sv. 1–2, Prag, Enders 1812–1813.
- Schindler, Franz: „Doslov“, in K. J. Obrátil: *Kryptadia. Příspěvky ke studiu pohlavního života našeho lidu*, díl 3, Praha – Litomyšl, Paseka 2000, s. 765–778.
- Schindler, Franz: „K. J. Obrátil 1866–1945“, in K. J. Obrátil: *Kryptadia. Příspěvky ke studiu pohlavního života našeho lidu*, díl 3, Praha – Litomyšl, Paseka 2000, s. 779–819.
- Schneider, Philipp: *Die neuen Büchergesetze der Kirche. Ein Kommentar zur Bulle Officiorum ac munerum und zu den Decreta generalia de prohibitione et censura librorum*, Mainz, Franz Kirchheim 1900.
- Schoeps, Karl-Heinz Joachim: *Deutsche Literatur zwischen den Weltkriegen*, díl 3, *Literatur im Dritten Reich*, Bern – Frankfurt am Main – New York, Lang 1992.
- Schonberg, Michal: *Osvobozené*, přel. Jolana Dolejšová, Halka Hritzová, Vladimír Eisenbruk, eds. Radan Dolejš, Václav Kofroň, Praha, Odeon 1992.
- Schopenhauer, Arthur: *Parerga a paralipomena*, Malé filosofické spisy, sv. 2, přel. Milan Váňa, Pelhřimov, Nová tiskárna Pelhřimov 2011.
- Schovánek, Radek: *Svazek Dialog. StB versus Pavel Kohout. Dokumenty StB z operativních svazků Dialog a Kopa*, Praha – Litomyšl, Paseka 2006.
- Schwedt, Hermann H.: „Rom und der europäische Reformkatholizismus im Vormärz“, in Helmut Rumpel (ed.): *Bernard Bolzano und die Politik. Staat, Nation und Religion als Herausforderung für die Philosophie im Kontext von Spätauf-*

- klárung, *Frühnationalismus und Restauration*, Wien – Köln – Graz, Böhlau 2000, s. 131–148.
- Sieglová, Naděžda: „Sto let od narození Bohumila Říhy“, *Ladění* 17, 2007, č. 1, s. 49.
- Silagiová, Zuzana: „Kladivo na čarodějnice? Ba ne, to je kladivo na čtenáře“, *TOP* 14, 2003, č. 66, s. 4–5.
- Silber, Michael: „The Enlightened Absolutist State and the Transformation of Jewish Society: Tradition in Crisis? State Schools, Military Conscription, and the Emergence of a Neutral Polity in the Reign of Joseph II“, netištěný referát prezentovaný na konferenci *Tradition and Crisis Revisited: Jewish Society and Thought on the Threshold of Modernity*. Harvard University, Cambridge (MA), 11.–12. 10. 1988.
- Singer, Ludwig: „Zur Geschichte der Toleranzpatente in den Sudetenländern“, *Jahrbuch der Gesellschaft für Geschichte der Juden in der Tschechoslowakischen Republik* 5, 1933, s. 231–311.
- Skácelík, František: *Krásná setkání*, Praha, Vyšehrad 1970.
- Skaláková, Eva: „„Libri prohibiti“ 70. let ve fondu Knihovny Akademie věd České republiky“, *Informace* 12, 2003, č. 2, s. 7–55.
- Skalička, Jiří: „Satiry Josefa Jaroslava Langra kontra cenzura“, in Josef Š. Kvapil (ed.): *Studie o literatuře a překladatelství*, Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1962 (*Acta Universitatis Palackianae Olomouensis. Facultas Philosophica* 13. *Philologica* 8), s. 5–16.
- Skilling, H. Gordon: „Samizdat: a Return to the Pre-Gutenberg Era?“, *Cross Currents* 1, 1982, s. 64–80.
- Skopal, Pavel: „Na cestu kolem světa, nebo na výlet do Krče? Recepce filmových cestopisů Hanzelky a Zikmunda v 50. letech“, *Iluminace* 1, 2008, č. 1, s. 85–125.
- Skřeček, Rudolf: „První období Národní knihovny“, in Jaroslav Kolár, Jan Lehár, Jiří Opelík, Jiří Pelán (eds.): *Rudolfu Havlovi sborník k jeho 70. narozeninám*, sv. 2, Praha 1981, strojopis, s. 197–205, dostupné z <<http://www.ucl.cas.cz/edicee/data/sborniky/strojopisne/RH2/4.pdf>>.
- Slabý, Z. K.: „Torzo? Prozatím...“, *Plamen* 10, 1968, č. 4, s. 150–151.
- Sládeček, Josef: *Tiskové právo trestní a policejní. Srovnávací studie*, Kladno, Josef Šolc [1900].
- Sládeček, Josef: *Tiskové právo živnostenské a řízení tiskové. Srovnávací studie*, Praha, Eduard Grégr [1901].
- Slavík, Ivan: „Ediční poznámka“, in týž: *Snímání s kříže*, Brno, Vetus via 1997, s. 99–102.
- Slavík, Václav Otakar (ed.): *Karla Aloisa Vinařického Korrespondence a spisy pamětní. Na památku stých jeho narozenin*, díl 1–3, Praha, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1903, 1909, 1914.
- Sommer, Vítězslav: *Angažované dějepiscectví. Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Univerzita Karlova, Filozofická fakulta 2011.
- Sommer, Vítězslav: „Cesta ze slepé uličky ‚třetího odboje‘. Koncepty rezistence a studium socialistické diktatury v Československu“, *Soudobé dějiny* 19, 2012, č. 1, s. 9–36.
- Sonnenfels, Joseph von: *Grundsätze der Polizey, Handlung und Finanzwissenschaft*, sv. 1, Wien, Joseph Kurzböck 1777.
- Sonnleitner, Johann: *Die Geschäfte des Herrn Robert Hohlbaum. Die Schriftstellerkarriere eines Österreicher in der Zwischenkriegszeit und im Dritten Reich*, Wien – Köln, Böhlau 1989.
- Soukup, Ladislav: „K vývoji tiskového práva v českých zemích po r. 1848“, *Právněhistorické studie* 29, 1989, s. 115–135.
- Soukup, Ladislav: „Tiskové právo v českých zemích po r. 1848“, in František Šmahel, Eva Doležalová (eds.): *František Palacký 1798/1998. Dějiny a dnešek. Sborník k jubilejní konferenci*, Praha, Historický ústav AV ČR 1999, s. 276–281.
- Soukup, Lubomír: *Fráňa Šrámek a jižní Čechy*, České Budějovice, Jihočeské nakladatelství 1981.
- Soukupová, Blanka: „Český antisemitismus v podmínkách pluralistické demokratické společnosti národního státu“, in Miloš Pojar, Blanka Soukupová, Marie Zahradníková (eds.): *Židovská menšina v Československu ve třicátých letech. Sborník přednášek z cyklu ve Vzdělávacím a kulturním centru Židovského muzea v Praze v říjnu 2003 až červnu 2004*, Praha, Židovské muzeum 2004, s. 21–35.
- „Soupis Krameriových knížek lidového čtení“, in Václav Rodomil Kramerius: *Knížky lidového čtení*, eds. Ondřej Hausenblas, Jaroslava Janáčková, Lenka Kusáková, Praha, Odeon 1988, s. 317–320.
- Sowiński, Paweł: *Zakazana książka. Uczestnicy drugiego obiegu 1977–1989*, Warszawa, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk 2011.
- Spann, Gustav: „Das Zensursystem des Kriegsabolutismus in Österreich während des Ersten Weltkrieges 1914–1918“, in Erika Weinzierl a kol. (eds.): *Justiz und Zeitgeschichte. Symposionsbeiträge 1976–1993*, Wien, Verlag Jugend und Volk 1995, s. 541–558.
- Spann, Gustav: *Zensur in Österreich während des I. Weltkrieges. 1914–1918*, disertační práce, Philosophische Fakultät der Universität Wien 1972.
- Spina, Franz: „Anton Zeidler und die gefälschten tschechischen Handschriften“, *Deutsche Arbeit* 12, 1912/1913, s. 611–615.

- Springhall, John: *Youth, Popular Culture and Moral Panics. Penny Gaffs to Gangsta-Rap, 1830–1996*, Basingstoke, Macmillan Press Ltd. 1998.
- Spurný, Matěj: *Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*, Praha, Antikomplex 2011.
- Sr. k. k. *Majestät Ferdinand des Ersten politische Gesetze und Verordnungen für sämtliche Provinzen des Österreichischen Kaiserstaates, mit Ausnahme von Ungarn und Siebenbürgen, sv. 76*, Wien, Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei 1851.
- Sr. k. k. *Majestät Franz des Zweyten politische Gesetze und Verordnungen für die Oesterreichischen, Böhmisches und Galizischen Erbländer*, Wien, Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei 1792–1834.
- Srb, Adolf: *Politické dějiny národa českého od roku 1861 až do nastoupení ministerstva Badenova r. 1895*, [díl 1], Praha, F. Šimáček 1899.
- Srb, Adolf: *Politické dějiny národa českého od roku 1861*, díl 2, *Od nastoupení Badeniova do odstoupení Thunova*, Praha, F. Šimáček 1901.
- Srb, Adolf: *Z půl století*, díl 1, Praha, F. Šimáček 1913.
- Srba, Bořivoj: *Múzy v exilu. Kulturní a umělecké aktivity čs. exulantů v Londýně v předvečer a v průběhu druhé světové války 1939–1945*, Brno, Masarykova univerzita 2003.
- Srp, Karel: „Erotická revue a Edice 69“, in *Erotická revue. Ročník 3*, Praha, Torst 2001, s. 135–143.
- Srp, Karel: „Teprve za větami je vidět jazyk a světlo“, in Jindřich Heisler: *Z kasemat spánku*, eds. František Šmejkal, Karel Srp, Jindřich Toman, Praha, Torst 1999, s. 404–417.
- Srp, Karel: *Výjimečné stavy. Povolání Jazzová sekce*, Praha, Pragma 1994.
- Staněk, František – Tobolka, Zdeněk Václav: *Chování se vládních kruhů k českému národu za války*, Praha, vl. n. [1917].
- Staněk, Tomáš: *Odsun Němců z Československa 1945–1947*, Praha, Academia – Naše vojsko 1991.
- Starý, Zdeněk: *Ve jménu funkce a intervence*, Praha, Karolinum 1995.
- Štašek, Antal: *Ze vzpomínek*, Vybrané spisy Antala Štaška, sv. 6, ed. Miloš Pohorský, Praha, Státní nakladatelství krásné literatury a umění 1964.
- Statistická ročenka Československé socialistické republiky*, Praha, Státní nakladatelství technické literatury – Alfa 1986–1990.
- „Statistika česko-slovenských neperiodických tisků za rok 1937“, *Zprávy Státního úřadu statistického republiky Česko-Slovenské* 19, 1938, č. 113, série A, č. 29, s. 861–868.
- Steinich, Annette: „Kafka-Editionen“, in Rüdiger Nutt-Kofoth, Bodo Plachta (eds.): *Editionen zu deutschsprachigen Autoren als Spiegel der Editions-geschichte*, Tübingen, Niemeyer 2005, s. 247–262.
- Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten in der I. Reichsraths-Session (vom 29. April bis 18. December 1862)*, Wien, Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei 1862.
- Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates im Jahre 1902–1905, XVII. Session*, Wien, Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei 1902–1906.
- Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates im Jahre 1906, XVIII. Session*, Wien, Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei 1906.
- Stölzl, Christoph: *Die Ära Bach in Böhmen. Sozialgeschichtliche Studien zum Neoabsolutismus 1849–1859*, München – Wien, R. Oldenbourg 1971.
- Storey, John: *Cultural Theory and Popular Culture. An Introduction*, Harlow, Prentice Hall 2001.
- Storchová, Lucie: „Vědecké reprezentace renesančního humanismu a utváření kolektivních kulturních identit“, *Česká literatura* 62, 2014, č. 2, s. 276–286.
- Stráníková, Jana: *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti. Genderové a sociální aspekty procesu socializace mládeže v období 1774–1868*, Pardubice, Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická 2013.
- Strejček, Ferdinand: *Jak se probouzela Mladá Boleslav*, Mladá Boleslav, Rud. Kudrna [1930].
- Strejček, Ferdinand: *Lešetínský kovář Svatopluka Čecha*, Praha, J. R. Vilímek 1946.
- Strejček, Ferdinand: *Naši bojovníci pérem*, Praha, F. Topič 1948.
- Strejček, Ferdinand: „Neznámý Sabina“, *Česká literatura* 2, 1954, č. 4, s. 379–383.
- Strejček, Ferdinand: *Spolutvůrce „Prodané“ národ neprodal*, Mladá Boleslav, Učitel'ská jednota Komen'ský 1936.
- Strobl, Karl Hans: *Die Weltgeschichte und das Igelhaus. Vom Nachmittag des Lebens*, Erinnerungen, sv. 3, Budweis – Leipzig, Verlagsanstalt Moldavia 1944.
- Stropnický, Matěj: *Myslet socialismus bez tanků. Svoboda slova ve středu/tu zájmů československého roku 1968*, Praha, Scriptorium 2013.
- Strusková, Eva: „Causa Šachta pohříbených ideí“, *Iluminace* 4, 1992, č. 1, s. 73–97.
- Štřesková, Jaroslava: „Působení Kristiána Karla Andrého v českých zemích“, *Vědecké práce Československého zemědělského muzea* 6, 1966, s. 255–272.

- Suda, Kristián: „V pozůstalosti Milady Součkové“, *Revolver Revue* 14, 1998, č. 37, s. 185–186.
- Suk, Jiří: *Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990)*, Praha, Prostor 2003.
- Suk, Jiří: „Podrobná zpráva o paralelní polis. Nad korespondencí Václava Havla a Františka Janoucha“, in Václav Havel, František Janouch: *Korespondence*, Praha, Akropolis 2007, s. 9–29.
- Suk, Jiří: „Politické hry s ‚nedokončenou revolucí‘. Účtování s komunismem v čase Občanského fóra a po jeho rozpadu (1989–1992)“, *Soudobé dějiny* 16, 2009, č. 2/3, s. 276–312.
- Suk, Jiří: *Politika jako absurdní drama. Václav Havel 1975–1990*, Praha – Litomyšl, Paseka 2013.
- Suppan, Arnold: „Der Illyrismus zwischen Wien und Ofen-Pest. Die illyrischen Zeitungen im Spannungsfeld der Zensurpolitik (1835 bis 1843)“, in Andreas Moritsch (ed.): *Der Austroslavismus. Ein verfrühtes Konzept zur politischen Neugestaltung Mitteleuropas*, Wien, Böhlau 1996, s. 102–124.
- Sus, Jaroslav: *Cikánská otázka v ČSSR*, Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1961.
- Svatopluk, T.: *Botostroj*, Praha, Sfinx 1933.
- Svatopluk, T.: *Botostroj*, Praha, Mladá fronta 1955.
- Svatoš, Martin: „Koniášův Catalogus librorum haereticorum z roku 1724 – předstupeň jeho Klíče“, in Gertraude Zand, Jiří Holý (eds.): *Tschechisches Barock. Sprache, Literatur, Kultur – České baroko. Jazyk, literatura, kultura*, Frankfurt am Main, Peter Lang 1999, s. 143–161.
- Svatoš, Martin: „O autorství Klíče a Indexu českých zakázaných knih“, *Listy filologické* 125, 2002, č. 3/4, s. 321–325.
- Svejkovská, Olga: „Vydavatelská poznámka“, in Eduard Fiker: *Tři detektivní příběhy. Paní z Šedivého domu, Zinková cesta, Série C–L*, ed. Olga Svejkovská, Praha, Odeon 1967, s. 499–500.
- Světlá, Karolina: „Dopisy o vychování ženské mládeže české“, in táž: *Z literárního soukromí*, díl 1, *Vzpomínky, Paměti, Literární dokumenty*, Vybrané spisy Karoliny Světlé, sv. 7, ed. Josef Špičák, Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění 1959, s. 395–430.
- Světlá, Karolina: *Z literárního soukromí*, díl 2, *Korespondence*, Vybrané spisy Karoliny Světlé, sv. 8, ed. Josef Špičák, Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění 1959.
- Sviták, Ivan: *Devět životů. Konkrétní dialektika*, Praha, SAKKO 1992.
- Sviták, Ivan: *Lidský smysl kultury. Eseje*, Praha, Československý spisovatel 1968.
- Svoboda, Luděk: *Antikvariát a já*, ed. Aleš Zach, Praha, Antikvariát Dlážďená AD plus 1999.
- Sýkora, Petr: *Básník proti Hradu. Neposlušný občan Josef Svatopluk Machar*, Praha, Libri 2009.
- Szabo, Franz A. J.: *Kaunitz and enlightened absolutism 1753–1780*, Cambridge, Cambridge University Press 1994.
- Šafařík, Pavel Josef: „Bibliografický přehled sbírek Slovanských národních písní“, *Časopis českého Museum* 12, 1838, č. 4, s. 545–561.
- Šafránek, Jan: *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů*, sv. 1–2, 1848–1913, Praha, Matice česká 1918.
- Šajtar, Drahomír: *Prameny Slezských písní*, Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1954.
- Šalda, František Xaver: „O básnické autostylizaci, zvláště u Bezručů“, *Slovo a slovesnost* 1, 1937, č. 1, s. 13–28.
- Šalda, František Xaver: „O tak zvané nesmrtelnosti díla básnického“, in týž: *Studie o umění a básnících*, Soubor díla F. X. Šaldy, sv. 9, ed. Jiří Pistorius, Praha, Melantrich 1948, s. 91–118.
- Šalda, Jaroslav: *Budování tisku za Rakouska, Československé republiky a jeho obrana za německé okupace. (Paměti bývalého generálního ředitele tiskového a vydavatelského koncernu Melantrich)*, Praha, Eva 2001.
- Šámal, Petr: „Co přineslo Pražské jaro Literárním novinám? Příspěvek k charakteristice jednoho týdeníku (a jedné generace)“, in *Pražské jaro 1968. Literatura – film – média*, Praha, Literární akademie 2009, s. 171–182.
- Šámal, Petr: „Jak se stát socialistickým realistou: přepracované vydání sebe sama“, *Česká literatura* 57, 2009, č. 2, s. 172–195.
- Šámal, Petr: „Normalizace' literární vědy v zrcadle časopisu Česká literatura“, *Česká literatura* 50, 2002, č. 3, s. 229–241.
- Šámal, Petr: „Setkání v Praze, s cenzurou. K cenzurní praxi let padesátých (případ Škvorecký)“, *Dějiny a současnost* 33, 2011, č. 9, s. 40–43.
- Šámal, Petr: *Soustružníci lidských duší. Lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století (s edicí seznamů zakázaných knih)*, Praha, Academia 2009.
- Šámal, Petr: „V duchu potřeb strany...! Komunistická strana Československa a (literární) cenzura“, in Jan Kalous, Jiří Kocian (eds.): *Český a slovenský komunismus (1921–2011)*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Ústav pro studium totalitních režimů 2012, s. 232–238.
- Šámal, Petr: „Znárodněný klasik. Jiráskova akce jako prostředek legitimizace komunistické vlády“, in Robert Novotný, Petr Šámal (eds.): *Zrození mýtu. Dva životy husitské epochy. K počtě Petra Čorneje*, Praha – Litomyšl, Paseka 2011, s. 457–472.
- Šamberger, Zdeněk: „Časopis Vídeňský Denník a jeho poslání v letech 1850–1851. (Ke ztroskotanému pokusu Leo Thuna o založení české konzervativní strany)“, *Slovanský přehled* 71, 1985, č. 1, s. 26–40.

- Zdeněk, Z. Š. [= Zdeněk Šamberger]: *Politický význam J. K. Tyla*, Praha, Nakladatelství politické literatury 1963.
- Šamberger, Zdeněk: „Rakouský neoabsolutismus po roce 1848 a jeho obavy z husitismu“, *Husitský Tábor* 6–7, 1983–1984, s. 361–390.
- Šebek, Jaroslav: *Mezi křížem a národem. Politické prostředí sudetoněmeckého katolicismu v meziválečném Československu*, Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2006.
- Šedivý, Ivan: *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2001.
- Šedivý, Ivan: „Rakousko-uherská válečná propaganda 1914–1918“, *Historie a vojenství* 49, 2000, č. 1, s. 38–55.
- Ševčenkova, Petra: „Edice soupisů tzv. politicky kompromitovaných pro Prahu z roku 1857. Neoabsolutistická perzekuce v Čechách ve světle úřední evidence“, *Paginae Historiae. Sborník Národního archivu* 14, Praha 2006, s. 355–481.
- Šidlovský, Evermod Gejza: „Abt Hieronymus Josephs Zeidlers Diarium aus den Jahren 1869–1870“, *Annuaire historie conciliorum* 39, 2007, č. 1/2, s. 233–239.
- Šimák, Josef Vítězslav (ed.): *Dopisování Jana Krouského a jeho přátel. Příspěvkem k dějinám našeho probuzení*, Praha, Československá akademie zemědělská 1932.
- Šimeček, František: *Na bařinách života a jiné příběhy ze soudní síně*, ed. Jaroslava Janáčková a kol., Praha, Československý jazyk a slovník 1981.
- Šimeček, Zdeněk: „Bibliografie období 1801–1848 a cenzura. (K problematice národní retrospektivní bibliografie 19. století)“, *Česká bibliografie* 3, 1963, s. 7–41.
- Šimeček, Zdeněk: „Bibliografie období 1801–1848 a církevní cenzura. (K problematice přípravy národní retrospektivní bibliografie 19. století)“, *Česká bibliografie* 5, 1966, s. 146–164.
- Šimeček, Zdeněk: „Die Buchhandels- und Verlagsbeziehungen zwischen Brünn bzw. Mähren und Wien im 18. Jahrhundert“, *Cornova* 3, 2013, č. 2, s. 45–63.
- Šimeček, Zdeněk: *Geschichte des Buchhandels in Tschechien und in der Slowakei*, přel. Armin Hetzer, Wiesbaden, Harrassowitz 2002.
- Šimeček, Zdeněk: „Josef Chowanetz. (Osudy publicisty a novináře v době předbřeznové a v revoluci 1848)“, *Sborník Matice moravské* 85, 1966, s. 80–94.
- Šimeček, Zdeněk: *Knižní obchod na Moravě od sklonku 15. do konce 18. století*, Brno, Statutární město Brno – Archiv města Brna 2011.
- Šimeček, Zdeněk: „Proměny novin v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1658–1860“, in Jaromír Ku-
bíček (ed.): *Česká retrospektivní bibliografie*, díl 1, *Noviny České republiky od počátku do roku 1918*, část 2, *Přehledy, rejstříky*, Brno, Sdružení knihoven ČR – Moravská zemská knihovna 2008, s. 7–36.
- Šimeček, Zdeněk: „Půjčovny knih a čtenářské společnosti v českých zemích a jejich působení do roku 1848“, *Československý časopis historický* 29, 1981, č. 1, s. 63–88.
- Šimeček, Zdeněk – Trávníček, Jiří: *Knihy kupovati... Dějiny knižního trhu v českých zemích*, Praha, Academia 2014.
- Šimková, Anežka – Jakubec, Ondřej (eds.): *Růžová zahrádka. Rukopisné modlitební knížky 18. a 19. století. Sbírka Jana Poše, Řevnice – Olomouc, Arbor vitae – Muzeum umění Olomouc* 2009.
- Škvorecký, Josef: *Jak je ve větě člověk. Dopisy Josefa Škvoreckého a Jana Zábřany*, Spisy Josefa Škvoreckého, sv. 39, *Korespondence*, díl 3, eds. Michal Příbáň, Alena Příbáňová, Praha, Books and Cards 2010.
- Šmahelová, Hana: *Počátky kritického myšlení o dětské literatuře*, sv. 1, *Studie s antologií textů z přelomu 19. a 20. století*, Praha, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta 1999.
- Šmejkal, František: „Ra panorama“, in *Skupina Ra. Katalog výstavy uskutečněné v GHMP v Domě U Kamenného zvonu 23. 6. – 11. 9. 1988*, [Praha, Galerie hlavního města Prahy 1988], s. 7–24.
- Šmejkalová, Jiřina: *Cold War Books in the 'Other' Europe and What Came After*, Leiden – Boston, Brill 2011.
- Šmíd, Milan: „Bulvární tisk a zveřejněný materiál ‚Senzační odhalení pozadí událostí loňského 17. listopadu‘. Studie vypracovaná v listopadu 1990 pro Syndikát novinářů“, *Louč.cz*, <<http://www.louc.cz/O4/1200319.html>>.
- Šmíd, Milan: „Česká média a jejich role v procesu politické změny roku 1989“, *Louč.cz*, <<http://www.louc.cz/pril01/listopad.pdf>>.
- Šorm, Luděk: „Ke koncepci písňových sbírek K. J. Erbena“, *Český lid* 79, 1992, č. 1, s. 61–74.
- Špaček, Václav: *Knihy d'áblovy. Časová povídka pro náš lid. Se seznamem knih d'áblových a prostředků proti nim*, Praha, Fr. A. Urbánek 1882.
- Špirit, Michael: „Ediční poznámka“, in Jan Lopatka: *Posudky*, ed. Michael Špirit, Praha, Torst 2005, s. 295–301.
- Špirit, Michael: „Kolikrát devatero pohádek?“ <<http://www.i-triada.net/index.php?id=66&str=aktualita.php>>.
- Špirit, Michael: „Tvář. Pokus o historickou rekonstrukci“, in týž (ed.): *Tvář. Výbor z časopisu*, Praha, Torst 1995, s. 671–735.
- Šrámek, Fráňa: *Modrý a rudý. Verše o vojáčkách*, Praha, Nová Omladina 1906.

- Štaif, Jiří: *František Palacký. Život, dílo, mýtus*, Praha, Vyšehrad 2009.
- Štaif, Jiří: „Konec revoluce 1848–1849 a společnost v Čechách. Několik úvah o dramatické společenské změně“, *Moderní dějiny* 14, 2006, s. 281–288.
- Štaif, Jiří: *Obezřetná elita. Česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830–1851*, Praha, Dokořán 2005.
- Štaif, Jiří: *Revoluční léta 1848–1849 a české země*, Praha, Historický ústav ČSAV 1990.
- Šťastný, Jaroslav (ed.): „Korespondence Vojtěcha Nejedlého. III. Vojtěch Nejedlý – Hněvkovskému“, in *Výroční zpráva císař. král. vyššího gymnasia českého na Novém městě v Praze v Trulářské ulici za školní rok 1910–1911*, Praha, B. Stýblo 1911, s. 3–18.
- Štěpán, František a kol.: *Soupis konfiskátů revolučního tisku 1921–1938*, Praha, Archivní správa Ministerstva vnitra 1964.
- Štochl, Josef: „Česká poezie a společnost v letech 1936–45 ve světle nakladatelských archivů a jiných pramenů“, *Česká literatura* 43, 1995, č. 6, s. 645–659.
- Štochl, Josef: *Svědectví nakladatelských archivů a jiných pramenů o společenském působení české poezie v období ohrožení republiky a za okupace (1936–1945)*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 1988.
- Štorek, Břetislav (ed.): „Listy Petra Bezruče Janu Herbenovi“, *Časopis Moravského muzea, vědy společenské* 63, 1978, s. 119–174.
- Šubrtová, Milena: „Dobré knihy dětem! Příspěvek k četbě dětí v meziválečném období“, in Martina Haliřová (ed.): *Od početí ke školní brašně. Sborník z odborného semináře konaného 29.–30. května 2008 ve Východočeském muzeu v Pardubicích*, Pardubice, Východočeské muzeum v Pardubicích 2008, s. 257–267.
- Šulc, Jan: „Ediční poznámka“, in Vladimír Vokolek: *Vyprodáný čas*, Spisy Vladimíra Vokolka, sv. 4, eds. Václav Vokolek, Jan Šulc, Brno, Atlantis 1999, s. 317–326.
- Šuleř, Oldřich: *Laskavé podobizny. Zapomínání a zapomenutí literáti ze Slezska a severní Moravy*, Ostrava, Repronis 2005.
- Šútovec, Milan: „K počiatkom edičnej politiky v totalitnom Československu“, *Slovenská literatúra* 49, 2002, č. 4, s. 241–263.
- Švácha, Rostislav – Platovská, Marie (eds.): *Dějiny českého výtvarného umění*, díl 5, 1939–1958, Praha, Academia 2005.
- Švankmajer, Milan: „K zákazu ‚Labyrintu světa‘ r. 1825“, *Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského (Acta Comeniana)* 18, 1959, s. 169–171.
- Švankmajer, Milan: „Pospíšilův pokus o vydání Praxis pietatis r. 1823“, *Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského (Acta Comeniana)* 18, 1959, s. 74–75.
- Švermová, Marie: *Vzpomínky*, Praha, Futura 2008.
- Tesař, Jan: *Mnichovský komplex. Jeho příčiny a důsledky*, Praha, Prostor 2000.
- Tesař, Jan: *Traktát o „záchraně národa“*. Texty z let 1967–1969 o začátku německé okupace, Praha, Triáda 2006.
- Thakur, Yoko H.: „History Textbook Reform in Allied Occupied Japan, 1945–1952“, *History of Education Quarterly* 39, 1995, č. 3, s. 261–278.
- Thomas, Daniel C.: *Helsinský efekt. Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu*, přel. Jan Růžička, Praha, Academia 2007.
- Thon, Jan: *Osvětou k svobodě. Kniha o českých čtenářích*, Praha, Aventinum 1948.
- Thon, Jan (ed.): *Rodinné listy Karla Sabiny*, Praha, Melantrich 1947.
- Thořová, Věra – Toncrová, Marta – Uhlíková, Lucie: „Tištěné edice lidových písní v českých zemích – vývoj a vybrané problémy“, in Lucie Uhlíková et al.: *Hudební a taneční folklor v ediční praxi*, Praha, Etnologický ústav AV ČR 2011, s. 11–40.
- Tieftrunk, Karel: *Dějiny Matice české*, Praha, Matice česká 1881.
- Tindall, George B. – Shi, David E.: *Dějiny Spojených států amerických*, přel. Alena Faltýsková a kol., Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1996.
- Tinková, Daniela: *Jakobín v sutaně. Neklidní kněží, strach z revoluce a konec osvícenství na Moravě*, Praha, Argo 2011.
- Tinková, Daniela: „Ohyzda na prodej a zmatení pojmů. Koncept svobody a rovnosti v protirevolučních brožurách z českých zemí (1793–1799)“, in Claire Madl, Daniela Tinková (eds.): *Francouzský švindl svobody. Francouzská revoluce a veřejné mínění v českých zemích*, Praha, Argo 2012, s. 101–142.
- Tinková, Daniela (ed.): *Zrození občana. Antologie dokumentů z Francouzské revoluce*, Praha, Academia 2015.
- Tiskový soud Dra. Julia Grégra, redaktora Národních listů v měsíci červnu r. 1862*, Praha, Julius Grégr 1862.
- Tobolka, Zdeněk Václav: *Můj deník z první světové války*, ed. Martin Kučera, Praha, Karolinum 2008.
- Tobolka, Zdeněk Václav: *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby*, díl 4, 1914–1918, Praha, Československý Kompas 1937.
- Tobolka, Zdeněk Václav: „Příspěvky k bližšímu poznání K. Havlíčka“, *Naše doba* 10, 1903, s. 756–761, 837–844.
- Tocqueville, Alexis de: *Demokracie v Americe*, díl 1, přel. Vladimír Jochman, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1992.

- Todorová, Tereza: „Bylo rozhodnuto, že tu zůstanou... Památník Karla Čapka ve Strži padesátiletý“, *Dějiny a současnost* 35, 2013, č. 9, s. 34–36.
- Toman, Jaroslav: „Foglarova tvorba pro mládež v proměnách doby a literární kritiky“, in Růžena Hamanová, Dorota Lábusová (eds.): *K fenoménu Jaroslav Foglar. Sborník příspěvků z konference Fenomén Jaroslav Foglar, Praha, Památník národního písemnictví, 17. září 2007*, Praha, Památník národního písemnictví 2008, s. 81–98.
- Toman, Jaroslav: „Jak Bohumil Říha o družstvo přišel“, *Ladění* 6, 1996, č. 3, s. 16–21.
- Toman, Jaroslav: „Persona non grata aneb Osudy Jiráskovy tvorby pro mládež za první světové války“, in *Sborník Společnosti Aloise Jiráska* 4, Praha, Společnost Aloise Jiráska 2001, s. 23–31.
- Toman, Jaroslav: „Spor o Říhu“, *Tvar* 7, 1996, č. 15, s. 5–6.
- Toman, Jindřich: „O Heislerovi a Toyen. Rozhovor se sestrou Jindřicha Heislera“, *Analogon* 3, 1991, č. 4, s. 85.
- Tomášek, Dušan: *Pozor, cenzurováno! aneb Ze života soudružky cenzury*, Praha, Ministerstvo vnitra ČR 1994.
- Tomek, Oldřich: „Akce JAZZ“, *Securitas imperii* 10, 2003, s. 235–327.
- Tomek, Prokop: „Tragický případ Miroslava Dolejšího a Eugena Vrby“, *Soudobé dějiny* 16, 2009, č. 2/3, s. 419–430.
- Tomek, Václav: *Anarchie jako idea naprosté volnosti*, Praha, Manibus propriis 1997.
- Tomek, Václav: *Český anarchismus a jeho publicistika 1880–1925*, Praha, Filosofia 2002.
- Tomek, Václav Vladivoj: *Paměti z mého života*, sv. 1–2, Praha, František Řivnáč 1904–1905.
- Tomeš, Josef: *Historie v čase zkoušky*, Praha, Gnosis 1992.
- Toncrová, Marta: „Lidová píseň a bariéry“, in Irena Přibyllová, Lucie Uhlíková (eds.): *Od folkloru k world music. Hudba a bariéry*, Náměšť nad Oslavou, Městské kulturní středisko 2012, s. 9–17.
- Toncrová, Marta – Uhlíková, Lucie: „Edice lidových písní a čistota dialektu“, in Lucie Uhlíková et al.: *Hudební a taneční folklor v ediční praxi*, Praha, Etnologický ústav AV ČR 2011, s. 41–58.
- Tóth, Andrej – Novotný, Lukáš – Stehlík, Michal: *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu?*, Praha, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta – Togga 2012.
- Tóth, István György: „Enlightened Intentions and Real Possibilities: Elementary Schooling in Hungary in the Era of the School Reform Ratio Educationis (1777)“, in Franz A. J. Szabo, Antal Szántay, István György Tóth (eds.): *Politics and Culture in the Age of Joseph II*, Budapest, Hungarian Academy of Sciences 2005, s. 183–190.
- Trapl, Miloslav: *František Matouš Klácel. Život a dílo*, ed. Miloš Trapl, Olomouc, Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého 1999.
- Trapl, Miloš: *Politický katolicismus a Československá strana lidová v Československu v letech 1918–1938*, Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1990 (*Acta Universitatis Palackianae Olomouensis. Facultas philosophica. Supplementum* 39).
- Trávníček, František: *O jazyce naší nové prózy*, Praha, Orbis 1954.
- Trávníček, Jiří: „Beletrie a čtenáři“, in týž: *Čtenáři a interneti. Obyvatelé České republiky a jejich vztah ke čtení (2010)*, Brno, Host – Národní knihovna ČR 2011, s. 15–26.
- Trávníček, Jiří: *Čteme? Obyvatelé České republiky a jejich vztah ke knize (2007)*, Brno, Host – Národní knihovna ČR 2008.
- Trávníček, Jiří (ed.): *Knihy a jejich lidé. Čtenářské životopisy*, Brno, Host 2013.
- Trávníček, Jiří: *Překnížkováno. Co čteme a kupujeme (2013)*, Brno, Host – Národní knihovna ČR 2014.
- Trávníček, Mojmír (ed.): *Jan Čep – Jan Zahradníček. Korespondence*, díl 1–2, Praha, Aula 1995, 2000.
- Trávníček, Mojmír: „Kámen a bolest v korespondenci Jana Zahradníčka a Jana Čepa“, *Literární archiv* 31, 1999, s. 61–68.
- Traxler, Jiří (ed.): *Písne krátké Jana Jeníka rytíře z Bratřic*, díl 1, Praha, Etnologický ústav AV ČR – Ministerstvo kultury 1999; díl 2, Praha, Etnologický ústav AV ČR – Nová tiskárna Pelhřimov – Ministerstvo kultury 2010.
- Troniček, Jan: „Persekuce Karla Havlíčka Borovského v pobřežnovém Rakousku“, *Časopis Matice moravské* 70, 1951, s. 49–79.
- Trpka, Vladimír: „Postmoderní fikce a destabilizace metanarativu. Urmedvěd Jiřího Kratochvíla“, *Česká literatura* 57, 2009, č. 1, s. 54–67.
- Truhlář, Antonín: „Josef Chmela. Pokus životopisný“, *Časopis Musea Království českého* 56, 1882, s. 3–25, 185–201, 353–363.
- Truhlář, Antonín: „Z redakčských příhod Palackého“, in *Památník na oslavu stých narozenin Františka Palackého*, Praha, Matice česká 1898, s. 292–297.
- Tumpach, Josef: „Censura knih“, in Josef Tumpach, Antonín Podlaha (eds.): *Český slovník bohovědný*, sv. 2, Praha, V. Kotrba 1916, s. 789–795.
- Tureček, Dalibor (ed.): *České literární romantično. Synopticko-pulzační model kulturního jevu*, Brno, Host 2012.
- Tureček, Dalibor: *Fejeton Jana Nerudy*, Praha, ARSCI 2007.

- Tureček, Dalibor: *Ivan Olbracht a jižní Čechy*, Jihočeské nakladatelství, České Budějovice 1983.
- Tureček, Dalibor: *Rozporuplná sounáležitost. Německojazyčné kontexty obrozenského dramatu*, Praha, Divadelní ústav 2001.
- Tureček, Dalibor: „Secesní dekorativnost jako součinitel poetiky Svatopluka Čecha“, in Dagmar Blümllová, Zuzana Gilarová (eds.): *Čas secese. Kapitoly z kulturních dějin přelomu 19. a 20. století*, České Budějovice – Pelhřimov, Jihočeská univerzita – Nová tiskárna Pelhřimov 2007, s. 229–236.
- Tureček, Roman: *Neoficiální informační kanály mezi Československem a Západem v období 1969–1989 se zaměřením na tzv. kurýrní cestu*, diplomová práce, Brno, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity 2010.
- Turková, Kateřina: *Svaz Cikánů-Romů 1969–1973. Možnosti přístupu ke studiu historie Svazu Cikánů-Romů na příkladu analýzy činnosti krajského výboru Svazu v Západočeském kraji*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2011.
- Tyllner, Lubomír: *Tradiční hudba. Hledání kořenů*, Praha, Etnologický ústav AV ČR 2010.
- Uhde, Milan: *Rozpomínky. Co na sebe vím*, Praha – Brno, Torst – Host 2013.
- Uhlík, Jan: *F. J. Řezáč – reformátor vězeňství a školství 19. století*, Praha, [České vězeňství] 1997.
- Uhlíková, Lucie: „Pravé perly písní: edice českých lidových písní a rakouská cenzura“, in Irena Přibyllová, Lucie Uhlíková (eds.): *Od folkloru k world music. Hudba a bariéry*, Náměšť nad Oslavou, Městské kulturní středisko 2012, s. 18–27.
- Uhlíř, Dušan: „Rakouská cenzura, Grillparzer a král Otakar“ in Tomáš Borovský, Libor Jan, Martin Wihoda (eds.): *Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*, Brno, Matice moravská 2003, s. 785–796.
- Uhlíř, Lubomír: „Ojedinelá ukázka cenzurní činnosti rakouské policie“, <<http://www.primaplana.net/txt/kontext/cenzura-maly-napoleon.html>>.
- Ungar, Karl Raphael: „Bücheranzeigen. In Böhmen 1781 gedruckte Bücher“, in Joseph Dobrowsky (ed.): *Litterarisches Magazin von Böhmen und Mähren* 1, 1786, s. 35–123.
- Unsel, Joachim: *Franz Kafka. Ein Schriftstellerleben. Die Geschichte seiner Veröffentlichungen. Mit einer Bibliographie sämtlicher Drucke und Ausgaben der Dichtungen Franz Kafkas 1908–1924*, Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch Verlag 1984.
- Urban, Otto: *Česká společnost 1848–1918*, Praha, Svoboda 1982.
- Urban, Otto: „Český liberalismus v 19. století“, in Milan Znoj, Jan Havránek, Martin Sekera (eds.): *Český liberalismus. Texty a osobnosti*, Praha, Torst 1995, s. 15–27.
- Urban, Otto: *Die tschechische Gesellschaft 1848 bis 1918*, přel. Henning Schlegel, Wien – Köln – Weimar, Böhlau 1994.
- Urban, Otto: *Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století*, ed. Martin Sekera, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2003.
- Urban, Otto: *Vzpomínka na Hradec Králové*, Praha, Panorama 1986.
- Urban, Zdeněk: *Století českého kalendáře*, Praha, Svoboda 1987.
- Urbaňski, Andrzej: „Cenzura – kontrola kontroly. Systém sedmdesátých let“, přel. Marie Havránková, in Tomáš Pavlíček, Petr Píša, Michael Wögerbauer (eds.): *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře*, Brno, Host 2012, s. 200–216.
- Urválková, Zuzana: *Dvojlomná zrcadlení. Dílo Karla Herloše-Herlošsohna v českém literárním kontextu*, Praha, ARSCI 2009.
- Ustavující sjezd Svazu českých spisovatelů*, Praha, Svaz českých spisovatelů – Svoboda 1972.
- Václavek, Bedřich – Smetana, Robert: „Doslov“, in František Sušil: *Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými*, Praha, Vyšehrad 1951, s. 747–762.
- Vaculík, Lubomír: „Paradoxní epizody Jaroslava Havlíčka. Z korespondence Jaroslava Havlíčka s Kamilem Reslerem“, *Literární archiv* 7, 1972, s. 163–177.
- Vaculík, Ludvík: „O Petlici na zámku Švarcenberku“, *Acta* 1, 1987, č. 3/4, s. 36–40.
- Valouch, František: *Česká poezie v období Mnichova (Hora, Seifert, Halas, Holan)*, Olomouc, Univerzita Palackého, Filozofická fakulta 1970.
- Valušek, Rostislav: „Doslov“, in Jakub Deml: *Pro budoucí poutníky a poutnice*, Olomouc, Votobia 1995, s. 259–262.
- Van Damme, Stéphane: „Farewell Habermas? Deux décennies d'études sur l'ancien régime de l'espace public“, in Patrick Boucheron, Nicolas Offenstadt (eds.): *L'espace public au Moyen Âge. Débats autour de Jürgen Habermas*, Paris, PUF 2011, s. 43–61.
- Vaněk, Jiří: *Omezené půjčování některých fondů v letech 1948–1968*, Hradec Králové, Státní vědecká knihovna v Hradci Králové 1968.
- Vaněk, Miroslav: *Byl to jenom rock'n'roll? Hudební alternativa v komunistickém Československu 1956–1989*, Praha, Academia 2010.
- Vaničková, Eva: *Tělesné tresty dětí. Definice – popis – následky*, Praha, Grada 2004.

- Vaverka, Leopold: „Kniha za ostatními dráty“, *Marginalie* 24, 1951, č. 3/4, s. 85–89.
- Vavrušková, Zdeňka: *Má se literatura pro děti a mládež upravovat?*, diplomová práce, Brno, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity 2006.
- Včelička, Géza: *Kavárna na hlavní třídě*, Dílo Gézy Včeličky, sv. 1, Praha, Československý spisovatel 1956.
- Včelička, Géza: *Kavárna na hlavní třídě*, Praha, Karel Borecký 1932.
- Ve službách společné věci = *Im Dienst der gemeinsamen Sache. Wolfgang Scheur a Praha 1981–1989*, eds. Vilém Prečan, Milan Uhde, Ludger Udolph, Brno, Atlantis 2001.
- Večeřa, Pavel: „Marmaggiho aféra. Úloha katolicismu optikou dobových tištěných médií levice“, in Pavel Marek (ed.): *Teorie a praxe politického katolicismu 1870–2007*, Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2008, s. 205–225.
- Vejvara, Josef: „Jak to bylo“, *Národní listy* 70, 1930, příloha Ráno, pondělník Národních listů, č. 27–50, vždy s. 4.
- Velek, Luboš: „České státní právo na toaletním papíře. Mýtus, skutečnost a jejich symbolický význam. Příspěvek k počátkům české moderní politické kultury a jejího dědictví“, in Milan Řepa (ed.): *19. století v nás. Modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly*, Praha, Historický ústav AV ČR 2008, s. 301–328.
- Verhandlungen des österreichischen verstärkten Reichsrathes 1860. Nach den stenographischen Berichten*, Wien, Friedrich Manz 1860.
- Verzeichnis der in Oesterreich verbotenen Druckschriften nach den seit dem Inslebentreten des neuen Pressgesetzes (9. März 1863) bis 9. März 1865 erflossenen gerichtlichen Kundmachungen*, Wien, Leopold Sommer 1865.
- Veselá, Gabriela: „Nationalistisch oder nazistisch? H. Watzlik, F. Mauthner, K. H. Strobl, J. Kraus“, in Walter Koschmal, Václav Maidl (eds.): *Hans Watzlik – Ein Nazidichter?*, Wuppertal, Arco Verlag 2006, s. 75–90.
- Veselá-Prudková, Lenka: *Židé a česká společnost v zrcadle literatury. Od středověku k počátkům emancipace*, Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2003.
- Veselský, Petr Miloslav: *Karla Havlíčka kutnohorský pobyt a porotní soud, konaný 12. listopadu 1851*, Kutná Hora, K. Šolc 1889.
- Veselý, Jiří: „Československé státní ceny německým spisovatelům 1919–1937“, *Střední Evropa* 7, 1991, č. 18, s. 52–62.
- Vetterl, Karel: *Guberniální sbírka písní a instrumentální hudby z Moravy a Slezska z roku 1819*, ed. Olga Hrabalová, Strážnice, Ústav lidové kultury 1994.
- „Viktorin Kornel ze Všehrd“, *Český svět* 17, 1920/1921, č. 2, s. 1.
- Vildová, Marta: „O privatizaci deníku Mladá fronta“ [výtah z bakalářské práce obhájené na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze], *Britské listy*, 16. 6. 2005, <<http://blisty.cz/art/23779.html>>.
- Vilikovský, Jan: „Úvod“, in Pavel Josef Šafařík: *Básnické spisy*, Spisy Pavla Josefa Šafaříka, sv. 1, ed. Jan Vilikovský, Bratislava, Učená společnost Šafaříkova 1938, s. v–xxv.
- Vilímek, Josef Richard: *Ze zašlých dob. Vzpomínky*, Praha, J. R. Vilímek 1908.
- Vimr, Ondřej: *Historie překladatele. Cesty skandinávské literatury do češtiny (1890–1950)*, Příbram, Pistorius & Olšanská 2014.
- Víšková, Jarmila: „Ediční poznámka“, in Karel Poláček: *Hostinec U kamenného stolu*, Spisy Karla Poláčka, sv. 13, ed. Jarmila Víšková, Praha, Nakladatelství Franze Kafky 1998, s. 339–351.
- Vitkine, Antoine: *Mein Kampf. Příběh jedné knihy*, přel. Lenka Holubová Mikošásová, Praha – Lito-myšl, Paseka 2010.
- Vladislav, Jan (ed.): „Dialog přes hranice 1985–1990. Z korespondence Jindřicha Chalupeckého s Janem Vladislavem“, *Ročenka ČSDS 2003*, Praha, Československé dokumentační středisko 2004, s. 9–52.
- Vlček, Jaroslav: „Obrodné slovesné snahy doby Fričovy“, in týž: *Kapitoly z dějin české literatury*, ed. Vladimír Dostál, Praha, Československý spisovatel 1952, s. 242–291.
- Vlček, Josef – Dědek, Honza: *Zub času. Rozhovor*, Praha, Galén 2012.
- Vobr, Jaroslav: „Klášterní knihovny ve státní správě 1950–1990“, *Duha* 5, 1991, č. 1, s. 2–9.
- Vocelka, Karl: *Glanz und Untergang der höfischen Welt. Repräsentation, Reform und Reaktion im Habsburgischen Vielvölkerstaat*, Wien, Ueberreuter 2001.
- Vodička, Felix – Novák, Bohumil a kol.: *Památník národního písemnictví na Strahově. Katalog*, Praha, Ústav pro českou literaturu ČSAV – Památník národního písemnictví 1953.
- Vodsedálek, Ivo: „Urbondy“, *Haňta press* 4, 1992, č. 13, s. 19–27.
- Vojtek, Zdeněk: *Prověřování a doplňování knihovních fondů v lidových knihovnách*, Chomutov, Okresní knihovna Chomutov 1968.
- Vojtíšek, Břetislav: „Arbesovo věznění v České Lípě“, *Českolipsko literární* 1, 1975, s. 71–82.
- Vojtíšek, Břetislav – Vojtíšková, Marie: „Po stopách Arbesových v České Lípě“, in Jiří Mojmir Palát (ed.): *Jakub Arbes a Česká Lípa. Vlastivědný sborník*, Liberec, Severočeské nakladatelství 1964, s. 22–33.

- Vojtišková, Marie: „Politické ovzduší České Lípy v době Arbesova věznění“, *Českolipsko literární* 1, 1975, s. 83–90.
- Vojvodík, Josef: „Česká avantgarda: vývoj, skupiny, proměny, teorie, programy, umělecké postupy“, in Josef Vojvodík, Jan Wiendl (eds.): *Heslář avantgardy. Estetické koncepty a proměny uměleckých postupů v letech 1908–1958*, Praha, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta – Togga 2011, s. 15–61.
- Volek, Jaromír: „Konstrukce morální paniky a sociální exkluze“, *Sociální studia* 5, 2000, č. 5, s. 97–113.
- Volf, Josef: „Böhmische Nationalblätter. (Zur Geschichte einer beabsichtigten Zeitschrift)“, *Germanoslavica* 1, 1931/1932, č. 4, s. 601–608.
- Volf, Josef: „Das Verbot einer Faustaufführung in Prag im Jahre 1775“, *Prager Presse* 3, 1923, č. 160, 13. 6., ranní vyd., s. 4.
- Volf, Josef: *Dějiny veřejných půjčoven knih v Čechách do r. 1848*, Praha, Obec pražská 1931.
- Volf, Josef: „Dobrovského censorský posudek Komenského Boje Michala“, *Časopis československých knihovníků* 2, 1923, s. 36.
- Volf, Josef: „Dobrozdání prof. Františka Jana Svobody o Hankově zamýšleném novém vydání Dalimilovy kroniky z r. 1835“, *Časopis Musea Království českého* 87, 1913, s. 453–461.
- Volf, Josef: „Hammerschmidův Prodrumus gloriae Pragenae a censura“, *Knihomol* 4, 1923/1924, s. 101–105.
- Volf, Josef: „K dějinám veřejných půjčoven knih v Čechách do roku 1848“, *Knihy* 1, 1919/1920, s. 1–4, 20–22, 33–35, 44–47, 69–73, 82–84.
- Volf, Josef: „K jmenování Pavla Josefa Šafaříka censurem r. 1837“, *Bratislava. Časopis Učené společnosti Šafaříkovy* 3, 1929, s. 1062–1065.
- Volf, Josef: „K počátkům zasilání povinných výtisků novin a časopisů vídeňskému policejnímu úřadu (1802)“, *Časopis československých knihovníků* 2, 1923, s. 172–175.
- Volf, Josef: „Knihkupec a nakladatel Jan Michal Samm“, *Knihomol* 6, 1926, s. 142–147.
- Volf, Josef: „Paběrky k dějinám censure“, *Knihy* 1, 1919/1920, s. 50.
- Volf, Josef: „Palackého dějiny a censura“, *Časopis Musea Království českého* 87, 1913, s. 157–158.
- Volf, Josef: *Plzeňský tiskař Josef Jan Morgensäuler*, Plzeň, Kroužek přátel starožitností 1920.
- Volf, Josef: „Příchod policejního ředitele pražského Päumanna do Prahy a Museum Král. Českého“, *Český časopis historický* 27, 1921, č. 3/4, s. 423 až 436.
- Volf, Josef: „Příspěvky k dějinám českého knihtisku, písmolijectví, knihkupectví a antikvariátu na počátku 19. století“, *Časopis Národního musea* 99, 1925, s. 22–39, 154–167, 232–242.
- Volf, Josef: „Tomkův Všeobecný dějepis a pražská konsistoř“, *Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná* 1926, Praha 1927, č. 6, s. 1–39.
- Volf, Josef: „Výslech Prokopa Chocholouška na Hradě pražském r. 1848“, *Topičův sborník umělecký a literární* 9, 1921/1922, s. 178–184.
- Volf, Josef: „Wie die einzige böhmische Zeitung im Jahre 1771 einging“, *Prager Presse* 3, 1923, č. 334, 5. 12., ranní vyd., s. 4–5.
- Volf, Josef: „Z dějin censure“, *Časopis Musea Království českého* 87, 1913, s. 297–299.
- Volf, Josef: „Z dějin censure mědirytin“, *Památky archeologické* 33, 1922, s. 160–164.
- Volf, Josef: „Z dějin osvicenské censure“, *Časopis Národního musea* 98, 1924, s. 221–232.
- Vondráček, Jan: *Dějiny českého divadla. Doba obrozenská 1771–1824*, ed. Vladimír Müller, Praha, Orbis 1956, s. 132–135.
- Vondrová, Jitka (ed.): *Ekonomická reforma 1965–1969*, Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 2010.
- Vondrová, Jitka – Navrátil, Jaromír (eds.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970*, sv. 1, *Prosinec 1967 – červenec 1968*, Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 1995.
- Vondrová, Jitka – Navrátil, Jaromír – Moravec, Jan (eds.): *Komunistická strana Československa. Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*, Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 1999.
- Vondung, Klaus: „Der literarische Nationalsozialismus. Ideologische, politische und sozialhistorische Wirkungszusammenhänge“, in Horst Denkler, Karl Prümm (eds.): *Die deutsche Literatur im Dritten Reich. Themen – Traditionen – Wirkungen*, Stuttgart, Philipp Reclam 1976, s. 44–65.
- Vrchlický, Jaroslav: „Jos. V. Friče Odkaz“, in Josef Václav Frič: *Odkaz*, Praha, F. Šimáček 1898, s. i–xxiii.
- Vrřátko, Antonín Jaroslav (ed.): „Dopisy Josefa Jungmanna k Janu Kollárovi“, *Časopis Musea Království českého* 54, 1880, s. 38–59, 196–218.
- Vrřátko, Antonín Jaroslav (ed.): „Vzájemné dopisy Václ. Hanky a Jos. Dobrovského“, *Časopis Musea Království českého* 44, 1870, s. 215–246, 311–341.
- Výborný, Štěpán: *Nenávistný internet versus právo*, Praha, Wolters Kluwer 2013.
- Vychodil, Pavel (ed.): *Z doby Sušilovy. Sbírká dopisů*, Brno, Papežská knihtiskárna benediktinův radhradských [1917].
- Waldmann, Nancy: „Zásadní otázka mezi neonacisty“, přel. Jan Černý, *Já du. Mladý česko-německý internetový magazín*, Goethe-Institut, listopad 2013, <<http://www.goethe.de/ins/cz/prj/jug/the/ext/cs11877938.htm>>.

- Walter, Friedrich: *Die österreichische Zentralverwaltung*, díl 2, *Von der Vereinigung der österreichischen und böhmischen Hofkanzlei bis zur Einrichtung der Ministerialverfassung (1749–1848)*, sv. 1.2, *Die Geschichte der österreichischen Zentralverwaltung 1780–1848*, část 2, *Die Zeit Franz II. (I.) und Ferdinands I. (1792–1848)*, Wien, Adolf Holzhausens Nachfolger 1956.
- Walter, Friedrich: *Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte von 1500–1955*, ed. Adam Wandruszka, Wien, Böhlau 1972.
- Wangermann, Ernst: „Die Sonne der Aufklärung“, in Gernot Heiß, Konrad Paul Liessmann (eds.): *Das Millennium. Essays zu tausend Jahren Österreich*, Wien, Sonderzahl 1996, s. 143–159.
- Wangermann, Ernst: *Die Waffen der Publizität*, Wien – München, Verlag für Geschichte und Politik – R. Oldenbourg 2004.
- Wangermann, Ernst: *From Joseph II to the Jacobin Trials*, London, Oxford University Press 1959.
- Watzlik, Hans: *O Böhmen!*, Leipzig, L. Staackmann 1923.
- Weber, Max: „'Objektivita' sociálněvědního a sociálněpolitického poznání“, in týž: *Metodologie, sociologie a politika*, ed. Miloš Havelka, Praha, Oikúmené 1998, s. 7–63.
- Weintraut, Edward James: „'Islands in an Archipelago': The German Dramatized Novel“, *German Quarterly* 70, 1997, č. 4, s. 376–394.
- Weissberg, Robert: „Political Censorship: A Different View“, *Political Science and Politics* 22, 1989, č. 1, s. 47–51.
- Wernigg, Ferdinand: *Bibliographie österreichischer Drucke während der „erweiterten Preßfreiheit“ (1781–1795)*, sv. 2, *Wissenschaft, Kunst, Recht und Verwaltung, Varia*, Wien, Jugend und Volk 1979.
- Weyrich, Isabel: *Die Zensur als Mittel der Unterdrückung von liberalen Bestrebungen im österreichischen Vormärz 1830–1848*, disertační práce, Philosophische Fakultät der Universität Wien 1975.
- Wiendl, Jan: „Obraz Němce v české poezii v letech 1945–1946“, in Jiří Holý, Gertraude Zand (eds.): *Transfer v kontextu české literatury. Vyhánění, odsun. Transfer im Kontext der tschechische Literatur. Vertreibung, Aussiedlung*, Brno, Host 2004, s. 58–75.
- Wiesner, Adolph: *Denkwürdigkeiten der oesterreichischen Zensur. Vom Zeitalter der Reformazion bis auf die Gegenwart*, Stuttgart, Krabbe 1847.
- Wilkens, Hendriane J.: „Textbook Approval Systems and the Program for International Assessment (PISA) Results: A Preliminary Analysis“, *IARTEM e-Journal* 4, 2011, č. 2, s. 63–74.
- Williams, Raymond: *Marxism and Literature*, Oxford, Oxford University Press 1977.
- Winkler, Hildegard: *Die Reformen Josephs II. im Urteil der Broschüren*, disertační práce, Universität Wien 1970.
- Winter, Eduard: *Bernard Bolzano. Ein Lebensbild*, Bernard Bolzano-Gesamtausgabe, úvodní řada, díl 1, Stuttgart – Bad Cannstatt, Friedrich Frommann Verlag (Günther Holzboog) 1969.
- Winter, Eduard (ed.): *Der Bolzanoprozess. Dokumente zur Geschichte der Prager Karlsuniversität im Vormärz*, Brünn – München – Wien, Rudolf M. Rohrer 1944.
- Winter, Eduard: *Der Josefinismus. Die Geschichte des österreichischen Reformkatholizismus 1740–1848*, Berlin, Rütten & Loening 1962.
- Winter, Eduard – Zeil, Wilhelm (eds.): *Wissenschaft und Religion im Vormärz. Der Briefwechsel Bernard Bolzanos mit Michael Josef Fesl 1822–1848*, Berlin, Akademie-Verlag 1965.
- Winter, Michael: *Georg Philipp Wucherer (1734–1805). Großhändler und Verleger*, Frankfurt am Main, Buchhändler-Vereinigung 1992.
- Wittmann, Reinhard: *Geschichte des deutschen Buchhandels. Ein Überblick*, München, C. H. Beck 1991.
- Wittmann, Reinhard: „Gibt es eine Leserevolution am Ende des 18. Jahrhunderts?“, in Roger Chartier, Guglielmo Cavallo (eds.): *Die Welt des Lesens. Von der Schriftrolle zum Bildschirm*, Frankfurt am Main – New York, Campus-Verlag 1999, s. 419–454.
- Wižd'álková, Bedřiška: *Konkordance Koniášových Klíčů, Indexu, Jungmanna a Knihopisu*, Praha, Státní knihovna ČSR 1987.
- Wögerbauer, Michael: „Amand Berghofer: rebel cenzorem“, in Taťána Petrasová, Helena Lorenzová (eds.): *Opomíjení a neoblíbení v české kultuře 19. století. Úředník a podnikatel*, Praha, KLP 2006, s. 82–91.
- Wögerbauer, Michael: „Četbou k občanské společnosti. Knižní kultura a četba v Praze 1750–1800“, in Hana Svatošová (ed.): *Praha Mozartova. Kulturní a společenský život v Praze 1780–1800*, Praha, Scriptorium 2006, s. 82–92.
- Wögerbauer, Michael: „Das maria-theresianische Verzeichnis aller Buchhändler (1772). Entstehungsgeschichte und Edition eines amtlichen Referats über Böhmen“, *Mitteilungen der Gesellschaft für Buchforschung in Österreich* 6, 2004, č. 1, s. 5–14.
- Wögerbauer, Michael: *Die Ausdifferenzierung des Sozialsystems Literatur in Prag 1760–1820*, disertační práce, Philosophische Fakultät der Universität Wien 2006.
- Wögerbauer, Michael: „Die Genese der ‚Ordnung für die Buchhändler In den Kaiserl. Königl. Erblanden‘ von 1772“, *Brücken* 12, 2004, s. 135–162.

- Wögerbauer, Michael: „Die Geschichte der Prager Zeitschrift ‚Der Kranz‘ (1820–1824) und das Scheitern ihrer Nachfolgeprojekte ‚Elpore‘, ‚Der Pilger‘ und ‚Bohemia‘“, *Bohemia* 45, 2004, č. 1, s. 132–165.
- Wögerbauer, Michael: „Die Zensur ist keine Wissenschaft, sondern eine bloße Polizeianstalt. Zum Verhältnis von Sozialsystem Literatur und staatlicher Intervention 1780–1820 am Beispiel Prag“, in Alexander Ritter (ed.): *Charles Sealsfield. Lehrjahre eines Romanciers 1808–1829. Vom spätjosefinischen Prag ins demokratische Amerika*, Wien, Praesens 2007, s. 105–124.
- Wögerbauer, Michael: „Eine ‚Topographie des Buchwesens in den Böhmisches Ländern‘? Ein Versuch zur Rekonstruktion regionaler Einheiten am Beispiel von Firmenmigration und Filialgründung 1750 bis 1850“, *Mitteilungen der Gesellschaft für Buchforschung in Österreich* 11, 2009, č. 1, s. 31–42.
- Wögerbauer, Michael: „Jeho prozatímním zaměstnáním je psát romány. Zrod a zkáza profesionálního spisovatelství v Čechách kolem roku 1800“, in Tomáš Breň, Pavel Janáček (eds.): „O slušnou odměnu bude pečováno...“ *Ekonomické souvislosti spisovatelství profesí v české kultuře 19. a 20. století*, Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR 2009, s. 19–38.
- Wögerbauer, Michael: „Popularizing Knowledge, Censoring Opinion? The Access to Print in the Bohemian Lands (1770–1815)“, *Jewish Culture and History* 13, 2012, č. 2/3, s. 203–219.
- Wögerbauer, Michael: „Předpis a zásah. Univerzita a cenzura jako instituce nařízené ‚poeticae habsburgicae‘“, *Literární archiv* 38, 2006, s. 145–155.
- Wolf, Hubert: *Index. Der Vatikan und die verbotenen Bücher*, München, C. H. Beck 2007.
- Wolf, Hubert (ed.): *Prosopographie von römischer Inquisition und Indexkongregation 1814–1917*, sv. 1–2, Paderborn – München – Wien – Zürich, Ferdinand Schöningh 2005.
- Wolf, Hubert (ed.): *Römische Bücherverbote. Edition der Bandi von Inquisition und Indexkongregation 1814–1917*, Paderborn – München – Wien – Zürich, Ferdinand Schöningh 2005.
- Wolf, Hubert (ed.): *Systematisches Repertorium zur Buchzensur 1814–1917. Indexkongregation*, Paderborn – München – Wien – Zürich, Ferdinand Schöningh 2005.
- Wong, Sandra L.: „Evaluating the Content of Textbooks: Public Interests and Professional Authority“, *Sociology of Education* 64, 1991, č. 1, s. 11–18.
- Woods, Michelle: *Translating Milan Kundera*, Clevedon – Buffalo, Multilingual Matters 2006.
- Wurzbach von Tannenberg, Constant: *Bibliographisch-statistische Übersicht der Literatur des österreichischen Kaiserstaates vom 1. Jänner bis 31. December 1853. Erster Bericht*, Wien, Friedrich Manz 1856.
- Wurzbach von Tannenberg, Constant: *Bibliographisch-statistische Übersicht der Literatur des österreichischen Kaiserstaates vom 1. Jänner bis 31. December 1854. Zweiter Bericht*, Wien, Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei 1856.
- Wurzbach von Tannenberg, Constant: *Bibliographisch-statistische Übersicht der Literatur des österreichischen Kaiserstaates vom 1. Jänner bis 31. December 1855. Drittes Bericht*, sv. 1–2, Wien, Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei 1857.
- Zábrana, Jan: *Celý život. Výbor z deníků*, sv. 1–2, eds. Dušan Karpatský, Jan Šulc, Praha, Torst 1992.
- Zahradník, Vincenc: „Meine Gedanken und Meinungen 1825“, in týž: *Esthetické názory. „Myšlenky a mínění.“ Dodatky, Filosofické spisy Vincence Zahradníka*, sv. 5, ed. František Čáda, Praha, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1918.
- Zach, Aleš: „O jedné recenzi a jedné vzpomínce“, *Tvar* 9, 1998, č. 7, s. 10.
- Zach, Aleš: „Případ nakladatele Mazáče“, in Petr Hruška (ed.): *Rok 1947. Česká literatura, kultura a společnost v období 1945–1948*, Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR 1998, s. 203–207.
- Zach, Aleš: *Slovník českých nakladatelství 1849–1949*, <<http://www.slovník-nakladatelství.cz>>.
- Zaitlin, Phyllis: *Theatrical Translation and Film Adaptation. A Practitioner's View*, Clevedon – Buffalo, Multilingual Matters 2005.
- Zákon o zavedení porot pro zločiny a přečiny tiskem spáchané, daný dne 9. března 1869, Praha, Eduard Grégr 1869.
- Zákon trestní o zločinech, přečinech a přestupcích pro císařství rakouské, vydaný dne 27. května 1852, č. 117 říš. zák. Se zákonem o tisku atd., Praha, Eduard Grégr 1873.
- Zámečník, Jan: *Zápas o německví v literárních textech sudetoněmeckého intelektuála Wilhelma Pleyera ve třicátých letech*, bakalářská práce, Brno, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity 2011.
- Zandová, Gertraude: *Totální realismus a trapná poezie. Česká neoficiální literatura 1948–1953*, přel. Zuzana Adamová, Brno, Host 2002.
- Zápotocký, Ladislav: *K srdci lidu. Úvahy a vzpomínky*, ed. Jan Petrmichl, Praha, Československý spisovatel 1954.
- Zavřel, František: *Za živa pohřben. Vlastní životopis*, 3. rozšířené vyd., Praha, Leopold Mazáč 1944.
- Zeil, Liane: *Die Volksbildungsbestrebungen der josefinischen Aufklärung in Böhmen 1774–1805*, disertační práce, Humboldt-Universität Berlin 1965.

- Zeil, Wilhelm: „Vinzenc Fiebrich – ein vergessener Bolzanist in Wien“, in Wolfgang Steinitz (ed.): *Ost und West in der Geschichte des Denkens und der kulturellen Beziehungen. Festschrift für Eduard Winter zum 70. Geburtstag*, Berlin, Akademie-Verlag 1966, s. 540–548.
- Zejda, Radovan: *Byl básníkem! Život a dílo Jana Zahradníčka*, Tišnov, Sursum 2004.
- Zelený, Václav: *Život Josefa Jungmanna*, Praha, Fr. A. Urbánek 1881.
- Zíbrt, Čeněk (ed.): „Co vyprávěl P. J. Šafařík rodině o svém mládí a životu“, *Časopis Musea Království českého* 83, 1909, s. 233–291, 337–363.
- Zieris, Karel František: *Nové základy českého periodického tisku*, Praha, Orbis 1947.
- Zilynská, Blanka: „Karl Adolf Constantin von Höfler jako univerzitní učitel“, in Pavel Soukup, František Šmahel (eds.): *Německá medievistika v českých zemích do roku 1945*, Praha, Výzkumné centrum pro dějiny vědy 2004, s. 193–224.
- Zimmerhaklová, Hana: „Dvě roviny cenzurní praxe v počátcích Stavovského divadla“, *Kuděj* 9, 2007, č. 1/2, s. 32–47.
- Zimmerman, Jonathan: „Brown-ing the American Textbook. History, Psychology, and the Origins of Modern Multiculturalism“, *History of Education Quarterly* 44, 2004, č. 1, s. 46–69.
- Zítka, Michal: *Můj pětiletý boj. Zpověď nakladatele Mein Kampf*, Brno, Centa 2005.
- Zívř, Ladislav: *Deník 1943–1944*, ed. Tomáš Hylmar, Praha, Národní galerie 2012.
- Zobel, Rudolf Heinrich: *Briefe über die Erziehung der Frauenzimmer*, Berlin – Stralsund, Gottlieb August Lange 1773.
- Zumr, Josef: „Táborská léta nakladatele Ignáce Leopolda Kobra“, *Táborský archiv* 15, 2011, s. 103–122.
- Zumrová, Jiřina: „Ediční poznámka“, in Bohumil Hrabal: *Pábení. Povídky z let 1957–1964*, Sebrané spisy Bohumila Hrabala, sv. 4, ed. Jiřina Zumrová, Praha, Pražská imaginace 1993, s. 403–422.
- „Zvláštní fondy I–III“, *Čtenář* 42, 1990, č. 2–4, mimořádná příloha.
- Žáček, Pavel: „Akce ‚Tomis III‘ a ideologická diverze. Václav Havel v dokumentech Státní bezpečnosti, 1965–1968“, *Paměť a dějiny* 6, 2012, č. 1, s. 70–83.
- Žáček, Václav: *Josef Barák*, Praha, Melantrich 1983.
- Žáček, Václav: *Josef Václav Frič*, Praha, Melantrich 1979.
- Žák, František: „Censura bohovědná“, in Josef Tumpach, Antonín Podlaha (eds.): *Český slovník bohovědný*, sv. 2, Praha, V. Kotrba 1916, s. 787–789.
- Žižek, Slavoj: „We Are not Dreamers, We Are the Awakening from a Dream Which Is Turning into a Nightmare“, <<http://www.versobooks.com/blogs/736-slavoj-zizek-at-occupy-wall-street-we-are-not-dreamers-we-are-the-awakening-from-a-dream-which-is-turning-into-a-nightmare>>.
- Žižka, Leoš Karel: *Paměti a osudy. Knihkupecké vzpomínky na léta 1871–1884*, ed. Aleš Zach, Praha, Jan Kanzelsberger 1999.

Seznam databází a hlavních internetových zdrojů

Archivní fondy a sbírky v České republice
- <http://aplikace.mvcr.cz/archivni-fondy-cr/default.aspx>
AustriaN Newspapers Online
- <http://anno.onb.ac.at>
Bibliografie cizojazyčných bohemikálních tisků 1501–1800
- <http://clavius.lib.cas.cz/katalog>
Bibliografie dějin Českých zemí
- <http://biblio.hiu.cas.cz>
Česká literární bibliografie
- <http://clb.ucl.cas.cz>
České literární osobnosti
- <http://clo.ucl.cas.cz>
Databáze uměleckého překladu:
- <http://www.obecprekladatelu.cz/cz/databaze-umeleckeho-prekladu>
Dokumentační centrum Knihovny Václava Havla
- <http://archive.vaclavhavel-library.org>
Historische Rechts- und Gesetztexte Online
- <http://alex.onb.ac.at>
Karlsruher Virtueller Katalog
- <http://www.ubka.uni-karlsruhe.de/kvk.html>
Katalogy a databáze Národní knihovny ČR (mj. Česká národní bibliografie, Databáze národních autorit, Souborný katalog ČR, Knihopis – soupis českojazyčných tisků do r. 1800)
- <http://aleph.nkp.cz>

Paměťové instituce on-line
- <http://badateln.eu>
Registr digitalizace
- <http://www.registrdigitalizace.cz/rdcz>
Retrospektivní bibliografie české literatury 1775–1945
- <http://retrobi.ucl.cas.cz>
Rozhodnutí a stanoviska Nejvyššího soudu
- <http://www.nsoud.cz>
Rozhodnutí správních soudů
- www.nssoud.cz
Rozhodnutí Ústavního soudu České republiky
- <http://nalus.usoud.cz>
Sbírka zákonů a Sbírka mezinárodních smluv
- <http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu>
Slovník české literatury po roce 1945
- <http://www.slovníkceskeliteratury.cz>
Slovník českých a slovenských tiskařů (do r. 1860)
- <http://www.clavmon.cz/chybyba>
Slovník českých nakladatelství 1849–1949
- <http://www.slovník-nakladatelstvi.cz>
Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna
- <http://www.psp.cz/eknih/index.htm>
Verpönt, Verdrängt – Vergessen? Eine Datenbank zur Erfassung der in Österreich zwischen 1750 und 1848 verbotenen Bücher
- <http://www.univie.ac.at/zensur>
Wikipedia. The Free Encyclopedia
- <http://en.wikipedia.org>

Autoři, redaktori, lektori

Monografie *V obecném zájmu* je dílem autorského týmu vedeného Michaelem Wögerbauerem. Jedná se o výstup kolektivního projektu oddělení pro výzkum literární kultury Ústavu pro českou literaturu AV ČR, jehož metodologická východiska byla popsána ve stati Pavla Janáčka *Literary Censorship in Outline. Administrative Control and Regulation of Literary Communication in 19th and 20th Century Czech Culture (Mitteilungen der Gesellschaft für Buchforschung in Österreich* 11, 2009, č. 1, s. 47–54), shrnující prvotní úvahy autorského kolektivu. Teoretický rámec projektu byl poté prohlouben ve výboru *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře* (eds. Tomáš Pavliček, Petr Píša, Michael Wögerbauer, Brno, Host 2012), který představil mezinárodní diskusi o cenzuře v humanitních a sociálních vědách probíhající od konce šedesátých let 20. století do současnosti a přinesl i zprávu o dosavadním domácím bádání v oblastech literární a tiskové cenzury.

Rámcové kapitoly napsali členové užšího autorského týmu. Tyto texty byly opakovaně diskutovány a dopracovávány, sblížovány na rovině struktury výkladu a pojmového aparátu. Obdobná diskuse a úpravy probíhaly u textů případových studií, o které byli požádáni externí spolupracovníci – znalci příslušných témat. I tito spoluautoři byli seznámeni s konceptem vznikající kolektivní knihy a s teoretickými východisky podanými v antologii *Nebezpečná literatura?* Nad prvními verzemi případových studií probíhaly skupinové diskuse; redakci výsledných textů provedli autoři rámcových kapitol a vědeckí redaktori.

Texty všech rámcových kapitol četli a připomínkovali specialisté pro konkrétní období, jimiž byli Miroslav Baláščík, Jiří Brabec, Eduard Burget, Petra Čáslavová, Milan Drápala, Jiří Flaišman, Martin Hrdina, Iva Krejčová, Jan Malura, Václav Petrbok, Kateřina Piorecká, Karel Piorecký, Jiří Rambousek, Aleš Zach. Soubor rámcových kapitol kriticky přečetli Jaroslava Janáčková, Pavel Janoušek a Jiřina Šmejkalová. Rámcové kapitoly a většina případových studií procházely věcnou redakcí zahrnující mimo jiné ověření bibliografických údajů a kolace; tuto věcnou redakci provedli Blanka Hemelíková, Markéta Holanová, Veronika Jáchimová, Roman Kanda, Olga Macáková, Jakub Raška a Kateřina Smyčková. Závěrečnou redakci rámcových kapitol

i případových studií a koncepční sjednocení realizovali Petr Píša (části 1–4), Petr Šámal (části 5–8) a Pavel Janáček, pravopisné úpravy citátů a názvů děl v hlavním textu provedl Michal Charypar, jazyková redakce je dílem odpovědné redaktorky Štěpánky Paškové za spolupráce Markéty Holanové a Miroslava Štochla. Rejstřík sestavila Vendula Trnková.

Případné vícečetné autorství rámcových kapitol uvádíme v obsahu knihy (vyjma členů redakčního týmu se jednalo o Claire Mádlovou a Volkera Mohna). První verze rámcové kapitoly pro období 1810–1848 byla společným dílem Petra Píši a Lenky Kusákové. Formou infoboxů se na rámcových kapitolách kromě redaktorů podíleli i další autoři, konkrétně Ivona Bergmann („Internetové diskuse o zákazu *Mein Kampf*“), Veronika Jáchimová („Jak byl za okupace zakazován Karel Čapek“), Ina Píšová („Kontrola literární práce v rámci komunistické strany“) a Jiří Rambousek („Pod maskou braku: ilegální *Detektivky*“). Obrazové materiály vybíral autorský tým, souhlasy s reprodukcí a skenování ilustrací v tiskové kvalitě zajistil Stefan Segi, závěrečné shrnutí pro překlad do angličtiny redigoval Roman Kanda.

Psaní citátů a názvů děl

Specifickým problémem byla textová příprava citovaných pramenů, odborné a další literatury, a to především vzhledem k jejich značné rozmanitosti (archivní zdroje, rukopisy, korespondence, vědecká, literární a politická publicistika, edice pramenů různého typu včetně umělecké literatury, databáze, internetové zdroje atd.) a k dlouhému časovému rozpětí (18.–21. století), v němž citované texty vznikaly a v případě pozdějších edicí též podléhaly různým redakčním přístupům. V citátech proto mimo opravy zjevných jazykových chyb provádíme pouze běžné pravopisné úpravy a průběžně sjednocujeme rozdílné psaní některých jevů ve prospěch vývojově progresivních tvarů. Přihlížíme přitom k aktuálnímu znění *Pravidel českého pravopisu, Internetové jazykové příručky Ústavu pro jazyk český AV ČR* a k současnému úzu v ediční přípravě literatury a dalších textových pramenů. Ten pro literární a historické dokumenty vymezují zejména příručka *Editor a text. Úvod do praktické textologie* (Praha, Československý spisovatel 1971) a publikace Ivana Šťovíčka a kolektivu *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů*

ze 16.–20. století pro potřeby historiografie (Praha, Archivní správa Ministerstva vnitra ČR 2002). V úvahu jsme vzali též doporučení Josefa Vintra v práci *Zásady transkripce českých textů z barokní doby* (*Listy filologické* 121, 1998, č. 3/4, s. 341–346).

Pravopisné znění citátů zejména z 18. a 19. století a rovněž podobu názvů textů, pokud nejsou součástí bibliografických údajů v poznámkách pod čarou, přizpůsobujeme současnému pravopisu. Transkribujeme tedy v příslušných případech *g* na *j*, *j* na *í*, *ss* na *š*, *na v*, *au* na *ou*, skupiny *cy*, *sy*, *zy* na *ci*, *si*, *zi*. Největší počet změn provádíme na úrovni morfematiky konkrétních lexémů. Podle dnešních pravidel opravujeme psaní předpon a předložek *s(e)*, *z(e)* ve výrazech jako *s jedné*, *s druhé* → *z jedné*, *z druhé*; *se stanoviska* → *ze stanoviska*; *se stěny* → *ze stěny*; *se stránky/strany* → *ze stránky/strany*; *se stromu* → *ze stromu*; *sesmutněl* → *zesmutněl*; *sezlátnou* → *zezlátnou*; *skonfiskovat* → *zkonfiskovat*; *spůsob* → *způsob*; *strátu* → *ztrátu*; *stropit* → *ztropit*; *súčtujem* → *zúčtujem*. V nutných případech zavádíme předponu *vz-* (*zmáhá* → *vzmáhá*, ve smyslu růstu či intenzifikace nějakého procesu; *zpomínka* → *vzpomínka*). V souladu s dnešním pravopisem upravujeme psaní konsonantických skupin, jež jsou pozůstatkem starších vývojových fází jazyka, např. *cnosti* → *ctnosti*; *předce* → *přece*; přípona *-tedný* → *-telný* (*smrtedlně*, *nesmrtedlnou* → *smrtelně*, *nesmrtnou*; *spasitedlnou* → *spasitelnou*) atp. V podobném duchu zjednodušujeme dvojité konsonanty ve slovech *cenníky* → *ceníky*; *denník* → *deník*; *vyssávajíc* → *vysávajíc*. V textech z 19. století rozlišujeme psaní slov *podat/poddat*, v dobovém úzu jednotné. Vokálovou kvantitu ve slovech domácího původu obvykle ponecháváme i s kolísáním, k její úpravě přistupujeme pouze tehdy, pokud pro ni nenacházíme systémové zdůvodnění a oporu v soudobých slovníkových příručkách (*udalost/událost* → *událost*). Starší podobu zájmena *nejaké* měníme na *nějaké*. Ojedinele upravujeme psaní *i/y* po obojetné souhláске (*pytvání* → *pitvání*) nebo souhláskovou kvalitu (*prasátský* → *prasácký*). Rušíme měkčení v příponě substantiv podle vzoru *kost* (*hanebnost* → *hanebnost*; *pozornost* → *pozornost*; *spokojenost* → *spokojenost*; *společnost* → *společnost*); naopak ojedinele tvar *obět* upravujeme na *oběť*. Rovněž odstraňujeme zastaralé koncokvové *-v* v genitivu plurálu maskulin jako *dnův*, *kacífův*, *nábojův*, *orgánův*, *románův*, *židův* a píšeme *dnů*, *kacífů*, *nábojů*, *orgánů*, *románů*, *židů*.

Psaní slov cizího původu normalizujeme. Nejčastěji měníme kmenový konsonant *s* na *z* ve slovech jako *buržoasií* → *buržoazii*; *sensor*, *censura*, *censurní* → *cenzor*, *cenzura*, *cenurní*; *diecési* → *diecézi*; *esoterickému* → *ezoterickému*; *fantasii* → *fantazii*; *fašisace* → *fašizace*; *gymnasia* → *gymnázia*; *illu-*

luzorní; *inseriraty* → *inzeráty*; *krise* → *krize*; *kritisovati* → *kritizovati*; *musea* → *muzea*; *opposiční* → *opoziční*; *organisacemi* → *organizacemi*; *poesii* → *poezii*; *reservou* – *rezervou*; *revise* → *revize*; *sensaci* → *senzací* a zjednodušujeme zdvojený konsonant (*illu-sorní* → *iluzorní*; *komissara* → *komisara*; *koncesse* → *koncese*; *novellistika* → *novelistika*; *opposiční* → *opoziční*; *process* → *proces*). V příslušných tvarech upravujeme kvantitu kmenového vokálu, kterou obvykle prodlužujeme (*armad* → *armád*; *demonickou* → *démonickou*; *forum*, *subforum* → *fórum*, *subfórum*; *gymnasia* → *gymnázia*; *Paria* → *páría*; *privatní* → *privátní*; *proze* → *proze*; *roman* → *román*; *system* → *systém*), nebo v ojedinelých případech krátíme (*literátúra* → *literatura*; *praeventivní* → *preventivní*). Ojedinele doplňujeme jotaci kvůli výslovnosti (*ideí* → *idejí*), rušíme archaickou spirantu (*ethické* → *etické*), upravujeme psaní *i/y* po tvrdé souhláске v cizím jménu osoby (*Ferdynand* → *Ferdinand*) nebo upravujeme kvalitu souhlásky (*chifrou* → *šifrou*).

Na úrovni hranice slov zavádíme na místě původních dvojslovných spojení podle dnešní normy lexikální spřežky jako *avšak*, *kdekdo*, *kšlaku*, *kvečeru*, *mimoto*, *nadto*, *najevo*, *například*, *ovšemže* (← *ovšem*, *že*), *přestože* (← *přes to*, *že*), *přítom*, *takzvaný*, (*jsou*) *tytam*, *vpravdě*, *vpřed*, *vskrytu*, *zdaleka*, *zřídka*ky. Jako jedno slovo také přepisujeme tvar *pravdy milovnost* a název textu *Na ostro i na slepo* upravujeme na tvar *Naostro i naslepo*. Naopak oddělujeme jako samostatná grafická slova těsně připojené kondicionální příklady, a to buď mezerou (tvar *by*), nebo spojovníkem (podmiňovací *-li*), a spíše ojedinele tvary *byťby*, *kteřížbykoliv*, *odevšech*, *takyliby*, *zdažby* přepisujeme jako *byť by*, *kteříž by koliv*, *ode všech*, *taky-li by*, *zdaž by*. Tvar *především jiným* upravujeme vzhledem ke kontextu na *především jiným*.

Normalizujeme psaní velkých a malých písmen. V nevelkém počtu případů zavádíme majuskuli v místních názvech či v názvech textů a periodik, ojedinele majuskuli rušíme (*Táborů* → *táborů*, ve smyslu táboritů). Psaní slova *Žid/žid* v citátech zachováváme podle původní podoby (v autorském výkladu preferujeme podobu s velkým písmenem, jestliže není zcela zřejmé, že jde o označení příslušníka náboženského vyznání); psaní pojmenování *království České* upravujeme na *Království české*. Odstraňujeme majuskuli v incipitech citovaných veršů, pokud nestojí na počátku věty.

Ve snaze co nejméně zasahovat do fonetické podoby textů nevyrovnáváme kolísající tvary infinitivů s příponami *-t/-ti/-ci*. V souladu s tím ponecháváme též ojedinele infinitivní tvar *musit'*, kde příponu *-t'* chápeme jako staženou formu archaické knižní přípony *-ti*. Interpunkci upravujeme v případech, kdy je to nezbytné pro srozumitelnost textu nebo

kdy původní výskyt či absence čárky zřetelně koliduje s dnešní normou. Rušíme ojedinělý vykřičník či otazník uprostřed věty, charakteristický zejména pro texty z 19. století.

Po grafické stránce v citovaném textu sjednocujeme především různé psaní uvozovek a pomlček. Pokud není ve specifických případech určeno jinak, veškerý v citátech zvýrazněný text (kurzivou, proložením, podtržením apod.) přepisujeme tučně, názvy textů a periodik píšeme kurzivou a neohraničujeme je uvozovkami. Výrazy, které nejsou součástí citátu (výpustky, poznámky autora studie), uvádíme v hranatých závorkách. Rozdílné psaní běžných zkratk jako *atd./a t. d., tj./t. j., tzn./t. zn.* sjednocujeme ve prospěch dnes obvyklého tvaru; ojedinělou podobu zkratky a *p.* modernizujeme na tvar *apod.*

Cizojazyčné citáty kromě slovenských překládáme do češtiny. Pouze v případě nepublikovaných textů uvádíme zároveň i jejich originální znění v poznámce pod čarou. Opravujeme zde jen zjevné chyby a sjednocujeme zvýraznění v textu. Porušené názvy textů z cenzurních seznamů, jejichž fyzickou podobu nebylo možné dohledat a/nebo které nebyly v důsledku cenzurního zákazu publikovány, opravujeme a modernizujeme podle nejpravděpodobnějšího znění. V celém textu knihy jsme čelili obtížím spojeným s psaním velkých písmen u názvů historických institucí (často se jedná o neoficiální, ex post dodané nebo překladové názvy, názvy uváděné nejednotně v dobových textech apod.). Zde jsme se vedle *Pravidel českého pravopisu* řídili především publikací Zdeňky Hledíkové, Jana Janáka a Jana Dobeše *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost* (Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2005). Jména osob sjednocujeme na základě *Lexikonu české literatury*, díl 1–4 (Praha, Academia 1985–2008), případně podle standardních historických příruček pro daná období; křestní jména rozepisujeme při prvním výskytu v každé rámcové kapitole či případové studii.

Při práci na jednotlivých kapitolách knihy byly využity zdroje infrastruktury Česká literární bibliografie (<http://clb.ucl.cas.cz>), zejména data z Retrospektivní bibliografie české literatury 1775–1945, z bibliografických databází Česká literární věda (1945–2015) a z biografické databáze České literární osobnosti. Stejně zdroje byly využity při redigování knihy.

Úvodní motto citujeme podle dvojazyčného vydání textů Boba Dylana *Lyrics – Texty 1962–2001*, přel. Gita Zbavitelová, Michal Bystrov, Praha, Kalich 2005, s. 192–195, zde s. 194.

Pro frontispis sv. I byla použita rytina vatikánského indexu zakázaných titulů *Index Librorum Prohibitorum SSmi D.N. Benedicti XIV. Pontificis Maximi Iussu Recognitus, atque editus*, Romae, ex Typo-

graphia Rev. Camerae Apostolicae 1758, na frontispisu sv. II reprodukuje úryvek cenzurované básně Františka Halase *Zpěv úzkosti ze strojopisu antologie Kamilla Reslera K počtě zbraň praporu!*. Strojopis se nachází ve fondu Kamill Resler, uložení v LA PNP.

Poznámkový aparát

Poznámky pod čarou slouží převážně k odkazování na odbornou literaturu i prameny, pouze výjimečně ke komentování či doplnění hlavního výkladu. V případě druhé a další citace uvádíme bibliografický záznam ve zkráceném znění. Poznámkový aparát každé rámcové kapitoly či případové studie je přitom pojímán jako samostatný celek, takže první, plnou citaci lze nalézt vždy v rámci příslušné kapitoly či případové studie. Práci s citovanou odbornou literaturou, prameny i opakovaně citovanou beletrií napomáhá dále Seznam literatury.

V bibliografických údajích se pokud možno neuchylujeme k textovým úpravám, názvy textů z doby před pravopisnými reformami provedenými v polovině 19. století transliterujeme podle dnešního úzu (nahrazujeme tedy *gegj* → *její*, *weliký* → *veliký* apod.). V bibliografických záznamech textů publikovaných v periodikách uvádíme denní data pouze u deníků nebo v případech, kdy je okamžik vydání důležitý z hlediska výkladu. Neupozorňujeme na druhé a další vydání knihy, opět vyjma případů, kdy jde o skutečnosti relevantní pro téma cenzury (např. po konfiskaci 2., opravené vydání).

Publikace přípravných studií

Přípravné verze některých zde uveřejněných textů byly již dříve publikovány. Pro účely přítomné monografie prošly všechny tyto texty výraznými úpravami a dopracováním. Jedná se o následující texty: – Michal Charypar: „Zákonem proti vládě. Občanská neposlušnost Jakuba Arbesa“, *Dějiny a současnost* 33, 2011, č. 9, s. 34–36.

– Tomáš Pavlíček: „Literatura okraje na hraně zákona. Ke sporu o ‚brak a obscenitu‘ (nejen) za první republiky“, in Lenka Jugmannová (ed.): *Česká literatura rozhraní a okraje. IV. kongres světové literárněvědné bohemistiky Jiná česká literatura (?)*, Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR – Akropolis 2010, s. 547–556.

– Tomáš Pavlíček: „V zájmu obecné mravnosti. Erotika, literatura a cenzura 1918–1939“, *Dějiny a současnost* 33, 2011, č. 9, s. 37–39.

– Petr Piša: „Tento velký mystifikátor i tentokrát použil podvodu! Cenzurní aspekty Hankovy vydavatelské činnosti“, in Václav Čermák, Marcel Černý, Karolína Skwarska (eds.): *Václav Hanka*, Praha, Slovanský ústav – Euroslavica 2015, v tisku.

– Magdaléna Pokorná: „Ty jsi z opětné zas dřímom-

- ty Čechů mysl vzkřísil v krušné době! Publikační možnosti a limity v polovině 19. století", *Časopis Matice moravské* 129, 2010. Supplementum 2, s. 131–137.
- Magdaléna Pokorná: *Milován a sledován. Český spisovatel Prokop Chocholoušek 1819–1864*, Praha, Práh – Archiv AV ČR 2001.
  - Magdaléna Pokorná: „Žižkova smrt – letmo na jevišti, léta v policejní režii“, in Jaroslav Vyčichlo, Viktor Viktora (eds.): *Jeden jazyk naše heslo bud'*, sv. 3, *Divadlo národního obrození a jeho souvislosti*, Radnice – Plzeň, Spolek divadelních ochotníků v Radnicích – Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje 2005, s. 99–106.
  - Petr Šámal: „Jak se stát socialistickým realistou: přepracované vydání sebe sama“, *Česká literatura* 57, 2009, č. 2, s. 172–195.
  - Petr Šámal: „V duchu potřeb strany..! Komunistická strana Československa a (literární) cenzura“, in Jan Kalous, Jiří Kocian (eds.): *Český a slovenský komunismus (1921–2011)*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Ústav pro studium totalitních režimů 2012, s. 232–238.
  - Lucie Uhlíková: „Pravé perly písňové: edice českých lidových písní a rakouská cenzura“, in Iréna Příbylová, Lucie Uhlíková (eds.): *Od folkloru k world music. Hudba a bariéry*, Náměšť nad Oslavou, Městské kulturní středisko 2012, s. 18–27.
  - Michael Wögerbauer: „Romány ‚o ničem‘: Pražská spisovatelka Anna Sagarová (1729–1805) a její ženská poetika románu (1771, 1774)“, in Jaroslav Lorman, Daniela Tinková (eds.): *Post tenebras spero lucem. Duchovní tvář českého a moravského osvícenství*, Praha, Casablanca 2008, s. 393–406.
  - Michael Wögerbauer: „Popularizing Knowledge, Censoring Opinion? The Access to Print in the Bohemian Lands (1770–1815)“, *Jewish Culture and History* 13, 2012, č. 2/3, s. 203–219.
  - Michael Wögerbauer: „Welche Grenzen braucht das Buch? Die Regulierung des Buchwesens als Mittel der Selbstkonstruktion der Habsburgermonarchie (1750–1790)“, *Cornova* 3, 2013, č. 2, s. 11–29.
  - Michelle Woods: *Censoring Translation. Censorship, Theatre and the Politics of Translation*, New York, Continuum 2012.

M. W., P. P., P. Š., M. Ch., P. J.

Přítomná kolektivní monografie se rodila v permanentní diskusi – poděkování na prvním místě náleží všem kolegům z Ústavu pro českou literaturu AV ČR, kteří členům autorského kolektivu nikdy neodmítli radu či konzultaci. S ohledem na povahu pramenné základny vděčíme dále za mnohé pracovníkům Národního archivu, Archivu bezpečnostních složek a Literárního archivu Památníku národního písemnictví, kteří pro nás v mnoha případech vyhledali dokumenty i z dosud nezpracovaných fondů.

Ochotou poradit, poskytnout konzultaci, rozhovor či pamětnické svědectví, kriticky přečíst jednotlivou případovou studii, ověřit nebo doplnit dílčí údaje nebo revidovat jednotlivá terminologická řešení, poskytnout prameny a obrazový materiál se o přítomnou knihu zvláště zasloužili Lucie Albrechtová, Anežka Bad'urová (Knihovna AV ČR), Petr Bílek, Jitka Bílková (Archiv bezpečnostních složek), Boris Blahak, Pavel Brázda, Petr Brod, Věra Brožová, Marie Brunová, Reinhard Buchberger (Wienbibliothek im Rathaus), Iveta Cermanová (Židovské muzeum v Praze), David L. Cooper, David Falada, Ivana Ferdinandová (Městská knihovna v Praze), Jiří Fiala, Jitka Fričová (Diecézní archiv Biskupství brněnského), Jiří Gruntorád (Libri prohibiti), Jürgen Herrlein, Jiří Hoppe, Hana Hříbková, Eva Hylmarová (Muzeum bratří Čapků v Malých Svatoňovicích), Magdaléna Jacková, Věra Jelínková (Moravská zemská knihovna), Hans-Gerd Koch, Ondřej Koupil, Petr Kovařík, Jiří Křesťan (Národní archiv), Ivana Laib-

lová-Kadlecová (Knihovna AV ČR), Anna Machová, Martin Machovec, Michal Mazal (advokát), Jan Mervart, Vlasta Měšťánková (Národní archiv), Bohumír Molnár, Kamila Mrázková, Pavel Muchka (oddělení knižní kultury Knihovny Národního muzea), Pavel Nečas, Marek Nekula, Vladimír Novotný, Jiří Opelík, Václav Petrbock, Jiří Pokorný, Magdaléna Preiningrová, Michal Přibáň, Jiří Pulec (Archiv Masarykovy univerzity), Vít Richter (Národní knihovna ČR), Gabriela Rousová (Knihovna AV ČR), Daniel Řehák, Radka Římanová (Národní technická knihovna), Karel Sýs, Helena Šebestová (Literární archiv Památníku národního písemnictví), Martina Šumová, Andrea Valentová (ČTK), Petra Věžníková, Vladimír Waage, Henryk Wnorowski, Ivana Zelinková. Dík autorů patří zároveň dlouhé řadě nejmenovaných pracovníků českých a středoevropských knihoven, archivů, muzeí a dalších paměťových institucí, bez jejichž spolupráce by přítomná kniha nevznikla. Za vstřícný postoj při vzájemných jednáních děkujeme nakladatelství Academia.

Za souhlas s reprodukcemi dokumentů a fotografií děkujeme Archivu bezpečnostních složek, Československému dokumentačnímu středisku 1948 až 1989, Knihovně Národního muzea, Literárnímu archivu Památníku národního písemnictví, Národnímu archivu, Österreichische Nationalbibliothek, Státnímu oblastnímu archivu v Praze, Zemskému archivu v Opavě.

M. W., P. P., P. Š., P. J.

Lucie Albrechtová (1983)

Vystudovala Právnickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze, po ukončení studia pracovala jako advokátní koncipientka. V současnosti se věnuje pomoci obětem trestné činnosti v Bílém kruhu bezpečí a je členkou České kriminologické společnosti.
E-mail: lucie.albrecht@seznam.cz.

Lukáš Borovička (1982)

Vystudoval bohemistiku, historii a učitelství na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, v současné době je doktorandem v Ústavu české literatury a komparatistiky tamtéž. Zabývá se ideologickou diferenciací prvorepublikové literatury a některými otázkami literární teorie. Přispěl mj. do kolektivních knih *Tesilová kavalérie* (2010) či *Jazyky reprezentace* (2012), v poslední době se věnuje reprezentacím antisemitismu a eugeniky v české kultuře.
E-mail: lksborovicka@gmail.com.

Věra Brožová (1957)

Po studiu bohemistiky a pedagogiky na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze působila v Literárním archivu Památníku národního písemnictví a v Ústavu pro českou literaturu AV ČR, v současné době vyučuje na Katedře české literatury Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Je autorkou mnoha studií zabývajících se zvláště dobovými kulturními kontexty a historickou poetikou literatury dlouhého 19. století včetně literatury pro děti a mládež, podílela se však i na kolektivních projektech se vztahem k literatuře po roce 1945, činná je též jako editorka. Vydala monografii *Karafiátovi Broučci v české kultuře* (2011).

E-mail: vera.brozova@pedf.cuni.cz.

Eduard Burget (1972)

Vystudoval historii na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, zabývá se kulturními dějinami (vztahem literatury, výtvarného umění a politiky) 20. století, v současnosti dokončuje monografii o dramatikovi Františku Zavřelovi. V letech 2003–2012 působil jako redaktor a šéfredaktor časopisu *Dějiny a současnost*, v současnosti pracuje v oddělení lexikografie Ústavu pro českou literaturu AV ČR a na Literární akademii. Podílel se mj. na kolektivní publikaci *Česká literární nakladatelství 1949–1989* (2014).

E-mail: burget@ucl.cas.cz.

Jakub Češka (1971)

Vystudoval Pedagogickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze, doktorskou práci obhájil na Katedře české literatury a literární vědy pražské filozofické fakulty. Působí na Fakultě humanitních studií UK, zabývá se interpretací prózy a sémiotikou literárního textu. Knižně publikoval roku 2005 monografii *Království motivů. Motivická analýza románů Milana Kundery*, roku 2010 vydal knihu *Ztročený mýtus: Roland Barthes*. Je autorem několika knižních souborů studií, mj. *Falešná paměť literatury* (2009) či *Průzračnost tvorby v zrcadle literatury* (2014). V současnosti se věnuje zejména dílu Bohumila Hrabala.

E-mail: jakubceska@volny.cz.

Blanka Hemelíková (1953)

Vystudovala bohemistiku a anglistiku na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Zabývá se populární literaturou 19. a 20. století, především beletrií publikovanou v periodickém tisku. Je spoluautorkou *Slovníku českých spisovatelů po roce 1945* (1995, 1998) a *Dějin české literatury 1945–1989* (2007, 2008). Působí v oddělení pro výzkum literární kultury Ústavu pro českou literaturu AV ČR.

E-mail: hemelikova@ucl.cas.cz.

Markéta Holanová (1984)

Vystudovala bohemistiku na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, kde v současné době pokračuje v doktorském studiu. Zabývá se českou populární literaturou v období první republiky, v disertační práci se věnuje detektivní próze dvacátých let 20. století. Působí v Ústavu pro českou literaturu AV ČR a v redakci časopisu *Česká literatura*.

E-mail: holanova@ucl.cas.cz.

Přemysl Houda (1981)

Vystudoval historii a politologii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, kde na katedře politiky absolvoval doktorský program. Přednáší na Fakultě humanitních studií UK a na Fakultě mezinárodních vztahů Vysoké školy ekonomické. Zabývá se dějinami Československa po roce 1945, je autorem monografií *Šafrán. Kniha o sdružení písničkářů* (2008) a *Intelektuální protest, nebo masová zábava?* (2014).

E-mail: p.houda@volny.cz.

Michal Charypar (1978)

Vystudoval anglistiku a bohemistiku na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, kde absolvoval i doktorské studium. Je autorem monografií *Karel Sabina: „epigon“ a tvůrce* (2010) a *Máchovské interpretace* (2011). Několik let působil jako středoškolský učitel, od roku 2010 působí v Ústavu pro českou literaturu AV ČR, nejprve v oddělení pro výzkum literární kultury, od roku 2014 v oddělení literatury 19. století.

E-mail: charypar@ucl.cas.cz.

Daniela Iwashita (1971)

Vystudovala bohemistiku na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. V letech 2003–2009 redigovala rubriku nových knih v příloze *Lidových novin Orientace*, od roku 2009 pracuje jako redaktorka a editorka. V letech 2006–2011 vyučovala na Ústavu české literatury a literární vědy FF UK. Od roku 2010 rediguje řadu Korespondence Jakuba Demla v nakladatelství Dauphin, od roku 2014 je hlavní řešitelkou projektu *Obraz české literatury v korespondencích a díle Jakuba Demla (II)*, na němž pracuje v rámci oddělení edičního a textologického Ústavu pro českou literaturu AV ČR.

E-mail: iwashita@ucl.cas.cz.

Veronika Jáchimová (1985)

Vystudovala bohemistiku na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, v současnosti působí v oddělení pro výzkum literární kultury Ústavu pro českou literaturu AV ČR a studuje doktorský program na Filozofické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Zaměřuje se na problematiku literárních muzeí a výstav v padesátých letech 20. století, věnuje se též reprezentacím Jana Palacha v české literatuře a kultuře, edičně a autorsky se podílela na knize *Jan Palach '69*.

E-mail: jachimova@ucl.cas.cz.

Pavel Janáček (1968)

Vystudoval obor automatizované systémy řízení na Vysoké škole ekonomické v Praze, doktorské studium absolvoval na Katedře české literatury a literární vědy Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, kde v letech 2003–2010 působil jako odborný asistent. Od roku 1995 pracuje v Ústavu pro českou literaturu AV ČR, v letech 2003–2010 byl vedoucím oddělení pro výzkum literární kultury, od července 2010 je ředitelem ústavu. Zabývá se dějinami české populární literatury a literárních institucí. Je spoluautorem *Dějin české literatury 1945–1989*, vydal historicko-bibliografickou příručku *Svět rodokapsu. Komentovaný soupis sešitových románových edic 30. a 40. let 20. století* (2003, s Michalem Jarešem) a monografii *Literární brak. Operace vylouče-*

ní, operace nahrazení, 1938–1951 (2004), redigoval či spoluredigoval několik sborníků a kolektivních publikací (např. *Povídka, román a periodický tisk v 19. a 20. století*, 2005; „*O slušnou odměnu bude pečováno...!*“ *Ekonomická souvislosti spisovatelské profese v české kultuře 19. a 20. století*, 2009).

E-mail: janacek@ucl.cas.cz.

Roman Kanda (1976)

Vystudoval bohemistiku a historii na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci, disertační práci na téma teoretické reflexe avantgardy v šedesátých letech 20. století obhájil v roce 2011. V letech 2007–2011 vyučoval na Uniwersytecie Opolskim (Polsko). Zabývá se teorií a dějinami české avantgardy, dějinami marxistického myšlení, zvláště estetického, literární kritikou a dílem Witolda Gombrowicze. V letech 2013–2014 byl zástupcem šéfredaktora časopisu *Tvar*. V současnosti působí v oddělení pro výzkum literární kultury Ústavu pro českou literaturu AV ČR.

E-mail: kanda@ucl.cas.cz.

Pavel Kořínek (1981)

Vystudoval bohemistiku na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, kde v současné době dokončuje doktorské studium. Badatelsky se věnuje populární kultuře, zejména komiksu, byl hlavním redaktorem *Dějin československého komiksu 20. století* (2014), spolu s Tomášem Prokúpkem připravil rovněž průřezovou výstavu *Signály z neznáma: Český komiks 1922–2012*. V současnosti působí v oddělení pro výzkum literární kultury Ústavu pro českou literaturu AV ČR.

E-mail: korinek@ucl.cas.cz.

Šárka Kořínková (1984)

Vystudovala historii a bohemistiku na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Zabývá se moravským kněžstvem na přelomu 19. a 20. století; je jednou z editorek řady Korespondence Jakuba Demla v nakladatelství Dauphin, pro niž připravila edici Demlových dopisů Matěji Fenclovi *I tento list považujte za neúplný* (2011). Od roku 2014 je spoluřešitelkou projektu *Obraz české literatury v korespondencích a díle Jakuba Demla (II)*, na němž pracuje v rámci oddělení edičního a textologického Ústavu pro českou literaturu AV ČR.

E-mail: sarka.korinkova@ucl.cas.cz.

Michal Kosák (1977)

Vystudoval bohemistiku na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, v současnosti je členem oddělení edičního a textologického Ústavu pro českou literaturu AV ČR. Věnuje se textologii, působí též jako editor. Podílel se na projektu plnotextové in-

ternetové databáze *Česká elektronická knihovna – Poezie 19. a počátku 20. století*, spolu s Jiřím Flaišmanem vydal práci *Podoby textologie* (2010), jež se zabývá historií novočeské textové kritiky. Spolu pracoval na vydání díla Františka Gellnera v rámci ediční řady *Kritická hybridní edice*, již spolu s Jiřím Flaišmanem řídí. V roce 2013 vydal monografii *S použitím kalendáře. K bezručovské textologii Oldřicha Králíka*.

E-mail: kosak@ucl.cas.cz.

Veronika Košnarová (1981)

Absolvovala doktorské studium na Ústavu bohemistiky Filozofické fakulty Jihočeské univerzity, zakončené disertační prací věnovanou dílu Věry Linhartové. Od roku 2008 působí v Ústavu pro českou literaturu AV ČR, od roku 2010 jako pracovnice oddělení lexikografie. Podílela se mj. na kolektivní publikaci *Česká literární nakladatelství 1949–1989* (2014), samostatně vydala monografie *Ztracen v dějinách. Spisovatel Jan M. Kolár* (2013) a *Kouzelník s hračkami, hledač nových krás. Básnické dílo Josefa Bartušky* (2015).

E-mail: kosnarova@ucl.cas.cz.

Hedvika Kuchařová (1971)

Vystudovala knihovnictví a starší české dějiny (postgraduální studium) na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze a teologii na Katolické teologické fakultě UK. Pracuje v Strahovské knihovně Královské kanonie premonstrátů, zabývá se především raněnovověkými dějinami Strahovského kláštera a premonstrátského řádu. V roce 2011 publikovala monografii *Premonstrátská kolej Norbertinum v Praze. Alternativy univerzitního vzdělání v 17. a 18. století*.

E-mail: hedvika@strahovskyclaster.cz.

Claire Mádlová (1970)

Vystudovala historii a informační vědu v Paříži, doktorát získala na École pratique des hautes études. Věnuje se kulturním a sociálním dějinám 18. století, zabývá se otázkami knižní kultury, dějin čtení, sbírání knih, psaní a vědecké komunikace. Působí ve Francouzském ústavu pro výzkum ve společenských vědách (CEFRES) v Praze a od roku 2015 též v Ústavu pro českou literaturu AV ČR. Je autorkou monografie *„Tous les goûts à la fois“. Les engagements d'un aristocrate éclairé de Bohême* (2013), s Danielou Tinkovou uspořádaly knihu *Francouzský švindl svobody. Francouzská revoluce a veřejné mínění v českých zemích* (2012).

E-mail: claire@cefres.cz.

Volker Mohn (1979)

Vystudoval novější a východoevropské dějiny a literární vědu na Heinrich-Heine-Universität v Düssel-

dorfu, v současné době působí na téže univerzitě na Institutu pro dějiny a kulturu východní Evropy jako vědecký asistent. Specializuje se na období protektorátu, především na téma dobové kulturní politiky. Publikuje v německém a českém odborném tisku, je autorem monografie *NS-Kulturpolitik im Protektorat Böhmen und Mähren. Konzepte, Praktiken, Reaktionen* (2014).

E-mail: volker.mohn@uni-duesseldorf.de.

Tomáš Pavlíček (1972)

Magisterské a doktorské studium bohemistiky a českých dějin absolvoval na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, v letech 2001–2012 působil v Ústavu pro českou literaturu AV ČR, podílel se mj. na *Dějinnách české literatury 1945–1989* (2007, 2008), je spolueditorem knihy *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře* (s Michaelem Wögerbauerem a Petrem Pišou, 2012). V současnosti je vedoucím Literárního archivu Památníku národního písemnictví, s Petrem Kotykem a Světlanou Kotykovou sestavil publikaci *Hlučná samota. Sto let Bohumila Hrabala* (2014). Připravil několik výstav, naposledy *Kdo jsem. Bohumil Hrabal: Spisovatel, Čech, Středoevropan* (2014).

E-mail: pavlicek@pamatnik-np.cz.

Petr Piša (1985)

Vystudoval germanistiku a historii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, je doktorandem oboru české dějiny tamtéž. Zabývá se problematikou cenzury a knižní kultury v 19. století, od roku 2010 působí v oddělení pro výzkum literární kultury Ústavu pro českou literaturu AV ČR. Je spolueditorem knihy *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře* (s Michaelem Wögerbauerem a Tomášem Pavlíčkem, 2012).

E-mail: pisa@ucl.cas.cz.

Magdaléna Pokorná (1961)

Vystudovala bohemistiku a historii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. V současné době vyučuje na Ústavu českých dějin FF UK a působí v Historickém ústavu AV ČR. Soustředovala se na výzkum historického vědomí a jeho formování v české publicistice a literatuře 19. století (*Milován a sledován. Český spisovatel Prokop Chocholoušek 1819–1864*, 2001), na dějiny a vývoj vědeckých institucí v 19. a 20. století a na výzkum neoabsolutismu v českých zemích. Podílela se na vydání dvousvazkového díla *Proměny české společnosti v 19. století* (2014), byla členkou týmu, který připravil nové vědecké vydání korespondence Boženy Němcové (2003–2007). Je autorkou monografie *Josef Němec. Neobyčejný muž neobyčejné ženy* (2009).

E-mail: pokorna@hiu.cas.cz.

Lenka Pořízková (1980)

Vystudovala bohemistiku na Filozoficko-přírodovědecké fakultě Slezské univerzity v Opavě, doktorský program absolvovala na Katedře bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Od roku 2008 je odbornou asistentkou na Katedře bohemistiky FF UP, specializuje se na českou literaturu 20. století a na dějiny a teorii knižní kultury a knižního trhu. V roce 2014 vydala monografii *Přátelský podvod. Mystifikace (nejen) v české literatuře 20. století*. Roku 2014 se stala ředitelkou Vydavatelství Filozofické fakulty UP.
E-mail: lenka.porizkova@upol.cz.

Karolína Ryvolová (1977)

Vystudovala obory anglistika a romistika na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, kde obhájila disertační práci uchopující romské psaní na základě komparace čtyř romských životních příběhů z různých částí světa. Jako překladatelka a redaktorka se dlouhodobě věnuje romské literatuře, je spolueditorkou výboru z díla Andreje Gini pod názvem *Pat'iv. Ještě víme, co je úcta* (2013) a sborníku ženské romské prózy *Slunce zapadá už ráno* (2014).
E-mail: karolina.ryvolova@centrum.cz.

Jakub Říha (1982)

Vystudoval bohemistiku na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, v současnosti dokončuje disertační práci věnovanou dějinám českého rýmu. Působí v oddělení edičním a textologickým Ústavu pro českou literaturu AV ČR, zabývá se versologií, historickou poetikou a textologií, je spoluautorem *Úvodu do teorie verše* (s Robertem Ibrahimem a Petrem Plecháčem, 2013).
E-mail: riha@ucl.cas.cz.

Zuzana Říhová (1981)

Vystudovala bohemistiku a komparatistiku na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. V disertační práci se zaměřila na uměleckou prózu české avantgardy dvacátých let 20. století v širším evropském kontextu, v současnosti se věnuje dílu Milady Součkové. V letech 2007–2014 působila v oddělení lexikografie Ústavu pro českou literaturu AV ČR, nyní vyučuje českou literaturu na University of Oxford.
E-mail: zuzana.rihova@mod-langs.ox.ac.uk.

Stefan Segi (1983)

Vystudoval bohemistiku a komparatistiku na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, v současnosti působí v oddělení pro výzkum literární kultury Ústavu české literatury AV ČR a studuje doktorský program na Filozofické fakultě Jihočeské univerzity

v Českých Budějovicích. Je redaktorem magazínu *Lógr* a zabývá se populární kulturou.
E-mail: segi@ucl.cas.cz.

Václav Smyčka (1988)

Vystudoval germanistiku a historii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, kde nyní pokračuje v doktorském studiu. Zabývá se jednak rétorikou a historickou imaginací 18. století, jednak paměťovými studii a reprezentacemi odsunu/vyhnaní v české a německé kultuře vzpomínání. Je spolueditorem publikace *Uzel na kapesníku. Vzpomínka a narativní konstrukce dějin* (s Martinou Poliakovou a Jakubem Raškou, 2014).
E-mail: vsmycka@volny.cz.

Jiří Soukup (1984)

Vystudoval filozofii a komparatistiku na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, kde v současné době pokračuje v doktorském studiu. Zabývá se pražskou německou literaturou a koncepty kulturní paměti; v disertační práci se věnuje recepci Franze Kafky. Působí v oddělení teorie Ústavu pro českou literaturu AV ČR jako člen týmu pro studium paměti a traumat v literatuře.
E-mail: jiri.soukup@ucl.cas.cz.

Petr Šámal (1972)

Vystudoval kombinaci český jazyk a literatura – občanská výchova na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy v Praze a doktorské studium dějin české literatury na pražské filozofické fakultě, v současnosti je členem oddělení pro výzkum literární kultury Ústavu pro českou literaturu AV ČR. Zabývá se poválečnou literaturou, kulturou českého stalinismu a literární cenzurou, je spoluautorem *Dějin české literatury 1945–1989* (2007, 2008), v roce 2009 vydal knihu *Soustružníci lidských duší. Lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých 20. století*. Spolu s Robertem Novotným upořádal publikaci *Zrození mýtu. Dva životy husitské epochy* (2011). Od roku 2003 působí jako šéfredaktor časopisu pro literární vědu *Česká literatura*.
E-mail: samal@ucl.cas.cz.

Jiřina Šmejkalová (1960)

Vystudovala bohemistiku a psychologii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, poté absolvovala vědeckou aspiranturu v Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV, kde se věnovala sociologii kultury. Působila na řadě univerzit nebo vědeckých pracovišť v Evropě i USA, v letech 1997–2014 ve Velké Británii (Durham University, University of Lincoln). V současné době přednáší na Institutu komunikačních studií a žurnalistiky Fakulty sociálních věd UK a na Pedagogické fakultě Univerzity Hradec Králové

vé. Věnuje se dějinám středoevropského feministického myšlení a otázkám centrálně řízené knižní kultury a její transformace po roce 1989. Je autorkou monografií *Kniha* (2000) a *Cold War Books in the 'Other' Europe and What Came After* (2011). E-mail: jirina.smejkalova@gmail.com.

Jiří Trávníček (1960)

Vystudoval bohemistiku a historii na Filozofické fakultě Univerzity Jana Evagelisty Purkyně v Brně (dnes Masarykovskou literaturou a na School of Slavonic and East European Studies, University of London. V letech 1991–2003 působil na FF MU, od roku 2003 pracuje v Ústavu pro českou literaturu AV ČR, v současné době v oddělení pro výzkum literární kultury; jako zástupce ředitele vede brněnské pracoviště ústavu. Zabývá se moderní českou a středoevropskou literaturou, teorií literatury, dějinami čtenářů a čtení, soustavně se věnuje literární kritice. Je autorem několika monografií, mj. *Poezie poslední možnosti* (1996), *Příběh je mrtev? Schizmata a dilemata moderní prózy* (2003), *Čteme? Obyvatelé České republiky a jejich vztah ke knize* (2008), *Knihy kupovati... Dějiny knižního trhu v českých zemích* (se Zdeňkem Šimečkem, 2014), *Překnížkováno. Co čteme a kupujeme* (2014), *Reading Bohemia* (2015). Podílel se na mnoha kolektivních projektech, je činný i jako editor (mj. díla Jana Zábřany, Ivana Blatného). E-mail: travnicek@ucl.cas.cz.

Vendula Trnková (1983)

Vystudovala bohemistiku na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, v současné době je doktorkou na Katedře bohemistiky Univerzity Palackého v Olomouci, v disertační práci se věnuje žánru studentského románu v české a německé literatuře sklonku 19. století. Pracuje jako bibliografka v Ústavu pro českou literaturu AV ČR. E-mail: trnkova@ucl.cas.cz.

Vladimír Trpka (1984)

Vystudoval obor učitelství českého jazyka a literatury na Pedagogické fakultě Univerzity Jana Evagelisty Purkyně v Ústí nad Labem. Vyučuje na střední škole, zároveň působí v oddělení teorie Ústavu pro českou literaturu AV ČR a dokončuje disertační práci věnovanou sebereflexivnímu vyprávění. Zabývá se teorií literatury, zvláště naratologií a interpretací prózy, postmoderní fikcí a dějinami české literatury po roce 1945. E-mail: trpka@ucl.cas.cz.

Lucie Uhlíková (1969)

Vystudovala etnologii a muzikologii na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity, pracuje v Etnologickém ústavu AV ČR, od roku 1997 působí také jako výkonná redaktorka *Národopisné revue*. Vedle etnických stereotypů v lidové kultuře i v současné společnosti se zabývá zejména výzkumem folklornímu, hudebního folkloru a zpřístupňováním folklorních pramenů. Je autorkou několika edic lidových písní a spoluautorkou kolektivní monografie *Hudební a taneční folklor v ediční praxi* (2011). E-mail: uhlikova@seznam.cz.

Michael Wögerbauer (1972)

Vystudoval germanistiku a filozofii na univerzitách v Salcburku a ve Vídni; doktorské studium zakončil roku 2006 disertací o vícejazyčném literárním životě v Praze v období 1760–1820. Od roku 2008 působí v oddělení pro výzkum literární kultury Ústavu pro českou literaturu AV ČR, od roku 2010 toto oddělení vede a současně je zástupcem ředitele ÚČL pro mezinárodní spolupráci. Specializuje se na dějiny knižního trhu ve střední Evropě 18. století a na multilingvální literární komunikaci v habsburské monarchii. Je spolueditorem kolektivní knihy *Kommunikation und Information im 18. Jahrhundert. Das Beispiel der Habsburgermonarchie* (s Johannesem Frimmelem, 2009), s Tomášem Pavlíčkem a Petrem Píšou vydal knihu *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenзуře* (2012). E-mail: woegerbauer@ucl.cas.cz.

Michelle Woodsová (1979)

Vystudovala anglistiku a rusistiku na Trinity College v Dublinu, kde také obhájila disertační práci na téma francouzských a anglických překladů románů Milana Kundery. V současnosti působí na katedře anglistiky State University of New York v New Paltz. Věnuje se teorii a historii překladu, je autorkou knih *Translating Milan Kundera* (2006), *Kafka Translated. How Translators Have Shaped Our Reading of Kafka* (2013) a *Censoring Translation. Censorship, Theatre and the Politics of Translation* (2012). Obdržela mj. Fulbrightovo stipendium na Columbia University v New Yorku a stipendium Irish Research Council for the Humanities and Social Sciences. E-mail: woodsm@newpaltz.edu.

Jmenný rejstřík

Pro jmenný rejstřík byl kompletně excerpován hlavní text. S ohledem na téma přítomné knihy do něj byla zahrnuta i jména historických postav z názvů knih nebo z beletristických textů. Z poznámkového aparátu byla excerpována jen vlastní jména v citacích archivních pramenů, jména autorů citovaných děl primární i sekundární literatury a jména překladatelů cenzurovaných děl.

- Aaltonenová, Sirkku 1347, 1359
Adamovič, Ivan 1197
Achilles de la Cámara, Felix 978
Achmatovová, Anna 1132
Aksjonov, Vasilij Pavlovič 1181
Alan, Josef 892, 1100, 1124, 1205
Albrechtová, Lucie 1449
Aleš, Mikoláš 1251
Altrichter, Alois 946
Amado, Jorge 1120
Amis, Kingsley 1185
Ammers-Küllerová, Jo van 973
Andersen, Hans Christian 1496
Andrássy, Ladislav 974
Andrš, Zbyněk 1525, 1533, 1534
Andrtová-Voňková, Dagmar 1195, 1323, 1326, 1330
Andrzejewski, Jerzy 1255
Antošová, Svatava 1185, 1428
Anýž, Daniel 1419
Aradia (nick) 1548, 1549
Aragon, Louis 973, 1182
Arátor, Přemysl (viz Brázda, Pavel)
Arava-Novotná, Lena 1414
Arbes, Jakub 1076, 1429, 1433
Artem_is (nick) 1546
Assmann, Jan 1061
Assmannová, Aleida 1061
Aškenazy, Ludvík 1311
Audy, Oldřich 970
Augustinus Aurelius 983
Aulich, Reinhard 1016
- Baar, Jindřich Šimon 945
Babel, Isaak 911
Bad'urová, Anežka 1134, 1304
Bachtin, Michail Michajlovič 1212
Bajgar, Radek 1527
Bajger, Matyáš F. 1133
Bakalář, Petr 1419
Bakunin, Michail Alexandrovič 942
Balajka, Bohuš 1146
Balaštíř, Miroslav 1068, 1373, 1443, 1457
Balbín, Bohuslav 1193, 1194
Balon, Jan 1366
Baloun, Petr 1019
- Bamforth, Bronwen 1353
Bandaranaikeová, Sirimavo 1304
Barborík, Vladimír 1172
Barbusse, Henri 942
Bardawil, Ayman 1522
Bareš, Arnošt 904, 925
Bareš, Gustav 967, 1130, 1245
Bárta, Milan 1138
Barthes, Roland 1507
Barth, Zdeněk 1134
Bartůšková, Sylva 1041
Baťa, Jan Antonín 1012
Baťa, Tomáš 1229, 1230
Bauer, František 944, 961, 965, 1419
Bauer, Jan 1420, 1453
Bauer, Michal 983, 1062, 1069, 1109, 1116, 1117, 1128, 1139, 1143, 1239, 1245, 1287, 1288, 1290
Bauman, Zygmunt 1366, 1378
Beck, Rudolf 968
Becker, Knuth 973
Bednář, Kamil 1033, 1034, 1035, 1044, 1046, 1047, 1048, 1311
Bednařík, Petr 960, 967
Bednářová, Jitka 957
Bedrna, Jan (viz Neumann, Stanislav Kostka)
Beer, Lukáš 1422, 1423
Belda, Josef 1157
Belluš, Samuel 960
Bělohorská, Hana 1147
Bělohradský, Václav 1367, 1399, 1402, 1403
Benda, Jan 907, 1005
Benda, Vratislav 1330
Bendík, Emil 1471
Beneš, Bohuš 1038
Beneš, Edvard 907, 916, 939, 942, 945, 967, 982, 993, 1001, 1130, 1181, 1244, 1247, 1248, 1309, 1317, 1380, 1402
Beneš, Jan 1220
Beneš, Jiří 1086
Beneš, Karel Josef 968, 1109
Benešová, Hana 1248
Beran, Rudolf 905, 908
Beránek, Jaroslav 1280
- Berija, Lavrentij Pavlovič 1120
Berková, Alexandra 1397
Berkývová, Renáta 1530
Berníková, Beata 1392
Bernstein, Lee 1352
Bezruč, Petr 903, 917, 975
Biebl, Konstantin 917
Biermann, Armin 1287
Bil'ak, Vasil 1195
Bílek, Petr 1113, 1339
Bílek, Petr A. 1502
Billianiová, Francesca 1351
Bimková, Anna 1309
Binar, Vladimír 956, 1002
Blackwellová, Věra 1348, 1352, 1353, 1355, 1356, 1357, 1358, 1359
Bláha, Inocenc Arnošt 1123
Blahota, Jiří 1380
Bláhová, Kateřina 1107, 1116, 1141, 1170, 1171, 1382
Blahynka, Milan 1113, 1185, 1186, 1190, 1192, 1451
Blanch (nick) 1547, 1549, 1550
Blatný, Ivan 971, 1065, 1079, 1117, 1132, 1311
Blažek, Jakub 1515
Blažek, Petr 1164
Blažíček, Přemysl 1176, 1212
Blažková, Marie 627
Blixenová, Karen 973
Blok, Alexandr 942
Blum, Léon 939
Bluma, Václav 897, 980
Bock, Ivo 1104
Bodlák, Karel 968, 977, 1043, 1285
Boháč, Antonín 1251
Bochořák, Klement 1311
Bojar, Pavel 968, 1043
Bok, John 1419
Boldan, Kamil 1133
Böll, Heinrich 1215
Bolter, David Jay 1462
Bolton, Jonathan 1202, 1211
Bondy, Egon 1135, 1169, 1186, 1213
Bonhardová, Nina 1288
Bonnet, Georges 1012

- Borges, Jorge Luis 1338
 Borovička, Lukáš 911, 1011, 1013
 Borská, Ilona 1400
 Borzič, Adam 1462
 Boučková, Tereza 1439, 1441
 Bouda, Cyril 1028, 1040
 Bourdieu, Pierre 1228, 1351, 1450, 1483, 1491, 1492, 1494, 1525, 1526, 1531, 1532
 Boušek, Karel 1117, 1179, 1193, 1216, 1450
 Bozděchová, Ivana 1437
 Brabec, Čeněk (viz Zábranský, V.)
 Brabec, Jan 1414
 Brabec, Jiří 1106, 1117, 1146, 1172, 1173, 1176, 1192, 1202
 Brabeneč, Vratislav 1211
 Branald, Adolf 1241, 1242
 Braunschweiger, Jürgen 1217
 Brázda, Osvald 1064
 Brázda, Pavel 1058, 1062–1067, 1069, 1070
 Brázdová, Helena 1064
 Brdečková, Tereza 1441
 Brecht, Bertolt 945
 Breivik, Anders 1461
 Brezina, Ivan 1393, 1394
 Brežněv, Leonid Iljič 1303
 Brikcius, Eugen 1207
 Brod, Max 907, 942, 945, 1535
 Bromfield, Louis 973
 Brouk, Bohuslav 927, 965, 997
 Brousek, Antonín 1103, 1117, 1169, 1338, 1339
 Brožek, Ivo 1304
 Brožík, Václav 954
 Brožová, Věra 1285, 1290, 1496, 1501
 Brunová, Marie 958
 Bruyèrová, Claire 1375
 Brůžek, Miroslav 1318
 Břečka, Bruno 1290
 Březina, Karel 1372
 Březina, Otokar 1255
 Březnovský, Václav 1415
 Březovský, Bohuslav 990
 Břízová, Alena 1191
 Bubeníčková, Růžena 901, 904
 Bucková, Pearl S. 973
 Budil, Ivo 1414
 Budín, Josef 1058
 Budský, Šimon 1476
 Bugge, Peter 1201, 1208
 Bucharin, Nikolaj Ivanovič 911
 Buláková, Martina 1372
 Bulánek-Dlouhán, František 931, 940
 Burda, Alois (viz Janoušek, Pavel)
 Bureš, Karel 1086–1088, 1090, 1091
 Burget, Eduard 1016, 1287, 1296
 Burian, Emil František 927, 991, 1000
 Burian, Jan 1326
 Burian, Miroslav 1290
 Burian, Václav 1419
 Burian, Zdeněk 1290
 Buriánek, František 937, 1141, 1151
 Buriánek, Jiří 1477
 Burt, Richard 1453
 Busch, Wilhelm 1084
 Butlerová, Judith 1300, 1536
 Bystrov, Vladimír 962
 C. D. B. (nick) 1460
 Caesar, Gaius Julius 898
 Calábek, Milan 1183
 Caldwell, Erskine 973
 Camus, Albert 983, 1182, 1484
 Cavanna, François 1515
 Cebe, Jan 967, 978, 1042
 Céline, Louis Ferdinand 938, 939, 978
 Ciglerová, Jana 1373
 Cinger, František 1372
 Císař, Jan 921
 Císařová, Blanka 1209
 Clinton, Bill 1425
 Coetzee, J. M. 1351
 Colotka, Peter 1163
 Courthiade, Marcel 1527, 1528
 Crawford, Michael 1353
 Cronin, Michael 1359
 Cuhra, Jaroslav 1161, 1412
 Cvrček, Václav 1231
 Cykle02 (nick) 1540, 1542–1544
 Čapek, Jan Blahoslav 893, 933, 938, 940, 1254
 Čapek, Josef 917, 927, 937, 965, 988, 992, 1001, 1064, 1070, 1129, 1200, 1243–1252
 Čapek, Karel 907, 917, 921, 927, 929, 936, 937, 944, 945, 965, 983, 1001, 1064, 1125, 1200, 1243–1252, 1289, 1428, 1429, 1433, 1498
 Čapek Chod, Karel Matěj 1268
 Čapková, Kateřina 891
 Čapková Palivcová, Helena 1064
 Čarek, Jan 931
 Čarnogurský, Ján 1392, 1393
 Čáslavová, Petra 1109, 1209
 Čečetka, František Josef 927
 Čech, Pavel 1344
 Čech, Svatopluk 917, 955, 1026, 1033
 Čejka, Jaroslav 1181, 1182, 1309, 1381, 1428, 1433
 Čejka, Václav 911
 Čelakovský, František Ladislav 972
 Čelovský, Bořivoj 993, 1436
 Čemus, Jan Karel 1290
 Čeňková, Jana 917
 Čep, Jan 930, 971, 979, 991, 1002, 1079, 1117, 1159, 1175, 1311
 Čermák, Josef 1114, 1115, 1119, 1180, 1182
 Čermák, Marko 1093, 1094
 Čermák, Miloš 1113
 Černá, Marie 1175
 Černík, Michal 1309, 1317, 1381
 Černík, Zbyněk 1442, 1443
 Černovský, František 977, 979, 985, 994, 998
 Černý, David 1370
 Černý, Jan 1342
 Černý, Jiří 1212, 1323, 1325
 Černý, Michal 1464
 Černý, Václav 905, 907, 909, 927, 953, 955, 963, 967, 1043, 1141, 1192, 1254
 Černý, Václav A. 1528
 Černý, štábní kapitán 1036
 Černý Klatovský, Jan 1095
 Červenka, Jan 1527, 1528, 1530
 Červenka, Miroslav 957, 1043, 1045, 1049, 1176, 1192, 1204, 1205, 1212
 Červený, Jiří 983
 Červinka, Jaroslav 1043
 Čeřovský, František 918
 Češka, Jakub 1116, 1280
 Činátl, Kamil 1341–1343, 1410
 Čivrný, Lumír 1044, 1046
 Čornej, Petr 887, 1197
 Čuřík, Jan 1377
 Čvančara, Jaroslav 988
 D'Annunzio, Gabriele 1533
 Daladier, Édouard 939, 1012
 Daniel, Antonín 1528
 Daniel, Ondřej 1469
 Darnton, Robert 1102, 1106, 1310, 1322
 De Chirico, Giorgio 1064
 Dědeček, Jiří 1185, 1186, 1195, 1326
 Dědek, František 965
 Dědek, Honza 1200
 Dee, John 1484, 1490
 Deibert, Ronald 1458, 1459
 Dekařová, Eva 1515
 DeIattoreová, Joan 1515
 Demeter, Gejza 1525
 Deml, Jakub 917, 956, 979, 1117, 1175
 Den, Petr 893, 1078, 1181
 Dětáková, Zuzana 1121
 Dewetter, Karel 975
 Diderot, Denis 1110
 Dijk, Jan A. G. M. van 1462
 Dimitrov, Georgi 911
 Disney, Walt 1084
 Ditmar, René 1503, 1504
 Diviš, Ivan 1269
 Dlouhý, Vladimír 1468
 Dobeš, Jan 887, 890, 899, 1076

- Dobešová, Blanka 1277
Dobiáš, Dalibor 1165, 1183
Dobiáš, Václav 982
Dohnálek, Jan 908
Dokoupil, Blahoslav 1181
Dolanský, Julius 1126, 1283
Dolejší, Miroslav 1412–1415, 1447, 1463
Dolejší, Vojtěch 993
Doležal, Bohumil 1172, 1175, 1401–1403, 1421
Doležal, Jiří 921, 933, 939, 942, 950, 951, 956, 989, 1006
Doležal, Jiří X. 1402, 1406, 1413, 1418
Doležal, Ladislav 1461
Doležalová, Marie 975
Doležel, Lubomír 1017, 1141
Donellan, Declan 1347
Dorůžka, Petr 1326
Dos Passos, John 945
Dostál, František 1433
Dostál, Zeno 1188, 1189
Drábek, David 1423
Drahorádová-Lvová, Sina 975
Drápal, Jakub 1027
Drápala, Milan 888, 960, 963, 965, 967, 997
Draťvová, Albína 983
Drda, Adam 1403, 1414
Drda, Jan 967, 971, 1174, 1245
Dresler, Jaroslav 1057, 1058, 1060–1066, 1068, 1069
Drgáč, Šimon 904, 908
Drchal, Václav 1426
Drozda, Miroslav 1151
Drtikol, František 944
Drtina, Jaroslav 968
Drtina, Prokop 1213
Dubček, Alexander 1157, 1384
Dubovská, Jarmila (viz Waageová, Jarmila)
Ducasse, Isidore (viz Lautréamont, comte de)
Dufková, Mariana 1243
Ducháček, Ivo 965
Durych, Jaroslav 931, 979, 980, 983, 991, 1022, 1132, 1169, 1175, 1285, 1287, 1289
Dušek, Václav 1146, 1428
Dvorský, Jaroslav 1429
Dvorský, Stanislav 1125, 1134
Dvořáčková, Vlasta 1430
Dvořák, Alexej 968
Dvořák, Antonín 923
Dvořák, František 1293
Dvořák, Jaroslav (viz Kaplický, Václav)
Dvořák, Ladislav 1207, 1277
Dyk, Viktor 898, 916, 944, 945, 971, 1129
Dzurko, Rudolf 1531
Dzurko, Šani 1528
- Eco, Umberto 1520
Eden, Anthony Robert 939
Edmonds, Walter Dumaux 987
Effenberger, Vratislav 1124, 1134, 1175, 1189
Eichler, Karel 1169
Eichler, Patrik 1164
Einstein, Albert 945
Eisner, Pavel 988, 991
Eliáš, Alois 904, 988
Eliášová, Irena 1536
Eliot, Thomas Stearns 1132
Elpl, Mirek 1032, 1035
Engels, Friedrich 911, 942, 1193, 1255
English, James F. 1532
Engliš, Karel 997
Enquist, Per Olov 1442
Erban, Vojtěch 909
Erben, Karel Jaromír 927, 972, 1194, 1195, 1503
Erenburg, Ilja 911, 942, 945
Erös, Roman 1536
Erteltová, Zdena 1334, 1336
Espasa, Eva 1347
Ešnerová, Kateřina 1461
Exner, Milan 1340
- Fabiánová, Tera 1526, 1528
Falteisek, Lubor 1385
Faltýnek, Vilém 1306
Farrar, John C. 1506
Farrel, Joseph 1358
Fauth, Tim 920–924, 935
Feldek, Lubomír 1394, 1395
Feldstein, Valter 896, 968, 974, 1129
Fenix (nick) 1544
Ferková, Ilona 1527
Feuerbach, Ludwig 1484
Feuchtwanger, Lion 942
Fialová, Alena 1186, 1188
Fialová, Jarmila 1113, 1185
Fibingerová, Helena 1423
Fiedor, Jiří 1214, 1215
Fikar, Ladislav 1059, 1117, 1159, 1173, 1268, 1269
Fiker, Eduard 992, 1289, 1291, 1292
Fiksová, Klára 1498
Filáček, Adolf 911, 912,
Filip, Ota 1311
Filipovský, František 1410
Filla, Emil 988, 1064
Firt, Julius 1037, 1189
Fischer, Jan 1084, 1089–1094
Fischer, Josef 994
Fischer, Josef Ludvík 1169
Fischer, Otakar 947, 991
Fischerová, Daniela 1396, 1397
Fišer, Marcel 919
Flaišman, Jiří 957, 1192
Flarnytril (nick) 1543
- fleur_packyt (nick) 1549
Florian, Josef 1417
Florian, Miroslav 1117
Foglar, Jaroslav 977, 1083–1095, 1149, 1187, 1199, 1285, 1290
Fojtík, Jan 1168, 1172
Ford, Henry 1414
Foret, Martin 1090
Formánek, Ondřej 1368
Forstová, Eva 1127
Foucault, Michel 1056
Frais, Josef 1428, 1429, 1433, 1449
Franc, Martin 1295, 1296
Franče, pracovník ÚV KSČ 1306
Frank, Karl Hermann 920, 921, 1027
Frankl, Michal 891, 892, 907
Franta, Roman 1370, 1372
František Josef I. 1199
Freiová, Ludmila 1196
Freud, Sigmund 945
Frey, Jaroslav 1005, 1245
Fried, Jiří 1116, 1273
Friedman, Milton 1367
Fröhlich, František 1193
Frolík, František 978
Frolíková, Miroslava 1373
Fromek, Jan 911, 968
Fromm, Erich 1493
Frost, Miroslav (viz Kokeš, Radomír D.)
Frydecká, Lucie 1515
Frynta, Emanuel 1002
Fučík, Bedřich 956, 970, 979, 985, 1002, 1074, 1109, 1117, 1290
Fučík, Julius 927, 942, 991, 992, 998, 1003, 1006, 1244, 1246, 1269, 1318, 1410
Fučíková, Gusta 1003
Fuks, Ladislav 1116, 1117
Fx100d (nick) 1546
- Gabriel, baráčník 1326
Gabriel, Miroslav 1416, 1417
Galský, Desider 1302
Garton-Ash, Timothy 1350
Gary, Román 1132
Gebhart, Jan 915, 925, 929, 989, 1021
Gebhartová, Vladimíra 1503
Gellner, František 917, 1212
George, Stefan 914
Gide, André 942, 1132
Gilbertová, Sandra 1359
Giňa, Andrej 1525–1527, 1529–1531, 1533, 1534
Ginsberg, Allen 1418
Girgal, Otto 963
Gjuričová, Adéla 1368
Glanc, Tomáš 1205
Glazarová, Jarmila 1076
Glocarová, Jana 1548
Goebbels, Joseph 939

- Goethe, Johann Wolfgang 991
 Goetz-Stankiewiczová, Markéta 1348, 1354, 1358
 Goldstücker, Eduard 1151
 Gončar, Ivan 993
 Goodeová, Sarah D. 1539, 1540, 1547
 Gorkij, Maxim 945
 Gorlizki, Yoram 1099
 Gotthard, Jan 891, 952, 953, 955
 Gottlieb, Adam 1417, 1419
 Gottlieb, Stephen N. 1516
 Gottwald, Klement 911, 1369
 Götz, František 1132, 1192
 Grabacký, Jindřich 1428
 Graubner, Jan 1515
 Greene, Graham 1132, 1182
 Gregor, Marek 1468
 Gregor, Karl von 925, 935
 Grmela, Jan 978
 Grögerová, Bohumila 1175
 Grohman, Josef 1145, 1146, 1159
 Grosman, Ladislav 1169
 Gross, František 918
 Grossman, Jan 1043, 1059, 1079, 1258, 1352
 Gruberová-Goepfertová, Gertrude 1077
 Grund, Antonín 1254
 Gruntorád, Jiří 1186, 1202, 1215, 1221, 1305
 Gruša, Jiří 1105, 1165, 1183, 1202, 1203, 1213–1215, 1217, 1335
 Grygar, Jiří 1121
 Grygar, Mojmir 1125
 Gubarová, Susan 1359
 Günther, Johann Christian 902
 Gurtler, Jaroslav 1329
 Gutenberg, Johannes 1520
 Guth, Rudolf 968
- Haas, Hugo** 907
 Haas, Pavel 1069
 Habán, Ladislav 968
 Habr, Václav (viz Vejsada, Václav)
 Hadraba, Antonín 1322, 1324
 Haering, Otakar 974, 975
 Hagen, Lou Fanánek 1473
 Hácha, Emil 920, 936, 937, 950
 Hais Týnecký, Josef 955
 Hájek, Igor 1202
 Hájek, Jiří, literární kritik 937, 1059, 1113, 1152, 1155, 1172, 1179, 1230, 1264, 1318, 1419
 Hájek, Jiří, politik 909
 Hájek, Pavel 1111
 Hájek, Petr 1179
 Hájková, Alena 924, 1192
 Hájková, Dagmar 1296–1298, 1301, 1302
 Hájková, Magda 1147, 1188, 1189
 Hajšman, Jan 944
- Hák, Miroslav 918
 Halas, František 890, 893, 909, 913, 917, 927, 940, 953, 955–957, 961, 968, 971, 975, 979, 982, 983, 986, 991, 994, 996, 997, 999, 1016, 1019, 1030, 1033, 1034, 1043–1049, 1051, 1052, 1239, 1428
 Halas, Jan 1443
 Halbich, Karel 1415
 Halík, Miroslav 968, 1247–1251
 Hall, Peter 1355, 1358
 Haller, Miroslav 1030, 1034
 Haman, Aleš 1393, 1403
 Hamšík, Dušan 1151, 1153, 1155
 Hanč, Jan 1159
 Hanka, Václav 917
 Hanke, pracovník Úřadu říšského protektora 946
 Hanuš, Miroslav 1180
 Hanzelka, Jiří 1173, 1295–1307
 Harantová, Emilie 1454
 Hardy, Thomas 945
 Harte, Francis Bret 1291
 Hartl, Ivan 1220
 Hartlová, Dagmar 1504
 Hartman, Ivan 1376
 Hartmanová, Alena 1114
 Harvey, David 1367
 Hašek, Jaroslav 945, 1212
 Hašková, Lucie 1438
 Hašler, Karel 912
 Haubelt, Josef 1194, 1416
 Hauková, Jiřina 938, 968, 1074
 Hausenblas, Ondřej 1232
 Havel, Rudolf 1189
 Havel, Václav 1150, 1163, 1164, 1173, 1195, 1203, 1213, 1218, 1306, 1309, 1328, 1347–1359, 1370, 1382, 1384, 1393–1395, 1418, 1425, 1426, 1433, 1453–1455, 1467, 1468, 1471, 1477, 1478, 1480, 1487, 1497
 Havelka, Jiří 904, 934, 935, 948, 1038, 1039
 Havlíček, Dušan 1103, 1148, 1149
 Havlíček, Jaroslav 932, 932
 Havlíček Borovský, Karel 908, 916, 944, 954, 955, 963, 1213
 Havlín, Josef 1201
 Havlová, Dagmar 1425, 1426, 1454, 1455
 Havlová, Olga 1468
 Havránek, Bohuslav 1231, 1232
 Heger, Vladimír 1318
 Hegerová, Hana 1478
 Hechtová, Alena 1407
 Heidegger, Martin 1151
 Heisler, Jindřich 989, 992, 998
 Hejda, Jiří 1109, 1110
 Hejda, Zbyněk 1122, 1151
 Hejl, Vilém 1285
- Hejzlar, Zdeněk 1087
 Helebrandt, Robert (viz Dolejší, Miroslav)
 Helešicová, Věra 901, 904
 Hemelíková, Blanka 1285, 1287
 Hendrich, Josef 931
 Hendrych, Jiří 1150, 1152, 1153, 1155, 1156
 Herben, Jan 944
 Herbert, Zbigniew 1351
 Herczeg, Jiří 1386, 1388, 1390, 1411, 1413, 1416, 1445
 Herrmann, Ignát 1289, 1290
 Heřman, Zdeněk 1290
 Heřmanský, pracovník nakl. Svoboda 1302
 Heydrich, Reinhard 888, 923, 927–929, 933, 989, 993
 Heyduk, Adolf 1074
 Hiršal, Josef 1175, 1190
 Hitler, Adolf 920, 926, 939, 944, 958, 1015, 1016, 1018, 1019, 1025, 1034, 1237, 1367, 1401–1404, 1419, 1420, 1422, 1423, 1453, 1521
- Hlas, Ivan 1478
 Hlavatý, Adolf 968, 982
 Hlávka, Miloš 978
 Hněvkovský, Šebestián 898
 Hnízdo, Vlastislav 1113, 1184
 Hodan, Oldřich 975
 Hodrová, Daniela 1107
 Hoffmeister, Adolf 1000, 1252
 Hofman, František 925
 Hochman, Jiří 1221
 Hojerová, Miroslava 1165
 Holan, Vladimír 913, 992, 996, 998, 1034, 1047, 1048, 1213
 Holanová, Markéta 1044, 1134, 1221
 Holasová, Matylda (viz Krausová-Holasová, Matylda)
 Holbach, Paul Heinrich Dietrich von 1484
 Holeček, František 916, 917
 Holoubek, Jaroslav 1428, 1433
 Holub, Dalibor 1255
 Holub, Miroslav 1140, 1183, 1207, 1260–1263
 Holubec, Stanislav 1483
 Homoláč, Jiří 1437
 Hoop, Augustin von 935, 936, 938, 939, 941, 944, 945, 947, 948, 949, 951, 956
 Hoppe, Jiří 1143, 1149, 1156, 1157
 Hora, Jaroslav 1003
 Hora, Josef 890, 913, 917, 955, 971, 997, 1025
 Hora, Petr 1002
 Horáček, Ladislav 1385
 Horák, Ondřej 1334, 1335
 Horák, Václav (viz Fučík, Bedřich)
 Horáková, Daňa 1204
 Horal, Josef (viz Chmelař, Josef)

- Horejč, Václav 968
Horský, S. 938
Horváth, Gejza 1525
Horváth, Janko 1527
Horváth, Juraj 1530
Horváthová, Agnesa 1527, 1529
Hořec, Jaromír 896, 1056, 1189, 1209
Hostovský, Egon 894, 907, 971, 1074, 1078, 1079, 1082, 1117, 1159, 1169, 1309
Hotmar, Josef 1165, 1429, 1433
Houba, Karel 1159, 1179, 1180, 1182, 1428
Houda, Přemysl 1195, 1321, 1323, 1325, 1326, 1328
Houdek, Lubomír 1326
Houdek, Lukáš 1438, 1528
Houdková, Božena 1248
Houfová, Jarmila 1212
Housar, Václav 994
Hraba, Jaroslav 1323
Hrabák, Josef 1122
Hrabal, Bohumil 1114, 1116–1118, 1141, 1142, 1159, 1169, 1170, 1173, 1183, 1184, 1190, 1191, 1200, 1203, 1206, 1207, 1215, 1241, 1271–1282, 1311, 1313, 1317, 1433
Hrabalová, Eliška 1170
Hrabánek, Jan 900
Hradecká, Vladimíra 1173
Hrobka, rapper 1405, 1406
Hrodek, Dominik 1187
Hroch, Jaroslav 1255
Hronová, Barbora 1113
Hron, Jan 1194
Hrtánek, Petr 1186
Hrubešová, Jarmila 1174, 1175, 1304, 1311
Hrubín, František 971, 1002, 1104, 1117, 1257, 1428
Hrubý, Josef 1311
Hruška, Petr 1380
Hrzalová, Hana 1113, 1181
Hřibková, Hana 958
Hubený, František 1137
Huberová, Marie 1372
Hübl, Vladimír 1384
Hübschmannová, Milena 1438, 1526–1535
Hughes, Geoffrey 1437
Huňát, Čestmír 1201
Hunt, Peter 1505, 1506
Hus, Jan 917, 955, 963, 1298
Husák, Gustáv 1170, 1355, 1380
Hutka, Jaroslav 1194, 1215, 1216, 1323–1325, 1443
Hüttlová, Jaromíra 927, 997
Hvižd'ala, Karel 1117, 1207, 1384, 1462
Hybler, Martin 1216
Hylmar, Tomáš 918
Hynek, Karel 1134
Hynková, Alena 1215
Cháb, Václav 904
Chadimová, Marta 1423, 1424
Chaloupka, Otakar 1420, 1495
Chaloupková, Helena 1386
Chalupecký, Jindřich 892, 919, 967, 968, 1043–1052, 1064, 1073–1082, 1190, 1222, 1370–1372
Chalupný, Emanuel 1255
Chamberlain, Neville 939
Charvát, Jan 1409, 1445
Chaucer, Geoffrey 945
Chitnis, Rajendra A. 986
Chleboun, Petr 1341
Chlěbcová, Milada 988, 1192
Chmelář, František 931
Chmelář, Josef 935, 938, 939, 957, 958, 1038
Chmelík, Jan 1286, 1389, 1390
Chomejní, Rúholláh 1376
Chromá, Danuše 1513
Chrtek, Břetislav 1297
Chruščov, Nikita Sergejevič 1257
Chudoba, Bohdan 957
Chudoba, František 957
Chuchma, Josef 1372, 1454
Chvalkovský, František 910
Chvatík, Květoslav 1339, 1341
Indra, Alois 1157
Innemann, Květoslav 1296
Irving, John 1370, 1372
Isačenko, A. I. 1137
Istler, Josef 1065
Jagger, Mick 1468
Jáchimová, Markéta 1372
Jáchimová, Veronika 1125
Jachnin, Boris 1284
Jakeš, Miloš 1195
Jakobson, Roman 1078, 1079
Jakub, Jiří (viz Orten, Jiří)
Jamek, Václav 1191, 1398, 1430
Janáček, František 924, 1003, 1192
Janáček, Pavel 913, 929, 932, 963, 964, 968, 972–975, 977, 992, 998, 1006, 1062, 1067, 1072, 1091, 1283, 1285, 1287, 1290, 1292, 1384, 1395, 1432, 1433, 1443, 1457
Janáčková, Jaroslava 1194, 1195, 1433
Janák, Michal 1513
Jančík, Drahomír 1011
Janda, Petr 1323
Janiš, Kamil 1001
Janiš, Viktor 1461
Jankovec, Wolfgang 994
Jankovič, Milan 1170, 1176, 1278
Janošková, Dagmar 1521
Janota, Oldřich 1326
Janoušek, Jaroslav 906
Janoušek, Pavel 959, 1106, 1134, 1159, 1181, 1191, 1192, 1197, 1321, 1380, 1383, 1429, 1441, 1461
Jansenová, Sue Curry 1350
Janská, Erna 1027, 1029
Janský, František 1179
Janský, Karel 912, 979, 102–1027, 1029
Janů, Jaroslav 1260
Jareš, David 1408
Jareš, Jakub 1164
Jareš, Michal 929, 974, 980, 996, 1055, 1056, 1160, 1187, 1283
Jarry, Alfred 1132
Javořícká, Vlasta 975
Jedlička, Benjamin 931, 938, 968
Jedlička, policejní rada 1029
Jehlička, Ladislav 997, 1109
Jelínek, Hanuš 903
Jelínek, Ivan 909, 1159
Jelínek, Jan 1006
Jelínek, Josef (Jožka) 1221
Jelínek, Lukáš 1403
Jelínek, Milan 1333, 1335, 1336
Jelínková, Jana 1335
Jelínková, Věra 1313, 1317
Jeník z Bratřic, Jan 917, 1108
Jeřábek, Čestmír 1014
Jeřábková, Edith 1372
Ježek, C., referent ONV Kladno 1132
Jičín, Rudolf 1414
Jičínský, Zdeněk 1413
Jílovský, Rudolf 1037
Jindra, Miroslav 1193
Jirák, Karel Boleslav 926
Jiránek Miloš 1074
Jirásek, Alois 898, 916, 917, 934, 935, 1129, 1246, 1251
Jirásková, Marie 1189
Jireš, Jaromil 1329, 1487
Jirko, Miloš 1029, 1036, 1037
Jirků, Irena 1441
Jirotka, Zdeněk 1289
Jirous, Ivan M. 1145, 1205–1207, 1211, 1271, 1276–1278, 1281, 1282
Jiroušek, Jan 1431
Jirsa, Stanislav 1430
Jírů, Václav 976
John, Jiří 1055
Johnston, David 1347
Josten, Josef 997
Joyce, James 911, 1064, 1193
Juliš, Emil 1141
Jumper, Leonid (nick) 1542, 1545, 1547
Juncker, Klaus 1355, 1358, 1359
Jüngling, Petr 1417
Jungmann, František 1037
Jungmann, Josef 917, 1053
Jungmann, Milan 1150, 1151, 1162,

- 1230, 1234, 1273–1275, 1338,
1341, 1381, 1393, 1394
Jungmannová, Lenka 1191
Jungwirth, František 1147
Juráček, Pavel 1111
Just, Vladimír 1424
Justl, Vladimír 913
- Kabeš**, Jaroslav 1255, 1269
Kabeš, Petr 1165, 1169, 1202, 1338
Kabešová, Jarmila (viz Waageová,
Jarmila)
Kaczynski, Theodore (viz Unabomber)
Kačer, Miroslav 1176
Kaddáfi, Muammar 1402
Kadlec, Václav 1272, 1273, 1281
Kafka, Franz 945, 1116, 1175, 1535
Kahuda, Václav 1443, 1444, 1447
Kainar, Josef 956, 1046, 1048
Kajš, Jan Amos 1041
Kalandra, Záváš 1109, 1125
Kaliba, Jan 1200
Kalinová, Dana 1316
Kalinová, Lenka 1145
Kalista, Zdeněk 895, 903, 905, 997,
1285
Kalousek, Jiří 1504
Kamas, Pavel 1422
Kameník, Jan 1285
Káňa, Vašek 1229, 1232, 1233,
1235, 1236, 1239, 1240
Kanda, Roman 1430, 1436, 1493
Kandócová, Zuzana 1375
Kantůrková, Eva 1146, 1168, 1204,
1397, 1424, 1440, 1441, 1506
Kapek, Miroslav (viz Müller,
Miroslav)
Kaplan, Karel 1110, 1132, 1136, 1140
Kaplický, Václav 968
Kapoun, Karel 1039
Kapránová, Dora 1461
Kapas, Jan 920
Karafiát, Jan 927, 928, 1501
Karásek, Svatopluk 1211, 1216
Karásek ze Lvovic, Jiří 1255
Karbusický, Vladimír 1175
Karel IV. 949, 1053, 1183
Karfík, Vladimír 892, 1043, 1338
Karhanová, Kamila 1438
Karlíček, Petr 923
Kárnet, Jiří 983
Kárný, Miroslav 921
Karoušek, Ladislav 1298
Karvaš, Peter 1179
Kasarda, Martin 1391–1396
Kašpar, Josef 1249–1251
Katajev, Valentin 911, 942
Kavalír, Jarda (viz Němeček, Jaroslav
František)
Kavan, Jan 1220, 1419
Kazbunda, Karel 1254
- Kebza, Tomáš 1412
Kejha, Josef 1378
Kelley, Edward 1484
Kindl, Jan 1117
Kinský, Karel 1030
Kisch, Egon Erwin 942
Kladiva, Jaroslav 1190, 1200
Klánský, Mojmír 1204
Klaus, Václav 1372, 1399, 1497
Klein, Bedřich 1058, 1059, 1062,
1067, 1068
Kleinová, Naomi 1374
Klevisová, Nad'a 1309
Klička, Benjamin 910, 911,
1011–1023, 1076
Klíma, Ivan 1113, 1116, 1117, 1153,
1182, 1183, 1202, 1204, 1216–1218,
1223, 1311, 1334, 1336, 1380,
1382, 1400, 1401, 1403, 1433,
1456
Klíma, Ladislav 1255
Kliment, Alexander 1153, 1217
Klimesová, Marie 1070
Klínský, Petr 1513
Klusák, Pavel 1195
Knap, Josef 1031, 1033, 1040, 1117,
1141, 1159, 1285, 1287–1289
Knapík, Jiří 967, 982, 983, 1003,
1110, 1128, 1130, 1136, 1246, 1247
Knižák, Milan 1370–1372, 1531
Knob, Jan 1287, 1289
Knor, Miloš 1545
Knotková-Čapková, Blanka 1522
Kobes, Jan 977
Kobesová, Drahomíra 977
Kocáb, Michael 1537
Kocourek, Vítězslav 1142, 1175, 1192,
1260
Kočandrlé, Vladimír 1474, 1479,
1480
Kodejš, Milan 1249
Koenigsmark, Alex 1191
Kohout, František 1138, 1253, 1266
Kohout, Jan 1311
Kohout, Milan 1200
Kohout, Pavel 1216, 1217, 1311
Kokeš, Marian 1426
Kokeš, Radomír D. 1461
Kokoška, Stanislav 904
Kokyová, Iveta 1529
Kolár, Jan M. 965
Kolář, Adam 1372
Kolář, Jiří 908, 953, 1043–1054,
1064, 1076, 1134, 1175, 1190
Kolínský, Adolf 1003
Kollár, Ján 1022
Köllnová, Božena 1504
Kolman, Arnošt 1003
Kolman Cassius, Jaroslav 913, 917,
971, 1027, 1034
Komenský, Jan Amos 1001, 1197,
1212
- Komorous, Jiří 1418
Komrsek, František 1415, 1416, 1419
Končelík, Jakub 926, 929, 1145,
1155, 1161, 1163, 1383
Kondrysová, Eva 1192
Konečný, Bohumil 1290
Konečný, Robert 897
Koniáš, Antonín 1206, 1278, 1394,
1433
Konopová, Lenka 1478
Konrád, Ondřej 1329
Konůpek, Jan 1039
Kopáč, Radim 1056
Kopecký, Jan 1043
Kopecký, Milan 1196
Kopecký, Václav 960, 965, 979,
983, 1060, 1106, 1126, 1127, 1245,
1246
Kopeček, Michal 1363, 1367, 1373,
1409, 1410
Köpplová, Barbara 915, 925, 929,
989
Kopřiva, Bohumil 994
Kopta, Josef 944, 971
Korečková, Markéta 1370, 1372
Korel, Jaroslav 999
Kořalka, Jiří 1197
Kořán, Jaroslav 1165
Košník, Pavel 977
Kosák, Michal 1192
Kosík, Karel 1153, 1367
Kosina, Miloš 1290
Kosmas (viz Šys, Karel)
Kosmas 917
Kosta, Tomáš 1159, 1223, 1296,
1297
Kostka, Vilém 939, 968, 985, 986
Kostohryz, Josef 1109
Kostolný, Andrej 1026
Kostroun, Karel 1140
Kostřicová, Blanka 1341
Kosygin, Alexej Nikolajevič 1303
Košnarová, Veronika 965, 1158,
1284
Kotalík, Jiří 918
Kotík, Jan 918
Koudela, Tomáš 1417, 1418
Koudelka, František 1173
Kourová, Pavlína 1122
Kouřil, Vladimír 1190, 1200, 1201
Kousal, Josef 1237
Kostroun, Karel 1140
Koutek, Ondřej 996, 1216
Kováč, Peter 1433
Kovář, J., zástupce náčelníka
HSTD 1485
Kovářík, Eduard 1138, 1156, 1266
Kovařík, Petr 1193, 1384
Kovtun, Jiří 1429
Kozák, Jan 1175, 1183
Kozelka, Petr 1423
Koželuhová, Helena 965, 997

- Kožený, Viktor 1405
 Kožík, František 978
 Kožíšek, Antonín Jaromil 978
 Kožíšek, Petr 1491
 Kožmín, Zdeněk 1196
 Kožnar, Zbyněk 1069
 Král, Jiří T. 1461
 Kramář, Ota 1290, 1292
 Kramář, Vincenc 1064
 Kramer, Alexandr 1192
 Krásnohorská, Eliška 917, 1026, 1256, 1268, 1289
 Krátký, Jiří 1384
 Kratochvíl, Jiří 1204, 1333–1344, 1373
 Kratochvíl, Miloš Václav 1241
 Krausová, Milada 1378
 Krausová-Holasová, Matylda 932
 Krejčí, Emil 971
 Krejčí, Karel 1254
 Krejčí, Karel A. 896, 897
 Krejčí, Pavel 1444
 Krejsa, Josef 1412
 Kriebel, Zdeněk 1029, 1032, 1036
 Kriseová, Eda 1217, 1384
 Kristek, Jan 1117, 1147, 1168, 1179, 1180, 1274
 Kromschröder, Gerhard 1469
 Kropáčková, Marie 1256, 1257
 Kropotkin, Petr Alexejevič 942
 Kroutvor, Josef 1279
 Krum, Gustav 1095, 1290, 1292
 Krunt, Milan 1469
 Krychtálek, Vladimír 933
 Kryl, Karel 986
 Kryl, Pavel 1433
 Krýsa, Josef 978
 Kryšpinová, Jitka 915, 925, 929, 989
 Křelina, František 903, 1030, 1031, 1117, 1287–1289
 Křen, Jan 1403
 Křepinská, Margita 1245
 Křesadlo, Jan 1457
 Křesťan, Jiří 996, 1492
 Kříček, Václav 1005
 Kříž, Jiří P. 1440
 Kubálek, Vratislav 1179
 Kubaník, Pavel 1527, 1528, 1530
 Kubíček, Josef 918
 Kubíková, Pavlína 1457
 Kubín, Václav 1192
 Kubišta, Bohumil 1064
 Kubů, Eduard 1011
 Kučera, Jan P. 1193, 1194
 Kučera, Josef 1191
 Kučera, Petr 1384
 Kudrna, Josef 1156
 Kuchyňka, Daniel 1515
 Kuklík, Jan 905, 1021
 Kultová, Ivana 1530
 Kuna, Jaroslav 968
- Kunc, Jaroslav 1006, 1011, 1012
 Kundera, Ludvík 967, 998, 1064, 1069, 1141, 1190, 1196
 Kundera, Milan 1065, 1067–1069, 1110, 1137, 1141, 1152–1154, 1163, 1173, 1175, 1182, 1189, 1218, 1258, 1309, 1311, 1312, 1347, 1424, 1460, 1461
 Kupcová, Dana 1373
 Kupčíková, Alena 1370, 1372
 Küpper, René 920, 921
 Kusák, Alexej 1132
 Kustow, Michael 1355–1358
 Kusý, Miroslav 1382
 Kutina, Jaroslav 1487
 Kužilek, Oldřich 1387
 Kužník, Jan 1537
 Kvaček, Robert 1025
 Kvěch, Josef (viz Nesnídalová, Marie)
 Kymlička, Milan 1383
 Kyncl, Karel 1219
- Lacina**, Václav 1142, 1260
 Lacková, Elena 1525, 1527, 1532
 Lada, Josef 927, 1084, 1371, 1372, 1439, 1440
 Lahoda, Vojtěch 919, 1055
 Lachmann, Petr 1433
 Laiblová Kadlecová, Ivana 1304
 Laichter, František 935, 963
 Laiske, Miroslav 922
 Lajčiak, Milan 1153
 Lakatos, Menyhért 1525
 Lamar (nick) 1549
 Lamingier, Volf Maxmilián 955
 Lanc, Otakar 1179, 1185
 Landa, Daniel 1470, 1471, 1476, 1480
 Landovský, Pavel 1191
 Lang, Jaromír 1231
 Langer, Aleš 1197
 Langer, František 907, 944, 945, 996
 Langerová, Marie 1165, 1169
 Lankašová, Taťána 1452
 Lanta, O. 903
 Látková, Zdeňka 1424
 Lauder, Silvie 1459
 Lautréamont, comte de (vl. jm. Isidore Ducasse) 911
 Lawrence, David Herbert 911
 Lazecký, František 1285
 Láznička, Josef (viz Sábl, Václav)
 Lažnovský, Karel 988
 Lederer, Jiří 1207, 1213, 1216, 1303
 Lefebvre, Marcel 1415
 Lefeuvre, Ivanka 1216
 Lefevere, André 1350, 1351
 Lehovec, Jaroslav Jan 996
 Lenin, Vladimír Iljič 911, 942, 944, 1193, 1293, 1312, 1404
- Lenz, Ladislav 1523
 Lesley, Bill 931
 Lesný, Vincenc 1254, 1255
 Lev XIII. 939
 Lewis, Samuel (viz Gruša, Jiří)
 Lhořan, Lukáš 1376, 1377
 Libánek, Tomáš 1162
 Lid'ák, Miroslav 1150
 Liebscher, Adolf 954
 Liehm, Antonín Jaroslav 1154
 Lifka, Bohumír 1005
 Ligierová, Dagmar 1446
 Lindaurová, Lenka 1372
 Lindgrenová, Astrid 1439, 1504
 Linhartová, Věra 1285, 1334
 Linke, Arno 1273, 1274
 Linklater, Eric 987
 Lipanská, Zdeňka 978
 Lipovský, Jaroslav 1269
 Lis, Ladislav 1413
 Lishaugen, Roar 1107
 Listopad, František 968
 Liška, Zdeněk 1301
 Lodrová, Věra 1397
 Loewy, Jiří 1403
 London, Artur 1313
 London, Jack 1290, 1313
 Lopatka, Jan 1108, 1149, 1172, 1175, 1189, 1192, 1202, 1212, 1274, 1279, 1280
 Lorenc, Zdeněk 968, 998, 1064, 1132
 Losev, Lev 1019, 1195
 Lotman, Jurij Michajlovič 1193
 Loué, Thomas 1533
 Loužil, Jaromír 1248
 Lovrič, Pavel 1289
 Lüdtkke, Alf 1243
 Lukax (nick) 1460
 Lukasík, Josef 987
 Lukeš, Jan 1109, 1181, 1221, 1340, 1457
 Lutka, Petr 1326, 1327
- M. Engele** (viz Řezník, rapper)
 Macek, Ján 1372
 Macek, Josef, historik 1191
 Macek, Josef, politik 1020, 1021
 MacLeodová, Anne Scott 1501, 1505
 Macourek, Miloš 1187
 Macura, Vladimír 1126, 1181, 1191–1193
 Maeterlinck, Maurice 1256
 Mahen, Jiří 957, 991
 Mahler, Gustav 1375
 Mach, Antonín 1032
 Mach, Petr 1405
 Mácha, Karel Hynek 912, 958, 985, 1108, 1536
 Mácha, Zbyněk 1323
 Macháček, Jan 1428
 Machalická, Jana 1372, 1426

- Macháně, Jiří 1397
 Machar, Josef Svatopluk 914
 Machata, Michal 1370
 Machatková, Raisa 901, 904
 Machonin, Sergej 1059, 1336–1338, 1340, 1342
 Machová, Anna 1255, 1270
 Machovec, Martin 1135, 1202, 1211, 1212
 Majakovskij, Vladimír 1067, 1068, 1069
 Majer, Vladimír 1417
 Majerová, Marie 917, 937, 942, 971, 1076, 1117, 1129, 1230
 Malá, Zuzana (viz Řihová, Zuzana)
 Malina, Václav 1454
 Málková, Iva 1002, 1417
 Mallarmé, Stéphane 945
 Malý, Radek 1515
 Malý, Rudolf Ina 978, 979
 Mančal, Jaroslav 1064, 1066
 Mančal, Oldřich 1064
 Mandler, Emanuel 1208, 1411
 Mandys, Pavel 1447
 Mann, Heinrich 942, 945
 Mann, Thomas 942, 945, 1193
 Marek, Antonín 1193
 Marek, Jiří 1186, 1190
 Mareš, Jan 1284, 1285, 1293
 Mareš, Michal 965, 966, 997
 Mareš, Miroslav 1377, 1412, 1414, 1415, 1470, 1471
 Marin, Jan 1461
 Marinetti, Filippo Tommaso 1132
 Markl, Jaroslav 1108
 Maroušek, Jiří 1405
 Marr, Nikolaj Jakovlevič 1232
 Maršálek, Antonín 968
 Martínková, Jana 1453
 Marušiak, Juraj 1100
 Marx, Karl 911, 942, 1020, 1193, 1255, 1404, 1484
 Mařík, Kamil 1190
 Masaryk, Jan 1490
 Masaryk, Tomáš Garrigue 907, 909, 916, 921, 936, 937, 939, 963, 982, 983, 994, 1001, 1015, 1016, 1022, 1029, 1030, 1244–1249, 1251, 1252, 1255, 1309, 1313, 1317, 1429, 1433
 Mašek, Jiří 1031, 1034
 Matásek, David 1470
 Matejovič, Pavel 1100
 Mathauser, Josef 954
 Mathé, Ivo 1398
 Mathesius, Vilém 1534
 Matouch, Václav 1418
 Matoušek, Petr 1396
 Matras, Yaron 1528, 1530
 Matula, Antonín 933
 Maximoff, Matéo 1525
 Mayerová, Françoise 1450
 Mazáč, Leopold 924, 978
 Mazáčová, Miroslava 1192
 Mazal, Tomáš 1277
 Mazálková, Ivana 1437
 Mazel, Michal 1446, 1450
 McCann, Colum 1532
 McCarthy, Joseph 1352
 McKeown Voskocová, Christine 1430
 Med, Jaroslav 907
 Medek, Mikuláš 1189
 Medek, Rudolf 898, 903, 917, 944, 996
 Mědílek, Boris 921
 Mědílková, Jiřka 1245
 Medová, Milena 1191
 Mejstřík, Martin 1411
 Melč, Ctibor 925, 929
 Melč, Josef 1527
 Ménage, Gilles 1534
 Mencák, Břetislav 931
 Mendel, Miloš 1376
 Menzel, Jiří 1456
 Merkllová, Denise 1351
 Merta, Vladimír 1195, 1321–1332
 Merth, František Daniel 1285
 Mertl, Věroslav 1284, 1285, 1293, 1294
 Mervart, Jan 1143, 1149–1152, 1154–1156, 1491, 1492
 Mičkalová, Petra 1392
 Michal, Karel 1311
 Michal, Vladimír 1288
 Michalčík, Slavomír 1420
 Michelangelo Buonarroti 1002
 Michl, Karel 1174, 1312
 Mikeska, Tomáš 1522
 Mikeš, Petr 1419
 Mikeš, Vladimír 1176
 Miklík, Josef 983
 Miklík, Josef Konstantin 1001, 1002
 Mikloško, Jozef 1392, 1393
 Miko, Václav 1439, 1440
 Mikota, Václav 896, 906, 907, 961, 968
 Mikulášek, Alexej 1452
 Mikulášek, Oldřich 930, 1196, 1220, 1313
 Mikulenková, Hana 1515
 Milinovský, Václav 993
 Miller, Henry 911, 1165
 Miłosz, Czesław 1309
 Milota, Albert 900
 Milota, Karel 1071, 1080
 Milotová, Jaroslava 921
 Miltner, Vladimír 1376, 1377, 1528
 Mináč, Vladimír 1100
 Mírovský, Jiří 1478, 1479, 1480
 Misař, Karel 1311
 Mišík, Vladimír 1478
 Míšková, Věra 1456
 Mithöchner, Miroslav 1389, 1448
 Mládek, Ivan 1523
 Mlejnek, Josef 1419
 Mlynář, Vladimír 1159, 1296, 1392
 Mlynář, Zdeněk 1152
 Mňačko, Ladislav 1150
 Mocná, Dagmar 1289, 1498
 Mohamed, prorok 1378
 Mohn, Volker 921, 923, 933
 Molière 945
 Molnár, Bohumír 1493
 Molotov, Vjačeslav Michajlovič 996, 1521
 Mommsen, Hans 1099
 Montaigne, Michel de 1484
 Moravec, Emanuel 923, 933, 936, 937, 948, 949, 1022
 Moravec, Jan 1156
 Moravec, Michal 1447
 Moravia, Alberto 1142
 Moravius, V. (viz Nauman, Pavel)
 Moréas, Jean 1327
 Motejl, Otakar 1212
 Motýl, Jiří 1406
 Moučková, Miroslava 1497
 Možný, Ivo 1302
 Mráz, Zdeněk 1123, 1286, 1289
 Mrozek, Stawomir 1430
 Mrštík, Vilém 1191
 Mucha, Jiří 1137, 1141, 1311
 Mukařovský, Jan 1065, 1247
 Müller, Adolf 1335
 Müller, B. 897
 Müller, Jiří 1393
 Müller, Miroslav 1185, 1201
 Müller, Vladimír 968
 Müllerová, Beate 1287, 1510, 1512
 Müllerová, Luisa 1453
 Mun, Son-mjong 1440
 Musil, Michal 1426
 Mussolini, Benito 1374
 Muzika, František 1072, 1122
 Nadeau, Maurice 983
 Nauman, Pavel 938, 1219
 Navara, Luděk 1422
 Navrátil, Jaromír 1156, 1162, 1303
 Navrátil, Jiří 1176
 Nečas, Jaroslav 898, 938, 940, 958
 Nečasěk, František 1129
 Nedvěd, Jan 1151, 1152
 Neff, Ondřej 1197
 Neff, Vladimír 971
 Nechvátal, František 1018, 1019, 1263, 1264
 Nejedlý, Jaromíra 1113
 Nejedlý, Zdeněk 944, 1106, 1171, 1193, 1213, 1239
 Nekula, Marek 1339
 Němcová, Božena 898, 917, 922, 927, 972, 975, 1213, 1246, 1250, 1428, 1502, 1503

- Němec, Jiří 1216
 Němec, Josef 898
 Němec, Richard 1330, 1331
 Němec, Zdeněk 926
 Němeček, Tomáš 1426
 Němeček, Zdeněk 1159
 Němirovič-Dančenko, Vladimír Iv-
 novič 1292
 Nenadál, Radovan 1185
 Nepil, František 1397
 Nepovimová, Miroslava 1317
 Neruda, Jan 971, 972, 1194, 1246
 Nesnídalová, Marie 1030, 1038
 Nesvadba, Josef 983, 1186, 1190
 Nesvadbová, Barbara 1372
 Nešporová, Jitka 1115, 1119
 Neubauer, Martin 897
 Neubauer, Zdeněk 1481
 Neumann, Stanislav Kostka 908,
 917, 929, 942, 944, 989, 1000,
 1033, 1035, 1037, 1498
 Neurath, Konstantin von 920, 921,
 924, 936
 Nevod, Petr 1292
 Nevole, Milan 1384
 Newerly, Igor 1430
 Nezbeda, Ondřej 1531
 Nezkusil, Vladimír 1291, 1292
 Nezval, Martin 1423, 1424
 Nezval, Vítězslav 890, 913, 917, 927,
 929, 937, 944, 946, 985, 998,
 1000, 1064, 1065, 1110, 1126, 1212
 Niedermeierová, Jana 1462
 Nikolskij, Sergej Vasiljevič 1245
 Nikotýn (viz Pallát, Luděk)
 Noha, Jan 1141, 1259, 1260,
 Nohavica, Jaromír 1327
 Nohejl, Miroslav 1288
 Nor, A. C. 985, 1288, 1289
 Nosek, Pavel 1198
 Nosek, Václav 966
 Nosek-Windy, Václav 1093
 Nouza, Oldřich 1264, 1265
 Novák, A. V. 931
 Novák, Arne 1013, 1016,
 Novák, Bohumil 897, 968, 970–973,
 975, 977, 982, 983, 985–987,
 991, 1247
 Novák, Jaroslav, prozaik 1290, 1291
 Novák, Jaroslav, redaktor nakl.
 Blok 1196
 Novák, Ladislav 969, 1055, 1110,
 1175
 Novák, Libor 1405
 Novák, Lukáš 1422
 Novák, Pavel 1231
 Novák, Rudolf 924, 978
 Novák, Vladimír 1147, 1431, 1488,
 1489
 Nováková, Marie 1290
 Nováková, Teréza 917
 Novomeský, Laco 913, 1213, 1312
 Novotná, Hedvika 1470
 Novotný, Antonín 1154, 1157
 Novotný, František 1187
 Novotný, Jan 1313
 Novotný, Jaroslav 1305
 Novotný, Jiří 1305
 Novotný, Vladimír 1181, 1182, 1186,
 1339
 Nový, Jan 1141
 Nutz, Ota 1329
 Nývlt, Václav 1537
 Obrátil, Karel Jaroslav 1001
 Obrtel, Vít 967, 1059
 Obzina, Jaromír 1216
 Odehnal, Ivo 1196
 Ohrval, Juraj 1026
 Ochová, Sheila 1285
 Okudžava, Bulat 1326
 Oláh, Vlado 1527, 1530
 Olahová, Erika 1525, 1530
 Olbracht, Ivan 917, 937, 942, 971,
 989, 1076, 1191, 1230
 Oldřich, kníže 955
 Olič, F., knihovnický inspektor 1132
 Olšáková, Doubravka 1197
 Ondrašovičová, Ivana 1311
 Opatrný, Vilém 987
 Opelík, Jiří 1146, 1148, 1176, 1180,
 1182, 1229
 Ornest, Ota 1213
 Orság, Petr 1220, 1383
 Ortega y Gasset, José 893, 1151
 Orten, Jiří 919, 953, 983, 990
 Orwell, George 976, 1186, 1203,
 1205, 1215
 Ostřanský, Bronislav 1377
 Ošmera, Josef 1036, 1038
 Otčenášek, Jan 1176, 1227, 1228,
 1242
 Otruba, Mojmír 1176, 1192, 1195
 Ovečka, Libor 1002
 Pachmayer, Julius 929, 978
 Pachnerová, Míla 974
 Palacký, František 946
 Palach, Jan 1164, 1165, 1195
 Palfrey, John 1458, 1459
 Palička, Quido 911
 Palivec, Josef 985, 986, 987, 1064
 Pallát, Luděk 1474
 Pallata, Luděk 1479
 Paloncy, Evžen 1296, 1298, 1300,
 1301, 1303, 1306
 Palovčíková, Martina 1415
 Papírník, Miloš 1123, 1124
 Papoušek, Vladimír 894
 Páral, Vladimír 1176, 1185, 1186, 1191
 Parkan, František 1522
 Parkanová, Markéta 1522
 Paroubková, Petra 1372
 Pařízek, Ladislav Mikeš 986
 Pasák, Tomáš 904, 908, 926, 927,
 930, 937
 Pasáková, Jana 988
 Pasternak, Boris 1182
 Pastier, Oleg 1201
 Pašková, Věra 1184
 Pašmik, Jaroslav 1461
 Paták, Josef 913
 Patočka, Jakub 1408
 Patočka, Jan 967, 1169, 1254, 1490
 Paukert, Jan 988
 Pavela, Josef 1397
 Pavelka, Zdenko 1443
 Pavlát, Leo 1419
 Pavlíček, František 1191, 1213
 Pavlíček, Tomáš 901, 906, 908, 911,
 1011, 1018
 Pecka, Jindřich 1156, 1157
 Pecka, Karel 1109, 1137, 1159, 1175,
 1221
 Pech, Milan 950
 Pěcha, David 1410
 Pecháček, Jaroslav 1116
 Pechačová, Markéta 1199
 Peiger, František 978
 Pejčoch, Ivo 1064
 Pekárková, Iva 1221, 1222, 1462
 Pekař, Josef 1309
 Pelán, Jiří 1109, 1430
 Pelc, Jan 1418
 Pelc, Jaromír 1430, 1431, 1450
 Pelikán, Jiří 1220
 Peňás, Jiří 1471, 1480
 Perglerová, Jana 1489, 1490
 Peroutka, Ferdinand 917, 946, 966,
 967, 988
 Perrot d'Abancourt, Nicolas 1534
 Pešat, Zdeněk 1066, 1146, 1176
 Pešta, Andrej 1528
 Pěta, Jan 1372
 Peterka, Josef 1181, 1188, 1192,
 1450
 Peterka, Jiří 1459
 Peterka, Miroslav 1272
 Petr, Václav 914, 968, 983,
 986, 1025, 1026, 1029, 1033,
 1035–1040, 1043, 1044, 1046,
 1048, 1079
 Petráček, Zbyněk 1495
 Petráková, Sylvie 1372
 Petřík, Vladimír 1172
 Petrušek, Miloslav 1366
 Petruv, Helena 946
 Petříček, Miroslav ml. 892, 1055
 Petříček, Miroslav st. 1274
 Petřivý, Tomáš 1201
 Philipp, Charles-Louis 902
 Philips, Bilal 1376, 1377
 Picasso, Pablo 1064
 Pícek, Jiří Robert 1142
 Pícka, Jaroslav 1039, 1040
 Pilař, František 1086, 1266, 1275

- Pilař, Jan 1043, 1159, 1117, 1180, 1185, 1187, 1189, 1196, 1428
Pilňák, Boris 942
Piorecká, Kateřina (viz Bláhová, Kateřina)
Piorecký, Karel 1458, 1463, 1464
Pistorius, Vladimír 1209, 1385, 1394–1396, 1431, 1531
Piša, Antonín Matěj 897, 903, 1116, 1275
Piša, Petr 928
Piša, Vladimír 1340
Pithart, Petr 1220
Pithartová, Jana 1444
Pitva, rapper 1405, 1406
Pivcová, Zuzana 904
Placák, Petr 1203, 1385
Platzová, Magdaléna 1077
Plavcová, Alena 1372
Pletka, Václav 1175
Pleva, Josef Věromír 1241, 1498
Pluhař, Zdeněk 1188
Plzák, Stanislav 987
Podpěra, Otto 1011, 1012, 1013, 1016
Poeta, Claudio 1272, 1273, 1279
Pohl, Martin (viz Řezník, rapper)
Pohorský, Miloš 1146–1148, 1450, 1488
Pojezdny, Michael Josef 1423
Pokorný, Jakub 1377
Pokorný, Milan 1339
Poláček, Josef 1497
Poláček, Karel 907, 917, 945, 985–989, 991, 1289, 1175
Poláček, Václav 906, 919, 924, 934, 935, 937, 940, 941, 944–948, 1000, 1001, 1006, 1011, 1012, 1038
Poláková, Jarmila 1327, 1328
Poláková, Jitka 1241
Polívková–Jensenová, Marie 973
Portman, Josef 1039, 1040
Pořízková, Lenka 1377, 1439, 1510
Pospiszyl, Tomáš 1290
Pospíšil, Zdeněk 1191
Pospíšilová, Františka 1248, 1249, 1250
Pouperová, Olga 1386, 1442
Povolný, Daniel 1218
Pražák, Albert 905, 968, 1254
Prečan, Vilém 1209, 1220, 1414
Preiningarová, Magdalena 1305
Preisner, Rio 1176
Profant, Martin 1440
Procházka, Antonín, prozaik 1132
Procházka, Antonín, výtvarník 1064
Procházka, Jan 1103, 1117, 1154, 1169
Procházka, Miroslav 1176
Procházková, Aneta 1425
Procházková, Lenka 1424
Prokeš, Hubert 1042
Prokop, Pavel 908, 1037
Prokop, Vladimír 1290
Prokúpek, Tomáš 1084, 1199
Prokúpek, Václav 986, 1109, 1159, 1176
Prouza, Petr 1428
Pršínová, Tamara 1284, 1286, 1290, 1291
Průša, Jaromír M. 1085, 1086
Přibáň, Jiří 1205
Přibáň, Michal 1071, 1107, 1116, 1124, 1128, 1141, 1220, 1221
Přibáňová, Alena 1220, 1221, 1266, 1335
Přibil, Marek 1439
Přidal, Antonín 1397, 1398
Přihoda, Petr 1393
Přinda, Ladislav 1036
Ptáček, Ladislav 974
Ptáčník, Karel 1183, 1246
Pujmanová, Marie 927, 1076, 1232
Pulec, Jiří 1062
Pullmann, Michal 1015
Pustějovská, Ivana 1417
Putík, Jaroslav 1380
Putna, Martin C. 905, 979, 980, 989, 1002
Quotidian, Martin 1490
Rabelais, François 945, 1212
Rada, Vlastimil 971, 989, 991, 1287
Radimský, Ladislav (viz Den, Petr)
Radoměrská, Maryna 927
Rafa, Tomáš 1389
Rafaj, Oldřich 1113
Rachůnková, Zdeňka 1192
Rais, Karel V. 898
Rak, Jiří 1193, 1194
Rambousek, Jan 1018
Rambousek, Jiří 985, 986, 994–996, 999, 1000, 1055, 1056
Rasl, Zdeněk 1491
Rataj, Jan 907, 1022
Rauš, František 909
Rauwolf, Josef 1418
Reiman, Pavel 967, 982, 983, 1003, 1127–1130, 1145
Reissner, Martin 1503, 1504
Reiznerová, Margita 1525, 1527, 1528
Rejžek, Jan 1328, 1426
Remarque, Erich Maria 945
Renč, Václav 978, 1034, 1109
Repousiová, Marie 1514
Resler, Kamill 913, 914, 932, 942, 986, 998, 1025–1042
Reymont, Władysław Stanisław 1430
Reynek, Bohuslav 1159, 1182, 1215, 1285
Rezek, Petr 1201
Ribbentrop, Joachim von 996, 1521
Richter, Vít 1309, 1310, 1313, 1316, 1317
Richter, Zdeněk 1074
Robětín, František 968
Roháčková, Antonie 999
Roháčková, Věra 999
Rohan, Josef 1025, 1027, 1039, 1040
Rohozinski, Rafal 1458, 1459
Roche Olivar, Roberto 1523
Rochefortová, Christiana 1185
Rojt, Jan 1215
Rolland, Romain 942
Romains, Jules 1012
Romanová, Gabriela 1202–1204, 1211
Rops, Roman (pseud.) 1376
Roth, Philip 1456
Rothová, Susanne 1272, 1280
Roubal, Pavel 1214
Rowlingová, J. K. 1460, 1548
Rozehnal, Aleš 1399
Rozner, Vojtěch 927, 978
Rubáš, Stanislav 1430
Rudl, Friedrich 924
Rulf, Jiří 1191, 1418
Ruml, Jiří 1381
Runciman, Walter 1015
Rundle, Christopher 891
Rushdie, Salman 1376, 1392
Ruť, Přemysl 1195
Rybák, Josef 1230, 1231, 1245, 1260
Rychetský, Lukáš 1186
Rychlý, Jaroslav 1179
Rykr, Zdenek 919, 1048
Ryvolová, Karolína 1364, 1531, 1533
Rzounek, Vítězslav 1106, 1113, 1137, 1140, 1184, 1190, 1227, 1280
Řehák, Daniel 988, 991
Řezáč, Jan 1056, 1158, 1159
Řezáč, Tomáš 1429
Řezáč, Václav 967, 968, 1231, 1245
Řezníček, Zdeněk 986
Řezník, rapper 1404–1408
Řičan, Pavel 1397
Říha, Bohumil 1410, 1439, 1495–1507
Říha, Jakub 953
Říha, Ladislav 1095
Říhová, Zuzana 893, 1359
Říský, Milan 1446
Šábl, Václav 993
Sabrow, Martin 1099
Sadílková, Helena 1527, 1528, 1530, 1531
Sak, Robert 979, 1074, 1284, 1285, 1290, 1293
Salivarová, Zdena 1220
Salmon, Christian 1461

- Samková, Klára 1407
 Sánka, Vladimír 1377
 Sartre, Jean-Paul 1182, 1256
 Saudek, Kája 1187, 1198, 1199
 Sedláček, Jaroslav 1424
 Sedlák, Jan V. 1030, 1034
 Segi, Stefan 1375, 1405, 1410, 1439,
 1445, 1449, 1473, 1550
 Segi Lukavská, Jana 1498
 Seibertová, Lucie 1185, 1192
 Seifert, Jaroslav 890, 893, 902,
 912-914, 917, 940, 967, 971, 974,
 975, 985, 1002, 1026, 1034,
 1035, 1039, 1104, 1139, 1142, 1152,
 1170-1174, 1180, 1189, 1215, 1219,
 1239, 1257
 Sekanina, František 1013
 Sekora, Ondřej 1495
 Seton-Watson, Robert William 1026
 Shakespeare, William 945, 1374,
 1375
 Shaw, Martin 1532
 Schauer, Michal 1487, 1491
 Schauerová, Kateřina 1487, 1491
 Scheinostová, Alena 1525, 1526,
 1533
 Scheinpflug, Karel 936, 937
 Scheinpflugová, Olga 927, 936, 937,
 1027, 1037
 Scheur, Wolfgang 1220
 Schindler, Franz 1001
 Schmoranz, Zdeněk 904, 925
 Schonberg, Michal 899
 Schorm, Evald 1110
 Schovánek, Radek 1216, 1217, 1218
 Schulz, Karel 942, 1002
 Schuschnigg, Kurt 1017
 Schwarzenberg, Karel 1441
 Schwarzenberg, Karel VI. 980
 Sidon, Karol 1122, 1216
 Sikora, Roman 1462
 Silagiová, Zuzana 1420
 Sinclair, Upton 942
 Sivek, Alois 1289
 Skácel, Jan 1196, 1215, 1313, 1523
 Skácel, Miloslav 997
 Skála, Dušan 1423
 Skála, Ivan 1153, 1428
 Skaláková, Eva 1312
 Skaliník, Joska 1200, 1384
 Skilling, H. Gordon 1205
 Skochová, Iva 1464
 Skopal, Pavel 1295
 Skoumal, Aloys 1193
 Skřeček, Rudolf 972
 Skýpala, Gustav 1302
 Slaboch, František 897
 Slabý, Zdeněk Karel 988, 1091,
 1503
 Slačálek, Ondřej 1407, 1408
 Sládek, Josef Václav 1026, 1033,
 1076
 Sládek, Miroslav 1370, 1378, 1401,
 1412, 1413
 Slánský, Rudolf 1003
 Slavík, Bedřich 978
 Slavík, Ivan 1002, 1003, 1285
 Slavík, Jan 944, 965, 997
 Slavík, Mirek 1122
 Sloboda, Rudolf 1176
 Slobodník, Dušan 1392, 1395
 Slouka, Zdeněk J. 1403
 Slováková, Barbora 1387
 Smatek, František 975
 Smetáček, Vladimír 957
 Smetáčková-Moravcová, Irena 1522
 Smetana, Bedřich 923, 926
 Smetana, Jan 918
 Smetana, Jaroslav 1241, 1274
 Smetanová, Jindřiška 1397
 Smola, Josef 1433
 Smolíková-Mečířová, Božena 896
 Smoljak, Ladislav 1195, 1198, 1199
 Smrkovský, Josef 1155
 Söhnel, Arthur 925
 Soldan, Fedor 978
 Soldán, Ladislav 1339
 Solženicyn, Alexandr 1182
 Sommer, Jiří 903
 Sommer, Vítězslav 1243, 1244, 1247
 Soška, Milan 1380
 Součková, Milada 893, 1071-1082,
 1132
 Soudek, Lubomír 1405
 Soukup, Jiří 1535
 Soukup, Karel (Charlie) 1211
 Soukupová, Jana 1423-1425, 1445
 Sova, Antonín 971
 Sova, Svatopluk 971
 Sowiński, Paweł 1319
 Spálenka, Antonín 1029, 1030,
 1032, 1033
 Spectator (pseud.) 962
 Spencer, Frank 1353
 Spiess, Eric 1217
 Spilka, Zdeněk 1033
 Spitz, Evžen 967
 SponcheBob (nick) 1541
 Spurný, Ladislav 1418
 Spurný, Matěj 1005, 1007
 Srba, Bořivoj 894, 996
 Srp, Karel 992, 1190, 1200, 1201
 Stachová, Helena 1430
 Stalin, Josif Vissarionovič 911, 942,
 1126, 1138, 1181, 1257, 1293, 1521
 Staněk, Luděk 1407
 Staněk, Tomáš 1005
 Staňková, Věra 1293
 Stankovič, Andrej 1151
 Stanovský, Vladislav 1503
 Starkiller (nick) 1460
 Stárková, Blanka 1443
 Starý, Zdeněk 1231
 Stehlik, Ladislav 913, 956, 1034, 1035
 Steigerwald, Karel 1191, 1399, 1423,
 1424
 Steinbeck, John 973, 1132
 Steiner, George 1505
 Stejskal, Václav 1086
 Stern, Jan 1461
 Stifter, Adalbert 1285, 1291
 Stich, Alexandr 1192, 1197
 Stivín, Jiří 1394
 Stojka, Ceija 1525
 Stoppard, Tom 1338, 1340, 1348,
 1359, 1468
 Storey, John 1295
 Storch, Alexander 946
 Stránský, Jiří 1169, 1397
 Strnad, František 938, 978
 Strnadel, Josef 1001, 1002
 Strohsová, Eva 1176, 1192
 Stropnický, Matěj 1153
 Stroj, Daniel 1431, 1450, 1493
 Strihavková, Eva 1530
 Stupka, Vladimír 967
 Suda, Kristián 1071
 Suk, Ivan 1035
 Suk, Jaroslav 1209
 Suk, Jiří 1203, 1213, 1363, 1413
 Suková, Dagmar 1209
 Sullivan, Pat 1084
 Sus, Jaroslav 1526
 Sus, Oleg 1182, 1288
 Sůva, Vladimír 1339, 1380
 Svátek, František 1419
 Svatopluk, T. 1107, 1228-1230, 1234,
 1236-1239
 Svejkovská, Olga 992
 Svěrák, Zdeněk 1195, 1198, 1199
 Sviták, Ivan 1436, 1483-1494
 Sviták, Leopold 1484
 Svoboda, Emil 895
 Svoboda, Ivan 1372
 Svoboda, Luděk 1121, 1122
 Svoboda, Ludvík 1171, 1172
 Svoboda, Osvald 904
 Svoboda, Vlastimil 1376
 Svora, Přemysl 1425, 1454, 1455
 Swift, Jonathan 945
 Syna, Sy 1351, 1352
 Syrovátková, Marie 982
 Sýs, Karel 1006, 1179, 1383, 1429,
 1433, 1449-1452
 Szeryński, Stefan 1307
 Šabata, Jan 1380
 Šabata, Jaroslav 1380, 1384
 Šabatková, Alena 1487
 Šafaříková, Dagmar 1288, 1289
 Šajner, Donát 1313
 Šalda, František Xaver 1013, 1015,
 1171, 1457
 Šámal, Petr 887, 1102, 1107, 1113,
 1122, 1130, 1131, 1140, 1142, 1148,
 1176, 1179, 1180, 1182, 1192, 1193,

- 1195, 1228, 1245, 1246, 1255,
1256, 1258, 1265, 1270, 1287,
1318
- Šavel, Martin Alexander 1414, 1415,
1416
- Šavřda, Jaromír 1215
- Šebková, Hana 1529
- Šerá, Jarmila 1325
- Ševčíková, Petra 1417
- Ševela, Vladimír 1377
- Šídlo, Jindřich 1531
- Šik, Ota 1145
- Šiklová, Jiřina 1215, 1216, 1220
- Šiktanc, Karel 1151, 1191, 1223, 1380,
1382, 1397, 1506
- Šilar, Vilém 1297
- Šíma, Josef 1064
- Šimák, Lev 918
- Šimeček, Zdeněk 1120, 1384, 1385,
1428, 1432, 1433
- Šimsa, Jaroslav 994
- Šinoglová, Drahomíra 1215
- Šišková, Jiřina 1030
- Škarka, Antonín 983
- Škvorecký, Josef 1102, 1106, 1107,
1110, 1116, 1120, 1140–1142, 1159,
1169, 1220–1222, 1253, 1266–
1270, 1309, 1312, 1335, 1437
- Šlejhar, Josef Karel 1268
- Šmahel, František 1197
- Šmahelová, Hana 1498
- Šmahelová, Radka 1510
- Šmejkal, František 919, 1062, 1070
- Šmejkalová, Jiřina 1173, 1295, 1304,
1305, 1368, 1385, 1395, 1428,
1432, 1433
- Šmíd, Milan 1383, 1413
- Šnobar, Jan 931
- Šolta, Josef 939, 947
- Šonka, Jan 931, 1398
- Šotola, Jiří 1056, 1141, 1151, 1183,
1207, 1217, 1313, 1317
- Šotolová, Jovanka 1183
- Špirit, Michael 1152, 1192, 1246
- Špringel, Stanislav 1006
- Šrámek, Fráňa 971, 1035–1037
- Štefaňáková, Radka 1424
- Štětina, Jaromír 1411
- Štěrba, Josef 1001
- Štika, Karel 918
- Štindl, Ondřej 1379
- Štochl, Josef 890, 953, 955, 956,
997
- Štoll, Ladislav 1106, 1113, 1125, 1129,
1141, 1190, 1239, 1255
- Štorch-Marien, Otakar 946, 985,
1181
- Štroblová, Jana 1258, 1264, 1265
- Štrpka, Ivan 1392
- Štulc, Václav 917
- Štyrský, Jindřich 998
- Šubrtová, Milena 1285
- Šulc, Jan 956, 1326
- Šuleř, Oldřich 1041
- Šustrová, Petruška 1372
- Šůtovec, Milan 1100, 1172
- Šváb, Jaroslav 1028, 1029
- Šváb, Ruda 1499
- Švamberg, Alex 1475, 1478
- Švarc, Jevgenij Lvovič 1495
- Švaříček, Rudolf 1305, 1306
- Švehlová, Milena 1192
- Šverdík, Michal 1418
- Švestka, Jaroslav 1121, 1203, 1215
- Talpová, Veronika 1180
- Tarant, Zbyněk 1414
- Taške, Miloslav 934, 935
- Tařána (nick) 1549
- Taufe, Jiří 1106, 1129, 1143, 1239
- Tazbir, Janusz 1419
- Teige, Karel 917, 927, 998, 1064,
1065, 1076, 1125, 1132, 1169, 1192
- Tenčík, František 977
- Tesař, Bohuslav 939
- Tesař, Jan 889, 892, 913, 920, 940,
1216
- Tesařová, Svatava 1513
- Tetauer, Frank 978
- Thakur, Yoko H. 1516
- Theiner, Jiří (George) 1219
- Thomas, Daniel C. 1208, 1209
- Thomas, Dylan 1072
- Thorén, Fritz 973
- Tigrid, Pavel 965, 997, 1220
- Tichý, František 1122
- Tilschová, Anna Maria 955
- Tito, Josip Broz 1120
- Todorová, Tereza 1251
- Todt, František 1140
- Tolstoj, Lev Nikolajevič 1022
- Toman, Jaroslav 1086, 1495, 1497,
1498
- Toman, Jindřich 989
- Toman, Karel 913, 917, 950, 971,
975, 996, 997, 1037
- Tomáš, Josef 1413, 1414, 1416
- Tomášek, Dušan 1110, 1132, 1136
- Tomášek, Jaroslav 968
- Tomek, Oldřich 1190, 1201
- Tomek, Prokop 1412
- Tomeš, Jan M. 968
- Tomeš, Josef 953
- Tomková, Věra 1323
- Tomský, Alexander 1335
- Topinka, Miloslav 1170
- Topol, Jáchym 1441
- Topolánek, Mirek 1407
- Touillier-Feyrabendová, Henriette
1375
- Toyen 989, 992
- Träger, Josef 1072–1074,
1076–1082
- Trávníček, František 1231
- Trávníček, Jiří 1120, 1123, 1174, 1183,
1196, 1309, 1313, 1316, 1317, 1384,
1385, 1428, 1432, 1433, 1436
- Trávníček, Mojmír 930, 957, 979,
1002
- Trčka, František 1334, 1335, 1336
- Trefil, Václav 975
- Trefný, František 944
- Trefulka, Jan 1152, 1173, 1311, 1338,
1431, 1432, 1435, 1436
- Trejbalovi, rodina 1201
- Trnka, Tomáš 911
- Trockij, Lev Davidovič 911, 942
- Trojanová, Kateřina 1005
- Trpka, Vladimír 1204, 1343
- Třešňák, Petr 1438, 1439
- Třešňák, Vlastimil 1122, 1206, 1216,
1323, 1325, 1331
- Třeštík, Michael 1383
- Tučková, Kateřina 1370, 1372
- Tůma, Pavel 1372
- Tureček, Dalibor 989
- Tureček, Roman 1218
- Turková, Kateřina 1526
- Tutiaux-Guillonová, Nicole 1514
- Tvarůžková, Lucie 1373
- Tvrdý, Tomáš 1372
- Trzvník, Jiří 1410
- Twain, Mark 1439
- Tydlitátová, Věra 1414
- Typl, Jaromír 1462
- Udolph, Ludger 1220
- Uhde, Milan 1191, 1220, 1333–1336,
1338, 1342, 1433
- Uhdeová, Jitka 1335
- Uhlíř, Jan B. 988
- Unabomber (vl. jm. Theodore
Kaczynski) 1402
- Urban, Miloš 1376
- Urban, Rudolf 934
- Urban, Zdeněk 971
- Urbánek, Zdeněk 968
- Urbanová, Svatava 1285
- Urbaňski, Andrzej 1119
- Vacek, Eduard 1215, 1398
- Vacík, Miloš 1192
- Vačl, Jaroslav 1417
- Václav, sv. 1026
- Václavek, Bedřich 908, 927
- Václavková, Jaroslava 1249, 1251
- Vaculík, Lubomír 932
- Vaculík, Ludvík 1116, 1153, 1154, 1157,
1169, 1172, 1202, 1204, 1209, 1210,
1215–1217, 1281, 1304, 1305, 1311,
1334, 1336, 1397–1400, 1432,
1506
- Vaculík, Radim 1377
- Vachalovský, Přemysl 1419
- Vachková, Ludmila 1285
- Vajtauer, Emanuel 993, 1042

- Vala, Josef (viz Škvorecký, Josef)
Valdřová, Jana 1522
Valenta, Edvard 965, 966, 1141, 1241, 1242
Valenta, J., dr. 1038
Valja, Jiří 1142
Valoch, Jiří 1190
Valouch, František 913
Valouch, Josef 1188, 1189
Váňa, Miloš 1055
Váňa, Radek 1372
Vančura, Vladislav 893, 917, 957, 1076, 1247
Vaněk, Jiří 1309
Vaněk, Miroslav 1189
Vaněk, Tomáš 1371
Vaničková, Eva 1501
Vaňous, Artur 978
Vápeník, Rudolf 968, 970, 972, 975, 982
Vašíček, Zdeněk 1216
Vašíčková, Věra 1488
Vašut, Marek 1426
Vavák, František 917
Vaverka, Leopold 1001
Vávra, Otakar 887
Vavrečka, Hugo 904
Vavrušková, Zdeňka 1496
Včelička, Géza 1107, 1228–1234, 1238–1241
Večeřa, Pavel 1383
Veis, Jaroslav 1192, 1197
Vejdělák, Čestmír 1264
Vejsada, Václav 1284–1286, 1288–1290, 1292
Velínský, Mirko 1314, 1316, 1313, 131
Velíšek, Martin 1370, 1372
Velkoborský, Fráňa 914
Venera, Jiří 1058, 1062, 1069
Verecký, Ladislav 1185
Verlaine, Paul 945, 1430
Verner, Pavel 1378
Veselá, Dana 1397
Veškrnová, Dagmar (viz Havlová, Dagmar)
Věžníková, Petra 1301
Vidlička, Jan 1372
Viewegh, Michal 1374, 1375, 1426
Vildová, Marta 1383
Vilikovský, Pavel 1172
Vilím, Blažej 909
Vinant, František 1152
Višková, Jarmila 991, 1433
Vitkine, Antoine 1401
Vitouš, Jiří 1210
Vitoušová, Petra 1397
Vladislav, Jan 1109, 1216, 1222
Vlach, Robert 1077
Vlasák, Zbyněk 1423
Vlašín, Štěpán 1113, 1234
Vlček, Josef 1190, 1200
Vobr, Jaroslav 1133
Vodička, Felix 1176, 1192, 1194, 1195, 1247, 1254
Vodička, Timotheus 897, 1002
Vodičková, Božena 1195
Vodičková, Marie 1107, 1117
Vodňanský, Jan 1440
Vodsedálek, Ivo 1135
Vohryzek, Josef 1189
Vochoč, Martin Jan 978
Vojkůvka, Alois 978, 998, 1036, 1040–1042
Vojtěch, sv. 980
Vojtek, Zdeněk 1309
Vojtíšek, František 918
Vokáč, Karel 971
Vokolek, Vladimír 956, 979
Vokrojová, Jana 1199
Volek, Jaromír 1547
Volek, Jiří 1201
Volková, Kateřina 1201
Volný, Zdeněk 1197
Voltaire 945
Vondráčková, Helena 1426
Vondřejš, Jan 954
Vondrová, Jitka 1156, 1158, 1162, 1303
Vondrů, Anna 1192
Voňková, Dagmar (viz Andrtová-Voňková, Dagmar)
Voráček, Jaroslav 1495
Voříšek, Jaroslav 1413, 1414
Voskovec Jiří 907, 909, 944, 984, 1017, 1430
Votýpková, Jarka 1503
Vrak, Jan (viz Koudela, Tomáš)
Vrba, Eugen 1412
Vrba, František 1059
Vrba, Tomáš 1186, 1202, 1203
Vrony (nick) 1549
Vybíral, Zdeněk 1197
Výborný, Miloslav 1448
Výborný, Štěpán 1461, 1462
Vykoukal, František V. 916, 917
Vyskočil, Albert 967
Vyskočil, Ivan 1334
Vyskočil, Pavel 958
Vysockij, Vladimír 1326
- Waage**, Jiří 1255
Waage, Vladimír 1254, 1255, 1257, 1265, 1269, 1270
Waageová, Jarmila 1174, 1253–1270, 1312
Wagner, Jiří 1300, 1301
Wagner, Richard 1201
Wagnerová, Eliška 1426
Waldmannová, Nancy 1422
Wallace, Edgar 983
Wanatowiczová, Krystyna 1498
Weigel, Jaroslav 1187
Weil, Jiří 958, 983, 989, 1106, 1108, 1109, 1116, 1125, 1132
- Weiner, Richard 917, 1078
Weiss, Tomáš 1329, 1331
Weissberg, Robert 1515
Wenzl, Oldřich 1069
Werich, Jan 907, 909, 944, 984, 1017, 1430
Werner, Vilém 978
Wernisch, Ivan 943, 1182, 1380
Westonia, Elisabetha Ioanna 1484
Wiendl, Jan 1015
Wichterle, Otto 1490
Wilden, Theodore 1148
Wilfert-Portal, Blaise 1533
Wilkensová, Hendrianne J. 1514
Williams, Raymond 1299
Winerová, Linda 1351
Winkelhöferová, Vlasta 1180
Winnová, Marie 1348
Wolf, Martin Paul 925
Wolfram von Wolmar, Wolfgang 915, 925, 929, 989
Wolker, Jiří 917, 1108
Wongová, Sandra L. 1510
Wonka, Pavel 1200
Woodsová, Michelle 1218, 1347
Woroszylski, Wiktor 1430
Wünsch, Otakar 994
Wünschová, Felicitas 1192
- Zábrana**, Jan 1110, 1205, 1220, 1221, 1368, 1369
Zábranský, V. (vl. jm. Brabec, Čeněk) 1414, 1415
Zadrobílek, Vladislav 1122
Záhorková, Jana 1468
Zahradníček, Jan 913, 930, 956, 957, 967, 971, 979, 991, 1002, 1026, 1051, 1109, 1117, 1159, 1181
Zahradníček, Tomáš 1440
Zahradníčková, Marie 991
Zach, Aleš 973, 978, 985, 1027, 1127, 1130, 1181, 1271, 1284
Zatlinová, Phyllis 1350
Zajíček, Ladislav 1326
Zajíček, Pavel 1211
Zamjatin, Jevgenij 1181
Zandová, Gertraude 1124, 1135
Zankl, Anton 946
Zapletal, Petar 1322, 1323, 1324
Závada, Vilém 913
Zavřel, František 979, 1016
Zbořil, Zdeněk 1402
Zedníček, Stanislav 1180
Zejda, Bohumil 1140
Zejda, Radovan 930, 979, 991
Zelinský, Miroslav 1443
Zeman, Rudolf 1418
Zeyer, Julius 916, 1255, 1256
Ziegler, autor udání 946
Zieris, Karel František 961–964, 1060, 1068

Zika, Josef 1129
Zikmund, Miroslav 1173, 1295–1307
Zimmerman, Jonathan 1519
Zítko, Michal 1367, 1368, 1401–
1404, 1419–1422, 1453, 1454
Zittrain, Jonathan 1458, 1459
Zív, Ladislav 918
Zívrová, Milada 918
Zlín, Karel 1285
Zmatlíková, Helena 1499

Zrzavý, Jan 1064
Zúbek, Ľudo 974
Zumr, Josef 1125, 1490, 1491
Zumrová, Jiřina 1279
Zvěřina, František 1284
Zvěřina, Václav 1490, 1491
Zykmund, Václav 1062, 1064

Žáček, Jiří 1318
Žáček, Pavel 1150

Žák, Jaroslav 982, 989, 1287, 1289
Žáková, Eva 1372
Žantovský, Jiří 971, 982, 1249, 1250
Ždanov, Andrej Alexandrovič 1239
Železný, David 1405
Železný, Vladimír 1405
Železný, Ivo 1424, 1449
Žigová, Anna 1529
Žižka, Václav 994
Žižka z Trocnova, Jan 955

Michael Wögerbauer, Petr Píša, Petr Šámal, Pavel Janáček a kol.:

V obecném zájmu

Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře

1749–2014

Svazek II

1938–2014

Hlavní redaktor Michael Wögerbauer

Vědecká redakce Petr Píša (části 1–4), Petr Šámal (části 5–8), Pavel Janáček

Redaktoři jednotlivých částí Michal Charypar (část 4), Pavel Janáček (části 6, 8), Tomáš Pavlíček (část 5), Petr Píša (část 2), Magdaléna Pokorná (část 3), Petr Šámal (část 7), Michael Wögerbauer (část 1)

Autoři a spoluautoři rámcových kapitol a případových studií Lucie Albrechtová, Lukáš Borovička, Věra Brožová, Eduard Burget, Jakub Češka, Blanka Hemelíková, Markéta Holanová, Přemysl Houda, Michal Charypar, Daniela Iwashita, Veronika Jáchimová, Pavel Janáček, Roman Kanda, Pavel Kořínek, Šárka Kořínková, Michal Kosák, Veronika Košnarová, Hedvika Kuchařová, Claire Mádlová, Volker Mohn, Tomáš Pavlíček, Petr Píša, Magdaléna Pokorná, Lenka Pořízková, Karolína Ryvolová, Jakub Říha, Zuzana Řihová, Stefan Segi, Václav Smyčka, Jiří Soukup, Petr Šámal, Jiřina Šmejkalová, Jiří Trávníček, Vendula Trnková, Vladimír Trpka, Lucie Uhlíková, Michael Wögerbauer, Michelle Woodsová

Odpovědná redaktorka v ÚČL AV ČR Štěpánka Pašková za spolupráce Miroslava Štochla a Markéty Holanové

Odpovědná redaktorka v Nakladatelství Academia Michaela Procházková

Zpracování rejstříku Vendula Trnková

Vydalo Nakladatelství Academia, Středisko společných činností AV ČR, v. v. i.,
Vodičkova 40, 110 00 Praha 1

a

Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., Na Florenci 3/1420, 110 00 Praha 1

Obálku a grafickou úpravu navrhl Jakub Krč

Technická redaktorka Monika Chomiaková

Vydání 1., Praha 2015

Ediční číslo 11625

Sazba studio Lacerta (www.sazba.cz)

Tisk Těšínská tiskárna, a. s., Štefánikova 1828/2, 737 01 Český Těšín

ISBN 978-80-200-2491-6 (komplet) (Academia)

ISBN 978-80-88069-11-9 (komplet) (Ústav pro českou literaturu AV ČR)

Knihy Nakladatelství Academia zakoupíte také na

www.academiaknihy.cz

www.academiabooks.com

www.eknihy.academia.cz